

વૈષ્ણવજા

વર્ષ : ૮]

એપ્રિલ - ૧૯૬૮

[અંક ૧]

અનુક્રમણિકા

પૃષ્ઠ :	રોમ	લેખક
૧	સુખ દુઃખ	ગાંધીજી
૭	ભજન	
૮	પરિભ્રમણ	‘આશુતોષ’
૧૩	જીવનની સર્વોત્તમ ઠગા	પંડિત ગુણલાલજી
૧૪	માયુના પત્રો	
૧૬	તમે જીવતા છે ?	ઈન્દુલાલ ગાંધી
૧૯	ભગવાનને ન બોલો	રાજ ગોપલાચારી
૨૧	સત્યનો વરમાર્થ	જે. આર. ગ્રીસ
૨૬	સપ્તસિનો સદ્ગુણ	દેવેન્દ્રકુમાર પંડિત
૨૯	કોઈ જાણના નથી	કાલિદાસ પંડિત
૩૧	ફરજ	મુરેશ પંડિત
૩૩	એક અપૂર્વ મિત્ર	ઈન્દુલાલ ગાંધી
૩૬	સર્વોદય વાળી	કદારનાથજી
૩૭	ગૌણવજન તો તેને કહીયે	વસંત પટેલ
૪૧	સત્યસાધિકા એની ખેસે-૮	ગુરુદાસ મલિલ જી
૪૩	દશ	રતિલાલ અનિલ
૪૫	વેપારી અને નેકા	વસંત પટેલ
૪૬	અવસોકન	શિ

સૂચના

[ઝાંખો]

દર માનની મા મી નાંખે અંક પ્રસિદ્ધ થાય છે

પદ્મથી નુષીમા અંક ને મળે તો પોસ્ટ એકિ (મ) નવાન કર્યા પછી કાર્યાલયને જવાવડું અંક વિવિધમા (યે) ને માંખાં

મા ને માંખિ માંક થવડમા છે

અ માંસપ પ્રસિદ્ધ થવા વિવરે જે તે વખતેના છે મંપા ક ને વિશરમા મમન છે ન તેમ માંખું નહિ

[લખાણ]

પરવજનમા અંકની કરા શિખવ નન મંડિત વિવરક રખ ત્રા લેવામ આવે છે

લખાણ માં મોંઢિ તાંતુ રોડ અલી અપચ ના છે માંખની એક માંખુ થા ગીથી લખા

લખાણ

જમા [સંન] ૮ રૂપિયા પરદેશમા સોગ શિખિ

“ગૌણવજન”

૨-સમકુપ્પનગર

રાજકોટ-૨

પ્રકાશક, મુદ્રક, માલિક ધીરેન ગાંધી સપાટક નવીન ગાંધી ૨, સમકુપ્પનગર રાજકોટ-૨

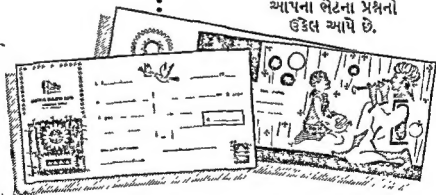
મદ્રાસ-પ્રકાશન સ્થાન સુરેષ સુદ્રિકા રાજકોટ નેડ સળમ

દેના બેંકના
ગ્રાહકો માટે
બે વધુ
વિનામૂલ્ય
સેવાઓ

ટ્રેવલર્સ ચેક
પ્રવાસમાં રોકડ નાણું સાથે રાખવાની
વિતામાંથી મુક્ત રાખે છે.

ગિફ્ટ ચેક
આપના ભેટના પ્રશ્નનો
ઉકેલ આપે છે.

દેના બેંક લિમિટેડ
રજિસ્ટર્ડ ઓફિસ દેવકરણ નાનછ બિલ્ડિંગ,
૧૭ હોર્નિંગ સર્કલ, કોટ, મુંબઈ-૧
પ્રવીણચંદ વ ગાધી, ચેરમન

શ્રી.

અશ્વિનીકુમાર કુંપની

ડિમડિમા - ટી -- એસ્ટેટ

ઈડિયા એક્સચેન્જ
કલકત્તા-૧

Laxmi dwells in

Trade & Commerce

In ancient times maritime trade brought
immense wealth to India.

Today The Scindia Steam Navigation Co. Ltd.
is carrying on this ancient trade and tradition.
It serves the Indian overseas trade as well as
the coastal trade with its cargo and
passenger services.

SCINDIA SHIPS SERVE INDIA'S NEEDS

ગુજરાત સ્ટેટ કો-ઓપરેટીવ લોન્ડ ડેવલપમેન્ટ બેન્ક લિ.

(રજીસ્ટર્ડ બ્રોકીસ : અમદાવાદ)

૪૮૯, આશ્રમ રોડ,
નવરંગપુરા.
અમદાવાદ-૯.

સહકાર, ભવન
ટેબરભાઈ રોડ,
રાજકોટ.

ગુજરાતના એકતોની તેમની જરૂરીયાત
૧૮૧ શાખાઓ દ્વારા પુરી પાડનારી
રાજ્યની કેન્દ્રિય સંસ્થા

આ બેન્કની સભ્ય સંખ્યા, ૧,૩૯,૪૫૫
આનુષંગિક હેતુઓ માટે અનાર સુધી કરેલ ધીરાણ.

	સંખ્યા	ધીરાણ કરોડ-લાખ.
[૧] નવાકુવા	૧,૨૨,૩૭૧	૨૩.૯૨
[૨] જૂના કુવા	૨૫,૨૯૨	૨.૧૯
[૩] ઓઈલએન્જન ઈંધે. મોટર્સ	૧,૦૯,૨૩૯	૩૩.૧૭
[૪] ટ્રેક્ટર્સ	૨,૬૦૩	૪.૭૦

તેમજ અન્ય હેતુઓ માટે મળી
કુલ રૂા. ૮૧ કરોડ અને ૩૨ લાખનુ ધીરાણ કરેલ છે.

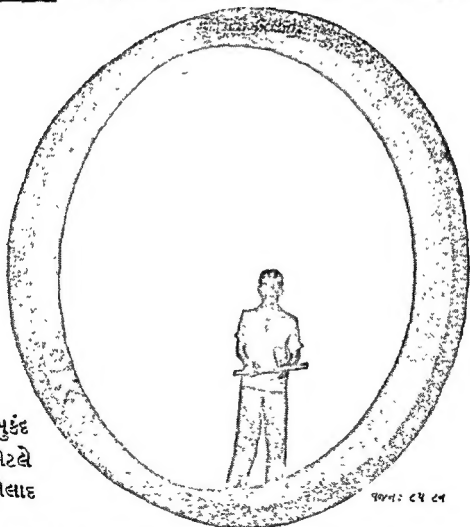
મગનભાઈ ર. પટેલ
પ્રમુખ

હરિપ્રસાદ હ. ત્રિવેદી
આઈ. એ. એસ. ચીટાઈ
મેનેજિંગ ડિરેક્ટર

ઉદયભાણુસિંહજી
યુવરાજસાહેબ ઑફ પોરબંદર,
પ્રમુખ.

મુકુંદ

મોટાં, ભારે, વિષમ સ્ટીલ કાસ્ટિંગ્સ માટે...

મુકુંદ
એટલે
પોલાદ

જાન: ૮૫ ૮૧

મુકુંદ આયર્ન એન્ડ સ્ટીલ વર્ક્સ લિમિટેડ, કુંભા, મુંબઈ ૭૦ એએસ

કલીઅરિંગ ૦ ફોર્વર્ડિંગ ૦ શિપિંગ ૦ વિમો
ફ્રેઈટ ૦ બેગેજ અને ૦ વેરહાઉસિંગ એજન્ટસ

ચીફ એજન્ટસ :

એટલાસ એસ્યુરન્સ કું. લિ.

આગ * દરિયાઈ * મોટર અને * અકસ્માત

બે કોના મુકાદમ :

તુલસીદાસ ખીમજી

૪૬, ચર્ચગેટ સ્ટ્રીટ, કોટ, મુંબઈ.

વૈષ્ણવજ્ઞ

સુખ દુઃખ

દુઃખ આવી પડે તો ગીતામાતાને યાદ કરીએ.

તારે ગભરાય જવાનું કારણ નથી મનુષ્ય સુસીતથી જ ઘડાય છે. એટલે તેનાથી ગભરાવાનું હોય જ નહીં. ગભરાટ આવી પડે તો ગીતામાતાને યાદ કરીએ. તે તો કહે છે સુખ દુઃખ સરખાં માનો. સુખમાં કુલાવું નહીં દુઃખમાં દગાવું નહીં. વળી તને દુઃખ જ ક્યાં છે? એ તો મનનું માન્યું છે. જેને ખાવાનું પીવાનું સુવા બેસવાનું મળ્યા કરે છે તે દુઃખી થાય તો પોતાની ઇચ્છાએ જ એમ કહેવાય.

દુઃખથી જ માણસ ઘડાય છે.

તને ઠીક દુઃખ દરિયામાં કુળ્યા છે. માણસ દુઃખથી જ ને દુઃખમાં જ મુખ્યત્વે ઘડાય છે. એટલે દુઃખને દુઃખ ન માનતા. ખરે દુઃખ તો નારાયણને કે ગમને ભૂનવામાં જ છે એટલે એ નામ હૃદયમાં રાખીને ને આનંદમાં રહેજો.

જે ભકત છે તે દુઃખમાં સંતુષ્ટ રહે છે.

સુખ દુઃખ માનસિક સ્થિતિ છે. પણ તે માનસિક સ્થિતિ છે એમ આપણે ક્યારે જાણીએ? વાચનથી તો નહીં જ, અનુભવથી જ જણાય. તેથી દુઃખ આવશ્યક છે. અહીં દુઃખનો અર્થ સસાર જેને દુઃખ કહે છે તે. શરીરની માંદગી તેની ઉપર પ્રહાર, ખોરાકના સાક્ષ, છુટાવું, અપમાન થવું વિ આ બધા દુઃખો મનથી અનુભવાય છે. જે ભક્ત છે, ચોખી છે, બલભૂત છે, સ્થિત-ક્રમ છે તે આમાં દુઃખને દુઃખ ન માનતાં તેથી પણ સંતુષ્ટ રહે છે. જેમ કહેવાતા સુખથી પણ આમ ઉતાવળીનતા પ્રાપ્ત થવાથી આત્મજ્ઞાન થાય.

ભાવનાત્મક ઐક્ય

લોકશાહીમાં લોકોના અવાજને માન આપવાનો જખરો શિરસ્તો પાળવાનો હોય છે. લાષા વાર રાજ્યરચનામાં આ સિદ્ધાંતે મોટો ભાગ લઈ્યો, અને શરૂઆત આશ્રયી ધર્મ પોટલુ અમર રહીદ બન્યા અને ઈતિહાસને પાને નોંધાઈ ગયા અલગ તેલ મણુ નો અવાજ પાછો ત્યાથી જ બહુયો છે. આદિવાસીઓને શુજરાતમાં પશુ આવો નાદ લાગ્યો છે. આ બધુ કયા સુધી ચાલશે તે નજૂમીના પશુ ભવિષ્યકથનનો વિષય નથી સરકાર એમ માને છે કે ભાવાત્મક ઐક્યના નાટકો લખવાવાથી, અને ઉનાળાના વેફેશનમાં વિદ્યાર્થીઓની સિમિરો ચોજવાથી તથા આકાશવાણીના કેન્દ્રો ઉપરથી આ વિષે લાપજો પ્રસારવાથી આ હેતુ બર આવશે ફ્રિડક મુન્નેન નાળાઓએ રાષ્ટ્રભાષાના પ્રાને હિંદીને જખરો કૂટકો માર્યો તેમનો સિતારો ઉગતો છે અને કેન્દ્રનું ત્યા કઈ ચાલતુ નથી. માનુષાધામાં માધ્યમના પ્રાને અન્યભાષા-ભાષીઓ પ્રાથે કડવાસ ઘટાડવાને બદલે વધારી છે પાલોમેન્ટમાં પશુ રાજદારી પક્ષે રાષ્ટ્ર પતિ કઈ ભાષામાં બોલે છે તેની રાહ જોઈને બેઠા હોય છે અને વિવાદ ચલાવવાનું કારણ શોધતા હોય છે. ભારત સિવાય અન્યત્ર પશુ આવા પ્રાને છે પાકિસ્તાનમાં પશુ પૂર્વ પાખમાં બ ગાળીનું આધિપત્ય પંભળીઓને રુચતું નથી એટલે હવે એમ લાગે છે કે કેન્દ્ર આ બાબતમાં ચોક્કસ નીતિ અપવાર કરવા જેટલું મનોબળ કેળવવુ પડશે અને સાથે સાથે આપગળ પશુ કેમકે લોકશાહીના નામે તુને પાલવાયો આપણું હાલ હાલ પોટલો જેવા જ યશો સમજવાની પશુ અમુક સમય મર્યાદા દોરી જોઈએ નહીં તર પછી ચોદ ચોદ લાષા સિખવાની લોકોને ફરજ પાડવી અને બધો જ વ્યવહાર ચોદ લાષામાં કરવો એ ભાવાત્મક ઐક્યનો આખરી ઉપાય બની શકે ખરો ?

પડોશની પજોજણ

પાકિસ્તાનના લોકોને તેમના ભારતીય બધુ એની પેઠે લોકશાહીને સ્વા માણવાની દાલાવેલી જમી હતી અને તેમણે ઠીક કહી શકાય તેવા મિત્રજ બતાવ્યો. પ્રમુખ અધ્યુમે પશુ એક પછી એક નમતુ જોખવામાં ચાલુપશુ જોઈું ઉવટે વિરોધ પક્ષોએ હદ ઉપરનો બકવાટ શરૂ કર્યો અને તેમને સ્થાનમુદ કરવા આમદ રાખ્યો ત્યારે તેમણે મીજેજ વિકલ્પ પસંદ કર્યો. પોતાના જ માણસને સત્તા સોંપવામાં અને લશ્કરીરાજને સ્થાપવામાં તેમણે લોકશાહી બજોને નેસ્તનાબૂદ કરવાની તક મળી ગઈ મોલાના લાપાણી, ભુરી, મજબૂર રહેમાન જેવા નેતાઓનો વાગતો રજા બંધ કરીને, અને માર્શલ લો બહાર કરી, સામાન્ય જનતાને મ્હેલે તાણુ મારી દીધુ ય લાખાન હમણા જ ચીન સાથે મસલત કરીને આવ્યા છે અમેરિકા અને રશિયા બન્ને પોતાની વગ ત્યા રાખવા માગે છે હિંદી મહાસત્તરમાં પોતાનો પગદડો મજબૂત કરવા પાકિસ્તાનનો સાથ રશિય ને મળશે કેમકે આપણે તો તટસ્થનીતિને વરેલા હોવાથી રશિયાને અપમા આવીએ તેમ નથી મધ્યપૂર્વમાં આરમરાષ્ટ્રોને પોતાની પાખમાં લઈને, રશિયાએ પોતાની વગ બેસાડી દીધી છે વિએટનામમાંથી અમેરિકાનો પત્ર કાઢવા રશિયા ભારે ચાલાકી બતાવી રહ્યું છે અને વિએટનાગ દારા બળનું દર્શન કરાવી નિકસન સાહેબને સૂચવી રહ્યું છે કે ટાટિયા કાઢી લેવા હોય તો આ તક છે, નહીં તર જહોનસનની જેમ આખમાં આસુ ડા આવતા ચાર સાપવાની નથી. પોતાની તસ્કરી, સ્પિયત, ખજૂન કરવા પાકિસ્તાનના નવા તરને મિત્રોની બોટ તો પડવાની નથી પશુ ત્યા સ્થિરતા સ્થપાય અને પ્રજાને લશ્કરની રખેવાળીમાં વિધાસ બેસી બન્ય તો આપણે ત્યા લોકશાહીના ચર ફરેક રાજ્યમાં ઉત્તળ રહ્યા છે - ત્યારે અજ પો પડોશની પજોજણને

એપ બની અપચને લાગે. ખડો લયસ્થાન આ છે એમેરનો ભરડો ઘેરા બનતો જાય છે.

... યૌવન માટે આંખ

ઘરમા ઘોડા થનગનના હોય ત્યારે અણુદીકા તરફ પસી જવાની વૌરવને આત છે—આજકાલની નહિ, સુજન કાળથી એલે એક નાનકડી દેશી નોકામા બેગીને, હલેલાં મારી મારીને બજાળેના તોડાની ઉપસગર વીધીને આદ્યમાન ટાપુમા પગ મૂકનાર જ્યોર્જ આલ્મડાં યુદ્ધ અને પિનાડી ચેટરજી કાંઈ સર્વ પ્રથમ પુરુષ નય — તેમની પહેલા પણ સાન સમુદ્રને એક જ સદવાળી નાવડોમાં પાર કરીને વિક્રમ સ્થાપનર વિરલાઓ નીકળ્યા છે; પશ્ચિમી જનતાના અધિગ યુવાન—યુવતીઓ ધગી બાતોમા રિન સહસ કરી ચૂંપ્યા છે. પરંતુ આપણા દેશ માટે આવી બાજતનુ યૌવન એટલા માટે આવકાર દાયક છે સજ્જનાત્મક શક્તિનો. આવિષ્કાર એમેર આલતા 'મહાન તમક વિશ્વસ વચ્ચે અડલાદક વિરો-ધાભાસ પૂરો પડે છે. એવું લાગી રહ્યું છે કે રાષ્ટ્રિયતાને ઊભલિખ કરવા એક મેટા જીવાળ થયે થયો છે. તારે ગિરિસેન કે પિનાડી ચેટરજીનું એકાદું નાનું પરાક્રમ આત્માને સતોષ આપી જાય છે. હજી તો બહાદુરના રહસ્યો રોધવા ભારતના યૌવને અપલાવ્યું નથી પણ હવે તો એ સમય પણ અવી પહોંચ્યો છે.

હંબરમું વિમાન

HAL તરફથી ભારતનું એક હંબરમું વિમાન બહાર પડ્યું તેનો હાથ સંરક્ષણ પ્રધાન સ્વર્ણસિંહે કરી બતાવ્યો. પરંતુ વિમાનની દુનિયામા એવી અટ-પટી અને કતિકારી હરચક્રાંશો દુનિયાના દેશોએ બની છે કે આપણી સિદ્ધિ તેની પાસે અત્યંત આખી પડી જાય છે. તકનીકી જ્ઞાન પશ્ચિમના દેશોમાં અદ્યતન વ્યાપને આવરી લેતું બન્યું છે. ક્રાન્સ-સિટનની સયુક્ત જવાનદગીમા ચાલતી 'concord' વિમાનના ઉત્પાદનની તૈયારી છેલ્લી ચક્રસળીમા છે અને નેની સામે સેવિયેટ યુનિયને TJ-144 બનાવીને તૈયાર રાખ્યું છે. અમેરિકા

૧૯૭૦ માં જમ્બો નેટ દુનિયાની મેટી એરલાઇન-સેને પૂરા પાડશે. લગ્નક 'વિમાનોની બાજતમાં સોવિયેટની મદદથી 'મીગ' વિમાનોનું ઉત્પાદન શરૂ થઈ ગયું છે પણ અમેરિકા B-52, F-4 કે ક્રાન્સના MIRAGE પાસે તેનું ચડિયાતાપણ એક પ્રશ્નાર્થ બની રહે છે ઘર આગળે જે વિમાની સેવાઓ આપી રહ્યા છીએ—ઈન્ડિયન એરલાઇન-સેનેમાં હજી ખોટ પુરવાની સ્થિતિ પેદા થઈ નથી જે કે પર-દેશી સેવા 'એર-ઇન્ડિયા' શરો નહો બતાવી શકે છે. ઘર આગળાની સેવા માટેના બધા જ વિમાનો પગદેશથી બાબત કરેલા છે. ક્રોસર ફેન્ડગીપ અને વધકાઉંને બદલે DC-9 તથા સોવિયેટ નમના મૂકવાની વિચારણા અત્યારે ગભીરપણે ચાલી રહી છે. નાગપુરમા બનતા AVRO-748 આપણે લસકરી પાખને પૂરા પાડીએ છીએ અને 'પુષ્પક' 'કિરણ' નેવા ટ્રેપનર બનાવી શકીએ છીએ પણ આતરિક ઉડવન માટેનાં નાગરિક વિમાનો આપી શકતા નથી તો શું એટલો આતમવિશ્વાસ યોડો હશે? એક હંબર વિમાનોના ઉત્પાદનનો આનંદ અવશ્ય છે પણ સાથે સાથે અફસોસ એ વતનો છે કે પાલમિન્ટના માનનીય સભ્યો વચ્ચે ડીમી-૯ તથા સોવિયેટ 'દીપુ' ખરીદવાને ઝગડો થયો નથી.

માંદલાં શહેરો

અમેરિકાના 'ન્યુઝીક' સાપ્તાહિકના કહેવા પ્રમાણે આજે દુનિયામા મોટા શહેરો દરેક દેશમા કે પકાડપ બની રહ્યા છે આપણે ત્યાં કલકત્તા, મુમ્બઈ, દિલ્લી કે મદ્રાસ નેવા શહેરો કે જ્યાં પાણીના, વસ વાટના, રહેણાકના, સ્વચ્છતાના વિરાટ કોષણો સ્થાનિક તત્ત્વને મૂઝરી ગયા હોય છે અને શહેરી-ઓનો પ્રગાથ ક્યારે કેતુ સ્વરૂપ પકડે તે કળી શકાતું નથી ત્યાં સરકાર મોટે ચિરાવેડના હજારો હજાર હોય છે. શહેરો ગિરે ત્યારે લસકને તૈનર રાખવું પડે છે મુમ્બઈમા શિવસેનાના તોફાનોએ સ્થાનિક સત્તાવાળાઓને કંદો અને બધવસ્યા બાળવવાના કામમા અગત્ય કરી મૂકેલા. કલકત્તામા સમ્યવાદીઓ તોફાન કરે તો એકથી પોલીસતબજાના તાર વગાડવા સિવાય કાંઈ કરી શકે નહિ આખ્ય વિસ્તરમ થી

લોકોની અવિરત હીજરત શહેર તરફ થઈ રહી છે અને શહેરોના વિસ્તાર રાત અને દિવસ વધી રહ્યા છે. ગુજરાતમાં અમદાવાદ અને વડોદરાનો દાખલો દેખો વળી ખીજી દુ.ખદ ખીના એ છે કે શહેરી પ્રજાજન સ્વાર્થી બનતો જાય છે શહેરી વચ્ચે - વચ્ચે જૂગળામાંથી ધૂમાડા છોડતા મિલમાલિકને એ જાણવાની પડી નથી કે તે કોઈને પણ જવાબદાર છે. 'સખસખડી સમાલિયો મે મેરી ફોડતા હું' એવું ઉક્ત અને સ્વાર્થી વલણ શહેરમાં બેઠા મળ ઘાલતું જાય છે. વળી જે કોઈકાએ પોતે લોકો ક્યાં નથી હોતા તેનો જવાબ અને કોઈક સ્થાનિક સ્થાને માથે આવી પડે છે મ્યુનિસિપલ કોર્પોરેશન કરી કરીને શું કરે? પૈસા ક્યાંથી કાઢે? મદા વસવાટો શી રીતે નાબૂદ કરે? સ્વચ્છ પાણી શી રીતે પૂરું પાડે? આરોગ્ય સેવા કેટલી પૂરી પાડે?

જાહેર સુખાકારીના કામો કરી કરીને કેટલા કરે? કળવણી પણ કેમ પૂરી પાડે? વિસ્તરતા જતા શહેરોને કેન્સરની ખીમારી લાગુ પડતી જાય છે અને આત્મલક્ષી સ્થવા સ્વાર્થી બનતા શહેરીઓ તેમાં વધારો કરે છે.

સ્વચ્છતા-હવાની, જાલની

વિજ્ઞાન સંજ્ઞાનો અને શાળા વિદ્યાનીઓ રાતદિવસ ચિંતા કરી રહ્યા છે કે જલ, સ્થલ વાયુમાં માનવીને હાથે પરિસ્થિતિ કલુષિત થઈ રહી છે, નદીઓના અને દરિયાનાં પાણીમાં બગાડ અને ગદ્ગદી હાલવવાથી જલચરોના વિનાશ ઉપરાંત કારખાનાઓવાળાં નદીના પાણીમાં કચેરાના દ્રાવણ કલચે જાય છે જે સમુદ્રને જઈ મળે છે. સમુદ્રમાં તરતી મોટી ટેન્કરો તેમ જ સ્ટીમરો બંદરોને કલુષિત બનાવે છે; શહેરોમાં કારખાનાઓ અને વાહનોનાં એકઝેસ્ટમાંથી નીકળતા કાર્બન ડાયોક્સાઇડ છે અને આતુ ચોવીશી કલાક ચાલતું હોય છે. અણુ-બોમ્બ અને હાઇડ્રોજન બોમ્બના અપતરા ફિરજો તરફી એ ફેલાવે છે. દરિયાઈ જીવોનો નાશ થવાથી, તેમ જ દરિયાઈ વનસ્પતિને પણ અસ્તિત્વનું જોખમ પહોંચવાથી ફરતી સમુદ્રમાં જે સ્વાધ જાય છે અને

પાણી તેમ જ હવામાંથી બગાડ એવી લેનારાં તરતે અદ્યથા થતાં જાય છે. વસતિનો વધારો તો દુનિયામાં થતો જ જાય છે. શહેરોની મટરો હવેક તી જ રહે છે. મુખ્યની આરોગ્યોત્તેજીનાં હાથ દરિયામાં ફેલાવતું રહે છે, વડોદરાના કારખાનઓ અને ધુવારણ મહીનાં પાણીને પણ અશુદ્ધ બનાવી મૂ, એવું સારું છે સાવચેતીમાં પાણી કરતા રેતી વધુ છે નદીતરે અમદાવાદ સાબરના પાણીની એવી જ વલે કરે. ફિલ્ડી પાસે જમનાની સ્થિતિ સાગી નથી. થોડા સમય પહેલાં મગાને પ્રવાહ રિકાઇનરીના કચરાથી સગી બહોયે ઉતો સુપરસો માનવી હિપ્પીની જેમ જ મલી થતો જાય છે તેમ તેના વિનાશનો પાયો પણ તે આપમેળે ખોડે જાય છે

નાની બચત

ભારત સરકારની બધી જ મોટી યોજનાઓની પેઠે નાની બચત યોજના મોટામાં મોટામાં છે એવી છે 'નાની' શબ્દ હોવાથી એરસમજ થવાનો લાય છે. વાસ્તવમાં તો યોજના ઘણી જ વિશદ છે અને ભારતના તમામ જિલ્લા, શહેરો અને ગામડાને આવરી લે છે આ યોજનામાં સરકારથી જીવાવાર અને રાજ્ય પ્રમાણે બચતના લક્ષ્યાંકો નક્કી કરે છે અને સેવિંગ ગે કે તેમજ સર્ટિફિકેટમાં નાણાં રોકવા લોકોને પ્રેરે છે આ પ્રેરણાને અદ્યદુ બળ આપવા જીલ્લા કલેક્ટરો, માગનારે તલાલીઓ અને સરપંચીઓને માર્ચ ૧૯૬૧ માં ફાઇનલ પાડવામાં આવે છે ૧૧ માસ આ યોજના અમેરાઈ ઉપર રહે છે અને નાણાકીય વર્ષના દરેક માસમાં, માતાજીની ગરબીની જેમ લોકો વચ્ચે આવે છે. નાણાના રોકાણ માટે નેડરેડની તરફનો અજમાવાય છે. મોટા વેપારીઓ, કરખાનેદારો પાસે સરકારી અમલદારો જાય એ-લે લખમળીના છોડની જેમ તેઓ, સરખાઈ જાય છે કે હિ પાણુ એ જ સાહેબો પાસેથી લાઇ લેનારો હે વ છે, માત્ર વિસ્તારમાં અગ્રહાણ સરખા દારા ખેડૂતોને એકમ સમજવી શકાય છે કેમકે લોન, અમલીકી વગેરે મેળવવામાં તેથી સરખા થાય છે, સરકારી નોકરો

માટે તે 'પેરોલસ્ટીમ' હોવાથી જગતમાંથી કપાઈ
 નબ ધાર્યોના છેલ્લા અઠવાડિયાનો કમકમાટ
 એવા એવા હોય છે સાબોના હિસાબે નાની બચ
 તમાં પૈસા જમા થાય છે જે ૩૧મી માર્ચ સુધી
 આસે છે પહેલી એપ્રિલથી વળતા પાણી થર થાય
 છે, અને પૈસાનો ઉપાડ થર થાય છે. સુગ વેપા-
 રીએ તેમજ શાણા અને સમજદાર માનવીઓ
 (જેઓ ૯૮% મા આવે છે) એવા ખાતામાં રોકાણ
 કરે જે બીજે દિવસે લઈ ચલાવ એક ટકા ગરીબ
 અને અગાન વર્ગ-બેપાય વર્ગ પૈસા ફરજિયાત રાખવા
 પડે તેવી ચોજનામાં ફસાય છે એટલે સરકારથીના
 લક્ષ્યાંકો ૩૧મી માર્ચે નેરશોરથી-થરણાઈના સર
 સાથે પૂરા થાય છે અને આકડા શાઓએ નગરે
 દાડી પીટીને જહેર કરે છે કે અમે લક્ષ્યાંકો વટાવી
 ગયા છીએ. પછી કોઈ આકડા રાખતુ નથી અને
 પહેલી એપ્રિલ પછીની વાત તો ન્યારી છે, બચતનો
 પૂરો ફળેતો થાય છે નાથા ચોકનાર તે પાછા
 એળવી લે ■ આ ચોજનાના નિભાવ માટે જે સ્ટોક
 રોકવો પડે, જહેરાતમાં પૈસા ખર્ચવા પડે તેને
 બાદ કરતા સરકારને કાંઈ ખોટ જતી નથી આ-તો
 નાની બચત થઈ. આવી જ કોઈ મોટી બચત
 ચોજના કરી હોય તો એક ખિસ્સામાં અમેરિકા
 અને બીજામાં રશિયાને રાખીને ફરવાના દિવસો
 બારત માટે ફર નથી

વહાણવહુ

સિધિયા સ્ટીમ નેવિગેશને ૫૦ વર્ષ પૂરા
 ક્યો તે પણ મોટી વાત છે ઠાકાની મલમલ વણતા
 કારીગરોના આગળા કાપી લેનાર સિદ્ધિ સરકાર
 દેશી વહાણવટાને કેમ ફાલવા દે? છતાં બાળ માગીને
 ઉમાર લીધેલા એક વહાણથી સિધિયાએ દેશી વહાણ
 વટાવી સસ્થા ગુલામી કાળમાં જીભી કરી. નરોત્તમ
 મોરારજી, દેવચંદ કીલ ચંદ, વાલચંદ હીરાચંદ જેવા
 અમલુઓએ પાંચે નાખ્યો અને બારતનો વાવેટો
 લધને સાગરની સરે એકનારા જહાજો ફરવા લાગ્યા.
 અ જે આ કંપની પ સે નાનામોટા જોડાનો કાફલો
 છે તે સિદ્ધિ ૫૦ વર્ષના પરિશ્રમની છે સ્ટેટ શીપીંગ

પણ ચમત્કારો સર્જી રહ્યું છે. મગાવ ડોકસ અને
 વિશાખાપટ્ટમ ખાતે મુસાફરી જહાજો બંધાઈ રહ્યા
 છે હજુ હમણા જ યુગોસ્લાવિયાએ ૮૦ હજાર
 ટનનું ટેન્કર આપણને બાધી આપ્યું છે જાપાનની
 દિલ્હિએ, બાળવયમાં ગણતો જહાજ ઉદ્યોગ આધુ-
 નિક અને અદ્યતન તકનીકી માગી રહ્યો છે બારતનો
 સાબો દરિયા કિનારો જોતા આ ક્ષેત્રે વિરાટ હાથ
 ફાળો બરાબી બાકી છે. પૈસાનો પ્રશ્ન પણ પ્રથમ
 છે. પણ હવે પાછળ રહેવું પણ ચોક્કસ તેમ નથી.

આઈક

છેવટે ચુલુની મહેકીલમાં ચામીલ થવા આઈ
 અનફવર પણ થયા. તેમનો ક્ષીણ દેહ ધણી સાખા
 સમયથી લંબ દુઃખ સામે અમૂંધી રજો હતો.
 આઈકની મહાનતા એમાં રહેલી છે કે સૈનિક દુનિ-
 વાનો તેમનો આત્મા રાજપુરુષ તરીકે શાંતિ કાળે
 મોખનીય કામગીરી બજાવી ગયો અને તેમને હાવવા
 પણ અમેરીકાને કેનેડી જેવા પુરુષને જન્મ આપવો
 પડ્યો આ બન્ને મહાપુરુષોને કાલે મસી લીધા
 પણ એક વસ્તુ તે સચવી જાય છે. જ્યારે જ્યારે
 નેતાગીરીની અમેરિકાને જરૂર પડી છે ત્યારે તેણે
 આપી બણી છે. બીજા વિશ્વયુદ્ધમાં સાથી રાજ્યોને
 વિજય અપાવનાર આઈક ઈતિહાસમાં તો અમર
 બની ચુક્યા જ છે.

નરસિંહ જયંતી

૨૫મી માર્ચે જૂનાગઢે ચાનદાર રીતે નરસિંહ
 જયંતી જીજ્ઞાસી શ્રી ગુલામનસ કોકરના પ્રમુખપદ
 નીચે નરસિંહ સાહિત્ય સભાએ યોજેલો કવિ મુદ્દા
 યથો પણ આકર્ષક બની રહ્યો, જેમાં શ્રી મુકાશ,
 રતિલાલ છાયા અને નાથલાલ દવે ઉરસાત સ્થાનિક
 કવિઓની સખ્યા ગણતાપાન રહી ૩૧ કોકરે
 ઉચિત જ કહ્યું કે આજિમતી પ્રતિભાએ ગુણવત્તાની
 દિલ્હિએ નામી કવિઓથી ઉતરતી કક્ષાની નથી જ.
 જ્યારે ગાલિબ જયંતી દેશભરમાં ઉજવાયી અને
 ગુજરાતમાં પણ - ત્યારે પણ કવિ મુશાવરો તો કેવળ
 આ સહેરમાં જ યોજાયો હતો - અમદાવાદમાં પણ
 નહિ અને સરતમાં પણ નહિ ધણીવાર નાનકડે

ખૂણે થતી પ્રવૃત્તિઓ સ્થાયી મૂલ ધરાવતી હોય છે- દૈનિકાના મથાળામાં ન ચમકે તો પશુ હલ્લેલ ચમી

મીઠા પાણી ગેળવવાનો પ્રયત્ન જટીલ બની રહ્યો છે સુખરાતમાં અને રાજસ્થાનમાં હવે આ પ્રયત્ને વધુ વિચારવાનો તેમજ કષ્ટક કરી છૂટવાનો સમય ભરાઈ ચૂક્યો છે કચ્છમાં તેમજ રાજસ્થાનમાં પાણીની ટાય હમેશા રહી છે તાજતરમાં વડોદરા મ્યુનિ ના બાહોશ એન્જિનિયરોએ મહીના પાણી ફેન્ય રેડિયલ પાર્કિંગ દ્વારા સફળતાપૂર્વક નદીના

તળામાંથી બિહાર ખેતી કાદવ ની કામગીરી પાર પાડીને એક નવી દશા ગ્રીધી છે આજ રીતે નર્મદ સાબરમતી અને ભાદર નદીઓમાં પ્રવત્નો થાય તો પાણીના ટીપા કાચે ટળવગતી પ્રયત્ને તપા બીપા-વવાની આકાશા સિદ્ધ થાય એ કહેવાની ભાગ્યે જ જરૂર છે કે ઉનાગો ખેડતાની પાસે જ કષ્ટક શહેરો અને ગામડાઓમાં કાગો કક્કાટ શરૂ થાય છે, અને પનિહારીઓની કમખખતી બેસી બન્ય છે તેલ અને ખાડને ખાણુએ મૂકો- પીવાના પાણીનું તો કાષ્ટક કરો, આવતર!

સ્વ સ્વરાજીનિ નાયકુએ પૂ મહાત્મા ગાંધીજી સાથેની એમની પ્રથમ મુલાકાતનું જે વર્ણન કયું છે તે નીચે પ્રમાણે છે

‘આ બનાવ પ્રથમ વિશ્વ યુદ્ધ પહેલાનો છે દક્ષિણ આફ્રિકાનો એક વિચિત્ર માણસ હંગેડ આવે છે એવી અમે એક અફવા સાંભળી એના આગમન માટે લોકોમાં ખૂબ જ રસ હતો એનું નામ ગાંધી હતું.

‘હાડનતી એક તફન સામાન્ય જણાતી શેરીના મહાનના પત્નિયા હુ ચડી, અને ધરના ઉમ રમા બેભી રહી મે જોયું તો એક માણસ જમીન પર કાળી કામળ પાથરીને બેઠો હતો એની આજુ નાજુ વિચિત્ર દેખાવની પેટીઓ પડી હતી અને તે લાકડાના ચમચા વડે કાષ્ટક વિચિત્ર પ્રકારના ખોરાકના કકડા ખાતો હતો.

એણે ઉચે જોયું અને કહ્યું ‘ઝાહ, તમે છો ?’

મે કહ્યું ‘હા જ’

એણે પૂછ્યું ‘આમાંથી આપને થોડ ખાવાનું મળશે ?’

મે કહ્યું ‘ના ના, એ તો મને ભવકર લાગે છે’

આમ મળકભળી હાસ્ય સાથે આમારી પ્રેમિ બધાઈ અને તે જીવનપર્યંત ચાલુ રહી એટલું જ નહિ, તે વધુ ને વધુ ઘેરી બનતી ગઈ

*

બંગોરે રજત-જ્યતિ-મહોત્સવ શરૂ થયો એક પછી એક નેતાઓ અને રાજ-ગુહા રાજાઓ આવવા લાગ્યા, તાળીઓનો ગડગડાટ થવા લાગ્યો સૌથી છેલ્લે માલવિવજી અને ગાંધીજી રજસાગના મચ પર પહોંચી એમના જયધોષથી દસે દિશાએ કજ્જીરોધર બનતી ગઈ પ્રમન દરમગા નરેશ એ સમાના અધ્યક્ષ હતા એમની સામે રાખેલા મચ ઉપર એક ખુચ્છી રાખી હતી

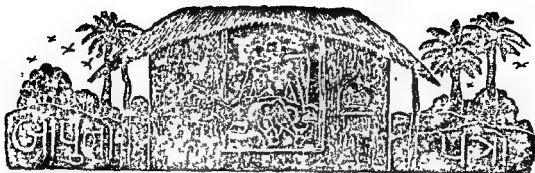
ગાંધીજીએ એના પર બેસીને પૂછ્યું, ‘તમે બધા મારો અવાજ સાંભળી શકો છો ?’ જવાબમાં બનતા ચિહ્નકર કરી બેવી, ‘ના ના’ આ સાલળીને મહાત્માજીએ કહ્યું, તમે બધે મારો અવાજ સાંભળ્યો જ નથી, તો પછી જવાબ કેવી રીતે આપ્યા ? ગાંધીજીના આ શબ્દો સાંભળીને બનસુબરે એટલું અદ્ભુત મહોત્સવ કયું કે અલકાની પારીઓ રચ્ચ હથી બેઠી, મે આયુ દેવદુર્ભલ દસ્ય મારા જીવનમાં કદાપિ જોયું ન હતું.

આ બધાનું તાત્પર્ય એ થયું કે માનવ સમાજને જીવવા માટેની સમગ્ર સામગ્રી-જેમાં સંસ્કૃતિ, કળા, સાહિત્ય, વિજ્ઞાન અને જીવનને નિર્માવવાના બધાં સાધનો સમાઈ જાય છે-એ બિદિર્મન દ્વારા રચાય છે; પણ એ બધામાં સંવાદ જાળુનાર, અને એ બધામાં એક જાનનો વધારે પ્રકાશ પાડનાર અને સમાજને સૌને માટે જીવવા લાયક બનાવનાર, એ અતરમન છે. અલગત આ અંતર-મન બહુ ઓછે અંશે માણસોમાં પ્રગટતું હોય છે, અને ધર્મીવાર એ અતરમનના વિકાસનું બળ એટલું ઓછું હોય છે કે બિદિર્મન એની સાથે હંમેશાં એક જાતની અયોગ્યતા આપે છે; અને એમાં બિદિર્મન વધારે ફાવી જાય છે, અને તેથી બિદિર્મનને જે સમાજ રચ્યો, એ સમાજમાં હંમેશાં મોટી મોટી ઉદયપાયલો થયા કરે છે અથવા માણસો અંદર અંદર એકબીજા સાથે લડે છે-અનેક કારણે લડે છે, કારણ વિના પણ લડે છે. એટલે અતર-મનની જે શક્તિ છે, એ માનવતાનો બીજો અને મુખ્ય પાયો છે.

ઇલાવ મનના ત્રિપિએ કહ્યું કે અમને મુમાર્ગે લઈ જા; અમને આડે રસ્તે દોડી જતાં ને પાપ, એનું તું નિવારણ કર; અમાનું આવરણ દૂર કર વગેરે વગેરે પણ આવી રીતે કેવળ ઇલાવાસ્થના ત્રિપિએ જ કહ્યું છે, એમ નહીં; એ તો આવા કેટલાક મુમાર્ગે ગયેલા, આગળ વધેલા માણસોના હૃદયનો એક પ્રતિધ્વનિમાન છે. આપણે કુરાનમાં જોઈએ તો, કુરાનની પહેલી સુરાની પાંચમી-જૂઠી આયતના મઠ મં પેગંબર પણ એ જ રીતે પ્રાર્થના કરે છે કે 'હે પરમેશ્વર! તારી અમે પૂજા કરીએ; અમને તું સંપત્તાવ; અમે આડે રસ્તે ન ફટા-ઇએ.' એ જ રીતે દીર્ઘ તપસ્વી મદાવીર અને તથાગત બુદ્ધ, એમણે પહેલી વાત એ કહી કે આપણે અતરમનનો વિકાસ કરવો હોય નો, એની ઉપરનું

આવરણ, જે મળ કે હોય છે, તે પહેલાં જુલુ ભેદએ બીજી વાત પછી. એમાં સૂઝ-પ્રકાશ ક્યારે પ્રગટે? ને એના ઉપરનું આવરણ કે મળ દૂર થાય તો. એટલા માટે જ એમણે સાધનામાં પ્રકાશાવરણ અને કલેશાવરણના મગને નિવારવાની વાત પહેલી મૂકી છે.

એટલે જે સાધના કરવી હોય તો પહેલી શરત એ છે કે એ અંતરમન ઉપર પડેલા જે મટ્ટો, એને ખસડવો જોઈએ, પાતળો પાડવો જોઈએ, અને પ્રવલન કરીને છેવટે એનો ક્ષય પણ કરવો જોઈએ, એમ થાય તો જ સત્યનું દર્શન થાય. એમ ન થયું હોય ત્યાં મુખી બસે આપણે કહીએ કે આખા જગતના તમામ ગ્રાણીઓ એક જ તરવના આવિલાવો દોઈ, "બધાં એક જ કુર્કુમના છીએ" (વસુદેવ કુટુમ્બકમ્ ૧), પણ એ માત્ર શાબ્દિક જ રહે છે. જસમ કાષ્ટસ્તનું પ્યાન પણ એ તરફ ગયું હતું. પોતાની દસ આમાંઓમાંની એક આમાં એમણે પોતાના શિષ્યોને કહ્યું કે તમે બીજાના દોષ ન જુઓ બીજાની આપમાં તણુખણું જુઓ એ પહેલાં પોતાની આંખમાં શુ છે, તે જુઓ. એનો અર્થ એ થયો કે માણસે અંતર્મુખ થઈને પોતાના દોષ જોવા જોઈએ; એ દોષો અસલ બને એટલી અકળામણ ભોગવવા જોઈએ જેમ રોગી થયેલો માણસ ઇચ્છે કે હું જલદી રોગથી મુક્ત થઈ જઈ, તે રીતે ખરો સાધક, ખરો અંતર્મુખ માણસ, જે પરમાત્માભિમુખ થયો હોય તે માણસ, કોઈ દિવસ પોતાના દોષને સહી નહીં થકે; એને એ અસલ બની જશે. જ્યારે એ અસલતાનું બાન થાય, ત્યારે જ એને એવી માંગણી કરવાનું મન થાય છે કે હે પરમાત્મા, તું મને આવાં પ્રેરણાત્મક, મૌલિકી બચાવ જ્યારે આવી માંગણી કરે છે, ત્યારે અનન્યત, એને ઓછું કે વધતું બાન થાય છે; અને પછી આત્મપ્રતીતિ થાય છે: અને એમાંથી એને જીવવાની અગ્રેખરી કળા લાગે છે.

[૧૯૩૨ની સાલમાં હું લાખી માદગીમાં સપડાયેલી ત્યારે બાપુના યરવડા જેલમાંથી અવાર નવાર પત્રો આવતા. આશ્રમમાં કોઈ પણ માદુ પડે એટલે બાપુ અચૂક એની સંભાળ દૂર બેઠા બેઠા પણ હો. ત્યાંથી સાદાસસ્તા ઇલાકાને પણ સૂચવે. આશ્રમને સેવાભાવથી મદદ કરનાર દાક્તરને પણ દરદી વિષે પત્ર લખી તેને શો શોગ છે તે બરાબર સમજાવે.

મારી માદગી તો ધાર્મી કરતા લાખી ચાલી આખો દિવસ પચારીમાં જ પડ્યા રહેવાનું. સેવા કરવાના મારા કાંઈ મનમાં જ રહી જશે એ લાગણીથી સારી ધેર બેચેની અનુભવતી બાપુને આ ન ગમ્યું અને મને લખ્યું, “જામવાનું ચિત્તવન કરવું અને એક પણ અશુદ્ધ વિચારને મનમાં ન આવવા દેવો જ પણ સેવા જ છે.”

દારીરિક ઉપચાર સિવાય બાપુ ખીજી પણ દવા બતાવતા અને તે રામનાથ બાપુ માનતા કે માણસ એટલે એકલું એનું શરીર જ નથી અને તેથી તેની ખીમારીના કેવળ શારીરિક ઇલાકાને પૂરતા નથી દરદીના મનનો તેમ જ આત્માનો પણ ઇલાજ કરવો જરૂરી છે. મન અને આત્મા તદુરસ્ત હોય તો શરીર પણ તદુરસ્ત રહે. અનુભવે બાપુએ શોધી કાઢ્યું કે મનને અને આત્માને તદુરસ્ત રાખવાને રામનાથ અથવા ઈશ્વરરૂપી મહાન વૈષ્ણવ પર શક્તિપૂર્ણ શ્રદ્ધા રાખવા જેવો તેમ જ તેને શરણે જવા જેવો બીજો કોઈ રામબાણ ઇલાજ નથી. અને તેથી જ મને લખેલા ઘણા પત્રોમાં બાપુએ બીજા ઉપચારો સિવાય રામનાથનો ગ્રંથ શીખવવાની કોશિશ કરી છે. મારી માદગીમાં બાપુએ લખેલા લખલાય પેન્સિલ્સ એટલા ઇગ્ગળો નિરાંતે બેસી વાંચ્યું છું ત્યારે બાપુની દરદી મારેની ચીવટ અને નિર્જળ પ્રેમ તેમની વરસતી જોઈ છું. જે માદગીથી હું ત્રાસેતી તે આજે આશીર્વાદે સમાન લાગે છે. “કંઈથી જ માણસ ઘડાય છે.” એ કેટલું સાચું છે! એ ન બોલવી હોત તો બાપુ આટલા બધા પત્રો શોડા જ લખત! આજે તો ઇશ્વરની કૃપાથી અને બાપુના આશીર્વાદથી સાજી સારી છું. પણ મારા જેવા કેટલાય માદગીમાં પડેલા મિત્રોને આ પત્રો આશ્વાસન દેનારા થઈ પડશે.

—કુસુમ અદાણી]

ચિ. કુમુમ

થેરીસા કરીને તારા જેવડી જ બાળા થઇ ગઇ દસેક વર્ષ પહેલાં. બાર વર્ષથી તેને હરિની લે લાખી. તે એક મઠમાં દાખલ થઇ, ત્યાં તેને વ્યાધિએ થેરી. તે હારી નહીં. વ્યાધિમાં સફુને પોતાના પ્રેમથી, આનંદથી આંજી દીધા. કાંઈ તેની પાસે બેસે તો તેને રજા આપે ને કહે કે તમે તમારે કામે બાંધો. મારી પાસે તો પ્રભુ બેઠા છે. મારી ચિંતા ન કરજો. એમ કરતાં તેણે બારેક માસમાં અખંડ નિદ્રા લીધી. લાધા મહારાજ બિલખામાં રહેતા. તેને કાંઈ થયો. તેણે કાંઈની સેવા ન લીધી. કેવળ રામનામ રટતા શિવાલયમાં પડી રહ્યા. રામાયણ પઢે. હેવટે રોગ મુક્ત થયા. એને રામાયણ વાંચતા મેં સાંભળેલા. એ જાનેયે સેવા કરી કે નહીં ?

૨૧-૨૨-૩૨

બાપુના આશીર્વાદ

[લાધા મહારાજ વિશે બાપુએ આત્મકથામાં થોડો ઉલ્લેખ કર્યો છે તે નીચે મુજબ છે. મહારાજની ઇશ્વર ઉપરની અનન્ય શ્રદ્ધાના દર્શન આમાં પણ યાદ છે.]

“પિતાશ્રી રામજીના મંદિરમાં રોજ રાત્રે રામાયણ સાંભળતા. સંભળાવનાર રામચંદ્રજીના એક પરમ ભક્ત, બીલેશ્વરના લાધા મહારાજ કરીને હતા. તેમને વિશે એમ કહેવાતું કે, તેમને કાંઈ નીકળ્યો હતો તેની જવા કરવાને બદલે તેમણે બીલેશ્વરનાં બીલીપત્ર જે મહાદેવ ઉપરથી ઊતરતાં તે કાઢિયલ ભાગ ઉપર બાંધ્યા ને કેવળ રામનામનો જ આદર્યો. અંતે તેમનો કાંઈ જડમૂળથી નાશ પામ્યો. આ વાત ખરી હો કે ન હો, અમે સાંભળનારાઓએ ખરી માની. એટલું પણ ખરું કે લાધા મહારાજે જ્યારે ક્યાનો આરંભ કર્યો ત્યારે તેમનું શરીર તદ્દન નીરોગી હતું. લાધા મહારાજનો કંઈ મોડો હતો તેઓ દાહાચોપાઈ ગાતા ને અર્થ સમજાવતા. પોતે તેના રસમાં લીન થઈ જતા અને ક્રાંતાજનને લીન કરી મૂકતા. મારી ઉમર આ સંમયે તેર વર્ષની હતી, પણ મને તેમના વાચનમાં ખૂબ રસ આવતો એ પાઠ છે. આ રામાયણ ગ્રંથનું મારા રામાયણ પરના અત્યંત પ્રેમનો પાયો છે. આને કું’ વૃક્ષસી-દાસના રામાયણને ભક્તિમર્જાનો સર્વોત્તમ ગ્રંથ ગણું છું.”

“ભગવાનનું શુદ્ધ ચિંતન સેવા જ છે”

દરદીઓ સેવા લે છે અને સેવા નથી કરી શકતા તેની હાવેપાવ કરે છે. આ મોટી ભૂલ છે. દરદી શુદ્ધ વિચારથી સેવા કરે છે. ઝોઝામાં ઝોઝી સેવા લઈ, સેવા કરનારને પ્રેમથી નવરાવીને સેવા કરે છે, પોતે પ્રકૃષ્ટિત રહીને પણ સેવા કરે છે. ભગવાનનું શુદ્ધ ચિંતન સેવા જ છે એ આપણે કદી ન ભૂલીએ.

“જેમને ઈશ્વર ઉપર શ્રદ્ધા છે તેમને જીવન અને મરણ સરખાં છે.”

તને હું જરાય ભૂલ્યો નથી. તું શરીરે નગ્ની હતી પણ તને જોઈ ત્યારથી જ હું બાળી શક્યો હતો કે મનથી તું બહુ જાગી છે. અને ઈશ્વરને તારા આ શરીરે સેવા કરાવવી હતી તો તને શરીરે પણ જાગી બનાવશે. જેમને ઈશ્વર ઉપર શ્રદ્ધા છે તેમને જીવન અને મરણ સરખાં છે. આપણી ફરજ તો છેલ્લા શ્વાસ સુધી સેવા કરવાની છે. તું લખી શકે ત્યારે જરૂર લખજો.

બાપુના આશીર્વાદ.

તમે જીવતા છો ?

જિંદગી જેમ જેમ આગળ ધપતી જાય છે તેમ તેમ તેની કિમતનો આક ચડતો જાય છે. એ ચડતી ઠોણીમાં એક એવો આક આવે છે કે જે જીવનનો સીમાસ્તંભ ઠરાવે છે. એ આક ઉપરનું જે કાંઈ જીવન આપણે જીવીએ તો તે ખરું જીવીએ છીએ એમ કહેવાય, અને એ આકની નીચે જેટલું જીવીએ તે બધું માન શાસ્ત્રિકા ચનાવીએ બીએ એમ મનાય.

ત્યારે આ અર્થમાં તમે ખરેખર જીવો છો ? તમે જીવતા છો— જીવત છો ?.... પણ તમે પૂછશો કે વળી શાચું જીવન એટલે શું ? અને આ બધા પ્રાણીઓ જીવે છે તે શું બોલું જીવે છે ? તેઓ જીવતા નથી તો શું મરેલા છે ?

ના, તેઓ મરેલાં નથી પણ મરેલા જેવા છે ! શરીરથી જીવે છે— જીવવાની શ્વસોચ્છવાસ— ક્રિયા કરે છે; પણ મનથી મરેલા છે. ખરા અર્થમાં ‘જીવું’ શું કહેવાય તેનો નારો પોતાને અનુભવ છે. બીજા લોકોની વાત નો હું કાંઈ અજૂનો નથી. મારા જીવનનો અભાસ એ ક્યો છે અને તેનું માપ એ કાઢ્યું છે, તેનો તામ એ લીધો છે. તેની

થોડી વાત જરૂર હું તમને કહી શકું—તમે તમે સાજાજવા ધગ્યો તો !

દિવસો જેમ આવતા જાય તેમ એક પછી એક લેના જાઓ અને જીવતા દિવસો સામે + નિશાની કરો અને મરેલા દિવસો આગળ — નિશાની કરો. જે દિવસ તમને જીવતા લાગ્યો હોય તે ‘જીવતા’ કેમ લાગ્યો, અને, મરેલા દિવસ ‘મરેલા’ કેમ લાગ્યો તે વિશે મરામર વિચાર કરો. આ રીતનું પૃથક્કરણ કરવાથી તમને જીવનનું સત્ય ખાલુમ પડી આવશે.

મને પોતાને અનિવાર જીવન—સ્થિતિએ એવી લાગી છે કે જેમાં હું ખરેખર જીવું છું એમ લાગે છે અને પાસ એવી પણ છે જેમાં હું ફક્ત શાસ લઈ છું જેમ લાગે છે આ જીવન દશાએ મુખ્ય મુખ્ય છે. બીજી ગોણ જીવન દશાએ ડગલન થ છે કે જેની જગ્યાએ હું કરી શકાયો નથી. ત્યારે હવે નીચેની ૧૧ દશાઓ નોંધું.

૧. જ્યારે હું કંઈક સર્જન કરતો હોઉં છું ત્યારે મું ખસિન જીવતા લોકો હું એમ જણાય છે. એટલે કે, માન્ય કે લેખ લખતો

હોહિ ત્યારે, મિત્રનો સંકેત દોરતો હોહિ ત્યારે, અર્થશાસ્ત્રનો કોઈ કોમળ હોહિ ત્યારે, અથવા તો નવા પુસ્તકોની અંબેર ધરતો હોહિ ત્યારે

૨ સામે જ કલા મને નવું ચેતન ખસે છે સુદર મળની નવલકથા ટેલક કાળો અને ચિત્રો, સરસ નાટ્ય પ્રયોગો અને ફિલ્મો, સરસ મકાનો અને પ્રણે આ બધામાંથી મને જાણે એમના કલાકારો જ પ્રાણીય ઉત્તરતો હોય ને !

૩ પર્વતો, સમુદ્ર અને નક્ષત્રો મારામાં અચૂક નવજીવન કરે છે એ સૌને જોઈ છુ ને સમગ્ર એ ત્યારે જાણે આસમિય મરી જીવન-સ્થિતિથી ઘણી જ નીચે હી જતી હાય એમ મને લાગે છે

૪ પ્રેમ તો ખૂબ સૂંમ અને પ્રાણવાન છે એ તો અજબ નૂર પૂરે છે દંદિનું તીન પ્રસવર્તન મરી છે એમાં માત પિતાનો પ્રેમ, પતિ-પત્નીનો પ્રેમ, મિત્ર પ્રેમ વાતચાલ સહકૃપતા સમલાવ દયા વગેરેનો સમાજ થઈ જાય છે

૫ કોઈ મળનો વાર્તાવાપ, મળની અર્થા અને ઉત્તેજિત કરે છે ત્યારે છુ છુ એમ મને લાગે છે વિચાર વ્યાપારમાં એ જાતનું એવું સંજીવન સંવેદન થાય છે કે ખસ

૬ કોઈ કલકલેલી પરિસ્થિતિમાં હોહિ છુ ત્યારે છુ મને ખરી રીતે જીવતો લાગુ છુ હા ત કાંઈ ખડક કે શિખર ઉપર ચડતાનું હોય

૭ જ્યારે કોઈ પ્રસંગે અતરતો શોક પે ! થાય છે ત્યારે છુ જાણે જીવે જીવતો હોહિ છુ એમ અનુભવુ છુ

૮ જ્યારે રમતો રમુ છુ ત્યારે છુ છુ ખાસ કરીને તરવા, જહાઝ ફરવા કે જહાઝગામ પગપાળા રખડવા જાકે છુ ત્યારે

૯ ખરી બૂખ લાગ્યા પછીનું ભોજન કરુ છુ ત્યારે અથવા તાપ અને યાક ખમ્યા પછી સીનગી ઝરવું જળ હોડે ઝડે છે ત્યારે

૧૦ ખૂબ કામગા અને જહાઝની ફરણીમાં દિવસ ગયો હોય ત્યારે મીઠી કીધ લઈ છુ ત્યારે

૧૧ દિવસરીને ખડખડાટહમુ છુ ત્યારે છુ છુ છુ

આનાથી વિરોધી ખાસ સ્થિતિઓ પણ તમને મળી દઈ.

૧ જ્યારે છુ કોઈ જાતની વેઠ બિતારતો હોહિ એમ લાગે ત્યારે જેમ કે લાખા સરવાળા કરવા, વાસણ માળવા, કામળોના જવાબ લખવા, ન જાણો વહેવાર ચલાવવો હજમત કરવી કપડા-લતા પહેરવા, ઉતારવા ને ગોડવવા, શહેરી બસ કે ગાડીની દોડધામ કરવી ઝીજ-વસ્તુઓ ખરીદવી એ બધી વખતે જાણે મારે આસ લરવા-હાલવવાનું જ હોય એમ લાગે છે

૨ નાતજાતના નોતરા આવે અને જમણ-વાર, અલ્પાહાર વગેરેમાં હાજર રહેવાનું અથવા ગમ્માર માણસોની વાતો સંભળવી પડે ત્યારે

૩ તમ હોહિએ છતા ખાતુ પડે, પીણ પીતુ પડે અથવા બિધવાની ફરજ પડે ત્યારે

૪ જૂની પુરાણી વસ્તુઓ જેવી કે શહેરના કેટ-કિલો, શેરીઓ ને ગરીઓ ધરે, ફર્નિચર, કપડા એ બધા એના એ રહેતો તે વખતે માણસ માત આસનું યત બની જાય છે

૫ ગદશી અને બેડાળપણું મને છેક જ થકવી નાખે છે કોષે લરાઈ છુ ત્યારે જાણે જ તલમાં જાણે પડ્યો હોહિ એમ લાગ્યા કરે છે

આ ગીતે મારી જાતને માત આસક્રિયા માથી જથાપીને શક્ય તેગે અરી જીવનક્રિયા તરફ દોરી જાકે છુ જીવન એ એક પ્રકારની મનોદશા છે એમ મારે ખૂબ કરવું જોઈએ, પણ તે કુન્યવી વાતાવરણ અને વ્યવહારથી છેક સ્વતંત્ર છે વસત તાતુ બેરી હોન તો જૂના અતિ પરિચિત સ્થળો પણ સુદર મની રહેતાં અનુભવી શકાય છે ત્યારે કપડા લતાની સમ્પદ અને વાસણ માળવાનું પણ પ્રમેદ આપનારા બની જાય છુ ત્યારે હજમત કરતા કરતા જાવાની મોજ ચાખવાનું મન પણ થઈ જાય છે પણ આવી મોજ કાલજાગના બિનગે જેની નીવડે છે

મારી નોંધમાંથી એમ નીકળે છે કે ૧૬૮
કપાકના અંકડાડિયામાં સરેરાશ ૪૦ કલાક અથવા
૨૫ ટકા જીવતા રહેવાના હોય છે. હું માનું છું કે
જો હું જીવન-જરૂરોની આર્થિક ચક્રીમાં પીસાતો
ન હોઉં તો આજે જેટલા સમયમાં જેટલું જીવી
શકું છું તેટલા સમયમાં જમણું જરૂરી જીવી શકું.
પણ 'તો દિન કહાં સે ?'

એ શક્ય છે કે મને જે જે 'બાળતોમાંથી
જીવન પ્રાપ્ત થાય છે તે તે બાળતોમાંથી ખીન્ન
લોકોને પણ જીવન સાંપડતું હશે. વસ્તુ ૧ :
'વ્યક્તિના આનંદ કે મોક્ષ જોડે સમજિતો મોક્ષ
અને આનંદ સંકળાયેલો હોય જ. એટલે આટલું
તો સ્પષ્ટ થાય છે કે વ્યક્તિના જીવનની જુદીનો
ઘણો ખરો આધાર સમજિતો જીવનની દક્ષા ઉપર
રહ્યો છે.

કાલિદાસની મહત્તા

એક સમયે ભોજરાજના દરબારમાં ચર્ચા ચાલી : કવિ કાલિદાસ તથા કવિ દંડિ, એ બેમાંથી
કોણ કોણ ? કેની કવિતા વધુ સારી ?

કોઈ કાલિદાસ તથા તેની કવિતાના વખાણ કરે કોઈ વળી કવિ દંડિ તથા તેની કવિતાના
વખાણ કરે. ચર્ચાનો અંત આવે જ નહિ.

એ સમયે કવિતાદેવીની પ્રતિમાના પણ પ્રસ્થાપન ને પૂજન થતાં.

રાજા ભોજે ખૂબ વિચાર કરીને એમ નક્કી કર્યું કે કવિતાદેવીની પ્રતિમા સામે બંનેને ગેમા
રાખીને એમની પરીક્ષા કરવી.

ખીજે દિવસે રાજાએ બંને કવિ-રતને ને બેલાવીને કહ્યું : 'આવતી કાલે તમારા કાબ્યોની
મારે કસોટી કરવી છે. કવિતાદેવીની પ્રતિમા સામે બેસીને તમારે કવિતા લખવાની છે. ત્રાજવાના બે
પક્ષાઓમાં એ કવિતાઓ મૂકાશે. જે ત્રાજવું નમશે તે કવિતા વધુ સાર્વત્રિક ને સારી તથા શ્રેષ્ઠ કવિતાદેવી
પ્રુદ એ રીતે તમારી શક્તિઓ વિશે ન્યાય તોળશે.'

ખીજે દિવસે બંને કવિઓ હાજર થયા. રાજાની આજ્ઞા થતાં બંનેએ કવિતાદેવીના સાન્નિધ્યમાં
બેસીને કવિતાઓ લખી. રાજાએ એ કવિતાઓને જુદા જુદા પક્ષામાં ગોઠવી. એક બાજુ કાલિદાસની
કવિતા, બીજી બાજુ દંડિની કવિતા

સૌનાં આશ્ચર્ય વચ્ચે દંડિ કવિની કવિતાવાળું ત્રાજવું નમી ગયું.

કાલિદાસના કોષનો પાર ન રહ્યો. એને એનું સ્વમાન ધવાયું હોય એમ લાગ્યું

રાજા વગેરે સૌ કવિ દંડિના નામનો જ્ય ભોલાવે ત્યાર પહેલા કાલિદાસ પોતાના સ્થાન
પરથી બેઠો થયો. જે પત્ર પર કવિતા લખી હતી તે પત્રનો ગોઠો વાળીને તેણે આવેશમાં ને આવેશમાં
તે કવિતાદેવીની પ્રતિમા તરફ ફેંક્યો. કવિતાદેવીને કપકા આવતો હોય એવી વાણીમાં તેણે કવિતાદેવીને
ફરીને પૂછ્યું : 'ક : કવિ કોણ ?' કોણ કવિ કોણ ? તુરત એ પ્રતિમાની પાછળથી પ્રતિષ્ઠા સહ
બાયો : 'કવિ દંડિ, કવિ દંડિ.' દંડિ કવિ દંડિ કવિ ને એ સાહજીને તો કાલિદાસ વધુ ગુસ્સે
ધર્યો, સ્થાન છોડીને આલ્યા જ્યાં એણે પગ લપાડ્યા. જતા જતા એ પુનઃ બોલ્યો : 'દેવી, ક : અહમ્
-તો દેવી હું કોણ ? ને એ દરવાજો વટીને આલ્યો જ્યાં ત્યાર પહેલા તો એના કાને કવિતાદેવીની
પ્રતિમા પાછળથી આવતો પ્રતિષ્ઠા સહાયો : 'ત્વમહમ્, ત્વમહમ્, ત્વમહમ્ !' 'તુ' તે 'હ', 'તુ' તે
'હ', 'તુ' તે 'હ'...

કાલિદાસ અંખો પડી ગયો.

રાજા વગેરેના આશ્ચર્યનો પાર ન રહ્યો.

ચારે દિશામાંથી પડ્યા બહાવાં :

ધન્ય કવિતા, ધન્ય કાલિદાસ !

ભગવાનને ન ભૂલો

નાવ પાણી પર તરે છે, પણ એમા પાણી ન પ્રવેશે તેની તકેદારી રાખવી પડે છે, એમા જો પાણી બરાબ તો એ ડૂબી બચ આવી જ સ્થિતિ સ સારમા રહેનારા ભક્તોની હોય છે એમણે સ સારને પોતાના મન પર સવાર થવા ન દેવો જોઈએ જો સ સાર સવાર થઇ ગયો તો એ સ સારના પકમા કસાઈ જશે

ગૃહસ્થનું સામાજિક જીવન જીવો, ગૃહસ્થ ધર્મ બજાવો, એના કાર્યોનું પાલન કરો, પણ ભગવાનનું સતત ધ્યાન ધરતા રહો બ્યારે તમે ઘરની ખડાર, ખેતરમા-બ્યા કામે ગયા હો ત્યા તમારુ બધુ ધ્યાન, સમસ્ત મન ભગવાન પર કેન્દ્રિત કરો

ધાવ શેઠાણીના બાળકને પોતાનુ ધાવણુ ધવડાવે છે, પ્રેમથી લાલન-પાલન કરે છે. જાણે બાળક પોતાનુ જ હોય એવું એને લાગે છે પરંતુ એ તો કેવળ એવું કર્તવ્ય બજાવે જી અવખત એ જાણે છે કે બાળક મોટું થશે ત્યારે એની સાથે મારે કયો સબંધ નહીં રહે સાચા

ભક્તની પોતાના કુટુંબ પ્રત્યે આવી જ ભાવના હોવી જોઈએ, જેવો ધાવ અને શેઠાણીના બાળક વચ્ચે હોય છે

બ્યારે કેઈ નોકરડી શેઠના ઘરને ઉત્કેષ કરે છે ત્યારે ‘અમારુ ઘર’ કહે છે, ત્યારે એના મનમા કયો ભાવ હોય છે ? ખરી રીતે તો એનુ ઘર ગામમા હોય છે અને શહેરમા તો એ નોકરી કરવા આવી છે. છતાં તે શેઠાણીના ઘરને જ ‘અમારુ’ ઘર’ ગણે છે. શેઠાણીના બાળકને ગોઠમા લઇને ખવડાવે છે, વહાલ કરે છે અને કહે છે ‘મારો બચુ,’ ‘મારો ગોપાલ તો ભારે નટખટ છે,’ ‘મારા ગોપાલ’ ને ભૂખ લાગી છે,’ આમ તે વાણીમાં પોતાનો પ્રેમ વરસાવે છે. પણ એ બધુ કહેવા છતાં એ જૂલતી નથી કે, ગોપાલ તો શેઠાણીનું બાળક છે, મારુ બાળક તો મારા ગામમા એની દાદીમા પાસે છે. એ જ પ્રમાણે ગૃહ સ્થાએ પણ પોતાના કાર્યો-કર્તવ્યને નિર્વાહ એ નોકરડી જેવી ભાવનાથી જ કરવો ઘટે.

મનમાં એવી ભાવના ધારણ કરે કે, ઘર તો ભગવાનનું છે અને એ જ રીતે જીવન જીવો. એ એ ભાવના મનમાં વસી જશે તો તે જીવનમાં ઊતરી જશે. જે બ્રહ્મ ગૃહસ્થ જીવન શુભરવા સાથે ભગવાનને મેળવવા માટે પ્રયત્નશીલ રહે છે, તે પેલા સૈનિક જેવો છે, કે જે કિલ્લાની અંદર રહી બહારના શત્રુઓ સાથે યુદ્ધ લડે છે. પરંતુ સંસાર સાથેનો સબંધ તોડીને ઇશ્વરને પામવા માટે ભટકનારો ભક્ત કિલ્લાની બહાર નીકળી શત્રુઓની સાથે સામી છાતી એ જૂમનાર સૈનિક જેવો છે. બંને કુશળ યોદ્ધાઓ છે. પરંતુ કિલ્લાની પાછળ રહી લડવામાં કંઈક લાભ છે, એમ કરવામાં કશો દોષ નથી.

તમે જોયું હશે કે, સૈનિક યુદ્ધમાં જવા પહેલાં નિશાનબાજીનો અભ્યાસ કરે છે. એ જ રીતે કાર્તુલિક જીવન પણ ત્યાગના અભ્યાસની ભૂમિ છે. કુટુંબમાં રહેવાનો લાભ એ છે કે, એમાં કૌટુંબિક જીવનની બધી

સમગ્રતાઓનો ઉપલોગ કરવા છતાં ત્યાગનો અભ્યાસ કરવાનો અવસર મળે છે કુટુંબને એક વ્યાધામશાળા માનો-ત્યાં મનને શુદ્ધ-સ્વસ્થ બનાવી શકાય છે.

એ તમે તમારા પિતા અથવા પત્ની સાથે ઝગડો કરીને ઘરત્યાગ કરો તો તમે સંન્યાસી નથી, એ તો-નારી મૂંઝ, ગૃહ સપતિ નાસી, મૂંઝ મૂંઝાય ભયે સંન્યાસી-જેવું થયું, એવો સંન્યાસ ઝાઝો ટકે નહીં. એવા સંન્યાસીનું મન જલદીથી ફરી આગત્રી બાળ તોમાં લપટાય છે.

જે પોતાના સાંસારિક કાર્યોને ભગવાનનું કાર્ય સમજીને નિષ્કાપૂર્વક કરે છે, બધા કાર્યોને ભગવાનની અર્ચના સમજે છે અને વિશુદ્ધ અતઃકરણથી ત્યાગ કરે છે એ જ ત્યાગી પોતાના ત્યાગનો ખરો લાભ મેળવે છે. સંસારમાં જે કંઈ છે તે બધું ઇશ્વરનું જ રૂપાંતર છે, એ સત્યનો અનુભવ એવા જ લોકો કરી શકે છે.

ગાંધીજી અને રામાયણ

એક સવારે સાનરમતી આશ્રમમાં મહાત્મા ગાંધીજી પોતાના પર આવેલા પત્રોના જવાબ આપી રહ્યા હતા. જેતાં જેતાં એક પત્રમાં લખ્યું: ‘જાપુજી, આ રામાયણ, રામ, સીતા, રાવણ, તુલસીદાસજી વગેરે બધું શું ખરેખર થઈ ગયું છે?’

એક ક્ષણે તો ય વિચાર કર્યા વિના ગાંધીજીએ જવાબમાં લખ્યું. ‘પારા ભાષ, રામચંદ્રજી થઈ ગયા તે દિવસે મારો જન્મ નહોતો; જે દિવસે રામ-સીતા-લક્ષ્મણ જીવ્યા ને મર્્યા તે દિવસે પણ મારો જન્મ નહોતો; તુલસીદાસજીએ લખ્યું ત્યારે ય હું તો એકની પાસે હતો જ નહિ! એ રીતે લોકો વિશે હું વધુ કંઈ તો કહેવા માગતો નથી, પણ દુઝેટલું કહી શકું છું કે આપણી પાસે હાલમાં જે રામાયણ છે તે રામાયણનો જ અભ્યાસ કરીને હું જીવનને જીતી જવું સત્ય પામ્યો છું.’

રામાયણ વિશે, તમે કરી છે એવી શકાઓ આપણે ફરીએ એના કરતાં એમાંથી જે શીખવાનું આપણને મળે છે એ શીખી લેવા આપણે મંથીએ તો એ વધુ સાર નહિ શું ?

જાપુએ લખાવેલ જવાબથી બિન્દુજી મહારાજ તો દમ થઈ ગયા.

સત્યનો વટેમાર્ગ

સત્યની ખોજ કરવા માટે નીકળી પડેલા જે અનેક મહાપુરુષોની ઇતિહાસે નેપિ રાખી છે તે સૌમાં મહાત્મા ગાંધી એક વિસિષ્ટ સ્થાન ધરાવે છે. 'નવજીવન'માં આપેલા એક લેખમાં એમણે કહ્યું છે, 'હું' સત્યનો એક વટેમાર્ગી માન છું.' એમનું આ વિધાન સત્ય અને એમની વચ્ચેનો સંબંધ સ્પષ્ટ છે. પોતાની આત્મકથાને પણ એમણે 'સત્યના પ્રયોગો' તરીકે જાળખાવી છે. એક વૈરાગ્યની અદાથી એ લખે છે, 'મારે તો આત્મકથાને મહાને સત્યના એ' જે અનેક પ્રયોગો કરેલા છે તેની કથા લખવી છે...મારા પ્રયોગોને વિષે હું કોઈપણ-પ્રકારની સંપૂર્ણતા આશયપતો જ નથી. વિદ્યાનસાગરી જેમ પોતાના પ્રયોગો અતિશય નિયમ-સર, વિચારપૂર્વક અને ઝીણવટથી કરે છે, છતાં તેમાંથી નિપજાવેલાં પરિણામોને તે છેવટનાં ગણાવતો નથી, અથવા તો એ એનાં સાર્યાં જ પરિણામો છે એ વિષે પણ સાચક નહિ તો તટસ્થ રહે છે તેવો જ મારા પ્રયોગોને વિષે આરો દાવો છે.' (આત્મકથાની પ્રસ્તાવના) ખરેખર, આ પ્રયોગોને કાંડે જ એ 'વ્યક્તિ' મટીને 'વિમુક્તિ' જન્વા.

પરંતુ માનવજીવનમાં સત્યનું આચરણ 'હાથમાંના આમળાં' જેવું સુલભ નથી. 'સત્ય એટલે શું?' એ પ્રશ્ન યુગોથી પુછાતો આવ્યો છે— અને યુગો સુધી પુછાશે. ધર્મશ્રદ્ધાએ સહન જીવે સત્યનો મહિમા ગાયો છે, છતાં વધુમાં વધુ કલહો કદાચ ધર્મના નામે જ થયા છે. સત્યને ભિન્નભિન્ન રીતે મૂલવવાના પ્રયત્નોમાંથી ભિન્નભિન્ન તત્ત્વચિંતાનો ઉદય થયો છે એવું કહી શકાય. 'ઝીતારહસ્ય'ના બીજા પ્રકરણમાં લોકમાન્ય ટિળકે જીવનમાં સત્યા-સત્યનો વિવેક કરવાનું કાર્મ 'હું' કપડું' છે તેની સમર્થ ચર્ચા કરી છે. તેઓ લખે છે, 'સર્વ' સદ્-શ્રુતો ઉપર સામાન્ય ભોગવનાર, સિદ્ધ અને ચિરસ્થાથી, એવું જે સત્ય તેનો વળી કોઈ અપવાદ હશે એવું કોઈને સ્વપ્ન પણ આવે ખરું? પણ દુષ્ટ લોકથી ભરેલા આ જગતમાં વ્યવહાર ધણો કઠણ છે." આટલું કહ્યા પછી એમણે મહાભારત, મનુસ્મૃતિ તેમજ યાગવલ્ક્યસ્મૃતિમાંથી 'લોકો આપીને દર્શાવ્યું' છે કે અનુક્રમ સંજોગમાં સત્યનો પણ અપવાદ થાય તો જ જીવનનું ધારણ યથા શકે, અન્યથા નહિ. 'એવા સંજોગો કયા છે?' એવા

પ્રથમ પૃછનાર માટે આટલો ઉત્તર આપણા આચાર મથો આપે છે. 'નિરપરાધી માણસનો વિનાશકારણ જીવ જતો હોય, સર્વના કલ્યાણનો પ્રથમ હોય, પ્રાણીના વિનાશની પણ આવી લાગી હેય અથવા સર્વ મન જવા બેઠું હોય, ત્યારે અસત્ય બેલાય તો પાપ લાગતું નથી' આમ છતાં એટલું ધ્યાનમાં રાખવું કે આવા સન્નેઓમાં પણ અસત્ય કથનની છૂટ લેવાથી અસત્યને સત્યમાં પલગી શકાતું નથી એવું તો આ આચારમથો પણ સ્પષ્ટપણે માને છે.

આ જગતમાં બ્યવહાર અને સત્ય વચ્ચે મેળ બેસાડવા જતા નીતિશાસ્ત્રીઓએ પણ ભારે મૂલ્યવશ્ય અનુભવી છે. ધર્મને બાળુએ રાખીને કેવળ 'નીતિ' (Ethics) ના ગળથી સત્યના મુદ્દાને મપાય ત્યારે કેવા નિષ્ફળતા તારવી શકાયા છે એને હાખસો નીચેના ઉત્તારાથી મળે છે સિન્વિક (Sidwick) નામનો પશ્ચિમી નીતિશાસ્ત્રજ્ઞ કહે છે 'નાના બાળકને, ગાડા માણસને, આત્મની માણસને, તેમજ પોતાના શત્રુને, ચોરને અને અન્યાયથી પ્રથમ પૃછનારને મોઢે, અથવા લકીસોએ પોતાના ધધામાં ખોડું બોલવું એ ગેરવ્યાજબી નથી' આજ સેષક રાજકારણ અને વેપારમાં પડેલા લોકોને માટે પણ સત્યકથનની બાબતમાં છૂટછાટ મૂકે છે એજ રીતે લેસ્લી સ્ટીફન નામના બીજા વિદ્વાન એકરાર કરતા કહે છે, "ખોડું બોલવાથી એકદર અધિક કલ્યાણ છે, એવી મારી ખાતરી થાય તો સત્ય બોલવાની કૃત્રિમ ધરીશ નહિ" આ બંને ઉત્તારાઓ દર્શાવે છે કે સત્યરૂપી લાખડી જીવનરૂપી જળમાં પડે છે ત્યારે એજા પણ વકીલવનને સિદ્ધાંત લાગુ પડે છે!

અંગ્રેજી ભાષાએ પણ 'સત્ય' માટે બે શબ્દો ચોંટ્યા છે, Truth and Veracity આ શબ્દો વચ્ચેનો ભેદ સમજાવતાં જ્યોર્જ કેળ એમના English Synonyms નામના પુસ્તકમાં લખે છે "Truth belongs to the thing Veracity to the person the TRUTH of the story is admitted upon the

VERACITY of the narrator" વસ્તુના 'સત્ય' ને વ્યાકત્યે પોતાના સત્યથી રચ્યું હોય છે, એટલે જેટલી વ્યક્તિએ તેટલા સત્યો ખડા થાય છે!

આ બધા 'સત્યો' બ્યવહારમાં પ્રવૃત્ત થાય ત્યારે એકએક સાથે ટકરાય છે-અને પેલો 'સત્ય' એટલે શું? એ પ્રશ્ન તો હરહ મેશ અદ્દર લટકતો જ રહે છે!

ઉપરની ચર્ચા એટલા માટે કરી છે કે 'સત્ય' શું છે? એ પ્રશ્નનો ગાંધીજીએ શો ઉત્તર આપ્યો છે એ તપાસતા પહેલાં એવા પ્રશ્નની જટિલતાનો આપણને કંઈક અંશે ખ્યાલ આવે

પોતાને 'સત્યના વરેમાર્ગ' તરીકે ઝોળખાવનાર ગાંધીજીએ સત્યને સમજાવતા 'મમળપ્રજ્ઞાત' માં લખ્યું છે, "સત્ય" શબ્દ સત્માથી છે સત્ એટલે હોવું સત્ય તે હોવાપણું સત્ય સિવાય બીજી કોઈ વસ્તુને હસતી જ નથી પરમેશ્વરનું ખડું નામ જ 'સત્' એટલે 'સત્ય' છે તેથી 'પરમેશ્વર' 'સત્ય' છે એમ કહેવા કરતાં 'સત્ય' એ જ પરમેશ્વર છે એમ કહેવું વધારે યોગ્ય છે" અહીં એમણે 'સત્ય' ને પરમેશ્વરની પુરશીએ જ બેસાડ્યું છે, એટલે પરમેશ્વરની જેમ એની વ્યાખ્યા પણ બાધી શકાય એવું રાખ્યું નથી પણ શું જીવનના બ્યવહારમાં આવું અવ્યાખ્યેય સત્ય કામ આવે ખડું! પરંતુ ગાંધીજી આવા પ્રશ્નથી ગભરાય એવા નથી 'સત્ય' એ પરમેશ્વર છે એવું કહ્યા પછી એ ચટ્ટી જતા નથી તેઓએ સત્યનું સ્વરૂપ સમજાવતા એક પત્રમાં લખ્યું છે, "નિર્મળ અત કરણને જે સમયે જે લાગે તે સત્ય" બીજી રીતે કહીએ તો, 'સત્ય' એટલે અત કરણનો અવાજ" સમસ્ત ગાંધીવિચારમાં અત કરણના અવાજનું સ્થાન બ્બેનાયું છે એને ગાંધીવિચારણાનો પાયો જ ગણી શકાય એમના આ લક્ષણને ધ્યાનમાં રાખીને એમના ફ્રેન્ચ ચરિત્રકાર રોમાં રોવાએ લખ્યું છે, This Gandhi is indeed a unique instance

of immaculate sincerity in the history of prophets and of great mystics ' એ જ લેખકે એમની જન્મજાત ધાર્મિકતા એળખી લઇને કહ્યું છે, 'He is intensely religious by nature, and politician only by necessity.'

સત્યની ભક્તિના આ મૂળ ગાંધીજીના બચપણથી જ હતા એ એમની 'અત્મકથા'ના વાચનાર સહજ જોઈ શકશે માસાહારનો પ્રસંગ, ચોરી, શળામા 'ટૂટલ' શબ્દ પડખેના વિદ્યાર્થીની પાટીમા જોઈ લેવાની મારતરની સૂચનાનો પ્રસંગ, 'ઉરિશ્વર' નાટકનો પ્રભાવ, શામળના છાપાની અસર — આમ અનેક ઠેકાણે આપણે એમની સત્ય માટેની જન્મજાત ભક્તિના દર્શન કરી શકીએ છીએ લડનમા પણ આ ભૂતભક્તિ જ એમની સહાયે રહી હતી આગળ જતા જ્યારે વડીલાતનો વ્યવસાય સ્વીકાર્યો ત્યારે પણ સત્યથી કમાણી કરવાનો એમનો સિદ્ધાંત એમણે ટકાવી રાખ્યો 'વડીલાતના કેટલાક સંસ્મરણો' નામના પ્રકરણમા એ લખે છે, "વડીલાતના ધંધામા એ કદી અસત્યનો પ્રયોગ નથી કર્યો "

શ્રી મહાશ્વજીએ એમના પુસ્તક 'જીવન-શોધન'મા કહ્યું છે, "સત્યને પહેલું મૂકવું કે બીજું" એ બે વચ્ચે આસમાન જમીનનું અંતર છે " મનુષ્યને જીવન ગમતું હોય છે અને સત્ય પણ ગમતું હોય છે, પણ જ્યારે બંનેને ભેગા રાખી શકાય એવું ન હોય ત્યારે એ સત્યને જવા દે છે અને જીવનને સાચવી લે છે સામાન્ય નીતિશાસ્ત્ર પણ એમ જ કહે છે, પરંતુ ગાંધીજીએ હમેશા સત્યને 'પહેલું' મૂકવાનું જ કાર્ય કર્યું છે આવા માણસો જગતમા બહુ થોડા હોય ■ સત્યરૂપી સિંહના દંત ગણવા કેમ તૈયાર થાય ?

સત્યને પહેલું મૂકવાની ગાંધીજીની સહજ વૃત્તિને કારણે એમની કસોટીઓ પણ ખૂબ જ યથા છે. એમની નિષ્ઠા આ કસોટીઓ દ્વારા શુદ્ધ કુન્દન બનીને

બહાર આવી છે. જન્મના તમામ ભાગોમાથી અનેક લેકા એમની પાસે માર્ગદર્શન માટે આવતા; એમની પાસે પત્રો દ્વારા માર્ગદર્શન જ પત્રનારાઓની સહાય પણ ખૂબ મોટી હતી, એમને મૂઝવતા માટે પ્રશ્નો પૂછનારાઓનો પણ કંઈ પાર ન હતો. પણ સત્ય એમને માટે 'રત્નચિતામણિ' નીવડ્યું હેવાથી આ બધું સહન કરવાની કોઈ અદ્ભુત શક્તિનું એમનામા દર્શન થતું હતું. સને ૧૯૩૧મા ગોળમેજી પરિષદ માટે એ લડન ગયા. ત્યાંથી પાછા ફરતા એમણે ફ્રાન્સ, સ્વીઝર્લેન્ડ અને ઈટલીની મુલાકાત પણ લીધી આ આખાય પ્રવાસ દરમિયાન એમને અનેક સલાઓમા અનેક વિચિત્ર પ્રશ્નો પૂછવામા આવેલા, પણ આ બધી પરિસ્થિતિને એ પૂરેપૂરી પચાવી ગયેલા એમની આ અદ્ભુત શક્તિને અજલિ આવતા રોમા રોલાએ પોતાના અમેરિકન મિત્રને લખ્યું, 'Seated on a table, motionless, his voice always clear and calm, he replied to his adversaries, open or masked, giving them rude truths, which left them quite silenced and suffocated' આવો હતો એ સત્યપૂત વાણીનો પ્રભાવ

સત્યે એમને કુનેહ અને નિર્ભયતા બંને આપ્યા હતા આ દૃષ્ટિએ સને ૧૯૩૧મા એમની સમ્રાટ પચમ જ્યોર્જ સાથેની મુલાકાત ખૂબ સ્મરણીય છે. એ વખતે રાષ્ટ્રે મેકડોનાલ્ડ વડા પ્રધાન હતા. આ મુલાકાત બંને ઔપચારિક હતી, છતાં વડા પ્રધાન ખૂબ જ અસ્વસ્થ થઈ ગયા હતા, કારણ કે એમને લાગ્યું હતો કે શહેનશાહ જ્યેર્જ કદાચ ગાંધીજી ઉપર ગુસ્સે થઈને ન કહેવાનું કંઈ બેસશે અને સત્યના ઉપાસક ગાંધીજી પણ તડ ને ફડ કરી નાખશે ! મુલાકાત શરૂ થઈ બંનેએ ઉસ્તધૂનન કર્યું. રાખએ કહ્યું, "હું જ્યારે દક્ષિણ આફ્રિકા આવ્યો હતો ત્યારે અને ઈક ૧૯૧૮ સુધી તમે એક 'સજ્જન' હતા, પણ હવે તમને શું થઈ ગયું છે ?" ગાંધીજીએ ગૌરવમયુ' મીન

સેવુ'. રાજ્યએ આગળ ચલાવ્યું :

‘તમે મારા પુત્રનો બિલ્ડિંગર દા માટે ક્યો ઉતો?’

‘આપના પુત્રનો નહિ, પબ્લિશિટિસ તાજના સત્તાવાર પ્રતિનિધિનો અમે બિલ્ડિંગર ક્યો ઉતો, નામદાર!’

‘મિ. ગાંધી, ભારતમાં બળવો થાય એ ચલાવી સેવાશે નહિ. એને દાખી દેવાશે અને ત ત ચાલુ રહેશે.’

ઉવે રામસે મેકડોનલ્ડનો જીવ જાણે અદર તોળાઈ રહ્યો. ‘ગાંધીજી શો જવાબ આપશે?’ એને થયું પણ ગાંધીજીની કુનેડ જખરી હતી એમને લાગ્યું કે આનો જવાબ તો આપવો જ નેઈએ. એમણે નમ્રતાપૂર્વક, પણ મક્કમ સ્વરે કહ્યું, “નામદાર, હું આશા રાખું છું કે આપ આ રાજકારણી મુદ્દાની ચર્ચામાં મને નહિ ઉતારો.” — અને રામસે મેકડોનલ્ડનો જીવ આ સખ્દો સાંભળતાજ હેરો ખેડો. આ પ્રસંગ ઉપર નોંધ લખતા એમણે કહેલું ‘The great men are always great.’ એ જ મુલાકાત દરમ્યાન કોઈકે ગાંધીજીના અદ્ય પહેરવેશનો ઉલ્લેખ કર્યો. એજ વખતે આખમા ચમક લાવીને ગાંધીજીએ રોકડું પરખાવ્યું, “આપણને બંનેને પૂરા થાય એટલા બધા કપડાં રાજસાહેબે તો પહેર્યાં જ છે.”

કોઈથી અનર્થ જવાબું તો એ શીખ્યા જ ન હતો. ઇટલીમાં એમણે મુસોલિનીની મુલાકાત વખતે પણ એ સરમુખત્યારના દખાદખાથી કરી શોલ અનુભવ્યો ન હતો. અધૂરામાં પૂરે, જ્યારે એમને મુસોલિનીએ પૂછ્યું, “મારા આ ફાસિસ્ટ તંત્ર વિશે આપ શું ધારો છો,?” ત્યારે એમણે ટાંડેબોળ ઉત્તર વાળ્યો, “એ તો ગણકાના મહેલ જેવું છે; કોઈપણ પક્ષે એ કડકજૂસ થઈ જાય.” પછી બહાર નીકળીને એ બોલ્યા, “આ માણસની આખો જ સ્થિર નથી!” ચેતાના મુલાકાતીએને એકદમ આંજ નાખવાની સલાહ કાળજી લેનાર આ સર-

મુખત્યાર ગાંધીજી ઉપર કરી પ્રભાવ પાથરી રાક્યો નહિ.

ગાંધીજીને ઘણીવાર પૂછવામાં આવ્યું હતું કે ‘કલા કે સૌંદર્ય’ વિષે આપનો શો મત છે?’ આ પ્રશ્નો ઉત્તર એમણે આ રીતે આપ્યો હતો. ‘હું સત્યમાં અથવા સત્ય વડે સૌંદર્ય નેકું છું. મને તો સત્યના પ્રતિનિધિવાળી બધી વસ્તુઓ મુંઝે લાગે- સાચું ચિત્ર, સાચું કાર્ય, સાચું ખીત... સત્યમાં સૌંદર્ય નેતો થયો એટલે માંજુસ કળા નેતો થયો, કળાસિક્ક થયો એમ સમજવું.’ (નવંબર, ૨૧-૨૪) એ તો માનતા કે જીવનશુદ્ધિ એ જ ખરી કળા છે. ચેમા ચેલાં સાથેના વાતલાપમાં એમણે જીવન અને કળા વચ્ચેની સખ ધોની ચર્ચા કરી હતી. કળાની બામતમાં એમનો મત યેસ્ત્રોવના મતનું સમર્થન કરે છે એ બંધુતી ઉડીકન છે.

‘સત્ય’ માટેના આગ્રહે ગાંધીજીને વધુ નમ્ર બનાવ્યા છે, કારણ કે સત્યપ્રાપ્તિના ઉપાય તરીકે એમણે ‘અહિંસા’ને સા ન તરીકે યોજા છે જે પરો મનુષ્ય અન્યના સત્યને પણ અવકાશ આપે તે જ પરો એણે અહિંસક બનવું જ પડે, અથવા એમ પણ કહી શકાય કે જો અહિંસક બનીએ તો જ અન્ય મનુષ્યના સત્યને અવકાશ રહે ‘નને જ સત્ય સાપડ્યું છે’ એવું કહીને અનેક પુરુષોએ આ જાતના ભારે ઉપદ્રવ કર્યો છે. આવીજ એક વાત સાપડેલી છે કે, “ગાંધીજી જેવી કોઈ ચીજ ઓછામાં ઓછું મારા મગજમાં નો નથી કોઈ નવા વાદની કે સ પ્રદાયની સ્થાપના કરવા માટે કુ દુનિયામાં નથી આવ્યો. મે એવો હોષ ઉપદ્રવ નથી કર્યો.” પોતાના જીવનદારા, નિરુપદ્રવી રીતે, સત્યને પ્રચાર એમણે કર્યો છે.

સત્યને ‘અત કરચુના અવાજ’ તરીકે એમણે ઓળખાવ્યું, ત્યારે આપણને પ્રશ્ન ઊઠે ખરો કે ‘હરેક માણસ જીવેને આવો દાવો કરે એવું ન બને?’ આ પ્રશ્નનો ઉત્તર ગાંધીજીએ જ આપ્યો છે. આ બાબતમાં એક અસહિષ્ણુ વિધાન કરતા એમણે કહ્યું છે, “હરેક માણસે પોતાના અતરના અવાજની વાત કરતા પહેલા પોતાની ચર્ચાદા સમજા લેવી જોઈએ. હોષપણ જાતની ધમનિષમની તાલીમમાંથી પસાર થયા વગર આને હરેક જણ પોતાના અત કરચુના અવાજ મુજબ માલવાનો હક આજળ ધરે છે અને આજની મૂંઝવણમાં પડેલી દુનિયાને એટલું મધુ અસત્ય વહેચવામાં આવે છે કે સાચી તમતારી કુ તમને એટલું જ સૂચન કરી શકે કે

જેનામાં સ પૂર્ણપણે નમતાનું બાન જગ્યું નથી તે કોઈથી સત્યની શોધ થઈ શકવાની નથી.” (૫૪ ઇન્ડિયા, ૩૧ ૧ - ૧)

જીવનની તમામ પ્રતિષ્ઠામાં સત્યનો અત પ્રવેશ થવો જોઈએ એવી વાત કહીને ગાંધીજીએ એક અભિનવ નીતિશાસ્ત્રના પાયા નાખ્યો. એમાં કોઈ શંકા નથી. આપણે અનુભવ છે કે વ્યક્તિગત જીવનમાં સફાચારી હોય એવો માણસ પણ સામાયિક જીવનમાં અમુક બાધછેડા સહી લેતો હોય છે. ગાંધીજી આપુ કરવાની ના પાડી એ જ એમનું મહાન અર્પણ દાદા ધર્માધિકારી નોધે છે, “સ સ્થ ની નીતિ જુદી, સાર્વજનિક નીતિ જુદી અને વ્યક્તિગત નીતિ જુદી એ ગાંધીના પહેલાની સામાયિક સ્થિતિ હતી તેથી એ નૈતિકતા સામાયિક મૂલ્ય બની શકી નહીં. ગાંધીજી આ તમામ નૈતિક શુભોને સામાયિક નતોમાં પસંદી નાખ્યા. પ્રતોના આધારે શુભોનો વિકાસ એ ગાંધીની પ્રક્રિયા હતી એણે પ્રતો માટે પામેલ લીધો સત્ય-અહિંસાનો.” (શુદ્ધ, શકર-માર્કસ-ગાંધી, પૃ ૪૪)

આમ પોતાના અતરમાં સત્યની પ્રતિષ્ઠા કરીને ગાંધીજી આજળ માલ્યા એ માર્ગે જતા એમણે દિમાલવ જેવડી ભૂલો પણ કરી, સત્યના અજવાળે એમણે અતરમાં રહેલા વિકારોને ઓળખ્યા પણ ખરા, એ શરમાયા, પણ હાવા નહિ, કારણ કે એ ‘સત્યના વટેમાર્ગ’, હતા એવા વટેમાર્ગને ધરપત આપતા ન તિકારે પણ કહે છે. માર્ગસંચો નાવસંદેશિ.

સંપત્તિનો સદ્વ્યય

માણસના હાથ પગ થીજવી દે તેવી અસહ્ય ઠંડી વરસવી હતી સખી સાજથી જ માણસ ઘરમા સરાઈ જતું ચાહે તેવા કામ માટે પશુ કોઈ સવારથી સાજ થઈ ત આવાસ બહાર નીકળવા હિંમત કરતું જ નહિ

આવી સખત શિંશાજાની ઠંડીમા સવા રની ઠંડીનું તો પૂછુ જ શું હોય આભમાથી જાણે નયો હીમ વરસતો હોય એવી પ્રચંડ હીમ વર્ષા થતી હતી અડવાઓ પર પળીનો ટહુકાર સુઘા સભજાતો ન હતો માનવો તો પથારી છાડવા જ અસમર્થ હતા તેવા ઠંડીના આકાશ દિવસોમા બગાળાના ધનાઢય અને પરદુ બલજન રામદુલાલ સરકાર નિત્ય નિયમ પ્રમાણે દિવસેય જિગ્યા ચહેલા ગંગા સ્નાન કરવા નીકળતા

આજેય એ ગંગાસ્નાન કરવા નીકળ્યા

ત્યારે અધારે હળુ માડ માડ હળુ જતું હતું ધીરો ધીરો ઉજસ આબના પટાગણુમાથી ધરતી પર ફાળાઈ રહ્યો હતો કોયલ એક જ માત્ર ધીરા ટહુકાર કરી ઠંડીમા સીંચતી મૂક, બની રહી

રામદુલાલ હરિનામ સ્મરણ કરતા કરતા ગંગા સ્નાનકરવા માડ્યા પ્રભુના નામની ગરમી જાણે એ પ્રચંડ ગંગાના ઠંડા નીરને ઉજી બનાવીને રામદુલાલના ચરીર પર ઢાળાતા હતા

સ્નાન કરી અગ પર એક માન જાડો ટૂકડો ઢાકી રામદુલાલ હાથે પગે પાછા વળ્યા

એજ વેળા એમના વેપારના એક આડ તિયા મિત્રે રામદુલાલને સ્નાન કરી ઉઘાડા દેહે ઠંડીમા આવતા જોયા

સરકારના અંગ પર ખભે જે એક નાનો
નટો ટુકડો પહોળો કરી નાખ્યો હતો એ
એવો તો સાદો ને સોધો હતો કે, કોઈ બંગા
ળના ગરીબ પાસે પણ એ ન હોય

આ ભેઈ પેલો આડતિયો મિત્ર એવું
સંભળ્યો કે ધનવાન રામદુલાલ ભારે લોભી
છે. માત્ર ધનસંચય કરવાનું જ બાંધે છે. અંગ
પર સ્નાન કર્યો પછી આ સખત ઠડીમાં એક
ગરમ શાલ પણ નાખતા નથી.

તેમની આ વિચાર ધારા વાણીમાં પ્રગટ
ધર્ષ.

‘અરે સરકાર! આટલું બધું ધન શા
કામમાં આવશે? લોભ છોડી દો. આવી અસહ
ઠડીમાં સ્નાન કર્યો પછી પણ એક ગરમ શાલ
નાખવા જેટલુંય ખર્ચ કરતા સ કેંચ અતું
લધો છો?’

આડતિયા મિત્ર જ્યારે આ ઠપકાના
બોલ બોલતા હતા ત્યારે રામદુલાલ માથું
નીચું ઢાળી શાંતિથી તે મૂકપણે સામળતા
હતા અને મિત્ર આટલું બોલી આગળ ગયો
એ પછી જ તેઓ ત્યાંથી ચાલ્યા

ખરેખર તો રામદુલાલ અજોડ દાની
હતા, પરોપકારી હતા. ધનનો સચય તેઓએ
ગંગા, તલ્લએલાઓ, દુળીઓ માટે જ કર્યો
હતો એઓ તો ત્યાગી જેવું મન સંધ્યમા રહે,
અહંભાવ ન આવે તે માત્ર બિલકુલ બાંડાં ને
સાદા વસ્ત્રો જ પહેરતા ને સાદાઈમાં જ જીવતાં

મિત્રની આ ટકોરનો તેઓએ પોતાની
રીતે જવાબ વાગવા નહીં કર્યું ને મો બ્રાહ્મ
ણોને પોતાને ઘેર બોલાવી બધાને વંદના
કરી કહ્યું

‘આપ સૌ ધર્મ પાત્રક છો. એથી દર-
રોજ ન ગા સ્નાન કરવા જતા હોયો તે રીતે
કાલે વહેણી સવારે પણ જવાના હોયો.’

‘હા, અમે દરરોજ બપોરે છીએ ને
સ્નાન કરીએ છીએ. મા ગંગા જ્યારે પાદર-
માંથી જ વહે છે ત્યારે તેના સ્નાનનું પ્રાપ્ત
થયેલ સૌભાગ્ય કેમ તણજે? ને તણજે તો
અમારા જેવો મૂખ કેણુ હોઈ શકે?’

‘ઠીક છે, તમે સ્નાન કરી આ ઠડીમાં
પાછા વળો ત્યારે અંગ પર શું નાખો છો?’

‘અમારી પાસે અમારા ગળ પ્રમાણે જે
છે તે સાદા કે ગરમ કામળા’

‘હવે કાલે હું આપ સૌને નવી ગરમ
કાશ્મીરી એકેક શાલ આપવાનો છું તે શાલ
આપને સ્નાન પછી ગંગા કિનારે જ મળી
જશે હવે તે શાલ જોડી હું જે માર્ગેથી નિત્ય
સ્નાન કરી પાછો વળું છું તે માર્ગેથી જ તમે
સૌ પાછા વળવા મારા પર અતુલ્ય કરજો’

‘એમાં અમને શો વાધો હોઈ શકે?’

— એ પછી બ્રાહ્મણો ગયા.

બીજા દિવસની વહેણી પરોડે રામદુલાલ
સરકાર ખૂદ અંગ પર સૌ ગરમ કાશ્મીરી
ભરતવાળી શાલોનું પોટલું ખસે ઉપાડી ભૂદ-
વોના આવવાના સમય પહેલાં જ ગયા ને
સ્નાન કરી પેલો રોજનો નટો ટુકડો ખખા પર
નાખી ભૂદેવોના આગમનની રાહ જોતા બેસ્યા.

ત્યા વિષ્ણુ સમાજ આવ્યો. બધા પોતા-
નાથીએ પહેલાં પ્રથક ઠડીમાં ગંગા કિનારે
આવી સ્નાન કરવા માંડ્યા.

સ્નાન કરી રહ્યા કે રામદુલાલ પોતાના
હાથે તે એકસો બ્રાહ્મણોને એક પછી એક
ગરમ શાલ પોતાના હાથે તેમના અંગ પર
જોડાડી એ હાથ ભેડી વંદના કરી. ને
પછી જૂદેવો એક પછી એક જેમ જેમ શાલ
મળતી તથા તેમ તેમ ગામ લણી પાછા વળવા
માડ્યા.

જે રસ્તેથી આ શાલ' ઓઢી બ્રાહ્મણો પાછા વળતા હતા તેજ માગે' વાટમાં સર-કારના પેલા આરતિયા મિત્રનું ઘર આવતું હતું.

એકી સાથે વધુ વિગેના હર શંભુ હર કેલાસપતિના શોર સાંભળી એ ખડકી બહાર આવી જોવા તો નવીનકોર કીમતી મેઘધનુષ્ય સમા વિવિધ રંગો વાળી શાલો ઓઢી ઘણા ભૂદેવોને જતા જોયાને તેઓ લણી તે બેઈ રહ્યા. ને એ બાદ મોરેથી તેઓ ગામમાં આવ્યા ને લોકોના વૃંદને પુછવા લાગ્યા.

‘આજ સવારે લલા મારા ઘર પાસેથી

ઘણાં બ્રાહ્મણો નવી ને કીમતી શાલો મંગા-સ્નાન પછી ઓઢીને નીકળ્યા એ શું ?’

‘અરે તમને ખબર નથી? એ કીમતી શાલો તો બધાને રામદુલાલ સસ્કાર તરફથી દાનમાં મળી છે’

સાંભળી પેલા ભાઈ ચુપ બની ગયા, તેને થયું કે ‘સરકારને લોભી કહેવામાં મેં ભૂલ કરી છે. તેઓ તો પરમ દાની છે. ને ધન બીજા અર્થે જ વાપરે છે. એઓ તો ગર્વ ન આવે એ સાફ સાદાપથી જ રહેવાનું પસંદ કરે છે, મોજશોખથી પર રહે છે. તેમની સંપત્તિ બીજાઓના લલા કાળે છે.’

‘તેઓ દુસ્તર દુઃખોને વટાવી જાય છે’

—જેઓ કદી દંભ આચરતા નથી, જેઓનું વર્તન સંયમિત હોય છે, અને જેઓ પોતાની વિષયેષ્ઠાઓનો નિમગ્ન કરે છે, તેઓ દુસ્તર દુઃખોને વટાવી જાય છે.

—પોતાની નિંદા કરવામાં આવે ત્યારે પણ જેઓ સામી નિંદા કરતા નથી, પોતાને ઇર્ષ્ય કરવામાં આવે તોપણ સામી ઈર્ષ્ય કરતા નથી, તથા જેઓ આપી જાય છે પણ કોઈની પાસે યાચના કરતા નથી, તેઓ દુસ્તર દુઃખોને વટાવી જાય છે.

—જેઓ મન, વાણી અને કર્મથી પાપ કરતા નથી, તથા અન્ય પ્રાણીઓને દુઃખ થાય એવી પ્રવૃત્તિમાન્યતો જેમણે ત્યાગ કર્યો છે, તેઓ દુસ્તર દુઃખોને વટાવી જાય છે.

—પ્રાણસંકેટ આવી પડે ત્યારે પણ જેઓ શત્રુ જ એલે છે, અને જેઓ અન્ય પ્રાણી-ઓને મારે પ્રમાણુજન બની રહે છે, તેઓ દુસ્તર દુઃખોને વટાવી જાય છે.

—જેઓનાં કર્મ દંભ અર્થે હોતાં નથી, જેઓની વાણી સ્વાથી અને મધુર હોય છે, તથા જેઓનું ધન ન્યાય માગે' મેળવેલું હોય છે, તેઓ દુસ્તર દુઃખોને વટાવી જાય છે.

—જેમનાથી કોઈને ભય થતો નથી, તથા જેઓ કોઈનાથી ભય પામતા નથી, જેમને સર્વ લોક આત્મસમાન લાગે છે, તેઓ દુસ્તર દુઃખોને વટાવી જાય છે.

—પારકાની લક્ષ્મી જોઈને જેઓ સંતોષ પામતા નથી, તથા જેઓ આહારવિહાર વગેરે-માં આશ્ચર્યતા આચરતા નથી, તેઓ દુસ્તર દુઃખોને વટાવી જાય છે.

—જે મનુષ્યો ઉંમિદ દારૂ અને માંસનો ત્યાગ કરે છે, તથા જન્મથી માંડીને કોઈ પણ માદક ચીજનું સેવન કરતા નથી, તેઓ દુસ્તર દુઃખોને વટાવી જાય છે.

કોઈ અંખના નથી

મૂઠીભર અંગ્રેજો ભારતની કોટાનકોટી જનતા પર બહુટો બતાવી, તોપો બતાવી રાજ ચલાવી પરાધીન રાખવા ચાહે છે પણ જગતની કોઈ પ્રજા હાસતા સહન ન કરી શકે તો ભારતીય પ્રજા કેમ બરદાસ કરે?

સન ૧૮૫૭માં આ વિદેશી શાસન સામે આજ ગળવતો ભેરહાર કડાકો થયો. ભારતીય પ્રજા જાગી ગઈ અને અંગ્રેજો સામે હથિયાર ઊઠાવ્યાં. કાલિની આગ ચોમેર પ્રસરી ગઈ. નાનાસાહેબ પેશ્વા, તાત્યાટોપે, મૌલવી અહમદ શાહ, કુમારસિંહ, અમરસિંહ, બેગમ હઝરત મહાલ, ઝાંસીની રાણી લક્ષ્મીબાઈ આ સૌ દેશનેતાઓએ દેશની સ્વાધીનતા કાળે અંગ્રેજો સામે બળવો પોકાર્યો.

દેશીઓની અને ગેરાઓની કેળવાયેલી પટ્ટને ભારે તોપખાનુ સાથે આ બંધ શમાવવા નીકળી ગામડાંઓમાં અને શહેરોમાં કાળો ફેર વર્તાવી ઠપની સરકારની એક આવી સેના ઝાંસી ભણી રવાના કરી અને સર હુ શેઝ નામના બાહોશ અંગ્રેજને આ સેનાનુ સેના પતિ પદ આપ્યું.

ઝાંસીની મહારાણી લક્ષ્મીબાઈ જાતે અંગ્રેજો સામે ઘોડે ચડી લડવા નીકળ્યાં. પાયલમે, ઉપર ઘેરા વાદળી રંગનું પહેરણુ, માથે મુંદર બતોવાળી ચંદેરી ટોપી, ખાતળી કમર પર જરકસી પટો, હાથમાં હીરાની બંગડીઓ, ગળામાં નાનાથો મોલીનો કંઠો,

એક આંગળીએ હીરાની વીંટી ને કમરે હીરા-જડીત મૂંઠવાળી તલવાર લઈ રાણી કિહ્ના પર આવી.

કિલ્લા પર ભારે તોપખાનુ હતું. નથ્યે-ખાનુ, છુહાબક્ષ અને ચોશખાનુ એવા દેશ ભરમાં ભણીતા તોપચીઓ હતા. રાણીની ‘ઘનગજ’ નામની તોપની બરાબરી કરી શકે એવી તોપ ભાગ્યે જ હતી.

રાણીએ તોપ પાસે જિભા રહી અંગ્રેજ પટ્ટન પર ગોળા છોડવા હુકમ કર્યો. તોપો હમમમ હમમમ હમમમ ગોળા છોડવા માડી. વરસતા વરસાદ જેવી બંદૂકોમાંથી ગોળીઓ છૂટવા લાગી. ધૂમાડાથી આકાશ ભરાઈ ગયું. ધડાકાઓથી ધરતી ધ્રુજતી હતી.

પણ દક્ષિણ દરવાજે વતનદ્રોહીઓના હાથે લાલચને વશ બની જોગ ચવાથી અંગ્રેજો ઝાંસીમાં પેઠા. પણ સ્વાધીનતાવાંછુ ઝાંસીવાસીઓએ શેરીએ શેરીએ સમશેર ખેંચી અંગ્રેજોને યુદ્ધ આપ્યું. લોહીની નીકો ચાલી. પણ ગોળીઓની ત્રમચટ બોલાવતા અંગ્રેજો રાજમહેલ સુધી પહોંચી ગયા.

મહારાણી બીકુર પહોંચવા ઝાંસીના ભંદેરી ફાટકેથી વિરાગના કેાલણુ અલકારી અને તેના સ્વામીનો જ્યાં પહેરો હતો ત્યાંથી નાસી છૂટવા આવ્યાં.

આ કૌલણી ઝલકારી અને લક્ષ્મીબાઈ બેઠના ચહેરામાં અદ્ભુત સામ્ય હતું. ઝલકારી બીજી લક્ષ્મીબાઈ નેમં લેા આથી રાણીએ ઝલકારીને કહ્યું : ‘અગ્રેજો બીહુર પહોંચતા સુધી મારી પાછળ ન પડે તે સાડુ તું’ કંઈક એવું કરજે કે સૌનો ખ્યાલ રહે કે રાણી ઝાંસીમાં જ છે.’

ઝલકારી આ કામ કરવા સમત થઈ ને રાણી ગયા કે તુરત કાટક બધ કરી પોતાની ઝોરડીમાં આવી લક્ષ્મીબાઈ પહેરતા તેવા જ અલંકારો-હાર, વીંટી, કેટા આ બધુ પહેર્યું. બેશક ખોટું. ને ઘોટે ચડી સર હું રોઝની છાવણી પાસે આવી કહાણ્યું કે લક્ષ્મીબાઈ શરણે આવે છે.

લક્ષ્મીબાઈ શરણે આવે છે આ વાતથી ખુશ થતા સર હું રોઝ તેમને તથુએ માનભેર લાવવા આજ્ઞા આપી પણ જેવી ઝલકારી લક્ષ્મીબાઈના વેશે ઘોટે ચડી આવી કે રોઝ પણ ન કળી શક્યો આ લક્ષ્મીબાઈ નથી. પણ તેમની પાસે ત્યારે ફ્લેન્ડાગુ નામે વતનદ્રોહી બેઠેલ તેણે સેનાપતિને કહ્યું કે સાહેબ આ લક્ષ્મીબાઈ નથી પણ તેમની સ્ત્રી સૈન્યની સૈનિક ઝાસીની કૌલણી ઝલકારી છે.

આ સમાચાર પછી રોઝે ઝલકારીને ફેફ કરવાની આજ્ઞા આપી ઝાસીમાં રાજમહેલ લાણી ઘોડો હંકારી ગયો. ત્યાં જતા તેણે એકદમ નવા સમાચાર સાંભળ્યા.

લક્ષ્મીબાઈની ઘોડારનો કબજો લેવા સૈનિકો જતા હતા પણ ત્યાં પચાસ ખાસદારો સમશેર ખેચી ઘોડા આડે ઊભા છે. ને કોઈને આગળ કે અદર જવા દેતા નથી.

સર હું રોઝ ત્યાં આવ્યો ને તેણે અણનમ મરણિયા નિર્ભય આ પચાસ ખાસદારોને સમશેર તાણી મૃત્યુની વાટ જોતા દીઠા.

એ બધા સામે જોઈ જોરથી બરાડી રોઝે કહ્યું.

‘હટી જાઓ અહીંથી ? મરી જવાની ઈચ્છા થઈ છે ? જોતા નથી તમારા રાણી પણ નાસી ગયા છે તે ?’

‘અમે અહીં હટી જવા નથી ઊભા, મરવા ઊભા છીએ.’

‘મરવા ?’ ખાસદારોના શબ્દો દોહરાવી સેનાપતિ બોલ્યો.

‘હા અમે મોતની જ વા’ જોતા અહીં ઊભા છીએ. મરવા સિવાય અમારે બીજી કોઈ જાખના નથી કારણકે આ મોત જ અમારા જીવનની સાચકતા કરનારું છે’

‘જવા દઉં તો ?’ રોઝ અવાજમાં કુણપ લાવી બોલ્યો.

‘તોય નહિ, અમારે તો ઝાસીના જે વીરો સ્વાતંત્ર્યની રક્ષા કાળે જીજ્ઞાસા મોતને ભેટયા તેવા જીજ્ઞાસા મોતને અમે ચાહીએ છીએ. જીવનને નહિ કેટલાક મૃત્યુ જીવનથી વધુ સારા ને વધુ સુખદ હોય છે તેવું અમારું આ મૃત્યુ છે પરાધીનતાને આવકારી તે કરતા આઝાદી કાળે મૃત્યુ બહુ મીઠું છે.

સર હું રોઝે સૈનિકોને પચાસેયની છાતી સામે બંદૂકો નોધવા હુકમ આપ્યો પચાસેય વીરોએ એજ પળે સામે ગડગડતી દોટ મુઠી ધડા ધડા : ધડા ધડા ધડા ધડા બંદૂકોમાંથી ગોળીઓ છૂટી ને પચાસેય ખાસદારો ત્યાં વીંધાઈ મૃત્યુ પામ્યા. તે પછી જ મહારાણીની ઘોડારમાંથી અગ્રેજો ઘોડા લઈ જઈ શક્યા.

સર હું રોઝને થયું ઝાસીના સ્ત્રીપુરૂષો જેવી મરણોન્મુખ ભાવના ને મૃત્યુનું આ પાગલપણ જો આ દેશવાસીઓમાં હશે તો ભારત પર લાભો સમય રાજ કરી શકાશે નહિ.

૬૨૪

સન ૧૮૫૭ના વિપ્લવની આગ આલે ચડી હતી જેના કડકાથી ભારતની ધરતી ધણધણી ઊઠી હતી, દેશને સ્વાધીન બનાવવાની ઉત્કટતા અતી વેગીલી હતી હિંદની મુક્તિ હાથવે તમા હતી

નાનાસાહેબ, બાલાસાહેબ, તાત્યાતોપે, ઝાસીની રાણી આ બધાના પ્રેરણાથી દેશવાસીઓનો શરૂનો જીવાળ વિરાટ હતો અને ઠેર ઠેરથી અંગ્રેજોના કબજા હેઠળના ધાણા અને મુલક ક્રાંતિકારીઓના હાથમા આવતો જતો હતો.

દિલ્હીમા અંગ્રેજોનું સૌથી મોટું ધાણ હતું સૌથી વિશેષ દારૂગોળો અને તોપખાનું હતા પણ મેરઠથી બળવાખોરોએ એકાએક એવો તો વ્યવસ્થિત ને વિપુલ સૈન્ય સાથે ધસારો કર્યો કે, ન્યાના લેફ્ટનન્ટ વિલેખીએ તમામ અંગ્રેજ સ્ત્રી બાળકોને દિલ્હીના એક દરવાજાથી બહાર ઠાઠી પોતાને પણ નાસી જવું પડ્યું.

અંગ્રેજ કામમા એક ખાસિયત હતી કે, કાંઈપણ સભોગમા એને મોપાયેલ કામ—ફરજ મરતા મુઘી પણ ક્ષતિ વગર બજાવે એવી ફરજ બજાવતા કદાચ મૃત્યુ આવે તો એને તે ગતીમત ગણે.

લેફ્ટનન્ટ વિલેખી અંગ્રેજ સ્ત્રી બાળકો સાથે અરધે ક માઇલ દૂર ગયો ને એકાએક તેને સાબળા આગ્યુ કે, દિલ્હીમા તો પોતે

ભારે તોપખાનું અને મોટા પ્રમાણમા દારૂ ગોળો મૂકીને ભાગી નીકળ્યો છે હવે જો તે બળવાખોરોના હાથમા આવશે તો તેની મદદ થી તેઓ અંગ્રેજ સત્તાનન સામે વધારે જોરથી લડી શકશે ને એ તોપખાનાની સહાયથી દિલ્હીની દરજીદારની અંગ્રેજોની સેનાનો કચ્ચર ધાણ વળી જશે.

આ ખ્યાલ આ યો ને એણે ઘોડાની લગામ મરડી કે એમના મડમે પૂછ્યું.

‘કેમ અચાનક ઘોડો ય ભાળ્યો? કાંઈ પાછળ આવે છે? કાંઈ ભયનનક છે?’

‘ભય તો એટલો છે કે તે સાલગતાજ કમકમા આવે દિલ્હીમા હું જીતાવળે ભાગ્યો ને પાછળ મોટું તોપખાનું ને દારૂગોળો રહી ગયા છે એ જો બળવાખોરોને હાથ જશે તો ત્યાની દરજીદારની અંગ્રેજ સેનાનો નાગ કરી વધુ બળવાન બની મરકાર સામે જોરદાર લડત આપશે.’

‘તો હવે એનું શું છે?’

‘હવે! પાછો વળી એ તોપખાનામા દારૂ મુકી સગાવાળી તેનો વિનાશ કરીશ.’

‘એમ કરવા જતા, તો તમારો જીવ ભયમા આવે.’

‘હતાય એમ ક્યાં વિના છૂટકો નથી એ મારી ફરજ ને ધર્મ’ એડ છે તેમા વિવબ કે ક્ષતિ ધાય તો મારા દેશવાસી હજાર અંગ્રેજો

માર્ચા જાવ એ કરતાં મારું એકનું બલિદાન
શું ખોટું છે ?

‘અરણ્ય ત્યારે તમારી મરણ.’

મઝમે રબ આપી. લેફ્ટેનન્ટ વિલોખીએ
પોતાના એકના એક બાળકને વહાલભરી વિદાય
લીધી, અને દેખાયો ત્યાં સુધી કાફલાએ તે
ભણી જોયા ક્યું.

વિલોખી દિલ્હીમાં પાછો ફર્યો ત્યારે
હજી બગવાખોરો શહેરમાં પ્રવેશ્યા ન હતા.
પણ તેમના ટોળા દૂર દૂર ફળાતા હતા.
દિલ્હીની સરકારી સેના ભયચક્ત હતી કારણકે
તેનો કોઈ ઉપરી કે તત્કાલ હુકમ આપનાર
હાજર ન હતો. બધા બહાર હતા તે મેરઠથી
ક્રાંતિકારીઓના આ પળે દિલ્હી આગમનની
કોઈ સંભાવના ન હતી.

લેફ્ટેનન્ટ વિલોખી શ્વાસભર તોપખાના
પાસે આવ્યો. રેકડા પરની તોપો વચ્ચે, દારૂના
ભરેલા થેલા એક પછી એક અપાટાબધ મૂકવા
માંડ્યા તે પછી મચાલ સળગાવી તેમાં મૂકી.

એક અખરજસ્ત ધડાકો થયો. મોટી
ધણેજાટી થઈ તોપોના ટુકડે ટુકડા થઈ ગયા

એ પળે વિલોખીએ ભાગવા લેશ માત્ર
પ્રયાસ ન કર્યો હજારોના જાન બચાવવાના
આત્મસંતોષ સહ તેનો જાન કાઢી આપ્યો.
તેના દેહના ત્યાં દૂરથે દૂરથા જોડી ગયા,

આ તોપખાનાના વિનાશ પછી જ
ક્રાંતિકારીઓ દિલ્હીમાં પ્રવેશ્યા

સાધકની પરીક્ષા

જના ન સ્વ મી મહારજુના જનતામ સ્વત એકનાથજીના શુરુ હતા એકનાથજી શુરુને
વારંવાર પૂછતા, ‘હે વઘ શુરુજી, ઇશ્વરને ઝોળખવાનો રસ્તો કયો ?’ પરંતુ જનાર્દન સ્વામીએ કહી
પણ એમને ચોક્કસ જવાબ આપ્યો જ નહિ

એક પ્રસંગે એકનાથજીને હિસામત એક પછી જુદા સૌથી કાઠવાની હતી તેમણે તે બાગ
શુરુજી માટે રાખી મૂકેલી

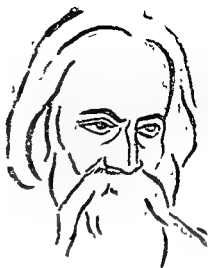
રાત્રે આઠ વાગ્યે તેમણે પુનઃ આશન જમાવ્યું રોજમેળ તથા ચેપડાના પાનાઓ ફરી ફરીને
તપાસતા માંડ્યા, રાત્રિના ૩-૦૦ વાગ્યા હતા જૂલ ન જડી તે ન જ જડી તેઓ મનોમન બે લી
જોડ્યા, ‘હું મારી ફરજ જાળવવા નિષ્ફળ જઉં અને શુરુની નાપુલ્લી વગેરી લઉં એ વીક કહેવાય ?’

તેમણે ફરીને પદર મિનિટનો વિશ્રામ લીધા બાદ હિસામતના પાનાઓ પર નજર ફેરવવા
માઠી, ખુમ જ ચીરટ રાખીને એકાગ્ર ચિત્તે એમણે એકએક આકાશ્યો તપાસી જોયા આખરે જૂલ
મળી ગઈ

તેમને જૂલ મળી જવાથી ખુમ આનંદ થયો. તેઓ તાળી પાડી જોડ્યા. તેમનું અંતઃ ડસી
જોડ્યું તેઓ ગીત ગાયમણવા લાગ્યા પોતાના સ્થાન ઉપરથી ઉડ્યા ને પાછળ ફર્યા ત્યાં તેમણે શુરુજીને
જોડેલા જોયા. એકનાથજી તેમને ચરણે પડી ગયા

જનાર્દન સ્વામીએ તરત જ જણાવ્યું, ‘બેટા, હવે ઇશ્વર-દર્શનનો માર્ગ તને મળી ગયો છે.
શુ તું એટલી જ એકાગ્રતાથી આત્મવિજય ન કરી શકે ? ને એ રીતે તારા હૃદય-ખડખડા રહેવા
ઇશ્વરનું દર્શન ન પામી શકે ?’

એકનાથજીએ જવાબ આપ્યો, ‘પૂજ્ય શુરુજી, મેં તમારી કૃપાથી હવે એ રાહ જોઈ લીધી
છે હું હવેથી અખડ સાધના શરૂ કરીશ અને જલદી જલદી ઇશ્વરને સાક્ષાત્કાર પામીશ’

એક અપુર્વ મિલન

તેજનાં કમાડ ખોલો.
પાંપણો જ માત્ર ઊંચી નીચી થાય,
તેજ આપો-તેજ આપો એવાં બહે ગીત ગાય;
પણ જૂતાં પડ્યાં તેજ
ખાલી કીકીઓમાં આવે નહિ;
કોઈ ચોખ્ખું ચિત્ર
એની રેખા અહીં લાવે નહિ:
બસ, એક ભમરાળી કાળી રાત
તેજહીણ નેત્રભારીમાં બેસીને કરે વાત.
અક્ષાટ ને વિરાટ આ ધરતીમાં
જોવા જેવું કાંઈ નથી
ખાલી કીકીઓના ક્રન સુણે એવું
કહેવા જેવું કાંઈ નથી ?
હા, પ્રભો, પ્રકાશની વાણીથી કંઈક જોલો,
તેજનાં કમાડ ખોલો.

ચમુદીનો માટે અનુકપા ને આશી-
વંચન રૂપે કવિવર ટાગોરે લખેલું આ ગીત
અંધ સન્નદી હેલન કેલરે બધારે સાંભળ્યું
ત્યારે, કવિવર પ્રત્યે એનું હૃદય અદ્ભુત બની

ગયું. જાણે પોતાના જ હૃદયની વાત કવિવરે
આ કાવ્યમાં લખી હતી.

ઈ.સ. ૧૯૩૦ ના ડિસેમ્બરમાં ન્યૂયોર્કનાં
નૂતન ઇતિહાસ-મંડળની એક સભામાં ટાગોર
અને હેલન કેલર બંને મુખ્ય મહેમાન તરીકે
હાજર હતાં; આ સભામાં પૂર્વ અને પશ્ચિમના
આદર્શવાદીઓને, ત્રણ હજારથી વધારે
નાગરિકોએ હૃદયપૂર્વક આવકાર આપ્યો હતો.
એક અખબારમાં આ સમારંભનો અહેવાલ
આ પ્રમાણે પ્રગટ થયો હતો.

‘ભારતીય કવિ અને નોબેલ પારિતો-
ષિકના વિજેતા રવીન્દ્રનાથ ટાગોરના અમે-
રિકન પ્રશંસકોએ ગદ્ય રાત્રે એક સત્કાર સમા-
રંભ-યોજીને એમનું ખુબમાન કર્યું’ હતું.’

તા. ૧૯મી ડિસેમ્બરે ભારત પાછો
ફરવા માટે અહીંથી જિપડનારા આ મહાન
ભારતીય ચિંતકને, અભિવાદન રૂપે આદ્યર્ષ
આઇન્સ્ટાઇનનો એક રેડિયો ગ્રામ સંદેશો
આપ્યો હતો— સંદેશમાં લખ્યું હતું.

‘સર્વ રાષ્ટ્રોની એકતા સાધવાના આપણા
આદર્શની સફળતા માટે ટાગોર વધારે કામ

કરે એ જ આપણી અલ્પથના હો, દાગોરને અભિવાદન.

દાગોરે પોતાના દ્રંક વક્તવ્યમાં ઈશ નના બે ચિંતકો ઝરથોસ્ત અને બહાને યાદ કર્યા હતા. એમણે કહ્યું: ‘આ બે ચિંતકો સમગ્ર માનવ જાતની ઈશ્વર સાથેની એકતાનો ઉપદેશ આપનાર પ્રથમ ઉપદેશકો હતા.’

એમનું વક્તવ્ય પૂરું થતા જ પ્રજાત અંધ સન્નારી હેલન કેલરે કવિવરનાં ચર જોતો સ્પર્શ કરીને શ્રોતાજનોને જણાવ્યું હતું, કે તમામ રાષ્ટ્રોના બધું ભાવમા પરિણમનારી પ્રવૃત્તિના દાગોર સર્વશ્રેષ્ઠ પયગબર છે.

દાગોરનો અમેરિકાનો પ્રવાસ પૂરો થવા આવ્યો હતો, તેઓ ત્યાંથી તૈયાર થતા હતા તેની આગલી સાંજે હેલનકેલરે કવિવરને લખેલો વિદાયપત્ર આ પ્રમાણે હતો

‘પ્રિય શુરુદેવ, તમારે વિદાય લેવાનો સમય આવી ગયો છે કૃપા કરીને તમે મારી શબ્દાન્તરિ સ્વીકારશો એ દ્વારા તમારું ચિત્ત પ્રસન્ન થાય અને મારા અતરની પ્રિય આકાંક્ષા તમારા સુધી પહોંચે એમ હું ઈચ્છું છું તમે ઉચ્ચારેલા એક એક ઉમદા શબ્દના બદલામાં, તમારું એક એક વર્ષ સુખી નીવડે

એ શુરુદેવ! આ દુનિયામાં ન બદલાવી શકાય કે ન સુધારી શકાય એવું કશું જ ખરાબ નથી એમ જાણવું એ કેવો સુદર અનુભવ છે! જ્યારે દરેક વસ્તુ એના યોગ્ય

સ્થાને હોય ત્યારે જ એ સારી લાગે છે, એમ જાણવું એ પણ કેટલો સુદર અનુભવ છે? એ કવિવર, નિષ્કુર વસ્તુઓ અને મહાન દુષ્ક્રિયા જ છેવટે પ્રેમનું સામ્રાજ્ય સન્નિધિ છે. એ જાણવું એને હું જીવનનું ઉત્તમ કાળું ગણું છું.

આ સાથે આપને હું એક ચિત્ર મોકલું છું. એમાં એક નાનકડો સેતુ છે, એ સેતુ ન્યાયના પ્રતીક જેવો છે પૂર્વ અને પશ્ચિમ, ઉત્તર અને દક્ષિણને એ સેતુ એક સાથે જોડશે જેવી મને શ્રદ્ધા છે પ્રેમ, શાંતિ અને જાતૃભાવના સાથે જે પ્રજા એ સેતુ ઉપર આવજા કરશે તેમના ચરણો અત્યંત મુક્તતા અને પવિત્રતા પ્રાપ્ત કરશે.’

હેલનકેલરના આ પત્રસંદેશના ઉત્તરમાં કવિવરે એમને લખી મોકલાવેલા ગીતનો ગદ્યાનુવાદ આ રહ્યો

‘હું ચચગ છું - હું સુદરને જ છું.
ધૂધળા આકાશની સીમાઓને સ્પર્શવા માટે મારું અતર અતિ વેગે આગળ વધી રહ્યું છે.

હૈ, સર્વાતીત, તારી બસીના મર્મવેધી સ્વરોનું મૂલ્ય, હું અકિચન કયાંથી આઠી શકું? હું ભૂલી જાઉં છું - સદાય ભૂલી જાઉં છું કે હું હંમેશાને માટે આ સ્થાનનો બંદી બાન છું મારી મુક્તિની કોઈ રેખા હું જોઈ શકતો નથી.’

શ્રી રામકૃષ્ણ પરમહંસે કહેલી વાત છે,

‘એક રાજા હતો. ખૂબ ઉપદેશ સાંભળતો, પણ એનું આચરણ કદી કરતો નહીં. આખો દિવસ ભોગવિલાસમાં ડુબી રહેતો. એક દિવસ સંન્યાસી એની પાસે આવ્યો એટલે રાજા સિદ્ધાસન પરથી ઊઠીને ચરણરજ લેવા ગયા રાજાએ આશ્ચર્યથી પૂછ્યું: ‘આપ અને ચરણરજ શા માટે લેવા રૂતા નથી?’

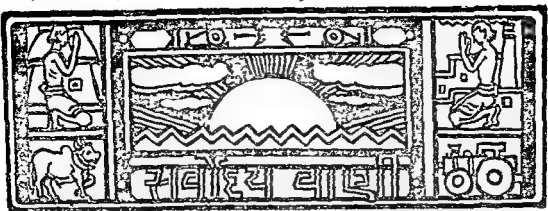
સંન્યાસીએ સામે પૂછ્યું. ‘આપ મારી ચરણરજ શા માટે લેવા ઇચ્છો છો?’

રાજાએ કહ્યું. ‘આપ પરમ ત્યાગી છો માટે.’

સંન્યાસીએ ઉત્તરે કહ્યું: ‘નહિ રાજા, આપ ચારાથી વધારે ત્યાગી છો.’

રાજા આશ્ચર્યભરી નજરે સંન્યાસી તરફ જોઈ રહ્યા, એટલે સંન્યાસીએ કહ્યું: ‘કારણ કે મેં તો માત્ર કાચન, કામિની, ભોગવિલાસ છોડ્યા છે, જ્યારે તમે તો, એનાથી અનંતગણી મહાન વસ્તુ ‘ધર્મ’ ને જ છોડી દીધા છો.’

સામળીને રાજાના રાનચક્ષુ ખૂલી ગયા અને આસુભરી આંખે સંન્યાસીના ચરણમાં લેદી પડ્યા.

હિન્દુસ્તાનમાં એવા પ્રસંગો ઓછા છે કે જ્યારે જુદા જુદા સંપ્રદાયના કે ધર્મના લોકો માનવ ધર્મની દૃષ્ટિએ પોતાનું જીવન શુદ્ધ કરવાની એકમાત્ર દૃષ્ટિથી ભેગા થતા હોય દુનિયાના જોટલા મહા પુરુષો, અવતારી પુરુષો કે પદ્મગજરા યજ્ઞ ગયા તેમણે દરેકે એક જ વસ્તુ કહી છે કે માનવધર્મનું પાલન કરો. કસોટી, કુદરતી શીખવી હોય કે કરવી હોય તો માનવ અવતાર કોકેટ ગયો કહેવાય એ રીતેજો તો વાઘ, સિંહ અને પશુ યોનિમ હોય છે. આપણે માનવ છીએ, પશુઓ નથી એ મુખ્ય હકીકત આપણે હમેશા યાદ રાખવી જોઈએ. આપણી પાસે માનવની છત્રિયો હોય તેથી જ આપણે માનવ છીએ; એમ માનવનું નથી. પરમાત્માએ આપણને જુદા અને ચિત્તની મહાવશિષ્ઠ આપી છે.

જો શોધખોળો આજે યજ્ઞ છે એરોશ્વેન, સત્યમરીન, વાયસેસ-એ અને એના કરતા અનેક અદ્યુત શે ધો માનવમન જ કરી શકે. હાથી, વાઘ, સિંહથી એ શોધખોળો યજ્ઞ શકે નહિ એ આપણે જાગીએ છીએ; તેવી જ રીતે આપણી પાસે માનવનું મન-હૃદય છે. આપણે માનવ છીએ એટલે એ હૃદયને શુદ્ધ અને સંસ્કરી કરી રાખીએ છીએ. પશુઓને માટે નીતિ નથી, ધર્મ નથી, સદાચાર નથી, સામાજિક ગંધર્વો નથી. માનવ ધર્મગુણ વિસ્ફુટ સર્જન છે, કસોટી કે આપણે જુદા અને હૃદયનો વિકાસ કરી રાખીએ એવી ચર્ચા પરમા-

ત્માએ આપણને આપી છે. આવી માનવ-જન્મ મળ્યા પછી આપણું જીવન પશુ જેવું હોય, ખાવું, પીવું અને જીવન જેમ તેમ વીતાવી દેવું એ જ આપણું ધ્યેય હોય તો આપણે જીવનનો-ઈશ્વરની મહાન બક્ષિસનો એક રીતે ટોલ કરીએ છીએ એમ સમજવું જોઈએ.

સ્વભાવિક રીતે જ માણસને શુદ્ધ વસ્તુએ જ મમે છે. કપડાં, વાસણ ઘર, મહોશ્વો, ગામ એ બધી વસ્તુઓમા આપણે શુદ્ધ અને સાદું વસ્તુઓ જ પસંદ કરીએ છીએ. પણ એવીસે કલાક આપણી સાથે રહેનાર આપણું મન અશુદ્ધ હોય, તેની આપણે પરવા કરતા નથી. મદિરાગતી વખતે નાહી સાફ થઈને મદિરા જઈએ છીએ, પરંતુ તે વખતે આપણું મન પણ પવિત્ર થઈ છે કે નહિ, એમાં કસોટી, કુદરતી વિકાસો ઓછા થયા છે કે નહિ એ મુખ્ય વસ્તુ તરફ આપણે દુર્લક્ષ હોય છે.

જીવન શુદ્ધ કરવા માટે, મનને પવિત્ર બનાવવા માટે એક ક્રમ હોય છે. એને માટે આપણે પ્રવૃત્તિશીલ થવું પડે છે. સાવધાનતા અને જાગૃતિ જીવનની પડે છે. એ વસ્તુ કંઈક દાગે છે, પણ પ્રવૃત્તિ કર્યા સિવાય કામ પણ જાતની સિદ્ધિ મેળવી શકાતી નથી. સાર્વિક પર ભેટના શીખવામાં, તરતી શીખવામાં કે જ્યારે નજીવી બાજતોની કુશળતા મેળવવામાં પણ પ્રવૃત્તિ કરવા પડે છે.

ઉપર ચડવામાં હંમેશા મહેનત પડે છે. નીચે પડવામાં કોઈ પ્રયત્નની જરૂર નથી.

સુખ અને દુઃખ જીવારથી આવતાં નથી પણ આપણે જ આપણા અસપરસના વ્યવહારોને લીધે સુખ કે દુઃખ નિર્માણ કરીએ છીએ. આપણે એક-બીજા સથે પ્રમાણિકપણે વર્તીએ કરીએ, કોઈને ઠગવાની કે છેતરવાની વૃત્તિ ન રાખીએ, બીજાની અડચણનો લાભ ઉઠાવવાની વૃત્તિ રાખવાને બદલે અડચણના સમયમાં એકબીજાને મદદરૂપ થવાની વૃત્તિ રાખીએ તો આપણે બધા સુખી થઈએ. આપણા બધા દુઃખોનું કારણ એ છે કે આપણા મન આજે શુદ્ધ નથી. ઘરમાં ભાઈ ભાઈમાં કંકાસ, કુટુંબીઓમાં ઈર્ષા કે દ્વેષભાવ આવી નાની મોટી અનેક વિમતોને આપણે બ્યાનપૂર્વક તપાસીશું તો જણાશે કે એ બધી બાબતોમા સદ્ગુણોના અભાવને લીધે જ આ દુઃખોની પરંપરા આપણા ઉપર ટકી રહી છે.

એક રીતે માનવી પશુ કરતાં પણ વધારે જોખમી છે. કૂતરો, બિલાડી, જ્યારે કરડવા આવે છે ત્યારે એનો કોષ પ્રકટપણે જોઈ શકાય છે. માણસ એનો સામનો કરી શકે છે કે એનાથી બચવાના પ્રયત્નો કરે છે, પરંતુ મનુષ્યના મનમા કપટ હોય, એ તુકસાન કરવાનો ઇરાદો રાખતો હોય તો પણ બહારથી એ જળજળતાનો દેખાવ કરી શકે છે, મીઠું મીઠું બોલીને સામા માણસને અસાવધ બનાવી શકે છે. આ રીતે માણસ પશુ કરતાં પણ વધુ નીચો પડી શકે છે.

આપણા દેશમા જેટલા મંદિરો મસ્જિદો કે દેવળો છે, આપણી પાસે જેટલા ધર્મગ્રંથો છે, સંતો સન્માસીઓ અને મહાપુરુષોનો આપણી પાસે જે સંસ્કૃતિનો વારસો છે, એના પ્રમાણમાં બીજા દેશો એ દિશામાં એછા સમૃદ્ધિશી છે. છતાંયે દુર્લભ

વની વાત એ છે કે અહીં આપણા દેશમાં જેટલું અશુદ્ધ વર્તન દેખાય છે તેટલું બીજા દેશોમાં નથી સવારના પહેરમાં દૂધવાળો બેચો આવે ત્યારથી એ અશુદ્ધિની પરંપરાની શરૂઆત થાય છે અને દિવસના અંતથી છેલ્લી ક્ષિપા સુધી એ ચાલુ રહે છે. દૂધ, ઘી, તેલ, અનાજ, કરિયાણું જીવનને આવરણક ટાંપણ વસ્તુ જ્યાં શુદ્ધ ન મળતી હોય, શિક્ષક, વેપારી વગેરે, ડોક્ટર, ધાધળી કે બાદત, દરેક બીજાની અડચણનો લાભ લેવાની વૃત્તિ રાખી માત્ર પોતાનું જ હિત જોતા હોય ત્યાં કોઈ સુખી થઈ શકે એ જ આશ્ચર્યની વસ્તુ છે. સમાજમાં આ અશુદ્ધિઓ જણાય છે કારણ કે આપણાં મન અશુદ્ધ બન્યાં છે અને આપણાં મન શુદ્ધ નહિ બને ત્યાં સુધી ભલે ભગવાન પણ આપણને મદદ કરી શકશે નહિ. આપણે જીવતા તો રહીએ છીએ અને જીવતા રહીશું પરંતુ એ જીવન મનુષ્યને શોભે એવું જીવન નહિ હોય, પશુજીવન જેવું હશે.

આપણે માનવ બનીએ, આપણામાં સાચી ધાર્મિકતા નિર્માણ થાય, આપણે આપણું જીવન સંસ્કારી કરીએ એ ઉચ્ચ હેતુથી ઈશ્વરે આપણને માનવદેહ આપ્યો છે. આપણી મુદ્દિઓ દૂર કરવા માટે આપણામા ધાર્મિકતા નિર્માણ કરવા માટે નામસ્મરણ એ પરાપૂર્વથી એ માટેનું સાધન સાધન મનાયું છે. નામસ્મરણ એટલે ઈશ્વરના નામનું માન ઉચ્ચારણ જ નહિ, ઈશ્વર સ્થાપવિત્ર, શુદ્ધ, ઉદાત્ત, કલ્યાણકારી તત્ત્વ છે. એનું સાધન સ્મરણ કરીને, માનવી સદ્ગુણો આપણામાં આણવાની પ્રયત્નોની પરાક્રાંટા અને સતત ભગવૃત્તિ એ જ સાધન નામસ્મરણ કહેવાય. ઈશ્વર સત્યકામ, સત્ય સંકલ્પ એટલે સાચા સંકલ્પો સિદ્ધ થાય એવો હત્તરનો નિયમ છે આપણે એ નિયમ ભળીને પ્રયત્ન શીઘ્ર બનીએ તો આપણે બધા સુખી થઈશું.

વૈષ્ણુવજન તો તેને કહીએ

જે પીડ પરાઈ જાણે રે.....

એક વૃદ્ધ સંન્યાસી બદ્ધિદારની યાત્રા કરવા એકલા નીકળી પડ્યા છે. સાથે ગજ ઉપરાંતનો એકલા પાથરવાનો બોજ, શરીરમાં તાવ છતાંપિ જીવનમાં એક જ વસ્તુની ધૂન છે. ગમે તે યાવ આ દેહને પ્રભુનાં દર્શન કરીને પવિત્ર કરવો જ છે. અથડાતા પગે ચાલતા આ સંન્યાસી ઉપર સ્વામી શિવાનંદની નજર પડી. તેઓ મંઝાજીના કાંઠે બેઠા બેઠા માહલીએને ધાણી મમરા નાંખી રહ્યા હતા.

‘સંન્યાસીજી’ શિવાનંદજીએ તેમની પાસે જઈને તેમનો હાથ પકડતા કહ્યું. પ્રથમ તો સંન્યાસી આ નવા આશંતુકને જોઈ જ રહ્યા. કોઈ જુની એળખવા હિસાબે કાચ આ લાઈ બોલાવતા હોય તેમ તેમને લાગી રહ્યું.

‘બોલો.’

આપના પત્ર અથડાતા ચાલે છે. શાસ ચરેસો છે. એથી મને લાગ્યું કે જરૂર હોય તો હું કંઈ મદદ કરું.’

‘હાજી, તાવ તો શરીરમાં છે. પણ ક્યારે પ્રભુનાં દર્શન કરવાની છે. તેથી આ ચાક બરેલા

શરીરે પણ આ બોજ વહીને ચાલ્યો જાઉં છું.’ સંન્યાસીની આંખોમાં અગાડીયાં આવી ગયાં.

સ્વામી શિવાનંદે શાંતિથી તેમને બેસાડીને નાકી જોઈ. પોતાના આવાસે તેડી જઈને દવા આપી તાવ ઉતર્યો ત્યારે સંન્યાસીને સાથે લઈને તેઓ બદ્ધિદારની યાત્રાએ નીકળી પડ્યા.

રાત પડતી ત્યાં પથારી બીજાવવી, જમવાનું તૈયાર કરવું, સંન્યાસીનો સામાન ઉપાડી લેવો.

પણ પ્રભુએ તુર્ત જ મદદ કરી. એક ખાસ મિત્ર રસ્તામાં મળી રવા. સંન્યાસીની તમામ જવાબદારી તેમણે ઉપાડી લીધી ને શિવાનંદજી પોતાના આઠાએ પાછા ફર્યા.

જતાંવ તેમણે દવા તો સંન્યાસી માટે જતા આવતા માણસો સાથે મોકલવાનું ચાલુ જ રાખ્યું હતું.

આ તેમની ચીવટ જોઈને એક શિષ્યે તેમને પૂછ્યું ‘સ્વામીજી, એક માનવ માટે આટલી ચીવટ ! આ દવા તેમને પહોંચશે કે નહીં’ તેની પણ થી ખાતરી ?

‘ભાઈ, પ્રભુએ મને ઠાકર એટલા માટે બન્યો કે હું દીઁએ માટેની મારી ફરજ અદા કરું. મારા ઉપર અનેક માનવોના નજર છે. મેં મારી વિદ્યા મેળવવા અનેક અનુભવો ને તેમની વિદ્યાને કમના વીધી છે. આથી જ હું પણ માનવ જાતના કલ્યાણ માટે કામ કરવા બધાએસા છું’ પછી લલેને ગરીબ હોય - તવગર હોય કે જૂઠું સન્ધારી હોય.’

પર સ્ત્રી જેને માત રે....

લડનથી થોડે દૂર રેષ નદીના કિનારે એક દેવળના પથથારે કાધા મોરે અગિયારસના આઠા ઉજળા પ્રકાશમાં બેઠા છે. રાત્રીના અગિયાર થવા આવ્યા છે. છતાંય તેઓ પેતાના આખોના જરાએ પતક રા વગર પોતાના હાથમાં રહેલી કણકને નહીં મારગોળાઓ વાળીને નાખી રહ્યા છે તે ખાવા માટે ઉઠાવી-બેઠી થતી કૂતરા મારતી માઠ લીઓને જોઈ રહ્યા છે.

‘મોરે’ પાછળથી એક મધુર અવાજ આવ્યો. દિવાલની આડશમાં અધારે બેઠેલી આકૃતિ તરફ મોરેની નજર ગઈ. ને તેઓ આ ગધુ છોડી ગેલા થયા ને તે આકૃતિ તરફ વળ્યા.

‘પ્રભુ ?’ આગવુંકે પ્રથમ નજરે ના ઓળખતા મોરેએ પ્રશ્ન કર્યો

‘એ તો હું’ હેલન, નગરપતિ દેડાં હાવડની દીકરી.’

‘અત્યારે કેમ અહીં આવવું પડ્યું.’

‘આપને મળવા’

‘અડધી રાત્રે આપ અહીં આવો તે ચોખ્ખું નથી અને એવું હોય તો ઘરે બેઠાવી લેવો જોઈતા હોત’

‘પણ મારે અડી જ આપનું કામ છે’

‘લેસો.’

‘હું’ આપની સાથે રહેવા આવી છું’

શબ્દો સાંભળતા જ મોરે ચમકી ગયા.

‘હું’ આપના ઘમ્મીએ વાર દેવળમાં બાંધેલો

સાંભળવા આવું છું, ને મેં જ્યારથી આપને જોયા છે ત્યારથી માનું’ દિલ આપના માટે તલપી રહ્યું છે.’

‘એ ના જાને. જાહેન- મેં મારા જીવનનું ધ્યેય લોક કલ્યાણ ને પ્રભુ માર્ગમાં જ વાળી લીધું છે. દેહ ભોગને મેં પછાડે મૂકી દીધો છે. તું પણ આ તારા સુદર દેડથી પ્રભુ ભક્તિમાં લાગી જા. લાંબો માનવો ઘરે ઘરે સમગ્રી રહ્યા છે ત્યારે સમજી માનવની થી ફરજ હોય તે આપણે જ જાતે વિચારવાની છે’

‘જુમ્યા પેટે પ્રભુ ભક્તિ જેમ ઘણું થકની નથી તેમ મારા અંગે અજમા જુવાનીને તનવલાટ હોય ત્યાં સુધી હું થી રીતે તારાની લાવનાથી છુટી શકું ?’ આપ જણા છે કે મને પરજુલ્યા પછી માત્ર ગણ જ ગણીનામાં હું વિધવા થઈ છું’ એ આગ મારાના હજુએ ભરી પડી છે આ આત્ર ના હોલવાય ત્યાં સુધી મારું ..’

‘અરેરે- દેહની આગને ઓલવવા માટે તેમાં ભોમ રૂપી લાકડા નાખવાની જરૂર નથી. પણ દેહ રૂપી લાકડા તે ભોગરૂપી અગ્નિમાંથી ઉઠાવી લેવાની જરૂર છે અગ્નિ આપો આપ શાત થઈ જશો. મટે તું પ્રભુ ભક્તિમાં લાગી જા જે હમ્મરે તને આ સુર શરીર આપ્યું છે તેવું જ સુદર મન પ્રભુ તારું જનાવે તેવી પ્રાર્થનામાં લાગી જા.’

‘મોરે, શબ્દોની આ ઉલટી સૂમટી જળ મને પસંદ નથી. હું ને તું અહીં એક તમાં છીએ. ને રોજ હું એકવી અહીં આવી શકું તેમ છું. આપના જેવો કોઈ વિદ્વાન કે દેખાવડો ગુરુપ આ શહેરમાં નથી આપે મને સતોષ આપવો જ રહ્યો’ બોલતાની સાથે જ મોરેને તે વળગી પડી

‘જાહેન - આ મારાથી નહીં’ જાને - શાત પડેના મારા દેહના અગ્નિને હું ફરી જલાવી ના શકું. તે અગ્નિમાં મારા આધ્યાત્મને શેડીને ના ખાઈ શકું. મને માફ કર પ્રભુની તું પ્રાર્થના કર તને ઘરે હું મૂકવા આવું છું.’

શબ્દો સંભળતા જ હેલન હેડાઈ પડી.

‘હું ના - ના - સાંભળવા આપની પાસે

પર સ્ત્રી જેને માત રે ...

‘શિવ સર્વત્રવદનમ્’નો ઉપદેશ કરતા સ્વામી ત્રિવેદાનંદ ગુજરાતના પ્રવાસ દરમ્યાન લીમડી પહોંચ્યા તેમની પ્રતિભાથી ને વક્રતૃલ્પ કાથી કેટલાંએ માનવો તેમને સાંભળવા આવવા લાગ્યા. ચારિત્ર્યરક્ષાના તેમના પ્રયાસોથી વામમાર્ગીઓમાં હો હા થવા માંડી તે વખતે લીમડી વામમાર્ગી માનવાનું અડા સમુદાયન હતું. સ્વૈરવિહારને જીવનનું એક પરમસુખ માનતા તેઓ આપેલી જીવનશૈલીને બોજવી લેવામાં જ જીવનનું કોય છે તેમ માનતા સૌમિલક વિહાર જ પ્રભુનું આનંદ સ્વરૂપ છે તેમ તેઓ બધાને કહેતા ને લોકને પોતાના પદમાં આવવા સમજાવતા

ત્યાં જ સ્વામીજી પધાર્યા ને પોતાનો ઉપદેશ શરૂ કર્યો ધીરે ધીરે સમજાવવાળા માનવોમાં સ્વામીજી માટે પ્રેમ વધવા માંડ્યો આ વસ્તુ વામમાર્ગીઓને અખતના કથાની માફક ખૂંચવા માંડી ‘આ સ્વામીને ગમે તેમ કરીને અહીંથી હટાવવો જ રહ્યો’ તેમ વિચારી તેઓએ બેત્રા મળી એક મોજના ઘડી કાઢી ‘હાનેને સન્યાસી રહ્યો પણ તેનામાં ય યોવન તો છે જ ને ? વિલાસ તરફ તે ના વળે તો આપણે જાગરજાગીથી તેને બદનામ કરવો.’

ને સ્વામીજી ઉતર્યા હતા તે ભાગમાં જ આ આ લોકને મોટો બાગ વસતો હતો

સ્વામીને સલાવવા બે ત્રણ સ્ત્રીએ એ માથે લીધું તેમના જ આવાસમાં સ્વામીજીને શિક્ષા માટે બોલાવી એનયાળા શરૂ કર્યા ચારેમાણુથી આવાસને બંધ કરી દેવામાં આવ્યો સ્વામીજી મલારાયા, મૂંઝાયા કેને કયા મદદ માટે જૂઠ પાડવી ?

મોન કરી તો બદનામી બેજ રસ્તા તેમના માટે અહીં નકકી થતા હોય તેમ તેને લાગ્યું.

પણ સ્વામીજીએ યુક્તિ વાપરી આ જ આવાસમાં હવે પોતે રહેશે તેમ જાણવી થોડી રાહત મેળવી પોતે ભાગવાનો પ્રયત્ન કરે તો સારો પક્ષ ગમે તે કરી શકે છે તેમ જણાયું

થોડા કલાક વિત્યા બધા પેતપોત ના કામમાં પરવાર્ધ ત્રયા સ્વામીજી માટે એકાંત વાસ જ રહ્યો જેથી કથાય ભાગી ના જાય આ વખતે દરેકાનું એક નોકર છે કેરો વાર વાર સ્વામીજી પાસે આવતો

સ્વામીજીએ પડી રહેલો મગજ લઈ ડાહ સાથી તેના ઉપર ગામના પોલીસ વડાને મદદ માટે લખ્યું ને ચીઢી તેના પહેરણની ખાદમાં દખાવી તેને લાલચ આપી ગમે તે પોલીસને પરોયડવા જણાવી દીધું જે રસ્તો શોધે છે તેને રસ્તે મળી જ રહે છે

ચીઢી પહોંચી ગઈ

પોલીસવડાએ આવ સ ઉપર તુર્ત જ દરોડા પાડ્યો કેટલાયે વામમાર્ગી સ્ત્રી-પુરુષે ને પકડ્યા ને સ્વામીજીને છોડાવ્યા

આ વાત ઠાકોર સાહેબના કાને પહોંચી

‘અરે, હજુએ એવા સન્યાસીઓ જીવે છે કે જે પરત્વીને માતા માને છે શીન, સ્વયમને મોગની મુઠી સમજે છે જરૂર તેવાના દહન કરવા જ રહ્યા’

તુર્ત જ તેડ મથું તે સ્વામીજીને મનભેર પોતાના આવાસે તેડી લાવવામાં આવ્યા

પ્રથમ નજરે જ ઠાકોર સ્વામીજીથી પ્રભવિત બન્યા તે જતે દહડે દિક્ષા પલ્લ લીધી

સંતો-ભક્તો-શાહીદો

સત્યસાધિકા અને બેસેન્ટ

શ્રી, ગુરુદયાલ ભક્ષિક

એકવાર શ્રીમતી સરાજિનીદેવી નાયકજીએ કહ્યું હતું કે ગાંધીજીનું દેશસેવાનું કાર્ય શક્ય બન્યું એનું કારણ એ છે કે શ્રીમતી એની બેસેન્ટે ગાંધીજીએ જે કાર્ય શરૂ કર્યું તે પહેલાં એનો પ્રારંભ કર્યો હતો અને માર્ગ પુલ્લો મૂક્યો હતો. કવિની દૃષ્ટિ અતીવ જીડી હોય છે તેથી કવિ જે દર્શન કરી શકે છે તે સામાન્ય લોકો કરી શકતા નથી. આ દૃષ્ટિએ ગાંધીજી અને એની બેસેન્ટનો આત્મિક સંબંધ હજી સુધી લોકો ખરાબર જાણી શક્યા નથી.

એની બેસેન્ટે શું કર્યું ? દીનબંધુ એન્ડ્રુસની પેઠે એમણે પણ પોતાના દેશ ઇંગ્લેન્ડને છોડીને હિંદની મેઘા કરવાનું રવીકાર્યું. ઇંગ્લેન્ડ આપણા પર રાજ કરીને આપણી હિન્નતિના માર્ગમાં આવે છે એ એક ‘પાપ’ છે. પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરવા માટે આ બંને વ્યક્તિઓએ હિંદને પોતાના જીવનની પુણ્ય-ભૂમિ બનાવી. એ બંનેએ લગભગ આઠીસ વર્ષ સામાજિક, ધાર્મિક અને રાજકીય સેવા બતાવી.

એની બેસેન્ટ જ્યારે હિંદમાં ગઈ ચતા-

બિના અંતમાં આવ્યાં ત્યારે દેશને શિક્ષિત વર્ગ એમાં જ ગર્વ સમજતો હતો કે દરેક ખાખતમાં વિદ્વાયતના લોકોની નકલ કરવી : વિચારમાં, આચારમાં, ખાવા પીવામાં, પોશાકમાં અને પોતાની સંસ્કૃતિ તેમજ પોતાના સાહિત્ય નહીં જાણવામાં; અરે, એ એટલી હદ સુધી કે એની અવગણનામાં મોટાઈ સમજતા ! આ બધું જોઈને આપણા લોકોની વિચાર-ધારાની દિશાને સ્વદેશ અને સ્વધર્મ તેમજ સન્માન જણી ફેરવવામાં એની બેસેન્ટે યથાશક્તિ પ્રયત્નો કર્યા. ધીમે ધીમે શિક્ષિત લોકો સમજવા લાગ્યા અને જેમ જેમ સમજતા ગયા તેમ તેમ નિર્ભય દેશભક્ત બનતા ગયા. આપણા દેશસેવકો અને દેશસેવીકાઓમાં હજીય સારી સંખ્યાના લોકો એવાં મળી આવશે જેઓ એની બેસેન્ટની માનવતા છાયા તળે ઉછર્યા છે. તેથી જ કાશી વિશ્વ વિદ્યાલય-જેની સ્થાપના થોડાં વર્ષો પછી થતી જો એની બેસેન્ટે પોતાની મોટી કોલેજ આપવાની કુરબાની ન કરી હોત તો-ના એક મકાનમાં આરસની તખતી પર આ શબ્દો કાતરેલા છે.

“અમારી માતાઓએ તો અમને શુદ્ધ

જન્મ આપ્યો હતો, પણ તમે, માતૃશ્રી એની બેન-ડે, અમને પુનર્જન્મ આપ્યો છે.”

ગાંધીજીની જેમ એની બેસેન્ટે પણ બે વાતો. પર ટોળી વધારે ભાર મૂક્યો હતો. ચારિત્ર્યનું ઘડતર અને સત્યની પૂજા. જો ગાંધીજીનું આગમન હિંદના ખાગમાં વસંતના મયન સન્ન હતું તો એની બેસેન્ટનું આગમન વસંતના પવનને આવેગ આપનારું હતું. તેથી જ “માતા બસંતી”ના નામથી એમના શિષ્યો અને અનુયાયીઓ ઘણા વહાલથી એમને સંબોધતા હતા.

માતા બસંતીને જન્મ મઈશતાબ્દીની લગભગ અઢવચ્ચે ઇંગ્લેન્ડમાં થયો હતો. જ્યારે ઉમરમાં આવ્યાં ત્યારે પોતાનું શિક્ષણ પૂરું કરી તેમણે એક પાઠરી સાથે લગ્ન કર્યાં એમને સંતાન થયું એક વાર એમનું એ ખાગક બહુ જ ખિમાર પડ્યું. એ નાના ખાગકનું અતિશય કષ્ટ ભેદને એમનો વિશ્વાસ પ્રભુ પરથી અને ઇશુ પરથી જોડી ગયો. તે દિવસથી જ એમની સત્યસોધનની યાત્રા

શરૂ થઈ. જ્ઞાન દ્વારા આપણે સત્ય પરનાં આવરણો દૂર કર્યાં. પણ સત્યનું એક વિશિષ્ટ રૂપ ન્યાય છે. એટલે જ્યાં જ્યાં એમણે સામાજિક જીવનમાં અન્યાય જોયો ત્યાં ત્યાં અન્યાયને દૂર કરવા તેઓ તરત જ હાજર થઈ જતાં સત્યપરાયણ અને ન્યાયપરાયણ હોવાને લીધે મેડમ ઝવેરેટસ્કીની કૃપાદષ્ટિ એમના પર પડી ત્યારથી તેઓ થીઓસોફિકલ સોસાયટીમાં જોડાયાં; અને એ સોસાયટીના કામ અંગે જ એમને હિંદમાં આવવાનું થયું.

કોઇએ એક વાર શ્રીમતી એની બેસેન્ટને પૂછ્યું હતું, “આપના મૃત્યુ પછી આપની કબર પર જો કોઇને એક વાક્ય લખાવવું હોય તો અ.પ કયા શબ્દો પસંદ કરે.”

એમણે ઘણી નમ્રતાથી જવાબ આપ્યો. “ફક્ત પાંચ જ શબ્દો :

“She tried to follow Truth”
(એમણે સત્યનું પાલન કરવા પ્રયત્ન કર્યો.)

માલવીયજીનો અનુરાગ

પૂજ્ય માલવીયજીને વિશ્વવિદ્યાલયની પ્રત્યેક વસ્તુ પ્રત્યે અનુરાગ હતો. તેઓ એ શિક્ષણ-સંસ્થાને સુસંસ્કૃતરૂપમાં એવાની અભિલાષા રાખતા. હું જે વર્ષે ત્યાં પહોંચ્યો, તે જ વર્ષની વાત છે. એક વાર મારા છાત્રાલયમાં માલવીયજીનું શુભાગમન થયું. એમણે પ્રત્યેક ભોરડામાં જઈને વિદ્યાર્થીઓનાં આવાસ, અધ્યયન, આચરણ વગેરેનું નિરીક્ષણ કર્યું. એક વિદ્યાર્થીએ પોતાની પથારી પાસે દીવાલ પર પેન્સિલથી દ્રઢ અને ભોજન સંબંધી હિસાબો લખ્યા હતા. માલવીયજી સૂક્ષ્મદર્શી હતા. એમણે એ વિદ્યાર્થીને કહ્યું, ‘મને જેટલો તારા પ્રત્યે રુચ હો તેટલો જ આ દીવાલની પ્રત્યેક છટ પ્રત્યે છે. આ વિદ્યા-મંદિરમાં અત્યંત સ્વચ્છતા અને પવિત્રતાના દર્શન કરવા માણું છું. તને સાવચેત કરી રહ્યો છું કે લવિષ્યમાં કદાપિ દીવાલ પર આવી રીતે લખવાનો પ્રયાસ નહિ કરતો.’ આટલું કહીને તત્કાળ તેમણે પોતાના દ્રઢ જેવા સફેદ રૂમાલમાંથી બીંત પર લખેલા આંકડાઓ ભૂંસાડી નાખ્યા.

—ત્રિવેદી રામાનંદ શાસ્ત્રી

એક 'અમૂર્ત' મૂર્તને 'સુદર' કહીને, દષ્ટિથી પર એવા બોધને ગ્રહણ કરવાની ભાવેન્દ્રાજ પાખાને સૂક્ષ્મ ગર્વ પોષીને મરચી કળા રસિકમા ખખો, પણ એ તો અજણવા-અભુપ્રીછવાને 'સારા' કહેવાની બાલ ભદ્રતા હતી.

બે અસમાન કાંઈ બદલ બે ભક્તિની સમાન પ્રથા'ના કરીને 'સૌજન્યમૂર્તિ'નું નિરૂદ્ધ કરાઈને અનુભવેલી આતરીકત્તિ એ તો ન્યાયભાવના વિશે જન્મા-વેશે ભ્રમ હતો.

નિષ્ક્રિય સમભાવને મે સહાનુકંપા માની લીધી પરંતુ એ તો ભાષાના નિર્જીવ ક્રિયાપદને કર્મ યોગીની ઉપાધિ આપવા જેવું હતું.

સહજ ને અસાધારણ ઉમળકાથી વધાવી લઈને 'ઉદરચેતા'નું વિશેષણ પામી આનંદ વિભોર બની ગયો એ તો અસાધારણને નહીં પીછાનવાનો નર્વો પ્રમાદ હતો.

કુટીરના સ્વર્ગમાં પ્રવેશગાના પુણ્યથી અલિપ્ત રહેલા મે અહોભા થી મહેલને સ્વર્ગની સજા આપી પણ એ તો પુણ્ય કર્યા વિના જ સ્વર્ગ રૂળી જાય એવી લાલચભરી લાલસા હતી.

આત્મસાત નહીં કરેલી લાગણીઓને પર પરાની કૃતજ્ઞતા અને અનુકંપા સિવાય પ્રગટ કરીને ભાવ પુણ્યની પ્રતિષ્ઠા મેળવી લીધી, પરંતુ વાસ્તવમાં એ તો ભાગ્યપાતિના દાદ્રિયને છુપાવતું રેશમી ઢાંકણ હતું. રીતિકના દુનમાં જન્મેલો છતાં કદી મે સુમેદાનમાં ન ગયલો મઈ જુવાન 'નરનક'માં ખપીને આતરસુખ અનુભવે એ 'વળગણુ જેવી અસ્પૃશ્યતા' હતી.

ધણા માણસોના મનોમા મારો મત ઉમેરીને સામાજિક ધર્મ બજાવવાનો પરમ મતોર માન્યો પણ એ તો પાછળના ધર્મમાંથી આગળ ધકેલાઈ એને જ મારી ગતિ માની લઉં એવી છત્રના હતી.

પ્રથમા વલણ જેવું અજાનમાં ગતિ કરવાનું

લક્ષસંજ્ઞિય સાધન મેળવી સર્વા કપુ' એને મે કર્મયોગ માની લીધો પણ ઢળતી દિશામાં જતા પાણીની જેમ કયો જ પ્રયત્ન ન કર્યો એ પુરુષાર્થને ન પીછાણતી કાચરતાભરી માત્ર સગવડ હતી.

કોઈએ રવેલી પ્રાર્થના ગગણવી જઈને તેને મે' મારા હૃદય ભાવની અભિવ્યક્તિ માની લીધી, પણ એ તો જાહેર ફડકાથી હુ કાઢીને દાન કરે એના જેવું વિવિત હતું.

ટોળામાં રહીને હુ સામાજિક પ્રાણી છું એવું મનને મનાવી લીધું પણ કરા તો એ એકાકી તપ ન કરી સકવાની અશક્તિ હતી કે જૂલમાં ન રહેના સિદ્ધતા સામર્થ્યના અભાવ હતો.

જગતે કહેલા સુખને મે ૧ પ્રારુ સુખ મની લીધું એ તો અમ કરીને અંગેને યક્ષ્વા વિના જ લક્ષણસાટ ગ્રેષ્ઠ આણનાગે મ્યેક ફેફ હતો.

અભાવને મટાવતું છત્રનાભયું સ્વરૂપ આપીને ભાવને પોતાનાથી દૂર જ નાખવાનું, સ્વજન થી મે બચ પામવાનું ડગેલપટ્ટુ કેમ મું એ તો જીવન વિદ્યાતક સામર્થ્યથી પર રહીને તે મારામાં છે જ એવી આ સાચની લેશિક કઠાઈ હતી.

આક્રમણની વેળાએ અહિસાને તલવરી અને જાને ધવાયો ત્યારે વિમુક્ત બન્યા એ તો જડતાએ માત્ર કશીક લાગણી અનુભવી એવું હતું.

નહીં વાયેલા પુસ્તકમાં ૧ જ્ઞાન છે એમ જીદીને જડ પદાર્થો ૧ જ્ઞાની હોવાનો ભ્રમ પ્રસારો અને જાને રેનન હોવા છતાં અજ્ઞાન રહેવામાં નનામતી માની.

હૃદયતા સદબોધિ મનથી સમજવાનો ઉદ્દેશ કરીને બુદ્ધિજીવીમાં ખપી ગયા અને વિગાનના નદરોને જાણવાનો ભૌતિક શ્રમ ટાળીને લાગણીથી જ આર્વા કે તેજ સ્વીકારી લઈને નવી અકર્મણ્યતાને જાન અને ભક્તિના સમન્વયનું નામ આપ્યું એ તો હૃદય અને મન - એ બંનેનો નર્વો અગ્વીકાર હતો.

અસ્વીકારને ત્યાગનું રૂપાનું નામ આપીને ઉપેક્ષાને જ પુરૂષાર્થ માની લીધાં ! એ તો કસોટીએ ચઢ્યા વિના જ સુવર્ણસિંદિની ચાલાકી હતી.

આ શાકી મંત્રણ છે એ જાણવાની મશામલ ક્યાં વિના જ પરંપરાના પ્રવાહમાં તમાઈને કહી દીધું કે આ મંત્રણ છે ! પણ એ તો સપાટી કહે કે હું આકાશને જાણું છું એવું હતું ! પુરોગામીઓના વચનમાં કાઢ્યા મૂકવી એ ગૃહસ્થાઈ હતી પણ એમાં મારા પુરૂષાર્થનો ફાળો ન ઉમેરો એ તો જાને કમાવા વિના માત્ર વારસાની સંપત્તિ વાપરવા જેવું હતું !

—તથા અંધકારમાં હું કહું કે, મેં નીતનું પાણી જોયું છે એવું હતું એ !

સુખ એ જાતે કાઈ યુનિફોર્મ હોય તેમ, એકે કશું કે લાડુ ખાઈને હું સુખી થયો અને મેં કશું કે હું જે લાડુ ખાઈને સુખી થયો ! સુખ પણ જાણે સાર્વજનિક હોય એવું માની લીધું ! પણ જેણે સ્વાનુભવ નથી કર્યો એ પરાનુભવને થી રીતે સમજવાનો એવો પ્રયત્ન કરી કર્યો જ નહીં !

નર્મ પીછા ઉડે એ પક્ષીની નહીં પણ પવનની ગતિ છે એવો વિચાર જ મને આવ્યો નહીં ! સાંત્વનની છલનાને મેં 'સુખ' તરીકે સ્વીકારી.

પ્રેક્ષક તો બેઠક માઉન્ટ પર રૂપેરી ડેખા જેવી જડ હતી ધોળેલા ચૂનાને હિમાલયના કવચ માનવા સરખી ભ્રમણા હતી.

હું શેનાથી પ્રેરણા ? પરંપરાઓથી, તેજાર પડેલી નક્કા કરેલી માન્યતાઓથી, આત્મસાત નહીં કરેલી, કદાચે કંઈકે ઉક્તિઓથી — અને અને મેં મ ત્રો કલા ! પણ મેં એ ન જાણ્યું કે કપાલ એ ન્વચા નથી, અને જે અંગરસ્ય તે બધું આત્મરસ્ય નથી

શીર્ષના અભાવને ધિષ્ટતા અને શાસ્ત્રપ્રમાણ એ તો કાયરતા હતી.

આજે લાગે છે કે એ બધું તો નવો દંભ હતો ! ઈડામાં રહેલ બચ્ચું કોથલાને ચોતાની ચામડી માની લે એવું અજ્ઞાન હતું !

વાજમાં ફૂંકાતા પવનથી સ્વર નીકળે તે કંઈ હૃદયવાણી ન હોય,

પક્ષીથી દૂર થયેલાં પીછાંની જેમ હું અહેતુક જિહ્વો — એમાં મારો પુરૂષાર્થ ન હોતો અને પવનના અભાવે ભોળે પડાયો એમાં મારી કાયરતા નહોતી — કારણ કે હું તો નિશ્ચંચ હતો !

મારા ચેતનને મેં માત્ર વિશ્વને આદિલિત કરતી હવાનું જડ રમકડું બતાવી દીધું હતું ! વાવાઝામાં નિશ્ચય રહેવાની અને મૃંગણાવતા જડ વાનાવશમાં ચેતનાનું આદિલિત જગાવવાની સ્વચેતનની મૂઠી મેં વાપરી જ નહીં — એટલે ગુમાવી પડી દીધી.

મારાજા જીવ છે એમ માન્ય એ દંભ હતો. વસ્તીના આકાશ બતાવીને મેં કશું કે હું માનવ જાતને જાણુ છું !

નકશો બતાવીને કશું કે મેં જગતને જોયું છે ! અરીસા સામે આગળી ચી ધીને મેં કશું કે આ રહ્યો માણસ !

મીડુ બતાવી કશું કે આ રહ્યો હથેલ !

પણ એ તો સ્વપ્ને છેતરનારો પ્રપચ — જડ હતો, અને ખેંચ કર્યા પછી, કોઈની દાણીમાવી રૂપિયા કાઢ્યા પછી, પ્રેક્ષકો પાસે લાગ્યા ફેંચી પાઈ પાઈનું હિયરાણું કરું થડે બેવી નરીગાઈ હતી

અને છતાં મેં મારી જાતને ચમત્કારિક માની એ કેવળ દંભ હતો

વેપારી અને નેક !!!

જર્મનીના ફ્રાન્કફર્ટ નામના શહેરનો મોજસ રાપ ચાઇલ્ડ નામનો વેપારી અનીતિના વેપારનું અન્ન ના ખાધ બરમાફ થવાનું હોય તો હાલે મવાય પશુ એક ભાવના બે ભાવ ના કરે. દ્રષ્ટિ કે અનાદૃષ્ટિમા જાણી નેહને પ્રજાને લૂટવા કે પૈસા કમાવા ભાવોનો જરાય વધારો ન કરે.

આ શહેર ઉપર ફ્રાન્કે આક્રમણ કર્યું. રાજ બહાદુરી પૂર્વક લડ્યો. પણ હાર તેના નશીબમા લખાયેલી હતી. માનવીને લક્ષ્મીને મોહ છૂટતો નથી હોતો કદાચ પોતે રાજ બનીને પાછો આવે કે ખીજે જાય ત્યાં પશુ પૈસાની જરૂર જીભી ચાપ માટે ઉત્તુ તેટલું સોનું, ઝરઝરેલાત બેગુ કર્યું. પણ આને લક્ષ્મી ભાગતુ કેવી રીતે? હાર તો હવે થોડી ક્ષણોમા થવાની જ હતી.

ત્યાં રાજાના મનમા આ સઘળી દોલત રાપ ચાઇલ્ડે સોપવાનો વિચાર આવ્યો. દોલત લઈને તે દોડ્યો.

‘જુલો, આપનું નામ એક વેપારી તરીકે આખા શહેરમા છે આપે આ મારી થાપણુ સાચવવાની છે હું આવીશ ત્યારે લક્ષ્મી જમ્યા.’

વેપારીએ ઘણીએ ના પાડી દુસ્મનો તો ઘરે ઘરની જડતી લેવાના બધુએ ઉઠાવી જવાના ત્યાં હું આપનો માલ આ ક્યા રાખુ’ પણ રાજ સાંભળવા ના બોલો રહ્યા.

હારના સમાચાર મળ્યા ને પહેરે લૂંટકે રાજ ગુપ્ત માર્ગે ભાગી છૂટ્યા.

વાતને વર્ષો વિતી ગયા. સઘિના કરારો કરી રાજ ફરી પાછો આવ્યો.

પણ તેને સાંભળ્યું. ફ્રેન્ચ લશ્કરે ખૂદ વેપારીને મારી મારીને બધું જ લૂટી લીધું હતું. તેના હથ પગ ભાગી નાખ્યા હતા, તેના છોકરા ને સ્ત્રીઓને નગ્ન કરીને દેરવ્યા હતા ને જે ઘરમા હતું તે બધુંએ, લૂટીને લઈ ગયા હતા. જર્મીનમા છાટેલું હતું તે કદાચી ગયા હતા.

હવે વેપારી પાસે શું માગવા જતુ? અને કદાચ પોતાનું કંઈ બચેલ હોય તે વેપારી શાને પાછું આપે? વેપારને સંજવન કરવામા તે નાણા કેમ ના રોકે? ને નાણાની પહોંચ પણ ક્યા હતી?

રાજાએ નાણાની વાત જ ન કરવાનો મનસૂબો કરી લીધો.

પણ થોડા દિવસ પછી એક સવારે રાજ અંખામા દાંતણુ કરવા બેસે છે ત્યાં સામેથી વેપારીને પોતાના થોડા ઉપર બેઝીને આવતો જોયો તેની પાછળ કેટલાએ અચ્ચર ચાલ્યા આવતા હતા.

‘રાપ ચાઇલ્ડ’ રાજ બોલી બીઠ્યો.

‘હાલ હું આપનો નમ્ર સેવક આપને આપની દોલત, પાછી સોપવા આવ્યો છું’ રાજાના પગમા પડી વેપારી બોલો બીઠ્યો.

‘પણ મેં તે સાંભળ્યું છે કે લશ્કરે બધું જ લૂટી ગયું હતું ને?’

‘ના મેં આપનું ધન મારા બગોચામા છાટી લીધું’ હતું પ્રથમ તો તે લોકોએ મારું ઘરમા હતું તે લૂટી લીધું પછી મારું છાટેલું ધન કંઠાવ્યું. એમને લાગ્યું કે હવે ધન નહીં હોય એટલે મને છોડી મૂક્યો. તેમના ગયા પછી મેં આપનું ધન કાઢ્યું ને વેપાર શરૂ કર્યો હતો તેમાથી વધુ નાણાં કમાયો છું. આપ વ્યાજ સાથે આપની આ દોલત સ્વીકારો.’

આ તેક વેપારીને જોઈ રાજાની આખમા હર્ષના આસુ આવી ગયા દોડીને બેઠી પડ્યો. ને કહ્યું ‘આપના જેવા માનવો મારા રાજ્યમા હોત ત્યાં સુધી હું ને પ્રજા સુખી જોએ.’ -વર્મત પટેલ

‘હલેસા’

(લેખક શ્રી. દામોદર ભટ્ટ ‘સુધાંશુ’)

પ્રકાશક: ગુજર ઇન્ડસ્ટ્રી કાર્પોરેશન, અમદાવાદ.

પાનાં ૨૫૬ મૂલ્ય રૂ. ૬)

કવિ સુધાંશુની, સાગર કથાઓનો આ વાર્તા-સંગ્રહ દરિયાઈ જિંદગીની ગેબી સૃષ્ટિનો વાચકને પરિચય કરાવે છે. સાગર કથાઓ આવેખનારા ગરુડા-ગાંધ્યા જે લેખકો ગુજરાતને સાંપડ્યા છે તેમાં કવિ-હૃદયી સુધાંશુનું પ્રદાન વિશિષ્ટ બની રહે છે. પદ્યના લેખકને ગદ્યમાં પણ જાણે ચેતન પડ્યું નથી અને કથનના કવિની પાંખે ઊડીને, અને શબ્દો ઊર્મિનાં મોજાં બનીને વાચકને ભીંજાવે છે. લેખકની સાગર અને દરિયા-ખેડુની અનુભૂતિ તથા જાણકારી એટલી સંગીત છે કે પંદરે વાર્તાઓના કેન્દ્રમાં સાગર અને તેના યિથુ યોવા છતાં મેઘ ધનુષ્યના રંગોની જેમ અવનવી-દુનિયા ખરી કંઈ થકે છે.

‘સફરી તરવેરો’માં દરિયાઈ ચાંચિયાને મહાત કરતો નરસી, ‘સમેટ મન છેડા’નો સમુદ્રની મજબૂતમાં જાત સમર્પણ કરતો બુકો, પ્રેમકથાના આકર્ષણસ્રોત ‘કસૂકો, માતૃપ્રેમની વીરણી જેવો ‘માતૃ વિસા-મો’નો પકુ, ‘ખેદીવ’નો ખેલદીલ ગોરો કપાન, દરિયા પીરનો-અલગાઈ ‘સામળો ડાહો,’ પ્રણય ત્રિકોણની બંધિદાન કથા સમુ ‘ઝંઝવાનાં જળ,’ ‘સાગરી ધંખીડા’નો વિહર, ‘સાહ્યજનું દાન’ દેતો લઘમન, ‘મિલાપની વરમાળ’નો નાષક, ‘ચાર આંખોની શેશની’ના ચમી અને ‘પકુ’ તથા ‘સમર્પણ’ની નાષિકા ગલાલ-આ બધા અવિરમરણીય પાત્રો છે. કવિએ જાણે કાવ્યોને બદલે વાર્તાઓ રચી લેાપ તેમ સાગરી રામસાગર અને મોજાનાં મંજરોનો મધુર કવરત શ્રી સુધાંશુ ‘હલેસા’ દ્વારા જગાડી જાય છે. તેમની પાસે નિજી શબ્દ ભંડોળ એટલું વિપુલ છે કે ઉપમાઓની પરંપરા ચોળવા છતાં, અધિકરિપુલતાનું સૂચન જિભું જ લેાપ છે. તેમના બીજે ઓરો કાંઈક ‘મજબૂત’ જે હવે બહાર પડવાનો છે તેમની પિપાસા જગાડી જાય છે.

(૨) ‘આભ અને ધરતી’

(લેખક શ્રી ગુણવંત પંડ્યા ‘પથિક’)

પ્રકાશક: પોતે

પાનાં ૧૦૩ કિંમત રૂ. ત્રણ)

શ્રી પથિકનો આ બીજો કાવ્ય સંગ્રહ છે. પ્રથમ સંગ્રહ ‘પગદંડી’ થઈ ‘આભ અને ધરતી’ ટૂંકાં ગાળામાં પ્રાપ્ત થાય છે. જેમણે ‘પથિક’ને સાંભળ્યા છે તેમણે કવિ-કંઠની હલક અનુભવી હશે જ. નિરભિમાન વ્યક્તિત્વ ધરાવતા અને લોક સમુદયો-નિત્ય સંપર્ક જાળવતા આ પુરાણ કવિ સ્વભાવે સંવેદનશીલ છે તે તેમનાં કાવ્યો અને ભજવેલા શાખ પૂરે છે. ક્યારેક બાલ-ભોગ્ય, ક્યારેક લોકભોગ્ય તેા ક્યારેક વફોમિત દ્વારા લોપ પ્રધાન થવા મથતી તેમની કવિતા સોને એકસરખી આસ્વાદ્ય છે. પ્રસ્તુત કાવ્ય સંગ્રહમાં અજલોનો વિભાજ લઘો સમુદ્ધ છે, ‘બંસરીને’ તથા ‘કોણજમે’ની રમતિયાળ કથનના સાથે ‘ચિત્તાડવ’ અથવા ‘સાગર’ની સંઘોટ અને તાદશ વાતાવરણ ખડું કરતી શબ્દ સમૃદ્ધિ સુંદર વિવિધતા પૂરી પાડે છે. ‘લેલ અને લેલ’, ‘આવાં ગીત મધુરા’, ‘ગીત નથી ગાણું’, ‘વાદળ અને કાજળ’, ‘હોળું પાણી’ ‘વીણાનો તાર’ ‘આજ રૂપાળી બાળી’, ‘ઘાટધરો’ ઈત્યાદિ ઉત્તમ પંક્તિનાં ચીતેમાં કવિપ્રતિભાને અણસારો મળી રહે છે. શ્રી ‘પથિક’ માર્મિક કટાક્ષ સંઘોટ રીતે કંઈ થકે છે (‘કીર્તિ મંદિર-સરપંથ ઘાઈ’) અને બાળકોને પણ રીઝવી થકે છે (‘ચાર ઉંદર’). એ સમય દૂર નથી જ્યારે કવિઓની પ્રથમ ધરોલમાં સ્થાન લેવા પથિકે - કદમ લિપાડવા પડ્યો.

(૩) ‘વ્યક્તિ ઘડતર’

(લેખક) હાધર વાલેસ,

પ્રકાશક: ગુજર અમદાવાદ.

પાનાં ૧૮૩ કિંમત રૂ. ૨.૭૫

‘કુમાર’માં આવતા હાધર વાલેસના લેખો અહીં અંશરૂપ થયા છે. તેમના દરેક લેખમાં કંઈક નવું તેમજ

આકર્ષક તત્ત્વ હોય છે. અહીં ૨૪ જેનો પ્રાપ્ત થયા છે તેની ઉપયોગિતા તો જ્યારથી આ લેખો માસિકમા છપાતા ગયા ત્યારથી જ પુસ્તક સ્વરૂપેની માગણીઓ મળી રહે છે. કહેવાનું તો સૌને હોય છે પણ બહુ યોગ્યને આકર્ષક રીતે કહેતા આવડે છે. ફાપર વાલેસ પાને કલ્પનાનો કિમિયો અને ભાષાનો કસબ બંને હિ આજ પુસ્તકની સુવર્ણચિત્રે બેટ આદિતિ ૧૨ રૂપિયામાં મળી શકે છે તે નવદ પત્રીને આપવા જેવી છે.

‘ધૂમકેતુના જીવન ઘડતરની યાત્રા’ ભાગ-૧૧ (લિખિત ઈલાજી)

પ્રકાશક ગુજરાત ગ્રંથાલય, અમદાવાદ.
પાનાં ૭૪)

અગાઉના દસ ભાગોની જેમ ૧૧મો ભાગ ઘણું જ પ્રેરણાદાયી વાચન પૂરું પાડે છે એટલા માટે સોની નાની વાતોમાં પણ કેટલો અખૂટ પ્રેરણા સ્રોત હોય છે તે આ પુસ્તિકાના પ્રકાશને દર્શાવે છે. જ્ઞાનિ તરીકે શ્રી ધૂમકેતુ કેવા હતા તેનો આગલો નિષ્ક્રમ પરિચય કરાવવા આપણે લેખિકાના આભારી છીએ. હાથીભાઈની નપાસ થતી પુત્રીને મદદ કરતા ધૂમકેતુ, મૂળદાસભાઈ વૈષ્ણવા હરિજન આકાશમાં આતેવાની-એ એનો પ્રયોગ પ્રેમથી નિહાળતા ધૂમકેતુ હંતુબ કલ્પના સમાધાન કરાવવા અધીર અને આતુર બનતા અને ભગીજતા લક્ષમાં જ્ઞાનિજનોને ધીબ દેતા ધૂમકેતુ, ગુગ રાતને રેડિયો સ્ટેશન મળે તે માટે સરકારી અમલ દારને સંચોટ રદિયો આપતા ધૂમકેતુ અને છેલ્લે ૨૯ શ્રી મડિયાને વિદ્યાર્થી જીવનમાં અદસ્ત પ્રેરણા આપતા ધૂમકેતુ - એમ તેમના જીવનના વિષયવિષય પાસા ઈલાજીને સરસ આલેખ્યા છે. પ્રકરણ ૩ અને ૧૧ તો ખસ જતી કસુરતાને કારણે સવિશેષ અસરકારક લાગે છે.

(૫) ‘અભિનવ ભારતી’

(ન ત્રીજો શ્રી મોહનલાલ મહેતા-સોપાન

તથા લાભુનેન મહેતા

૯૪, ભગતસિંઘ રોડ, ફેર્ટ માર્કેટ પાસે, મુંબઈ-૧)

ગુજરાતી સામયિકોના દનિહામમાં અપૂર્વ કદી થકાર તેવો એક અખતરો ‘અભિનવ ભારતી’ના જન્મ- ૯૯ના પ્રથમ અઠવાળી થાય છે. ભારતની મુખ્ય ચોદ

ભાષાના ઉત્તમ સાહિત્ય અભારે તો ગુજરાતીમાં અધાપ છે પરંતુ આ માસિકની હિદી, મરાઠી, અંગ્રેજી, બંગાળી તામિલ આદિતિઓ (સ્વતંત્ર) કમથ. બદાર પાડવાની યોગ્યતાની આ માત્ર છત્રમાત છે. જન્મ અને ફેલાવા બે અઠો જોતાં લાગે છે કે ત ત્રીજોએ આપેલી આદા બર આવશે. પ્રથમ અઠો નિવેદનમાં તેઓ જણાવે છે

“અમારી લેખના આ પ્રકારની છે. ગાંધી જન્મ- સ્ત્રાવગીના આ વર્ષમાં ગુજરાતી, મરાઠી અને હિદી ભાષામાં ‘અભિનવ ભારતી’ માસિકનું પ્રકાશન કરાવું. ૧૯૭૦ના પ્રારંભમાં બંગાળી ‘અને તામિલમાં પ્રવેશ કરવો. એ જ વર્ષમાં આગળ જતાં ઉર્દૂ અને અંગ્રેજીમાં માસિક લઈ જઈ. એ પછી ક્રમેક્રમે ભારતની બધી ગણનાપાત્ર ભાષાઓને એકપછી એક આવરી લેવી દરેક ભાષાનું માસિક, તે તે ભાષામાને લિપિમાં જુદા જ પ્રકારના તરીકે બહાર પડશે”

ભાષાત્મક એક સાધવાનો આ પ્રયત્ન પુરુષાર્થ સારાવે દેશનું જ્ઞાન ખેંચતો બની રહેશે. ભાષાવાદના વેરરે ચાલી રહ્યા છે ત્યારે આવો પ્રયાસ દરેક રાજ્યમાં કરવામાં આવે તો લોકોને બચાવ પણ આવે કે ભારતને માટે એક ભાષા - એક લિપિ કેટલાં જરૂરી અને અનિવાર્ય છે - આ મેષડો કેટલો જટીલ છે અને સંકુચીત ભાષાવાદ કેટલો મિથ્યા છે ભારતના દરેક રાજ્ય અને ભાષાને નીકટ લાવવાનો ભગીરથ પુરુષાર્થ આદરનારને અભિનંદન! પ્રથમ બંને અઠો વિવિધ સત્ત્વ જળવાયુ છે યદ્યપિતમાં રજાની ભાષાની કૃતિઓ વિશેષ લાગે છે. પણ ધીમેધીમે તે સ્થાન અન્ય ભાષાઓને મળું બનશે વાર્તાઓ, કાવ્યો, નાટકો અને લખાણોનું વાર્ષિક ઉત્પાદન ૨૫ છે. અત્યુ સાહસ હાથ ધરવા બદલ શ્રી સોપાન તથા લાભુનેન મહેતાને ધન્યવાદ.

(૬) ‘કમર’

(ન ત્રી શ્રી જસવંતરાય રાવળ

સ પદકો શ્રી કનેલાલા વારાણી

તથા જળદેવભાઈ નંબેલા જાનન)

“અચલ ભારતીય નવરસ” તા. ૧૯૬૯ મહા શિવરાત્રિના દિવસે આ ભાગ નિષ્ક્રમ તત્ત્વ પ્રત્યે ચિંતન સામગ્રીના માનિષ્યુ યાજ્ઞન ભ વનસ્પતિ ૨૨

છે તે આનંદની વાત છે પ્રથમ અકમાં શ્રી મકરદ દવે, શ્રી સરોદ, પ્રા જ્ઞની શ્રી કનૈયાલાલ વાઘાણી, શ્રી હસિત બુચ, શ્રી અમૃત ઘવલ, પ્રજ્ઞસમ રાવળ જેવા નામી લખકો - કવિઓનો સહકાર સાંપડ્યો છે તદુરસ્ત અને ધાર્મિક જનસમાજને પોષતા આ માસિકને હાર્દિક આવકાર હવેના અકમાં છપાઈ અને ટાઈપના સુધારની આશા રહે છે

(૭) 'સમ્પુટ' અને 'વૈશાખી'

વગદારથી 'સમ્પુટ' અને અમદાવાદથી કવિતા

માસિક 'વૈશાખી'ના પ્રથમ અકો જેવા-જનસુવા મળ્યા છે બન્ને ઉચ્ચ પ્રકારના શિષ્ટ સાહિત્યને પોષે છે મુબઈથી પ્રગટ થતા 'કવિતા'ને 'વૈશાખી' અનુસર છે અને આ દ્વિમાસિક એવી રીતે પ્રાપ્ત થશે કે આ બન્ને માસિક વારાફરતી દરમિયાને મળતા રહ્યા શિષ્ટ સાહિત્યની વાચનભૂખ ઉષ્ણતી જાય છે ત્યાર ઉપરી કોટિના સહિત્યને નાનુદ કરવા આવા સાહિત્યિક પ્રકાશનોને ખૂનખૂન આવકાર

એ શી વર્ષની ડોશી વગર બીમારીએ મરણ પામી બીજી દુનિયામાં જઈ તે બગવાનને કહેવા લાગી કે, 'એક ઘડીની પણ ચેતવણી આપ્યા વિના મને બોલાવી લાધી ?'

પ્રશ્નએ કહ્યું એ શી વરસની લાખી મુક્ત દરમિયાન તને કેટલી ચેતવણીઓની જરૂર હતી ? તારા હાત ગયા, આંખે ઝાંખપ આવી કાન બહેરા થય, શરીરે કરચલીઓ પડી, હાથપાંદા જવા લાગ્યા, શરીર ખેરક વગી મધુ તારા કરતા નાના એવા અનેકને સ્મરણને તે વગાવ્યા ગડાની અક્કલ ખૂસે અને આધગાની આખ ખૂસે એવી અકેકે ચેતવણીઓ મે મોકલાવી હજી તને કંઈ ચતવણીના જરૂર છે ?

✽

'એક પ્રધાનશ્રીને ભાષણ આપતું હતું એટલે એ માટે જરૂરી આંકડા મેળવવાનું કામ એમણે પોતાના મંત્રીને સોંપ્યું મંત્રી કહે 'એ આંકડાઓ મેળવતાં જોખમાં જોખાં બે વર્ષ લાગી જશે ?' ભાષણ તો એક જ અર્થવાક્યા પછી હતું પ્રધાનમંત્રીએ એ ભાષણમાં બધા આંકડાઓને જ સીધાં કહ્યાં ત્યારે મંત્રી છક થઈ ગયો એણે પ્રધાનમંત્રીને પૂછ્યું 'આપે આટલા જલદી આ આંકડાઓ કેવી રીતે મેળવ્યા ?' પ્રધાનશ્રીએ જવાબ આપ્યો 'આ તો અનુમાનથી મૂક્યા આંકડાઓ છે એને ખોગ દરાવવા માટે પણ બે વર્ષ જેટલો સમય તો લાગશેને ?'

✽

પાવાગઢ ચઢતા નીકળેલા પ્રવસીઓમાંથી કેટલાક વહેલા પરાંદમાં નીકળ્યા છે, કેટલાક સરજ ગંગા પછી નીકળ્યા છે, કેટલાક ખાઈપીને નીકળ્યા છે, કેટલાક જૂખના નીકળ્યા છે, કેટલાક નાના ખાળકો સાથે નીકળ્યા છે, કેટલાક જીવાનજોષ જેવા એકલા જાતે નીકળ્યા છે

આમાંના કેટલાક બીજી ટૂક ઉપર છે કેટલાક પહેલી ટૂક ઉપર છે, કેટલાક દૂધિયા તનાવડીએ પહેરાય છે કેટલાક માતાના મંદિરમાં દર્શન કરે છે, કેટલાક દર્શન કરીને પછા નીચ જીનરવા લાગ્યા છે બે ટાક કહે આ બધા એક સથે ઉતર કેમ ન પડેલી ગયા તો એ કેવો બેહુદો સવાલ લાગે ?

એ જ પ્રમાણે આ સસારસાગરમાં પણ સૌ પોતપોતાની નાની મોટી દોડીઓ લઇને જોઈ વધારે શક્તિ સાથે જુદીજુદી જગ્યાએથી વહેલામોડ નીકળી પડ્યા છે બધા એક જ સાથે અને એક જ જગ્યાએથી કયાથી ભેગા થઈ જાય ?

દરેક જના હોય ત્યાંથી એક ડરણુ અગળ વધવાનો પુરૂષાર્થ કરતું હેય એટલેથી જ સતોષ માનવો રહ્યો અને આપણુ સાથે તો પોતે ડરતુ ભરતાશરતા બીજાને પણ ડગણુ ધરવતું ને ત્યાહન આપીને આપણે પણ સતોષ માનવો રહ્યો

મુંદર, સ્વચ્છ અને સુંદર છાપકામ માર્ટ

સુરપ મુદ્રિકા તમને મદદરૂપ બનશે

સુરપ મુદ્રિકા, રેસકોર્સ રોડ, રાજકોટ-૧

મુંદર, રવચ્છ અને મુંદેડ છાપકામ માટે

સુરૂપ મદ્રિકાં તમને મદદરૂપ બનશે

સુરૂપ મુદ્રિકા, રેસકોર્સ રોડ, રાજકોટ-૧

‘દુષ્ટોન્મી નેવા કશ્વામા ઇન્દ્રની સેવા. શા. છે.’ — ગાંધીજી

વૈષ્ણવજા

વર્ષ : ૮]

મે - ૧૯૮૮

[અંક : ૨]

અનુક્રમણિકા

પૃષ્ઠ	લેખ	લેખક
૪૬	તથાપતિ...	સંકલિત
૫૦	ભજન...	દેવા
૫૧	પરિભ્રમણ...	'આશુને' ૧
૫૫	વચન આશુ... છુ...	રા. ના. પાઠક
૫૭	સર્વોદય વાખી	કેદારનાથજી
૫૯	પરિભ્રમ સામે પડ્યાર	દેવેન્દ્રકુમાર પંડિત
૬૧	દૌષ્ટ્યવળત તો તેને કર્કશ્યે	વસંત પુલે
૬૫	તુ જ્યારે નાનો હતો ત્યારે	હિમતલાલ જયરામકર
૬૭	કટની નિરુપ્કલ	મુકુન્દરાય વિ. પારાશર્ય
૬૯	ગઈ પેઢીના એ રાજાઓ	સુરેશ પંડિત
૭૨	સંદ ..	
૭૩	બાપુના ધરો.	
૭૪	સદાચારને વગી રહે.	
૭૫	આવા હતા બાપુ	અવનન્દકુમાર વિદ્યાલકાર
૭૭	મારા દીકરાને જોતા મોકલ્યા છે.	રતુલાઈ અદાશી
૮૧	ફળદ્રુપ બેજી	'પ્રવાસી'
૮૨	અવલોકન ..	શિ.

સુચના

[પ્રાથમે]

દર માનની બાતમી તોડીએ
પ્રનિહ તાર છે
પદ્મી સુધીમા અંત ન
પોસ્ટ ઓફિસમાં તપાસ કર્યા
લખને જમાવવું અંક શિલ્પિક
મોકલ્યો
ગમે તે મળિને ગ્રાહક
'
આ માનિતમા પ્રા.
જો તે લેખકાના છે સંધા
અમન છે જ તેમ માન!

[લેખકને]

'વૈષ્ણવજન'માં સરકુનિ, ૧૧૧, શિવમ
અને સાહિત્ય વિષયક લખાનો લેવામ
આવે છે

લખામ માફ ભૌતિક, તાજી હો
એવી અપેક્ષા રહે છે કાગળની એક
બાજુ આવીથી લખવું

લખાવજમ

સેવા [૨૦૮૫] ૮ રૂપિયા
પગદેશમાં સોળા શિલ્પ

'વૈષ્ણવજન'

૨-રામકૃષ્ણનગર

રાજકોટ-૨

પ્રકાશક, મુદ્રક, માલિક ખીચે જાણી. સપાઈક નવીન ગાંધી ૨, રામકૃષ્ણનગર, રાજકોટ-૨

મુદ્રણ-પ્રકાશન સ્થાન મુદ્રણ મુદ્રિકો, રેઈસમેર્સ રો. નજીકે

ગુજરાત સ્ટેટ કો-ઓપરેટીવ લેન્ડ ડેવલપમેન્ટ બેન્ક લિ.

(રજીસ્ટર્ડ ઓફીસ : અમદાવાદ)

જેલ્ડ, આશ્રમ રોડ,
નવરંગપુરા,
અમદાવાદ-૬.

સહકાર, ભવન
મિનરભાઈ રોડ,
રાજકોટ.

ગુજરાતના ખેડૂતોની તેમની જરૂરીયાત
૧૮૧ શાખાઓ દ્વારા પુરી પાડનારી
રાજ્યની કેન્દ્રિય સંસ્થા

આ બેન્કની સભ્ય સંખ્યા, ૧,૩૯,૪૫૫
આનુષંગિક હેતુઓ માટે અનાર સુધી કરેલ ધીરાણ.

	સંખ્યા	ધીરાણ કરોડ-લાખ.
[૧] નવાકુવા	૧,૨૨,૩૭૧	૨૩ ૯૨
[૨] જૂના કુવા	૨૫,૨૯૨	૨.૧૯
[૩] ઓર્થોલોગીસ ઈલ, મોટર્સ	૧,૦૯,૨૩૯	૩૩ ૧૭
[૪] ટ્રેક્ટર્સ	૨,૧૦૩	૪ ૭૦

તેમજ અન્ય હેતુઓ માટે મળી
કુલ રૂા. ૮૧ કરોડ અને ૩૨ લાખનું ધીરાણ કરેલ છે.

મગનભાઈ ર. પટેલ
ઉપપ્રમુખ

હરિપ્રસાદ હ ત્રિવેદી
આઈ. એ. એમ. સીટર્સ
મેનેજિંગ ડિરેક્ટર

ઉદયભાણુસિંહજી
પુણજીભાઈ ઓફ પોસ્ટમંદર,
પ્રમુખ.

always
be beautifully
dressed in
thackersey's
everfresh

Dreamy outfit to relax in, made from
'everfresh' (67% 'Terene', 33% Cotton)
fabric that refuses to crease or crumple ...
in a gay tantalising screen print with
handsome 'dreamboat' in matching stripes!

Also 100% Cottons marked

TEBILIZED for tested crease-resistance

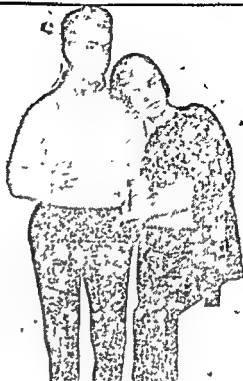
and a wide range of Shirtings, Suitings, Screen Prints,
Poplins, Voiles, Cambrics, Jacquards and Tickings.

THE HINDOOSTAN SPIN & WOE MILLS CO LTD

THE INDIAN MFG CO LTD

16, Agol e Street, Bombay 1

thackersey group *Makers of Fine Cottons!*

Om-111

न।

सौजन्य थी

શ્રી.

અધિનીકુમાર કુંપની

ડિમડિમા - ટી -- એસ્ટેટ

ઇન્ડિયા એકચેન્જ
કલકત્તા-૧

Laxmi dwells in

Trade & Commerce

In modern times commerce needs prompt
business service to India.

Today The Scindia Steam Navigation Co. Ltd.
is carrying on this ancient trade and tradition.
It serves the Indian overseas trade as well as
the coastal trade with its cargo and
passenger services.

SCINDIA SHIPS SERVE INDIA'S NEEDS

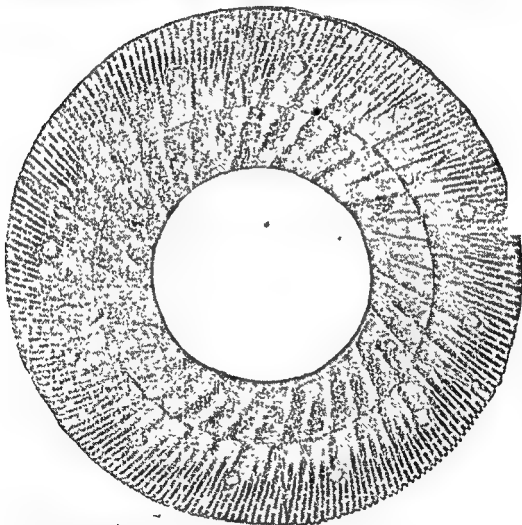

THE SCINDIA STEAM NAVIGATION CO. LTD. 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 424, 425, 426, 427, 428, 429, 430, 431, 432, 433, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 447, 448, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 455, 456, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 463, 464, 465, 466, 467, 468, 469, 470, 471, 472, 473, 474, 475, 476, 477, 478, 479, 480, 481, 482, 483, 484, 485, 486, 487, 488, 489, 490, 491, 492, 493, 494, 495, 496, 497, 498, 499, 500, 501, 502, 503, 504, 505, 506, 507, 508, 509, 510, 511, 512, 513, 514, 515, 516, 517, 518, 519, 520, 521, 522, 523, 524, 525, 526, 527, 528, 529, 530, 531, 532, 533, 534, 535, 536, 537, 538, 539, 540, 541, 542, 543, 544, 545, 546, 547, 548, 549, 550, 551, 552, 553, 554, 555, 556, 557, 558, 559, 560, 561, 562, 563, 564, 565, 566, 567, 568, 569, 570, 571, 572, 573, 574, 575, 576, 577, 578, 579, 580, 581, 582, 583, 584, 585, 586, 587, 588, 589, 590, 591, 592, 593, 594, 595, 596, 597, 598, 599, 600, 601, 602, 603, 604, 605, 606, 607, 608, 609, 610, 611, 612, 613, 614, 615, 616, 617, 618, 619, 620, 621, 622, 623, 624, 625, 626, 627, 628, 629, 630, 631, 632, 633, 634, 635, 636, 637, 638, 639, 640, 641, 642, 643, 644, 645, 646, 647, 648, 649, 650, 651, 652, 653, 654, 655, 656, 657, 658, 659, 660, 661, 662, 663, 664, 665, 666, 667, 668, 669, 670, 671, 672, 673, 674, 675, 676, 677, 678, 679, 680, 681, 682, 683, 684, 685, 686, 687, 688, 689, 690, 691, 692, 693, 694, 695, 696, 697, 698, 699, 700, 701, 702, 703, 704, 705, 706, 707, 708, 709, 710, 711, 712, 713, 714, 715, 716, 717, 718, 719, 720, 721, 722, 723, 724, 725, 726, 727, 728, 729, 730, 731, 732, 733, 734, 735, 736, 737, 738, 739, 740, 741, 742, 743, 744, 745, 746, 747, 748, 749, 750, 751, 752, 753, 754, 755, 756, 757, 758, 759, 760, 761, 762, 763, 764, 765, 766, 767, 768, 769, 770, 771, 772, 773, 774, 775, 776, 777, 778, 779, 780, 781, 782, 783, 784, 785, 786, 787, 788, 789, 790, 791, 792, 793, 794, 795, 796, 797, 798, 799, 800, 801, 802, 803, 804, 805, 806, 807, 808, 809, 810, 811, 812, 813, 814, 815, 816, 817, 818, 819, 820, 821, 822, 823, 824, 825, 826, 827, 828, 829, 830, 831, 832, 833, 834, 835, 836, 837, 838, 839, 840, 841, 842, 843, 844, 845, 846, 847, 848, 849, 850, 851, 852, 853, 854, 855, 856, 857, 858, 859, 860, 861, 862, 863, 864, 865, 866, 867, 868, 869, 870, 871, 872, 873, 874, 875, 876, 877, 878, 879, 880, 881, 882, 883, 884, 885, 886, 887, 888, 889, 890, 891, 892, 893, 894, 895, 896, 897, 898, 899, 900, 901, 902, 903, 904, 905, 906, 907, 908, 909, 910, 911, 912, 913, 914, 915, 916, 917, 918, 919, 920, 921, 922, 923, 924, 925, 926, 927, 928, 929, 930, 931, 932, 933, 934, 935, 936, 937, 938, 939, 940, 941, 942, 943, 944, 945, 946, 947, 948, 949, 950, 951, 952, 953, 954, 955, 956, 957, 958, 959, 960, 961, 962, 963, 964, 965, 966, 967, 968, 969, 970, 971, 972, 973, 974, 975, 976, 977, 978, 979, 980, 981, 982, 983, 984, 985, 986, 987, 988, 989, 990, 991, 992, 993, 994, 995, 996, 997, 998, 999, 1000.

SCINDIA

મુકુંદ

પિયમ, મોઢાં, ભારે સ્ત્રીલ કાસ્ટિંગ માટે...

મુકુંદ એટલે પોતાદ

સ્ત્રીલ સ્ત્રીલ

મુકુંદ આયર્ન એન્ડ સ્ટીલ વર્કસ લિમિટેડ, કુર્લા, મુંબઈ ૭૦ એએસ

1974 ૭૫૫

વૈષ્ણવજ્ઞા

વકેતુડ મહાકાવ્ય સૂર્યકોટિ-સમ-પ્રભ,
નિર્વિજ્ઞ કરો, દેવ, શુભ કાર્યોમહી' મને.

ગણપતિ વિપ્રવર્તા છે, પણ એક શરતે એ શરત કઈ તે ઉપના સ્તુતિ વચનમાં બરાબર કહેવામાં આ જ છે. એ શરતનું પાલન ન કરીએ અને પછી હજાર વાર 'શ્રી ગણેશાય નમઃ' બોલીએ અથવા ચોપડામાં પૂજના પાતા પર લાગ અમરોમાં લખીએ, બધ જ નકામું ! વિધોથી સ્માર જોડું હોય, તો એ શરત પાળે જ છૂટકો, અને એ શરત ઓવી જ કે તમે શુભ કાર્યો જ ઉપાડો !

અગુભને ગણપતિ શાસેથી વિદ્યહરણ માગવાનો અધિકાર જ નથી !— (મદકે અગુભની આંડે વિદ્યો ઊભા કરવાનો ગણપતિનો ધર્મ છે.) વિધેશ વાકા મોવાગો છે, કોઈનીયે તમા રાખે એવો નથી, કોઈનીયે શેલમાં તણાય એવો નથી (શબુ જેવા બાપની શેલમાં પણ એ કરા તણવો હશે.) વળી એની આંખોમાં ધૂળ નાખી શકાય એમ પણ નથી, કારણ કે એ મૂર્ત્યે કોઈ સમ-પ્રમ છે

ગણપતિ એ ગણોનો, સમૂહોનો, સમૂહોનો, જનરુદ્ધોનો 'પતિ', મોવડી, અગ્રેસર છે 'ગણ'થી વિરુદ્ધનું હોય એવું કોઈ પણ કાર્ય કોઈ વ્યક્તિને હાથે થાય એ ગણપતિને મજૂર ન જ હોત અધિકારની ઓયે રહીને ગણવિગતી કારસ્નાનો કરતા ગણનોરો એ 'વકેતુડ'ની વસથી સજમથી છાંવી શક્તા નથી કોટિ સૂચોના પ્રકાશથી એ તેમને પકડે પાડે છે !

નમપતિનું આ સ્વરૂપ પ્રથેક વ્યક્તિ ઉપરાત, અત્યારના આપણા બધા જ ગણપતિઓએ, આર્થિક અર્થોઓએ, સામાજિક મોવડીઓએ, સરકારી અમલ રોએ અને રાજદ્વારી આજેવાનોએ—નોએ-ધ્યાનમાં રાખવા જેનું નથી ?

અવિરતા ઈન્દ્રવાનો, માત્રવાનો અને મેગરવાનો અધિકાર કેવળ 'શુભ'ને જ છે, એ સ્નાતન મન જે આપણા મીની નમજમાં આવી જાય, તો જ સિદ્ધિ સિદ્ધિઓનો દાતા શ્રી ગણેશ આપણા ઉપર પ્રમન રહે એમ નથી યાનનું ?

— મંકરિય

ઓ સમ કૌન કૃતિય ખવ કામી ॥
 જિન તતુ દિયો તાહિ બિમરાયો ઓસો નિમકલુરામી ॥
 ભરી ભરી ઉદર વિપયમે ધાવૌ, જૈસે સુખ આમી ॥
 હરિજન છાઠ હરીવિમુખનકી નિસિદિન કરત ગુલામી ॥
 પાપી કૌન ખડો દે મોતે સખ પતિતનમે નામી ॥
 સૂર પતિતકો ઠોર મ્હા દે સુનિયે શ્રીપતિ રનામી ॥

મારા સરખો વાકો-આઠે માર્ગે ચાલનારો-(કુટિલ) દુષ્ટ (ખલ) તથા વિપયલ પટ (કામી)
 કોણ ? કોઈ નથી

હું એવો શુદ્ધચાર છું કે જેણે મને માનવદેહ (તતુ) આપ્યો તે ભગવાનને જ વિસરી
 ગયો છું

ગામડાના સૂવર (સૂકર)ની પેટે હું વિપય પાછળ પેટ ભરીને હડિનાહડી કરું છું,
 ભગવાનના ભક્તોને છેડીને ભગવાન સામેથી જે પોતાનું મુખ ફેરવી ગયા છે એવા
 લોકોની સેવા હું રાત (નિશ) ને દિવસ કરું છું

મારાથી (મોતે) મોટો પાપી કોણ છે ? હું સર્વ પાપિયામા નામી પ્રખ્યાત-છું

પાપમા પટેલા સૂરદાસને (તમારા વિના) ઠરવાનું કેકાણું કયા છે ? મારા અનાથના
 નાથ લક્ષ્મી (શ્રી) પતિ (મારી અરજ) સાભળો

—દે વા

વૃક્ષારોપણ

વનમહોત્સવના ક્ષત્રિક પ્રસારને બાદ કરતાં, આપણે ત્યાં વૃક્ષોનું ફૂલગાડનું રોપણ-ઉછેર-જાળવણી બરોબર થતા નથી કૃષિ ક્ષાત્રિની પેઠે વૃક્ષોના વાવેતરમાં પણ ક્ષાત્રિ જરૂરી બની છે. વન્ય પશુઓની જેમ વન્ય સમૃદ્ધિ પણ નાશ પામી રહી છે-જંગલો પાખા બનતા જાય છે-વૃક્ષો કપાય છે તેટલા ઉગતા નથી. ઉત્તર પ્રદેશના તેરાઈ અને બાબર જીલ્લાઓના ફોનિફરસ, વાંસ અને યુકેરિપ્ટસનું વાવેતર ધાર્મિક હેતુસર કરવામાં આવે છે કેમકે કાગળની મિલો મટે ‘પ-પ’ પૂત પાડવા માટે આ વૃક્ષો ઉપયોગી છે. યુકેરિપ્ટસનું ઉત્પાદન ત્રીજી ચોબના દરમ્યાન ૪૦૦૦ હેક્ટર એકરમાંથી થોડી થોડી દરમ્યાન દસ હજાર હેક્ટર એકર સુધી, અને ૧૯૮૦ ની સાલ સુધીમાં, ૨,૫૦,૦૦૦ હેક્ટર એકર પહોંચાણવાની નેમ છે. બીન ઉપયોગી વૃક્ષો કાપીને ઉપયોગી રોપવામાં આવે તેથી રુઝ બીજી કાંઈ નથી પરંતુ દંડકારણ્યમાં બન્યું તેમ ખેતી માટે વનના નાશ કરવા જતા બન્ને ગુમાવવા ન પડે તે જોવા ખાસ જરૂરી છે. દરેક રાજ્યમાં નહિ, દરેક શહેર અને ગામમાં લોકોને વૃક્ષો ઉછેરતા કરવા જોઈએ વૃક્ષને ઉછેરવાનું પુણ્ય બાળક જોતલું જ છે તેથી કુટુંબ નિયોજન ખાતાએ પણ આ સુત્ર ઉપાડી લેવું જોઈએ શહેરો અને ગામડાઓમાં, ક્વાર્ટરોએ પણ રસ્તાઓની બાજુએ, બહાર જતા પાટી માર્ગોની બાજુએ ગુલમહેર, આસિપાલવ અને લીમડાને સ્થાન આપી શકાય, ઉનાનોની સજા વધારી શકાય, જાહેર કંદેરીઓ અને ઈમારતો, નિશાળો, દવાખાનોએ, પોસ્ટ ઓફિસ, રેલ્વે સ્ટેશનો-આ બધાને થેલી અને ફૂલગાડી શરૂગાડી શકાય. આખને આ બંધુ જોવા વિના ચેન ન પડે તેમ કેતરવી પડાયે, આવવી કાવનો નાગરિક વૃજ્ઞેશી, ફૂલ પ્રેમી અને તેવી કેળવણી પણ આપવી પડાયે, શહેરની સડક ઉપર જતા બન્ને બાજુ વૃક્ષોની ઉભૂ કાઈક ખૂટનું હોવાનું તેને બાન-કરાવે

તેવું માનસ હોવું જરૂરી છે જોતલાં કાપીએ તેથી વધુ વૃક્ષો રોપીએ

લપડાક

ખુલ્લાના બતાવ પછી બીજવાર અમેરિકાનું એક જસૂસી વિમાન તોડી પાડીને ઉત્તર કેરિયાએ વાઘની બોડમાં ફરીથી લાલ શા થો છે આ આખો વિસ્તાર તંગદીલીનો વિસ્તાર છે વિવેટનામમાં હજુ આમ પૂંધવામાં કરે છે, સીગાપોરમાંથી નીકાયાલુ મિટન ઉઠાવી ભેં ન્યાર પછી પણ મહાનરાઓની ખે વતાણ ચાલ્યા કરવાની આપણે રમે તેટલી ધુલ નિષ્કાષી કહીએ કે કોઈએ તંગદીલી વધારવા આ વિસ્તારમાં પ્રવેશ કરવો નહિ તેથી પરિક્ષિતનિમા ફેર પડતો નથી અમેરિકા જેવી મહાસત્તાને પણ કડવો ધૂટો ગતી જવો પડ્યો નિકસન સાહેબ બરોબર સમજી બેઠો છે કે બળતામાંથી પત કાઢવા જતા, આપેઆપા ટોમાંઈ ન જવાય તે જરૂરી છે ઉત્તર કેરિયાએ વર્ષો પહેલાં વડાઈના રાહની નિરર્થકતા કહી બતાવી છે, આજે ઉત્તર વિવેટનામ બતાવે છે.

એવી જ લપડાક પશ્ચિમ બંગાળે કેન્દ્રને લગાવી છે કોસીજેર ખાતેના મોનીટરના વિરોધમાં બંગાળ બંધ રખાવીને જ્યોતિ બસુએ પોતાની શક્તિનો પરચો બતાવવા ઉપરાંત કેન્દ્રનું પાણી પણ માપી લીધું. ૧૯મી સપ્ટેમ્બરની કેન્દ્ર સરકારના નોકરિયા તોની ઘડતાજમાં ન રોવાએવા કમ્પ્લાઈઓ પ્રત્યે બાજો પણ કેન્દ્ર સખત છે. પરંતુ પશ્ચિમ બંગાળમાં રેલ્વે, વિમાની સેવા, તાર-પાટ બધું આપોઆપ બંધ રહ્યું તેની સામે જશવતસવ લાચાર છે જ્યોતિ બસુ વિવત્સુ રાજપુત્ર છે રવીન્દ્ર સ્ટેડિયમના બનાવ બાજતને તેમણે જભીર ગણી નથી અને કેન્દ્રને પણ જભીર ગણવા દીધો નથી કેન્દ્ર અને રાજ્યના સંબંધો માટે એક નવી વ્યવસ્થાની માગણી કરીને તેમણે લોકશાહી નરકરની નાવની સડમાંથી

કાઠી લીધા છે.

કરુણાનિધિ

શ્રી. અન્નાદુરાઈના દેહત્યાગ પછી શ્રી એમ. કે. પપ્પામાં નેતાગીરી માટે જે ચાખે ન થઈ હતી. નેતુ જે ઝીંઝનની સામે કરુણાનિધિ ટકી રહેશે કે કેમ એવું ઘણાને લાગેલું. પરંતુ નેતાગીરી આપવાની બાબતમાં આ પપ્પા કબિલ પૂરવાર થયા છે. તામિલનાડુના અલગ રાજ્યની હીલચાલના ટેકેદારોને અકુશમાં રાખીને કરુણાનિધિએ પોતાની મહત્તા જાળવી રાખી છે એટલું જ નહિ, બંગાળ અને કેરાળાની સામ્યવાદી સરકારોને, કેન્દ્ર સાથેના સબધોના પ્રશ્ને ટેકો આપીને કેન્દ્રને પોતાની ગરજ હ મેથ માટે રહે તેવી પરિસ્થિતિનું યત્ન સર્જન કરી દીધું. છેલ્લે છેલ્લે ઈન્દિરાજી તામિલનાડુના પ્રવાસે ગયા ત્યારે મોટા પ્રમાણમાં મદદ પણ મેળવી શક્યા કેમ કે ઈન્દિરાજીને તામિલનાડુ સરકારના ટેકાની અવાર નવાર જરૂર પડે છે. નાગરકોઈલની ચૂંટણીમાં કામરાજ મેદાન મારી ગયા તે વાતને બરોબર ખ્યાલમાં રાખી, પોડિચેરીમાંથી કોંગ્રેસને વિદાય આપી કરુણાનિધિએ પોતાની શક્તિનો પરચો સોને બતાવી દીધા, ત્યાં સુધી કે તામિલનાડુની બહાર પણ પોતાના પક્ષનું બળ તેમણે સિદ્ધ કર્યું. અલબત્ત આશ્વાસન લેવા માટે કોંગ્રેસ પક્ષને અમદાવાદ મુનિ મા મળેલા વિજયનું બહાનું છે ખરૂં બનાવકર્તાની ભેઠક પણ કોંગ્રેસને ફાળે જાય તો પણ તેથી હરખાવા જેવું નથી સવાવ એ જ કે જ્યાં કોંગ્રેસ-વિરોધી સરકારની રચના થઈ છે ત્યાં કોઈ રથળે એ પણ કોઈ શિખર સર કરી શકે તેમ છે? બનાવકર્તાના પરાજય કરતા મિદનાપુરનો વિજય મતદારના વિશ્વાસનો વધુ ધોતક છે

ટાલ અને વાળ

ટાલ વિષે ભાગ્યે જ કોઈ આશ્વાસન સફળ નીવડે! નિર્ધનતા દૂર કરવા ટાલ સાથ પેસાને જોડે દેવામાં આવે છે છતાં એ આકર્ષણ નાકામિયાબ જેવું જ છે. ઓરેટ્ટેલિયાના એક કોઠરે ટ્રાન્સપેન્ટ સર્જસે-ધી વાળની ડેરફર કરી, ટાલિયા માથા ઉપર વાળ ઉગાડવાનો દાવો કર્યો છે તેનાથી થોડીક સમ્રા માટે રમૂજ પેદા થાય એટલું જ. એથી આગળ વધીને

પશ્ચિમના એક ઠેર ડ્રેસરે પોતાની વિશાળ ગ્રાહક-સંખ્યાના હિતમાં, લગભગ સંધ્યાધન કાઠી થકાય તેવા પ્રયત્નો અને અખતરાઓ કરીને જે ભૂલભરેલી જાહેરાત કરી છે કે માંસાહારી લોકોને જ ટાલ પડે છે-શાકાહારીઓનાં વાંકડિયા જૂંકડા અજરઅમર રહે છે તેનાથી ભારતના શાકાહારી ટાલિયાઓ છ'છડાઈ પડવાના! ગુજરાતના લોકો મોટે ભાગે શાકાહારી છે છતાં ટાલનું પ્રમાણ ગુજરાતમાં પણ એટલું જ છે જેટલું મથાળે ખાઉ બંગાળમાં આવવા મત્સ્યખાઉ પશ્ચિમમાં ઘરેરના દરેક ભાગનું હવે તે ટ્રાન્સપેન્ટ થઈ શકે છે-હૃદય, મુગાસય, આંખ, ઘૂટણ ઈત્યાદિના ટ્રાન્સપેન્ટ ઓપ રહેના સફળતાથી થયાં છે અને ઓરેટ્ટેલિયાના ડાકટર-બાબુ એ 'જ' ધારણે વાળનું ટ્રાન્સપેન્ટ કરી, સસ્તી લોકપ્રિયતા મેળવવા બહાર પડ્યા હોય તે બનવાભિજ છે. તેમને જોઈતા હોય તો મનુષ્યના વાળ દર્મિય ભારતમાંથી પૂમ નિકાસ થાય છે અને ભારતના રેટેટ ટ્રેડીંગનો સપર્ક સાધી, આવા વાળની નિકાસ, 'વીગ' બનાવવા માટે અમેરિકા ખાતે થાય છે તે દુર્લભ બંધ કરાવી, ટાલિયાઓના લાભાલ્લ' તેઓ બુક કરાવી શકે છે. તેમનો દાવો સાચો હોય તો દરેક દેશમાં એક જાન્ય રાખવી પડશે.

હવાઈ મથકે!

વિમાનોમાં આધુનિકતાનો મુગ આવી ગયો અને ગઈ કાલના વિમાનો સતોસાત પુરાણ બની ગયા. જાગ્રો જેટ આવતા, બોઈંગ પણ જૂના બનશે. વધુ ઝડપી વિમાનો માટે વિમાનધર પણ તેને અનુકૂળ હોવા જોઈએ. તેને દોડવા માટે હવાઈપટ્ટી વધુ લાંબી જોઈશે, કંવક્ટા, દિલ્હી, સાંતાક્રુઝ, નાગપુર અને મદ્રાસ ખાતેના હવાઈ મથકોને, મુગની સાથે બધેતતા કરવાનું જરૂરી બન્યું છે. હવાઈ ઉડવન ખાતાના પ્રધાન કરણસિંઝ આ બાબતમાં ભાર ખવાડ રાખે છે. તેમણે પાવમને નવાં રૂપરૂપ આપ્યા છે. પેતા વિના કાઈ થતું નથી, અને તેમણે ૧૦૬ કરોડ રૂપિયા માંગ્યા છે એટલે બીજા વિમાનગૃહો પણ પેતે જરાને સેવા આપવામાં પાછળ ન રહે-ભારે શંકાવાળું છે આ હવાઈ સફરનું, નવા વિમાન માટે વિમાનધર પણ નવું જોઈએ!

રાજ્યનો મહેલ જોઈને કોઈ કુપડુ બાપી ન નખાય જમનીમા એક બાઈએ પોસ્ટકાર્ડ લખીને નવી મેઈનરો ઓફિસ આપ્યા અને આજમે દિવસે તેને ત્યાં મેઈનર આવી ગઈ! સામેથી! દન પૈનાનું જ ખરબને (ભારતીય નવવયમા)? એનું જોઈને કોઈ ભારતમા આવે! અખતરો કરવા લલલાય તેા પરિણામ વિપરીત જ આવે! પ્રથમ તેા પોસ્ટ ઓફિસ પોસ્ટકાર્ડને જાણેા પુરાત્ત યૌ ગેા હેા એટલે પોસ્ટકાર્ડ ન મળે અને મળે તેા આક દિવસે પશુ લેનાર ધણીને મળે તેની કોઈ ખાત્રી આપી શકે નહિ! અને મળે તેા એકને બદલે બીજા કપનીને મળુ હોય! અને કંઈય મળે તેા પણ કપની તરફથી સ્પષ્ટ જવાબ મળે કે આ તેા ભારત છે કુમા બિભા ઝોડો-પાન વર્ષે વારો આવશે!

બિદરકાગી કે અકસ્માતો

મહાગી થોડે દૂર દરિયા કિનારે સહેલગાડે ગાંધી મુબઈની કોન્વેન્સ રૂઢના બાળકોમાથી પાવ વિદ્યાર્થીએ ના મૃત્યુ દિવાના વસેલુમાં તમાઈ જવાને કારણે થયા તે બાદે દુખદ ઘટના ગણાવી જોઈએ જમણે આ પરિનિશ્ચયને તેમણે ખાતર રાખેલો જોડો હોતો કે રમન-પગ બાળકો એક નાથે દરિયામાં જપડાવે તેમ દરેક ઉપર પાને ન જ રાખી શકાય બાળકોને બચાવનાર બે વ્યક્તિઓના મૃત્યુ પછ એટલી જ કડુષ ઘટના જી જુહુ અને અન્વગ, દર વર્ષે દરિયામાં ભોગ લેવાય છે જ આઢી રહેલા ખતરનાક ભોથી તો મુબઈગરા સુવિદિત છે તેા કોન્વેન્સ રૂઢના કાર્કર્તઓના ધ્યાન બહાર આ વાત કેમ રહી હશે?

આવે જ બીજે અકસ્માત અંકલેશરથી કુડ ઓઈલ લઈ જતી ટ્રેઈનને સફાવા પાને આજ લાગ વાથી તાજેતરમા બન્યો હતો. આ શક્યતા તેા પહેલે વિવચી જ ધારી લેવાની જરૂર હતી અને આવી કાગડી આવી પડે તેને પડોથી વચવાના પગલાં અને તાનનોથી નુસન્ન થવાની જરૂર હતી હજુ થયુ બધા જ તેવ સેત્રોમા વિનાશક અકસ્માત કોઈ પણ

ધરેએ બિતરી પડવાની શક્યતા લગતી જ ગણવાની. એટલુ તારુ થયું કે કોઈ માનવજીવની હોની આમાં થઈ નથી

કુખચેક

છેવટે ગી એવેન્ગન્ટા કુખચેકને ડોક્ટર-લેકિશની સામવાદી પગના પ્રથમ તીપદેસી હતી જુ પડ્યુ છે અને તેમને સ્થાને સ્થિયા તરફી ગુસ્તાવ હુકે આપ્યા છે છે-લા એક વર્ષથી સ્થિયા તરફથી આ નાનકડા રાષ્ટ્ર ઉપર અધારિત દનાયુ થતું રહ્યુ છે અને તેની સામે શક્ય હતું ત્યા સુધી કુખચેક જરૂરયા સોવિયેટ સ્થિયા નાથેના પ્રથમ મુકાબલામાં તેમણે અમર નામના મેલવી પગ છેવટે સ્થિયાના રાજસી બન પાને નથી જુ પડ્યુ એમાં કાઈ આશ્ચર્ય નથી નવા આગતુક હુકેકે સ્થિયા તરફી ઉચ્ચાગ્રે કરવા પડ્યા છે અને તેમના જ દેશમાં તેમના વિરોધી સૂર ડિકવા લાગ્યા છે

ચોથી ચોજના અને સંરક્ષણ

ભારત આયોજન, અર્થિક ઉન્કાનિ અને ઓનોનોટીસરુ પાછળ પેના અને સકિત ખરવે એ ચીન કે પાકિસ્તાનમાથી કોઈને ગમતુ નથી. સ્થિયાની પણ એવી ઈચ્છા નથી કે ભારત બળવાન બને અને પાકિસ્તાન નમતુ રહે. તેણે કિંગન અને અમેરિકા પાસેથી ગુરુપાક મેળવેા છે ભારતના હિમા લગતી હરહદના રાજ્યો સિકીમ, બુતાન અને નેપાળ મારફત ભારતમાં પગપેગારો કરવા ચીનને ઉતામ તક પૂરી પાડે શકે તેમ છે. નેપાળ ચીન સાથે રક્તાઓથી જોડાએનું છે જ પોતાની સરહદમાં થડને ચીન ભારત ઉપર આક્રમણ લઈ જાય તેા પણ નેપાળને કોઈ ગુમાવવાનું નથી બલકે ચીન તરફથી અમુક પ્રેથ બનીનરૂપે મને નોથી ચોજનામાં ન રમણ માટે જ જોગવાઈ કરતી પડી છે તે આયોજન માટે અતરણરૂપ છે પણ બીજે વિષ્દય પણ નથી નીમ દન માટે તેમજ હવાઈદળ માટે એટલી જગી જરૂર રિપાતો ડિગો છે કે દેશના સરક્ષના ભોગે તેમાં ક્યાય રાખવી પેગાય તેમ નથી ચીન આપણને અન્તીચેકમ આપ્યા કરે કે “નાપુલા ખાતી ડો” તે

કર્તા સુધી સાંબધું ? રશિયા પાકિસ્તાન તરફ ફૂણી લાગણી દર્શાવી રહ્યું છે એટલે શાશ્વાતમાનને પોતાની બાજુ લેવા ચીન પણ કંઈક ચાલ રમશે જ, રશિયન નોકાદળના સેનાપતિએ તો જાહેર કર્યું જ છે કે હિંદી મહાસાગરની સ્વતંત્રતા માટે મજબૂત પાકીસ્તાની નોકાદળ એક પૂર્વશરત છે આ ઉચ્ચારણનો લાભ ન લે એવા પાકિસ્તાનના લશ્કરી નેતાઓ ભોગુ નથી એક બાળ્યુથી યોજના માટેનાં સાધનો મર્યાદિત છે તો બીજી બાજુ સરસાણ ઉપરનું દબાણ ગરેજ છે

ઈરાક-ઈરાન

ઈરાક અને ઈરાનનાં મન શત-અવ આરબ નદીના પ્રદેશ માટે ઉદ્વિગ્ન બની ગયાં છે આરબ રાજ્યોની અથડામણમાં આત્મરક્ષાથી ઈરાનનું નામ સંભળાતું ન હતું. ઈરાનને આરબ રાજ્યો સાથે બહુ મનમેળ નથી વ્યૂહાત્મક દૃષ્ટિએ પોતાનું સ્થાન મજબૂત રાખવા ઈરાન બહુ જ સાવધ છે તેના મિત્રોમાં તુર્કી અને પાકિસ્તાન રશિયા સાથે દુરમના વટ ન કરવા તેની મક્કલ છે હિંદી મહાસાગરનો શૂન્યવકાશ રશિયા ન પૂર અને કોઈ મહાસાગરની રૂબરૂ ન રહે તે જેવા ઈરાન ખૂબ આનુર છે ઈરાનના શહેનશાહ ઘણા જ વિચળમ્, દૂર દેશી, બુદ્ધિમાન રાજવી છે અને ઘરઆંગણે તેમણે બહુ જ સલામત રાખ્યું છે-તેમના પડાશીઓમાં કોઈનું ઘર સલામત નથી

બે અધિવેશનો

કે ગ્રેસનું ઇરમુ અને જનસ ધનું ૧૫મું અધિવેશન અનુક્રમે ૬૫૧ માટે અને મુબઈ ખાતે ભરાઈ ગયા વધુ નારો દેખાવ કેણે કર્યો તેમ કહેવું હોય તો જનસ ધને વધુ ગુણ આપવા માટે ૮ વસ્થાપિત માટે, તર્કબલ્લ વિચારસરમી માટે અને સત્તરીય સપ્તમ માટે કોયે સના અધિવેશને કોઈ વિશિષ્ટ છાપ પાડી નથી- બધું જ ભાવિ ઉપર છે. દેવામાં આતુ છે ઉન્નિશ મહેન વચલો રસ્તો અલ્લમ કરવામાં માન છે અને વિશેષ પોતાની ગાદી સલામત રખવામાં વધુ માને છે આ વખતે રાજકીય ધસો ૧૯૭૨ની તેવારી અત્યારથી કરવા મડા છે કેરલ અને બગામમાં સામ્યવાદીઓ પચ્છડો જમાવા પછી અને દક્ષિણમાં ૨૦મ કે નું સ્થાન દક બનતા દેશના રાજકીય પનો વધુ ગભીરપણે વિચારતાં થતા છે કોમરસન ઉમેરવા જતા પોતે પણ ઉમેરાઈ જશે એવું બાન કેટલાક પવોને થયું છે અને તેથી કોંગ્રેસને ટકો આપતા થા છે

કેમિસપપ ભલે માને કે તે એકેવાયે પરિ કિયતિને પળેથી વળગા પાવ દશમા આઠ ૪૮ 'સેનાઓ' કામ કરી રહી છે અલગતાવાદી બળો જોરમાં છે બાપાકીય ધારણે દશના ટૂકડા થયા છે તેને એક કરવામાં લશ્કરીરાજ સિવાય, લોકશાહી ચાવી તો નજર પડતી નથી

શિશુશુભા સર્જન કરવાની શક્તિ હોવી જોઈએ પણ આજકાલના ભણેના યુ ક- યુવતીઓ પોતે સર્જન કરવાની શક્તિ વગર, સમાજ માટે મહેનત કરી ઉપયોગી વસ્તુઓ બનાવનારાઓવી પ્રતિજ્ઞા તોડવાનું કાર્ય કરી રહ્યા છે તેમની પાસે ખેડૂત તેમજ મજૂરની કાષ્ટ પ્રતિજ્ઞા નથી પહેલા જમારે શાનમાં વધારો થતો તો જરૂરિયાતોમાં ઘટાડો થતો પણ હવે શાન વધે તો જરૂરિયાતો પણ વધે જ છે સરીરને સ્વસ્થ અને ખડતલ રાખવા માટે જે કંઈ જરૂરી હોય, તે પૂરું પાડવું જોઈએ, પણ ઝોળામાં ઝોણું ખર્ચ કરી આપવો વધારેમાં વધારે શક્તિ રૂવી રીતે ગેળથી થકીએ તે શીખવાનું છે સમાજ માટે વ્યક્તિ વધુમાં વધુ ઉપયોગી રૂવી રીતે થાય, એ શીખવાનું કામ શિશુજનું છે

એકવાર બાપુજી ઓરિસામાં ફરતા હતા. ઓરિસાનાં હાડપિંજર જેવાં ગરીબ અને અજ્ઞાન લોકોને જોઈ બાપુજીનું હૃદય ભારે વલોવાતું.

દીનગ્રંથુ એનફૂંઝ સાથે બાપુ સ્ટેશન પર બેઠા હતા એવામાં એક ડોસો આવ્યો. એણે એક લંગોટી પહેરી હતી. માથે એવો જ લીરો વીંટયો હતો. શરીર ઉપર પાંસળીઓ ગણી શકાતી હતી. એ આવીને જરા ફર જિલો રહ્યો. માથામાંથી ઘાસનું એક તરણુ લઈ એણે મોંમાં મૂક્યું અને પછી બાપુને પગે લાગ્યો. બાપુ આ જોઈ રહ્યા. તેમનું અંતર કળીએ કળીએ કપાતું હોય એવી વેદના ચહેરા ઉપર તરી આવી. ડોસો થોડી વારે જિલો થયો હાથ નેડીને સામે જિલો રહ્યો. પાસે બેઠેલા દુભાષિયાને બાપુએ કહ્યું :

‘એને પૂછો તરણુ શા માટે રાખ્યું છે ?’ ડોસાએ પૂછતાં જવાબ વાળ્યો :

‘આપ જેવા મોટા માણસની એટલી આમન્યા રાખવી નેઈએ’ આમ કહી કેટલીએ એ પૈસા કાઢી બાપુના પગ આગળ મૂક્યો. એ જોઈ બાપુ બોલ્યા : ‘મારે તારો પૈસો નથી નેઈતો. મારે તારી પાસેથી બીજી ચીજ નેઈએ છીએ.’

ડોસો તાગુબ બનીને સાંભળી રહ્યા. પોતાની પાસે પૈસા સિવાય એવું તે શું છે જે મહાત્માજી જેવાને આપી શકાય. પણ મહાત્માજીને પોતે આપી શકે એ વસ્તુને માલિક છે એ વિચારે તેની આંખ ચમકી. મહાત્માજી જેવા શું માગતા હશે એ વિચારે નવાઈ પામતો એ જિલો રહ્યો. બાપુએ માગ્યું :

‘તારું આ ઘાસનું તરણુ મને આપ. હવે પછી કોઈની સામે આ પ્રમાણે મોંમાં તરણુ ન લેતો. બસ મારી એ જ માગણી છે. બોલ, મને આટલું આપી શકીશ ?’ ડોસાએ તરત ઘાસનાં તણુબલો માથામાંથી કાઢી બાપુના પગ આગળ મૂક્યાં. ‘બાપુજી, હવે કોઈ દિ’ મોંમાં તરણું ન મૂકું. જાઓ તમને વચન આલું છું.’

‘અને બીજું.’ બાપુ બોલ્યા.

‘શું ?’ ડોસો આંખ ફાડી જોઈ રહ્યા.

‘તારું મોં ગંધાય છે. કોઈ દિ’ દાડને હાથ ન લગાડીશ.’

‘આજથી એ પણ હરામ.’

‘બસ હવે તારો પેટો પૈસો લાવ. મારે મન એ લાખ રૂપિયા જેટલો છે.’

ડોસાએ પૈસો આપતાં કહ્યું :—

‘કાલ આજો દિ’ જંગલમાં લટકીને ભારો લાવેલો. તે વેચીને પૈસા આવ્યા તેમાંથી બે મૂઠી ચણા

લઈને ખાધા, છાંટો પાણી લીધાં અને એક પૈસો આપને પગે મૂકવા લાવ્યો.’ આમ કહી પૈસો મૂકી ફરી પગે લાગ્યો અને પછી આનંદથી હસતો હસતો ચાલ્યો ગયો.

દીનબંધુ શાંતચિત્રો આ લઘ્ય દેખાવ બેઠે રહ્યા હતા. એમની નજર સમક્ષ બે હબર વધુ પૂર્વે લોકોની માનવતા બચત કરતા ઈશુ તરવા લાગ્યા.

હિંદલરમાં ગામડે ગામડે ફરીને લોકોની બેવડી શુભાશીનાં દાન બાપુએ શી-રીતે લીધાં અને તેના બદલામાં પોતે કરોડો શુભાશીને અભયદાન શી-રીતે લીધાં, એની પાવનકારી કથાઓ ઠેર ઠેર પડેલી છે. બાપુ જ્યાં જ્યાં ગયા, જેને જેને મળ્યાં ત્યાં ત્યાં, તેને-તેને, બાપુએ સુકિતદાન લીધાં. સામાના હૃદય સાથે એકતાર બનીને તેની શુભાશીનાં મૂળ પારખ્યાં,

એના બંધનની ગાંઠો ઝોળખી, અને તે સત્યાગ્રહના શસ્ત્રે સમભાવથી છેદી નાંખી. મહાભારતકારે દાનની વ્યાખ્યા કરતાં કહ્યું છે:

‘દાનં વૈ ભૂત લક્ષણમ્।’

પાણીમાત્ર પ્રત્યે સમભાવ એ જ શ્રેષ્ઠ દાન. એવાં એકાત્મભાવથી બાપુએ કરોડો હૈયામાં વાસ કરી તેને બચત કર્યો : બાપુ કહેતા, ‘આત્મવત્ સર્વ’ ભુનેપુ એ મારે મન શાસ્ત્રવચન નથી પણ જીવનમાં વણાયેલું સૂત્ર છે.’

એની પ્રતીતિ ઉપરના પ્રસંગો વિચારતાં આપણને થાય છે.

તનુ જેવા પીળા હાથરોનું શું ?

રજતાઓ ઉપર મૂકી રહેતા અને બીજા માનતા બિખારીઓમાંથી કેટલાક પૈસા કમાઈ ખાનારા ઢોંગી અને બનાવટી અખજો હોય છે, પરંતુ કેટલાક ખરેખર અનાથ અને દુઃખી હોય છે તેમાં લૂલાં, લાંગડા અને આંધળાઓ ઉપરાંત પતિષાઓનો પણ સમાવેશ થાય છે. મુબઈ નગરીના ખાર રહેઠાને આરો એક દુઃખી પતરાંગી છેકરો તનુ એક પારસી ગૃહસ્થના જિવામાં આપ્યો, તેને જોઈને તેમનું દિલ દ્રવ્યું અને તેને કંઈક મદદ કરવાના ઈરાદાથી તેની માને મળીને તેને પતિષાની ઉરિપતાલમાં દાખલ કરવા વાત કરી. પતિષા પુત્રાધી પણ મા વિખૂટી પડવા તૈયાર નહોતી, પરંતુ છેવટે તેણે ભારે હૃદયે શમતિ આપી અને તનુને દવાખાનામાં દાખલ કરાવ્યો. લાંબી સારવાર પછી તેને સાડુ થયું અને કામ કરી શકે તેવી તબિયત થયા પછી તેને નેતરકામ સિખવાડ્યું. તેમા તે પાવરશી થયો તે રજતા પણ શીખ્યો અને જાન-જાતની નેતરની ખુશીઓ બનાવીને સારી કમાણી કરતા થયો. મ્યુનિસિપલ મારકેટ ખાતે તેણે પોતાની દુકાન શાખી અને મ્યુનિસિપાલિટીના ઓર્ડરનું કામ પણ કરવા લાગ્યો. આ પ્રીતિ તે નિતરર બિખારી મૂકીને સ્વર્ગનંત્ર ફરીગર થયો.

આજ રોગવાળા તો દેશભરમાં લગભગ ૨૦ લાખ છે એવી ગણતરી થયેલી છે. તેમાંથી ૫ લાખ તો સ્ત્રી પતવાળા ગણાય છે. તરકારે ૨૦ હજાર જેટલા દરદીઓ માટે પતિષા આશ્રમો બિના કરવાનું વિચાર્યું છે. ગાંધી સ્મારક નિધ પણ તે કામને સારી મદદ કરે છે. પણ હજી તનુ જેવા હાથરો બીજા છે. તે બધાને તેવો વજ્ર ક્યારે મળશે ?

જે સમાજમાં સ્ત્રીઓ સુધરે છે તે સમાજ જલદી પ્રગતિ સાધે છે. કેળવણીના અભાવ અને રૂઢીચૂને કારણે સ્ત્રી પુરુષ કરતાં પાછળ રહી ગઈ છે. સ્ત્રીને પણ પુરુષો જેટલી સરખી તકો મળે તો તે પણ તેટલી જ આગળ વધી શકે ઇંગ્લેન્ડ, ફ્રાન્સ અને અમેરિકામાં સ્ત્રીઓ ઘણી આગળ વધી છે, દરિયો તરવામાં, વિમાનવિદ્યામાં આગળ ગઈ છે. બાવીસ માઇલની લાંબી ખાડી પણ સ્ત્રી ઝોળંગી ગઈ છે. જ્વેન ઝોડ આઈ, જાંસીની રાણી કુશળ રૈનિકો અને મુત્સદ્દી હતાં સ્ત્રીઓમાં કુદરતી ખામી રહી છે એ મન્યતા ખોટી છે.

પુરુષ વર્ગે સ્ત્રીને પોતાનું આનંદલોગનું સાધન બનાવી તેને ખુશ રાખવા તેણે બાત બાતનાં આકર્ષણો ધર્યાં. અલંકારો પહેરાવ્યાં. સ્ત્રીઓએ અજ્ઞાનથી એ બધાને ભૂવણ મની લીધા હજારો વરસની રૂઢિ અને અજ્ઞાને સ્ત્રીને હું નિર્બળ છું એમ માનતી કરી લીધી.

પરંતુ સ્ત્રીઓએ એ નિર્બળતા તણને પુરુષની બરોબરી કરે તેવાં સમાજનાં કાચો કરી બતાવ્યાના દાખલા આપણી પાસે જ છે. ગંગા-ખડેન હાલ બોચાસણમાં કામ કરે છે. તેમણે સત્યાગ્રહની લડત વખતે પુરુષો ન કરી શકે એવાં કાન કર્યા હતાં. નીપાણીનાં હીરાબહેન

પોતે અશિક્ષિત છે, પણ સેવાનું સુંદર કામ કરે છે.

પરમાત્માએ સ્ત્રી અને પુરુષ બંનેને મન અને બુદ્ધિ આપેલાં છે. તેમાં પણ સ્ત્રીઓએ સારી પ્રગતિ સાધ્યાના દાખલા છે. મુક્તાબાઈ, જનાબાઈ, મીરાં વગેરેના નામ પ્રખ્યાત છે.

તેથી સ્ત્રીઓએ પોતાને હલકી ન સમજવી. તેમણે આત્મવિશ્વાસ રાખવો. પુરુષોની જેમ સ્ત્રીઓને પણ સમાન તક મળે તો તેઓ પણ જેટલી જ પ્રગતિ સાધી શકે. તેમને સમાન તક, સમાન સાધન, સમાન કેળવણી મળવાની જરૂર છે.

એક વખત સિંહ અને પુરુષ વચ્ચે કોણ જોરાવર એવો વિવાદ થયો. તેમાં તેઓ એક ગામમાં આવી ચડ્યા. ત્યાં દરવાજા પર સિંહને નીચે પાડી ઉપર ચડી જોકેલા પુરુષનું ચિત્ર હતું. પુરુષે કહ્યું: “જો, કોણ બળવાન છે? સિંહે સામું પૂછ્યું: “આ ચિત્ર કોણે દોર્યું છે?” જવાબ મળ્યો: “માણસે દોર્યું છે.” સિંહે કહ્યું, “તેથી જ માણસને વિજેતા ચીતર્યો છે સિંહે ચિત્ર દોર્યું હોત તો ઊલટું જ હોત.” આ રીતે ત્રણમાં સ્ત્રીઓને હલકી ચીતરવામાં આવી છે, કેમકે ત્રણ લખનાર પુરુષો હતા.

એક ભકતે ગાયું છે :

નારી કે નિદો નહીં, નારી નરકી ખાન ।
જિસ ખાનમે પૈદા હુએ, લીકમ, રામ હનુમાન ॥

શિવાજી, નેપોલિયન, સિક્કદરને મહાન ખનાવનાર તેમની માતાઓ હતી દેશને, સમાજને ઘડનાર માતા છે માતા એ ઉત્તમ મમા ઉત્તમ શિક્ષક છે, સરકાર દેનાર છે. સ્ત્રીઓ તરફ આદરભાવને બદલે આજે એમને લોગવિલાસનું સાધન માની તેમનું અપમાન થઈ રહ્યું છે સ્ત્રીઓના સ્વયંવર રચાય, એક સ્ત્રી માટે ઘણા રાજાઓ આવે, લડાઈ કરે, હરણ કરી જાય આ બધું સ્ત્રીઓનું અપમાન છે અપમાદે, માસિકો, ચોપાનિયા વગેરેમા સ્ત્રીઓના નકારા ચિત્તે મૂકી વાચકોને આકર્ષવામા આવે છે આમા સ્ત્રીઓનું અપમાન છે સ્ત્રીઓ પ્રત્યે આ દષ્ટિથી જોવાનું છે ? સ્ત્રીઓ પ્રત્યે એવી દષ્ટિ રાખવાથી સમાજનું અધ પતન થાય છે

સ્ત્રીમા માતૃત્વને કારણે વાત્સલ્યપ્રેમ ભરેલો છે, અને તેથી સ્ત્રીઓ મહાન હિંમત અને ત્યાગ દાખવી શકે છે સહનશક્તિ, ત્યાગ વગેરે ગુણો એમાથી પેદા થાય છે ગરીબમા ગરીબ માતા હશે પણ પોતે જોણુ ખાઈ પોતાના બાળકને ખવડાવશે, બીનામા સૂઈ બાળકને કપડું વીટાળશે આ ત્યાગ અને સેવાને કારણે માતા મહાન છે માતાના આ પ્રેમને બાળકમા મર્યાદિત ન કરતા વ્યાપક કરવાનો છે એમા માનવતા સમાયેલી છે બીજાના બાળકને પોતાના બાળકો સમાન ગણી તેમને કેળવણી આપે તેમની સલાહ લે, તેમની પ્રગતિમા સહાય કરે

સ્ત્રીઓ પોતાના બાળક પ્રત્યે પ્રેમ ધરાવે છે તે કારણે તેણે કેવા કેવા મહાન નીકર તાના કાર્યો કર્યા છે ? અગ્રજી ભણતો ત્યારે એક પાઠ્યપુસ્તકમા વાત આવતી કે બાળકો

ખેતરમા રમતા હતાં અને સ્ત્રીઓ કામ કરતી હતી તે વખતે ગરુડ આવીને એક બાળકને ઉપાડી પહાડ ઉપર ઊડી ગયું બધા પુરુષોએ પર્વત પર જઈ બાળક લઈ આવવા પ્રયત્ન કર્યો પણ બધા જ નિષ્ફળ થઈને પાછા ફર્યા પણ બાવરી બનેલી બાળકની માતા પર્વત પર ગઈ અને જીવતા જોખમે બાળકને પર્વત પરથી પાછી લઈ આવી

બીજી ઉદાહરણ શિવાજીના વખતનું છે શિવાજી મિલ્લાઓ એટલા મજબૂત અને પાકા બનાવતા કે કોઈ એના પર ચડી કે ઊતરી શકે નહીં સાજ પડતા આરતી પછી કિન્વા બધ થતા અને પછી ગમે તે આવે-ખુદ શિવાજી મહારાજ આવે તો પણ એ ખૂવતા નહીં એક દિવસ હીરા નામની એક રખાસણ દુધ વેચીને મોડી આવી દરવાજા બધ થઈ ગયા હતા હીરાએ દરવાજાને દરવાજા ઉઘાડવા વિનતી કરી ખાઈ ઘણું કરગરી, પણ દરવાજા ઉઘડ્યો નહીં હીરાનું બળક ઘેર હતું તેને ચિતા હતી કે તેનું બૃહ્મ બાળક ટળવળતું હશે ગમે તેમ કરીને તે કિન્વા ચડી અને ઊતરીને ઘેર જઈ ને બાળકને ધવડાવ્યે રહી આસપાસના લોકોને આ વાત સાંભળી આશ્ચર્ય થયું આ વાત શિવાજીને કાને ગઈ શિવાજી મહારાજ વગેરે બાઈ ન્યાથી ચડી હતી તે જગ્યા જોવા ગયા ત્યાંથી તો વીર પુરુષો માટે ન હવુ ઊતરણુ મુરકેલ હતું આમ વાત્સલ્યભાવ અધરામા અધરા કામો પણ કરી શકે છે

સમાજના ઉત્કર્ષની જવાબદારી સ્ત્રીઓની માથે છે ગૃહવ્યવસ્થા અને બાળઉછેરની જવાબદારી સ્ત્રીઓની છે બહેનો આ સમજી મહાન કામો કરવાની દષ્ટિ કેળવી દેશને અને જગતને પ્રેમ અને શાંતિનો સંદેશો આપે અને સુખ મેળવે

—કેદારનાથજી

જ્યાં જ્યાં સંકટ, જ્યાં જ્યાં આપત્તિ, જ્યાં જ્યાં અછત, જ્યાં જ્યાં દુકાળ ત્યાં ત્યાં ટૂંકી પોતડી, સાંધો ઝબો, ખ દીની ટોપી ને પાણુદાર માધુર્ધ નીતરતી આખોવાળા 'ગાંધીના માણસ' રવિશ કર મહારાજ દોડ્યા જય તેનાથી વધુ ઉજળા લગડા વાળા, વધુ મોટરો ધૂમાવનારા, અન્ય સવાળા ગાંધીના માણસ, આવા કપરા કાળે તનને, મનને કપટ આપવા ન જાય જાણે એ ખાતે એક રવિશ કર મહારાજ ખાસ મુકર કરી રાખ્યા છે એવા ખાડા ટેકરાવાળા માર્ગે ખીજની ગમ નહિ પડતી હોય. જેમ પ્રધાન યવાની રવિશ કર મહારાજની ચોગ્યતા દેખાતી નથી તેમ આવા કામોમાં લોક ભાખ્યા અન્ય 'ગાંધીના માણસ'ને ગમ નહિ પડતી હોય. ચોગ્યતા નહિ હોય.

રવિશ કર મહારાજ એકને જ ડોણ જાણે આવા મહા કપટમય કામમાં દોડ ચૂકવાની ટેવ પડી છે. ન જતા હોય તોયે ડોણ ધોખો કરતુ તુ ? ને આજ ભારતની પ્રજા કોનો ધોખો કરવા બેઠી છે ? કોણ આમુડા લૂછવા આવશે એવી હવે ક્યા વાટ જોવા પણુ થ હતુ ?

આવા પરિનાજક રવિશ કર મહારાજને કાને ઠાકરડાઓની ભામકામાં પ્રવર્તતી અછતની સ્થિતિની વાત થઈ ને એ એના પગની લાખી ડાકે ભરતા એ ગામડાઓમાં પહોંચ્યા

એક ગામમાં ગયા. પાદર વગડામાં, ઉકરડા લબોળતી કે ક રઝણુ ન ધણિયાતી ચાચો જોઈને મહારાજનું દીન દ્રવી જિહું બધી આંખોને માથે હાથ પસવારી મહારાજ એમના નિયમ પ્રમાણે ગાયને ચોરે ગયા

'મોહરાજ આવા જ' કરતા ઠાકરડા બિરાદરો ચરોતરની તમાકુની જૂથળી દલવતા ઉપડ્યા ચોરે.

'હેડો રવિશ કર મોહરાજ આવા જ' ફરી

એક સામણીશીલ ઠાકરડાએ તો ગામમાં ઘેર ઘેર ફરી ચાલ નાખી દીધો.

થોડી વારે તો ગાયોના દુઃખેથી આખોમાથી ગમગીની પછુ મોઝેથી સિમત વરસાવતા રવિશ કર મહારાજ પાસે ઘણા ઠાકરડાઓ બેસી ગયા.

'અમ મોહરાજ નરવ્યા ખરા કે ?'

'હા, મને તે હજી સુધી કાંઈ ફીકર નથી પણ તમને કેમ છે ?'

'એવું છે મોહરાજ કે આજુ મારાજ વરસ્યા નથી દુકાળ છે પેટે પાટા બાધવા રહ્યા.'

'ઠોરનું કેમ છે ?'

'છોડી મૂક્યા છે મોહરાજ તેમણે ગાયું તો કાંઈ ને ખાંધે નથી.'

'આવું ન ચાલે. પાનમાં મે ગાયોને ઉકરડા લબોળતી ને મારા લણી જેમ જેમ લાભરતી નિહાળી છે. મરા કાળજમાં આ જેમ શારડી ફરે છે. ગાયોને જુખી રાખીએ તો પાપ બેસે.'

'ત્યારે અમ કરવું'

'ઘેર ઘેરથી સૌ જાએ પૂજા કડમ લઈ આવી મોદરે નાખો. હું જાતે ત્યાં જાઓ રહી પોતે ખવડાવું. મને થ કંઈક એ પછી જ ચાલિ વળશે'

બધાય જિહવા, મહારાજની આરા એટલે બ્રહ્મ વાક્ય.

રવિશ કર મહારાજ પછુ ગામ પાદર ભાગોળે આવી જિહા ગાયોને બેળી કરી ત્યાં ઘર દીઠ સૌ જાએ પૂજા લાવી છોડી છોડી પાદર વેરવા માડ્યા. ગાયો પણ આ કડખના રાડના ખખડાટે દોડતી આવી. જેત જેતામાં તો એ નાના ગામની બધી જ ગાયો ત્યાં આવી જીળી.

એટલામાં તો એક ઠાકરડા એક મોટી કડખની બારી બાધી લાંબો ને મૂઆ મૂગા બધા જ પૂજા

ગાયો માટે વેરી દીધા એજ પ્રમાણે બીજી બે ચાર મોટી મોટી ભારી લાવી રવિશંકર મહારાજ પાસે ગાયો માટે વેરી દીધી.

રવિશંકર મહારાજ સ્તબ્ધ બની આ અજાત ટાણે આવડી મોટી કડબની ન્યોછાવરી નિહાળતા હતા ત્યાં કોક પેલાને ઝાઝી કડબ નાખનાર સામે નોંધ બોલ્યું

‘ત્યા બધી કડબ નાખી દીધી પછી તારા ઢોરને શું ખવડાવીશ ?’

એનો જવાબ પેલાએ ન આપ્યો ને મૂંઝો બની એ કડબ ખાતી ગાયોને પ્રસન્નતાથી નીરખી રહ્યો

મહારાજ તે દિવસે દુકાળની પરિસ્થિતિનું માપ કાઢવા રાત રોકાયા ત્યાં તો બીજા દિવસ સવારમાં લોકો ધા નાખતા ચોરે આવ્યા

‘મહારાજ ! પેલો અમારી કડબની ચોરી કરી એના ઢોરને નીરે છે !’

રવિશંકર મહારાજ દુકાળના સમયે ગયા કે નેણે પોતાની બધી જ કડબની ન્યોછાવરી કરી એ લાઇ આને આ લોકોની નીરણુ ચોરી પોતાના ઢોરને નીરે છે

મહારાજે એને પોતાની પાસે બોલાવ્યો ને

નેરથી કહ્યું -

‘કેમ આ બધાની કડબ ચોરી લાવો છો ? કેમ કોઇ નેવા સાંભળવાવાળું નથી આમ બોલ્યું ?’

પેલો તો કશો જવાબ ન વાળતા મેળથી તમાકુની દે કલી પી તેના ધૂમાડા કાઢે છે

મહારાજે ખૂમ ખૂમ ઇહુ ત્યારે તેણે જવાબ વાળ્યો.

‘મહારાજ ! પેલા મારી વાત સાંભળો બહુ કે આમ તેમ તોય નું ક્ષત્રિય કલે ગાયોને મારાથી જૂખી ન જોવાણી એટલે મારી બધી કડબ મેં ગાયને ભેળવડાવી દીધી આ બધાય તો ચાર હતી તોય જમ્યે પૂજા લવ્યા આને મારા ઢોર જુખ્યા લાભરે જ એટલે આ લોકોની કડબ લાવી ખવડાડુ જ ? આમાં મેં ચોરી ક્યા કરી ? આમાં પાપ પણ શું છે મને કહો !’

આ સંજુન જીવ્યારતી વેળા તેના મનમાં કોઇ પાપ ન હતું કોઇ મેલ ન હતો ભોળપણ હતું. રવિશંકર મહારાજ મૂક બની રહ્યા તેમને કોઇ જવાબ દેવો મળ્યો નહિ સપતિની સમાનતાની આ ચોર્ય વૃત્તિવાળા ઠાકરગની વાત ને વ્યાખ્યા વિચારવા યોગ્ય હતી ને તેણે મહારાજને વિચાર કરતા કરી મૂક્યા

*

એક મોટા શહેરમાં રહેતો ધનવાન પણ કળૂસ આદમી બીમાર પડ્યા બન્યારે તેને બચવાની કોઇ આશા ન રહી ત્યારે એણે ધર્મશુરને પ્રાર્થના માટે તેડાવ્યા

એણે ધર્મશુરને કહ્યું ‘શુરદેવ ! હવે મને બચવાની કોઇ આશા નથી તો કૃપા કરી મારે માટે આપ પ્રભુપ્રાર્થના કરો જો હું સાંભળે ઘટશ તો દોઢ લાખ રૂપિયા ખર્ચાને એક વિશાળ દેવળ બંધાવીશ’

સલા ધર્મશુરે એની પથારી પાસે બેસી પ્રાર્થના કરવા માડી દિલ્લે દિલ્લે એ ધનવાનની તબિયતમાં સુધારો થતો ચાલ્યો અને સપૂર્ણ સાંભળે પણ થઇ ગયો. પરંતુ પાછળથી તે દેવળ બંધાવાનું તો નામ જ લેતા નહિ

એક દિવસ ધર્મશુરે કહ્યું ‘આપે સપૂર્ણ સાંભળે થઇ જવ તો દોઢ લાખ ખર્ચાને દેવળ બંધાવવાનું સ્વીકાર્યું હતું તો હવે એ ક્યારે સર કરેલું છે ?’

‘મને લાગે જ કે ત્યારે હું જારે માનવીમાં હતો એ બીમારીમાં રહી મરજ દેકાણે નહી હોય એટલે કાલ્ય કું એવું બોલ્યો હોષય બાકી, હું કદી એવું બેલુ જ નહિ !’

ધર્મશુર આ સાંભળી અભો બની ગયો !

વણુલોભી

સેમાઈટ શોલાઓને પોતાના બાહુબળ ઉપર આગ વિશ્વાસ તો જગતની કોઈ નત્તા તેમની આગળ ટી ના શકે તેવું તેઓ માનતા

તેમની આખમા રોમ ખુલ્લું હતું. અનેક રાજાઓ તેમની આજુ સ્વીકારીને નજરાણા મોકલ્યા હતા દયા પાડી હતી પણ રોમનો...

એક એક ઘોડાનું બળ ધરાવતા સેમાઈટ શોલાઓ રોમ ઉપર ચડી ગયા રોમને છિન્નભિન્ન કરી ઈતિહાસમાંથી તેનું નામ ભૂલી નાખવાની તેમના મનમાં તમન્ના હતી

પરંતુ વિવાદ સાથે અથડાઈને મોજ પાછા પડે તેમ સેનાપતિ કરિપનના નેજા નીચે લડતા રોમનો સાથે વિજય તેઓ બની શક્યા નહી

રોમનો એકતાના પૂજારી હતા.

વજની વિવાદ બની તેઓએ સેમાઈટ શોલા ઓને ધસી જતા મેવી રાખ્યા

પગલા માં રોમ હાથ આવી જ્યે તેજા ખાલે આવેલા શોલાઓ હરે તો વિચારતા માટણ, 'શુ કરીએ તો આ લોકને હરાવી શકાય ? આ લોકની આટલી તાકાતનું મારણ શુ ?'

ને ઉઠવે એકી અવાજે બધાએ કહ્યું, 'રોમનોના સેનાપતિ કરિપન આપણા પામે આવે તો આપણી જીત જરૂર થાય.'

ને પછી તો કરિપનને ફેરવા માટે કેટલાએ ખચરો ઉપર સેનામહેરો લાડે તેને લઈને ચાર પાંડ માનવો કરિપનના નજીમાં પહોંચ્યા.

'અમે આપને મળવા આ પા છીએ'

'પપારો'

'અમારું આપને એક વિનંતી છે સેમાઈટ

શોલાઓ કેટલાએ દિવસથી આપની માગણી કરી રહ્યા છે અમને આપ લેવા સેનાપતિ મળી જાય તો અમે જગતને જીતી શકીએ તેમ છીએ આપ અમારા રાજ થવા લાયક છીએ. અમારું નેજા આપ સ્વીકારો. આ હજારો સેનામહેરો આપની ભેટમાં સેમાઈટ શોલાઓ મોકલી છે'

સાનથી વાત સાંભળી બાબુમાં ટી માથેલા એક પવનને ઝોલો ફરિપને લઈ ખેંચે, તેમાંથી રોટલો ને ડુઝરી કાઢી ને ખાતા ખાતા કહ્યું,

'જુલો જે માનવને રોટલાથી નાલે છે તેને આટલી બધી સેનામહેરોની શી જરૂર છે ? હું જીવીશ તોય મારા ભાડુઓના વચ્ચે જ ને મરીશ તોય તેમની સાથે જ વિશ્વામમા દબો કરવાવાળો કદાપિએ દિવસી સુખી થઈ શકતા નથી જે માગીએ મને અન્ધાર સુધી પોષે તેની ઘર માટે હું કદાપિએ નિમિત્ત ન બની શકું'

કરિપનનો માથોમ માગેના વિશ્વાસ જોતા-અર્થ માટેની ધમ બેધરવાઈ જોતા તેઓ વિચારતા વિચારતા પોતાની જાણણીએ ગયા. આવાં એક નહીં ધમ અનેક સેમાઈટ લેનાં ઘણાં તો પવ રોમને હરાવી નહીં શકે બલ મરતાએ એના-એકતા કરતાંએ વિશ્વાસ માનવીને સારા માટે અન્ય બનાવે છે

કાચન ત્યાગ

મી રામકૃષ્ણ પરમહંસ પોતાના શિષ્ય સમુદાયને હમેશા કહેતા 'આધ્યાત્મ બનીને કોઈની પ્રતિભાથી ખેંચાઈ કોઈનીએ યોગમાં તરવાના નહીં આપ લેના બનુશાથી બને તોની આધ્યાત્મ રોને મુલવણી કરજે. પ્રથમ તેની પરીણ કરજે બજામાંથી ઘી મુલ્યને લઈએ છીએ, રૂપિયા બજારોને લઈએ છીએ તેમ ખુડા આજ્ઞા મ અનુષ્ઠાને તપાનજે સારાનાર સાધજે.'

આ વાતના પડયા નરેન્દ્રદેવમાં વારંવાર અથડાતા, આથી જ એક દિવસ તેમણે શ્રી પરમહંસની પરીક્ષા લેવાનો વિચાર કર્યો. તેઓ જાણતા હતા કે પરમહંસજી લશ્મીનો સ્પર્શ કરતા નથી. ભૂલે ચૂકે તે તેમના હાથમાં આવી પડે તો કીડીઓ ચટકે તેમ તેમને કાંચન ચટકી ઊઠે છે.

એક વાર નરેન્દ્રનાથ દક્ષિણેશ્વર પહોંચ્યા. જુઓ છે તો સમકૃષ્ણની ગાદી ખાલી, પૂછપરછ કરતાં જણાયું કે તેઓ તો કલકત્તા ગયા છે. ફરમા કોઈ હતું નહીં. તુર્તજ નરેન્દ્રનાથે પોતાના ખીસ્સામાંથી ચાંદીનો એક સિક્કો કાઢ્યો. ને પરમહંસની ગાદીની નીચે મૂકી દીધા. પોતે બાજુના ઓરડામાં પડેલાં પુસ્તકો વાંચવામાં લીન બની ગયા.

લોડી વાર પછી સમકૃષ્ણ પધાર્યા. લોડા ભક્તો તેમની સાથે ચર્ચા કરવા આવેલા હતા.

સમકૃષ્ણે જેવી ચોતાની ગાદી ઉપર ભેટક લીધી કે તુર્તજ થીસ પાડીને ઊભા થઈ ગયા. 'કંઈક કરડયું કંઈક કરડયું' કરતા થિયેલા ચારે બાજુથી ભેગા થઈ ગયા.

નરેન્દ્રનાથે પણ આ વિસ સાંભળી. તેઓ પણ પુસ્તક મૂકીને દોડ્યા. દોડીને આવી જુલે છે તો પરમહંસજીને કંઈક ચટકાવી ગયેલું ને લાલ જળુ બાગી ગયેલું.

પણ પરમહંસજીના મોં ઉપર તો હાસ્ય હતું. તેમણે પોતાની ગાદી ઊંચી કરીને ખ ખેરી. પેલા ચાંદીનો સિક્કો ખેરી ગ કરતો બહાર આવી પડ્યો.

લોડો સમજી ગયા. તેની સાથે નરેન્દ્રનાથ પણ સમજી ગયા. ને તુર્તજ પરમહંસજી જેવા ફરી પોતાની ગાદીએ ભેટા કે તુર્તજ તેમના પગમાં પડી ગયા.

'સ્વામીજી, આજ કાલ તો લોડને અનોંતિના પૈસા પણ કડવા લાગતા નથી, તેમના દિલને રજ કરતા નથી. ઉપરાંતુ લોડો આનંદથી તેને ધરમાં મૂકે છે. ત્યારે આપ તો ગાદી નીચે મૂકેલી આ લશ્મીથી દૂર હટી જવ ઇ તો આપને ચટકી મારે છે. ધન આપની આ કાંચન ત્યાગ વૃત્તિને !'

આ પરીક્ષા લેનાર નરેન્દ્રનાથ તે જ સ્વામી વિવેકાનંદ.

પરધન નવ આલે હાથ રે

સતના અંધારમાં પૂના નજીક દેડુ ગામના પાદરની ધર્મશાળામાં બે લોડેસ્વારોએ આવી પડાવ નાંખ્યો. હાફતા લોડાઓને પાછળ બાંધેલી લીલી જરનાં પૂળીયાં નિર્ધાર. પોતે એક ડાબલામાં બાંધીને લાવેલી ચુખડી ને આચાર ખાવા બેઠા. તે બે માનવોમાં એક પડછંડને બોલે ઈંગ્લેંડા પણ સચકત હતો.

'આટલે આવ્યા છીએ તો દેડુ ગામમાં પણ ફેરો મારતા જઈએ, અહીંના લોકોનાં બજનો પણ સાંભળતા જઈએ.' એકે બીજાને કહ્યું.

'જર.' ફરી પાછા બન્ને ખાવામાં લાગી ગયા. જમવાનું આગળ ચલાવે ત્યાં તેમના સરવા કાન ઊંચા થયાં. દૂર દૂરથી સુદર ભજનની લહેરો તેમના કાને અથડાવા લાગી તેમાં ઓવી તો અજ્ઞ માણુરી ભરી હતી કે હાથનો કોળિયો હાથમાં જ રહી ગયો.

નાના ને લીંગણા માણસે ઊભા થઈ હાથ ધાઈ નાખ્યા.

'આ લોડાઓ સભાળજે હુ આપુ છુ. આવો અવાજ — આજુ' ભજન તો મે જીવતરમાં ક્યાંય સાંભળ્યું નથી. ને જખાટાબ પ તે પાદર છોડીને અવાજના રસ્તે આગળ વધી રહ્યો.

પ દરેક માનવોનું ટોણ એક ટૂટીટૂટી ઝુપડી આગળ ભેટુ છે. બધાવના હાથમાં કોઈને કોઈ સાજ છે. વચ્ચે એક ભાઈ હાથમાં તબૂરા લઈ ફરી રહ્યા છે. ગાઈ રહ્યા છે ને બધા તે શબ્દોને ભેવડાવી રહ્યા છે.

આવચાર વ્યક્તિ શાંતિથી તે દેવળા ભેગી ભેગી ગઈ. બાજુમાં પડેલાં ખલખલોયાં ઉપાડયાં ને ભક્તિના રસમાં નરંગાળ બની ગઈ.

સવારના પાંચ વાગ્યા ખેટૂ ખેતરમાં જવા હળ બળદ લઈને નીકળ્યા ત્યારે તો ખખર પડી કે ભજન ખૂબ ચાલ્યાં. છતાં વ હજુ તો ભક્તો કહેતા હતા

થવા દો-આવો લકાવો કયા નીત નીત મળવાનો હતો' પણ ભગતે બમાવતા ધધાપાણીનો ખસી કસી વિધ બાની આરતી નાથ ભજન બધ કર્યા ને પ્રતાપી વહેવાણી

પ્રનાદી વહે વવાવાગો ફરતો ફરતો પેલા તવા આમ નુક પાસે ગયો

‘અર - આ ભકતરાજ, માડીના આ વાસણમાં પ્રનાદી વહે ને છે ? ને પ્રનાદીમાથે થેસ ? મનમાં કે તર્કવિતર્ક કરતા કરતા તે બાઈ પ્રસાદી થઈ - પોતાના તાથી માટે થાડી હાથમાં દનાચી ઊભા થયા ને ઉતાર પહોચા

સાધીયાર ભગતો જ બેસી રહ્યો હતો

‘આવો મહારાજ આપે તો અન્ન ખૂન કપ વીધું’ કહાવર માલમે જોડીદારને તબોથી પૂછ્યું.

આ દીગણે માનવ બીજે કોઈ ત્રી પપ્પ શિવાજી મહારાજ પોતે હતા તેમની તાથે દેવોજી હતા તે બન્ને રાત્રી ત્રવર્ માં નીકડા હતા રૈવન મરાજા તરકારા માં - તેમની અશકિતઓ માટે છુ બોલે છે તે તેઓ નાથ વેથે સાબળવા નીકડા હતા

‘દેવોજી, વડો - ભકત હમાં જ નયોજ છે નામના સોનીને ત્યા જે નારો વાતણુ હોય તે આપણે ભકતના ત્યા માકલી દઈએ કે તારાના ત્યાથી ભકત માટે રાધવાનાં વાતણું પણ મોકલાવી દઈએ’

સૂરજનારાયણુ હજી તો આકાશમાં ચડ્યા ન હોતા ને બન્ને માનવોએ કતારાને ત્યાંથી ને સોનીને ત્યાંથી વાતણેના કોથળો ભરાવી સતંતા ત્યા મોકલી દીધા ને બન્ને માનવો સતની ગુપ્તે આગળ આવી આંદા ફેરા કરવા લાગ્યા

સત નદીએથી નાલી થરે આપ્યા

‘અરે ર -’ કહેતા જ ને જોતો ઘરમાંથી બહાર નીકળી ગયા ને દાડીને ગમને પાલથી ખીજ-ગુરમેને બોલાવી બોલાવી ને જિત જોશમાં વાતણેની લાલી થઈ ગઈ

બા દેવોજી સડન ના થયું એક તો ખીજ

જાણીને મહારાજે આને આટલા કી મતી વાસણો મોકલ્યાં ને તે વલી બીજાઓને દાન કરી રહ્યો છે ?’

તે તો વિચારતા જ દોડતા ભકતરાજ પાસે ગયા.

‘અરે - ભકતરાજ - આ બધું આપ કેમ વહેવી રહ્યા છો આપને ત્યા રાત્રે દીબડામાં પરતા વહે ત્રણો ને જોઈને શિવાજી મહારાજે આપને ત્યા આ હજારો રૂપિયા આપીને વાતણો મોકલ્યા છે આપ કેમ તેને વહેવી રહ્યા છો ?’

‘બાઈ આ વાતણમાં માત્ર મન કુ પરાગુ - રાત્રે તે સાચવવા જાતુ તો મારા પ્રભુનું નામ સ્મરણ ક્યાર કરું. ને મારા કરતા દુનિયામાં અનેક માનવો છે કે જોને અનેક ઘણું મારા કરતા વધારે જરૂરિયાત છે. કુ તો મારા જ માડીના વાસણમાં રાજી છું.’

ફર ઊભા ઊભા શિવાજી મહારાજે આ ઘડેદા સાબળા જીવનમાં આજે પ્રથમ જ તેમણે અપરિચીત સત જોશ દોડીને તેઓ સતના થયે પડે ગયા

ગામના લોકોએ વાત જાણી કે ખૂ શિવાજી મહારાજ જ રાત્રે ત્યા વેશમાં ભજન તબાવવા બેઠા હતા ત્યારે તો તેઓ આનંદથી નાચી ઊઠ્યા

આ હતા નિરપૂલી ભકતરાજ નુકારામ

શીર્ષાદંટ

હવેના દરનારમાં રહી અનેક મહાપતિઓની મહાથી દુએન-સગે બીલ ધર્મના અનેક ગથોને પોતાની બાધામાં અનુવા કર્યાં રાત્રિ વત જોશ વાર એક જ પૂનમાં રાધી રહ્યા હતા ‘કથારે મારા દેશ બાંધેરોની પામે જઈને બા યાતની અમૂલી પરમ માડી દઈ બીલ ભારામને આ જીવન સદેશ કથારે તેમને તબાગુ ?’

મં માં અનેક પડિતો હોવા છતાં જ ત પૂર્વે મ થોનુ બાધાર દુએન-સગેને હવે અચક્ર વારા માંકુ ‘જેટવાનો અનુવા થરો હોય તેડાં પુનકે વઈ જવાં ને બાપી ત્યાં વઈ જઈને અનુવા કરવે, નહીં તો અહીં જ જીવન કડક પૂર્વે વા જા તો વે પાર ન આવે’ તેવો વિચાર તેમને વાર વાર સતારવા મારો ને પછી તો તેમણે પાર પડિતો તામે હર્ષના

દરબારમાંથી વિદાય લીધી

અનેક મુશીબતો વેળા તેઓ ગ્રથાને પોતાના જીવ કરતાંએ વધારે સારવતા મુગાફરી કરી રહ્યા છે

ત્યાં રસ્તામાં એકવાર, મોટા લોડકામાં ગ્રથો સાથે તેઓ નદીપાર કરવા બેઠા નદીનું વહેણ વધાર લઈ ચોડા પાણીમાં પણ માનવને જેવી જથ્થા ઊંડા પાણીની થી વાત કરવી ? લોડીમાં વજન વધાર લઈ લોડી એકબાજુ નમવા માંડી પાણીની છાલકોથી તેમાં પાણી આવવા માંડ્યું

‘મહારાજ’ લોડીમાં વજન વધાર થઈ ગયું છે સામેથી ધૂમરી આવી રહી છે વજન ઓછું નહીં કરવામાં આવે તો આપણે તેમાં ફસાઈ જઈશું

આવતા બધને બતાવી નાવડાવાળાએ હુએન સ ગને વાત કરી

ધીક તો બધાયના મો ઉપર થોકની છાયા

જીવન થઈ ગઈ યુ કરણ તે બધાક વિનારી રહ્યા

‘આ લોડીની પોલનીઓ નદીમાં નાખી દા તો જ લોડકા ધલક થતાં જવડો આગળ નીકળી જવા’ ને ઊભા થતાં જ એક બારે ધલકાને પકડી રાખી બીજા સાથે નાવડીવાળાએ પોલવાને ઉપાડ્યું

‘અરે - રહેવા દે બાઈ કહેતાકને પાવ બીધ સાધુઓ ઊભા થઈ ગયા

‘આ પુસ્તકો અમારા પ્રાપ્ત કરતાંએ મુદ વન છે તે તો કરાડો માનવાને નવજીવન આપશે, તેને બનાવવા અમે અમારા પ્રાપ્ત અર્પીયું તો અમે અમારું તેને અલોભાય માનીયું બોલતાની સાથ જ હુએન તેમને રાકે તે પહેલાં તો પાવે જવડાએ પાણીમાં ઝપડાવી દીધું

પાવ ઊંઘી બીધ સાધુઓની આ શબ્દોન અમુલ્ય અનેક ધ્યાને જવાથી લીધા

માનવતા

‘માનવતા’ શબ્દની ઉત્પત્તિ ‘મન’ શબ્દથી થઈ છે એનો એક અર્થ છે મનન કરવું બીજો અર્થ છે ‘સહાનુભૂતિ રાખવી’ મનન કરવું એ શુદ્ધિનો અને સહાનુભૂતિ રાખવી એ હૃદયનો ધર્મ હોય એમ સમજાય છે આથી ‘માનવ’ શબ્દમાં શુદ્ધિ અને હૃદય બન્નેના ગુણોના સમાવેશ થઈ ગય છે એવો એક ‘મનસ્વિતા’ શબ્દ છે, તે પણ શબ્દથી જ બને છે એનો અર્થ છે મનને ઉત્તમ પ્રકારે રાખવું, ઉત્કૃષ્ટ મનવાળા થવું આવી રીતે ‘માનવતા મા મુખ્ય તથા ગુણોના સમાવેશ ફરાય છે ‘મનન કરવું,’ સહાનુભૂતિ રાખવી’ અને નિશ્ચય પર અડગ રહેવું’ આ ત્રણે ગુણો મળવાથી માનવતા પરિપૂર્ણ બને છે મનન કરવાથી ખરા અને ખેડાટોને બોધ થાય છે સહાનુભૂતિ રાખવાથી ખીજ વ્યક્તિઓ સાથે મનનો મેળ-એકત્વ સ્થાય છે નિશ્ચય પર અડગ રહેવાથી પોતાના કાર્યોમાં અને જીવનમાં સફળતા પ્રાપ્ત થાય છે

ભગવાન સૃષ્ટિરેષે સાકાર બન્યા ‘માનવ’ના રૂપમાં આપણને એના સૌથી વિકસિત રૂપનું- અને અવતારનું દર્શન થયું ‘દેવ’ના રૂપમાં આપણને એના વિશેષ ઉચ્ચ રૂપની મંદના રૂપ તો આપણે એક નજીકનું લક્ષ્ય આગળનું પરિચિત્ત થઈ શકે છે આને અ પછે ‘માનવતા’ની શ્રેષ્ઠતાને વિચાર કરી રહ્યા છીએ

શુ આપણે માનવતાના લક્ષ્ય સુધી પહોંચી ગયા છીએ ? આપણને બધાને તે ગુણો પ્રાપ્ત થઈ ગયા છે ? જો નથી પ્રાપ્ત થયા તો પહેલાં આપણે માનવતાની સાધના કરવી જોઈશે મા વના સિદ્ધ કર્યા સિવાય કોઈ જીવનવિકાસ કે પૂર્ણતાને પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી

—હરિભાઈ ઉપાધ્યાય

લોભની માત્રા વધે છે ત્યારે માણસ ન કરવનું કૃત્ય કરી બેસે છે સાચી સમજબુદ્ધિ નાચ પામે છે.

એક ઐતિહાસિક પ્રસંગ આ કથનને સ્પષ્ટ કરે છે મિનિસારનો પુત્ર અન્નતથયુગ સંતાના લોભમા ભાન થૂસે છે તેના દિવમાં રાજગાદીનો સોલ ધર કરી બેસે છે તે બિનસારના મૃત્યુની રહ જુએ છે પણ કહેવત છે ને 'માએ તો દૂર લાગે છે,' તેવી જ રીતે બિનસારનું મોત અન્નતથયુગના માગવાથી ક્રમ આવે છે અન્નતથયુગ રાહ જોઈને ધાકે છે. તેના લોભાની માત્રા વધે છે અને કાળચોંધ વિશે તે પોતાના પિતાને જેલમાં નાખે છે, પોતે રાજ શક થેરા. રાણી વેદેહી રજકુમારના આ કૃત્યથી દુઃખી થઈ. જામ દીકરાના કલ્યાણમાં શ્વર્ગ મોત તો રાણી વેદેહીને વેલવાનું આજીવું, પોતાના સ્વર્ગને જેલમાં દુઃખી જોઈને કદ આર્થનારીને દુઃખ ન થાય. કુમાર અન્નતથયુગના અવિચારી પગનું રાણી વેદેહીને અસહ્ય થઈ પડ્યું.

વેદેહીએ અન્નતથયુગને ખૂન ખૂન સમજાવ્યો. પિતા પ્રત્યેની ફરજ સમજાવી, પણ એમ સમજે તો એ અન્નતથયુગ શાનો? વળી સંતાના મદમા ભાન ભૂલેલો સત્તાધારી, મર્કટને મરિા જેવી હાંકત બની મર્ક વેદેહીના એક પણ વાન એણે કાને ન લીધી વેદેહીએ કડવો ધૂટડો ગળી લીધો.

મિનિસારને ક્રદમા નાખી અન્નતથયુગે સખત પહેરા ચેદવી લીધો. પૂરતો પોરાક આપ વાનું બધ કરી દીધું કે જેથી પોરાક વિના મિનિસારનો જલદી અંત આવી જાય.

રાણી વેદેહી અન્નતથયુગના ક્રકમનો બગ કરી મિનિસારને મજવા લાગી. પતિભક્તિ ઓ કુપુત્રના ત્રાસથી દુઃખી થવા લાગી પણ સત્તા આગળ શુ માલે? જા વેદેહી છૂપી ગીતે મિનિ-

સારને નળવા લાગી ત્યારે દારવાગો મુઝાયા કે અન્નતથયુગને ખમર પડતો તો આપણું આવી બન્યું. કારણ રાણી ક્રદ હિંસાએ માનના ન હતા. વેદેહી અન્નતથયુગના ક્રકમને અજીવી હતી. તેનો ક્રકમ હતો કે 'મિનિસારને પોરાક ન આપવો તેથી આપોઆપ અંત આવે અને પોતે માયા પણ ન કહેવાય' આવો ક્રકમ રોગથી રાણી વેદેહી જ્યારે મિનિસારને સળવા જતી ત્યારે પોતાના માદીના પોલા કડલામાં દૂધ લરીને લઈ જઈ જતી અને તે રાત્રને પાતી આવી રીતે ઘણા દિવસ વિત્યા અન્નતથયુગે મંથ આવી જતા મિનિસાર ઉપર કડક પહેરો મૂક્યો. રાણીને જવા આવવાની અડચણ પડવા લાગી.

હવે બન્યું એવું કે આ સમય દરમ્યાન જ અન્નતથયુગે પુત્ર ઉદયભદ્ર હતો તેના હાથની આગળી પાકી આમળીની વેનામાં તે રાડો પાડતો હતો. અન્નતથયુગ પુત્રની સારવારમાં રહેવા લાગ્યો. અને ઉદયભદ્ર પાસે જ બેસી રહે. રાણી વેદેહીને ખમર પડતા તે કુમારની ખમર કાઢવા ગયા ત્યારે અન્નતથયુગ પુત્રની આગળીને પપાગી રલો હતો. કુવર નિદ્રામાં પડ્યો હતો. વેદેહીએ કુવરના ખમર અંતર પૂછ્યા અને પછી મૃદુ શાંત સ્વરે કહેવા લાગી, 'બેટા તું જ્યારે નાનો હતો ત્યારે તારી પણ એક વખત આમળી પાખી હતી ત્યારે તારા પિતા પણ આટલા જ હેનથી તારી પાસે બેસી રહેતા અને તારા દુઃખે દુઃખી થતા હતા. આજ એજ તારા પિતાને ક્રદમા નાખી તે દુઃખી કરી નાખ્યા છે.'

અન્નતથયુગના હૃદયમાં એક ઝગકારો થયો. તેને પિતાનું હેત સાલરી આનું. પોતે નાનો હતો ત્યારે મિનિસાર જે વડાલ કરતા ખેખામાં બેસાડી રચાડતા, વગેરે સ્મરણો અન્નતથયુગે તાજા થતા

સત્તાનો સોમ બૂધાઓ, તે દોડ્યો દેખાના તરફ ને બે યરામ. નિનિસ રને કેદ કરવામાં આવ્યા હતા. તે ખોતાવીડાકો. કાકો પિતાને બેટલા દોડ્યો પણ પણહવે એની સમજણ ક્ષમયની હતી. ગિનિસાર બૂખના દુઃખથી મૃત્યુને ભેટી ગયા હતા. અગત્યનું પિતાના પ્રાણવિદોષાં દેડપર પડી કુચકે કુચકે રડી પડ્યો અને પોતાના અવિચારી કૃત્યનો પરતાવો કરવા લાગ્યો, પણ હવે તો તે રડ્યા પછીના

ડહાપણ નેવું હતું.

હતા તેને પેતના અવિચારી કૃત્યનું ભાન થતું અને પરતાવો કર્યો તે ધાતું કહેવાય. કારણ કે આ યુગમાં ફેટલાકને તો જીવનભરમાં પણ પોતે કરેલી ભૂલોનો પરતાવો કરવાનો પણ વખત ક્યાં મળે છે. અગત્યનું પોતાની ભૂલને સમજીને હેવટે પણ પ્રાપ્તિન કહું તે તેના જીવનનો ચમકતો સિતારો કહી શકાય

✱

એક દિવસ મારે બહેનોની એક કોલેજમાં જવાનું થયું. ૨૦-૨૨ વર્ષ સુધીની બહેનો ત્યાં ભણતી હતી. મને એમનું છત્રાલય બતાવવા લઈ ગયા. ત્યાં મેં જોયું તો રસોઈયો એમને રસોઈ કરી આપતો હતો. વાસણ માંજવા નોકર રાખેલા હતા. ભગી બાહુ વાળતો હતો. કપડાં પોષીને આપવામાં આવતાં હતા. નજીકની ઇન્સિપતાલમાં એમની દવા થતી હતી. બહેનોને કશું કામ ભતે કરવાનું નહીં. એમની સૂવાની પધારી પણ નોકર કરી આપતા. એમને માત્ર ભણવાનું. અંગ્રેજી ચીપીચીપીને બોલી બણે

આ બધું જોઈ હું વિચારમાં પડ્યો.

મને થયું : આમાં કેળવણી કયા ? આમાં બહેનોને શાની કેળવણી મળે ?

વિદ્યાથી અવસ્થામાં, જીવાનીમાં, બધાં કામો નોકરો પાસે કરાવવા દેવાયેલી આ બહેનોને અભ્યાસ પૂરો કર્યા પછી લગન કરવાનું થાય, ત્યારે ઘેર નોકર-ચાકર હોય એવું જ ઘર શોધવું પડે ને ? પછી જેની સાથે લગન કરવાનું છે એ માણસ ચારિત્ર્યશીલ છે કે નહીં, એ ન જોવાય; એને ઘેર રસોઈયો છે કે નહીં, મોટર છે કે નહીં, નોકર છે કે નહીં, આ બધી ગણતરીથી જ વરની પસંદગી થાય. છોકરીઓને શિક્ષણકાળમાં જ આવી પરાશયની ટેવો પડે એ શું તાલીમ કહેવાય ?

આ જ બાળાઓ લવિષ્યમાં જ્યારે માતાઓ બનશે ત્યારે પોતાનાં બાળકોને કેવી તાલીમ આપશે ?

આજે નાની નાની દેખાતી છોકરીઓ લવિષ્યની ગૃહિણીઓ છે ગૃહધણીઓ તરીકે એમણે જે કામ કરવાના છે, તે કામના સસ્કાર પહેલેથી એમને મળવા જોઈએ; તો જ એ ગૃહિણીપદને શોભાવી શકશે. અક્ષરજ્ઞાન એમને જરૂર આપીએ, પણ અક્ષરજ્ઞાનની સાથે સાથે મહેનતનાં કામો કરવાની તત્પરતા અને ઉત્તમ ચારિત્ર્યનો સુમેળ નહીં સધાયો હોય, તો કેવળ અક્ષરજ્ઞાન એમને ભારરૂપ થઈ પડશે.

અક્ષરજ્ઞાન, શારીરિક શ્રમ અને ચારિત્ર્યકડતર એ ત્રિવિધ પાયા ઉપર આપણી કેળવણીનું મહાણુ થવું જોઈએ.

— રવિશંકર મહારાજ

અત્યંત સામાન્ય આર્થિક સ્થિતિમાં જન્મી સ્વપ્રયત્નથી ભાવનગર સંસ્થાના એડમિનિસ્ટ્રેટરી જગ્યા સુધી પહોંચનાર, ઇન્ડિયા કોઈન્સલ તથા લીગ એન્ડ નેશન્સમાં સ્ક્રબપદ મેળવનાર અને હિંદના રાજકારણમાં આધીશ્વરતા મિત્ર રહેનાર, સર્વોદિતસાધક સ્વ. સર પ્રભાશંકર દલપતરામ પટ્ટણીના વિદ્યારેમની અને બ્રાહ્મણોચિત્ત અપરિગૃહ્ણિતની ગુજરાતના ઇતિહાસવિદ્ શાસ્ત્રી દુર્ગાશંકર કેવળરામે ભારપૂર્વક નેધી લીધી છે. એ સ્વ. પ્રભાશંકરના જીવનનો ૧૯૦૫ની આશુમાયુનો એક પ્રસંગ છે.

પ્રભાશંકરભાઈ પાસે વડીલોપાર્જિત કંઈ ધન ન હતું. તેમનાં લગ્ન સુપ્રસિદ્ધ વૈદરાજ ઝંડુ બટ્ટજીના નાના ભાઈ વૈદરાજ વિંધનાથના પુત્રી રમાબેન ઘેર થયેલા. એ રમાબેનને લગ્નપ્રસંગે થોડાં ઘરેણાં મળેલાં. લગ્નના તથા પિયેરના સખધને કારણે તેના પ્રત્યે રમાબેનને કહજ મમતા હતી.

હજૂર-સેક્રેટરીના હેડા પરથી પ્રભાશંકરભાઈ હીવાનપટે આવ્યા પછી, થોડા વખતમાં એક વાર ડિસ્ક્રીક્ટમાં ગયેલા ત્યારે પાછળથી તેમના જગ્યામાં ચોરી થઈ. અને રમાબેનની પેલી ઘરેણાની પેટી પણ ચોરાઈ ગઈ, રમાબેન ઘણાઉદ્વિગ્ન થઈ ગયા. પોલીસ તપાસ શરૂ થઈ ને પ્રભાશંકરભાઈના જગ્યામાં કામ કરનાર એક નોકર પર શકા જવાથી પોલીસ તેને લઈ ગયા. તે નોકરની ત્રી પણ રમાબેન પાસે કામ કરતી.

વગતે દિ' સવારે પ્રભાશંકરભાઈ ડિસ્ક્રીક્ટમાંથી પછા આવ્યા ને યોગાગ્રહીમાંથી ઊતરે તે પહેલાં જ પેલી બાઈએ ચાલી પગ પકડી રડતું શરૂ કર્યું. પ્રભાશંકરભાઈએ કારણ પૂછતાં જગ્યામાં ચોરી થવાથી, શંકા પરથી પોલીસ તેના ધણીને પકડી ગયા છે ને માર મારે છે તેને ઊગ્રવચા અરજ કરી.

ત્યાં તો રમાબેન પણ ચાલી ગયા. તેમણે

જણાવ્યું કે પોલીસને જો કામ કરવા ન દઈએ તો કતમ ઘરેણાં પાછાં ન આવે. પ્રભાશંકરભાઈએ કહ્યું : ‘ જેમ તમને મારી તેમ આ પાછને તેના ધણીની ચિંતા રહેજ ને ? આપણાં કારણે એને દુઃખ કે કષ્ટ ન પડે તે આપણે જોતું જોઈએ. ’

આમ કહી પ્રભાશંકરભાઈએ જો જ વખતે, પકડેલ માથુસને છૂટા કરી તુરત અનંતરાગ્રી પોતાને બંગલે પહોંચવો કરવા પોલીસ-ઊપરી પર ચિઠ્ઠી લખી. પોતે આવેલા તે ગાડીના ગાડીવાનને એ ચિઠ્ઠી આપી રવાના કર્યો ને પોતે તે માથુસની રાહ જોતા ચોર્યાં બેઠા.

પોલીસ-ઊપરી પેલા માથુસને તેડીને તરત આવી ગયા. એટલે પ્રભાશંકરભાઈએ કહ્યું : ‘ જગ્યામાં ચોરી થઈ છે ને પોતાના બાપના ઘરનાં ઘરેણાં છતાં તેથી શ્રીમતી પટ્ટણીને દુઃખ થાય છે. તમે ચોરી ચોતી કહવા મહેનત કરો છો, પણ મારે જણાવવું છે કે અમને કાર્મના પર વહેમ નથી. બીજુ, મારા ઘરમાં રહેનાર માથુસ કોઈ ચોર હોય જ નહિ. આ ઘરમાં કામ કરનાર માથુસ કોઈ નોકર નથી, પણ મારા હાથપગ છે. હાથપગ કાર્મ હિ' ચોર ન હોય. એટલે તમે એને અત્યારે છૂટા કરી દો. ઘરેણાં ન જડે તો કંઈ નહિ, મને મારો માથુસ મળી જવો જોઈએ. ’

‘હાજ.’ કહી પોલીસ અધિકારીએ આગાં માથે ચડાવી.

પ્રભાશંકરભાઈએ પેલા માથુસને કહ્યું : ‘તમે ઘરમાં હતા છતાં ચોરી થઈ તેથી પોલીસને વહેમ આવ્યો, પણ મને વહેમ નથી. તમે જન્ને જણાં મારા ઘરનાં જ માથુનો છો, તો જેમ કામ કરતાં તો તમ જ કરજો. મારે તો જોતું તમને વધારે જવાબદારી સોંપવી છે.’ આમ કહી પ્રભાશંકરભાઈએ

પોતાનાં કપડાં ઉતારી પાકિટ સહિત એજ વખતે તેને સાચવવા આપ્યાં

કામ કરતાં

અંતઃપરણી આ ઉદારતાની અસર આઠ જ દિવસમાં થઈ પેલા માણસ એક દિ' સવારમાં પ્રભાસ કરભાઈ તથા રમાબેન બેઠાં ત્યાં આવી તેમના પગમાં ધરણીની પેટી મૂકી રાંધે પડ્યો ને કહ્યું. 'તમે તો દયાળુ છો, પણ મારાથી આ ખમાતું નથી, મને પાછો પોલીસને સોંપી દે ને સજા કરો.'

પ્રભાસ કરભાઈએ કહ્યું. 'બગવાન દયાળુ છે, એ જાતે કોઈને સજા નથી કરતા, પણ દરેકને સારા થવાની તક આપ્યા કરે છે.'

પ્રમદ કરભાઈએ તે માણસને તે વખતે ૪ ૦ ને તેની સ્ત્રીને ત્રણ કપડા ઇનામમાં આપ્યા. એ પછી વર્ષો સુધી બન્ને જણા અનતવાડીમાં

પ્રભાસ કરભાઈને એવી ટેવ હતી કે કંઈક પ્રસંગ બને તે પર જો વિચાર કે લાગણી થઈ આવે તે જો પોતે એકલા હોય ને પાસે કાગળપેન્સિલ હોય તો તે લાગણી અમર વિચારને પદમાં ગોઠવી લખી નાખે આવી પદ્યરચનાએ તેમના હૃદયમાં થતો આપણને પરિચય આપે. આ પ્રસંગે, મિડી લખી ગાડીવાનને રાતના કપડાં પછી સાવ એકલા હતા ને પેલા માણસની રાહમાં બેઠાં ત્યારે પ્રભાસ કરભાઈએ પેન્સિલ લઈ કાગળની કાપથી પર ચર લીટી લખી નાખી

'જે ચીજ કે વસ્તુ, વિલવધી ટીકને મોડુ થાય, ને જે મોઢે દુદય જનના ૧૫ માટે તથાયાં તે યોગ્ય કે વિલય અમને સ્વપ્નામાં પેલો મા, એવા હોય સુકત કદી તો મુજબો થે થયો મા

ત્યાં ત્યાં ગાંધીજીનાં દર્શન થયાં

પાઈમસમાં એક વાક્ય છે કે નાના માણસોને ઇશ્વર નાની વસ્તુઓમાં દેખાય છે. ભૂખ્યાને શેટલામાં ઇશ્વરના દર્શન થાય છે નાથાને કપડામાં ઇશ્વર દેખાય છે અને ઘરનાર વગરનાને મૂંપડીમાં ઇશ્વરના દર્શન થાય છે. ગાંધીજીના દર્શન પણ મને આ રીતે નાની વસ્તુઓમાં જ થયા છે. ૧૯૨૮માં હું પહેલવહેલો ગાંધીજીને મળવા સાબરમતી આશ્રમમાં ગયો ત્યારે પહેલે દિને તેમને મળતું અસહ્ય હતું તેમણે મને બીજા દિવસે બપોરનો સમય આપ્યો અને હું ૨૮ પડામાં મારે માટે રાખેલી ઝોરડીમાં સવા ગયો. રાત્રે દસ વગે મઠ દેવભાઈએ મારી ઝોરડીનાં બારણાં ખડાં બાંધ્યાં અને પૂછ્યું, 'બાપુ પુછાવે છે કે તમને મન્દીરમાં ગળી છે કે નહિ.' તે વખતે મને ગાંધીજી એ મન્દીરમાં દેખાયા.

બીજા દિવસે ગાંધીજીની નિયમિતતાની ખૂબ વાતો સામળી હોવાને કારણે હું પરાંતર ચારના દરેક ગાંધીજીની કુટિર પર હાજર થઈ ગયો. બે મિનિટ બાદ હું ગાંધીજીને મળ્યો ત્યારે તેમણે કહ્યું, 'તમારે બે મિનિટ બેઠી થવું પડ્યું માટે હું દિવસીર છું મેં આશા બે મિનિટે તમરી તપાસ કરાવી હતી, પણ તમે આવ્યા નહોતા એટલે થયું કે બે મિનિટમાં બીજું કામ પતાવી દઈ પણ એમાં બે મિનિટ ધાર્યા કરતા વધુ થઈ.' મને એ મિનિટમાં ફરીથી ગાંધીજી દેખાયા.

આશ્રમમાં અઠવાડિયું બાળ્યા બાદ હું પાછો ફરવા તૈયાર થયો ત્યારે ગાંધીજીએ પૂછ્યું, 'આશ્રમની વ્યવસ્થામાં તમને કંઈ ખામી જણાતી હોય તો વિના સંકેતે તે તમે જણાવી શકો છો.' મેં જરા આનાકાની કરી ત્યારે તેમણે પોતે જ કહ્યું, 'આશ્રમમાં ઠેર ઠેર પાણીના ખાબોચિયા બરાબર રહે છે તે તમને ખામી નથી લાગતી? હું તે દૂર કરવા પ્રયાસ કરું છું, પણ હવે સુધી કંઈ કરી શક્યો નથી તેનું દુ:ખ છે' ફરીથી મને ગાંધીજીના દર્શન એ ખાબોચિયામાં થયાં!

—એવેકઝાન્ડર હોરસ

પુન્ય કમાવું છે

રાજકોટની ધરતી પર સૂરજ મારાજ ઊઝીને સરખા થાય કે સર લાખાજીરાજ માથે સાફે મૂકી સામે ડિલેલા પામવાન પાસેથી ગાનમાં કોટલા ઘર ખેંગ વાળા છે એ ધાતી હાથમા લઈ વાલતા જ લેાય

રાજકોટમાં ખેંગનો ભથ્થર ઉપદ્રવ છે ઊદર ની જેમ માણસો ટપોટપ મરે છે કૌંક માતા પુત્ર વિનાની કંઈક બહેની ભાઈ વિનાની ને કંઈક પત્ની પતિ વિનાની બને છે કૌંક બાપકો મા વિનાના બની રહે છે. કૌંક વૃદ્ધો જુવાનલેખ પુત્રના મૃત્યે શોકે ચેતા લેાય છે છાકતરી સારવાર થાય છે પણ રાગ કાનૂમા આવતો જ નથી

એજન્સીની કોમી ગાયમા છાતી ઉપર જ ઊભી છે છતા આખા ભારતમા સો પ્રથમ પોતાની પ્રજાને શાસનમા બાગ લેતી કરેલા 'પ્રજા પ્રતિનિધિ સભા' સ્થાપી ગેારા હાકેમોનો રોડ ભેલે વલોરી લીંગ હતો એ માનવતાવાદી નરેન્દ્રે થાદી વાચી નૂન ફાઈવરને ભાગી વાત ભણી મોટર હકારવા સૂનના આપી

'બાપુ! મારી એક વાત માનશે ?'

'શી ?' ફાઈવરની બાજુમાં આગવી સીટ પર બેઠેલા લાખાજીરાજ બોલ્યા

'સતત ત્રણ ચાર મહિના થયા દરરોજ આપ આમ વડેલી સવાર ખેંગના દર્દીઓની દખલાજ માટે નીકળો છો. પણ મેં રોગ કોટેલા રેથી ને પાછે ભથ્થર છે એની આપને તો જાણ છે જ'

'એ ભાઈ! આ મનુષ્ય દેહનો સાચો ધર્મ દીન દુખીએની સેવા કરે જ છે આ બરે હુ રાજકોટ રાજવનો રાજ છુ તેથી વધુ સેવા કરી વધુ પુન્ય કમાવું છે આવતે જન્મ આપુ રાજ, રિવાસન ને ધન મળ્યાં કે ન મળ્યાં વચી ઈશ્વર તારી સેવાને માર્ગે જનારાને ઊની આંચ આવવા દેતા નથી એ

આવરા દીથી લોત નો ત્રણ ચાર મહિના હીમખીમ નીકળત ખરા ?'

'ના બાપુ, એ વાત સાચી છે'

'મારા દેહમા, લોહીમાં, માનસમા ખેંગવાળા માનવોની સેવાની એટલી તો તીવ્રતા છે કે બીજા મને કાઈ સૂઝનું નથી આવે તોન ઉત્કટત પુકત મારા દેહમા મારા લોહીમા એટલી તો મેટી ક્રાંતિકર શક્તિ આવી ગઈ છે કે ખેંગના જનુ ખસર ફરી શકતા નથી આ એક સીધી સાદી ને ગૈનાનીક વિષયી છે'

ત્યાં ખચ કરતી મોટર પરિજનવસ પાસે આવી ઊભી રહી ઝપાટાનક લાખાજીરાજ નીચ જિતર્થા ને ભગી વામમા જ્યા થાદીમાં તે વૃદ્ધ ભગી ડોશીનુ નામ હજુ ત્યાં એકલા ગયા

'થેલા વૃદ્ધ માણ ક્યાં છે? જોનો દીકરો મરે જુલતી ગયો ?' લાખાજીરાજે ભગીવાસના ત્યાં ડિલેલા એને પૂછ્યુ

'એ રલા બાપુ સામે એકલિયુ ભાગેલ કમાડ રશુ ત્યાં ગયી એકલા સુના છે'

'તમે કોઈ તેની ભાજ લેવા નથી જતા? એને પાણી પીવુ લેાય કંઈ જોનુ લેાય ?'

'બાપુ થેપી રાય'

'દીક દીક તારી વાન છે, તીને પોતાનો જીવ વડાલો લેાય કાઈ વાધો નહિ'

કલી સાક્ષીનુ વાતુ હેયુ દેરાવતો એ પ્રજા વત્તલ નરેન્દ્ર પોતાના હાથે જ એ ભગી ડોશીનુ કમાડ ડગથી તેની પાસે ગયા અપાથ ઉંચા જોરા ઓરપ્રમાં પાટથમા ટૂંકિયુ વળી સુનેલ રોગી ડોશીને મીઠ અવાજે એમે કહ્યુ,

'કેમ માણ, માડુ છે ને ?'

પોતાની આંખ સામે રાજકોટના રાજવીને તરિયનની પૂત્ર કરનો ડિલેલો જેઈ ડોશીએ પ્રથમ

તો આ રવખુ' માન્ય પછી એ ભ્રમ ભાંગી જતાં
તે બોલ્યા

‘દીક છે બાપુ, પણ એક પીડા લોત તો વેઠ
આ બળે પીડા આ ધરડા દેલે વેઠતી નથી’

‘કઈ કઈ માછી’

‘એક તો કાલ પ્લગમાં મારો જીવાનભેષ દીકરો
પાછો થયો ને પાછી ડું પ્લેગનો ભોગ બની’

‘મછી ! મને તમારો દીકરો ગળુએ, હું તમારા
દીકરો જ છું. જે કામ હોય તે મને સુખેથી કહેજે
ને દાકતર હમણા આવી તમને દવા આપી જશે બચી
જશે! ચિંતા કરશે મા.’

રાજવીના ભગીવાસ ગમનના સમાચારે ટોકટોક
પરીચારકો તે વેળા ત્યાં આવી ઘણેથવા હતા સર
લાખાજીરાને ડોકટર પાસે વૃદ્ધ માછીની સારવાર પોતે
સ્થિર ઊભા રહી કરાવી પછી પોતાના નોકરોને હુકમ
આપી ડોશીમાં માટે અન્ય વસ્તુઓ મંગાવી ત્યા
મૂકાવી પછી એજ અદાથી રાજકાટમાં ઉછળતા મુનુના
ભયકર પૂર સામે અન્યને બચાવવા બીજા ઘેર જવા
થાથી નીકળ્યા.

પ્લેગ જેવા તૂટત ચેપી અને જીવલેષ રોગ
સામે તે કાળે એક બે દિવસ નહિ પણ સતત ચાર
માસ મહિના દરરોજ આ રીતે રાજમહેલ છોડી દીન
હીન ને હરિજનવાસમાં પણ જઈ પોતાની જાત દેખ
રેખ તમે સારવાર કરનાર સામે દેખાતા મૃત્યુ
સામેય અભય રહેનાર તે માનવ સેવાની ઝબકના
કરનાર રાજવી સામાન્ય માનવ નહિ પણ ગીતાકરે
ગાયા સાથા નિષ્કામ કર્મયોગી જ હશે

માનવ-સેવા આમ જાતે થાય ફૂંડ ક્ષમાની
એ જોમો ધરવાથી ને લાંબા લચક ભાવલોથી સેવા ન
ધાય સેવાની ભાવના તો લોહીમાં ભળી જતી જોઈએ

કલાપારખુ રાજ

વડોદરા નરેશ મહારાજ સપ્તાજીરાવ ગાયકવાડ
જાબર કલાપ્રેમી, બધી કલાઓ પ્રત્યે પ્રેમ, એટલું જ
નહિ તેમને બધી કલાનો વિકાસ કરવાની પણ તથ્યા

બધી જ કલાઓને રાજ્યાગ્રામ મળેલો સંગીત, નૃત્ય,
શિલ્પ, ચિત્ર, સ્થાપત્ય બધી જ કલાઓના ચાહક,
પરિચક ને પોષક

સંગીત પ્રત્યે અનન્ય રૂચિ જેના પૂરાવા રૂપ
વડોદરાનું કલાભવન આજે મોજાનું છે અને સિતાર,
વીણા, દીવરૂબા મૃદંગ, જલતરંગ, સારંગી, વાયોલીન,
મોરતાબિસ, વિવિધ વીણા, બ સરો, તરોદ આદી વાદ્યો
ન્ય શીખવાય ૮ ને ૬૬ સંગીત પદ્ય શીખવાય ૮
ત્યાથી ખ્યાતનામ કલાકારોની ગુજરાતને ભેટ મળેલ છે

મહારાજ પોતાના મહાલયે આવા નામી સંગીત
કલાકારોને નોતરે સંગીત સાંભળે આવુ સંગીત
સભળાવનાર બધા કલાકારના માસિક પગાર બાંધી
આપેલા કે જેઓને બીજા કમાવા જવાની જરૂર ન પડે

સધાકારે મહારાજ મૃદંગ સાથે કોઈજ દિવસ
વીણા સાંભળે કંદી નારગી પર શાસ્ત્રી રાગો સાંભળે,
કંદી શાસ્ત્રીય ૬૬ સંગીત ગવણુ કરે

એક દિવસ મહારાજના મહાલયે સધા પહેલાં
વિખ્યાત યજ્ઞવાજ વાલક નાસીરખાનો યજ્ઞવાજ
સાંભળવાનો મહારાજનો કાર્પકમ હતો નાસીરખાને
મહારાજ તરફથી પગાર મળે નાસીરખાં એટલે અદ્
ભૂત યજ્ઞવાજ વાદક ભારતમાં બહુ થોડા યજ્ઞવાજ
તેમના વાદનની નરોત્તરી કરે તેવા તેઓ હતા નાસીરખા
યજ્ઞવાજ વાદક ઉપરાંત સારા સંગીતકાર પણ હતા

આવા નાસીરખાની કલા માટે મહારાજને
હંદલથી અપૂર્વ શન ને તેમનો આજે પ્રેરણામ હતો
મહાલયના ચોકકસ સંગીતખંડમાં મહારાજ બેઠા સામે
રેશમી કલાત્મક ગાલીચાઓ પર કલાકાર વૃદ્ધ ભેટુ
શાંત ને સોમ્ય વાતાવરણમાં, ભાગમાંથી આવતી ધૂબાની
મધૂર મહેક વચ્ચે નાસીરખાંએ યજ્ઞવાજ બજાવવું
શરૂ કર્યું

અને વાજંતના તાન જોડે એમણે વિલ-
બિત ને કુત લયમાં તીવ્રતામાં દાદરો-તીનતાવ,
ઝપતાલ, એક તાલ, તેવરો આ બધા તાલો રૂપક
માત્રા-મેંડ લય સાથે એવા તો સરમ બજાવા કે
સાંભળનાર મહારાજનું મન પ્રકુલ બન્યું.

તમય પૂરો થયો એટલે પ્રાન્ન વદને ઊઠ્યા. નાતીરખા પણ ઊઠ્યા તેમની જોડે તેમનો એક શિષ્ય સાથે આવેલ

વડોદરા જેવા મહારાજના ખાનકવાકાર હોવા છતાં દીવમાં લેશ અભિમાન ન હતું. નાતીરખા તાત્કાલે ઈને ગર્વરહિતતાનો નમુના હતા આમર માના કવાકારા થત, નરુ અને માટાઈથી રતેનારા હોય છે નાતીરખા એવા જ કવાકાર અને કવાના દાની હતા એમને જે દરમાયા મજતો તે પોતાની પાલે સંગીત અને ધખાજ શીખવા આવનારા શિષ્ય પડવાડે ખર્ચો નાખતા બીજા ગાયકોની જેમ અન પર અતાર, માથામાં ખૂરબોદાર તેલ, ઝૂંફા, રશમી વસ્ત્રો, પગમાં ઊંચી મોઝી કે એવા ભજકા ન રાખતા કવા એ દેવી વરતુ છે ઈશ્વરદત્તા વરતુ છે એના લાલન પાલન ભક્તની આદાયી ચાર, નિષ્કામ પહેલે થાય

આવા કવાકાર નાતીરખાએ પ્રથમ તો જરા વાર વાલનની રાહ જોઈ અડી આવરી વાતો શિષ્ય સાથે કરી-પખાજ વાલન અને મુદજ વા નનો તફા વત ભેદ અને હાથ અગાળા ગમની ચર્ચાઓ વધારી મહારાજએ ખાત આજે પખાજ જ તાંબાનુ એ બદલ પ્રસન્નતા અનુભવી આગતુ હતા, વાલન તેમને મૂંઝા ગયે તે કાસે ન જ આવ્યુ

આખર જરા વાર નાતીરખાએ એમના

શિષ્યને કહ્યુ

‘વાલો ભાઈ, પખાજ ખભે લઈ લો વાધી નાખીએ’

ગુરુ શિષ્ય ધખાજ લઈ મહાવયના પગવિર્ષા ઊતર્યા થોડે દૂર ગયા ને મહાવયના બાગમાં મહારાજ ગાયકવાડ ટહેલે અગરમકે દૂર ઊભેલા આ મહારાજ એ નાતીરખાને પગપાળા જતા જોવા ને બોલ્યા

‘અરે ઉસ્તાદ! આ શુ? ઘેર પહોવાડવા કોઈએ વાલન ઇ સગવડતા નથી કરી?’

ને વળતી જ પચે મહારાજએ અગરમકને આજા આપી કે ઉસ્તાદ નાતીરખાને વાલન ઘરે પહોચાડી આવે

એમની આજાનો અમલ થયો નાતીરખા બગીમાં ઘેર ગયા પણ કદાપ્રેમી મહારાજને કવાકારની આ ગરીબાઈ ડખી

મહિનો પૂરા થયો નાતીરખા માનિક પગાર લેવા ગયા ત્યાર તેમના હાથમાં દર મહિને આવતી એથી વિશેષ રકમ આવી હતી એમના આશ્ચર્યનો પાર ન રહ્યો

નાતીરખા ઘેર ઘોડાગાડી રાખી થકે એ માટે મહારાજ સચાજીરાવ ગાયકવાડે તેમના વેતનમાં તોગ એવે વધારા કરી આપ્યો હતો

કલાના તત્ત્વો વિમલ માટે આવી દષ્ટિયુક્ત કલાપારખુઓની અને કલાપ્રાપ્તિની આજે તારીજડ છે

એક વખત મને એક સજ્જન મળ્યા ઘણા જૂના કલાકારો હતા તેઓ મને ઉપદેશ આપવા લાગ્યા કે મારે આ કરવુ એછએ, તે કરવુ એછએ ખાસ ઉદ્દેશ વિના ન બેલવુ ને સામા માથુસની વાત થોડા હોય કે ન હોય પણ જિનડપથોગી હોય તો વચ્ચે ન બોલવુ એ મારો સ્વભાવ જ છે. એથી હુ એમને ઉપદેશ સામજતે જ રહો અને મારા કેશકાર્ય કે જીવન વિશે એમને જરા પણ ગામી ન રવા દીધી મને ઉપદેશ આપવાથી એમને જે સતોષ પ્રાપ્ત થતો હતો એનાથી એમને વચિત થા મારે રાખવા? એમ વિચારી એમને ઉપદેશ હુ સામજતો રહો આ જ ગીતે એ વાર પ્રોલવયના બીજા સજ્જન મળી ગયા મોરે ભાગે તેઓ નિરુદ્ધ થયેલા હતા. આવીને મને કહેવા લાગ્યા, ‘શુ તમે ‘દાસબોધ’ વાંચ્યું છે?’ ‘દાસબોધ’નું પાસપણુ હુ સાધનકાળ પડેલા વર્તોથી નિવચિત રીતે કરતો ના પો હુ ૧૭ આ પ્રમટ મીને ૮ એમને છે બીજો પાડવા નહોતો માગતો મે એટલુ જ કહ્યુ, ‘હા, વાંચ્યું છે’ પછી એ સજ્જન ‘દાસબોધના શુષ્કન ગાવા લાગ્યા અને કહેવા લાગ્યા, ‘અડાલા! શુ ઉમઃ મથ છે! એમા કશી ઉચ્ચ અને વેશગતી વાતો છે! એમનું વર્ણન મુ સામજતો જ રહો પાછળથી મને આપુરા મનુષ્ય કે એ સજ્જન અનાસાજમની કોઈ પ્રોલ સાથે વિવાદ કરી ધર માડવા કષ્ટતા હતા એમની પ્રથમ પત્નીનું મૃત્યુ થઈ મથુ હતું.

અંસ્કૃત બાપામાં સૂંઠને શુદ્ધી, વિશ્વા, નાગર, વિશ્વમેષજ, મહૌષ્ય વગેરે નામોથી ઓળખે છે. હિંદોમાં તેને સોઠ કહે છે. અંગ્રેજીમાં તેને બિંજર નામથી ઓળખે છે.

નામરહસ્ય : અંસ્કૃતમાં તેને શુદ્ધી કહે છે. શુદ્ધિ પ્રતિહિન્તિ કપામરાતાદિન્નુ ઇતિ શુદ્ધી-શુદ્ધિ પ્રતિ-ધાતે 'અજ્' મેરાદિ : ૧ જે કહે, આમવાત તથા વાણના રોગોના નાશ કરે તે શુદ્ધી કે સૂંઠ. તેનું ખીળુ નામ નિમ્બા છે. જે શુભો દ્વારા રોગોને દૂર કરવા હૃદય વગેરે સ્થાનોમાં પ્રવેશે છે, તે વિશ્વા અથવા વિશ્વ તેને નાગર પણ કહે છે. જે કંદનો અવસ્થ નાશ કરે છે તે નાગર. તેને વિશ્વમેષજ પણ કહી છે. જે વગલગ બધા રોગોના ઔષધરૂપ છે, તે વિશ્વમેષજ. હૃદયે તેને મહૌષ્ય કહ્યું છે. જે આ જગતમાં એક મોટું ઔષધ ગણાય છે, તે મહૌષ્ય. આમ સૂંઠનાં કાર્યો ઉપરથી જ તેનાં નામો રખાયા છે, તે બહુ મનનીય છે.

શ્રુત્યર્થનં : સૂંઠ રુચિ ઉપજાવે છે, આમવાત નામના વાયુરોગને મટાડે છે, ખોરાક પચાવે છે, મળબંધને તોડી નાખે છે, વીર્ય વધારે છે, સ્વર સ્વાર કરે છે અને ઊંઘડી, આંધ, શળ, ઉવરચ, હૃદયના રોગ, હાથીપત્ર, સોળ, હરચ, પેટમાં વાયુનું શળ વગેરે દરદોને મટાડે છે.

કોને અહિતકર : કોઠ, પાકું, મુતકૃમ્મ, રક્તપિત્ત, મધુ, પિત્તજ્વર, દાહ વગેરેના દરદીઓને તથા બહુ જરમ પ્રકૃતિવાળાને સૂંઠ અહિતકર છે.

ક્યારે ખાવી અહિતકર : મૌખિક ત્રાણ અથવા જેઠ અને અપાઠ માસમાં અને શરદ ત્રાણ અર્ધાત આસો અને કારતક માસમાં સૂંઠનું સેવન કરવું બહુ સારું નથી.

સૂંઠનું મારણુ : ક્યારેક જૂલથી સૂંઠનો અતિ ઉપયોગ થઈ જવાથી શરીરે જરમી કૂટી નીકળે છે. તેવા સમયે કપૂર અને મધ ચાટવાથી આરામ

થાય છે.

કોના માટે ઉત્તમ : જમને કાવચ શરદી રહેતી દોવ, બેચેની રહેતી દોન અને કંદના વા મિચ્છો બહુ થતા હોય તેમને માટે આ શોધ દવા છે.

વિશિષ્ટ પ્રયોગો

(૧) જૂખ ન સાજવા ઉપર : જે લોખાને જૂખ બરાબર સાગતી ન હોય, ખાવાની રુચિ જ થતી ન હોય તેમને નીચેના પ્રયોગ કરવાથી ફાયદો થાય છે.

સૂંઠ, મરી, લીડીપીપર, અજમે અને છરુઃ આટલી વસ્તુ સરખા વજનને સઘં ખડીને ખાટલી ભરી લેવી. જમતા પહેલાં આ ચૂર્ણ ૦ા થી ૧ તોલો વાણી સાથે લઈ લેવાથી જૂખ બરાબર ઉઘડે છે અને ખોરાકનું પાચન પણ બરાબર થાય છે. અને ઉધરસમાં પણ ફાયદો થાય છે.

(૨) હરચ ઉપર : હરચના દરદીઓ દરરોજ સૂંઠનું ચૂર્ણ હાસમાં નાખી લેવું અને સાથે સાથે દરરોજ સરણું સાકે ખાવાનું રાખવું.

(૩) શરદી ઉપર : સૂંઠ, મરી, પીપર, તુલસીના પાન, કુદીનો, તજ અને ખડીસાકર એટલી વસ્તુનો ઉકાળો કરીને શરદીવાળા દરદીને આપવાથી થોડો ફાયદો થાય છે.

(૪) માથું ભારે રહેતું-આપાશીરી ઉપર : સૂંઠનો ખારીક પાવડર ૧ થી ૨ રતીની માત્રામાં નાકનાં બેને હિંદોમાં કાચળની બૂગગી કરી કૂટી દેવાથી બહુ ફાયદો થાય છે. અથવા સૂંઠને પાણી સાથે ઘસી તેના ૩ થી ૪ ટીપા નાકમાં નાખવાથી આપાશીરી પણ ઊતરી જાય છે.

(૫) દંતથળ ઉપર : સૂંઠ ૧ ભાગ અને ફટકડી ૨ ભાગ, ટંકણખાર ૧ ભાગ એટલી વસ્તુ એકત્ર કરી દુબતા દંત ઉપર ચૂકવાથી દુખ ઓછું થાય છે.

[બાપુનું જીવનદર્શન અતીવ સ્પષ્ટ હતું. બાહ્ય સંબંધ કરતાં આંતરસંબંધ જ સત્ય છે એ વિશે બાપુજીના મનમાં જરાયે શંકા ન હતી. તેથી જ એમના વિચારોમાં સ્વસ્થતા અને ભેદી દૃષ્ટિ નહોતે પડે છે. હાલ દરમ્યાન ડેલાયે બાઈનહેનોને પોતાનાં સ્વજનોનો વિયોગ સહરો પડેલો હતો. એવે સમયે બાપુજી કર્તવ્ય પર વધુ ભાર મૂકી આ વિયોગ એ સાચો વિયોગ નથી, પણ એમાં જ આત્માની સાચી કસોટી છે એ સમજાવતા. જ્યાં આત્માનો સંબંધ છે ત્યાં તો 'તદ્દ દ્વેદ, તદ્દ અકિતે' એવી વિરોધાભાસી એકરૂપતા જ છે. દૂર હોય કે પાસે એ બધું જ એને મન સરખું હોય છે. આ ગડન ક્ષિયુક્તિ બાપુજી પોતાનાં ભેંડા બુદ્ધિબળ અને મનનને આધારે ડેલાયે સજ્જતાથી સમજાવતા એને ખ્યાલે નીચેના પત્ર પરથી આવશે.]

ચિં.

..... આ વખતે તમારો દયાગ ને તમારી દહંતા મને બહુ ગમ્યાં છે. સુદૃઢ ચિંતા ન કરવી. પ્રભુ ને કહે છે તે સાડું જ છે. વિયોગ તે વિયોગ નથી. મારો વિયોગ તો બ્યારે અંતર નોખાં પડે ત્યારે જ થાય છે. જેનાં અંતર નોખાં છે તે એક સાથે રહેતાં હોય તોયે શું? જેનાં અંતર નોખાં નથી તે પ્રિયમાં પ્રિયજન હોય ને કર્તવ્યવશાત્ નોખાં થાય તેથી શું? આટલું આપણે ગીતાને પાને પાને શીખીએ છીએ શરીર સંગ તે ક્ષણિક છે, દુઃખકર છે. આત્મસંગ નિત્ય છે ને સુખકર છે શરીર સંગ થોડાની જ સાથે હોય આત્મસંગ આખા જગતની સાથે હોય. —બાપુના આશીર્વાદ

“જીવન સંઘમપરાયણ બનાવવાની યોજના ઘડતી વખતે એક ક્ષણ પણ એ વસ્તુનું વિસ્મરણ ન થવું એમને કે આપણે બધા જ પરમાત્માના અંશ છીએ અને તેથી એનો સ્વભાવ. આપણામાં રહેલો છે. અને પરમાત્માને

વિશે સ્વચ્છંદ જેવી વસ્તુ હોઈ જ ન શકે. એટલે પ્રાણિત થાય છે કે સ્વચ્છંદ માનવ-સ્વભાવને પણ પ્રતિકૂળ છે. આ મૂળ વસ્તુ હૃદય સોંસરવી ઊતરી જાય તો સંઘમ સાધવામાં કરી મુશ્કેલી ન પડે. આપણે રાજ ગીતાપાઠ કરીએ છીએ તેમાં બરાબર આ જ ધ્વનિ છે. એ શ્લોક તમને યાદ હશે, જેમાં કહ્યું છે કે વિપયમાંથી રસ ત્યારે જ જાય છે જ્યારે પરમાત્માનું દર્શન થાય છે.

‘આશ્રમમાંથી તમે મુક્તિ માગ્યાનું સાંભળ્યું’. બે વિશેષ શુદ્ધ થવા સાડુ માગી હોય તો યોગ્ય છે. દોષ થયો હવે દોષ. ત્યાં જ કરશે એમ માની હારીને મુક્તિ લીધી હોય તો અયોગ્ય છે દોષ વિનાનું આ જગતમાં કેઈ નથી. આશ્રમમાં આપણે બધા ભેળા થઈએ છીએ તે દોષ. નિહિત છીએ તેથી નહીં પણ દોષ દર્શન કરવાને, દોષ કાઢવા સાડુ, દોષ ચર્ચ જય તેનું દુઃખ નથી એ દોષ કરત્રામાં આપણે કેટલા સંમત હતા, ભેળા હતા તેમાં દુઃખ હોય, એ દોષ કાઢવાનો પુરુષાર્થ એળો કરવામાં કે છાડવામાં હોય. તમે કરી હારતા નહીં. —બાપુના આશીર્વાદ

સદાચારને વળગી રહો

ભગવાન બુદ્ધનો એક શિષ્ય હતો તેનું નામ કરશ્વ બીદ્ર મિખ્ખુ મનતંત્રની સિદ્ધિઓનો જાણકાર હતો એક વખત એક માણસે એક ઊંચા થાંભલા પર ચંદનના લાકડાનો મોટો રત્નજડિત વાટકો ટી ગાડ્યો હતો. એટલે જિ કે ટીગાડ્યો હતો કે મધુસનો હાથ ત્યાં સુધી કોઈ દિશાએ પહોંચે એમ નહોતું થાંભલા પર પેલા માણસે નીચે મુજબ લખાણ મૂક્યું હતું 'જે કોઈ સાધુ, સિદ્ધ કે યોગી આ વાટકાને નિસરણી કે એના જેવા બીજા કોઈ સાધન વિનામાત્ર ચમત્કારથી કે યોગિક શક્તિથી નીચે ઉતારશે તેની તમામ ઈચ્છા હું પૂર્ણ કરીશ'

દેખરેખ માટે ત્યાં સખત પહેરે રાખેરે હતો, જેથી કોઈ એમા કશી મરબડ ન કરી શકે

બોધ્ધ બિમ્બુ કરશ્વ અહીંથી પસાર થયો તેણે પોતાની યોગિક શક્તિથી નીચે રહ્યો રહ્યો જ હાથ ૮ બાળ્યો અને પેલા વાટકાને નીચે ઉતારી દીધો જેનાર સૌ ચકિત થઈ ગયા વાટકાને લઈને કરશ્વ બોધ્ધ વિહારમા જતો રહ્યો

કુતૂહલવશ બનેલા લોકોનું ટોળું કરશ્વની પાછળ માછળ છેક બોધ્ધ વિહારમા આવી લાગ્યું કરશ્વની યોગિક શક્તિના સો વખાણ કરવા લાગ્યા

કરશ્વની આવી સિદ્ધિની વાતો વિહારમા બેઠલા ભગવાન બુદ્ધના કાને આવી લોકોએ ભગવાન બુદ્ધને કહ્યું 'ભગવન, આપ ખરખર મહાન છે બિખ્ખુ કરશ્વ જેવા મહાન ચિદ્ધિકાર આપના શિષ્યોમાના એક છે જૈતજૈતામા તેમણે ખૂબ જિ કે ટી ગાડ્યા વાટકાને લઈ લીધો-તેમની સિદ્ધિના બજારી.'

ભગવાન બુદ્ધનો તો બપો એક નીતિમત્તા અને સદાચાર પર હતો તેમને આવી સિદ્ધિઓમા જરાયે રસ નહોતો, હિતદુ આવી સિદ્ધિઓ માનવીના વિકાસની આડે આવનાર વિબો છે એમ તેઓ માનતા હતા, તેઓ તરત જ કરશ્વ માસે પલેચ્યા પેલા રત્ન જડિત વાટકો તેમણે હથમા લઈને પટ દઈને જમીન પર પટક્યા અને એ રીતે તેણી નાખ્યા પછી પોતાના શિષ્યોને સંજોશીને કહેવા માંડ્યું

'હો શિષ્યો, હું તમને આવી બધી બાબતોથી નવધાન રહેવા ભાર દઈને કહું છું. આવા ચમત્કારો

માટે જે તેમને વારંવાર મના કરેલી છે જે તમે આ મોહન, વશીકરણ, આકર્ષણ કે માત્રિક ચમત્કારોથી જનતાને આકર્ષવા માગતા હો તો હું તમને સ્પષ્ટ ચમત્કારો કહેવા માથું છું કે તમે ધર્મનો અંશ પણ જાણતા નથી જે તમે તમારું પોતાનું અને સમાજનું કલ્યાણ વાલવા હો તો આવા ચમત્કારોથી હમણાં દૂર રહો અને માત્ર સદાચારને જ વળગી રહો'

આયુષ્ય વધવા છતાં પણ ગાંધીજી ઘરડા યથા ન હતા ૭૦ વર્ષની ઉંમર વટાવ્યા બાદ પણ તેઓ મુક્ત રીતે હસી શકતા હતા. બાળકોની સાથે બાળક જેવા બનીને રહેતા. શ્રીમતી સરોજિની નાયડુએ ગાંધીજીનું આલું અને ખુ રૂપ ભેંધેને એક વાર કહ્યું હતું કે એમની ગભીરતાની અદર પ્રસન્નતાનાં દર્શન એમના હાસ્યમા થતાં હતાં. એ હાસ્ય વિશ્વભરના બાળકો સાથેની નિર્દોષ રમતોમાંથી પણ પ્રગટતું.

ગાંધીજી અત્યંત કુશાગ્ર બુદ્ધિવાળા હતા. તેઓ સફળ બેરિસ્ટર હતા. આથી એમ નામાં આ શુભ હોય એ સ્વાભાવિક હતું એટલું જ નહીં, પરંતુ તેઓ જે જવાબ દેતા તે કેવળ જવાબ આપવા ખાતર આપતા ન હતા અથવા બીજાને નિરુત્તર કરતા ન હતા. એ જવાબમાં બુદ્ધિનો ચમકાર હોવા છતાં કોઈને ઉતારી પાડવા કે નિંદા પાડવા માટે ન હતા. તેઓ ચારે બાજુ હાસ્ય ફેલાવતા અને આસપાસના લોકોમાં કીતુર જગાડતા અને તેમનામાં રહેલા ગર્હિત રહસ્ય વિષેની ઉત્સુકતા પ્રગટ કરી દેતા.

૧૯૩૦માં ગાંધીજી લડન ગયા હતા. ૧૯૩૦-૩૧નાં વર્ષોમાં લડન કિંગ્મ હોલમાં રહ્યા હતા અહીં ગાંધીજીના હસ્તાક્ષર લેવા માટે સેક્રેટરી લોડો દોજ આવતા હતા ગાંધીજી અહીં ૧૫ કી લઈને હસ્તાક્ષર આપતા એ શુદ્ધ વાણિયા ધર્મ તો હેવટ સુધી એમણે ઊંડાંયો ન હતો. શું એ વિધાતાની ખૂબી ન હતી કે એમના સકેત માત્રથી ક્રોડપતિઓની તિન્નેરી ખૂલી જતી. પરંતુ તેઓ હસ્તાક્ષર આપીને ગરીબોને માટે ધન સંગ્રહ કરતા હતા.

એક દિવસ ગાંધીજીની પાસે બ્રિટિશ નીકા સેનાના ભૂતપૂર્વ અધિકારી આવ્યા. ગાંધીજીએ એમને પૂછ્યું આપને કેટલા સત્તાન છે? “નીકા સેનાના અધિકારીએ જણાવ્યું: “ચાર પુત્રી અને ચાર પુત્ર છે.”

ગાંધીજીએ એમને ઝટ જવાબ આપ્યો: “તો અર્ધે રસ્તે સુધી તમારી સાથે હું દોડી શકું છું.” આખા હોલમાં હાસ્ય ફેલાઈ ગયું ગાંધીજીને પણ ચાર પુત્રો હતા.

ગાંધીજીના સ્વભાવમાં જ એમનું હાસ્ય અંતર્ગત હતું. એમનાં આ સ્વાભાવિક હાસ્યનો ઉલ્લેખ કરી કવિવર રવીન્દ્રનાથ ટાગોરે જણાવ્યું હતું કે-

“એમનો અત્મા મુક્ત છે. જો કોઈ વાર કોઈ માણસ મારું ગળું દબાવી દે તો હું તેના પર ખિભાઈ અને ગુસ્સે થઈશ પરંતુ ગાંધીજીનું ગળું દબાવી દેશે તો મને વિશ્વાસ છે-શ્રદ્ધા છે કે ગાંધીજી કદી પણ ગુસ્સે થશે નહીં. સભવ છે કે તેઓ પોતાનું ગળું દબાવનાર તરફ ભેંધેને હસશે અને મરણ સમયે તેમને સહેજ પણ ભાન હોય તો તે વખતે પણ એમનું હાસ્ય ઊંડાંયો નહીં.”

એક વાર સુરિયલ લિસ્ટરે ગાંધીજીને ઈંગ્લેંડ આવવા જણાવ્યું: ગાંધીજીએ હસતા હસતા જવાબ આપ્યો :

“આપના આમંત્રણ માટે ધન્યવાદ. પરંતુ હું ત્યાં આવી શકીશ નહીં. કારણ કે મને નથી લાગતું કે તમારા લોકોને હું કંઈક શીખવી શકીશ.”

લિસ્ટરે જવાબ આપ્યો: “એ તો ઠીક! મારા નિમત્રણની મનાજી એ નથી કે અમે

લોકો તમારી પાસેથી કરું શીખવા માગીએ છીએ. તમારે માટે વિશેષ યોગ્ય એ છે કે તમે લ'ડન આવીને અમારી પાસેથી કંઈક શીખો."

ગાંધીજી આ જવાબ સાંભળી ખડ ખડાટ-હસી પડ્યા એમના આ હાસ્યથી હાજર રહેલા અન્ય લોકો પણ હસી પડ્યા. પરંતુ ગાંધીજી તેમના આ નિમંત્રણ પર ઈંગ્લેંડ ગયા જ નહીં. બ્રિટિશ સદ્વતનતને તેઓ શું શીખવી દેત ?

માણસ જ્યારે પોતાના ઉપર મજક કરે છે ત્યારે તેને નિર્દોષ ગણી શકાય કારણ કે એમાં બૂરા ભાવ હોતા નથી.

એક વાર શાંતિનિકેતનમાં કવિવર રવિન્દ્રનાથ ટાગોર અને રાજનીતિજ્ઞ સત્ પુરુષ ગ'રીજી વચનાં મળની ચર્ચા ધર્ષ ભારતના અ એ મહાન પુરુષોએ પરસ્પર મજક કરી. ગાંધીજીને કવિવરના ઓરડામાં લઈ જવામાં આવ્યા. ઓરડો અત્યંત શુભ-ગારેશો હતો. ગાંધીજીએ ઓરડા તરફ ઓળંગે

કહ્યું કે, "આ નવવધૂના ઓરડામાં મને' કયાં લઈ જાઓ છો? નવવધૂ કયાં છે?"

"તમારી નવવધૂ તો આજે અમારું શાંતિનિકેતન છે. એ આપનું હાર્દિક સ્વાગત કરે છે." કવિવરે જવાબ આપ્યો.

"પરંતુ મને વિશ્વાસ છે કે મારા જેવા દાંત વગરના ઘરડા ગરીમ પુરુષ તરફ એ નજર સરખી નહીં કરે." ગાંધીજીએ અર્થપૂર્ણ જવાબ આપ્યો.

"નહીં, નહીં, અમારી રાણીએ સત્યની સાથે પ્રેમ કર્યો છે અને એકનિકાથી આટલાં વર્ષોથી એની એકધારી પૂજા કરી છે." કવિવરે કવિત્વપૂર્ણ આ જવાબ એક રાજપુરુષને આપ્યો.

"તો તો દાંત વગરના ઘરડા પુરુષ માટે હવે કંઈક આશા છે બરી." રાજનીતિજ્ઞે કવિની વાતને સ્વીકારી લીધી.

બાપુ અને ટાગોર બંનેના વાર્તાલાપમાં ભારતની સત્યપ્રેરક વિદ્વતાનું કેવું સંચોટ ફર્શન થતું હતું !

કલાનો સ્વર્ણ હાવને થાય છે. બીજના કંઈને પણ એ જ સ્વર્ણ શકે, જેને હલ્ય છે, જે સકં છે, જે સકં છે; જેનામાં અંતર સકાતુત્તિ છે- એ જ મહાન કલાકાર થઈ શકે. કલાકાર આપનારી પરુષબી મોથી, આકાશના રમોથી, નિસર્ગથી એકરૂપ થઈ શકે છે, તો પત્રી માનવજાત સાથે શું એ એકરૂપ ન થઈ શકે ? બીજનાં સુખાદુખ સાથે બીજનાં જીવન સાથે એકરૂપ થતાર જ અમર ચિત્ર આલેખી શકશે, અમર ગાન સર્જી શકશે, અમર સાહિત્ય નિર્માણ કરી શકશે.

જેને કલાવિકાસ સાધવો છે તેને પહેલા પોતાનો જીવનવિકાસ સાધવો પડશે. તમે મન, વિચાર, હૃદય અને કલ્પનાથી જેટલે અંતે મહાન બનશો એટલા પ્રમાણમાં તમારી કલાકૃતિ પણ મહાન થશે.

કલા એટલે મુદરના. કલા એટલે પ્રમાણજ્ઞતા. સમગ્ર જીવન પ્રમાણજ્ઞ હયું કે સમગ્ર જીવન સુંડ થઈ જશે. એક તરફ લક્ષ્યાધીય, બીજી તરફ જિજ્ઞાસાધીય, આનું અપમાણ છે તેથી જ તો સમાજ અમુક, વિકાસ, દુઃખી છે સમાજમાં પ્રમાણજ્ઞતા લાવે તો સમાજ સુખી થશે. કલાનો આ જ સંદેશો છે. કલા માનવીને કહે છે: 'પ્રમણ સત્યવાય છે એટલે જ સો હર્ષનું નિર્માણ થાય છે. તમે જીવનમાં પણ એમ જ કરો.'

—સાને ગુરુજી

મારા દીકરાને જેલમાં મોકલ્યો છે

રતુભાઈ મદાણી

રાણપુરથી એક અકર્ષક પ્રાટ થતું હતું એનું નામ હતું 'સોરઠ' મી અમૃતવાવ શેઠ એના તબી હતા

અત્યારનું સોરઠ એ વખતે કાકિયાવાડ તરીકે ઓળખાતું હતું કાકિયાવાડમાં ત્યાર બનેા કરના વ વધુ રજવાડા હતા બધાને વ માવ અગ્રજ સરકારની તા આપતું ખરી જ

તોરઠા પત્રે કાકિયાવાડનું જાણીતું ધંધામાં બહુ માગ ફાળો આપ્યા છે ભેલડી ગુલામી ભોગવવા લોકોમાં હિંમત અને ખુશી પ્રગટાવવામાં પણ આ પત્રે આપણે ફાળો નાનોમૂનો નથી દશી રજવાડા ઓની આપખુ તરફાઓ પણ એનાથી ફૂલના કર એવો અને તાપ હતો જુવાનોને તા એનું બધાણ થઈ ગયું ગમડ ના લોખા પણ ટપાવમાં એના અકની શણ જોયા કર જનતાનું એ માનીનું પત્ર થઈ પડ્યું એ કલણ છાપુ નહોતું કાંતિને વરવી એ એક જાતની જાગતી સંસ્થા હતી

૧૮૩૦માં ગાંધીજીએ રજાજ માટ આશ્રમમાંથી દારૂથ થઈ કરી મી અમૃતવાવ શેઠ કેવળ પત્રકાર ન હતા એ લડવૈયા પણ હતા પાલકાને આગળે સવાયકનો મારવા માડવાની એમણે જહેરાત કરી લોકોમાં અજન ઉત્પાદ પ્રગટી લોકો જુવાનો લડાઈને મરવ જતા થવા લાગ્યા

આવે મમથ કાંતિને વત્તુ તોંગરૂ' શાન્ત કેમ રહી શકે ? નજાર દાં પડી અન એણે લડાઈના વાધા સજી થીરા

એક તા 'સોરઠ' પત્રમાં બરાબર કાંતિની દષ્ટિ, એમાં આ પા આગાહીના જજ અને એમાં મધાણીભાઈની કવચ, પછી પૂછું જ થુ ? જૂના વખતમાં લાઈઓ થતી ત્યાર રણછીડું કુકીડું 'સોરઠ' આગાહીની લડાઈનું રણછીડું બની ગયું

જૂના વખતમાં કવિઓ મોરચા ઉપર જઈને પોતાના કવિતાથી લડત રાખોને થૂર ચડાવતા મધાણીભાઈના લેખો અને કાવ્યોએ આગાહીના સૈનિકોમાં મોતને મડવે પેખાવાની મસ્તી પેા કરવા માંડી ટાકામેળ આદમીઓ પણ ધગી ઊઠા નહોતું લડવું તેઓ પણ લડાઈમાં ઝપલાવવા લાગ્યા કહું ધાનવાના અને કેસર રાજવાનાં ઊંનેા કે ઠર ગુજવા લાગ્યા

છટ્ટી ઓગ્રિવ પાલેશમાં મ થાયહ છટ્ટ થયેા ધીર ધીર લડાઈને રજ જામવા લાગ્યેા જોતજોતમાં લડાઈ આખા તાતુમાં ફવાઈ ગઈ બરવાળા, પધુકા, અને રાણપુરમાં પણ સૈનિકોના થાણા પડી ગયા

મોકામાં માનુ ૫૫ ફારતુ હાવ એવા ૫૫મલિયા જુવાનો સામી છત્રીએ લઈઓ ઝીંદવા લાગ્યા. સૈનિકોએ જેલો બરી દીધી. એવે ટાણે મધાણીભાઈ જેવા માટ બહાર રહેવું મુશ્કેલ હતું લડાઈને મારવે જઈ, થપી મીકુ ઉપાડી, વરસની સજ પામી, જેલમાં જવું એમને માટ સાવ સહેલું હતું

પણ મધાણીભાઈ કાચદાનો ભગ કરી જેલમાં જાય એવા કરતા તેઓ બહાર રહે એ લડાઈ માટ વધુ ઉપયોગી હતું એટલે લડાઈના સેનાની બની કાચદાનો ભગ કરી જેલમાં જવાની લાલચ મધાણીભાઈએ ફાવાવી દીધી સાચા ખમોરવ તા પત્રકાર તરીકે એમણે ભાલના બલમજતા તાપમાં શત કે દિવન જોયા વિના ધૂમવાનું પત્રક કયું

કાચદાજીના કાપ કમથી મધાણીભાઈ સમજણ પૂર્વક અને થા ત્યાપૂર્વક દૂર રહ્યા પણ પ્રસંગ મળ્યા છાવણીમાં સૈનિકોને પાતાના રણગીતો ત ભગાવવા ભેલી જાય ધાઝીવા દેહ, વાકડિયા સુરક્ષ કેટલી રડ જેવી આખો અને પછાડી કંઠ ધરાવતા મધાણીભાઈ એક વાર ગાવાનું શરૂ કર એટલે એમાં તરંગોળ બની જાય લાખાનારા પણ રમથ બની જાય કલોકે સુધી કોઈ ન હલે કે નલે ? મધાણીભાઈ મોતમાં લાવ

તો ગાતાં ધગય જ નહીં એક વખત એમની જીભે કાન્ય સાબ્યુ ઓટલે દિવસો સુધી એની મસ્તી અને નસો ઊતરે નહીં

વડાઈને મોરચે લડી રહેલા શૂરા સેનાનીઓ અને બહાર સૈનિકોનો સરકારને ઓછો તાપ નહોતો પણ મેઘાણીભાઈના સમ્મતતા અહેવાલો, ધગધગતા લેખો અને શૂર યશસ્વતા કાવ્યોનો સરકારને વધુ તાપ લાગવા માડશે

આવા મેઘાણીભાઈને બહાર રહેવા દેવાનું સરકારને કેમ પોષાય? અમલદારોએ ધાયું કે મેઘાણીભાઈને જેલના સળિયા પાછળ ધકેલી દેવામાં આવે તો જુવાનોની મસ્તી ઓસરી જશે લડાઈનો રંગ ઊતરી જશે

પણ મેઘાણીભાઈ કાનદાનો ભગ તો કરતા નહીં એમને પકડવા કેમ? સરકાર માટે એ એક કોપડો થઈ પડશે

સત્યાગ્રહી સૈનિકો કાપદાનો ભગ કરે ઓટલે સરકાર એમને પકડે પકડીને કોટમાં રજૂ કર કોટમાં ફેસ થવાવવામાં આવે એ વખતે બનાવ કરવો હોય તો કરી શકાય પણ સવાગ્રહીઓ તો કાપદાનો ભગ કરીને જેલ ભરી દેવા માગતા હતા એ બનાવ શું કામ કરે? તેઓ તો સામેથી જાહેર કર, ‘પરદેશી સરકારના અનાધી કાપદાનો ભગ કરવો એ અમારા ધર્મ’ છે અમે સમજાવ્યુંપૂર્વક કાપદાનો ભગ કર્યા છે એમને આકરામાં આકરી સજા કરે’

સત્યાગ્રહીઓએ કોર્ટમાં બચાવ ન કરવો, એ લડાઈની એક નીતિ હતી

મેઘાણીભાઈ પણ સત્યાગ્રહી તરીકે કોર્ટમાં બચાવ નહીં કરે એની સરકારને ખાતી હતી, ઓટલે તેઓ કાપદાનો ભગ ન કરે તો ખોટો આરોપ મૂકીને પણ એમને પકડી લેવાનું સરકારે નક્કી કર્યું

અને સરકારે મેઘાણીભાઈની ધરપકડ કરી આરોપ મૂક્યો કે તમે બરવાળાની જાહેરસભામાં ભાષણ કરીને લોકોને સરકારની સામે લડવા માટે ઉત્કર્ષા છે હકીકતમાં મેઘાણીભાઈએ બરવાળામાં એ દિવસે

પગ જ મૂક્યો નહોતો જે દિવસે અને સમયે બરવાળામાં ભાષણ કરવાનો આરોપ મૂકાયો હતો એ દિવસે મેઘાણીભાઈ તો આખા દિવસની ભાવની રજાવાપા પછી ‘સૌરાષ્ટ્ર’ના કાપદેવમાં પોતાનું લખવાનું કામ પૂર કરીને ઘર જઈ નિરાતે નિદર કરતા હતા

નદીમાં નાહીને તો સૌ પુણ્ય કર્માય વગર નાહો પુણ્ય મળે એ વિચેકાઈ લેખાય કાપદાનો ભગ કરીને તો સૌ જેલમાં જાય વગર માનદા ભગે જેલમાં જવાનું મળે એ તો સદ્ભાગ્ય અણીય મેઘાણીભાઈએ હસતે મોઢે ધરપકડને આવકારી

રોજ અનેક સત્યગ્રહીઓ પકડાય રોજ એમને કોર્ટમાં રજૂ કરવામાં આવે રોજ કે. ચાડે અને રોજ સજા થાય લોકોને મન એ રે જીદી અને સામાન્ય ભીના બની ગઈ પણ એક રા મેઘાણીભાઈ અને એમાંય વગર કાપદાન જે એમને પકડાવામાં આવેલા લોકોના રોષ અને કુતૂહલ જગ્યા ધકુકાની કોર્ટમાં મેઘાણીભાઈનો કેલ ચાલ્યો ત્યારે લોકોનાં ટાળેગાળા ઊમટી પડ્યાં.

સત્યાગ્રહી તરીકે કાપદાનો ભગ કરીએ અને પકડે તો બચાવ ન કરવો એ પ્રતિનંદર પણ વગર કાપદાન જે જે ટા આરોપ મૂકીને પકડયા હોય તો બચાવ કરીને સરકારને ઉધાડી પાડવી જેઈએ એવા કેટલાક આગેવાનોનો મત થયો

‘ચાણીસને પણ ખમર પડી ગઈ કે મેઘાણી ભાઈ ઉપર જ્યારે બરવાળામાં ભાષણ કરીને આરોપ મૂકવામાં આવેલો હતો, ત્યાર તેઓ તો રાત્રિપુરમાં એમને ઘેર શક્યા પાક્યા ઊઘી ગયા હતા. મેઘાણીભાઈ બચાવ કરે તો સરકારની કડકી થવામાં મજા નહીં રહે

પણ મિત્રો, સાથીઓ અને આગેવાનોના આગ્રહ પછી પણ એમણે બચાવ કરવાનો ઈન્કાર કરી દીધો પત્રકાર તરીકેની એમની કામગીરી સરકાર જીતી શકી નહીં. એમાં પત્રકાર તરીકે એમણે પોતાની તિલ્લિ અને કદર જેઈ વગર કાપદાન જે જેલવાળાનો લાખ મળે એ જ એમણે જીદગીને

મોઁ લઘાવો ગરુણ

કોઈમાં કેન શરૂ થયા. બરવાગાથી ભાવાવી સખેવા પોલીસોએ તાપી તરીકે જુબાની આપી કે મેઘાણીબાઈએ બરવાગામાં આવીને ભાવજી ક્યુ છે પડાવી સખેવા પો. ભાવજીના ફક્ત પાંચ તેઓ પડી ૧૧

બચાવમાં કઈ કડેવુ લોષ તો કહેવા માટે ન્યાયાધીશ તરફથી સૂચવવામાં આ ગુ મેઘાણીબાઈએ બચાવ કરતા ઈન્કાર કર્યો

“બચાવમાં બીજુ કઈ કડેવુ ન લોષ તો કઈ નહીં, એમનું કાળ તો સભાગરો”, કોઈએ સૂચન ક્યું,

ન્યાયાધીશે પણ મેઘાણીબાઈની કઠ અને કાળોની પ્રથ સા માળગેચી, પણ માર્કિંગન એમને માલગાની તક મળી નહોતી

મેઘાણીબાઈએ સૂચનને વધાવી લીધુ ખોખારા બાઈને ગુ નાબકુ ક્યું અને ‘છે ચી પ્રાર્થના’નું એમનું પ્રિય કા પ ઉપાક્યુ

હજારો વર્ષની જૂની અમારી વેદનાઓ, કલેજ ચીરતી ક પાવતી અમ બચકથાઓ, મરેલાના રુધિરને જીવતાના આસુડાઓ, સમર્પણ એ સહુ તારે કકમ ધારા પ્રભુ કો

ખપા સ્તબ્ધ બનીને સાંભળી રહ્યા મધાણી બાઈની જીભ આખા દશની વેદના અને ભાવના કવવાવા લાગી

નથી જાણ્યુ અમારે પથ ગી આકૃત પડી છે, ખબર છે આટલી કે માતની હાકલ પડી છે, જીવે મા માવડી એ કાજ મારવાની ઘડી છે, ફિકર શી ન્યાલગી તારી અમો પર આખડી છે

પત્રકાર અને કવિ મલ્લીભાના ચલતા ઉપર મરવાની ઘડીન આવકારતા ન્યાયગ્રી વાલ્કનુ ઓજસ અને ખુમારી ઉપસી આ થા

ભલે હો રાત કાળી આપ દીવો ટી ઊભા જો ભલે રણમા પધારી આપ છેલા નીર પાળો,

હડનતાને મહા-રણખ જરીના ઘોષ ગાળો, મરનતાને મધુરી બસરીના સૂર વાળો !

સાંભળનારં સૌ જાણે તેઓ રણમારવા ઉપર રણખ જરીના ઘોષ સાંભળનાં સાંભળના લડનાં લોષ અગર ધાવવ થઈને મધુરી બસરીના સૂર સાંભળનાં પડનાં લોષ એવો ભાવ અનુભવી રધા

અને મેઘાણીબાઈએ વધુ બુદ્ધ અવાજે ઉદ્ધવી કરી શરૂ કરી

તટે છે આભજીયા આપણા આશાકિનારા, હજારો બચતણી ભૂતાવળો કરતી હુકારા, સમર્પણની છતા વહેશે સદા અણખૂ ધારા, મળે નવ માવડીને ન્યા હગી મુકિત કિનારા !

સમર્પણનો સક પ લઈ-દઈને મેઘાણીબાઈએ ચીત પૂરુ ક્યુ તોના દિલની ભાવના આસુ બનીને વટેવા લાગી પડીબર શાંતિ છવાઈ ગઈ

ન્યાયાધીશ પણ અતે ભારતના જ એક વતની હતા એમની આંખોમાં કમક કમક થોડાં આંસુડાંઓ પડી પડ્યાં

કાચદાનો ભગ કે ગુનો કયાં નથી એવા મેઘાણીબાઈને સજ ફરમાવતી વખતે હનસાફનું ત્રાજુ લઈને બેઠા ન્યાયાધીશને કટ્ટી બધા અનુભવવી પડી થશે એ તો એમની આંખો જ કહી આપતી હતી, પણ અમને માત બીજે કોઈ ઉપાય ન હતો મેઘાણીબાઈને જે વર્ષની રજ ફરકારવામાં આવી

નખતની મુર્તિ સમા મેઘાણીબાઈએ વીરને છાજે એ ચીત હસતાં હસતાં અને કોના પ્રજ્ઞામ ચીલતા ચીલતા જેવ જેવા માત વિદાય લીધી

સરકાર ધારેનુ કે મેઘાણીબાઈ જેલમાં જશે એવે હડત મેની પડી જશે પણ સરકારની એ ગણતરી બિંધી પડી લેણામા સરકાર માટ રાખતી લાગણી પેદા થઈ જુવાનોમાં જોમ અને જુસ્સો વધ્યા સન્યાસીઓ જનુનપૂરક કાચદાનનો કાર્ક કમ ગોળવવા લાગ્યા મેઘાણીબાઈની જેલવાત્રાએ લોકોઅ અઘણી માટ વધુ લેણ આપવાની પ્રેરણા આપી

મેઘ છીંબાઈનાં પન્ની શ્રીમતી દમયંતીબહેન આ પરપકડ અને જોવાનાને હમને મોઢે વધાવી લીધી એપનાં પરપરાયણ વૃદ્ધ માતાએ દીકરો જોવામાં ગયો એનું ગોરવ અનુભવુ શ્રીમતી દમયંતીબહેન અને માજી પ્રસંગોપાત સભા, સત્વસ અને બીજા કાર્યક્રમોમાં ઉત્સાહપૂર્વક ભાગ લેવા લાગ્યાં એમની સામાન્ય લાગતી પણ હોડોને બંધ અને પ્રેરણા આપવા લાગી. એમના બોલચાલ બારે આ ર થવા લાગ્યો

થેડા વખત પછી ધ ધુકા યુકમે બહેનોની એક પત્રિકા મળી આ પરિષ માટે તાલુકા ભરમાં ઉત્ખાલનો કેઈ તાર નહીં ગામડે ગામડેથી બહેનો ઊમંગી પરી પરિષ નો મંડપ ખીચાખીચ ભરાઈ ગયો. ટેપે ટેપુ દળાવા લાગ્યુ

મેઘાછીબાઈનાં ધરજ માનુશીને લઈને દમયંતી બહેન પણ પરિષ માં આવી પહોંચ્યા સોએ એમને ઉમંગકથી વારાવી લીધાં

મગન નીતથી પરિષદની શરૂઆત થઈ તીખાં તમતમતાં ભાષણો થયા સંવાગ્રહીઓને ત્રિરદાવવામાં

આજના સરકારના દમનકારી થગવાંની ઝાટકાથી કાઢવામાં આવી આગાદીની લડાઈમાં પૂરો સહકાર આપવા બહેનોને હાકલ કરવામાં આવી

ભાષણો થઈ રવાં બોલે આજ દીની લગાઈમાં તનમનધનથી ભોગ આપવાની બહેનોને હાકલ કરતો એક ઠરાવ રજૂ કરવા માં આવ્યો

શ્રી દમયંતીબહેને ટૂંકુ પણ જુરસાગર બ પણ કરીને આ ઠરાવને ટેકો આપ્યો

પ્રમુખસ્થાને બેઠકવાં ચિંતાનહેને આજ ઉપર બે ભોલ કહેજા મેઘાછીબાઈનાં માનુશીને વિનવિ કરી

‘મને ભાષણ ન આવડે મે માતા દીકરને જોલમાં મે કરતો છે એ ઉપરાંત બીજુ કઈ કામ હેથ તો કહેજે’ સરગતાની મૂનિનમા મજબબ ભવાય આપ્યા

ઠાવ ઉપર ભાષણો થઈ ગયા એ લે પ્રમુગીએ મન માગ કરવ ચૂકયા ઠરાવ લવનુમતે પસંદ થયા

એક વખત મહામહેનતે નિરાલાજીને લખાણના પુરસ્કારના લગભગ સોએક રૂપિયા મળ્યા એ ધોડાગાડીમા મેઠા ત્યારે ગજામાં આ રૂપિયા હતા પરતુ મનમાં તો અનેક લેણદારેની બકી રહેતી રકમનો વિચાર ધૂધવાતો હતો એક જૂખી લિખ રજૂ ટકેન નાખી દીકરા જુકીને પાછપેમો આપ,

એ તો કળિ-વૂનિ! જીતરી પડ્યા ગાડીમાંથી ને મેસી ગયા વૃદ્ધાની સામે શબ્દ નીકળી ગયો ‘મા!’ સામેથી ઉત્તર મળ્યો ‘હા મેઠા!’

‘અરે, મહાકવિ નિરાલાની મા બનને તું બીખ માગે છે? ગણુ દબવીને તને મારી નાખીશો’ પછી આવેશ શમતા પૂછ્યુ ‘શીક, તારી પાસે એક રૂપિયો હોય તો કેન્ધા દિવસ બીખ નકી માગે?’

‘કાલ સુધી!’

‘ને પાચ રૂપિયા હોય તો!’

‘સાત દિવસ સુધી’

‘અને પરચીસ રૂપિયા હોય તો? ગજવામાંથી નીકળતી જતી મોટા પર વૃદ્ધ લાલસામરી દરિ ફેફા રકી હતી અને નિરાલાજી રૂપિયા વધાવતા ગયા છેવટે સોએ સો રૂપિયા હાથમાં બેસા ત્યારે વૃદ્ધા આત્માનદથી બોલી બી ‘આટલી રકમ હોય તો હુ કદી ચે બીખ ન માગુ’

નિરાલાજીએ બધાય રૂપિયા આપી દીધા-ધોડાગાડીનું હાકુ પણ રહ દેવી વર્માને ઘેર ગાડી લઈ ગયા પછી ચૂક થું!

જૂનાગઢથી ગિરનારની તળેટી સુધી ડામરની સડક હોવા છતાં, એકવાર ચઢાણના કારણે, સાઈ-કય ઉપર ભેસીને જવામાં સાઈકલ સવારનો દમઘૂટાઈ જાય પરંતુ તળેટી તરફથી, જૂનાગઢ આવવામાં ઢાળને કારણે વગર પેડલ માર્યા સાયકલ જાય હોડા હોડા

સ પ્યાના ખીસેના રંગ ધીરેધીરે ઢકતા જાય છે આણુ આણુ અધારે આડાસમાંથી ધીરે ધીરે ઊતરી રહ્યું છે. લીની કક્કની પહેરીને કુચરાઓ ચોમેર ધ્યાનમાં ભેસી ગયા છે સડકની ધારે ધારે જેલેલા ભાતભાતના વૃક્ષો અધુરે સગીત લહેરાવતા હોલી રહ્યા છે વીજળીના દિવા રસ્તા ઉપર આખો આખો પ્રકાશ વેરી રહ્યા છે ઝરમર ઝરમર વરસતા વર સાદના હાટણા છુટાઈ રહ્યા છે હરિવાળી ધરતી-માંથી મીઠી સુગંધ મહેકી રહી છે. બરાબર આવે સમયે કુદરતની મોજે લૂટતા એક રંગીલા જુવાનને લક્ષ્યે, સોનેરી રંગે ઝગમગતી સડક ઉપર હમહમિયા બોલાવતી એક સાઈકલ સડસડાટ દોડી આવે

આવે સમયે ગાંધ દિવસ નહીં અને એજ દિવસે દામોદર કુડ પાસે એક પોલીસ, જૂનાગઢ જવા માટે ડોઈ વાકનની રાહ જોતો બેભો છે. મારમાર દોડી આવતી સાઈકલ ઉપર એની નજર પડી એણે જોયું કે સાઈકલને નજીક નથી વાહન વગરહારના નિયમન માટે અવાર નવાર સોપાતી ફરજને કારણે પડી ગયેલી આદતના જોરે એણે તુરત જ સડકની વચ્ચે બેભો, મીસોટી વગાડી, સાઈકલની રોકવા માટે હાથ બેંચો કચેરો

સાઈકલ-સવાર સમજી ગયો કે એના સાઈકલને બંધી નથી. અને એટલા માટે પોલીસ એને રોકવા માટે સડકની વચ્ચેવચ્ચે હાથ બેંચો કરીને બેભો છે

કુદરતની લૂટેલી મોજને પરિણામે ચડેલી ઝરમી ફાણુભરમા ઓસરી ગઈ

"નામ લખશે, નખર પૂછશે ભણે હશે તો પોલીસ સ્ટેશનને લઈ જશે, ગુનેા નોધારો, કોર્ટમાં હાજર થવું પડશે, બે પાંચ રૂપિયાનો દંડ પણ થશે" જુવાનના મગજમાંથી અપાટા બધા વિચારો પસાર થઈ ગયા.

આ સાળી અઝટ અને કડાકટમાંથી બચવા માટે જોતજોતામાં એના ફળદ્રુપ ભેળાએ એક કુક્તિ સંભાડી લીધી.

"જમાદાર સાહેબ! સાઈકલને બંધી તો નથી પણ એક પણ નથી. આધા ખસી જાયો નહિતર આપણે બેચ નહાઈ જશું." જુવાને ફરથી રાડ પાડી.

સાઈકલની હડફેટમાં આવી જવાની મીઠી પોલીસ એકદમ બાણુએ ખસી ગયો જરૂર નહોતી જા જુવાને જોરથી સાઈકલને પેડલ માણું. હમ હમિયા બોલાવતી સાઈકલ પોલીસની બાણુમાંથી સડસડાટ પસાર થઈ ગઈ.

જુવાનની ચાલાકી પોલીસ તુરત સમજી ગયો પણ ત્યાં તો વચાક વટાવીને સાઈકલ અદ્રશ્ય થઈ ગઈ હતી

*

એક દુહામાં કવું છે

દળ ફેરે વાદળ ફેરે, ફેરે નરીના પૂરે,
ઉત્તમ બોલ્યા ના ફેરે, પશ્ચિમ બેંગે સુરે.

સ્વચ્છ અને સુદર ધણુ જીવું છે- અને આ કક્ષાની વધુ કૃતિઓ આપી સાહિત્યને સમૃદ્ધ કરવાની તેમની પ્રતિભા અને ત્રેવડ પણુ છે.

(૨) 'અભીષા'

લેખક : ડૉ. રમણલાલ જોશી;

પ્રકાશક : કમલેશ પુસ્તક ભંડાર, અમદાવાદ

પાના ૨૨૨ કિંમત રૂ. ૬૦૦

હાલિતેર સાહિત્ય તરફ વિદ્વાન સર્જકોની વૃત્તિ વળી છે તે એક શુભ ચિન્હ છે. આવા બે સુદર પુસ્તકોમાં 'અભીષા' અને શ્રી રમેશ જીનીના 'જીરાસા'નો ઉલ્લેખ કરવો જોઈએ. ડૉ. રમણલાલ જોશીના ત્રીસ ઉપરાંત લેખો સાહિત્ય અને વ્યક્તિઓને બાંહેધર છે. સાહિત્યિક વિવેચન લેખો માદ કરતા 'પટ્ટદર્શન' 'સાધન ચતુષ્ટય' 'ભક્તિ' 'સાધના' 'મનની કેળવણી' જેવા ગંભીર લેખોમાં લેખકને પરિશ્રમ તો દેખાય છે પણ અભ્યાસનો જે નિર્ચોડ રજૂ કર્યો છે તે બહુમૂલ્ય છે. 'સૌન્દર્યદર્શ કવિવર'માં શાંતિનિકેતાનની ટાંગેરની આખરી વિદાયને પ્રકરણને છેડે મૂકી કથેય ચિત્ર ઉપસાંધ્યું છે. 'અરવિંદનો દેહત્યાગ'માં શ્રી માતાજીની દૃષ્ટિએ શ્રુત્યને મૂલ્યંધુ છે રાજચન્દ્ર વિષેના બંને પ્રકરણોમાં એક સધુચરિત આર્ષદ્રષ્ટા અને 'આત્મ વિદ્યાના ઉદ્ગાતા'નું આપણને દર્શન થાય છે. શ્રી જોશી સ્વભાવે ફિલસફ છે તેથી 'નન્દનિકા' અને 'વસુધા'માં તેમની ઓણવટભરી દ્રષ્ટિનું હિસ

હરણોમાં રૂપાંતર થાય છે. સ્વામી વિવેકાનંદ અને શ્રી અરવિંદ વિષેના લેખો માહિતીપ્રદ હોવા ઉપરાંત રસસભર બન્યા છે, 'ભારતીય તત્ત્વજ્ઞાનની રૂપરેખા', 'જીવરક્ષનરામના દેહલોક આચાર સૂત્રો'માં વિવચની નવોંનતા આકર્ષક બની છે. સત્ત્વપૂર્ણ અને ચિત્ત સામગ્રી આપતા લેખકો આપણે ત્યાં જૂજ છે તેમાં ડૉ. રમણલાલ જોશી એક

(૩) 'નવચિંતન' નવલિકા અને એપ્રિલ ૧૮૬૬ તાંની ચાપડી ઉદેશી,
નારાયણનગર, અમદાવાદ-૭

દર વર્ષની માફક આ વર્ષનો નવલિકા અને આ માસિકની ગ્રંથવત્તા બંધવી ગયે છે. નવલિકા વિષે શ્રી ધૂમકેતુનો લેખ સરસ રીતે પ્રાસંગિક બન્યો છે. સ્વ જન્યત ખતીના બે પત્રોમાં ભારોભાર સાહિત્યિક ચિંતાન બધું છે. તદુપરાંત વિધિવિધ લેખકોની પદર ઉપરાંત નવલિકાઓ સમાવી શકાય છે. શ્રી નાનુભાઈ સુરતીની નાટિકા 'અભયારવર' બ્યાન ખેંચે છે તેવી જ રીતે શ્રી દીનકર જોશી, મૂળરાજ રૂપરેવ અને લાલભાઈ પટેલની કૃતિઓ સત્ત્વશાળી બની છે. દર વર્ષે શ્રી ધૂમકેતુની સ્મૃતિમાં પારિતોષિક આપતું આ માસિક કોઈ જાતના દાન અને ડોળ વિના સાહિત્યની મૂક સેવા કરતું બહુ તાળીસમાં વર્ષમાં રૂચેશ કરે છે એ ગૌરવની વાત છે અને શ્રી ચાપડીભાઈના શબ્દોમાં આનું નિરૂપણ એક જ શબ્દમાં આવી બન્યું છે- 'નિધા'.

એક વૈદ્યરાજ આરોગ્ય સાચવવાનું સીધું-સદુ સૂત્ર આ પ્રમાણે કહેતા

પાવકો ગરમ, પેટકો નરમ ઓર શિરકો રખો ઠંડા,

ઓર ફિર આવે ઠાકટર તો ઉસકો મારો ઠંડા.

'જો જીવનને સુખમય બનાવવું હશે તો આપણે 'શિરકો ઠંડા' મગજને એકદમ ઠંડા-ચાત રાખવું પડશે. 'પેટકો નરમ'—જોણું અને માપસર ખાધને પેટને નરમ રાખવું પડશે. 'પાંચકો ગરમ'—સેવા અગર યાત્રા માટે ષગને ગરમ-સદાય તત્પર રાખવા જોઈશે. બસ આટલું કરો અને જીવંતો કે તમારામાં કેવા પ્રકારની ચેતના આવે છે.

અંમારાં પ્રકાશને।

આવા હતા બાપુ-૧-૨-૩-૪-૨-૦૦	
ગાંધી ગુરુ —	— ૧-૨૫
ગીતાંજલિ એક અધ્યયન —	૧-૨૫
અલ્લાહના બંદાઓ —	૦-૩૧
મસ્તીની પળોમાં —	૦-૬૫
ગાંધીજી સાથે જીવનયાત્રા —	૦-૨૦
ગુરુદેવ સાથે જીવનયાત્રા —	૦-૨૦
શ્રી રામકૃષ્ણ પરમહંસ	
સાથે જીવનયાત્રા — —	૦-૨૦
શ્રી રમણ મહર્ષિ સાથે	
જીવનયાત્રા — —	૦-૨૦
શ્રી રામકાસ સાથે જીવનયાત્રા —	૦-૧૫
શ્રી અરવિંદ સાથે જીવનયાત્રા —	૦-૧૫
મા આનંદમયી સાથે જીવનયાત્રા —	૦-૧૫
રામતીર્થની રત્નમાણી —	૦-૩૫

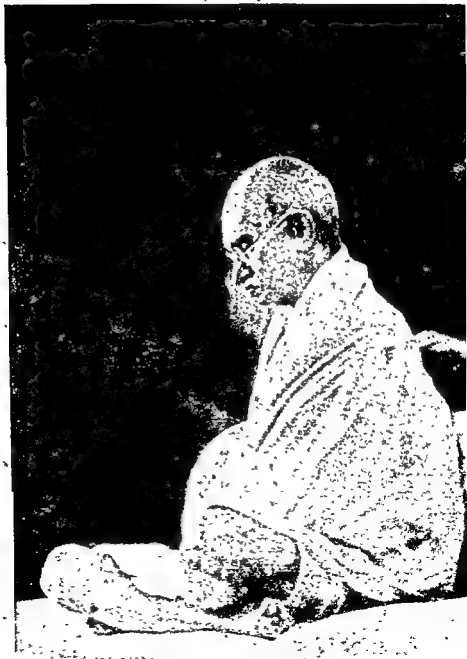
સુંદર, સ્વચ્છ અને મુદ્રિત છાપકામ માટે

સુરૂપ મુદ્રિકા તમને મદદરૂપ બનશે.

સુરૂપ મુદ્રિકા રેસકોર્સ રોડ, કન્યાગ્રામીણાલય આગે, રાજકોટ-૧

વૈષ્ણવજ્ઞ

સાંસ્કૃતિક સમન્વય ગ્રંથાલય માસિક-જૂન : ૧૯૬૯

અનુક્રમણિકા

પૃષ્ઠ :	લેખ :	લેખક
૯૧	અનંત તરફ ..	ચુરુવલ મલિક
૯૨	પરિભ્રમણ ..	'આશુતોષ'
૯૩	બેનના સહારણા..	મણુલા ગિરી
૯૭	વૈષ્ણવજન તો તેને કદાએ....	વસંત પટેલ
૧૦૧	બાપુનો પત્ર..	
૧૦૨	સફળતાની કસોટી .	પુરાનન જુથ
૧૦૫	'અથ વિના પ્રેમ નહિ' ..	'અનિલ'
૧૦૮	મહાભારતનો સુદૃઢ	
૧૦૯	મારા એવા જાગ્ય કયાથી..	રઘુભાઈ અઢાળી
૧૧૩	ભજન ..	દેવા.
૧૨૦	જૂની પેઢીના સાક્ષર કેશવ હ. ધ્રુવ	ધૂમકેતુ
૧૨૨	અવ્યોહન .	શિ.

મુદ્રાણ :-

પૃષ્ઠ ૧૦૨ પછી ૧૦૩ અને ૧૦૪ જોઈએ તેને જાહેસે
૧૦૪ અને ૧૦૩ છપાયા છે તો તે ફરવીને વાંચવા વિનંતિ.

સુચના

[ગ્રાહકોને]

દર માનની આગમી તારીખે અંક પ્રતિબદ્ધ થાય છે.

પંદરમી સુધીમાં અંક ન મળે તો પોસ્ટ ઓફિસમાં નવાન કર્યા પછી કાર્યાલયને જતાપણુ અંક વિનિમયમાં લઈને મોકલાવશે.

નમ તે મંદિને ગ્રાહક ઘર્ષ શકાય છે

આ માનિતમા પ્રતિબદ્ધ થતા વિચારો જે તે લેખકોના છે સપાદક તે વિચારમાં સંમત છે જ તેમ માનવું નહિ.

[લેખકોને]

'વૈષ્ણવજન'માં સરકૃતિ, કલા, શિક્ષણ અને ગાહિતિ વિષયક લખાણો લેવામાં આવે છે

લખાણ ગદ્ય, શૈલિક, તાલુ, હોય એવી અપેક્ષા રહે છે કાગળની એક બાજુ સાતીથી લખવું

લઘીજમ

દેશમાં [રજન] ૬ રૂપિયા

વરદેશમાં સેપ્તા શિ. ૭

“ત્રૈપથવજન”

૨-સમકૃષ્ણનગર

રાજકોટ-૨

પ્રકાશક, મુદ્રક, માલિક : મીરેન ગાધી : સંપાદક : નવીન ગાધી : ૨, સમકૃષ્ણનગર, રાજકોટ-૨

મુદ્રણ-પ્રકાશન સ્થાન : સુરેષ મુદ્રિકા, રેઈસકોર્સ સેડ, રાજકોટ

હું, મોટાં થવા માંય મળા છે.....

...શાલુ! અને દનેકાળ માળાપની સારથંભાળ સાથે બાળકોને પૂરતી નોગવાઈ મળે તો જિંદગીમાં એમને વધુ ઉજ્જવળ તકો સાંપડી શકે. પરંતુ બાળકોના ઉછેર માટે અર્થ પલ્લુ કસવો પડે છે-આધખોરાદી, કપડાંલેતાં, લણતર, ઔષધોપચાર અને પાછળથી એમની જિંદગીની શુભ શરૂઆત માટે.

આપનાં બાળકો પોતાના પગ પર હિલાં રહે તે માટે તેમને સહાયક થ બનો. આપના બાળક માટે દેના બેંકમાં સગીર વચ્ચત ખાતું ખોલો. એ ખાતું એ પોતે ચલાવી શકે છે અને એના પર ૩૬% વ્યાજ પણ મેળવી શકશે.

દેના બેંક લિમિટેડ

રજિસ્ટર્ડ ઓફિસ રેલવે પુ નાનછ નિડિય,

૧૭, લેમિન સર્કલ, મેટ્રા મુબઈ-૧

પ્રવીણવદ ૧ ગાંધી, ચંદરમન

અનુક્રમણિકા

પૃષ્ઠ	લેખ	લખક
૯૧	અનંત તરફ	સુરુદય લ મલિક
૯૨	પરિભ્રમણ	'આદ્યતોપ'
૯૩	બેનના સભારણા	મળુલા ત્રાપી
૯૭	વૈષ્ણવજન તો તને કર્ણએ	વસંત પટેલ
૧૦૧	બાપુનો પત	
૧૦૨	સફળતાની કસોટી	પુરાતન જુથ
૧૦૫	'બધ વિના પ્રેમ નહિ'	'અનિલ'
૧૦૭	મહાભારતનો સાર,	
૧૦૯	મારા એવા ભાગ્ય કથારી	રતુભાઈ અદાબી
૧૩	ભજન	દેવા
૧૨૦	જૂની પેઢીના સાક્ષર કેસવ હ મેવ	ધૂમકેતુ
૧૨૨	અવનોકન	સિ

ગુધારો :-

૧૫૬ ૧૦૨ પછી ૧૦૩ અને ૧૦૪ જોડેએ તેને બદલે
૧૦૪ અને ૧૦૩ જગ્યાએ છે તો તે ફેરવીને વાંચવા વિનંતિ

સૂચના

[આ મેને]

૬૨ માનની બારમી તારીખે અંક પ્રગિય જાય છે

૫૬૨મી સુધીમાં અંક ન મળે તો પોસ્ટ ઓફિસમાં તપાસ કરી પછી કાર્ડ લખને જમાવવું અંક શિલિકમાં વળે તો મોકલાશે

૧૫ તે મહિને આ અંક થઈ શકે છે

આ મહિનામાં પ્રગિય થના વિચારા જે ત લખકના છે સપાદક તે વિચારમાં સમાન છે જ તેમ માનવું નહિ

[લખકોને]

વૈષ્ણવજન'માં સરકૂતિ કલા શિક્ષણ અને માહિતિ વિષયક લખાનો લેવામાં આવે છે

લખાણ સાફ મૌલિક તાજુ હોવી અવી અપેક્ષા રહે છે કાગળની અંક બાજુ સાલીથી લખવું

લેખાંજમ

મથા [૨૨૫] ૧ રૂપિયા

૬૨૦ મથા એક રૂપિયા

“વૈષ્ણવજન”

૨-રામકૃષ્ણનગર

રાજકોટ-૨

પ્રકાશક મુદ્રક, માલિક ધીરેન ગાધી સપાદક નવીન ગાધી ૨, રામકૃષ્ણનગર રાજકોટ-૨

મુદ્રણ-પ્રકાશન સ્થાન સુરેષ મુદ્રિકા રઈનકોર્સ રોડ, રાજકોટ

હું, મોટાં થવામાંય મજા છે.....

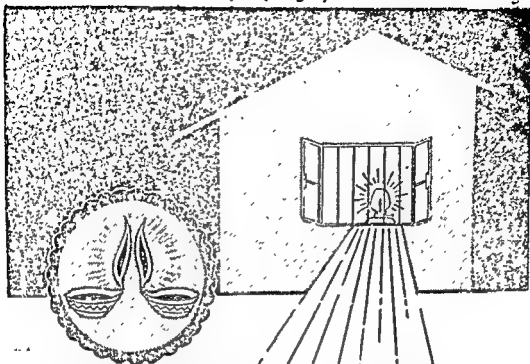
...શાશ્વત અને રનેડાળ માખાપની સારસંભાળ સાથે બાળકોને પૂરતી ભોજવાઈ મળે તો જિંદગીમાં એમને વધુ ઉજ્જવળ તકો સાંપડી શકે. પરંતુ બાળકોના ઉછેર માટે ખર્ચ વધુ કરવો પડે છે - ખાખાપોરાફી, કપડાંલેખાં, ભણતર, ઔપચોપચાર અને પાઠગથી એમની જિંદગીની શુભ શરૂઆત માટે. આપનાં બાળકો પોતાના પગ પર ઊભાં રહે તે માટે તેમને સહાયક થ બનો. આપના બાળક માટે દેના બેંકમાં સગીર જયત ખાતું ખોલો. એ ખાતું એ પોતે ચલાવી શકશે અને એના પર ૩૩% વ્યાજ પણ મેળવી શકશે.

દેના બેંક લિમિટેડ

રજિસ્ટર્ડ ઓફિસ દેહરાડુ નાનકુ નિગિચ,
૧૭, લેનિંગ રોડ, કોટ મુખર્જી

પ્રવીણચંદ વ ગાધી, ચેરમેન

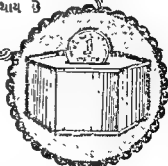

એક દીવાથી બીજો દીવો પેટાય છે ... એક નાનકડી
જ્યોત ઘર આખામાં અજવાળું કરી મૂકે છે ...

આપ રોજ એક એક પૈસો કે એક એક
રૂપિયો બચાવતા બંધો તો એ નાનકડી
બચતમાંથી મોટી રકમ બનીને રાષ્ટ્રનાં
ઉપયોગી કાર્યોમાં મદદરૂપ થાય છે

નાની બચત

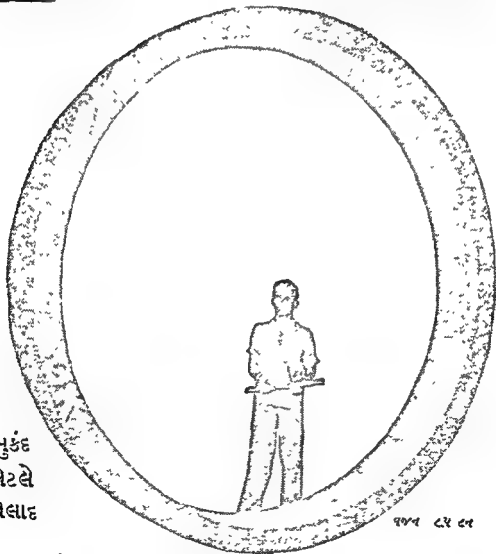
નાનેરા પ્રયાસોનું મોટું પરિણામ

ગુજરાત સરકારના માહિતી ખાતા નરહથી પ્રકાશિત

મુકુંદ

મોટાં, ભારે, વિષમ સ્ટીલ કાસિંગ્સ માટે...

મુકુંદ
એટલે
પોલાદ

૧૪૧ ૮૪ ૮૧

મુકુંદ આયર્ન એન્ડ સ્ટીલ વર્ક્સ લિમિટેડ, કુર્લા, મુંબઈ ૭૦ એએસ

ગુજરાત સ્ટેટ ફો-ઓપરેટીવ લેન્ડ ડેવલપમેન્ટ બેન્ક લિ.

(રજીસ્ટર્ડ ઓફીસ : અમદાવાદ)

૪૯૯, આશ્રમ રોડ,
નવરંગપુરા.
અમદાવાદ-૬.

સહકાર, ભવન
ટેકરભાઈ રોડ,
રાજકોટ.

ગુજરાતના ખેડૂતોની તેમની જરૂરીયાત
૧૮૧ શાખાઓ દ્વારા પુરી પાડનારી
રાજ્યની કેન્દ્રિય સંસ્થા

આ બેન્કની સભ્ય સંખ્યા, ૬,૩૯,૪૧૫
આનુષંગિક બેનુઓ માટે અનાર સુધી કરેલ ધીરાણ

	સંખ્યા	ધીરાણ કરોડ-લાખ.
[૧] નવાકુવા	૧,૨૨,૩૭૧	૨૩ ૯૨
[૨] જૂના કુવા	૨૫,૨૯૨	૨ ૧૯
[૩] ઓઇલએન્જીન ઇલે મોટર્સ	૧,૦૯,૨૩૯	૩૩ ૧૭
[૪] ટ્રેક્ટર્સ	૨,૬૦૩	૪ ૭૦

તેમજ અન્ય હેતુઓ માટે મળી
કુલ રૂા. ૮૧ કરોડ અને ૩૨ લાખનુ ધીરાણ કરેલ છે.

મગનભાઈ ર. પટેલ
ઉપપ્રમુખ.

હરિપ્રસાદ હ ત્રિવેદી
આઈ. એ. એસ. સીલર્ડ
મેનેજિંગ ડિરેક્ટર

ઉદયભાણુસિંહજી
પુત્રચન્દ્રસાગર ઓફ પોરબંદર,
પ્રમુખ

always
be beautifully
dressed in
thackersey's
everfresh

Dreamy outfit to relax in made from
'everfresh' (67% 'Terene', 33% Cotton)
fabric that refuses to crease or crumple
In a gay tantalising screen print with
handsome dreamboat in matching stripes!

Also 100% Cottons marked

TEBILIZED for tested crease-resistance

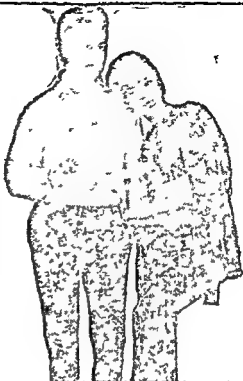
and a wide range of Shirts, Suits, Screen Prints,
Poplins, Voiles, Cambrics, Jacquards and Tickings.

THE HINDOOSTAN SPS. & WYS. MILLS CO. LTD

THE INDIAN WFB. CO. LTD

18, Apollo Street, Bombay 1

thackersey group *Makers of Fine Cottons!*

જલનાથ

સાગર ખેડુઓનો રખેવાળ

શ્રી રત્નાકર સાગરની મહેર હોજો

દરિયાદેવ જલનાથ વહાણવટીઓનું અહોનિશ જતન કરે છે વિજ્ઞાનની ઉત્કૃષ્ટ શોધને આધારે બંધાયેલાં સિંધિયાનાં આધુનિક અને પોલારી જહાજોને મુસાફરોની સંપૂર્ણ સલામતી, સુખ અને સગવડ સાચવે છે ભારતમાં હોંધી ઓટા સિંધિયાને વેપારી નૌક્રાંડરો દેશવ્ય હાથના અને દરિયાપારનાં દેશો સાથેનાં આપણાં વ્યાપારનું મહત્વનું ભાગ છે

સિંધિયાનાં જહાજો સમગ્રની આવરણકામો પૂરી પાડે છે

શ્રી સિંધિયા સ્ટીમ નેવીગેશન કંપની લિમિટેડ, સિંધિયા હાઉસ બિલ્ડિંગ માર્ક, પુનમ ૧

ITA 5-15N-9 GUJ

રૂપાયતન

ગિરનારની તળેટીમાં આવેલ કળા કારીગરી અને સૌન્દર્યનાં ધામ સમા રૂપાયતનમાં શરૂ કરવામાં આવેલ વિનય મંદિરમાં નવા સત્રથી ૮ થી ૧૧ ધોરણ સુધીના અભ્યાસની સગવડ છે

રૂપાયતનમાં રહીને જ અભ્યાસ કરવા ઇચ્છતા વિદ્યાર્થીઓને માટે શ્રી એતાણી છાત્રાલય તથા શ્રી સાર્વજનિક કુમાર છાત્રાલયની સગવડ છે ગિરિ તળેટી અને ભવનાથમાં રહીને પણ કેટલાક વિદ્યાર્થીઓ રૂપાયતન વિનય મંદિરનો લાભ લે છે અતુલની શિક્ષકોના માર્ગદર્શન નીચે વિદ્યાર્થીઓને શિક્ષણ અને જીવન ઘડતરની તક મળે છે

ગામડામાં પ્રાથમિક શિક્ષણ પૂરું કરીને વધુ અભ્યાસ કરવા ઇચ્છતા વિદ્યાર્થીઓ માટે રૂપાયતનની વ્યવસ્થા બધી રીતે ખૂબ જ અનુકૂળ છે રૂપાયતનમાં અંગ્રેજી, ગણિત ઇત્યાદિ વિષયોના શિક્ષણ માટે ખાસ કાળજી લેવામાં આવે છે

રૂપાયતનનું નવું સત્ર તા ૧૬ મી જૂન ૧૯૯૯ થી શરૂ થાય છે પ્રવેશ મેળવવા માટે લખો અગર સંપર્ક સાધો

સંચાલક • રૂપાયતન : ગિરિતળેટી - જાનાગઢ

અનંત તરફ

બપોરનો સમય હતો.

એક નવમુવાન પોતાના વૃદ્ધ પિતાના મૃત-દેહની સાખની એક પોટથી, ફોલાથી શણગારીને, પોતાના ઘોડાને સંસ્કૃતમાં સાખીને, અનંત યાત્રિથી, સમુદ્ર કિનારાથી ઘોડે દૂર ધીમે પગલે જતો હતો.

પછી તે અચાનક અટકી જવો અને સાખની પોટથીને શાલાપૂર્વક પ્રણામ કરીને, એણે પોટથી જલ-દેવતાને સમર્પણ કરી દીધી.

જ્યારે એ કિનારા તરફથી થાણી ફોલા જ્યારે એનું મુખ અનંતના આલોકથી ઉજ્જવળ હતું. એની આંખોમાં મૃત્યુની ગંભીરતા અને ગહનતા હતી. એમાંથી અલૌકિક આનંદની ધારા વહી રહી હતી. એના મોનમાં એક અજબ મિલન હતી.

અને એ બધું કેમ ન હોય ?

આખર, એ અનંતની યાત્રા કરી આવ્યો હતો.

પરંતુ થું એવી યાત્રા કેવળ મૃતદેહની સાખની પોટની સાથે લઈ જઈને જ-જેમકે એ એક વ્યક્તિનું સર્વસ્વ હોઈ-વઈ શકે છે ?

થું અનંતની ઝાંખી માત્ર મૃત્યુના દ્વારમાંથી જ વઈ શકે છે ?

પરંતુ એ મૃત્યુ ઘટીરું જ છે થું ?

નહીં, એ ખુદી-અલ્પથી ભક્ષ્ય પણ છે.

તો થું, જેણે પોતાની ખુદી ખોઈ, તે જ માત્ર ખુદાને જ જોઈ શકે છે ?

ખુદા કોણ, થું છે ?

આનંદ ! અત્યંત !

તો થું જિવંતી સીમામાંથી નીકળીને અસીમની એક ઝાંખી તરફ પડે છે ?

કોણ જાણે ? મૌન રહેવામાં જ ભવાઈ છે.

અને મૌન-ચરીર, મન અને હૃદયનું મૌનમાં જ અનંતને સમજાવ શકાય છે અને એનો સ્વાદ પણ વઈ શકાય છે.

તો અનંતનો જય હો !

- શુરુદયાસ મલ્લિક

મહાનુભાવ

કેટલીક વ્યક્તિઓ એવી વિરલ હોય છે જે ગમે તેટલા ઉચ્ચતમપદને પોતાની પ્રતિભાનું કંઈક આગવું પ્રદાન કરી શકે છે. ડૉ. આશીર કુસેન માનવી કેવા હોવા જોઈએ તેનું શ્રવણું પ્રતિક બની રહ્યા. રાષ્ટ્રપતિપદને પણ તેમણે ઓપ ચકાવ્યો ત્યાં સુધી કે તેમની પ્રતિભાનું મૂલ્યાંકન કરવા માટે રાષ્ટ્રપતિપદનો માનદ હ અપૂર્ણ બન્યો. અભિયા મિલિયાના માસિક પંચોતેર રૂપિયાના એક સિફ્ટે, મુસ્લીમ હોવા છતાં હિન્દુ રાષ્ટ્રના ગુરુપદને શોભાવ્યું-દીપાવ્યું અને સર્પની કોંચળીની જેમ જીતારી પણ નાખ્યું. કરોડો ડેવાને વસવસો દેનાર તેમના મૃત્યુએ જાણે રાષ્ટ્રજીવનમાં ચન્દ્રાવકાશ સર્જી દીધો-તેમના મૃત્યુના સમાચારને લહેરાવવાની આકાશવાણીની જીગર પણ ચાલી નહિ અને નિદાન માટે આવેલા ડોક્ટરો હાથને મચળતા જુ ઊભા રહી ગયા. વાસ્તવમાં તેા સાચા અર્થમાં જેને ખરેખર માનવી કહી શકાય તેવા એક શ્રેષ્ઠીની વિદાય વખતે જ જનતાજનનાઈનને ખ્યાલ આવ્યો કે વિરાટ ગયો-વામણાઓ જ રહ્યા. રાષ્ટ્રપતિ બન્યા પછી, જેન મુનિજી તથા કુસેનના આશિષ લેશ જનાર આશીર કુસેનનો સર્વધર્મગ્રેમ જોષને વિરોધીઓ પણ મોમાં આગળા ધાલી ગયા હતા. ઉચ્ચારણમાં અને વર્તનમાં બ્યવહારે વિનિમયમાં ડૉ. આશીર કુસેને ક્ષમા, શીલ, ઓદાર્ય અને માનવગ્રેમના જે અતિ ઉચ્ચ શિખરો સ્થાપ્યા તે જિયાઈ દેશવાસીઓને નજર સમક્ષ રાખવી રહી. ઉદાન, કૂલ, પશુ, પંખીના શોખીન તેમના આત્માને આ જગત માનવઉદાન સમુહ હતું જેમાં તેઓ બાગમાનની અદ્યથી વિહર્ષા; માવજત કરી; સુવાસ લીધી અને આપી. છેલ્લી આસામની સફર વખતે એક બોલતી વાચાળ મેનાને તેઓ લાવ્યા હતા. પણ એ કમનશીય મેના આજે ખાગેશ બની ઢરો જગતને

આપવા જેવો સદેશો રાષ્ટ્રપતિજીએ કદાચ તેને લખાવ્યો હોત અને તેા રાષ્ટ્રપતિભવનની એ મેના છતિહાસમાં પણ અમર બની જાત. પરંતુ છતિહાસ પોતે જ વિચિત્ર ઘટનાઓનું મૂળ છે અને તેના પ્રવાહોને ઘાઈ નાથી ચક્રાવું નથી.

‘ગર્હસ્થાપન’

ભારતના છતિહાસમાં એક એવા સમય આવી ગયો કે ‘સરહન્ના માધી’ તરીકે ઝોળખાતા ખુદાઈ ખિદમતગારોના સેનાની ખાન અબ્દુલ ગફ્ફારખાન અને મહોત્તમા ગાધીજી બન્નેને સમય દેશના ભૌતિક હલકમાં એક જ સ્થાને બેસાડેલા. આઝાદી પછી, અને પાકિસ્તાનની રચના પછી, પખ્તુનીસ્તાનની માત્રણીના આ શુલ્ક પુરસ્કર્તાને લસ્કરીરાજો હેરાન કરવામાં બાકી નથી રાખી. એક સરહંદી પહાણમાં ગાધીજીએ જે પરિવર્તન શક્ય બનાવ્યું તે આટલા વર્ષો પણ બેસે છે : ૧૯૬૭ના વર્ષનો નંદેર દ્યાતિ એપ્રિલ ખાન સાહેબને આપીને ભારત સરકારે એક કલ્પ અલ કલ્પું છે તેાફાન અને ધીગાજા જેમની રૂઝરમાં બ્યાપ્ત છે એવા સરહંદી પહાણોમાં ગાધીજીની અદિસાની લાવના જમાવનાર વ્યક્તિમાં કેટલી આતરિક પ્રયત્ન સક્તિ ઉરો તેના હાખો ખાનસાહેબે પૂરા પાડ્યો છે. આ અગાઉ આ એપ્રિલ ખુનોના મહાસચિવ ઉયા અને સ્વ. માટીન દયમર કિરને અર્પણ થયો છે તે હારમાળામાં સરહંદના ગાધીની વરણી સર્વથા ગેય છે. માધી શતાબ્દી વર્ષમાં, આ દેશમાં તેમની હાજરી રોમાંચક બની રહેશે તેમાં શકા નથી. આપણા પડોશીને આ બાબતે નારાજ થાય તેથી ફેફડી જઠવાનું કાઢ કારણ નથી. કેમ કે પાકિસ્તાન તેા છડેચોક નાગા વિદોહીને શસ્ત્રો પૂરા પાડે છે. ત્યારે આ તેા એક વ્યક્તિનું મૂલ્યાંકન કરવાનું છે અને તે વ્યક્તિ જેના હિરુસો આઝાદીની લડવમાં કાઢનાથી જીતારની કહાનો નથી.

[અનુ ૦ ૫૪ ૧૧૭

બેનનાં સંભારણાં

(એક સ્ત્રીના ઉપરથી)

મજુલા ગાથી

શહેરના મધ્યભાગમાં નગરચેકની હવેલી તરીકે ઓળખાતું બે માનું ડેવીબધ મકાન છે. મકાનને પહેલે માંગે વિદ્યાગ દિવાનખાનું છે. દિવાનખાનાની સજવજમાં બૂની અને નવી કપડાના દર્શન થાય છે.

ચીત્ર મહિનાના તડકા તપી રહ્યા છે. બપોરનો તમથ છે. ગરમીમાંથી બચવા માટે બારીએ બારીએ ખમની ટકીઓ બાંધી છે. ટકી ઉપર છટ કારેક પાણીનાં મોતી ટપકી રહ્યાં છે અને અમાથી બગાઈને આવેલો ઠડો પવન આપાણે ખડમાં ખુસ્સો પાથરી રહ્યો છે. વાતાવરણ શાન્ત અને શીતળ છે.

બપોરનું ભોજન લઈને નગરચેક નચીનભાઈ કિયુ ડ કિયુ ડ બૂની રહેલી હિડાગાખાટ ઉપર બેઠા બેઠા ચિત્તવ્રતથી પાન બનાવી રહ્યા છે.

“કોઈ એક બેન મળવા આ થાં છે ?” પડદો બેનચીને દનાતે પગડે દિવાનખાનામાં દાખલ થઈ, નોકરે ચેકને બમર આપ્યો.

“આપારે ? આવા તડકામાં ?” એકવા ?” નચીનભાઈએ એક સામગ્ર પ્રશ્નો પૂછી નાખ્યા.

“સાથે નેક વર્ની એક દીકરી છે.” નોકરે જણાવ્યું.

“બહે આ થા પડદો ઉઘાડી નાખ અને એમને અદર લઈ આવ.” નચીનભાઈએ તૈયાર થઈ ગરેડું પાન મામાં મૂક્યું.

ઉમર ત્રીસ વતીસ વચ્ચની પણ વૃધાવની છાયા ફરી વળેલી દેહ ધારીતો પણ અકાળે કરમાઈ ગોલો, હાથો નમણો પલ વેળાથી વિચાઈ ગાલો, આખોમાથી નડી નિર્વિપતા અને પવિત્રતા નીતરે પરુ નિરમા પ્રગટેલા દાદાનવથી સાથે ખાસ કરે કપડા સ્વચ્છ અને સુડા પણ ગરેડાઈ ડાકિયા કરે, એવા એ બહેન આગવિરે વચ્ચાડવી પોતાની દલેક વર્ણની દીકરી સાથે દિવાનખાનામાં દાખલ થયા.

“નમસ્કાર, બાઈ !” બહેન પ્રવેશ દ્વાર પાસેજ ઊભા રહી ગયાં.

દિવસ અને રાત ચેકના તબોધનથી દેવાયેલા નચીનભાઈના કાનને ‘બાઈ’નું સંબોધન બહુ મીઠું લાગ્યું.

‘આવો બહેન !’ વિવેક અને વિનયની મૂર્તિસમા નચીનભાઈએ હિડોળા ખાટ થભાવી, સહેજ ઊભા થઈને આવકાર આપ્યો.

પરેષ દ્વાર પાસેજ ગાલીરાના છેડા ઉપર મા દીકરી બેસી ગઈ.

“નીચે નહી, બેન ! થા” ઉપર બેસો.” નચીનભાઈએ વિવેક કર્યો.

“તમ જેવા મોગ માણસની ધાજરીમાં માસાથી ગાલી તકિયા ઉપર બેઠાથ નહી, અહીજ દીક છુ.” શરમ અને તકોથથી બહેન નીચી નગરે ભોલ ખોલરી રહ્યાં.

“બોલો બેન ! અત્યારે આવા તડકામાં કેમ ધકકો ખાલો પડયો ?” અજાણ્યા બેન સાથે કોઠાનમાં વાતચીત કરવામાં લાખ અનુભવતા નચીનભાઈએ પ્રશ્ન કર્યો.

“આવી છુ તો વખાની મરી, પગ નોતો ઉપડયો. થમ બૂની ઓળખાણને આધાર આવી છુ માસી ઓળખાણ પડી ?” નીચી નગર નોરીને, દીકરીના આથા ઉપર ઘાથ ફેરવતા ફેરવતા બેન બોલ્યા.

“તમારો પ્રથ સાવજ્યા પછી એમ થાય છે કે તમને કયાક જોથ છે થતુ ઓછો વિદ્યેર કઈ થાતુ આપતું નથી.” નચીનભાઈએ પોતાની સમૃતિને ઢંઢોની જોઈ.

“આપને નાનપણમાં ઘારે રમ્યા છીએ હુ જોડતરી.”

“અરે ! તું જ ગોદાવરી ?” નગીનભાઈ
આભા બની ગયા અને એમની સાથે ભૂતકાળના
સ સ્મરણોની હારમાળા તાજ થઈ

*

જૂનો રાજશાહીના વખતમાં નગરશેઠનો માન
મરતબો અસાધારણ લેખારો ભગવાનદાસ શેઠનું
રાજમા સાફ એવુ ચલણ એમના અસાધારણ વ્ય
કિતવે નગરશેઠના સ્થાનને વધારે ગૌરવનું બનાવેલું
નગીન ભગવાનદાસ શેઠનો એકનો એક પુત્ર લાડ
કોડનો કોઈ પાર નહી

શેઠની પેઢીમાં તુળજશંકર નામના એક મુનીમ,
ભગવાનદાસ શેઠનો એમણે ખૂબ જ વિશ્વાસ અને પ્રેમ
સ પાઠન કરેલ મુનીમને એક દીકરી નામ એનું
ગોદાવરી મુનીમની સાથે ધણીનાર એ નગરશેઠને ત્યાં
આવે નગીન અને ગોદાવરી સત્તી ઉમરના શેઠ
અને મુનીમ એમની વાતોમાં ધરનાઈ જાય નગીન
અને ગોદાવરી એમની રમતમાં ગુ થઈ જાય બન્ને
વચ્ચે ભાઈ બેનનો નેહ બધાંયે નગીનના બાને
પણ ગોદાવરી દીકરી જેવી વધાઈ લાગે ક્યારેક
મ્યારેક તેઓ ગોદાવરીને ક્રેક બે દિવસ પોતાને ત્યાં
રોકી રાખે વારતહેવારે તે ગોદાવરી નગરશેઠની
ધવેલીમાં જ ટોપ

જેત જેતામાં નગીન બાર વખતો ઘણો પિતાએ
વધુ અભ્યાસ માટે અને મુબઈ મોકલવાનું નક્કી કર્યું
તાપિતાના લાડકોડ છોડીને અજરૂરા વાતાવરણમાં
જવાનું નગીનને આકર્ષે લાગ્યું. પણ બેન તરીકે જેની
સાથે જીવ મળી ગયેલો એ ગોદાવરીને છોડીને જતાં
એને વધાર આકર્ષે લાગ્યું. મુબઈ જઈને નગીન એના
અભ્યાસમાં રત બની ગઈ કુશામ બુદ્ધિ, સંગીત,
સાહિત્ય અને લલિત કળામાં ઊંડો રસ અને અજાણ
વડા સ્વભાવને કારણે થોડા સમયમાં જ એ સોનો
પ્રિતીપાત્ર બની રહ્યો

મુબઈ ગયા પછી થોડા વખતે ન ગીનને જાણવા
મળ્યું કે તુળજશંકર મુનીમ નરમ તબિયતને કારણે
પેઢીમાંથી મુકત થઈ પોતાને ચતન ગયા ૧ ગોદાવરી
આથેના મીઠા તબય ઉપર એ રીતે પડેલા પડી ગયા

૧૯૪૨મા આઝાદીની લડતના મુબઈથી મંડાણ
થયા નગીન પોતાને અજાણ રાખી થકારો નહી.
કેલેજ છોડીને એણે લડતમાં ઝપલાવ્યું. એકના એક
ખોટા અને લાડકા દીકરાને ખોઈ બેસવાની પિતાને
દહેશત લાગી. સત્તારી ધુ તરીકા યરોવી દેવા એમણે
સેતર જ બિછાવવી શરૂ કરી પણ નગીનને જુદો જ
રંગ લાગી ગયેલો લોકોની સેવા અને સંગીત-સાહિ-
ત્યની ઉપાસનામાં અને જીવનની કૃતાર્થના દેખાતી હતી.
પિતાના બધા પ્રયત્નો નિષ્ફળ ગયા

અચાનક નગીને માતાનું યીજી છન ગુમાવ્યું
પાચેક વર્ષ પછી પિતા માદગીને બિછાને પટકાયા
ધીબતી પેઢી અને નગરશેઠની જવાબદારી નગીન
સિવાય બીજુ કોઈ સભાળી શકે એમ ન હતું મન
મારીને નગીન શેર આવ્યો અને પેઢીનો કારભાર સભાળી
લીધો એનો થોટા ભાગનો સમય પિતાની સેવા સુગ્ર
ધામા જવા લાગેલો.

વરતેકની લાભી માદગી લોગવીને ભગવાનદાસ
શેઠ આ દુનિયાનો ત્યાગ કર્યો નગરશેઠની જવાબ-
દારી નગીનભાઈ ઉપર આવી પડી

દેશ સ્વાધીન થઈ ચૂકયો હતો રાજશાહી
ખતમ થઈ ચૂકી હતી, લેખશાહીના મંડાણ થઈ
ગુફા હતા રાજ્ય વહીવટમાં નગરશેઠની જૂની
સંસ્થાનું મહત્વ ધીરે ધીરે ઘસાતું ચાલ્યું પરંતુ
સયમી, સેવામય સંસ્કારી જીવન, વિચની ઉદારતા,
વાણીની મીઠ શ અને બુદ્ધિ પ્રતિભાને કારણે મુવાન
નગરશેઠ નગીનભાઈનું સ્થાન લોકોના હૃદયમાં
અકિત થઈ ચૂક્યું હતું

પેઢીનો કારભાર અને અન્ય સામાજિક જવા-
બદારીઓ વચ્ચે પણ કમળની જેમ અવિખત રહીને
નગીનભાઈએ પોતાની જીવન સાધના ચાતુ રાખી
કલાકાર, સાહિત્યકાર, ચિત્રકારો, સંગીત વિચારદો,
સાધુ સતો અને સામાજિક કાર્યકરો સાથે નગીન-
ભાઈનો પરિચય વધતો ચાલ્યો એમની સુવાસ ચોમેર
પ્રકરેવા લાગી

આ બધા વચ્ચે ગોદાવરી સાથેના બાળપણના
સ સ્મરણો અને એની સાથે ભાઈ બેન તરીકે બધા-

ફેલા રનેહભાઈ મીઠા સજ ધ ઉપર લોકુ ઠકાઈ ગયુ હતું.

પણ ઘણા વરસો પછી એ જોદાવરી આજે એની સામે જ બેગી હતી

નગીનભાઈ થોડો વખત જુના મીઠા સમ સ્ત્રીમાં ખોવાઈ ગયા.

“જોદાવરી ! ઘણા વરસો પછી આપણે મળ્યા હું તો તને જોઈને જ ન થકો.” જૂનકાળમાં ખોવાઈ ગયેલા નગીનભાઈએ ફરી વાતનો દોર સાંધ્યો.

જોદાવરીએ મીન સેવ્યું. એ મનમાં કંઈક ગાંઠથી રહી હતી

“નું નીચે બેસ એ મને ગમે નહીં આ જ દિવાનખાનામાં આપણે તોફાન મચી કરતા એ વાદ આવે છે ? આ તો તારૂં ઘર જણાય ઊંઠ ! ઉપર બેસ.” નગીનભાઈએ આશ્ચર્યનાપૂર્વક કહ્યું.

જોદાવરી ઊંચેને સંકોચાતા સંકોચાતા પાઉ ઉપર પાથરેલી ગાંડીના છેડા ઉપર બેગી

તે ‘ભાઈ’ કહીને મને નમસ્કાર કર્યા જણે મારી કોઈ બહેન મને અતરના વહાલથી બોલાવી રહી હોત એવા ભાવ અનુભવ્યો. પણ જૂનકાળમાં મળેલા ઉપર વિની ગયેલા સમયના થર પથરાઈ ગયેલા હવે જોજખાણ પડી હું તારા ભાઈ સાથે, તું મારી બેન સાથે પણ તારૂં મોકુ કેમ કરમાં જયુ છે ? તું આટલી ઉંઠાસ કેમ છે ? તારા તત્વચટ અને ખિલ ખિલાટ કયા ગયા ? તને થઈ જાયુ છે ? તું ક્યાં છે ? ક્યારે અહીં આવી છે ? કયા ઊતરી છે ? નિરાતે વાત કરે નગીનભાઈના દિવમાંથી લાગણીનો પ્રવાહ વહેતો થયો.

“તમ મુમઈ ગયા પછી એક બે વાર આવ્યા ત્યારે કેટલા હેતુપ્રિયથી આપણે ભેટલા ? ઘણું ત્યાર પછી મારા બાપુજીની તબિયત લઘુ એમ અમરે ગામ ગયા સારા મૂરતિયો જોઈને વસાવી કંઈક કોડ સોની હું મારા પતિ સાથે મારે ઘેર ગઈ. પણ વિધિએ કંઈક ગુટુ જ નિર્માણ કયુ હશે સુખે હુમે દસ વરસ

કાલી નાખ્યા. બ્રાહ્મણનું જોડિયુ છે, તીરથના ધામમાં પૂજા પાક કરીને ચાટવા રહી લેવાલે એમ ધારી બે વરસથી અહીં આવ્યા છીએ, બે દીકરાને મદવાડે ભરખી લીધા અત્યારે તો અમે બે અને આ દીકરી એમ ગણુ જ જણુ છીએ” જોદાવરીને કોળે ઠરવાનું હેઠાણ મળી ગયુ

“જે વરસથી અહીં આવી છે અને કોઈ દી મોકુ વ બતાયુ નહીં ! લીલીના બાપ યુ કરે છે ?”

“તમને મળવાનું મન તો આવી તે દીનું થયા કરતું હતું પણ હવે તો તમે નગરપેઠ, હું ગરીબ બ્રાહ્મણ, વગતે જોજખો, ન જોજખો એટલે યા નહોતો ઉપડતો લીલીના બાપ તો રાત ને દી ફટી કોઢીયે કમાણી વિનાના એમના પધામાં ડૂબેલા રહે છે” અદરથી કોરી ખાતી વેદનાને ચહેરા ઉપર પ્રગટ થયા ન દેવનો પ્રત્યક્ષ કરી જોદાવરી ફરી નીચું જોઈ ગઈ

“તમે ત્રણેય આવતી કાલે સંજો જમવા આવો નીચેને બેસયુ તમારા પધામાં ખોટા જતી હશે તો એનો કંઈક રસ્તો વિચારયુ” નગીનભાઈએ ભાવપૂર્વક નિમત્રણ આપ્યું

“આવીશ ભાઈ ! કાલે તો નહીં પણ કોઈક વાર જરૂર આવીશ મારા ભાઈનું ઘર છે પણ અત્યારે તો હું વખાની મારી આવી છું, જીભ તો ઉપડતી નથી. પણ કીધા વિના છૂટકો નથી દીકરીના બાપે ખુવાર થવાનો પધા માડ્યો છે પેસાનીય કમાણી નથી મારે કરજ થઈ ગયુ છે. લેણાચાના જ પયા દેતા નથી. સો રૂપિયા ઉછીના લેવા આવી છું ભગવાનની મરજી હશે તો પાછા દઈ જઈશ. ન દઈ શકું તો બેનને કાપડમાં આખા લેખજો સો રૂપિયા આપો તો જ તમારી બેનની લાજ રહે એમ છે” છેલ્લું કાકજ બોલતી વખતે જોદાવરીના ચીરે માથો એક આછી ડુબથી પસાર થઈ ગઈ અને એની આંખમાંથી ખોર ખોર જોવાડા આંસુ ડબક ડબક ખરવા માંડ્યા

વધુ કંઈ પૂછવાની કે વાત કરવાની નગીનભાઈની હિમત ચાલી નહીં. એમણે અદરના

“અરે ! તું જો ગોદાવરી ?” નગીનભાઈ
આભા બની ગયા અને એમની સાથે ભૂતકાળના
સંસ્મરણોની હારમાળા તાજ થઈ

*

જૂના રાજસાહીના વખતમાં નગરચેકનો માન
મરતબો અસાધારણ લેખાતો ભગવાનદાસ ચેકનું
રાજમાં સારું એવું ચલણ એમના અસાધારણ વ્યવ
કિત્તવે નગરચેકના સ્થાનને વધારે ગૌરવનું બનાવેલું
નગીન ભગવાનદાસ ચેકનો એકનો એક પુત્ર લાડ
કાડનો કોઈ પાર નહીં.

ચેકની પેઢીમાં તુળજશ કર નામના એક મુનીમ,
ભગવાનદાસ ચેકનો એમણે ખૂબ જ વિશ્વાસ અને પ્રેમ
સંપાદન કરેલ મુનીમને એક દીકરી નામ એનું
ગોદાવરી મુનીમની સાથે ઘણીનાર એ નગરચેકને ત્યાં
આવે નગીન અને ગોદાવરી સરખી ઉમરના ચેક
અને મુનીમ એમની વાતોમાં પરોવાઈ જાય નગીન
અને ગોદાવરી એમની રમતમાં ગુલાઈ જાય બંને
વચ્ચે ભાઈ બેનને નેહ બધાંજો નગીનના બાને
પણ ગોદાવરી દીકરી જેવી વહાલી લાગે ક્યારેક
ક્યારેક તેઓ ગોદાવરીને એક જે દિવસ પોતાને ત્યાં
રોકી રાખે વારતલેવારે તે ગોદાવરી નગરચેકની
હવેલીમાં જ હોય

જેત જોતામાં નગીન બાર વર્ષનો થયો પિતાએ
વધુ અભ્યાસ માટે એને મુંબઈ ચેકલવાનું નક્કી કર્યું
મતાપિતાના લાડકાડ છાત્રીને અજણવા વાતાવરણમાં
જવાનું નગીનને આકર્ષ લાગ્યું પણ બેન તરીકે જેની
સાથે જીવ મળી ગયેલો એ ગોદાવરીને છાત્રીને જતા
એને વધાર આકર્ષ લાગ્યું મુંબઈ જઈને નગીન એના
અભ્યાસમાં રત બની ગઈ કુશાલ બુદ્ધિ, સંગીત,
સાહિત્ય અને લલિત કળામાં ઊંડો રસ અને મજતા
વડા સ્વભાવને કારણે થોડા સમયમાં જ એ સોનો
ત્રિતીપાત્ર બની રહ્યો

મુંબઈ ગયા પછી થોડા વખતે નગીનને જાણવા
મળ્યું કે તુળજશ કર મુનીમ નરમ તબિયતને કારણે
પેઢીમાંથી મુકત થઈ પોતાને વતન ગયા છે ગોદાવરી
સાથેના મીઠા સંબંધ ઉપર એ રીતે પડેલા પડે ગયા.

૧૯૪૨માં આઝાદીની લડતના મુંબઈથી મંડાણ
થયા નગીન પોતાને અન્યથા રાખી શકતો નહીં.
કેલેજ છાત્રીને એણે લડતમાં જ પસંદ્યું, એકના એક
ખોટા અને લાડકા દીકરાને ખોઈ બેસવાની પિતાને
દલેશત લાગી. સસારની ધુસરીમાં પરોવી દેવા એમણે
સેતર છ બિછાવવી શરૂ કરી પણ નગીનને જુદા જ
રંગ લાગી ત્રણેલા લોકોની સેવા અને સંગીત-સાહિ
ત્યની ઉપાસનામાં એને જીવનની કૃતાર્થતા દેખાતી હતી.
પિતાના બધા પ્રયત્નો નિષ્ફળ ગયા

અવાનક નગીને માતાનું છોડી છાત્રીનું માન્ય
પાંચેક વર્ષ પછી પિતા માદેગીને બિછાને પટકાયા
ધોખતી પેઢી અને નગરચેકની જવાબદારી નગીન
સિવાય બીજા કોઈ સભાગી શકે એમ ન હતું મન
મારીને નગીન ઘેર આવ્યો અને પેઢીને કારભાર સંભાળી
લીધો એનો મોટા ભાગનો સમય પિતાની સેવા સુગ્ર
ધારા જવા લાગ્યો.

વરસેકની લાખી માદેગી ભોગવીને ભગવાનદાસ
ચેકે આ કુનિયાનો ત્યાગ કર્યો નગરચેકની જવાબ
દારી નગીનભાઈ ઉપર આવી પડી

દેશ સ્વાધીન થઈ ચૂક્યો હતો રાજસાહી
ખતમ થઈ ચૂકી હતી, લોકસાહીના મંડાણ થઈ
ચૂક્યા હતા સળંગ વહીવટમાં નગરચેકની જૂની
સંસ્થાનું મહત્વ ધીર ધીર ઘસાતું ચાલ્યું પરંતુ
સંઘર્ષ, સેવામય સંસ્કારી જીવન, દિલની ઉદારતા,
વાણીની મીઠાશ અને બુદ્ધિ પ્રતિભાને કારણે યુવાન
નગરચેક નગીનભાઈનું સ્થાન લોકોના હૃદયમાં
અકિત થઈ ચૂક્યું હતું

પેઢીનો કારભાર અને અન્ય સામાજિક જવા
બદારીઓ વચ્ચે પણ કમળની જેમ અલિપ્ત રહીને
નગીનભાઈએ પોતાની જીવન સાધના ચાલુ રાખી
કલાકારો, સાહિત્યકારા, ચિત્રકારા સંગીત વિદ્યાર્થી,
સાધુ સંતો અને સામાજિક કાર્યકરો સાથે નગીન-
ભાઈનો પરિવશ વધતો ચાલ્યો એમની સુવાસ ચોમેર
પ્રસરવા લાગી

આ બધા વચ્ચે ગોદાવરી સાથેના બાળપણના
સંસ્મરણો અને એની સાથે ભાઈ બેન તરીકે બધા-

જેવો મનેડભાઈ મીન સખધ ઉપર ઢાંકણ ઢાંકાઈ ગયું હતું.

પણ ઘણા વરસો પછી એ ગોદાવરી આજે એની સામે જ બેઠી હતી

નગીનભાઈ થોડો વખત જૂના મીઠા સસ્ત્રમ છાંમાં ખોવાઈ ગયા

“ગોદાવરી ! ઘણા વરસો પછી આપણે મળ્યા હું તો તને જોશ્ની જ ન થકો.” જુલકાનમા ખોવાઈ ગયેલા નગીનભાઈએ ફરી વાતનો દોર સાધ્યો

ગોદાવરીએ મીન સેન્યુ. એ મનમા કંઈક ગોઠવી રહી હતી

“નું નીચે બેસ એ મને ગમે નહીં આ જ દિવાનખાનામા આપણે તોફાન મસ્તી કરતી એ વાદ આવે છે ? આ તો તારૂં ઘર ગણાય ક્રિક ! ઉપર બેસ.” નગીનભાઈએ આમીજતાપૂર્ક કહ્યું.

ગોદાવરી ઊંચીને સંકોચાતા સંકોચાતા પાટ ઉપર પાથરેલી ગાદીના છોડા ઉપર બેઈ

તે ‘ભાઈ’ કહીને મને નમસ્કાર કર્યા જાણે મારી કોઈ બહેન મને અતરના વણાવથી બોલાવી રહી હોય એવા ભાવ અનુભવ્યો. પણ જૂના સસ્ત્રમણે ઉપર વિની ગયલા સમયના ઘર પથરાઈ ગયેલા હવે એનાખાણુ પડે હું તારા ભાઈ સાથે તું મારી બેન સાથે પણ તારૂં મોઢું કેમ કરમાઈ નયુ છે ? તું આટલી ઉદાસ કેમ છે ? તારા તત્વચરત અને ખિલ ખિલાટ કયા ગયા ? તને થઈ શું ગયું છે ? તું ક્યાં છો ? ક્યારે અહીં આવી છો ? કયા કિતરી છો ? નિરાતે વાત કર નગીનભાઈના દિલમાંથી લાગણીનો પ્રવાહ વહેતા થયો

“તમ મુખઈ ગયા પછી એક બે વાર આવ્યા ત્યારે કેટલા હેતુપ્રિયથી આપણે ભેટલા ? પણ ત્યાર પછી મારા બાપુજીની તજિશન લશ્કી અમે અમરે ગામ ગયા સારા મૂરતિયા જેઈને વરાવી કંઈક કોડ સોતી હું મારા પતિ સાથે માર ઘેર ગઈ. પણ વિધિએ કંઈક વુઠુ જ નિર્માણ કર્યું હશે સુખે હુમે દત્ત વરસ

કાઠી નાખ્યા. બ્રાહ્મણનું ખોળિયુ છે. તીરથના ધામમાં પૂજા પાઠ કરીને જ તારેલા રથી લેવાશે એમ ધારી બે વરસથી અહીં આવ્યા છીએ. બે દીકરાને મદવાડે ભરખી લીધા અત્યારે તો અમે બે અને આ દીવ્ચી એમ ત્રણ જ જણ છીએ” ગોદાવરીને કોડો દવરવાનું ઠેકાણું મળી ગયું

“બે વરસથી અહીં આવી છો અને કોઈ દી મોઢું જ બતાડયું નહીં ! લીલીના બાપ શું કરે છે ?”

“તમને મળવાનું મન તો આવી તે દીનુ થયા કરતું હતું પણ હવે તો તમે નગરથેક, હું ગરીબ બ્રાહ્મણ, વળતે જોખખો, ન જોખખો એટલે યા નહોતો ઉપડતો લીલીના બાપ તો રાત ને દી ફૂટી કોઠીનીચે કમાણી વિનાના એમના પધામાં ડૂબેલા રહે છે” અદરથી કોરી ખાતી વેદનાને ચહેરા ઉપર પ્રજ્ઞ થયા ન દેવાનો પ્રયત્ન કરતી ગોદાવરી ફરી નીચું બેઠી ગઈ

“તમે ત્રણેય આવતી કાલે સાંજે જમવા આવો નીચેતે બેસશું તમારા પધામાં ખોટ જતી હશે તો એનો કંઈક રસ્તો વિચારશું” નગીનભાઈએ બહાવુર્ક નિમત્રણ આપ્યું

“આવીશ ભાઈ ! કાલે તો નહીં પણ કાંઈક વાર જરૂર આવશે મારા ભાઈનું ઘર છે પણ અત્યારે તો હું વખાની માલે આવી છું. જીભ તો ઉપડતી તથી પણ કીધા વિના છૂટકો નથી દીકરીના ભાપે ખુવાર થવાનો પધો માડયો છે પૈસાનીપ કમાણી તથી થાથે કરજ થઈ ગયું છે. લેણવાના જ પથા દેતા નથી. સો રૂપિયા ઉછીના લેવા આવી છું ભગવાનની મરજી હશે તો પાછા દઈ જઈશ. ન દઈ શકું તો બેનને કાપડમા આખા લેખજે સો રૂપિયા આપો તો જ તમારી બેનની લાજ રહે એમ છે” છેવડુ તાકજ બોલતી વખતે ગોદાવરીના શરીર માથી એક આછી ધુનરી પસાર થઈ ગઈ અને એની આંખમાંથી ભાર ભાર જેવડા આંસુ ડમક ડમક ખરવા માંડ્યા

વધુ કંઈ પૂછવાની કે વાત કરવાની નગીન ભાઈની હિમત રાહી નહો. એમણે અદરના

ખંડમાંથી લાવીને સો રૂપિયાની નોટ ગોદાવરીના
કાથમાં મૂકી. ગોદાવરીએ અત્યાર સુધી કંઈ સુધીના
બંને હાથ સાડીના છેડામાં કાળજીથી ઢાંકી રાખ્યા
હતા નોટ લેવા-એણે હાથ લાગે કહ્યો.

“અરે ગોદાવરી ! તારા હાથને શું થયું છે ?
ગોદાવરીના કોણી સુધીના હાથ મૂકી ગયેલા અને
માથે લીલા ચાંભા જેઈને નગીનભાઈ ચમકી ઊઠ્યા.

“એ તો મોડા ઉપરથી પડી ગઈ અને તથે-
લીની કોર લાગી ગઈ, બીજું કંઈ નથી.” નોટ લઈને
જડપથી સાડલાના છેડામાં હાથ સંતાડી દેતી ગોદાવ-
રીએ જવાબ દીધો.”

“આ રૂપિયા પાછા આપવાનો મન ઉપર
ભાર રાખીશ નહીં. આટલા વરસની ભેગી થયેલી
વીરપક્ષથી ભૂલશે.” નગીનભાઈએ ગોદાવરીના ભર
હાથે કરવા પ્રયત્ન કર્યો.

“ભગવાન તમારું ભલું કરશે મારા વીર ! એક
બેનને ઉગારી લીધાનું તમને પૂછ્ય મળશે.” ગોદાવરી
સાડલાના છેડાથી મોં લૂછીને કંઈક સ્વસ્થ બની.

“હવે તમે કાલે ત્રણેય જણા જરૂર આવજો.
આ સો રૂપિયાથી તારી કાવમની મૂંઝવણ દૂર નહીં
થાય. તે વહેલી વાત કરી હોત તો કંઈક રસ્તો
કાઠત. પણ જે થયું તે, કાલે તારા ધણી સાથે થયા
અને પછી હું વાત કરીશ.” નગીનભાઈએ આશ્વસ
કર્યો.

“આ સો રૂપિયાથી મારી મૂંઝવણ તો કાવમ
માટે ટળી જશે. દીકરીના ભાપને વાત કરી જેઈશ.
એ આવે એવો ભરોસો તો નથી. ભગવાનની મરજી
હશે એમ થશે.” ગોદાવરીના અંતરમાં ભારે ધમસાણ
ચાલી રહ્યું હતું.

નોંકર લીંબુ-સરબતના ગમ્મ ખાવા મૂકી ગયા.
નગીનભાઈએ જાતે ઊંચીને એક ખાલો લીલીના હાથમાં
મૂક્યો અને બીજો ખાલો ગોદાવરીને લંબાવ્યો.

ગોદાવરી ખાલો મોઢે માંડીને એક ધારે ગટ-
ગટાવી ગઈ. એને ખબર ન હોતી કે એણે શું પીધું.
એ ક્યાંક ખોવાઈ ગઈ હતી.

ધણ વખત બેસવાની એની હિમન ન ચાલી.

“ધણ વરસે આપણે મળ્યાં. પણ હું ૫ કેવી
અભાગણી ! ભાઈબેન તરીકે હેતપ્રિતની વાનું કરવાને
બદલે તમને ઉપાધિ કરાવી. તમે આટલી મદદ ન કરી
હોત તો ઘેર પાછા ફર્યા એમ ન હતું. તમે તમારી
બેનને આફતમાંથી ઊઠારી લીધો. ભારે ટાકક અનુભવીને
જાઉં છું. ભગવાન તમને એનો બદલો આપશે.”
ગોદાવરી ઊભી થઈ અને મોઢા ઉપર પ્રાપ્તપૂર્વક
આનંદનો ભાવ લાવીને નગીનભાઈની રજા લીધી

ઉમરના પ્રમાણમાં લીલી બહુ ડાહી અને
સમજણી હતી. માના દ્વિઅર્થી વાક્યોનો ભેદ પામવા
જેટલી શક્તિ નહોતી. પણ માને બાપે ધોકે ધોકે દીબી
નાખી હતી અને પોતે રહેવા દેા રહવા દોની થીસ પાડીને
રડતી રડતી વચ્ચે પડેલી છતાં માએ કહ્યું કે મેંડેથી
પડી ગઈ એને કારણે હાથ મૂકી ગયા છે અને ચાંભા
પડ્યા છે, માને આ રીતે ખોટું બોલતાં એણે પડેલી
વાર સાંભળી. ‘પૂછ-નનું’ મન પણ થઈ ગયું. પણ એને
મન અજણ્યા નગીનભાઈની હાજરીમાં એ મોન રહી.

દીકરીને આજિવન વળગાડીને ગોદાવરી “જાઉં
છું તો ભાઈ” એટલું માંડ માડ બોલી ધીરે ધીરે દાઢરો
ઊંડતી ગઈ.

*

ધણ વખત પછી ગોદાવરીને મળવાનું થયું
એથી નગીનભાઈને ખૂબ આનંદ થયો. પણ એની
વિતક કથા સાંભળીને એમનું મન ભારે વિષાદ અનુ-
ભવી રહ્યું.

ગોદાવરીને કુટુમ્બ માથે આવવા માટે નગીન-
ભાઈએ આશ્મંસલ તો આપ્યું. પણ એ આવશે એવી
એમને ખાતરી ન થઈ.

ગોદાવરીએ કીધી એના કરતાં એની મૂંઝવણ
વધારે હોવાનો એને વહેમ ગયો. પણ સાચી વાત
જાણ્યા વિના માર્ગ પણ કેમ કાઢવો ? બીજો દિવસે
સવારે જાતે જ ગોદાવરીને ઘેર જઈને એને એના
ધણીને મળી ખરી પરિસ્થિતી જણી લેવાનો એણે
સંકલ્પ કર્યો, અને હિડગળાપાટને ઝુલતી કરી એમણે

[અનુ. ૫૪ ૧૧૪]

વૈષ્ણવજન તો તેને કહીએ

વસંત પટેલ

(૧)

શાલવ શાલે ઓન્માનું મહાન બીડ-પાવેલ
સાત અઠદશા ફરતા ફરતા મકમમાં આવી વક્ર્યા,
તવારની નમાજ પઢીને તેમને વિચાર માં લે 'અહા હા,
જ્યારે હજ પકવા માટે હજારો હાજીઓ અહીં આવીને
એક નરખા ઊભા રહેતા હશે ત્યારે અહીં નો દેખાવ
કેવો સુંદર બની જતો હશે? વાતાવરણ કેટલું પવિત્ર
થઈ જતું હશે? ને આ વિચારમાં જ તેઓ ભાવ
સમાધિને પામી જ્યાં ત્યાં તેમને સ્વપ્ન આવ્યું, તેમાં
પુત્રાંતાંનાં બે ફિરસ્તાઓ અદર અદર વાંદો કરી
રહ્યા હતા

એક 'આ વખતે કેટલા માનવો હજ પકવા
આયા હતા?'

બીજે 'છ હાખ'

એક 'તો તો દર તાલ કરતાં આ વખતે ધમા
વધારે માનવો આયા હશે મને લાગે છે કે નાખાગી
ધગી ઉપરાંત ઘણી જાણ છે ખાક માનવોની સખ્યા
વધી જાશે આગામી બધા માનવો આ હા તો આ
વખતે વધારા હાજીઓની હજ પવ મજૂર થઈ હશે'

શબ્દ તાજગીને બીજે ફિરસ્તા હાથે ને
બોલી ઊઠેલાં પદ બામાથી એક પણ હાજીની હજ
મજૂર થઈ નથી

'તો પછી કેટલી હજ મજૂર કરવામાં આવી?
હાજીઓના પાંચ કામેથી તો વરના વરને છે સૂઈ
તો કે માનવો માટે પતી અન્ન મોકલી આપે છે'

'દમસ્કના માલી અલી અલ મહમૂની હજ
આ વખતે પુત્રાંતાંઓ સ્વીમી છે'

છેલા શબ્દો મને ધરના ને તત્તની આખ
ખૂંટી ગઈ તેમના મનમાં વિવાદોએ આંધી જગાવી
'તે જોતો તે કેવો માનવ કે જે અહીં ના આયા
હતા પણ તેની હજ મજૂર રખાઈ મા તેનાં દર્જન
કરવા જ રહ્યા'

સંત તો પડોથી જ્યાં દમસ્ક. પૂછતાં પૂછતાં

મોલીનું ઘર મોલી કાઢ્યું

'આપનું નામ અલી,' દુકાનના ઓટલે ચડતા
જ સંતે પૂછ્યું

'હાજી' જેણે સીવવામાં એકાગ્રવાન કરી બેઠેલા
અલીએ ઊંચું જોઈ હા પાડી. સંત માટે પાથરણ
નુર્ત જ પાથરી દીધું. થાકેલા એ પગ ઉપર પાછી
ગરવા ઘરમાંથી દોડીને ગઈ લઈ આવ્યો.

'આપે હજ કરી?' મોતાની કુતૂહલનાં વધારે
વાર ના દનાવી સાખતીં સંતે પૂછ્યું.

'નાજી આ વખતે ઘણીએ ઈરાદા લીધો અમારા
નજમથી જે હાજીઓ જવાતા હતા તેમનાં ભેગુ
નામ પણ લખાવી દીધું હતું કપડાં ઉપર થી ગડા
માથી, બે ટકનું એક ટક જ્યાં પેસા થે મે પૂગતા
ભેગા કર્યા હતા'

'તો કેમ ના જઈ શક્યા.'

'વાત કહેતી મારી જાતની મને તેમાં બહાઈ
લાગે છે. પણ આપ તત છે તો કહુ છું થોડા
દિવસ પહેલાં હું પાદશાહી ઘરે પાછો આવતો હતો
ત્યાં માસ નાકને સખત દુર્ગંધ આવી મને થયું
આગામાં કેઈ પ્રાણી મરી ગયું લાગે ॥ કહેવાતું
થોડાં તો તેના ઉપર માલી નાખ્યું. આથી જે િયામાંથી
વાન આવતી હતી તે િયામાં હું ગયા. પણ તે વાસ
એક ડુપડીમાંથી આવી રહી હતી

'અર બાઈ આગી ખગમ વામ અહીં થી કેમ
આવી રહી છે' મ ત્યાં બેઠીને પૂછ્યું. અદર સખા
રહેલા એક વૃદ્ધે મને કહ્યું

'બાઈ, ચાર દિવસથી મને ને માલ-ઓકરાને
જમવાનું મળ્યું નથી. મરવા કુતરાનું માંસ મળતાં તેને
અમે સારી રાંધા છીએ'

વાત સાંભળતા જ મારી આંખો અશ્રુનોતી

છવકાઈ ઊઠી. દોડીને પા ભાગનાં નાણાં લઈ આવી મેં તેમને આપી દીધાં. ને વિચારું કે હું હવે ચાલતો હજ કરવા જઈશ. વાહન ખર્ચ ભલે આને આપી દીધું.'

‘તો પછી તમારે થાંભીને જગુ જેઈએને?’

‘હજુ તો વાત બાકી છે. તેના ચોડા દિવસ પછી બે ઊંટ મેં તેના માલિકે ઘરડાં ઘઈ જવાથી છૂટાં મૂકી દીધાં જ્યાં. તેમની હાલત મારાથી સહન ના થઈ. તેમની પીઠ ઉપરનાં ચાંક્રાંમાંથી લોઢી પડતું હતું. સમડીઓ ત્યાં થાંભી મારતી હતી. ઊંટો ચીંચકારતી હતી.’

‘મેં પાંજરાપોળમાં તેમના દાણાના નાણાં બચી પૂરી દીધાં. તેમાં બીજા પા ભાગ પૂર્ણ થયો. એક રાત્રે ઓથિંતા જ મારા પાડોસના મકાનમાં લૂંટ થઈ. તેમની દીકરીના હલેજના નાણાં ને દાઝીના ચોર કિડાવી ગયા. મામાપ પોકે પોકે રડવા માંડ્યાં. નાણાં વગર લગ્ન અચક્યું હતું. તે દીકરીનું પછી બીજા ક્યાંય થાય તેવું નહોતું. તેમનું ફેન સંભળી મને દયા આવી ‘મારી દીકરી ઘોત તો હું’ તેને ના પરણાવત?’ મનમાં વિચાર આવ્યોને તુર્તજ મે રાતે મારા તમામ નાણાંની પોટથી તેમના મકાનમાં નાખી દીધી. સંતોષ, હજ કરવાને તો હજુ થોડાંય સમય બાકી છે. ઘણાંય વર્ષ બાકી છે. પણ આવા સેવાનાં પ્રસંગો પ્રભુ કોઈક વાર જ આપે છે.’

અલ્લાહની પ્રાપ્તિનો સાચો રાહ મેળવી સંત અબ્દુલ્લા ઊભા થયા.

પ્રાણી માત્રમાં પ્રભુને નિરખવાને બદલે આજ પણ આપણે હું પશ્ચરામાં પ્રભુને નિરખવા પલાડોમાં નથી ફરતા? દરિદ્રનારાયણોની સેવા કરવાને બદલે આમઉદારતા નામે નથી તીર્થાટન કરતા? હજારો નહીં લાખો રૂપિયા તેમાં દરવર્ષે આપણે ખર્ચીએ છીએ, તેટલા જ રૂપિયાથી પીડિતોની સેવા કરવામાં આપણે લાગી જઈએ તો?

યુ સમાજને આપારે ઘર અગિયે સહી ઘર-ઘરના દુ:ખો દૂર કરનાર માનવોની જરૂર નથી? સાચા અલ્લીની જરૂર નથી?

આપણે જ વિચારીએ આવા મોલી, સાચા વૈષ્ણવજન કે આપણે?

(૨)

‘અરે જુવો જુવો મારો કાન!’ જિંઘમાં જ ભક્ત દેવદાસ બબડતા હતા. ‘આજ તો મને ઘસીને તે બોલાવી રહ્યા છે. સામે જુવો, જમુનાનાં પાણીને તેના કાંઠે કેટકેટલી ગોળીઓ ટોળે વળીને કાનની રાહ જોતી જોતી છે.’ ને આ કાન મને કયો છે કે હું તને ચીંધા વગર જવાનો નથી.’

બાંજુમાં મૂતેલા તેમના કાકાએ ભક્તને કપડું ખેંચીને હલાયા.

‘અરે દેવી, તુ તો જિંઘતોએ નથી ને મને પણ સુવા દેતો નથી. આ શા લમણાંથી નીત નવા નવા ચાળા કરવા માંડ્યો છે? કૃષ્ણ તો કદી તારા આપ જન્મભરમાંએ કોઈએ દીધા છે? હવે ફરી જન્મીશ તો કોરંની ગમખમાં જ તગી મૂકીશ.’

ચોરીવાર માટે તો ભક્ત દેવદાસ શાંત બની જાય છે. તેમના કાકા એટલે કોધમાં દુવાસાનો અવતાર. તેમની સામે યુવાએ બોલી ના શકે.

ત્યાં ફરી અવાજ થયો, ‘આણ છુ. કાન-હવે તો આ બધી માથા મને પણ જુગી લાગે છે. પણ તારી સાથે આવતા મારી એક ઘરત છે કે અડીથી તુ જોવા લઈ જાય છે તેવો જ મને છેક સુધી નભાવજો.’ ‘સુવ્વર’ ભક્તના ચંદોથી છંછિડાઈને કાકાએ ઘાંટી પાડ્યો.

‘નીકળ અહીંથી મફતનું ખાવું ને મરજદમાં સુંવું. ના ખેતરે ચકડાં દેડાડવા જવું’ કે ના કોરને ખેતરમાં લઈ ચારવા જવાં તોય રાતે નીગને જિંઘતો નથી ને બીજાને સુવા પણ દેતો નથી. તારા ભાગના બે વિધા લઈ લે.’

કાકાએ જિભા ઘઈ ભક્તને ઘાર પકડ્યો. જોરથી તેને ધકેલીને બહાર કાઢ્યો.

ઠંડીમાં ફુંકવાતા ભક્ત બહાર નીકળ્યા! આજે તેમના મનમાંથી મામાના દેને પોતાનું આવ-રખ હટાવી દીધું. ભક્તે પણ મનમોજ નિશ્ચય કરી નાખ્યો. ‘હવે રહેવું તો મારે દ્વારકાધિયાના ઘરમાં જ’

ને માત્ર પહેરેલા લૂગડે તેઓ ઘાડકાં ગાળી નાખે તેવી ઠણીમાં ધરને છોડીને નીકળી પડયા, દ્વારકાધિયના રહેતે

ભક્તના મનમાં એક જ વસ્તુ રમી રહી છે બલે કાકાએ મારો લાલ તરછાડયો, પ્રભુને છે જ ને' ભક્ત તો દિવસે રસ્તે નથી કાપતા તેટલા રાતે કાપતા જાય છે જેણે બધા જ નર છોડી દીધા છે તેમ કયું જ નવી પ્રાણી પણ ડરાવી શકે? જોને દેહનું ભાન નથી તેણે ફાટેલાં લૂગડાથી શી યરમ આપવાની હતી? જે માનવ ચોવીસે કલાકે ભક્તના પવિત્ર પાણીથી નવાજ છે તેને બાહ્ય શરીરને ધોવાની શા માટે ચિતા કરવી?

પ્રખાતના કિરણે દ્વારકાધિયના શિખરે અડકે તે પહેલાં સતન ચાર દિવસ ચાલીને દેવનાસ મંદિરે મહોત્સવ

આજે તો પ્રેમથી પ્રભુ સાથે બેલીને વાત કરુ ને કહી દઈ કે તમે કાઢ્યો તોએ હવે હું નહીં જઈ? મનમા વિચારતા વિચારતા એકી આસે તેઓ તો પગથિયાં વડી ગયા

'અર પ્રભુ તો મંદિરમાં છે નહીં?' ભક્તે બાણી આગળ જઈ નજર કરી તો સિંહાસન ખાલી હતું માત્ર ધજરા માનવોની ભીડ સિવાય ત્યાં ભક્તને જેના દર્શન કરવાનાં હતા તે તો પ્રભુ હતા જ નહીં'

'અર પ્રભુ ક્યા?' ભક્તે તો બૂમ ધાડી ઉઠાયા બાળુમા ઊભેલા એક મારવાડી ભક્તને જોઈને હસ્યા ને ના રહેવાના બોલી ઊઠ્યા 'જોતા નથી?' સામેતો અવનવા વાડાઓમા મુરચીપર ઝળુ બીરાજી રહ્યા છે'

પણ ભક્તની નજર વાર વાર ત્યાં જતી ને ખાલી જગ્યાએથી વિષાદ વર્ણને પાછી વળતી

'યુ મારામા કામ પ્રવેશ્યો છે,? હું હજુએ તેને પુરતો લાલક નથી? ને દેવનાસ પોતાની ઉમ્મુપ સોધવા માટે ત્યાં જ સમાધિમા ગરકાવ થઈ ગયા ને સ્વપ્નમાં પ્રભુ પધાર્યા 'ભક્ત-હું તો અહીં નથી પેકલુમા' એકનાથજીને ત્યાં રહેવા ગયો છું'

અનેક દિવસો પછી તેઓ પેકલુમાં આવી પહોંચ્યા ગામમાં પેસતાં જ તેમણે એક કાવડ વઈ

પાણી ભરવા જતો બાઈ મળ્યો

'બાઈ, ગામમાં એકનાથજીનું ઘર કયું?' ભક્તે સામે મળેલા બાઈને પૂછ્યું

'જુલો વારા ફરતી દરેકના આગમુમા ઊભા રહેજો, ને જેના ઘરના આગમુમાં પગ મુકતા જ તમારા દિલમાં વિદોખાનો અવિરત જપ થઈ પાવ તે જ એકનાથ'

'અરે બાઈ માનવ માનવના દેહમાં પ્રભુ નામનું રટણ નથી સમર્પિ શકતો તો માનવ પ્રયતન પુણ્યમાં કયાથી રામનાથ ધનકાવી શકે?'

'બાઈ, આ તથાવી મરકડી નથી ભક્ત તો જડ ને ચેનન બને વસ્તુમા પ્રભુ પૂરી શકે છે જે માનવ પોતાના દેહના કં જાણુ માટે જ માન ભક્ત કરે છે તેને આ બધું નવાઈ જેવું લાગે પણ સમાધિ માટે જે જીવે છે તે કોનામા શું ના ફેરફાર કરાવી શકે તેજ પ્રશ્ન છે?' ને પેલા બાઈતો હસતો હસતો નદી તરફ ખજે કાવડને હલાવતો નીકળી ગયો

'જેવા તો દે' ભક્ત દેવનાસ પણ એકનાથજીની પરીયા કરવા માગતા હોય તેમ આગળે આગળે ફરવા માડ્યા

ગામ આખામા ફરી વળ્યા તોય કયાય એ વિકાખાનો જપ તેમના દિલમાં રમવા ના માડ્યો ને પોતાની પેલાએ મરકડી કરી છે તેમ તેઓ મનો મન વિચારતા બાળુની ઝુપડીમા જઈ ચઢ્યા માટે પાણી રીકતા એક બાઈને પૂછવાનું વિચાર્યું

તેઓ જેમ ઝુપડીની નજીક જતા ગયા તેમ તેમના મનમાથી રહેલો થોડો ધમ્મો અલ ઓગળતો ગયો થીરે થીરે વિકાખાનો જપ થઈ થયો ને લોહીમાં નવી જ ઉખા આવી હોય તેમ તેમનું હૃદય પ્રભુભક્તિથી ડોની રહ્યું

આ જ ઘર એકનાથજીનું' મનતા વિચારતા જ તેઓ તો દોડીને ઝુપડીએ પહોંચી ગયા

'એકનાથજી'

'બોલો' ભક્ત જેવા ઊભા રહ્યા તેવા જ એકનાથજીએ ભક્તને ઠોલીઓ પાથરી દઈ પગની આગળ

બેસી ઘાડેલા ઓ પગેને દબાવતા કહ્યું. 'હું એક-
નાથ આપની થી સેવા કરું.'

હું દ્વારકાથી આવું છું. પ્રજાએ મને ત્યાં
કહ્યું હતું કે હું એકનાથજીના ત્યાં ઉપસાધી વીકું
નામ ધારણ કરીને રહું છું. તો દર્શન કરવા લોકોતો
ત્યાં આવે.

'અરે મારા ભક્ત, અહીં તો વળી ભજ-
વાન કેવા? મેં તો સ્વપ્નામાંએ તેમને જોયા નથી
પણ વીકું નામનો નોકર ઉપસાધી અમારી સેવા કરે
છે એ વાત ખરી ને એકનાથજીએ વીકુંને ડાક મારી.

'ઓ તો નદીએ પાણી સેવા ગયો છે.' અંદરથી
ગીરજાબાઈએ આવી કહ્યું.

'ઓ તો મને સામે જ મળ્યો ખબે કાવડ ઉતરી
મેં મને જ તેણે આપણા ઘરની નિશાની બતાવી કે
જેના આંગણમાંથી વિક્રોબાનો જાપ દિવમાં જાને
તે જ ઘર આપનું.

'તો તે જ વીકું.'

પછી તો વીકુંની યોગ્યતાય થઈ રહી. પણ
વીકું કયાંય ના દેખાયો.

'અરે દ્વારકાપિથ, દર્શન મને ઓવી થીતે તો
દેવાં હતાં કે તમને બરાબર આખોમાં ભરી લઉં.'

ખૂબ હાંખી માંદગી બોગબોગ પછી મને ભણવા મળ્યું કે હું તદ્દન સાજા તો થઈશ જ
નહિ. મારા કુટુંબને ભારરૂપ બીધ. અને ત્યારથી મારા જીવનનો રસ જાગે ઉઠી ગયો હતો
હું ઇસ્પતાલમાં જ હતી પણ હવે જીવન બધું માનિક થઈ ગયું હતું. મન મરી ગયું હતું.
મારા દશ વર્ષના પુત્રે માડું આ પરિવર્તન જોયું. એક દિવસ એ સાતિથી મારી
બાળુમાં બેઠો. મારા હાથને પંવાગનો કહેવા લાગ્યો. : 'મા, તને શાક છે એક દિવસ તે
સાકર વિનાના ગ્રહાણ જાણુ' બનાવેલાં તો ?

'હા', મેં કહ્યું, 'એ દેખાવમાં તો સરસ થયાં હતાં પણ એ ની મુખ જરૂરી ચીજ
ત્યાં ન હતી તેથી તેના સ્વાદ ન હતો.'

એ થોડીવાર ચૂપ બેસી રહ્યો, પછો દૂર દૂર જોતો બોલ્યો : 'અત્યારે ઘર એવું જ
લાગે છે, જ્યારથી તું ઇસ્પતાલમાં આવી છે ત્યારથી જાણે સૂનકાર દેખાય છે !'

મેં એને હંચાળી લીધો, એનું માથું છાતી સરસું ચાપી મને વાસ્તવિકતાનું બાન
કરાવવા મા' એનો બાબર, મા-વેલ શારીરિક રીતે બલે કું અશક્ત હતી, પણ માગ સ્નેહનો
ફાળો તો હંમેશા માટે મારા કુટુંબને આપી જ રહીશ એ ખ્યાલે જીવન જીવવા જેવું
બની ગયું.

દેવદામ વારંવાર ભજડવા માંડ્યા.

ને તે રાતે જ તેમણે મનમાં નિર્ણય કરી
નાંખ્યો. એકનાથ જ સાચા વૈષ્ણવજન છે કે તેમની
સેવામાં જ ખૂદ પ્રભુ આવીને રહ્યા. તેમણે જડને
ચેતન ઉપર વિજય મેળવ્યો છે. હું હવે આના કરતાં
કઈ બીજી સારી જગ્યા યોધવા જઉં ? પ્રજાએ જેની
સેવા કરી તેની સેવામાં હું પણ માડુ આપણું થા
માટે ના વિતાવી છઉં ?

આજે આપણા ભારતમાં ૪૦ લાખથીએ
અધિક ભક્તો વસે છે. સામુહીક વને છે, આપણે એ
વિનાયક વધારે પડતું ગણ્યા કે તે દરેક ભક્ત
એકનાથ જેવી શક્તિ કેળવે ? જડને ચેતન્ય ઉપર
પોતાની ભક્તિનો અધિકાર જમાવે, પણ એટલું તો
જરૂર એ સાધુઓની પાને માગી રહ્યો કે તેઓ
પોતાની એવી પ્રતિભા ઉત્પન્ન કરે-પોતાનામાં એવા
સુંદર ગુણોનું સંકલન કરે-સાધુ-એટલે સુજન-બીજના
પરિવર્તમાં સદા રચ્યા થયા રહેનાર વૈષ્ણવજન-કે
જન્મનાથી માનવ બે ચાઈ પોતાની ભૂરાઈઓ છોડે-
-ભણઈઆને અંતરમાં ઓગાળે, તેમની સમીપ જતાં
દરેક માનવના અંતરમાં અલૌકિક બાવોની બાવધારા
વહે. શુ સમસ્યાનું સ્વપ્ન નિદ્ર કરવા દરેક સાધુ
પોતાની જાતને વૈષ્ણવજન નહી બનાવે ?

[રામનામનો મદિમા વર્ણવતા બાપુ કહી માકના જ નહીં. આ પત્રિત નામને ફક્ત જીભ ઉપર ન રાખના અતરમાં વસાવીએ તો જ આપણા કહુનું અને જગનું કલ્યાણ થયા વિના મદે જ નહીં આમ બાપુ અચૂક માનતા. શ્રી. કુસુમબેન અદાબી હિપરના આ પત્રમાં પણ એ જ શ્રદ્ધાથી રામનામનો અભ્યાસ વખતવાનું બાપુ શ્રવે છે. અભ્યાસ કેમ થાય? એના જવાબમાં બાપુ કહેતા: “ગરીબોને પોતાના ગળી તેઓની સેવ કરો. શ્રદ્ધા રાખશો તો ધીરે ધીરે તમે અનુભવો કે ઈશ્વર મદિગે અથવા યાત્રાના ધામોમાં નહીં પણ ગરીબોના ઝૂપડામાં વસે છે. આ ન કમી સહો તો તમે પોતે શુદ્ધ રહી સારા વિચારો કરો તો તે પણ સેવા છે.” બાપુની આ જીવત શ્રદ્ધા આપણામાં પણ વમે તો જેવું સારું !]

ચિં ૦ કુસુમ

તારો કાગળ મળ્યો. રામનામ તે રામબાણ છે એવી શ્રદ્ધા ખેસી જાય તો તું કહી દુઃખી ન જ થાય એટલે રામનામનો અભ્યાસ ખૂબ રાખજે. એ હૃદયમાં ઊતર્યા પછી તો તેનું સ્મરણ જાય જ નહીં આરોગ્યવાનને આરોગ્યનું સ્મરણ નથી કરવું પડતું તે તેના સ્વભાવમાં હોય છે તેમ રામનામ એના હૃદયમાં વસ્યું તેના સ્વભાવમાં તે ઊતર્યું — બાપુના આશીર્વાદ.

ઈશ્વરના દર્શન આખથી નથી થતાં. ઈશ્વરને શરીર નથી એટલે તેના દર્શન શ્રદ્ધાથી જ થાય છે આપણને બ્યારે હૃદયમાં કોઈ પણ જાતના વિકારી વિચાર ન થાય, કોઈ પણ પ્રકારનો ભય ન રહે અને નિત્ય પ્રમનતા રહે તો એ સૂચવે છે કે હૃદયમાં

ભગવાન વાસ કરે છે એ ત્યાં હ મેશાં છે જ પણ આપણે તેને ભેટા નથી કેમ કે આપણામાં શ્રદ્ધા નથી અને તેથી અનેક જાતના સકટો ભોગવીએ છીએ. ખરી શ્રદ્ધા આવ્યા પછી બહારથી લાગતાં સકટો પણ એવી જેને શ્રદ્ધા છે તેને નથી લાગતા ...

ઈશ્વર નિરાકાર છે માણસ તેના ભાતભાતના આકારો કટપે છે, એટલે રામ રાજને સ્વરૂપે તમારે ઈશ્વરનું દર્શન કરવું હોય તો સદુચી પ્રથમ તમારા અંતરમાં ઊડા જાતરી આત્મનિરીક્ષણ કરવું જોઈએ. તમારે તમારા પોતાના દોષ હન્ટરગણા મોટા કરીને ભેટાં અને તમારા પડોશીઓના દોષ જોવાનું માઠી વાળતાં શીખવું જોઈએ. સાચી પ્રગતિનો એ જ એક રસ્તો છે. બીજો નથી..

“જે ચિત્ત ઈશ્વરમાં લીન થયું નથી તે અહીંથી તહીં ભટકતું રહે છે અને ભગવાનની ભક્તિ કરવાને લાયક મંદિર બની શકતું નથી.”

અનન્યભાવથી ચિંતન કરીને જેઓ મારામાં મદાય વિશ્વાસ રાખે
 છે તેઓનું હું સદાય ધ્યાન રાખુ છું. - ગીતા

આપણા સફળતા જીવનમાં વિશ્વાસ એક બહુ મોટી ચીજ ■ મગપણમાં માતાના બોળમાં જે રીતે ચિંતા વગર પૂરેપૂરા વિશ્વાસથી બાળક પોઢી બળ છે તેવી રીતે, આપણુ જીવન ભગવાનને મરણે સમાર્પિત થયેલું હોય તો, એ વિશ્વાસના બળ ઉપર આપણે નિર્ભર રીતે જીવી શકીએ છીએ બાળપણમાંથી બહાર નીકળતા જ માતાની પસે જે નિર્ભર થતા રહેતી તે દૂર થાય છે, કારણકે, આપણે જર્વને પ્રમાણથી ચાલવા માંડીએ છીએ ઉભત મસ્તક રાખીને ચાલતર તો જ સમર્થ બની શકે, જે તેનામાં નમ્રતા, કષ્ટતા ને સહુ પ્રત્યે અનુકંપા હોય જે આપણે પરસ્પર પ્રત્યે સદ્ભાવ રાખીએ તો જ આપણી આસપાસ વિશ્વાસનું વાતાવરણ જીલુ થઈ શકે

સ સારના વ્યવહારમાં પક્ષા પછી જાતજાતના માણસોની વચ્ચે આપણે રહેવું પડે છે ધર્મી જાનના માણસો સાથે કામ પાડવું પડે છે તદ્દન વિરુદ્ધ કે વિચિત્ર સ્વભાવના માણસો સથે કામમ રહેવાનો પ્રસંગ પણ આવે ■ આવા બધા પ્રસંગો વખતે આપણે સૌથી પ્રથમ તો આપણા મનને સ્થિર, શાંત ને મજબૂત બનાવવું જોઈએ ને એવો દંઢ વિશ્વાસ ફેળવી લેવો જોઈએ કે જોઈપણ મૂઝવણ ભરેલી પરિસ્થિતિ વચ્ચે પણ મનની સમતુલ્ય કે પરિપક્વતા છોડીશું નહિ

આપણે પરસ્પરનો વિશ્વાસ ફેળવવો હોય ત્યારે આપણા મનમાં સફળતા પ્રત્યે સારી ભાવના હોવી જોઈએ ત્રગાનું જળ જેવી રીતે પુણ્યવાન કે પાપી બનને સ્નાન કરવા દઈને બનને માવન થવા દે ■ તેવી રીતે, આપણુ મન પણ બધાવને સમાનભાવે સત્કારવા તૈયાર રહેવું જોઈએ પૃથ્વી

માતા જેમ સત્ ને અસત બનને સમાન રીતે સંકટ કરે છે તેમ આપણુ મન પણ ધરતી જેવું ઉઠારે બનવું જોઈએ આકાશ વિશાળ છે, તેની નીચે સદા રહેનારા અંગે સહુ મટીપા છીએ એવો નમ્રતા રખીને આમ જેવ વિશાળ દુઃખના બનવાનો અપોખ પુરુષ થઈ હોવે જોઈએ

સ સારના લગભગ બધા જ વ્યવહારમાં અત્યારે એક પ્રકારની અરાજકતા ફેલાતી જોવામાં આવે છે તેનું કારણ પ્રહારની દુનિયાના રાજકારણ કે અર્થકારણમાં ન ગોલવું નેઈએ કારણ કે દુનિયાનું રાજનીતી ને અર્થિક જીવન એ અખરે તો આપણા અંતર મનના પાયા જેવું છે જે આપણે બહારની અજાકતા દાગવી દેય તો આપણે પ્રથમ અંતરમાં પરસ્પર પ્રત્યે સપ્રભુ સદ્ભવથી ઉદારતા ફેળવીને વિશ્વાસ રાખના શીખવું જ જોઈએ.

જેઓ આપણો વિશ્વાસ રાખે તેમની ઉપર આપણે પણ વિશ્વાસ રાખીએ એ તો સામાન્ય વિવેકની વત અણુય, પરંતુ જેઓ આપણી ઉપર અવિશ્વાસ ને તિરસ્કાર જણી રાખે તેઓ પ્રત્યે પણ આપણે વિશ્વાસ ને સદ્ભાવ રાખીએ એમાં જ આપણી સફળતાની યાને સદગુણી કસોટી ■ બધા સુધી આપણી સજ્જનતાને કસોટીમાં ધકાવું પડે એવી સ્થિતિમાંથીયે પરમ શાંતિથી, ચિંતમ કલેશ થવા દીધા વિના પસાર ન કરીએ ત્યા સુધી આપણી સજ્જનતાને બહુ અર્થ નથી કુલારને ત્યાથી માટલું લેતા પહેલા જેમ તેની ઉપર ખૂબ ટકારા મારીને તેની પરિપક્વતાની પૂરી ખાત્રી આપણે કરીએ છીએ તેવી રીતે, આપણા મનને મૂઝવી મૂકે એવી સ્થિતિ વચ્ચેયે ટકારા ખાત્રી ધીને હેવટે તેને શાંત રાખી જેવું જોઈએ દુનિયામાં

ગયો ત્યારે તેમણે ત્રોળ વર્ષના ડબ્બામાં મને સાથે બેસાડીને એક બધ પરમિડિયુ આપ્યું ને કહ્યું : 'અહીંથી ઉમણા મુખે તરફ પલુ એક ગાડી બિપડે છે ને ?' મેં હા પાડી તેઓએ તરત કહ્યું - 'તો પછી આ પરમિડિયુ તારા કાષ્ટ વિશ્વાસના માણુ તને આપી આવ, કરજુ કે એ ખુમ જરૂરી છે.' મેં બાપુજી પાસેથી પત્ર લઈ લીધો અને મોટી ગાડીના પ્લેટફોર્મ તરફ દુ દોડ્યો આખી ગાડી ફરી વળ્યો. પલુ કાષ્ટ પરિચિત મિત્ર ત્યાં ન મળ્યા ગાડી ઉપડવાને થોડી જ વાર હતી તેથી દુ વિચારમાં પડી ગયો દુ ગંભીર વિચારમાં હતો ત્યાં એક ભાઈએ ઓચિંતા જ ગાડીના ડબ્બામાંથી મારી પાસે આવીને કહ્યું : 'પુરાતનભાઈ, દુ આ ગાડીમાં મુનષ જળિ પુ મારો લાલક કાષ્ટ કામ હોય તો કહે.' મેં તરત એ પરમિડિયુ તેમને આપ્યું ને વિગત સમજાવી દીધી પછી તરત

બાપુજી પાસે દોડી ગયો. તેઓએ બારીમાંથી મને પૂછ્યું : 'કેમ, કામ થઈ ગયું કે ?' મેં ઉતાવળે જવાબ દીધો : 'હાજી, એક ઉચ્ચ સરકારી અધિકારીને જ આપનો કાગળ સોંપ્યો છે. તેઓ રાતે જ મુનષમાં થોડા ટેકાણે પહોંચતો કરશે.' બાપુજી મારો જવાબ સાલળીને ધીમું ઉચ્ચા ને કહ્યું : 'બરોબર છે. પરસ્પર વિશ્વાસ કેળવવાની આ પલુ એક રીત જ છે' આટલી વાત થઈ ત્યાં તેઓની ગાડી બિપડી ને મેં તેઓની પાસે માથું નમાવ્યું ત્યારે તેઓએ તેમની લાક્ષણિક રીતે મને હાથ લાગે કરીને વાસામાં ધમ્મે મારી આશિષ દીધા.

આવા વડીલોના આદર્શવાદ સાથે વિશ્વાસ પૂર્વક આપણે ધર્મ-કર્તવ્ય બળવીશું તો સહુના કથાબુનો માર્ગ મળી રહેશે એવી દૃઢ શ્રદ્ધા આપણે રાખવી જોઈએ.

*

સર્જનહારની મુખપ્રધાન સૃષ્ટિ

દુનિયા દુ.ખ પ્રધાન છે. દુનિયામાં દુ.ખો ઘણા છે અને તેના પ્રમાણમાં સુખ અત્યંત થોડું છે પરંતુ એમાં દૃષ્ટિરે લાગે છે. સર્જનહાર-પરમ પિતા પગમેશ્વરે તો આ સૃષ્ટિ પ્રાણી-માનના બંનદ માટે, સુખ માટે જ સર્જી દોષ એમ જણાય છે

આ વિષયમાં બેલિજમના મહાન સાહિત્યકાર ને નોબેલ પારિતોષક વિજેતા મોરિસ મેટરલિફનું એક મતવ્ય ટાંકવું રીક થઈ પડશે મોરિસ મેટરલિફે એક સ્થળે લખ્યું છે.

'સ્વયંકે ધરમાં દરરોજ દિવસ હોયે મુખ બિસબિલ સ્વરૂપે આવે છે. પ્રભાતમાં, અખો ખૂંટતાની સાથે જ, અરુણોદયનું સૌંદર્ય નિહાળવાનું મુખ અને પક્ષીઓનું મધુર કૂજન સાલગવનું મુખ પછી સાંજે સુશસ્તિની શોભા નિહાળવાનું મુખ. જોવા જઈએ તો આ સુખો મોટા મોટા રાજાઓના વૈભવ-વિલાસો કરતા કંઈ કમ નથી હોતા.' એ પછી આવે છે રાતે દમટમતા તારલાઓ નિહાળવાનું મુખ (કાકા સાહેબ કાલેલકરના ચંદ્રોમાં કહીએ તો 'રાત્રિની એ અદ્ભુત સમૃદ્ધિ' ચાલુરાનું મુખ) અને વળી કાષ્ટચાર જો જાતુ સારી ન હોય, દિવસ ચોખ્ખો ન હોય તો ઝરમર ઝરમર પડતા વરસાદના ફેરાને નિહાળવાનું મુખ પછી શિયાળામાં સઘડીએ તાપતા તાપતા બહારનું સ્વચ્છ આકાશ નિહાળવાનું મુખ કંઈ કમ દોષ છે.અને વળી આ બધાથી પણ કયાં ચડી જાય એવા એક મુખને કેમ જૂલી જઈએ ? એ તો મહાન અને શુદ્ધાતિશુદ્ધ આન દોનો સહોદર છે ! આપણા બધામાં સૌથી વધુ સ્વચ્છ તે છે. એનું નામ છે-હૃદય પ્રદેશમાં વાસ કરનાર આપણી બોગી, નિર્દોષ, પવિત્ર શાવનાઓનું મુખ !'

ને સ્થિતિ દેવાઈ રહેલી છે તેમા જાપચેજીઆપચે
પણ આપણે અનીતિ, અન્યાય અને અસત્ય તરફ
ધસાઈ રહેલા છીએ; કારણ કે આપણું મન
આસપાસના પ્રવાહના વેગ વચ્ચે સ્થિર નથી રહી
શકતું. આપણે જીવનની સ્થિરતા ઝુમાવી છે.
કારણ કે જીવનની સામે આજ સુધી ને જિંદગી
ધાર્મિકને આધ્યાત્મિક મૂલ્યો આપણી પાસે હતા
તેની ઉપરથી આપણે વિશ્વાસ ડગી-ઢગી ગયો
હોય તેવું જણાય છે.

વિશ્વાસમાંથી જ વિશ્વાસ પ્રગટે છે એવો
અનુભવીએનો અનુભવ છે. આ અંગેના એક-બે
પ્રસંગો વાદ આવે છે

સને ૧૯૩૬ માં પૂર્વ કસ્તૂરમા અમદાવાદ
આવવાના હતા. ત્યારે પદેના ગાંધીજીનો મારી
ઉપર પત્ર આજ્યો કે, 'મા ત્યાં આવે છે, તેમની
સંગવડ તું સાચવજે'

પૂર્વ કસ્તૂરમા આવી પદોઆં કે તરત
તેઓની પાસે જઈને મેં પ્રણામ કર્યાં. પૂ. બાએ
ચેતાનો નાનો બટલો-પાટીટ મારા હાથમાં મુક્યું
ને કહ્યું : 'બાપુજીએ મને સૂચના કરી છે કે, બધા
પૈસા પુરાતનને સોંપી દેજો. એની પસંદગી જરૂર
પડશે માનજો. એ તારો ઠિસાગ રાખજો' પૂ. બાની
તથા બાપુની આના સાબલીને દુ. રાજ થયો. મેં
મેં બાને કહ્યું કે, 'રાજ સવારે ને સાંજે દુ.
મળીશ.' સાબરમતી આશ્રમનું માનું કામ જરાયે
શોધાય નહિ એની કળી રાખવા બાએ મને સ્પષ્ટ
સૂચના આપી. કારણ કે એ પછી બાપુએ તેઓને
કહ્યું હતું પરંતુ ને થોડા દિવસ પૂ. કસ્તૂરમા
રવા તે દરમિયાન સમી માતા જેણ તેઓના
વત્સલ અને સહાવનો મને પરિચય થયો. એનો
આધાર લઈને પછી ધણી વિકટ પ્રસંગો વચ્ચે
વિશ્વાસ ખૂટી જોવાના મેં પ્રયોગો કર્યા.

એક પ્રસંગે એવું બન્યું કે અમારા સાબર-
મતી અશ્રમને દરવજે, એક મોટી આનહીના
ઝાડ નીચે, સને ૧૯૩૬ના વરસમાં પોલીસના
અધિકારીએ મને બાપુજી તથા આશ્રમની પ્રતિ
વિષે કેટલાક પત્રો પૂછ્યા હું જવાબ દેવામાં જરા
મૂઝાવો. એટલે, પછા પછાથી ત્રાણીજી સાથે
આવા સવલોના જવાબો કેમ આપવા એ વિષે
મેં ચર્ચા કરી. ત્યારે તેઓએ કહ્યું : 'આપણી
સ્વરાજ માટેની લડત અહિં સક છે તેથી તેમાં
આપણે કોઈ કાંઈ જ નથી કરતા. ને સરકારી
અધિકારીઓ આને અંગ્રેજ વતી કામ કરે છે
તેઓ સ્વરાજ પછી પ્રજાની વતી કામ કરવાના
છે જ. માટે તેઓનો વિશ્વાસ સંપાદન થાય એ
માટે પણ સેવકોએ તેઓની સાથેના સારો સબધ
સાવળવો જોઈએ.'

બાપુજી સાથે આ વાતચીત થયા પછી એક-
વાર તેઓ અમદાવાદની નાની-મોટરોએ ટ્રેનમાં
દિલ્લી જતા હતા પ્યેટરો ઉપર ઘણી મોટી
માનવ મેદની વચ્ચે થેરાયેના બાંદુએ મને જોતા જ
પાસે બોલાવવા ક્યારે કર્યો તેઓની પાસે હું

ભય બિનુ હોઈ ન પ્રીતિ તુલસીદાસે આ
પ ગીતામના મોકામા મૂક્યુ છે અને તેથી ખૂન
વિસારણિય છે

કઈ પરિસ્થિતિમા રામે આ વાણી ઉચ્ચારી તે
પ્રથમ એવુ જોઈએ રામે સાગરને ત્રણ ત્રણ દિવસ
સુધી વિનય કર્યો પણ કશી અસર પડી નહીં ત્યારે
એમણે અગ્નિનાણું ચડાવ્યુ તે સાથે જ જ્વળમાના જીવો
વાકુળ થઈ ગયા ભાવિ વિનાશના ભયથી ઉપરતળે
થઈ ગયા અને સાગરને બ્રાહ્મણનુ રૂપ ધારણ કરી,
ર નો લઈને રામ પાસે વિનિત ભાવે આવ્યુ યજ્ઞ
તુલસી ત્વ કહે છે

શક સન વિનય કુટિલ મન પ્રીતિ,
સહજ કૃપન સન મુદર નીતિ.

મમતા રત સન ગ્યાન કહોની,
અતિ હોભી સન બિરતી બખાની.

કોધિહિ સમ કામિહિ હરિ કથા,
ઉસર બીજ બચે ફલ જથા

(દુષ્ટ સાથે વિનય કરવો, પૂર્ત અને કપટી
સાથે ય પ્રેમ કરવો, સ્વભાવે કનૂસ છે એવાને
તિનિની મુદર વાત કહેવી માયામા લપેચવા સાથે
નાન-વર્વા કરવી અતિ હોભી તામે વેરાગ્યનુ વર્ણન
કર્યુ , કોથીને શાન્ત રહવાનો ઉપદેશ દેવો, કામી પુરુષને
હરિ કથા કહેવી-આ બધાના ફલ તો મરુભૂમિમા,
ખારાપાગમા બીજ વાવીએ તેના દેવો જ આવે.)

નાશના ધારાઓ જાણે આ જ પાથ પર રવા
યેવા ન હોય એવુ લાગે છે છતાં આજ સુધી એ
પદ્ધતિથી ગુનાહિત કાર્યો થર દામ આવેા હશે પણ
અટક્યા છે ખરા ?

રામાયણ આપણે એક મહા ગ્રંથ છે અને
તેણે કરોડો માણસનું જીવન ઘડ્યુ છે, કરોડોને જીવન-
દષ્ટિ દીધી છે. ધણા એમાંના શબ્દોને વ્યવસ્થા સ્વીકારે

જે એવે તુલસીદાસના કેવલાક વિધાનો જે આ પુગની
જીવનદષ્ટિ નાથે મેળ ન ખાતા હોય, તેની ચર્ચા નવ
શ્રોધનની દષ્ટિએ થાય એ જરૂરી છે

અ ગ્રેજેનુ શાસન, સિદ્ધાંતો માટે દુષ્ટ જ હતું,
અગ્રેજ શાસકો પૂર્ત અને કપટી પણ હતા છતાં તેમની
સાથે પ્રાધીક્રએ વિનયકર્ષો, પ્રેમ રાખ્યો મજૂરો સાથે
અનુદાર વર્તતા કમ્યૂન મૂલ્યવતિઓને નીતિની વાત કરી
(ટ્રસ્ટીપણાનો સિદ્ધાંત સમજાવ્યો), અનેક સતોએ
માયામા લપચાવેલા લોકોને શાનોપદેશ દીધો જ જ અને
બુદ્ધ ભગવાને ક્રોધમા વકરેલા લાથીને પણ શાન્ત કર્યો જ
હતો. કોઈ ભયરેલા વિચારિમતને વશિકર્યાત રહીને જ
કહેવાનુ હતું તે શાન્તિથી કહ્યુ હતું, અને ભર્તૃહર્ય જેવા
મિત્રમા આસકત રાજા પણ વેરાગ્યને પથે વળ્યા જ
હતા - આ બધા દેવો, મરુભૂમિમા જ ઊગ્યા ગણાય

આનુ રહસ્ય એ જ કે માણસ જડ નથી, એને

આત્મા છે, અને તે ચેતન છે, એ સુમે હોય તો કોઈ ને કોઈ વાર તો તેને જગ્યાથી શકાય છે અને જગ્યા ત્યાંથી સ્થિતિ એમ ગણીએ તો ખોટું નથી.

‘ભવ વિના પ્રેમ નહીં’ એ નિયમ સમાધી પરનો છે, નાસવડા તો પ્રેમ વિના પ્રેમ નહીં એ જ નિયમ છે.

નુવત્તી પ્રસે સ્ત્રીને પણ તાડનની અધિકારી કહી છે! પણ આજે એ વાત આપણે સ્વિકારતા નથી તે પ્રમાણે ‘ભવ વિના પ્રેમ નહીં’ એ નિયમ પણ સ્વીકારવાની કે માની લેવાની જરૂર નથી.

નુવત્તી પ્રસેનો મુગ અને આજનો મુગ એક બીજાથી દૂર દૂર પડેલા છે એક મુગનું તત્ત્વ બીજા મુગમાં અનુદત ન પણ જણાય.

માણસજનમાં અગાડા જન્મે એવા ધણા કાર્ત્તે, વ્યવહારમાં પ્રતિષેધી અનીતિ અને વિરાટ પાપા પરના અમાનુષિ વિષય મુદ્દા જેઈએ છતાં પણ માણસજનના સારા ભાવી માટે મધીએ છીએ, એ મરુભૂમિમાં બીજા ઓરવા જેવું નથી, કેમકે, માણસનું હૃદય મરુભૂમિ હોય તોયે, પ્રજનન કરીએ તો નદનવન બની શકે એવી ભૂમિ.

નુવત્તી પ્રસે ચોનાના કથનની પુણીમાં બીજા દાખલા પણ આપ્યા છે.

કાટેહિં પઈ કઠરી ફરઈ, કોટિજતન કોહી સીય
વિનયન માન ખગેશ સુહુ, કોટેહિં પછ નવ નીય.

(લેવને કોઈ પાણી લીધી તો લીધીને જિહ્વિત, એ તો કાપવાથી જ વધે છે, એ જ પ્રમાણે નીચ પ્રકૃતિનો માણસ વિનય કરવાથી સમજતો નથી, ભવ બનાવવાથી તીવ્ર રહેતો આવે છે.)

લેવની બાજતમાં આ સાથુ ॥ પણ કુટ માણસ

લેવ હોય તો પણ માત્ર તે લેવ નથી, વૃક્ષ પણ છે-જુઓ વાગીઓ દાખલો-ઝોટલે અને કાપીએ તો તો વૃક્ષ જ ગુમાવો દઈએ!

આ તત્ત્વ ભગવાન બુદ્ધિ જેવું અને પ્રભુદ્યુ. લેવનું પ્રેમથી જ શમન થાય, દુષ્ટતાને ભરાઈથી જ દૂર કરી શકાય.

અને ગાંધીજીવનમાં એ જ આનંદનું પગે પગે દેખાય છે ગાંધીજીની હૃદયપટ્ટાની વાત ધણાને સમજાતી નથી, કેમકે, એમણે તો ‘ભવ વિના પ્રેમ નહીં’ એ જ સાબળ્યું અને ધૃત્યુ હતું. પણ એ તાત્કાલિક સત્ય હતું, છેવટનું સત્ય ન હતું’ તે તો ગાંધીજીએ પ્રત્યક્ષ કરી બતાવ્યું.

સત્ય પણ હથેલા બુદ્ધિ માગે છે, તે તો પગે પગે વિશુદ્ધ થતું ગળેવું જોઈએ અને મુગે મુગે, બદલાવેલી પરિસ્થિતિમાં ફેર તપાસ થતી રહેવી જોઈએ ગીતા પર આટલાટલા ભાષો થયા અને થતા જ રહે છે એનો અર્થ પણ એ જ છે.

જ્ઞાન તો રત્નાકર છે, એમાંથી એક જ રત્ન ક્ષેત્રોને સતોષ માની લેતી રહીએ તો અનેક રત્નો ગુમાવી લેતીએ એક રત્ન ટાલ લાગ્યા પછી પણ વધારે કોમતી રત્ન પ્રાપ્ત કરવા તેમાં ફરી ફરી ફક્કરી મારવી જોઈએ.

એમ કરવાથી આપણે જ્ઞાનને અનાદર નથી કરતા પણ તેની અનંત સમૃદ્ધિને અને એક કુખરીએ તે બધું ન પામી શકવાની આપણી અશક્તિનો જ સ્વીકાર કરીએ છીએ.

નુવત્તી પ્રસનું રામાયણ માનવજાતને મુગે સુધી પ્રેરણા આપવાની શક્તિ ધરાવે છે, છતાં તેમાં કોઈક કાગળ અસ્ત વિવાદો હોય તો તેને તે જ રૂપે જોવા જોઈએ.

✽

સૂણવા ના શાંતિથી મરગમ મળે,
જિંદગીને રાહમાં નિગ યમ મળે;
એ જ છે વિજ્ઞાન યુગની મસ્કૃતિ!
ફૂલ હું માયું, અને એટલ મળે!

‘અલ્બ’ વાગોડી

તમિલનાડમાં એક મહાન પડિત થઈ ગયા શ્રી વિશ્વપુથુરવાર એમનું નામ તમિલ અને સંસ્કૃત બંને ભાષાના એ મહાન પડિત હતા. એ વખતના તમિલનાડના રાજદરબારમાં પડિતજનું સારુ માન હતું.

હવે એક વખત એવું બન્યું કે પડિતજને પોતાના ભાઈથી જુડી થયો. વખત આવ્યો એ વખત બાપીજી મિલકતની વહેંચણીમાં બંને ભાઈઓ વચ્ચે કંઈક અડગ પડ્યો.

ભાઈ-ભાઈ વચ્ચેનો અડગ તો સચ્ચાર-બાપી છે એક નજીવી વસ્તુની વહેંચણી માટે ભાઈએ જક પર આવી આવ છે; અને અમે ઉમ્મ સ્વરૂપ પકડે છે એક પૈસાની વસ્તુ માટે રાજદર-બારે ચડવામાં આવે છે ને ભાખેનું પાણી થાય છે પડિતજ અને તેમના ભાઈ વચ્ચે આવો જબરો અડગો ભડગો ઢગો.

કટાણીને આ આવે ચે અડગો પડિતજ રાજ દરબારે ખેંચી ગય. રાજજીને તેમજો નમ્રતાપૂર્વક કહ્યું: 'હારાજ, હું ને અ ગ્રામથી પૂરેપૂરે

કટાણી છું. અમારી બાપીજી મિલકતને તમે જ વહેંચી આપો.'

રાજ બહુ શાણા અને વિચક્ષણ હતા. પડિતજનો આવો 'કેસ' તેઓ તપાસી ગયા. તેમથી તેમજો નીચે મુજબ સાર તારવી કાઢ્યો.

‘આ અડગો ભાઈ-ભાઈ વચ્ચેની ખોટી હોશ તુસીનો છે. જો એક ભાઈ નમતું જોખે તો બીજો ભાઈ તરત જ નમતું જોખે એમ છે. એક ભાઈ જો વેત નમે, તો બીજો ભાઈ હાથ નમે એવો છે આ તો મને અડકડ રહ્યા છે એનું કુખ છે’

હવે પડિતજ તો મઠ ન વિદાન હતા. રાજને તેમના માટે કારે જાદર હશે. આવા મહા પડિતને આવી કુશલ બાબત મોઢ મોઢ કહેવી રાજને ઉચિત ન લાગી એટલે રાજએ વિચાર્યું: ‘આના ભાઈ-ભાઈ વચ્ચેના નાના અડગો આગળ જતા કેવું મોટું સ્વરૂપ પકડે છે, અને એના પરિણામે એથી બંને પક્ષે કેવું મોટું નુકસાન પડેલું છે- આ બધી વસ્તુ પડિતજને મારે નજરોનજર બતાવવી’ આ વિચાર આવતાની સાથે જ રાજને એક સરસ સુકિત મળી.

તેમજો તરત જ પડિતજને પોતાની પાસે બોલાવ્યા પડિતજના મનમાં હતું કે રાજએ પોતાની મિલકત વહેંચકુંનો કંઈક તોડ કાઢ્યો હશે તે બાબત અંજો પોતાને બોલાવા હશે પરંતુ શબ્ત જેનું નાથ. એ બાબત રાજ એક અક્ષર પણ ન બોલ્યા. તેમજો પડિતજ સમસ્ત શસ્ત્રોની આશીરવાચી વાતો કાઢી હેરટે ગંભીરતાથી કહ્યું: ‘પડિતજ, હમણા હમણા મારા મજબૂબ એક વિચાર ઘોળાવા કરે છે. તે એ કે આખળી તમિલ ભાષામાં ‘મહાભારત’નું ભાષાતર કાઢએ કહ્યું નથી. એ ઘવાની ખાસ જરૂર છે. તમને વાધો ન હોય

તો એ કામ કાલથી જ તમે શરૂ કરો એમા જરા પણ ક્યાશ ન રાખો. રાજ્યની પૂરી મદદ તમને તેમા મળી રહેશે.

રાજા ! આજ્ઞા ! એને તો માથે ચડાવવી જ ધો. વળી, પડિતજી હમણા ગૃહકાસથી વાજ આવી ગયા હતા તેઓ પણ આવા ડાઘ મોટા કામમા ખા ખરાવરાનું શોધતા હતા ત્યાં આનાવાનો અણુ કામ તેમને મળી ગયું.

એટલે, શીત જ દિવસથી પલાવી વાળીને તેઓ 'મહાભારત'નું ભાષાંતર કરવા બેસી ગયા. ઝગડો ઝગડાને ઠેક શે રહ્યો થોડા જ સમયમા પડિતજીએ 'મહાભારત'નું તમિલ ભાષામાં એવું સરસ ભાષાંતર કરી નાખ્યું કે એને વાચન રાત્રે સાંજનારા ખુશ થઈ ગયા. આજે પણ ૫ વિત્રીપુરુષદ્વારના આ તમિલ મહાભારતમા તમિલ ભાષાનું સાચું સૌંદર્ય ડગલે ને પથલે જોવા મળે છે. અધ્યાત્મીન તમિલ સાહિત્યમા પડિતજીનું આ ભાષાંતર સાહિત્યનો ઉત્કૃષ્ટ નમૂનો ગણાય છે.

આ ભાષાંતર પૂરું કર્યા પછી પડિતજીને સહજ વિચાર આવ્યો. 'અમારા ઝગડાની વાત ન છોડતા રાજાજીએ સાહિત્યનું આ મોટું કામ મને એકાએક કમ સોંપ્યું ? અને તે પણ

'મહાભારત' ના જ ભાષાંતરનું ! રાજાજી બહુ વિચારણુ છે નહીં, આમા કઈ ભેદ હોવો જોઈએ !'

જોડો વિચાર કરતાં પડિતજીને જાણાય કે મહાભારત દ્વારા રાજાજી મને એક મોટો પાઠ બજાવવા માંગે છે. તે પાઠ તે આ 'પાડવો ને કોરવો ભાષા-ભાષના મુદ્દા ઝગડામાંથી કેવું મહાભારત સર્જાયું ! એના કરતા બેમાથી એકે નમતું જોખ્યું હોત તો ? તો આજે સર્વનાથ ન થાત !'

એટલે 'મહાભારત' ના ભાષાંતરને રાજાને સુગ્રામ મરના પહેલાં પડિતજીએ એક કામ મધું. તે એ કે તેઓ પોતાના મેરે જ પોતાના ભાઈ પાસે પહોંચી ગયા ને નમન થી કહ્યું 'ભાઈ, તને ખરે જો અને ન ખરે ! જાપણા વડવાઓની મિલકતમાંથી તારે જે જોઈએ તે ખુદીથી લઈ લે અને પ્રસન્ન થઈને તું મારા માટે જે બાબત મૂકે તે જ મારું !'

કહે છે કે પડિતજીના આવા ઉમદા વર્તનની તેમના ભાઈ પર મોટી અસર થઈ તેમના ભાઈનું હૃદય પણ એકદમ ઉઘાર બની ગયું તેમણે કહ્યું

'ભાઈ તને ખરે તે મને પણ ન ખરે.'

અને આમ બંનેનો ઝગડો ઘર મેળે જ, પ્રેમ પૂર્વક પતી ગયો.

વૃત્તિ છતે તે ઋષિ

હીરાનિવજસરિણ એક જૈન ચાર્ડ હતા અકપરના યુગમા એ થઈ ગયા હિંદુ અને જૈન ધર્મશાસ્ત્રોનું એમનું યાન પ્રશસનીય અને પ્રખર હતું.

એકવાર અકબરે વાતવાતમા પૂછ્યું

'મહારજશ્રી, સાચો ઋષિ કોણ ?'

ન્યારે આચાર્ય જેણે 'સ સારની સર્વ વાતોથી મુક્ત બની સદાચરણ, સત્ય અને સીધા રસ્તે જવું એનું નામ સંધુતા છે. સ સાર છોડી ભગવા પહેર્યું સાધુ નથી થઈ જવાતું તેમ જ ગલમા જઈ, એકાંતસેવન કરી દેહ આગ કરવાથી ને તપ કર્યા કરવાથી કપિ નથી થવતું. માણસ સ સારમા રહે કે સ સાર જઠાર પણ જો તેની સઘળી વૃત્તિઓ પર અકુશ રાખતા શીખે, તેમને વશ રાખે તે જ સાચી રીતે સાધુ બની શકે છે. માટે જ વૃત્તિજિત હોય તે જ સાચો ઋષિ કહેવાય.'

—શ્રી દ્રોકાન્ત મંગલર

મારા એવાં ભાગ્ય ક્યાંથી ?

રતુભાઈ અઢાળી

૧૯૩૦ની સત્યાગ્રહની લડાઈનો રંગ દિવસે દિવસે જામતો ગયો. શ્રી અમૃતલાલ દેહની ગિરફતારી પછી લડાઈનું સુકાન શ્રી જગવલભાઈ મહેતાએ સંભાળ્યું. એમની ધરપકડ થઈ એટલે શ્રી મણિ-શંકર ત્રિવેદી લડાઈના સેનાની નવા સરકાર એક પછી એક સેનાનીની ધરપકડ કરતી ગઈ અને નવા નવા સેનાની લડાઈનું સુકાન સંભાળતા ગયા. શ્રી મુશીમખાંડ, શ્રી જમજીવનકાકા, એમ હાર-માળા ચાલી. પછી તો સરકાર ધાંધી બની. સેના-નીઓ ઉપરાંત સૈનિકોની પણ મોટા પાયા ઉપર ધરપકડ શરૂ કરી. સરકારે ધારેલું કે થોડા આગે-વાને અને સૈનિકોને ગિરફતાર કરવાથી લડાઈ ઠરી જશે. પણ સરકારની આ ધારણા ખોટી ઠરી. ધરપકડ થતી ગઈ તેમ તેમ નવા નવા સૈનિકો લડાઈનો દોર સંભાળતા ગયા. એક સૈનિક પકડાય તો એને સ્થાને અગિયાર નવા સૈનિકો ભરતી થવા લાગ્યા. ધરપકડનું હથિયાર છુટું બની ગયું.

કોઈપણ દિસાએ અગેજ સરકાર સત્યા-ગ્રહની લડતને દાખી દેવા માગતી હતી એટલે એણે એક પછી એક વધુ સખતાર્થના પગલાં લેવા માંડ્યા.

એક દિવસે પોલીસ અમલદારે સિપાહીઓના મોટા પાડિયા સાથે હાવળી ઉપર એમિશિયોન જાપો માગ્યો. હાવળીની તમામ સ્ત્રીઓ સ્ત્રીઓ જામ કરી. સત્યાગ્રહીઓને પહેર્યે કપડે હાવળી ઉ.ડી જવા કહેવામાં આવ્યું. સત્યાગ્રહીઓએ એનો વિરોધ કર્યો. બગજબરીથી એમને ઉપાડી ઉપાડીને જહાઝ કાઢવામાં પોલીસોને ખાસ ચાર કલાક થયા. ખાલી મકાન ઉપર સરકારે સીલ માર્યા. એના ઉપર લગી બંદકોને પહેરા ગોઠવી દીધો.

સરકારે ધારેલું કે હાવળી જામ કર્યા પછી સત્યાગ્રહીઓને રહેવા કાવવાની સરવાડ નહીં મળે એટલે ધાકોને બધા ધારેમા થઈ જશે; પણ એમ ધાકોને બાગે તો સત્યાગ્રહીઓ સેના કહેવાય ? ખીટું

કાંઈ મકાન એકલે તો એ પણ જામ થાય અને વધારામાં મકાન માલીકને કનડગત થાય. સત્યા-ગ્રહીઓએ ખૂબ વિચાર કર્યો અને છેવટે એમનું મન ઠર્યું સ્મશાન-જૂમિ ઉપર. હાવળીને બેસવા માટે ત્યાં એક હાવળી હતી. એમ માટે એ હાવળી પૂરતી લાગી. મે તને ભેટવાની તૈયારી સાથે નીકળેલા સત્યાગ્રહીઓને હાવળી તરીકે સ્મશાનજૂમિ માફક આવી ગઈ. સરકારે ધારે તો ૫ આ હાવળીને જામ કરી શકે એમ નહોતું. સત્યાગ્રહીઓએ હાવળી ઉપર ‘સત્યાગ્રહ હાવળી’નું પાડિયું લગાવી દીધું અને એની સામે એક લાખ વાંચને થંભ રાખી એના ઉપર ત્રિજો ૧૨૫ ફરસાવી સ્મશાન-જૂમિમાં હાવળીની શરૂઆત કરી દીધી. સરસામાન તો કંઈ હતો નહીં. પગારીમાં જમીન, યોઢવામાં આકાશ અને જમવા માટે ગામમાંથી ભિક્ષા મળી લાવવાનો સંકલ્પ કર્યો. ‘સરકારી અમલદારે અને સિપાહીઓ સત્યાગ્રહીઓની ખુમારી જોઈને મોઢામાં આંગળાં નાખી ગયા. સત્યાગ્રહીઓ કુંભારને ત્યાંથી થોડાં માટીનાં વાસણ ખામી લાવ્યા અને સરવસ આકારે ભિક્ષા માટે નીકળ્યા.

‘હમ લેડે મે મરતે મરતે, નહીં લડાઈ મરતે વાલી, એક સત્યાગ્રહીએ જૂલંદ અવાજે યુદ્ધગીત શરૂ કર્યું અને ગીત ઝીલતું ઝીલતું સરવસ ગામમાં ફાંખલ થયું.

આ ભિક્ષા કોઈ બાવાસાધુની ભિક્ષા ન હતી. આઝાદી માટે લડતા નીકળેલા સૈનિકોની એ ભિક્ષા હતી એટલે એ ભિક્ષાને ‘આઝાદ રોટી’ એવું નામ આપવામાં આવ્યું.

સત્યાગ્રહીઓ યુદ્ધ ગીતો લલકારતા લલકારતા આજળ વધે અને ઉઝાડાં બારખાવાયું ધર જુએ એટલે જિભા રડી આ...જા...દ રો. દીની ટડેલ નાખે. સત્યાગ્રહીઓને પામીનું દીપ્તું પણ આપનાર સરકારના ઝુનેચાર મણુસો એવી અમલદારોની

ધમકોએની દરકાર કર્યા વિના લોકોએ આ આજ્ઞા શેડીના નવા કાર્યક્રમને દોષ ને ઉત્સાહથી વધારી લીધો. આજ ગેટી માટે આવણે આવી સત્યાગ્રહી એ નુ એમણે શાવપૂરક સ્વાગત કર્યું અને ઘર માટે રાધેની રસોઇથી એમના વાસણુ જલકાવી દીધા.

સત્યાગ્રહીઓને તો આજ્ઞા શેડી ઉધરાવીને સરકરના કાયદાનો ભંગ કરવા માટે એક નવો કાર્યક્રમ મળી ગયો.

સત્યાગ્રહીઓની જખત કરવાથી સત્યાગ્રહીઓ ગામ છોડી જશે, અને લાડાઇને વાવટે સકેનાઈ જશે એવી સરકારની ધારણા હતી પણ એને બે સત્યાગ્રહીઓએ તો કાયદા બગાડી કાર્યક્રમને બચાવેલું. આપો છાવણી ચાલુ રહી અને આજ્ઞા શેડી નાખીને લોકો પણ સરકારના હુકમની અવગણના કરવામાં નેડાયા અમલદારોથી આ સહન થઈ શક્યું નહીં.

એક વિસ આજ્ઞાશેડી લાવીને સત્યાગ્રહીઓ સ્મશાન-છાવણીમાં ભોજનની તૈયારી કરતા હતા એ જ વખતે પોલીસોએ છાવણી ઉપર છાપો માર્યા જખતીમાં લેવાય એવું તો કંઈ હતું નહીં ઉધાડી છાપરીને સીલ મરાય એમ ન હતાં પેટ ખાતર નોકરી કરતા સિપાહીઓએ આજ્ઞા શેડીના વાસણુ ફેડી નાખીને રસોઈ ધૂળમાં રહેણી નાખી, રક્ષા કાળે એને ઘેરીને જીભેલા સત્યાગ્રહીઓ સાથે ઠીક ઠીક ઝપાઝપી કરીને જવજનો સ્થળ તોડી નાખ્યો અને સત્યાગ્રહ-છાવણીનું પાટિયું ઉપાડી ગયું.

છાવણીના સૈનિકોને વિચાર આવ્યો કે પાટિયું હતું તો ઉપાડી ગયા, ને ડામરથી છાવણીનું નામ લખીએ તો કેમ કરીને ઉપાડી જશે અને એકાદ ઠેકાણે નામ લખ્યું હોય તો વખતે જુસી પણ નાખે પણ ઠેર ઠેર સત્યાગ્રહ છાવણીનાં નામ ગીતરી માર્યા હોય તો કેટલે ઠેકાણેથી જુસરી અને કંદાચ બધાંય નામ જુસી નાખે તો ફરી લખવામાં કેટલી વાર ? વિચારણાને આ તે ચામચા બને એટલાં ઘર ઉપર ડામરથી-સત્યાગ્રહ છાવણીના નામ લખવાનો કાર્યક્રમ ઘડી કાઢવામાં આવ્યો.

સા પ્રથમ સ્મશાન છાપરી ઉપર આથોડા

માવોડા નેરા અક્ષરથી સત્યાગ્રહ છાવણીનું નામ લખાયા આવ્યું અને રત પડી એટલે ડામરના ડગલા અને પીછોએ લઈને સત્યાગ્રહીઓ નીકળી પડ્યા ગામના ચોખી કમ્તા સિપાહીઓની નજર માંથી છટકતા રહી, એમણે રાત આખી નામ લખ્યા ખૂપકુ, કૂમો, કાંઈ જાણી રહેવ દીધું નહીં અને એક સત્યાગ્રહીએ તો ભરી બદ્ધ પહેરો બરતા સિપાહીની ગફલતને લઈ લઈને જખત થયેલ છાવણીની બીત ઉપર પણ મેટાં મોટાં અક્ષરો સત્યાગ્રહ છાવણીનું નામ લખી નાખ્યું.

મેસ્ટ્રાલુ થાગ આવ્યું, એટલે સત્યાગ્રહીઓ કામ પૂર કરી સ્મશાન છાવણીમાં આવી સ્થળ તથા સવારે ગીને લેકો જુએ છો તો ઘેર ઘેર સત્યાગ્રહ છાવણીના નામ સોને આશ્ચર્ય થયું કેટલાક જુની થયા, તો કેટલાકને સરકારની ધીક પણ લાગી અમલદારો તો આ જોખને જળગી બિયા એમની રીસ બિતરી સિપાહીઓ ઉપર બેદરકારી અને ગફલત માટે એમને બિધા લઈ લીધા પણ નામ જુસવા બધાંય તો પાર આવે એમ નહોતો એટલે સમસ્યાને એમને બેસી રહેતું પડ્યું.

નાડાવા દિ ચાથો એટલે સત્યાગ્રહીઓ બિયા સવારનો નાસ્તો કરે છે, ત્યાં છાવણીમાં એક બહેન આવી પડેલ્યા.

બહેનનું નામ ગમામહેન બાધિડ વધ બેડી દડીનું બેવડિયું શરીર, બગલાની પાખ જેવા સફેદ કપડા, કાળમાં લક્ષ્મીનો ચાદરો અને ગળામાં ઘુલ્લિની માળા પાંચેક વરસથી એમના પતિનું અવસાન થયેલું કુટુંબમાં નીવડું કાંઈ નહીં ખરચ જોખી બાડાની આવક હતી, એટલે એમને પોતાની ઉપાધિ નહેતી.

ગમામહેન ધર્મપરાયણ તો હતો જ, પણ વિધવા થયા પછી તો એમણે ભકિતમાં જીવ પરોવી દીધો હતો ગામ આખામાં એક ભગવતી બાઇ તરિક્કીની એમની છાપ મગફૂર નહીં કે છની કે એમની સામે આખા બિચી કરી શકે ગમામહેનનું જીવન ગમામહેન જેવું પવિત્ર અને ઉપકારી હતું.

ગામમાં સત્યાગ્રહ-છાવણી શરૂ થઈ ત્યારથી

ગંગાજહેન સતતમાં બને એટલે રસ લેવા કાઝાં.
બદેરસમા દોષ તો એમાં ગંગાજહેનની દાઢરી હોય
જ સરથસ નીકળે અને એમાં જ મ લોડા એકાવા
હોય તો ગંગાજહેન કોની મોખરે હોય સત્યામઠી-
ઓની ખવાપીવાની પણ તેઓ ફિકર ચિંતા કર્યા
કરતાં.

આજાદશેડીને કાર્યક્રમ શરૂ થયો એટલે
એમણે સત્યામઠીએને આજાદશેડી મારેનું કાવચનું
તોનનું આપી રાખેલું. દરેક જૂન ભાવ-
પૂર્વક રસોઈ કરે અને સત્યામઠીએ આવે એટલે
ધરમાં પપરાવેન કોરકળને જેવા ભાવથી ભોગ
પ્રસાદે એવા જ ભાવથી એમના આજાદશેડીના
વાસણે ભરી આવે.

જેમના તરફથી સદાય પ્રેમ અને દુર મળ્યાં
કરતાં હતા એવા ગંગાજહેનને હાવણીમાં આવેલાં
એકને સત્યામઠીએને નવાઈ ન લાગી, પણ આનંદ
થયો માન્યું કે ખમરજતરે પૂલવા આપના હશે.
પણ ગંગાજહેન તો આવતાવેત સત્યામઠીએને
કપડા આપવા શરૂ કર્યો, 'મારુ ધર ટાંગવાનું કંઈ
કાશુ ખરું ?'

સત્યામઠીએ આ કપડાનો અર્થ સમજી
શક્યા નહીં, હાવણીના નાકે ગંગાજહેનને નમસ્કાર
કરીને વિનયથી ભવાન આપ્યો, 'આજાદશેડી મારે
કોને થેર વારા પ્રગણે જઈએ છીએ. તમારે થેર
તો ગારા કરતાં પ્રણુ વધુ વચ્ચત આવીએ જ છીએ.
તમારુ ધર ટાંગવાનું કહે છે એ સમજાનું નથી.'

"એક તો જહેનનું ધર બહી ગયા અને
પણુ એ વડ પણ આનું નથી? આખા ગમમ્યા
ધરે ધરે તમે સત્યામઠી હાવણીનાં નામ સખ્યા અને
એક મરુ જ ધર ગાન રાખ્યું? મારું કંઈક એવું
આપ્યું લાગે છે", ગંગાજહેન કપડાનો ભાવ છોડી
મે હા ઉપર આજુ હ રસ સાઈને મોઢ્યાં

"નામ સખવામાં તો અમે નામે એવો કુલોષ
નથી છોડ્યો, અને તમારુ ધર રતી વધવું એ
વધવાને સખ નથી." નાથે જવાબ કયો.

"મેં અમોઘે અડી સુધી ગાટી આપી હમે ?
એ દાપોનીશના માખુનો મારી અડમે રડમેના પાટોથી-

એને સત્યામઠી હાવણીનું નામ સખવા દીધું એટલા માટે
તનકવતા હતા, પણ મને કંઈ કીધા વિના ચાલ્યા
ગયા. મને નવઈ તો લાગી. પણ બહાર નીકળીને
એકે તો મારા ધર ઉપર હાવણીનું નામ જ ન
મળે. સાચું પૂછો તો મારી મોહમણને પાર ન
રહો. મારું ધર ટાંગવાનું કંઈ કાશુ હોય તો
તમને પૂછવા છોડી આવી છુ." ગંગાજહેન વિસ્તા-
રથી વાત કરી.

"જહેન! તમે તો સમજો છો કે કોઈ
એકના જ ધર ઉપર નામ સખનું હોય તો અમારી
કીધા પહેલી નજર તમારા ધર ઉપર જ પડે, પણ
એકને નામ સખ્યાએ તો અમલદાર એમને હેરાન
કરે, એટલે અમે બધાં જ ધર ઉપર નામ સખવાનું
રાખ્યું. નખરુ ધર ટાંગવાનું કંઈ કાશુ હોઈ જ
શકે નહીં કેમ રતી મળું એની મનેય નવાઈ લાગે
છે. બુધથી કે ઉનાવગમાં રહી ચલું દરી," નાથે
ખુસાસો કર્યો.

"તો હવે જલ સુતારી લો ખીજને થેર
રાતે જાતામાની નામ સખ્યા. મારે થેર હજારમાં જ
કેકને મોડયો એટલે થેર મેં દિંચે નામ સખી ભય,
અને કામરથી નામ સખવાને જલે કારાગીના
નામ મેં તેધાર ખાટિયું હોય તો આપો એટલે હું
જ લેની ભડે અને મારે હ થે જ ધરની ખીંતે
લટકાવી દઉં," ગંગાજહેન કહ્યું.

"ખાટિયું તો તેધાર નથી ધાને અત્યારે
નામ સખવા અત્યરુ તો પોલીસ સખવા થ નહીં
કે તમારુ ધર ઉપર તો સત્ત મદબાવળીનું નામ કે
ખાટિયું ન હોય તો પણ અમારે મન તે. એ
હવળી ગણો તે હાવણી અને ધર મળે તે ધર
છે. અને સરકર પણ તમારા ધરને સત્યામઠી-
હાવણી જ ગણે છે", જાવણીના નાથે કહ્યું.

"એ ભલે પણ ખીજનાં ધર ઉપર હાવ-
ણીનાં નામ હોય અને મારે એકને થેર જ ન દેવ
એ તે મારે માટે ખાટિયું મળાવ, એટલે તમારી
સરકરે નામ તે. સખી જ જલને અને ખીજનું થ
હીં દઉં. અને વાત મળ્યા છે કે તમ કંઈ તમે

જમવા બેસના હતા અને પોલીસના માણસોએ આવીને બધાં વાસણ ફેરીને ખવાનું ટોળી નાખ્યું. તમે બધાય બૂખ્યા રહ્યા. હવે ફરીવાર એવું બને એટલે બેપકક મારે થેર હાલ્યા આવજો હું” રસોઈ કરીને મારે થેર જ બધાને જમાડીશ. હું બેઠી હોઉ ત્યાં સુધી બાવણીમાં ટાઇ બૂખ્યું રહે તો મારી પૂજા લાગે.” ગંગાજીનેના બે લગામાં લગા-ધનો રણુકર અને માન નું વહાલ બને નીતરતાં હતાં.

“તો તો પછી તમારું ઘર પણ સત્યાગ્રહ-બાવણીની માફક જમ થયા વિના રહેશે નહીં”,

બાવણીના નાથકે હસતાં હસતાં કહ્યું.

“મારું એવું બાળક ક્યાંથી જાણેને જમા-ડવા બુધાડવા એ પણ આ રાજમાં ગુનો ગણાતો છે પણ તે મળા ઘર ઉપર કાલે મીલ લાગે, તમે એ ડિ ચિતા કરો નહીં”. ગંગાજીને બાવણી-મથા વિદાય લીધી

અત્યાર સુધી સત્યાગ્રહીએ ને ગંગાજીનેનાં ધર્મપરાંણુ, પરિવ્રજ અને પ્રેમગી બદેનનાં દર્શન થયાં હતાં. આજે જનમહીમે, ને એમનામાં એક વહાનસે ઈ માતાના અને સાથે સાથે એક રણુ-ચંકિનાં દર્શન થયા.

મારા એક ડોક્ટર મિત્રના જીવનની આ ઘટના છે. એકવાર તેઓ અંબાજીની જગ્યાએ ગયા હતા. લગભગ એકાદ માસ તેઓ ત્યાં રહ્યા હતા. એ વખતે એક પાનવાળાના જવે તેઓ નિયમિત જતા. પોતે પાનના થોપીન હતા એ ગલ્લેથી નિયમિત પાન લેતા એ સંઘર્ષે તેમને ગલ્લાવાળા સાથે મિત્રના થઈ ગયેથી દરરોજ એ પાનના જવે તેઓ અમુક સમય ગાળતા.

એક વખત પાનવાળાને દાકતરે ઉદાસ જોયા તેમણે ઉદસીનતાનું કારણ પૂછ્યું પાનવાળો કહે. ‘સાહેબ, હમણા થોડી જ વારમાં એક સાહેબ આવ્યા’તા. મારી દુકાનેથી તેમણે મીઠક લીધી પાન ખરીદ્યાં, સિગારેટની ડબ્બીઓ લીધી. અજરજતીનું પેકેટ વગેરે લીધું’ અને લગભગ ચારેક રૂપિયા ભેટલું બીલ કહ્યું. ઘણા સમજન માણસ લાગતા’તા, તેમણે મને કહ્યું કે તેમની પાને પાંચ રૂપિયાની નોટ હતી એટલે મેં તેમને પાછા આપવાનો રૂપિયા પહેલાં આપ્યો, પરંતુ તેઓ મને પાંચ રૂપિયનું નોટ આપવાનું ભૂલી ગયા. હું કોણ જાણે તેમનામાં અંબાઈ ગયો હું’ માગવું ભૂલી ગયો. અત્યારે મને શાદ આવ્યું. હવે બસ તો ઊપડી ગઈ અને તેઓ ચાલ્યા ગયા મને લાગે છે કે ડોક્ટર ‘૪૨૦’ હશે

મારા આ મિત્ર ડોક્ટરના વ્યવસાયને એક યવિત્ર અને પરાંપકારી વ્યવસાય લેખતા અને ડોક્ટરોનું કોઈ. ધનાનું બોલે તે તેમનાથી સહન થઈ શકતું નહોતું વળી પાનવાળો એક સામાન્ય ગરીબ માનવી હોતો એ આટલા દિવસના સહવાસથી તેઓ જાણી શક્યા હતા એટલે તેમને પોતાની પાસેથી પાંચ રૂપિયા પાનવાળાને આપ્યા ને કહ્યું. ‘બાઈ, ડોક્ટરો એવા હોય જ નહિ ભૂલી ગયા હશે. બે, એમના બદલે હું તને આપુ છું. ડોક્ટરો વિશેનો લોકોનો અભિપ્રાય હું ખરાબ કરું. મામતો નથી’ ડોક્ટરના અર્થત આગલને વશ થઈ પાનવાળાએ પાચનું નોટ રાખી લીધું

પરંતુ આ વાનને ત્રીજી દિવસે જ નવાઈ જોવી વાન મળી. પાનવાળાએ ડોક્ટર સાહેબને પચનું નોટ પાછું આપી કહ્યું : ‘ડોક્ટર સાહેબ, પેલા ડોક્ટર સાહેબે હમણાં જ તેમનો એક માણસ મોકલ્યો’તો તે મને પાચનું નોટ આપી ગયે, અને ઉપરથી મારી મારી મ’ગી. મને મારા પેગા મળી ગયા, એટલેતે મારા પાછા આપુ છું. તમારી વાન સાચી નીચી ડોક્ટરો સાસ માણસો હોય છે.

ડોક્ટરે પોતાનું આપેલું નોટ પાછું લેવાની આનાકાની કરતા કહ્યું : ‘અરે બાઈ, આપેલું તો પાછું લેવાનું હશે ? તું તારે એ પણ તારી પાસે રાખ.’

પાનવાળો કહે ‘ના, ના, ડોક્ટર સાહેબ, લોકોમાં પાનવાળાઓ માટે ખરાબ અભિપ્રાય લેવાયા. એમ હું’ પણ ઈચ્છતો નથી.’

એમ કહીને પાનવાળાએ નોટ ડોક્ટરને પાછું આપીને જ જ’ગ્યો.

એસી મૂઢતા યા મનકી ।

પરિહરિ રામભક્તિ સુરસરિતા આસ કરત ઝોસકનકી ॥

ધૂમ-સમૂહ નિરખિ ચાતક જ્યોં તૃપિત જાનિ મતિ ઘનકી ।

નહિં તેહ સીતસના, ન ખારિ, પુનિ હાનિ હોતિ હોચનકી ॥

જ્યો ગચ કાચ વિલોકિ સેન જડ હોહ આપને તનકી ।

દૂરત અતિ આતુર અહારખસ, છતિ ખિસારી આનનકી ॥

કહ હો કહી કૃચાસ કૃપાનિધિ, જનત હો ગતિ જનકી ।

તુલસીદામ પ્રભુ હરહુ દુસહ દુઃખ કરહુ લાજ નિજનકી ॥

આ માત્ર મન એવું અમુમમળું છે, કે લેકસેવણ દેવલેવા [રામભક્તિ] ની દિવ્યગતિ [સુરસરિતા] ને મૂંઝી દઈને પાપપ્રત્યુત્તર જાકન [ઝોસ] નાં ટીપાંની એ આશા કરે છે એની મૂઢતા તરખા ચાતકના જેવી છે, જે ધ્રુવડાને વાંટુ [ધન] જાણે છે, ધ્રુવડામાં ઠડક નથી, પાણી [ખારિ] નથી, ને ઉચટી આખ [લોચન] બળે છે. અથવા એ મૂખાઈબાજ [સેન] ના જેવી છે, જે કાનમાં પોતાના ઘણેરું પ્રતિબિંબ [છાહ] જોઈને [વિલોકિ] ખાવા તાડુ [અહારખસ] અધીરો થઈને નૃતી પડે છે ને પોતાના મોઢા [આનન] ને ઈજા [છતિ] થાય એમ છે એ વિમરે જાય છે તે દયાગિયુ ભગવાન, માત્ર દુરાચરણ [કૃચાસ] હુ કેટલુંક વર્ણનું ? તમે તમારા મામનની [મારી] ગતિ જાણો જ નહીં નુવત્તીકાસ કહે છે, કે તે પ્રભુ, માત્ર ખમાય નહિ એવું [દુહસ] દુખ ઘરે અને તમારી પ્રતિજ્ઞા છે કે તમારો ભક્ત નાથ પામનો નથી, એ પ્રતિજ્ઞાની પત સખો, મારી આજન પુણના કામ કરાવે ને પાપથી મારી રખા કરે

ભાવતરિકવકુમલા પડિઅપુરુમા અપડિઆ ચેવ ।

સવનકવાણું પવર જે મમમકસ ન બાખુનિ ॥

સૂક્તિમુક્તાવસિ ॥

‘મામન બોલે કયામાં ભડે કૃષ્ણ હોય ને પડિતમાં જાયે, પણ જો તે કળામાનમાં ઉત્તમ એવી પરોપકારક ધર્મકથા ન જાણે તો તે વિદ્વાન્ નથી પણ મૂર્ખ જ છે’

— દે, વા.

નવુ પાન બનાવવાનુ થરુ કર્યું .

મોટી રાત સુધી નગીનભાઈના મજજમા ગોદાવરીના જ વિનારો ઘોળાયા કર્યા વહેલી સવારથી પણ એ જ વિચારે એમનો પીછો પકડ્યો. ગોદાવરીના કેટલાક વાક્યોનો ભેદ ધીરે ધીરે ઉકલવા લાગ્યો. એમના મનમા ગોદાવરી માટે ચિંતા વધવા લાગી.

પ્રાનર્મ પતાચી, લજ્જો નારતો કરી નગીન ભાઈ દિવાનખાનામા બુકતી હિડોળાખાટ ઉપર બેઠા બેઠા પાન બનાવી રહ્યા છે એવામા લીલીને લઈને નોકરે દિવાનખાનામા દાખલ થયો. એના હાથમા જૂના સાડવાના કટકામા વિટેલી એક પેટી હતી.

“કેમ બેટા ! છુ લાવી ?” નગીનભાઈએ લીલીને વડાવધી બોલાવોને પ્રશ્ન કર્યો

“મારી બાએ આ પેટી મોકલી છે. કીધુ છે કે એમા એક કાગળ છે એ નિરાતે વાચજે.” લીલીએ નગીનભાઈના હાથમાં પેટી મૂકી નિરાતે વાંચના જોટલી નગીનભાઈની ધીરજ રહી નહીં. એમનુ દિલ ધડકવા લાગ્યુ

એમણે માડલાના કટકાની ગોકે ઉઘી એમાથી સુદર કાતરકામવાળી એક પાનપેટી નીકળી. નગીનભાઈના આશ્ચર્યનો પાર ન રહ્યો એમને ઉનાવળ હતી અદરનો કાગળ વાચવાની.

એમણે ઝડપથી પેટી ખોલી. કાગળ લઈ લીધા કાગળની ધડે ઉખેળતા એમના હાથ ધુજી રહ્યા. દિલનો ધડકાટ વધી ગયો. અપર મોતીના દાણા જેવા. એમણે અપિરાઈથી મગ વાંચતો થરુ કર્યો.

મનથી માનેસા મારા વહાસા ભાઈ,

તમને મજવા માટ આવવા મગ ઉપડતો નહોતો. પણ. મારે. માટે બીજે કોઈ માર્ગ રહ્યો નહોતો. કહ્યું મન કરીને હું તમારી પાસે આવી ભાઈને તમેકોને આપણે જૂનો સ્નેહ શાદ કરીને તમે જ લાગણી દેખાડી એથી મારા આનંદને કોઈ અવધિ નથી.

લેણદારનું લેણ ચૂકવવા માટે મે તમારી

પાસે સો રૂપિયા માગ્યા એક પણ સવાલ કર્યા વિના વીરપસવીના કહીને તમે મને સો રૂપિયા આપ્યા આ માટે હું અંત કરમુર્ખવંક તમારો અને ભગવાનનો પાડ માનુ છુ .

તમારી પાસે સાચી વાત કહેતાં મારી જીભ ઉપસી નથી, ધરની એબ બીજ પાસે ગારામાં મારી ઘોભા મળુ નહી. એટલે તમારી પાસે હું ખોટુ બોલી છું, પણ ભગવાત મારો એ ગુનો માફ કરશે. ખરી વાત જાણ્યા પછી તમે પણ મને માફ કરશો એવી ખાત્રી છે.

સાચી વાત લખતાં જ કોય થાય છે મજુ ખોટુ બોલવા બદલ તમે મને માફ કરી શકો એટલા માટે આ પત્ર દ્વારા તમને સચી વાત લખી જણાવવી એ મારો ધર્મ છે.

બે વરસથી અમે અઢી આઠના લીલીના બાપુજીને કંઈય નોકરી મળ્યા નથી જીમને અને અન્નને વેર બધાણા. આછી પાતળી શબ પીને અમે પડ્યા રહેતા. ધીરે ધીરે લીલીના બાપુજી જુગા રની લતે નડી ગયા. કોઈ વાર પાંચ પેસા જીતીને આવે પણ મોટે ભાજે ખાઈને આવના સોનાની બે બજારી હતી એજ એમણે વેચી ખાધી, ધરનું કામ ટોસરું પણ તણાઈ ગયુ. કરમમાં લખ્યુ ભોગવવા વિના છૂટકો નથી એમ માની મન મનાવવી રહી

વાત એટલેથી અટકી નહી. ધીરે ધીરે લીલીના બાપુજી દારૂના ફાસલામા ફસાયા. થરુઆતમાં તે બહાર જઈને દારૂ પીતાં અને ભાનમાં આવ્યે ઘેર આવતા કાગળનું કોરાઈ જનુ પણ બીજ કોઈ વાતનો તત્તાય ન હતો

ધીરે ધીરે ધરમાં એમના ભાઈન ધાની ટોળી જમવા માડી. એમનું છાગટાપણું જ્યુ જનુ નહી પણ કરમની કડણાઈ કોને જઈને કહેવો ! મા દોકરી પડજોની ગોરડીમાં બારણા ઠાસીને પડ્યા રહેતાં

આજુબજુ રોત તો જ્યેમ તેમ કરીને જીવત રતા દિ પૂરા કરત પણ ભાગ્યમાં વિશેષ કડણાઈ લખી હશે બે દિવસ પટેલાં સો દારૂ પીને ગાંડા

બન્યા. ભાન બૂધીને એમણે અમ મા દીકરી ઉપર મેની નજર કરી ઠનિયા બારણા તોડવા બહુ મથ્યા. અમારા ફફડાટનો પાર ન હતો પણ ભગવાને લાજ રાખી

પીરેલી લાલતમાં કોઈ ભાન ગુમાવે એ તો સમજાય પણ લીલીના બાપુએ માગ્ય મૂકી દારૂ અને ખર્ચી આપતા એમના ભાઈબધોને એ કોઈ પણ હિસાસે રીઝવવા માગે છે એમના ભાઈબધોએ મા । દેહની માગણી મરી છે લીલીના બાપુને કળ નહોતો તો બાજુએ રહ્યો એ મને વગર આનાકાનીએ એમના ભાઈબધોને તાને થરા મને ધમકી આપી રહ્યા છે

બ્રાહ્મણની દીકરી છુ ખાન ઇન કુટુંબમાં જન્મી છુ શિવળ વેચીને પેઠા ભગવાનો ધધા કેમ કરીને સ્વીકાર

લીલીના બાપુની વાતનો મે વિરોધ કર્યો એમણે પાકે' પાકે મને કુડી નાખી ભાઈ ! નથી હુ મેડેલી પડી કે નથી મને તપેલીની કોર વાળી. મૂગે મોઢે ચૂકારે કર્તા વિના ઢોર માર સહી ચીધો. કેવળ હાથ જ નહી પણ વાસો, પગ, બહુ જ સોજીને લીલા ચાભાધી ચિતગઈ બપુ છે તમારી પાસે આ વાત કહેતા જીવ ઉપડી નહી એ લે જોડુ બોલવુ પડ્યુ

પાણી સાથે વેર બાંધીને માછલી કયા સુધી જીવી શકે ? મારા પણી જ મારા દેહને વેવવા તૈયાર થયો હોય ત્યાર હુ કયા જાઉં ? હોરમાર દરદોજ ખમી કકાય નહી મારે માટે બે જ માર્ગ છે એમે તેમ કરીને જીવવુ જ હોય તો પારકા પુરુષાને દેહ ધરવો પડ એમ છે સિવળ તાવવવુ હોય તો બજ વાનને ચરણે દેહ ધરી દીધા સિવાય છૂટકો નથી

બધી વાતનો વિચાર કર્યા પછી બીજે માર્ગ મે પસંદ કર્યો છે પણ જીવનનો અત આણવા માટે મારી પાસે તો ફૂટી બદાય પણ નથી કર્યા નજર ન પડોયી ત્યારે તમે યાદ આવ્યા બેન મરીને બિખારી બની તમાર ત્યાં આવવા મન માનવું નહોતું, પગ ઉપડતા નહોતા પણ મનને મનાવીને, પરાણે પગ

હુવાડી તથારે ત્યાં આવી.

અડીલુ માટે તો રૂપિયા બે રૂપિયા બસ થઈ પડે પણ એટલી રકમ માટે લાઈ લાઈ કરૂ તો કદાચ તમને વહેમ પડે એટલે લેણદારનુ નામ લઈ તમણી પસે જો રૂપિયા માગ્યા કોઈ લેણદાર મારી પાસે માગતો નથી મા દીકરી ભૂખ્યા પડ્યા રહ્યા છીએ, પણ કોઈનું દેણ ક્યું નથી

તમે તો વીરપસલી કરીને તરત સો રૂપિયા આપ્યા મારે તો અડીલુ લેવા માટે બે પાન રૂપિયાને જ ખપ હતો, પણ મે જ્યુ કે તમને કળાકારીગરીમાં ખૂન રસ છે. પાનનો તમને બહુ શોખ છે એટલે બજારમાં જઈ એ સી રૂપિયા ખર્ચીને સુદર કંઠા મક પાનની પેટી ખરીદી આવી છુ, લીલીની સાથે એ પેટી તમને મોલુ છુ એને બેનનુ એક સ ભારણું બણ્ણે

જતા જતાં દીકરીને સજી કરીને જવાનું મા તરીકે મન થયુ અટલે લીલીને પસંદ પડી એ બીજે એને ખરીદી દીવી

બાકી વનની રકમમાથી હુ ઝર લઈ આવી છુ

જઈ અલે રાત્રે પણ દારૂ ઢી થીને ભાન બૂલેલા લીલીના બપુજી અને એના ભાઈબધો મને રૂપયા લેવા માટે ઓછા ધમપછાડા નથી કર્યા પણ ભગવાને લાજ રાખી છે આ પત્ર લખી રહી છુ ત્યાર અબધાય મોટી રાત સુધી દારૂ ઢી થો યોઈને લજી બેભાન પડ્યા છે એ બ્રહ્મણ ત્યાર પહેલા તો મે આ દુનિયામાંથી વિદાય લઈ લીરી હતો

મે તમને કહેલુ કે સો રૂપિયા અપો તો તમારી બેનની લાજ રહે એમ છે તમે રૂપિયા આપીને ખરખર મારી લાજની રક્ષા કરવા માટે ઘણી મોટી મદદ કરી છે દેહ છોડીને જાઉ છુ એનો અફતોય કરશે નહી સિવળ આયવીને જાઉ છુ એનો આનંદ અને સંતોષ માણ્ણે

હુ ખૂન આનંદ અને સંતોષ સાથે જાઉ છુ પણ મરતા મરતા એક વાતનો ભાર લઈ છુ મારી એકની એ લાલમી દીકરીને

જનમ પરીને એણે સુખ જોયું નથી એનો દાડડિયો બાપ એને સાવચી થકણે નહીં એને વછોડીને જતાં જીવ ચાલતો નથી પણ બીજે ઉપાય નથી આ માયી વડાની દીકરીને પણ બેનનાં સભારણાં તરીકે અપનાવી થકાય તો અપનાવજે

પત્ર ધણે લખિા લયો યહુ ઉવે મારે ક્યા બીજે પત્ર લખવો છે ! અત કરણથી તમારી કમા માગી ભગવાન તમારું કલ્યાણ કરે એવી પ્રાર્થના કરી, તમારી રજા લઉ છું

લિ તમારી અભાગણી બેન
ગોદાવરીના પ્રણામ.

લીલી તો માની આજ્ઞા માણે થકાચીને હોણે હોયે મામાને પેટી આપવા આવી છે એને બાપડીને ખબર નથી કે પાછળથી એને અને હુનિયાને છોડીને એની મા ચાલી નીકળવાની છે

ઉતાવળે ઉતાવળે નગીનભાઈએ પત્ર પૂરા કર્યો એમના ઉપર જાણે વીજળી પડી તેઓ સફાઈ ઊઠ્યા અને પહેર્યો લુગડ લીલીને લઈને દાડયા સમ થસર પડોથી જવાય તો કદાચ ગોદાવરીને બચાવી લેવાય એવી આશાએ મારતી મોટર તેઓ ગામને છોવાડે ગદા લતામાં આવેલા ગોદાવરીના મકાને જઈ પડોચા એક ખુલ્લી ઓસરીએ બે ઓરડીવાળુ એ મકાન હતું

નગીનભાઈ લખિ કુદકે ઓસરીમાં જઈ પડોચા એક ઓરડીનું બારણું ખોલ્યું ગોદાવરીનો પછી અને એના બે બાઈબધા દારૂના નશામાં જોમ તેમ પડ્યા હતા તેઓ બીજી ઓરડી તરફ ધસ્યા

આખનું મટકુ વ માર્યા વિના આખી રાત ભય, ગભરાટ અને પ્રાર્થનામાં વિતાવ્યા બાદ, વહેલી

સવારે ભય અને જોખમ દૂર થતાં ગોાવરી બ્રી સ્નાન કરી રૂબાપાક કર્યા શાન્ત અને સ્વસ્થ ચિત્તે નગીનભાઈને પત્ર લખ્યો લીલીને બ્રીડી એના ઉપર ખૂબ ખૂન વગાડ કરી એને પેટી અને પત્ર લઈ નગીનભાઈને ઘેર મોકલી અને તાર બાદ આગલા દિવસે આશી રાખેનું કાનીડ ઝેર ભગવાનનું નામ લઈને ગ્રંજગવી ગઈ

ઓરડીના અમર્યા અગ્રકાલેલા બારણાને નગીનભાઈએ થકાચે માર્યો પણ એ મોા પડ્યા હતા ઓરડીની વરચોવરવ ગોાવરીનું શબ પડ્યું હતું એના ચરેરા ઉપર લેદનાની છાયા વચ્ચે પણ શિવનની રજા કાળે દેવનું બલિદાન આપી છૂટાણાં પરમ આનંદ અને સતોષ તરી આવતા હતા

‘બેન ગોદાવરી ! તને આ શુ સુખનું ? મને વાત તો કરવી હતી ! એર ધોળગા માટે જ મારી પાતેથી રૂપિયા લઈ ગઈ ? દિલથી બાંગી પડેલા નગીનભાઈના મોમાંથી થડો નીકળી ગયા

નગીનભાઈની પાછળ ઓરડીમાં દાખલ થયલી લીલી થડીબર જોઈ રહી અત્યર બા શુ કામ સુતી ઉઠે અનું એને આશ્ચર્ય થયું પણ જેવી એને ખબર પડી કે એની મા તા એને કાપ્ય માટે છોડીને ચાલી ગઈ છે કે નુરાત જ એ ચીસ પાડીને બા ! બા ! કરતી ગોદાવરીના શબને વળગી પડી

એને થયથી અલગી કરવાની નગીનભાઈની ક્યાંય સુધી હિમત ચાલી નહીં

ગોદાવરીએ મોકલેલી સુદર કલા મક પાન પેટીને બેનનાં સભારણા તરીકે નગીનભાઈએ દિવાન ખાનામાં જ સાવચી રાખી છે ગોાવરીની લાડકી લીલીને બેનનાં સભારણા તરીકે નગીનભાઈ બરા લાડકોડથી મોટી કરી રહ્યા છે

અગ્રેજી સહિષ્ણતા સૌથી ગ્રેજ કવિ શેક્સપિયર ગણાય છે, અને બીજે નબરે કવિ મિલ્ટન ગણાય છે મિલ્ટન ધાર્મિક કવિ હતા, અને પોતાની કવિતા દાસ પ્રભુની સેવા કરવાની એનામા તમના હતા, પણ ઘડપણમા એની આખ ગઈ પોતાના અપાપા પર તેણે ને કવિતા લખી છે એ ખૂન પ્રખ્યાત થઈ છે તેમા તે લખે છે “જેઓ પ્રભુએ આપેલી વિપત્તિ પ્રેમથી સહન કરે છે તેઓ પ્રભુની સાચી સેવા કરે છે”

દ'ગોલ

ખીજી વિશ્વયુદ્ધમાં ફ્રાન્સે ઘણો દ'ગોલ દેખાવ કર્યો હતો. પ્રથમ પંક્તિના રાષ્ટ્ર તરીકે તેનું સ્થાન જૂં સાધ્યું ગયું હતું. લીટલરના સૈન્યોએ ફ્રાન્સનાં શહેરો અને ગામડાં ધમરોળી નાખ્યાં હતાં. સાથી રાષ્ટ્રોએ જર્મની સામે ખીજી મોરચો ખોલ્યો ત્યારે ફ્રાન્સની જૂમિનો ઉપયોગ થયો હતો. યુદ્ધ પૂરું થયા પછી ફ્રાન્સને ખેડું કરવામાં સાથી રાષ્ટ્રોનો સ્વાસ્થ્ય હતો. પરંતુ ફ્રાન્સના એક સખત અને સેનાપતિને પોતાના દેશનું ગર્વખંડન કોઈ પડ્યું નહિ અને સત્તાની ધૂરા હાથ કરી. ફ્રાન્સના પ્રમુખ તરીકે દ'ગોલનું દરેક કાર્ય પોતાના દેશની પ્રતિષ્ઠા સ્થાપિત કરવાનું અને યુરોપમાં ફ્રાન્સ એક મહાસત્તાના મોજાને યોગ્ય છે તે સાબીત કરવાનું હતું. દ'ગોલે અમેરિકા તેમજ બ્રિટનની નાગચૂડમાંથી ફ્રાન્સને છોડાવ્યું; ECM માં બ્રિટનને સ્થાન મળવા ન દીધું; નાટોની જન્મગમ્યાંથી ફ્રાન્સને સુઝત કહ્યું; ફ્રાન્સના ચલણ શંકનું અવ-મૂલ્યન અટકાવ્યું; ગયા વર્ષની કામદારોએ સર્જેલી આધિમાંથી દેશને બચાવ્યો દ'ગોલ જોઈએ તેના કરતા વધુ સ્વદેશ ભક્તિથી પીડાતા હતા ત્યાં સુધી કે તેમનું વર્તન ધમડી લાગે. છેલ્લી ચૂંટણીમાં લોકો પોતાને ચૂંટે તે માટે ધાકધમકીનો રાહલીધો તે યુગમળ સાથે બસંગત હતું. તેમના જેવા વિચક્ષણ પુરુષે શા માટે આવો રાહ અખત્યાર કર્યો હતો તે કોણાર્થ છે. દ'ગોલે સમજવું જોઈતું હતું કે જેમ પોતે ફ્રાન્સ માટે મગર હતા તેમ ફ્રાન્સનો દરેક આંતર નાગરિક પોતાના મત માટે અવસ્થા મગર હતો. જત્રમાં મતનું બંધન કોઈએ સ્વી-કાર્યું નથી. વિદાય વખતે આ પુરુષે પોતાની વિરાટ પ્રતિભાનું પોતાને હાથે જ ખંડન કર્યું.

ધાનામાં સળિવળાટ

ધાનામાં એનકુમાને પદ્મપટ ક્યાં પછી જનરલ આકાએ સત્તા હાથમાં લીધી હતી પણ તેઓ પોતે બ્રષ્ટાચારનો ભોગ બનતા બિચે. અફિકાએ સૂત્રો સંભાળ્યાં છે. ત્યાં રાજકીય પક્ષોમાં ચેતના અને પ્રવૃત્તિ જોવા મળે છે અને

લોકશાહીને સ્થાપવા માટે વહીવટતંત્ર છૂટછાટે આપવા માગે છે. સ્થિર અને સ્વચ્છ વહીવટીતંત્ર મળવું આફ્રિકન રાજ્યોમાં મુશ્કેલ બની રહ્યું છે.

નાઇજીરિયાના આંતરવિગ્રહ ઉપરથી આ વાતને વધુ સમર્થન મળે છે. ત્યાં જાતિઓનું ધુવી-કરણ એટલું તીવ્ર છે કે સમાધાન અથવા સહિષ્ણુતાને જાણે અવકાશ નથી. ઈથિયોપિયાના શહેનશાહ હેલસેલાસીએ આ આંતર વિગ્રહનો માનભર્યો ફેંસલો કરવા આકાશપાતળ એક ક્યાં. પણ તેઓ નિષ્ફળ ગયા. વળી ચીની સામ્યવાદ આફ્રિકાના દરેક રાષ્ટ્રને ઉંખરે રાહ જોતા બેઠો છે. ધાનાના પ્રમુખ પેકિંગ જાણેલા ત્યારે જ તેમને પદ્મપટ જોઈ કરવામાં આવેલા એ વાત ચીન જૂથી શકે નહિ. ધાનામાં લોકશાહી બજાએ ખૂબ જ તકિદારી રાખવી પડશે.

મલેશિયા

મલેશિયાની તાજેતરની ચૂંટણીઓએ હુંક અબ્દુલ રહેમાનનું સ્થાન નબળું પાડી દીધું છે. અત્યાર સુધી વડાપ્રધાન હુંક મલેશિયાના મુખ્ય પ્રવક્તા હતા. એક દસકાથી વધુ સમય તેમણે એક-ચક્રી શાસન ચલાવ્યું, ભારતને માટે તેમનો પક્ષપાત જાણીતો હતો. ચીને ભારતપર આક્રમક કહ્યું ત્યારે ભારતને ટેકા આપનાર તેઓ એકલા જ હતા. ત્યાં અનેક પ્રજાઓનું મિશ્રણ જેમાં ચીની તેમજ ભારતીય પ્રજાઓ પણ છે. તામીલ પ્રજાએ ત્યાં અન્નાદુરાઈના મૃત્યુ અંગે ને કાગારોળ કરી મૂકેલી તેની હુંકએ સખત ટીકા કરી હતી. મલેશિયામાં વિજિનન જાતિઓ વચ્ચે ફાટી નીકળેલાં રમખાણો પૂર્વજાણત પણ હોય. ત્યાં ચીનાઓનું પ્રમાણ બધ-જનક છે. હુંકની સામે અબ્દુલ રઝાક તેમજ ખીજી વિરોધી પક્ષે મેહમ્મદમાં છે પરંતુ પરિસ્થિતિને હલ કરવામાં નવી દૃષ્ટિ રાખવી પડશે. મલેશિયાની અસ્થિરતા એક અપશુકનિવાજ ચિદ છે કેમ કે સિંગાપોર-માંથી બ્રિટન ૧૯૭૦માં વિ. ૧૫ લે ત્યારે સ્થિર મલે-શિયા એક જરૂરી આવશ્યકતા છે.

આન્દ્ર-આંધિ ?

જે પ્રકારની આંધિમાં આન્દ્ર ફસાયું છે.

તેલ'મણ રાખ્યની મામણી, માટે તોફાનો અને
 હિંસનું પ્રમાણ વધી રહ્યું છે તો બીજી તરફ
 વાવાઝોડા અને વર્ષાના અભૂતપૂર્વ તોફાને અતુર
 અને કૃષ્ણા છલ્લાઓમાં કોળા કેર વર્તાયો છે.
 વાહનવ્યવહાર તૂટી પડ્યો છે-રેલવેલાઇન ધોવાઇ
 ગઇ છે. હોરદાખર અને મકાનો તણાઇ ગયા છે
 અને સેકરોના હિસાબે માનવ જનહાનિ યઇ છે.
 વર્ષાની સાથે વાવાઝોડા ભગે પછી પ્રલયને છેડું
 રહેતું નથી. વર્ષા ઋતુની શરૂઆતમાં જ આ અમ-
 લજ આપતિએ આંખને ધેરી લીધું છે. રાજ્ય
 સરકાર તેમજ કેન્દ્ર જનતાી રાહન આપશે તે વિશે
 બે મત નથી પણ કુદરતી આફતને પહોંચી વળવાનું
 માનવી માટે શક્ય નથી. આ વર્ષે 'રમીનું પ્રમાણ
 ભેતી, તેમજ સારી વર્ષાના સાનુકૂળ સંભેતો
 દષ્ટિગોચર થતાં એમ માનવાને કારણ છે કે ભો
 મેકુશી સારાથે દેશમાં મન મુજીને વરસવાનું નકકી
 કરશે તો આવી વધુ આપતિઓ ઠેર ઠેર સર્જશે.
 ઉદાહરણ તરીકે ચોમાસા નમળા ગયા છે એટલે
 આગામી ચોમાસુ ભેરદાર હોય તે વાત નહારી
 કાઢવા ભેવી નથી.

બિકારોની ફાજ

વિન્સ્ટન ચર્ચીલ જુદું આખા ભોલા હતા.
 ભારત દેશ અને તેના લોકો તરફ તેમને પ્રેમ હતો
 જ નહિ માધીજી તેમને અર્ધનામા કપીર દેખાતા.
 તેમણે કહેલું કે આ દેશ ગમે તેટલો મહાન યોજ-
 નાઓ કરે અથવા દુનિયા આખીમાં બીખ માગે
 પણ વસતિ વધારાને કઈ રીતે કાબૂમાં રાખશે ?
 અને એક દિવસ એવો બેસશે કે કિડિયારાની જેમ
 બેઠરાતી પ્રાન, સર્પિંખીનો જેમ, પોતાનાને જ
 ભરી ભરી દિલ્હીમાં ભણેલા બેકારોએ સંઘર્ષ
 સમક્ષ જે જનરલસ્ત મોરચો લઇ ગયા અને
 લોખંડના દરવાજાની પછી પાર નીકળી ગયા તે
 ચર્ચીલની આશાઓને સાચી પાડતો લાલચુક નોધ-
 નીવ જનાવ છે. આનું દેરદેર જનવાનું-કલકલાયા,
 મુંબઈ, મદાસ અને અમદાવાદમાં. આને માટે એક
 જ ઉપાય આ ગરીબ દેશ માટે નજરે ચડે છે અને
 તે આ ફાજને ટાળેલાથી મામડા તરફ વળવાનો.

ગામડાં તૂટી રવાં છે-ત્યાં રોજગારી નથી, તક નથી,
 રસ્તા નથી, ઘર નથી, ઉદ્યોગ નથી. બધા જ શહેર
 તરફ દોટ મૂકી રહ્યા છે. સાત લાખ ગામડાનો આ
 સવાલ છે; જ લાખ ગામડાને વીજળી પહોંચાડવી
 છે, ફૂવા ખોદવા છે, રસ્તાથી ભેડવા છે, ધમારતો,
 નિશાળો, હોસ્પિટલો, હિવાનો, કારખાનાંઓ કાઢી
 કરવા છે. ધડીલર માની લો કે એક એક ગામડાને
 નાનકડું શહેર બનાવવું છે. એટલે હવે કળવણીમાં
 જ આ વાતનો સંચાર થવો જોઈએ, કોલેજોમાં
 નકામી ફેકલ્ટીઓને રદ કરી ગામડાની ફેકલ્ટીને સ્થાન
 આપવું વધુ હિતકર છે. ડોક્ટરને ગામડા તરફ દોડતો
 કરવો જરૂરી છે, ગામડું મૂત પાય, નિસ્તેજ, આકે-
 ર્ષણ વિહોણું લાગે છે તેને માટે ગામગામની ફાજ
 રચવી જરૂરી છે, આને માટે કદાચ પંચવર્ષીય યોજના
 આખી ગામડા માટે પ્રયોજવી ઘટે વીજળી, પાણી
 અને રસ્તા હશે તો ફરક ગામડું ટકી શકશે નવ-
 નિર્માણ માટે જે માનવશક્તિ જરૂરી છે તે શોધવા
 જવી પડે તેમ નથી પણ તે કામે લગાડવા કક્ષાની
 જરૂર છે. મોટી યોજનાઓનો સારો નરસો અનુભવ
 લીધા પછી હવે નાની નાની અનેક યોજનાઓની
 જરૂરિયાત અનિવાર્ય બની છે. એક લાખરા ડેમમાં
 દસ હજાર નાના એક કેમ લાંબી યોજાય અથવા એક
 લાખ ફૂવા ગાળી યોજાય પસંદગી કરવાનો સમય આવી
 ચૂક્યો છે. કેમકે કરોડોની સંખ્યામાં માનવહાથો લાખા
 થઈને રોડી અને રોજગારી રવાં છે ત્યારે રોજગાર
 વિનિમય કચેરીઓ કઈ જ કરી યોજવાની નથી અને
 'કાડ' ને 'રિન્યુઅલ' કરવાની મૂખાઈભરી પ્રવૃત્તિ
 આ કાણે જ બંધ કરવી ઘટે છે. બચકર ગતિથી
 બેકારોની ફાજ કમી રહી છે તેમને માટે નવી જ
 દિશા ઉઘાડે, નિસ્તેજ જ રેરા જેવાં ગામડાઓમાં
 નવા પ્રાણ પૂરવા સમસ્ત રાષ્ટ્રનો સતીશ્વર પુરુષાર્થ
 પાપત્રવી મડિ અને એક એક ગામડાને એક એક
 રોજગાર વિનિમય કચેરીમાં ફેરવી નાખવામાં આવે
 તો જ આ ફાજને સમાવી યોજાય પાડી.....

ચંદ્રલોક

આજથી બે માસની અંદર એપ્રેલો ૧૦
 તથા ૧૧ની સિદ્ધિઓ ચંદ્રલોક વિષેની મધુર કલ્પના

અને કવિતાનું જડમૂળથી ઉઠાડેલું કરી નાખશે. એવોલો ૧૦ના ત્રણ અવકાશયાત્રીઓએ જે અજૂત-પૂર્વ પરાક્રમ સફળતાપૂર્વક કરી બતાવ્યું તેનાથી માનવીનું આકર્ષણ ચન્દ્ર કરતાં ચાનની કારીગરી અને આત્મકિતતા તરફ વધુ દોરાશે. પાંચ લાખ માઇલ દૂરથી, પૃથ્વી ઉપરના નિવાસક કેન્દ્રની આસાને વશવર્તી, ચન્દ્રપાને જે ચોકસાઈથી કામગીરી પાર પાડી, પછી ચન્દ્રનું મહત્ત્વ રહેતું નથી. એવોલો ૧૧ના યાત્રીઓ ચન્દ્ર ઉપરથી ધૂળ, કાંકરા, પથ્થરો, ખડકના ટૂકડા લઇ આવશે, ત્યાંના જ્વાળામુખી, જીંઘા પર્વતો અને જીંડી ખીણોના લાવાનક વર્ણનો આપશે, ભૂત રહે ભેંકાર જેવા જલ-વાયુ વિહોણા ચન્દ્રના વાતાવરણના વર્ણનથી ચન્દ્ર વિષેની કલ્પનાને આંચકો આપશે. ચન્દ્રલોકની કોઇ પરી અથવા રાજકુમાર હવે પૃથ્વીના બાળકના સ્વપ્નમાં ઝળકશે નહિ; કવિઓ, પ્રેમીઓ અને સ્વર્ગલોકની ઇચ્છા રાખનારાઓ ચન્દ્ર તરફ ભર્વા ચડાવશે. કેપ્ટન આર્મસ્ટ્રોંગ ચન્દ્ર ઉપર કંઈમ મૂકશે ત્યારે માનવ-જાતનું એક સુંદર સ્વપ્ન બળીને ભસ્મ થઇ જશે.

દેવી નર્મદે

ભારતનો પ્રત્યેક નાગરિક સ્નાન વખતે પુષ્પલોક લોકમાતા ગંગા, જમના, કાવેરી, કૃષ્ણા, ગોદાવરી, સિંધુની સાથે નર્મદાનો પણ સંકલ્પ કરે છે અને પાણીની લોટી સરીકે ઉપર ઢાળે છે. પ્રત્યેક ક્ષણે નર્મદાનાં અગાધ જળરાશિ લાખો લીટાના હિસાબે સમુદ્રમાં ડલવાય છે ત્યારે મધ્ય-પ્રદેશ અને મહારાષ્ટ્રના વામણા માનવીઓ કુદરત દીધી સંપત્તિને જળે કોઈ બાપદાદાથી ચાલી આવતી અંગત માલિકીની વસ્તુ માની બેસા છે. જાતે સરકારે નર્મદાના પાણીના ઉપયોગ માટે મહારાષ્ટ્ર, મધ્યપ્રદેશ અને ગુજરાત વચ્ચેના મતભેદો નહીં ઉઠેલાના, ટ્રીબ્યુનલની નિમજૂકેની નહેરાત કરી છે તેનો પણ તે બંને રાજ્યોએ વિશેષ કથો છે અને કહે છે વાટાઘાટનો માર્ગ સ્વીકારવો જોઈએ. કેરળ અને ડી. એમ. કે. ની સરકારે તાજેતરમાં જ તેમની વચ્ચે ચાલી રહેલા આવા જ એક સરંહડી પ્રશ્નો ઉકેલ વાટાઘાટ દ્વારા સુખદ રીતે આપ્યો

છે ત્યારે અહીં તો ત્રણે રાજ્યોમાં કૌશિકની બોલ-બાલા છે છતાં સમજીતી ઉપર આવવાનું કોઇને સુગ્રવું નથી. વાસ્તવમાં કેન્દ્ર કાંઈક દંઢ વલણ અપનાવી બંને રાજ્યોને સહાયક વલણ અપનાવવા તૈયાર કરવા જોઈએ.

ઇઝરાઇલ અને અલુબોમ્બ

પશ્ચિમ જર્મનીના એક અખબારે વહેતા મૂકલા સમાચાર પ્રમાણે ઇઝરાઇલે હાનસની આડ-કતરી મદદથી અલુબોમ્બ બનાવવા નેટલી સિદ્ધિ હાંસલ કરી લીધી છે. આ સમાચારમાં તથ્ય હોવાની પૂરી સંભાવના છે. કેમકે ચારે તરફ દુશ્મનોથી ઘેરાયેલા આ નાનકડા દેશને માથે ચોવીશ કલાક એક જ પ્રશ્ન તોળાઈ રહ્યો છે.

‘અસ્તિત્વ ટકાવી રાખવા શું કરવું?’ હવે મકત્તનો સવાલ એ છે કે ઇઝરાઇલની સામે આરબ રાષ્ટ્રોને જવાબવા રશિયાએ હાથ ભીડી છે. એટલે આ પ્રદેશમાં પણ અણુ સંઘર્ષની શક્યતા ડોકાઇ રહી છે. બે કે ગોદાઝ મેયરે આવી કાઈ વાતને નકારી કાઢી છે. પરંતુ રાજદ્વારી વ્યક્તિઓનાં ઉચ્ચારણો અલબાક્ય બની શકતાં નથી. મધ્યપૂર્વમાં હજી કાંઈક વધુ ગંભીર બનવાના ચિન્હો દૃષ્ટિગોચર થાય છે.

જોષીઓ નવાગ્રહ શોધે

અમેરિકાએ ચન્દ્રને તો જળે હથેળીમાં પકડ્યો જાણ્યો. રશિયાના બે યાને શુક્ર સુધી પહોંચીને બાતમી મોકલી રહ્યા છે ને ખાનગી રાખવામાં આવે છે. એ સમય દૂર નથી જ્યારે મંગળ અને ખીજ મહો તરફ રશિયા અને અમેરિકા પ્રયાણ કરશે અને આ બધા જ મહોની પોલ બહાર પડશે. તેઓ માનવીને અડચણરૂપ બની શકે કે વહો બને અથવા નીચદિ રાખે તેવા જ્યોતિષીઓના બચગાનું વિશ્વાસનીઓ એક ઘણકામાં ખંડન કરી નાખશે અને એક ધીકતા ધંધાનું અસ્તિત્વ લયમાં મૂકાઇ જશે. નેપી-ઓએ અત્યારથી જ કમર કસવી રહી. સોમ, ભોમ, ભુમ, ખડરપતિ, શુક્ર, શનિને સ્થાને હવે ખીજ મહોને ગોઠવવા રહ્યા. અહાંડમાં કોટાનકાદી મહો છે માટે અત્યારથી જ ખીજ એકાદ હજારનાં કલ્પનાને ગમે તેવા નામો આપીને જ્યોતિષશાસ્ત્રને નવું કલેવર આપવાનો સમય ભરાઈ ચૂક્યો છે.

જૂની પેઢીના સાક્ષર કેશવ હ. ધ્રુવ*

ધ્રુમકેતુ

સપ્તાઠ અરોહના કેટલાક સ્તંભોને તે વખતના કારીગરોએ એટલી ઉંઠ સુધી સજ્જાપૂર્વક હાથ મારેલા, કે તે સ્તંભો પરચરના છે એમ માનવાને બદલે કેટલાક મુસાફરોએ તે ધાતુના છે એમ માનેલા, જોઈને માર્ગેલે લખ્યું છે કે સૌથી અને કારીગર બને દૃષ્ટિથી જોતાં પ્રાચીન દુનિયામાં આના કરતાં વધારે સુંદર નમૂનાઓ મળવા મુશ્કેલ છે. અભ્યાસી સર્જક વિદ્વાનોની જે પેઢી શુભરાતમાં એક કાળ અસ્તિત્વ ધરાવતી હતી, તેમના ધીમે ધીમે એક પછી એક વિદ્વાનો ચાલ્યા ગયા છે.

શ્રી. કેશવ હર્ષદ ધ્રુવ એવા એક આજન્મ વિદ્યાર્થી કહી શકાય એવા સર્જક વિદ્વાન હતા. કદાચ હવે એવો અભ્યાસી યુગ ફરી આવશે પણ નહિ. જે સમયે જોઈને માર્ગેલે પ્રાચીન દુનિયાની શિલ્પ શૈલીને સમીક્ષા છે, લગભગ તે જ સમયે કેશવ હર્ષદ ધ્રુવની અનેક કૃતિઓને સાક્ષ પાઠી શકાય.

જૂની પેઢીના સાક્ષર શ્રી. કેશવ હ. ધ્રુવ સ્વભાવે, વાતાવરણે, જન્મે અને અભ્યાસે શબ્દ શિલ્પી હતા. એમની કોઈ પણ કૃતિની પહેલી આવૃત્તિ નિહાળો, બીજી નિહાળો, અને છેલ્લી નિહાળો શબ્દને વધારે સુંદર, અર્થને વધારે સ્પષ્ટ, સ્વરને વધારે મધુર, કાવ્યને વધારે યોગ્ય બનાવવાનો એમનો પ્રયત્ન અત્યંત કારીગરની ચીવટથી ચાલુ જ રહેતો. નીચેનો એક શ્લોક જ એમની શિલ્પસ્વચ્છતા કહી આપે છે :

“ગોર બે ધન ધોર, ધોર રજની, ધોર તમાલો ધુલે,
બીલે બાલમુકુંદ, સગ લઈ જા, રાધા ! રૂઢે જોડને.”

* તાન્ત્રિક પ્રગટ થયેલ સાહિત્યિક લખાણો નો નવો સંગ્રહ ધ્રુમકેતુની સાહિત્ય વિમારણમાંથી.

એવાં વેળાથી નન્દનાં વિચરતાં સાનન્દ વન્દાવને,
કુંજકુંજ મચેલી કેવી હરિને રાધાની જે ધન્ય તે.”

કવિ ન્દાનાલાલે યોગ્ય રીતે એમને ‘રસા-ચાર્ણ’ કહ્યા છે.

ધણા વખત સુધી મદિરના મંગલ ધંડ-નાદની પેઢે કાનમાં ધૂમ્વા કરે કેવી આ પદાવલિનો આજે લગભગ લોપ થયેલો જોઈએ છીએ ત્યારે એક બીજો પ્રશ્ન થાય છે. આપણો યુગ હવે અભ્યાસને, ચિંતનને, ઉપાસનાને, ડચ્ચામ કરીને કેવળ હવામાં આવતી વાતોને પકડી રાખશે, કે અભ્યાસ, ચિંતન, ઉપાસના, એ ત્રિવિધ કલ્યાણમાર્ગનો આશ્રય લેશે ? સર્જન એ કેવળ ઉર્મિનું કે શ્રદ્ધિ-ભરી ચાતુરીનું જ પરિણામ લેખાશે ?

આપણી પેઢી જે વિવેકથી આનો જવાબ વાળશે-ઉત્કૃષ્ટ તિરસ્કાર વિના, કે ચીકણી પ્રોત્સાહન વાત્રિક નિષ્ક્રિયતા વિના-તે રીતે આપણું સાહિત્ય ધરાશે. સાહિત્યમાં આજે જે વચ્ચાતું હોય છે તે કાલે વચ્ચાતું બધ થાય છે. એક વખત જે ‘વાદ’ની ફેશન હોય છે તે જ ‘વાદ’ બીજી વખત કેવળ નિષ્પ્રાણ પ્રાચીન વસ્તુ રૂપે રહી જાય છે. સાહિત્ય-અભિરુચિનાં આ અસ્થાયી સ્વરોનો ભારે વિચાર કરીએ છીએ ત્યારે તો સામે છે કોઈ માણસ પોતાના અત્યુ પહેલાં પોતાને વિવેક કે સાહિત્યમાર માને તો એના એ જીવન જેવી બીજી ભાષા કરેલું ઉપહાસકથા મળવી મુશ્કેલ થઈ પડે.

એટલા માટે આપણી આજની પેઢીએ અભ્યાસી પેઢીનો વધારે સંતાનુભૂતિથી અને વધારે સમજાપૂર્વક સંપર્ક કરવો ઘટે છે. અત્યંત મહાન સર્જક શકિત વિના બીજી સ્પર્ધા જ સાધારણ શકિતોએ તો અભ્યાસથી પોતાની યોગ્યતા વધારવી ઘટે છે ભારે ભારે સ્ફુટત કેશવ હર્ષદ

ધ્રુવના વિદ્યાવ્યાસગતો અને કેવળ વિદ્યા માટે જ જીવન વીતાડવાના નિશ્ચય વિશેનો વિચાર કરીએ છીએ ત્યારે પ્રાચીન સમયના દોષ ઐકાતિક અનામી શિષ્યની પાદ આવે છે જેણે આખું મંદિર સુ નવસ્થિત થયુંગારી, છેવટે પોતાનું નામ તેમા કેતરવાની ધૃટતા ન કરી જ્યારે કે વિવેચની મહત્તાના ચિત્તનમા દોષ સહિત્યસાધુ પોતાની અપમાતા અનુભવી રહ્યો હોય ! આપણે ત્યા વિવેચક નવલરામનું સ્થાન ખાલી છે કમળાચકરનું સ્થાન ખાલી છે નરસિંહરાવનું સ્થાન ખાલી છે કેરવ હર્ષદનું સ્થાન ખાલી છે

આ પેઢીએ સર્વદેશીય વિકાસ કરવો હોય તો નાની અકિતગત વિચિત્રતાઓ ગાળોને વધારે સમજપૂર્વક વિવેચની મહત્તા પિછાનવી પડશે

શ્રી કેરવ હર્ષદ ધ્રુવ શિક્ષક તરીકે પણ મહાન હતા એમનો પ્રભાવ એમની શ્રદ્ધતામા હતો એ શ્રદ્ધતા બીડુતાપાથી જ-એથી નિર્જાતા નહિ, પણ રસિકતામાથી જ-એની સજ્જનતા હતી રસની પ્રસાદાધા જેમ છેવટે ઔચિત્યમા પરિણમે છે, તેમ એમની રસિકતા શ્રદ્ધતામાં પરિણમી હતી પ્રાકૃત જનો એને નમળાઈ ગયુવા માટે, પણ એમના હાથ નીચે જેમણે જેમણે અભ્યાસ કર્યો છે એ સૌ જાણે છે કે કંઈક શિક્ષક કરતા શ્રદ્ધ શિક્ષકની આચાર લઘવી વધારે અધરી ઘટ પડે

મહામહોપાધ્યાય બાકરણવારિષિ શાસ્ત્રીજી રામકૃષ્ણે એક પ્રસંગ કહેવે તે એક મિત્રે વર્ણવ્યો ધણુ કરીને ધ્રુવસાહેબ તે વખતે દોષ સંસ્કૃત નાટકનું ભાષાતર કરતા હતા શાસ્ત્રીજીને બતાવવા માટે પોતે ગયા શાસ્ત્રીજીએ જોયું તો ખરું, પણ નવી દેશન પ્રમાણે હાદની છૂટછાટ ચડાકર, અર્થચડાકાર ચિહ્નો વિગેરે જોયા અને પુસ્તક એક બાજુ રૂક્યું

‘કાંઈ સૂચના લેવા માટે જ આવ્યો છું’ ધ્રુવસાહેબે કહ્યું

‘વાત સાચી છે, પણ અમારાથી તો આ જોયું જતુ નથી અમે તો આટલું સમજીએ કે અસ્વ ધ તે દ્વસ્વ ધ ને દીર્ઘ ધ તે દીર્ઘ ધ’

આ ચદ્ર તો અમારી જાણ પહોંચના’

ધ્રુવસાહેબ તે દિવસે પુસ્તક લઈને પાછા ફર્યા ત્રણ મહિના પછી સુદરમાં સુદર ભાષાતર કરીને શાસ્ત્રીજી પાસે આવ્યા

અભ્યાસીની દષ્ટિ તો કેરવ હ ધ્રુવને જ-અથી જ મગેલી એક વખત એક હાથરૂંધના હેડાસ્તરે ક્રિકેટ વિશે રિપોર્ટ લખેલી તેમાં તેમના પ્રત્યેના નેસર્ગિક પ્રેમને લઈ ને ભાષા એટલી સરસ ઔચિત્યથી વાપરેલી કે ધ્રુવસાહેબ એ રિપોર્ટની સૌથી પર પુણ વધને તેના વિશેની માહિતી મેળવવા પડે ચાલી ચલવીને ગયેલા જ્યાં જ્યાં ઔચિત્ય જુએ ત્યાં ત્યાં તેમનો આત્મા આનંદ પામે પોત હાથરૂંધમા ભાષાતરનો વર્ગ લેતા, તેમા જણ શબ્દ ઔચિત્ય પ્રત્યે એ જ અનુરાગ વિકટારિયન જમાનાના લગભગ બધા જ હેડમા સ્તરે ભાષાતર-વર્ગ લેતા અને એમા ચોથ શબ્દ માટે એટલી જ આગ્રહ રાખતા, એટલી આજે સ્વચ્છ માટે રખાય છે

જ્યારે જ્યારે ગુજરાતી સાહિત્યમાથી આવ્યા વયોદ્ધ વિદ્વાન સાક્ષરો જાય છે ત્યારે ત્યારે હાગે છે કે હવે એ નહિ આવે એ એટલે એ વિદ્વાન અને એ નમ્રતા કેરવ હર્ષદ ધ્રુવના જીવનને છેલ્લા પરિચય મે અનુભવેલા તે વખતે તેમણે અત્યંત પ્રેમથી અભ્યાસીની નિર્મળતાથી, પોતાના કામ પ્રત્યેની નિષ્કામ ભક્તિથી, લગ્નોત્સવ જેવા પ્રસંગે મારી સાથે બે કલાક મુઠી રાવશિકા આખ્યાનની ખામી-ખૂબી અને પાઠભંડોની ગ્રીષ્ઠ વટભરેલી વિવેચના કરેલી કર્તવ્યધર્મનું આજુ ઉંચ પાલન જોઈને તે વખતે જ મને વિચાર આવેલા ‘સાહિત્ય એ પણ છોટ ચોદાનો ધર્મ જ માણે છે ના ?’

અને જતા સાહિત્યકાર ટોળામા નથી જળતો, માટે સકુચિત રાષ્ટ્રદષ્ટિએ એને નિર્માત્ર ગણવાનો આનંદ કેટલાકને આવે છે, એ શા માટે ? એમ તો નહિ હોય કે જિજ્ઞાસુને સમજવાનું કાષ્ઠપણ મરવાણાઈ માટે ચક્ર જ નહિ હોય ?

(૧) “સાહિત્ય વિચારણા”

(લેખક . શ્રી ધૂમકેતુ સ પાદકે . શ્રી અનંતરાય રાવળ અને દક્ષિણકુમાર જોશી .

પ્રકાશક-ગૂર્જર પ્રચરન કાર્યાલય, અમદાવાદ.

૫૪ ૪૮૦ રૂ ૬

સ્વ શ્રી ધૂમકેતુના લલિતેતર સાહિત્યનું આ મૂલ્યવાન સ પાદન એકજ પ્રથમા તેમની સાહિત્યિક ચિંતન સામગ્રી સુલભ નામે છે અને શ્રી રાવળ સાહેબે પાંચ ખંડમાં સામગ્રીનું પૃથક્કરણ કરી, મનભર માણી શકાય તે રીતે પીરસી છે વિદ્વાન સ પાંકે આમુ ખમાં શ્રી ધૂમકેતુની સર્જક તરીકેની ખૂબીઓ દર્શાવી છે તે તેમના જ શબ્દોમાં માણવાની મજા આવશે.

“ વાર્તા ઉપરાંત સ વાદ, નાટક-નાટિકા, નવલકથા, જીવન-ચરિત્ર, આત્મકથા, પ્રવાસકથા, લઘુ કથા, કાવ્યકલ્પ વિચાર મૌકિતિકા, સ્વૈરનિબંધ વગેરે જેવા સાહિત્ય સ્વરૂપોમાં વિહરી, વિહસી ધૂમકેતુની સર્જકતાએ આપણા સાહિત્ય મનપટનો એક ખંડ બરી દેતો સાધેલો વિસ્તાર ગુજરાતને જેવા મળ્યો છે પાઠકા દોઢ બે લાખકામાં એતિહાસિક નવલ કથાઓના લેખન પર તેઓ વધુ એકાગ્ર બનેલા ત્યારે પણ રવીન્દ્રનાથ, ખલિલ જહાન, અને કોન્ક્રેટ સ્વચ્છનું સેવન કરી, તેમની વાણીને અને દર્શનને ગુજરાતીમાં ઉતારવાના તથા સ્વરાજ્યની ઉવામાં પ્રોત્સાહન અને કિંતોર પેઢી તથા આમ પ્રબળના સ સ્કાર ધડતરમાં પોતાને ઠાવતા કલમના સાધનથી કાળો આપવાના તેમના ઉવમમાં વ્યક્ત થતી હતી”

“ધૂમકેતુને ગુજરાત સમક્ષ નિબંધકારના રૂપમાં ખડા કરતા તેમના આ ચિંતક સ્વરૂપે જીવન અને સાહિત્યની વિચારણા કરતા લખાણોના પચા મૂતી સમઠો ‘જીવનચક્ર’, ‘સર્જન અને ચિંતન’, ‘વાતાવરણ’, સ સ્કારરેખા-માંથી સાહિત્ય વિષયક લેખોને અલગ તારવી, તેમના બે અગ્રથસ્ય વ્યા-

ખ્યાનો, કેટલાક અજલિ લેખો, અવલોકનો, પ્રવેશકો તથા ‘કોમુદી’માં એક વર્ષ પ્રગટ થયેલી ‘રખડુની રોજનીશી’ તથા ‘સંદેશ’ દૈનિકના ‘સાહિત્ય અને રસાસ્વાદ’ દર્શાદિમાંથી સ્થાપી મૂલ્યવતાવાળી ચૂટેલી સામગ્રી ઉમેરી, ધૂમકેતુની લગભગ સમગ્ર સાહિત્ય વિચારણા અજવારીઓને એક જ સ્થળે સુલભ કરી આપવાના આશયથી આ પુસ્તક તૈયાર કરવામાં આવ્યું છે”

“પ્રસ્તુત પુસ્તકમાંની સામગ્રી વચ્ચે પર જે પહેલી ગુપ્ત છાપ પાડી તે ધૂમકેતુની અભ્યા સશીલતાની છે પુસ્તકમાં કેરેક્ટર અત્યંત તેમ પદ્માત્મ સાહિત્યકૃતિઓ અને સાહિત્યકારોના ઉદ્દેશો આવે છે એ સિવાય એમર્સન, જુગ, મેકડુગલ, શી અરવિંદ, બેન્ડર રસેલ, રાધાકૃષ્ણ આદિને તેમ સાહિત્યચર્ચામાં હોમેન્ડ, આનંદવર્ધન, અભિનવગુપ્ત, રાજશેખર, મગમટ, વિશ્વનાથ આદિ ભારતીય આલ કારિકાને તેટલાજ કોષે, સેન્ટ્રલચરી, કિવલરકુચ, એડમન્ડ મોસ, બ્રેડે, આર્થ એ રિચાર્ડઝ, જોગ સ્ટાર્બન બિરેલ, મિડલ્ટન મરે, આન્ડ મોર્ગા, ટી એસ ઇલિયટ આદિને ધૂમકેતુ આસાનીથી ઉદ્દેશી, પોતાના મતવ્યોનો આધાર કે પુષ્ટિ ખરી કરે છે ઉપાસ્ય રસ-વિષય અ બે ખપ પૂરતી સમજદારી ભરી અદ્યતન સજ્જતા કેળવી લેવા તમજે ખેડેલા વાચનના સ્નેહશ્રમનો આપણને એમાં ભોલતા પૂરાંવા મળી રહે છે ‘ગુજરાતી નવલિકાનો વિકાસ’ તથા નર્મદ સભધી બે લેખો પણ લખવાના વિષય પરત્વે બોધતી બજારી ચાટે એમજ લીધેલો શ્રમ દેખાડી આવે છે”

“ધૂમકેતુની અગ્ર રજૂ થતી આવા લક્ષ્ય જોથી યુક્ત સાહિત્યવિચારણામાં પ્રથમ પ્થાન બેચસે તેમજ એકથી વધુ લેખોમાં સખળ ભાષામાં કરેલ સાહિત્યનું ગૌરવ આવા સાહિત્યની સર્જન- પ્રક્રિયાની ખૈમાસા કરતા તેમના ‘સર્જનશક્તિ,’

‘પ્રતિભા’, ‘કલાકારની મનોદશા’, ‘કવિતા’, ‘સર્જન અને વિવેચન’ જેવા સુદર અભ્યાસ લેખો આ સંગ્રહની વિશિષ્ટ સપતિ છે”

‘સૌ દર્શને, કલાને, દર્શનને, કલ્પનાને, લાવનાને અને રચનાદને જીવનને અર્થવત્તા આપનાર સપતિ માનના અને ‘કલાદષ્ટિ જ નિત્યજીવનમાં અને નિત્યના કાર્યક્રમની પ્રેરક હોવી જોઈએ’ એમ સચવતા ધૂમકેતુને વારવાર બોલવા લખવા માટે સૂઝતો વિષય ‘સાહિત્ય અને જીવન’નો હોય એની આપણને નવાઈ લાગતી નહિ જોઈએ આ પુસ્તકના ખીજ ખડમાં સંગ્રહેલા લેખો અને વ્યાખ્યાનોમાં તેમણે જીવન દષ્ટિએ સાહિત્યને અને સાહિત્યની દષ્ટિએ જીવનનો વિચાર કર્યો છે સાહિત્યને શુદ્ધ, તેજસ્વી, પ્રાણુવાન અને જીવન સરકારક બળ બનાવવા પશુ ચોટદાર ભાષામાં તે એકથી વધુ લેખોમાં ઉદ્દેશ્યોક્ત કરે છે

“ પુસ્તક પૂરે વાચવાનો સ્નેહશ્રમ લેનારને નહીં બીજી ઘણી શેષક સામગ્રી જોવા મળવાની પુસ્તકના છેલ્લા બે અંગ નિવેદન પ્રકારના લેખોમાં પહેલો ધૂમકેતુની વાર્તા લેખનની રીત વિષે ત્રિમાસ્યોત્તર કુટુંબ સંતોષે છે તો બીજામાં સમગ્ર પુસ્તકમાં વ્યખ્યાત થયેલું તેમનું સાહિત્ય દર્શન જ ‘હું કોના માટે લખું છું ?’ ના ઉત્તર રહે છે કામાં રજૂ થાય છે ”

‘ ધૂમકેતુના ગદ્યમાં આપણને માધીજી અને મુનશીની ગદ્ય સૈલીઓ તથા સૌરાષ્ટ્રીય લોકભાષાનો ત્રિવેળી સંગમ થયો હામે એમનું ગદ્ય પડિતમુગ્ધના ગદ્ય જેવું આડખરી, સરકૂત પ્રચુર અને ખારેખમ નથી એમાં ગાંધી યુગના ગદ્યની સરળતા સાદાઈ અને સીધાપણ છે સૌરાષ્ટ્રીય લોકભાષાના શબ્દોને ગદિ પ્રયાગો તેના તળપદા સૌદર્ય, સુગંધ, અને બળ સાથે તેમના ગદ્યમાં એક નવો રંગ પૂરતા હોય છે વળી કુવાળીના હૃદય કવિતા લખવાનો પ્રયત્ન કરનાર ધૂમકેતુમાં વસતો કવિ પદને છોડી ગદ્યને પોતાનું સર્જન-માધ્યમ બનાવી બેસે તે પછી ગદ્યમાં અનેક વખતે અનેક સ્વરો તે જાગેને પ્રકટ

કરતા જ રહ્યો છે એથી એમના ગદ્યમાં કાવ્યશુદ્ધિ પશુ ઘણીવાર મહેકે છે ગદ્યકાર તરીકે ધૂમકેતુની લાક્ષણિકતા અને સામર્થ્યના દર્શન માટે એમની વાર્તાઓ, નવલકથાઓ, સવાદો, ‘પત્નદી’ જેવી પ્રવાસ કથા, એમની જીવન કથા, તથા ‘રજકણ’ વગેરે જેવા પુસ્તકો બોલા જોઈએ ”

‘ ધૂમકેતુને સ્વાધ્યાયશીલ, અભ્યાસી, સાહિત્ય ચિંતક નિબંધકાર અને કુરતીલા ગદ્યકારના રૂપમાં ઊજળા રંગમાં રજૂ કરતા આ પુસ્તકનું રચના ધૂમકેતુ-સાહિત્યમાં ઊંચું અને મહત્વનું મથાવા પાત્ર છે ”

શ્રી અનંતરામ રાવળ અને શ્રી દક્ષિણકુમાર જોશીએ આ પુસ્તકના સંપાત્ર પછાત બે પરિશ્રમ, લીધો છે તે સ્વર્ગસ્થ શ્રી ધૂમકેતુને ન્યાય આપવા સાહિત્ય ન્યાયાલયને બેસવાની તેમની પાનતાને ચકાષી પર બનાવે છે આની પછી આવનાર ખીજ પુસ્તક જીવન વિચારણા’ની પશુ ૨૭ જેવી રહી

(૨) ‘બાપુ’

(લેખક શ્રી નવલભાઈ શાહ
નવજીવન પ્રગયન મંદિર અમદાવાદ
પાના ૪૪ કિમત ૭૫ પૈસા)

પૂ માધીજીના ચૂરી કહેલા જીવન પ્રસંગો રજૂ કરતી આ પુસ્તિકાની પાચમી આવૃત્તિ છે ગમે તે દષ્ટિથી જોવામાં આવે તો પશુ માધીજીના જીવનમાંથી અમર પ્રેરણા મળી શકે એવું તે સ્પષ્ટ અને અગત્યની છે તેની પ્રતીતિ આ નવકડી પુસ્તિકા પશુ પૂરી પાડે છે ગાંધી શતાબ્દી વર્ષમાં પાચમી આવૃત્તિ જહાર પડે છે તે ઉચિત છે

(૩) ‘ગાંધીજીના પાંચન પ્રમંગો’

(લેખક શ્રી જીજ્ઞાસુ મકનજી
પ્રકાશક નવજીવન પ્રકાશન મંદિર, અમદાવાદ
પાના ૧૩૨ કિમત બે રૂપિયા)

નામ તેવા આ પુસ્તકના ગુણ છે આ પુસ્તિકાના ત્રણ ભાગે પ્રથમ જહાર પડેલા તેને ઉલ્લેખ આશ્ચર્યમાં મરી લીધા છે મોટા ટાઇપમાં અને

મિત્રો સાથે હોવાથી, પુસ્તક આબાલવૃદ્ધ માળી શકે તેવું આકર્ષક બન્યું છે. જ્યાં જ પ્રસંગો પ્રેરણાદાયી છે અને વાચકના મન પર સ્થાયી અસર મૂકી બળ છે સારી અને સરલ શૈલીમાં લખાએલા આ પ્રકરણો હવે પર ચોટ જેવી અસર કરે છે તેનું કારણ પ્રસંગનું હર્દ છે અને તેનીય પ્રસંગો માથી એક પણ એવો નથી જે પાવન કર્યા વિના ન રહે સેખકની ઉચેટી કરુણાભરપૂર બની છે અને એક વિશ્વવ્યાપી વિભૂતિના જીવનને ન્યાય આપવામાં અસરકારક બની છે આજની ઊછરી રહેલી પેઢી માટે ગાંધીજીને સમજવા અને તેમના જીવનનો મર્મ પામવા આ બન્ને પુસ્તિકાઓ અનિવાર્ય છે

(૪) ધર્મરાજ

(ત્રી નિર્ગળ પુ. મહેતા)
સપાકક શ્રી કેળાલાલ વાપાણી
કાર્યાલય નાગરપોળ ભાવનગર
લવાજમ રા. ૧)

ભાવનગરથી મે માસથી શરૂ થતું આ ધાર્મિક

માસિક પ્રથમ અંકથીજ આશાસ્પદ અને સાત્ત્વિક સામગ્રી પૂરી પાડેલી શરૂ થી છે 'હમને' દૈર્ઘ્યિક શરૂ થયા પછી, ટૂંકા ગાળામાં, ભાવનગરથી એ ધાર્મિક માસિકો શરૂ થયા છે શ્રી. કરસનદાસ માલેકે, આ માસિકના ઉદ્ઘાટન પ્રસંગે ટાંજરી આપી આશિષ પામી છે તે ઉજ્જવળ ભાવિનું સૂચક બની રહે છે

(૫) નિર્મનક

(ત્રી શ્રી ચપ્પલાલ ત્રિવેદી, ભાવનગર
વાર્ષિક લવજગ રા ૮)

મે માસનો પ્રથમ દિવસર અક્રમ ગુજરાતના સ્વપ્રતિષ્ઠિ સાહિત્યકારો ઉપરાંત ડેમરેજ મહાગજ, યોગીજી મહારાજ, દુલા કોત, મહતશ્રી સાતિપ્રભાદજી, કાણુભાઈ શાસ્ત્રી જેવી અધ્યાત્મિક વિભૂતિઓના લેખો અને આશિર્વાદો અમકાવે છે લોકકથાએ-ધર્મકથાઓ દ્વારા પ્રાણુવાન સાહિત્ય પીરસવાની આ મસિકની નેમ છે અને તેમાં તે સફળ થશે એ વિષે શંકા નથી

અમૃતસરના લાલા દીવતરામજીનું નામ અગારામ ગગારામ બારે ધૂની અને જિહ્વી મેટ્રિક પાસ કરીને નોકરીની શોધ માટે તેઓ લાહેર ગયા લાહેરની ઈજનેરી એફિસમાં એમના પરિચિત ને કરી કરતા હતા તેઓ એફિસમાં ગયા ત્યારે મિત્ર ત્યાં નહોતા અને એફિસ પણ ખાલી હતી તેથી તેઓ એક ખુરશી પર બેઠા એ ખુશી ઈજનેરની હતી થોડીવારમાં ઈજનેર સાહેબ આવ્યા ગગારામને પોતાની ખુશી પર મેકેસી જોઈ, તેઓ ગુરૂસે થયા, ને એમને ઉઠાડી મૂક્યા એ લામાં મિત્ર આવી પહોરયા મિત્રે, 'કામ કરવું છે?' એમ પૂછ્યું ત્યારે એમણે જવાબ આપ્યો પહેલા તો કાંઈ બોલું કરવું હતું પણ હવે માટે વિચાર બદલાઈ ગયો છે હું ઈજનેર બનીને જ રહીશ અને ઈજનેર સાહેબે મને જે ખુરશી પરથી ઉઠાડ્યો તેના પર જ બેસીશ

મિત્ર એની વાત પર હસ્યો, પરંતુ ગગારામ તો ત્યાંથી પાછા ફર્યાને તુરંત જ તુરકીની 'ટોમસન કોલેજ'માં દાખલ થઈ ગયા ને ઈજનેર બનીને પેલી એફિસની ખુરશી પર જ તેઓ બેઠા

અમારાં પ્રકાશનો

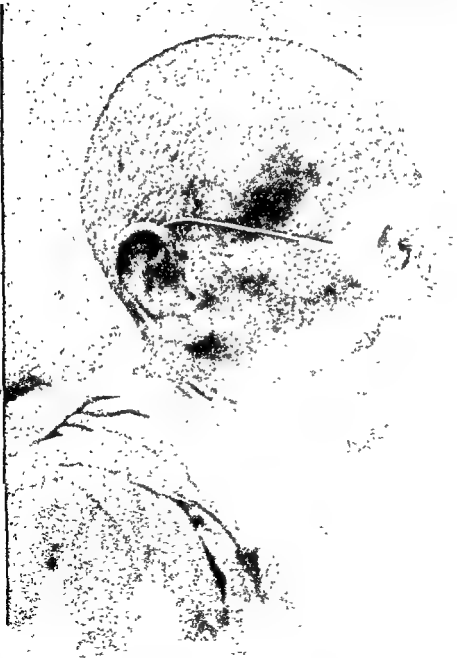
આવા હતા બાપુ-૧-૨-૩-૪-૨-૦૦	
ગાંધી ગુરુ — — ૧-૨૫	
ગીતાંજલિ એક અધ્યયન — ૧-૨૫	
અદલાહના બદાઓ — ૦-૩૭	
મસ્તીની પળોમાં — ૦-૩૫	
ગાંધીજી સાથે જીવનયાત્રા — ૦-૨૦	
ગુરુદેવ સાથે જીવનયાત્રા — ૦-૨૦	
શ્રી રામકૃષ્ણ પરમહંસ	
સાથે જીવનયાત્રા — — ૦-૨૦	
શ્રી રમણ મહર્ષિ સાથે	
જીવનયાત્રા — — ૦-૨૦	
શ્રી રામદાસ સાથે જીવનયાત્રા— ૦-૧૫	
શ્રી અરવિંદ સાથે જીવનયાત્રા— ૦-૧૫	
મા આનંદમયી સાથે જીવનયાત્રા ૦-૧૫	
રામતીર્થની રત્નમાલા — ૦-૩૫	

સુંદર, રવચ્છ અને સુવદ છાપકામ મારે

સુરૂપ મુદ્રિકા તમને મદદરૂપ બનશે

સુરૂપ મુદ્રિકા, રેસકોર્સ રોડ, કન્યા છાત્રાલય સામે, રાજકોટ-૧

વૈષ્ણવજ્ઞા

વર્ષ : ૮]

૧૨, જુલાઈ - ૧૯૬૮

[અંક ૪]

અનુક્રમણિકા :

૫૪ લેખ
૧૨૯ એક પુણ્ય સ્મૃતિ
૧૩૦ ભજન
૧૩૧ પરિગ્રમણ
૧૩૩ બાપુના પત્રો ..
૧૩૫ મહાત્મા દ્રાવણ
૧૩૭ પીડ પરાઈ જાણે રે
૧૪૧ મારે ય માયા સાદેનો ખેલ છે
૧૪૫ મહા-આચાર્ય આનંદજી કર ધ્રુવ
૧૪૯ દાન કરા
૧૫૧ રંગ લાયેગી
૧૫૩ વિદાય અભિશાપ
૧૫૬ બોવામન
૧૫૭ કોપ ઉપજે ત્યારે
૧૫૮ દ્રૌપદી દૂર રહ્યા
૧૫૯ જે પીડ પરાઈ જાણે
૧૬૧ અવલોકન

લેખક .
ગુરુદાસ મલ્લિક
દેવા,
'આગુતોપ'
ફાધર હેમિન્ગ
વસત પટેલ
રતુભઈ અફાણી
ધૂમકેતુ
જગન્નાથ કર્તાજી
સાન્નિધ નિગમ
ઈન્ડુલાલ ગાધી
પ્રકાશ ગજનર
માકલ ઓરલિયન
દાસરામ માકલ
હ વિ પચાલ
શિ

સૂચના

[ગ્રાહકોને]

દર માસની બાગમી તારીખે અંક
પ્રતિદ્ધ થાય છે
૫૯૨મી સુધીમા અંક ન મળે તો
પોસ્ટ ઓફિસમા તપાસ કર્યા પછી કાર્યા
લયને જાણવવું અંક ચિલિકમા હશે તો
મોડાશે
જમે તે મહિને ગ્રાહક થઈ શકાય છે

આ માસિકમા પ્રતિદ્ધ થતા વિચારા
જે ત લેખકના છે સપાટક તે વિચારમા
સમન છે જ તમ માનવું નહિ

[લેખકોને]

વૈષ્ણવજ્ઞાના સંસ્કૃતિ, કલા શિક્ષણ
અન તાલિયન વિષય લખાવા લેવામ
આવે છે

લખાવ ૫૬ મૌરિક, તાજાં હાથ
અવી અપેક્ષા રહ છે કાગળની એક
બાજુ શાહીથી લખવું

લેખાજમ

દશમા [૧૦] ૮ ડિપી ૧૧
પરદેશમા સો ય શિનિય

“વૈષ્ણવજ્ઞાન”

ગમકુલનગર

નાજકોટ-

ગુજરાત સ્ટેટ કો-ઓપરેટીવ લેન્ડ ડેવલપમેન્ટ બેન્ક લિ.

(રજીસ્ટર્ડ ઓફીસ : અમદાવાદ)

૪૮૬, આશ્રમ રોડ,
નવરંગપુરા.
અમદાવાદ-૬.

સહકાર, લાલન
ટેપરભાઈ રોડ,
રાજકોટ.

ગુજરાતના એકુતોની તેમની જેવી વિપયક નાણાંકીય
જરૂરીયાત ૧૮૧ શાખાઓ દ્વારા પુરી પાડનારી
સંસ્થાની કેન્દ્રીય સંસ્થા

મળ્ય સંખ્યા, ૬૮૦૫૧૪
આનુષંગિક બંધો માટે અન્યાર સુધી કડે પીસાણ.

	સંખ્યા	પીસાણ કરોડ લાખ.
[૧] નવાકુવા	૧.૩૪.૮૬૬	૨૬.૮૮
[૨] જૂના કુવા	૨૭.૫૧૮	૨.૪૫
[૩] ઓર્થોડોક્સ ઈલે માટર્સ	૧૧૮૮૫૪	૪૧.૩૬
[૪] ટ્રાસ્ટ	૨૭૪૩	૫૦૧

તેમજ અન્ય હેતુઓ માટે મળી
કુલ રૂ. ૮૯ કરોડ અને ૧૬ લાખનું પીસાણ
તા. ૩૧-૩-૬૯ સુધીમાં કરવામા આવેલ છે.

મગનભાઈ ર પટેલ
ઉપપ્રમુખ

હરિપ્રસાદ હ. ત્રિવેદી
આઇ. એ. એલ રીટાઈડ
મેનેજિંગ ડિરેક્ટર

ઉદયભાણુસિંહજી
ગુપ્તાજીસાહેબ ઓફ પોરબંદર,
પ્રમુખ

Laxmi dwells in

Trade & Commerce

In ancient times maritime trade brought
treasures wealth to India.

Today The Scindia Steam Navigation Co. Ltd.
is carrying on this ancient trade and tradition.
It serves the Indian overseas trade as well as
the coastal trade with its cargo and
passenger services.

SCINDIA SHIPS SERVE INDIA'S NEEDS

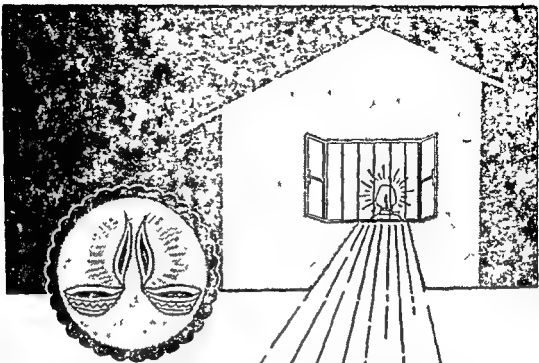
THE SCINDIA STEAM NAVIGATION CO. LTD. Bombay, Poona, Colicut, Cochin, Ceylon, etc.

See Page 22

॥

सौमन्यथी

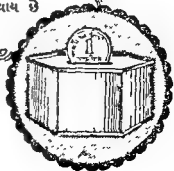
એક દીવાથી બીજો દીવો પેટાય છે ... એક નાનકડી
જ્યોત ઘર આખામાં અજવાળું કરી મૂકે છે ...

આપ રોજ એક એક પૈસો કે એક એક
રૂપિયો બચાવતા બાંચો તો એ નાનકડી
બચતભાથી મોટી રકમ બનીને સમૃદ્ધના
ઉપયોગી કાર્યોમાં મદદરૂપ થાય છે

નાની બચત

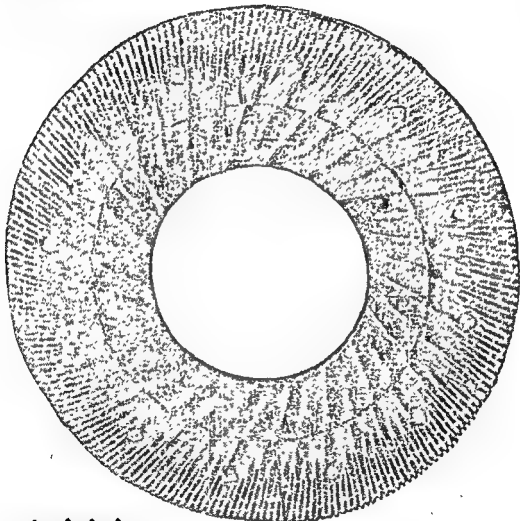
નાનેરા પ્રયાસોનું મેટ્રિક પરિણામ

ગુજરાત સરકારના માહિતી આપના વચસ્ત્રી પ્રકાશિત

મુકુંદ

ગિયમ, મોટાં, ભારે સ્ટીલ કાસ્ટિંગ્સ માટે...

મુકુંદ એટલે પોલાદ

— સ્ટેનલેસ સ્ટીલ

મુકુંદ આયર્ન ગ્રાઉન્ડ સ્ટીલ વર્કસ લિમિટેડ, કુર્લા, મુંબઈ ૭૦ એએસ

ISSA 9W

એક પુણ્ય સ્મૃતિ

સાંજનો સમય હતો. આશ્રમવાસીઓ પશ્ચિમ દિશા ભણી મુખ કરી ધ્યાનસ્થ બેઠા હતા. ધ્યાન પૂરે થતાં તેઓ પોતપોતાના કામમાં નાચીન થઈ ગયાં. થોડા વખત પછી એકાએક વીજળીની ભત્તીઓ લોલવાઈ ગઈ આશ્રમમાં બધે અંધકાર પ્રગટી ગયો. કેવળ આકાશમાં તાગઓ ચમકી રહ્યા હતા.

પરંતુ ૧૮૯૭ ગુરુદેવ હજી સુધી ધ્યાનમાં મગ્ન હતા. તેઓ વરકામાં એક ખુરશી પર બેઠા હતા અને તેમની આંખો બંધ હતી. તેમના મુખ પર એક પ્રકારની અજન્મ શાન્તિની ઝલક હતી એવું લાગતું હતું કે જ્યારે આખા આશ્રમમાં ફક્ત એક જ દીવો સ્વજગી રહ્યો હતો એ તે હતો ગુરુદેવનો આત્મ-દીવ.

હું ખુરશીની પાને ગુપચુપ બેઠો ગયો અને ગુરુદેવના ચરણકમળને હૃદયમાં રાખીને મેં પણ ધ્યાન કરવાનું શરૂ કર્યું. લગભગ એકાદ કલાક પછી ગુરુદેવે આંખો ઉઘાડી. મેં તરત જ ક્રિયાને એમને પ્રણામ કર્યાં તેઓ કંઈ બેસા નહીં, એમ લાગતું હતું કે હજી તેઓ શાન્તિના સાગરમાં ડૂબેલા હતા એટલે ફરીથી હું ખુરશીની પાને બેસી ગયો.

થોડીવાર રહીને ગુરુદેવે આકાશ ભણી નજર કરી ત્યાં દીવાઓ હજી પ્રગટી રહ્યા હતા, જો કે આશ્રમમાં વારં બાજુ અંધકાર જ હતો.

તારાઓને જોઈને એકાએક ગુરુદેવે બોલી ક્રિયા. “જગતમાં ફક્ત સત્યજ્ઞ, શિવજ્ઞ અને સુન્દરજ્ઞ કાવચના છે, બીજા બધી વસ્તુઓ અને કૃતિઓ માણસ માટે નકામી છે, નાશવત છે.”

આ પ્રમાણે કહીને તેઓ પાશ ચાન્ત થઈ ગયા અને એમની દષ્ટિ તારાઓ તરફ હતી.

હું વિ ૧૯-પ્રણામ કરીને મારી ઝૂપડીએ પાછો ફર્યો આશ્રમની ભત્તીઓ ફરી પાડી સ્વજગી થી, અને મને એમ લાગ્યું કે તે પણ આશ્રમના તારાઓ તરફ જોડેને કહી રહી છે, ‘અમે પણ કવિનો સદેશ ન ગયો છે અને એ હૃદયને અનુસરવા અમેય ‘કોશિષ્ય કરીશું.’”

“વૃક્ષનસે ‘મત લે’”

વૃક્ષનસે મત લે, મન તૂ વૃક્ષનસે મત લે ।
કાઠે વાકો કોપ ન કરહી, સિંચત ન કરહી સનેહ ॥ વૃક્ષન૦ ॥

ધૂપ સહત અપને સિર ઊપર; ઔર કો છાંહ પ્રેત ।
જો વાહીકો પથર લગાવત તાહીકો ફલ દેત ॥ વૃક્ષન૦ ॥

ધન્ય ધન્ય એ પરોપકારી, યથા મનુજમી દેહ ।
સૂરદાસ પ્રભુ કહુ ભગિ બરનો, હરિજનમી મત લે ॥ વૃક્ષન૦ ॥

હે મન, તું આડ આગળથી સન્મતિ લે.

એને કોઈ કાપે છે તો તેના ઉપર એ ધખતાં નથી; તથા કોઈ બીજી પાણી પાય તો તેના ઉપર એ સ્નેહ કરતાં નથી.

પોતાને માથે એ તડકો ખમે છે અને બીજાને છાયા કરી આપે છે; જાને કોઈ એને પત્થર મારે છે તો તેને એ ફળ આપે છે અને એવી રીતે એ અપકારનું સાદું ઉપકારથી વાળે છે.

આમ પરોપકારી આડતુ જીવન સફળ છે; માણસ પણ એવી રીતે પરોપકાર ન કરે તો એનો જન્મારો અફળ ગયો એમ જાણવું.

સૂરદાસ કહે છે કે હે મન, ‘તું’ ભગવાનના ભક્ત આગળથી સન્મતિ લે.

સુજનો ન યાતિ વૈર’ પરહિતનિરતો વિનાશકાલોડપિ ।

છેદડપિ ચન્દનતરુઃ સુરભયતિ મુખ’ કુકારસ્ય ॥

‘પરોપકારનો રસિયો સજ્જન મરવા દામે પણ વૈરવૃત્તિ રાખતો નથી; ચન્દન [સૂખડ] ના આડને કોઈ કાપે છે તો તે કુહાડાના પાનાને સુવાસિત કરે છે.’ દે.વા.

કેન્દ્ર અને રાજ્યો

અનુભવાદનું જોર વધી રહ્યું છે અને રાજ્યોમાં સ્વતંત્ર સુમા જનવાનું માનસ વ્યક્ત થતું રહ્યું છે ત્યારે વધુ રાજ્યોની રચનાનો પ્રશ્ન બીજી રીતે કેમ ન વિચારવો? અમેરિકામાં નાનામોટાં ૫૧ રાજ્યો છે. આ આનંદમાં કદાચ જ્યપ્તકાચજીવું કહેવું યથાર્થ છે કે ભાષાવાર પ્રાન્તો રચવાનો નિર્ણય લીધા પછી, ભારતમાં ૧૭ રાજ્યો હોય કે ૨૭ તેનાથી ફેર પડતો નથી. તેલગુજીવું અલગ રાજ્ય હોઈને ભેંદનું હોય તો વાંધાનું છે? વિદેશ અને સૌરાષ્ટ્રવાળા આવી માગણી કરે તો સૌ કોઈને સ્પષ્ટ શબ્દોમાં કહી દેવું, ‘તમારા બાવાના બચે રાજ્ય ચલાવવાની ત્રેસ કોય તો કરો - કેન્દ્રકોષ જાતની મદદ કરશે નહિ.’ ખરી જરૂર તો એ છે કે કેન્દ્ર સરકારે વધુ સજ્જત અને શક્તિશાળી જનવાની જરૂર છે. આજે જોતે સાંગે છે કે પોપાનાઇનું રાજ હાલે છે માટે મૂકા માગણી. હોરો અચવશ, હડતાલો પડાવશ, ‘નધ’ નો આદેશ આપશ, આમ માંપશ એટલે ભેંદનું મંદિર મળી જશે અને ધાર્મિક થઈ શકશે આનંદના અલગતાવાદી બગોળે નમતું આપવાનો પ્રશ્ન નથી પણ સોકોને જગમગદારી માથે ઉપાડીને પાર કેમ પાડવી તે શિખવવાનો છે રાજ્ય ચલાવવું સહેલ નથી અને તેમણે ભારત જેવો દેશ જ્યાં સંવિધેશ્વર ઝોઢી - પથ અને વાદ ધણા-ત્યાં બંગાળ અને કેરલની સરકારોને પણ સત્તા ભારે પડી જાય છે. સાચું જાન જવામદારીથી આવે છે. ખીલ વિશ્વસુદ પછી જ્યારે કાન્સમાં અનેક રાજકીય પક્ષો ફાટી નીકળ્યા અને રાજ્યનું સુકાન અસ્થિર બની ગયું ત્યારે માઈસ દગોલે રાજનાચુ આપીને પોતાનું ફોડી લેતો સોડો ઉપર છોડી દીધું. અલ્પ-રિયાની કટોકટી વખતે આતરવિચકને આરે જ્યારે કાન્સ જીવું ત્યારે લોકોને સાચો ખવાલ આપ્યો અને ફરીથી દગોડને સત્તા સોંપી અને છેલ્લી ચૂંટ-

ણીમાં એ જ દગોડને હરાવી, તેમના અનુયાયીમાં વિશ્વાસ મૂક્યો. આપણે ત્યાં કાન્સના જેવી પરિસ્થિતિનું નિર્માણ થઈ ચૂક્યું છે; લોકો કેયસના વિકલ્પની શોધમાં ફાંફા મારે છે. આવી સ્થિતિમાં આંતરિક વાદવિવાદ ટાળવાથી જ કેન્દ્ર પોતાની સ્થિતિ મજબૂત કરી શકે.

પાંચપુસ્તકો

આ વખતે પાંચપુસ્તકોના બખડજતરે ભારે ઢીંગવાણું ઝેલું થયું છે. પ્રકાશકો, લેખકો અને ચૂંટણીસમિતિઓના ગજમાલ વચ્ચે સરકારની સ્થિતિ પણ છેલ્લી ઘડીએ વિષમ થઈ પડી, અને જુદાજુદા જણાઓ વચ્ચે પાંચપુસ્તકોની ફાળવણી કરવી પડી. જીવણી એ એક અખતરો છે અને તેમાં પહેલું અને છેલ્લું નક્કી કરાવું નથી. બહુરતના વસુધેવ - ક્યારે કોણ, અને ક્યા કોણ વિરલ સગૈક પાંચે જેવું સર્જન આજની પેઢી સમક્ષ મૂકવું જરૂરી બને તે કહી શકાય નહિ. ઘી - કેળા ખાવાની જેમને આદત પડી ગઈ છે, તેમને ચોટની અને ખાલી લાંબારથી ચલાવી લેવા સરકારે સચવ આપ્યો તે સારું થયું. રાષ્ટ્રોચ્ચરણની વાતો કરીએ છીએ ત્યારે એ મુલતુ ન જોઈએ કે તદ્વિષયક અન્નન જે અનુભવ થયો છે તેના જોરે ફટકું આગળ વધાય તેમ છે? પ્રધાનોની સ્થિતિ પણ સોકશાહીમાં નિષ્ફાળત્વ ભાગ ભજવવા જેટલી સ્વતંત્ર હોતી નથી - નીચેના અધિકારીઓએ ફાંફોમા ને ચિતરામણ થયું હોય છે તે જ માઈસેક પથ બની રહે છે. ક્રાંતિકરી ફેરફાર માટે જૂની ઢગલું વહિરની માગણી ન ચાલે. શકાથી અને ભાગવમથી પર એવી કોઈ બંધિકા હિપર જ આ વિષે આગળ વધી શકાય.

કન્ડાસન

કન્ડાસન દેવેને પણ દુર્લભ તેની પ્રાપ્તિ માટે ભારે કઠિન તપ કરવાં પડે, અને તે પણ

વર્ષો સુધી. કોઈ કપિમુનિ આવી તપશ્વર્ષા આદરે
એટલે ઈન્દ્રાસન ડોલવા લાગે — ઈન્દ્રને ખબર પડી
જય કે કોઈ ઉમેદવાર જન્મ્યો છે. નહયે આવી જ
રીતે ઈન્દ્રપદ મેળવેલું પશુ મળ્યા પછી ઈન્દ્રાણીને
રાજી કરવા કપિમુનિઓ પાસે પાલખી ઉપડાવી અને
પરિણામે આપને લીધે સર્વ સંધને પૃથ્વી ઉપર પટ-
કાવું પડ્યું. રાષ્ટ્રપતિપદ આને ઈન્દ્રાસન જેવું
થઈ પડ્યું છે — સૌને એ પદ જોઈએ છે, અને કેટ-
લાક સામેથી પોતાની લાલચકાતની જાહેરાત કરી
રહ્યા છે. ફેર એટલેા છે કે આ પદ માટે તપશ્વર્ષાનું.
સ્થાન જાહેરાતે લીધું છે. થોડાક ટેકેદારો મૂળી
જય અને છાપાઓમાં નામ આવવા માટે એટલે
અડધું કામ પૂરું. ઉમેદવારી નોંધાવવામાં ખીજો
ફાયદો એ કે યાદીમાંથી નામ પાછું ખેંચાવવા પશુ
સોદા થઈ શકે. રાષ્ટ્રપતિપદ માટે જે વ્યાપારી
માનસ આને દેખાય છે તેનાથી મોટું આશ્ચર્ય
પશુ થયા વિના રહેતું નથી કે ભારતમાં જે પદ
માટે લોકો અહોભાવ ધરાવતા હતા તે આને જાણે
Bull - fightનું મેદાન ન હોય ! એવી રીતે
લોકો નિહાળતા થયા છે. એટલે અંશે એ
પદની અધિકૃતિ પણ સમજવી રહી. આપણે દુનિયા
સમક્ષ ભારતની એક છાંયી રજૂ કરવાની છે એવો
ખયાલ કોઈને આવતો સરખો નથી. લોકોમાં સોનું
હુંડવા જેવી જાણે આ વાત હોય તેમ સો કોઈ
દોષ મૂકી રહ્યા છે. અને જાણે કોઈ સહેલગાદ
કે હવાખાવાનું સ્થળ રાષ્ટ્રપતિ જાવન હોય તેમ
ખમા જ પસો માની રહ્યા છે. એના કરતા તમારા
ઉમેદવારને ભારતના ૫૦ કરોડ લોકો સમક્ષ ગોઠો
રાખી, તેની તરફથી કોઈલા લોકો હાથ ઊંચો કરે
છે, તે જોવાનું કંઈ ને ! લોકપ્રિયતાનો પણ ખયાલ
આવશે !

સામ્યવાદી પરિપદ

જદુ માન્યા પછી મોસ્કોને આગળે ૭૫
સામ્યવાદી દેશોની પરિપદ ચોખ્ખી તે મૂલ્ય છે.
અત્યાર સુધી મુખ્યત્વે ચીનના વિરોધને કારણે આવી
પરિવર્તની સફળતા વિષે ખૂદ મોસ્કોને ડર હતો.
આદર્શનિષા, રમાનિયા જેવા ચીનના મળતિયાં

રાષ્ટ્રોનો પણ સત્તાલ હતો. ચીન એકલું પડી જવાની
સ્થિતિમાં રશિયાએ તેને લાંચી મૂક્યું, ચીનના
પડખામાંથી પાકિસ્તાનને મુક્ત કરવો રશિયાએ
લશ્કરી મદદ પણ આપી. ખુદ પાકિસ્તાનમાં લોક-
ચાહી તંત્ર માટેની માગ નકારી 'શકાય' તેમ નથી
એટલે આઉ રાવળપીડીની મુલાકાતે આવે તો પણ
સ્થિરતાને અલાવે જદુ પથપેસારો કરી શકે તેમ
નથી. સામ્યવાદી દુનિયાનું નેતૃત્વ રશિયા ખરાબર
પકડી રાખવા માગે છે. માઓનું ચીન જે ગર્વ
અને અભિમાનથી આખી દુનિયાને પડકારે છે તે
તેમાં રશિયાનો પણ સમાવેશ થઈ જાય છે અને
તાજેતરની રશિયા સાથે ઉરી સરહદો ઉપરની અય-
ડામણે જે ફોજ ખુવાગી ખાતે પડે, સહન કરવી
પડી તેનાથી આ જળમાહની ઉત્કટતાનો ખ્યાલ
આવી જાય છે. પરિવર્તની સમાપ્તિ પછી જે લાંબી-
લમ્બ યાદી જહાર પાડવામાં આવી છે તેમાં દંશારો
તો મૂડીવાદી રાષ્ટ્રો સામે છે પણ રશિયા જાણે છે
કે વિચારના આ યુગમાં માઓતેસુ'ગની જેમ
અચપડ રીતે સરમુખત્યારની જેમ વર્તવું સમયો
ચિત નથી. એક જનાવ પછી રશિયા કાણું થયું છે.

ચીની પંજો

ભારતની ઉત્તરે, કાશ્મીરની ઉપર, બીલગટ-
સિકિયામ માર્ગ પૂરેપૂરો તોવાર થતા અને પાકિ-
સ્તાનને ચીન તરફથી લશ્કરી સામગ્રી મેળવવાનું
એક દાર સાંપડે છે. આ માર્ગ માત્ર વ્યાપાર-
વિનિમય માટે જ છે અને તેનું લશ્કરી મકરવ
નથી એવી પાકિસ્તાનની દલીલ બાગે જ ગળે જીતે,
કેમ કે આ વિસ્તારમાં ચીનનાં ઔદ્યોગિક એકમો
છે જ નહિ — બધા જ પૂર્વમાં છે.

હજુ વધુ માગે ચીન અને બાંધી રહ્યું છે
જેમાં દહાસાને અકસાઈ ચીન, ચુખી ખીણમાં થઈ
ને જોડતો માર્ગ લગભગ તોવાર છે. તિબેટને સિકિ-
યામ સાથે જોડતો કાશ્મીરમ માર્ગ પણ બની રહ્યો
છે. ચીનનો હેતુ ઉત્તરીય સરહદે આપણને ત્રણ
માર ઠેકાણે રોજી રાખવાનો છે. નેપાળમાં તો ચીન

[અનુ. ૪૪ ૧૬૦

“સત્ય વિના આ જગતમાં બીજું કંઈ જ નથી.”

“સત્ય મારો ધર્મ છે અને અહિંસા તેની સિદ્ધિનું સાધન છે”

[બાપુનું જીવન એટલે સત્યનું અશક શોધન. આપણાં ઉપનિષદો કહે છે : ‘સત્યસ્ય રૂપમ્ નિહિતમ્ ગુહ્યતમ્’ સત્ય તો અંતરના અંતરતમ ખૂણે છુપાયેલું છે. એ અતલ મહાસાગરમંથી મરજવા જ એને હાથ કરી શકે બાપુજી પણ એવા જ મરજવા હતા અને તેથી જ એમના મુખમાંથી સત્ય વિશેનાં વાક્યો ચિરકાલીન કામ્યની પેઠે અત્યુચ્ચ સવેદના આપણા હૃદયમાં જગાડે છે અને સત્યની ગંડન ક્લિષ્ઠસૂત્રીનું આપણને દર્શન કરાવે છે.

સત્ય વિશેનું આ અપ્રસિદ્ધ લખાણ ‘દિગોલ્લપ’ નામના હસ્તલિખિત માસિક માટે પ. બાપુએ ખ સ લખી આપેલું. ‘તેના તંત્રી શ્રી. શાંતિલાલ બાઈ દવે લખેા સમય સાગરમતી આશ્રમ રહેલા. આ લખાણ તેમના આભાર સાથે પ્રગટ કરીએ છીએ.]

સત્યને પહોંચવું એટલે પરામેષ્વરને પહોંચવું એટલે પરમ સુખ મેળવવું એટલે મોક્ષ મેળવવો.

સત્ય વિના આ જગતમાં બીજું કંઈ જ નથી. તેથી જ ઇકરાચાર્યે જગતને માયા રૂપે વર્ણવ્યું છે.

આ સત્યને કેમ પચામ? તેની શોધ પાછળ સર્વસ્વનો ત્યાગ કરવો એછંએ. તેથી ધનનો, માનનો, માનાનો, પિતાનો, સ્ત્રીનો, પુત્રનો, મિત્રનો અવસર આપ્યે ત્યાગ કરવાની તૈયારી હોવી એછંએ.

જે પ્રયત્ન અને જે જોખમ આપણે ધન,

માન મેળવવા બેઠીએ છીએ તેના હજાર ગણા પ્રયત્ન અને જોખમ સત્ય મેળવવા, ખેડવા ધટે છે. એમ છતાં સત્ય એ આત્માનો સ્વભાવ હોવાથી એટલું જાન મળ્યા પછી સદાજ પ્રયત્ન સાધ્ય વસ્તુ છે.

—મોહનદાસ ગાંધી

એક વિદ્યાર્થીએ બાપુને કાગળ લખ્યો :

“સત્યને રસ્તે ચાલવામાં મનને શાંતિ ધાય છે! હરિશંકર ધર્મશાસ્ત્રી યુધિષ્ઠિર, રામ, સીતા ઇત્યાદિ અનેક સ્ત્રીપુરુષોએ સત્યનો આશરો લઈ મૃત્યુ પર્વત દુઃખમાં જ જીવન વ્યતીત કર્યું છે. આમાંથી આપ

હરિશ્ચંદ્રને કદાચ ખાતલ રાખશે; પણ ખીજનું કેમ સુધિષ્ટિર છેક મૃત્યુ સુધી દુઃખી જ રહ્યા છે. શમે પણ દુઃખમાં જીવન પૂરું કર્યું. પૈતૃતપાવની સીતા-દેવીને પણ દુઃખમાં જ મરવું પડ્યું. આ બધું સત્યને પ્રતાપે જ ! ખુદ આપનો જ દાખલો લઉં. સરકાર સાથે આપ સત્યથી વર્તો છો; તો તે અસત્યનો ઉપયોગ કરી આપની નિર્મળતાનો લાલ અનેક વખત લઈ રહી છે, અને આપ તે વિરહ કાંઈ કરી શક્યા નથી આજ બતાવે છે કે સત્તા આગળ સત્ય પાણી બરે છે...”

આપુએ તેને લખ્યું : “સત્યના પાલનમાં જ શાંતિ રહેવી છે. સત્યનો બદલો સત્ય જ છે. કીમતીમાં કીમતી વસ્તુ વેચનારને તેનાથી વધારે કીમતી વસ્તુ જેમ ન મળી શકે, તેમ સત્યના કરતાં બીજી વધારે સત્યવાદી શું છે? હરિશ્ચંદ્રને દુઃખાતલ રાખવા કશ્ચતો નથી, પણ તે અને ધર્મશાસ્ત્ર પ્રત્યાદિ દુઃખી રહ્યા એમ કહેવામાં જ ખૂલ છે. તેમણે દુઃખમાં સુખ માન્યું હતું, એટલે આપણે જેને દુઃખ માનીએ છીએ તે તેમણે વધાવી લીધું. આવા કારણોથી જ ભક્તકવિએ ગા્યું. .

“હરિનો મારગ છે શુરાનો,

નહી કાપરતુ કામ બોને.”

સત્ય જેમ સૂર્યની માફક તપાવે છે તેમ પ્રાણ-નું પણ સિંચન કરે છે. સૂર્ય એક ધડીને સાડુ પણ

તપતો રહી જાય તો આ સીટ જગત બની જાય. તેમ સત્યરૂપી સૂર્ય પણ એક ક્ષણભર પણ તપતો રહી જાય તો આ જગતનો નાશ થાય. આપણે જગતમાં અસત્ય જોવા કરીએ છીએ એ ખરું પણ એ તો અંદરનો મેલ જેમ બહાર નીકળ્યા જ કરે છે તેમ છે. કરોડો સ્વભાવે જ સત્યનો ઉપયોગ કરે છે એ વાત કદી બુલાવી ન બેઠએ. મારો પોતાનો અનુભવ તો અપરાધ વિનાનો છે, અને તે એમ સૂચવે છે કે મારામાં કંઈ નિર્મળતા રહી હોય તેનો દુરુપયોગ હેવટ લગી કોઈ પણ નથી કરી શક્ય. એથી બિલકુલ નેએ મારી સત્યનિષ્ઠાનો દુરુપયોગ કરવા બિલા યથા તેમણે પોતાની પ્રતિષ્ઠા ખોઈ છે અને બીજી પણ ઘણું ખોઈ છે. સત્ય વચનને સાડુ, અને સત્ય વિચારને સાડુ, અને સત્ય અચારને સાડુ યુક્તિમતો આવી છે, પણ કોઈ દહાડે મેં દુઃખ અનુભવ્યું નથી તેમાંથી મેં પરમાસુખ અને શાંતિનું જ સિંચન કર્યું છે. મારા અસત્યનો એક દાખલો મેં જગતની પાસે મૂક્યો છે. એ જ્યાં સુધી મારામાં બધું હતું ત્યાં લગી અને એ કોતરી ખાતું હતું. એનો નિઃશ્વસ કરી શક કયો ત્યારે જ કુ શાંતિ પામ્યો. આવાં પણ કેટલાક દર્શાવે મારા પોતાના જીવનમાં અને યદ છે.... જગતનો અને મારો અનુભવ તો એમ શીખવે છે કે સત્તા આગળ સત્ય પાણી બરતુ નથી, પણ સત્તાને હમેશા સત્યની દાસી યધને રહેવું પડે છે.”

મંડળીમાં બધાં જમીને બેઠાં હતાં વજમાને બહારથી પાન મંગાવી દીધાં. અમારા બધામાં એક નોતમવાલે પાન ખાવાની ચોખ્ખી ના પાડી. પૂછતાં જવાબમાં કહ્યું :

‘મારી ‘ના’ ની પાછળ થોડોક ઈતિહાસ છે. મને અઝાકે જન્મરનાં પાન ખૂબ જ ખાવાની ટેવ હતી. પણ ચારેક વર્ષ થર એક વેળા હું પાનવાજાની દુકાન તરફ જતો હતો. મેં દરથી બરાબર જોયું. નાક સ્પર્શ કરીને એવા ને એવા જ હાથે ધરમિ માટેનાં પાન તૈયાર કરવામાં એને લાગી જતો મેં જોયો; ત્યારથી જન્મર પાન મારે માટે સદાય ત્યાજ્ય જની ગયાં છે. તમે ભારીકાધથી નિરીક્ષણ કરજો, એના હાથમાં, રમણમાં બહાર ઉપાડા પડેલા પાનમાં, લોટામાં, ઉપાડા રહેલા કાપા-ચૂનામાં ને ધની જગદએ કયાંય ચોખ્ખાઈ જેવું છે ખરું ?’

મેનહટન બેન્કનું બિલ્ડીંગ બનાવવાનું હતું જે ચાર્લિ બાવન માળાં ભોંયરાના માળ ભેળા ગણતાં કુદ જો ચાર્લિ સાહે માળ બેટલી થાય. આ માટે મહત્વના ગણાય એવા શિક્ષકો ઇહેરના કેન્દ્રસ્થ વિસ્તારમાં ભોંધા બાવની જમીન ખરીદવામાં આવી હતી. જંગલ ખર્ચે બેન્કનું આ મહાભવન તૈયાર થવાનું હતું. એકલા ખાનની પાછળ જ લાખો રૂપિયાનો ખર્ચ કરવામાં આવ્યો હતો.

ખાન પ્રમાણે કામ શરૂ થયું અને પાયા બોલાવામાં આવ્યા. શરૂઆતમાં તો મજબૂત ખડક આવ્યો, પણ પાછળથી રેતીનું પડ આવતા મજૂરોને ગભરામણ થઈ. પાણીના પૂરની જેમ રેતી ધોધમાર ઝડપે આવવા માંડી એટલે બધા મજૂરો ગભરાઈને બહાર નીકળી ગયા.

ઇજનેરીએ જોડી તપાસ કરતાં ખ્યાલ આવ્યો કે પાયાની અંદરના ભાગમાં ચારે બાજુ રેતી જ રેતી હતી. એમણે બેન્કના ડીરેક્ટરોને કહ્યું.

“આ જગા છોડી દેવી પડશે. આવી સરી જતી રેતીના પાયા ઉપર સાહે માળનું મકાન નહીં બાંધી શકાય.”

“શું વાત કરો છો ? લાખો ડોલરના ખર્ચે ખરીદેલી જમીન છોડી દેવાની વાત કરો છો ?” અકળાયેલા ડીરેક્ટરોએ ખૂબજાણ કાઢવી.

મુખ્ય ઇજનેરે બુસ્તરે સીંચીને વાત કરી એમણે જવાબ આપ્યો : “નિયમ પ્રમાણે આ રેતીને ખડક થતાં ત્રણેક લાખ વર્ષ લાગે.”

પણ મકાન બંધાવવા એટલાં બધા વર્ષ રાહ જોવા માટે બેન્કના તૈયાર નહોતા. છેવટે મુખ્ય ઇજનેરે એક જાણીતા રસાયણશાસ્ત્રીની મદદ લીધી. એણે કહ્યું :

“એક જ રાતમાં અમે આપને રેતીમાંથી સબજેક્ટ ખડક બનાવી આપીએ.”

સાવ નજીવી કિંમતે એમને ડાન્ડેકેટ આપવામાં આવ્યો ને બધે કાંઈક બહુ થયું હોય એમ બીજા જ દિવસે સવારે ત્યાં રેતીને બદલે ખડક હતા ?

“હવે સાહેને બદલે એકસો સાહે, માળનું મકાન ચણી શકે છે. સાહેબો,” રસાયણશાસ્ત્રીએ ઉત્સાહથી કહ્યું.

રેતીને સ્થાને રાતોરાત આવી ગયેલા ખડકની મજબૂતાઈ જોઈને ખુદ મુખ્ય ઇજનેરે પણ ચકિત થઈ ગયો. એનું રહસ્ય પૂછતાં એ બોલ્યો :

“આ બહુ તમે કહ્યું શી રીતે ?”

“આમાં બહુ કાંઈ જ નથી. સાવ જ સાદી વાત છે. રેતીમાં સોડિયમ સીલીકેટ અને કેલ્શમ કલોરાઈડ ભેળવી દીધાં એટલે વજનર જેવો ખડક તૈયાર થઈ ગયો,” રસાયણશાસ્ત્રીએ ઉસીને જવાબ આપ્યો.

આ વાતની સમ્બાઈની ખાતરી આપતું એ બેન્કનું બિલ્ડીંગ આજે પણ ઊભું છે.

પછી તો મજબૂત ધમારતો ચણનારાઓ માટે આ એક નિયમ જ થઈ પડ્યો કે પાયામાં રેતી હોય કે ન હોય, પણ સોડિયમ સીલીકેટ અને કેલ્શમ કલોરાઈડ નાખવાં જ.

આપણા જીવનનું મહાલય રચતી વખતે પણ આપણે આ લવસ્થાન નજર સામે રાખવાનું છે જ કે સરી જતી રેતીના પોકળ પાયા ઉપર આપણે એક ઘંટ પણ નહીં ગોઠવી શકીએ. એ રેતીને સઘન ખડક બનાવી દેવા માટે આપણે પાયામાં શ્રદ્ધાનાં દ્રાવણ રેડવાં જ રહ્યાં.

આપણે જીવન અને જગતની ગમે એ બુદ્ધિ-
કાએ દોષએ ને આપણે ગમે એટલો વિકાસ થયો
હોય તો પણ આપણા જીવનમહાલક્ષના પાયામાં આ
શ્રદ્ધાદ્રાવણની અનિવાર્ય આવશ્યકતાને સ્વીકારવી
જ રહી.

આપણે કાંગરા, કમાન અને શિખરોની
સંરચના અને સુશોભનોમાં એટલા બિંડા ગ્રિતરી ગયા
છીએ કે પાયાના પથ્થર મજબુત છે કે સરી જતી
રેતી ઉપર જ બધું માથાનું લપસી રહ્યું છે એ
જોવાનું આપણને લાન જ નથી રહેતું.

આજ જીવન મહાલક્ષના પાયાને તપાસી
લઈએ. શ્રદ્ધાનું દ્રાવણ એમાં બરાબર રેડીએ એક
એક વજન-બુદ્ધિ કા સધન રીતે બાંધીએ કે ગમે
એવા ધરતીકંપે ય આપણને ન ધ્રુગવી શકે.

કમનસીમે આજકાલ તો આપણે એવી સ્થિતિ

જોઈ કરી છે કે સામાન્યમાં સામાન્ય વાચકોમાં
પણ આપણને ધ્રુગવી દઈ શકે છે. તો પછી આજ
ધરતીને ધેરી વળી જાંઝાએ સામે તો આપણા
અસ્થિર જીવન મહાલક્ષ ટકી જ શી રીતે શકે ?

જગતના ધારાવાર સંધર્ષો વચ્ચે માથાસો
લાંબી જતા હોય એવા અસંખ્ય દ્રશ્યો આપણને
ચારે બાજુ જોવા મળે છે કારણ કે બહુજા મોઢા
માથાસો શ્રદ્ધા દ્વારા જીવનને સધન ને સમજી બના-
વવાની કળામાં રસ દાખવતા જોવા મળે છે.

શ્રદ્ધાનું દ્રાવણ સાવ ઠાવવું છે. એ ક્યાંય
લેવા જવાની જરૂર નથી. એનો પૂરતો પ્રવાહ આપણી
અંદર જ છે. જરૂર છે માત્ર એનો ઉપયોગ કરવાની.
એટલું આગડે તો બિંદવી વજન જોવી બની
જાય. પછી એના ઉપર લાખ તોફાન ત્રાટકે તોય
એ અથુનમ જ રહે.

પાલોના સ્ટેશન પર થોડાક મહિનાઓ પહેલાં બિબો હતો, ત્યારે એક સજ્જન જેવા જણાતા
લાઇ મળ્યા. અંગ્રેજીમાં કહે :

‘જાઈ, હું ગયું દિવસનો બૂધ્યો છું; મારે વનન મદ્ર સ જવું છે; પૈસા નિલકુલ નથી, કુપા
કરીને થોડી મદદ કરો, તો હું અત્યારે જ દાદરથી બેસી જવા માગું છું’. મારી પત્ની ત્યાં સખત
ખીમાર છે અને કોઈ પણ સંજોગોમાં વહેલા ગયા વિના છૂટકો જ નથી.

એ પછી તો ઘણી વાતો થઈ. ટૂંકમાં એની સમ્બાધ વિશે મારા પર એણે આબાદ અક્ષર
પાડી. મેં ખીસ્સામાં જોયું; પાસ વધારે કંઈ હતું નહીં. ગજવામાંથી બે રૂપિયાની નોટ કાઢીને
આપતાં મેં કહ્યું :

‘વળી ખીમ કોઈ ને શોધી લેજો, અત્યારે તો મારી પાસે આટલું જ છે; ને હવે વધારે
કંઈ બની શકે તેમ નથી.’

નરસિંમ સંજોગે બન્યું એવું કે મારે ભોરીવલી જવું હતું ને એ તરફ જવાની ત્રાડી ઠીક ઠીક
મોડી થઈ. આથી પહેલાં મેં ‘પર મેં ચક્કર લગાવવા માંડ્યાં. ત્યાં ઓચિંતી જ મારી નજર જે
લાઇને મેં મદદ કરી હતી તેના તરફ ગઈ એ તો સ્ટેશન પરના રેસ્ટોરામાંથી સિગારેટના ચારપાંચ
પાકીટ ખરીદતા હતા. હું જાણે બની ગયે. એને ધજો કપકા આપ્યો; પણ એણે સાંભળ્યા જ કયો.
મારા મનમાં ત્યારે ધડું : ‘પણ એમાં બૂત મારી છે. શા માટે મેં પૂરેપૂરી ખાનો કર્યા વિના પૈસા
આપ્યા ? કુપાને દાન આપી દીધા પછી પસ્તાવો કરેલો શા કામનો ?’ એ પ્રશ્ન પછી અજ-
ણાને કશું ય આપતાં કે કોઈને એમ કરનાં જોતાં આપોઆપ પેલા ‘સજ્જન’ યાદ આવી જાય છે.

બાપુની કુરુણા

હાડ ગાળી નાખે તેવી સખન ઠંડી છે બારી
બારણા બધ કરી માનવો બેવડ તેવડ રજાપંચોની
સોડમા ભરાઈ બેઠા છે તેમાય પ્રભાતનો અંતિ ઠંડો
પવન વાઈ રહ્યો છે

બાપુની સવારે વહેના ઊઠવાની ટેવ વાતા
વરણ તેમને જરાએ તેમના નિષ્ક્રમણથી રોકી શકતું
નહોતું બીને ગોચાળામા કોઈકવાર ગાયોને
ચાંદરા ઓઢાડ્યા છે કે નહીં ? તે બોઈ આવે ચારો
નીચો છે કે નહીં ? તે તપાસ કરી આવે પછી જ
બીજા કાર્યોમા બાપુ લાગી જાય

જે દિવસ બહાર ગામ જઈ આવ્યા પછી
બાપુ ગ્રામ દિવસે ગોચાળાએ ગયા બધુ ભવ
સ્થિત હતું નિરીક્ષણ કરીને પાછા વળાડતા ત્યાં
તેમની નજર એક બાબી ગમણુમા પડી, એક બાળક
દૂદીયુ વાગીને ચૂંતો હતો

‘આટલી ઠંડીમા આ બાગ આમ ઉધાડો ?’
બાપુ તો દોડી ગયા બાગુમા પતરવ થતા બાગક
બીડી ગયો

‘કાણુ આ બાઈ અડી કેમ સૂતો છે ?’ બાપુએ
પ્રશ્ન પૂછયો

‘મા બાપ નથી, રખડતો હતો ને બે દિવ
સથી અડી ઊભુ ઉપાકુ છું’

આટની ઠંડીમા ઉઠાડો કેમ સૂતો છે ? ઠંડી
નથી લાગતી ?’

‘ના બાપુ અડી તો આ દિવાલ છે તેથી
ટાંઠ ચડતીએ નથી પણ આન પહેના ખુન્દામા
સૂઈ જતો હતો ત્યાં વાતી હતી’

બાળકના શબ્દો સાંભળના જ બાપુ કમકમી
ગયા. મનમા વિચારી રહ્યા, ‘ઠંડી તો વતી જ હશે

પણ માન્ય વગરનો બાળક કાને કહે ? માત્ર તેને
ખેતાની દૃષ્ટિઓને સતોપી બનાવી દીધી છે’

ને બાપુ તો તુર્તજ દોડીને આશ્રમની ઓર-
ડીમા પહોંચી ગયા જે કાયળા લીધા તેમા ગાભા
ભાઈ ને મળની ગાએ ટાકા મારી ગોઠી બનાવી
નાખી

‘લે ભાઈ, આ ગોઠી ઠંડે નિગતે ચૂને’
તુર્તજ ગોઠી બાપુ જાતે જ લઈ તેને આપવા
ગયા ને પેલાને સવા મટિની સારી જગ્યા બનાવતાં
કથું

બીજા દિવસે પ્રાર્થના પડી પેલો બાગક
દોડીને બાપુના પગમા પડી હમી કહી રહ્યો, ‘બાપુ,
આજે નિંદ લીધી તેવી તો મે સ્વાપ્નમા પણ બીધી
નથી’

ત્યારે બાપુના મો જીવરની ગમગીનમા સ્પષ્ટ
વચ્ચાનું હતું ‘આવા એક નહીં અનેક ભારતના
ઝરીભોના મો ઉપર ક્યારે આવુ હાસ્ય જોવા મળશે ?
ઝરીમીને દેશવટા દેવા પ્રત્યેક માનવમાં બીજાને મદદ
રૂપ થવાનું ભાવના ક્યારે પ્રમટશે ?’

બાપુએ અપવેની આઝાદીનું સચુ અર્થ
કરવા આ અધુરા તેમના કાર્યને આપણે પૂર્ણ કરવા
આજે જ પ્રતિજ્ઞા કરીએ દરિદ્ર નારાયણના દૃષ્ટિમા
આપણા સુખોને સમાવી દઈએ

એકાત્મ ભાવ

સાના શરીરમા સખત તાવ હેવ અને બાળક
તેને છોડીને દૂર જાય ? આવી પડતરી અનેક
આધિઓની સામે તે તો માની સોડમા ભરાવાનું
જાને ભૂલે ? નાનો નામદેર માની બાગુમાથી
ધડીકવારે દૂર જતો નથી માન્ય મોમાથી પા
માત્ર એક જ શબ્દ નીકળે છે ને તે પાગી હાજર
કરી દે છે થુ શબ્દ સભગતા જ ધૂંધાની મૂંઝી

૬ છે. એટલે મહા માને નીરખી રહે છે ને વિદ્યાવાની છપી સામે નજર કરી મનમાં પ્રાર્થના કરે છે ‘પ્રભુ માને શા માટે માદી કરી છે ? હું તો આ દુઃખ સહન કરી ચક્ર તેમ છું મને જ માદો પાડને ?’

આ મદવાડમાં ખમર કાઢવા અનેક માનવો આવતા ચિનવિચિત્ર ધરવેદ પશુ તેઓ જતાવતા અનેક આવી દવાઓ કર્યા પછીએ કંઈ આરામ નહોતો. જણાતો ત્યાં દુઃખ એક સ્વજને કહ્યું ‘આટલા તાવમાં તો લીમડાના લીલાં લાકડાં ને ખકરીની લીંટીઓની ધૂણી કરીને ખાટલા ઉપર લીમડાના પાન નાખી દરદીને સુવાડી, ગરમ કપડું એટાડો આપો. આપ તાવ પરીના વાટે નીકળી જશો આ વાતને ધણાએ અનુમોદન આપ્યું ને માએ પછી તો નાનાં નામદેવને નાની કુઠારી આપી લીમડો સેવા મોકલ્યો માત્ર માના જ વિચારો રોધી ખદમદને નામદેવ ગ્રામની બાજે બે પહોંચ્યો લીસુ હમ એક લીમડાનું ઝાડ જોયું ને તેના ઉપર ચઢી ચોડો ફાલ પાડ્યો ને નીચે અવી તેની છાલ કાપવા માંડી

પશુ નામદેવનું હૃદય કશ્ચાથી હલકાતું હતું. દયાનો ઝરો તેમ સતત વહેતો હતો નાની છોડી પશુ તેમના પગ નીચે ના મરી જાય તેની તેઓ સતત દેખભાળ રાખતા એક બે ને ત્રણ કુઠારીથી ઝાડ ઉપર ધા કર્યા તેની સાથે છાલ તો ઉખડી પશુ પાતળું પ્રવાહી પશુ તેમથી વહેવા માડ્યું નામદેવે આ જોયું ને વિચારમાં પડી ગયા ‘એટલે’ આપણને થોડું વાગતા કેવું દર્દ ઉપડે છે ! ત્યારે મેં તો આના છોલા જ પાડી નાખ્યા છે ?’ જમ તેમ કરીને લાકડાં બેગા કરી તેઓ ઘરે પહોંચ્યા

તુર્ત જ માને ધૂણી કરીને ખાટલામાં લીમડો ખીજાવી સુવાડી લીધી અખતરે કાચવાન નીકળ્યો માની માદગી દૂર ઘઈ ગઈ પશુ હજી નામદેવના મનમાંથી ઝાડના દુઃખનો વિચાર હટતો નથી

થોડા દિવસ થયા ને નામદેવની નાની પોતલી

ધોનાંધે તા માએ તેના ઉપર લોહીના ઝાઘ જોયા. તુર્ત જ નામદેવને જૂઠા પાડી “નામુ આ પોતલી ક્યા લોહીવાળી કરી આપ્યો છો બેટા”

નામદેવ દોડતા આવ્યા ખરા પશુ વાત કહેવાની પ્રથમ તો હિમત ના કરી ચક્ર પશુ માની આગા હતી એટલે કહેવું તો પડે જ ‘બા, તું માદી હતી ત્યારે ઝાડની છાલ હું લાવ્યો હતો ત્યારે તેમથી પાણી નીકળ્યું હતું તો તેને કાપવાથી દર્દ તો તેને થયું જ હશે ? તે દર્દથી ઠેકી પીડા ઝાડને ઘઈ હશે તે જોવા માટે મેં મારી જાગ ઉપર કુઠારીનો ધા કર્યો હતો’ બેટાના રામદો સાંભળતા જ મા દોડીને તેને બેટી પડી ખીજનાં દુઃખોને પોતાના અતઃમા રમદાળી તેને માપવાની નાના નામદેવના પ્રગટેરી લાવનાને તે વહી રહી

આજ આપણી જાતને આપણે ભગત કહે વડાવવામાં ગૌરવ અનુભવિએ છીએ સમાજના અન્ય માનવો કરતા અધિક આવડતને ગુણોને ભડાર આપણામાં છે તેમ માની લઈએ છીએ

જાતિય પડોશીઓની પીડાને પારખી પીડાજ માનીએ છીએ રૂપિયો દાનમાં આપી દયાળુ માનવનો ખિનાજ લઈ લેખિને ઉજારમાં ઉતરીએ છીએ જે સમાજના ભોગે આપણે આરામથી જીવીએ છીએ તેને જરાએ મદદપ થવા પ્રયત્ન કરતા નથી ઉરથી આપણામાં પ્રવેશી ની વિષમતાને દાંકવા સમાજરૂપી ઝાડને વારવાર ઉંચા જ કરીએ છીએ

લક્ષ્મણ નામદેવે પોતાની કશ્ચા મૂળા વૃક્ષો સુધી વિસ્તારી હતી તો આપણે માન આ કુસુમાના ધોધને સ્વજન ને પાંચ પડોશીઓ સુધી એ વિસ્તારીએ ડોઠની લામ ડી કુબળ તેવું વર્તન ના કરીએ તેમના દુઃખોમાં લાગીદાર બની બને તે તનમનથી સેવા કરીએ

અંધુઓ માટે અલિદાન

શુદ્ધિપર સીજરના હૃદયમાં વેરનો અગ્નિ પ્રજ્વળી રહ્યો હતો અનેકવાર ડરખાઈને ભાગેલા

અનેક નગરાણાં આપનાર ફ્રેન્ચોએ થોડા વખત પહેલા વર્ણશીલકસની સરદારી નીચે બેગા થઈને રોમનોને હરાવ્યા હતા. અત્યાર સુધી અજ્ઞેય મનાતા જગતમા પોતાની તાકાતને અજ્ઞેય માનતા એવા રોમનોની હાર ! તે કદાચ શકે તેમજ નહોતું. છતાં વર્ણશીલકસે વેરવિખેર ફ્રેન્ચ અમલદારોને બેગા કરીને તેમનામા એકતાનો નવો પ્રણુ પૂરી, શખ્તોની નવી તાકાત આપીને બેગા કર્યા. ને તેની ધારી અસર થઈ. ખૂનખાર લડાઈમા રોમનો હારી ગયા તેમના નામ ઉપર ખદનામીનો બડો લાગી ગયો.

આ વેદના જુનીયર સીજરથી સહન ના થઈ શકી તેના દિવસમા એક જ મનોહામના ઉછળી રહી 'અમે તે ધાપ મારે આનો બદલો લેવો જ જોઈએ. વર્ણશીલકસ ને હાતે તરણું લઈને રોમનોના ચરણે લાવવો જ રહ્યો. જગત પશુ જાણે કે રોમનો સાથે બાથ બીડવામા કૌય નથી હું મારા ભાલાની અધી ઉપર તેનું મસ્તક ચઢાવીને તેમની રૈયનમા ફેરવું તો જ રોમનોના બાહુપત્ની તેમને ખજાર પડે'

ને આથી જ ઓર્ચિલિ તોયારી કરીને તેણે એનાયસી કિનામા વર્ણશીલકસને ઘેરી લીધો નજી બાજુના ખુલ્લા રસ્તાએ રોમનોએ જમ કરી દીધા. એધા રસ્તો રિકટ ઝાડીઓનો હતો. કિલ્લાની અંદર એ શી હજાર પ્રતજનો હતા. ઓર્ચિલિ આવેલા આ હુલનાથી પૂરતો આધ પદાર્થ પશુ જમા કરવામા આન્યો નહોતો. પશુ નગરજનો બહાર હતા દુરમનોનો સામનો કરવા માટેની તમામ તોયારીઓ તેઓએ કરી મરતુ પડે તો બને પશુ તાબે ના થવાનો તેઓને નિર્ધાર કર્યો.

દિવસો ઉપર દિવસો પસાર થવા માડ્યા. રોમનો હલો લઈને આવતા નથી માત્ર બહારથી આવતી સામગ્રી જ તેઓ અટકે છે. કિલ્લાનાં અનાજ ધની ગયું ધરડા માનવોએ હવે સ્વેચ્છાથી જ આમરણાત ઉપવાસ શરૂ કર્યા જવાનોએ માત્ર ઘાસ વગર મરતા થોડાએનું જ માંસ ભક્ષણ કરવા માડ્યું. છતાંય તે વીરોએ શરણે જવાની જગ્યાએ ઈન્કા ના બતાવી

પશુ પોતાના નગરજનોની આ દશા જોઈને વર્ણશીલકસને નિદ આવતી નથી જુલીયર સીજરને મારા ઉપર જ વેર છે. હું એકલો શરણે જાઉં તો તે પોતાનો ઘેરો ઉઠાવી લેવા તૈયાર છે તો પછી અમે ત્યારે નશ થવાવાળા આ શરીરનો મોહ મારે શા માટે રાખવો ? આ અનેક માનવો જૂખના દુષ્ટ પીડાઈ રહ્યા છે તેમના જીવનોને નષ્ટ કરવાનો મને શો અધિકાર છે ? ને મારા એકના જવધી અનેક આ માનવો જગી જતા હોય તો એથી સારા કયા કામમા આ દેહ આવવાનો છે ? હું જન્મ્યો છું ફ્રેન્ચો માટે તો મરીશ પશુ તેમના કલ્યાણ માટે જ'

અનેક દિવસની ગડમથલ ને સતત મનોમથન પછી તેણે પોતાના આત્મ બલિહાનનો નિર્ણય કરી નાખ્યો.

એક રાત્રે વેશપલટો કરી રોમનોની ઊવણીમા પડે મ્યો.

'મારે જુલીયર સીજરને મળવું છે.' એકી કરતા રોમનને તેણે કહ્યું. પ્રજાપતો શકાની નજરે આ ઉંચા વીર તાકતથી હારપૂર એવા માનવને જોતા એકીદારને આવી પશુ તેણે જોયું કે ઉચિત વખતનો માનવ વધારે જોર કરી નથી શકતો તેથી તેણે બે માનવને નજર રાખતાં કહીને સીજરની ઊવણીમા સમાચાર આપ્યા.

બે માનવોએ તેની જડતી લીધી ને તબુમા લઈ જવાયો.

તબુમા પેસતા જ સીજરની નજર આ વીર વોહા ઉપર પડી

'વર્ણશીલકસ' મોઢેથી બોલીને તે જોભો થઈ ગયો.

'હા, હું જ આવજ આપની સામે હાજર થયો છું. મારાથી હવે નગરજનોની જૂખ જોઈ જતી નથી. ને મારી પાસે કિલ્લામા એટલા સૈનિકો નથી કે તમને લડત આપી શકું આપની નજર મારા ઉપર છે મને આપ આપના લશ્કરી કાયદા પ્રમાણે સજા કરી શકો છો. પશુ તેના બદલામા ૮૦ હજાર માનવોને ફરતો લગાવેલો ઘેરો

આપ ઉઠાવી લો.' વર્ણશૈલીકસની સતત વહેતી વાણીને સીજર સાંભળી રહ્યો.

આજે પર્વતના ઉત્તમ ગિરિયુગે એવી એના હૃદયમાં દહતા ભરી પડી છે એવો માનવ આજે નત મસ્તકે પોતાની સાથે પ્રાણની પીડા સહન ન થવાથી બિભો હતો. દુરમનોના તાકાતને હરણાની તાકાત માનનાર નરસિંહ આજે ખુદ હરણાના ટોળામાં આવી દયા યાચતો હતો.

સીજરના હૃદયમાં તેને બેઠવાની એક ભાવેનિ ઉછળી રહી. પણ તે તેજે દબાવી રાખી.

ખીજ દિવસે સરદારોની યુદ્ધ અદાલત મળી.

તે વખતે યુદ્ધ અદાલતમાં દયા કે હરણા ખતાવાતી નહોતી તેના શિરઁછેઃ કરી મસ્તકને બાહ્ય ઉપર ભરાવી દેવાયું.

એલાયસીની સડકા ઉપર તેને ફેરવવામાં આવ્યું.

નગરજનોએ આ વાત જાણી ત્યારે આવજુ બાહરે વડાવી રહ્યા. ને બોલી રહ્યા. 'ધન્ય છે, ખીજએની પીડાને પોતાની પીડા માની આત્મ-સમર્પણ કરનાર તે વીરને.'

સેવાની શરૂઆત

એક આઠ વર્ષનો નાનો બાળક માથે સાફે બધાવી પગમાં ચમકતી મોજડી પહેરી, રંગબેરંગી અંગરખામાં નિશાને જઈ રહ્યો છે. તેની પાછળ નોકર ધીમા પસે થેલી પકડીને ચાલી રહ્યો છે.

એવિંતા બાળકની નજર બહારના નાકે આવેલ કરિયાણાની દુકાન આગળ બેઠેલા ગધેડા ઉપર પડી.

તેની પીઠમાં નાના નાના કીડાથી ઉભરાતું ચાકું હતું. બાળુમાં અનેક કાગડાઓ કા...કા કરી જાયે મિજમાની મગી ગઈ હોય તેમ બીજાએને બોલાવી રહ્યા હતા. ધણા ઉતાવળોવા તો તે ચાહા ઉપર ચાંચો મારી ગધેડાને હેરાન કરી રહ્યા હતા. કાગડાઓથી કંટાળી ધડિકમાં દિવાલની ઓથમાં તો

ધડિકમાં ધૂળમાં તે આઠોટનું. પથ્થ કાગડા તેને ચાકું ચક ?

નાના બાળકના દિલમાં હરણાની કંપારી જન્મી. ગધેડાની પીડાથી તેના રોમ રોમ બિભાં થઈ અર્થ 'અરે રે-મને નાનું ગુમકું થયેલું' ને તેના ઉપર મારો ટાપ અડી જતો તોય કેટલું દુ:ખ થતું ! તો આ ગધેડાની શી દયા થતી હશે ?

આગળ જતા પગ બાળકે રોટ્ટી દીધા. ઝટ કરીને માથા ઉપરથી કિંમતી ફેટા ઉતારી દીધો. નાનો પોતાનો રમણ બાળુની પરમડીએ જઈ બીનો કયો. ગધેડાની પાસે જઈ ચાહામાંથી નીકળતા પશને સાફે કયું. વાપરવાના પૈસામાંથી ર અને ચોપડવાનું દેશી ઔષધ મંગાવ્યું. જતેજ બાળકે તેને પીમીને ભૂકા કયો. કપડાથી ગાળીને તે ચાહા ઉપર લલરાવ્યો. તેના ઉપર ર મૂકીને પોતાના ફેટાને પાડે બાધ્યો.

આજુબાજુ જતા આવતા અનેક માનવોનું ટોળું આ જોવા બેઠું રહ્યું. ધણાએ તેની આ દયા વખાળી ત્યારે ધણુએ 'ના જોયો હોય તો મોટા પુણ્યથાળી !' કહીને તીરસ્કર બતાવ્યો.

કામ પાટું એટલે બાળક તો નિશાળે પહોંચી ગયો.

શિક્ષકે આ વાત જાણી ત્યારે આશ્ચર્ય થયું. નિર્દયતા-પાશવી વિચારોનું આમરણ તે વખતે માનવીની રમે રમમાં ઉછળતું હતું ત્યારે માનવ નહી ને પ્રાણી માટેની કરુણતા આ નાના બાળકમાં ક્યાંથી સંભવે ? જરૂર કોઈ પ્રુપચારના જ સમાજને દયા અને પ્રેમના પાઠ ભણાવવા જન્મ્યા હાએ છે.

આજ બાળક તે મુસ્લીમ સંતોના શિરો-મગ્ની, ખુરાસાનના રહેવાસી અથુ ઉસ્માન હયરી.

માનવ સેવાને પ્રાણીએ ઉપર પ્રેમ એ તેમના જીવનના મુખ્ય સિદ્ધાંત હતા. ખીજની પીડાને પોતાની પીડા માની લઇને તે તેના શાંત્વન માટે દોડી જતા. માનવ સેવા અંતે તો પ્રુસેવા જ છે તેમ તેઓ માનના આથીજ આવેલી સેવાના એક પણ તક તે જવા દેતા નહીં.

ધ હુકા તાલુકામાં આવેલું ૨૪ મામેનું મુખ્ય
ખરવાળા ચોવીશી તરીકે જોળખાય. આ ચોવીશીમાં
લી બડીરાજ થોડા મહેસુની હક બોગવે, પણ હક
મત અંગ્રેજ સરકારની થેલાણનું ખરવાળા આ
ચોવીશીનું મુખ્ય મથક

ધોસેરામાં શક થયેલ સત્યાગ્રહની લડાઈ ધીરે
ધીરે મારે બાપુ દેનાવા લાગી સત્યાગ્રહી સૈનિકોની
ટૂકડીઓ ગાંધીજીનો સ દેશો લઇને પ્રમથાઓ ધૂમરા
લાગી ટેકેકાણે સત્યાગ્રહ ખાવણીના પડાવ મડાયા
આપો ત હુકા લડાઈના વાતાવરણથી ધમધમી જાયો

ખરવાળાના સોફાનો ઉત્સાહ જોયા જવે
ગામમાં ધામધૂમથી સત્યાગ્રહખાવણીનો ઝંડો શેપાયો
મહાજનના મોવડીઓ જૂનવાણી વિચાર છોડીને
છ વચ્ચીની વ્યવસ્થામાં કામે લાગી ગયા નાના નાના
બાળકોની વાનરસેના આઝાદીના મીતો ગાતી માતી
શેરીઓમાં ધૂમરા લગી નાની નાની બાળાઓની
‘માનર સેના એ શેરીઓ ગજવી મુકી બહેનોએ
આઝાદીની લડાઈના ચરના જોયા સત્યાગ્રહી-સૈનિકો
કેથી ખરવાળાની શેરીઓ ઉભરાવી લાગી આપુ
ગામ સત્યાગ્રહ-ખાવણી જેવું ધક ગયું

થે સેનાના અ ગણામાં જ દરિયાની ખાડી
ભરતીના મોખ એવે એટલે કાંઈની સપાટ ધર
તીના ખાડા-ખાખોચિરા ભરાઈ જાય ચુરજના
તાપથી કુદરતી રીતે જ આ ખાડા ખાખોચિરામાં
મીકુ પાકે દરિયાકાંઠેથી મીઠાની ચપટી ઉપાડો
એટલે સરકારના કાયદાનો ભંગ થયો ગણાવ ધોલે
રાના સત્યાગ્રહીઓ માટે સરકારના કાયદાનો ભંગ
કરવો એટલે રમત વાત

ખરવાળાને આગળે ન દરિયા કે નહિ મીઠાના
અખર મીઠાના મથક ને કઈ ગીતે ભંગ કરવો એ
ખરવાળાની ધારણી માટે સવાલ ધક પડ્યો જો

જોતામાં રસ્તો સૂઝી ગયો

ખરવાળાથી થોડે દૂર દેલી રજવાડાઓની
સરહદ લાગેવી આ દેશી રજવાડાઓમાં મીઠા ઉપર
જકત નહોતી જકત ભરાઈ વિના દેશી રજવાડા
ઓમાંથી મીકુ લાવવાની બધી કાયદાનો ભંગ કરવા
માટે દેશી રજવાડાઓમાંથી ગાડા ભરીને મીકુ લાવી
ખરવાળાના ચોકમાં ખીનજકાતી મીકુ વેચવાનો કાર્ય
ક્રમ શરૂ થયો

ગોટા પાયા ઉપર છોડેલ કાયદાનો ભંગ
યાય એ સરકારથી કઈ રીતે સાંજુ નાવ ? આખે
પડખેના દેશી રજવાડાઓમાંથી ખરવાળામાં મીઠાની
કાકરી પણ આવી થકે નહી એટલા માટે ચેમિર
પોલીસના પહેરા લાગી ગયા ખીનજકાતી મીકુ
લઇને આવતુ ગાડ પકડાય તો ગાડ અને બગદ
જખત કરવાના હુકમ છૂટયા

સત્યાગ્રહી સૈનિકોએ પોતાનો વ્યુહ બદલ્યો
ગાડા ભરીને મીકુ લાવવાને બદલે સૈનિકો મથુ
મથુ મીઠાના બાયકા માથે ઉપાડીને ખરવાળાની
ખાવણીમાં ફાલવવા લાગ્યા દિવસે મીઠાના બાયકા
જખત થયા લાગ્યા એટલે પહેરા ભરતા પોલીસોની
આખમાં ધૂળ નાખી અધારી રાતે ખેનર ખૂદીને
મીકુ લાવવાનું શરૂ થયું

સવાર પડે એટલે સત્યાગ્રહીઓ મીઠાના
બાયકા લઇને ખરવાળાના ચોકમાં બેસી જન
‘સખરુ રયો સખરુ’, ‘ખીનજકાતી સખરુ’ ના
લડેકાજર્થા નાદથી નેક ગાજી ગે પોલીસને ખખર
પડે એટલે મીકુ જખત કરવા ડાખે મારે સત્યાગ્રહી
સૈનિકો અને સરકારના પોલીસો વચ્ચે ખેયાખેચી
અને ઝૂટાઝૂટી શરૂ થાય પોલીસો થકે એટલે
લાધીનો ઉપોચ કરે સત્યાગ્રહીઓ ધાસ યાય
ઝૂટાઝૂટીમાં હથ આવે એટલુ મીકુ આચળને ઉવે

પોલીસ ધમપણા કરતી ચાલી જાય.

સત્યાગ્રહીઓને મન આવતો કાર્યક્રમ મળી ગયો. લોકો પશુખૂબ જ ઉત્સાહથી આ કાર્યક્રમનું કાર્યક્રમમાં સહકાર આપી જોજ માણવા લાગ્યા.

એમેર પાકો પહેરો ગોઠવ્યો હોય, પહેરગીરો વગડામાં રાતદિ ઉજગરો કરતા હોય અને છતાંય એમને! ચોખાપહેરો બેઠીને સત્યાગ્રહીઓ રોજ બીનજકાતી મીઠું લાવી, બરવાળાના ચોકમાં જહેર રીતે એનું વેચાણ કરી કાયદાનો ભંગ કરે, એ જોઈને પોલીસની મૂંઝવણ અને ધમપણા વધવા લાગ્યાં. ઉપરી અધિકારીઓએ પશુ એમને ટપકો આપી વધુ સખ્તાઈ કરવાની તાકીદ આપી. આ બધાથી અકળાઈને પોલીસે બરવાળામાં મીઠાની માંડી પશુ આવવા ન પામે એ માટે સાણસો ગોઠવ્યો.

બરવાળાને ફરતે પાકો ગઢ. ચારે ધ દિશામાં તોતીંગ દરવાજા. સજ પડી એટલે પોલીસે દરવાજા બંધ કર્યાં. ગઢની રાંચે રાંચે ચોખાઆતો ગોઠવાઈ ગયા. આખી રાત આખનું મટકુંય માર્યા વિના પોલીસો ચોખા કરતા રહ્યા. મેંસિઝલું થયું એટલે બીનજકાતી મીઠું લાવવાની સત્યાગ્રહીઓની કારી ફાવવા દીધી નથી એવો સતોષ લઈને જલ્દી જઈ જતા ગયા હોય એ રીતે પોલીસો ચાણામાં પછા ર્ધ્યાં.

પશુ સત્યાગ્રહીઓ ગાળ્યા જાય એમ નહોતા. આખા ગઢ ઉપર અને ગામને ફરતા બિલા રડીને આખી રાત ખડે પગે ચોખા કરતા પોલીસના મોઢા કટકનેય જૂ પાછને સત્યાગ્રહીઓ મીઠાનાં બાચકાં લઈને મેંસિઝલું વખતે જ ગઢમાં દાખલ થઈ ગયા અને સવાર પડ્યું એટલે બે સત્યાગ્રહીઓ બીનજકાતી મીઠાનાં બાચકાં લઈને ચોકમાં પહોંચી ગયા. ધોરણસરની દુકાન માંડી હોય એ રીતે કાચબો પાથરી એના ઉપર ધોળા રરના જેવા મીઠાનો દમલો કર્યો, બાણુમાં કાટો, બાણડાં અને તોલ્લાં ગોઠવી દીધાં અને

એવા લાંબા મીઠા લહેકાથી એક સત્યાગ્રહીએ મીઠાના વેચાણની જહેરોત શરૂ કરી.

લોકો જલ્દી હતા કે ગામમાં બીનજકાતી મીઠું આવે નહીં એટલા માટે પોલીસે ગઢ અને ગામ ફરતો ઘેરો ઘાલીને પાકો પહેરો ગોઠવ્યો છે. આ ઘેરાને બેઠીને-બીનજકાતી મીઠું લાવી કાયદા-ભંગનો કાર્યક્રમ ચોજ નહીં શકાય એમ સૌ માનતા હતા, એવામાં એમને કાને શબ્દો અથડાયા :

“સખરસ હ્યો સખરસ; બીનજકાતી સખરસ, પાણીના મૂલે સખરસ; માથા સાટે સખરસ.”

આ જહેરોત સાંભળીને લોકોને ભારે નવાઈ બપજી. જોતજોતામાં તો ચોક આગે ઉત્સાહી લોકોથી બિહારવા લાગ્યો. વાનરસેનાને તો તેડું કરવાનું હોય નહીં. હુકમજૂ કરીને એમણે ચોકને મળવી મૂક્યો.

ચોડી ચોડી વારે આસપાસ ઉભેલા લોકો-મથી કોષ કોષ આવીને બીનજકાતી મીઠું વેચાણું લઈ જવા લાગ્યા. કોઈ પાંચ શેર લે તો કોઈ દસ તોર. કેઈ જાણે બીનજકાતી મીઠું ખરીદવામાં કશું જ જોખમ ન હોય એવી નિરતિ મીઠું જોખાવી જતા તો કોઈ વળી ઉમથાં પોલીસ આવશે અને ઝપાઝપી થશે એવા ખ્યાલે ઝટપટ ઝટપટ મીઠું જોખાવીને સરકી જતા.

અવસ્થાને કારણે ખખડી ગયેલું શરીર, કરચલીઓથી નીતરાયેલો મહેરો, બોણું મોડું, ડીલ ઢાકવા માટે ચંદરવા જેવા સાડસો, એવાં એક ડોશીમા બજલમાં મહેડી લઈને લાકડી દબકારતાં દબકારતાં, ધીરે ધીરે ચોક વીંધીને મીઠાના દમલા પાસે પહોંચ્યાં અને મીઠું કેવું છે એ જોવા માટે વાંકા વળીને મૂકી ભરી.

ગાંધીજીની ઢાકલ સાંભળીને નિશાળ છોડી આગાદીની લડાઈમાં જોડાયેલ એક ફિરોર સત્યાગ્રહીના કંઠમાંથી સંજીવન જહેરોત વહા કરતી હતી :

“સખરસ હ્યો, સખરસ, બીનજકાતી સખરસ, પાણીના મૂલે સખરસ, માથા સાટે સખરસ.”

“સખરસ હ્યો સખરસ, બીનજકાતી સખરસ; આગાદીનું સખરસ, સખરસ હ્યો સખરસ.”

“મીઠું તો હીક છે. કેમ આવું બેટા !”
ડાહીમાએ ભાવ પૂછ્યો.

“આઠ આને મણ સખરસ, પાણીનો મૂલે સખરસ;
માથા સાટે સખરસ, સખરસ’ હ્યો સખરસ,”

કિરોર સત્યાગ્રહીએ એની જાહેરાતની ધૂનમાં
ભાવ વણી લીધો.

“હલ રોર નેખી દે,” ડાહીમાએ લાકડી
નીએ મૂકી માંઠ માંઠ ગમડક બેસીને પછેડી પાચરી.

સત્યાગ્રહી સૈનિક મીઠાનું જાળકું ભરીને
નેખવા જાય છે ત્યાં દુરથી પૂરની જેમ ધસી આવતા
પોલીસના ધાડિયાને નેમને ચેતવણી આપવા માટે
વાનરસેનાએ ઇન્ડોલાય ઝીન્દાબાદનો નાદ શરૂ કરી
દીધો.

ખીનજઠાતી મીઠું લાવીને કાપદાનો ભંગ
કરવાની સત્યાગ્રહીઓની યોજનાને આખી રાતના
અંત ઉજાગરા અને ચોકી પહેરાથી ધૂનમાં મેળવી
છે-એમ માનીને પોલીસે યાજ્ઞમાં નિરાત અનુભ-
વના હના એવામાં ચાકપાંડું લેવા નીકળેલા એક
સિપાહીએ ચોકમાં ખીનજઠાતી મીઠું વેચાતું જોયું.
આભો જનીને દોડયો પોલીસ યાજ્ઞે. તેણે જમાદા-
રને જણ્યું કરી.

સખરસાર સાંભળીને જમાદારના મનમાં ઝાળ
ડીંગી. ઉતાવળે ઉતાવળે ખાખી કપડા પહેરી, સિપા-
હીઓને સાગદા કરી, હાથમાં ધોડા લઈને ચોટા
ધાડિયાં થાથે ધૂવાડવા ચતા જમાદાર દોડ્યા ચોક
જાણી. પોતાને મળેલી નાલેશીની દાઝ સત્યાગ્રહીઓ
ઉપર ફાલવવા માટે એના હાથ અને ધેડા સળવળી
રહ્યા હતા.

પોલીસના આવમનની વાનરમેનાએ આપેલી
ચેતવણી સાંભળીને સત્યાગ્રહીએ મીઠું નેખવામાં
ઉનાવળ કરી પાંચ ધોરની ધારણુ નેખીને લેવા એ
ડાહીમાની પછેડીમાં જાળકું દાલવા જાય છે ત્યાં
ડાહીમાએ એને હાથ પકડીને રોક્યો.

“હાકરા દુ ઘી નેખવા બેડી નથી, મીઠું
લેવા બેડી હું,” આમ કોરોકાંટ ન નેખાવ. ધાડ

વડી જતી નથી. નિરાંતે સરખું નેખ, બેટા,”
ડાહીમાએ મીઠાચથી ટકાર કરી.

“માડી ! અમે ખીઠાનો વેપાર નથી માંડ્યો.
આ તો માયા સાટેનો ખેલ છે અને ધાડ ભલે વડી
જતી ન હોય પણ હાલી તો આવે છે,” સત્યાગ્રહી
કિરોરે હાથમાં જાળકું પકડી રાખી ઉચતાં ઉચતાં
જવાબ આપ્યો.

“દુ જાણું છું, હીકરા ! તમે માયા સાટેનો
ખેલ ખેલો છો, પણ દુ સસ્તું ભાળીને મીઠું લેવા
નથી આવી. વખતે જલમાંવ જવું પડે એમ સમ-
જીને આવી છું. મારેવ આ માયા સાટેનો ખેલ છે.
પછી એણું ચીદને લઈ ?”, ડાહીમાના કચલીવાળા
અને કરમાઈ મળેલા ચહેરા ઉપર પ્રુચારીનું તેજ
ઝળકી બેઠું.

“માછ ! સામે જુઓ ! પોલીસનું ધાડિયું
ધસ્યું આવે છે. હમણા ઝપાઝપી થશે તમે મીઠા
વિનાનાં રહેશો એ તો હીક, પણ ક્યાંક લાલમાં
આવી જશે,” સત્યાગ્રહી સૈનિકે ડાહીમાને રાજી
કરવા જાગ્રમ્મા બોલો ભરીને મીઠું ઉમેરતાં કયું.

“મારા ચેપા લલેને આવના. હ જમાડાથી
દુ કાઈ ફાટી નથી પડતી. મારી માથે હાથ તો
ઘિપાડી નેવે ! જેલમાં લઈ જાય તો મને એની
ફકર નથી,” ડાહીમાએ દાઢે કોડે જવાબ આપ્યો.

દેશની આઝાદી માટે લડાઈ શરૂ થાય ત્યારે
જુવનો તો ઝાલ્યા રહી ન શકે. નાનાં નાનાં બાળ-
કાને તો લડાઈના કાર્ષકમાં ભાગ લેવો એટલે
રમત લાગે, પરંતુ આધીજીએ શરૂ કરેલ સત્યાગ્રહની
લડાઈએ આ અજણ લાગતી એક ગરીબ ડાહીમાં
પણ કેવો અજળ જુસ્સો અને શક્તિ પેદા કર્યા છે
એ જોઈને સત્યાગ્રહી સૈનિકો તો આશા જ બની
રહ્યા. પોલીસનું ધાડિયું નજીક આવી રહ્યું હતું
એટલે નેખવા કરવાની કગારૂ છોડીને એમણે
મીઠાનો આખેલ દગલો ડાહીમાની પછેડીમાં દાલવી
દીધો.

સત્યાગ્રહીઓની મદદથી ડાહીમાએ પછેડીની

ફાટ પાંધી. મીઠાના ઢગલાનો અંદાજ કરીને એમણે સત્યાગ્રહીઓના હાથમાં એ આનાને બદલે પાવલી મૂકી અને હળવેકથી ઊભાં થઇને સત્યાગ્રહી સૈનિકની મદદથી મીઠાનું પોટલું માથે ચડાવ્યું.

ગાંધીજીનો વરસાદ વરસાવતા જમાદાર અને લાકીઓ પહોંચતા સિપાહીઓ ચોકની લગોલગ પહોંચી ગયા, પણ એમની દરકાર ક્યાં વિના, કોઇ જાતના થડકાટ વિના, ડગમગતી ડોક ઉપર અર્ધાં મથુનું મીઠાનું પોટલું લઇને ડોશીમા લાકડી ઠપકારતા ઠપકારતાં રવાના થયાં અને સોડોના ટોળામાં ભળી જઇને, ડગમગતી ડોકે તથા મલકતે મોટે પોલીસના ધમપહાડા જોયા જોયાં રહી ગયાં. જમાદાર અને સિપાહીઓ ગાંધીજીનો વરસાદ વરસાવતા અને લાકીઓ પહોંચતા ચોકમાં આવી પહોંચ્યા,

ત્યારે સત્યાગ્રહીઓ મીઠાના ખાલી ટોળા ખાંચેરીને એની ઘડી વાળતાં વાળતાં ગેલપૂર્વક લલકારી રહ્યા હતા :

“સખરસ લ્યો સખરસ, બીનજકાતી સખરસ; માથા સાટે સખરસ, લૂટો બાપલિયા સખરસ.”

અરબે પડખે વિખરાઈને ઉભેલી વાનર-સેનાઓએ તાળીઓના તાલ સાથે ધૂન શરૂ કરી :

“બને કાનો માતર બોખલું, બો...ખ... હું...રે !”

માથે મીઠાનું પોટલું લઈને ટોળામાં ઉભેલાં ડોશીમાનું બોલું મો આ ઠેકડી સાંભળીને તથા તાલ જોઈને મલક મલક મલકી રહ્યું.

પોતાના એક ભક્તજનને એક સાધુપુરુષને કહ્યું : ‘મહારાજ, આપણે ત્યાં સત્સંગમાં નિષ્ક્રિય આવતા અમુક વેપારીનો પરદેશ મોડાલેલ માલ રસ્તામાં લૂટાઈ ગયો છે. તે ઉપરાંત હમણાં હમણાં વિપત્તિનાં વાદળોએ થોમેરથી તેમને ઘેરી લીધા છે. તેમને ત્યાં જઈને આશ્વાસનના બે શબ્દો કહો તો તેના કાળજીને જરા શાન્તિ વળે.’

એથી કેટલાક સાથીદારો સાથે, સાધુપુરુષ વેપારીને ત્યાં ગયા. વેપારીએ પ્રેમપૂર્વક બધાનો વધા-યોગ્ય સત્કાર કર્યો. પછી, આંગુલક સમુદાય કઈ બોલે તે પહેલાં વેપારીએ કહ્યું. ‘મારું આંગણ પાવન કરવા બદલ આપ સૌનો આભારી છું. આપ તો નિરાંતે નિરાંતે. હું બોજનાદિની વ્યવસ્થા કરીને આવું છું.’

સાધુએ કહ્યું : ‘ભાઈ, બોજન કે ભિક્ષા નિમિત્તે આજે અહીં આવો નથી. તમારા પર જે અણધારી આફતના ઓળા ઊતરી આવ્યા છે તે અંજે દિવાલો દેવા આવ્યા છું.’

વેપારીએ ધીરગંભીર સ્વરે કહ્યું. ‘આપની કૃપા માટે ઝણી છું. બાપજી ! ધન લૂંટાવાની વાત સાચી છે, પરંતુ મને એ વાતનું જરાય કુખ નથી; કેમકે, હજી મારી પાસે બીજું અઙગક ધન-ધમરૂપી ધન-મોજૂદ છે, સેનામહેરો વગેરે તો ફરીથી પણ પ્રાપ્ત કરી શકાયે, પરંતુ ધમરૂપી ધન લૂંટાય તો એ જરૂર દુઃખમાં આવી પડેલા કલેવાળ. એકદો સાબૂત ઘોષ પછી મીઠાની શો ચિંતા ? આપની દયાથી જીવનમાં હું ત્રણ સૂત્રો શીખ્યા છું

(૧) જે કંઈ જે બનવાનું છે તે કદાપિ મિથ્યા થવાનું નથી.

(૨) જે કંઈ બને છે તે બધું ઈશ્વરની ઇચ્છાથી જ બને છે.

(૩) ઈશ્વર જે કંઈ કરે છે તે આપણા હાથ મારે જ કરે છે.

આપ જ કહે, હવે મારે દુઃખી થવાની જરૂર છે ખરી ? સત્સંગો વેપારીની આવી અનાસક્તિ જોઈને ઠાજર રહેલા બધાના મનમાંથી ધન-વાદના ઉદ્ગાર સરી પડ્યા.

— ‘પુનિત’

કોલેજીયલનાર્ગ અમદાવાદનું નામ એક દરના અદ્ભુત સ્થાન સમુદાયનું. તે વખત જે બે ચાર વ્યક્તિઓનું કાલ્પનિક આકર્ષણ રહ્યા કરતું તેમાં એક નામ મહા-આચાર્ય આનંદશંકર ધ્રુવનું પણ હતું. કોલેજીયલના સહજ આકર્ષક વાતાવરણ સિવાય પણ એક વિશેષ કારણ એમાં રહેલું હતું. જીવનકાલના કૃતકાંક પુસ્તકોમાં મહા-આચાર્યનું એક પુસ્તક તો ન હતું, કારણ કે એમનું એક પુસ્તક એવી રીતે હજી પ્રકટ નહિ થયેલું. પરંતુ કેવળ હાથલા થોગનાં (હવે તો આ હાથલા ચૈત્ર નાથ પામ્યો છે) લાલધૂમ ડોડવા નેતાં નેતાં, જોજન જોજન વિસ્તારના, પોશ્વડના પેલાં ખીડ વિશે બહુ વર્ણન આવે છે, એવાં એવ ને ઝિંઝોટી ને રાંપાનાં ને ધોળિયાનાં ખીડમાં થઈને દર અઠવાડિયે એક બે વખત પાસેના કસનામાં જવા માટે નીકળતું પડતું, ત્યારે એના દરના એકાંત ખામડામાં એક માસિક આવતું તે પ્રિય મિત્રની જેમ સાથે રહેતું. ખામડાનો કયાંય છાંયો આવે કે કોઈક જગ્યાએ ખજૂરી ઉગી હોય ત્યાં બેસીને એમાંથી નમતી સંધ્યાએ દરેકે દરેક લીટીનો ને દરેકે દરેક અક્ષરનો રાંકના ગોળની પેટે વારંવાર આસ્વાદ લેવાતો. કાંઈક સમજાતું હતો, પણ નહિ સમજાતું હોય, કેટલુંક ખોટું સમજાતું હતો; પરંતુ જ્યાં આવળનાં ફૂલ એ ઊંઘ ઉઘાડપુષ્પ હતાં, પીંજરા, વાથરી, કોળી, ખાંટ ને ભરવાડો પડોશ એ જ્યાં સંસ્કારસ્રોત માટે હતાં, જ્યાં એક પોસ્ટકાર્ડનો એક ગરળડિયો અક્ષર ઉકેલતાં મહા 'વેદવાન'ની ઉપાધિ ગામના એક હેડાથી ખીજા હેડા સુધી પંદર જ મિનિટમાં ફેલાઈ જતી, જ્યાં સાત યુગરાતીના યાન ઉપર ત્રણ ત્રણ નાના શિક્ષકની નાની મંડળી નદીના વેકરામાં બેસીને ગોવર્ધનરામથી માંડીને

કલાપી સુધીના સર્વે સાહારોની સમાલોચના કરતી, ત્યાં આ માસિક એક જીવંત પ્રકાશ બેતું બની રહેતું. એ માસિક તે 'વસંત.' 'વસંત'માં લેખ છપાવ-જીવનની એ મહત્વાકાંક્ષા આવા એક નાનકડા ગામમાં ભાગેજે કોઈક દિવસ ઉદ્ભવેલી. એમાંથી આચાર્ય આનંદશંકરનું નામ પણ સ્પર્શમાં રહેલું. કોલેજીયલમાં આવતાં એ આકર્ષણ વધુ હતું. પરંતુ જૂનામંદને ત્રિરનારી હાથા, એઓની મોઢિનીએ કોઈ દિવસ અમદાવાદ આવી ચકાવું નહિ. ને પૈસાના પણ વાંધા.

આચાર્ય આનંદશંકર ધ્રુવનો એ રીતે કોલેજીયલમાં લેણ પણ પરિચય મળી ચકયો નહિ. પરંતુ કોલેજીયલ દરમ્યાન જ 'વસંત'માં 'કૃતલાક પત્ર' મોકલવા શરૂ કર્યા. પહેલો પત્ર મોકલ્યો: ધકકતે હાથે, અરિજાસથી, અમગદ જ રહેશે એવા ભવથી. અને એક દિવસ, બે ત્રણ માસ પછી, જગ્યા કાંઈક ફાજલ પડી ડરો એટલે, વ્યવસ્થાપક ઇન્ચાર્જર હરજીવન ત્રિપાડીનો એકદમ ઉજ્જલી ન ચકાય તેવો પત્ર મળ્યો. એ લેખ જાપવાનો હતો એમ એમાં આવ્યું. એ પત્ર કોલેજના મિત્રોને વંચાવતાં બીજો જ દિવસે છોને લાગ્યું કે આ માણસને લખતાં આવડે છો ! પછીથી એ પત્રો માટે નિયમિત માગણી આવતી. 'વસંત'નું વર્ગો સુધી એકતરમાં કરેલું પરિશીલન ઉપરે ફર્યું.

આચાર્ય આનંદશંકરની સાથે સીધા સંસર્જમાં આવેલા ત્રણેક પ્રસંગે અત્યારે વાદ આવે છે. એ વખતે બહુ કરીને પોતે હજી આહારોડ દુલાની યોગના મઝને રહેતા. 'તણખા'નું પુસ્તક આપવા ગયેલો. 'સમાલોચના અસ્પષ્ટ આવશે, પણ ન આવે તો એને મારી ઉપેક્ષાશક્તિ ન તણતા !' આ એમના શબ્દો હતા. 'વસંત' માટે વારંવાર નવ-સિકાની માગણી તો એમની રહેતી જ. પાછળના સમયમાં પણ પોતે 'કૃતલાક પત્ર' જેવા નાના

* તાન્તરમાં પ્રકટ થયેલી સાહિત્યિક સમાલોચના નવો સમઢ ધ્રુવકેતુની સાહિત્ય વિચારણામાંથી.

નિમળા માટે હમેશાં આતુરતા બતાવી હતી! એ એક નવાઇની વાત હતી કે 'કેટલાક પત્રો' એમની સ્મૃતિમાં સારા લખાણ તરીકે હમેશને માટે રહી ગયા હતા ને જ્યારે જ્યારે હું એમને મળતો ત્યારે ત્યારે એવી ભાવના પત્રો વિશે વાત કરતા.

એક વખત આચાર્ય આનંદશંકર કુવ સૂપ્રકાશ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ પાસેથી નીકળેલા એ વખતે એ પ્રેસ પાનકાર નાંકિ સિવિલ હોસ્પિટલ પાસે હતું. એમની મોટર ત્યાં બિભી રહી, અંદર શંકરદત્ત શાસ્ત્રી વ્યવસ્થાપક હતા તેને બોલાવ્યા. 'વસંત' માટેના એક લેખના પ્રકૃતિ 'સરસ્વતીચંદ્ર' નો ચબ્દ બરાબર નહિ લખાયેલો એ વિશે કહ્યું : પછી બોલ્યા : 'સરસ્વતીચંદ્રની જોડણી પણ બરાબર ન સમજી શકે એવા કોમ્પોઝિટર કેમ રાખે છે' હું ત્યાં બેઠો હતો. આ વસ્તુએ તે જ વખતે મને આચાર્યની મહત્તા અને મર્યાદા બનેતો ખ્યાલ આવ્યો હતો. સાહિત્યભક્તિ-ખાસ કરીને તે ચાન પ્રાપ્તિ-એમાં એમણે એટલી તત્બીનતા સેવી હતી કે ન્યુટને જમ મોટી બિલાડી માટે મોટું ને નાની બિલાડીને માટે નાનું કાણું રાખ્યું હતું, ને સમર્થ મથિતશાસ્ત્રી મોટું કાણું નાના કાણુનો હેતુ સાચવશે એ વ્યવહારુ સત્ય જૂલી ગયો હતો, તેના જેવું જ કાંઈક આ સમર્થ વિદ્વાન વિશે થયું. 'કોમ્પોઝિટર' કોઈ દિવસ પોતે શું 'કોમ્પોઝ' કરે છે એમાં ભાગ્યે જ રસ ધરાવતા હોય છે. એમને તો 'મેટર' સાથે કામ હોય છે. એમની દષ્ટિ નહિ, આગળી કામ કરતી હોય છે. વર્ષો સુધી 'વસંત' માસિક ચલાવવા છતાં, આચાર્ય આનંદશંકર એને પોતાની પ્રિય વસ્તુ ગણતા હતા, એનાથી એ અલિપ્ત પણ રહી શક્યા હતા, એવું આ એક ઉદાહરણ છે. અને એ એમના જીવનનું ઘોતક પણ છે.

એક બીજો પ્રસંગ એમની ચારુ જીવનશૈલી દર્શાવે તેવો છે. અત્યંત નિમગ્ન છતાં એ પોતાનો વિશેષ જ્યારે દર્શાવતા ત્યારે એમાં ન સમજી શકાય એવા ગહન કંટાક્ષ (કંટાક્ષ તો એને ન કહેવાય પણ મર્મ કહી શકાય) રહેતો. આ મર્મનો આ

ભાવનો પ્રકાર એ કદાચ સ્વર્ગસ્થની અનોખી શૈલી હતી - અને છતાં એમાં લેણ પણ કદુતા, મામ્યતા, ઉપાલબ્ધ કે દૂર વિનોદ ન રહેતાં, એમાં તત્ત્વચાનીનું ઉર્મિવિહોલું નર્મમર્મ હતું. એક વખત મેં ટિમેટ વિશે કાંઈ વાંચ્યું. તેમાંથી વર્ષો સુધી એકાંત જીવન માળતા કોઈ. સાધુની વાત એમની પાસે રજૂ કરી. એની અનેક અદ્ભુત ચકિતઓમાંથી એક-મે તેના અધારામાં પણ દેખી શકવાની અજબ-શક્તિ-વિશે વાત થયેલી. મોતને પોતે સંપૂર્ણ સત્ય જોનાર તરીકે ગણતા નહિ કોઈ સિદ્ધિ કે કોઈ ઉપાસના વિશે એમનામાં શ્રદ્ધા કરતાં શંકા વધારે રહેતાં. એટલે વાત પૂરી થયા પછી સામાન્ય વાત કરતા હોય તેમ એમણે પોતાનો હિમાલયનો અનુભવ કહેવા માંડ્યો. એમાં એમણે કહેલું એક વાક્ય આખી વસ્તુસ્થિતિનું સમગ્ર દર્શન કરાવતું હતું : 'ઊંચ એવો મદાર્થ છે કે જે ધણી વખત ધણું ન સમજાય એવું કરી શકે છે. ચાન જુદી જ વસ્તુ છે.'

સાહિત્યકાર તરીકે આચાર્ય આનંદશંકર પાસે એક એવી શૈલી ગોવર્ધનરામ તેમ જ અશ્વિલાલ બનેતના સમ-વયમાંથી જન્મી હતી, અને છતાં પોતાનો જ અનોખો પ્રકાર પ્રકટ કરતી. જ્યારે પોતાના પ્રિય વિષયમાં એ રમમાણ થતા, ત્યારે એનો રજુકો કદી પણ ન જૂળી શકાય એવા મધુર પ્રવચનકારનો હતો. આપણે ત્યાં આવી પ્રવચનશૈલી અશ્વિલાલ, ગોવર્ધનરામ, હિશોરલાલ મશરવાળા અને કાકા કાલેલકરમાં મળી આવે છે. એક જ વિષય ઉપર કે લગભગ સમાન કહેવાય એવા કોઈ વિષય ઉપર આ ચારેનાં લખાણો સરખાવવાનો કોઈ યોગ આવે તો એક રસિક અભ્યાસનો એ વિષય બની રહે, એટલી વિવિધતા એમાંથી મળે. અશ્વિલાલ વિશે કહેવાય કે એ પોતાના પૂર્વપણીને ત્યાં ઢાંજર રાખે છે, એને ઢરાવે છે, હંફાવે છે, પોતાના વિજયમાં પોતે રાખે છે, પોતાનો સિદ્ધાંત સ્થાપે છે, ને એ સત્ય હોવાની એ ધોવણા કરે છે. ગોવર્ધનરામ સામા પક્ષની દબીલો લે છે, પોતાનો રહિયો આવે છે, પોતાના પક્ષે ઢાંજર રાખે છે ને

પોતે-કોઈ દિવસ હાજર રહેતા નથી. એ સત્યને શોધવા મથે છે, સિદ્ધાંત સ્થાપતા નથી ને નથી સ્થાપ્યો એમ કહેતા પણ નથી. એ જીવનનો નિર્ણય આપે છે, છતાં ધોષણ કરતા નથી. આ બંનેની સરખામણીમાં આચાર્ય આનંદજી કર પાસે ને છે, તે અત્યંત મધુર પ્રસન્ન સૈદ્ધીમાં કહેવાયેલું છે. તલપરી છતાં એ પૂર્વપક્ષ સ્થાપીને આગળ વધતા નથી. હિમાદ્રિ જેટલી જોયાક્યે જવા છતાં એ પૃથ્વીનો સંસર્ગ શુભાવતા નથી અને પ્રતીતિકાર બનવા છતાં એ કોઈ વસ્તુનું સમર્થન કરતા નથી. સત્યનું એમનું અન્વેષણ જલમાં ડુબકી મારીને મોતીની છીયો લાવનાર જેવું છે. એમાં મોતી છે જ-એ વિશે તો શંકા નહીં; થોડાં કે વધુ એ જ સવાલ રહે છે.

આચાર્ય આનંદજીકરનો એક લેખ એક વિષયોને સમગ્રવવાનો પ્રસંગ આપ્યો હતો. ધણું કરીને ત્યાર પછી તરત જ ખીજે એક નિર્ણય પણ હતો. બંને પ્રકારે નિર્ણયના જ હતા. અને છતાં એક નિર્ણય વાંચ્યા પછી ખીજે વાંચતાં એટલે બધો તફાવત લાગ્યો કે આચાર્યની પ્રવચન-સૈદ્ધીની મધુરતા એ એમના અત્યંત વિશાળ વાચનમાંથી પ્રાપ્ત થતી સહજ શક્તિ છે ને પ્રત્યક્ષ મેળવેલી શક્તિ નથી, એની પ્રતીતિ યદ. કેટલાકનું વાચન વિશાળ હોય છે પણ એમનું નિરૂપણ કંઠસ્થ હોય છે. કેટલાકની પાસે જ્ઞાનની અશક્તિ ઢાંકવા માટે લાંબું પિટ્ટ-પેરણ હોય છે. કેટલાકની પાસે અજાને છત તરીકે અપાવવાની કુનેઝ હોય છે, તો કેટલાકની પાસે ને ખરેખર હોય છે, તેને એટલી બધી વખત 'આ જુઓ, છે હો, મારી પાસે છે; તમે કહેતાં નથી?' એવી 'અરેખજીવી પદ-તિથી મામ્બાલરેલી રીતે રજૂ કરવાની કઠંગી સૈદ્ધી હોય છે કે એમનું અરજુ આર્યજી એમાં જ માધુ-ન્ય છે ! આચાર્ય ક્યુ પાસે સાચ્ચો નમદસોનાનો સિક્કો હતો, એટલે એમનો રજૂકો હમેશા મધુરતા ભર્યો હતો. ગુજરાત પાસે ખરા અર્થમાં 'આચાર્ય' એના માધુર્યો બહુ થોડા જ છે. એમાં આનંદજીકર એક અદ્ભુત પુરુષ હતા. એમની પાસે જ્ઞાન હતું,

અને એ જ્ઞાન મૂકવાની બહુ જ વિરલ એવી માધુર્ય હરેલી પ્રસન્નગીર સૈદ્ધી હતી. આ એમની સૈદ્ધી-અભ્યાસનો એક ખાસ વિષય યદ થકે તેટલી મહત્તામરેલી છે. બહુ જ થોડા શબ્દોમાં કેટલી સુદૃઢતાથી એમણે પોતાના વિચારો પ્રકટ કરવાની-શક્તિ કેળવી છે, એ ત્રણચાર ઉદાહરણોથી પણ દેખાઈ આવશે:

'આત્માને આપણે વ્યવહારનું ખાલી યોગ્ય' માની શકતા નથી, તેથી રાજકીય, આર્થિક કે સામાજિક સુધારણાનો બહિષ્કાર કરી શકાશે નહિ. માત્ર એ સર્વને કેન્દ્રસ્થાને—અમરસ્થાને નહિ પણ કેન્દ્રસ્થાને—અધ્યાત્મવિચારને મૂકીશું.'

'આપણા ઘઉં અને ફના લાવ અહીંની પેદાશથી નકકી ચતા નથી; અન્ય દેશોના પાક ઉપર એનો આધાર રહે છે; તે જ રીતે અત્યારે આપણે ધર્મ સંબંધી વિચારોમાં પણ અહીંના જ શાસ્ત્રોનાં વચનો ટાંકીને બેસી રહ્યે ચાલે તેમ નથી.'

'શંકરાચાર્યના સિદ્ધાન્તને પાશ્ચાત્ય કેળવણી ધામેસો વિદ્વાન મદનનાની પરિશીમા-સુમને છે અને રસ્તે જતા કિખારી પણ એના એકનારામાં એને ગાય છે, એ એની ખૂબી છે.'

એથી વધારે સુંદર એક ઉદાહરણ.

ગાંધીજીનો પશ્ચિમ તરફનો વિરોધ અને કવિવર ટાગોરનો એમાં ને મદદગાર કરવા યોગ્ય હોય તે મદદગારકરવાનો આગ્રહ—એ બંને વચ્ચે શ્રી. આનંદજીકર ક્યુ મૂકેલા આ શબ્દો એમના જીવનનો ખરો ખ્યાલ આપી દે તેવા છે :

'પૂર્વે-કાંઈક પશ્ચિમને આપવાનું હોય, પશ્ચિમે પૂર્વને આપવાનું હોય. આ કહેવું દેખીતું હીક છે. પણ વસ્તુના સત્યના કદા કરીને પરમેશ્વરે જગત ઉપર ફેંક્યા નથી. અર્થુ સત્ય જાણે પૂર્વમાં પ્રગટ થયું હોય અને અર્થુ પશ્ચિમમાં, અને પછી અનુપ્રભાતિને એ બે અરધિયાં એકાં કરવાનું સોંપ્યું હોય એમ નથી. દરેકમાં સત્યનું પૂર્ણ પ્રકટન જ હોય છે; હોવું જ નોંધ્યો. કારણ કે

જ્યાં યતુષ્પત્ય ત્યાં સત્ય, અને મનુષ્યત્વ સર્વત્ર, એમ સત્ય પણ સર્વત્ર. પણ એ તિલાસિક સન્મે-
ગને લીધે સત્યના જુદા જુદા અંશો પૃથ્વીના
જુદા જુદા ભાગમાં પ્રાધાન્ય કે ગૌણતા પામે છે—
એટલે એક ખીલ દેશને એક ખીલની અપેક્ષા રહે
છે, તે એટલી જ કે ગોણ અંશને યથોચિત પ્રાધા-
ન્ય અપાવવું. આપણા પ્રાચીન સમયમાં વ્યવહારની
ગૌણતા નહોતી, પણ એ તિલાસિક કારણે આપણું
વ્યાવહારિક જીવન ગૌણસ્થાને મુકાઈ ગયું છે, તે
એને યોગ્ય પદ આપણે પુનઃ પામ કરાવવું. અને
પશ્ચિમના દેશો વ્યવહારમાં રૂબી પરમાર્થ જુદી ગયા
છે, તેા તેઓએ એમના પૂર્વજોનું જાણીતું પરમાર્થ—
જીવન ફરી સેવવું. ‘...વિવેકી સન્મનો આહાર-
માત્રમાં વિષાંશ ને અજ્ઞાંશ રહેલા છે એમ સમજી,
એમાંથી વિષાંશ દૂર કરશે, સમગ્ર આહારને ફેંકી
દેશે તહિ. પણ અવિવેકી આહારીને વિષાંશનું
સ્મરણ આપવાની જરૂર છે.’

ઉદકે વાદ સમજ્યા વિના અહીં લાવવા

મથતા મિનઅનુભવી કેવળ ઉત્સાહી કાર્યકરોને
આમાંથી કેટલું જાણ મળી શકે તેમ છે !

એક વસ્તુનો સમગ્ર રીતે ને સધળા દ્રષ્ટિ-
કોણથી વિચાર કર્યા વિના તે વિચાર કર્યા પછી
પણ એનો આપણા સમાજજીવન સાથે સમ-વ્યવ-
સાધ્યા વિના સ્વીકાર ન કરવો, એ આચાર્યશ્રીની
મોટામાં મોટી સંસ્કૃતિરક્ષક વૃત્તિનો સિદ્ધાંત હતો.
આજે અથવા કોઈપણ સમયે એનો તત્ત્વાર્થ તો
થોડેકણે અંશે પણ પ્રવૃત્ત કર્યા વિના છૂટકો જ
નથી. કદાચ એમના જીવનનો એ મોટામાં મોટો
વિશ્વવ્યવહાર કે એમણે વૈજ્ઞાનિક વેરથી ધમી
આવતી વસ્તુઓનો તિરસ્કાર કર્યો નથી કે જાણીયત
ઉત્સાહથી એને ભેટવા દોડવાની ખોટી ઉનાવળ
ખતાવી નથી. એમાંથી કાલક્રમે પ્રજાજીવનને અનુરૂપ
એવું નવું સ્વરૂપ પ્રકટશે એ એમની આંતરિક
અર્થાંતર થઈ હતી; અને ઉરેકે વ્યક્તિની એ જ
જાદા રહેલી જોઈએ.

*

ઈશ્વર સત્સ્વરૂપ છે શ્રાદ્ધાળુને તે કેવળ સત્સ્વરૂપ છે. માણસ જ્યે તેને પ્રસન્ન થાય તેમ
તે તેને હળ આપે છે. તે આપણા અંતરમાં છે છતાં આપણાથી પર છે. ઈશ્વરને નામે ડગાડતા
અનાચાર અથવા પશુ જોવાં કામ થાય તેથી ઈશ્વરને કંઈ બાધ આવતો નથી. તે અર્ચન સમાવાન
છે. તે સહનશીલ છે. પણ તે ભયંકર છે. આ લોકમાં તથા પરલોકમાં પાઈએ પાઈનો હિસાબ
લેનાર એના જોડે કોઈ નથી. પણ સાથે સાથે તે સદાય સમાવાન છે, કારણ તે સદાય આપણને
પશ્ચાત્તાપ કરવાની તક આપે છે. સ્વનંત્રતાનો પલ્લપાતી એના જોડે એકે નથી. કારણ સત્ તથા
અસત્ના વિવેક વિષે તે આપણને પૂરેપૂરી સ્વનંત્રતા આપે છે... આપણે સત્સ્વરૂપ બનવું હોય
તો અહર્નિશ આપણે તેનું જાળવકીર્તન કરીએ અને એની આજ્ઞાનું પાલન કરીએ. એની વાંસળીના
સૂર પ્રમાણે નૃત્ય કરીએ એટલે બધાં સારા વાના થાય.

*

એક ગરાસિંહો હતો. એની પાસે ઘોડી હતી. ઘોડી હતી બહુ મજબી પણ ભડકે બહુ—માણસના
અવાજથી ભડકે ને જનવરના અવાજથી વ ભડકે. એકવાર ગરાસિંહો ઘોડીને પાણી પાવા પાડીએ
લઈ ગયો. વાડીમાં કોસ ચાલતો હતો ને કિચક કિચક અવાજ થયા કરતો હતો. ગરાસિંહો ઘોડીને
પાણી પાયા, પણ પેંથી પીએ નહિ ને કોસના અવાજથી ભડકીને આવી ભાગે. ઉપરે ગરાસિંહો યાકયો,
એણે કોસવાળાને કહ્યું, ‘ભાઈ તું જરા કોસ બંધ રાખ, માટે ઘોડી ભડકે છે.’ કોસવાળાએ કહ્યું,
‘કોસ તો હું બંધ રાખીશ, પણ પછી તારી ઘોડી પાણી કેવી રીતે પીશે ?’ આમ કહેવાનો ભાવાર્થ
એ થાય છે કે જનવરમાંથી નાસી જતો તમારો પ્રેરણા કપાથી મળતો ? માણસે જે કરવું હોય તે
માનવની વચ્ચે રહીને જ કરવું જોઈએ.

આશામ હરામ થઈ ગયો હતો, સ્વપ્નમાં પણ સુખ નહોતું મનમાં એવી જગ્યાએ જવા લાગી હતી કે રાતે ઊંઘ આવતી નહોતી ને દિવસે ચેન પડતું નહોતું રાગ પણ એવો લાગુ પડ્યા હતાં, કે ડાકગ્રસ પણ એનું નિદ્રાન કરી શકતા નહોતા ફૂલોની ઈચ્છા શેવના લોશીલા મનને જીવનના કપાળા પણ પર એવી રીતે ફરજિયાત ચાલવું પડતું હતું કે ન પછો વાત!

નાનિએ વશિક છૂ બાપદાદાની દુઝાન ચાલતી હતી વારમામાં મળેલા એ વેપારને સાતદિવસ મહેનત કરીને ખીલવ્યો અને ટીક ટીક મિલકત વસાવી લખપતિ તો ન થઈ શક્યા, કેમકે, નાનકડા કરજાના એ મારા વતનમાં કમાઈના એવાં માટી સામનો પણ નહોતા આમ છતાં, ખોટું થું કામ કહું ૬૦-૭૦ હજાર જેટલું રોકડ નાણું મારી પાસે હતું મારી કમાણીના એ વીસ વર્ષોના હું એવા ફૂંબી ગયો હતો કે, થું ભોગ કે થું ત્યાગ માર માટે બને સમાન હતા માત્ર એક જ લાલસા-એક જ લગ્ની હતી એ દિવ સોમાં કે બસ કમાવું! સુખભોજના મારા બધાથે ઝરણ સૂકાઈ ગયા હતા એ અરસામાં જાતિ, સમાજ અને દશ વિશ્વ મે ભાગ્ય જ કયો ખ્યાલ કર્યા હશે વળી કોઈ સતાન થયું નહિ, એવે જીવનના આ અપ પ્રવાહમાં મઈ પણ પ્રકારનો ભગ પડ્યો નહિ સ્નેહનો સારાઈ અર્થ એક જ દલતા-પનદેવતાને અર્પણ થતો રહ્યો પુત્રપાનના ડંખર હાથ દશ દિશામાંથી પત્ર કેમ એકકુ કરવું એમાં જ લાગ્યા રહ્યા એ દિવસોની મારી વૃત્તિ, મારી નિષ્ઠા જેઈને મને પોતાને પણ આજી તો ઘણી નવાઈ લાગે છે માણસ આપણે બધા લશ્મીપૂજક બની શકે ખરો? એનું જો જીવન જાગ્યું પ્રમાણ હ પોતે જ ન હોત તે મને પોતાને પણ આ વાતમાં મદા ન થેલત

જ્યારે દેહને શક જણાવા લાગ્યો ત્યાર મારી ઉમ્મર પાચાન વર્ષની હતી પરંતુ એ શકની સાથે જ એક વિચિત્ર સ્ફુર્તિ પણ મારા હૃદયમાં જાગૃત થઈ રહીરહીને મને કોઈ અદરથી કહેવા લાગ્યું હતું

“આ બધી સ પતિને તું થું કયેશ? પાછળ વારસ તો છે નહિ! તો એને જન્મકાળમાં વાપર તો થું ખોટું?”

આ બાનતમાં મે મારી પત્નીની સલાહ લીધી તેણે કહ્યું ‘હું તો તમને પહેલેથી જ કહેતી રહી છું કે આ બધાને ભેગો કરવા આખી જીવન દા સાડુ ઉપવી છે? અને હવે ભેગી જ થઈ છે તો ચાલો, હવે જત્તા કરતા જઈ આવીએ એ પછી આપણે જેટલું જરૂરનું તોય એટલું સાખીને બાકીનું ક્યાક દાનધર્મમાં વાપરી નાખીયું”

એવે, એ પછી એક જ વરસમાં મે એક નાનું-થું દવાખાનું, એક શાળા અને એક ગૌશાળા બધાની લોકોમાં મારા આ દાનની વાલવાલ ઘણી ભેરાઈ. એ વિસ્તારમાં મારી કીર્તિ એક છોડેથી બીજ છોડા સુધી પ્રસરી મારા દાન પર તબલાની એ સ સ્થાઓ સાથે, જિલ્લા લોકલ બોર્ડના પ્રમુખ તરીકે પણ મારી વરણી થઈ લગભગ પાંચ વરન સુધી એ વિસ્તારની લગભગ ડઝનેક સંસ્થાઓનું સંચાલન સુત્ર મારા હાથમાં રહ્યું પરંતુ એ પછી જાત્રે યુગે પવન લીધા એ પછી એકેએક મસ્થા સાથેનો મારો સભવ છૂટ્યો મરો અને મારા સ્થાને નવી નવી વ્યક્તિઓ આવવા લાગી મારી નિ સ્વાર્થ સેવાઓ, દાન અને મદદોની લોકોને કઈ ગણતરી નહોતી અર, એટલે સુધી કે મે પોતે ઊભી કરવી સંસ્થાઓ, શાળા, દવાખાનું અને ગૌશાળાની કમિટીઓએ પણ બહાર કાઢી મૂક્યાં! મારું ક્યાંય સ્થાન ન રહ્યું, એટલું જ નહિ, પણ મારા પર કેટલાય ખોટા ખોટા આરોપો-અભિરો મુકવામાં આયા સામા પમે, મારા સ્વભાવ મુજબ, હું પણ ન જાણા મે જે કેટલાય બંનની ઓના દાવા કર્યા પછી તો કોર્ટનું કમકાજ ચા થું પ્રતાર-પ્રત્યનેનું લથું લથળનસ્તો! જીવન નયગની બહો જેવું બની ગયું!

બનના અને મનના માગ નતાપ ત્યારે ખૂબ જ પ્રમાણમાં થઈ ગયા ત્યારે

દુઃખ જ્યેષ્ઠ ગુપ્ત નહિ આ નારકીય જાળમાં હું
આમ હડપ્ત થતો હતો, છતાં તેમાં પડવા જવાની
હું જે જિદ્દ કરતો હતો. તેના સામે મારી ધત્તીને
સોથી વળી ચીડ હતી એ વખતે મને દુનિયામાં
બધા લોકો દુશ્મન જેવા અને પાખાંડી જ નજરે
પડતા હતા. પત્નીએ પણ આ સાડુ મારા સામે
સત્યાગ્રહ માડ્યો. એ સત્યાગ્રહને હું ટાળી શક્યો,
અમે તીર્થયાત્રાએ નીકળી પડ્યા સમેશરથી અમે
મુબઈ આવ્યા-દ્વારકા જવા માટે.

પહેલેથી ખબર આપી હતી એટલે નારાયણ-
ભાઈ અમને મળવા આવ્યા, તેમની ભાવબીની મહે-
માનગીરીમાં બે દિવસ વિતાવ્યા. મારી દુખકથની
તેમણે અત્યંત સહાનુભૂતિથી અને આત્મીયતાને
સાબળી. છેવટે તેમણે મને આશ્વાસન આપ્યું
'આવતી કાલે હું તમને દુનિયાના સીધી કાઢ ડોકટર
પાસે લઈ જવાનો છું, એ ડોકટર તમારા રોગની
ચિકિત્સા કરશે.'

અને બીજા જ દિવસે નારાયણભાઈએ અમને
વર્ડીમાં નાંખીજનાં ગરુડોમાં લાવીને મુકી દીધા.

ગાંધીજીના દર્શનથી જ જાણે મારા ત્રિવિધ
તાપ મટી ગયા હું તો ખાસ કંઈ કહી શક્યો જ
નહિ. મારી પત્ની અને નારાયણભાઈએ જ મારી
રામકલાણી તેમને કહી સભળાવી એ સભળીને
ગાંધીજીની આંખો સતેજ બની અને મને બાર દઈને
કહેવા લાગ્યા 'સ તારોને રોજ ને રોજ સિંચતા
જાઓ છો અને પછી કહેો છો કે તમારા સ તાપ
ટળે, એ કેવી રીતે બને ? તમારું ધન તમારા ઘરમાં
જ પડ્યું પડ્યું સરી જત એ સાડુ હવે ! એ
સ્થિતિમાં એ નાગ બનીને તમારા ગળામાં તો વિટ-
જાત નહિ ને ! દાન કરવામાં તમે મુખાઈ કરી છો !
અરે, આપ્યું છે તો તેને આપી જાઓ ! દાન આપ્યા
પછી એના પર પાછો કબજો જમાવવા કેમ જાઓ
છો ? સાચું પૂછો તો એ દાન જ નથી, એ તો
અનાચારનું પડવત્ર માત્ર છે સત્તા અને કીર્તિ
જમાવવા માટે એની કિંમત ચૂકવી છે, એ દાન
આપ્યું ન જ કહેવાય. અને દાન નથી આપ્યું, તો
એનું ફળ શાંતિ તમને ક્યાંથી મળે ? એટલે તમે જે
ક્યું છે તેનું ફળ જ તમને ભોગવવા મળશે ! અને
ભલેતે તમે ગમે તેટલાં તીર્થોમાં ફરો, પરંતુ તમારું
આ ફળ સાપની જેમ તમારી પાછળજ આવવાનું,
અને તેના જેવીકા ડાખની વેદના તમારે ભોગવવી જ

પડવાની એક રૂપિયા આપીને સો રૂપિયા લેવાનું
જ લોકો છા કરે છે, તેની કોઈ કાંઈ સુગતિ થાય
ખરી ?'

એક બાજુ બાપુ બેાચી રહ્યા હતા અને બીજી
બાજુ મારી આંખોમાંથી સતત અગ્રુધારા ચાલી રહી
હતી આત્મીયતાના આવા ઉદ્ગાર મારા જીવનમાં
કદાપિ સાબળવા મળ્યા નહોતા. હા કોઈ કોઈ વાર
મારા પિતાજીના મુખેથી બાલ્યકાળમાં આવ્યાં હિંતવ-
ચનો સાબળવા મળ્યાં હતા ખરાં ! કેટલી કઠોરતાથી
બાપુ મારી ગ્રોહો છોડી રહ્યા હતા ! તેમનું આ દાસ
છેલ્લું પણ મને કેટલું પ્રિય લાગતું હતું ! આપણાં
પોતાનાં માણસોએ જ આપણને આપેલી પીડા-આડ
કેવી પ્રિય લાગે છે !

બાપુ ઘોડીવાર અટક્યા, પછી જાણે પોતાનો
આંખોય હુલ્લ-ખજનો કાઢવતા હોય તેમ બોલ્યા
'દાનનું અભિમાન અત્યંત ઘાતક નીવડે છે આ
બાનતમાં તમને મલાબારતના કહ્નૌના દાખલો ખબર
હશે જ દાનના અભિમાને દાનથીયે કહ્નૌને પણ
છોડ્યા નહોતા દાન કરવાનું અભિમાન તમે છોડો
તો જ તમારું આપેલું દાન એ સાચું દાન કહેવાય
નહિતર પછી એ તમારા માટે ડગલે ને પગલે વિચના
કુહો ખડા કરશે એક વાર જે આપી દીધું—એના
મોઢ ફરી જરા પણ ન તપે !

'આપણે શીમ તાઈને શા માટે ત્યાગ કરીએ
છીએ ? એટલા માટે કે પછી આપણને ચોરોનો કંઈ
ભય ન રહે. પરંતુ તમે બીજા વધુ ચોરોને તમારી
પાતે નિમગ્ન છો અને હવે તમે સુખની વાછના
ચખો છો, જીવનના અંતિમ દિવસો શાંતિમાં ગાળવા
માંગો છો જે એમ કંચુ હશે તો તમારા અંધારા
દાનને પૂરું કરવું પડશે, દાન કરો તો કરી જાણો
ફરી એના સામું ન જાઓ.'

મારા દાનનાં કામે પર મોહની જે પકડ મેં
જમાવી હતી, તેની હું શરમ અનુભવવા લાગ્યો
બાપુની આ પુનિત વાણી સાંભળી હું ઘેર
પાછો ફર્યો કરોડો તીર્થોના જળસમાન બાપુની વાણીએ
મારા સારાં જે ભવરોગોને સમારી દીધા હતા એ
વાણીની શક્તિએ જ મને બાપુ-વિધ્યા માર્ગે આગત
વધવાનું ભળ આપ્યું. હવે તો મારી ઉમર વગભગ
એસોની થવા આવી છે વધુ જીવવાની ઈચ્છા પણ
નથી આમ છતાં મને સતોષ એ વાતને છે કે
બાપુના રૂપમાં મને સામાન 'કરુણાનિધાન કેશવ'ના
દર્શન થયા છે અને એ 'કરુણાનિધાન કેશવ'ની રૂપથી
નિર્દોષ નિરાભિમાની સેવાના પથે હું વળેલા છું.

ઉત્તર-મુગલસાક્ષિત આગ્રાની એક ગલી. હિંદી સાહિત્યના ત્રેમી એવા એક સન્નિવૃત્ત દરવાજો, મજલિસ પર, મહેફિલ જમી છે. મુલાયમ માઠી પર મહેલા તકિયાઓને અટ્ટેલીને ચહેરાના મચ્છર શાયરો ખેંચે છે. હુછા સળંગી રહ્યા છે. લખનવની તમાકુની ખમીરવંતી ખુશબો, પ્રત્યેક ઘૂંટ સાથે વાતાવરણને સુગંધમય કરી રહી છે. સોના-ચાંદીના વરખમાં લપેટાયેલાં પાનનાં ખીણવાળાં ચાંદીની તસ્તરીઓ આરે ઠાર ફરી રહી છે.

‘સુભાન અલ્લાહ ! ક્યાં નાનુક-ખવાની છે !’ કોઈ શેરને દાઢ અપાઈ રહી છે.

‘મહરબા...મહરબા !...મુકર્રર...ધરિયાહ !’ કોઈ એવો શેર બોલાયો, જેને વારંવાર સાંભળવાની ઇચ્છા થયા કરે.

કોનો હતો એ શેર ? મહેફિલમાં બેઠેલા બધાંની જ નજર આગુખાગુ કરી વળી ને એમની નજર ગલીમાંથી પસાર થતા એક આદ-નવ વર્ષના છોકરા પર પડી. એને ખબર નથી કે અહીં કેટલી ઉચ્ચ કાટિની શાયરી ચાલી રહી છે. તે તો બેયરવાહ મિજાજમાં, અનાયાસે જ દિલમાં ભીંગી નીકળેલી ગજલને લલકારતો ચાલ્યો જાય છે. ને હવે તો તે મહેફિલની પાસે જ આવી લાગ્યો છે-આ પંક્તિઓ ગાતા ગાતા —

‘મેરા દિલ હાથસે મેરે મિસાલે તીર જાતા હૈ,
મેરા દિલ હાથસે મેરે.....

‘તો લાઈ, એને બાંધી કેમ લેતો નથી.’ એક વયોવૃદ્ધ સન્નિવૃત્ત વિનોદ કર્યો.

આ નટખટ છોકરાએ તરત જ એનો જવાબ આપ્યો :

‘જનાબ, એમ કરવાથી કામ ચાલતું હોય તો તો શું નેમકે ?’

‘કાં લાઈ ?’

‘નહી’ બાંધેસે બંધતા હૈ મયે જાહર જાના હૈ !’

છોકરાએ શેર પૂરો કર્યો.

‘સુભાનઅલ્લાહ ! વાહ સાહેબજી ! બહુત ખૂબ ! જરા આ બાગુ તો આવ લાઈ.’ વૃદ્ધજન આનંદથી વિભોર બની ગયા. ‘પણુ આ શેર છે કોનો એ તો કહે, લાઈ ?’

‘શેર તો મારો જ છે, પણુ માફ કરજો જનાબ મારાથી ખોટી સવાબ એમ નથી, ધરે પહેાંચતા મોકુ’ થઈ જાય.’ આટલું કહીને એ તો શેરની બન્ને પંક્તિઓ ગજુગજુતો ચાલવા લાગ્યો.

પેલા વૃદ્ધજને ભવિષ્યવાણી લાખી : ‘આ છોકરાને યોગ્ય એવી સોખત મળી જાય તો ચોક્કસ એ અન્વલ નંખરનો શાયર બની બેસે.’

અને આ વૃદ્ધજનની ભવિષ્યવાણી સાચી પડી. એ આદ-નવ વર્ષનો અલ્લાહ છોકરો યોગ્ય સોખત પ્રાપ્ત થતાં વધતો વધતો ‘ગાલિબ’ બની બેઠો.

હિંદીના સર્વશ્રેષ્ઠ કવિ મિરજા ગાલિબ તે આ જ, જેના એક એક શેરમાં મહાકાવ્ય છુપાયેલું પડ્યું છે. ‘લક્ષ્મી જાનાન’ હિંદીને કાવ્યપુરુષ બનાવવામાં એમનો હિસ્સો ઘણો મોટો છે-એના પૂર્વ-વર્તી કોર અન્ય શાયર કરતાં અનેકગણો મોટો છે. ભાવિ કાવ્યજનની જે રોલીનો વિકાસ એમણે કર્યો તે ભાવિ શાયરો માટે અનુકરણીય આદર્શ બની રહ્યો. પ્રેમચુક્રમતા ભાવ વિવિધતા, સંગીતપાંગ કંપના તથા સુદૃઢ અર્થમયતાની દૃષ્ટિથી જેના ગાલિબ સંસારના શ્રેષ્ઠતમ કવિઓની હરોળમાં બેસવાને અધિકારી છે.

એમનું વ્યક્તિમત જીવન પણ એના કાવ્યની જેમ એણું રંગીન નહોતું. ‘ધરૂંકે તમાશા દેખ’ જેવી કવિઓના સ્વભાવની વિચિત્રતા ગાલિબમાં પણ

હતી. એટલું જ નહિ, એની તો એ પ્રતિભૂતિ
જેવો હતો. આથી જૂતાકાળની કાઈ કદ સ્મૃતિ
ન તો તેને સતાવતી કે ન તો ભાવિ આટની કાંઈ
ફિકર એનો પીછો પકડતી. પીકા અને દુઃખની સીમા
એની દૃષ્ટિએ મુક્ત જ બની ગઈ હતી.

‘હૃદંકા હૃદસે શુભરના દે દવા હો જાના’

કવિની કાવ્યરચના એની વ્યક્તિત્વની વ્યાખ્યા
છે. સત્યનો આપણે જે સ્વીકાર કરતા હોઈએ તો
માલિગની આ પદ્ધતિને એ સત્યનું ઉદાહરણ કહેવું
જોઈએ.

આ ફેર જ કદાચ સાવરને શરામનો દીવાનો
બનાવી દીધો ઉરી.

માલિગના જીવનના અનેક સંસ્મરણોમાંથી
એક આ નરીએ આથી આ લેખ પૂરો કરીશું.

જજ ખડીશાની અદાલતમાં ભારે ભીડ ભમી
હતી. મિરજા માલિગ પર કરજ નહિ ચૂકવવાનો
મુકદ્દમા ચાલવાનો હતો. લોહા ઉત્સુકતાથી પરિણા-
મની રાહ જોતા બેસા હતા.

થોડીવારમાં દુબળી, હારેલી, ચાકથી નખાઈ
અથેલી એક વ્યક્તિને સિપાઈઓ લઈ આવ્યા, અને
આરોપીના પીજરામાં ખસી કરી દીધી.

આરોપ વાંચી સંભળાવાયો. માલિગ પર
રૂપિયા સાડાત્રણ હજારનું કરજ હતું.

તમારા પરનું તહોમતનામું તમે સાંભળ્યું,
તમારે તેનો કંઈ બચાવ કરવો છે ? હાડી પર
હાથ ફેરવતા જજસાહેબે કહ્યું.

‘હું શું કહું ! ફેરુ કંજૂર કરું છું અને

એ ચૂકવવાની भारी શક્તિ ન હોઈ જે કાંઈ સગ
ફરમાવશે તે બોગવવા તૈયાર છું. ધણા સમયથી
હું બળુતો હતો કે એક દિવસ આવો આવશે જ.’

‘શું બળુતા હતા તમે ?’

‘કજ’દી પીને મે મધ ઓર યહ સમજતે થે કિ હાં,
રંગ લાયેગી હમારી ફાકામસ્તી એક દિન.’

‘બસ આટલું જ કહેવું છે તમારે ?’

‘જી હા. આ રોરને જ મારા બચાવ તરીકે
અણી રાખો હો.’

તો જનાબ, માલિગસાહેબ, તમારી ફાકામસ્તી
રંગ લાવીને જ રહી, કા ?’ જજે માલિગને મોન
જોઈ કટાક્ષમાં કહ્યું.

‘એ તો જજબકેર વાત છે’ માલિગે માથું
નીચે રાખીને જ જવાબ આપ્યો.

તો એનો એક રંગ એ જ કે તમને માન-
બેર હોડી મૂકવામાં આવે છે.’ કાવ્યપ્રેમી જજે
માલિગને મુક્ત કરી દીધા-સાડા ત્રણ હજારનું કરજ
પોતાના પદરનું ચૂકવીને અને પછી શરામની એક
ખાટલી મંજાવીને પોતા તરફથી નાચીક ભેટ તરીકે
અર્પણ કરી દીધી.

જાતમાં સાવરની ફાકામસ્તીની એક વધુ
રંગીન તસવીર જોઈએ.

‘અંક તસ્વીરે બૂતા ચંદ હસીનાને ખુલૂન-
બાહ મરને કે મેરે ધરસે થે સામાં નિકલા’

અર્થાત-માલિગના મૃત્યુ પછી એના ધરમાંથી
મુકરીઓનાં થોડાક ચિત્રો તથા રૂપસિઓના થોડાં-
એક પત્રો જ નીકળ્યાં.

મહાન તપસ્વિ શ્રી રામિયાને કાંઈએ પૂછ્યું : ‘જાગ્રા, તમને ખુદતાલા ઉપર પ્રેમ છે ખરો ?’
મહાન સાધ્વી રામિયાએ ઉત્તર આપ્યો : ‘હા.’

પેલી વ્યક્તિએ પૂછ્યું : ‘તમે સેતાનને પિંકારો છો ખરાં.’

રામિયામૈત્રા કાંત સ્વરે બોલ્યા : ‘ખુદા પ્રત્યેના મારા પ્રેમમાંથી સેતાનને પિંકારવા જેટલી
કુરસડ જ અને કદી મળતી નથી.’

(‘સંતોની જીવનપ્રસાદી’ મંથી)

કથ દેવતાની, દેવતાની, -અરે, આમ કેમ ? જરા મારી સામે તો જુઓ હું તમારી રજા લેવા આવ્યો છું

દેવતાની માત્ર રજા લેવા-

કથ હા દેવતાની, મારો વિદ્યાભ્યાસ પૂરો થયો છે પિતાની આજ્ઞા પ્રમાણે મારે દેવલોકમાં પાછું જવું જોઈએ અને આશીર્વાદ આપો બહે, મુમેશના શિખર પર જેમ સૂર્ય પ્રકાશે છે તેમ મારી વિદ્યા પ્રકાશ કરે અવિચન, અભય-અક્ષય

દેવતાની સજીવની વિદ્યાની સમૃદ્ધિ તમારી પાસે છે, પછી ગુરુકુળનાં આશીર્વાદ મળ્યો તોયે શું ને ન મળ્યો તોયે શું ? હા, પણ કથ, શું તમે તમારી સાથે એકલી વિદ્યા જ લઈ જાઓ છો ? માન વિદ્યા જ ? અતરમાં ઊંડા ઊતરીને જરાક તપાસ તો કરો-જૂલથી કાઈક બીજું તો સાથે લઈ જતા નથી ?

કથ ના, ના, બીજું તો મારી પાસે શું હોય ? પણ હા તમારા આશીર્વાદને જો ચોરી અણવાળી હોય તો એવી ચોરી માટેની મારી તોવારી અત્યારે પણ છે તમારી પાસેથી બીજું મારે લેવા જેવું છે પણ શું ?

દેવતાની કાષ્ઠક તો હસે-જરાક વિચાર કરી જુઓ કથ તમારું કંઠારું હૃદય મારા હૃદયને તો સાથે નથી લઈ જતું ને ?

કથ તમે આ કેવી વાત કરો છો કન્યાશ્રી ? વિદ્યાથી પરિપૂર્ણ થયેલા હૃદયમાં બીજા કોઈનું હૃદય મૂકવાની જગ્યા જ રહી નથી એવી કોઈ વાતના પણ નથી દેવતાની !

દેવતાની હૃદયમાં જો વાતના જ ન હોય

તો તમારા જેટલો સુખી ત્રિભુવનમાં મળવો દુર્લભ છે તમે મારી રજા લેવા આવ્યા છો એટલે તમને રજા આપવાનો મારો ધર્મ થઈ પડે છે-ને હું તમને રોકી શકું પણ શી રીતે ? ક્યું પ્રલોભન આપીને હું તમારા હૃન્દયલોકનો માર્ગ બંધ કરી શકું !

કથ પ્રલોભન ? દેવતાની, તમે-તમે-

દેવતાની હા, હા જેને ધર યાદ આવે તેની સામે તમામ પ્રલોભનો નકામા નીવડે છે હૃન્દયલવન જેવી અપસરાઓ અને કિન્નરીઓ અહીં ક્યાંથી હોય ? એવા ભવ્ય દેવપ્રસાદોપણ અમારી પાસે નથી અહીં તો છે ધાસની પર્ણ કુટિઓ, ઘટવેદીના ધૂમાડા અને બાળપણનાં નાખતી ત્રાયો મુરલોકના અભિનવ શુભાર અહીં ક્યાંથી હોય ? પારિભનનાં ફૂલ જેવી મુરાગનાઓ ક્યાંથી હોય ? નયનહારક વૃત્તગિતાઓ ક્યાંથી હોય ?

કથ વિદ્યા આપતી વખતે આવું શું બોલો છો ભદ્રે ? તમારા આતિથ્યમાં અહીં કદી ઉજીવ નહોતી-તમારી નિત્ય પ્રસન્ન આંખોમાં મને હમેશા

દેવતાની (વચ્ચે) મારી નિત્યપ્રસન્ન આંખોમાં તમને હમેશાં યાચના દેખાતી હતી એમ તમારે કહેવું છે ને ?

કથ તમે કેવી વિચિત્ર વાત કરો છો ? તમારા મોં પર આવું વિચારી પણ કેમ શકું ? હું તો તમારી પ્રસન્નતાની પ્રથ સા કરું છું

દેવતાની મારા રૂપ કે સ્વભાવની પ્રથ સા કે વાની ઉપે તમારે શી જરૂર છે ?

કથ કદી જ જરૂર નથી દેવતાની ?

દેવતાની ના કચ્છેવ ના, મારા અતરની વેદનાને તમારી સ્વાર્થાં આંખો પ્રસન્નતા અણતી હોય તો એ આંખો દેખતી છે એ માનવા હું જરા

પણ તો તાર નથી. સ.થે જાણેલા શુભાખી દિવસોની સ્મૃતિઓ મારા હૃદયમાં એસીને નિસાસા લપર નિસાસા નાખે-છે-એ-તમને-સંભળાય-છે-ક્યાંથી સંભળાય ? જવાની ઉતાવળ છે એટલે કશું જ યાદ નહિ આવતું હોય ખરુંને કય ? સહવાસની સુખદ. ક્ષણોને ક્ષણવારમાં જુલો જવાની પુરુષો પાસે કેવી સુદર આવડત હોય છે ?

કચ : તમે ચિત્તને વ્યથા શા માટે કરો છો ? હું કશું જ, જુલો થકું તેમ નથી. દેવયાની ! આ ઉરિયાળી વનખૂમિ તો મારી માતૃખૂમિ છે. મારો જન્મ થયો હતો દેવલોકમાં પણ આયુષ્યનું અમૃત તો મને અહીં જ મળ્યું હતું. આ વૃક્ષોની હેતાળ છાયા, હોમધિનુઓનાં કંકનો ઘંટડીઓ-રૂપિ જાળ-કોને ! મુરે કિલકિયાટ-શું આ બધાં જુલો જવા જેવા દરથો છે ?

દેવીયાની : શું અમારી વેલુમતી સરિતા તમને યાદ આવે છે ?

કચ : વેલુમતી નહીં તો મારા અર્ધાત્મનું મનનું સાન્તવન હતી. નવલોવના જેવી એની ઉતાવળી ગતિ મારી વિદ્યાનું પ્રેરણાસ્થાન હતી. એના વિશાળ જલપાલવમાં મોં સંતાડીને હું મારું માળખંધુ સંભારતો; એનાં પગલાં સાથે પગલાં મૂકીને હું એનાં સહચારનો આનંદ અનુભવતો.

સ્મિત એ મારો મોક્ષ હતો. હાથેયની આછી, લઠ-રીઓ સાથે પુષ્પવનમાં આપણે સાથે સાથે વિચરતાં હતાં એ જુલું તમને યાદ આવે છે ?

કચ : યાદ કેમ ન આવે દેવયાની ? એક સ્ત્રીની પાસે પુરુષ આવે તેમ હું તમારી પાસે આવ્યો હતો; સ્નાન કરીને, છુદ્દા કેશે તમે પૂજા માટે ઉદ્યાનમાં ફૂલો વીણતાં હતાં. ત્યારે મેં તમને વિનંતિ કરી હતી કે આટલો પરિશ્રમ તમારે શા માટે કરવો પડે છે ? લાલો, પૂજા માટેનાં પુષ્પો હું વીણી આપું.

દેવયાની : હા, હા, બરાબર : પછી મેં તમારું નામહામ પૂછ્યું હતું. અને તમે મને તેનો ઉત્તર પણ આપ્યો હતો. 'હું' બૃહસ્પતિનો પુત્ર કય છું. તમારા પિતાની પાસે જન્મવની વિદ્યા શીખવા આવ્યો છું. તમારા પિતાનો શિષ્ય થવા આવ્યો છું.' કેમ ખરું ને ?

કચ : મને યાદ હતી દેવયાની, કે દાનવાના શુરુ સુકાચાર્ય ઈન્દ્રલોકના અતિથિને પાછા કાઢશે તો-તો-

દેવયાની : પિતાજીને મેં જ સમજાવ્યો હતો કે બારણે આવેલો બૃહસ્પતિનો પુત્ર વિદ્યાની ભિક્ષા લીધા વિના પાછો જશે તો દેવલોકમાં આપણી હાંસી થશે. અને પછી તો તમને મારી સાથે મારી,

દેવયાની : બસ ! મારા ઉપકારના સ્મરણ સિવાય તમારી પાસે ખીજું કશું જ નથી. ? ઇન્દ્રધનુ જેવું મારું શરીર, રતિની આંખ જેવું ધીવન, પૂર્ણિમા જેવું સો-દર્શ-અપૂટ પ્રેમ-શું આ બધું ભૂલવા જેવું છે ?

કથ : કેટલીક વાતો એવી હોય છે દેવયાની, કે જે માત્ર આંખે થી કહી શકાય-હોકથી કહી શકાય નહિ.

દેવયાની : તમારી આંખોની-વાતો મારી આંખોએ અનેકવાર સંભળી છે. અને એટલે, તો એ આંખો આજે તમારો માર્ગ રોકીને ઊભી છે. આંખોની વિદગ્ધ વાણી તમે સંભળી શકો છો ? એ વાણી કહે છે કે ઇન્દ્રલોકનો યજ્ઞ અને ઉલ્લાસ પડતાં મૂકીને અહીં રોકાઈ જાઓ : આ વેલુમતી સરિતાં, શ્લેષની મધુર છાયા, સાંત મધુંકુટિ અને આપણે બે. કથદેવ, તમે જાણો છો ? બે હૈયાની વિશ્લેષ કથા તો તમારા સ્વર્ગલોકને પૃથ્વી પર ઉતારશે. એ સ્વર્ગ નીચે નહિ ઉતરે તો આપણે નવું સ્વર્ગ રચી લઈશું.

કથ : ના, ના, દેવયાની, ઇન્દ્રલોકનાં દેવ-તાઓ મારી રાહ નેઈ રહ્યા હશે-મારે જવું જ નેપ્રજે.

દેવયાની : શા માટે જવું નેપ્રજે ? અહીં કંઈ વાતની ખાખી છે કે તમને દેવલોક યાદ આવે છે ? શું સંજ્ઞની વિદ્યા મળી મઈ એટલે બધું મળી મધું ? શું ધન-યજ્ઞ અને વિદ્યા મેળવવા માટે કોર તપશ્ચર્યા કરવાની જરૂર છે, અને સહચરી મેળવવા માટે કશી જ સાધનાની જરૂર નથી એમ તમે માનો છો ? વિદ્યા મેળવવી દુર્લભ અને સહ-ચરી મેળવવી સુલભ એવું મંજિત તમને સીખ-વાડ્યું ડાલ્યું ? મારો પ્રેમ તમને આગા 'કરે છે કથ, તમે અગીથી નહિ જઈ શકો.

કથ : મારે જવું જ પડે એવું, મેં દેવો સમક્ષ પ્રતિજ્ઞા કરી છે કે સંજ્ઞનાં વિદ્યા પ્રાપ્ત કર્યા પછી

એક ક્ષણ પણ પૃથ્વી ઉપર રોકાઈ નહિ મોં વિદ્યા મેળવી લીધી છે-મારું જીવનકાર્ય પૂરું થયું છે. મને રજા આપો દેવયાની !

દેવયાની : જીવનકાર્ય પૂરું થયું છે એટલે ? શું મારી સાથે આશ્રમમાં રહી ને તમે વિદ્યા સિવાય ખીજાં કરામાં જ રસ લીધો નહોતો ? મને રોજ ફૂલો ફાંચ ચૂટી આપવું હતું. હું તમારી સામે આવીને ઊભી રહેતી ત્યારે તમારી આંખો, વાંચ-વાનું પડણું મૂકીને મારી આંખો સાથે શી વાતો કરતી હતી ? તમને ત્રણ વખત જીવતદાને 'આપ્યું' ત્યારે તમે મને વચન નહોતું આપ્યું કે 'હું જીવન-ભર તમારી સાથે જ રહીશ ?' સાચું કહેલો કથ, શું આ ચન્દો તમારા નથી ? શું તમે મારી સાથે જીજ્ઞાસુ રમી રહ્યા હતા ?

કથ : તમારી સાથે નહિ, મારા મન સાથે હું જીજ્ઞાસુ રમી રહ્યો હતો. યજ્ઞ, ધન અને વિદ્યાને વર્ણમી રહેલો હું નથી એને છોડી શકતો કે નથી તમને પામી શકતો. દેવતાઓ સ્પર્શ લીધેલી ગૌરવ-પૂર્વકની પ્રતિજ્ઞા પૃથ્વીનાં મનની સામે પામર નીવડશે એની તો મને કંપના પણ નહોતી. એ પ્રતિજ્ઞાથી વિદ્યા મળી. વાંછના શુભાનો.

દેવયાની : એક આઠા બરેલી નારીના કોમળ હૃદયને તમે ચૂર્ણવિચૂર્ણ કરી નાખ્યું છે-એની ઇચ્છાઓને ઢિન્નલિન્ન કરી નાખી છે, એટલે મારો તમને શાપ છે કે જે વિદ્યા તમે મેલવી છે-તેનો ઉપયોગ તમે કરી શકશો નહિ. એ વિદ્યા ખીજાને ધણુ આપશે, તમને કશું જ આપી શકશે નહિ. પરધરની સિદ્ધાની જેન વિદ્યાનો ભાર માથે ઉપાડીને તમારે બટકવું પડશે-પાનાળમાં-પૃથ્વીમાં અને સ્વર્ગલોકમાં.

કથ : હું તમને પ્રતિજ્ઞાપ નથી આપતો વરદાન આપું છું બદે, તમારા પરિતાપનું શમન યાજ્ઞો, પ્રતિજ્ઞાનું પૂજન યાજ્ઞો, ગૌરવનો જવજવકાર યાજ્ઞો.

* જીવનદીપ

જિંદગી મારા માટે મીઠીભરતી નથી.
હું તો એને એક અનન્ય દીવડો માનું છું.
એને મારે પહેપણ જાગૃત રહીને
મારા હાથમાં રાખવાનો છે.

એનાં તેજ શક્ય એટલાં જાળવે,
અને બને એટલાં દૂર પથરાય,
એ મારે ખાસ ધ્યાન રાખવાનું છે.

ભાવિ પેઢીના હાથમાં
એના ઉજાસ સીપાથ એ પહેલાં
એના આછાછુને સ્વપ્ન
મારે ઉજાગવળ કહી લેવાનો છે.

—બનીડં શે

* જીવન સાકૃદ્ય

જિંદગી હાંથી હાંથી કે ટૂંકી,
એ મલાલમાં વીંટી કે કુંપળીમાં,
જુખી વીંટી કે પરાગેથી,
એ કાંઈ જ મહત્વનું નથી.
મહત્વની વાત એક આ છે:
ક્યા ઉદાર ધ્યેયને હાંસલ કરવામાં
એ જિંદગી ખતમ થઈ ગયેલી ?

—ડેવીડ બેકન.

* શિક્ષણી ભગવાન

તું કોણ છે એની મને ખબર નથી.
પણ આટલું હું જાણું છું
કે તારવાઓને કંડારીને
એક હારમાં તેં જ જોડાવ્યા છે.
કથાપ પંથ વગરના પવનોને
તેં રસ્તે રમતા કર્યા છે.
રાત ને દિવસનાં વિશ્વો વચ્ચે
તેં રંગીન સ્તંભ ઊભા કર્યા છે.
પુષ્પોને તેં પમસત્યા,

તારવાને તેં ટમકાવ્યા,
ધરતીના જિંડા બડકો વચ્ચે
રત્નો ને, હીરવા તેં છૂપાવ્યા છે,
તારાં આ બધાં સોહામણાં ચિદપકામ
ને અનોખાં અરોગ્યોનાં
ઉત્તમોત્તમ ચિદપદ્ધતિ તેં આ છે:
માનવીના દેશમાં તેં
નિરંતર આરોહણની તમન્ના મૂકી દીધી !

—હેરી કેમ્પ

* સિદ્ધિ

ધજ જિંદે, ધજ જિંદે,
બસ જિંદે ને જિંદે ગતિ કર.
તારવા તારા દેશમાં ટપકે જ છે,
સ્વપ્નને ધજ સધન બનાવ.
સિદ્ધિ પહેલાં સ્વપ્ન લોય જ.

—પમીલા સ્ટાર.

* પાંદડે પાંદડે પરમેશ્વર

અહીં જ છે રે ઉંધર !
પૃથ્વીની ટાંગાઓ ડોલે છે,
ને મને એનો સાદ સંભળાય છે.
નાગરવેલના પાનની કુમાય જેની પોઈ
તારે એના વાહતો સ્પર્શ થાય છે મને.
હરિયાલા ઘાસ વચ્ચે બેસી પોઈ તારે
એની સાથે ગેલ કરી વાયુવહરામાં
મને એની પ્રાપ્તચિત્તનો અનુભવ થાય છે.
ઉંધર અહીં જ છે, અહીં જ છે.
પાંદડે પાંદડે મારો પરમેશ્વર વિરાજ્યો છે,
એની પ્રત્યેક નવી કુંપણી
જાણે કે આંજળી ચીંપીને
મને એના નૂતન આગમનની
ઓંધાણી આપે છે.

—એટલીન ગેરેન

કોપ ઉપજે ત્યારે

માર્કસ ઝોરેલિયસ

જ્યારે મનમાં કોપ ઉપજે ત્યારે નીચેની વાતોનો ખ્યાલ કરો.

પહેલી વાત—ખીન-ખીન સાથે તમારો સંબંધ કેવા પ્રકારનો છે તેઓ કાણ છે? દુનિયામાં એક-ખીનને મદદ કરવા માટે જ આપણે પેદા થયા છીએ. જેમ ગાયોના ધણને દારતો સાદ જોમની આગળ આગળ ચાલે છે, તેમ ખીન-ખીન રહેતો જતાવતા આગળ ચાલવાને બદલે તમે એમના ઉપર કોપ યા માટે કરો છો? આ સંસારની રચના કેવી રીતે થઈ? ભગવાન એક છે કે નહીં? નાના મોટાને અને મોટા નાનાને મદદ કરે, એટલા માટે જ બધા પેા થયા છે.

બીજી વાત—જેમના ઉપર તમે નારાજ થયા છો તેમના સ્વભાવને તમે શું નથી જાણતા? એમનાં ખાન-પાન, આચાર વિચાર, એમની અલ્પશુદ્ધિ-એ બધું તો તમે જાણો છો.

ત્રીજી વાત—ખરી રીતે એમણે જે કંઈ કર્યું એ ઉચિત હતું કે અનુચિત? જો ઉચિત હતું તો પછી કોપ કરવાનો પ્રયત્ન જ બેઠો નથી અને જો અનુચિત હતું તો રજુ એમણે નો નહીં જ કે એ કોઈકે અણી જોઈને ખૂલ કરી હશે તો પણ અનિ-ચ્છાપૂર્વક જ કરી હશે, આથી તમે એમના પર દેવ દાગો થકો નહીં ખરી રીતે તો જે અરજોથી તેઓ ખૂટ કરાવ માટે પ્રેરણા એ કારણ જ હોવાનું હોવા જોઈએ.

ચોથી વાત—તમે ક્યારેય કોઈ પણ જાતની જુલમ કરી જ નથી? સંભવ છે કે તમે કંઈ ખરાબ કામ ન કર્યું હોય, પણ તમે એવો કાવો નહીં કરી શકો કે તમારા મનમાં ક્યારેય ખરાબ વિચારો પળ ન આવ્યા હોય ખીન લોકો નિંદા કરશે એ ડરથી, કાવરતા થી કે બીજા કોઈ કારણે તમે તમારા એ ખરાબ વિચાર અમલમાં ન ખૂંદી શકશો હો તો એમાં એવી કંઈ મોટી વાત છે?

પાંચમી વાત—તમને કી ખબર કે એણે શું કરી છે? દરેક કામનાં અનેક કારણ હોય છે. ખરી રીતે (વચાર ક્યાં) વળા આપણે કોઈ કામને ખોટું કે

ખરાબ કેવી રીતે માની લઈ શકીએ?

છઠી વાત—જ્યારે કોઈના આવેશમાં આવીને તમે સહનહીલતા અભાવના માટે ત્યારે વિચારો કરો કે માણસનું આયુષ્ય કેટલું છે અમુક દિવસો પછી આ દુનિયામાં કોઈ રહેનાર નથી—તમે ય નહીં રહો અને જેના ઉપર તમને ગુસ્સો આવ્યો છે એ ય નહીં રહે.

કોપ કરવો એ પૌરુષ કે વીરતાનું ચિહ્ન નથી. મોક્ષશ્યા બોલવામાં અને સકલશક્તિમાં જ બકાદુરી છે મનને જેટલું સ્થિર રાખશે એટલું તમારામાં જગ આરશે કોપને જે કબૂલા રાખતા નથી એ કાયર અને નિર્બળ હોય છે જરૂર દુખી માથ છે ખીન ઉપર કોપ કરવો એ જેટલું ખરાબ છે, એટલું જ કોઈની ખોટી ખોટી પ્રશંસા કે વી એ પણ ખરાબ છે.

સાતમી વાત—ખરી રીતે ખીન-ખીનના વર્તનથી તમારે દુખી થવાની જરૂર નથી એમને વિશે જે કંઈ વિચાર્યું છે, એ વિચારો જ તમને હેરાન કર્યા કરે છે આથી આવા વિચારોને મનમાંથી કાઢી નાખવાનો પ્રયત્ન કરો એથી તમને કોપ કરવાની ય જરૂર નહીં રહે અને ખીન-ખીનનાં કાર્યોના પરિણામમાં દુખ નહીં થાય.

આઠમી વાત—જો વસ્તુને દુખ જનક માનો છો એથી કેટલુંય વધુ નુકસાન તમને તમારા પોતાના કોપથી થાય છે.

નામી વાત—પ્રેમ એ જ શક્તિ છે. પ્રેમ અજોષ છે, જે એ સાથે હોય તો જો તમારે પ્રેમ માન દેવાર પૂરતો જ હોય તો એમાં કોઈ જાતની વાકાળ કોઈ થકે નહીં.

તમારા હૃદયમાં ક્યારેય પ્રેમની શિલ્પ ન રહે, જ્યારે જ્યારે તમને તક મળે ત્યારે મીઠી વાણીથી ખીનને સમજાવે, તમે એ મણસ અને તેટલું અપ્રિય કાર્ય કરતો હોય, સમજાવટમાં પરિહાસ કે કટુતા ન આવી જાય એવો શાસ ન થઈ જાય કે તમે ભાવજુ કરો છો.

ઉપર જણાવેલી આ નવ વાતો કોઈ દેવતાએ રીપેલાં પરદાન જેવી માનજો.

દેવથી દૂર રહો....

હાલરસાય માંકડ

સમાજરચનાના ને વિવિધ પ્રયોગે થયા છે તેમાંથી ઘણા મરાતી અતિમ શૂનિકા મનુષ્યસ્વમાનની સુમારણા ઉતર જ ન પાચેથી છે. સામ્યવાદ કે સામ્ય-યે મ બનેના પ્રયોગાની અતિમ આશા તો મનુષ્ય સ્વમારના ઊપદ્રીકરણ ઉપર જ મંડાયેલી છે.

મનુષ્ય સ્વમાવને જાણે ચડતમાં ને અવરોધ-બળો છે તેમા રાગ અને દેવ યુગ્મ્ય છે. પરમ શાન્તિ અને પરમ પ્રવ્રન્નતા પામવા માટે મનુષ્ય-સ્વશાવ રાગદેવથી મુક્ત થાય તે પહેલું પરચિયુ છે. એવે ગીતામાં

રાગદ્વેષ વિચુકતૈસ્તુ વિષયાન્નદ્રગૈરશ્નન્ ।
આત્મવશયૈર્વિધયાત્મા પ્રસાદમધિગચ્છતિ ॥

માણુસને દન્દ્રિય છે એટલે ઇન્દ્રિય અને તેના વિચયને સચેય ન ટાળી શકાય તેવા છે જ્યાં સુધી દાન છે ત્યાં સુધી દન્દ્રિય અશુભ તો જ. આંખ છે ત્યાં સુધી જોવા વગર નહિ જ ચાલે. એટલે, ઇન્દ્રિય-પાસંથોમ, આ દષ્ટિએ, અનિવાર્ય છે પણ ગીતાકાર કહે છે કે, પ્રસન્નતા પામવી હોય તો ઇન્દ્રિયને આત્મવશ અને રાગદેવથી મુક્ત રાખવી જોઈએ. આપણે આને તો દેવ વિશે જ વધુ વિચારવું છે. દેવ સામાજિક સમુદાયને નિહિત કરી નાખે છે.

દેવનું મૂળ હરીફાઈમા છે. આપણી આજની સમાજરચના હરીફાઈ ઉપર જ મંડાયેલી છે, એટલે રાષ્ટ્રીયની પોષક છે. આપણા સમાજના બધા ક્ષેત્રોમાં હરીફાઈ દેખાય છે. 'એના કરતાં હું' ચડિયાતો થાકે' એવા વિચારમાથી 'મારા કરતાં એ ચડિયાતો કેમ ન થાય' તેની જ પ્રવ્રત્તિમાં હું પડી જાઉં છું.

આ પ્રવ્રત્તિને લીધે તેજોદેવ આપણામા ધર કરી બેસે છે. આના ઘણાં અનિષ્ટ પરિણામો આવે છે.

તોકરીમા, વેધારરજ્યુમાં, ખેતીમા-બધામાં આપણે સ્પર્ધાને જ ઉત્તેજન આપીએ છીએ. વેધારમાં તો આગળ વધવાને માટે ખીજને પાડવાની અનેક ખોટીસાચી તરકીબો લોકો કરે છે અને એને લીધે કેટલો બધો દેવ, કેટલાં બધાં વેરઝેર સમાજમાં

ફેલાય છે.

આમ ને હરીફાઈ દેવ ઉપર રચાય તે સમાજમાં સમુદાય જળવાય જ નહિ. એમાં જી ચનીચ-ના ભેદ જન્મે. એમાં વર્ષભેદ અને વર્ણભેદ પણ જન્મે. એમાં ડાહ્ય ભલની સમાનતાનું ધેરણ સંભવે જનહિ. આ અનિષ્ટ ટાળવાને માટે જ આપણા ઉપનિષદ-કારોએ કહ્યું છે: મા વિદિધારતૈઃ- દેવથી આપણે બચીએ. પણ દેવથી બચવું હોય તો કેવો સમાજ જોઈએ ? એના જવાબમાં એમ કહી શકાય કે, સમાજરચનાની ભૂમિકા સ્પર્ધાની મટી સકારની થાય તો જ આ દેવથી બચાય.

બહુરામા વિદ્યાર્થીનું માપ કદવાને માટે 'માર્ક' તો આપીએ છીએ અને અ પવા પડે પણ ખર ; પણ એ માર્કથી 'હું' આનાથી ચડિયાતો થાકે' કે 'એ મારાથી ચડિયાતો ન થવો જોઈએ' એવી વ્રત્તિ પોષવાને બદલે, 'હું મારાથી નીચે છે તેને મારા નેવો કેમ ન કરું' એવી વ્રત્તિ ધરી જોઈએ. કહ્યા ભેદ તો રહે જ, પણ માણુસ પોતાની ઉપરની કમ્પાએ જ જોવા કરે અને કેમ નીચે લાવવી તેના જ પ્રયત્નો કર્યા કરે અને અને આમ જીવનમાં અસંતોષ અને દોષ જોવા કરે તેને બદલે 'પોતાથી નીચે પડે લાને કેમ ઉપર લાવવા' એનો વિચાર અને પ્રયત્ન કરે તો સમાજમાલી સ્પર્ધા નીકળી જાય અને એને બદલે સકારની વ્રત્તિ જન્મે

'મારાથી ને નીચા છે તેને હું કેમ મદદર થાકે' એવી વ્રત્તિ રાખનાર પોતે નીચે પડતા જ નથી, એ તો ઉપર જ ચડે છે અને પોતાથી નીચેનાને ઉપર લે છે. પોતે કશું ખે તો નથી અને ખીજને સમૃદ્ધ કરે છે. આવી વ્રત્તિ સમાજમાં ફેલાય તો દેવનો નાશ થાય અને પ્રેમનો જન્મ થાય.

મારાથી નીચેનાને મારે ઉપર લાવવો એમ ને ધડીએ આપણે માન્યું તે ધડીએ જ આપણામાં પ્રેમ, સહનુવ્રત્તિ વગેરે લાગુગીએ જન્મે છે. દેવનો વિરોધી પ્રેમ છે એટલે જ્યાં પ્રેમ જન્મે છે. ત્યાં દેવ રહેતો નથી. આવી રીતે વિચારનાર અને આચારનાર કિચનીચના ભેદ મટાડે છે અને વર્ષભેદને ટાળે છે.

એટલા જ માટે મનુષ્યજીવનનું અને સમાજ-

જે પીઠ પરાઈ બાણે રે

હ વિ પચાલ

કયામા રોજ આવનારા એક બાઈએ યાત્રા કરવા જવાનું વિચાર્યું જતા પહેલા મહાત્માની ચરણવંદના કરવા આ થા

વંદન કરતી વખતે સતને ચરણે શ્રીફળ મૂક્યું, પચીસ રૂપિયા મૂક્યા, અને આશિષ વાચી સ તે ખૂબ જ સ્નેહપૂર્વક આશિષ આપી. સાથે સાથે, પગમા મૂકેલા પેલા પચીસ રૂપિયા પાછા આપવા માંડ્યા પેલા બાઈનું મન કચવાવા લાગ્યું.

એટલે મહાત્માએ કહ્યું, 'ભાઈ, અમારી પાસે ધન પડ્યું રહે એ સતુ નહિ એ એકદુ થાય તો ચિત્તને વિશ્લેષમા નાખે, ધ્યાન ધારણા બૃતાવે અને જીવન ધ્યેયમાંથી ચળાવે માટે કૃષ્ણ કરીને એ પાછું લેતા જવ'

પરતુ, પેલા બાઈનું મન તો સતને ચરણે મૂકેલી પેરી રકમ પાછી લેનાં કેમે કહ્યું માને નહિ ઉઘટે સતે એમની ભાવના સચવાય એવો રસ્તો રોપી કહ્યો એમણે કહ્યું "વારુ ભાઈ તમારો ખૂબ આગ્રહ છે તો આપની દક્ષિણા હું સ્વીકારી લઉં છું આપે અને આપી અને મે સ્વીકારી એટલે એ મરી થઈ, ખતુ ને? ઉવે તો મરી ઈન્જામા અવે તેમ તેનો ઉપયોગ કરી શકું ને?"

પેના ભાઈએ આનંદભરે કહ્યું હાસ્તે બાપજી, એમા શકા હોય જ યાત્રી ?

તે પછી બીજા વાગે યાત્રી અને યાત્રાની સાર્થકતાને ઉદ્દેશ મેળવીને એ ભાઈએ વિદાય માગી તે વખતે સતે કહ્યું 'ભાઈ, બહાર જવ છે તો મારું એક કામ કરશે ?'

પેલા ભાઈ ઉમડામાં હતા "એક નહિ બે

કહેને બાપજી !"

"તો, આટલી રકમ મારા કતી જેનું કાઈ ના હોય તેના દીન દુખિયાને રાહત મગે એવી રીતે વાપરશે ?" કહી પેના પચીસ રૂપિયા પેના બાઈના હાથમા મૂક્યા ભાઈથી હવે બેનાય તેમ ન હતું, સતે એમની દક્ષિણા પાછી નડોતા આપતા નવું કામ સોંપના હતા. એ કરાં વિના કેમ ચાલે? લામે હાથ કરીને એમણે એ રકમ લઈ લીધી

સતે મારી ભેટ સ્વીકારી નહિ એવો રહ્યો સઘો વિચાર પણ પેલા ભાઈના હાથમાંથી કઢી નાખવા માટે સતે કહ્યું

'ભાઈ, મર વર્તન નમને જરાક વિચિત્ર લાગશે પરતુ સાચી વાત એ છે કે અમારા જીવને તો તમારા જેવા પોષણના અનેક મળી રહે છે સાચી જરૂર તો જેને ધૃત્વર વિના કાઢનાય આધાર નથી એના નિરાધાર ભાઈઓને મદદ કરવાની છે અજ પના ખૂણામા બૂખના દુખે અટવાતા દુખી માનવ બધુઓને સહાર કરવામા ખરચાઈ જતું એ સાધુ આત્મજીને લાભે નું દાન દેતા કરતા અને મોગ મોટા મન-અમારો કરવા કરતા પણ ઘણું મોટું કમ છે સમાજથી તરછોડાએનાને મદદ કરવાનું કમ આ દક્ષિણ વડે મારા વરી કરશે તે મારા અતરની આશિષ તો આપની સાથે છે જ પરતુ તે પી કાચે સાથે સેનામા સુગધથી જેમ અજપરા ખૂણે પડેના પેના અસહાયની આશિર પણ આવી મળશે"

સતની ફિલસૂફી પેના બાઈને સમજાઈ ગઈ અહોભારના આસુ વડે સતના ચરણ ભીજી વીને એ ચાલતા થયા

રમનાનું અતિમ ધોર આશ્વે અમેન્તુ માન્ડું છે 'વસુ રૈવ કુટુંમકમ્ ની અવના જીવનમા ઉતારનાર રાગદેવરી પર બને એનામ પ્રેમ સકડ રની ભાગના બધાય

સ્પર્ધા, સહાર અને અમે સમાજરચનાનાં

આ ત્રણ પગથિયામાંથી ઊછ આગે તો આપણે સમાજ પડેલા પગથિયા ઉપર જ છે બીજા પગથિયા ઉપર પગ મૂકવાની કોશિશ કરે છે અને ત્રીજાને તો દુરથી જ જુએ છે એટલે જીવનમા શાંતિ પામવા રાગદેવથી પર થઈ જતું જ નો

ધરા આવી શકે છે નામુના પાસે તેણે આપણી તૈયારીઓ ચકાસી જોઈ છે જનરલ માણેકજીની જવાબદારીઓ વધી રહી છે

ઇન્દોરના તોફાનો

ઇન્દોરમાં ફાટી નીકળેલા કોમી તોફાનોએ ખતાવી આપ્યું છે કે આ દેશમાં ન્યાં અને ત્યાં જારેલા અમિ પડેલા છે વેરાવળમાં થએલા તોફાનોએ જ વાતનો અગાઉ નિર્દેશ કરી ગયા કેરળમાં મુસ્લીમો માટે અલગ જિલ્લો રચવો પડ્યો અને ત્યાંની સરકારને મોપલાઓને નમ્ર પડ્યું તે વાસ્તવમાં તે નિર્જાળતાનો એકરાર છે યુ પી આં પશુ મુસ્લીમોની સખ્યા ઘણી છે શેખ અબ્દુલ્લા રાવ અને દિવસ કોમવાદી પ્રવૃત્તિઓ ચલાવી રહ્યા છે મુસ્લીમ - સેનાના બીતપતો લખનોની શેરીઓમાં દેખા દેવા લાગ્યા છે ઇન્દોરના તોફાનો ચલાવું કારણ પશુ ગબીર ન હોય અહીં બજે કોમના કુસ્તી અખાડા છે એક કોમનો કુસ્તીખાજ છતી ગયો અને તેનું સરથક્ક કાઢ્યું એટલે થયા તોફાનો પોલિસની નિષ્ક્રિયતાની ટીકા પશુ થઈ છે અને છે લા સમાચાર મુજબ ફરજ બજાવવામાં ક્ષતિ માટે અમુક કર્મચારીઓને સરપેન્ડ પશુ કરવામાં આવ્યા છે પશુ આ સવાલ આખા ભારતનો છે કેરળમાં મત્રાપુરમ્ થયા પછી અને બ્યા બ્યા સયુક્ત સરકારો ચતા પર છે ત્યાં સોદાખાજનો સવાલ સપાટી પર આવવાનો જ તકવાદનું રાજકારણ બ્યારે જોર પકડી રહ્યું છે ત્યારે કોમવાદ પર સોદાખાજ ખેલનારાં પરિવર્તો ડાહ્યાડમરા થઇને ચાલ જોસી રહે તેમ માનવું વધુ પડતું છે ક્રમચારીનાં અસ્પૃશ્યતા વિષેના પ્રવચનોમાં સખતાઇ જતાવનાર કેન્દ્રીયશુદ્ધ ખાત્રુ આવા કિસ્સાઓમાં કુલકર્ણની નિદ્રા કેમ એ ચત્રુ હશે ?

અંધાલપનાં સો વર્ષ

જૂનાગઢના રાજ્ય વખતના અંધાલપે સો વર્ષ (ઉડીકતે ૧૦૨) પૂરાં કર્યાં ને નિમિત્તે ૨૧/૨૨ જૂને એક અથ પ્રદર્શન યોજવામાં આવ્યું જેમાં કેટલાક અપ્રાપ્ત મનથી અને ઉત્સાહિમિત પુસ્તકોએ સાર આપ્યુંજુ જમા યુ જૂનાગઢ પુસ્તકાલય જૂના પુસ્તકો બાગતમાં સમૃદ્ધ છે, પશુ તેનું મૂલ્યાંકન કોઈ સતોધક કે વિદ્વાન કરી શકે સ્થાનિક પ્રજા અથવા સ્થાનિક પશ્યોને ધરખાણેની સપાતિનું મૂલ્ય હોતુ નથી અંધાલપની માવજનમાં અથપાળેના કિસ્સો જ અસરકારક હોય છે સ્વ શ્રી ધૂનદેવેએ તા ૧-૫-૫૯ ના રોજ જૂનાગઢ લાઇબ્રેરીની વિઝિટખૂડમાં નીચે પ્રમાણે ને પ્યુ છે

“આજે વર્ષો પહેલાં જોયેલી લાયબ્રેરીની મુલાકાત લેતા ઘણો આનંદ થયો ખજા કરીને તો આ પુસ્તકાલયમાં કેટલીક જૂની આવૃત્તિઓ છે તે જોવાનો લાલ મળ્યો પુસ્તકાલયના અધિષ્ઠતા લાઇબ્રરી (ઈન્ડુમાર) જોશી ઘણા ઉત્સાહી અને સાહિત્યપ્રેમી માણસ છે એમણે રાક્ષમાળા ખાલા શકરની ઇતિહાસમાળા વગેરે જૂનાં મતા । આ બધા પુસ્તકોને એક જુલમ જ વિભાગમાં ‘રેફરન્સ બુક્સ’ તરીકે મૂકવાની એમની ઇચ્છા પ્રથમ પાન છે આ પુસ્તકોની જાળવણી માટે પશુ તેમણે શ્રમ લીધેલો જણાય છે આનંદ થયો ખીજી રીતે તો આ પુસ્તકાલય કિમતી છે જ પશુ જૂના પુસ્તકોની દૃષ્ટિએ એની મહત્તા છે એ વસ્તુ જૂનવા જેવી નથી લાઇબ્રરી જોશી પોતે સશોધનમાં પશુ રક્ષ થરાવે છે”

જૂનાગઢને આમણે આપ્રામી સાહિત્ય પરિષદ ભરાવાની છે ત્યારે સાહિત્યકારો, વિદ્વાનો ઇતિહાસ રસિકો અને સશે પંક્તના ધ્યાનમાં આવે તર્વા રીતે અંધાલપને પ્રકાશમાં લાવવું જરૂરી છે

*

માનવીને અનુકરણ કરવા ઉત્તેજવામાં ગૌરવ નથી પશુ માનવીની સુપ્ત શક્તિને સુક્તિ આપવામાં જ સૌથી મોટું ગૌરવ છે

— સ્વી-દ્રનાથ ઠાકુર

‘આત્મકથા’ (હિંદીમાં)

લેખક . ખાન અબુલ ગફારખા
પ્રકાશક . હિન્દ પેટ્રિટ લુક્ષ પ્રા. લિ.
છ. ટી રોડ રાહદરા દિલ્હી-૩૨.

સરહદ માંથી ગફારખાની હિંદીમાં પ્રાપ્ત થતી આત્મકથા મોડે મોડે પણ ઉપલબ્ધ બની છે તે મોટી વાત છે. પ્રકાશકે સાચું જ કયું છે : “હમે ગર્વ છે કે કિ કિસી ભાષામે પઠવીવાર જાદ-શાહ ખાન કી આત્મકથા કે પ્રકાશન કા સૌભાગ્ય હિન્દ પેટ્રિટ લુક્ષ કા પ્રાપ્ત હુઆ છે વહ એક બલિદાની મહાપુરુષ કે ક્રાંતિકારી જીવન કી કહાની છે જે કિ ઐતિહાસિક દષ્ટિસે અત્યંત મહત્વપૂર્ણ છે.” ભારતની બધી જ ભાષાઓમાં હવે આ આત્મ-કથા પ્રાપ્ત બને એવી અલિધાયા રાખવી રહી; બાદશાહખાનના જીવન પ્રસંગો, ગાંધીજીની માફક, અપ્પરગી અને પ્રેરણાદાયક છે. આત્મકથાની ભાષા અત્યંત સીધી, સારી અને પ્રવાહી છે. આપણે એક પ્રકરણનો રસાસ્વાદ કરીએ :

“પેશાવરથી મને ડેગ ઇસ્માઈલખાં લઈ ગયા પરંતુ ત્યાંથી લઈ જતી વખતે પામમાં જે બેઠીએ પહેરાતી હતી તે તો રાખી જ. એક કોઠડીમાં મને પૂગી દેવામાં આવ્યો બીજે દિવસે ૨૦ શેર થકે” જવા માટે મને આપરામાં આવ્યા. એટલું સાહે હતું કે થકેના નામે ખાની ફાંસી જ હતી — અદરથી મનેડાએ બધું ફેલી ખાધું હતું — એટલે જવામાં મુસીબત ન પડી. અહીંનો જેલર એક ઘરડો મુસ-લમાન હતો. સિપાઈમાંથી આ પદ તેને મળ્યું હતું, અંગ્રેજ બીડકલ જાણતો ન હતો અને થોડા વખતમાં પેન્શન પર ઉતરવાનો હતો. જેલનો સુપ્રિન્ટેન્ડેન્ટ એક અંગ્રેજ હતો અને અંગ્રેજ સિપાઈ કોઈ ખાવા તેને ન આપડતો એટલે મને ત્રાસમ કમીને ડેપુટી જેલર જેવું બધું કામકાજ કરતો.

જેલર બહુ સાફ દિલ આદમી હતો. પશુ ગજારામ લામિયો અને કુષ્ટ હતો, અને લાંચ લેવા માટે ફેદીઓમાં અદરો અદર ઝગડો કરાવતો.

એક દિવસ હું ચક્કી ખીસતો હતો ત્યાં દારોગા આવીને મને કહેવા લાગ્યો : ‘તમારે થંડીએ જણવું નહિ.’

મેં પૂછ્યું : ‘શા માટે ?’

દારોગાએ જવાબ આપ્યો : ‘ખુદા બ્યારે મને પૂછતો કે આ જેલમાં ચીદસો કેદીઓ આવેલા તેમાં એક ખુદાઈ ખિદમતગાર પશુ હતો અને તેની પાસે મેં થંડી પીસાવેલી ત્યારે શો જવાબ દઈશ ?’

તેનું મન રાખવા મેં ચક્કી ફેરવવી બધ કરી અને તેના ગયા જાદ ફરીથી શરૂ કરી. તે બહારથી ફરવાળના કાણામાંથી મારી ઠીલચાલ નોતો હતો. ફરીથી મારી પાસે આવીને કહ્યું : ‘શા માટે તમે જણવાનું છોડવા નથી ?’

મારી સામેની હારમાં ચક્કી પીસી રહેલા એક ફેદી વરફ ફાંવીને મેં દારોગાને કહ્યું : ‘કોઈ ખૂન કે ડાકુગીરીના અપરાધ માટે તેને ચક્કી પીસવી પડે છે. આવા ખરાબ ફૂલ માટે આ સજા ભોગવે છે. મારો અપરાધ ધણો ઉમદા છે. મારા ઉચ્ચ હેતુઓ માટે જ હું થંડી ફેરવું છું !’

બીજે દિવસે દારોગાએ ચક્કીના જમાદારને મારા માટે ભલામણ કરી કે મને થકેને બદલે લોટ આપવો. બીજે દિવસે જમાદાર મારી પાસે થકે અને લોટ બન્ને લઈને આવ્યો અને કહ્યું : ‘શાદેખ તપાસવા આવે તો જ આ થકે તમારે જવા માટે આપ્યા છે !’

મેં તેને કહ્યું : ‘શાદેખ નો મને પૂછતો કે મને થકે અપાવ છે કે લોટ તો મારાથી અસલ નહીં કહેવાય — મારે કહેવું પડશે કે મને લોટ આપ-

વાર્મા આવે છે'

જમાદગ્ર મલરાઈ ગયો : 'તો તો મારી
નોકરી ગયી !'

મે' તેને કહ્યું : 'એવી તો મારી ચે ઇચ્છા
નથી. એટલા મારે કહું છું કે મને ઇચ્છે જ આપવાનું
ચાલુ રાખજો.'

આ નેહનો ખોરાક બેઠું જ ખરાબ રોટીમાં
માટીનું પ્રમાણ એટલું બધું હતું. કે તેને ચાવવાનું
મુશ્કેલ બની જતું, શાક પછી એટલું ખરાબ કે
જનવર પછી મોઝાડે નહિ. દારોગાએ' મને
અનેકવાર કહ્યું કે મારે મારે ધાળી તે પોતાને ઘેરથી
મોકલશે પણ મે' તે વાત સ્વીકારી નહિ. દૂધની
વહેચણી કરનાર અને વધુ દૂધ આપવા ઇચ્છતો
હતો પછી તે લેવાની પણ મે' ના પાડી દીધી કેમકે
મારા કૂપનમાં દૂધની પરાવાનગી ન હતી. ખીજ
કાંઈના બાગમાંથી મને દૂધ આપવાની તેને સૂચના
હતી જેની મે' ના પાડી દીધી.

ગંગારામ 'એજન્ટ' મારફત મને કહેડાવતો હતો
કે થોડાક પૈસા એના ખિસ્સામાં પડે તો આ ચક્રીની
પળોજીમાંથી મારો છૂટકારો થાય. વળી પેશાવરના
આદમી માટે કોટડીમાં રહીને ધકે' જળવાની વાત
શરમજનક હતી. મારી વતી ખીજએએ પૈસા ચૂક
વવાની તૈયારી બતાવી હતી. પણ એની વાત સાંભળીને
જા'હું હેરાનહેરાન થઈ ગયો. મે' કહ્યું : 'હાંચ દેવી
સારી વાત નથી. માટે તમે પણ નહીં આપો - કું'
તો કહી આપવાને' જ નથી. મે' એટલા માટે
નેહવાસ સ્વીકાર્યો છે કે જમીન આપવાની મે' ના
પાડી દીધી છે. ને હાંચ આપવી હોત તો જમીન
ન આપું ?'

એક દિવસ ચક્રી ફેરવતો હતો અને ડાહ્યામાં
શાક પડ્યું હતું ત્યાં નેહના સુપ્રિન્ટેન્ડેન્ટ સાહેબ
આવી પહોંચ્યા. તેમને શાક જવાણીને મે' કહ્યું : 'એક
ખિલાડીને મે' આપી જોયું તેજે સધું પણ નહિ-
પણ એને પણ ખાવાને માટે અથોળા તમે તો
મનુષ્યોને પીરસો છો !'

શાક નેહને તેમજે કહ્યું : 'શાક તો બધું

મજાનું છે !'

હવે મારે તેમને શું કહેવું? તરત જ મે'
ખીજ વાત ઉપાડી. મે' કહ્યું : 'જુઓ સાહેબ, સામેની
કોટડીનો કેદી - તેના હાથપગમાં બેડો છે - મારા હાથ-
પગમાં પણ છે. તે પણ વીસ શેરા ધકે' દબે છે - હું
પણ દબું છું. તે પણ કોટડીમાં પૂરાયો છે અને હું
પણ. તેણે શું અપરાધ કર્યો છે અને મારો અપરાધ
શું છે? આપના પોતાના દેશમાં મારા જેવો કેદી
હોય તેના તરફ કેવો વતવવ થાય છે?'

સુપ્રિન્ટેન્ડેન્ટ સાહેબે કાંઈ જવાબ આપ્યો
નહિ, અને 'ચાલ્યા ગયા. ખીજે દિવસે માડું મજૂરી-
કામ બદલી આપ્યું. લીફાફા કવર ખનાવવાના કાર-
ખાનામાં મને મોકલ્યો. એક દિવસ સુપ્રિન્ટેન્ડેન્ટ
સાહેબ ત્યાં આવ્યા અને મને કહ્યું 'થોડા દિવસોમાં
મને કોટડીમાંથી મુક્તિ મળતો. આ કારખાનામાં
સીમા પ્રાંતના જ બધા કેદીઓ હતા; તેઓ આસ-
પાસમાં ગઈકા કરી બેસતા; તે બધા જ મારી
પાસે આવતા અને હું તેમની વચ્ચે સુસેત કરાવી
આપતો.

નેહમાં એવા કેદીઓ પણ હતા જેઓ અમથી
બહુ હરતા. અને અમથી બચવા ગંગારામને હાંચ
આપતા હતા. મે' આ લોકોને હાંચ આપતા અટ
કાખા પરિણામે ગંગારામને ધકે' કડો પડી ગયો
મને અડી થી ખીજ કાઈ નેહમાં મોકલવાની પેરવા તેજે
શર કરી. હું નેહમાં રહીને પ્રધાર કાપે' કડું છું
એવો મારી વિરહનો રિપોર્ટ તેજે સુપ્રિન્ટેન્ડેન્ટ
ઉપર મોકલ્યો. નેહમાં મારા રહેવાથી ચિસ્તનો
ગંભીર મુદ્દો જોશે ઘસે એવો મજબૂત કેલ્ક્યુલેશન
જોશે કરી દીધો. સુપ્રિન્ટેન્ડેન્ટ મારી પાસે
આવી વધુ પૂછનાજી કરી. તેમને ખાત્રી થઈ ગઈ
કે ગંગારામે ખોટું લખાવે રિપોર્ટ કર્યો હતો.
પરંતુ વચ્ચે ચિસ્તનો પ્રશ્ન એવી રીતે મૂકી દીધો
હતો કે અંગ્રેજો પાસે એ એક જ યામના નેરે
ધાતું કામ કહાવી શકે જ ન, મને ડેરાજાગીમાંની
નેહમાં મોકલવાનું નક્કી થયું. પેશાવરની નેહમાં
મે' બે માસ ગાળ્યા, અડી પણ લગભગ એટલો જ
સમય ગાળ્યો દરવાજા માડું વજન ૫૧ પોંડ ધડી

અયુ' અને ખરાબ ખોરાકને લીધે મારા દાંત નળના પડી, એને પાયોરિયા લાગ્યું પડી ગયો.

એક દિવસ, જેલમાં પોલિસની મોટરગાડી આવીને ઊભી રહી, જેની ચારેતરફ પકડા લગાવ્યા હતા. મારા પગમાં બેસી હતી-હાથમાં હાથકડી અને ગળામાં નંબરનું પાટિયું-મારો આ દિશર કેવો લાગતો હતો ? સોકોની નજરમાં હું કેવો લાગતો હોયશ ? ખેર. એ પર્દાનશીન ગાડીમાં બેસાડીને મને ફર્માખાન પહોંચાડી દીધો. પરંતુ ત્યાંથી રેલ-ગાડી ઉપડી ચૂખી હતી અને આખી રાત સ્ટેશન ઉપર ગાળવી પડી. ત્યાં કોઇને મારી પાસે આવવાની છૂટ ન હતી કે ન કું કોઇની પાસે જઇ શકતો. મારી હાથકડી પણ ખોલવાની છૂટ ન આપી. મારી સાથેના પોલિસવાળા બધા જ પગતુન હતા અને મગ્ગની વાત એ હતી કે મુખ્ય જમાદાર મારા જ વતની ત્રાણકાનો હતો. તેનું નામ હવું નાદિરખાં.

ખીજે દિવસે રેલગાડીમાં નોકરોના કુખામાં મને ચડાવ્યો. રસ્તામાં જે જે સ્ટેશને ગાડી ઊભી રહેતી ત્યાં કડક જતો મારી ઉપર બેસી જતો. જેથી કોઇ મારી પાસે આવી ન શકે. છેવટે અમે ગાઝીપાટ પહોંચ્યા. ત્યાં મને લેવા જે પોલિસ આવી હતી તેનો મુખી હિંદુ હતો. તેણે મારી પાસે આવી પહોંચી જમાદાર પાસેથી મારો ચાજી લીધો અને મારી હાથકડી ખોલી નાખી અને મને કહ્યું:

“આવો - જરા સ્ટેશન પર હરોડરો-” તેની સાથે ફરી રહ્યો હતો ત્યાં પેલો પહોંચી જમાદાર દોડતો આવીને હિંદુ પોલિસ અધિકારીને કહેવા લાગ્યો:

“આ તમે શું કરો છો ? મારા ઉપર નામોશી લગાડશો તમે!”

હિંદુ પોલિસ અધિકારીએ જવાબ આપ્યો: “હવે તેઓ મારા ચાજીમાં છે. અને તેમની બધી જ જવાબદારી મારે શિર છે જાહેર, જાહેર તમે સીદ ચિંતા કરો છો ?”

થોડીવાર પછી પોલિસ અને કેસ ગાઝીખાં,

છર્ષ જમા-રવાના થઈ. નદીને કિનારે પહોંચ્યા અને નાવમાં બેસી સિંધુ નદી જોળાળી, સામે કાઠે ગયા તો ટંગિા તૈયાર હતો. ટાંચમાં બેસી કેસ ગાઝીખાંની જેલમાં પહોંચી ગયા. જેલના ફરવાળ પાસે કર્નલ અબ્દુલમજીદખાંના પુત્ર અબ્દુલરશીદ, લાલા દુનીચંદ અબ્દુલલી સાથે વાતચીત કરતા હતા. જેવો હું જેલની અંદર ગયો તો લાલા દુનીચંદ કહ્યું: “તમને પહેલવહેલા જોયા ત્યારે લાગ્યું કે કોઇ ભયંકર કાલિલ ડાકુને અહીં લાવવામાં આવ્યો છે!”

જેલની અંદર ગયા પાદ, મારી ખેડીઓ કાઠી નાખવામાં આવી. આ એક નાનકડું જેલખાનું હતું અને પંજાબના રાજદારી કેદીઓ અહીં રાખવામાં આવતા હતા. એક બેરેકમાં ‘સી’ વર્ગના અને બીજામાં સ્પેશિયલ વર્ગના. મને ‘સી’ વર્ગમાં ચૂકવામાં આવ્યો. જેલનો સુપ્રિન્ટેન્ડેન્ટ સારો માથુસ હતો. રાજદારી કેદીઓને ધઉં અપાતા. તેઓ હાથે જ સાફ કરીને લોટ ઢળતા અને રોટલી હાથે ખનાવતા - સાકાભાજી પણ હાથે ખનાવવાની છૂટ હતી. ‘બેડી’ પહેરી રાખવાની મોટી મુશ્કેલીમાંથી મને મુક્તિ મળી અર્ધ હતી. ‘સી’ વર્ગના કેદીઓ રીપ અને હિંદુ હતા. તે બધા જ પ્રેમાળ પ્રકૃતિના હતા. સ્પેશિયલ વર્ગના કેદીઓને મારા વિષે ખબર પડી કે તેમણે સુપ્રિન્ટેન્ડેન્ટને આગ્રહપૂર્વક વિનંતિ કરી કે તેમના બેરેકમાં મને રાખવામાં આવે. સુપ્રિન્ટેન્ડેન્ટ એક સબજન મુસલમાન હતો અને તેમની વિનંતિ માન્ય કરી મને સ્પેશિયલ વર્ગમાં રાખ્યો અને ચરખો કાંતવાનું કામ સોંપવામાં આવ્યું. છપ્પરની મારા ઉપર એક બોટી કૂપા કે કેસા ઇન્દમા-ઇલખાંથી બદલીને કેસ ગાઝીખાં મને મોકલ્યો. ત્યાં જો અને રાખ્યો હોત તો જીવંતો ત્યજી ના રહેતો જે વિદાન અને ભદ્ર લોકની સોગતનો લાભ અહીં મળ્યો તેની ત્યાં આશા જ ન હતી. સૌથી મોટો લાભ એ મળે કે પંજાબના સોડા સાથે મારે ગાંઠ સંપર્ક-જોળખાણ અર્થાત; તે ઉપરાંત એક બીજાના ‘વિચારો’, ‘કિલ્લોતીની’ આપણે મધ. વળી તેમણે મારી પ્રાર્થના, સરકારની વિરૂદ્ધ, અખખારોમાં એવું અપ્રદાન અલાવ્યું કે થોડા જ સમયમાં પંજાબ સર-

કારને મને 'રૂપેચિપ્ત' વર્ષમાં મૂકવાની ફરજ પડી.

ડેરા ઈસ્માઇલખાંના મંદા જોરાકથી મારા દાંત ખગડી ગયા હતા; અહીંના સુપ્રિન્ટેન્ડેન્ટે મારા દાંતની ચિકિત્સા માટે મને લાહોર સેન્ટ્રલ જેલમાં મોકલ્યો. ત્યાંનો જેલર જોરદીન હતો અને રાષ્ટ્રવાદીઓ તથા દેશ ભક્તો તરફ તેને નફરત હતી. અંગ્રેજોને ખુશ રાખવા તે બહુ કડોર બનતો. તેના બદલામાં કેડીઓની સાથે મને તેવો વર્તવ કરવાની અંગ્રેજોએ તેને છૂટ આપી હતી. જેલની અંદર ખિલાફત અને કોંગ્રેસ બંને પક્ષના કેડીઓ હતા. હું ખિલાફત ચળવળનો કેડી હતો. મને તેમનાથી જુદો પાડી, એક અલગ કેટરીમાં રાખવામાં આવ્યો. અહીં ઘણા શીખ કેડીઓ હતા. તેમને એટલા માટે કેદમાં પૂર્યા હતા કે તેઓ “સત્ શી અકાશ”નું સૂત્ર પોષારતા હતા ! શીખોમાં એક પ્રમળ ભાવના પેદા થઈ હતી. જે સત્તાવાળાઓ તરફથી અત્યાચાર વધતો થયો તેમ તેમની ભાવના વધુ પ્રમળ બનતી ગઈ.

ખિલાફતવાળાને મને અલગ રાખ્યાની ખબર પડી કે તેમણે ખૂબરાણ મચાવ્યું. બીજે દિવસે કેટરીમાંથી મને મુક્ત કરી, રજદારી કેડીઓની સાથે મૂકવામાં આવ્યો. અહીં આગા સફદર, મલિક લાલખાં લાલા લખપતરાય જેવા સ-માજ કેંગ્રેસી કેડીઓ પણ હતા. આ મહાનુભાવો સાથે વિચાર-વિમર્ષ કરવાનો અવસર મને મળ્યો.

થોડા દિવસો પછી દાંતના ડોક્ટર આવ્યા તેમની પાસે મને લઈ જવામાં આવ્યો. તેમનું નામ

હતું પ્રેમનાથ - અરેબર તે એક પ્રેમની મૂર્તિરૂપ હતા. તેમણે મારા દાંત તપાસ્યા - એક બે કાઠી નાખ્યા - બાકીના સાફ કર્યા. તેમના કહેવા મુજબ ખરાબ જોરાક લેવાથી પાયોરિયા થયો હતો. તેમણે મને કેટલીક સ્વચ્ચાર-વિધિઓ પણ કહી, મેં તેમને કહ્યું કે હું એક અમીર આદમી છું - મારી પાસે પૈસા છે તો કૃપા કરી આપની ફી લઈ લો પણ તેમણે ના જ પાડી મેં બ્યારે તેમને બહુ આમત્ત કર્યો ત્યારે તેમણે કહ્યું: “આપે શું અપરાધ કર્યો છે ? દેશ અને દેશવાસીઓની સેવા કરતાં અહીં આવવું પડ્યું છે. આપની પામેથી હું ફી લઉં તો આ વાતની મને સરમ નહીં થાય ! આપના નેટલું ખસિદાન કદાચ હું ન આપી શકું” પણ આટલી સેવા તો અવશ્ય ફરી શકું !”

આ પ્રકરણનો ઉલ્લેખ એટલા માટે કર્યો છે કે “સરહદના એક પકાઈ માટે જેલ જીવનનો પાતનાખર્યો અનુભવ તેના સ્વભાવથી તદ્દન વિરુદ્ધ છે છતાં જો ગાંધીશાહી આચરણ અને આત્મમનિદાનની લબ્ધ ભાવનાને તેઓ મૂર્ત બનાવે છે તેનું દર્શન થાય છે. શા માટે આપણે તેમને ‘સરહદના ગાંધી’ કહીએ છીએ તેનો પણ ખજાલ મળે છે. આત્મકથાનું એક-એક પક્ષરણ સૌમ્ય ખડા કરે છે અને ગદ્યકારમાંની પ્રતિભાનું એક પછી એક પાસું રજૂ કરે છે. ગાંધી ચળાવેલી વર્ષમાં, નહેરુ શાંતિ-પારિતોષિક અર્પણ થયું તે વર્ષમાં - અને ભારતમાં તેઓ આવવાના તે વર્ષમાં આ આત્મકથાનું પ્રકાશન સમયોચિત બની રહે છે.

તખ્તેશ્વર પ્લેટમાં આવેલ સંસ્થા “ધરણા પ્રગથન મંદિર” તરફથી તાજેતરમાં નીચેની પુસ્તિકાઓ પ્રગટ થઈ છે. આ તમામ પુસ્તિકાઓનાં લેખક શ્રી હરભદ્ર ત્રિવેદી છે. બ્લાક મહિમા : (કિ. એક રૂપિય) શિક્ષણ પદ્ધતિઓની ધરેક અને વડિલોના રૂઢ વિચારો વચ્ચે જોવાયેલા બાબતને સત્તી રીતે કેવી રીતે સમજી શકાય તે અંગે આ પુસ્તકમાં રસપ્રદ સમગ્રણ આપવામાં આવી છે. અતત્ક કથા : (કિ. દોઢ રૂપિય) સચાસો પાનાની આ પુસ્તિકામાં બાળકો અને કુમારોને રસ પડે તેવી અનિવાર્ય રસભરી કથાઓ આપવામાં આવી છે. આ પુસ્તકના બીજા ભાગમાં ચાર વાર્તાઓ આપવામાં આવી છે. જીવનની કેળવણી : (કિ. એક રૂપિય) આ પુસ્તિકામાં પાંચાની કેળવણીની ભૂમિકા સમજાવવામાં આવી છે. મનોવિજ્ઞાનનો અભ્યાસની જરૂર ઉપર લેખકે બ્લાક ભાર-મુકબો છે. બાળકોની કથની : (કિ. એક રૂપિય) આ નાનકડી પુસ્તિકામાં પાંચ કિશોરનાં સાચા આત્મકથાંતો આપવામાં આવ્યા છે. સ્વાતંત્ર્યનો પ્રયોગ : (કિ. દોઢ રૂપિય) એક દલકા બાદ આ પુસ્તક ફરી પ્રગટ કરાઈ છે. શિક્ષકો અને વિદ્યાર્થીઓને આ પુસ્તક ઉપયોગી નીવડશે. લખના બેઠ : (કિ. આઠ આના) બાળકો અજવી શકે તેવી આ એક રસપ્રદ એકાંકી નાટક છે.

always
be beautifully
dressed in
thackersey's
everfresh

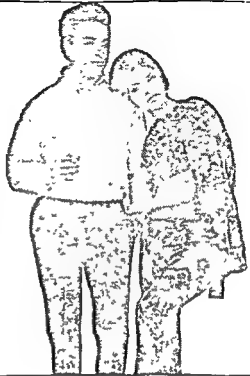
Dreamy outfit to relax in made from
'everfresh' (67% 'Terene', 33% Cotton)
fabric that refuses to crease or crumple
in a gay tantalising screen print with
handsome dreamboat in matching stripes!

Also 100% Cottons made

TEBILIZED and for tested crease-resistance
and a wide range of Shirts, Slacks, Screen Prints,
Polo shirts, Cambrics, Jacquards and Ties.

THE HINDOOSTAN SPINNING & WEAVING MILLS LTD.
THE INDIAN MYLARS LTD.
9, Apollo Street, Bombay 1

thackersey group 'Makers of Fine Cottons'

અમારાં પ્રકાશનો

આવા હતા બાપુ-૧-૨-૩-૪-૨-૦૦	
ગાંધી ગુરુ —	— ૧-૨૫
ગીતાજીવિ એક અધ્યયન —	— ૧-૨૫
અવ્લાહના બદાઓ —	— ૦-૩૦
મસ્તીની પળોમા —	— ૦-૭૫
ગાંધીજી સાથે જીવનયાત્રા —	— ૦-૨૦
ગુરુદેવ સાથે જીવનયાત્રા —	— ૦-૨૦
શ્રી રામકૃષ્ણ પરમહંસ સાથે જીવનયાત્રા —	— ૦-૨૦
શ્રી રમણ મહર્ષિ સાથે જીવનયાત્રા —	— ૦-૨૦
શ્રી રામદાસ સાથે જીવનયાત્રા —	— ૦-૧૫
શ્રી અરવિંદ સાથે જીવનયાત્રા —	— ૦-૧૫
મા આનંદમયી સાથે જીવનયાત્રા —	— ૦-૧૫
રામતીર્થની રત્નમાલા —	— ૦-૩૫

કારને મને 'સ્વેચ્છિક' વર્ષમાં મૂકવાની ફરજ પડી.

કેરા ઈસ્માઇલખાનના અંદા ખોરાકથી મારા દાંત ખગડી ગયા હતા; અહીંના સુપ્રિન્ટેન્ડેન્ટ મારા દાંતની ચિકિત્સા માટે મને લાહોર સેન્ટ્રલ જેલમાં મોકલ્યો. ત્યાંના જેલર ખૈરદીન હતો અને રાષ્ટ્રવાદીઓ તથા દેશ ભક્તો તરફ તેને નફરત હતી. અંગ્રેજોને ખુશ રાખવા તે બહુ કઠોર ખનતો. તેના બદલામાં કેદીઓની સાથે અમે તેવો વર્તણૂક કરવાની અંગ્રેજોએ તેને છૂટ આપી હતી. જેલની અંદર ખિલાફત અને કોંગ્રેસ બન્ને પક્ષના કેદીઓ હતા. હું ખિલાફત ચળવળનો કેદી હતો. મને તેમનાથી જુદો પાડી, એક અલગ કોઠડીમાં રાખવામાં આવ્યો. અહીં ઘણા શીખ કેદીઓ હતા, તેમને એટલા માટે કેદમાં પૂર્ણ હતા કે તેઓ "સત્ શ્રી અકાલ"નું સૂત્ર પોકારતા હતા ! શીખોમાં એક પ્રબળ ભાવના પેદા થઈ હતી, જેલ સત્તાવાળાઓ તરફથી અત્યાચાર વધતો થયો તેમ તેમની ભાવના વધુ પ્રબળ બનતી ગઈ.

ખિલાફતવાળાને મને અલગ રાખ્યાની ખબર પડી કે તેમણે બૂમરાણ મચાવ્યું. બીજા દિવસે કોઠડીમાંથી મને મુક્ત કરી, રાજદારી કેદીઓની સાથે મૂકવામાં આવ્યો. અહીં આગા સફદર, મલિક સાલખાં લાલા સજવતરાય જેવા સન્માન્ય કોંગ્રેસી કેદીઓ પણ હતા. આ મહાનુભાવો સાથે વિચાર-વિમર્ષ કરવાનો અવસર મને મળ્યો.

થોડા દિવસો પછી દાંતના ડોક્ટર આવ્યા તેમની પાસે મને લઈ જવામાં આવ્યો. તેમનું નામ

હું પ્રેમનાથ - ખરેખર તે એક પ્રેમની મૂર્તિરૂપ હતા. તેમણે મારા દાંત તપાસ્યા - એક બે કાઠી નાખ્યા - પાછીના સાફ કર્યા. તેમના કહેવા મુજબ ખરાબ ખોરાક લેવાથી પાયોરિયા થયો હતો. તેમણે મને કૃત્રીક ઉપચાર-વિધિઓ પણ કહી. મેં તેમને કહ્યું કે હું એક અમીર આદમી છું - મારી પાસે પૈસા છે તો કૃપા કરી આપની ફી લઈ લો પણ તેમણે ના જ પાડી મેં જ્યારે તેમને બહુ આગ્રહ કર્યો ત્યારે તેમણે કહ્યું: "આપે શું અપરાધ કર્યો છે ? દેશ અને દેશવાસીઓની સેવા કરતાં અહીં આવવું પડ્યું છે. આપની પાસેથી હું ફી લઉં તો આ વાતની મને ધરમ નહીં થાય ? આપના નેટલું બલિદાન કદાચ હું ન આપી શકું" પણ આટલી સેવા તો અવસર ફરી શકું !"

આ પ્રકરણનો ઉદ્દેશ્ય એટલા માટે કર્યો કે "સરહદના એક પહાળું માટે જેલ જીવનનો પાતનાભર્યો અનુભવ તેના સ્વભાવથી તદ્દન વિરુદ્ધ છે હતાં જે ગાંધીશાહી આચરણ અને આત્મમલિદાનની ભવ્ય ભાવનાને તેઓ મૂર્ત બનાવે છે તેનું દર્શન થાય છે. શા માટે આપણે તેમને 'સરહદના ગાંધી' કહીએ છીએ તેનો પણ ખ્યાલ મળે છે. આત્મકથાનું એક-એક પક્કરણ રોમંચ ખડા કરે છે અને ગફફારખાંની પ્રતિજ્ઞાનું એક પછી એક પામું રજૂ કરે છે; ગાંધી શતાબ્દી વર્ષમાં, નહેરુ યાંત્રિ-પારિતોષિક અર્પણ થયું તે વર્ષમાં - અને ભારતમાં તેઓ આવવાના તે વર્ષમાં આ આત્મકથાનું પ્રકાશન સમરોચિત બની રહે છે.

તખ્તેશ્વર પ્લોટમાં આવેલ સંસ્થા "ધરયાળા પ્રકાશન મંદિર" તરફથી તાજેતરમાં નીચેની પુસ્તિકાઓ પ્રગટ થઈ છે. આ તમામ પુસ્તિકાઓનાં લેખક શ્રી હરભાઈ ત્રિવેદી છે. બાકી મહિમા : (કિં. એક રૂપિય) શિક્ષણ પદ્ધતિઓની ધરેડ અને વડિલીના રૂઢ વિચારો વચ્ચે ખોવાયેલા બાળકને સાચી રીતે કેવી રીતે સમજ સકાય તે અંગે આ પુસ્તકમાં રસપ્રદ સમજણ આપવામાં આવી છે. ભૂતક કથા : (કિં. દોઢ રૂપિય) સવાસો પાનાની આ પુસ્તિકામાં બાળકો અને કુમારોને રસ પડે તેવી અગિયાર રસભરી કથાઓ આપવામાં આવી છે. આ પુસ્તકના બીજા ભાગમાં ચાર વાર્તાઓ આપવામાં આવી છે. જીવનની કેળવણી : (કિં. એક રૂપિય) આ પુસ્તિકામાં પાંચાની કેળવણીની જુમિકા સમજાવવામાં આવી છે. મનોવિજ્ઞાનના અભ્યાસની જરૂર ઉપર લેખકે આશ્ચર્યકથા છે. બાળકોની કથની : (કિં. એક રૂપિય) આ નાનકડી પુસ્તિકામાં પાંચ કિશોરની સાચા આત્મજીવનનાં આપવામાં આવી છે. સ્વાતંત્ર્યનો પ્રયોગ : (કિં. દોઢ રૂપિય) એક દેવકા બાદ આ પુસ્તક ફરી પ્રગટ કરાયું છે. સિદ્ધાંતો અને વિદ્યાર્થીઓને આ પુસ્તક ઉપયોગી નીવડશે. ભયનો બેદ : (કિં. આઠ આના) બાળકો અજીવી થકે તેની આ એક રસપ્રદ એકાંકી નાટક છે.

always
be beautifully
dressed in
thackersey's
everfresh

Dreamy outfit to relax in made from
everfresh (67% Terene 33% Cotton)
fabric that refuses to crease or crumple
in a gay tantalising screen print with
handsome dreamboat in matching stripes!

Also 100% Cotton made

TEBILIZED for 100% cotton-terene blends

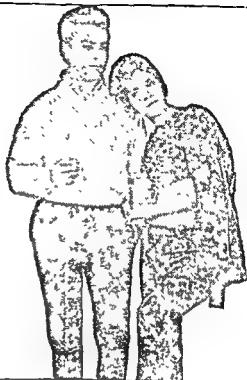
and a wide range of Shirts, Suits, Sarees, Pajamas,
Poplins, Voiles, Cambrics, Jacquards and Tencels.

THE HINDOOSTAN SPINNING & WEAVING MILLS LTD.

THE INDIAN TEXTILE CO. LTD.

8, Apollo Street, Bombay

thackersey group *Makers of Fine Cottons*

અમારાં પ્રકાશનો

આવા હતા બાપુ-૧-૨-૩-૪-૨-૦૦	
ગાંધી ગુરુ —	૧-૨૫
ગીતાજી સેક અધ્યયન —	૧-૨૫
અસ્તાહના બહાઓ —	૦-૩૫
ભરતીની પંજોમા —	૦-૭૫
ગાંધીજી સાથે જીવનયાત્રા —	૦-૨૦
ગુરુદેવ સાથે જીવનયાત્રા —	૦-૨૦
શ્રી રામકૃષ્ણ પરમહંસ સાથે જીવનયાત્રા —	૦-૨૦
શ્રી રમણ મહર્ષિ સાથે જીવનયાત્રા —	૦-૨૦
શ્રી રામદાસ સાથે જીવનયાત્રા —	૦-૧૫
શ્રી અરવિંદ સાથે જીવનયાત્રા —	૦-૧૫
મા આનંદમયી સાથે જીવનયાત્રા —	૦-૧૫
રામતીર્થની રત્નમાલા —	૦-૩૫

સુંદર, સ્વચ્છ અને મુઘડ છાપકામ માટે

સુરૂપ મુદ્રિકા તમને મેંદદરેંપે બનશે

સુરૂપ મુદ્રિકા, રેસકોર્સ રોડ, કન્ઝા છાયાલય સામે, રાજકોટ-૧

વૈષ્ણવજ્ઞા

વર્ષ : ૮]

ઓગસ્ટ - ૧૯૬૮

[અંક ૫]

અનુક્રમણિકા

પૃષ્ઠ :	લેખ	લેખક .
૧૭૦	દેવ-દર્શન	દે. વા.
૧૭૧	ભક્ત	દે. વા.
૧૭૨	બાપુનો પત્ર	
૧૭૩	પરિભ્રમણ	‘આશુતોષ’
૧૬૬	અકસ્માત કે અમરકાર....	શ્રીધરાણી
૧૭૭	અદ્ભુત પ્રસંગો	વસંત પટેલ
૧૮૦	મારો લખચુ તો વનમાં ગયો છે !	રતુભાઈ અદાણી
૧૮૭	સાચી કથાવાની	કનોયાલાલ વાઘાણી
૧૮૮	નખનું તરંગમાન ..	આચાર્ય ઉભરીપ્રસાદ
૧૯૧	યાસો ફરીએ	હિ. ધ. મહેતા
૧૯૩	ગાંધીભક્ત નેહરુ	ઉચ્છરજરાય ટેબર
૧૯૧	ગતિ અને દિશા	પ્રકાશ ભલજર
૧૯૮	છોટો ગાંધી ..	ઈન્દુભાઈ દવે
૨૦૦	કોની બાઈ ?	નીલા ગાંધી
૨૦૧	સર્વોદય વાળી....	રવિશંકર મહાશાજ
૨૦૩	અવશોકન .	શિ.

સૂચના

[ગ્રાહકોને]

દર માસની બારમી તારીખે આ ક્રમનિદ્ધ વાપ છે.

પદરમી સુધીમાં અક ન મળે તો પોસ્ટ ઓફિસમાં તપાસ કર્યા પછી કાર્યાલયને જણાવવું અક શિલ્પિકામાં મળે તો મોકલવાશે.

નમ તે મહિને ગ્રાહક થઈ શકાય છે

આ માનિકમાં પ્રમિદ્ધ થતા વિચાર જ તે લેખકના છે સપાદક તે વિચારમાં સમત છે જ તેમ માનવું નહિ

[લેખકોને]

વૈષ્ણવજ્ઞાના સંસ્કૃતિ, કલા, શિક્ષણ અને સાહિત્ય વિષયક લેખોમાં લેવામાં આવે છે

લખાણ તાર્કિક, મૌલિક, નાજી હોય એવી અપેક્ષા રહે છે કાગળની ઓછા જાણુ માહીથી લખવું

લેવાજમ

ગમા [રતન] ૮ પિપા પરદેશમાં સોળા મિનિટ

“વૈષ્ણવજ્ઞાન”

૨-રામકૃષ્ણનગર

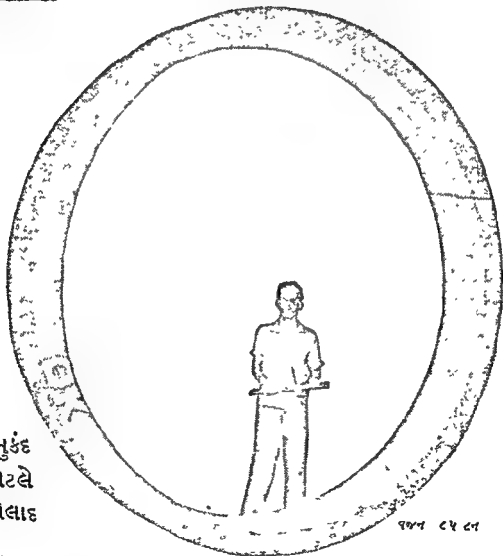
રાજકોટ-૨

પ્રકાશક, મુદ્રક, માલિક ધીરેન ગાંધી : સપાદક . નવીન ગાંધી * ૨, રામકૃષ્ણનગર, રાજકોટ-૨

મુદ્રણ-પ્રમથન સ્થાન : સુરેષ મુદ્રિકા, રેવેન્યુ ઓફિસ, રાજકોટ

મુકુંદ

મોટાં, ભારે, વિષમ સ્ટીલ કાસિંગ્સ માટે..

મુકુંદ
એટલે
પોલાદ

૧૪૧ ૮૪ ૮૧

મુકુંદ ગ્રાપર્ન ઍન્ડ સ્ટીલ વર્ક્સ લિમિટેડ, કલ્કી, મુંબઈ ૭૦ એએસ

Laxmi dwells in

Trade & Commerce

To render these marketing trade brought
between worlds as India.

Today The Scindia Steam Navigation Co. Ltd.

is carrying on this eastern trade and tradition

It serves the Indian overseas trade as well as

the coastal trade with its cargo and
passenger services.

SCINDIA SHIPS SERVE INDIA'S NEEDS

THE SCINDIA STEAM NAVIGATION CO. LTD. Scindia House, Market Street, Bombay 2

tel. 3-17-5-4222

ગુજરાત સ્ટેટ કો-ઓપરેટીવ લેન્ડ ડેવલપમેન્ટ બેન્ક લિ.

(રજીસ્ટર્ડ ઓફીસ : અમદાવાદ)

૪૮૯, આશ્રમ રોડ,
નવરંગપુરા.
અમદાવાદ-૬.

સહકાર, ભવન
ટેબરભાઈ રોડ,
રાજકોટ.

ગુજરાતના ખેડૂતોની તેમની ખેતી વિષયક નાણાંકીય
જરૂરીયાત ૧૮૧ શાખાઓ દ્વારા પુરી પાડનારી
રાજ્યની કેન્દ્રીય સંસ્થા

સભ્ય સંખ્યા, ૭,૧૭,૪૮૧

આનુષંગિક હેતુઓ માટે અત્યાર સુધી કરેલ ધીરાણ.

	સંખ્યા	ધીરાણ કરોડ-લાખ.
[૧] નવાકુવા	૧,૪૦,૦૫૬	૨૯.૬૭
[૨] જૂના કુવા	૨૮,૪૫૫	૨.૬૮
[૩] ઓઈલએન્જન ઈંજી. મોટર્સ	૧,૨૫,૩૫૧	૪૩ ૫૫
[૪] ટ્રેક્ટર્સ	૨.૮૨૫	૫ ૨૬

તેમજ અન્ય હેતુઓ માટે મળી

કુલ રૂા. ૯૪ કરોડ અને ૯૭ લાખનુ ધીરાણ
તા. ૩૧-૩-૬૯ સુધીમાં કરવામાં આવેલ છે.

મગનભાઈ ર. પટેલ
ઉપપ્રમુખ.

હરિપ્રસાદ હ. ત્રિવેદી
આઈ. એ. એચ. સીટર્ડ
મેનેજિંગ ડિરેક્ટર

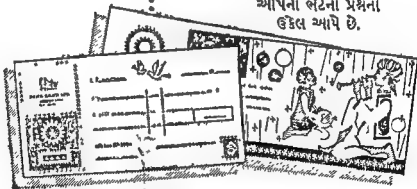
ઉદયભાણુસિંહજી
પુણચન્દ્રાહેમ ઓફ પોસ્ટમંદર,
પ્રમુખ.

દેના બેંકના
ગ્રાહકો માટે
બે વધુ
વિનામૂલ્ય
સેવાઓ

ટ્રેવલર્સ ચેક
પ્રવાસમાં રોકડ નાણુ સાથે રાખવાની
ચિંતામાંથી મુક્ત રાખે છે.

ગિફ્ટ ચેક
આપના ભેટના પ્રશ્નો
ઉકેલ આપે છે.

દેના બેંક લિમિટેડ

રજિસ્ટર્ડ ઓફિસ દેવકરણ નાનકુ બિલ્ડિંગ,
૧૭, હોનિમન સર્કલ કોટ મુંબઈ-૧

પ્રવીણચંદ વ ગાધી, ચેરમૅન

આ છે ત્રણ મહિનાનો મિરીસ
એન્ડાઈ અઠવાડિયાનો થયો
ત્યારથી તેને અમૂલરમે પર
શખવામાં આવ્યો એથી એનો
શારીરિક વિકાસ અદ્ભુત
રહ્યો છે.

હથે બુઓ એની તબીયત !

તેર મહિનાના મિરીસના પિતા શ્રી દિલીપ ચોખવ ગર્વથી કહે છે કે “અમૂલરમે
તેવાને કારણે મિરીસ હવે ખૂબ જ સ્ફુર્તિથી ખની ગયા છે. ફાજ કંઈને
કંઈ નહું શીખવાની તે શક્તિ ધરાવે છે.”

તમારા બાળકના જન્મસમયનું વજન ૭ મહિનામાં બમણું અને એન્ડ વર્ષમાં ત્રણમણ
વધી જવું એટલે બાળકના શારીરિક વિકાસમાં સહાય કરતું અધિક પ્રોટીન
ધરાવતું અમૂલરમે પચવામાં ખૂબ જ સરળ છે અમૂલરમે એક આદર્શ સમતોલ
દૂધ આહાર છે.

યુ એસ એ મા બાળઆહારો માટે વધરાતી વધુ સારી રમે ફાઉન પ્રક્રિયાથી
અમૂલરમે બનાવાય છે રમે ફાઉન પ્રક્રિયાથી દૂધમાં પ્રોટીનના તત્વો સારી રીતે
જળવાઈ રહે છે.

બાળકના જન્મના પહેલા અઠવાડિયાથી જ દુધનો માતાઓ એને પોતાના દૂધની
જગ્યા અનુપૂરકઆહારી બદલીમાં અમૂલરમે ખાવે છે એટલે જ તો એના
વેચાણની સરખામણી કેવળ એ વર્ષમાં જ, અમૂલરમે ભારતનો સોથી વધુ વેચાણ
ધરાવતો બાળઆહાર છે.

અમૂલરમે

માના દૂધની બદલીમાં ઉત્કૃષ્ટ વૈકલ્પિક આહાર

વૈષ્ણવજન

ઉદરેહાત્મનાત્માનમ્

દેવ-દર્શન

દેવાનો રથ આજ નગરની પરિક્ષા કરવાનો હતો, એટલે સણી રાજને કહે, 'ચાલો રથ ચાલો જોઈ આવોએ.'

રાજાસણીની પાછળ બીજા સૌ પણ દેવદર્શન કરવા નીકળી પડ્યા, પણ એક શૂદ્રક સાવરણી બાંધવા સળી વીણતો હતો તે ન ગયા.

કોઈએ એને પૂછ્યું, 'તું દર્શન કરવા આવીશ કે ?' એ બોલ્યો, 'ના ભાઈ, ના.'

શૂદ્રકની ઝૂંપડી આગળ ધઈને સૌ રથયાત્રા જોવા જાય છે. મંત્રીને હાથી ત્યાં આવ્યો, એટલે મંત્રી કહે, ચાલ, શૂદ્રક દર્શન કરવા.'

શૂદ્રક કહે, સ્વામિન, રાજાએની પેટે દેવદર્શન હું નથી કરતો.'

'હૂં પછો તું' કેદી દર્શન કરવા પામીશ ?'

'ભગવાન ચારી ઝૂંપડીને બારણે આવશે તારે'

મંત્રી ખડખડ હસ્યો ને બોલ્યો, 'મૂખા, રાજાજી પોતે દર્શન કરવા જગત્તમા જાય છે, ને ભગવાન તારે દ્વારે દર્શન દેવા આવશે ?'

'ભગવાન વિના દરિદ્રને ઘેર બીજું કોણ આવે, સ્વામિન ?'

— દે. વા.

(રવિ-દ્રનાથની કક્ષિતા ઉપરથી)

વદિ તોમાર દેખા ન પાઈ પ્રભુ એમાર એ જીવને
તોને તોમાર આમિ પાઈનિ જોનો સે કથા રથ મને ।
જોનો બુલે ન જઈ વેદના પાઈ થવને સ્વપને ॥

હે પ્રભુ, જો આ ભવે તમારાં કર્શન હું ન કરવા પામું, તો પણ હું તમને હજી પામ્યો નથી એ
વાત મારા મનમા રહો (રથ), હું ભૂલી ન જાઉં પણ સૂતા સૂતા સ્વપ્નમા પણ મને જોનો ખટકો રહો.

એ સસારે હાટે આમાર જતઈ દિવસ કાટે,
આમાર જતઈ દુહાત ભરે ઓઠે ધને
તેબુ કિછુઈ આમિ પાઈનિ જોનો સે કથા રથ મને ।
જોનો બુલે ન જઈ વેદના પાઈ થવને સ્વપને ॥

આ સંસારના ચૌટામા મારા ગમે તેટલા દિવસ વીતે, મારા જે હાથ ધનથી ગમે
તેટલા ભરાઈ જાય, તો પણ હું કાંઈ કહેતા કાંઈ પામ્યો જ નથી એ વાત મારા મનમા
રહો હું ભૂલી ન જાઉં પણ સૂતા સૂતા સ્વપ્નમા પણ મને જોનો ખટકો રહો

વદિ આવસભરે આમિ બસિ પથેર પરે
વદિ પુલાય થવન પાતિ સથતને
જોનો સકવ પથઈ ભાત્રી આઈ સે કથા રથ મને ।
જોનો બુલે ન જઈ વેદના પાઈ થવને સ્વપને ॥

આગસ કરીને હું મારગમાં જ બેસી જાઉં, પૂગ ઉપર જ જાતનથી મારી પથારી પાથરું,
તો પણ આગો મારગ મારે વટાવવાનો બાકી છે એ વાત મારા મનમા રહો, હું ભૂલી
જતઈ ઉઠે હાસિ ઘરે જતઈ વાઢે વાંઢી
ઓજો જતઈ ગૃહ ત્રાજઈ આરોગને
જોનો તોમાર ઘરે હોવનિ આના સે કથા રથ મને ।

*જોનો બુલે ન જઈ વેદના પાઈ થવને સ્વપને ॥

મારે ઘેર ગમે હસિએ, વાંસળી ને જોવાં બીજા વાબ વગડાવિએ, ઘરને શણગાર
સજાવિએ, તો પણ તમારી પધરામણી આ ઘરે થઈ નથી એ વાત મારા મનમા રહો.
હું ભૂલી ન જાઉં પણ સૂતાં સૂતાં સ્વપ્નમાં પણ મને જોનો ખટકો રહો. —દે વા.

*ઈડિયન પ્રેસ, પ્રવાસની ગીતાવલિ, ૭૬ (પાનું ૧૧૬). આ ભજનનો પ્રથમપરિચય મારા બાલમિત્ર
સ્વામી આનન્દે મને સાગરમતી જેઠામા સને ૧૯૨૨મા કરાવ્યો હતો

ચિ. શારદા,

પુરુષ અને સ્ત્રીમાં કુદરતી ભેદ છે એટલે જોયના ધર્મો પણ કઈક નોખા છે. તેથી પુરુષ સ્ત્રીનો ધર્મ બલેવવા બંધ થયવા સ્ત્રી પુરુષનો ત્યારે મુશ્કેલી આવે જ. પણ જે આત્મા રૂપે એક હોવાથી ઘણી મુશ્કેલીઓને ઓળંગી શકે. એવી સ્થિતિ જ્યારે નિર્વિકારતા પેદા થાય ત્યારે જ આવે. આ સમજવામાં તને કદાચ મુશ્કેલી પડશે. જે ત્રણ વાર વાંચી વિચારજો. છતાં ન સમજાય તો ચિમનલાલને કે નારણદાસને કે પ્રેમાબહેનને પૂછજો ને પછી શું સમજી તે લખજો.

મોઢ કહેતાં શરમ આવે ને લખતાં ઓછી આવે તેનું કારણ જોવા સાંભળવાનું છે. ફર બેઠા કલમ ચલાવાય પણ ચાર આંખ મળે ત્યારે શરમ આવી જાય. જેમ જેમ આપણે નિર્માણ થતા જઈએ તેમ તેમ એ શરમ ઓછી થાય છે. ય. મં. ૩-૧૦-૩૨ બાપુ

•

મારો આદર્શ એવો છે કે પુરુષ એ પુરુષ રહીને સ્ત્રી બને અને સ્ત્રી એ સ્ત્રી રહીને પુરુષ બને. પુરુષે સ્ત્રી થવું એટલે સ્ત્રીની નમ્રતા

અને વિવેક શીખવો. અને સ્ત્રીએ પુરુષ બનવું એટલે પોતાની બીડતા છોડી દઈ હિંમતવાળી અને બહાદુર બનવું,

•

પુરુષ અને સ્ત્રી બન્ને નિર્ભય બની શકે છે. પુરુષ નિર્ભય રહી શકે છે એમ પોતે માને છે પણ એ હંમેશાં સાચું નથી હોતું તેમ સ્ત્રીએ પણ પોતાને નિર્ભય માનીને અબળા કહેવડાવે છે એ બરાબર નથી. એણે ભયભીત રહેવાની જગ્યા જરૂર નથી. મીરાંબાઈ એક વાત મેં પરમ દિવસે સાંભળી તે કહું. મીરાંબાઈ જુદાવનમાં ગયાં અને એક સાધુનો દરવાજો ઠોક્યો સાધુએ કહ્યું કે હું કોઈ પણ સ્ત્રીનું મોં જોતો જ નથી. એટલે મીરાંબાઈએ જવાબ આપ્યો કે તમે કોણ છો ? હું તો માત્ર એક જ પુરુષને જાણું છું અને તે ઈશ્વર છે. આ સાંભળી પેલા સાધુએ દરવાજો ઉઘાડી નાખ્યો અને મીરાંબાઈને સાદાંય નમસ્કાર કરીને કહ્યું કે, આજે મારી આંખો ઉઘડી છે. હું અધૂરપમાંથી ભગ્યો છું.

ચન્દ્ર વિજય

જે બુલાચી અત્માઓના હૃદયો વીસમી સદીની આશુલે ધનકર્તા રહ્યા અને જેમણે માનવીને ચંદ્રલોકની ધરતી પર પણ માડીને પાછો ફરતા જોયો તેઓ ધન્ય ■ જેમને જે જોવાનું સ્વપ્ન હતું (સ્વર્ગસ્થ કેનેડી) પણ જેઓ આશ્વા ગયા છે તેમણે સ્વર્ગમાંથી પણ આ દૃશ્ય નિહાળ્યું હતું બ્રહ્માડમાં ધૂમી રહેલા મહેને નાથવાના કાળા માનવીના આ પુરુષાર્થને નવાજવા કોઈ વિશેષણ પુરતું નથી ચન્દ્ર પૃથ્વીમાથી જ છૂટો પડ્યો તેનું પુનઃસાધન ધરતીના બાળકે કહ્યું તે અશૂતપૂર્વ બનાવ છે આમાં જે લખલૂટ ખર્ચ થાય છે તે માનવીના કૃત્યાણ્યાર્થે ખર્ચવામાં આવે તો પૃથ્વીના પટ ઉપર અનેક સકોટો નિવારી શકાય બગાળના ભૌતિકશાસ્ત્રી સત્યેન બોઝ કહે છે કે માનવીની આ સિદ્ધિ વિરલ તો ખરી જ પણ ઇશુખ્રિસ્ત કે બુદ્ધ ગાંધીના જનભાઈઓ મોળા ખનિદાન સાથે સરખાવી શકાય નહિ આમાં આ વિરાટ અશૂતપૂર્વ સિદ્ધિનું મહત્ત્વ ઓછું આકવાનો સવાલ નથી સવાલ વિશેષાલાકનો છે જે માનવજાતના બાળકો અવકાશમાં જઈને મોતને મુખી રાખી, ચન્દ્ર ઉપર તકતી મૂકી આવે કે અગ્ને પૃથ્વી ઉપરથી માનવજાતની શાંતિ અર્થે આવ્યા હતા તેમનું વર્તન પૃથ્વીના પગ ઉપર કેવું રહે છે ? અવકાશમાં તેમજ કુદરતના પરિમિતો ઉપર માનવી વિજય હાસલ કરશે અને હજી આવન વધી મગજ અને શુક સુધી પણ પહોંચી જશે આ સદીના ત્રણ હાકા પૂરા થતા પહેલાં માનવીએ સિદ્ધિના નવા સોપાનો સર કર્યા હશે પણ સારાનો સવાલ આ છે માનવી પોતાની જાન પર કયારે વિજય મેળવી શકશે ખબર ? ત્યાં મુશીબા બધા જ વિજયો અપૂર્ણ અને અધૂરા છે

વનરાજ

ભારતના રાષ્ટ્રીય પંખી તરીકેનું સ્થાન રહેલા ગાંધી મોરને મળ્યા પછી, પ્રાણીઓની શ્રેણીમાં વનકેસરી સિંહ અને હાથી વચ્ચે સ્પર્ધા જિભી ઘઈ હતી અને તેમાં સિંહનો વિજય થયો છે ગીરના જંગલને બાદ કરતા, એશિયામાં સિંહની વસ્તી નથી અધૂરામાં પડુ, જે કાંઈ સિંહોની સંખ્યા અહીં છે તે પાંખી મની રહી છે. ‘નેશનલ જ્યોગ્રાફિક’ (એપ્રિલ ૧૯૮૭) માં જ્યોર્જ બી સ્ટ્રોનરે આ વિષયની જે આવજત કરી છે તેને નજર સમક્ષ રાખી ભારત સરકાર (શુભવાત સરકાર) જે આમળ વધે તો ગીરના સિંહ વિશે વધુ સંશોધન શક્ય બને સિંહની ખાસિયતો વિશે કોલરે, ત્રણ વર્ષના બેડા અલપાસ અને નિરીક્ષણ પછી જે લખ્યું છે તે કેટલે અંશે ભારતીય સિંહને લાગુ પડે છે તે ભારે રસિક અને આકર્ષક મુદ્દો બની શકે તેના કહેવા પ્રમાણે સિંહોના નાના ટોળાઓમાં રહે છે અને પોતાને રહેવાનો વિસ્તાર મુકર કરે છે એકબીજા વિસ્તારના પ્રાણીઓ વચ્ચે ક્યારેક ક્ષધર્ષ-અધ-પ્રમણ થાય છે દિવસ કરતા રાત્રિ સિંહને વધુ પસંદ છે બચ્ચાનો આવજત અને ઉછેર માટે માતા-પિતા તરીકે સિંહ-સિંહણ બહુ આદર્શ નથી ભક્ષ્ય ન મળે તો બચ્ચાને ખાઈ જાય ■ ટાન્ગાનિયાના સેરેન્ગેટી નેશનલ પાર્ક સિંહના વસવાટ માટેના અનામત વિસ્તાર છે જરાઈ, હરણ, હાથેના, જંગલી બેસ ઇલાઈદી અનેવરો પણ તેમાં જ રહે છે, અને કુરતી રીતે જ લક્ષ્ય અને ભરત્ય વચ્ચે સમગ્રતા જગાઈ રહે છે સિંહની વસ્તી ઓછી થવાનાં બે મુખ્ય કારણો છે એક ઇકારનો અભાવ અને બીજું બચ્ચાઓનું વિશેષ મરણ્ય પ્રમાણ જુના-મદના સકરબાગમાં માતાથી વિખૂટા પડાયેલા બે બચ્ચાં મૃત્યુ પામ્યા હતા સારસ બાગ છતાં ગીર

જંગલમાં સિંહની વસતિ નામશેષ થતી અટકાવવા વૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિએ અભ્યાસ અને તાકીદના પગલા હવે અનિવાર્ય ત્રણાં જોઇએ જરૂર પડે તો માલધારીઓને ખસેડવાનો પ્રથમ પગલું હલ કરવાનો રહેશે કેમકે માનધારીઓ અને સિંહ વચ્ચે પસંદગી કરવાનો સમય પશુ આવે શિકારની ખોજમાં ફરતા સિંહ અને માલધારીઓ એકબીજાનાં દુશ્મન છે અને ગીરવસાહતમાં તેમનું સહઅસ્તિત્વ શક્ય છે કે કેમ, તે નિર્ણય પશુ તાકી નો છે

કમનસીબ ગીતા

દિલ્હીના પ્રાગી સમ્રાટલાલખાથી વાઘણ બહાર નીકળી ગઇ અને પીજરમાં પૂરવાના સધળા પ્રયત્નો નિષ્ફળ જતા તેને ગેળોએ મારવા પડી આવું જ થોડા મહિનાઓ પહેલા જૂનાગઢના સરકારી બાગમાંથી સિંહણ શોભા નાસી છૂટતા બન્યું હતું અને કંઈ કંઈરે તેનો શિકાર કરીને ફોટા પકાવ્યા હતા જે અખબારોના પહેલે પાને ચમક્યા હતા સિંહ, વાઘ કે દીપડાને અલ્પ સમય માટે ઘેનની દવા બનું વડે આપી શકાન છે અને તેની અસર નીચે જનન વર થોડીક ક્ષણોમાં ફસાઈ પડે છે ઘેનની અસર પાંચ દસ મિનિટ ચાલે છે ત્યાં સુધીમાં જનનવરને કંઈ કરી શકાય પશ્ચિમી જગતમાં અને આફ્રિકાના જગડોમાં આ પ્રયોગો દરરોજ થતા આવ્યા છે આ કામગીરી સેટનું રોકેટ જેટલી ખર્ચાળ કે સુસ્ત્રેબ નથી સાબ સાદી છે છતાં આપણે ડુનિયાથી કેમ આટલા પાછળ છીએ ? એકવાર જૂનાગઢમાં બન્યું, બીજાવાર દિલ્હીમાં બન્યું હતું કેટલા અતુલવે આપણું જડતત્ત્વ કાંઈ પશુ શીખ્યા તોવર થશે ? દિલ્હીના સુપ્રિન્ટેન્ડેન્ટ ગીતાનો કમનસીબી ઉપર આસુ સાંપ્યા તેના બદલે અધુનિક જગતના વિજ્ઞાનમાંથી કંઈ તરફીન અજમાવી હોત તો તેમને હેલો પશુ દીપી ગીત

માનવીની શાંતિ કાળે

રહાઈન નદીના પાણીમાં પશ્ચિમ જર્મનીના કારખાનામાંથી ડેરી દ્રાવણ બળતાં તેના પટ ઉપર વસતા, તેના પાણીનો ઉપયોગ કરતા, અને અસખ્ય

માછલાઓ અને તેના પર નજાત માછીમારો કંઈડી સ્થિતિમાં મૂકાઈ ગયા હતા જે જે દેશમાંથી આ મથાનદી વહે છે તે બધાં રાજ્યોએ નદીના પાણી કલુષિત કરવા માટે જર્મનીના તત્ત્વની ખપર લઈ નાખી હતી એમ કહેવાય છે કે મે કે ત્રણ ક્રીસો જેટલું જ રાસાયણિક દ્રાવણ આપણી કોઈડી જર્મની સકપ્ત અમેરિકાએ માનવીના જાનતત્ત્વને અસર કરે એવા ડેરી વાયુ બનાવ્યા છે અમે તેના સમઘટક કેમ નાશ કરવો તે બાબતે ત્યાં મંભીર કોઈડી સળું છે જાપાનમાં ઝોખીનાવા ખાતેથી આવેા ડેરી વાયુનો જથ્થો દૂર કરવા અમેરિકા સહમત થયું છે આ જથ્થો નાનો સૂતો નથી ટૂંકનામાં અમેરિકાના એક કંદાથી બીજે લઈ જવા સામે પશુ જર્મનર ઉઠાવેાડ મચી ગયો ડેરી વાયુનો નાશ કરવા સમુદ્ધમાં જથ્થાને ડૂબાડી દેવાનું વિચારાય છે ન કરે નારાયણ, અને આ ડેરી વાયુ પાણી સાથે લાળી જાય તો રહાઈન નદીની પેઠે સમુદ્રનું પાણી કલુષિત થને અને માનવજાત માટે મંભીર જોખમ બેસુ થાન જે અમેરિકાના સપુટો માનવ જાતની શાંતિ અર્થે ચર ઉપર તકતી મૂકે છે તેમનું વર્તન પૃથ્વી ઉપર આવું વિચિત્ર અને કહેવાતા આકર્ષક બિલકુલ બેલક કેમ હશે ? હાથીના દાંત જેવી આ વાત નથી લાગતી ? મહાસત્તાઓ આજે આપણી દોખમાં જે પ્રલયકારી સત્તારક શસ્ત્રો ખસી રહ્યા છે તે માનવજાતની શાંતિ માટે ?

સ્ત્રી શક્તિ

ભારતીય અખબારો વાચનાર કોઈ પરદેશી છેલા એકત્રવર્ષના વાચન પછી એવો જ ભત બાધ કે આડી બધુ કા તો હાપાયાડી પ્રચાર ઉપર અચવા બાલિયપણે ચારી રહ્યું છે સિન્ડિકેટ, ક્રીચન ડેખિનેટ, ઇન્ડિકેટ કલ્પદિ ચન્દો યોજાને અને જાણે હાંતુતુની રમત મોડી તેમ આ પહે કોણ અને સામા પહે કોણ તેના અનુમાનો દોરીને અને હેનુજો આરોપીને દેનિજાએ અને જુદાજુદા પક્ષોના વાજાવેએ એક એવી ડવા બાબી કરી દીધી કે કેન્દ્ર સરકારમાં ખટખટ જ ચાલી રહી છે બેચેચોરમાં કેમિસ મહાસમિતિની બેઠક ટાણે

પ્રથમથી જ ઇરાદાસર છાપાઓએ સનસનાટી ફેલાવવાનું શરૂ કર્યું હતું આર્થિક નીતિના ઠરાવે બળતામા ઘી હોખ્યુ અવૂર હોય તેમ પ્રયુખાદના ઉમેદવારનો પ્રશ્ન પશુ એરણે ચડ્યો આ બધામાં ઇન્દિરાજીએ સ્વીકૃતિનો સારો પરિચય આપ્યો, અને હિમત પશુ ઘણી દાખવી કૃષ્ણમેનનને કમિનેટમાંથી મુક્ત કરતી વખતે નહેરૂની જેવી સ્થિતિ થઈ, તેવી જ સ્થિતિ મોરારજીભાઈ પાસેથી નાણાનું ધ્વજ ખેંચી લેવામાં ઇન્દિરાજીની થઈ ખેંચના રાષ્ટ્રિયરણુ તેમજ મોરારજીભાઈના રાજીનામાના પ્રભે વડાપ્રધાને ભારે ચક્રમતા દર્શાવી સાથે સાથે તેમણે એ પશુ બતાવી આપ્યું કે ભારત જેવડા દેશના વડાપ્રધાન તરીકે નિર્ણય લેવાનો તેમનો અધિકાર અગાધિત રહેવો જોઈએ ' બોની '

આકાશના રહસ્યોની યોજના જે માનવ અવકાશ યાત્રીઓએ જતનું બલિદાન આપ્યું તેમાં સર્વ પ્રથમ માનવેતર ' લાયકા ' હતી અને હેને તૃવશમાં આડે એવો કપિરાજ બોની હતો, માનવી પશુ મૂઝાઈ જાય એટલી લાખી ત્રીચ દિવસની અવકાશયાત્રા બોની માટે શા માટે યાજવામાં આવી હતી તે મળે જીતરતું નથી બોની હિવટે તો એક વાનર હતો તેની ધીર જનો અત આવી જાય, જુદા જુદા રંગના પ્રકાશ સૂકોથી તે કટાણી જાય, ફૂંવાનું-ઠોકવાનું કયાય મળે નહિ - આવી સ્થિતિમાં બૂમિ હિપર કટોડાસની

આગા કયા મુધી માને ? સબ છે કે યાનમાં એકલવાયાપણાથી તે હેમતાઈ ગયો હતો તેના મૃત્યુનું સાચું કારણ જાણવા મળે ત્યારે ખરું પશુ જો તે જીવતા રહ્યો હોત, અને હેમખેમ પાઠો કર્યો હોત તો ભવિષ્યમાં અન્ધ હિપર તે જઈ ચકચો હોત અને ની આર્મસ્ટ્રોંગની કીર્તિમાં અવસ્થા ભાગ પડાવત બોનીના મૃત્યુ માટે ભારતવાસીઓ અદ્યોરે શોક એટલા મળે અનુભવે છે કે વાણુપત્ર હનુમાનનો તે સહોદર હતો !

માકડ, આચક, મન્દર

નાસ્તામાં તળેલા માકડ લેવાની હિમાયત કરનાર અમેરિકન પ્રાપ્તિપકને અમાર મસ્તક નમે છે બાઈલા શેકેલા તીક તે તઓ વિદ્યાર્થીઓને પીરસે છે આદરક જગુમાં લાક્ષણિક તત્વ હોય છે કોઈમાં પ્રેમીન તે કોઈમાં પ્રજીવક અ વ, ક ઇશ્વરે જગતમાં કોઈ વસ્તુ નક્કી નથી સર્જી સઘરો સાપ પશુ કામ આવે છે તે મહાનુભાવની અમેરિકા ખાતેથી ભારતમાં નિકાસ કરવામાં આવે તો અમદાવાદના એસિસ્ટન્ટ વિસ્તરના રહેવાસીઓને મન્દરને હિપયોમ ખેરાકમાં કેમ કરવો તે અચૂક યીખવે, એટલું જ નહિ પશુ નરસિંહ મહેતાને વેવાઈએ જે ઊતારો આપેલો ત્યાં ' જાઝા માકડને જાઝા વ્હા ' સહેનુક રાખવામાં આવેલા તેવું સંશોધન અચૂક કરી આપ અનાજ ઉત્પાદનમાં ભારત પાછલ છે ત્યારે ખેરાકમાં આની કચુબર નવીનતા સાથે પોષક આપશે

*

અમેરિકાના ધનપતિ જોન ડી રોકફેલરે પૈસો એકઠો કરવામાં જીતન વિનાવી નાખ્યું પૈસો એકઠો કરવાની ચિતામાં ને ચિતામાં તેને જ્વલંતેસર લાગુ પડ્યું તનિવન ચિતાજનક થઈ પડી ડોક ટોચે હાથ પેહલે જાપાન એક કોકરે કહ્યું 'કલ્યા' જાપાન કરે ને તમે સાજા થાવ તો જીવન દેવ તો આ હાવગળાપો હોડી દે આનંદથી જીવો પૈસો આપો છે તો તેનાથી દીન દુખીઓના દુખ દૂર કરો '

રોકફેલરને આ ચન્દો બાણુ જેમ વાગ્યા માદગીમાંથી બેગે થયો કે તરતજ સાપ કાંચી કીનારે એમ મમજ પરથી ધધાનો ભાર ઉતારી નાખ્યો પોતાની અદ્યત્ત દોષગમાંથી દીન દુખિયાને મદદ કરવા લાગ્યો અને એમાં આનંદ આવવા તનિવન મુખરતી થઈ આમ ૮૩ વર્ષ મુધીની જિંદગી એણે મુખમાં વિતાવી

૧૯૩૦નો સમય હતો દાડી કુચના પ્રસંગે ગાંધીજી કરાડીમાં એકાદ મહિનો રહ્યા હતા કરાડીની ઝૂંપડીમાંથી મીઠાની લડતનું સચાલન કરતા હતા

એક સવારે ગાંધીજીની ઝૂંપડી આગળ કેટલાક ગામડાના બહેનો તથા ભાઈઓ આવ્યા સરઘસના સ્વરૂપમાં તેઓ ત્યાં આવ્યા એમાં બહેનો ભજના ગાતા ગાતા આ યા ભાઈઓ બાપુ માટે ફૂલ ફળ અને નાણા લાવેલા બાપુ આગળ એ બધી પ્રસાદી ભાઈઓએ મૂકી જાણે યુદ્ધ ભગવાન આગળ એમના ભક્તો પ્રસાદી આપવા કેમ આવ્યા ન હોય ! બાપુજી આ બધું જોઈ રહ્યા હતા એમના રેટિયા પર એઓ સૂતર કાતતા હતા ભાઈઓમાં જે વડીલ જેવા લાગતા હતા તેમને બાપુએ પાસે બોલાવ્યા અને પૂછ્યું .

“આ બધી શી ધાધલ છે ?”

પેલા ભાઈ કેઈકે બચકાયા અને પછી બોલ્યા, “અમારા ગામ પાસે એક કૂવો છે વર્ષો થયા એમાં બિલકુલ પાણી રહ્યું નથી બહેનો નજીકના ગામમાં જઈ ખપ પૂરતું પાણી લઈ આવતા પરંતુ બાપુ ! આપના પવિત્ર પગલા આ ગામની ભૂમિ ઉપર પડ્યા કે તરત જ એ કૂવામાં પાણી આવવા લાગ્યા હવે એ કૂવો પાણીથી ભરેલો છે આપના પુનિત પગલાના અમત્કારથી આપના પ્રતિ અમારુ અતર ભક્તિ

ભાવથી નમી પડે છે અમારી આ પ્રસાદી એટલા માટે આપને અર્પણ કરવા આવ્યા છીએ અમે તો એમ જ માનીએ છીએ કે આપ સમના અવતાર છો”

આ બધી વિગતો સાલળી બાપુ ગભીર થઈ ગયા પિતા પુત્રના અયોગ્ય વર્તનથી હું ખી થઈ એ માટે એને મીઠો ઠપકો આપવા માટે એ રીતે બાપુ ગભીરતાથી બોલ્યા

“આ બધી તમારી મૂખતા છે સમજી માણસને આ શોભતુ નથી ભગવાન પાસે તમારી જેટલી લાગવગ છે તેટલી જ મારી લાગવગ છે એથી વિશેષ મારામાં કશું જ નથી”

આટલો મીઠો ઠપકો આપી બાપુ કંઈક હસ્યા અને કૂવાના પેલા દેખીતા ચમત્કારને સમજાવતા ધીમેથી બોલ્યા

“નિર્જળ કૂવામાં મારા આવ્યા પછી પાણી આવ્યા પછી હોય પરંતુ એ તો અકસ્માત છે પેલા કાગડાની વાત યાદ છે ને ! તાડનું જાડ પડું પડું થઈ રહ્યું હતું એટલામાં એક કાગડો તે જાડ પર બેઠો તરત જ તાડ પડી ગયું આ પ્રસંગે પછી આવું જ બન્યું છે એમ માનવું

“મારા પ્રતિની તમારા બધાની ભક્તિ હું સમજી શકું છું પરંતુ આવી ગાડાઈ ન કરો આપણી માનુષ્યમિતી સેવા કરવામાં એ ભક્તિનો પૂરો સદુપયોગ કરો તો કેવું સારું !”

#

ગાંધીજી કહેતા ‘હંશર વિમાનવમાં જ મળ્યો એવી મને શ્રદ્ધા હોત તો હું ત્યાં ચાલ્યો જાત પણ હું જાણ છું કે આ વિશાળ માનવ જગતને ઊંડીને કર્પાવે બીજો અ મળવી થકાવાનો નથી’

૧. પેરોપકાર

સમ્રાટ હેન્રીના કાને સંન હુસેન બસરાઈની ખ્યાતિ પહોંચી. તેમની અમૃતવામ્પી સાલગવા માટે તેનું મન ઉત્તુક થઈ ગયું.

શાહી દમામ સાથે તે સમારુચને પહોંચ્યો. ચારે બાજુ દૂર દૂર સુધી માનવો જ માનવો હતા. તેમાં રાજપૂતના મોટા મોટા અનલકારો હતા, શેરિફો હતા મહાજનના માનવો હતા, મજૂરી કરતા ને ખેતરોમાં કામ કરતા ખેડૂરો હતા.

‘સંતજી, આપની ખ્યાતિ સાંભળીને સમ્રાટ હેન્રી આપને સાંભળવા આવી રહ્યા છે. આપ કહો તો તેમને બેસવાની આપની નજીક વ્યવસ્થા કરું.’ વાળુમા બેઠેલા એકશિષ્યે બસરાઈને પૂછ્યું.

‘મારે મન દરેક માનવ સમાટ છે. વહેલો આવે તે આગમ બેસે એકે. આપે તે પાછળ અનાહના દગ્ગરમાં બિચ નીચના બેઠ નથી અનાહની વાત કરવાવાળી સમાધા પશુ આ બેઠ ના હોવા જોઈએ.’

સાંજનારા ચૂપચર્ચ ગયા. રાજાને જરાએ માન આપવામાં ના આશુ. આ પ્રસંગ પછી તો બસરાઈની કીર્તિ વાયુરેગે ચોતરફ પ્રસરી ગઈ. અનેક માનવો દર્શને આપણા લાગા અનેક બેટો મળવા લાગી ને બસરાઈનું મન માન તરફ વળ્યું. માન એ અભિમાનનું પ્રથમ પગથિયું છે. એકવાર માન મેરાની વૃત્તિ મનમાં ઉત્પન્ની કે તુર્જ અભિમાનને ક્રિય માનવ દેહના બાહ્ય ભવાનો ને ગર્વ દેહના આગ્યો એટલે માનવ પોતાની જાતને સર્વ કરતા ઓછ માનવાનો પ્રમુદે જ પોતાને સર્વચક્ષુ સપન્ન બનાવ્યો છે. આ જગતના તમામ માનવો કરતા પોતે વધારા છે તેના સાવો વારવાર તેના નનદા હિંમતના

સંત પસર્ગાનું દિવ અભિનાયથી હવે જવકાવા

લાગ્યું, આંખોમાં ગર્વની ખુમારી ઊભરાવા માંડી. તુલ્ય જગતના આ પ્રાણીઓમાં તેમનું મન કીર્ષતવના વિચારોથી ભર્યું રહેવા માંડ્યું.

એકવાર સંધ્યાના સોનેરી રંગો નીરખતા તેઓ નદી કાંઠે વિહાર કરી રહ્યા હતા. હુલ્લતા સૂર્યના વાદળોમાંથી પસાર થતાં ને તેજ રેખાઓ આકાશ રશ્મિઓને અવરોધી રહ્યા હતા ત્યાં તેમની નજર એક પુરુષ ઉપર પડી.

‘અરે અત્યાદે આપેલા આ દેહને આ ઉપયોગ’ થે કે દૂર એક સિદ્ધા ઉપર સ્ત્રી સાથે બેઠેલા પુરુષને જોતાં તેઓ મનમાં મજાગણી ઊઠ્યા. ‘ને આવી પામે તે જૂરાઈ આલમનો રાજ દાર પશુ છે. એક અનિષ્ટમાંથી હમરો ઉદગાપાતો હૃદયને-નર્કની થેરી ખાણીમાં નાખી દે તેવા આ દાર.’

પશુ બસરાઈ આગળ વિચારે તે પહેલા નદીના વચગામ ફચારેલી હોડીના લોડીવાળાએ ખૂમ પાડી.

‘દેડે-દેડે આ માનવોને બચાવે’

વિચારોની હારમળા તૂટી. બસરાઈએ નદી તરફ નજર કરી. ઉજળતા પાણીના વચગામ એક હોડી ફચાઈ ગઈ હતી તેમાં ત્રણ માનવો હતા. હોડીવાળો તો ફૂટી પડ્યો પશુ કાળા લગ્ગર જેવા ધસમચના એ પાણીમાં પેલા માનવોની દૃઢતાની હિંમત ન માની

હોડીવાર માટે તો તેમને મચારાનો એક વિચાર બસરાઈના હૃદયમાં ધબકી ગયો. પશુ વેગે વહેતાં પાણીને જોતાં જ તે અદસ્ત બની ગયો.

પણ સિદ્ધા હાર ભેરેલા પેલા માનવે ખૂન સાંઝાના જ કઠોરો મર્યો. પળનો પશુ વિનંત કર્યા વગર પાણીમાં ફૂટી પડ્યો. વારા ફરતી ત્રણ માનવોને જીરવટોચટના એવ બેથીને મચારાનાર્યો

મસર ધને આ માનવની રુદ્ધિતોએ ઉપર

નવાઈ લાની

‘દાર અને દારાના મોઢામાં હોવા છતાં ય આ માનવી આટલું’ શેના આધારે સાહસ કરી શક્યો?’ વિચારતા જ તેઓ તો પેલા બાઈની પાસે પહોંચ્યા.

‘હે માનવ, તારામાં આ હિમ્મત પરોપકારની ભાવના ક્યાંથી આવી?’ ખાનદાન આત્મકેન્દ્રને પોતાની પાસે આવેલ નેપ્ર માનવે પ્રશ્ન કર્યો. ‘મહાત્મા હું નાનો હતો ત્યારે મારા ગુરુ કહેતા ભલે હજારો ધર્મશાસ્ત્રો ના ભરવા હો, વાદવિવાદમાં પારત્રત ના બન્યા હોય, પણ માનવ માનવ વચ્ચે પ્રેમની કડી રૂપ પરોપકાર-સહભાવ ના જૂલતા. સાહે પરોપકારી માનવ અભિમાનથી વ્યાપ્ત ગાન કરતાં શ્રેષ્ઠ છે. હરશેજ હજારો મુદ્રાઓનું દાન કરવાવાળા કરતાં અણીને સમયે અભય આપનાર ખરો દાની છે.’

વાત સાંભળતાં જ બસરાઈ નીચું નેઈ ગયા. પણ હજુએ તેમના મનમાં દાર અને દારા માટે તક વિતક આહુ હતો.

‘આપ આચરણને શ્રેષ્ઠ માને છે તો આ દારની બાટથી અને આ સો?’ શબ્દો સાંભળતાં જ પેલા માનવ હસ્યો.

‘હું સમજી ગયો આપની વાત. આદાર નથી પણ પાણીની બાટથી છે. અમારા ઘર આગળથી જંગલની ડેડી પસાર થાય છે તેથી હું તેને કું પડી બહાર જતા આવતા વટેમાંથી જો માટે મૂકી જ રાખું છું’ ને આ સો તે મારી માતા છે. હાથે કહું છે કે ‘તેમને હ મેશાં થોડું ફેરવજો’ ‘તેથી હુ દરરોજ લઈને નદી કાંઠે આવું છું’.

મનમાં જરાયે અભિમાન વગરની આ પરોપકારની વૃત્તિ ઉપર બસરાઈ થરમાઈ ગયા. આજ તેમને મન પુસ્તકોના પણ ગાન કરતાં આચરણનું સો માત્ર વધારે લાગ્યું. દેહમાંથી જર્વ જોગણી ગયેલ અભિમાનના, અમારે તિલક લીધે. ચેતના ચતુર્દા માટે ગરીબોના કુંડાંઓ તરફ પત્ર ઊપડ્યા.

■ ○ ○

૨. પરોપકારને પંથે

એક સં-માસી જેવા દેખાતા મહાશય

સ્તીમરની ટીકીટ લેતા માટે લાઇનમાં બિમા છે. પોતાના મિત્ર પાલખાજીના અતિથય આમંત્રને વસ ધઈ તેઓ બોળેશ્વર ગયેલા. મિત્રની સાથે થોડા દિવસો આનંદમાં માળ્યા. આધ્યાત્મિક ચર્ચાઓ કરી સમાધિના અભૂતપૂર્વ આનંદની આપણે થઈને વિદાય લેવાનો દિવસ આવી પડે ચ્યો.

પાલખાજીએ પોતાના મિત્ર નાગમહાશયને વિદાય આપી. નાગમહાશય રામકૃષ્ણ પરમહંસના મહાન તેજસ્વી ચિખ હતા. જીવનની શુદ્ધતાને નજરમા રાખીને તેમણે વૈરાગ્યમાં આસ્થા કેળવી હતી. રાત દિવસ તેમનું ધ્યાન ઇશ્વર મગ્ન રહેતું. આથી જ તેઓ ડોક્ટર થયા હેવા છતાંય તે વ્યવસાયમાં તેમનું મન લાગતું નહોતું કમાણીના અભાવે તેઓ સદાય હરિદ્ર દશામાં જ રહેતા, છતાંય તેમને મન તો ઇશ્વર લલિત માટે આજ કોઈ પરિક્ષિતિ હતી.

પાલખાજી નાગમહાશયને કારી રીતે જાણતા હતા. આથી જ તેમણે મિત્રને સ્તીમરભાડાના આંક રૂપિયા ને એક સુંદર કામળી આપી.

કલકત્તાની ટીપ્પટ લેવા માટે નાંગરહાથય લાઇનમાં ઊભા રહ્યા.

‘શેઠ આ બાળક બુખ્યાં છે’ દીનસ્વરે બાળુનાં ઊભેલા એક શ્રીમંતવાઇની પાસે આવી એક ગરીબ બાઇએ જૂમ પાડી નાંગરહાથયની ચક્રાર આપે. તે બાઇને નીહાળી રહી. નાનું ફેડમાં તેડેલું બાળક ધરતર કંપી રહ્યું હતું. ડોક્ટરી જીવે જોઇ લીધું કે તેને વધારે ઠંડી લાગે તો જરૂર તે શરદીમાં પટકાઇ પડે. એક નાનું છોકરું આંગળીએ પકડેલું. તેના પગ રોંટા ચઢે જ્યાં હતા. મળે ત્યારે હઠ ઉપરાંતનું બાઇને અને ના મળે ત્યારે જૂખ્યા રહીને દોડવાનું પેટ મોડું ને હાથ પગ દોરડી જેવા બની ગયા હતા.

નાંગરહાથયના મનમાં આ સ્ત્રીને જોઇને કંઈકાશમાં અનેક તર્કવેતર્ક ઊઠ્યા. ગરીબીમાંથી પેદા થતી દિનતા ને સ્વાસ્થ્યની અસમાનતા તે વિચારી રહ્યા. સ્ટીમરના બાડા માટે તેમને મળેલા આઠ રૂપિયા ને કામળી ઝટ તેમજ પેલી બેનને બોલાવી આપી દીધાં.

ને તેમજ તે આલતા જ કલકત્તા જવાનો રસ્તો પકડી લીધો. ગામેગામ રસ્તો પૂછતા જાય અને પગમાં વાગેલાં કાંટા કાઢતા જાય. રાત પડતાં મંદિર શોધી કાઢે. એકમાત્ર ઘઈ પ્રભુમંત્રિ કરે. ગામના માનવો તરફથી કે મંદિરમાંથી પ્રસાદી મળે તો થોડી આરામ; ના મળે ત્યારે પ્રભુનો જૂખ્યા રાખવામાં દૈવી સંકેત હશે તેમ માની પાણી પીને સંતોષ માને.

રસ્તામાં ઘણીએ મોટી નદીઓ આવે તેવે વખતે માત્ર ખિસ્સામાં પડેલા સામ્રસાત-આનામાંથી પે પેસા ભાડાનો આપે. નાના ઝરાને છીંછરી નદીઓ તો તરીને જ પાર કરી જાય. ઘણીએ વાર પગ કાંપમાં ભરાઈ જાય. ચાલતાં ચાલતાં ગમડી જવાય, પગ ફૂલી જાય, છતાંય તેઓ તો પોતાની આખ્યાત્મ યસ્તીમાં જ મનને વાળેલું રાખે.

અનેકવાર વાગાળુઓ તેમની સાથે ઘઈ જતા.

આવા વખતે વાગાળુઓનો માલસામાન તેઓ ઉપાડી લેતા. બાળબચ્ચાને તેડી લેતા. રાત્રે તેઓની ચોષી કરતા. કોઈ મંદિરું હોય તો દવા લખી દેતા ને સેવા કરવાની નાની પશુ તક જતી કરતા નહોતા. દરેક માનવને પ્રભુમાંની તેની પ્રીતિ સંપાદન કરવા હંમેશાં કોશિષ કરતા.

આવી વિટંબજીવોમાં એંગલુજીસ દિવસની મુસાફરીના અંતે તેઓ કલકત્તા પહોંચ્યા. ત્યારે મોં ઉપર અજબ સંતોષની આભા હતી.

૩. સત્ય-રાહ

ઇમામ આઝમ અશુ ઉનિફને મિત્રના મરણના સમાચાર મળ્યા. સર્વકામો છોડીને તેઓ તો બર ઉનાળાના જયેરે તપતા તાપમાં તેના ઘરે પહોંચ્યા. ગામના તમામ માનવો શોક મગ્ન બેઠા હતા.

નાના નાના ઘરોના એ ગામમાં ક્યાંય છયો નહોતો. માત્ર શેરીના નાકે એક ચાહુકારનું મકાન હતું. તેને જહુ હોવાથી તેના નીચે છયો હતો. અશુ ઉનિફને આવતા જોઈ છયો થી થોડા માનવો ઊભા થયા અને તેમના માટે જગ્યા કરી દીધી.

છયો તરફ નજર ના નાંખતાં ઉનિફ તો તડકે સાંતિથી પલાડી વાળીને બેઠા.

આ જોઈ તેમના શિષ્યે છયે બેસવા વિનંતિ કરી.

‘હું આ મકાનના છ.યે ના બેમી શકું.’ ઉનિફે કહ્યું.

‘અરુ દેવ, પડે ફેર્યા પડે તેટલી જમીન ગરમ છે. પક્ષીઓ પશુ ઊડતા દેખાતાં નથી. કોઈને તડકે તથા વગર આપના માટે જગ્યા ત્યાં ઘઈ રહે તેમ છે તો આપ છયે જ બેસો.’ શિષ્યે આમ્રહ કર્યો.

‘જો લાંછ આ મકાન એકમનું છે. તેનો હાથ ત્રણ દિવસ ઉપર બીડમાં આવ્યો હતો તેથી મારી પાસેથી જસો રૂપિયા ઉછીન. ઘઈ ગયો છે અને હવે હું તેના મકાનની છાંવામાં બેસું તો પૈસાનું વ્યાજ લીધું મેં જણાય અને વ્યાજ એ તો પાપ છે.’

શિષ્ય આમળે શું બે.લે ?

મારો લખમણુ તો વનમાં ગયો છે !

રતુભાઈ અદાણી

અડખેપડખેનાં દેશી રજવાડાઓમાંથી બીન-જકાતી મીઠું લાવીને ખરવાળાના ચોકમાં એનું જાહેર રીતે વેચાણ કરી, મીઠાના કાયદાનો સવિનય ભંગ કરવો એ ખરવાળાની સત્યાગ્રહજાવણીનો રાજી-દો કાર્યક્રમ બની ગયો હતો. મીઠાના વેચાણ ઉપર છાપો મારી, મીઠું જૂટવી લેવા માટે સત્યાગ્રહીઓ સાથે અપાઝખીમાં જોરબુ એ ખરવાળાની પોલીસ માટે રાજની ઉપાધિ થઈ પડી હતી.

પરંતુ આટલા કાર્યક્રમથી સત્યાગ્રહજાવણીના સૈનિકોને સ્તોત્ર નહોતો. રાજદ્વાર બની ગયેલા આ કાર્યક્રમથી લડાઈની ગરમી ઓગરતી જતી હોય એમ સૌને લાગવા માડ્યું. કંઈક જલદ કાર્યક્રમની જરૂરિયાત વરતાવા લાગી. ધોલોરા અને રાણપુરમાં મોટા પાયા ઉપર મીઠાના કાયદાનો ભંગ કરવા માટે સામુદાયિક સત્યાગ્રહના કાર્યક્રમ યોજાયા હતા. એવો કંઈક કાર્યક્રમ ગોઠવવામાં આવે તો લડાઈના વાતાવરણમાં ગરમી આવે, એમ વિચારીને ખરવાળામાં પણ એ જ ધોરણે સામુદાયિક સત્યાગ્રહ યોજવાનું નક્કી કરવામાં આવ્યું અને જોડાણમાં એનો વિમલવાર કાર્યક્રમ ઘડાં કાઢવામાં આવ્યો.

જાવણીના સૈનિકો ખરવાળા ચોકીશીનાં ગામડાંમાં ધૂમી વળ્યા અને સત્યાગ્રહમાં જોડાવા માટે ગામે ગામ નોતડું આપી આવ્યા. આ નોતડું લગનના માડવે મકાનવા માટેનું નહીં પણ લડાઈને મોરચે ફના થવા માટેનું હતું, છાંયે આમડાઓએ જામગાંભેર આ નોતડું વધાવી લીધું.

તાલુકામાં પથરાયેલી આસપાસનાં જાવણીના સૈનિકો સત્યાગ્રહમાં ભાગ લેવા ખરવાળા આવવા લાગ્યા. ગામડાંઓમાંથી લોકોનો પ્રવાહ ખરવાળા તરફ વહેતો થયો, ખરવાળાના જુવાનો સત્યાગ્રહમાં ભાગ લેવા માટે ઘનઘનતા લાગ્યા, આવેલાંને એ તોચારી કરવા માંડી અને બહેનોએ પણ સત્યાગ્રહમાં

જોડાવા માટે નામ નોંધાવ્યાં. ખરવાળાનો રંગ બદલાવા લાગ્યો.

નાના પાયા ઉપર મીઠાના કાયદાનો ભંગ થાય એની કામે તો સરકાર આખરિયાં મણુ ય કરે, પણ મોટા પાયા ઉપર મીઠાના કાયદાનો ભંગ કરવા માટે સામુદાયિક સત્યાગ્રહનો કાર્યક્રમ જાહેર થાય એ તો સરકાર માટે સીધો પડકાર લેખાવ. સરકાર એ કેમ સાખી રહે ? આ કાર્યક્રમને રોકવા અને કાંઈ પણ હિસાબે એને સફળ ન થવા દેવા માટે પોલીસનાં ધાડિયાં સાથે તાલકાભરના પોલીસ અને જકાતખાતાના અમલદારો બનાવામાં બેતરી પડ્યા.

બંને બાજુની જાવણીઓ પોતપોતાની રીતે કામે લાગી ગઈ. ખરવાળા આખું ધમધમી જોડ્યું. પોલીસની ટુકડીઓ અને અમલદારો ચમચમતા બૂટ, કડકડતા કપડાં અને હાથમાં હાથિયાર લઈને લોકોમાં લથ અને મજરાટનું વાતાવરણ ફેલાવવા ખરવાળાઓની શેરીઓમાં ફરવા લાગ્યા. સત્યાગ્રહમાં ભાગ લેવા અવી પહોંચેલા સૈનિકો અને જુવાનો યુદ્ધગીતો લલકારતા લલકારતા ખરવાળાના બજારમાં ધૂમવા લાગ્યા. આખું ખરવાળા યુદ્ધભૂમિમાં પલટાઈ ગયું. એ દિવસે ખરવાળાનો રંગ જોવા જેવો હતો.

સત્યાગ્રહના દિવસની આગલી રાતે ખરવાળાનાં મેથ બીચોકમાં જાહેરસભા મળી. પોલીસે કારણ કે મોટી સંખ્યામાં એમની ડાજરી અને હરફરને કારણે સભામાં ચક્રવ્યંય ફરકશે નહીં. પણ જેને સભાનો સમય થયો અને સૈનિકોએ યુદ્ધગીતો શરૂ કર્યા કે તુરત જ અતિ યાજુશ મધાનૂયિક તરફ લોકોનો પ્રવાહ ચરે ચરો. ‘હુક રે હુક’ કરતી વાનરસેના અને ‘મ્હાંડે મ્હાંડે’ કરતી માનરસેના વચસપીટની આસપાસ જોડાઈ ગઈ. ચોક આખે ડકડે ડા (ચેકાર) બરાબ ગયો. બહેનો પણ સારી સંખ્યામાં જોડાઈ પડી. ઉત્સાહનાં ઓથ ઊઠ્યા.

લય અને ગભરાટનું તો નામનિશાન નહીં !

‘ ઇન્ડીલામ ઝીન્દગદ ’ અને મહાત્મા ત્રાંધીની જય’ ના ચગનભેદી નદોથી સવાની શરૂઆત થઈ. જાવણીના આગેવાનોએ મીઠાના ઘુનમી કાપડાનો લંગા કઢીને સરકારને ખોખરી કરવાની ઠાકલ કરી, ભગવાળ ના લડવીર મોવડીઓએ આઝાદીના યથમા કાળે આપવા અપીલ કરી. તાન ચડાવે એવા ભાવણે યથા અને થર ચડાવે એવાં લુદ્ધગીનો અવાજ. પછી ફરી ચગનભેદી જ્યનાદોથી સવાનું વાતાવરણ રાજી બેસ્યું. આવળી કાવના સત્યાગ્રહ માટે કેસરિયા કરવાનો સંકલ્પ કરીને સૌ બેઠા થયા.

જેવી સમા પૂરી થઈ કે તરત જ એક પોલીસ અમલદાર વિખરાતા લોકોના ટોળામાથી માડમાંડ નારંગ કરીને બાજુએકે થાસે આવી જાવણીના તેમજ ગામના કેટલાક આગેવાનોની ધરપકડ બહેર હતી. એમની ધારણા કંઈક એવી ખરી કે ધરપકડના પગલાથી લોકો ડહાઈ જો અને આવતી કલના સત્યાગ્રહમાં ભગવાનું નામ નહીં લે, પણ લોકોમા ઉમટેના ઉસાડના પૂરે એમની ગચ્છતરી જીધી વાગી બધ અને ચલરાજને બહેલે આ ધરપકડની બહેરાતે લોકોમા યુદ્ધનો નરો પેા કર્યો ચગનભેદી જ્યનાદોથી એમને સરકારના આ પત્રવાનો જવાબ આપ્યો મોડી રાતે પણ ભરે ધામધૂમ સથે પકડાયેલા આગેવાનોને સૌ દરબારગઢ સુધી જાગી આવ્યા.

ખીજે દિવસે સવારે સરજ નારાયણે ઝર કહી અને મેઘાણીચોકમા જુગિયા ઉપર ડાંડી પડી. ઢેલ ધડકતા લાગ્યો. ‘દરજાઈના થર રેલાવા લગ્યા. મીઠાના ગોંઝરા કાપ’ નો ભગ કરવા માટે સન્મામીઓની જમાવટ થવા લાગી. જાવણીમાંથી યુદ્ધગીતો ગાના સૈનિમ આવી પહોંચવા ગામમાંથી જનન દો બેલાવતા જુગતો આવી આવીને ગોઠવવા લાગ્યા રસોડા છોડીને બહેનો પણ ઠાજર થઈ ગઈ.

મેઘાણીચોકમા ‘સિંધુડા’માંથી એક સૈનિકે પડાવે કે સુર રેનાવવા શરૂ કર્યા :

“કંકુ ધોળાને જ કે કેસર રોળાને ..”

ઠેવાદુખળા માણસોનેય રગ ચડવા લાગ્યો. જેવા આવેલા લોકોય એક પછી એક કૂચમાં બેસવા લાગ્યા.

લુદ્ધગીતો અને જ્યનાદોથી ફરી મેઘાણી-ચોકનું વાતાવરણ રાજી બેસ્યું અને અમરેલીના પનામવાર ભગવાનજીમાંથી સરદારી નીચે સત્યાગ્રહ માટે કૂચ આગળ વધી.

ધોવેરામાં તો દરિયાની ખાડી એટલે સત્યાગ્રહીઓ માટે મીઠાના કાપડાનો ભગ કરવો એ રચત વાત બરવાળામાં નહીં દરિયાની ખાડી કે નહીં મીઠાના અચર. બહારથી ખીનજાકાતી મીઠાની ચપટી પણ આવે નહીં એ માટે પોલીસને મેવડો પહેરો ગોડવાઈ ત્રણે છે સત્યાગ્રહીઓ ક્યાંથી અને કંઈ રીતે ખીનજાકાતી મીઠું લાગીને કાપડાનો લંગા કરો એવો સૈના મનમાં સવાલ બેઠો હતો.

પણ પોલીસની ચાલ કળી ત્રણેલા જાવણીના સમાલોકેએ અગમચેતી વાપરીને કાપડાલંગ માટે પહેલી તોવારી કરી રાખેની. બરવાળાથી એએક માંધલ છેડે એક ખેતરને શેડે દુવા જેવો ખાડો બિદવામાં આવ્યો દેશી રજવાડામાંથી ખીનજાકાતી મીઠાના ગાડા ભરી લાવી, તેની નાની નાની કોથળીઓ ભરી આ કૂવામાં ખડખી દીધી. માથે ધૂળ વાળી જાળાજાખરા ગોઠવી દીધાં. ડાકને અજીસાર પણ ન આવે કે આ સ્થળે મીઠું ઘાટું હશે. બહારથી ખીનજાકાતી મીઠું ન આવે એની તોફારી રાખવા માટે રાત અને દિવસ પોલીસે ગામ ફરતા પહેરો ભરતા રણા, પણ મીઠાના આ કૂવાની એમને મધ સરખી આવી નહીં.

મેઘાણીચોકમાંથી વડેની ધવેલી કૂચ ગામ છોડી, નદી એગગી, વગડો વીધી આગળ પડી. મામના દુવા પાસે જેવો કૂચ પહોંચી કે તુગત જ પાય દસ સૈનિકોએ ઝપાટામધ જતજાજાખરા ખચેડી, ધૂસ દૂર કરી, મીઠાની કોથળીઓ બહાર કાઢી અને સત્યાગ્રહીઓને મીઠાની લડાવો કરવા માંડી ડાક બહેનોએ પેતાના પલવા તો કેલ

ભાષાએ એ કાળોવાનો ફાટમા મીઠું લીધું. સૈનિકાએ આખીને આખી કાચળી ઉપાડી અને ખીનજકાતી મીઠું લાઇને ફૂંચ પાછી ફરી

“અમે નથી ખીતા સરકારથી રે ,”

બહેનોએ ચીત ઉપાડ્યું

‘લેજે સ્વરાજ લેજે ,”

જીવ નોએ મુદ્દમીત લલકાર્યું

“તારી તો પેમા જીતશે અડવા રે,”

કાઈએ વિનોદીત શર ક્યું

‘નહી નમશે નહી નમશે, નિશાન જીવિ ભારતનું,”

સૈનિકાએ વિજયધ્વજ ફરકા મે

પહાડી કાયા, પડછદ દેહ, પલોળી છાતી અને કસાયલુ શરીર એવા સત્યાગ્રહસમામત સરકાર ભગવાનજીભાઈ એક હાથમા રાષ્ટ્રધ્વજ અને ખીન હાથમા ખીનજકાતી મીઠાની થેલી લઈ ફૂંચની મોખરે ચાલી રહ્યા છે નયુ તથા કંટક વળક લઇને ફેફડાટા બોલાવતો રાષ્ટ્રધ્વજ વિજયની મસ્તી માણી રહ્યો છે ફૂંચમા જોડાયેલા એક હજાર જેટલા સત્યાગ્રહીઓ પરદેશી હુકુમતની તમા ક્યાં વિના આનદને દિલોજ ચડ્યા છે

સરકારી અમલદારોએ કારેલુ કે બદ્ધ અને દાગી લઇને ધૂમતા પોલીસના ધાડિયા જેઈને લોકો હેમતાઈ જાય, પણ એમની એ ધારણા ખોટી પડી એમણે માનેલુ કે આગેવાનોની ધરપકડથી લોકો ગભરાઈ જશે, પણ એમની એ માન્યતા બીધી વળી એમને નિરાત હતી કે કમલોનો ભગ કરવા મટે ખીનજકાતી મીઠાની એક ચપટી પણ ક્યાવથી લાગી શકેતો નહી પણ એમાવ એ બિલતા વેચાવા

અત્યાર સુધી ટાંકે કોઠે નિરાત અનુભવીને મેરેલા અમલદારોએ જેલું કે એક હજાર સત્યાગ્રહીઓ ખીનજકાતી મીઠાની થેલીઓ લઈને વિજયની મસ્તી સાથે ત્રામ લાવી આવી રહ્યા છે તમા જેઈને એમણે શાન્તિ અને ધીરજ બેધ ગુમાવ્યાં તાબડોલ નહી કાઠે પડે મીને એમણે હથિયારધારી પોલીસની

દિવાલ ખડી ફરી દીધી અને બદ્ધ-લાગીથી સત્યાગ્રહીઓનું સામીયું કરવા માટે રાહ જોતા બેલા રહ્યા.

સત્યાગ્રહના સેનાની ભગવાનજીભાઈએ જોવા નહીના પટમાં પગ મૂક્યો કે સત્યાગ્રહીઓ ઉપર અમલદારો તૂટી પડ્યા લડાઈનો રત્ન જામવા માડ્યો એક બાજુ આઝાદી માટે યુદ્ધ ચડેલા અહિ સક સત્યાગ્રહીઓ અને ખીજ બાજુ હયમચી ગયેરી પર દેશી સરકારને રાખવા મથના હથિયારધારી પોલીસો ભરવાળાના પાદરમા વહેની ઉતારણી નહીને શાન્ત પડે રથનું મેદાન બની ગયો

નહીની બાજુમા જ ગતી રગે હારબધ જીભેલા પાળિયા ઉપરથી કહી શકાન કે ભરવાળાના પાદરમાં વહેતી નદીએ હથિયારના ખણખણાટ ધણી વાર સંબોધ્યા હશે અને ધીમાણા પછુ ઘણી વાર જોયા હશે, પણ આજના જેવુ વીરલ યુદ્ધ આ નહીના પટ ઉપર પડેની જ વાર ખેનાઈ રહ્યુ હતું

ભગવાનજીભાઈના હાથમાથી ધ્વજ અને મીઠું ચૂટવી લેવા પોલીસ એમને ઘેરી વળી પણ ભાર છે કાઢનો કે એમને મેલાન ક્યાં સિવાય એમના હાથ માથી કાઢે નજ કે મીઠું ચૂટવી શકે ! પોલીસે થોડી વાર હવાતિયા મારી જોયા પણ કારી ફાવો નહી ઉવટે એમને ગિરફતાર કરવા પડ્યા એમને પકડીને બાજુએ લઈ ગયા ખાદ પોલીસે સત્યાગ્રહીઓ ઉપર આધતો લાગી માર શર કર્યો તાઈના હાથ ભાગના, કાઈનાં માથા વધેરાયા લોડીના હાટણા હાટ્યા, પણ ફૂંચને આગી શકતી નથી સત્યાગ્રહીઓ આગળ ને આગળ વધતા જાય છે ઉવટે પોલીસને ધરપકડનો અશરો લેવો પડ્યો લાડી અને બદ્ધની બેવના ક્યાં વિના પોલીસનો મુકાબલો કરી દિ મત પૂરક આમળ વધી રહેલા સત્યાગ્રહીઓને પેલીસે એક પછી એક ગિરફતાર કરવા માડ્યા

સત્યાગ્રહીઓએ ‘ઇન્ડિયાન ઝીન્ડા પાદ’ નો જયનાદ પોકાર્યો પોલીસોએ ખીજમાં ને ખીજમાં દાલિયા કરાં ભરવાળાની નદીના પટમાં શર કયેલો જ ગ પૂરો થયો

ગાંધીજીની હાકલ સંજોળીને ધરમાર,

માલમિલકત, કુટુંબકમિલા, બધું છોડીને મરવાની
મથુતરીએ ઊવણીમા જોડાયેલા સૈનિકો તો હરપળે
નમે તેવા નોખમ ખેડવા તૈયાર જ હોય. કુટુંબ-
કમિલો લઈને બેઠેલા અને માડમાડ પોતાનો વ્યવહાર
ચલાવતા ગામના જુવાનો માટે સત્યાગ્રહમા લાગ
લપ ફનાગીરી નેતરવી એ એટલું સહેલું ન હતું,
પણ ખરવાના ચોવીસીના જુવાનોએ રંગ રાખ્યો
હાવણીના સૈનિકાની સાથે સાથે એમણે પણ
કેસરિયા કર્યા; લાંબીઓ ત્રીલી. માર્યા વધેરાવ્યા
અને ધરપકડ પણ વહેરી લીધી.

ખરવાળાના આવા જુવાનોમા લક્ષમણ નામનો
એક જુવાન ધધે લુહાર નાની ઉંમરે ધરલમ
થયેલો પણ ખીજ વખત પરજુવાનો વિચાર સરખોય
કરેને નહિ. ધરવાળા પોતાના સલારણા તરીકે
પાછળ મૂકી ગયેલ એ બાળકોને ઉઠેરીને મોટા
કરવામા અને ધરડી માતાની સેવા કરવામા એણે
મન પરાંવી દીધું દિવસ આખો ધમણ ચલાવે
અને લોહા ટીપે. કારીગર પણ કીધા જેવો એની
ધમજીને ધડીનેાથ પેરેરા ન મળે, દાતરડા, દાતરડી,
કોદાળી, ખરપિયા, રાપ અને ખીજ ભાતભાતની
ચીજો માટે લક્ષમણની કારીગરી વખણાય દિવસ
આખો મહેનત કરીને નીતિથી રોટલેરા રહે, ધરડી
માને ધરકામમા મને એટલી મદદ કરે, બાળકોને
રામાયણ-મહાભારતમ થી નાની નાની વાતો સંભળાવે
અને બાકીનો વખત ભગવાનના ભજનમા ગાજે,
જાતિ જેવું એનું જીવન !

ખરવાળામા સત્યાગ્રહહાવણી શરૂ અને
સલાસરધસથી ગામ ગાજવા લાગ્યું, ત્યારથી
લક્ષમણ પણ એમા લાગ લેવા લાગ્યો. ગાંધીજીની
વાત એને હૈયે વસી ગઈ દેશની આઝાદી માટે
અને ગરીબોના ભલા માટે ગાંધીજીએ ચૂક કરેલ
સત્યાગ્રહમા એને વધુને વધુ રસ પડવા લાગ્યો.
ધરડી માતા અને નાના બાળકોને મૂકીને હાવણીમાં
જોડાવાનું તો એને પરવડે એમ ન હતું, પણ
નવરાસ મને એટલે ભજનમા બેસવાને જલ્દે એ
છાવણીમા જવા લાગ્યો મન તો ઘણું જ તલસવા
વાળું, સત્યાગ્રહના જમમા ઝપલાવવા માટે, પણ

ધરડી માતા અને મા વિનાનાં નાનાં બાળકોના
વિચારે એ પાછો પડી જતો.

ખરવાળામા સામુદાયિક સત્યાગ્રહનો અર્થક્રમ
બહેર થયો અને એના મનમા ગડમથલ જમી
કાળજી કંઠણ કરીને એણે સત્યાગ્રહમા જોડાવાનો
મનમા ને મનમા સંકલ્પ કરી લીધો.

સત્યાગ્રહના દિવસે વહેલા બેળી, નાક ધોઈ,
ભગવાનના નામની માળા ફેરવી, ઘસઘસાટ લે થતા
બન્ને બાળકોને માથે હેતથો હાથ ફેરવી, ધરડી
માતાને પગે લાગી, કંઈ બોલ્યા ચાલ્યા વિના
લક્ષમણ સત્યાગ્રહમાં લાગ લેવા માટે ચાલી નીકળ્યો.

સત્યાગ્રહની લડાઈ એ અદિ સક લડાઈ.
લડાઈમા શું થશે એ કેમ કહી શકાય? ભાગ્યમા
લખ્યું હોય તો જોગ્યે વિધાયુ પડે, અને જોતને
ય ભેટવુ પડે. કલ્પ જોલમા ય જવુ પડે. એવું
કંઈક અને તો ધરડી માતા અને નાના બાળકોનું શું
થશે, એ વિચારે કૃત્યમા જોડાવા જઈ રહેલા
લક્ષમણના પગ ધડી ભર થલી ગયા મન
ચગડોળે ચડ્યું. આખો બધ કરીને એ ધડીભર
ધીજી થયો નજર સામે પોતાની ધરડી મા અને
નાના બાળકો દેખાવા લાગ્યા પણ એની સાથે
સાથે ગુરત જ એની નજર સામે ગરીબીમા સમડતી
અને બુધે મરતી દેશની અનેક માતાઓ અને
નાનાં નાના જલકાઓની જમી ગ્રીપસી આવી. આ
કરોડો માતાઓ અને બાળકોનું જલ થઈ હોય તો
એક માતા અને બે બાળકોનો વિચાર કરવા બેસાન નહી,
એવો અદરથી એને સાદ સંભળાયો માતા અને
બાળકોની ફિકર કરનારો ભગવાન જેવો ભગવાન
છે, એવો એનામાં આસ્થા જમી ને ફરી આખો
ઉધડી એને પગ ઉપાડ્યા ચોદમા જમને એ
કૃત્યમા બિજો રહી ગયો.

કૃત્યમા લક્ષમણ જોખરે હતો ખીનજકાતી
મીકું લઈને ગામ તરફ આવી રહેલી કૃત્ય ઉપર
મીકું ઝુટવવા પોલીસે જેવો દુમલો કર્યો કે ગુરત
જોગ કરવા માટે બેઠેલા કોઈ અચળ ને ધીની અદરથી
લક્ષમણ નદીના પટમાં પલાવી વાળી બેમી ગયો.

મૂંડામૂંડી અને લાડીઓની રમઝટ પછી પણ એની પાસેથી મીઠાની કોથળી પડારી લેવામાં પોલીસને સફળતા ન મળી. છેવટે ચાકરને એની ધરપકડ કરવામાં આવી.

પોલીસના પહેરા વચ્ચે જોએલા લશ્મણને ફરી ધરડી મા અને નાનાં બાળકો યાદ આવ્યાં. એમની બાળ લેવા એણે મનમાં ને મનમાં લશ્મણને પ્રાર્થના કરી. મનને નમથું પાડે એવા વિચારોને ખ ખેરી નાખવા એણે શરીરને ઝાટકો આપ્યો અને જોલમાં જવા માટે ઉસતે મોઢે ચાલી નીકળ્યો.

ધરાયેલા જુવાનોને સારવાર માટે દવાખાને પહોચાડીને તથા પકડાયેલા સત્યાગ્રહીઓને ધામધૂમથી પોલીસ ધાપ્યા સુધી વિદાય આપીને હાવણીના સૈનિકો ગામમાં ગિરફતાર થયેલાઓના કુટુંબોને દિ મત આપવા માટે ઘેર ઘેર ફરવા નીકળ્યા.

ગામને છેવાડે એક ઓશરીએ બે એરડાવાળું ધોરકું, પડખે એક ઢાળિયામાં કાઠ, નાનકડું પથ્થર અરિસા જેવું ફળિયું, ફળિયાની વચ્ચે વચ્ચે લી પેલોડ પેલો ટુતસીનો ક્યારો, આ લશ્મણનું ઘર.

સૈનિકો ફળિયામાં દાખલ થયા ત્યારે લશ્મણના ધરડા મા ઓશરીને એક છેડે બેઠેલા આંધિયામાં ધાન ખાંડી રહ્યાં હતાં બન્ને બાજુએ લોહાના કટકો ગોઠવીને ઓશરીમાં રમત રમી રહ્યાં હતાં. આગળમાં હોલો ટુતસીનો છેડ ઢાળી સાજના મીઠા પવનની થપાડું ખાતો ખાતો ડોળી રહ્યો હતો. પગથિયા પાસે નાનકડું કુરકુરિયું એકું હતું. ન મળે કોઈ જાતનો ઉત્પાત. મનને ટાંક વળે એવી શાંતિ હતી.

સૈનિકોને થયું કે માજી અને બાળકોને લશ્મણના ધરપકડના વાવડ અથ્વા લાગતા નથી, નહીં તો આટલી નિરાંત કે શાંતિ ન હોય. લશ્મણની ધરપકડના સમાચાર સાંભળીને માજી અને બાળકોને ધારકો પડશે એ ખમાલે કેમ વાન કરવી એની એમને મૂંઝવણ થઈ પડી.

આવી ધરડી મા, નાનાં નાનાં બે બાળક, ધરમાં નહીં ખીણું કોઈ કામ કરનાર કે નહીં ખીણું

કોઈ રળનાર. છતાં એમને મૂકીને સત્યાગ્રહમાં ભાગ લઈ, ઉસતે મોઢે જોલમાં જનાર લશ્મણનો ત્યાગ જોઈ આશ્ચર્યથી એમનાં માથાં નમી પડ્યાં.

પગરવ સાંભળીને માજીએ સાંભેનું હેઠું મૂક્યું. આખે ઓછું દેખાય એટલે હાથનું નેજનું કરી એમણે ફળીમાં નરત્ર માંડી. બન્ને બાળકો પણ પોતાની રમત છોડી સૈનિકો સામે એકીટશે તાકી રહ્યાં.

“કાં માજી ! કેમ છે ?” સૈનિકોના નાથકે ઓશરીની કાર પાસે જોવા જોવા ખમર પૂછવા.

“કોણ માડી ! મને લખાય છે ઓછું એટલે પૂછવું પડે છે,” માજીએ હુગડાં ખ ખેરીને જોવા થતાં થતાં પૂછ્યું.

“એ તો અમે ! હાવણીમાંથી તમારા ખમર અતર પૂછવા આવ્યા છીએ,” લશ્મણની ધરપકડના સમાચાર કંઈ રીતે આપવા એનાં મૂંઝવણ અનુભવતા નાથકે જવાબ આપ્યો.

“લલે આવ્યા માડી ! બેઠો બપોય દોઢે દુ પાથરણું મ માનુ. મ મા, ધરમાંથી કોથળો લઈ આવ તો બેટા !”, કેડતંથી સહેજ વાકા વળી ગયેલા માજી ધીરે ધીરે ઓશરીની કારે આવી ચાલ્યોનો ટેકો લઈને બેઠા.

“પાથરણાની જરૂર નથી. ઓશરી પાથરણા જેવી જ છે અમે તમારી પાસે બેઠા છીએ,” ઓશરીની કાર ઉપર બેસતા બેસતા નાથકે કહ્યું. ધીરે ધીરે શાંતિ હવાઈ ગઈ. નાથકની જીભ ઉપાતી નથી.

“કેમ આવ્યા છે, માડી !, માજીએ જ વાતની શરૂઆત કરી.

“તમને તો ખમર નહીં હોય ! પણ આજ સવારે લશ્મણનાથકે સત્યાગ્રહમાં ખડુ ખડારી બાળી, સરકાર એમને પકડીને જેલમાં લઈ ગઈ,” નાથકે અચકાતા અચકાતા જવાબ આપ્યો.

“મને ખમર જ હતી લાઈ જી આજ સવારે મારો લખમણ નાથકે ધોઈ, પૂનપ ઠ કરી, મને પગે

કરવા આધી બાપુની હારે જેલમાં ગયો છે, રામની હારે તપમણુ વનમાં ગયા તમ્મ એની માએ રાજપુતીથી રગ્ન આપી ની મારો લખમણુ મને ખાવા વિના પગે લાગીને ઢાની નીળોડો મને કીધુ હોન તે ૨. એને રાજપુતીથી રગ્ન આપત એના રાજપામાં સરકાર બસે એને પકડી ગઇ પછુ મારો લખમણુ તો એના અધુરા ભ્રેમ પૂરા કરવા રામના અવતાર જેવા આધી બાપુની હારે વનમાં ગયો છે એમ સમજીને આ પકડા જેવા ભેવ બાળને પાખમાં લઈને ૩ નિરાતે બેગી છુ માજીના બેલેમોવમાં એના દીકરા માગેની આસ્થા અને પ્રેમ નિતરતા હતા એમના વેણેવેણુમાં કાંઠે સધરેલ સમજણુ અને યાનના દીવા પ્રગટતા હતા

‘દીકરા હળે તો લખમણુ જેવા હળે એ તમારી વાત સાચી પછુ જનેતા હળે તો તમ જેવી હળે માડી’ માસે આવીને બેસવામાં તો અમનેય કઈક નવુ નવુ મગે એવુ છે હવે અમે જીડીએ જીભ તો ઉપડતી નથી પછુ એક વાત કહેના જઇએ છીએ અમે જાણીએ છીએ કે ધરનેા આધાર લખમણુભાઇ ઉપર હતો એ જેલમાં ગયા એટલે ધરનેા વહેવાર કેમ ચલાવેા એની ઉપાધિ રહે, પછુ સુઝાશે નહીં અમેય તમારા દીકરા છીએ એમ સમજીને જોતુ કરાવતું હોય તો અમને કહેના રહેજે ‘નાથકે જીલ્લાની તોયારી કરીને માજીને ધરની ચિનામાંથી હળવા કરવા માટે વાત કરી

“તમે ઈ વાતની ચે ફક્ક કરશે નહ એક પાલેથી આધનો દાણો આવવાનો છે અને ધરમાં રોકક નાણું તો ન મગે, પછુ લોહાના કટકોના પાર નથી વરક ચે વરક આ લોહાના કટક વેચીને ય સખેદખે દિ કાઢી નાખજુ કોઇની પાકે હાથ લાબે કડુ તો મારા લખમણુનું તપ અમઝાય અમઝા આટો ફેરો આવતા રેને’ માજીએ ખૂપારી પૂર્વક જવાબ આપ્યો

માજીના કચરીયોથી ચિનાચેલા ચહેરા ઉપર અને એમની જીડી જીતરી ત્રેચેની આંખોમાં સૈનિ

કાને નવા તેજનાં દર્શન થયાં

આજ સુધી સૈનિકાએ તીખાતમતમતા, સજ ઝીને બેઠા થઇ જવાન એરા, મુસ્સાદાર બ પજો તો ઘણુવ સામજ્યા હતા આ લાવણીની એમના ઉપર અસર પછુ હતી પરન્તુ સાદી સરળ લાવામાં, તપ અને બલિદાનનો મર્મ સમજાવતી અને મહિમા ગાતી માજીની મીઠપ અને વકાલ ભરી વાણીએ સૈનિકોના દિલના તારને ઝલુઝણુવી નાખ્યા જીલ્લાની તોયારી કરતા હતા એને ખદસે મધાર સ્તંભ બનીને મેસી ગયા

“સત્યામકની લક્ષ્મ એ બીજનું લોહી લેવાની નહીં પછુ પોતાનું લોહી રેશવાની લક્ષ્મ છે ત્યાગ અને બલિદનથી દુસ્મનનું દિલ પલટાવીને જીન મેળ વશની લક્ષ્મ છે આ લક્ષ્મમાં અપ તું એકએક બલિ દાન શુદ્ધ હોવુ જોઇએ”

આધીજી અને બીજા આવેવાનો પાસેથી સામળેલા બોલ જાણે ફરી કોત્ર સ બગારતુ હોય એમ એમના કાનમાં ગુજવા લગ્યા

“આ અલિસક લક્ષ્મ માટે સાચો ત્યાગ અને શુદ્ધ બલિ ન જોડતા હોય તો આ માદીકરાના ત્યાગ કરવા વધુ ત્યાગ બીજે કયો હોઈ શકે? અને એમના બલિદાન કરતાં વધુ ચઢિયાતુ બલિ ન બીજુ કયું હોઈ શકે?” સૈનિકોના મનમાં લાવ ઉમરાવા લાગ્યે

થેડી વાર સુધી ઝાઝ કશુ બોલ્યા નહીં શાન્તિ ભવાઈ ગઇ થોડી વાર પછી સમાધિમાંથી જાગતા હોઃ એમ સૈનિકાએ આંખો ઉઘાડાં

જીડીને એમણે ખૂબ જ ભાવપૂર્વક માજીને પ્રણામ કર્યાં, એમની પાખચા બેઠેલા બને બાજકોને માથે હાથ ફેરવી વફાલ કપુ” અને વિદાય લીધી

જાણીમાં પહોચ્યા પછી પછુ કયાય સુધી એમના કાનમાં માજીના બોન ગુજતા રહ્યા “મારો લખમણુ તો અધુરા જોઃ પૂરા કરવા, રામના અવ તાર જેવા આધી બાપુની હારે વનમાં ગયો છે”

*

કનેયાજીના મહામહિમ શામક મહારાજ ઉર્વની કૃપાથી માનુષ્યોને કારિમરની રાજગાદી ઉપર રાજ્યાભિષેક કરવામાં આવ્યો.

માનુષ્યની ઉદારતાથી અનેક કવિઓ આકર્ષાઈને માનુષ્યના દરબારમાં આવવા લાગ્યા માનુષ્યની કાવ્યપ્રિતા અને કદરદાની ખૂબ વિખ્યાત બની હતી.

માનુષ્યના દરબારમાંથી કોઈ કવિ ખાલી છાંયે કદિ પાછો ફરતો ન હતો.

કારિમરની રાજસભા કદી કવિ વિના ખાલી રહેતી નહિ.

મહાકવિ મેદુક માનુષ્યના દરબારમાં આવ્યા, મહારાજ માનુષ્યને કવિનું ભાવભૂખું સન્માન કર્યું, મહારાજ માનુષ્યને કવિ મેદુકને તેમનું 'હથગ્રીવ વધ' કાવ્ય સંભળાવવા વિનંતિ કરી.

કવિએ રાજને કહ્યું "ધન્ય છે આપને આપના ઉપર તો શ્રી અને સરસ્વતીની સંપૂર્ણ કૃપા છે."

કવિએ હથગ્રીવ વધ કાવ્ય સંભળાવવાનું શરૂ કર્યું.

કવિના આ કાવ્યથી રાજદરબારીઓ છકક થઈ બધા સાંભળનારાના દિલ ડોલી ઊઠ્યા એક એક શબ્દ અમૃતમય હતો કારિમરના દરબારમાં હતું સુધી કોઈ કવિએ આનું મનોહર કાવ્ય રજૂ કર્યું ન હતું.

દરબારીઓ તો ડોલી ઊઠ્યા થરતું મહારાજ માનુષ્યના મુખમાંથી એક પણ પ્રશ્નના શબ્દ ન નીકળ્યો.

કવિના હૃદયને આઘાત લાગ્યો કવિનું મો ઉતરી ગયું.

"માનુ કાવ્ય કેવું મનોહર છે! રાજદરબારીઓ ડોલી ઊઠ્યા વાક વાલ પુકારે છે પરંતુ મહારાજ માનુષ્યના મુખમાંથી કશા સાનો એક શબ્દ પણ નીકળ્યા નથી માનુષ્ય વનથીવનના અને કદરદાનીના ભરણા કુ કાવરો હોય એવું લાગે છે મને પેતાનો જત કરતાં હવડો માનવો હોય એવું મને લાગે છે હું અહિં કશા આવી ભરણો?"

આજા અનેક તક વિતકે કવિના મનમાં

થવા લાગ્યા. કવિ મન્ય લાવન કરી રહ્યા હતા પણ દિલમાં શાંતિ ન હતી.

"આજા કૃષ્ણ રાજવી પાસે કદરદાનીની આજા કૃપાથી રાજવી મે અહિં ફોગટ ફેરો ખાધો છે."

કવિ જોમ બને તેમ જગદીયો કાવ્ય લાચન પુરુ કરવા ઈચ્છતા હતા.

કવિએ કાવ્ય લાચન પુરુ કર્યું. પુસ્તકના પાના કપડામાં બાંધવા લાગ્યા ત્યારે મહારાજ માનુષ્ય સિંહાસન ઉપરથી નીચે ઉતર્યા અને સુવર્ણ-ચાળ લઈને એ મહાકાવ્યના પાના નીચે ધર્યા.

"હ હ રાજત! આપ મું કરો છો! આવા નિર્માય પાના નીચે સુવર્ણ થાળની થી જરૂરત! આ તો એક સામાન્ય કૃતિના પાના છે" કવિએ ટોલ્લે મારતા કહ્યું.

"કવિરાજ! આપ આવી વાત કેમ કરો છો? આપના આ મહાકાવ્યમાં તો અમૃતનો કુલ ભર્યો છે. આવા કાવ્યની એક પણ રજ જમીન ઉપર પડવા ન દેવાય એટલા માટે મે જાતે આ સુવર્ણચાળ એ અમૃતમય મહાકાવ્યના પાના નીચે ધર્યા છે અમૃતના મિન્દુ તો સુવર્ણચાળમાં જ પડવા જોઈએ."

મહારાજ માનુષ્યના વચનો લાભ પીને કવિ થી જાણી આવ્યા ઉતરીને કદરદાન રાજવી માટે પોતે કેવો જોગ ખતાવ બા હા ત માટે કવિ મનમાં પસ્તાવા લાગ્યા.

"મહારાજ! આપનો નિરભિમાનીપણથી મને અન્યાય થયો છે જેના ઉપર શ્રી અને નરસિંહની કૃપા હોય એવો માનવી જગત ઉપર વીસ્વ જ હોય છે રાજત! પાન છે ના રતે! ધન્ય છે આપની સાચી કદરદાનીને!"

માનુષ્ય કવિને ભેટી પડ્યા બન્નેની નાખો માથી જાયા અને ચમુનાના પાવડા નીર જેવા પુષ્પમય ઉપશ્ચિત્ત વહી રહ્યા હતા.

"રાજત! માનુ સાચી કદરદાની તો આપે જ કરી છે."

આ તમચે એવું દરથ લાવનું હતું જ્યારે કે સુવર્ણ ચટ્ટામાં પાતે અમૃત ના માટે કૃત્યના પ્રયત્ન.

બાળકો ક્યારેક ચક્રકરમા નાખી દે એવા સવાન પૂછી બેસે છે એાણું જાણનાર પિતાની સ્થિતિ ત્યારે દરાજનક નની જાય છે, મારી નાની બાળકોએ તે દિવસે મને પૂછ્યું કે નખ શા માટે વધે છે ? તો હું કંઈ વિચારી જ ન શક્યો. દર ત્રીજે દિવસે નખ વધી જાય છે. બાળકો જો તેને વધારે વધવા દે, તો મા બાપ તેમને વડે છે છતાં કોઈ જાણતું નથી કે આ અભાગિયા નખ વધ્યા કરે છે શા માટે ? કાપી નાખો, તેઓ ચૂપચાપ સ્વપ્ન સ્વીકારી લેવાના, પણ નિર્વજ્જ અપરાધીની જેમ વળી પાછા હાજર ! તે આટલા બધા બેચરમ કેમ છે ?

લાંબો વર્ષોની વાત છે, જ્યારે માણસ જગતી, વનપણ જેવો હતો, ત્યારે જીવન-રક્ષા માટે નખ તેને ઘણા જરૂરી હતા. ખરેખર તો એ જ તેના અન્ન હતા દાંત હતા, પણ નખની પછી જ તેનું સ્થાન આવે એ દિવસોમા તેને ઝખૂમણ પડતું, વિરોધીબોને પહોડતા પડતા, નખ એ તેના જરૂરી અંગ હતા. ધીરે ધીરે ને પોતાના અગતી બહારની વસ્તુઓની મદદ લેવા લાગ્યો જાડની ડાળીઓ અને પથ્થરના હુકડા કામમા આવવા લાગ્યા (રામની વાનરસેના પાસે એવા જ ઉચિતાર હતા) તેણે હાડકાના પછી ઉચિતાર બનાવ્યા એમા કોઈ મજબૂત અને પુરાણુ હતું દેવરાજ ઈન્દ્રનું વજ્ર, જે દંધાધિ મુનિના કાકાકામાથી બનાવાયેલું. જેની પાસે લેખ હતા અન્ન-પાન હતા તે વિજયી થવા દેવાના રાજ સુદાને મનુષ્યના રાજની એટલા માટે જ મદદ લેવી હતી હતી કે તેની પાસે લેખ હતા ઉચિતાર હતા, અસુરો પાસે અનેક વિદ્યાઓ હતી, પણ લેખ હતા ઉચિતાર ન હતા કદાચ થોડા પપ્પ ન હતા, આરોની પાસે આ બને ત્રીજે હતી આરો ત્રિશૂલી થવા ઇતિહાસની મતિ વપતી રહી નાથ, સુપર્જ, વજ્ર, મધર્, અસુર

અને રાક્ષસ પણ હાર્યા લેખ હતા અસ્ત્રોએ મેદાન મારી લીધું. ઇતિહાસ આમ જ વધ્યો. મદ્રા, કારત્તેસો, તોયો, બોમ વર્ષાવળા હવાઈ જતાંએ વજ્રોએ ઇતિહાસને કેવો કીચડભર્યા ઘાટ મુધી ધોલી દીધો છે એ સૌ જાણ જાણે છે છતાં તેના નખ તો હજીએ વધી રહ્યા છે. આજ પણ કુદરતે મનુષ્યને તેના બીતરી અસ્ત્રથી વચિત નથી કર્યો. આજ પણ તે યાદ કરાવી આપે છે કે તારા નખને જાલવાનું શક્ય નથી તું એ જ લાંબો વર્ષ પહેલાનું નખ-ફતાવડથી જીવ છે—પણની સાથે એક જ સપાટીએ વિચરનાર અને ચરનાર.

આશ્વની વાત એ છે કે આજ મનુષ્ય તેના બાળકોને નખ ન કાપવા માટે ધમકાવે છે કોઈ વખતે લાંબો વર્ષ પહેલાં-ને તેમને નખને નાશ કરવા માટે ધમકારતો હોવો જોઈએ અને કુદરત હજીએ એ નખને જીવંત રહી છે, ને મનુષ્ય હજી એ નખને કાપતો રહ્યો છે. તે કમમખ રોજ વધ્યા કરે છે. તે આશ્વા છે, એને બાત નથી કે મનુષ્યને એથી કરોડગણ શક્તિશાળી ઉચિતાર મળી ચૂક્યા છે અને લાંબે છે કે મનુષ્ય હવે નખને નહિ ધમકાવે હોય. તેની અંદર બર્મર-નુમનો કોઈ નવતોષ રહી જાય એ તેને માટે અસમ્ય છે પણ નખ કાપવાથી શું ? મનુષ્યની બર્મરના કરા ઘટી છે ? તે તો વધતી જ રહી છે માનવ-ઇતિહાસમા હિરોશિમાના હરકાકા વાર વાર થોડા જ થવાના છે ? એ તો એનું નરીતમ રૂપ છે કે મનુષ્યના નખની તરફ જોડે છું તો નિરાશ થઈ જઈ છું. એ તેથી જાકર પશી દત્તિના જીવત પ્રતીક છે મનુષ્યની રજીવાને મને તેટલી વાર કાપી નાખો, તે ચરવાનું જાણે છે જ ક્યા ?

હજારો વર્ષ પહેલાં મનુષ્યે નખોને સુકુમાર વિનોદકિડાએ માટે ઉપયોગમાં લાવવાનું શરૂ કર્યું. વાત્સ્યાનના કામચરમાથી જાણના મને છે કે

આજથી બે હજાર વર્ષ પહેલાના ભારતવાસી નબળે સુદર રીતે સમજતા તેને કાપવાની કળા ખૂબ જ મનો જક હતી. નિકાલ, વર્તુલાકાર, ચન્દ્રાકાર, દંતુલ વગેરે વિવિધ આકારવાળા નખ એ વખતે વિકાસી નાગરિકોને ન જાણે ક્યા ક્યા કામમાં આવા હશે? તેને 'એમ' અને 'અલકતક' થી ખૂબ ધરીને લાવ અને ચીકણા બનાવવામાં આવા, જોડ દેશના માથાએ એ વખતે મોટા મોટા નખ પસંદ કરતા, જ્યારે નિશ્ચિવાસી નાના નબળાને પોતપોતાની ડુકિની વાત છે, દેશની તેમજ કાગની પણ પરતુ બધી હલકી ગણતી હતીએ અને નીચે બેચી જનારી વસ્તુઓને પણ ભારત વાળાએ મનુષ્યોચિત બનાવી દીધેલ છે, એ જાન ધારુ તો ભૂની શકુ એમ નથી.

શરીર-વિદ્યાનવેતાઓ ચોક્કસપણે માને છે કે માનવ-મનની જેમ માનવ-શરીરમાં પણ કેટલીક અબનાસ-જન્ય 'સહજ' હતીએ' રહીજવા પામી છે. ઘણા કાળ સુધી એની જરૂર પણ રહી છે એથી શરીરે પોતાનામાં જ એક એવા ડુધ પેદા કરી નીધા છે કે તે હતીએ સહજ રીતે જ અને શરીરનો અળખા જ્યાં જ પોતાની મેળે કામ કરે છે નખનું વધતું એ એમ ની એક છે વાળનું વધતું બીજ છે, દાંતનું બીજાર નીકળતું બીજ છે, પાપણનું ખરી પડતું એ એથી છે, અને ખરેખર તો અળખી રક્તિ એને જ 'સહજતદત્તિ' કહેવામાં આવે છે આપણી બાયામાં પણ તેના તામસા મગી આવે છે બે માથાક પોતાના શરીર, મન અને વાળીની સહજ ધત્તી હતીએના વિવેકમાં વિચારે તો તેને પોતાની વાસ્તવિક પ્રવૃત્તિઓને ઝાળખત્રામાં ઘણી સરળતા રહે, પણ એવું વિચાર છે જ કાણ? વિચારે તો શું એને એટલી પણ ખજર ન પડે કે એનામાં નખ વધારવાની જે મહત્ત્વ હતી છે, એ તેની પશુ તાની પરિચાત છે, (નખ) કાપવાની જે પ્રવૃત્તિ છે એ તેની મનુષ્યતાની નિશાની છે, અને જો કે પશુતાના ચિહ્ન તેનામાં રહી ગયા છે છતાં ત પશુતાને છોડી ચૂક્યા છે પણ જનીને તે આજળ ન વધી શકે તેણે અન્ય કોઈ શોધવા પડશે

અહીં વધારવાની પ્રવૃત્તિ મનુષ્યતાના વિશેષિની છે મનુષ્ય પશુતાની તરફ વધી રહ્યો છે કે માનવતાની તરફ? મારી નિદેશ બાળકોએ જાણે માનવ-મતિને જ પ્રથમ કર્યો છે - જાણે હો, નખ કેમ વધે છે? એ આપણી પશુતાના અવશેષ છે. ભારતીય ભાષામાં ઘણું કરીને અંગ્રેજીના 'ઇન્ડિપેન્ડેન્સ' (independents) નો સમાર્થ થઈ શકે નથી વપરાતો આદા 'ઇન્ડિપેન્ડેન્સ' પણ 'સ્વાધીનતા' શબ્દ વપરાતો છે 'ઇન્ડિપેન્ડેન્સ'નો અર્થ છે 'અનધીનતા' કે 'અધીનતા' અભાવ' પણ 'સ્વાધીનતા' શબ્દનો અર્થ છે, 'પોતાને જ અધીન રહેતું' અંગ્રેજીનાં કહેતું હોય તો 'સેલ્ફ-ડિપેન્ડેન્સ' કહી શકાય વર્ષો પછી પણ ભારત 'ઇન્ડિપેન્ડેન્સ'નું 'અનધીનતા' કેમ નથી કરી શકતું? આઝાદીના બધાં નામોમાં 'સ્વ'નું બધન રહ્યું છે -સ્વતંત્રતા, સ્વરાજ્ય, સ્વાધીનતા એ સંચોરની વાત છે કે આપણી પરપરા જ અળખામાં ભાષા દ્વારા પ્રગટ થતી રહી છે? અને ફરી પ્રાચી-વિજ્ઞાનની વાત માદ આવે છે-સહજતદત્તિ અળખા રક્તિઓનું જ નામ છે સ્વરાજ્ય પછી નેતાઓ અને વિચારશીલ નામ રિઝા એ વિચારી રહ્યા છે કે દેશને ખરેખર સુખી કેવી રીતે બનાવી શકાય? આ કંઈ નવી વાત નથી, આપણે ઈતિહાસ ધણે પુરાણો છે શાઓમાં આ સમસ્યાને વિવિધ રીતે વિચારવામાં આવી છે. આપણે કોઈ નવા-નિશાધિષા નથી, જેને રાતોરાત અળખડા જ મલમ પહેાયાદીને અરક્ષિત છોડી દેવામાં આવ્યા હોય આપણી પરપરા મહિમામયી, ઉત્તરાધિકાર વિપુલ અને સસ્કારઉજ્જવલ છે આપણી અળખડા જ એ જામતો આપણને અમુક ચોક્કસ દિશામાં વિચારવાની પ્રેરણા આપે છે એટલું ખરું કે ઈરિસ્થિતિ બદલાઈ છે, ઉપકરણો નવીન છે અને મુશ્કેલીઓની સંખ્યામાં પણ મથુ નાપાત્ર વધારો થયો છે પણ મૂળભૂત સમસ્યા ખાસ બદલાઈ નથી, ભારતીય મન, જે આજે પણ 'અનધીનતા'ના રૂપમાં ન વિચારતા, 'સ્વાધીનતા' ના રૂપમાં વિચારે છે, તે આપણે દીર્ઘકાલીન સસ્કારોનું ફળ છે, તે 'સ્વ'ના બધનને સહેલાઈથી

છોડી શકે તેમ નથી પોતાના ઉપર પોતાની મેજે
જ તગારેમ બંધન એ આપણી સસ્તીની મહા
નતા છે. એમ નથી માનતો કે જે કાષ્ટ જુનું
છે, આપણું વિશેષ છે, તેને આપણે વળગી રહીએ
જૂનાનો મોઢા ઢરવખન વાગ્ધનીય નથી હોતો મરેલા
ખચ્ચાને ગોદમાં દબારીને ફરતી 'વાદરી' માનવનો
આદર્શ ન જ પની શકે એ સાથે હું એવું પણ
નથી વિચારી શકતો કે નવીનતાના નકામા ચૂર
થઈને આપણું બધું જ પ્રમાણી દઈએ કાલીદાસે
કહેલું કે બધું જુનું જારૂ નથી હોતું, બધું નવું
ખરામ નથી હોતું કાલ્યા માણસો બનેની તપાસ
કરે છો હિતકર જણાય તે પ્રવૃત્તિ કરે છે, જ્યારે
મૂખાંચો ખીળતે ઈશારે કર્યા કરે છે, માટે આપણે
હિતકર વાન વિચારી લેવી પડશે અને જે આપણા
પૂર્વ-સંચિત ભંડારમાં તે હિતકર વસ્તુ નીકળી
આવે તો ત્યાં વિરથ ખીજી શું હોઈ શકે ?

આ દેશમાં અનેક જાતિઓ આવી છે લડતી
પણ રહી છે અને પ્રેમપૂર્વક રહેવા પણ લાગી છે
સમ્યક્તાના વિવિધ સ્તરો પર ઊભલી અને
જિનન જિનન દિશાએ ચાલવાવાળી આ
જાતિઓ માટે એક સામાન્ય ધર્મ શોધી
કાઢવો કોઈ સહેલી વાત નહતી આપણા કષિ
ઓએ આ પ્રશ્ન ઉઠેલવાને અનેકવિધ પ્રયત્નો કરેલા,
તેમજે એક વાત તરફ લક્ષ્ય બેસેલું, તે છે 'પોતાના
જ બંધનમાં પોતાને બાંધવો' મનુષ્ય પશુથી કઈ
વાતમાં જિન છે ? આહાર, નિદ્રા, મૈથુન વગેરે પશુ
સુલભ સ્વભાવ તેનામાં પણ ખરાખર અન્ય પ્રાણીઓ
જોવા જ છે, છતાં તે પશુથી જિન છે તેનામાં સંયમ
છે, સમવેદના છે, તપ છે, ત્યાગ છે, આ મનુષ્યના
સ્વ-નિર્મિત બંધન છે તેથી જ માનવી ઝંખડા ટટાને
પોતાનો આદર્શ નથી ગણતો, ગ્રસ્તમાં અવિવેક
કરનારને ખરાખર માને છે અને મન, વચન અને
શરીરથી કરેલા અસત્યાચરણને દુરાચરણ માને છે
તે કોઈ ખાસ જાતિ, વર્ણ કે સમુદાયનો ધર્મ નથી
તે છે મનુષ્યમાત્રનો ધર્મ ભારતમાં તેથી જ નિર્જેર
ભાવ, સત્ય અને અક્રોધને બધા વર્ણોનો સામાન્ય
ધર્મ કહ્યો છે

एतद्धि त्रितय श्रेष्ठ संभूतेषु भारत ।

निर्गता महाव्रज सत्यमक्रोध एव च ॥

ગૌતમે પણ કહેલું કે મનુષ્યની મનુષ્યતા
એમાં જ છે કે તે બધાના સુખ-દુઃખ તરફ સહાનુ-
ભૂતિ રાખે આ સ્વ-નિર્મિત બંધન મનુષ્યને
મનુષ્ય બનાવે છે આશ્વની વાત છે કે અજ્ઞાનમાં
પણ આપણી બાધામાં આ ભાવ કેવી રીતે રહી ગયા
છે, જલ્દી મને નખના વધવા પર અચરજ થયેલું
અજ્ઞાન સદા માણસને પકાડે છે, અને માણસ છે તે
સદા તેની સાથે બાધ બીડવાને તૈયાર જ છે

મનુષ્ય સુખી કરી રીતે થઈ શકે નેતાઓ
કહે છે 'વસ્તુઓની કમી છે, વધારે મશીનોધારી
ઉત્પાદન વધારો અને ધનની વૃદ્ધિ કરો અને બાકી
સાધન-શક્તિ વધારો ગાંધીજી કહેતા 'બહાર નહિ
અંદર જુઓ હિંસાને મનથી દૂર કરે, મિત્રતાને
હઠાવો, ક્રોધ અને દ્રોષને છોડો, અન્યને માટે સહન
કરો એકાચારામનો વિચાર છોડી દો, પ્રેમની વાત
વિચારો આત્મ-પોષણની વાત વિચારો કામ કર
વાની વાત વિચારો' તેમજે કહ્યું 'પ્રેમ જ મહાન વસ્તુ
છે, કારણ કે તે આપણમાં છે, ઉચ્છેદ ખલતા પશુની
પ્રજ્વલિ છે' 'સ્વ' નું બંધન-મનુષ્યનો સ્વભાવ છે.
ખર નથી, ગાંધીજીની વાત સારી લાગી કે નહિ
તેને ગોળી મારી દેવામાં આવી માણસની નખ વધા
રવાની પ્રજ્વલિનો વિજય થયા ગાંધીજીએ કહેલા
જિંદગીમાં પેસીને મનુષ્યની વાસ્તવિક ચરિતાઈતાની
શોધ કરેલી !

એવો દિવસ પણ આવશે કે જ્યારે મનુષ્યના
નખોનું વધતું બધું થઈ જશે પ્રાણી-શાસ્ત્રીઓનું
અનુમાન છે કે મનુષ્યના નકામા અંગ, તેની પૂછ
ડીની જેમ જરૂર દૂર થઈ જવાનાં તે દિવસે મનુ
ષ્યની પશુતાનો પણ લોપ થયો ઠરો કદાચ ત્યારે
તે મરજીઓના પ્રયોગ પણ બંધ કરી દેશે ત્યાં સુધી
નાના જાળકોને એ વાનથી વાંકે કરી દેવા જરૂરી
છે કે નખનું વધતું એ પશુતાની નિશાની છે, તેને
વધતા અટકાવવા એ મનુષ્યની ઇચ્છાની વાત છે,

મહાત્મા ગાંધી તેમજ શતાયુ મહર્ષિ કવેની નિત્યચર્ચા આપણને નીરોગી જીવન તથા દીર્ઘ આયુષ્યની સાધનામાં ફરવાના વ્યાયામનું મહત્ત્વ સમજાવે છે. બાપુજી હંતા-રાની-જોળીનો લોગ બન્યા ત્યાં સુધી, એટલી મોટી ઉંમરે પણ, સંપૂર્ણ તંદુરસ્તી અને સ્ફૂર્તિ ધરાવતા હતા અને નોઆખલી જેવા વિકટ પ્રદેશનો પગપાળા પ્રવાસ તેમણે એકઝે હતા. ભારતમાં મહિલા કેળવણીના જ્યોતિષ્કાર મહર્ષિ કવે પણ એકસોને એક વર્ષની ઉંમરે તંદુરસ્ત જીવન ધરાવતા. મહા-પુરુષોના તંદુરસ્ત જીવન તેમજ તેમના દીર્ઘ આયુષ્ય સંબંધમાં ફરવાના વ્યાયામનો ખડોખડો ફાળો રહેલો છે. ગાંધીજીએ પોતાની જીવન કથામાં પણ ફરવાના વ્યાયામનો ઉલ્લેખ કરેલો છે તથા તેનાથી તેમની તંદુરસ્તી પર પડેલી સુખદ અસરનો ઉલ્લેખ કરેલો છે. જીવનકથાના પ્રારંભ ભાગમાં જ તેમણે લખેલું છે કે, 'પુસ્તકોમાં ખુટલી હવા ખાવા ફરવા જવાની ભલામણ વાંચેલી. તે મને ગમેલી, તેથી હાથ-શુકલના ઉપલા ધોરણથી જ ફરવા જવાની ટેવ મને પડી હતી તે છેવટ લગી રહી તેથી મારું શરીર પ્રમાણમાં કસાયેલું બન્યું.'

ફરવાના વ્યાયામથી આયુષ્ય તેમજ આરોગ્ય પર થતી લાભપ્રદ અસરનાં ઘણાં દર્શાવતાં મળી શકે તેમ છે-અને એ બધાંમાંથી બોધ લઈ આપણે આ વ્યાયામનો જીવનમાં અપનાવવો રહે છે. ફરવા જવાનો વ્યાયામ સહુ કોઈને પરવડી શકે તેવો તેમજ સુલભ વ્યાયામ છે. તેમાં નથી રહેતી કોઈ કલબ, વ્યાયામશાળા કે વર્ગમાં બેઠાવાની જરૂર કે નથી થતું કંઈ ખર્ચ. કોઈ ખાસ સમયની પણ જરૂર નથી રહેતી. સવારે અથવા સાંજે

બ્યારે અનુકૂળ હોય ત્યારે તે થઈ શકે છે. સવાર-સાંજ ફાજલ સમય નહિ મેળવી શકનાર કારખાનેદાર કારીગર કે નોકરિયાત પણ પોતાના ધંધાના સ્થળ સુધી બસમાં નહિ જતાં રોજે દોઢ-એ માર્ગલ પગે ચાલી નાખી ભાડું ખચાવવા ઉપરાંત આ આરોગ્ય અને આયુષ્યદાયી વ્યાયામનો લાભ મેળવી શકે છે.

ફરવાનો વ્યાયામ એક એવા પ્રકારનો વ્યાયામ છે કે જેને નાનુક યા ખડતલ ગમે તેવા પ્રકારની તબિયત પ્રકૃતિ ધરાવતી વ્યક્તિ અપનાવી શકે. નાનુક પ્રકૃતિવાળા માટે શ્રમ-દાયી વ્યાયામ હિતકર ન બને, પરંતુ યથા-શક્તિ ફરવાનો વ્યાયામ એટલો સાદો અને નિર્દોષ છે કે તેને સહુ કોઈ, કોઈ પણ જાતના માર્ગદર્શન વિના કે રોકડરની તપાસ વિના, હાથ ધરી શકે છે. હા, એક બાબત ધ્યાનમાં રાખવી જોઈએ અને તે એ કે ફરવા માટેના અંતરતુ પ્રમાણ ગતિ ઉપરવટનું ન હોય તથા જે કંઈ પ્રમાણ નહીં કરવામાં આવે તે કમશા સિદ્ધ કરવામાં આવે

ફરવાના વ્યાયામથી શરીરનાં લગભગ સર્વ અંગ-ઉપાંગને સીધાં યા આઠકતરો લાભ મળવા પામે છે. જા ત. પગના સ્નાયુઓ મજબૂત બને છે, લોહીનું પરિભ્રમણ વધે છે અને તે રીતે શરીરની રક્તવાહિનીઓમાં રક્તપ્રવાહનો વેગ વધવાથી રક્તમાર્ગની સફાઈ સધાય છે. એટલું જ નહિ, બે કોઈ વિશેષની સલાવના હોય તો તે પણ ફરવા પામે છે. આ વ્યાયામની પચ્ચેન્દ્રિય ઉપર પણ લાભપ્રદ અસર થાય છે અને તેથી જૂખ વધુ લાગે છે. ઉદર-મેદ પણ ઘટે છે તથા નવા મેદને ન હતાં શરીરની સમતુલ્ય ગતિવે છે.

પુણી હવાથી, અલબત્ત, ફેફસાંને સ્વચ્છ હવા મળતાં, શરીરને એ દેખીતો લાભ થાય જ. એ ઉપરાંત માનસિક પ્રકૃતિ પર પણ આ વ્યાયામની લાભપ્રદ અસર થાય છે. લોહીનું પરિભ્રમણ વધતાં મગજના સ્નાયુઓ સવિશેષ સતેજ બને છે એટલું જ નહિ, પરંતુ સવારે કે સાંજે ફરવા જઈએ ત્યારનું ખુશનુમા વાતાવરણ પણ મગજને તાજગી બક્ષે છે. આ ઉપરાંત આપણે આ વખતે સર્વ-વિચારોના ચિંતન, આદૃલાદક કલ્પના કે કોઈ અટપટી સમસ્યાના ઉકેલને માટે આપણી વિચારશક્તિને થોડું શક્તિએ એકાગ્રતા-ભંગ વિના આ રીતે થયેલું ચિંતન ઘણાં જ મૂલ્યવાન પરિણામો લાવે છે એ કહેવાની સાચી જ જરૂર રહે છે.

વધુમાં, ઊગતા કે અસ્ત થતા સૂર્યનું

દર્શન, સવારે ઊઠીને ચણની ખોજમાં જતાં કે સાંજે માળા લણી પાછાં ફરતા કલરવ કરતાં પખીઓની ઝાંખી, વગેરે નિઃસર્ગ-દર્શન આપણને મનુષ્ય સન્નિધિ તરફ દોરી જાય છે અને એ રીતે આધ્યાત્મિક ઉન્નતિની દૃષ્ટિએ પણ આ વ્યાયામ જસય ઓછા મહત્વનો નથી.

ફરવાના વ્યાયમની આ રીતે તન, મન અને આયુષ્ય પર થતી લાભપ્રદ અસરોનું આપણે ઉપર એકે જોડતું દર્શન કર્યું. પરંતુ આટલું દર્શન પણ આપણને આ વ્યાયામ આપણા જીવનમાં અપનાવવા માટે પૂરતું થવું જોઈએ લાખુ અને નીશાગી જીવન જીવવું કેાને નહિ ગમે ? આ સિદ્ધ કરવા માટે નિત્ય ફરવા જવાનો ા થી ા કલાક વ્યાયામ કરવો વધુ પડતો નથી જ આપણા પોતાના હિતમાં આટલું ન કરીએ ?

પૃષ્ઠ ૧૯૦ થી ચાલુ]

એ જ મનુષ્યનો આદર્શ છે. માનવીમાં જે પુણ્ય છે, જે સદૃશ રીતે જ-લીખ્યા વિના-આવી જાય છે, તે પશુતાની પરિચાયક છે, જ્યારે સ્વતંત્ર રહેવું, ખીળના મનોભાવને સમજા એ મનુષ્યનો સ્વધર્મ છે. બાગકા આ જાણી લે તો સારું કે અભ્યાસ અને સાધનાથી મેળવેલી વસ્તુઓ મનુષ્યની મહત્તાની સૂચક છે

સહજતા અને ચરિતાર્થતામાં ફેરછે. મનુષ્ય અરણ્ય ઓનાં સમઘથી, ખાલ સાધનોથી સજ્જ

થઈ શકે છે, પરંતુ મનુષ્યની ચરિતાર્થતા પ્રેમમાં છે, મૈત્રીમાં છે, ત્યાગમાં છે, અજાના બના માટે પોતની જાતને નિશ્ચેષ લાવથી અર્પી દેવામાં છે નખનું વધતું મનુષ્યની એ આધર્મી સહજાત શક્તિનું પરિણામ છે, જે તેના જીવનમાં સફળતા લાવવા હચે છે તેને કાપી નાખવા એ 'સ્વ' નિર્ધારિત આત્મ બધનનું ફળ છે, જે તેને ચરિતાર્થતા તરફ લઈ જાય છે

કમળખત નખ વધે છે તો બહે વધે, મનુષ્ય એને નહિ વધવા દે.

*

ધંધણુ ઓછાં પડે

જે કામ કરવાં છે એ માટે
મને સમય સાવ ઓછો પડે છે.
ધણું વિચારવું છે, ધણું વાંચવું છે,
ધણું મિત્રોને મળવું છે,
જગતના સૌંદર્ય રહસ્યને માણવું છે
જીવનના અનેાખા આનંદ યજ્ઞમાં
ઇ ધણુ ઓછા પડે છે શું કરું ?

- જહોન બર્ડ

ગાંધીયુગ ક્રાંતિયુગ હતો. સમ્રાટના જોરદાર પ્રવાહ તેની તામ્રમા કેટલુ ધસણે જઈ રહ્યો હતો. આ પૂરને સીમા ન હતી તેની ધુમ્પરીઓની વચમાં ખેત્રાની વ્યક્તિઓ, નાની હોશ કે મોટી, ગાંધીના માણસ તરીકે ઓળખતી અને આ બધી ભક્તિભાવથી ગાંધીજીનું અનુસરણ કરતી હતી.

ગાંધીજી ભારતીય ગ્રામીણ સમાજને તેની જુગજુની નિદ્રામાંથી જાગૃત કરવા જન્મ્યા હતા. ગાંધીભક્તોનો એક વિશાળ સમૂહ હતો. ઉપાડા પત્ર, બરછટ બાડા પાણકોશ ક્ષેત્રો ખાદ્યનું ચોટણું સુધીનું પવિત્ર, કોણી સુધીની બાંધનું બાંધિયું પહેરણ, મહિના લે મહિના-સુધી હજમનની રાહ જોતી દાઢી, હાથમાં રેટિંગો, બગરમા થેલી, થેલીમા આગમ ભજનાવણી, ગીતા અને શૈળનીછી-આ પ્રકારના ગાંધી ભક્તોનાં લક્ષણો ખણાતાં, લોકોમાં તેની અકિચન સેવક તરીકેની છાપ હતી. સત્તાથી દુભાવેલો, મુઝાવેલો, પરેશાન થયેલો માણસ તેને હમીમવેશ સમજતો. તેની પાસે ઈલાજને માટે ચાલી જતો ધટવારીથી માંડી કલેક્ટર સુધી આ લોકસેવક પહોંચે કેટલુ કેળવાયેલો છે તેની તેના પોતાના મનમાં પણ ક્ષીર ન હતી, લોકોને માટે કેટલા પગ ધસે છે તેટલુ તેને માટે પૂરનું હતું.

એક બોબ પ્રકારનો પણ ગાંધી ભક્ત હતો. જે આ પ્રકારનો પહેરોજી પારણ કરે કે ન કરે, ધટવારીથી કલેક્ટર સુધી પગ ધસે કે ન ધસે, પણ એ ગાંધીજીની વાતોનું ઉઠાણથી ચિંતન કરે, પોતાના જીવનમા ઉતારવાની કેશિય કરે અને નાનામોટા ગાંધીસેવકોને તેમની મુંઝવણમાં સહાયતા કરે. આવી અધિકૃત ગાંધીભક્ત વ્યક્તિઓ ચિંતકની કક્ષામા પણ ગણી શકાય, ગાંધી વિચારધારાના રિસર્ચ વર્કસની કક્ષામા પણ તેમને ચૂકી શકાય, અને નવા સમાજના આયોજકોની કક્ષામા પણ ચૂકી શકાય વિનોબાજી, કાકાસાહેબ, કકરજાપા, સચ્ચિદ્રાનુ, બ્રહ્મસાહેબ, કિશોરલાલબાઈ, સનીસનાબુ, આ બધા ગાંધી જીવન-

સાક્ષના પ્રયોગવિશે હતા.

ગાંધી ભક્તોનો એક ત્રીજો સમૂહ હતો, જેમને ભારતની ગુલામી, ગરીબી, અનાનસ-આ બધું સાવતાં હતા. તેમની પાસે સમાજ રચનાનો સ્વતંત્ર કાર્યક્રમ ન હતો. તેઓ પ્રેમ મેટ્રીસ્ટ-વ્યવહાર દર્શ માણસો હતા. ભારતીય સમાજજીવનની ખૂબીઓ અને ખામીઓ બંનેની તેમનામાં ઊંડી સમજ હતી. અશાળ વ્યવહારિક કડાપણ વડે તેમજી લીધુ હતું કે ગાંધીજી ભારતીય સમાજનાં કિસ્મતનું સલામત માધ્યમ છે, ભારતનો “મેન ઓફ ડેસ્ટીની” છે પોતાની સર્વ-શક્તિથી તેનો માર્ગ સરળ બનાવવામાં-તેને સલામત બનાવવામાં પોતાને કૃતજ્ઞ સમજતા હતા. રાજજી, સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલ આ ત્રીજા પ્રકારનાં ગાંધી-ભક્ત હતા.

ગાંધી ભક્તોનો એક ચોથો સમૂહ હતો. તેઓ જતાપણ ઉત્સુક ન હતા કે લોકો તેમને ગાંધી-ભક્ત બણે કે ન બણે. સમાજજીવન વિશેની તેમની ઝીંક આગવી હાલિ હતી અધ્યન ચિંતન અને મનથી તેમણે તેને કસી કસીને પોતાની બનાવી હતી આમ છતાં પણ ગાંધી વિચારમાં જે દોષ અને અધિસાનુ ઉત્પન્ન તત્વ હતું-માનવ માનવ વચ્ચેના સંબંધ આ તત્વને આધારે રચાય તો માનવ જીવન પ્રગતિ-શીલ પણ બને અને સાથે સાથે સર્વ થીતે ઉત્પન્ન પણ બને તે સમજી શકવા જેટલી તેમનામા તટસ્થતા હતી. ગાંધીજીના વ્યક્તિત્વની ચમત્કારીક અસર સમાજ ઉપર થઈ રહી હતી તેનાથી ઈર્ષાથી બળી મરવાને બદલે સાગરમાં બિન્દુ બની એકરસ થઈ જવાની તેમનામા નમ્રતા હતી આ ગાંધીભક્તોનો સમૂહ હતો તો નાનો, પણ રસોઈને ચટકદાર બનાવતો હતો. આવા ગાંધીભક્તોમાં ચાર નામ સામે આવે છે. રવિબાબુ, એન્ડ્રૂઝ, ડે, સધાકૃષ્ણન અને જવાહરલાલ નહેરૂ.

ગાંધીજીનું વિશિષ્ટ વ્યક્તિગત ભક્તિની આદ્ય

રાખી નહીં ગાંધીજીની સેવકો પાતે માંત્ર એક
અથવા નાનીસૂની હતી, એક અર્થમાં તત્ત્વજ્ઞની
હતી ગાંધીજીની અપેક્ષા હતી જનનેવક પોતાના
જીવનમાં કિંમત આક્રિતા શીખે કુલ્લક વસ્તુઓ
પાછા ગુમાવાનું જીવન સ્વપ્ન દશામાં ગમે તેવું
ઉજાડવ લોપ કે ક્ષયનાના ક્ષેત્રે ગમે તેવું યાન
વૈભવથી બહુ હોય, પણ તેના વાસ્તવિક અર્થમાં
કુલ્લક મની રહેશે ગાંધીજીએ પડકાર હતો “ભારતીય
સમાજ અને વ્યક્તિ પોતાનું મૂલ્ય મુકકર કરે, કુલ્લક
જીવન અને ઉન્નત જીવન વચ્ચેનો ભેદ સમજે અને
ઉન્નત જીવનને માટે જે કંઈ કિંમત આપવાનું
નથીતે આવે તે હમનાં હમના થુકવે” ગાંધીજીકિતની
આ પાસાથીથી હતાં જવાહરલાલ નેહરુ તેવા ઉન્નત
જીવનને ખાતર સવસ્વ હોમનાને તેવાર બનેલ બકત
હતા તથી ગાંધીજીને ખ્યાર હતા

રામનારાયણ ચીપરી જવાહરલાલજીના મત્રી
હતા તેમણે જવાહરના શરદામાં જવાહરલાલજીને
ઉતાવાળ છે જવાહરલાલજીને કૌંધરીજી એક સવાર
પૂછે છે, ‘તમારા અતે ગાંધીજીના સંબંધ તેના
અનુયાયીના હતાં પિતા પ્રજનો હતાં કે ગુરુ શિષ્યના
હતાં ?’ પડિતજી જવાબ આપે છે “તેઓ મારા
નેતા તો હતા, હું તેમનો અનુયાયી તો હતો પણ
તેઓ મારા ગુરુ હતા અને હું તેમના શિષ્ય હતો
તેઓ ઉદ્દેશ બરાબર નહિ થાય તેમ હતા અનુયાયી
કે નેતાની વ્યાખ્યાથી ઉપર એવો કંઈક વિશેષ સંબંધ
હતો” કહો કે કંઈક અથવા અમારા પિતા પ્રજનો
સંબંધ હતો” અને પછી એક જગ્યાએ ઉમેરે છે
“મારુ હૃદય ગાંધીજી સાથે હતું અને હણે અણે
બુદ્ધિ પણ તેમની સાથે હતી”

બકતમાં શ્રદાનું તત્ત્વ વ્યથિક હોય છે,
પડિતજીમાં બાપુ વિશેની શ્રદ્ધા અને બાપુમાં પડિતજી
પ્રત્યેની શ્રદ્ધાની કસોટી સેજ-મરાજ થતી હતી

પૂજ્ય બાપુને મળવા એક દાંતના ડેક્ટર
આવે છે બાપુએ સાંભળ્યું છે કે વિનોબાજીએ
કેટલાક દિવસથી દાંતનો દુઃખાવો સતાવે છે વાકતરને
બાપુ વિનોબાજીના દાંત તપાસવા મોકલે દાકતર
વિનોબાજી પાસે જાય છે દાંત પાડવા જીવુ લાગે છે

વિનોબાજી પૂછે છે કે ‘બાપુએ ક્યું છે ?’ અને
કશીપત્ર દલીલ વગર જડ્યુ આગત થતી દે છે
મદ્દનો આ એક નમૂનો છે

રાજકોટ સત્યાગ્રહ વખતે સરદાર ગુજરાતમાંથી
સત્યાગ્રહીઓ મોકલવા ઈચ્છતા હતા બાપુ એક
ચિઠ્ઠી લખે, છે, “રાજકોટની હાલમાં રાજકોટ કે
કાઠિયાવાડીની યકિત ઉપર જ નહાય” લાત પૂરી
થઈ સરદાર ગુજરાતમાંથી સત્યાગ્રહી મોકલવાનો
કાર્ણકમ પડતો મૂકે છે મદ્દનો આ બીજો નમૂનો છે

આ અર્થમાં બકતની મદ્દનો અર્થ કરીએ
તો તેમાં જવાહરલાલજીના સમાવેશ નહીં થઈ શકે
તેમની વિચારની ભૂમિકા તેમના પાશ્વર્ય હાલરને
લોપે ઊભી થઈ હતી પૌર્વાત સંસ્કૃતિ વિશે જે કંઈ
તેમણે જાણ્યું, વિલાપુ, સ્વીકાપુ તે તેમના જીવનના
ભાગ રૂપ પણ બન્યું, પણ જીવનના મહાત્મ જે
વસ્તુ ઉપર મહાત્મ હતાં તેની સાથે આ ભાગતને
એક રસ થતા દસકાઓ લાગે એ રીતે જોઈએ તો
તેમનામાં મદ્દા બીજા જ પ્રકારની લાગે હતાં તેમણે
બાપુનું કેટલું કેટલું સ્વીકાપું ?

સાદાઈ તેમના જીવનનો ભાગ ન હતી પણ
નવાઈલાગથે તેમની વાકિતજા જરૂરતની વસ્તુઓમાં
કેટલી સાદાઈ તેમણે દાખલ કરી હતી, પડિતજીના
કોટ ઉપર તુનાઈ જોવા અનેક વખત મળે તેમનો
નોકર હરિ પાંજમાં, અમરખા, જકીડ, કોર, દોપી
તેમની પરવાનગી સિવાય રદખાતલ ન કરી શકે
કેટલીક વખત ભેસતાં ઊકતા પાંજમાંનું કે કુરતાનું
લિંગડ દખાઈ પણ આવે

સ્વભાવથી ખાવાના રસિયા હતા પરંતુ જ્યા
મહેમાન હોય ત્યાં સાદાઈથી પતાવી લેતાં તેમને હરકત
નહોતી પડતી

પશ્ચિમની ઢળે જીવવાને દેવાયેલી આ વાકિતએ
ગામડાં ખૂણા અગ્રેજ ઢળે બોલવાને દેવાયેલી આ
વાકિતએ સાદી લિન્દુસ્તાની ઉદુ ભાષા ઉપર પ્રભુત્વ
મેળવ્યું લાખોનાં માનવ-સમુદાયને કેટલીક કઠણ વસ્તુઓ
ગમે કિતસવવાને માટે મહેનત કર્યે જ રાખી સન
૧૯૩૭ની પ્રાંતિય સ્વરાજ્યની ચૂંટણીમાં અગ્રેજ સાથે

બંધારણીય સંવર્ધના વ્યૂહો લોકોને સમજાયા સન ૧૯૩૮માં સામ્રાજ્યવાદ, ૧૯૩૯-૪૦માં ક્ષતિવાદ, નાશીવાદ, સન ૧૯૪૮થી ૬૩ સુધી આયોજન, ઔદ્યોગીકણ, આર્થિક શક્તિ-આવા અથરા અથરા વિષયો લોકોને સમજાવવાની મથામણ કરી. એમના પ્રેમનું પાત્ર માનવનુદાય હતો. એ સમુદાય નિરક્ષર છે એટલા ખાતર અણસમજી છે એમ એમણે કહીએ માનું ન હતું.

૩જા-આરાધનાના આ કાળમાં તેમની જોડી મેળવવી મુશ્કેલ છે. બાપુ ધણી તેમનું સ્થાન પ્રજાના હૃદયમાં આ કાળે ઊભુ થયું હતું.

દરિદ્રનારાયણની ઉપાસના વિશે તેમની હમદર્દી કેટલી ઉંડી હતી ? બાપુજી લખે છે, “જવાહરલાલ સ્વચ્છ વ્યક્તિ તેમનું હૃદય ખિલોટી કાચ જેવું નિર્મળ છે. તેઓ ભૂલ કરતા હશે, પણ બારનના ગરીબ જનમુદાયનું હિત તેમના હાથમાં લલામત છે.” ખાદી અને ગ્રામીયોજને અર્થશાસ્ત્રીઓએ નુચ્છ ગણ્યા હશે, કેટલાયે કેંગ્રેસમેનોએ પણ તેને નુચ્છ ગણ્યો હશે, પરંતુ આ ગરીબ સમુદાયની સહાય કરવા પાછળ આજે લગભગ વગર વ્યાજ પચોતેર કરોડ રૂપિયા ઋણ-સહાયતા બદલ ફરતા હોય તો તેનો પણ આ એક માણસને ઘટે છે. નાની વસ્તુ તેમના મનમાં ઉતરતી જ ન હતી.

બાપુની માફક વ્યક્તિગત વ્યવહારમાં અહિં સાનુ મૂલ્ય પૂરેપૂરું તેમણે સ્વીકાર્યું ન હતું, પણ જીવાના આક્રમણ વખતે તેમણે કહેયું કે, “હિંસા મને કંઠે છે” અને સાથેસાથ હિંસાનાં પરિણામો તેમને અકલાવતા હતા. પૌલીસ, મીલીટરીને ઉપયોગ તેમના કાળમાં નથી થયો તેમ નહિ, પણ પૌલીસ, મીલીટરી તેમના નિયંત્રિત રસનો વિષય ન હતો. “હિંસાથી પ્રાપ્ત કરેલ વસ્તુનું રક્ષણ કરવામાં હિંસા સિવાય આરો નથી, તેથી હિંસા માથો ઈલાજ નથી.” એ વાક્ય તેમની વિદેશનીતિનું ગુરુસૂત્ર હતું. તેમના કાળમાં હિંદુસ્થાનની ફોજો શાંતિદૂત તરીકે કેટલા

કેટલા દેશોમાં કામ કરતી હતી ? કાશિવા, સુબાઝ, વિષેટનામ-આ ત્રણ તો મને સ્મરણે ચડે છે.

ઈશ્વર વિશેની તેમની માન્યતા બુદ્ધ ભગવાનની માફક ન સ્વીકારતી કે ન અસ્વીકારતી હતી. એક વખત એમણે રાધાકૃષ્ણનનો દાખલો આપી પોતાના વિચારો વ્યક્ત કર્યા હતા. ડૉ. રાધાકૃષ્ણન રશિયામાં નિયંત્રણવાદી સામ્યવાદી ફીલસૂફને પૂછે છે. “સત્યમાં તને માનો છે ? સદ્ભાવમાં માનો છે ? સૌંદર્યમાં માનો છે ? જો એ ત્રણમાં માનતા તો તો એવી વિશેષ ઈશ્વરમાં માનવાને માટે જરૂર નથી.” પડિતજી ભજન, ગીતા, ઈત્યાદિ વાચન વિષેએમાં એટલા નહિ માનતા હોય એટલા બાપુ માનતા હતા પણ ફોક્સ્ટીની કડીઓ તેમના ટેબલ સામે હમંશા રહેતી “જનુ ધણે ધણે ફૂર, વિરમમય નિદ્રાને હળું સમય છે.” “આરામ હરામ છે” એ એના સંપૂર્ણ અર્થમાં તેમનો જીવન-મત્ર હતો. સવારે ૩ વાગ્યાથી આ પુરુષ કામે ચડતો. રાત્રે ૮ વાગે પૂરી કરી દાકોલો મિછાનામાં પોતાના દેહને પાવરતો ત્યારે પણ તેના માથા ઉપર બસી અને હાથમાં પુસ્તક રહેતું.

આપણે જેવું કે લગભગ ત્રીસ વર્ષની મૈત્રી, પિતા પુત્ર તરીકેના સંબંધો, તેમના અનુયાયી તરીકેના સહયો, વિશ્વશાંતિ, લોકશાસન, દરિદ્રનારાયણની ઉપાસનાં કેટલું કેટલું મૂલ્યની દૃષ્ટિએ આ બંને વિભૂતિઓ વચ્ચે તામ્ય હતું. પડિતજીએ જ એક જગ્યાએ કહ્યું છે કે, ‘કેવળ માત્ર હૃદય બાપુ સાથે હોત ને બુદ્ધિ ન હોત તો આટલા વર્ષો સુધી હું કામ કરી શકત ?’ બન્નેની વચમાં મતભેદો હતા, પણ બન્નેનાં હૃદય એક ડાંગ ઉપરના મોજાઓ આ બે વ્યક્તિઓને કડી બિન્ના બનાવી શક્યા નથી. શકાનો આ મહિમા ૩ એ અર્થમાં ગાંધીજીના અનેક બક્તોની સાથેસાથ જવાહરને પણ ગાંધીબક્ત ગણેઈ ગણી શકાય.

[એવ ઈન્ડિયા આકાશવાણી મુંબઈના સૌજન્યથી]

પ્રજાપતાઓથી ચલુતારાચેની સ્ટીમર ડક્કા ઉપર ઊભી હતી ન જ્યે કેમ પણ આખી સ્ટીમર ઉપર એક કેપ્ટન જ ઊભો હતો. ખલાસીઓ પોત પોતાની ફરજ ઉપર હતા સ્ટીમર જ્યે ઉપડવા માટે હિતાવગ કરતી હતી ડક્કા ઉપર નવરા માણસોની ઠંઠ જમી હતી કેપ્ટને સજર ઉપાડવાનો આદેશ આપ્યો ત્યાં કિનારા ઉપરથી ડાઈ ઓગળી તાંચે કશું

“કંઈ જાણુ ઉપડ્યા, કેપ્ટન ?”

“એ તો ખમર નથી,” કો ક મૂઝાચેલા કેપ્ટને જવાબ આપ્યો

ને એ સાથે આખુ ટોણુ હતી પડ્યું આટલી સરસ સ્ટીમર ને એ પશુ એકદમ તોયાર, વરાળ બરચક્ર ભરેલી હતી, ભૂમણામાંથી પુસાડાના ગોટે ગોટ નીકળતાહતા મધ્ય ખલાસી પોતપોતાના સ્થાને ગોઠવાઈ ત્યાં હતા મુકાનીએ પોતાની જગા સલાળી લીધી હતી ને કેપ્ટન સજર ઉપાડવાને આદેશ આપી રહ્યો હતો આટલી ગળવર તોયારીઓ છતાં કેપ્ટનને પોતાને ખમર નહોતી કે પોતે ક્યાં જઈ રહ્યો હતો ! ટોણુ હતી જ પડે ને ! આપણે પશુ હતી પડીએ

પશુ ખમોશ ! સજારના સજરમાં આપણી જીવન નીકા નાગરેલી નથી, પશુ વહેતી ઘડ મધ છે આપણને ખમર છે કે આપણે ક્યાં જઈ રહ્યા છીએ ! પોતાની જાતને પ્રજા પૂછવાને પ્રયત્ન કરી ક્યો છે ખમર કે આપણી દિશા કંઈ છે ! આપણી મજિલ કંઈ છે ! ક્યાં જઈએ આપણે જીવન નીકાને લઈ જવા મારીએ છીએ ! આ પ્રજો પૂછી જોવા છે પોતાની જાતને !

આપણને ધગીવાર લાગે છે કે આપણે ગતિ કરી રહ્યા છીએ પણ આપણે આ પશુ યાદ રાખીએ કે પ્રત્યેક ગતિ પ્રગતિ નથી ! કદાચ એ અવગતિ

હોય, એવું પણ બને !

એક તોફાની વટોળિયામાં ફસાઈ ત્રયેલા નાના વિમાનના ચાલકે એ મુરીખતમાંથી મુકત થવા વિમાનની ડકપ કલાકના દોઢસો માઈલની કરી નાખેલી તો પણ એ એ જ અજાણેખાશ ઉપર જ રહી ગયો કારણ કે એવું વિમાન વટોળિયામાં ફસાયું હતું એની ગતિ કારી ગતિ હતી, પ્રગતિ નહોતી જ !

નરીમાં આવેલી ભમરીમાં ફસાયેલું લાકડું કે પહુ કેટલી બધી ગતિથી ફરે છે ! એ ગતિનું એણે અનિમાન લેવાનું હોય ખડુ ? એને કોણ સમજાવે કે આ ભમાત્મક ગતિ ખરેખર તો તળિયે બેસવાની પ્રક્રિયાનો જ એક ભાગ હોય છે

આપણી ગતિ, પ્રવૃત્તિઓ, દોડાદોડી અને ધમાલને આપણે આ યાપડે મૂલવીએ તો આપણને સમજાય કે આપણી જિંદગી એટલે બધું ઓરડામાં અથવા ગિલાડીના આટાફેરા જ જેને પોતાની આજની સ્થિતિનો ખમર નથી ને આવતી કાલની ગતિનો અજસાર નથી એના કરતા તો પેલી મૂખ ને અથવા ગિલાડી પણ સારી !

એક રાજ્યએ પોતાના દરબારમાં એક વિદ્વાનને રાખેલો એ જાતજાતના ચાશા કરીને, દૂધકા કરીને, જોડકાં કરીને, મૂખાદિભ્યાં કાર્ય અને વાતો કરીને આખા દરબારને હસાવવાનું કામ કરતો એકવાર તો એણે એટલી બધી ખૂસી કરી કે બધા જ લોકો હસીહસીને ઢગલી ઘઈ ગયા રાજ્યએ ખુશ ખુશ ઘડને એને સોનાની નાની ઘટ્ટો ભેટ આપી ને કહ્યું

“તારા જેવો વિદ્વાન અને મૂરખ માણસ મેં બીજો કોઈ જોયો નથી આજ પુત્રને ‘મૂખ’ સમ્રાટ’ નું વિરઢ આપવા સાથે આ ઘટ્ટો ભેટ આપુ છું તને એ કાંઈ તારાથીય મોટો મૂરખ

મળે તો આ બિરુદને ઘંટડી તું એને આપી દેને.”

વિદ્વષકે હસીને આ નજરાણી સ્વીકારી લીધા સમય જતાં આ વાત વિસારે પડી.

એક દિવસ રાત્રી માંડો પડ્યો વિદ્વષક એની ખમર કઢવા ગયો રાત્રી ઢીલો હતો વિદ્વષકે કારણ પૂછતા કહ્યું “લાખી યાત્રાએ જવું છે. પણ રેવારી થઈ શકી નહોતી અગાઉથી ખમર ના હોત તો તો સમજ્યા પણ વેદરાત્રે સાળા સમય પહેલા કહી રાખ્યું હતું કે હવે સાણ નહીં ટકાવ પણ લાચાર. તોવારી ન જ થઈ શકી ને ડેરા ઉપાડવાનો સમય તો આવી ગયો” રાત્રીએ નિસારો નાખ્યો.

વિદ્વષકે તરત જ પોતાના ગળામાંથી પેલી સોનાની ઘંટડી કાઢીને રાત્રીના મશામ પહેરાવી દીધી ને કહ્યું. “આપ મારાથી મોટા મૂર્ખ છો એટલે આ ઘંટડી ને મૂર્ખસામ્રાટનું બિરુદ કુ આપને આપુ છું. હું તો મારું પેટ ભરવા ને સફળ મનોરંજન કરવા ચાળા કરતો ને મૂરખ બનતો પણ તમને તો ખમર હતી કે મહાવાત્રાએ જવાનું છે. તમને ચેતવણી આપાઈ હતી, ને તોય તમે ન ચેત્યા માટે મારાથીય મોટા મૂર્ખસામ્રાટ તો તમે જ !”

રાત્રી શું બોલે ? તો આપણે ક્યા કશું બોલી શકીએ તેમ છીએ ? મૃત્યુ પછીની મહા યાત્રાની વાત હોડો. આ ધરતી ઉપરની આજની ને આવતી કાલની જીવનયાત્રાનું શું ? આવતી કાલ સુધી ક્યા જોવા બર્ષાએ-આવતું ક્યા કઈ દિશામાં મૂકશે એનાથી જ અણુઅણુ છીએ ત્યાં ! બર્ષા હું તો ત્યાં સુધી કંઈ કે જે ક્યા કાર્ય છે એ નક્કર ભૂમિકા ઉપર છે કે સરી જતી રેલી ઉપર એની પણ આપણને ખમર છે ખરી ?

એક પેટ્રોલકંપની એક સરસ જાહેર-ખમર આપે છે એક સરસચિત્ર સરસ મનનો માણે, ધારીલા સિંઝડિયોવાળા હંચરુષ્ટ બાદો જોડ્યા

છે, આલસાલરેલી ખૂબ ઝગમગી રહી છે, ત્રણેક ટાળરિયાને લઈને માઢી માફમાં બેવી છે, ધરનો મોલ ધૂસરીએ બેસીને જળદોને સાબડા કરી રહ્યો છે મજનું ચિત્ર એની નીચે લખ્યું હોય છે ‘ખધા જ તૌવાર છે, પણ જવું ક્યા ?’

કાશ ! આવા સાદા ચિત્રમાંથી આપણી સમજણ છહેકાવેને આપણને ય કશું થાય કે ‘હું વ તૌવાર છું પણ મારે જવાનું છે ક્યા ? ને ક્યા બર્ષ રહ્યો છું ? મૃત્યુ પછીના જીવનની વાત હોડો. એ વાત મહત્વની નથી એમ નહીં પણ જે જીવનને નથી સમજી શકતો એ મૃત્યુને ને એની પેલી પારના જીવનને શી રીતે સમજી શકશે ? વાત મહત્વની નહીં, અસ્તિત્વની છે

આ પહે જોનું અસ્તિત્વ છે એની વાત કરીએ, છેવટ આવતી કાલ કે આવતી કાલની વાત કરીએ મૃત્યુના કિનારા લગી મીટ માઢીએ, જોઈએ તો ! પણ દૃષ્ટિને ખોટી બેચીને પરચાન શું કામ થઈએ ?

જીવનની તોફા મૃત્યુના કિનારે તો પહેલે છે જ, આપણે હલેસા મારીએ કે નહીં, સુકાન સલાળાએ કે નહીં અધવચ્ચેનો રસ્તો આપણે કેવી રીતે તપ કરીએ છીએ, કઈ ભમરીએ ટાળીએ છીએ, ક્યા ખડકાથી છેટા રહીએ છીએ. કઈ દીવાદાંડીના તેજ આપણે માર્ગદર્શકરૂપે સ્વીકારીએ છીએ ને અધવચ્ચેના ક્યા દોપના ક્યા બદરે આપણે નામરવા માગીએ છીએ આ બધી વાતો વધારે મહત્વની છે.

ગતિને દિશા મગે ત્યારે એ પ્રગતિ બને. જિંદગીને પ્રગતિ મગે ત્યારે એ સાર્થક બને એ પ્રગતિ આયોજિત હોય ત્યારે એની મસ્તી ઓર બાગે

એવી મસ્તી માણનારા માણીગર ધરતી ઉપર બહુ ઝોળા છે.

આપણે એમાંથી એક બની રહીશું ?

હિનુ હતો બ્રાહ્મણનો દીકરો. આળસુ નહિ જુકો પણ નહિ ભણેગણે હોશિયર રમવા ફૂંદવામાં ચલાક સવારે વહેલા ઊઠી વાચવાની હિનુને મુખેવ નિશાળનું વાચે અને બીજું બહારનું પણ વાચે સાડુ પુસ્તક ભાળે અને તેનો આત્મા આનંદી બેઠે

એમ એક દિવસ હિનુ સવારે વાચતો હતો. આમસેવક શ્રી જીમતરામભાઈ દવેનું “ગાંધીજી” નામનું પુસ્તક વાચવામાં લીન હતો ત્યાં ‘મખાક’ કરતો અવાજ આવ્યો અને હિનુના વૈચનમાં બગાણ પડ્યું અવાજ એવો ‘ખુલેદક’ હતો કે હિનુથી તેનું વાચન ચાલુ રાખી શકાયું નહિ અવાજની દિશામાં જઈને જોયું તો રસ્તા પર એક બાઈ પડી હતી માથામાંથી લોહી નીકળતું હતું અને લોહીનું ખાખોચિયું ભરાયું હતું માખીઓ બબળબધ કરતી હતી

સામેથી કરીમભાઈ દોડી આવ્યા પેલી થપા અને તેની માખી પણ આવ્યા પડોશ નેડા ફોકાનદાર નશ્તુ ફરથી આવતો દેખાયો એક પછી એક બધા લોભા થવા લાગ્યા હિનુ પણ વખતસર ત્યાં જઈ પહોંચ્યો હિનુ દશ્ય જોઈને હિંમૂદ બની ગયો તેના મનમાં વિચારોની પર પરા બેઠી થવા લાગી

“બધા આવ્યા તો ખરા પણ શું દરેક અદર વાતો કેમ કરે છે? પણ શું કામ તેને કોઈ બેઠી નથી કરતા? શું કામ કોઈ તેનો ઘા નથી ઘોતું? શું કામ તેને કોઈ દવા ખાને નથી લઈ જતું?”

હિનુની પ્રશ્નમાળા આમ ચાલ્યા કરી સૌ વાતો કરતા હતા કે, “આ બાઈ બ ગિયણ છે. પહેલે માળેથી વાળતા વાળતા નીચે પડી

ગઈ છે” હવે હિનુ પરિસ્થિતિ કળી ગયો ફર જિત્તા જિત્તા બધા બાઈને જોઈ રહ્યા છે કોઈ નજીક હુકતું નથી તેનું કારણ હિનુ બરાબર જાણી ગયો

હિનુને જીમતરામ દવેનું હમણાં વાચતો હતો તે ‘ગાંધીજી’ નામનું પુસ્તક યાદ આવ્યું ગાંધીજીએ હરિજનો માટે જેટલું જેટલું સહન કર્યું હતું, તે બધું યાદ આવ્યું

ભગી આપણા ભાઈઓ છે તેઓ પણ હિંદવાસીઓ છે આપણા ગામને સાફ કરે છે ભગી પ્રભુનું ભજન પણ ગાય છે છતાં તેને આપણે અડીએ પણ નહિ? મદદ પણ કરીએ નહિ? બિચારા ગરીબ ગાય જેવા છે ગામના માણસો તેમને કેટલા હેરાન કરે છે? હિનુની વિચાર પર પરા ચાલુ રહી

અને હિનુ જઈ પહોંચ્યો ભગીબાઈ પાસે તેને અડક્યો ભ ગિયણનું માથું ખોળામાં મૂકી તેના સાંઘાથી માથાના ઘા લૂછવા લાગ્યો અને જાણુના જીભેવાએ શોર બકોર મચાવી મૂક્યો સૌ હિનુને ગાળો ભાડવા લાગ્યા ચિચિયારીઓ અને કોલાહલ કરવા લાગ્યા

અને ઘોઘાટ સાલજી હિનુના બાપુજી ઘરની બહાર દોડી આવ્યા ખભે મેલી અને પીળા જનોઈ લીચણ સુધીતું લગોટી ભર ગઘાતું પચિયું ખુદા શરીરે હાથ આમ તેમ ઉપાળતા બાપુજી આવી પહોંચ્યા પણ જ્યારે જોયું કે તેમનો દીકરો હિનુ ભગી બાઈ પાસે બેસી માથાના ઘા લૂછી રહ્યો છે ત્યારે તેમના ગુસ્સાનો પાર રહ્યો નહિ હજી પણ પ્રેક્ષક વર્ગ કોલાહલ કરી રહ્યો છે બસ, હિનુના બ્રાહ્મણ-બાપુજીથી આ જોઈ શકાયું

નહિ. ખધાને ખસેડી દિતુ પાસે ગયા તેને પકડયો, ખેંચ્યો અને ઘર તરફ ધસડયો... ત્યારે દિતુ ચોધાર આંસુએ રડતો હતો.

દિતુને ઘરમાં લઈ જઈ તેના બાપુજીએ ખૂબ ગાળો દીધી ગડઢા પાડું માયો. અને મન ફાવે ત્યાં લપડાક પછુ લગાવી દીધી. માર મારીને દિતુને અધમૂંઓ કરી તાજવામાં આવ્યો કારણ કે તેણે એક હરિજન બાઈની સારવાર કરી હતી.

દિતુ માટે પડ્યો શરીરના એ સૂણ ગયા. પધારીવશ રહ્યો બીજી બાજુ પેલી ભગીચ્છુનું શું ખન્ધુ ? તેના કોઈ જોળખી-તાએ સિવિલઈસ્પિતાલમાં અકસ્માતના ખબર આપ્યા. એમ્બ્યુલન્સ કાર આવી તેને લઈ ગઈ, અઠવાડિયાની સારવાર પછી તે થોડી હસતી ફરતી થઈ. ત્યાં તેણે બાપુનું કે તે ઘવાય હતી ત્યારે એક પ્રાણજીનો દીકરો તેની સારવાર કરતો હતો અને તેના પિતાએ તેને

ખૂબ માયો છે. ભગીચ્છુનું માતૃહૃદય પીગળી ઊઠ્યું. દિતુને મળવાની તેની ઇચ્છા ઉત્કટ થઈ. સગાંઓને લઈને ઇસ્પિતાલથી દિતુના ઘરે આવી પણ ઘરના દરવાજે પહોંચે તે પહેલાં જ દરવાજામાંથી દિતુનું શબ ખહાર નીકળી રહ્યું હતું. દિતુ સખત માંદગી લોગવી છેવટે સ્વર્ગમાં સિધાવ્યો હતો, તેને મહામાર મારનાર બાપુજી પણ ચોધાર આંસુએ રડી રહ્યા છે. તેની માતા તો પછડાટ ખાઇને માથું ફૂટી રહી છે. વાતાવરણ સ્થગિત છે. કડુણનો ઘેરો સાકોટો છવાઈ ગયો છે.

એકને જીવતલાન મળ્યું. બીજાને અમર પદ મળ્યું. ભગીબાઈ જીવતી થઈ. દિતુ અમર થયો.

ભગીચ્છુ બાઈની આંખમાંથી બે જિના આંસુ ટપક્યા. જે ધરતીએ એ આંસુ ઝીટ્યાં તે ધરતી આજે પણ કડુણતા ભરી મીટ માંડી બેઠી હશે.

*

હજારત ઈમામ મુરસિદ બિન ગઝાલી નવાયિર અને દયાવાન હતા તેમની લોકપ્રિયતા આખારે દેશમાં હતી તેમનામાં સૌથી વિશેષ ગુણ લિનખતારો હતો.

એકવાર એમનો એક મુખ્ય વઝીર એમની સાથે એકત્રતમાં બેઠો હતો અને વચ્ચે રાજ્યના કારબાર વિશેની વાતચીત થાવી રાજ્યકરબારની વાત પૂરી થઈ

વઝીરે હજારત ઈમામને પૂછ્યું : ઘણા દિવસથી આપને એક વાત પૂછવાની ઇચ્છા થાય છે કોઈક દિવસ એકાત મળે તો આપને એ વાત હું પ્રશ્નિશ એમ મે વિચાર કર્યો હતો આજે એવું એકાત મળ્યું છે જે આપને કયો વાધો ન હોય તો અત્યારે એ વાત આપને હું પૂછવા માગુ છું,

‘મને કયો વાધો નથી તમે મને તે વાત મને પૂછી શકો છો.’

વઝીરે અદબપૂર્વક પૂછ્યું. આપની ચોગ્યતા અજોડ છે આવી ચોગ્યતા આપે કેવી રીતે પ્રાપ્ત કરી એ તલુવાની મને ખૂબ ઈતેમસી છે,

‘ઘણા લોકો મને આ પ્રશ્ન પૂછે છે. એ લોકોને હું એક જ જવાબ આપુ છું’

‘કયો જવાબ આપ એ લોકોને આપો છો ?’

બિન ગઝાલી બોલ્યા ‘મને જે વાત ન સમજાય તે વાત તે વિષયના જાણકાર પાસેથી હું શીખી લઉં છું તે માણસ મારા કરતાં વધારા કે ઘનમાં જિનરતો હોય તો પણ તેને મારા ગુરુ તરીકે લેખીને તેની પાસેથી એક વિદ્યાર્થીની જેમ વિદ્યાગ્રહણ કરું છું, તેમાં મને લેશમાત્ર શરમ લાગતી નથી.

‘માણસને કોઈ રોજ થયો હોય અને એ વૈરને પોતાની નાટી બતાવતા શરમ અનુભવતો નથી, એવું આ બાનતમા માગુ છે જે વાત આપણે જાણતા ન હોઈએ એ બીજાને પૂછવામાં શરમ કે આળસ રાખવી જોઈએ નહીં

એક વાર અયોધ્યાનગરીના અંતઃપુરમાં શ્રીરામનાં માતૃશ્રી કૌશલ્યાજી, અગત્ય મુનિનાં માતૃશ્રી અને પવનપુત્ર હનુમાનજીનાં માતૃશ્રી અંજનીદેવી બેઠાં છે. ત્રણે માતાઓ વાતે ચડ્યાં છે. વાતમાંથી વાત નીકળતાં સૌ પોતપોતાનાં બાળકોનાં શુભગાન ગાવા લાગ્યાં.

કૌશલ્યાજી સૌથી પ્રથમ બોલ્યાં, “જુઓ તો ખરાં, મારો રામ તો કેવો જબરો છે ! એણે સમુદ્રમાં પથ્થર તરતા મૂકીને પુલ બાંધ્યો અને એ પુલ પરથી આખી વાનરસેના લંકા ઉપર ચડાઈ કરવા ગઈ.”

એક માતા ન્યારે પોતાના બાળકનાં વખાણ કરે ત્યારે બીજી માતાઓને પણ પોતાના બાળકનાં શુભગાન ગાવાનો પોરસ થઈ છે.

કૌશલ્યાજીની વાત સાંભળીને અગત્ય મુનિનાં માતા કહે, “તમારા રામે તો સમુદ્ર ઉપર પથ્થર તરતા રાખ્યા એ તો હવે ઠીક છે, પણ મારો અગત્ય તો કેવો જબરો કે એણે એક ઘુંટડે આખા સમુદ્રનું પાન કર્યું.”

હવે અંજનીદેવી શેનાં વૃષ શહે ? તેનો પુત્ર કંઈ થોડો જ કાંઈનાથી ગાંજ્યો જાય એવો હતો ? અંજનીદેવી બોલ્યાં, એ તો બધું હવે ઠીક. રામે પથ્થર તરતા મૂક્યા અને અગત્યે સમુદ્રપાન કર્યું પણ ખરી શૂરવીરતા તો મારા હનુમાનની. તેણે એક જ ફૂંકે આખો સમુદ્ર પાર કર્યો.”

વાત વાદે ચડી. એક કહે મારો પુત્ર જબરો તો બીજા કહે મારો. છેવટે એવો નિર્ણય થયો કે ત્રણે પુત્રોને બોલાવીને ન્યાય કરાવવો.

થોડી વારમાં શ્રીરામ, અગત્ય મુનિ

અને હનુમાનજી માત્ર બોની આજ્ઞાથી ત્યાં આવી પહોંચ્યા.

રામે આશ્ચર્ય પામી પૂછ્યું, “મા, અમારી તમને શી જરૂર પડી ? કહો શી આજ્ઞા છે ?”

કૌશલ્યાજીએ બધી વાત કહી સંભળાવી અને ન્યાય કરવા કહ્યું.

રામ તો વિચારમાં પડી ગયા. આને ન્યાય શી રીતે કરવો ? તેમણે અગત્ય મુનિને ન્યાય આપવા વિનંતી કરી. એટલે અગત્ય મુનિ પણ મૂંઝાઈ ગયા.

છેવટે હનુમાનજીને ન્યાય આપવા આજ્ઞા કરી. પ્રભુની આજ્ઞા અને લડીલની આજ્ઞા શી રીતે ઉઠાવી શકાય ?

તેઓ તો રામના પરમભક્ત. રામનું રત્ન જેના હૃદયમાં દિનરાત ચુંબ્યા કરતું હતું એવા હનુમાનજી બોલ્યા, “સાંભળો, આમાં કાંઈની બડાઈ નથી. નથી રામની, નથી અગત્યની કે નથી મારી. બડાઈ તો કેવળ ‘રામનામ’ની. પુલ બાંધવા માટે પથ્થર તો બધાએ તરતા મૂક્યા પણ બધા જ પથ્થર ફૂંચી ગયા. પરંતુ ન્યારે એક પથ્થર ઉપર ‘રા’ અને બીજા ઉપર ‘મ’ લખીને જેવા તરતા મૂક્યા કે તરત જ તે પથ્થર ભેડાઈ ભેડાઈને પુલ બાંધાઈ ગયો. અગત્ય મુનિએ ન્યારે સમુદ્રમાંથી પહેલી અંજલિ લીધી ત્યારે તેઓ ‘રા’ બોલ્યા અને ‘મ’ કહેતા આખો સમુદ્ર પી ગયા. અને હું ‘રા’ કહીને જેવો કુદો કે તરત જ ‘મ’ નો ઉચ્ચાર પૂરો થતાં જ લંકા પહોંચી ગયો. ત્યારે હવે કહો માતાજી, આમાં કોની બડાઈ ? રામની, અગત્યની, મારી કે પછી મારા પ્યારા રામનામની ?

મારે મારા કામને અગે શ્રીમંત, ગરીબ વિદ્વાન, અભણ એમ અનેક વર્ગનાં કુટુંબોમાં મુકામ કરવાનો પ્રસંગ આવે છે. તે રીતે એક વાર હું એક કરોડપતિને ત્યાં મથો હતો. લોકોની દૃષ્ટિએ તો તે દરેક પ્રકારે સુખી હતા, પણ તેમના કહેવા પ્રમાણે એ મહા દુઃખી હતા. તેમણે કહ્યું 'મને ખાતરી થઈ ગઈ છે કે થોડાં વર્ષોમાં દુનિયામાં સૌ સરખા થઈ જવાન છે. મારી આટલી મિલકત જશે ત્યારે અમારી શી દશા થશે એ વિચારથી મને દુઃખ થાય છે.' આમ પૈસાનું સુખ હોવા છતાં એ ભાઈનું લોહી ખગી રહ્યું હતું, કારણ કે તેને પાયાની કેળવણી મળી નહોતી. બીજા એક મિત્ર મને કહે, 'હું આ કાળા બજારિયાને ખૂબ જ ટ્રિકકારું છું. કાળા બજારથી કેઈ ચીજ હું લેતો નથી. એક મત્ર ન છૂટકે મારે ખાંડ કાળા બજારમાંથી લેવી પડે છે, કારણ કે રેશનમાં ફક્ત દાઢ ચેર જ ખાંડ મળે છે, અને મારે છ ચેર ખાંડ વગર આમાં પૂરું થતુ નથી!' મને થયું કે આ માણસ એક ખાંડ અને આ જેવી ચીજ પાસે થયરી બાય છે એનું એક જ કારણ છે કે તેને બુનિયાદી શિક્ષણ મળ્યું નથી. જેલમાં જે મોટા મજબૂત માણસો જોવા છે કે જેઓ

ખૂનો અને ધાડો જેવાં પરાક્રમે કરીને જેલમાં આપ્યા હતા. પણ એક તુરંત પીડીતું હતું જેળવવા ખાતર તે કેટલા બધા દીન બની જતા હતા તે ભેઈ હું આશ્ચર્ય પામતો હતો, અને મનમાં કહેતો હતો કે જો એને નઈ તાલીમનું શિક્ષણ મળ્યું હોત તો તેની આવી દીન દશા ન હોત એક વાર હું એક સુખી ઘરના મિત્રને ત્યાં ઊતર્યો હતો. તેમનાં છોકરાં માસ ઉપર ગ્રેમ રાખે છે. હું એમને વાર્તા કહેતો હતો. એવામાં બહાર રસ્તામાં બરફ વેચનાર લારીવાળાની ઘટ્ટી વાગી. મારી વાર્તા પડી રહી અને છોકરાંઓ તરત લારી પર તૂટી પડ્યાં અને '૧૦૦ પચી', બૂબ નહોતી છતાં, તકાલી વસ્તુ ખાવા વળગ્યા. એમને નઈ તાલીમનું ભણતર મળ્યું હોત તો આવું ન થાત. આ બધા નઈ તાલીમ ન લીધેલાના દાખલાઓ છે.

આપણે આગળે પાસેથી સ્વરાજ તો લીધું, પણ અત્યંત સ્વરાજ તો 'સ્વ' એટલે પોતાની બલ ઉપરનું રાજ્ય છે. આપણા શરીર ઉપર, મન ઉપર અને સર્વ ઇન્દ્રિયો ઉપર રાજ્ય કરીએ ત્યારે જ સાચું સ્વરાજ્ય મળ્યું કહેવાય.

એક પ્રસિદ્ધ વૈદરાજનો પ્રસંગ મને એક મિત્રે કહ્યો હતો વૈદરાજ એક ગામડે

જાન ગઈયા હતા. તેમને આવેલા ખણી એક પતનો રોગી એમને યાજી ગયો. વૈદરાજે તેને ગળો અને દિવેત્રનો છલાજ સૂચવ્યો. અને કરીમા મીઠું પણ નાખ્યા વિનાના મગ ખાવાનું કહ્યું ઇશ્વરકૃપાથી દરદીનો રોગ મટ્યો. નવ-દસ વર્ષે વૈદરાજને તે ગામે ફરી આવવાનું થયું. તેમણે પેલા રોગીની ભાળ કાઢી. તેની પત પાચ-છ વર્ષથી મટી ગઈ હતી. તે જોઈ વૈદરાજ રાહ જવા. પેલાએ પચીસ રૂપિયા વૈદરાજને યાજી ધરીને પૂછ્યું, 'હવે મારે ગળો અને મોઢા મગ ખાવાનું ચાલુ રાખવું કે કેમ?' વૈદરાજે તેની સામે આશ્ચર્ય-ચકિત થઈને જોઈ રહ્યા પોતે તરત ખીસા માથી ચામા પચીસ રૂપિયા ઉમેરી તેને પચાસ રૂપિયા આપ્યા અને નમસ્કાર કર્યા કહ્યું: 'શુ હજુ મારી કહેલી કરી તે ચાલુ રાખી? તું જ મારો સાચો શુરુ-સાચો ધન્ય તારિ છે, કારણ કે તે' આટલી બધી શ્રદ્ધાથી પ્રયોગ કરીને આ પતના ઉપચારને સિદ્ધ કરી બતાવ્યો છે. પતનો ઉપાય હું

શુરુ પાનેથી બણ્યો હતો, પણ મેં તેનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ કર્યો નહોતો. મારા શુરુએ પણ તે પુસ્તકમાંથી બણ્યો હતો તેમને પણ અનુભવસિદ્ધ જ્ઞાન નહોતું. તે' આજે મને અનુભવસિદ્ધ જ્ઞાન આપ્યું છે. તેથી તું જ મારો સાચો શુરુ છે, અને નમસ્કારને યોગ્ય છે. આ પેમા લે અને જેની શ્રદ્ધાથી મોળા મગ આટલા વર્ષ ખાધા તેવી શ્રદ્ધાથી હવેથી રોજ ચૂરતું ખાજે,' આવા શ્રદ્ધાશુ ચિત્તો ઉદય અને એ વૈદરાજ જેવા શિષ્યવત્સલ શુરુ હોય ત્યારે સાચી વિદ્યા પ્રગટ થાય છે આવા શિશુકો આજે વિરલ યર્ષ પડ્યા છે.

મારા પિતાજી એક શિક્ષક હતા. બહુ બળેલા નહોતા, પણ પોતાના વિદ્યાર્થીઓની સેવા કરવા વિદ્યાર્થીઓ તેમના પ્રત્યે બહુ જ આદર રાખતા હું જોતો કે તેમના હાથ નીચે કેળવાયેલા લોકો મેટા થયા પછી અને મોટા મોટા નોકરી ધધેલાગ્યા પછી પણ તેમને ક્યારેક મળતા તો માનથી નમસ્કાર કરતા.

—રવિશંકર મહારાજ

*

સેવા વિના ભક્તિ ન થાય. કોઈ કહે છે, સેવા અમુક જ સ્થિતિમાં થાય, કોઈ કહે છે કે અમુક અભ્યાસ કરીએ તો જ સેવા થાય આ બધી ભ્રમણા છે અને તે સ્થિતિમાં રહેવા છતાં માનુષ સેવા કરી શકે છે. આપણી પાસે જે બધા શક્તિ હોય તે બધો કૃષ્ણાર્પણ કરીએ એટલે આત્મને પૂરા દોકડા મળે. જેની શક્તિ કરોડ આપવાની હોય અને જે અર્થો કરોડ આપે તેને પચાસ દોકડાથી વધારે નહીં મળે. એટલે તમે ત્યાં ભેડેલી બહેનો (પૃ. બાની સાથે જોડના રહેલી બહેનો) તમારા સંબંધમાં આવતી બહેનો અથવા અમલદારો સાથે યોગ્ય રીતે વર્તો તો તમે સેવા ધર્મ સાધવો. અમલદારો જોડે સેવ ભાગ્યે વર્તવું એટલે તેનું કંઈ ખરાબ ન ઈચ્છવું તેની સાથે વિનય વાપરવો, તેને હેતરવા નહીં, નિયમેનું પાલન કરવું તેમ જ તમારા પ્રસંગમાં આવતી, શ્રુનાને સાડુ સમ બોલવતી બહેન પ્રત્યે સગી બહેન જેવું વર્તન રાખો. તેની કેપર તમારા પેચની બાજુ પાડો, તે તમારી પવિત્રતાને જોગબે એ પણ સેવાધર્મનું પાલન ગણાવ બનેમા હેતુ સાફ હોવા જોઈએ. સ્વાર્થજુદિ કે કરના માર્ગ સાફ વર્તન રખાય એ સેવા નહીં ગણાય એક માણસ સ્વાર્થ સાધવા કામ કરે છે ને બીજો પરમાર્થ દૃષ્ટિએ કરે ॥ એમ આપણે ધર્મીનાર જોઈએ જોઈએ. જ્યાં ઇશ્વરાર્પણ છે ત્યાં સ્વાર્થને સ્થાન જ નથી. આમ સેવા કરનાર રોજ પોતાની શક્તિના વધારો કરે છે, એમ જ સેવાપરાયણ રહે છે તેના હસવામાં, રમવામાં, બોલવામાં, ખાંચીવામાં પણ સેવાસ્તવલ્યો હોય છે, એટલે તેના બધા કાર્યોમાં નિર્દોષતા હશે. આવા બ્રહ્મતોને ઇશ્વરે બધી શક્તિઓ આપી હોય છે.

—ગાંધીજી

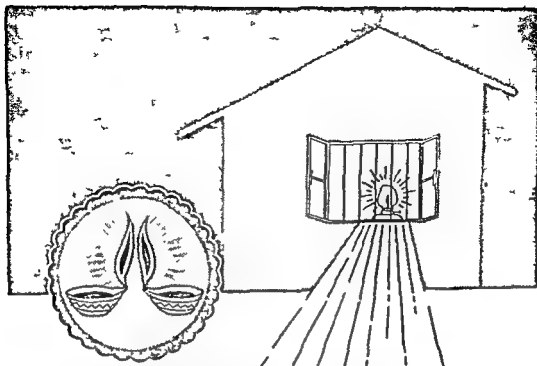
આશામની લાગણી થાય છે, પણ તે લાગણી એ કળાનો આનંદ નથી, આવી દલીલો વિરુદ્ધ હાદ સમજવામાં ખૂબ મદદરૂપ બને છે. “નાટકમાં રસ અને ક્રિયા” દ્વારા, નાટકમાં ધ્વનિવચન અને આંત્રિક અભિનય ઉપરાંત રસનિર્માણ પણ નાટકનું અતિમ લક્ષ્ય હોવાનું લેખક સિદ્ધ કરી બતાવે છે. ‘જીવનના લેખવર્મા કળાનો મહેલ’માં કળા વિષેના કાકા કાલેલકરના ‘જીવનનો આનંદ’માં વ્યક્ત થતી વિચારધારાને ચર્ચી છે. ‘મેઘાણીની વિવેચન પ્રવૃત્તિ’માં શ્રી મેઘાણીના ‘પરિભ્રમણ’ ગ્રંથોને નજર સમક્ષ રાખી નવુ અને મૌલિક મૂલ્યાંકન કર્યું છે. ‘મેઘાણીના સાહિત્ય મૂલ્યાંકનના ધારણા કયા છે?’ એક ધારણ છે ‘સમ્પ્રદાય. સમ્પ્રદાયના આ આગ્રહને કારણે જ મેઘાણી સાહિત્ય પરના કોઈ બહારના આક્રમણો સહી શકતા નથી—પ્રતિવાદનુ યશ નહિ ને ! જીવન વિષેના કોઈ ચોક્કસ ખ્યાલો સાહિત્ય પર લાદવાની પ્રવૃત્તિને મેઘાણી નવી બેડીઓ અને નવું પુરોહિતપણું ગણાવે છે” નવલકથાની શૈલી આજે બદલાતી જાય છે—ઘટનાભાષુઓ રથાન રવરૂપવિધાન લે છે, આ ચર્ચા ‘ગુજરાતી નવલકથા વિશે વિચાર વિમર્શ’માં વિસ્તારથી અને ઉદાહરણ સાથે કરી છે. ‘સોપનનું ચરિત્રસાહિત્ય’માં ચત્રવદન અને દાદા માવડ કરતી આત્મકથાનું વિવરણ, ઉપરાંત નવવિષયક તત્કાલીન પ્રકાશનોને આવરી લેતું દિગ્દર્શન બન્યું છે. આ સગ્રહને સીધી સુદર લેખ તો ‘પ્રેમાનંદ તડાલે અને આજે’ છે. ‘પ્રેમાનંદ વિષેના કઈક પ્રચલિત ખ્યાલોનું ખડન કરી જે મૌલિકતાવર્ણ વિધાનો શ્રી કોમ્પોઝિટ રજૂ કર્યા છે તે સહ્યા તર્કબદ્ધ હોવાથી વિરુદ્ધમાં ભાગે જ કોઈ દલીલ કરવાને અવકાશ રહેવા દીધા છે. ‘પ્રેમાનંદ સીધી સુદર માણુ પણ એ તથાવનું જ” જેવા સુદર વાગ્યાથી લેખકે પ્રેમાનંદની મર્યાદા આંકી બતાવી છે,

અને પરંપરાનો લાભ તેને કેવો મળ્યો છે તેના કુટીબંધ દષ્ટાંતો રજૂ કર્યા છે. કવિશાસ્ત્રના પદ્ધતિયે ચોક્કસ લખાણ” છે પણ શ્રી કોમ્પોઝિટ ‘કાનનું ગદ્ય’માં અજાણી દિશાઓ ઉઘાડી આપી છે અને કાનનના ગદ્યની ખૂબીઓ ઉદર પ્રમાણ પામ્યા છે. તદુપરાંત કાનનના ગદ્યનું એક સ પૂર્વ પરિશિષ્ટ પણ આપ્યું છે, આ ઉપરાંત કાનન વિષેના બીજા બે લેખોમાં એક છે ‘વિશિષ્ટ અને વિરલકૃતિ’ જેમાં મનિવાચના નિબંધનસારનું પત્રોદ્ધાર કરેલું અવલોકન ફિલમૂક કાનનને આપણી સમક્ષ રજૂ કરે છે. ‘વસ તવિજય’ ઉપરનો લેખ તે કાવ્યમાંથી રજૂ થતી જીરન દર્શિઓ ઉપર લેખક પ્રમાણ પાડે છે. ‘સત્યવતીચંદ્રનું એક પ્રકાર’માં ચોથા ભાગના છટ્ટા પ્રકરણ (સરસ્વતીચંદ્રની અશ્રુપાશ) માં રજૂ થતી સમાજશીમાસાનું પુષ્કરકરણ રજૂ થયું છે જેમાં સ પુષ્કર કુટુંબ પદ્ધતિના લાભાલાભો ઉપરાંત વિભક્ત પ્રભાવીના મુદ્દાઓ ચર્ચવામાં આયા છે. શામુઓને લગતો, મધ્યકાલીન જીન સાહિત્યનો કાવ્યના વિષયક લેખ અપ્રખ્યાત કવિ જયવંતમૂરિને પ્રકાશમાં લાવે છે.

‘ઉદાકમ’ શબ્દ લેખકને બહુમિત હોય તેમ દરેક પ્રકારમાં તેના ફરી ફરીને થતા ઉપયોગથી લાગે છે. પુસ્તકના નામકરણ વિધિમાં પણ એ જ શબ્દ તેમની કલ્પનાને જકડી રાખી છે. શ્રી સુરેશ જોષીની સરખામણીમાં, જ્ય ત કોમ્પોઝિટ વિદ્વતા અને પડિતાઈના ભાર વિવેચનમાં નિવારી શકે છે અને તેને બદલે સ્વાકુ પ્રસન્નતા આણી શકે છે. ઉપોદ્ધાનમાં કી ઉપેન્દ્ર પદ્ધતિએ ચોગ્ય કહ્યું છે “પણ એકંદરે ‘ઉપક્રમ’ની જે છાપ ચિત્ત પર અકાશ છે તે સનિષ્ઠ અજુહાસી આલોચકના સમતોલને ને તળીન સાંસ્કૃતિક વિવેચનની છે એટલા માટે જ એના લેખક આપણા સોના અભિનંદન અને આવકારને પાત્ર છે.”

*

એક ગામમાં ગાંધીજીએ ખાદીબ ડારનું ઉદ્ઘાટન કર્યું. ગાંધીજી ભાષણ કર્યે એમ માની પુખ્તજ વોડો એકદા થયા, પણ ગાંધીજી તે એક ભાષણનો શબ્દ એટલા વિના ખાદી વેચાણના ઘડા પર બેસી ગયા ખાદીના ભીલ બનાવી એના પર મો ક ગાંધી એવી સહી કરીને થટોપટ ખાદી વેચવા લાગ્યા ને વોડો તે ગાડા બની ખાદી અને ગાંધીજીના વસ્ત્રાપર મેળવવા પડાપડી કરવા લાગ્યા. થોડાવારમાં અર્ધા ખાદીબ ડાર સાફ !

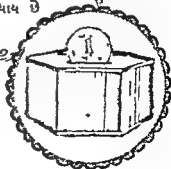
એક દીવાથી બીજો દીવો પેટાય છે... એક નાનકડી
જ્યોત ઘર આખામાં અજવાળું કરી મૂકે છે...

આપ રોડ એક એક પેસો કે એક એક
રૂપિયા બચાવતા બાબો તો એ નાનકડી
બચતમાંથી માત્રી રકમ બનીને રાષ્ટ્રના
ઉપકારી કાર્યોમાં મદદરેખ થાય છે

નાની બચત

નાનેર પ્રયાતન મોટું પરિણામ

ગુજરાત સરકારના મહાનિર્માણ નાના નરરૂપે પ્રકાશિત

મુંદર, રવગછ અને સુવડ છાપકામ માટે

સુરૂપ મુદ્રિકા તમને મદદરૂપ બનશે

સુરૂપ મુદ્રિકા, રેસકોર્સ રોડ નં-૧૧ હાનાલેય માને, રાજકોટ-૧

વૈષ્ણવજ્ઞા

સાંસ્કૃતિક સમન્વય અંશતું માસિક-સપ્તેમ્બર : ૧૯૬૯

સૈધ્યાવજ્ઞા

વર્ષ : ૮]

સપ્ટેમ્બર - ૧૯૬૯

[અંક : ૬]

અનુક્રમણિકા

પૃષ્ઠ	લખ	લેખક
૨૧૦	મુખનું રસાયણ	પ્રકાશ ગજજર
૨૧૧	બજન	દેવા
૨૧૨	પરિભ્રમણ	'આશુતોષ'
૨૧૬	માપુતો પત્ર	
૨૨૦	ધર્મના પાયા વિના આરો નથી .	શબ્દગોપાલાચારી
૨૨૧	મારે ૫ મારા જીવતલ દોમવા જોઈએ	ગુલામ અઢાણી
૨૨૭	જીવનનો સરવાળો	દુલાલ ગાધી
૨૨૬	ઈશ્વરમાં શ્રદ્ધા	સુરેશ પંડિત
૨૩૨	શ્રદ્ધા - સ્વપ્ન .	પ્રકાશ ગજજર
૨૩૪	અનંત ખેલ	કુમાર શોભી
૨૩૬	શકળ સોઢમાં શહેને વટે	વસંત પટેલ
૨૩૮	તપ વગર વિદ્યા નહી મળે	વિનોબાજી
૨૩૯	મા બધાવે ટોટા	કોનાલાલ વાઘાણી
૨૪૧	શ્વેતોદય વાણી ..	કેશવનાથજી
૨૪૩	અવસોહન	શિ

સૂચના

[આડમોને]

દર માનની આરમી તારીખે અક પ્રતિદ્ધ થાય છે

પદરમી સુધીમાં અંક ન મળે તો પોસ્ટ ઓફિસમાં નવામ કર્યા પછી મર્પા લખને જતાવડું અક ગિલિકમાં હરો તો મોકલાશે

અમે ત મલિને ગ્રાહક થઈ શકાય છે

આ માનનમાં પ્રતિદ્ધ થના વિચારો ને ત લેખકના છે સપાદક તે વિચારમાં સમત છે ન તેમ માનવું નહિ.

[લખકોને]

'સૈધ્યાવજ્ઞન'માં સરકૃતિ, કલા, શિક્ષણ અને માલિન વિરલ લખાના લેવામ આવે છે

લખામ માફ, મીલિક, તાજી પેાષ એવી અપેક્ષા રહે છે કારગની એક બાજુ શાલીથી લખવું

લેવાજમ

દેશમાં [સરતનું] ૮ રૂપિયા
પરદેશમાં સોળ શિંગ.

“સૈધ્યાવજ્ઞન”

૨-રામકૃષ્ણનગર

રાજકોટ-૨

શારા જન્મી ત્યારે એનું વજન
પૂન જ ઓછું હતું એને અપાતો
ખીનો બાળબાહાર બંધ કરીને એને
અમૂલસ્પ્રે પર રાખવામા આવી

હવે જુઓ એની તબીયત !

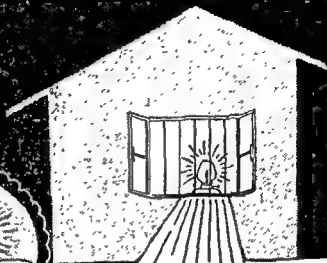
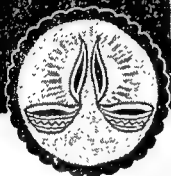
૧૫ મહિનાની શારાના પિતા શ્રી સાયરસ ગઢર મ્હે છે કે
“અમૂલસ્પ્રે આપવાતુ શરૂ કર્યા પછી શારાનુ વજન અડધાભર
વધવા સામુ છે અને એનો શારીરિક વિકાસ પણ અદ્ભુત રહ્યો છે ”

સમારા બાળકનો વિકાસ પહેલા વધુ દરમ્યાન જુન કંઈપણ
આવ છે—એને જે સમયમા એનું વજન એના જન્મ
સમયના વજન કરતાં વધારે વધી જવું એકે જે વખતમા
બાળકના વિકાસમા સહાય કરવું અધિક પ્રોત્તેજ
અમૂલસ્પ્રેમા છે તુ એના જે મા જન્મ્યાદારો માટે
વપરાતી વધુ સારી રસ પ્રાપ્ત પ્રક્રિયાથી આ આધાર
બનાવાય છે રસ પ્રાપ્ત વડે દૂધ ખીજ પ્રક્રિયાની
સરખામણીમા અતિ ના પ ઉભાન મ ન માવ /ત મામ છે
પરિભામ આદારોમા પ્રોત્તેજના તુનો સ રી રીતે જળન છ
રહે છે અમૂલસ્પ્રે એક આદર સમગ્રોવ આ દાર છે
વિદ્યામીન કાને હાલકર અને ખનિજવત્તોથી સમર છે—

એમ જ કહોને કે વખતમા બાળકના કંઈપણ એને સ્વાસ્થ્યકારી
વિકાસ માટે જરૂરી બધા જ તુનો વડે જે સપત છે
બાળકના જન્મના પહેલા બહુનાડિયાથી જ દુનરો
મ નાઓ અન ધોવાના દૂધ અથવા અનુપ્રસંગાદારની
બદલીમા અમૂલસ્પ્રે આપે છે એટલ જ તો અના વેચામની
રૂઆતના કેવળ મે વર્ષમા જ અમૂલસ્પ્રે ભારવનો સોથી
વધુ વચ જ ખરાવતો બાળક દાર છે

અમૂલસ્પ્રે
માના દૂધની બદલીમા ઉત્કૃષ્ટ વૈકલ્પિક આધાર.

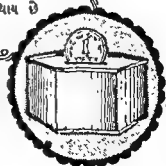
એક દીવાથી બીજો દીવો પેટાય છે ... એક નાનકડી
જ્યોત ઘર આખામાં અજવાળું કરી મૂકે છે ...

આપ શેષ એક એક પૈસો કે એક એક
રૂપિયો બચાવતા જાઓ તો એ નાનકડી
બચતમાંથી મોટી રકમ બનીને રાષ્ટ્રનાં
ઉપયોગી કાર્યોમાં મદદરૂપ થાય છે

નાની બચત

નાનૈરા પ્રયાસોનું મોટું પરિણામ

ગુજરાત સરકારના માહિતી આનુ તરફથી પ્રસારિત

ગુજરાત સ્ટેટ કો-ઓપરેટીવ લેન્ડ ડેવલપમેન્ટ બેન્ક લિ.

(રજીસ્ટર્ડ બ્રાંચીસ : અમદાવાદ)

૪૮૯, આશ્રમ રોડ,
નવર ગુપ્તા.
અમદાવાદ-૬.

સહકાર, ભવન
ટેમરભાઈ રોડ,
રાજકોટ.

ગુજરાતના ખેડૂતોની તેમની ખેતી વિષયક નાણાકીય
જરૂરીયાત ૧૮૧ શાખાઓ દ્વારા પુરી પાડનારી
રાજ્યની કેન્દ્રિય સંસ્થા

સભ્ય સંખ્યા, ૭૧૭૪૯૧
આનુષંગિક બેનુઓ માટે અત્યાર સુધી કરેલ ધીરાણ

	સંખ્યા	ધીરાણ કરોડ-લાખ.
[૧] નવાકુવા	૧.૪૦ ૦૫૬	૨૯.૬૭
[૨] જૂના કુવા	૨૮.૪૫૫	૨ ૬૬
[૩] ઓર્થોબેન્જન ઈલે મોટર્સ	૧.૨૫ ૩૫૧	૪૩ ૫૫
[૪] ટ્રેક્ટર્સ	૨.૮૨૫	૫ ૨૬

તેમજ અન્ય હેતુઓ માટે મળી
કુલ રૂ. ૯૪ કરોડ અને ૯૭ લાખનું ધીરાણ
તા. ૩૧-૩-૬૯ સુધીમાં કરવામા આવેલ છે.

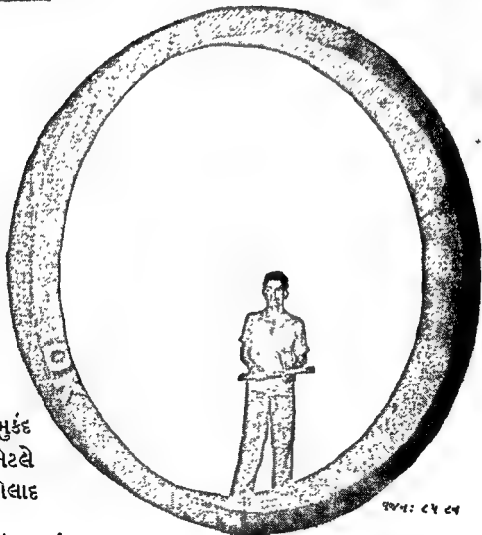
મગનભાઈ ર. પટેલ
ઉપપ્રમુખ.

હરિપ્રસાદ હ. ત્રિવેદી
આઈ. એ. એન. ડેપુટી
મેનેજિંગ ડિરેક્ટર

ઉદયભાઈ સિંહજી
પુણજીભાઈ જોશી પૌરબદર,
પ્રમુખ.

મુકંદ

મોટાં, ભારે, વિષમ સ્ટીલ કાસ્ટિંગ્સ માટે...

મુકંદ
એટલે
પોલાદ

જન્મ: ૮૫ ૮૫

મુકંદ આયર્ન એન્ડ સ્ટીલ વર્ક્સ લિમિટેડ, ફૂલી, મુંબઈ ૭૦ એએસ

Laxmi dwells in

Trade & Commerce

To make them available with prompt
 human touch in India.
 Today The Scindia Steam Navigation Co. Ltd.
 is carrying on this ancient trade and tradition
 to serve the Indian overseas trade as well as
 the coastal trade with its cargo and
 passenger services.

SCINDIA SHIPS SERVE INDIA'S NEEDS

THE SCINDIA STEAM NAVIGATION CO. LTD. (Incorporated in India) Registered Office: Bombay 1

Advertisement

always
 be beautifully
 dressed in
 thackersey's
everfresh

Dreamy outfit to relax in, made from
 'everfresh' (67% 'Terene', 33% Cotton)
 fabric that refuses to crease or crumple ...
 in a gay tantalising screen print ... with
 handsome 'dreamboat' in matching stripes!

Also 100% Cottons marked
TEBILIZED for better crease-resistance
 and a wide range of Shirts, Suits, Screen Prints,
 Poplins, Voiles, Cambrics, Jacquards and Tickings.

THE HINDOSTAN S.P.G. & W.V. MILLS, CO. LTD.
 THE INDIAN MFG. CO. LTD.
 16, Apollo Street, Bombay 1.

thackersey group *Makers of Fine Cottons!*

Advertisement

સુખનું રસાયણ

હમણાં એક સાધકને મળવાનું થયું. એમના ચહેરા ઉપર જે શાંતિ અને શ્વસ્થતા હતી એ જોઈને પુલકિત થઈ જવાયું એમનું આયુષ્ અસ્તિત્વ જાણે એક આનંદ સારરમાં ઝળેળાયું હોય એવું લાગતું. હવે, મારી સહજ રીત મુજબ મેં એમને આ વિરતર પ્રશ્ન રજૂ કર્યો. એમણે જવાબ આપ્યો :

“આ આનંદ સાધુની મને જોઈને વર્ષથી જ લાધી છે. એ પહેલાં આઠમીસ વર્ષ સુધી હું સાચા સુખની શોધમાં બટકોટો રહેલો. મારેક વર્ષની વયે સુખની ખાજતમાં સભાન થયો ત્યારે મને લાગેલું કે તદુરસ્ત શરીરમાં સુખ છે. ત્રણ વર્ષમાં તો શરીર મલ્લ જેવું બન્યું. પણ પછી કામના કુમલા સતાવવા માંડ્યા. આઠ વર્ષે લગ્ન કર્યું પણ સાચા સુખનો સ્પર્શ ન જ થયો. પછી જ્ઞાનમાં મુખ લાગતાં ખૂબ વાચવાં માંડ્યાં પણ એનો છોડા ક્યાં ? વેપાર આદરીને પૈસા કમાયો પણ સુખ તો ન જ મળ્યું. ત્યાં મીતાના એક મહોશર્ધી બધા પરદા હાવી નાખ્યા : અરાન્તિય કુલઃ સુલ્ભઃ. અર્થાત્તને વળા સુખ ક્યાંથી ? એ વાક્ય મારા માટે સુખનું રસાયણ બની ગયું.”

પછી તો એમણે અશાંતિના કારણ અને નિવારણ વિષે ટેકલીક પાવાની વાતો કરી. આમ તો આપણે એ જાણતા જ હોઈએ છીએ પણ એના વિષે સજાનતા પ્રગટાવે એવા તથ્યખાતી જ આપણને જરૂર હોય છે. પૃથકકારણ કરવા માંડીએ તો આવા હીરલા આપણને લાધે, આપણી અશાંતિ જ્યાં ને આપણે જ સાચા સુખના સ્વામી બનીએ.

-કુમાર ચૌગી

ભજન પૂજન સાધન આરાધના સમસ્ત થાક પડે ।
 હુડદારે દેવાલેયર કોણે કેન આછિસ જોરે ?
 અન્ધકારે છુટિયે આપન મને કાઠારે તુઈ પૂજિસ સગોપને ?
 નયન મેલે દેખ દેખિ તુઈ એયે દેવતા નાથ ઘરે ॥૧॥

તિનિ જેછેન જોયાય માટિ લેગે કરછે ચાપા ચાપ ।
 પાયર લેગે કાટછે જે ચાપ પથ ખાટછે બારે માસ ।
 શૈત્રે જલે આછેન સખાર સાથે ધૂલા તાહાર લેગે છે હુઈ હાતે ।
 તારિ મતન શુચિ વસન છાડિ આય રે ધૂલાર પરે ॥૨॥

મુક્તિ ? જોરે મુક્તિ કાયાય પાવિ મુક્તિ કોયાય આછે ?
 આપ્નિ પ્રભુ સ્મૃતિબાધન પરે બાધ સખાર કાછે ।
 રાખો રે ધ્યાન થાક રે કૂવરે ડાલિ છિડક વચ્ચે, લાશુક ધૂલાબાલિ ।
 કર્મથોગે તાર સાથે એક હોયે ધર્મ પડુક ઝરે ॥૩॥

ભજન, સેવાપૂજા સાધના આરાધના બધુંય પડતું મૂક બધ બારણે દેવજના ખૂણામાં
 કેમ છો ? અધારામાં લપાઈને તું છાનો માનો તારા મનમાં કેને પૂજસ ? આખા ભિલાડીને
 તું જો તો ખરો કે દેવળમાં દેવ જ નથી

દેવ તો ગયા છે જ્યાં માગીના ઢેકા લાગીને ખેડૂત ખેતી કરે છે, અને જ્યાં પશ્ચર
 લાગીને લોકો સડક કરે છે તથા બારે માસ શરીરશ્રમ કરે છે ધાણી કૂરે એવો તાપ પડે છે
 ત્યાં, મુસળધાર મેઠ વર્ષે ૧૧ ત્યાં જો બધાયના લેળા છે, અને જોના બેય હાથ ધૂળ ધૂળ
 ચર્મ ગયા છે એની ઘોડે તું પણ ધોળા ફૂલ જેવા કપડા કાઢી નાખ ને ધૂળ પર આવી ન્ત

મુક્તિ ? અરે, મુક્તિ તું કયાથી પામવાનો હતો ? મુક્તિ છે જ કયા ? ભગવાન પોતે જ આપણી
 બધાયની હારે બધાઈ ગયા છે ધ્યાનજ્ઞાન, સમાધિબમાધિ રહેવા દે, બાપડા ફૂલને તોડ
 મા, ફૂલ ભરવાનું પાત્ર ફગવી દે, તારા વચ્ચેને ફાટવા દે તથા ધૂળ લાગવા દે કર્મ
 (કામ) કરવાનો ચેત્ર સાધીને તું ભગવાન સાથે એકાકાર એકરૂપ થઈ ન્ત, ને તારી
 કાયામાથી પરસેવો (ધર્મ-ધામ) ઝરવા દે (દે વા.)

બોનાપાર્ટની ૨૦૦મી જયતી

નેપોલિયન બોનાપાર્ટ I ઇતિહાસકારા અને ચરિત્રલેખકોએ જેના નામ પાછળ પુસ્તકોમાં ગાથા રચીને, વિક્રમ તોડવામાં પાછું ગાળાને કદી બેસુ નથી જેનું નામ સાબળી કંઈક નરવીરો સુલટા અને સેનાપતિઓએ પ્રેરણા મેળવી, એ પથે જવા પુરુષાર્થ સંયો છે આખા યુરોપમાં જેના નામની હાક વાગતી, અને જગત જેને મુખ્ય પ્રથ સાથી નવાજ્ય, એક પછી એક લડાઈઓ છતી વિશ્વ વિજયી બનવાના જેના સ્વપ્નને દેવની આરાધ્ય દેવીએ હિન્ન હિન્ન કરી નાખ્યું અને અટકાવેથી થીભવી દીધેલા પ્રતિભૂતિ સમા સેન હેલિના ટાપુમાં છવનખર જેને કેદ કરી દીધો તે બોનાપાર્ટની ૨૦૦ મી જયતી ૧૫ ૮-૧૮૬૮ ના દિને ફ્રાન્સ ઉજવે ॥ ઇતિહાસની આ ઘડીને ખસે વર્ષ સ્થ ગયા એ તો આજની પેઢીને ખ્યાલમાં ભેસે છે નેપોલિયનનો જન્મ તો ઇટાલી પાસેના એક ટાપુ ઉપર થયો હતો જે પાછળથી ફ્રાન્સને મળ્યો હતો દેશવટો ગાળતા નેપોલિયને ફ્રાન્સને પોતાની કર્તવ્યભૂમિ બનાવી અને તેમાંથી તેની માનુષ્યમિ બની પછી તો દુનિયાના આ મહત્વાકાંક્ષી સેના પતિએ ફ્રાન્સના સીમાડાઓમાં સારાએ મુરોપને સમાવી લેવા કમર કસી મુઠની એક નવી જ તરફીળ તેણે શોધી અને તેનો વ્યૂહ એક ફરેખી સૂઝળતા તેને આપતો રહ્યો સૈનિકોનાં સામ્રાટ બૂથોને એક જ કેન્દ્ર ઉપર લક્ષિત કરી, તેણે પરાજયને દૂર રાખ્યો તેનું સ્વપ્ન હતું ફ્રાન્સને મહાન રાષ્ટ્ર બનાવવાનું, આખા યુરોપનું એક રાષ્ટ્ર બને જેમાં ફ્રાન્સ કેન્દ્રસ્થાને હોય પણ કુદરતને તેની ચોજના નામ જૂર હતી રહિયા સાથેના યુદ્ધમાં ગાળો ગાળી નાખે તેવી કંઠીએ તેના સૈન્યોની હિંમત હરી લીધી વોટરલના મુઠમાં આગલે દિવસે જ અનરાધાર વર્ષાએ તેની ચોજના નિષ્ફળ

બનાવી દીધી અને ચળરાક બિટિશ સેનાપતિએ તેનો લાભ લઈ બોનાપાર્ટને હક્કથી દીધો નેપોલિયન કેવળ સૈનિક ન હતો-તેનો આત્મા કાલાકારને હતો તેના ઉચ્ચારણોમાં તેના મુત્સદ્દીપણની દૂર દેશીપણની અને કુદરત પાસે મનુષ્યની લઘુતાની છાપ દેખાતી આવે છે નેપોલિયનના માનસની આછી પ્રતિકૃતિ આ ર્ક દ્યોલમાં દેખાતી હતી આ બંને પુરુષો સ્વપ્નસેવી અને ફ્રાન્સ માટે ભરી દીટનારા હતા અને પોતાની આસપાસના વામણો ઝોની ઉપરવટ બઈ, ક્ષિતિજ પાર વિરાટમાં દષ્ટિ દે કવા દેવાએલા હતા કુદરતે બે નેપોલિયનને પારી આપી હોત તો દુનિયામાં તેનો બરોબરિયો કોઈ જન્મ્યો ન હતો

કન્યા કેળવણી

શુભરાત રાજ્યમાં, ચલુ વર્ષથી આઠમાં અને નવમાં ધેરણમાં કન્યાઓની દી માદી જાહેર કરી અને આવના વર્ષથી દસ અગિયાર ધોરણને આવરી લેવાની જાહેરાત એક હિંમનભયુ પગલુ છે ફેસની શ્રીળીનું કારણ અઘાન પણ છે કેળવણીનું પ્રમાણ વધતાં, સમાજની ઉચ્ચતાનું ધોરણ આપો આપ સ્થપાય ॥ કુદે બનિયોજન જેવી ઘણી ચોજનાઓનો આપાર સુશિક્ષિત સમાજના અસ્તિત્વ ઉપર અવલભે છે એ સોથી વિશેષ, લોકશાહી માળખું પણ આવા સમાજનો પાયો છે અગ્રેજીમાં કહ્યું છે તે પ્રમાણે એક સુશિક્ષિત માતા, સેા શિક્ષકની ગરજ સારે છે માતાઓને શિક્ષણ આપવા નર્મદે હોય પીટી પીટીને એના જમાનામાં બેઢ આપેલા હતા છેલ્લા પાંચ વર્ષની પ્રગતિ તરફ દષ્ટિપાત કરતા જણાય છે કે ઊંચાએ કરતા ઊંચીએ લણવામાં આગળ છે અને આ પ્રમાણમાં ઉપરોક્ત વધારો થતો રહે, તો એક દાયકામાં બી કેળવણીનું પ્રમાણ ઘણું જ સ તોપકારક બનવા પામે

રાજકારણની અસર કેળવણી ઉપર થતા પુનઃનિર્માણ
એ લક્ષણો પથે ચલી ગયો છે અને તોફાન તથા
હડતાલ ઇત્યાદિનો આશરો લઈ સમાલોકન-
સંસ્થાઓને તમ કરવામાં સક્તિનો હાસ કરી
રહેલ છે કેળવણી અને તે પણ અમુક મર્યાદા સુધી
મફત કેળવણીનો વિચાર કરીએ છીએ ત્યારે મદાસ
નજર સમક્ષ આવે છે અને ત્યાંની ડી એમ. કે
સરકાર પ્રિ-યુનિવર્સિટી સુધીની સવલત આપી રહી
છે, તે માટે માન થયા વિના રહેતું નથી મોડે
મોડે પણ ગુજરાત સરકારે પહેન કરી તે માટે
અભિનંદન

મેઘાણીનગર

ખગસરા એટલે રાષ્ટ્રસાથે સ્વ શ્રી પ્રવેશદ
મેઘાણીની જન્મભૂમિ તેમના દેહવિલયને વર્ષો વીત્યા
છે પણ તેમની યાદ જૂની બુધ્ધિથી નથી તેમની
શક્તિને ચિર જીવ રાખવા ત્યાંની પચાસે ગામનું
નામ બદલીને મેઘાણીનગર રાખ્યું તે પ્રાજ્ઞનોની
જયંતિ અને સંસ્કારિતાનું ઘોતક છે રાજકોટમાં
કવિ નાનલાન માર્ગ છે નડિયાદમાં શ્રી ગોવર્ધન
રામનું બાવલું મૂક્યું છે, અમદાવાદમાં પણ શ્રી
વૃન્દોત્ત માર્ગ છે પરંતુ જન્મભૂમિ સ્થળને
સાહિત્યકારના નામ સાથે જોડવાનો યશ ખગસરા
જેવડા નાના નગરને ફાળે જાય છે અન્યથા પણ
સાહિત્યકારો અને કવિઓના નામ સંસ્થા, હોલ,
માર્ગ કે શેરી સાથે જોડાયેલા હશે તેની ના નથી.
સવાલ લોકોની ડુમ્મિનો અને સંસ્કારિતાનો છે
રાજકારણના આ યુગમાં કોઈ પણ પક્ષના પ્રેમી
કારકરનું નામ જાપાઓના ક્ષીર્પદમાં ચમકી શકે
છે પણ શ્રી 'સત્યકામે' વધાર્થ રીતે દેહકર કરી
હતી કે રામાયણના સંલેખન માટે પોતાનો આખો
જીવો ખર્ચી નાખનાર, પ્રસિદ્ધિ દૂર રહેનાર
કાલિયયતમાં જીવનના શેષ દિવસો પૂરા કરી
સ્વર્ગ સમરનર પૂનાના વિદ્વાન મહારાષ્ટ્રીવંશની
નોખ લેવા કોઇ દૈનિકને ખૂલો ફાળત નથી !
મદનિયા !

મદન કામદેવનું બીજું નામ છે. ઘણીવાર

કોઇને ઠેકડીમાં કહેતા સાલણીએ છીએ : 'સાવ મદન
છે !' અથવા 'મદનિયો થા મા !' આ શબ્દની
વ્યુત્પત્તિ વિશેષ વિચારણા માગી લે અને વૈયા-
કરણીઓના ધ્યાન ઉપર તે મૂકવું યોગ્ય લેખાશે
હાથીના જગ્યાને પણ મદનિયું કહેવાય તાજેતરમાં
ભારત તરફથી બ્રાજિલની સરકારને મોકલવામાં
આવેલા બે મદનિયાઓએ જે કટોકટી સર્જી તે
રોમાચક અને અમૂલ્ય છે રિયોડિનનેરો ખાતે
સ્કીમર ઉપરથી જ્યારે આ મદનિયાને નીચે જીતા-
રવામાં આવ્યા ત્યારે ત્યાંના ધારાધારણ મુજબ એપી
શમ ન ફેલાય તે માટે જ માસ માટે દૂર ટાપુ ઉપર
'કેવેર-ટાઇન'માં રાખવા જરૂરી નહીંતર તેમને
ગેળાંએ દેવા જોઇએ જદર ઉપર આ મદનિયાને
ઉતારવાનું સમ્મન ન હોઈ, તેમને પાછા સ્કીમર
ઉપર ચડાવ્યા અને ફરીથી ભારત લાવવામાં ખર્ચ
વધી જાય તેમ હેવાથી કમીને ભારત સરકારની
સૂચના માગી અને તેમને હરુગ્વે ખાતે જીતારી
દેવાનું અણુલવામાં આવ્યું કમીને મોન્ટિવિડિયો
સહેરના મેર ઉપર સદેશો મોકલ્યો કે ભારતના
બાળકો તરફથી આપના દેશનાં બાળકો માટે ભેટ
મરેલા બે મદનિયા લાવીએ છીએ ! ત્યાં તે
સ્વામતની જગ્યા તૈયારી થઇ અને આખું ગામ
જામડી પડ્યું અને ગાજતે વાજતે ગામમાં પધરા-
મણી થઇ અને જાપાઓમાં પાનિઓ લારીને હેવાલ
ચમકવા બ્રાજિલની સરકારને ખચર પડી એટલે
તેણે મદનિયા પોતાને સોંપી દેવા હરુગ્વેની સર
કારને નોટિસ આપી હરુગ્વેએ ના પાડી આ તે
ભારતની ભેટ નહીં આપીએ ! વાન ભારત
સરકારને કાને પહોંચી એટલે આ અણુધારી આદ
તમાથી રસ્તો કાઢવા બ્રાજિલને કહ્યું કે જામે બીજા
બે મદનિયા તમને મોકલવું - પહેલાં બે હરુગ્વે
પાસે રહ્યા પરંતુ બ્રાજિલની સરકાર મક્કમ છે અને
પ્રથમ મોકલેના મદનિયા હરુગ્વેએ પરત કરવા
જોઇએ એવો આગ્રહ રાખે છે બન્ને સરકારો
વચ્ચે યુદ્ધ પણ પછી જામી પડે તેવો ભય રહે છે
અને તે ભારતની સ્થિતિ જદર જ નામુક બની જશે
નિધા નામ જ એવું છે કે એક વા બીજી રીતે

તકલીફ ઊભી કરે. શંકર ભગવાને ત્રીણું લેવાનું ખોવી, મદનને લાસ્ત્રમ કર્યો હતો તેનું મૂલ્યાંકન કદાચ હવે વધુ સારી રીતે થઈ શકે.

પારકાં દેશાં

ડો. બેદેપગર્ગી અવસાન પામ્યા છે. તેમણે ૨૦ માસ સુધી એક કાળા હજારીનું હૃદય ઊછીનું લઈ કુદરત સામે અખતરો માડ્યો હતો. અલગત, તેઓ સૌથી લાંબુ જીવ્યા એ હકીકત આજળ ઉપર તેમનાથી વધુ વધુ લાંબુ આયુષ્ય કાચવ્યલકિ સાપ-ડવાની આશા પ્રેરે છે હૃદયના એપરેશનોની અભ્યાસ-સાત્તમક પ્રક્રિયા હતી તો હાથ ધરવામાં આવી છે. અનેક અખતરોએ પછી જ, તે વિશે કંઈ નિર્ણય-પાત્રમક કહી શકાય કુદરત ઉપર વિશ્વ મેળવવા માનવીએ હમેશા હામ ભીડી ॥ અને નસિદાન પણ આપ્યા છે. આર્મિસ્ટોએ ચન્દ્ર ઉપર પગ મૂક્યો તે પહેલાં ત્રણ અવકાશ યાત્રીઓ લોન્ચપેડ ઉપર જ ધાનમાં સળગીને મૃત્યુ પામ્યા હતા. નાં પોપ કહે છે કે તેમ કુદરતનું રહસ્ય પામવું સહેલ નથી. ભાર-તનું તત્ત્વચિંતન તો આ બાબતમાં સર્વેપરિ છે, અને જીવ તથા બ્રહ્માન્માનું બારીક પૃથક્કરણ કરે છે. ઘણું અસાધ્ય મનાતું માનવીએ સાધ્ય કર્યું છે. ચન્દ્ર ઉપર માનવીને ટેલીવીઝનમાં જીતરતો અને ફરતો જેવાનું કોઇએ શક્ય માન્ય ન હોત. પોતાનું ઠેકું, જીવનાની પૂરી કરે ત્યારે, પારકું ઠેકું ગ્રાહ-વવાનું કામ ડોક્ટરો માટે આજે સપૂર્ણ સફળ ન હોય તેથી આવતી કાલ માટે નિરાશા સેવવાનું કારણ નથી પારકું ઠેકું એ પારકી યાપણ છે અને તેને સ્વીકારવાની માનવશરીર આજે ના પાડે છે. શરીરની બહાર કૃત્રિમ હૃદય ગ્રાહીને પણ માનવી પોતાની જીવન-જીજીવિષા પૂરી કર્યા વિના રહેશે નહિ. આજ નહીં તો કાલ

ઝટ કરો

ભાવનગરની 'સેન્ટ્રલ મરીન એન્ડ સોલ્ટ રિસર્ચ ઈન્સ્ટીટ્યુટ' આજે ઘણા સમયથી પ્રવૃત્ત્ય કામગીરી બંધવી રહેલ છે સંસાધનના હેતુથી સ્થપાયેલી આ સંસ્થામાં ચલા અખતરો અને

પ્રયોગો વિશે અવાર નવાર સામયિકોમાં વર્ણવા મળે છે. આવા જ મહત્વના સમાચાર તાજેતરમાં પ્રાપ્ત થાય છે. દરિયાના પાણીથી સફળતાપૂર્વક ખેતી પેદાશો લેવાના પ્રયોગો થઈ રહ્યા છે. અલગત આમાં દરિયાના પાણી પર વિવિધ રસાયણિક પ્રક્રિયાઓ કરવાની હોય છે પ્રાથમિક સફળતાથી ઉત્સાહિત બની, હવે વધુ મોટા ફલક પર પ્રયોગો હાથ મરીને, ભાવનગર જિલ્લાના હાથબ ગામે લગભગ દસ વીધા જમીનમાં ઘઉં, બાજરી, તમાકુ, જવ જેવા મોસમી વાવેતરના પ્રયોગો હાથ ધરાનાર છે દુનિયાના અન્ય દેશોમાં પણ આવા પ્રયોગો થયા ॥ અને સૌમાં ઇઝરાઈલ મોખરે છે રાજસ્થાનની મહબુમ જેવા પ્રદેશને ઇઝરાઈલે દરિયાળીમાં પસંદાવી નાખ્યો છે. યુજરાત, કચ્છ, અને રાજસ્થાન પ્રતિવર્ષ લાચારીપૂર્વક નિષ્ફળ ચોમાસાને લીધે લમણે હાથ દબને બેસી રહે છે અને દોહો તેમ જ પશુમનવરોની ચાતનાનો અંત આવતો નથી. રાહતકારોમાં ખર્ચાતી જમી રકમો પણ જોળે બળ છે. કેમકે એક નબળા વર્ષ પછી બીજું વર્ષ તેનાથી વધુ નજીવી નીવડે છે. સદ્ભાગ્યે ભારતનો દરિયાકાંઠો ઘણો લાંબો છે. સૌરાષ્ટ્ર યુજ-રાતને તો આ કાંઠાનો ખાસ લાજ મળે તેમ છે. ભાવનગરની સંસ્થાને સર્વિશેષ મદદ કરીને પણ આ અખતરોએ રોચની અગત્યતા આપી તેને સફળ બનાવવા યુજરાત સરકારે અગ્રિમ પસંદગી આપવી રહી આજે ૮૦૦ ગામડા ચાતકની જેમ વરસાદને ઝળે છે. આવતી કાલે ૧૬૦૦ ગામડામાં આ પરિસ્થિતિ સર્જાશે, દરિયાઈ પાણીની ખેતી આ હાથકેર સલાહનો આ સફળ જવાબ છે. કુદરતી વરસાદ અને કૃત્રિમ વરસાદ બન્ને અશક્ય હોય તો આ ત્રીજા વિકલ્પની પાછળ બંધી જ શકિત અને સમય અને સાધનો, કાચે લગાડી, સફળતા મેળવે જ શકે. જે કરો તે હવે ઝટ કરો

અસભ્ય બેજવાબદારી

રાષ્ટ્રજીવનમાં કોઈપણ સ્તરપર મહેર સેવા સાથે સંકળાયેલી નાનીમોટી ગમે તેવી બ્યક્તિઓને ફરજ અને જવાબદારીના પાઠ બજાવવાનો સમય

પાકી ગયો છે. બેગસૌર ખાતે તાજેતરમાં કોષ અગ્રય કારણસર યજ્ઞેશ આગના બનાવમાં રેઈસના ૪૦ જેટલા ધોડા જીવતા રોકાઈ ગયા હતા. આ મૂળા ગ્રાણીઓને ખીલા સાથે બાંધી રાખેલ હોવાથી છટકી શક્યા ન હતા. એ જાણવા મળતું નથી કે તબેલાના રખેવાળોમાંથી કોષએ શા માટે તેમના દોરડા તુરત કાપી નાખ્યા નહિ. એવો જ કંચુ બનાવ ભરુમ ખાતે બન્યો હતો જેમા મેલેરિયા વિરોધી ડ્રુમેશ માટે ડી.ડી.ટી. છાટનારે 'સેમલ પોન્દી' નામના ખાનગી મરઘા ઉછેર કેન્દ્રમાં વગર વિચારે' મરઘાના ખોરાકવાળી યુલો ઉપર ડી.ડી.ટી. છાટી હતા, અને આ ખોરાક ખાતાની સાથે જ, સવાબસો મરઘીઓ એક સાથે તરફડીને મરણ પામી હતી. ડી.ડી.ટી. છાટનારાઓ અજાણ્ય મજૂરો હોય છે અને આ કિસ્સામાં કોષ મહદંતર સુપરવાઇઝર-ઇન્સ્પેક્ટરે પ્લાન આપ્યું હોવાનું નથી. આવા અપરાધો અક્ષમ ગણાવા જોઈએ. નાની કક્ષાના કર્મચારીને પણ જવાનદારીનું ભાન હોવું જરૂરી છે. રેલવેનો પોઇન્ટસમેન મોટો પગારદાર નથી છતાં હજારો લોકોની જીવંતીને આધાર તેની ફરજ ભાવના પર અવલભે છે.

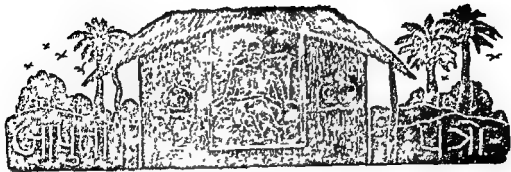
જેડસલેમ

આ કમનશીત ધર્મનગરોની આસપાસ મોહિયાત ઈતિહાસ વર્ષોથી રચાતો આવ્યો છે. આરમો અને યહૂદીઓ વચ્ચે આજે આ શહેરના દરબાજા માટે તીન મતભેદો પ્રવર્તે છે. અધૂરામાં પૂરે, તાજેતરમાં એક મહત્વળ આગમાં નાશ પામવાથી, મુસ્લીમ રાજાનો કોષ વ્યાપક બન્યો છે. ત્યાં સુધી કે શ્રીનગરમાં તેને માટે રમખાણ મચે અને પોલીસને લાગીયાજી કરવો પડે ભારત સરકાર ઉપર દબાણ આવે કે તમે આમ કરો અને તેમ કરો. ને કે મુખ્ય કારણ તો અરજ-યહૂદી સંઘર્ષ છે. પણ એ નિર્વિવાદ હકીકત છે કે આ વિસ્તારમાં

એક મોટો સંઘર્ષ બેઠાતો નિહાળવાનું આ શહેરના કિસ્મતમાં લખાયું હોય છે.

નાનાં મોઝાં, મોટી ચોજના

ગંગા ભારતની એક મોટી નદી છે અને દર વર્ષે તેના પાણી કેર વર્તાવે છે. વળી કલકત્તાનું ખાઈ કાઢવથી પૂરી દેવામાં તેનો ફાળો મોટો છે. ગંગા નદીને દક્ષિણની નદીઓ સાથે જોડવાની અને એ રીતે કાસ્તિમરથી કન્પાકુમારી સુધી અનેક નહેરો બાંધી તેના પાણીને ઉપયોગ કરવાની એક વિરાટકામ ચોજના અખંધારને પાને ઘણી વાર ચમકી જાય છે. આ ચોજના એટલી વિરાટ છે કે તે પૂરી થતાં આ સદીનો અંત (સંજિનો નહિ) તો આવી જશે. વળી ભારતના અનેક રાજ્યોમાંથી, પર્વતો, નદીઓ, જંગલોમાંથી આ પ્રવાહને આરણ લઈ જવો પડશે; હજારો માર્છલ લાખી નહેરો પૂર્વમાં, પશ્ચિમમાં, ઉત્તરમાં અને દક્ષિણમાં ખોદવી પડશે; અનેક ટેકાણે ટનલો રચવી પડશે; બીજી નદીઓને જોળાવવા માટે ગંગા માટે ખાસ "ઓવરહેડ" બ્રીજ બાંધવા પડશે, સેકોની સખ્યામાં રાક્ષસી કંદના ધર્મથી રચેલો મુકવા પડશે, કોઈ ટેકાણે ગંગાને પર્વત ઉપર ચડાવવી પડશે, ક્યાંક બીજી જોળાવવા પડશે, સેકો નદીઓને તેન પાણીનું જોડાણ આપવું પડશે. બીજા ચંપોમાં કહીએ તો જોશ અને આડા અનેક જગમોગે ભારતદેશના જૂપુષ્ક ઉપર રચવા પડશે. ભગીરથ ગંગાને સ્વર્ગમાંથી બિતારી, ત્યારપછી ઇતિહાસમાં બીજાર એ જંગાનું વહેણ બદલવા ચોજના રીષાર લઈ રહી છે. બનતા બનાવો મુશ્કેલી ભરે છે કે અત્યારે સિસ્તના પ્રશ્નમાં દેશનું જીવન ખૂબી ચલુ હોય, લક્ષ્ય-ચેત-વજીના કોટિય ડી વડ પછી કોઈ બીજો ભગીરથ જન્મ કારણ કરશે અને તે પુવાન બનતાં, ૨૦૦૦ ની ઇસુની સાલમાં, 'ગંગા પાર હિતારો' હેમખેમ પાર પડશે.

(બાપુ અને આ વચ્ચેનો પત્રવ્યવહાર તેઓના આર્સ્ટ હાથે પ્રેમની મુદ્રિત પ્રતિમા છે. એ પત્રો ઉપરથી શુદ્ધચાત્રમ પણ ઠેલી રીતે જીવન-સાધનનું એક મહત્ત્વનું અથ બની શકે છે એ સ્પષ્ટ જણાઇ આવે છે. આ પત્રો શ્રી સુશીલાબેન ગાંધીના આભાર સાથે બાપુના બાને પત્રોમાંથી પ્રગટ કરીએ છીએ.)

બા, તને મેં લાંબો કાગળ લખ્યો હતો તે મળ્યો હતો. આ સોમવારે સીતાનગરમાં છીએ. સીતાનગરમાં ગોદાવરીને કિનારે છે. નાનકડું ગામકું છે તેમાં આશ્રમ છે. આશ્રમ દેશમાં છે. ગામકું છે તેથી ખૂબ શાંતિ છે. અમે હોડીમાં બેસી આખ્યાં છીએ. નદી મોટી છે તેથી તેમાં નાનકડી રટીમરો જઇ શકે છે. ગામકું આખ્યાં ત્યાં ત્રણ દિવસ રહ્યાં. માડું શરીર સાડુ છે. ફરી એ દાકતરે મદાસના તપાસ્યું હતું. એટલે મારે વિશે ચિંતા કરવા જેવું કંઈ જ નથી. ડાહ્યોતના હાંત સુધમાં કે? તને 'જામે જમ-શહે' મળે છે ના? તે પ્રવચન જેવું આપ્યું છે. એક તો આને આપવું જોઈએ ને?

...ને મને લાગે છે તે મને પામે છે

આજના સીતાના અખ્યાલ ૯-૧૦-૧૧-૧૨ હતા. નવમાં અખ્યાલમાં જગવાન કહે છે કે જેઓ મને લાગે છે તે મને પામે છે. બારમાં અખ્યાલમાં લખત કોને કહેવા તે બતાવે છે. ખૂબી એ છે કે એમાં એવું એક સહજ નથી કહ્યું કે ને સાવ અભણમંથે ન હોઇ શકે, ને સરી કે પુરુષ પોતાની મેજે કોઇની મદદ વિના મહેનત કરે તે લખત થઇ શકે એટલે લખવાનને પામી શકે સહજ આટલા કલાં છે. કોઈનો દોષ ન કરે, ગ્રાણી માવની સાથે

ઘેરી રાખે, બધાને વિશે દયા રાખે, જેને માડું એવું કંઈ નથી, જેને અકંકાર નથી, જેને સુખ દુઃખ સરખા છે, ને ઉમેશ સતોષી છે, ને સ્વયં પામે છે, ને પ્રતિષ્ઠા પામે છે, જેણે પોતાની મન અને શુદ્ધિ ધ્યાને અર્પણ કર્યા છે, ને કોઇને દુઃખ ન દે, ને બધે તે ચિતાથી સુકત છે, ને કશાની આશા ને ધમ્મા નથી રાખતા, ને પવિત્ર છે, કાર્યકુશલ છે, જેણે બધા ત્યાગ કર્યો છે. જેને શત્રુમિત્ર સરખા છે, માન અપમાન સરખા છે, ને ટાઢ તડકો સડન કરે છે, નિદાસ્તુતિ જેને સમાન છે, ને જ્યાં હોય ત્યાં ધર માની રહે છે. અથવા જેને ધર જેવું છે જ નહીં, ને વચર કારણે બેસતા નથી અને જેનું મન ઠેકાણે છે તે મારા લાજ કહેવાય. આ તમે બધા ફરી ફરી વિચારી જાઓ તો માલુમ પડશે કે જેને ધમ્મા તે કોઈની મદદ વિના લખત થઇ શકે.

બધાને બાપુના આશીર્વાદ.

બા, તને ગમે વખતે પ્રવચન લખ્યું છે તેની નકલ મોકલશે. તારે કાગળ આને જ મળ્યો. આ કાગળ મોનવારને દિવસે લખ્યું છે. રામાયણ અને ભાગવત વિશે તજવીજ કરું છું. પ્રેમલીલાબેનની પાસે મંગાવતા જરાય સહેલ ન કરતી. તારે મંગા-

વવાનું શુ હોય ? ને યોગ્ય જોઈએ એ તેઓ હેતુથી મોક્ષકો પશુ ઉતાવળથી ને ન જોઈએ તે મારી માર-
ફત મગાવશે તો બચ છે. હું તબીબ કરી લઉં છ.
દાંત વાપરી શકે છે કે ? લાલ પાણીના કાગળા કરે છે ?

આદિદેશની મુસાફરી ત્રીજી તારીખે પુરી થાય
છે, પછી ગ્રેમર જવાનું થશે. હું હોઉં ત્યાં ધમાલ તો
હોય જ હાડમારી પશુ હોય. મને તો સહુ સલાખી
લેવ છે એટલે હાડમારી જોઈ જ લાગે ઝીણામાં
ઝીણી ખાખત મીરાબહેન જોઈ લેવ છે એટલે મને
મુસાફરીની અગવડ રહેતી જ નથી. તું મુલાકાત
છોડે તોજ મારી પાસેથી દર અઠવાડીયે કાગળ પામશે.
હું તો પ્રવચન દર અઠવાડીયે મોકલવા જ કરીશ.
મુલાકાત ખીજ બહેનોની સેવાય તેથી સંતોષ રાખજો
પશુ તારી ઈચ્છામાં આવે તેમ કરજો. ॥ મુલાકાત
કરે જ તો મળવા આવવા તો ધણા વતોવાર થાય.
કરે પશુ ખરા. જાણી જોઈને મુલાકાતો જોઈ
રાખવાનો રિવાજ પાડ્યો છે. પશુ તું કરે તે
વગર કોઈએ જણાવજો.

કિશોરલાલને હજુ તાવ છેડતો નથી. પશુ
ચિંતાનું કારણ નથી મારું મોન હમણા રવિવારની
રાતે શરૂ થાય છે એટલે સોમવારે રાત લગી બોબ
વાનું રહેતું નથી. આજે રાતે ૯-૧૦થી મોન છૂટતો
એટલે કાંઈની સાથે બોલવાનું લાગ્યું જ રહેશે કેમકે
પછી તો મુવાનો વખત થશે. સવારના નથુ વાગે
તો ઉઠવાનું રહે છે. ઉપે પ્રવચન :-

.. જ્યાં ઈર્થાર્પણ છે ત્યાં સ્વાર્થને સ્થાન
જ નથી

જયે વખતે લોકના લક્ષણ લખ્યાં. સેવા વિના
ભક્તિ ન થાય એ પશુ સંયમ્યું. આ વખતે સેવા
કેમ થાય એ લખુ કેમકે ધણીવાર એ પ્રશ્ન લોકો
કરે છે. કાંઈ કહે છે સેવા અમુક સ્થિતિમાં જ થાય.
કાંઈ કહે ॥ અમુક અવ્યાસ કરીએ તોજ સેવા થાય.

આ બધી બ્રમણા છે એટલું તો જયે અઠવાડીયે
ખતાયું. જયે તે સ્થિતિમાં રહેતાં છતાં માણસ
સેવા કરી શકે છે. આપણી પાસે ને બધી શક્તિઓ
હોય તે બધી કૃષ્ણાર્પણ કરીએ એટલે આપણને
પૂરા દોકડા મળે. જેની શક્તિ કરોડ આપવાની હોય
અને તે અર્ધો કરોડ જ આવે તો તેને પચાસ દોક-
ડાથી વધારે નહિ મળે પશુ જેની પાસે એક દમડી જ
છે અને તે દમડી આવે છે તેને સોયેયે દોકડા
રળશે એટલે તમે ત્યાં બેઠેલી બહેનો તમારા સંખ-
ધર્માં આવતી બહેનો અથવા અમલદારો જોડે આ-
રીતે વર્તો તો તમે સેવાધર્મ સાચવો છો. અમલ-
દારો જોડે સેવા લાવથી વર્તવું એટલે તેનું કઠી
ખરાણ ન કરજી; તેની સાથે વિનય વાપરવો,
તેને હેતરવા નહિ નિષ્ક્રિયતા પાલન કરવું તેમજ
તમારા પ્રસંગમાં આવતી ગુનાને સારું સજા મોગ-
વતી બહેનો પ્રત્યે સમી બહેન જેવું વર્તન રાખો.
તેની ઉપર તમારા પ્રેમની છાપ પડે, તે તમારી
પવિત્રતાને જાળવે એ પશુ સેવાધર્મનું પાલન
ગણાય. જન્મેમાં હેતુ સાફ હોવો જોઈએ સ્વાર્થ
શુદ્ધિ કે કરને લીધે સારું વર્તન રખાય એ સેવામાં
નહિ ચલ્યાય એક માણસ એક કામ સ્વાર્થ સાધવા
કરે છે ને બીજો પરમાર્થ દિદિએ કરે છે એમ
આપણે લખી વાર જોઈએ છીએ ત્યાં ઈર્થાર્પણ છે
ત્યાં સ્વાર્થને સ્થાન જ નથી. આમ સેવા કરનાર રોજ
પોતાની શક્તિમાં વધારો કરે છે, અભ્યાસ કરે છે,
ઉદ્યમ કરે છે તે પશુ સેવાલાવથી. એમ જ સેવા
પરાયણ રહે છે તેના ઉસવામાં, રમવામાં, ખાવામાં,
પીવામાં પશુ સેવામાય જ બર્પો હોય છે. એટલે
તેના બધા કાર્યોમાં નિર્દોશતા હશે આવા લોકોને
ઈશ્વર જોઈતી બધી શક્તિ આપી દેવ છે. આને
લગતા ત્રણ સ્તોક ઓમોની પ્રાર્થનામાં છે તે યાદ
હશે એ સ્લોક આ રવા.*

*સોકોનો અર્થ ને લોકો અન્ય લાવે મારું ચિતવન કરતા મને બન્ને તે નિત્ય મારામાં
જ રત રહેવાના યોગ્યેમને. ભાર દું ઉઠતુ છુ. (અ ૯-૨૦) મારામાં ચિત્ત પરોવનારા, મને પ્રાર્થાર્પણ
કરનારા એકબીજાને બોલ કરતા, મારું જ નિત્ય ચીર્તન કરતાં સંતોષમાં અને આનંદમાં રહે છે. (અ ૧૦-૮).
એમ મારામાં તન્મય રહેનારા અને મને પ્રેમપૂર્વક બાજનારાને દું ચાન આપુ છું ને તેથી તેઓ મને
પામે છે. (અ ૧૦-૧૦).

આ મેડો હયા અને ૧૦મા મળો રહેશે. ગીતાજી આપણે અમલમાં મુકવા સારું વાંચીએ છીએ એ યાદ રાખવું એ ઉપર લખ્યું છે એ બધું મોતાને આધારે લખ્યું છે એમ જાણવું.

બાપુના સહુને આશીર્વાદ.

બા,—તારો કામળ આ વખતે હજુ મળ્યો નથી પણ રખડો રખડો મળશે એમ માત્ર હું ઉલે તને છાપુ મળતું હશે. ભાગવન અને રામાયણ મળ્યાં હશે ખીનું જોઈએ તે મગાવજે. આજે હું બેઠો છું. તને બધાં સંભારે છે ચક્રલાલ અને શુભકારીલાલ બહી આખ્યા છે મજૂરોનો પગાર બાબતનું પત્ર થવાનું છે કાલે મળવાર છે એટલે કાલે પત્ર બેસશે. પછી મારે મલમાર જવાનું છે. બપો તું ફરી આવી હતી ત્યાં જવાનું થયે. મારી તમિષત સારી રહ્યા કરે છે. જરાય ચિંતાનું કારણ નથી. સોના બધેય સમ્યાન થાવો છે ને થોલીઓ, ધરણા વિ પણ આપ્યા કરે છે. કાલિને હવે સારું છે. ત્યાં બધાં મળ્યા હશે હવે પ્રવચન —

સ્વાર્થ માત્રનો ત્યાગ કરીએ તો જ પૂરો યજ્ઞ કર્યો કહેવાય

આજે ગીતાજીના યજ્ઞ વિષે કહ્યું છે તે ઉપર થોડું લખું છું. યજ્ઞની વાત ગ્રીક્ અથવાથી શરૂ થાય છે ને તેમાં ભજવાન કહે કે યજ્ઞ કર્યો વિના જે માણસ જોજન કરે છે તે ચોરીનું ખાખ છે. આ તો બહુ બારે વખત ચર્ચા કહેવાય કેમકે ચોરીનું અન્ન ખાવું એ તો કાચો પારો છે કાચો પારો કોઈથી હજમ ન થાય ને તે ખાવ તો તે કૂટી નીકળે તેથી આખા ભગતે કહ્યું છે 'કાચો પારો ખાવો અન્ન તેવું છે ચોરીનું ધન' એટલે જો યજ્ઞ વિના ધરીશર માણસ રહે તો તે ચોર કરે છે એ યજ્ઞને આપણે બધાએ જાણવો જોઈએ આપણે સારે નથી બેળું ઉંચું ઠોકણે છે તેને સારું યજ્ઞ સહેલી વાત છે. એને સારું ધનની જરૂર નથી, શુદ્ધિની નથી, લજ્જતર નથી, યજ્ઞ એટલે ઠરકાઈ પરોપકારી કામ. જીવન આખું યજ્ઞ ત્રય હોય તેને જ વિષે કહી શકાય કે તે ચોરીનું અન્ન નથી ખાતા. તેથી જરાક

યજ્ઞ કરે તે જોઈ ચોરી કરે છે એમ કહેવાય. આ રીતે વિચારમાં આપણે બધાં થોડીપણી ચોરી તો કરીએ જ છીએ. આપણે સ્વાર્થ માત્રનો ત્યાગ કરીએ ત્યારે જ પૂરો યજ્ઞ કર્યો કહેવાય. સ્વાર્થનો ત્યાગ કરવો એટલે હું પણ—મારાપણું છોડવું. આ માત્ર ને પેશું પારકું, આ મારો છોકરો ને પેલો પારકા. આવા ભાવ મનમાં રહેવો જ ન જોઈએ. આમ તો તે જ કરી શકે જે પોતાનું બધું કૃષ્ણાર્પણ કરે છે. તેમ જ કરે છે તે બધું કૃષ્ણને દરમિયાન રાખીને તેના સેવક તરીકે જ કરે છે ને સેવા ભાવથી કરે છે. આવા મનુષ્ય નિત્ય સુખી રહે છે, નિત્ય શાંત રહે છે. તેને સારું સુખ કુલ સરખા છે. તે પોતાનું ચરીર, મન, શુદ્ધિ, ધન જે કંઈ હોય તે બધું પરમાર્થને સારું જ વાપરે છે. આવા પૂર્ણ યજ્ઞ આપણે શક્ય નથી કરી શકતા. આખા જગતની સેવા થાય તો કરીએ એવી ભાવના મનમાં હોય ત્યારે એવું કહ્યું કાર્ય છે કે જે ધણા માણસો આખા જગતની જોમાં સેવા આવતી હોય એવું કરે આમ વિચારતાં કાંતણ ક્રિયા નજરે ચડી. પરમાર્થની દૃષ્ટિએ આ કામ અશક્ય માણસો કરી શકે. એટલી મહેનત જગતને અર્થે કરી મણાય પણ આ તો મેં દાખલો આપ્યો. મારે સમજવવાનું તો યજ્ઞનો અર્થ ને તેનું મહત્ત્વ હતા. એટલું જો આમાથી સમજવી શક્યો હોઈ તો ખસ.

બધી બહેનોને બાપુના આશીર્વાદ.

બા,—આજે અમે કન્યાકુમારીકા છીએ. તારો કામળ મળ્યો તું અહીં આવી ગઈ છે. આ હિન્દુસ્તાનનો છોટો છે ટિપ્પણ માણુ છે. એટલે આ ભારત માતાના પત્ર કહીએ ને સમુદ્ર તેને રોજ ઘોવા કરે છે અહીં વસ્તી નથી એટલે શાંતિ જૂગ છે. હું આજે દરિયામાં જ નહારો

રામદાસ અને નીમુના કામળ હમણું જ મળ્યા રામદાસનું મન હજુ સ્થિર નથી થયું પણ હવે યજ્ઞ જશે ચિંતા કરવાનું કશું કારણ નથી. એટલું બધાને વાદ રાખવાનું કે મનની અસર ચરીર ઉપર સારી પેઠે પડે છે જેલમાં માણસને વધારે વિચારો

આવે છે. તે રાક્ષાંશીખનું જોઈએ, સર્વ સ્થિતિમાં સમભાવ વર્તે તો માણસ સુખમાં રહી શકે. મે બધી બહેનોને થોડું થોડું લખ્યું છે હવે પ્રવચન :-

જલદી કરવાની તક તમને બધાને સહેજે પ્રાપ્ત છે. સિદ્ધ કરજો

આપુના આશીર્વાદ

...આપણે આ જગતમાં એકલા આઠ્યા છીએ ને એકલા જઈશું

ભગવદ્ગીતા કહે છે કે ઇશ્વરના ભક્તે એકાંત સેવક થવું જોઈએ એ વાત જલ્દી સમજવા જેવી છે. આપણે આ જગતમાં એકલા આઠ્યા છીએ ને એકલા જઈશું, તો પછી જન્મ અને મરણની વચ્ચેનો જે અનિશ્ચિત કાળ છે તેમાં આપણે કાષ્ટના સાધની અખતા કેમ કરીએ ? જો કે એકલા જન્મીએ છીએ છતાં એકલાનથી એમ પણ જોઈએ છીએ માતાપિતાનો સાથ હોય છે. તે ન હોય તો એક ક્ષણ પણ ન જીવીએ. મોટા ધર્મજ્ઞે છીએ ત્યારે સામાન્ય રીતે પાશુઓ છીએ ત્યાં પણ સાથ તો તે મિત્રોનો પણ હોય છે આત્માની ઉત્પત્તિને સારું પણ એવા સાધના કેટલેક અર્થે જરૂર છે એમ છતાં એકાંત સેવવાની ભલામણ કેમ ? એ વિષે સમજીએ. જેટલા સાથીનો વિચાર કરીશું તો આપણે જોશું કે તે આપણી પરાધીનતાના સૂચક છે. માતાપિતા, ધણી, ધણિયાણી, મિત્ર બધાં આપણે થોડે ધણે અર્થે પરાધીન કરે છે. પણ જે ઇશ્વર બ્રહ્મા છે તે તો હયાતુ છે તેને અવલગન માનઈશ્વરનું હોય છે ઇશ્વર એકજ માત્ર ખરો સાથી જો તે સારથી પણ છે એને જેનો સાથ છે તેને ખીજુ શું જોઈએ ? તેથી ગીતામાતા કહે છે કે એકાંત રોધજો. આનો અર્થ એ નથી કે મનુષ્યના સંબંધી ભાગવું એનો અર્થ એજ કે સગની આઠા ન રાખવી. ન હોય ત્યારે ગજારાવું નહિ ને કસોડોની વચ્ચે પડ્યાં હોઈએ તો પણ માનસિક એકાંત ભોગવવી ને ઇશ્વરની નિકટતા અનુભવવી. “દેહીના સ્નેહી સકળ સ્વારથીવા, અ તે અગર્ગા રહેરો,” એ ભજન વાદ છે ના ? એકાંત સેવનાર ક્યાં દુખી ન જ થાય, કેમકે એ તો સર્વત્ર વિષ્ણુને જ દેખે છે ભક્ત પ્રદ્ભાવે ધમધમતા સ્ત્રીમાં પણ વિષ્ણુને જોયા. આ એકાંત સેવનની આવના પ્રવલ્નથી બધા સિદ્ધ કરી શકે છે. એ સિદ્ધ

ખા-તારો કાળ મળ્યો છે નિહારતું તું લખે છે એ બચાવ છે. ધણા માણસો મરી ગયા અને હવે આ ટાઢમાં હજારો ધરખાર વિનાના છે. બધેથી ખૂબ મદદ બળ છે.

વિલાસતમા જેના આશ્રમમાં દુ ઉતર્યો હતો તે મ્યુરિઅલ સિસ્ટર કાલે મને મળશે. ડેલનબેક બે દિવસ દિનિક્ષમા રહી આઠ્યા શુભરાતમાં ને ખીજુ જગ્યાએ હીમ પાવાથી ધણી પાક સાવ બળી ગયો. હીમ ધણુ સખત પડ્યું ને લાસુ થાઈયું. ઇશ્વર જેમ રાખે તેમ રહેવાનું રશું. વલ્લભભાઈને ઠીક છે. ‘હિન્દુ’ પત્ર મદ્રાસમાં નીકળે છે, એ બહુજી છે, તેના અધિપતિ શુભરો ગયાનો તાર આજે મળ્યો છે, મે ખરખરાનો તાર મોકલ્યો છે. આવતી કાલે સવારે અહિંથી ઉપડીશ ને રામજીને મળીશ. હવે પ્રવચન :

“ એક પથ ચીર દો કાજ ”

‘એક પથ ચીર દો કાજ’ એવી આપણામાં કહેવન છે. એવો કયો પથ છે કે જે લેવાથી હંમેશા ‘દો કાજ સરે.’ દો કાજ એટલે બેજ કાજ એમ પણ ન સમજવું. અહિં દોનો અર્થ એક કરતા વધારે એટલે એક પથને સો કાજ પણ કહેવાય. નિહારમાં હજારો માણસો એક મિનિટની અંદર હટાઈ ગયા. એ ઉપરથી સહેજે વિચાર આવે કે આપણે એક મિનિટ પણ એવે ન જ્યાં હઈએ. ‘આજનો લાલો લીજીએ રે કાલ કોલે દીગીતી’ એમ મીરાંએ માણુ છે આપણને તો મિનિટની કે પળની ધણુ બજાર નથી બગાસું ખાતા ચાલી નીકળીએ. ત્યારે એવો સોનેરી પથ કયો કે જે કરવાથી બધા અર્થ સરે. એ માર્ગ કેવળ પરાંપકરનો છે. એટલે પડેલી સેવા. એનું બીજું નામ પરમાર્થ. પરમાર્થ એટલે ઉત્તમ અર્થ. એનું ત્રીજું નામ ઈશ્વરિયા. તે કંઈ માગા ફેરવે કે તિલક કયો કે

ગંગા સ્નાનથી નથી થતી એમ આપણે નરસિંહ
મેતાના પ્રભાતિમાર્માં ગ્રામ્ય છે એ લક્ષિત તો
શીથ તણુ સાદુ છે એમ આપણને લક્ષતો શીખવે
છે એટલે આપણે રાજા ખાતા, ખીતા, ઉકાતા,

બેસતા, બેઠાં બેઠા બઠાર આખા જગતનું કલ્યાણ
પ્રયત્ન એને તે અર્થે આપણે ડાય ને સેવા
આવે તે કરી છુટીએ. આને આટલું બસ છે ના?
ખાપુના સહુને આશીર્વાદ

*

ધર્મના પાયા વિના આરો નથી

આપણા દેશો જે સમૃદ્ધ થવું હોય અને જૂતકાળની મહત્તા પુનઃ પ્રાપ્ત કરવી હોય, તો
દેશમાં સ્વપૂર્ણ એકતા હોવી જોઈએ આ માટે દેશના સભ્યો આને ધણા અનુકૂળ છે. આપણે
રાજકીય સ્વાતંત્ર્ય મેળવ્યું છે આને ઉલ્લેખ રાજવહીવટ ચલાવવાની જવાબદારી ઉપાડી લેનારા
પ્રામાણિક સાચા માણસોની આશા જરૂર છે તેથી પણ વધુ જરૂર તો લેડામાં અરસપરસ સહ-
ભાગ અને વિશ્વાસ ઊભો કરવાની છે કારણ કે એ વસ્તુ જ તેમને સમૃદ્ધિને માર્ગે લઈ જઈ
શકશે હું વારંવાર કહેતો આવ્યો છું તેમ, દેશના કલ્યાણ માટે ઉત્તમમા ઉત્તમ બાંધપાત્રી જે
હોય તો તે ધર્મ છે, અને આપણે તેની સ્થાપના કરવી જોઈએ આ મૂળજૂત આદર્શ વિના,
મને ખાતરી છે કે, દેશની પ્રગતિ સાધવા માટેના આવશ્યક બધા પ્રયત્નો નિષ્ફળ નીવડવાના છે
હું આમ કહીને માત્ર તોષણ કોઈ નહીં સત્ય તમારી આગળ રજૂ કરતો નથી પૃથ્વી, આકાશ
અને તારાઓનો અભ્યાસ કરનારા મહાન નસિઓ અને ખગોળવેત્તાઓએ આપેલ ઉપદેશો તરફ
આપણે દૃષ્ટિ કરી શકીએ નહીં, કે તેમની અવગણના કરી શકીએ નહીં આધુનિક ટેલિવિઝીયો
આતર પ્રજા મહિન ન થવી જોઈએ આપણે યાદ રાખવું જોઈએ કે, આપણા ધર્મને સુદૃઢ
રાખવાની પ્રથમ ફરજ છે જે આપણે તેને સ્થિરપણે વળગી રહીશું, તો જ આપણે પચવર્ધિય
યોજનાઓમાં પ્રગતિ કરી શકીશું આ પલાનીનું સુપ્રસિદ્ધ મંદિર જેમ સજ્જન પાયાએ ઉપર
રચાયેલું છે, તેમ દેશનું કલ્યાણ પણ ધર્મના સુદૃઢ પાયા ઉપર આપણે રચવાનું છે આપણે જે
આપણી આ પ્રથમ ફરજ ચૂકીશું, તો આપણો કંઈ ભલીવાર આવવાનો નથી હિંદુમાં વસનારા
૪૦ કરોડ લોકોએ જે જીવન હોય અને ઉન્નત થવું હોય, તો તેઓએ સમર્થિત થવું જોઈએ,
અરસપરસ અને સહાનુજીતિવાળા થવું જોઈએ, તથા એકબીજાને યદ્દ કરવા તરફ થવું જોઈએ

ધર્મનું વિસ્તરણ થવાના મહાભય તરફ જે આપણે સજ્જન નહીં બનીએ, તો આપણું
ભાવિ જીવન નથી આપણે યાદ રાખવું જોઈએ કે, મનને રોમ શરીરના રોગો દ્વારા વધુ
ભય કર છે આપણે દેવ-વિદેવને સ્થાન નહીં આપવું જોઈએ તથા ધર્મની હત્યા નહીં કરવી
જોઈએ આટલી મૂળજૂત જરૂરિયાત જે પૂરી પડે, તો પછી આપણે જળસીયાઈની મોટી
મોટી યોજનાઓમાં યુશીથી આગળ ધપી શકીએ.

—રાજગોપાલાચારી

*

૧૯૩૦ની વત છે. સ્વરાજ લીધા વિના આશામાં પાછો નહીં ફરું, એવી બી-મપ્રતિજ્ઞા લઈને ૧૨ મી માર્ચના મંગળ પ્રભાતે ગાંધીજીએ ૮૦ સત્યાગ્રહીઓ સાથે દાંડીની કૂચ શરૂ કરી.

ગાંધીજીની કૂચને પગલે પગલે દેશમાં જન-તિનો જુવાળ ચડવા લાગ્યો. આખા દેશમાં સ્વરાજ માટે શાંતિ કરવાની હવા જમવા માંડી. ગાંધીજી દાંડી પેલેન્સા નાં મુઘીમાં તો દેશ આખો હવમથી ઊઠ્યો. સત્યાગ્રહી લગાઈમાં અંધવાવવા નાના પોટા સો વન-બનવા લાગ્યા.

ફઠ્ઠી એપ્રિલના પ્રભાતે દાંડીના દરિયા કિનારે અદ્ભુત દશ સર્જાયું. દુનિયામાં આઝાદી માટે યુદ્ધો તો ધમ્માં ખેંચાયા છે પણ ગાંધીજીએ સ્વરાજ માટે આદરેલું યુદ્ધ અનોખું હતું.

ગાંધીજીએ સત્તા અને અધિકારનાં હથિયાર સત્યા, પવિત્રતાનું બખતર ધારણ કર્યું. કેવળ એક જ જા-દીનો ગણવેશ પહેર્યો, દરિયાકિનારેથી મીઠું ઉપાડ્યું અને અંગ્રેજ સરકારના અત્યાચી કાયદાનો ચલિતમ ભંગ કરીને દેશની આઝાદી માટે અધિકાર લગાઈને આરંભ કર્યો.

એ વખતે અંગ્રેજોનું રાજ આખી દુનિયામાં ધસારેલું હતું. કલેવત હતી કે અંગ્રેજીના રાજમાં સુરજ કદી આવમનો નથી ગાંધીજી ચપટી મીઠું ઉપા-ડીને કાયદાનો ભંગ કરે તેથી ગયાની બજારી સરકારના ગઠની એક કાંકરી પક્ષ ખરડે નહીં, એવી કેટલાક વિરોધી દીકાકારો હાને ખુલ્લે લીકા કરતા હતા. પણ ગાંધીજીએ દાંડીના દરિયા કિનારે કુદરતી મીઠની ચપટી ઉપાડીને કાયદાનો ભંગ કર્યો એની સાથે બજારી સર-કારના માથા હવમથી ગયા.

ગાંધીજીએ દાંડીના દરિયાકિનારેથી મીઠું ઉપા-ડીને લગાઈને આરંભ કર્યો. એની સાથે યાંત્રે દેશમાં કેડેડાંજી અધિકાર લગાઈના ગોરવા શરૂ થઈ ગયા.

અમદાવાદ જીલ્લામાં આવેલું પાલેરા એક વખત ગુજરાતનું ધીમનું બંદર હતું. ચોર્સી બંદર-નો વાવટો ત્યાં ફરકતો હતો. ધનપતિની ઉલેલીઓ જલોજવાલીની સાથે પૂરની હતી.

વખત જતાં પાલેરાની ખાડી પુરાવા લાગી. ધીમનું બંદર ભાંગી ગયું. જલોજવાલીએ વિદાય લીધી. ધરતીની રોનક ઊભી થઈ. આમ ભંગાર મની ગયું.

આ પાલેરાની ખાડીમાં કુદરતી રીતે મીઠું પાકે. પણ લોકોને એ મીઠું વાપરવાનો હક નહીં. એમણે તો ઈજરદાર પાલેથી જ્ઞકાન ભરેલું મોઢા ભરવું જ મીઠું ખરીદવું પડે. સરકારનો એવો અત્યાચી કાયદો ગાંધીજી કાયદાનો ભંગ કરે એ જ વખતે પાલેરાને આંગણે પણ કાયદાનો ભંગ કરવાની સૌરાષ્ટ્રના સિંહ લેનાતા શ્રી અમૃતલાલ શેઠે હાકલ કરી. એમની હાકલ ના જવાબમાં પ્રાંતિય માટે મરી, ફીટવાની ભાવના-વાળા સેક્રેટરી સેનિકો પાલેરાને આંગણે ઊતરી પડ્યા. સત્યાગ્રહ છાવણી ધમધમવા લાગી.

જેવું સત્યાગ્રહનું સ્ફૂટીયું ફુંકાયું અને લગાઈનાં ધમધમ લાગ્યાં કે તરત જ ભાંગી ગયેલું પાલેરા બેઠું થઈ ગયું. ગાયની રોનક બદલાઈ ગઈ. લોકોમાં ઉત્સાહનો પૂર ઊઠ્યો. સત્યાગ્રહ માટે પાલેરા ઉપર પડેલી ઊંચી, એધી લેણીએ ધન્યતા અનુભવી. ગામને આંગણે જાણે ૧૨ મંડાણો ઘેરા, એમ નાનાં મોટાં સૌ કામે લાગી ગયા.

એક પાલુ સૌરાષ્ટ્ર-ગુજરાતમાંથી ખાલી સ્ટેશન સેનિકોના પ્રતાપથી સત્યાગ્રહ છાવણી ઊજરાવા લાગી. બીજા બાજુ અંગ્રેજ અમલદારો અને દેહી સિપાહીઓ સરકારી છાવણીમાં ખડાવા લાગ્યા, એક બાજુ આઝાદી માટે પોતાની જાતનું બલિદાન આપી ખાલી જવાની ભાવનાવાળા અધિકાર સત્યાગ્રહીઓ અને બીજા બાજુ સત્તા અને જીવમના ભેરે પ્રથમે કચડીને પોતાનું રાજ ટકાવી રાખવા મથતી અંગ્રેજ સરકારના હથિયાર

ખખડાવતા સિપાહીઓ. આમ બંને બાજુએ મોરચા યોડવાઈ ગયા.

ધોલેશને અંગણે જુદાં જુદાં સ્થળોએથી સવાના થયેલી સત્યાગ્રહીઓની ટુકડીઓ દરેકજા ઠંભવાયે જતી હતી. એક દિવસ બળતા બપોરે, એકને જુઓ અને બીજને જુલો એવા એક સરખા, હેડીવેડીના ચાથીસ ચાથીસ જેટલા દુધમાલિયા જુવાનો અમરેલીથી લોકોની ભાવભરી વિદાય લઈને ધોલેશ આવી પહોંચ્યા.

હર જાવે તો જાવે, પર આઠાદી પર આવે, જી શુભીત ગાતા ગાતા આ જુવાનોએ ધોલેશમાં પ્રવેશ કર્યો અને ઉત્સાહપેલા લોકોનું ઊમળકા બપુ” સ્વાગત માણીને બામ બજવતા બધા છાવણીમાં પહોંચ્યા.

આ ટુકડીના કેટલાક જુવાનોને સમજી માતા-પિતાએ સત્યાગ્રહમાં જોડાવા રાજીપુથી રજા આપેલી. કેટલાક જુવાનોના નસીબમાં કુટુંબીજનોને કોચીને નીકળવાનું લખાયું હતું, ત્યારે કેટલાક જુવાનોએ તો માતાપિતાને પૂછ્યાગ્રાણ્યા વિના જ રણની વાટ પકડેલી.

આ ટુકડીમાં પુરૂષોત્તમ નામનો એક જુવાન. અમરેલીની કપોળ બોર્ડિંગમાં રહીને વિનયમંદિરમાં અભ્યાસ કરે, તેને આર્થસમાજના સંસ્કાર, વિચાર અને જીનૂન વારસામાં મળેલાં. જાંબીજીની ઠાકવ સાબળીને એ સંશ્રામમાં જોડાવા સામરદા લઈ ગયો, માતાપિતાને પૂછ્યાનું વેળું રહ્યું નહીં. સત્યાગ્રહની સેનામાં એ ભરતી લઈ ગયો અને અમરેલીની ટુકડીની સાથે ધોલેશની છાવણીમાં આવી પહોંચ્યો.

બીજા સાથીઓ તો અમરેલી છોડ્યું અને ધોલેશ પહોંચ્યા એટલે માતાપિતા, ભાઈભાંડુ અને સગાસંબંધીઓની યાદ, ચિંતા કે વિચારમાંથી છૂટયા, પણ પુરૂષોત્તમનું મૂળ વનન જ ધોલેશ. સત્યાગ્રહ પણ ધોલેશમાં. માતાપિતા ધોલેશમાં જ રહે. એમની-થી છૂપા-તો રહી શકાય નહીં. અમરેલીમાં તો માતાપિતાને પૂછાવ્યા વિના એ સેનામાં ભરતી લઈ ગયો, પણ ધોલેશ મહોરયા પછી એને માટે માતા-પિતાની સંમતિ મેળવવાનો સચાવ લેવો જ રહ્યો.

પિતાને તો એણે અનેક વખત દેશની ગરીબી

અને ગુલામી માટે ઉઠાડાટ અને દાઝ ઠાલવતાં સીબજ્યા હતા. ગરીબી અને ગુલામીનેા અંત લાવવા માટે ઝંખમતા ક્રાંતિકારી જુવાનોની વાતો ધ્યને વખાણ કરતાં તેઓ ચાકતા નહીં. તેઓ ગુલામી અને ગરીબીનેા અંત લાવવા માટે આંધીજીએ શરૂ કરેલી અનેાળી લડાઈમાં જોડાવા માટે રાજીપુથી રજા આપયે, એવી પુરૂષોત્તમને ઊંડે ઊંડે ખાતરી હતી. પરંતુ ભેાળી માતા લાગણીવશ લઈને સત્યાગ્રહમાં જોડાવાની કદાચ ના કહી દેયે, એવી એને દહેશત પણ હતી. મારા ના કહે તો શું કરવું, એની એના મનમાં બડમથલ શરૂ થઈ ગઈ.

છાવણીમાં પહોંચ્યા પછી નાવકની રજા લઈને માતાપિતાને મળી, સંમતિ અને આશીર્વાદ લઈ આવવાની પુરૂષોત્તમને ઘણી વે ઈચ્છા લઈ, પથુ ઠોણ જાણે કેમ એના પગ ભારે લઈ ગયા, એક બાજુથી સત્યાગ્રહમાં ભાગ લઈ, જુવાનીનું ખમીર દેખાડવા એનું દિલ વનનની રજૂ હતું. ત્યારે બીજા બાજુથી કદાચ માતા પિતા રજા ન આપે તો દેશની આઝાદી માટે લડવાનો જીંદગીમાં મહેલો મથામૂલો અવસર ખોઈ મેસવાની એને બીક હતી. શું કરવું એની સૂઝ પડતી નહોતી. વિચારમાં ને વિચારમાં સાંજ પડવા આવી, પણ ત્યાં સુધીમાં એની અરધી મૂંઝવણ ઓછી થઈ ગઈ.

પુરૂષોત્તમના પિતાનું નામ જ્યેંદ્રભાઈ, આર્થ. સમાજને રંજે રંગાયેલા. કુટુંબના ગુજરાન માટે ધોલેશમાં બીઠઈ-ફરસાણની નાનકડી એવી હાટડી ચલાવે. કિચકિ સાધારણ પણ મનની મોટપનો પાર નહીં. લોકોનાં નાનાંમોટાં મમમાં આગળ પડતો ભાગ લે. બરીતોને માટે ગજ ઉપસ્થર ધણઈ છૂટે. ગામના ધાંવ આગેવાનોમાં એમની જવતરી ધાય.

ધોલેશમાં સત્યાગ્રહની છાવણી શરૂ થઈ અને ગામના આગેવાનો તેની વ્યવસ્થાના કાંમમાં જુલોઈ ગયા જ્યેંદ્રભાઈ એમાં પણ મોખરે હતા. માતાપિતા, ભાઈભાંડુ, કુટુંબકબીલો છોડીને મોતના મોકામાં ઓરાવો આવી પહોંચેલા સત્યાગ્રહીઓ માટે એમના દિલમાં ખૂબ જ માન. કોઈ સત્યાગ્રહી પોતાની કુકાન પાસેથી નીકળે અને પોતે લગ્ન ઉપર બેઠા હોય તો એમને બોલાવી, તાણુ કઠી, ભાવપૂર્વક બીઠઈ ખવરાવે. આ

બધી વાતો સાભરીને પુરુષોત્તમના હરખનો પાર રહ્યો પણ માતાપિતાને મળવા માટે ઘેર જવા હજી પગ ઊપડતો નહોતો.

“પરસેતમ ! એ પરસેતમ !”, નમતી સાહે પુરુષોત્તમને કાને સાદ અથણ્યો અને એ ઝનકીને ઊભો થઈ ગયો જુએ છે તો પિતા છાવણીના આંગણ-માં દાખલ થઈને સાદ પાડતા પાડતા નજીક આવી રહ્યા છે પૂછપરછ કરતા કરતા તેઓ અમરેલીની ટુકડીના પડાવમા આવી પહોંચ્યા

હવે તો પિતાને મળવાનું ટાળી શકાય એમ હતું જ નહીં પુરુષોત્તમ સામે ચાલીને પિતા પાસે ગયો અને પ્રણામ કર્યા

“નપોરનો આવ્યો છે અને હજી સુધી મોઢું બતાવુ નહીં, દીકરા !”, પુરુષોત્તમના માથા ઉપર હાથ ફેરવતા પિતાએ મીઠા કપડો આપ્યો

“અમરેલીમાં સત્યાગ્રહ માટે ભરતી થઈ થઈ ત્યારે સત્યાગ્રહમા જોડાવા માટે તમને પુછાવવા ભેટલો વખત ન હતો, એટલે એમને એમ ટુકડીમા નામ તો લખાવી દીધું, પણ મોરચા ઉપર જતા પહેલા મારી બાના અને તમારા આશીર્વાદ લેવા ઘેર આવવાનો વું વિચાર જ કરતો હતો.” પિતાની કુદ આનુભવી રહેલા પુરુષોત્તમે મનની મૂઝવણ ઠાકીને વાત કહી

“અમરેલીની ટુકડી આવી એટલે અમે માની જ લીધીયું કે તું એમાં હોઈશ તારી બા અને હું બપોરથી તારી રાહ જોઈએ છીએ સંજ સુધી ન આવ્યો એટલે માર આવવું પડ્યું તને એમ હશે કે વખતે અમે તને રજા નહીં આપીએ ! જે એમ માન્યું હોય તો તે તારા બાપને બોળખ્યો નથી, ખરી રીતે તો મારે સત્યાગ્રહમા જોડાવું જોઈએ મારી કાશા ગ્રીક ગ્રીકે એમ નથી, એટલે સત્યાગ્રહી બોની બને એટલી સેવા કરીને મન મનાવું છું. પણ તને કુ ના પાડું ? તું સત્યાગ્રહમાં જોડાશે એટલે કુ જોડાશે હોડા નેટલો અને હતાપ લપો છે માતા તો તને આશીર્વાદ જ હોય, પણ તારી બા તારી વાટ જુએ છે, એના આશીર્વાદ લઈ ને ખુશીથી તું તારી હોલ પૂરી કર !” પિતાએ

પુરુષોત્તમના વાંસે હાથ ફેરવ્યો.

પિતાના પ્રેમ અને આશીર્વાદમા નાહી રહેલા પુરુષોત્તમે ધન્યતા અનુભવી એના હરખનો પાર ન રહ્યો મન તો થયું માતાના આશીર્વાદ લેવા માટે પિતાની સાથે જ ઘેર જવાનું માતાના આશીર્વાદ મળશે એવી એને શ્રદ્ધા પણ જાગી, પરંતુ પ્રેમાળ માતા અને ઘાડકી બહેનની વિદાય લેતી વખતે પોતે જ કયાંક લાગણીવશ થઈને ઢીલો પડી ગયો તો ! મનમા ધમ સાસુ મર્યુ પણ માતા પાસે ગયા સિવાય તો છૂટકો ન હતો એટલે મોરચા પર જતા પહેલાં ઘેર આવી જવાની એણે કબુલાત આપી અને પિતાપુત્ર જુદા પડ્યા

સત્યાગ્રહ સત્યાગ્રહ લાગીવા સરદાર અને શૂરા સૈનિકોને વિદાય આપવા માટે ઉભેલા માનવમહેસ મણીની ભાવભરી વિનય લઈ ને દટ્ટી એપ્રિલના ઉપડના પયોરે અમરેલીના ચોકે રજ તત્વાગ્રહીઓની ટુકડી સાથે કાલદાનો ભગ કરવા કૂચ કરી સત્યાગ્રહીઓ તે અહિંસાને વરેલા હતા પરંતુ સામા પક્ષે હવિષ્યારથી સિપાહીઓની ખડકારેલી ફોજ થુ કરશે એ અંગે લોકો તરફ તરેહની અત્રંગી કરી રહ્યા હતા. ધરપકડ પણ થાય, લાકીઓ પણ વિનય, કદાચ મોઢી-ઓ પણ છૂટે અને લેણીનો છટક વ પણ થાય. આખરે લડાઈ એટલે લડાઈ ! લોકોના દિલમાં લડાઈનો નશો હતો અને છતાં હોમાઈ જવા માટે કૂચ કરતા સત્યાગ્રહીઓને વિદાય આપતી વખતે અનેક આંખો ભીની થઈ

સત્યાગ્રહ સત્યાગ્રહ સેનાની તરીકે સૌ પ્રથમ શ્રી અમરેલીના ચોકે દરિયાની ખડીમા કુદરતી રીતે પાકેલા અને સૂરજના કિરણોમાં અમરગારા મારતા મીઠાની ઢગલી ઉપાડી કાલદાનો ભગ કર્યા કે નુરત જ એકની ધરપકડ કરવામાં આવી. પણ બીજા સૈનિકો દરિયાની ખાડીમાંથી ઉઠાડેલું બીનજકાની મીઠું લઈને લેવા આવવા વધ્યા કે સરકારી અમલદારો અને સિપાહીઓ એમની પાંદેથી મીઠું છૂટી લેવા વડુની લેમ નૂડી પડ્યા સત્યાગ્રહી અને સિપાહીઓ વચ્ચે થિલા લેતા રજ જામ્યા. સત્યાગ્રહીઓને ઘોડીનુપાત અને અથગ્રા કર્યા થઈ જ એમની પાંદેથી મીઠું

જૂંટવી થકયુ'. હજારો લોકો આ જંગ નિહાળી રહ્યા.
અને લોકોને રસભરવા ઉપર એક અદ્ભુત
દ્રશ્ય જોવા મળ્યું.

સત્યાગ્રહીઓની આ પહેલી ટુકડીમાં શિવુભા
નામના એક ગરાસદાર. હથિયાર બાંધી જાણે અને
વાપરી પણ જાણે. પડછંદ કાપા, પહોળી છાતી, ભરાવ-
દાર ભૂજ અને રંગરંગના સાતવટની ખુમારી. ગાંધીજીની
હાકલ સાંભળી, હથિયાર પેડનાં મૂકી તેઓ સત્યાગ્રહમાં
જોડાયા.

મીકું જૂટવવા માટે જેવા સિપાહીઓએ હથેલી
કર્ષો કે તરત જ શિવુભા પણ ખેંચીને મૂકી વાજેલા
ભેટ હાથ પહોળા કરી, પહાડની જોમ ઊભા રહી
ગયા, એમની મૂઠી ઉપડાવવા માટે એક એક બાવડે
એક નહીં, બે નહીં પણ ચાર ચાર સિપાહી ઘોડી
પડવા, પણ દોરાવાળા બાવડું છેક નમે તો ને ! કોઈ
કોઈ ફાવી નહીં એટલે સિપાહીઓએ બટાં ભર્યા,
લાકડી પરીવીને મૂકી ઉપડાવવા મહેનત કરી પણ
વાનમાં માથુ થુ ! શિવુભાની મૂઠી ઉપડે !

એવામાં એકાએક શિવુભાએ પોતાની મેજે જ
મૂકીઓ ઉપાડીને મીકું વેરી નાખ્યું. સિપાહીઓને
થયું કે જંગ જીતી ગયા. એમણે શિવુભાને ઊંચી દીધી.

તાવજ જેવા શિવુભાએ રજ જમ્પે ન્યા
એકાએક પોતાની મેજે મૂકીઓ ઉપાડી મીકું વેરી
નાખ્યું, એથી સૌને નવાઈ લાગી. હાથીની ધાલે ચાલ્યા
આવતા પણ કંઈ ગમગીન દેખાતા શિવુભા નજીક
આવ્યા એટલે સૌ સીનિકો એમને ઘેરી વળ્યા અને
મૂકી ઉપાડીને મીકું વેરી નાખતા માટેનું કારણ પૂછ્યું.

"એક એક બાવડે ચાર ચારને બદલે બાર બાર
સિપાહી વગડીને સંજ સુધી મથા કરે તોય વાનમાં
થું માથ કે માટી મૂકી ઉપાડી શકે ? પણ એમના
વાનરેડા ભાગીને માડું લોહી તપવા લાગ્યું. મન
વઈ ગયું કે બેચાર જાનના માથાં ભટકાડીને બીચો
માડું. મનને કામમાં રાખવાનું મુશ્કેલ થઈ પડ્યું.
મનમાં બીક લાગવા માંડી કે મારાથી હિસા થઈ
જાયે. પણ આ તો ગાંધીજીની અધિસંક, લડાઈ,
મારાથી હિસા થઈ જાય તો લડાઈને અજાણવાની

મને જાનમ થાટે. એવી નાનમ ઓડવા કરતાં મીકું
વેરી નાખવાની નાનમ ક્ષમી" શિવુભાના ચહેરા ઉપર
અધિસંક સત્યાગ્રહીનું દેજ જબકી રહ્યું.

'સિપાહીઓએ ધાતેલું કે શિવુભાએ હારીને,
મીકીને મૂકીઓ ઉપાડી મીકું વેરી નાખ્યું. પણ શિવુભા-
ની વાત સાંભળ્યા પછી સેનિકોને તથા લોકોને
તુરત સમજઈ ગયું કે અધિસંક સત્યાગ્રહી તરીકે
શિવુભા ઘોડી છત મેજવીને આવ્યા છે. જયદાસથી
સૌએ શિવુભાને વધારી લીધા.

જંગની વાતો જનજનતામાં ઘેર ઘેર ફેલાઈ
ગઈ. જુવાનોને એથી જોમ મળ્યું. પણ બહેનોમાં આ
વાત સાંભળીને અરેરાટી વ્યાપી ગઈ.

બીજા દિવસે કાપડોના જંગ કરવા માટે ટુક-
ડીનાં નામે જાહેર થયાં. એમાં પોતાનું નામ સાંભળીને
પુરુષોત્તમ આનંદ અને ઉત્સાહથી ધનગની ઊંઘે.
પણ મોરચા ઉપર જતાં પહેલાં માતાને મળવાના
એક કોણે ભદરો ભાગ્યે છે, એની શદ આવતો એ
સહેજ હાલો પડી ગયા.

પિતાને આપેલા વંચન પ્રમાણે માતાના
આશીર્વાદ અને કુટુંબની વિદાય લેવા, ભારે ઠેર
એણે છાવણીમાંથી બહાર નીકળી ઘર ભણી પણ
ઉપાડ્યા.

પુરુષોત્તમ સત્યાગ્રહમાં જોડાયો છે અને આવની
કાલે એને કાપડાજંગ થાટે જવાનું છે એ વાત એના
કુટુંબમાં અને આગ્રેશીપાટશીમાં વાયુ વેગે પ્રસરી
ગઈ. એકના એક દીકરો ઘડપણને આરે પહોંચેલાં
માતાપેતા વિશાર કર્યા વિના, મોતના મોકામાં ઝોરાવા
જઈ રહ્યો છે અને કુટુંબ ઉપર ઊંઘી આવેલી
ઝાંઝૂત સમજને પહોંચોગોમાથી કોઈ પુરુષોત્તમનાં
માનાપિતાને દિવાલો આપવા માટે તો કોઈ દીકરાને
લડાઈમાં જતા રોકવાની સલાહ આપવા માટે એક
પછી એક આવવા લાગ્યાં. જનજનતામાં નાનકડું ઘર
ભરતી ગયું.

પિતાનું વચન, જ્વેનાં, માતા રજ તો આપશે
એવી પુરુષોત્તમને આશા જતી હતી, પણ માતા
ચક્રબુલોચી રજ આપશે કે કેમ એની 'ગડમથલ'

અનુભવતો એ ઘેર જાંચી પહોંચ્યો. જાનકડી બહેન સામે દોડી જઈને ભાઈને ભેટી પડી. એકની એક લાડકી એવી આ બહેનને ઊંડીને સત્યાગ્રહમાં જવાનું છે એ ખાસે પુરુષોત્તમ જળજળી થઈ ગયા અને ધરતી સાથે જડાઈ ગયો, થોડી વાર પછી એ સ્વચ્છ થયો અને બહેનને સાથે વળીને લાગણીના જાર સાથે એણે ઘરમાં પ્રવેશ કર્યો, સત્યાગ્રહમાં જઈએ અને આડોશીપાડોશીથી આપો. ઓરડા ભરાઈ ગયા હતા. કાનને ડોળે રાહ ભેટી માતા બાલકમાં જ ઊભી હતી.

પુરુષોત્તમ ઓરડામાં દાખલ થઈને માતાને પ્રણામ કર્યો. માએ લડાઈને મોરચે જ્યાં માટે સામદ્ય થઈને આવેલા એકના એક લાડકા દીકરાને છતી સરસા થાંપી લીધા અને ક્યાંય સુધી એના વંસો પંપાળ્યા કર્યો, માદીકરાના પ્રેમ આંસુ બનીને વહી રહ્યો હતો. સૌની આંખો ભીની બની. ક્યાંય સુધી કોઈ કંઈ બોલી થકમું નહીં, ઓરડામાં શાન્તિ પથરાઈ ગઈ.

“પુરુષોત્તમ સત્યાગ્રહમાં જોડાશે છે. આવતી કાલે એને કાવદાબંધ માટે જવાનું છે. મેં તો એને મારા આશીર્વાદ આપ્યા છે, હવે તમારા આશીર્વાદ લેવા એ અહીં આવ્યો છે,” બાબરે એક ખૂણમાં શાન્તિથી ઉભેલા પિતાએ મોન તોડ્યું.

માતા થું કહે છે એ સાંભળવા પુરુષોત્તમ ધ્યાનપૂર્વક એમની સામે જોઈ રહ્યો.

“તારા મામાપ તો ભગવાનનાં માણસ છે. એ તને કોયથી નહીં થકે, પણ તારાં મામાપને તું એકનો એક દીકરો તારા ઉપર કુટુંબનો આધાર. સત્યાગ્રહમાં જોડાશે કઈ વિચેકાઈ છે? તારા મામાપના ધણપણ સામું તો જો !” પુરુષોત્તમની માતા કંઈ બોલે ત્યાર પહેલાં કુટુંબનાં વડેલ લોકાને ઘણે કરતાં એક ડોશીયા બોલી ઊઠ્યા.

પુરુષોત્તમના દિલમાં તેવ રેડાયું.

“તારે મન તું મોટું લઈશ. પણ મોડામાં ઇજા માનું દુઃખ ફેરે છે. કઈ અભાગથી મારે પોતાના કસોયા કુંવર જવા એકના એક દીકરાને મોતના મોડામાં ઓરાવા મોકલે ? આજ સવારે જ્યું નહીં !”

જમ ભેવી પેંદીસે જાપા સૈનિકોને ડ્રવા થુંથી નાખ્યા ! ચિતુભા જવા ગરાસિયાને ૫ અંતે થાકીને ચોકું નાખી દેવું પડ્યું. તારુ એમાં કામ નહીં, ગમ ! ભણવું ન હોય તો દુકાને બેસી જ !” એકે પટોશ્વર બહેને સલાહ આપી.

પુરુષોત્તમના મનમાં ફળ વધવા લાગી. વસ-સતે વાતાવરણમાં વધુ વખત ખોટી યવામાં એને બેખમ લાગ્યું. ટિંચ એક્ટ્રી કરીને એણે કહ્યું, “આ ! કાલ સવારે મારે સત્યાગ્રહ માટે જવાનું છે. તમારા આશીર્વાદ લેવા આવ્યો છું. રાજપુતોની વિદાય આપો એટલે હંજરો થઈને જઈ.”

“ખુશીથી જ બેઠા ! તને હા કહેતાં તો મારું કાળજું કોરાઈ જાય છે, પણ હું તને ના નહીં કહું. તારા ભાણે તને આશીર્વાદ આપ્યા એટલે મારાથ તને આશીર્વાદ છે. તું જ ત્યાર પહેલાં એક વાર તારું મોઢું જેઈ લઈ એટલા માટે તને એક આંટા ઘેર આવી જ્યાં તારા ભાણજી સાથે કહેવરાવેલું. તારી લાડકી બહેને કંસાર સંધીસાખો છે. થુકનને કોઝિયો લઈને ખુશીથી જ અને લાચી હોય પૂરી કરે. ભગવાન તારી રક્ષા કરે.” અત્યાર સુધી મોન રહેલી માતાએ મોડામાં પોતાની લાગણીઓ દાવવી દીધી.

પુરુષોત્તમનું દિલ હરખથી નાચી ઊઠ્યું. એનું હૃદય હાથ ન રહ્યું. માતાને એ ભિટી પડેલા. આડોશી-પાડોશી સૌ અવાક બનીને જોઈ રહ્યા.

નાની બહેન કંસારની લાગણીમાં કંસાર લઈ આવો. પુરુષોત્તમે કંસાર ચાખી લીધા અને માતપિતાને પ્રણામ કરી, વધાથી બહેનને હેત કરી વિદાય માગી.

માતાએ ઘટારા ઉપર તૈયાર રાખેલી કંકાવટી લીધી. દીકરાના કપાળમાં ચાંદલો કર્યો, ચોખા ચોડ્યા, જગાણાં સૂનરની આંટી પડેરાયે અને બંને હાથે કુખણાં લીધાં. દિલમાં વહેતા આશિષ અને હેતના ઝાંઝાને દલે ૫ આંગણા ફૂટેવાટલાકાએ વાવા આપી. એકના એક દીકરાને માતાએ અંતરના આશીર્વાદ આપીને વિદાય દીધી.

પ્રમાદ માતાપિતાને ત્યાં લાડકી બહેનને

છાંડેને જુવું પુરુષોત્તમ માટે આકર્ષે થઈ પડ્યું, પણ આવતી કાલેનો અવસર ચૂકવે નહોતો, હિંમત એક્ટ્રી કરી, મન કઠ્ઠુ કરી, લાભાભીના ઝમ્પઝમ્પી ડોકેલા તાર કાપી નખી એમ્ને ફરી માતપિતાને પ્રણામ કરી વિદાય લીધો વિષાદ અને આનંદની લાગણી સાથે એ છાંડ-છીમાં પડેાચી ગયો,

“હે . પાર્વતી બહેન ! હજી તો જિંવીને જિંવી થાય છે એવા આચકુ તારા એકના એક દીકરાને માતાના મોકાપાં મોકાવતાં તમારો જીવ કેમ ચાલે ? તમારા દીકરાને જાતે જોઈને અમારા કાળજા વલોવાઈ જાય છે તમે તો એની જનેતા છે. તમને કંઈ વિચાર ન આવે ?” દેાણે વળીને બેઠેલી બહેનોમાંથી પુરુષોત્તમની માતા પાર્વતીબહેન ઉપર પ્રશ્નો વરસાદ વ મી પડ્યા.

‘પછી મરે તો પાર્વતીબહેને કંઈ જવાબ ન આપ્યો. ઓરડામાં ફરી શાન્તિ છવાઈ ગઈ.

ગાંધીજીએ જગાડેલ સ્ત્રીશક્તિની મૂર્તિસમા પાર્વતીમહેત્રે ઘોડી વાર પછી, ધીરે ધીરે અવાજે જવાન આપ્યો; દીકરાને લગ્નઈમાં વશાવતા તો બધી જનેતાયુંને વસમુ સાથે. હુ વ જનેતા છુ, મને વ

વસમું તો લાગે. એમાં મારે તો પુરુષોત્તમ એકનો એક દીકરો. એને સત્યાગ્રહમાં જવાની હા કહેતાં મારું અજાણું કેટલું વલોવાણું હશે એ હું તમને કેમ કહીને દેખાકું ? પણ ગાંધીજીએ આપણા ભવા મારે જનન માંડેા છે આ જનનમાં સૌ પોતપોતાના જન્મલત લોભે નહીં નો જનન અધૂરો રહે. અનેક જનેતાયુંએ કાળજી કઠ્ઠુ કરીને એમના પુરુષોત્તમને લગ્નઈમાં વળાવ્યા છે અને એ રીતે આ જનનમાં પોતાના જન્મલ લોભા છે. મારે વ મારા જન્મલ લોભવા જોઈએ.”

પાર્વતીબહેનની વાત સાંભળ્યા પછી કોઈ કશું બોલવાની હિંમત કરી શક્યું નહીં. ફરી શાન્તિ છવાઈ ગઈ.

“પન છે આ જનેતાને ?”, ઘોડી વાર પછી એક ડાથીમાં બોલી ડીકાં

પુરુષોત્તમની માતાના બોલ સાંભળીને, દૂર ઉમેલા જ્યંદલાઈ ગૌરવ અને આનંદ અનુભવી રહ્યા.

ઘોડી વાર પછી સૌ ભારે ઉપે વિખરાયાં, પણ ખાલી થરેલા ઓરડાના વાતાવરણમાં કંઈયે સુધી પાર્વતીબહેનનાં, સંઘેા ગુ જતા રહ્યા . “મારે વ મારા જન્મલ લોભવા જોઈએ.”

દૂર જઈને નિંદા કરેો

રાજ એન્ટિગોનસ વિશે કહેવાન છે, તે પોતાનો મિત્રજ કહી શમાવાતો નહોતો. તે જાણ્યો હતા કે મિત્રજ શુભાવીને શામા માણસને શિક્ષા કરવી એ કરતાં માણસને એવો મીરો ઠપ્પો આપવો કે જેથી એ શરમાઇ જાય અને ફરીવાર એણે કામ કરે નહિ.

એકવાર તેને યુદ્ધના કારણે સરખામિ પર જવાનો પ્રસંગ બોલો થયો. તેનાં માટે એક ખાસ તબ્બુ જોભો કરવામાં આવ્યો હતો એ તબ્બુમાં આસપાસ ખીજ સૈનિકાની નાનીમોટી રાવટીઓ ઊભી કરવામાં આવી હતી.

રાતનો સમય હતો. રાજ પોતાના તબ્બુમાં જાગતો પથારીમાં પડ્યો હતો. તેને આજે જીધ આવતી નહોતી. એ વેળા તેના ભેયાર સૈનિકા તેના તબ્બુ નજીક બેસા હતા. તે દોડોએ માન્યું કે રાજ સૂઈ ગયો છે. એટલે તેમણે રાજ વિશે અનેક પ્રકારની સાચી ખોટી નિંદા કરવા માંડી.

રાજ આ બધું સાંભળી ઠસ્કો. ઘોડીવારે તે તબ્બુમાંથી જાહાર આવ્યો. પેલા તો બિચારા રાજને જોઈને સજ્જ બની ગયા.

રાજ બોલ્યો : ‘તમે, હું સાંભળી શકું નહિ એટલે દૂર જઈને નિંદા કરો તો સાડું નિંદા સાંભળી હું તમી જઇશ તો નાહકની મારે સજ્જ કરવી પડશે.

એટલું કહીને તે પોતાના તબ્બુમાં પાછો ફર્યો.

શિવાળાની નિઃશબ્દ સ્મૃતિ હતી. પંખીનો ક્ષય નીરવતાના કાનમાં વિવાદની ધેરી ફૂટે મારી જતો. આત્મવસ્થાને ધીરે ધીરે પાળકો એકાદ નવી રમતની શોધમાં હતાં. પીપળાનાં સૂકાં પાન પવનના મુસવાટાથી ખચવા ડાળીને નેરપૂર્વક બાઝી પડી રડારોગ કરી રહ્યાં હતાં. સંધ્યાએ આ નિઃશ્વાસ લાગતા સંસારમાં અતિમ સ્થાવર મજાતા સૂર્યનાં રહ્યાંસહ્યાં ફિરજોની પોટલી બાંધીને ચાલતી પકડી હતી. કાળજી ધેરી રાત જાગે સર્વસ્વ લૂંટાઈ ગયું હોય તેમ લમણે હાથ દબાવેડી હતી ત્યારે ..

એક આદમી જીવનનાં અણઉઠેલા સરવાળા ઉકેલવા ઉતાવળ કરી રહ્યો હતો. સમય ખલાસ થઈ રહ્યો છે એવી આશંકા આપનાં શર્વા બિંદાં નીચાં થઈ રહ્યાં હતાં. જીવનનું સરવેણું જમા ઉપાર થવા વિના અચાનક સંકેતો ન જાય તે માટે કાળ-પરીક્ષક ઉતાવળ કરી રહ્યો હતો.

નાનાં નાનાં પરા જૂઠી આવેલી એકસમિત દેન નેવી વેઠીલી મિત્રો દોડી જતું મન જાણે પાંડમાં આવી રહ્યું હોય એમ ધીમું ધીમું કાંઈક વિચાર કરી રહ્યું હતું અને તીણી વીસલ શરૂ થઈ ગઈ હતી.

મરતાં આદમીનું શરીર ચેતન જતું કંઈ એ પીડા સી કોઈથી જોઈ-સમજી શકાય તેવી છે. પણ આ તો મનની મૂડી. મૃત્યુ નેવો લામણીયન હોય પણ આતો કળને લેતાં નાકલીટી ખેંચે છે. જતાં ને પોતીકું નથી, તેમજ કાંઈક નથી ત્યાં નોર કરી ડેટલો વસાવટ થઈ શકે? એક પછી એક શબ મનનું માગણું ખાલી કરી આંખ બાંધે સરકવા લાગી સંધ્યા બોલતી જતી હતી અને ‘જલદી કરો’ ના ડાગાટા સંબળતા હતા.

સૌથી પહેલાં મિત્રોની કળા નેત્રો ખાલરખ રમરખમાં ચાલું હોય તેમ વ્યાકુળતાથી વારંવાર

તર્જન બનતાં ભવાં પણ એ પણ માટે કુમાર અનુભવી રહ્યાં. આંખમાં ખાલપણનાં ડેટલાક ન સમજવા છતાં વસી ગયેલા બનાવો ધીમે ધીમે સરકવા લાગ્યા અને એક ઘાટી ભૂંધાઈ ગઈ.

ત્યાર બાદ કૂલ ખીલનાં અને બિધકતાં ને ને વોલું તેની પુનરાવૃત્તિ તો આંખ મટકું મારી બિધકે તેટલીવારમાં થઈ ગઈ. હો હા કરતાં સમજો દેરગઢવી સ્ત્રીકારી રહ્યાં હતાં.

ચાલીસીને જોવારે જ્યારે આ માનવી શન્ય મનસ્કે ગમે ગમે એક દિવસ માથામાં આવેલ એ ચાર ઘેળા વાળ ખેંચી કાઢતો હતો, ત્યારે એક અઃશબ્દમાં નવધુવાનની તાજી જ ટાઢી કારી આવેલો તેનો હોઢરો આ જોઈ રહ્યો, હોઢરાને મન તેનો ખાપ યુવાની ઠંઠિયા આમ કરતો હતો. તરત જ તે મોઢેલો

‘હું’ કરતાં હતાં તમે ?

‘હાઈ! મારી ઉંમરેનું’ પણ આવા સવાલનો જવાબ આપી શકીય નહિ.’

પહેલી લોમીમાં પાકું મારનારને ક્યાંથી ખતર હોય? ચાલીસીને સ્પર્શે જ સી કોઈ તત્ત્વચાની જનવા લાને છે.

ખાગપણનાં મિત્રોને યુવાનીમાં બેઠકારી-પૂર્વક ખસેડી શકાર છે પણ ચાલીની પછી એ જ બુલાયેલાને મિત્રો જનાવાની શા માટે ઈચ્છા થતી હશે? આમાંથી કોઈ નજીવી જોગખાણ બસતો મિત્ર લે ગુજરી જાય તો શા માટે દિવસો લગી ગમમીન થવાનું હશે? આવા આવા અણઉઠેલા પ્રશ્નોના જવાબ ત્યારે મળી રહેતા હતા.

દનું મઝ કાલે જ ખતર મળ્યા કે તેનો આવો મિત્ર તાજેતરમાં ગુજરી રહ્યો છે.

આ મિત્ર એકમેકનાં નામવાદ રાખતા પૂરતો

જ ન હતો. ખૂબ મધ્યમણ પછી નામ પરથી ચહેરા અને ચહેરા પરથી પ્રસંગો વાદ થઈ શકે તેમ હતો. છતાં આખો દિવસ તે મનમાં ને મનમાં રહેતો હતો, તે આખી રાત મટકું મારી શક્યો નહોતો. મનમાં જિંદી ગમતીની સાથે એક નવી જાતનો રૂંધેસો ગયો હતો છતાં આ વાત કોઈને પણ કલા વિના મૂંગા મૂંગા સહી લેવા જેવી હતી.

જેને પાછું લાગી જોયા વિના જંચ કાપ લાગી દેવ હોય છે, તે પાછળ જો ફેરવે ત્યારે 'હજી ચોકકસ ચાલતું છે' તે વાદ ચલાવેને બદલે 'ધણ' ચાલી નાખ્યું છે' એ વાત જ વાદ રહી જાય છે તે જ વાતને વિચારો લેવાનું મન થઈ આવે છે. જીવનમાં પણ જેણે જરૂર વિનાના ધણાં વિચારો લીધા હોય છે તેને નહીં કરેલી મંજીલ કાપ્યા વિના જ અચોક્કસ સમયે જિંદી જીવું પડે છે.

ઠાઈ અક્ષાઈ રેતાળ-પ્રદેશમાં તરસે મરતા સુસાદર માટે, પાણીની નાનકડી ટબડી લઈ કાઢ પાળક જીવું હોય એમ અચાનક હેલા પ્રવેશરૂપે તેના પૌત્ર ખૂબ મારી.

‘હાહા, મને જોડાઓ છે, ? હું તમારો લલિત’

કાન સાંભળી શકે છતાં જીભ-જવાળ વાળી ન શકે, આંખ જોઈ ન શકે, મન વિચારી ન શકે-આ દુઃખો અનુભવ્યા પહેલાં સમજતાં નથી ને અનુભવ્યાં પછી કહી શકતાં નથી.

‘જોડા !’ જુદાં જોડાશરી વેદના વ્યક્ત કરી.

આ એક વાક્યમાં તેના સમગ્ર જીવનની સાચી ફરીવાદ હતી, પણ અત્યારે તો તેના એક જ સામાન્ય અર્થ થતો હતો : ‘હેવટની મિનિટી.’

‘શું થાય છે તમને ?’ સૌ કોઈની મોખાં આ શબ્દો હતા.

મરનાર શું બોલે ? મનની મૂડીને લાંટાતી રાક્ષા માટે તેની પાસે કંપાલ નયોતો. અત્યાર સુધી જીવનના સરવાળા સ પૂર્ણ રીતે ફક્લવાનું તેને માંડ પછી લામ્યું હતું તે બદલ મરસોપ કરનાં તેણે આંખો મીચી દીધી.

આવા યાન કરતાં અચાનક સારું, કારણ કે એમાં કશી વિશ્વપતી ધૂંસી ન શકે એવી શન્યતા છે.

*

ચિંતા શા માટે ?

ફ્રાન્સના એક મહાન સંતનું નામ ઈવાલિલાઈ હતું. જીવનમાં તેમણે એક જ સિદ્ધાંત રાખ્યો- ‘હતો કે ઈશ્વર પર પૂરી આસ્થા રાખવી, ગરીબજીરવાને બને તેટલું દાન કરવું.

અન્ય ત નિર્ધન અવસ્થામાં રહીને જ તેઓ ચોતાનું જીવન ગુજરતા હતા. મનમાં અભિમાન જેવી તો કોઈ વસ્તુ જ નહિ. તેમને પતેરવા માટે એક સમુદાય વજર પણ રહ્યું નહોતું. છતાં એ વાનને એમને મનમાં સહેજ પણ રજા હતો નહિ. તેઓ તો એમ માનતા હતા કે ગરીબોને આપવાથી આપણે નિર્ધનતા પ્રાપ્ત કરીએ એ જ એક સાચી ઈશ્વરસાધના માટે અનુકૂળ દયા છે.

એક વાર તેઓ ચોતાની ઝૂપડીમાં એક પાદરી સાથે વાનથી રહેતા હતા. એવામાં તેમની ઝૂંપડી પર કોઈ બિખારી રહી આવ્યો. બેગલ દિવસનો એ ભૂખો હતો. તેનું સ્થીર જોઈને જ એ વાનની ખાતરી પતી હતી. ઝૂંપડીમાં કંઈ હતું નહિ એક ખૂંટાની અંદર એક રોટલો પડ્યો હતો. સંતે પાદરીને રોટલો આપી દેવા સુચના કરી. પાદરીએ તેમ કહ્યું. પણ પછીથી તેણે પૂછ્યું : ‘આપ શું ખાશે ?’

સંતે જવાબ : ‘ભાઈ, મને અત્યારે ભૂખ લાગી નથી, એટલે ભવિષ્યની ચિંતા અત્યારથી શું કામ કરું. ભૂખ લાગશે ત્યારની વાન ત્યારે અત્યારે ઈશ્વરની દયા વિશે જ આશ્ચર્ય વાન કરીએ એ વધુ ઊચિત છે.’

ઇશ્વર પરની અખૂટ શ્રદ્ધાના બ્યાનો તો આ ધરતી પર ટેર ટેર વેરાએલા પડ્યા છે. ઇશ્વર છે અને તે કલ્યાણ કરશે આ વિશ્વાસ આ દેશની પરંપરામાં અલગ રહ્યો છે ને એનામાં શંકા શ્રદ્ધા પ્રગટ કરનાર છે-લા મહાત્મા ગાંધી હતા.

ચોટીલાના (સૌરાષ્ટ્ર)ના વિરજી ભગતને સ્થાન-કર્મા સૌરાષ્ટ્રના સત મહાત્માઓને નેતારી ભક્તિની ગંગા વહાવવાનું દીલ થયું જગ્યાની આર્થિક સ્થિતિ બહુ ચારી ન હતી પણ સતોને નેતારી જગ્યાનું આગણ પાવન કરવા પ્રયત્ન તિતિક્ષા એટલે દસ હજાર રૂપિયાનું કરજ કરી જગ્યામાં મીઠુ સામાન વી જાળ આદી લાવ્યા જગ્યાધારીઓને અને સતોને કહ્યું કે લખ્યા ઘણા માણસો આવ્યા મેળો ખુલ્લું દિવસ માંચો ભજન-પીર્તન-કથાની બૂક બોધી.

પ્રસંગ પૂરો થયોને ઉધરાણી વાળા આવી આવી તકાદો કરવા માંડ્યા પણ ઇશ્વરમાં અખૂટ શ્રદ્ધા વાળા વિરજી ભગત જવાન કે, 'ભાઈ ચોટી દિવસ થોભી નહો. ઇશ્વર સૌ સારા વાના કરશે' પણ જગ્યાના માણસો ભગતને કહેતા 'ભગત બાપા ભગવાન હવે કયાથી સારા વાના કરશે? જગ્યાના સેવકો તો બધા ગળત સપત રકમ આ મેળામાં ધરીને જ ગયા છે?'

'તોય ભાઈ આ પ્રસંગ તો ઇશ્વરને ગમતો હતો તે ઇશ્વર જ એ કહેવશે.'

થોડા દિવસો પછી શાજકોટથી વળતા લીબડી દોર જસવતસિંહજી ચોટીલા જગ્યામાં રાત રહ્યા તે દિવસે રેલવે માત્ર વડવાજી સુધી જ આવેલી એટલે રાજકોટ સુધી શાજકોટથી કે રેલ જતાવ.

રાત્રે તેઓ જગ્યામાં ભગવાનના દર્શન કરવા બેઠા હતા ત્યાં તેમણે વિરજી ભગત પાસે ઉધરાણી વાળાને કડક બાપામાં ઉધરાણી કરતા સાબળવા ને

પેતાના ઉતારે આવી જગ્યાના કામદારને દેવા સળધી અને દેવાના કારણ સળધી પૂછપરછ કરી કામદારે બધી વાત કરી ને લીબડી દોરે સવારમાં જગ્યા પરનું તમામ કરજ ભરપાઈ કરી આખા પછી જ લીબડી ગયા.

વિરજી ભગતની ઇશ્વર પ્રેમની શ્રદ્ધા કળી

*

સત્યની ને ઝુડની જોજમા નીકળેલ મઠવિં દવાનંદને સમાચાર મળ્યા કે નર્મદાના જ રસોમાં તમને કદાચ આવ્યા મહાપુરુષ મળી આવે એટલે કાપાય વસ્ત્રધારી દવાનંદ નર્મદાના ગાંઠ જ ગલમાં એકાકી ચાલ્યા.

ભગવા પરિધાન યુક્ત સન્નાયીને આમ એકલ દોષ્ટ જ ગલમાં આગળ જતાં બેઠા ત્યાં વસવાટ કરનારાઓએ બે હાથ ઝોડી કહ્યું 'સ્વામીજી! આપ આગળ જાઓ છો પણ ત્યાં હિંસક જનવ રોનો બહુ ભય છે કમમાં કમ આપ એક હાથી સાથે લઈ જાઓ.'

સ્વામીજીએ તે લોકોનો આ પ્રસ્તાવ સ્વીકાર્યો ને લાકડી હાથમાં લઈ જ ગલમાં થોડો આગળ ચાલ્યા ને વિચાર રૂપો.

'મેં આ શુ કર્યું? લાકડી હાથમાં કેમ લીધી? અને શુ ઇશ્વરમાં વિશ્વાસ નથી? તે મારી રક્ષા શુ નહિ કરે?'

ને ત્યાંજ લાકડી ફમારી દઈ આગળ ચાલ્યા જતા દૂર ગયાને રસ્તા વચ્ચે એક રીંછ મળ્યું મઠવિંની સામે જ તે બે પગે ઊભા રહી કુમલો કરવા તત્પર બન્યું.

સામે મઠવિં સ્વસ્થ ને ચાત ઊભા રહ્યા બીજી જ ક્ષણે રીંછ ચૂપચાપ ઝાડીમાં સરકી ગયું ને સ્વામી દવાનંદ આગળ ચાલ્યા.

ઈશ્વર પરની શ્રદ્ધાએ તેમની વહાર કરી એમ કહ્યા વિના ચાલે તેમ છે ?

*

સાબરમતી આશ્રમમાં બાપુ અને રાવજીભાઈ પંચેસ બેઠા હતા કંઈક ઠંડી જેવું જણાતાં કસ્તુરબાએ બાપુની પીઠ પર એક ચાદર ઝોઢાડી. થોડી વારે એક સાપ બાપુના ખભા પર ચડ્યો. રાવજી-ભાઈએ આ જોયું ને તેમણે બાપુને આ વાત કરી. ઇશ્વરમાં અટલ શ્રદ્ધાવાન બાપુ જરા પણ ઘડકવા નહિ કે ડાપી નહિ. રાવજીભાઈ ચાદરમાં સર્પ લપેટી તેને દૂર નાખી આવ્યા. આ સ્થળે કહેવું જોઈએ કે ઇશ્વર પરની શ્રદ્ધાએ જ બાપુને અશ્વત્થ નું દાન મળ્યું.

*

નરસેયો દીકરીનું મોસાણું-મામેરું લઈ ઉભા ગયા. સાથે શું લઈ ગયા ? તુલસીની માળા ને ગોપીચંદન. કુવરબાઈ રોષને બોલી 'બાપુ ! આજ મારી મા ન મળે નહીંતર તમને બે છું' ગાના ગાભા લઈ મોકલત.

નરસેયોએ કળ્પ કહ્યું કે 'સાચી વાત છે, બેઠા વહેવારની મને ગમ નથી.'

પણ સાચો સાચ એવ નકકી કહ્યું કે દીકરીને નાગરી નાતમાં ક્યાય ન થયું હોય તેવું ઉત્તમ મોસાણું કરવું, પણ એ કરવું કેમ ? પોતે તો વૈધ્યુવ હતા. અપરીચી હતા. સાચો સાચ ઇશ્વરમાં અખૂટ શ્રદ્ધાવાન હતા. દીકરીના દુઃખ સારુ ઇશ્વરને એણે મામેરું કરવા પીનખા. પછી દેવી પ્રેરણાથી રા'માંડલીકના કુ'તાદેએ મામેરું પાઠવ્યું કે ખૂબ ઈશ્વર આપના પણ કુવરબાઈને અજ્ઞેય મામેરું ત્રાહિત તરફ થયું ને એના નરસેયોની ઇશ્વર પ્રત્યેની શ્રદ્ધાનું એ ફળ હવું એમ તો તે દિવસે બોધાતું અને આત્મે પણ તે વાત સ્વીકારાય છે.

*

તુલસીરામમાં મથુરાદાસ નામે એક મહાત્મા રહે. કદી મંદિરમાં વસે કદી મંદિરે જઠાર ઝોટા પર પડ્યા રહે ને ઈશ્વરનું નામ રટતા વાસળી વગાડ્યા કરે. એક વાર એમને સર્વે દંશ દીધો.

સૌએ દંશ પર તરત ઉપચાર કરવા આ મહાત્માને જખ્યાલ્યું પણ મહાત્મા મથુરાદાસે ક્વનો સાર ઇન્કાર કરતાં કહ્યું : 'દવા કરતા ઇશ્વરમાં જલ્દ શ્રદ્ધા છે. એને મારવો હશે તો મારશે ને જીવાડવો હશે તો જીવાડશે.'

ને જાણે કાંઈ જન્યું જ નથી તેમ વાંસળી વગાડવા માંડ્યા. નિર્જન'દની મસ્તી અને ઈશ્વર પરની અટલ શ્રદ્ધાએ તેમને વિષ ન ચડ્યું ને સાજા સારા રહ્યા.

વિષ સામે પણ જીવનરાક્તિ ટકાવી રાખનાર ઇશ્વર પરની શ્રદ્ધાનું બળ જ હતું એ સ્વીકાર્યા વિના ચાલે તેમ નથી.

*

અઢારમી સદીમાં નવદીપમાં રામનાથ તર્ક-સિદ્ધાંત નામે પ્રકાશ વિદ્વાન અને આચાર્ય થઈ ગયા. તેઓ ગરીબ હતા. કૃષ્ણ નમરના મહારાજ સિવચર તેમની પાસે ભણેલા ને તેમને કાને ધ્રુવના દારિકની વાત ગઈ.

જ'ગલમાં તેઓ આચાર્યના નિવાસ્થાને આવ્યા ને બે હાથ જોડી કહ્યું : 'હું આપને કંઈક સલાય કરવા આવ્યા છું તે સ્વીકારો.'

રામનાથે કહ્યું : 'મારે કોઈ યીજની આવશ્યકતા કે દુઃખ નથી આવતું' છતાં ઘરનો વહેવાર મારા અધીંગના ચલાવે તેમને પૂછો !'

મહારાજ આચાર્યના ધેર ગયા ને તેમના ધર્મપત્નીને વંદના કરી કોઈ જરિયાત હોવા અંગે ને હોય તો સ્વીકારવા વિનંતી કરી.

જગમમાં રામનાથના અધીંગના બોલ્યા : 'અમારે કોઈ વાતે દુઃખ નથી, પહેરવા ચીઘરું છે, પાણીનો ઘડો છે, સવા માટે ચટાઈ છે. વળી મારા હાથમાં ચૂડી છે, ને અમને પતિ-પત્નીને ઈશ્વરમાં અખૂટ શ્રદ્ધા છે. કહો હવે અમારે કંઈ યીજની કમીના રહી ?'

મહારાજ આ ઈશ્વરી શ્રદ્ધા ધ્રુવ દંપતિને ફરી વંદના કરી પાછા વળ્યા.

*

શીખવીર મહારાજ રણજીતસિંહના રાણી ચંદ્ર
કુવરીને અંગ્રેજોએ ચૂનારના કિંવામાં અટકાવતા
રાખેલ મહારાણી રાતના ત્યાગી ભાગ્યા તેમને ગમે
તે ભોગે પડકાર અંગ્રેજ સેના છૂટી સરકારના
દુસ્મન ગણાએલ રાણી ચંદ્રકુવરીને આખા ભારતમાં
કોઠાએ રાજ છેનવાઈ જવાના લાયક આશરો ન
આપ્યો અથડાતા કુટાતા લખાતા છૂપાતા રાણી
તેપાલ પહોંચ્યા ત્યાં મહારાણી જાનજાદુરે તેમને
આશરો આપ્યો ત્યારે નેપાળની રાજસભાએ
અંગ્રેજો રાજ લઈ લેશે આ લખ બતાવ્યો ત્યારે
મહારાણીએ કહ્યું 'જનવાન પશુપતિનાથમા અને
અખૂટ કહા ॥ મા પાર્વતિના સ્વરૂપ સમા નારી
જાતિની રક્ષા કાળે મે ને કહ્યું છે તેમા અંગ્રેજો
મારો વાળ પછ પાકે નહિ કરી શકે'

આથે જ મહારાણીની પશુપતિનાથ પરત્વેની
મહા કૃતી ને હિંદુસ્તાનના ગવર્નર જનરલે થોડી
લખાપ કરવા સિવાય મહારાણીને કંઈ જ ન કહ્યું

*

ભારતની સરકારમૂર્તિ સમા માલવપતીભોજનું
અવસ્થાન થયું ને ત્યાં છૂપા વેશે રહેલા ગુજરપતિ
ભીમદેવના મંત્રી હામરે ભીમદેવને માલવા પર ચડી
આવવા સમાચાર મોઝી દીધા પછુ ભીમદેવનીય
પહેલાં કાશીપતિ કર્ણરાજ વહેલાં માલવા પર ચડી
આવ્યા ને ધારાનગરીમા પ્રવેશી ખજાનો હાથ કર્યો

એજ પળેમાં ભીમદેવ લસકર લઈ આવી
પહેલ્યા બર્થ રતનપાન અટકાવવા ધારાની લૂટ
ભીમદેવ અને કર્ણરાજે સારખે હિસ્સે વહેંચી લેતા
નકો કહ્યું

બીજે દિવસે સૌ મળ્યા જામ પાડવાનું કામ
કર્ણરાજને સોપાયુ હીરા, મોલી માણેક, નીલમ,
પોખરાજ સૂરજી હાથીદાંત, આદીના ગજ એક
બાજુ રાખી કાશીનરેજે એક શકરનું લીજ બીજી
બાજુ મૂકી ભીમદેવને કહ્યું

'ગુજરપતિ! આ બે જામ થવા એક
જામમા ધારાનો બધો ખજાનો છે બીજી તરફ આ
એક માત્ર દીવદીપ છે બે ભાગમાંથી તમને જે
ગમે તે લઈ લો જામ હિપાડવાનો પહેલો હક્ક

તમારો

એક પગ વિચાર કરી બીજી જ પગે જ
શીવશીખ હિપાડી લેતા ભીમદેવ સોલકાએ કહ્યું
'હું તો આ હથરને જ લઈ જઈશ હથર મારા ભેરે
હરો તો મને પાચાવવસ્તુઓ જે સુખ આપશે તેથી
અનંત ગઈ સુખ આ હથરના સાન્નિધ્યથી મળશે'

*

વલ્લભાચાર્યજી અને તાનસેનનું ચોગાનુયોગ
એક ગામમાં મળવાનું થયું આચાર્યને તાનસેને
એક જાન સભળાવ્યું એ પછી આચાર્યશ્રીની
આરાધા ગોવિંદ સ્વામીએ તાનપુરામાં એક પ્રજા
પદ માયુ પશુ એ જાન એવું તો મનોહર ને
અદ્ભૂત હતું કે જાડ પરના પખીઓ સહાં સ્થિર
બની રહ્યા જનસમુદ્ધ જાન ભૂલી ગયો

તાનસેન પશુ આ જાન પર મૂક્ય બન્યાને
આચાર્યને કહ્યું

'પ્રજા મારા જાનમા આવી મોઝાકેમ ન મળે'

આચાર્ય જવાળ વાન્યો 'ગોવિંદ સ્વામી
જાન જાય છે ત્યારે એના હ વમા શ્રદ્ધા હોય છે કે
માડુ આ જાન હથર સાભગે છે અને હથર પ્રિય
થેજ હું ગાઉ છું બ્યારે તમે કેવળ માનવાને
રિજવા માગ્યો છો માતી વેળા હથર પર તમારી
શ્રદ્ધા હોતી નથી એટલે જાન અદ્ભૂત થતું નથી
તમને બ્યારે હથરમા શ્રદ્ધા પ્રજાશે ત્યારે આવું જ
સુર ચાઈ શાશે ગોવિંદ સ્વામી હથર પ્રત્યે અખૂડ
શ્રદ્ધા વાળા છે'

*

નદસાગરે પ્રધામાં આરા શ્રદ્ધાધુન સત
મહારાજાઓ આ ધરતી પર પ્રગમ્યા ॥ સુદાસ
તુલસીદાસ, મીરાં, નાજાજી, નામદેવજી તુકારામજી,
એકનાથ, રામેશ્વર રામદાસ, નાનક, જનાપાઈ
સજુગાઈ, મુકામગાઈ રકા, બકા, કમીર, વલ્લભ
ચાર્ય, સડગનદ સ્વામી ચૈતન્ય મહાનંતુ નરસૈયો,
ગાંધીજી આદીની તો હારમાળા અનંત છે પુરાણો
જાધ્યો ને સ્મૃતિઓ, હથર પ્રત્યે શ્રદ્ધાવાન થવાના
પ્રથમ સોપાન છે એનું વાચન- શ્રવણ હથર પ્રત્યે
શ્રદ્ધાવાન થવા માટે જ છે

એક ગંભીર વડાણ તોફાનમાં સપડાઈ ગયું હતું. દરિયાથી વાવડો અને મોળાં એકઠાં ગળીને એને ડૂબાવી દેવા માટે હોડા ભરી રહ્યાં હતાં. વડાણ ડૂબ્યું કે ડૂબશે એમ લાગતું હતું. આખા વડાણ ઉપર રક્ષાણ થઈ ગઈ હતી. આવા વાતાવરણ વચ્ચે પણ એક વૃદ્ધ ખૂબ જ શાંતિથી તત્કાલ ઉપર ઊભો રહ્યો હતો. આ હાલકોડાલકમાં પડી ન જવાય એટલા માટે એને વારંવાર બાળુના યાંત્રણાનો આશ્રય લેવો પડતો હતો.

એને આટલો બધો શાંત જોઈને એની વૃદ્ધ પત્ની વધારે અકળાઈ ગઈ. એણે પૂછ્યું પણ ખડું “કેમ તમને આ તોફાનનો કશો ડર નથી લાગતો?”

આ વાતનો જવાબ આપવાને બદલે એ વૃદ્ધે પોતાના પિસ્તોલમાંથી પિસ્તોલ કાઢીને વૃદ્ધ પત્ની તરફ ધરી. વૃદ્ધાને કશું ન સમજતાં એ એમ જ ઊભો રહી. વૃદ્ધે પૂછ્યું:

“તું શાંત કેમ છે? તને મારી પિસ્તોલનો ડર નથી લાગતો?”

“ના,” વૃદ્ધાએ એ જ શાંતિથી જવાબ આપ્યો.

“કેમ! આ પિસ્તોલ ફૂટે તો પળમાં તારા રામ રમી જાય કે નહીં?”

“પણ મને એટલો વિશ્વાસ તો હોય ને કે તમે પિસ્તોલ ફેડો જ નહીં! આ નાટક તમે કેમ કરી છો એની મને ખબર નથી. પણ મને એટલી શ્રદ્ધા તો મારી જ કે તમે માડું ખડું થાય એવું કોઈ જ નહીં કરવાના. પછી કું સા માટે અચોત થઈ?”

“તો ભયનાન આ દરિયાઈ તોફાનનું નાટક કરે એમાં કું શું કામ અચોત થઈ? મને પણ પૂરી શ્રદ્ધા છે કે એણે આ તોફાનની પિસ્તોલ આપણા તરફ તાકી છે પણ એમાં અકળાવવાનું

શું? આટલો સમય તું મારી સાથે રહી ને તને મારામાં આટલી શ્રદ્ધા જાણી તો પરમ પિતા પરમેશ્વરની મંજૂરકારી શક્તિમાં આપણે અશ્રદ્ધા ઊભી કરવી શા માટે? એ જ કાંઈ કરે છે તેને બરાબર માનીને શ્રદ્ધા સાથે આપણું જીવન એને શરણે સમર્પિત કરીને ચાલીએ તો અચોત આવે ક્યાંથી?”

શ્રદ્ધા વિષેની આ પાસાની વાતની આપણને બરાબર ખબર નથી, એટલે જ તો જીવનની ધણી બધી ઘટનાઓ આપણને પરેશાન કરી મૂકે ને! ઇતીહાસમાં શ્રદ્ધા વિષે આપણે ત્યાં એટલું બધું અજ્ઞાન પ્રવર્તે છે કે મને એમ કહી દેવાનું મન થાય છે કે આપણે ખરેખર તો શ્રદ્ધા વિષે કશું જાણતા જ નથી!

પોતાની જાતને બુદ્ધિશાળી, તર્કશીલ અને વૈજ્ઞાનિક મનોદશાવાળા તરીકે એજાબવાનાઓ તો શ્રદ્ધાના નાશથી ભડકીને અ ધા જ લાગે છે, એમને કોણ સમજાવે કે એમની અશ્રદ્ધા એ પણ એક અધોર શ્રદ્ધા જ હોય છે! એ શ્રદ્ધા નકારાત્મક દિશામાં વળી ગઈ હોય છે એટલે જ ફેર, ખાકી એમની અશ્રદ્ધામાં ફેટલી અપશ્રદ્ધા હોય છે એનું એમને જ્ઞાન પણ નથી હોતું.

પણ એથી કાંઈ પોતાની જાતને શ્રદ્ધામય માનનારાઓએ કુલાઈ જવાની કરી આવશ્યકતા નથી. શ્રદ્ધાને પોતાની વૈજ્ઞાનિકતા એની બધી જોડાને ખજાર છે. શ્રદ્ધા એ વિવુલ્ શક્તિના સંમંદ જેવી નેતું અસ્તિત્વ, પ્રવાહ અને પ્રભાવ કોઈ પણ ભૌતિક તરવની જેમ જ સિદ્ધ કરી શકાય તેમ હોય છે. એના પ્રયોગો પણ ચર્ચા શરૂ છે. આ દૃષ્ટિએ સમગ્ર જીવન એ શ્રદ્ધાની પ્રયોગશાળા છે. પણ શ્રદ્ધા અને વિવુલ્ શક્તિ વચ્ચેના સંબંધની બેઠી વાતોને એક જાણી રાખીને આપણે એના વ્યવહારિક પાસાને જ જોઈએ એ હિસત છે.

શ્રદાની સાથે ડેટીક પાયાની શરતો સંક-
ળ થેવી છે એ ન ભૂલવું જોઈએ. શ્રદા ક્રિયાશીલ
હોય એને નિષ્ક્રિય રહેવું ન પાલવે નિષ્ક્રિય રહે
તે શ્રદા નહીં. તો સામા છેડે ખોટી ધમાલ અને
દોડી દોડીમા પણ શ્રદાને કદી રુચિ હોય નહીં.

શ્રદા શાંતિની સહોદર છે. અશાંતિની આરા
ધના એને કદી રમે નહીં. મૌનના મહાસાગરમાં એ
હૂમેલી રહે તે તોય જરૂર પડ્યે એ પોતાના સાદને
જરૂર વહેતો કરે. મૌન અને યુગપણ, એ બન્ને
વચ્ચેના તફાવતનું એને બરાબર જાન હોય છે.

શ્રદા ઠમેશા આચારવાદી અને ધનાત્મક
(Positive) વલણવાળી હોય. નિરાશા અને
નકારાત્મકતા સાથે એને સ્વપ્નેય સબંધ ન હોય.
અધકાર એને અકળાવી ન શકે. ઉકળાટ એને મરમ
ન કરી શકે અને હિમાલયી શીતળતા એને ઠારી
ન શકે એટલી ચિરંતન ઉષ્મા તે શીતળતાનો
સુભગ સંગમ એનામાં થયેલો હોય છે.

શુરોવ ટાંગેરે શ્રદાને એક પખી સાથે
સરખાવી છે-એવા પખી સાથે જે પરાક્રમ ધનધોર
અધકાર વચ્ચે બેસીને ઉઘાના સ્વાગતના મીતોમા
તરવીન હોય છે. ખરેખર આ એક વિચિત્રતા છે
કે શ્રદાપખીને અધકારની વચ્ચે બેસીને જ
ઉત્તમના આરાધન કરવાના હોય છે. આમેય ઉત્તમતા
સુરજને સાક્ષીની જરૂર હોતી નથી. અધકાર વચ્ચે
પણ જેનું મન તેજની કચાઓ ખાઈ શકે તે
ઉત્તમને આરાધન આપી શકે એવી શ્રદાનું જ
મહાવ ને ।

સામદ એટલક માટે જ સત પાકિલે 'હજી
અદલ છે એવી વસ્તુઓના અસ્તિત્વમા પૂરી ખાતી
એતું' નામ શ્રદા' એવી સુંદર વ્યાખ્યા આપી હશે
મળની વાત એ છે કે આવી ખાતી બાંગ્યે જ
ખોદી પડે છે.

કારણ કે શ્રદા એક જુમરે-જ નેવી હોય
છે. [જુમરે-જ-એસ્ટ્રોસિવામા વપરાતું એક સાદું
દ્રવિવાર. એ વાંકા લાકડાનું 'જનેલું' હોય છે. જ્ય-

રે-અને બ્યાં પણ ફેંકવામાં આવે ત્યાંથી કામ પતાવી,
પાણી વગને એ ફેંકનારના હાથમાં આવી જાય છે.
આવા કસળીઓ આજે પણ જોવા મળે છે.] સાચી
શ્રદા પોતાનું કાપું સિદ્ધ કરે છે એટલું જ નહીં,
એવા અનુભવો શ્રદાને વધારે દૃઢ કરતા રહે છે.

શ્રદાને મળે છે સવાદિતા ને એને સતત
વસવાનું વિસવાદ વચ્ચે એ વિચિત્ર લાગે છે.
શ્રદાની સવાદિતા મરેની આ મથામણ સાહજિક
હોય એ તો ખરું જ, એ સાથે વિસવાદ
સાથે એ કદીય ભાંધેલો ન કરે એ પણ
એટલું જ સાચું. એકગર માર્કિં સરસ કહ્યું છે કે
'શ્રદાને હમેશા હીરાની જેમ કસોડી પથ્થર
ઉપર કસવાનું આવે જ' કદાચ એવી સનાતન
કસોડીઓ દારા જ શ્રદા તાણ, છવત, ક્રિપાશીલ
અને (માટે જ) ઉજળી રહી શકે.

શ્રદા: વિષમ વાતાવરણ વચ્ચે સમતા
સ્થાપવાની સજ્જત પણ સાત મનોવૃત્તિ;

-શ્રદા ધોર અધકાર વચ્ચે પણ સમજે
હાથ દહ બેસી રહેવાને બદલે મનોમન અધાર
હલેચવાની પ્રક્રિયા;

-શ્રદા : અધકારને શાપ આપવાને બદલે
એક કોડિયુ પ્રગટાવીને ઉત્તમનું નાનું પણ આગવું
સાબ્ય સરજવાની હોશ;

-શ્રદા : અધીરતા અતરમા ઉવલપાવલ
મથાવતી હોય ત્યારે પણ ધીમી ધીરજનો જીભો
થયેલો એવો પાકો પાયો જેના ઉપર જિંદગીને
બે થઈ વિસમ મળે એવી સ્વસ્થાની ધીમી માડખી,

-શ્રદા : અતરમાં મોંક ઉત્તરાવા મામતો
હોય ત્યારે પણ આનંદનું એકધારુ પ્રાગટ્ય અખિ
આમ છડકાવા ઇન્તેજાર હોય ત્યારે એમના સ્વાગત
માટે તત્પર એવી સ્મિતની લેરખી ..

-શ્રદા : જાજાણુખોના કાંઠે લીલી ધો. .
ધીમધખના વેશાખ જેઠમાં ખીજ રોપવાની પૂર્વ
તૈયારી... આબના જિડા ને અજોયર ખૂણાના
દેખોતા અધારામા પણ તેજ કિરણ ધસપસી રજું

[અનુ. ૧૮ ૨૩૫

એક યુરુ અને શિખ નદી કાંઠે બેઠા હતા. પાત્રાના દિવસો હતા આ જગ્યાથી અર્ધેક માઈલ દૂર નદીના કાંઠા ઉપર જ આવેલા તીર્થધામે દર્શનાર્થે જનારા પાત્રીઓની આવ જ સતત ચાલુ હતી. પણ સધા સમય થવાથી એ આવ જ ઘટી જતા એકલ દોકલ નોકો જ નજરે ચડતી હતી.

ત્યાં સામે જ એક નોકો જભે વમળમાં ફસાઈ હોય એમ લાગ્યું. યુરુની પ્રચંડ આધ્યાત્મિક શક્તિથી પરિચિત શિખે યુરુદેવને વિનંતી કરી :

“દેવ, આપની અદ્ભૂત શક્તિનો ઉપયોગ કરીને આ નોકાને બચાવી દ્યો. ગિચારા છ માથુસો વમળમાં સપડાયા છે નદી આ હવે જાણુ સાથે નોકાને ભરખી જશે, દેવ, સહેજ ફૂંકા કરો, આ સોપાને બચાવી દ્યો.”

પણ યુરુદેવ કંઈ જ ન બોલ્યા. જડ પથ્થરની મૂર્તિની જેમ એ મોન જ બેસી રહ્યા. એમની આંખોની સ્થિતિ જોતા એમ જ લાગે કે આખો ઉધાડી હોવા છતાં જાણે એ કશાક અગોચરમાં વિચરતા હતા

યુરુની આ સ્થિરતા શિખને ના ગમી. એણે ફરીવાર કહ્યું : “યુરુદેવ, આ માથુસોને આપની ફૂંકા દષ્ટિ અને સકલ્પની જ જરૂર છે. આપના મારે આ પગતું કામ છે તે પેલા લોકોના જીવન મરણનો સવાલ છે.”

તોય યુરુદેવ મોન ! શિખને કટાણો આવી ગયો. યુરુને આવા પાપાણુ હદયે એણે કલ્પના નહોતા. નફરત ઊગી યધ એના મનમાં. એ તિરસ્કાર સાથે જોતો યધ ગયો. તે વિદાય પ્રજ્ઞામ કરવાની તકલીફ પણ ન લેતાં એણે ચાલવા માંડ્યું.

ફૂળતા માથુસો ખત્યે સહેજ પણ રહેમદષ્ટિ ન કરનારા આ યુરુ તરફ એને ધૂણા યધ આવી.

એ છેક કાંઠે ગયો. નાવ તો વમળમાં બરાબર ફસાઈ હતી. થોડી જ વારમાં એ ફૂળી યધ. તે એ સાથે રડારોળ કરતા જ્યુવાનો પણ નદીમાં ફગોળાઈ ગયા. એ જોઈને એનું મન યુરુ પ્રત્યે ખારું ઝેર યધ ગયું.

ફરી કદીય એમની હાવામાં નહીં જવાના સંકલ્પ સાથે એણે છેલ્લી નજર નાખી તે મનોમન બળકથો- ‘હજી એમ જ પથ્થર જેમ બેઠો છો ! આને હદય જેવું કંઈ લાગતું નથી. વાત કરતો ત્યારે પરબદને પારની ને આજ આચારમાં મીકું જોઈ છું. પહેલાં આ કંઈ આવો નહોતો પણ આજ એનું મનજ ફરી ગયું લાગે છે. આની હાવાથી પણ મારે છેડા જવું જોઈએ.’

આવા કડવાઝેર વિચારોથી ભરેલા, દુઃખી મન સાથે એ પેલા લીધે તરફ ચાલવા લાગ્યો. એ ખ્યાલ સાથે કે ત્યાં કલમ કોષ ખરેખર સાચો માર્ગદર્શક મળી જાય તો, સાધનાતું કામ આગળ ચાલે. ‘આવા લોકોને ને જડને વળો ને મારો યુરુ કયા બનાવ્યો !’ - એમ બોલીને એણે અપાટાપથ પમલા બરવા માડ્યા.

યુરુ તો હજી એ જ સ્થિર ને અગોચરમાં લીન દક્ષિમા એકાકાર યધને બેસી જ રહ્યા. જાણે કે કંઈ જ ન બન્યું હોય એમ નદીનાં પાણી વડી રહ્યા હતા; જાણે કે કંઈ જ ન બન્યું હોય એમ યુરુની પ્થાનધારા અખંડ વહે જતી હતી. બહુકે એમ કહો કે એમના પૂરતું બધું જ સ્થિર હતું - સ્વસ્થ હતું.

ન જાણે શુ યધું તે શિખ થોડી જ વારમાં પાછો આવ્યો ને યુરુના પગમાં આળોટી પડ્યો. એમના ચરણુ ઝાલીને એ રડતા રડતાં કરગરવા લાગ્યો.

“માફ કરો, યુરુદેવ ! મારા ધોર અપરાધને માફ કરો.”

અમીવારા વડાવતી આખો સિધ્ધ તરફ
વાળાને એ જ ચિર-પરિમિત અવાજે ગુરુદેવે કહ્યું
“શાન્ત થા વાત શી છે તે તો જરા સમજવ !
આટલો બધો અકળાયો છે શા માટે ? તારે વળી
માફી કંઈ જૂલ માટે માગવાની હોય ?”

“હવે કર જૂલ થઈ ગઈ છે મારાથી કું
આપના વ્યવહારને ન સમજી શક્યો ને આપના
વિષે પાર વરના કુતર્ક કરીને આપને તરછોડીને,
અપમાનીને યાદ્યો ગયો મને માફ કરો”

“પણ તું વાતનો ફેડ પાડે ત્યારે મને ખબર
પડે ને કે તારો એવો તે શો અપરાધ છે કે જેની
મને ખબર પણ નથી ને જેનાથી તું આટલો
બધો આફળવિકળ થઈ ગયો છે ?”

“થોડા સમય અગાઉ હૂબતી નાવ જોઈને
તને ઉતારી લેવાની વિનંતી મેં આપને કરેલી”

“હું”

“આપે જાણે એ વાત સામળી જ નહીં.”

“નોકામા હું જુવાનજોષ માણસો દૂબી રહ્યા
હતા એ જોઈને કું અકળાઈ ગયો આપે ધારું”
હોત તો દયા કરીને આપની શક્તિથી બચાવી
લીધા હોત પણ આપે એમ ન કહું” ને પેલા
હવે જાણુ વમળમાં ઊતરી ગયા આથી મને
તિરસ્કાર આપ્યો, નફરત થઈ આપની શક્તિ અને
સિદ્ધિઓ ઉપર કું આપને મનોમન તિરસ્કારીને
યાદ્યો ગયો”

“પ્રહી ?”

“તીર્થ” મા ગયો ત્યારે મને ખબર પડી કે
આ શાના પ્રસંગે અસહ્ય વાત્રાણુઓને પરેશાન

કરનાર અને લૂંટી લેનાર હ બદમાસો નદીમા દૂબી
જતાં વાત્રાણુઓ ઉપરથી એક હમેશની આફત ટળી
હતી જાણે કે લગવાને જ એ આતાપીઓને ભરખી
જવા માટે એ વમળ જિલુ કહું હવે એની વાત
થઈ”

“તો ત્રિ વાતનું શું છે ?” ગુરુદેવે સહજ
જ પૂછ્યું.

“દેવ, મને આજે અકળાવશો નહીં. આપને
ખબર હતી જ કે પેલી દૂબતી નોકામા વાત્રાણુઓને
પરેશાન કરનારા લૂટારાઓ હતા ને એ વખતે પણ
એ લૂટની જ એવી ડાઘ ચોળના સાથે જઈ રહ્યા
હતા પણ કું અચાનીને એની ખબર નહીં એટલે
એ લોકોને બચાવવાની આપને વિનંતી કરી બેઠો
ને એ ન સ્વીકારાતાં મને ગુસ્સો આવી ગયો મારા
આ અચાનને માફ કરો દેવ !”

“એમા માફ નામાફનો સવાલ જ નથી
જોટી વાત આ છે પ્રકૃતિ હરહમેશ પોતાની રીત
ચુલ્લ અલે છે એનું આયોજન એટલું વિગટ છે
કે સમજી શકાડમા આવેલા અસહ્ય સૌરમહાના
એકેએક પ્રહની ચતિ એના નિયંત્રણ નીચે છે
તો એનું આયોજન એટલું સુલભ પણ છે કે ક્રીડીના
પરમાં આજર બાંધ્યું હોય ને એની એક ધૂધરી ન
વાગે તો એની પણ એને ખબર પડી જાડ આવા
સંજોગોમા વિરાટના આ મજબૂર નાટકમા એકી
સાથે અકળને -રે અનંતા એડ લગાડના હોય
આપણે ક્યા કેટલું ડહાપણ કરવાના ? ને દિગ્દર્શકોને
પણ દિગ્દર્શક છે એને આપણે વળી શું દિશા
સૂચન કરવાના હતા

~“શ્રદ્ધા - મારી ભતમા”

૫૪ ૨૩૩ થી ચાલુ]

■ એવો વિશ્વાસ

આવી શ્રદ્ધા એક એવું રસાયણ છે જે
જિંદગી અને મનની માવકાગલાઈને હઠારી દઈને
વજગરૂપ આપે છે

-શ્રદ્ધા - પરમ પિતા પરમેશ્વરમા,

-શ્રદ્ધા - મારા માનવ જલુઓમા,

આ વિવિધ શ્રદ્ધાઓનો ત્રિવેણીસાગર જે
જિંદગીમાં થયો એ પોતે તો ઉજ્જવળ યાવ જ,
પણ એ સાથે એ આખી અવનિર્ણય ઉન્નત્ય કરે.

એ સમય તરફ આપણી જીવન-નિશાની
અંતિ હો !

સર્વત્ર રામ

કાળઝાળ જેવી વીજળી સતત ચમકી રહી હતી. પહાડોની હારમાળા, સતત પરસાદ, જંગલી અનેક જનાવરોની ખૂસોને આકાશમાં ફાટકાઓની પછડાટ વાતાવરણને બધું જ બનાવી રહ્યું હતું. ગમે તેવા બાહોશ માનવો પણ એકાંતમાં રહેવાની હિંમત ના કરે તેવી ભયાનકતા ચારમાળુ છવાયેલી હતી.

ભક્તોના અનહદ આગ્રહને વચ ચઇ સમર્થ શ્રી રામદાસજી ત્રામથી થોડે દૂર એકાંતમાં આવેલા મહાદેવમાં ખીરાબ્યા હતા. કુદરતના આ મહાતાંડવને તેઓ તો નવનિર્માણના મહાનકૃત્ય લેખતા પોતાની જોરડીમાં શાંતિથી બેસીને રામનામ લઇ રહ્યા હતા.

ત્યાં બારણે ટંકારા પડ્યા.

રામદાસજીએ જોલા ચઇને બારણું ખોલ્યું. થોડા દિવસથી ગાંડા તરીકે ગામમાં ફરતો તિલકા જોભો હતો. જોહડી માથે ઝોઢી હતી. કપડાં બીંજાયેલાં હતાં.

“કેમ, બારણું બંધ કરીને બેઠા છો ? સાધુ બન્યા તોયે તમારી સ્વાર્થ વૃત્તિ છૂટતી નથી લાગતી ? મારા જેવા અનેક માનવોને પછી કોણ આશરો આપશે ? હજી તો તમારા હૃદયના દારૂ છૂંદરનાં દરક બાળકોને આવકારવા જેટલાં ખૂંસાં નથી લાગતાં, નહીં તો એકાંતમાં આમ આંખોશ વાસીને આપ બેસી ના રહેત.”

રાખે. સંભળતાં જ રામદાસજી ચરમાઇ ગયા. “ખરખર, આ વાત સાચી છે. મારા રામજી જ મને સિખામણ આપવા પધાર્યાં હાથે છે” ને પુર્તજ તેમણે ખૂંસાંમાં પડેલું પોતાનું ઉપવસ્ત્ર લીધું. બીંજાયેલા ઢાંચપત્ર સાફ-કપાં. માથું લૂંછીને કોડું કપું. ને આસન આપી ગાંડાને બેસાડ્યો.

રહ્યો.

તેમના હૃદયમાં રામના દેતને જીભરો વહી

થોડીવાર ચઇને ગાંડાએ કહ્યું: “શુભો - આપ બેઠા છો તે આસનિયું આપના કામનું નથી. સંવાસી માનવોને તે રાખવું ઉચિત નથી. મારે બનાવેલી ધરતિ એ જ મોટી ચાદર છે, તેમાં માનવની સર્જેલી કૃત્રિમતા આડે ના રાખવી જોઇએ. હાથે એ મને આપી દો.”

પ્રેમથી રામદાસજી જિભ થયા આસનિયું આપી દીધું.

“ને આ કમંડલ ને ઉપવસ્ત્ર. શું આપને પ્રભુ ઉપર ભરોસો નથી જેથી કરીને પાણી સાથે રાખો છો ? જેવી પૃથ્વી તો બતાવે કે ન્યાં પાણીના ઝરાઓ પ્રભુએ સર્જ્યાં ના હોય ! પારેવાને પણ પૂરવું પાણી મળી રહે છે ને પ્રાણી માત્ર ક્યાંથી તરસ્વાં રહેવાનાં હતાં ?”

રામદાસજીએ નમસ્કાર કરી ને પ્રેમથી રામજીને સમર્પિત કરતા હોય તેટલા બાવોધી કમંડલ ને ઉપવસ્ત્ર આપ્યાં.

થોડીવાર તો ગાંડા શાંત બેસી રહ્યો. પણ પાછો સનેપાત બનતાં સ્વામીજીની પાસે આવ્યો. તેમની ચોપડીએ ફેંદવા માંડ્યો ને ચરમા લઇને આંખે થકાવી “વાહવાહ મારે આની જરૂર હતી” કહેતાં જ તે લઇ જોભો ચઇ ગયો. “મેં તો સાંભળ્યું છે કે એક જ અક્ષરના યાનથી વિષના તમામ શસ્ત્રોનું યાન ચાલે. યાજ્ઞ, જાદુ, ધર્મ, વજ્ર, સાધુ-સધને આ અનેક ચન્દ્રોને પાસે રાખો છો ? અમારા જેવા અચાની માનવો રાખે તો તે વાજખી ગણાય ને આ પુસ્તકો વાંચવા ચરમા પણ મારે જ જોઇએ ને ?”

તમામ પુસ્તકોનો પોટલો ખાંધતા ખાંધતા

મોડો બોલતો ગયો. સકળના તમામ પ્રાણીઓમાં શ્રી રામજીને નીરખતા રામદાસજી પણ કંઈ ના બોલ્યા.

હવે માત્ર કૌપિન તેમના શરીર ઉપર રહી હતી.

ગાંડાની નજર તેના ઉપર પડી.

‘અરે, આપે તો સંસારી માનવાને કંઈ આપવાનું હોય કે સેવાનું ? કાઢે કાઢે આ લંચોટી. આને સાધુઓ શોડાક જ બનાવે છે ? ને આપ તો પોતાની જાતને અપરિચ્છી માને છે. પછી આની શી જરૂર છે ?’

ગાંડાએ પ્રધીએ વસ્તુઓ ભેગી કરી. ગાંડાએ બાંધ્યો ને વરસતા વરસાદમાં માલવા માંડ્યું.

રામદાસજી બિભા થયા ને જતા એ મોડા માનવીને ખૂદ રામ બમવાન જતા હોય તેવા ભાવોથી નીરખી રહ્યા.

બીજા દિવસે સવારે ભક્તોનાં ટોળાં આવવા માંડ્યાં. સ્વામીજી રામધૂન કરતાં પાંદાઓના ઢગમાં બેઠા હતા.

ઘોરડીમાં કંઈ જ ન દેખાતાં સૌએ પૂછ-પૂછ કરી. સ્વામીજી માત્ર એટલું જ બોલ્યા ‘રામજી પધાર્યા હતા તો તે લઈ ગયા.’

રામદાસજી ભક્ત હતા, ભક્ત તરીકેની સકળમાં પ્રજાને પેખવાની દૃષ્ટિ તેમણે કેળવી હતી. આથી જ સર્વોંના ટોળા વચ્ચે હોય કે જંગલમાં પશુઓ વચ્ચે પણ સર્વ સમયે તેઓ પ્રયેક્ષમાં રામજીનાં જ દર્શન કરતા ને સર્વને નમતા.

આપણે પણ આપણી જાતને સર્વથી દુરચ્છ સમજીએ. બીજાની જરૂરિયાતને પ્રથમ સ્થાન આપીએ. અજવડ વેડીને બીજાઓની સજવડ સાચવીએ ને લઘુતામાં વસતા પ્રજાને તે રીતે નીરખીએ.

સર્વ સરખા

તપસ્વીબાવજીદજસ્તામી કચ્છતાનનીજીમિને સાધના મારેની શેઠ ધરની માનતા. મોડો પણ વખત મળતાં તેઓ ત્યાં પહોંચી જતા ને એકાંતમાં બેસી

અઘાડના ધ્યાનમાં મગ્ન બની જતા. ધણીય માનવો તેમને કહે : ‘આપજી’, કચ્છસ્તાનમાં શું કરવા જાવો છો ? બીજી ધણીએ જગ્યાઓ છે કે જ્યાં બેસીને ધરમ ધ્યાન થઈ શકે તેમ છે.’

‘હાઈ, વહેલા મોડા તો આપણે સૌએ કચ્છસ્તાનમાં જ જવાનું છે. આ ગામ ને ઘર તો પ્રભુએ ઉછીની આપેલી જગ્યાઓ છે. તેનો વળા મોઠ શો ?’ બોલીને ઝડપથી તેઓ ધ્યાનમાં એક લાજુનો થયેલો વિલંબ ટાળવા દોડી જતા.

એક મોડી રાત્રે તેઓ કચ્છસ્તાનમાંથી આવી રહ્યા હતા. ત્યાં રાત્રિના અંધારમાં તેમની નજર એક ભાઈ ઉપર પડી તેના રાંટા ઉપડતા પગ સ્પર્શ નિર્દેશ કરતા હતા કે તેણે દારૂ પીધેલો છે. તે જો દિશાએથી આવતો હતો ત્યાં અનેક વેસ્થાઓનાં મકાનો હતાં. તેના હાથમાં લાંબા હાથા વાજો એકતારો હતો.

‘અરે ભાઈ, આ તારું’ જીવન-આ તારી જીવાની તું નકામી શા માટે વેડી રહ્યો છે. દિન-પ્રતિદિન આપણે મેલતા દારૂ તરફ ધક્કાતા જ જઈએ છીએ. મારે જવાનીનો ઉપયોગ કરી લે. આ વખત જ જરૂરવેરાતરી કિંમત કરતાએ વિશેષ કિંમતી છે. બાકીના વખતનું કંઈજ મૂલ્ય નથી બાવજી નજીક જઈને ભાઈને કહ્યું.

પણ પેલા ભાઈને ચિંપામણની જરૂર નહોતી. ઘખ્દો સભિજતા જ તે તો ગુસ્સે થઈ ગયો.

‘અરે તું’ કોણે એમને સલાહ આપવાવાળો.’ કહેતાં જ તેણે તો પોતાનો એકતારો ઉપાડી તપસ્વીને દેવા માંડ્યો એક ને બે પડતા જ બાવજીદ મૂર્ખા પામી ગયા. માનવો ભ્રેષ્ટ થઈ ગયા પેલો ભાઈ તો એકતારો મૂશી ઘરે ભાગી ગયો.

સવાર થઈને બાવજીદ ભાનમાં આવ્યા. આનુગ્રાજી બિભેલા માનવોએ મારનાર માનવનું નામ આપ્યું ને કાઢને ફરિયાદ કરવા જણાવ્યું.

પણ બાવજીદે તો નોકરને બોલાવ્યો. એક

“બાપુજી ! આપે એકલા હાથે ખાટલું મળ-
ખૂત શી રીતે બાપું ?”

સેનબાપુ ખડખડાટ હસી પડયા “ઉમા !
ગાડી નયોને ! તું સામેથી જ પાવતી હતી અને આ
બાપુ હું બાધતો હતો થોડીવારમાં જ જ્ઞાન જુલો
ગઈ ?”

ઉમા વિચારમાં પડી કે પિતાજી ॥ કહે છે ?
પોતે તો રમવા ગઈ હતી પિતાજીને મદદ ન કરી
એટલે મરહૂમી કરતાં સાચે છે

“બાપુજી ! હું હતી જ કયા ? હું તો રમવા
ગઈ હતી આપને એકલે હાથે કામ કરવું પડ્યું
એટલે મારી મળક કરો છો ?”

સેનબાપુ ગભીર બની ગયા. ઉમા તો ચોખ્ખી
ના પાડે છે કે તે અહિં હતી જ નહિ

ઉમાએ સોજદ બાઈ ખાતીપૂર્વક કહ્યું
“બાપુજી ! હું સાચું કહું છું કે બહાર ગઈ હતી

સેનબાપુ : રોમાય ખડા યઈ ગયા તેમની
અખોમાંથી હર્ષશ્રુ ટપકવા લાગ્યા “મા !
ભયરતિ ! તું ઉમા બની આવીને ! તારા હાથની
વહારે આવી !”

સેનબાપુ મહામાયાની આરાધના કરવા લાગ્યા
મહામાયા ઉમા સ્વરૂપે આવી હતી તે વર્ણન

સેન બાપુના એક જગાળી ખીત ઉપરથી સ્પષ્ટ
થાય છે સેનબાપુનું એ ખીત આ રહ્યું

મન કેન માર ચરણ છોડા
એ મન લાવશકિત પામે મુક્તિ, બાધા દિયા
લક્ષિત હડા

સમય થાકને ના દેખાલે મન કેમન તોમાર
કપાવ પોડા

મા, લાકતે છલિતે તનયા રૂપે તે બાધન
આસિ ઘરેર બેડા

જેઈ ધ્યાવે એક મને સેઈ પામે કાલિકા તારા
લાઈ દેખો કન્યારૂપે રામપ્રસાદેર બાધ છે બેડા

હે મન ! તે માન્ય ચરણ કેમ છોડી દીધા ?
હે મન ! શક્તિ રૂપીયી માન તું ચિન્તન ॥ તને
મુક્તિ પ્રાપ્ત થશે ભક્તિરૂપી દોરીથી એને (મહા
માયાને) બાધી લે હે મન ! તે માને ન જોઈ !
તરુ કપાળ કેવું જલતું હતું ! ભક્તને છેતરીને
મામે કન્યારૂપે (ઉમારૂપે) આવીને ધરતો બેડા
(ટાટા) બાધે

જે કોઈ એક મનથી મન પામે તે
મહામાયા કાલિકા (તારા)ને પામતા મા ઉમાએ
કન્યા રૂપે રામપ્રસાદનો બેડા બાધે

મનનું માધ્યમ

એક બાપાને એના જન્મ દિવસે એક સરસ દુરબીન ભેટ મળ્યું બાપો ખુશ ખુશ
થઈ ગયો દુરબીન લઈને એ સીધો ધાના તરફ દોડવા જતો હતો ત્યાં જ એ ભેટ આપનાર
કાકાએ એને પાછો વાળીને કહ્યું

આ દુરબીન વાપરતા તો શીખી લે ! તને ફોક્સ ગોઠવતાં બરાબર નહીં આવડે,
દરેક બરાબર નહીં દેખાય એટલે પહેલા ફોક્સ ગોઠવતા શીખી લે”

મન પણ આપણું દુરબીન જ છે ને ! એના દ્વારા આપણે બહારના વિશ્વને આપણી
બહાર જીવીએ છીએ ॥ રીતે મન આપણું માધ્યમ છે એની રચના અને પ્રક્રિયાને જો
બરાબર ન સમજીએ તો આપણા વ્યવહારમાં ખૂરી જૂલ થવા સંભવ છે

જે માત્ર મનની અશક્તિને જ જાણે છે એ લઘુભ્રમચિંતી પીડાય છે જે મનની
શક્તિને જ જાણે છે એ અહત થયા પીડાય છે મનની શક્તિ અશક્તિ બેધને બહુનારમાં
સમતા, સ્વસ્થતા ને સહજતા પ્રગટે છે

દષ્ટિ ગોઠવીએ દરેક-આપોઆપ બરાબર ગોઠવાઈ જશે — ફાદર હિમિદન

આપણામાંથી ઘણા લોકોની જેવી માન્યતા છે કે, અભણ લોકો કે ગામડાનાં લોકોમાં જ વહેમની ભાવના દેખાય છે. નજર લાગવી, કામણ-દુમણ, બાધા-આપડી જેવી વાતો અભણ માણસોમાં જ હોય એવો ઘણાને ખ્યાલ હોય છે. બહેલાં ભી-પુરુષોમાં કે ચહેરામાં રહેતા માણસોમાં આવા વહેમો દેખાતા નથી. આ ઉપરાંત અમુક અંશે સાચી હોય તો પણ ચહેરામાં રહેતા લોકોમાં કે બહેલાં માણસોમાં વહેમો નથી હોતા એ વાત સાચી નથી. અહીંયા વહેમ એટલે ભ્રામક કંપના, જેનો વ્યર્થતા સાથે કંઈ સંબંધ ન હોય એવો અર્થ આપણે કરીએ છીએ. નજર લાગવામાં કે કામણ-દુમણમાં ચહેરાના લોકો નહિ માનતા હોય, પરંતુ એમના વહેમો બીજા પ્રકારના અને 'સુધરેલા' હોય છે. આવા સુધરેલા વહેમોને એક પ્રકાર એ છે કે જેમ માણસની જરૂરિયાતો વધારે, જેમ એની પાસે વસ્તુઓનો સંગ્રહ વધારે તેટલા પ્રમાણમાં એ સુધરેલા સભ્ય અને સંસ્કારી હોય છે. જરૂરિયાતોનો વધારો એ સુધારાનું અને સભ્યતાનું લક્ષણ મનાયું છે. એનાથી વધુ સુખ અને સંતોષ મળે છે એવી માન્યતા કહો કે વહેમ કહો બહેલાં અને ચહેરી માણસોમાં ખૂબ જ દહ ધરેલી છે. ખૂબ જરૂરિયાતો વધારવી, એને માટે ખૂબ ધન કમાવું, અને એ કાવચની ટોડમાં માણસો વ્યાકુળ અને બેચેન દેખાય છે. આજે તો ઘરમાં એક પ્રકારનો પોશાક, બહાર કામ પર જવા માટે

બીજો, મિજબાની કે નાટક સિનેમા માટે ટ્રીન્સ, રાત્રે સૂતી વખતે જીદા પ્રકારનો, આમ દરેક પ્રકારના માટે જીદાં જીદાં કપડાં જે લોકો વાપરે છે તે લોકો સભ્ય અને સંસ્કારી મનાય છે. ગામડાના લોકોના વહેમો અને આવા બહેલાં લોકોના વહેમોમાં ભિન્નતા ભલે દેખાતી હોય પરંતુ વાસ્તવમાં જ ને વહેમો જ છે. એ સાચી ઉપદેશ છે. તમે પૂછશો કે અને અને છવન-શુદ્ધિને શો સંબંધ છે? આવો ખ્યાલ કાઢતા મનમાં આવતો હોય તો એ ખરોખર નથી, જેનો છવન-શુદ્ધિ માટે આગ્રહ હોય એણે તો પોતાના દરેક કાર્યને, દરેક જીતિને, દરેક માન્યતાને ઝીલુ-વટથી તપાસવી પડશે. ક્યાંય પણ ભ્રામક કંપના કે વહેમો હોય તો વિચારપૂર્વક દૂર કરવા પડશે, સાચું સુખ સાચું છે અને સુખની ખોટી કંપનાએ ક્યાં છે તે વિષે ચંત્રીરતાથી વિચાર કરનાં જીવંતો કે આખરે સંતોષથી જ સુખ મળે છે. કાવચની વ્યાકુળતા કે કાવચની બેચેનીથી સુખ મળી શકતું નથી. શરીર ઉપર જે માણસને ક્યારેય મળ આવતી નથી તે તંદુરસ્ત છે. વારંધીએ શરીર ઉપર ખંજવાળ કરવાની વૃત્તિથી સુખ નથી મળતું. શરીર ઉપર કાવચ ખંજવાળ કરનારની આપણે ઈર્ષ્યા કરતા નથી. જેમ સારીરિક બેચેનીમાં સુખ નથી તેમ માનસિક બેચેનીમાં પણ સુખ અને સંતોષ નથી, એવી આપણી દહ માન્યતા હોવી જોઈએ. આના દષ્ટાંતમાં મને એક વાત યાદ આવે છે. સોફીસ્ટને

એક વખતે એનો મિત્ર એક મોટી લાઘ્ય દુકાનમાં લઇ ગયો. ત્યાં જાતજાતની અનેક પ્રકારની ચીજો હતી. વસ્તુઓ ખૂબ જ આકર્ષક હતી અને એનાં જ ખરીદવાનું મન થાય એવી એવળી હતી. એ આખી દુકાન જોતા પછી એમના મિત્રે પૂછ્યું કે 'કેમ, કેવું લાગ્યું?' સોક્રેટીસે તુરત જવાબ આપ્યો કે 'મને આ દુકાન જોઈને ખૂબ જ આનંદ થયો છે' મિત્રે પૂછ્યું : 'કેમ વસ્તુઓ ખાસ ગમી?' સોક્રેટીસે જવાબ આપ્યો 'આમાંથી કોઇ પણ વસ્તુની જરૂરિયાત નથી.' આ જવાબથી મિત્રને જરા આશ્ચર્ય થયું. આમ કેમ બની શકે, સોક્રેટીસે ખુલાસો કર્યો 'આપણે હવાની દુકાનમાં ગયા હોઇએ અને અનેક શેરો માટે અનેક પ્રકારની ત્યાં દવાઓ હોય છે. આપણને એ કોઇ પણ દવાની જરૂર નથી એ જાણથી આનંદ થાય છે. તેમ આ સ્ટોરમાંથી મને કોઇ પણ વસ્તુની જરૂર નથી એ જાણથી મને એટલો જ આનંદ થાય છે.'

જીવનમાં કેટલી વસ્તુની કેટલી જરૂરિયાત હોય છે એનો ખ્યાલ આપણને હોવો જોઈએ. બહારના જાતી વખતે આપણે ઘર છોડી જતા નથી. ત્યાં આવશ્યક વસ્તુઓ કેટલી થેલી એવો નિર્ણય કરીએ છીએ અને એટલી થોડી વસ્તુઓથી આપણું કામ ડુંધાઇ જાય છે એવો અનુભવ થતો નથી. અભ્યાસથી આપણે આપણી હાજતો ઓછી કરી શકીએ છીએ અને જેમ જેમ હાજતો ઓછી થશે તેમ તેમ સંતોષ, આરામ અને સુખ વધતું જશે એમ અનુભવ થાય જાય છે. પરિવ્રજાને ધરાડે એ જીવન-શુદ્ધિ માટે આવશ્યક છે. અંગ્રેજીમાં કહેવત છે કે જે માનુસને ઓછામાં ઓછી જરૂરિયાત હોય છે તે સૌથી સુખી છે. આ સાચી હકીકત છે. પરંતુ એની સાથે સાથે આજે તો એવી પરિસ્થિતિ છે કે જેની જરૂરિયાત ઓછી તે જ પ્રમાણિક માનુસ અને એ સાચી હકીકત છે. પ્રમાણિક રીતે કામ કરીને ખૂબ વસ્તુઓનો સંગ્રહ કરવો, મુશ્કેલ થશે. બ્વેનહાર-શુદ્ધિ અને જીવન-શુદ્ધિમાં કંઈ દરેક નથી કારણ કે આખરે આપણું જીવન આપણાં નાનાં મોટાં દરેક

કાર્યનું જ બનેલું હોય છે,

કોઈક લોકોને ક્યારેક આશ્ચર્ય થાય છે કે શું આપણે, શું પહેરવું, શું વાંચવું, શું જોવું એવી દિનચર્યાની સુલક વાતો નહીં થા માટે કરું છું? આત્મા-પરમાત્માનો સંબંધ, મરણ પછી આત્માની ગતિ તથા સ્થિતિ, ઈત્યાદિ ગૂઢ કે અટપટી ચર્ચાઓ થા માટે નથી થતી કેટલાં તમને કહું છું કે આ બધી ચર્ચાઓ કરતાં જે જીવન-શુદ્ધિ માટે જીવન વિશે સાચી દૃષ્ટિ અતિથા મહત્ત્વની છે. આપણું મોજનું જીવન ગૂઢ કે અટપટું નથી. એ જીવન સાચી રીતે જીવવામાં જીવન વિશેની સાચી દૃષ્ટિ આવશ્યક છે. આપણે ક્યાં જીએ, ક્યાં જવું છે, શું મેળવવું છે એ સારી રીતે સમજી લઈશું તો તે પછી આપણા ખોરાકમાં, આપણા પોશાકમાં, આપણા આનંદ પ્રમોદના સાધનોમાં, આપણા દરેક બ્વેનહારમાં આવશ્યક ફેરફાર થશે જ. જેને 'સાહેબ' થવું છે તે હેટ, ટાઈ, કોલર પહેરતો, છરી-કાંટાથી જમશે અને જીવનનાં દરેક ક્ષેત્રમાં આવશ્યક ફેરફારો કરશે જ. જીવનશુદ્ધિની બાબતમાં પણ આ જ નિયમ છે. તમે શાંત ચિત્તે ઝીંજવટથી વિચારશો તો તમને આપોઆપ સમજશે.

પણ જીવન વિશેની આવી સાચી દૃષ્ટિ કેળવવા માટે મનના સંસ્કારો બદલવા પડશે. મનને શુદ્ધ બનાવવું પડશે વિકારોને અબ્યાસપૂર્વક દૂર કરવા પડશે. એ માટે આપણો આમ્રક હશે તો એમ કરવું કશું નહિ લાગે મનશુદ્ધિ બનાવ્યા સિવાય સાચી જીવનદૃષ્ટિ નહિ આવે. સંતો અને મહાપુરુષોએ એજ રીતે પોતાનું જીવન સાધ્યું કર્યું છે. જીવનશુદ્ધિ માટે એના સિવાય બીજા કોઈ ઉપાય નથી. વિદ્યાર્થી કે પડિતાર્થી કે ચાનની વાતોથી મનના સંસ્કારો બદલી શકાતા નથી. કબીરસાહેબે કહ્યું સાચું છે:

'પદ્મના, લિખના, ચાતુરી; પદ્મ ખાતોં હૈ સહેલ; કામ હલન, મન વશીકરણ; ગમન ચલન મુરકેલ'

—શ્રી કેદારનાથજી

વિરાટ પર્વ

સ પાઠકો : શ્રી ચિમનતાલ ત્રિવેદી : કનુભાઈ શેઠ
પ્રકાશક : ગૂઝરમ ધરતન કાર્યાલય, અમદાવાદ
પાનાં ૧૬૨ : કિંચિત રૂ. ૪

મહાભારતના વિરાટ પર્વનું જૈનકવિ શાલિ-
સુરિની પ્રાચીન ગુજરાતીમાં કરેલી કાવ્યરચનાનું
આધુનિક સંપાદન છે. ૧૬મા સૈકાના જોનેતર કવિ
નાકરે મહાભારતના પર્વોમાંથી પ્રસંગો લઈ, તત્કાલીન
પ્રાચીન ગુજરાતીમાં આપવા શક્યતા કરી ત્યાર પછી
કાવ્યનિષ્ઠ કવિઓએ તેનું અનુકરણ કર્યું. તે અગાઉના
જૈન સાહિત્યમાં તેની વિશિષ્ટ મહાભારત કથા છે
અને શાલિસુર સિવાયના જૈન કવિઓએ તેનો
આધાર લીધો છે જ્યારે તેણે વ્યાસની રચનાને
નજરમાં રાખી છે. પાઠકોના હેતુ આગાહવાસવર્ણનું
અહીં વર્ણન છે, અને અહીં પણ પાઠકોને સુદ
તો કરવું જ પડે છે એ ખાતર અને ૧૮૩ સ્તીકોમાં
કવિ શાલિસુરનું 'વિરાટપર્વ' વિસ્તરેલું છે. સ.
૧૫૭૫ જેટલા જૂના સમયની હસ્તપ્રત મળી
આવતા, વિદ્વાન સ પાઠકોએ આ વાચના તૈયાર
કરી છે. આ અગાઉ 'ગૂઝરાસાવલી'ના સંપાદનનો
આધાર લઈ ખીજ નવું વિદ્વાનોએ પણ સંપાદન
કર્યું છે. અહીં "બંને પ્રતોના પાઠોનું સંકલન
કરી, અધિકૃત વાચના આપવાનો" સ પાઠકોએ
પ્રયાસ કર્યો છે.

અજ્ઞાતીઓ અને જુની ગુજરાતના સંશોધકો
માટે આ સંપાદન અમૂલ્ય છે. સરખાતમાં જ
પ્રતપરિચય, સંપાદન પદ્ધતિ, આસરણિય કથા, જૈન
મહાભારત કથા, કવિ ઇન્દ્રિયસિંહા દેશ્વરે, જેટલાક
આકર્ષણ, હાદારચના, અવકાશ, લોકોક્તિઓ,
વ્યાકરણની રૂપરેખા આપીને તેમજ મુખ્યપાત્ર પછી
આપેલા મિત્રોની અવલોકન, અનુવાદ, અને
શબ્દકાવ્ય આપીને આ કૃતિને વાચવાની, સમજવાની

અને અભ્યાસ કરવાની સુવિધા બુધ્ધિશાળી સંપાદકોએ
પૂરી પાડી છે. અને તેમણે લીધેલા શ્રમનું પાને
પાને દર્શન થાય છે.

‘રમ અને દેવનિ’

શ્રી નમીનદાસ પારેખ
ગૂઝરમ ધરતન કાર્યાલય,
અમદાવાદ પાના ૧૧૬, રૂ. ૭

સાહિત્યશાસ્ત્રના અભ્યાસી માટે આ પુસ્તક-
ની રચના યથા છે. મદાસના ડો. એ. શંકરનના
મહાનિબંધને આધારે એની માહત્તી શક્ય બની
છે ‘બુદ્ધિપ્રકાશ’માં અગાઉ સાર રૂપે આ પુસ્તકના
અસી પ્રકટ થયા છે અને પુસ્તકાકારે હવે લખ્ય
બનતા પ્રાધ્યાપકો તેમજ શિક્ષકોમાં એકે
માર્ગદર્શક નીવડશે. શ્રી નમીનદાસ પોતે જ કેળ-
વણીકાર અને શિક્ષક છે. વેદાંગથી શરૂ કરી,
વિશ્વનાથ અને જમનાથ સુધીના ચૌદ પ્રકરણોમાં
કાવ્ય વિવેચનના રસ અને ધ્વનિ એ બે વાદ ઉપર
તેમણે ધ્યાન કેન્દ્રિત કર્યું છે ઉદાહરણો અને
દર્શનાભાષી તેમણે વિષયને સરળ અને ભોગ્ય બનાવ્યો
છે. એકંદરે પુસ્તક વાચતા ભોક્તાને જ્ઞાન સાથે
આનંદ મળે તેવી રચના અને સરસ શૈલી લેખક
અપનાવી શક્યા છે, અને અધરા વિષયને તેમણે
સહેલો કરી જતાવ્યો છે. પુસ્તકની કિંમત જોતા,
દરેકને ખરીદવું પરવડે તેવી છે. યોગ્ય વિદ્યાર્થીનો
મારફત તબીર વિષયો, કાવ્યશાસ્ત્ર અને સાહિત્યનાં
મૂળજૂત તત્ત્વોની આવી આલોચના, અભ્યાસીઓને
તો ઉપકારક છે જ પણ સાહિત્યની સમૃદ્ધિમાં
આગવો ઉમેરો કરે ■ લલિતસાહિત્યની સાથોસાથ
લલિતર વ્યૂષ્યનો ક્ષાંત પણ સર્જનની સમતુલા
ગતવવા જેટલો વિષય હોવો જોઈએ

(૩) ‘વિવિધ વાચ્યપ્રવચનો’

શ્રી પુ. ગ. માવળકર, સન્નિધ પ્રકાશન,

માવળકર હવેલી, કદ્દ અમદાવાદ ૧
પાના ૧૬૦; કિંમત રા. ૩-૫૦

ગ્રા. પુરુષોત્તમ માવળકર આંતરરાષ્ટ્રીય
નાગરિક-વિશ્વમાનવ છે. તેમની સામાજિક પ્રવૃત્તિઓ
તેમજ વિશ્વના વિદ્યમાન પ્રવાહો સાથે સત્તા સંપર્ક,
સ્વાધ્યાયપ્રધાન માનસ અને અભ્યાસ પ્રત્યે
આ જન્મ અનુરાગ — આ બધા યુગોને લીધે
તેઓ સમાજ પાસેથી નેટલુ થે છે તેથી વિશેષ
પાશુ' આપે છે હેરાલ્ડ કાસ્કી ઇન્સ્ટીટ્યૂટની
શાખા અમદાવાદમાં રાખીને તેમણે આ શહેરને તટસ્થ
અને નિર્લેપ બાવે રાખ્યું, રાજનીતિ અને રાજ
કાર્યોને અભ્યાસ આધુનિક સ્તરે શીખવાની સુવિધા
કરી આપી છે વિચારનો બડોળ તેમની પાસે
અખૂટ છે અને આ પુસ્તકમાં છેલ્લા આઠેક વર્ષમાં,
આઠાઠાગણી પરથી કરેલા વાધુ પ્રવચનોને સમારી
લીધાં અને મુખ્યત્વે ચાર વિભાગોમાં વહેંચ્યા છે.

(૧) લોકશાહી. થોડી વિચારણા (૨) વિશ્વસમાજ
ની યોજના (૩) સ્વરાજ પહેલાનું અને પછીનું
ભારત (૪) કેળવણી અને વ્યક્તિ-ધડતર "લોક
માન્ય ટિંગા અંગેના મુદ્દાઓ" વાંચીને આજની
નવતર પેઢીને અખૂટ પ્રેરણા મળે, તેમજ સ્વરાજ્ય
ટૂટલા ભોમ પછી હાસલ થયું છે તેનો દુઃખદ
ચિનાર સહેપમાં કહી જાય છે 'ધૂનો' વિષેનો
ખીલ્લો ખંડ આતર રાષ્ટ્રીય સમજાવારી માટે ચિંતન
પ્રેરક છે. "સન્નિહ પ્રકાશન"નું આ પદ્મ પુષ્પ
ચિંતનપ્રેરક હોઈ આસ્વાદ્ય બની રહે છે.
'રેખાચિત્રો'

શ્રી લીલાવતી મુનશી :

પ્રકાશક ગૂર્જર મંથરન કાર્યાલય, અમદાવાદ
પાના ૧૭૩ કિંમત રા. ૫-૫૦

'રેખાચિત્રો'ની ત્રીજી આદિતિ બહાર પડે
છે ચાર દાયકાથી પણ વધુ સમય પહેલાં આ શબ્દ
ચિત્રોનું રેખાકન થયું હતું. આજે પણ તેમાતાજની
અને જોડે યોગ્ય હોત એમ લાગતું નથી. પુસ્તકને
ત્રણ વિભાગમાં વહેંચી નાખ્યું છે જેનો સમય
અનુક્રમે ૧૯૨૨, ૧૯૨૩-૨૬, અને ૧૯૩૦ છે
જાહેર જીવનનાં દરેક વ્યક્તિ ઉપરાત પાર્વતી, દોપડી,
જોન કોર્ક આર્ક, મીર્ચામર્ક, આનાતોલ કાન્સ,

નર્મદ, દસપતરામ ઉપર પણ લીલાવતી મુનશીએ
પોતાની ખાસિયતથી છબીવટ કરી છે સામાન્ય
રીતે વ્યક્તિઓના રેખાચિત્રો, એક પછી એક સળગ
રીતે આપવાના હોય તો પુનરુક્તિથી કટાળાનક
બની જવાનો ભય રહે છે પરંતુ લેખિકાનો શબ્દક ડોળ
એટલો વિપુલ છે તેમજ કલ્પના એટલી બહુરંગી
છે કે તેમની રજૂઆત વાક્યાતીરીની પેટ લક્ષ્યવેધી
બની રહે છે સચોટ શબ્દની પસંદગી અને સ્પષ્ટ
વર્ણવથી શબ્દચિત્રોનું આલેખન ફ. હ. (દોટા
આદિક) બની ચક્ર્યું છે 'એરેરેલીઆ' અને 'દોપડી'
જેવા તુલીર્ધ ચિત્રો નારી હૃદયની સર્જકતાને ચોકળું
રેદાન આપે છે. બાપાવેતવની દૃષ્ટિએ જોઈએ તો
ચાર દાયકાથી પણ વધુ સમય પહેલાની આ લખા-
વટ એક સીમાચિન્દ જતાવે છે. 'રેખાચિત્રો' શ્રીમતી
લીલાવતી મુનશીનું આગતુ અને ચિર જીવ પ્રદાન છે.
(૫) 'સદાચાર' શાલેવ આદિતિ
ફાધર વાલેસ

પ્રકાશક ગૂર્જર મંથરન કાર્યાલય, અમદાવાદ
પાના ૧૫૮ : બે રૂપિયા

વિદ્યાર્થીને નૈતિક માર્ગદર્શન આપનાર,
ફાધર વાલેસના ત્રીવીસ લેખોને સંગ્રહ શાલેવ
આદિતિ રૂપે ગદાર પડે છે. વિદ્યાર્થી કાળમાં આવતી
કાલના નાગરિકનું Character — ચારિત્ર-પદાર્થ
છે અને તેના પાવામાં સદાચારની ઈંટો મૂકી હશે
તો જે ઇશ્વરો જિવો થશે તેમાં રાષ્ટ્રની શાન વધા
રનાર શ્રેષ્ઠોએ ગિરાજતા હશે અહીં પસંદ કરેલ
દરેક વિષય, જીવનપુષ્પના પરાગસ્રો હોરી રહે છે.
જે માળોએ તેની માવજત કરી છે તે પુષ્પોની
નળાકતનો પારખુ અનેક ઉદાહરણો
અને કાવ્યની પકિત મૂકીને વિષયને હૃદયગમ્ય
બનાવ્યો છે ફાધર વાલેસનાં પુસ્તકો દરેક ઘરમાં
વસાવવા જરૂરી બન્યાં છે પાઠ્યપુસ્તકો વિશે જે
જખડજતર ચાલી રહ્યું છે, અને તેના રાષ્ટ્રીયકાર્યની
વાતો ચર્ચ રહી છે ત્યારે પોતાનાં તેજના ચમકારા
ચોતરફ સમાજમાં ફેલાવી રહેલાં, ઊમડીમ નગાર
વગાડ્યા વિના, બહાર પડ્યાં આવા અમુદ્ય પ્રકાશનો
જો જીજ્ઞાસી પેઢી સમક્ષ મૂકવામાં આવે તો તેનાથી
અધિક શાનલિપની જરૂર નહિ પડે

અમારાં પ્રકાશનો

આવા હતા બાપુ-૧-૨-૩-૪-૨-૦૦	
ગાંધી ગુરુ —	— ૧-૨૫
ગીતાંજલિ એક અધ્યયન —	— ૧-૨૫
અત્લાહના બહાઓ —	— ૦-૩૦
મરતીની ખળામાં —	— ૦-૭૫
ગાંધીજી સાથે જીવનયાત્રા —	— ૦-૨૦
ગુરુદેવ સાથે જીવનયાત્રા —	— ૦-૨૦
શ્રી ગમકૃષ્ણ પરમહંસ	
સાથે જીવનયાત્રા — —	— ૦-૨૦
શ્રી રમણ મહર્ષિ સાથે	
જીવનયાત્રા — —	— ૦-૨૦
શ્રી રામદાસ સાથે જીવનયાત્રા—	— ૦-૧૫
શ્રી અરવિંદ સાથે જીવનયાત્રા—	— ૦-૧૫
મા આનંદમયી સાથે જીવનયાત્રા	— ૦-૧૫
રામતીર્થની રત્નમાલા —	— ૦-૩૫

સુંદર, સ્વચ્છ અને સુવર્ણ છાપકામ માટે

સુરૂપ મુદ્રિકા તમને મદદરૂપ બનશે

સુરૂપ મુદ્રિકા, રેસકોર્ડ રોડ, કન્યા છાત્રાલય સામે, રાજકોટ-૧

અનુક્રમણિકા

૫૪	વખ	લખ
૨૪૮	મહિર સૂત્ર છે	દે વા
૨૫૦	બજન	મીધીજી
૨૫૧	પરિભ્રમણ	‘આશુતોષ’
૨૫૪	બાપુના પત્રો	
૨૫૭	વાક્યમંત્રો બાર	ઇન્દુલાલ આધી
૨૬૧	વાય, કાજ, મન નિયમ રાખે	વસત પોત
૨૬૪	સ્વ ધૂમકેતુની થોડીક કવિતા	દક્ષિણકુમાર તેથી
૨૬૭	વામન અને વિરાટ	પ્રકાશ મલ્હાર
૨૭૦	અગ્નિયન વાયક	કનૈયાલાલ વાધાળી
૨૭૩	કુગર કે કોબર ?	કુમાર મેઘી
૨૭૫	બાળકોના બાપુ	
૨૭૭	અન્તિતત્વની શક્તિ	હરજીવન ધાનકડી
૨૮૦	તુલસીના પાન	મુનિશ્રાવેલી અમવાલ
૨૮૧	નામનો મહિમા	નીલા આધી
૨૮૩	અવલોકન	સિ

સૂચના

[આગિને]

દર માસની બારમી તારીખે એક પ્રાંત થાઉં છું

પદમી મુખીમાં એક ન મળે તો પાસ્ટ ઓફિસ તપાસ કર્યા પછી કાર્યાલયને જલ્પાવવું એક શિલ્પિકા હશે તો મોકલશે.

અમે તે મહિને જાણક થઈ શકાય છે

આ માહતકમાં પ્રસિદ્ધ થતા વિષા ૧૪ ત લેખનના છે સપાલ ને વિરામમાં અમત છે જ તમ માનનું નિદ

[લખકાન]

વૈષ્ણવજ્ઞાનમાં સંસ્કૃતિ કયા શિલ્પ અને નિર્ધિત વિષય લખાતા લખામ આવે છે

લખાવ નાક મીલિક તાજનું ૧૨ અવી અપમા રહ છે કાગળની એક બાજુ સાલીથી લખવું

લવાજમ

દક્ષિણ [સસનું] ૮ રૂપિયા
પરદક્ષિણ સોળા શિનિગ

‘વૈષ્ણવજ્ઞાન’

૨-સપ્તકપ્પનગ

સાંજકો ૧-૨

સર...અવસર પર
સાથ કરે જે
એ સાચા સંગાથી!

આપને એવો સાથીતે દેના બેંડમાં બચતખાતુ આપની બચત પર આપને વર્ષે ૩૩%
બચાવ મળે છે નિયમિત બચત કરવાની ટેવ, આપની ભવિષ્યની જરૂરતો માટે નાણાં
બેંકમાં કરવામાં સહાય કરે છે, અને આપની બચત આપને સલામતી બક્ષે છે. આજે જ
બેંક બચતખાતું ખોલો

દેના બેંડ

રજિસ્ટર્ડ ઓફિસ દેવકરણ નાનજી બિટ્લિયા,
૧૭ હોર્નિંગેન સર્કલ કોલે, મુંબઈ-૧

Laxmi dwells in

Trade & Commerce

To conduct their maritime trade brought
business world to India.

Today The Scindia Steam Navigation Co. Ltd.
is carrying on this ancient trade and tradition.
It serves the Indian overseas trade as well as
the coastal trade with its cargo and
passenger services.

SCINDIA SHIPS SERVE INDIA'S NEEDS

THE SCINDIA STEAM NAVIGATION CO. LTD. Bombay, Madras, Calcutta, Rangoon

SC 10-1-1955

ગુજરાત સ્ટેટ કો-ઓપરેટીવ લેન્ડ ડેવલપમેન્ટ બેન્ક લિ.

(રજીસ્ટર્ડ ઓફીસ : અમદાવાદ)

૪૮૯, આશ્રમ રોડ,
નવરંગપુરા.
અમદાવાદ-૬.

સહકાર, ભવન
ટેપરભાઈ રોડ,
રાજકોટ.

ગુજરાતના બેંકોતોની તેમની બેંકી વિષયક નાણાંકીય
જરૂરીયાત ૧૮૧ શાખાઓ દ્વારા પુરી પાડનારી
રાજ્યની કોન્ડ્રીય સંસ્થા

સભ્ય સંખ્યા, ૭.૧૭ ૪૯૧

આનુષંગિક હેતુઓ માટે અત્યાર સુધી કરેલ ધીરાણ.

	ધીરાણ	
	સંખ્યા	કરોડ-લાખ.
[૧] નવાકુવા	૧.૪૦.૦૫૬	૨૯.૬૭
[૨] જૂના કુવા	૨૮.૫૫૫	૨.૬૧
[૩] ઓર્થોડોક્સ		
ઈલે. મોટર્સ	૧.૨૫.૩૫૧	૪૩.૫૫
[૪] ટ્રેક્ટર્સ	૨.૮૨૫	૫.૨૧

તેમજ અન્ય હેતુઓ માટે મળી

કુલ રૂ. ૬૪ કરોડ અને ૯૭ લાખનું ધીરાણ
તા. ૩૦-૬-૬૯ સુધીમાં કરવામા આવેલ છે.

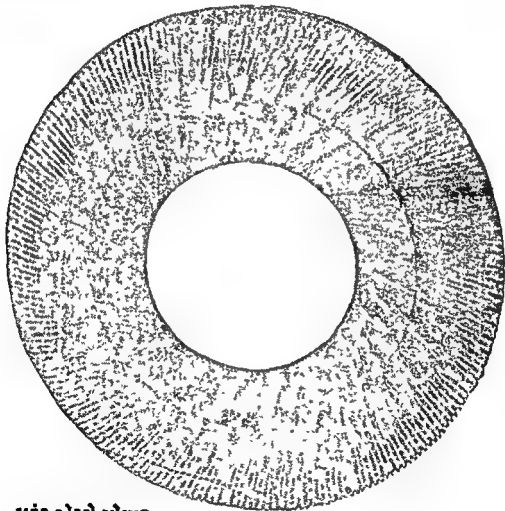
મગનભાઈ ર. પટેલ
ઉપપ્રમુખ.

હરિપ્રસાદ હ. ત્રિવેદી
આઈ. એ. એસ. સીટર્ડ
મેનેજિંગ ડિરેક્ટર

ઉદયભાણુસિંહ
યુગલજ્ઞાવેન ઓફ પોસ્ટમંદર,
પ્રમુખ.

મુકુંદ

પિયમ, મોટાં, ભારે સ્ત્રીલ શાસ્ત્રિંગ્સ માટે...

મુકુંદ એટલે પોતા

સ્ત્રીલ સ્ત્રી

મુકુંદ આપન એન્ડ સ્ટીલ વર્કસ લિમિટેડ, મુલ્યાં, મુલ્યાં ૭૦ એવેન્યુ

1154 628

રાજપુત્રે રાજ આગળ નિવેદન કર્યું. 'મહારાજ, શાશ્વતિચેમણિ નયેતમને બધુ વીનગ્ધા, પણ આપના સુવર્ણમંદિરમાં એ આવતા નથી અને મારગની પારે જાડ નીચે કીર્તન કરે છે. ભક્તોનાં દોળે ટોળા અને હેરીને ધૂળ ઉપર બેસી છે, અને મંદિર સુનું પડ્યું છે. સોનાનું મધુપોત છોડીને ભમરા જેમ કમળવન પ્રત્યે ઘોડયા જાય, તેમ આંખો ને પુરૂષો સોનાના મંદિર સામું જોતાં નથી, અને ભક્તના હૃદયકમળનો સુવાસુ સેવા દોળે મળીને જાય છે. ઠાલા કમ દેવાલયમાં રત્નજડિત સિંહાસન ઉપર દેવ એકલા બેસી છે

આ સાંભળીને રાજને દુઃખ લાગ્યું, ને જાડ નીચે દર્બાસન ઉપર સાધુ બેસા હતા ત્યાં તે ગયો ને એને પાથે પડીને કહ્યું, 'શુભો, મહારાજ, સોનાના ચિખરવાળું જનનચુંબી, દેવાલય રાજનું ચસાવેલ છે તેને તજીને અહિં કેમ ભજન કરો છો ?'

સાધુ : એ મંદિરમાં ભજવાનું નથી.

રાજ : ભજવાનું નથી / હે સન્ધ્યાસી, આ તો નાસ્તિકના જેવી વાત થઈ. રત્નસિંહાસન ઉપર રત્નમય પ્રતિમા ત્રિરાજે છે તે કાંઈ છે એમ ને ?

સાધુ : કાંઈ નથી, રાજના મિથ્યાભિમાનથી બરેલી છે. હે રાજ, ત્યાં તો 'તે' તારી પોતાની સ્થાપના કરી છે, દેવની નહિ.

રાજને આંખ કાઠોને કહ્યું : 'વીષલાખ સોનેલા વારણને અગ્રભેદી મંદિર રચ્યું ને વધાવિધિ ભજવદ્ધીયથે' એનું સમર્પણ કર્યું' એમાં ભજવાનું નથી એમ ?

શાંતિપૂર્વક સાધુ બોલ્યા, "જે વર્ષે પ્રવંડ આગ લાગી હતી તથા વીષ સહસ્ર પ્રજાજન મન્ન વસ્ત્ર ને આશરા વિનાના થઈ પડ્યા હતા, તારા દ્વાર આગળ વર્ષે પ્રાણી કરી રોઈ કંકળીને પાછા વળ્યા હતા, અને જન્મલમાં, ગુણભોમાં, મારગને કાંઠે, તરૂરના છાયામાં, ખડેમાં, જ્યાં ત્યાં ટાકે હતી ને ભૂષે મરી ગયા હતા, એ વર્ષે વીષ લાખ મુદ્રાનું આ ઘર તે ભજવાનું હતું, ભજવાનું હતી જમની ધાત્રાદશકુર પ્રતિમાનો અનાદર કરીને તે પથ્થર પૂજ્યા, તે દિવસે ભજવાને કહ્યું, "માડું ઘર તો અનાદર છે, ત્યાં અનન્ત નીલિખા વસ્ત્રે અગ્નિત દીવા પ્રકાશે છે. સત્ય, શાન્તિ, દયા, પ્રેમ એ ઘરના સનાતન પાયા છે. જે પાથર પુત્ર ધરમાર વિનાની પોતાની પ્રજાને ઘર ન આપી શક્યો તે મને ઘર દેવા નીકળ્યો છે !" આજ કહીને જ્યાં તારી રાંક પ્રજ પડી હતી ત્યાં ભજવાનું ચાલ્યા ગયા. તારું મંદિર સુનું છે, સુવર્ણ ને અભિમાનનો પરચેટો જ છે.

રાજએ કેાપાલચાન થઈ કહ્યું. 'જે દુષ્ટ સાધુડા, માડું રાજ્ય છોડીને આ કાંઠે જ ચાલતો વા.' સન્ધ્યાસીએ શાન્તપરે કહ્યું, 'જ્યાં તે ભાતપતસત્ત્વ ભજવાનું દેશવટો દીધો છે ત્યાં ભક્તનેય ન દે.

—દે. વા.

....રામનામ ને આપણે હૃદયમાં અંકિત કરીએ તો તરી જઈએ....

‘નામો આધાર તેરે નામકો આધાર’ લગન ઘાઠ ન હોય તો જોઈ સેવું. ઉમથાં એ વસ્તુ મનમાં રખા કરે છે. તુલસીદાસજીએ તો નામ મહિમા ખૂબ ગાયો છે. નામ એટલે રામનામ અથવા ઈશ્વરનું નામ. અને તેમણે એમ કહ્યું છે કે રામ કરતાં નામ મોટું એટલે રામનામે દેહધારી થઈ ગયા તેને તો મર્યાદા હતી, તેનો દેહ નાશવત હતો પણ નામ અમર છે. રામનામે દેહધારીમાં ગુણોની મર્યાદા હતી, પણ રામનામે ઈશ્વરના ગુણની મર્યાદા નથી. તેનામાં ને ગુણો આરોપવા હોય તે આરોપી સકાય કેમકે ઈશ્વરના ગુણો અનંત છે તેથી જ તે ગુણાતીત છે એટલે ગુણથી ઉપર છે ગમે તે ગુણોનો સરવાળો કરીએ તો પણ ઈશ્વરના ગુણો પુરા ન થઈ શકાય તેથી તે ગુણથી ઉપર જ છે ના ? એવું ઇશ્વર નામ ને આપણે હૃદયમાં અંકિત કરીએ તો લવસાગર તરી જઈએ એમાં શક નથી એ નામ લેતા દુઃખ માત્ર ભાગે એટલે ગમે તે દુઃખ પડે તે આપણે સહન કરીએ આ લેવાની ટેવ આપણને પડી જાય તો આપણને ખીજી કશી જરૂર ન હોય. તેથી એ લગન રચાયું ને કવિએ ગાયું ‘મારે આધાર એક માત્ર રામ નામનો જ છે.’ બાકી બધું જુદું છે. ‘દેહનાં રનેડી સફળ સ્વારસિયા બે તે અગમ રહેશે રે’ સાથે માત્ર નામ લેતાં આવડ્યું હોય તો તેજ આવવો.

‘...પણ સવાલ એ ઉઠે છે કે નામ સેવાય કેમ ? હજારો વિચાર આવે પછી નામ સેવામાં શેા લાભ ? નામ લેવું’ તો હૃદયથી અથવા ન લેવું આ જરોર છે ને જરોર નથી. ને લોકોને બતાવવા સાડુ નામ સેવાય તો તેમાં કંઈ જ નથી. ઉલટું એ પાપ છે, કેમકે એ દોષ થયો પણ ને શુદ્ધ દાનતથી નામ સેવા માગે છે પણ નામ લેતાં ખીજા વિચારો આવ્યા જ કરે જી આમ છતાં થાકવું નહિ. વિચારો આવ્યા કરે તો પણ નામ રટયા કરવું એમ કરતાં કરતાં કોઈ દિવસ હૃદયમાં એ અંકિત થઈ જશે. નામનો મહિમા ગાયો છે તેનું કારણ જ એ છે અલણ ને ધૂરખ પણ નામ તો લઈ શકે. નામ લેવાનું તો એક પળમાં શીખી શકાય. પછી તો તે જપ્યા જ કરવાનું એમ કરતા તેની ટેવ એવી પડી જાય છે કે તે વિના ન જ રમે ખાતાં, પીતા સૂતા, જોડતા નામ રટણ હોય જ, એમ નેને ટેવ પડે છે તેને હૃદયમાં કિતરું કહેવાય. એવા મનુષ્યો યોગ જ મળી આવે છે, પણ તે દુઃખને તરી જાય છે.

સહુને બાધુના આશીર્વાદ.

‘નવજીવન’ એટલે ગાંધીજીનું અક્ષરરૂપ

આજથી ૫૦ વર્ષ પહેલાં તેની શરૂઆત એ યુગ-પુરુષને હાથે થઈ. ગાંધીજીએ અંગ્રેજી, ગુજરાતી તેમજ અન્ય ભાષાઓમાં ને સાપ્તાહિકો ચલાવ્યાં તેનું એક માનનર અને સિદ્ધાંતનિહ પ્રકાશન સંસ્થામાં કાગકર્મે રૂપાંતર થયું. ગાંધી સાહિત્ય ઉપરાંત વિદ્ય વિષય પાસાઓનું સારસાંકી દર્શન કરાવતું ચોક્કસ સાહિત્ય નજીવી કિમતે આ સંસ્થાએ ગુજરાતને ચરણે ધકેલ્યું છે. જાપકામ, ખાખણી, જોડણીની સુદતા અને સ્વચ્છ છપાઈમાં નવજીવનના પ્રકાશનને અર્પી જન એવી ગુજરાતી પ્રકાશન સંસ્થા આજે તો નથી. આમાં અપવાદ તરીકે ‘સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક’ પ્રકાશનો મણિવી શકાય. પણ તટસ્થતા, અને વધુ તો ધાર્મિક પાંથનું તેની પાછળ હોવાથી, ગાંધી-યુગમાં લોક જાગૃતિના જીવાળને ફેલાવનાર તો ‘નવજીવન’ જ. ગાંધી યાત્રાની વર્ષમાં તેની સુવર્ણ જયંતીને યોગ એક સુવેળ મણાય. સમિષ કાર્યકરો અને સુદાર વકીવટ આ સંસ્થાને મળ્યા જ રહ્યા છે. સાહિત્યના ક્ષેત્રે પણ નવજીવનનો ફાળો અનન્ય રહ્યો છે પૂર્વેનાતઃ અને ગ્વાતઃપોતર કાળમાં નવજીવને તે તે પ્રમાણે સામાન્ય જનતાને કુરનીય બળવી છે. ગાંધીજીએ ‘નવજીવન’ માસિક (અને ‘યગ ઈન્ડિયા’ અંગ્રેજી સાપ્તાહિક) ની શરૂઆત કરેલી ત્યારે તેમણે પોતાના વિચારોને રજૂ કરવાનું એક નિમિત્ત-વાહન તો પી રહ્યા હતા. આ તેમજ પાછળથી ‘હરિજન’ ‘હરિજનપ્રધુ’ના તત્ત્વો તરીકે પત્રકારિત્વની દુનિયામાં પણ ને કવિ તેમજ જગાડી તેના ફગ તરીકે અજનું બિજીળું અને ઉદીચ-માન પત્રકારિત્વ સાપડે છે. ગાંધીવિચારચરણીનું સાહિત્ય ચેકમથ મળે છે પણ તેમાં નવજીવનનો ફાળો વિવિધ અને પ્રવાહનુદા છે, તે કારણે ને ને સાહિત્ય ‘નવજીવન’ની જાપ નીચે પ્રથમ થાય છે તેની એક પોતીડી આમાં છે.

આમ્ય બચત

બેન્કોના રાષ્ટ્રીયકરણ પછી, હવે દરિદ્ર ગ્રામ-ડાલિ ઉપર જવા લાગી છે રાજગારીની તક માટે પણ ગ્રામકું ધ્યાન ખેંચતું બન્યું છે અને વડા પ્રધાનના તાજેતરના ઉચ્ચારણો આ વાતને સમર્થન આપે છે. આમ તો ગાંધીજી જીવ્યા ત્યાં સુધી ગ્રામડાં તરફ વળવાની હિમાયત કરતા હતા. તેમના એક જ સિદ્ધ વિનંતાજી એવા નીકળ્યા જેમણે ગ્રામડાને કેન્દ્રમાં રાખી તેની ઉન્નતિ અર્થે જીવન સમર્પણ કર્યું. ધર્મવાર એવું બને છે કે યોગ્ય સમય આપ્યા વિના આ વાત સમજાવી નથી. વસતિ વધારે અને બેકારીના બે પ્રશ્નોએ રાષ્ટ્રના જીવનને હચમચાવી નાખ્યું છે. ગ્રામડાનો પૈસો ગ્રામડામાં રહે અને રાજગારીની તેમજ લઘુ ઉદ્યોગોની વધુ ત્યા જ મળતી રહે એ કિવસો જેટલા વહેલા આવે તેટલું લોકશાક્ષી માટે ધડ છે. ખેડૂત અને ખેતી આપણા અર્થકારણના પાયા બની રહ્યા છે. ખેડૂતને આજે તેની બિપજનું વધુ વળતર મળે તો તે પૈસાનો બે રીતે દુરુપયોગ કરે છે કા તો શરેરમાં જમીને વાપરી નાખે છે અથવા સોનાના દારોનામાં રોકે છે અથવા વધુ કમાવાના હાથે ચડી બઈ સટાખેરી અને સંમહખેરીમાં રોકે છે અને વરથી મટકાનો જુગાર ખેલે છે. ગ્રામ્ય પ્રદેશમાં બેન્કોની સમવડો નહીં હોવાથી તે બચત તરીકે પૈસાને રાખી મૂકતા લક્ષ્યાંતો નથી બીજી કારણ નીરક્ષતા છે વાચતા લખતા આવડે નહિ તેવો પ્રજનો વર્ગ, પૈસાની આ પ્રકારની લેવડદેવડ જેમાં પોતાની સહીથી પોને લે-ઉપાડ કરી શકે, તેવી આવડતના અભાવે, તેનાથી દૂર રહે છે બચત સર્ટિફિકેટનું કારણિયુ તેને નાસડપલાગે છે; બચતની પાસણકથી તે નહકે છે પૈસાની લેવડદેવડમાં સહી ન મળે, અને યોગબાજુ આપવી પડે તેવી પરવશતા તેને પરવાતી નથી. અને તેથી જ તેનાથી

તે દૂર રહે છે, બેન્કોને આમણમાં લઇને, લોહાની આદત ફેરવી ઠરી તો એક કપરી કામગીરી અક્ષર-વાન આપવાની પથ્થુ રહેશે. પોતાના પૂરું લખી-વાંચી શકે તેવી સ્થિતિ ઊભી કરવી પડશે. ખેડૂતને પોતાનામાં આટલો આત્મવિશ્વાસ પેદા થાય તો જ બેન્કમાં નાણું રાખતા શીખે. જો કે બેન્કોને માથે હવે જો જવાબદારી આવી છે તે સ્પષ્ટ નથી. ચહેરી વિસ્તારમાં અને ગ્રામ વિસ્તારમાં બેન્કો ચલાવવી એ બંને અલગ બાબત છે કેમકે વળતર ન મળે અને માન સ્તાફનો ખર્ચ માથે ચડતો જાય તો રાષ્ટ્રીયકરણને સહન કરવાનું આવશે અત્યારે જે નાની બચત યોજનાનું ક્ષતિય સરકારી ધોરણે ચાલે છે તેનો બારીક અભ્યાસ કર્યા પછી, આશ્ચર્યજનકતા માનસિક વલણોને લક્ષ્યમાં રાખી આસ્તેથી કદમ ઉપાડાય તે જરૂરી છે.

આનંદ બચો !

રાષ્ટ્રસમૂહ દેશોના ૫૦૦ વિદ્યાર્થી-વિદ્યાર્થીનીઓનું એક ૧૬ તાજેતરમાં દિલ્લી આવ્યું ત્યારે 'ર ગયાળા' ખાતે ચોળએલા સમારંભમાં ધમાધમકી બોલી ગઇ-તોફાનો કપા-વિદ્યાર્થીનીઓ તરફ બેઠકમાં બેઠે નિર્લજ્જ વર્તોવ થયો અને આ બધું એટલા માટે કે લડન જતી વળતી મુસાફરીમાં ભારતીય પ્રતિનિધિઓની પસંદગી પ્રત્યે અત્યંત તાર જમગું એટલે, લડનથી સાત હજાર મોઢસની બસ મુસાફરી કરીને વિવિધ દેશોનું સ્વાગત માણતા આ વિદ્યાર્થીઓ અહીં આવીને છેવટે આ દેશ વિશે જે ખરાબ હાંપ અને અહીંના વિદ્યાર્થીના માનસને કડુતાઓ પરિચય પામ્યા તેથી દિશભરમાં રોષ પ્રગળવી ઊઠ્યો છે. શ્રવિન્દ્ર સરોવર જેવી ઘટનાઓ હવે દરેક સમારંભમાં ધવાની ચક્રવર્તીને વિચાર કો કાષ્ટએ અને પ્રયોજી દેએ કરવાનો છે. COMEX-INDIA ગ્રામ તો ખાનગી રાફે કરેલું આયોજન હતું અને આ ખનાવમાં સરકાર પોતાના હાથ ધોઇ નામે તો દોષા રોપણુ કેને માથે ? આપણે ત્યાં બાબકોની લીલાને કૃષ્ણ કોનેશના તોફાન સાથે સાકળીને તેમને અભાધિત અધિકારોની નેરવાઈ કામગીરીકારે પણ આપી છે અલગત અમુક જીમર સુધી જ આવકાને આ

છૂટ હોઇ શકે. કાલેજીયન અવસ્થા એ બાળકની જીમરથી વિશેષ છે-કુમારવસ્થાથી પથ્થુ આવળ છે. એટલે કોનેશના અગાધિત અધિકાર તેને રૂળી શકે નહિ છતાં કામગીરી સંપાદના આયોજનમાં કૃષ્ણ જન્મ પ્રસંગે, નાનમિર્ટી, યુવાન આધિ, બીપુરુયો અળીલગુલામ છાંટવા મડિ છે અને ઊભા થઇ નાચવા પથ્થુ માટે છે :

‘જય બોલો કોનેશલાલખી,
ઠાથી - ઘોડા - પાલખી !’

ત્યારે ઉમરનું બધન રહેતું નથી અને જાણે સમામડપમાં જ, એ વખતે વ્યાસપીઠ પર મિરાજેલા મહારાજની જાહેરાતથી જાણે કૃષ્ણનો જન્મ થયો હોય તેવું મોનાજનો માની બેસે છે. તો પછી દિલ્લીના વિદ્યાર્થીઓનો વાક કેટલો ? એમ પણ હોય કે દેશપરદેશના જે પાંચસો જેટલા મહેમાન વિદ્યાર્થીઓ ભારતને આવણે પધારેલા તેમને આપણી સંસ્કૃતિનો ખ્યાલ આવે અને નદમહોત્સવનું મૂલ્ય ભારતમાં કેટલું છે તે જાતાવવા “નંદ ધેર આનંદ બચો” નું રિહર્સલ કરું હોય ! આ પ્રસંગે દોષ દષ્ટિથી શા માટે નિહાળવો જોઇએ ? આવી સવગડ છે ત્યારે !

અતિકાર

ઉપર વિવેચનારના સદગત પ્રયુખ હો ત્રી બીન્દ જે નાનકડા સફૂના તેઓ વડા હતા અને છતાં જન્મના જે ચડન રાષ્ટ્ર સામે તેમણે બાથ બીડી તે કારણે એશિયાની એક નિરાટ બ્યક્તિ બન્યા. બકરી કાઢના ઊટ પેમે, તેમ વિવેચનામની ધરતી ઉપરથી ફેન્સોને વિદાય આપતા અમેરિકાને આવી કસાણા અને સ્થાનિક મજબાદોને લાલ લઇ, કારિયાની જેમ વિવેચનામના પથુ બે કામ પાડી રીધા. અમેરિકાને એ જ બી લશ્કરી સામગ્રી અને સેનિટાનું જાલ દક્ષિણ વિવેચનામમાં હાલવવા માંડ્યું, અને વર્ષો સુધી બેલમમારો ચાલુ રાખી, ઉત્તરના અદેશને હકારવા આકૃતિઓ પણ આપી તેનાથી ન તો ઉત્તરનું નેતિક જાણ વ્યૂંકું કે ન કોઇ લશ્કરી વિજય હાસલ થયો ત્રીને છૂપી મદદ ધણી કરી, રશિયાએ ખુલ્લે ખુલા મદદ કરી આ બધું છતાં

ઉત્તર વિયેટનામના લોકોનું ખમીર અણનમ રહ્યું અને પ્રેસિડન્ટ જોનસનને રોક્યો. ઉપર ચર્ચા ચર્ચા બંધ કરીને, શાંતિને રાધે જ આ પ્રશ્નનું નિરાકરણ રશે. તેમના અનુયાયી નિક્સન-સાહેબે ફોને પાછો ખેંચવાની ચરમચત્ર કરી છે. પરંતુ પેરિસમાં ચાલી રહેલી વાટાઘટકોમાં ઉત્તરનું વલખું ઝાઝક રહ્યું છે અને સામ્યવાદ સ.મે નાસેશીયલનું નમતું ફેટલી હાથે નેપવું તેનો કપરો નિર્ણય લેવાનું અમેરિકન પ્રમુખ ઉપર આવી પડ્યું છે. પ્રતિકાર કેવા હોઈ શકે તેનો જ્વલંત હાખલો હો ચી મીન્ડે પૂરો પાડ્યો છે.

દૂધ-ઝીડ યોજના

વર્લ્ડ બેન્ક અને વિશ્વસંસ્થા FAO ના સંયુક્ત ઉપક્રમે ભારતને ૧૦૦ કરોડ રૂપિયાને ખર્ચ વધુ દૂધ પૂરું પાડવાની એક યોજનાએ નક્કર સ્વરૂપ ધારણ કર્યું છે, અને તેની નીચે મુજબ, દિલ્હી, કલકત્તા અને મદ્રાસને આવરી લેવાનું લક્ષ્યાંક રાખવામાં આવ્યું છે. આ ચાર શહેરોની વસતિનો તિયાર કરીએ તો લગભગ બે કરોડ થવા જાય. શુદ્ધ દૂધની તેમની દૈનિક જરૂરિયાતનો અંદાજ અભિના બરા કપાળમાં ચડવી દે તેવો નીજો છે. આ યોજના ત્રણ માત્ર ચાર શહેરોનો જ ખ્યાલ રાખવામાં આવ્યો નથી. પણ દરેક મોટા શહેરને તેનો હાલ મધ્યે તે માટે ચોથી યોજનામાં પચાસ હજારથી વધુ વસતિવાળા શહેરોમાં ચોવીસ ડેરી પ્રોજેક્ટો અને ૧૪ માત્ર ડેરી કેન્દ્રો ઘર કરવાનો ઇરાદો છે. વસતિના ધોરણે આજે આઠાઈક દૂધનો વપરાશ ૪.૫ બોલ્સ છે. તે વધારીને ચાકા-હારી માટે ૩૨ બોલ્સ અને માંસહારી માટે ૧૦ બોલ્સ લક્ષ્યાંક તરીકે રાખ્યું છે. આજે જે ડેરીઓ ચાલી રહી છે તેને સંઘીન ધોરણે યુગ્મની જરૂરિયાત જીવી છે. યુગ્મરાતની જ વાલ કરીએ તો ભાવનગર, રાજકોટ, જૂનાગઢની ડેરીઓ જે કામગીરી જગલે છે તેમાં ઘણી જીણપો અને વિકાસની શક્યતા હોવા છતાં કામગીરી તદ્દન નિરાશાજનક છે. નર્મી પ્રોજેક્ટો ઘર કરતાં પહેલાં જે અસ્તિત્વમાં તેને કાર્પલમ ગતાવગતની એટલી જતાતી જરૂરિયાત છે.

ઘમકે ઘૂંસરમાળા

રાજકોટ મ્યુનિસિપાલિટીએ ગાડિઓએ જતી રાખવી એવો આમઠ રાખ્યો છે. ગાડુ અત્યાર સુધી નિર્ણય વાહન મનાયું છે. વળી તે એટલી મંદ ગતિથી ચાલે છે કે, કોઈ પણ જો ધ્યાન રાખે તો, કચડાવા વિના સ્વેર વિહાર કરી શકે. આમ તો જળદને રંગે ઘૂંસરમાળા લટકાવી દોષ તો ચાલ્યા આવતા ગાડાને ધણે દૂરથી તેના મુંદર રૂપાની ઘંટડી જેવા રજકારથી અંધારામાં પણ જોળખી શકાય. અને બત્તી ન હોય તો પણ ગમે તેવો છુડલસ માણસ તેના મીઠામધુરા અવાજથી ગાડાને પારખી શકે. આજકાલ ઘૂંસરા અદરૂપ ઘમ રહ્યા છે તેથી જ તો આ બત્તીની મોઠાણ જીભ ઘમ છે. ફેટલાક પૂછે છે બત્તી ક્યાં રાખવી? ગાડામાં તેને માટે Provision નથી. અરે ભલાભાઈ, ધોડાગાડીમાં હોય તો ગાડામાં કેમ નહીં? ધોડાગાડી જેવી વ્યવસ્થા ગાડામાં ન થાય? અમેરિકા મન્દ ઉપર પ્રયોગશાળા રચાયે ત્યારે આપણે એટલું ન કરી શકીએ કે જળદનું પૂહડું આમળાં જ શીંચડા ઉપર જતી થાય. બેટરીના સેલ ગોઠવીને પણ ઘમ શકે. ગાડાને જો ટાપરવાળા પૈડા નાખી શકાય તો બતાનો પ્રથ તો જલુ માકુમી છે!

મદારી અને માંકડું

ચીન અને પાકિસ્તાન જેવા દુસ્મનો સાથે કામ લેવામાં ભારતને નહિ દમ આવી જાય તે સ્વભાવિક છે. એક તો આપણે સીરી લીડીમાં ચાલવાવાળા રહ્યા. 'ભારત હંમેશાં મંત્રણા માટે તૈયાર છે' એવી જાહેરાત કરીને એમ માનીએ કે ચીન તથા પાકિસ્તાન એ સૂત્રના હિચ્ચારથી જ તૈયાર થઈ જશે. કોસિગિન હમણાં જ પેકીંગ અચાનક જઈ આવ્યા ત્યારે જ ખતર પડી કે રશિયા જેવી મહાસત્તા પણ નાકું પકડી રાખતી નથી. પાકિસ્તાન સાથેનો અત્યાર સુધીનો અનુભવ એમ સૂચવે છે કે તેની સાથે આડોગાઈ કરો તો જ તેની સાન કેઠાણે આવે છે. રશિયાને સૂચવેલું, કે ભારત-પાકિસ્તાન અફઘાનિસ્તાન અને ઇરાન વચ્ચે પ્રાદેશિક સહકાર લાવના હોવી એઈએ ત્યારે પાકિસ્તાને ઘમીને ના પાડી દીધી. તાજેતરમાં ભારત-

[અનુ. પૃથ ૨૭૯

[ખાપુછ કોષપણ નવો પ્રયોગ શરૂ કરે કે તરત જ, “એકાદી ન રખતે! એકે! અહમ્ , ખહુરુયામ્!” ની ઉચ્ચ સ્તિવાણા બાપુ એનો એપ આજ્ઞાસના વધાને લગાડતા પછી તેા એ પ્રયોગની વાતો બધે થવી હોય, એને લખતા જ પ્રશ્નો બાપુને પુછવા હોય અને બાપુ પણ શેષટમેર એના ઉત્તર આપના કોય બધે જામે એ પ્રયોગનો વા પ્રસરી જતો.

ખાપુછએ અમારે નેલર્મા આકાશદર્શન શરૂ કર્યું ત્યારે આજ્ઞમના નાના ગોમ બધા પર બાપુ એ વિશે જ પત્રોમા લખત લાગ્યા અને આજ્ઞમમા પણ બસ તારાઓની જ વાતો થવા લાગી એક પત્રમા બાપુએ લખ્યું “મારે સારું એ ઇન્વરલ્ડનું એક દાર થઈ પડ્યું છે અહીં આ વખતે એકા- એક એમ થઈ આવ્યું કે આકાશદર્શન એ તો એક ભારે સરસ જ છે તારા પણ આપણી સાથે મૂળી વાત કરી કરે છે ખીજ એક પ્રસંગે આ વિશે લખ્યું “જેવું આકાશ દેવચલે તેવા આપણે દેવચલ થઈએ જેવા તારા તેજસ્વી છે તેવાં આપણે તેજસ્વી થઈએ તેઓ જેમ ઇશ્વરનું ચક્રવર્તન કરતા જ છે તેમ આપણે કરીએ તેઓ જેમ પોતાનો માર્ગ એક ક્ષણને સાડુ પણ હોડતા નથી તેમ આપણે આપણું કર્મ ન હોડીએ”

નીચેના પત્ર પાછી ખાપુછ આકાશદર્શનમા કેટલો બીડો રચ થઈ રવા છે અને બીજને પણ એ રસમા લગ લેવા કેતા આપણી રવા છે એનો ખ્યાલ આવશે]

ચિંત્ર ,

તારાનો નકશો ઘણે જાણે આ સાથે ઉશે
તે ઉપરથી અખર પડશે

આઈ વાગે સુના સુના આવા ઉપર પણ જરા
પશિમે ને દિગ્ધિ ચાર ફેદર તારા ને તેની વચ્ચે
તણ એવું નેડા દેખાશે તેનું નામ મુગા એની
પૂર્વે ને દક્ષિણે મટ્ટ ચળકો તારો દેખાશે તે વ્યાપ
છે અને મોટો ફૂટરો પણ કહે છે એ બીલીટીમાં

પણ ઉપર નાના ફૂટરો છે, તે એકો મળકે છે
મુગાનો ઉપર અવુ નડા છે તે મિથુન
તેની ઉપર અવુ છે એને વેતનો અમ
ભાગ કહે એમા એક સુર લાલ તારો છે તેની જ
પરમે ફૂટરો હા છે તે લોગક જેવું જાગે છે
કહા જેવો તેનો છાં છે વેધના અપ આગની પૂર્વે
બહાકુદા છે આટલું એકાદી પછી ખીજુ લખીશ
આ તો સહેડુ છે તેમા જેટલો રચ પૂરીએ તેટલો

રસ પુરા પશુ આજ તો અટકે જ પુરાય એમ છે

૨ - - ૧

આપુના આશીર્વાદ

આકાશનું સામન્ય જ્ઞાન મેળવવાની જી કે જીડ ધર્યા તો ધડી તાર થયેલી, પશુ પાસે પડેલી પ્રકૃતિ મને એમા ન ખૂસ ૧ કે એમ માની લીધું એ માન્યતા વસ્તુતઃ જલેને યોગી મૈત્ર, પશુ જ્યાં લગી મારુ મન ભૂન ન જુએ ત્યાં લગી મને તો તે માન્યતા પ્રતિબંધ કરે જ

'૩૨ની સાલના જેટલા હેલ્લા માલમા એકા એક ધમક ધમક બાવડછિએ જ્યાં સહેને ધરતર છે તેનું નિરીક્ષણ હું કેમ ન કરું ? પશુની જેમ આખ માત્ર જુએ, પપુ જે જુએ તે વિદ્યાગ દરર જ્ઞાન તત્તુ લગી ન પહોંચે એ કેવું દુઃખજનક ? ધરતરની મહાન લીલ નીરખવાની આ તક કેમ જવા દેવાય ? આમ આકાશની જોળખ કરવાની જે તરફ લાગો તે હવે છિપાવી રહ્યો છું અને એટલે લગી આવ્યો છું કે આશ્રમવાસીઓને મારા મનમા બેઠતા તર યોના લાગીદાર બનાવ્યા વિના ન જ થાય

મારથુને મધપશુથી શીખવવામા આવે છે કે આપણા શરીર પૃથ્વી પાણી આકાશ, તેજ અને વાયુ નામના પચમહાત્મના બનેલા છે આ બધાને વિન આપથુને કંઈક જ્ઞાન હોતુ જોઈએ છતાં આ તત્ત્વો વિષે આપથુને બહુ ઓછું જ્ઞાન હોય છે અત્યારે તો આપણે આકાશ વિષે વિચારવાનું છે

આકાશ એટલે અવગણ્ય આપણા શરીરમા અતક શ ન હોય તો આપણે એક ક્ષણ પશુ ન જીવી શકીએ જેમ શરીરને વિષે તેમજ જન્મતને વિષે સમજતુ પૃથ્વી અનંત આકાશથી વીટાળેલી છે આપણે જો ચોથેર આસમાની રમતું જોઈએ છીએ તે આકાશ પૃથ્વીને છડા છે તે નક્કર ગોઠા છે તેની ધરી ૭૮૦૦ મઈલ લાંબી છે પશુ આકાશ પેલુ છે તેની ધરી માનીએ તો તેને અત નથી આ અનંત અવકાશમાં પૃથ્વી એક રજકણુસમ છે ને તે રજકણુ ઉપર આપણે તો રજકણુનું પશુ એવુ એક તુચ્છ રજકણુ છીએ કે તેની મજાતરી જ ન થઈ શકે આમ શરીરરૂપે

આપણે થયે છીએ એમ કહેવામા જરાય અતિશયોક્તિ કે અપોક્તિ નથી આપણા શરીરની સાથે સરખાતતા કીડી-સરીર જેટલું તુચ્છ લાગે છે તેથી ઉત્તરોગણુ પૃથ્વીની સાથે સરખાતતા આપણું શરીર તુચ્છ છે તેને મેહ રો ? તે પડે તો રોક રો ?

આ શરીર આમ તુચ્છ હેવા છતાં તેની મોટી કિંમત છે કેમ કે તે આત્માનું, અને સમ જીએ તો પરમાત્માનું - સત્યનારાયણનું - નિવાસ-સ્થાન છે

આ વિચાર બે આપણા હૃદયમા ધર કરે તો આપણે શરીરને વિકારનું લાજન બનાવવાનું બૂની બઈએ પશુ બે આકાશની સાથે આપણે યોગપ્રેમ યજ્ઞએ અને તેનો મહિમા સમજી આપણી અધિકાધિક તુચ્છતા સમજી લઇએ તો આપણો બધો મદ બનરી બધ આકાશમા જોવામા અવના અસખ્ય દિવ્ય ગુણો ન હોય તો આપણે ન હોઈએ ખગોળ વેત્તાઓએ ધડી શોધા કરી છે છતાં અકાશ વિષેનું આપણું જ્ઞાન નહીંવત્ છે જેટલું છે તે આપણને સ્પષ્ટ રીતે બતાવે છે કે આકાશમા સૂર્યનારાયણ એક દિવસને સારુ પશુ યોનાની જતદ્રિન તપશ્વર્ષી બધ કરે તો અપણો નાશ થય તેમ જ અદ્ર પોતાના શીત કિણો ખચી લે તો પશુ આપણા એ જ ઢાલ 'ધામ' અને અનુમાનથી આપણે કહી શકીએ છીએ કે શત્રિના આકાશમા જે અસખ્ય તારાગણુ આપણે જોઈએ છીએ તે બધાને આ જગતને નિલાવવામા સ્થાન ॥ એમ આપણો આ વિશ્વમાં બધા જીવોની સાથે બધા દેખાવોની સાથે બહુ માટે સખધ છે ને એકબીજાના આશ્રયે આપણે ટકીએ છીએ એટલે આપણે આપણા આશ્રનલાતા-આકાશમાં વિચારતા દિ ૫ મણી - નો યોદાકણુ પરિચય કરવો જ જોઈએ

આ પરિચયનું એક વિશેષ કારણ પશુ ॥ આપણામા કહેવા છે 'કુચરા દૂરથી રજિયામણા' આમાં બહુ તથ્ય ॥ ને ચૂર્ક આપણે દર દેહ ને આપણુ રક્ષણ કરે છે તેજ સૂર્યની પાસે જઈને આપણે બેસીએ તો તે ક્ષણે ભસ્મ થઇ જઈએ

તેમ જ આકાશમાં વસતા બીજા ગણેનું છે. આપણી પાસે રહેલી અનેક વસ્તુના ગુણદોષો આપણે જાણતા હોવાથી આપણને કોઈ વેળા કંટાળા આવે, દોષોના સ્પર્શથી આપણે દોષિત થઈ ચક્રાવે. આકાશસ્થ દેવગણના આપણે ગુણો જ જાણીએ છીએ. તેમને નિહાળતા આપણે શકતા જ નથી; તેમનો પરિચય આપણને હાનિકર થઈ જ ન શકે; અને આ દેવોનું ધ્યાન કરતાં આપણી કલ્પનાશક્તિને નીતિયોગ્ય વિચારોથી ભેટાઈ દૂર લઈ જવી હોય તેટલે દૂર લઈ જઈ શકીએ છીએ.

એમાં તો શકા જ નથી કે આકાશ અને આપણી વચ્ચે ભેટલા અંતરાય આપણે મૂકીએ છીએ તેટલે અંશે આપણે શરીરને, મનને અને આત્માને હાનિ પહોંચાડી છીએ. આપણે સ્વાભાવિક રીતે રહેતા હોઈએ તો ચોવીસ કલાક આકાશ નીચે રહીએ. તેમ ન થઈ શકે તો ભેટલા સમય તેમ કરી શકાય તેટલા સમય રહીએ. આકાશદર્શન એટલે તારાદર્શન તો રાત્રિના જ થાય. અને વધારે સારામાં સારું તે સૂતાં થઈ શકે છે. એટલે આ દર્શનનો જે પૂરો... લાભ ઉઠાવવા માગે તેણે તો સીધા આકાશ નીચે જ સૂવું જોઈએ. આલસાણ ભાઈ મકાનો કે ડાકો

હોય તો તે વિગત કરે છે.

બાળકોને અને મોટાંને નાટકો અને તેમાં થતાં દરમો જાણી જાણે છે. પણ જે નાટક કુદરતે આપણે સારુ આકાશમાં ગોઠવ્યું છે તેને એકે મનુષ્ય-કૃત નાટક પહેંચે તેમ નથી. વળી નાટકશાળામાં આંખ બંધે, ફેફસાંમાં સલિન હવા જાય, ને નીતિ ભગવાનો પણ ધણી સંભવ. આ કુદરતી નાટકમાં તો લાભ જ છે. આકાશ નિહાળતાં આંખને શાંતિ થાય છે; આકાશ નિહાળવા જહાર રહેવું જ જોઈએ. તેથી શુદ્ધ હવા ફેફસાંને મળે; આકાશ નિહાળતાં નીતિ ભગવાનું આજ લગી સાબળ્યું નથી. જેમ જેમ આ હૃદયી ચમત્કારનું ધ્યાન કરીએ તેમ તેમ આત્માનો વિકાસ જ થાય. જેને રોજ મેલા વિચારો, સ્વપ્નાં રાત્રિનાં આવતાં હોય તે જહાર સૂઈ આકાશ દર્શનમાં લીન થવાનો પ્રયત્ન કરી જુએ. તેને તુરંત નિર્દોષ નિદ્રાનો અનુભવ થશે આકાશમાં રહેલા ગણો કેમ જાણે હૃદયનું મુક્તવન કરતાં ન હોય, એમ આપણે બપોરે એ મહાદર્શનમાં જોતપ્રોત થઈએ ત્યારે આપણે સાંભળતા જણાઈએ છીએ જેને આંખ હોય તે આ નિત્યનવો નાચ જુએ. જેને કાન છે તે આ અસંખ્ય ગાંધર્વોનું મૂકગાન સાંભળે.

“વધારે દુઃખ હઈ શકશે તેનો વિજય નહીં” થાય પણ દુઃખ સહન કરી શકશે તેનો વિજય થશે.”

*

દલ શ્રદ્ધા

બાળકની મા પર જીવંત શ્રદ્ધા હોય છે. માના બોલામાં છે તો બાળક ડરશે નહીં. એમ જુઓ તો મા કોઈ એવી મોટી તાકાત ધરાવતી નથી. છતાંયે બાળક માને છે કે પ્રત્યેક પરિસ્થિતિમાં મા મારો જવાબ કરનારી છે. ઘરને આત્મ લાગી છે તો પણ બાળક ગુપ્તપણે પડ્યું રહેશે. મા તેને ઉપાડીને લઈ જશે તો ઠીક છે, નહીં તો તે ત્યાં જ પડ્યું રહેશે. બાળકની મા માટે આ જે દલ શ્રદ્ધા છે, તેવી આપણી ભગવાનને માટે છે? આપણે ભક્તિ કરીએ છીએ, તેનું નામ લઈએ છીએ; છતાંયે આપણે નિમગ્ન નથી, કોઈ પરિસ્થિતિમાં ભગવાન આપણને જવાબશે એવો અનુભવ નથી કરતાં. મા બાપ પાસેથી સાંભળ્યું છે કે ભગવાન છે અને તેથી આપણે જ કહીએ છીએ કે ભગવાન ‘છે.’ પરંતુ તે કોઈ જીવંત, સાક્ષાત્ પ્રત્યક્ષ શ્રદ્ધા નથી. તેવી શ્રદ્ધા રહી તો કોઈ પણ પ્રકારનો ભય રહેશે નહીં. અતંત નિર્ભય કરનારી કોઈ વીજ, આ દુનિયામાં હોય તો તે ભગવાનની ભક્તિ જ છે.

—વિનોબાજી

જો આંકે ન જાએ, વહ છુદાપા દેખા
જો ભડે ન આંકે, વહ જવાની દેખી

“આજપણુમા જ્યારે આ શેર પહેલીવાર સાબળ્યો હતો, ત્યારે દરોડાને કહ્યું હતું કે અરે! એમા આસોસની રી વાત છે? દલાવસ્થા એકધાર આવ્યા પછી ફરીથી કહી આવતી નથી જ? હા વસ્થા તો છુટ્ટીની નિશાની છે અને એ વસ્થા ના ફાવડા તો દરેક-આજુસ ભણે જ છે એ તો છુપનની એ વસ્થા છે જ્યારે આજુસની કાંઈ કદર થાય છે જ્યારે કોઈ ધમકાવતુ નથી અરે! કોઈ એવી વાત પણ જો કહેવાઈ ભવ કે જોતો કોઈ અર્થ જ ન હોય, તો પણ સાબળવાવાળા તો સમજી જ સેવાના કે-એ તો આપણને ન સમજાય

ધરમા ધરડા માણસોને જોના ત્યારે ખૂબ વિચાર આવતો આસી આવી ને ધૂ કપુરુશ્વસે થયું; આ સિવાય બીજુ કામ જ નહિ અને રવાળ પહોંચેલા કે દરેક માણસ તેની સામે ચૂપ રહેવામાં જ સલામતી સમજે તમે કાંઈ પણ વાત કરી કે વડીલો, કુધરસ ખાતા ખાતા લાગે દમકાવવા ‘ચૂ’ રહે । નાતે મોઢે મોટા પ્રાણિવા ભરે છે? જરા સ્થાન સમય જોઈને વાત કર સમજ્યો? —અને આ વખતે એવું જ લાગે કે જ્યાં સુધી આ છુટ્ટીમાં સલામત છે ત્યાં સુધી વાત કરવાનું ધ્યાન કે સમય મળવાનાં નથી વિશ્વાસ રાખજો છે— જાનામાનાં પ્રત્યુને પ્રાર્થના કરીએ છીએ કે એવા મુશારક ત્રિસ ક્યારે આવશે જ્યારે અમારી વડીલોમાં ગણતરી થશે । જ્યારે અમે નવજુવાનોને ધમકાવીને કહેશું કે ‘અરે ભાઈ! અમે આ તડકામાં વાળ સફેદ નથી કર્યાં સમજના! તજુખાં એક મોટી સીજ છે— તડીલોને ચીડવશે તો મોમવશે બરાબર

એક દિવસ એવો આવશે કે મારા વાળ પણ સફેદ થઈ જશે અને મને પણ લોકો ઝડ જણવા

લાગ્યાં પરિઠ વર્ષ દલાવસ્થામાં પસાર કર્યા પછી તો એમ જ લાગ્યું કે આ અવસ્થામાં જો મુસીંગત છે એવી દુનિયામાં ક્યાંય નથી, ક્યાંય હોઈ શકે જ નહિ ધરડા ચવાધો એટલું જ નુકસાન નથી થતું કે માણસ મથા માંવી ન થકે, ગરેરી ચૂસી ન થકે ઝીણાં અક્ષરવાળાં ચોપડી ન વાંચી શકે, પરંતુ તે રજન કાર્યક્રમોમાં પણ લાગ નથી લઈ શકેતો કારણ કે તે છુટ્ટી છે, ટૂંક છે અને તેમાં તેણે ચોખ્ખોમાંની માંડક ધરની એક નાનકડી કોટડીમાં ફેરી જેવી જિંદગી પસાર કરવી જુવાનીમાં તેને ગમે તે શોખ હોય, ધરડા થવા માટે તે શોખ તરફ આંખ ઊંચી કરીને જોઈ ન શકાય નહિતર લોકો એ જ કહેશે કે ‘હું દિમાગ ખરાબ થઈ ગયો છે શિશ્વડાં કપાવીને વાછડાંમાં ભળી જતુ છે’

હવે મારી તરફ જુઓ જુવાનીમાં એટલો બધો શોખ હતો ગાણ સાબળવાનો, નાચ જોતાનો— કે જેવી ખમર પડે કે ફલાણી જાપાએ ગાવા— નાચવાનો પ્રોગ્રામ છે તો તરત જ ખડુ કામ છોડીને ત્યાં પહોંચી જતો

હવા સળધી મારા પણ એ જ વિચાર હતો—જો ભાઈદરિએ કહેલા કે જો મનુષ્યને સાહિત્ય, સંગીત ને કળા તરફ આભિરુચિ નથી તે સાક્ષાત પણ છે નફરત પૂછકુ ને સિંગકુ નથી

પરંતુ હવે એવી કોઈ પ્રદેશિલમા જવાનાં હિંમત નથી થતી હતું મને મહિને જ મુંબઈની મહાનગર ગાવા ને નાચવાવાળી —અરે! બહુ મજનું એનું નામ હતું—અમારા શહેરમાં આવેલી નવજવાનો તો પોતાને સર્વસ્વ મળી રહ્યું છે એમ માની ખૂબ આનંદમાં હતા પરંતુ મારી ઠાલત—કવિના આ શેરને વારંવાર વાંચતો

ગજબ ઉસને છોડી, મુએ સાજ દેના,
જરા ઉઝ રહ્તા કે આવાઝ દેના

શેર વાંચતો ને દાંત પીસીને રહી જતો. આટલી સરસ ગાનારી-સુંદર વૃત્ત કરનારને ત્યાં હું એટલા માટે નથી જઈ શકતો કે હું બુઝૂર્ગ-ધું. કોઈ નોંધ જાય તો શું કહેશે? અરે, એ તો દીક-વેદી તો પછી કહેશે-પણ સહધર્મચારિણી શું કહેશે? - 'અરે, તમારો તો દિમાગ ખરાબ થઈ ગયો છે કે જીવનનો ઉલ્લેખ પ્રદર છે, હવે તો કાંઈ અચ્છલની વાત કરો! નાચ જોવો છે? નથી મોઢામાં દાંત-કાચરમાં પગ લટકાવીને બેઠા છો, તે હલુ સુધી જલસાઓથી પેટ નથી ભરાયું? કઈ જ્ઞાન-ધ્યાનની વાત કરો! આ કોણ તો બગાડ્યો હવે પરલોક તો સુધારો! હ દિવસથી મંદિરમાં ક્યા ઘાય છે-પાં તો એકે દિવસ ગયા નહિ ને નાચ જોવા જવું છે?'

હોયે, ભાઈ! જુદોને આજ કામ છે કે ઘરમાં માથા લપને જાય ક્યા કરે ને નહિ તો મંદિર સુધી ફરી આવે. મતોર જનનાં દાર તો બંધ કરી દીધાં છે, જેથી એને રંજનનો વિચાર માત્ર ન આવે. પરિણામ એ આવે કે દિલ મિચાડુ તકાવા કરે ને વિચારો કરે કે ક્યાવથી જે જાડુધ ટોપી મળી જાય તો એ પહેરીએ-એટલે અદશ્ય થઈ જઈએ. અને જો ટોપી પહેરીને ગાણાં સુણવાં, નાચ જોવા-પરંતુ અસંભવ! આ જમાનામાં જાડુધ ટોપી ક્યાં!

જે કોડા મને જાણે છે તેઓ સાક્ષી છે કે વસંતઋતુમાં મને પતંગ બિડાડવાનો કેટલો શોખ હતો! અને વસંતના તહેવાર આવે એ પહેલાં જ પતંગબાજીની ચર્ચા-વિચારણા શરૂ કરી દેતાં. ફક્ત એ વખતે ફક્ત એક જ ખ્યાલ મનમાં હોય છે કે સામા પતંગ બિડાડનારને બરાબર પાંઠ બાજુથી દબાવે, કે જેથી એને એમ ખ્યાલ આવે કે 'મને પણ કોઈ બરાબર બેટલો હતો!'

હવે તો વસંત આવે છે, પસાર થઈ જાય છે- પતંગ ચગાવવા મન ઘાય છે. પણ એ બને શી રીતે? અરે, એકવાર એક છેડરને જરા પતંગના દાવ પેચ શીખવવા કોસિયકરી ત્યાં ગયીમાંથી અરાજ આવ્યો કે 'જુઓ આ ઉપરે પતંગ બિડાડે છે?' અરે કોઈ એને પૂછે તો ખરા પતંગને

ઉપર સાથે શું સંબંધ છે? વળી પતંગને તો મારા જેવા હોસિવારનાં 'હાથમાં કેઈ' વાંધો નથી!

ગોળીના દિવસોમાં કેવા આનંદ કરતા? અત્યારે તો એ સ્વપ્ના જેવું લાગે છે. જન્યે અખીલ યુવાલ બિડી-રલાં છે, કપડાં રત્ન-મેરંજી થઈ ગયાં છે, રંજભરી પિચકારીઓથી એક-ખીબ રંગ ઉડાડી રલાં છે. હસી-મજક બિડી રલી છે, ખૂમાખૂમ ધાય છે-રંગ બિડી રલાં છે-બિડાડી રલાં છે...અહા! રંજીન મોસમ! રંજીન વાતાવરણ!

પરંતુ જુવાનીની સાથે આ બધી વાતોએ પણ વિદાય લીધી. હવે તો તાકાત શું છે કે હોળીના દિવસોમાં ઘર બહાર એક પગલું પણ રાખી શકાય! માટીનાં પતંગોની જેમ નવજવાને ને રંજે રમતાં જોઈ રહેવાનાં. લણીવાર એમ ઘાય છે કે એ યુવાનોની ટોળીમાં દાખલ થઈ જઈએ, તેમાં બળી જઈએ, અને મેટી બૂમ પાડું કે 'આજ રંગ છે! જે-જે-કોઈ બચે નહિ.....' પણ પાછો વિચાર આવે છે કે જુદોને આ વાત શોભા ન આવે. એથી અરમાનેનું ગળું પીસી ઘો-હજાર ઠંઠા ધાય તો પણ-હોળીનું એ રંજીન વાતાવરણ..... નહી... નહી...એ કાઈ દેખશે તો થઈ રહ્યું. અરે! જુલમ તો એ છે કે કોઈ એ વિચારતું નથી કે જુદો પણ આખરે છે તો માણસને! બેકાર બેઠાં બેઠાં તેઓ પણ તંત્ર આવી જાય છે. તેને પણ આનંદની ખીબની જેમ જ જરૂર હોય છે-એટલે તેને માફ કરી દેવું જોઈએ.

એ વર્ષે મયાં.. એકકોઈ સારા પ્રસંગ હતો કે ઘરવાળાં બધાંએ દરિયા કાંઠે બિગળી માટે જન્યું. ભરવાન જાણે છે કે જુવાનીમાં આવી કેટલી બિગળી કરી છે. કબાલી માછ છે, રંજા-પ્રજા ડાન્સ પણ નાચ્યાં છે. પણ કોણ જાણે આ વખતે શું થયું કે બિગળીમાં જવાની ના પાડી દીધી. 'વાત એમ હતી કે જુદાવરના આ પાટીમાં જવાની રજા આપતી ન હતી રહી રહીને ખ્યાલ આવે છે કે આ નવયુવાન છેકરા-ઠોઠરીઓ મારી હાજરીમાં આનંદ નહિ કરી શકે-મલે મારા મોઢે એ નહિ

કેદી શકે પણ દીલમાં જરૂર ખીજશે, કે આ શુદ્ધો અહીં ક્યાંથી ટપકી પડ્યો—હવે કાંઈ હસી-મજકની વાત નહિ થાય—ન ગજબ ગવાશે ન ગીત, અર્થાત્ પિકનિકની બધી મજા, જસ, ખલાસ ! જસ... મને લાગ્યું કે મારી પિકનિકમાં હજારી-પધાને ખટકશે, આ વિચારે હું ઘર પર જ રહ્યા. જુવાની-યાજોએ મનમાં ને મનમાં હું ત્યાં જ ન ગયો તેથી પરમાત્માને આભાર માન્યો હતો.

કુદાવસ્થા માટે એજ ચોગ્ધ છે કે જેના ખેલવા-કુદવાના દિવસો તેમને ખેલવા-કુદવા દેવા નહિ હો તેઓ ટોચાં મારશે કે કેમર વધે છે તેમ હોય પણ વધતી જાય છે.

પતાં ને શેનર જ સાથે તો પહેલેથી જ સંગમ. શેતરજની બાજુ રમાતી હોય તો મગલ શું છે કે અમે બધું જુલોને તેમાં ન લાગી ગયાં હોઈએ ! પણ હવે ગલી-મહોલ્લામાંથી નીકળું છું કાંધને શેતરજ—પછીયે રમતાં ભેંટીએ છીએ, પણ હવે તો બચીને નીકળી જવું પડે છે. અને જો એજ ખ્યાલથી કે જો આ રમત તરફ જો પ્રેમ છે એમાં જો જોશ આવ્યો તો રમવા જઈએ; અને જો જોઈને ટીકા દરે થઈ જશે કે ‘વાહ ! આતો વાસી કઢીમાં બિમરો આવ્યો ! અરે ! ધરડી ધોડીને લાલ લગામ....’

અરે ! એમ તો ખાચરમાં ઘણીવાર થાય છે. કે કોઈ એકાદ ફક્તી દૂમરી કે અસલ કાંઈ દાદરાં ગાઈ નાખુ....અરે ! એમ નહિ તો કોઈ જુલાયેવી ફિસ્મનું ગીત જ પાઠ કરી લઉં. પરંતુ એમ થાય છે કે કોઈ સાલળી જાય તો ? ..વળી મેંમાં આંખનાં નાખીને—પાછા—‘જવારો ને’—ચૂપ જ થઈ જઈ છું.

અરે ! હજુ આ ઉચરે પણ હજારો નીજો યાદ છે જેને ગણગણવાની ઘણીવાર હોય થાય છે, પણ એવો તો ડર લાગે છે કે કોઈ એમ કહેશે તો, ‘જુદાજી આખરી અવસ્થામાં રોમેન્ટિક થતાં જાય છે—એવા એવા શેર બોલે છે કે જુવાનીમાંજો કાન પકડી લે...’

થોડા દિવસ થયા. એક મજલિસમાં દાગ દહલવીનાં આ શેર બોલવા છજીયા થઈ. પણ જરા વિચારીને ચૂપ થઈ ગયો. શેર હતો :

હવેસે વાકિક ન થે, ગમસે રાનાસાઈ ન થી,
વેં લી કયા દિન થે, તબિયત જબ કહી
આઈ ન થી.

આપ સૌ કહો કે જો આ શેર હું બોલ્યો હોત તો લોહી શું કહેત ? ‘વાહ ! સાહેબ, વાહ ! વાળ સફેદ થઈ ગયાં પણ તબિયત મજબૂત છે—રસ્તી જલ્દ પછ લેકિન જલ નહિ ગયા—નવજુવાનોને પણ મહાત કરી દીધા. વાહ છ વાહ ! છુટા-પામાં પણ ભારે સૂઝયું !’ વગેરે વગેરે ઘણું કહેવાત.

એક સાંજે તો અજબ વાત થઈ. ચહેરના એક બહેતરીન સિનેમામાં શેક્સપિયરનું મથહૂર નાટક રોમિયો—જુલીયટની ફિલ્મ ચાલતી હતી. લાખો યતન કર્યા પણ સજર ન રહી શક્યું. જુવાનીયા-જાણી બચીને સિનેમા હોલમાં દાખલ થઈ ગયો. ફિલ્મ શરૂ થવાને થોડીવાર હતી. થયું શું કે દરેક જુવાનીયા મારી સામે ધૂરધવા લાખા. કેમ જણે મારાથી જુલમ-પાપ ન થઈ ગયું હોય ? પાછળથી અવાજ આવ્યો—‘વાજ સફેદ થઈ ગયા પણ દિલ તો તાજુ છે.’ આ સાલળીને હું તો તમતમી બીઠ્યો. ત્યાં બીજાએ કહ્યું : ‘અરે ! હજુ ઉંમર શું છે ? કુધિયાં હાત પણ તટયા નથી...’ દાંતની વાત સાંભળતાં મને મારા બનાવરી દાંત યાદ આવી ગયાં.

મનદરવલમાં લાઈટ થઈ, તો મારા જોળખીતા જુવાનિયા મારી બાજુમાં બેઠોડાં બેઠા. મને જોઈને બોલ્યા : ‘અરે ! આપ અહીં ક્યાંથી ?’ મેં સરમાઈને જવાબ આપ્યો : ‘જરા બેઠા બેઠા’ જમરાટ થવા લાગ્યો તો અહાં આવ્યો આવ્યો : ‘તેઓ મને કહેવા લાગ્યા : ‘કહો છું ! જુલીયટ પસંદ આવી ? જરૂર પસંદ આવી જ હોય ને ! ખાસ કરીને આવી ફિલ્મો આપ જેવા ટુકો માટે જ રેવાર કરવામાં આવે છે...અમે ટોકરો તો નકામા આવી જઈએ છીએ.’

જસ તે દિને દિ ને આજની ધડી-હું કેદી

ફિલ્મ જોવા ગયો નથી. તો સાહેબ ! હવે તો ખબર પડીને કે વૃદ્ધાવસ્થાની શું કિંમત છે ? મારા વિચાર પ્રમાણે તો વૃદ્ધાવસ્થા એટલે કેદખાતાનું બીજું નામ. આપ ધરડાં છો એટલે રેસકોર્સ ન જઈ શકો-અમે તેટલી ઇન્ડા ચાપ તો પણ પ્રાઈ મહેફિલમાં ન જઈ શકો. વૃદ્ધાવસ્થા પડખાપાની જેમ પાછળ પાછળ આવે છે. સ્ત્રી-ધરા ૧-સો-દર્જની ભૂલથી પણ જોવાત કરી તો તુકાન જાગશે. લોકો તમને 'લહેરીવાલા-રસિકખાણુ' કહાને નવાજશે. સારું ખાવાનું તમે ન ખાઈ શકો-કારણ વૃદ્ધ છે ! સેર આપ નહિ બોલી શકો-કારણ તમે ધરડાં છો-વાળ સહેલ થઈ ગયા છે ! સરકસ-થીએટર તમે ન જઈ શકો કારણ તે જુવાનો માટે છે ફક્ત એક વાત આપ કરી

શકો, તે એ કે જોશ સ્વીડાખાદીની મશહૂર નજમ:

‘મુઝે બેસાખતા અપની જવાની ચાદ આતી હૈ વારેવારે બોલી શકો ને બોલીને આતંદ લીધાં કરો. હયો, હુ પણ એ જ નજમતો એક ! બંદ વાચીને-જુવાનીની ગાદ તાજ કરુ’ :

મેરે ખવલત કહેમે કાંપને લગતે હૈ જખ સાએ હવા આતી હૈ મુરઝાએ હુએ, લમહોકો મહકાએ અમકે ઊઠે હૈ જતને ચાદયે ચાદોમે ગહના એ તસવ્વરમે નિખાર આતે હૈ, જખ જુદાંકો મિખરાએ તમના જખ અપેરેમે છુત્ર બાતી જલાતી હૈ મુઝે બેસાખતા અપની જવાની ચાદ આતી હૈ.

જીવાતમા અને પરમાતમા

મનુષ્ય આત્માનો શુભિગ છે, પરમેશ્વરનું સત્તાન છે- હિંદુ વિચારકો મનુષ્યની બધ દશા માયાને કારણે, થયેથી માને છે, ને ખિન્ની ચિન્તકો તેને આદમ અને ઇવાના પતનનું પરિણામ ગણે છે- તેમાં તેઓ એટલું જ કહેવા ઇચ્છે છે કે મનુષ્યનો જે અતરવમ આત્મા છે, એનો જે જીવનદાતા છે, તેનાથી ને વિખૂટો પડી ગયો છે, તેની સાથેને સબધ ગુમાવી બેઠો છે, વર્તુળવા ફેન્દ્રમાંથી ચત્રીને પરિધ પર જઈ પડ્યો છે. તે જ્યારે પ્રાકૃતિક જગતમાં રચોપરચો રહે છે ને તેમાં જ ગરકાવ થઈ જાય છે ત્યારે તેની ભારે દુદૃશા થાય છે. તે પોતાના પ્રાણુદાતા પરમાત્માની ઘસેતીના ઈનકાર કરવા લલચાય છે, તે એમ માને છે કે મારી ઘસેતી કેવળ કુદલને આભારી છે, ને હું આ જગ જગતનું જ સત્તાન છું, મનુષ્યને, જેમ મુક્ત કરીને નરના નાસામણુ થવાથી છૂટ છે તેમ કુકર્ષો કરીને સામે છેડે યથોચવાની પણ છૂટ છે. તેને જે પોતાનો અપભ્રાવ થોપવા ઈશ્વરથી વિમુખ બનવું હોય, તો તેને સાડુ પણ રસનો મોઝવો. ■ ઊર્વશ્યને ચાલી, ઈશ્વરપદ સુધી પહોંચવાની ચકિત માન્યતા છે, છતાં જીવનમાં પોતાનું સ્વતંત્ર વ્યક્તિત્વ લિહ કરતાં જાય છે ને પરમાત્માપદથી ચ્યુત થાય છે. ઈશ્વરથી વિખૂટો પડે છે, તેને લીધે તેના અતર- માની એકના છિન્નચિન્ન થઈ જાય છે. અતરમાં પરમપરિણામી વિચારોને વૃત્તિઓનું ગુમુલ, મુલ્ક જાય છે ભારે અપાધૂનો ફેલાય છે.

છતાં એના દલપમાં અતરમાં પરમાત્મા બેઠો બેઠો પોતાનું કામ કરી રહ્યો છે, એટલે તેવામાં પરમચકિત સાથે એકા સાધવાનું સામર્થ્ય તો પટેલું જ છે. આ અતરમાં આત્મા-અવસા કરો કે જીવ- નનો નિર્માતા, મનુષ્યના અતરની વૃત્તિઓમાં નિયમ અને સુલ્કવસ્થા વારે છે; ને તેના અતરને છિન્નચિન્ન થઈ જતું રહે છે.

- ડૉ. રાધાકૃષ્ણન

વંશગ્ય વિભૂતિ

ખર્માના મહાન રાજવી ક્ષીંબા દેશવિદેશમાં પોતાના આત્મચાલન માટે ગ્રન્થાત ક્રતા, તેઓ જતક વિદેહીની માફક વૈભવની વિશાળ જળધારામાં વિલાસ વચ્ચે રહેતા હતા છતાંય કમળની માફક નિર્લેપ હતા.

એક સિન્ધુને આ વાત જાણીને મનમાં અનેક તર્ક, વિતર્ક થયા. 'માનવ અને આટલી વિલાસિતા વચ્ચે કેવી રીતે નિર્લેપ રહી શકે? અમે દુનિયાના તમામ વૈભવોને ત્યાંથીને ફરીન જીવન જીવતા હોવા છતાંય મનમાં કામતી આવિઓ પ્રગટે છે. સરીરનાં રોમ રોમ કાઠ વાર આવેગના વેગથી ઊભાં થઈ જાય છે. એકાંતમાં અનેક લલનાઓની આકૃતિઓ ઉપસી આવે છે તો આ તો ખુદ બૂઝાઈઓના વચ્ચે જ છે. જરૂર લોકો રાજ્યને ખુદ કરવા માટે જ સત્ય બૂંધાવી અસત્ય બોલે છે. હું તેની જાતે જ તપાસ કરવાનો.'

સિન્ધુ રાજમહેલમાં આવ્યો. ચારેબાજુ અનેક વૈભવ ને વિલાસના સાધનો જોઈને તેની પ્રતિતી દઢ થઈ.

'રાજ્ય આને આખાએ દેશમાં આપની કૃપાલાવના માટે બોલ્યાસા થઈ રહી છે. આપ દેહધારી હોવા છતાંય આત્માના આનંદમાં રમે છે તેમ બધાય કહે છે. છતાંય મારે મન આ બીના વાસ્તવિકતાની કસોટીમાંથી પસાર ના થાય ત્યાં સુધી કાલ્પનિક હોય તેવી જ છે.'

રાજવી સિન્ધુની વાત સમજી ગયા. તેમને જાંબા ને સુંદર આસન ઉપર બેસાડી સ્વાગત કરી સિન્ધુને કહ્યું: 'આપનો જવાબ મારે આપવો એ મારી ફરજ છે. પણ તે પહેલાં આપે એક કામ કરવાનું રહેશે. સર્જ પડવા આપી છે. વિશાળ મારો મહેલ છે. આપ તેને જુઓ. રાત્રિ યાંત્રિકી વિલાસો ને કાલે સવારે આપને હું જાણીશ. પણ એક ત્યાત

ખ્યાન રાખજો. આ દીપક આપને હું આપું છું. તે જોના હાથમાં હોય છે તેને રાખ જેવું જ અડી માન મળે છે. માટે તે ખુલાસ નહીં તે જોજો. નહીં તો અડીના ચોકડીઆતો. આપને મારી નાંખશે.' વાત કહીને રાજા ચાલ્યા ગયા.

સિન્ધુ તો આનંદમાં આવી જઈને દીપક લઈને ફરવા નીકળ્યો. પણ પવનની લહેરો ચાલુ હતી. ચારેબાજુ તેણે હાથની આગળ કરી. ચાલ ધીમી કરી નાંખી ને જીવને સાચવતો હોય તેમ ધીરેધીરે તે રંગ મરેલ જોવા લાગ્યો.

એક રમમાં અનેક માનવો ભેમાં મળીને યરાળ ને ચિષ્ટ શ્રોજનની મહેરિસ જમાવી રહ્યાં છે. સિન્ધુને જોતાં જ તેઓ ઊભા થઈ સિન્ધુને આવકારે છે.

'આવો જરૂરના અમૃતને આરુદ્રાશો.' તેઓ કહે છે.

'ના જાણ-ના, હું આપની સામે બેસું ને પવનના આપટાથી આ દીવો બૂંધાઈ જાય તો મારું મોત આવી જાય.' ને તે આગ્રહ લાગે છે.

બાજુમાં જ એક વિશાળ ખંડ છે. તેમાં અનેક સ્ત્રીઓ અવનવાં વરો પારિધાન કરી બેસી છે. રંભરાયની દોળા ખેલાઈ રહી છે. સિન્ધુને જોતાં જ તેમાંથી અતિલાવણ્યવંત ચારરાંચ સ્ત્રીઓ ઠોડી ને સિન્ધુને કહ્યું: 'આવો અમે આપની જ રાહ જોઈએ છીએ. આપના તરફ આ મહેરિસ અધૂરી છે. આ સુંદર દેહ પ્રત્યે આપો છે તો તેનો ચોગ્ય ઉપયોગ કરી લો' સખ્તો સ્વાંશજતાં જ સિન્ધુ ત્યાંથી ચાલતી પકડે છે. 'રખે આ દીપક બૂંધાઈ જાય તો' તે જ ખ્યાલ તેના દિલમાં રમ્યા કરે છે. આગળ જાય છે ત્યાં એક રમમાં નાચગાનનો જલસો જામ્યો છે. 'પંદલ માલ' ના ખુશરોથી વાતાવરણ લરાઈ મથે છે. અત્તરોની મહેલ દિગ્માનને તર બુનાવે છે. સાય-

ધના અણકાર વાતાવરણમાં પૂરાઈ લિશ્મુના કાનને
ભરી દે છે.

લિશ્મુને જેતાં જ બધાં જીવા મધ ત્રયા.
માનારીએ તેમની પાસે જઈ કુરનીસ ભળવી ને
અંદર આવવા કહ્યું. પણ લિશ્મુ તો દીપકને સાચ-
વતા ભાગ્યા.

થોડે દૂર ત્રયા ત્યાં એક વિલાસ ખંડમાં
દહેરના ડાહ્યા માનવો, વિદ્વાનો, વેપારીઓ અને
રાજદારીઓ ચર્ચા કરી રહ્યા હતા.

‘અરે આવો, અમારે તમારી જ જરૂર હતી.’
લિશ્મુને ખાશ્વે જેઈ એક ભાષણે કહ્યું.

‘ના ભાઈ ના, કહેતા લિશ્મુએ ત્યાંથી ચે
ચાલતી પકડી.

બાળુમાં જ એક નાનો રમ હતો. તેમાં
પથારી કરેલી રોધાર હતી. લિશ્મુ તો તેમાં પૂરાઈ
ગયો. ખાશ્વે બૂંધ કરી દીધું. પથારી હોવા છતાં
તે સૂઈ ના શક્યો. પવનની લહેરો આવી રહી હતી.
દીપક બૂંધાઈ જવાની ખીક હતી.

સવાર થયું ને રાજા આવી ચડ્યા.

‘લિશ્મુ, રામદેવનાં આપને કેવી મળ આવી’
ઔપચારિક વાતો પછી રાજાએ પૂછ્યું.

‘શહેનશાહ જીવનમાં કદી ના જેવું હોય
તેવું વાતાવરણ હતું. પ્રત્યેક ડગલે ને પગલે ભોગ
વિલાસ પડ્યા હતા છતાં આપે જે દીપક સાચ-
વવાનું કહેલું તેના લીધે કું કયામાંએ ભાગ ન લઈ
શક્યો. પાણી હોવા છતાં પી ના શક્યો. અન્ન
હોવા છતાં જૂંધ્યો રહ્યો.

‘તો આપના પ્રશ્નો પશ્ચ એજ ઉત્તર છે.
જીવને શાક આપનારી અનેક વાનગીઓ હાજર
હોવા છતાં જુ’ તેને આરુણી. મહેર નથી. નૂલ ને
રંગની મહેકો રોજ ભમતી હોવા છતાં કું તેમાં
દિલથી ભોડાઈ શકતો નથી ને રાજકારણની સજાઓ
રોજ મળે છે કું પણ તેમાં ભાગ લઈ શકતો નથી.
કારણ કે પ્રભુએ આપેલાં આત્માનો દીપક જુગલ
ન ભય તે જોવાની પ્રથમ જવાબદારી મારા ઉપર

છે. કું રહું છું, રાજભવનમાં છતાં અંતરની ભયોત
જાળી ના પડે’ તે માટે ભગ્ન રહું છું, ઉંધમાં
પણ તે ક્યાંક અધોપ થાય તે ભયે રંગી તળાઈ-
ઓમાં પણ ભરતો પડ્યો. રહી તેના અજવાળે
પ્રભુનો રાહ શોધવા પ્રયત્ન કરું છું.’

અનેક વેલવોના વમળમાં રહેવા છતાં વાય,
કાઠ, મનને નિશ્ચ રાખવાવળી વિરલ વ્યક્તિઓ-
માંની એક રાજાને લિશ્મુ પ્રેમથી નમી પડ્યો.

સત્ય માટે સમર્પણ

હજુ તો સ્પાટાની ગાદીએ બેસે તેને થોડાક
જ મહિનાઓ થયા હતા. ને એ થોડા જ મહિનામાં
તેણે કુનેહથી કામ કરીને રાજ્યભરમાંથી અરાજક-
તાની અધાધૂંધીને હટાવી દીધી હતી. તેની વાક
પટતા ઉપર સ્પાટાના નમરજનો ખુશ હતા. અમ-
લદારો અને અધિકારીઓ આવા રાજવી મળવા
મલ્લ પોતાને ધન્ય માનતા હતા.

પણ થોડા દિવસથી એક નાની વાતે આ
મહાન રાજવી લાઇકર્સને દિધામાં મૂકી દીધા હતા.
એણે સાંભળ્યું હતું કે જે પોતાને સ્વાસ્થ્ય ભાષ
પાસિડિટિસ જેના ઝોચિતા અવસાનથી પોતે
ગાદીએ આવ્યો હતો. તેની ઓ સગમાં હતી અને
તે વાત ખરી હોય તો ગાદીને વારસ ખરેખર તે
જ હોવો જોઈએ.

અનન્ય વિચારોની ગડમથલ પછી તેણે
બહેર કહ્યું. ‘સ્પાટાના નમરજનોને જીવવતા આનેક
થાય છે કે ગાદીને ખરો વારસ જન્મે ત્યાં સુધી
આપણે રક્ષક તરીકેની જવાબદારી અદા કરીએ.’

ને તુર્ત જ લાઇકર્સે પોતાના ચરીર ઉપરથી
તમામ રાજચિન્હો ઉતારી દીધાં. પોતે રાજ્યનો
રક્ષક બની ગયો.

આ વાત પોસિડિટિસની પત્ની કે જે સત્રમાં
હતી તેને ના રૂપી એક દિવસ બધાં માનવો શાંતિથી
સૂતા હતા ત્યારે તે લાઇકર્સની પાસે પહોંચી.

‘કાણ?’ ઝોચિતા સમીધી જળપ્રતે ભગી
જતાં લાઇકર્સે જોવી ગઈયો.

‘એ તો હું આપના ચરણોની રજા ખનવા આપની પાસે આવી છું. આપ રાજગાદી ત્યાંજો તે મને ઈષ્ટ લાગતું નથી.’ હસીને મધુર લહેકામાં તે બોલી બહી.

‘ગાદીનો ખરો વારસદાર હોય અને હું રાજગાદી ભોગવું તેમાં સ્પર્ધાના નગરજનોનું ને દિલમાં રહેલા આત્માનું મને અપમાન લાગે છે.’

‘પણ મારું કહેવું છે કે આપ રાજગાદી છોડો નહીં. સ્પર્ધાના નગરજનો આપના ઉપર ખુશ છે. તે કદાપિએ આપને હટાવવા પ્રયત્ન નહીં કરે. ને સાથે સાથે આપ મારો પણ સ્વીકાર કરો. આપ જાણો છો કે હું સ્પર્ધાની સ્પષ્ટલનાઓમાંની એક છું.’ શબ્દો લાઇકર્ગસના અંતરના ગિંઝાણ સુધી પહોંચી ગયા. તે કંઈ જવાબ આપે તે પહેલાં જ તેણીએ આગળ ચલવ્યું.

‘આ ગર્જનો નાશ કરતાં મને આવડે છે. પછી તો તમારો ને મારો રાહ ચોખ્ખો જ છે.’ કામથી પીડાતી તે લાઇકર્ગસને તાણી રહી.

લાઇકર્ગસ સમયને સમજી ગયો. તેના મનમાં વિચારનો એક તેજ લીસોટો ઝખડી ગયો ને તુર્ત જ તેણે કહ્યું : ‘રાણી, આપની વાત ખરાબર છે. પણ ગર્જાપાત એ માનવના રૂપને ખંડિત કરે છે. આપ ગર્જ જન્મે નહીં ત્યાં સુધી તેને રાખો. હરો-ફરો ને મોજ કરો. આ બાળક જન્મશે કે તુર્ત જ હું તેનો નાશ કરાવીશ. પછી આપણે લગ્નથી બેઝાતાં ક્યાં વાર લાગવાની છ ?’

‘વાત રાણીના દિલમાં બિતરી ગઈ. એ તો દિવસોને મહિનાઓ ગણવા માંડી.’

લાઇકર્ગસના મનમાં ધણીએ વાર રાણીનું સુંદર શરીર ને રાજગાદીનાં વેશવસ્ત્રો વિચારે - આપણાં તેનું મન ડોલી બિઠતું. પણ આત્મા તુર્ત જ કંકણી બિઠતો. ‘આ જગતની તુચ્છ ગણ્યતા વસ્તુઓ માટે, હૃદયનું ઢિર વેચે છે ? આત્માના અવાજને દાબે છે. ને તુર્ત જ તે સલામ ચંપ જતો.

‘પ્રસવના દિવસો નજીક આવતા ગયા. લાઇકર્ગસે રાણી પાસે જઈને કહ્યું : ‘હવે આપ આપની

પાસે સારા માનવો રાખો જેથી કરીને સારા માણસોની ઠાઠરીમાં કચેલું દુઃકૃત્ય પણ મુકૃત્ય ગણાશે. નગરજનો બાળરાખના મરણની વાત સત્ય માનશે.’ વાત રાણીના ગળે બિતરી. લાઇકર્ગસે ખાસ પોતાના વિશ્વાસુ માણસો મૂકી દીધા. રાણીની તમામ કિંવાઓ ઉપર સખત ચોક્કાપહેરો રાખવા કહ્યું. ને કહી રાખ્યું ‘પ્રસવ પત્તા પછી બાળક આવે કે બાળકી હું જ્યાં હોઈ ત્યાં લાવવો.’

એક દિવસ નગરના આમંત્રિત માનવો સાથે તે ચર્ચા કરી રહ્યો હતો. ભોજન મેગાવડો પણ ચોખ્ખો હતો. ત્યાં એક દાયણુ તુર્ત જ જન્મેલા બાળ રાખને લઈ દાખલ થઈ.

હજી બેર લાઇકર્ગસે તેને જિંમકી લીધી. ‘આ આપણા ભવિષ્યના મહારાજા’ કહીને બધાની વચ્ચે મૂક્યો.

ને તે મેટાં થયો ત્યાં સુધી સંપૂર્ણ થઈને-શાહ ખનવા લાયક તથામ સહયુક્તો ને વિદ્યાઓ તેને પ્રેમથી સિખવી.

પોતાના હાથે જ લાઇકર્ગસે બાળરાખને રાજ તિલક ક્યું.

સ્પર્ધાના નગરજનો તે વખતે લાઇકર્ગસના આ અદ્ભૂત મુલો ઉપર જયજયકાર કરી બિઠ્યા. કહેરા લાગ્યા. ‘કામને સંપૂર્ણ છતી વૈરાગ્યમય મન કમળી છતી જતાર આ સ્પર્ધાની પ્રથમ વ્યક્તિ છે. સંતોની સાધના

તપસ્વી જુનુન મિસરીના હૃદયમાં સંત-સમામમની અનલક જૂખ હતી. નગરમાં, જંગલોમાં કે પર્વતોમાં જ્યાં સાધુ-સંતો હોય ત્યાં તે દોડી જતા. ને યાન અચૂતની સામગ્રી કરતા.

એક વખત તેણે સાંભળ્યું : ‘એક સંત થેડે દૂર ઝડ ઉપર બેઠા મસ્તક લટકાઈને દિવસો વ્યતિત કરે છે.’ વાત સાંભળતાં જ તેઓ દોડી ગયા. જઈને જુલે છે તો અદ્ય વસ્ત્ર પરિધાન કરેલ એક સંત ઝાડની ડાળી ઉપર બેઠા મસ્તકે લપટે છે.

‘સંતજી, આવી આકરી તપશ્વર્કા ! દેહને

નકામો હું શા માટે આપો છો ? મનને એકાગ્ર કરવાનો પ્રયત્ન કરો.' જુનુન મિસરીએ જમને સંતને કહ્યું. શબ્દો સાબળતા જ સંત તો હસ્યા. 'બાઈ— હું' સંત નથી. સંત તો સામે ટેકરી ઉપર વસે છે. હું તો માત્ર સાદો માનવી છું. પશુ આ મન વારંવાર પ્રભુ ભજનમાં લાગવાના બદલે વિચારિત થઈને ખાવામાં, સારી વસ્તુઓ ભેગામાં ચોટી છે તેથી હું તેને શિક્ષા કરી રહ્યો છું. તેને કડી રહ્યો છું' કે અસ્લાહ સિવાય બીજું કશું એ આપણે વિચારવાનું નથી. ને વિચારીશ તો આવી દશા કરીશ !'

મિસરીના મનમાં કુવહલ જગમું આના કરતાં થે સારા સાધુ સામે ટેકરી ઉપર ?

તે તો દોડતા ટેકરી ઉપર ચડી ગયા. જમને જુવે છે તો એક નાની ઝૂંપડીમાં એક દુધીર જેવો દેખાતો માનવ બેસે છે. તેનો એક પગ કપાયેલો છે. તેના ઉપર અસહ્ય છવાત ખદબદ છે.

'અરે આવો આપનો પગ ને આપને ઘૂંચા નથી ઉપજતી ?' કમકમાટી આવે એવા પગને ભેગાં જ તેમણે કહ્યું.

'ના, બાઈ આને ભેગુ છુ ને મને અનહદ ચાલિ દિવસ ઉભરાય છે. મન માત્ર ઝૂંપડીની બહાર જતું અટકી જાય છે'

'એમ કેમ ?'

'ત્રીસ વર્ષ પહેલાં હું' જુવાન હતો. પશુ લગન તો મને અસ્લાહના નામની લાગેલી જ. તેથી હું બહી જ રહેતો ને પ્યાન ધરતો એકવાર સામેની કેડી ઉપરથી મેં એક ખૂબ સુરત યુવતીને પકાર ચતી જોઈ, મારા હૃદયમાં કામગીરી આવેગ ઉછળી રહી. મન તેને મેળવવા લલપી રહ્યું. પણ માત્રમાં જ ત્રીસ વર્ષની તપશ્ચર્યા ધોવાઈ ગઈ.

'પગ મારા ઝૂંપડીની બહાર નીકળે તે પહેલાં જ હૃદયના અવાજે મને ચેતવ્યો ને મેં' પશુ આ કામના આવેગને ખૂંચી જ દાબી દેવા માટે પગને કાપી નાંખ્યો.'

'એક હો, તો તો આપ ધણી મોટા મહાત્મા

ગણાઓ' મિસરીએ વાત સંભળી હૃદયાર કાઢ્યા.

'સાઈ મહાત્મા તો સામે ટેકરી ઉપર છે હું તો માત્ર મનના વેગને રોકવાનો એક સામાન્ય માનવ જ છું.'

શબ્દો કાને પડે તે પહેલાં તો મિસરીએ દોડીને ટેકરી ચઢવા માંડી ગણાય. પરિશ્રમ પછી પડતાં અનેકવાર બચાવે તેઓ ઝૂંપડીની પાસે મથા એક સંત ચાલિ ચિરો બેઠા છે.

'ગણામે' જમને મિસરીએ નમસ્કાર કરતાં કહ્યું:

'હું' જુનુન મિસરી છું. મહાત્મા તરીકેની આપની ખ્યાલિત સંભળી બહી આપના દર્શને અભ્યો છું. થોડા દિવસ આપના સાંનિધમાં રહેવાનો વિચાર છે. આપ રજા આપો.'

'બાઈ બહી કોઈ આવતું નથી. હું' જમવાનું બનાવતો, નથી. ઈશ્વર ઉપરની શ્રદ્ધાથી હું' બહી આવીને વસેલો અને નિર્ણય કરેલો કે ગમે તે થાય હું જાનવ પાસે માગીશ નહીં. કોઈ આપણે તોય લઈએ મરી. અસ્લાહ છપાડે ત્યાં સુધી તેનામાં એકાગ્રભાષ રાખીને છપીશ. બહી આ જાડ નીચે હું' આસન વાળીને બેસી મથો. એક દિવસ બે દિવસ ને એમ કરતાં છાત દિવસ પકાર થયા. ચરિરે હું સ્તીથ થયો છતાંય ત્રાડું' મન આડગ રહ્યું' ને આઠમા દિવસે બરાબર મારા ધોવા ઉપર આપીએએ મધ પૂંકો બમાવ્યો. ને મધ છપકવા માંડ્યું. અસ્લાહનો પ્રસાદ માની મેં' તે મોમાં છુદ્યું. કહ્યુંએ તે નિશ્ચયિત લઈએ છે. આપનાયા પશુ પ્રભુ માટે તેની મનમાં અનન્ય શ્રદ્ધા દેવા તો જ રહેશે.'

મિસરી બેલા થયા. વિચારી રહ્યા. 'હજુ તો મારે દિલની શતિઓના વિચારને છૂટવાના છે, કામચોરી દેવને મહાત્મા કરવાનો છે, આહતું' ધ્યાય તો જ હૃદયમાં અસ્લાહ માટે અનન્ય બાવ જાગે. ને તેના સિવાય બીજા કોઈનું ય ચરણ આ સ્વીકારે.

હૃદયમાં વચના દુસ્મનો ઉપર છૂટ મેળવવા માટે તે, નિવેશી ઉપર ચડ્યા પશુ આપણી નીચે ઉતરી ગયા. ,

આજથી ૫૫/૬૦ વર્ષ પહેલા, મુજબતના લગ્નપતિષ્ઠ સાહિત્યકાર ‘ધૂમકેતુ’એ ઉચ્ચ તેમજ વિષયાત તખ્તસુસ ધારણ કરું ન હતું. તેઓ ત્યારે હાઇસ્કૂલ-ગોસીજમાં જણતા હતા અને જાવિ-પ્યના લેખક જીવનમાં મધુર સોણલાં માણી રહ્યા હતા. સાહિત્યની દુનિયામાં અંધ કે પછ દારા પ્રવેશ કરવો તેની દિશામાં જીવન વ્યતીત થતું હતું. તે સમયના ‘વિહારી’ (ધૂમકેતુનું એક જીવનનું બીજું ઉપનામ) ગૌરીચંદ્ર ગોવર્ધનરામ નેશીના મૂળ-નામે નિર્મલદેવ ખાતર કવિતાઓ પેન્સીલથી કાગળ ઉપર લખેલી અને આવી કાપલીઓ સાચવી રાખતા. તેમાં કેટલીક અપૂર્ણ અને અધૂરી રચના પણ જેવા મળે છે.

સ્વર્ગસ્થનો આ કાવ્યબાજોજ તાકાલીન જમાનાની સર્ગક માનસ પર પડતી સમજવેદના તરીકે ઘટાવી શકાય તેમની આ બધી રચનાઓ, પોટંટીઓમા જુના કામળ પર સચવાયેલી પડી છે. કેટલીક અસ્પષ્ટ છે અને પેન્સીલના ઝાંખા અક્ષરો હોવાથી મૂળ કલ્પના પકડી શકાતી નથી

કવિતાનો નો સુખ ભરમિહારા, ન્હાનાલાલ અને કલાપીતા હતા. સ્વજનોની ચિર વિદાય, જીવનભર ન જીવાય એવી વિશ્વ વેદનાએ શ્રી ધૂમકેતુના ઊર્મિશીલ સ્વરૂપનાં ને વિવાદ જન્માવ્યો તેની મેરી હાધારી આ કાવ્યો અકિત થયા છે. પોતાની પુત્રીના અવસાનથી ૨૨ નરસિંહરાવની ‘હૃદય ધીલુ’ કડુસુ-માનં બજરી રહી, ૨૧. બોટાકરે કુટુંબજીવનની મધુરતા અને કડુજીતામાંથી આલાપો જલજ કરી જમાનાની એક હળી ઊભી કરી; અત્યંત સંવેદનશીલ હૃદયના રાજવી ‘કલાપી’એ ને કેદારવ ક્યો તેમાં ટપ્પકા પ્રેમના-વિરહના-કડુજીના જરેલા છે; લલિત-જીના મંજરાનો કલરવ જેમના કણે પડે પર અચકારો િ તેમને પરિતોષ કોણ આપી શકે ? પતિ-પત્ની

જેમાં જ કુટુંબભાવના પર્વોષ્ટ ન થતી તેવા યુગમાં ભાઈ-ભાભી, માતાપિતા, પુત્રપુત્રી સંયુક્ત કુટુંબના આધાર સ્તભો હતા અને તેમાંથી એક ખડે એટલે કુટુંબની સ્થિરતા ચલાવમાન થઈ જતી. આ તો ઘણ સમાજના ઇતિહાસની નાનકડી વાત અને તે આજે જેવા ન મળે તો પરિવર્તનશીલ દુનિયામાં અસૌસને સ્થાન નથી !

રજે ગ્રામ એમ માનવાની બૂલ કરે કે આધુ-નિક કવિતાને ધારણે મૂલ્યકિનનો આ ગ્રામ પ્રવાસ છે. સાહિત્યમાં સમાનધર્મીઓ હોય છે, અથવા જાગે છે અને શ્રી ધૂમકેતુના સાહિત્યના પ્રેમીઓ મારે આમાં અવ્યાસની એક દૃષ્ટિ રહેલી છે-કયા ખલાએ તેમને સાથ નવલિકાકાર બનાવ્યા અને તેમના મધમાં અવાર નવાર કવિનો આત્મા ડોકિયાં કરી ભય છે તેની વાર્ષભૂ સમજવા તેમનો કાવ્ય-સ્વા-ધ્યાય ઉપયોગી નીવડશે એ આશાએ આ રજૂઆત કરી છે.

[૧]

(સ્વ. હાજી મહમ્મદ સમારક ત્રંધમાં સહુ પ્રથમ આ કાવ્ય ‘ધૂમકેતુ’ ઉપનામ ધારણ કર્યા પછી ૧૯૨૨ માં પ્રગટ થયેલું.)

—હાજીની કૃત્ય—

સંગીત કોણ છેડે ?
કે મૂર્છના લગાવે ?
નવરંગી કોણ ચિત્રે
ગુજરાતને ગુલાવે...સંગીત
વેરાનને જાહી
સ્સયોગી દેહ ઓઢે;
રસસિંધુ કોણ ખોડી,
કે મૂર્છના લગાવે....સંગીત
કે ના કસામિજાને !
અદિર...ના ઉધારે

શુભતાન કોણ ગાંડી
શુજરાત ત્યાં નચાવે
કે મૂર્છના લગાવે...સંગીત
સૌન્દર્યનો સુસાદર
સાહિત્યની સીમાના;
આજે ઊઠાવી તંબુ
શુજરાતને રડાવે
કે મૂર્છના લગાવે...સંગીત

આવે ખરે સિતારા
હલીં દિલે પિયારા;
હાજી ભલે ફકીરો
શુજરાત કયાંથી લાવે ?
કે મૂર્છના લગાવે...સંગીત

(સ્વ. હાજી મહમ્મદ અલારખા સિવજીના મૃત્યુને ઉદ્દેશીને લખાયેલા આ કાવ્યમાં સાહિત્યના એ બે અધારીને સચોટ અંગલિ અર્પી છે. શબ્દોની પદ્ધતિ ધ્યાન ખેંચનારી છે. શોડામાં ઝાઝું કહેવાની અભિવ્યક્તિ)

(૨)

જીવન જાય, જ્યોત જાય
જીવન જાય : જ્યોત જાય;
રસ રીતન્ય સર્વ જાય
આત્મનો પ્રકાશ આજ
ફર ફર ફર થાય...જીવન
આધાર ને આરામ જાય:
મધુર શાંતિ વિલય થાય:
આત્મનો પણ સર્વ સાર
આજ ચિર પ્રવાસી થાય ..જીવન
વિપુલ મમ સ્મૃતિ જાય,
આંગનથી વિલાસ જાય;
પ્રતિષ્ઠિત પ્રિયતમની જાય,
મધુર સ્મૃતિ જીસાઈ જાય...જીવન
કાલનું પ્રજ્ઞાત થાય,
પક્ષી મધુર સૂર માય
આંગને મમ નાચી નાચી
'બા' કહી ન કોઈ આય...જીવન

‘પુત્રીનું’ મૃત્યુ માતાની દૃષ્ટિએ ને વેદના જગાવે છે તેનું સંદેશિત. જદુ જ નાની વયમાં ધૂમકેતુએ માતાની ફાંદે ગુમાવી હતી. માતાની તેમજ પુત્રીની વેદના પછી તેમના જીવનમાં એક ખાલીપણ—શૂન્યતા—Vacuum—એ થોડો સમય બિર્મિલ સિદ્ધાંતને હચમચાવી નાખેલ. તેમની એક નવલિકામાં ‘આત્મનો પ્રકાશ આજ’ એ કાવ્ય-કલ્પકાને તેમણે વણી લીધી છે.)

(૩) અંતિમ આશ

— માઠ —

એક જ અંતિમ આશ,
જીવનની એક જ અંતિમ આશ,
હલીનીભયાં હલીં નયનોને,
કયાંય ન હિ ઉલ્લાસ,
એકલ શાંત રહું અધારે
એક જ આત્મનાદજીવનની
કેમ અશાન્ત બધીર અરે રે
જનમંડળ સામાન્ય,
હમણું એક જ ફર જવાનું,
સમય અનંત મહેાન....જીવનની
કોઈ ભલે ન પિછાને દિલને,
મળે ન હશે ઇલાજ
એકલહોકલ મૂગે ફૂલું ફું
હીલતાં આત્મઅવાજ....જીવનની
(.....ત્યાર પછી અપૂર છે)

(અમલિના બે કાવ્યથી આ ગ્રંથનું પડે છે. શ્રોતરના ‘એકલો બને રે’ નેવે કાંઈક ભાવ : સાથે સાથે નેરાસ્થની આછી ઝલક : અને આ બધું છતાં આત્મના અવાજ પ્રમાણે વિહાર કરવાની તમન્ના. કાવ્ય અપૂર છે એટલે આગળની કદવના અર્ધી અટકી પડી છે. અવિધ્યમાં જ્યારે ધૂમકેતુ તેમની વચસ્વી કારકિર્દીની રેયે છતાં ત્યારે પણ તેમણે પોતાને માટે નિર્ણીત પંથ છોડ્યો ન હતો તેમજ સિદ્ધાંતની બાંધ છોડ કરી ન હતી.)

[કમલા]

પ્રાચીન અગત્યની શુદ્ધ વિષયક ચર્ચા વખતે નેપોલિયને ઊભા થઇને પાસે જ આવેલાં પુસ્તકોનાં કગારામાંથી એક કગારા દેંદ્રના માંડ્યું. એની ચક્રો નજરે તરત જ પારખી લીધું કે પોતાને સંદર્શ માટે જોઇતું પુસ્તક એ ઊંચા કગારાના સફૂથી ઉપરના ખાનામાં હતું.

એણે એ પુસ્તક લેવા હાથ લંબાવ્યો. પણ એની ઊંચાઈ ઠીક ઠીક જોણી હોવાને કારણે એ ન પહોંચી શક્યો. દરમ્યાન એના હાથ નીચેનો જનરલ ઊભો થઇને ત્યાં આવ્યો અને ખૂબ જ આજ્ઞાનીય એને જોઇતું પુસ્તક એ ચી કાઢતાં બોલ્યો:

“નામદાર આપને નહીં કહે. મને કહેશે. હું આપના કરતાં ઊંચો છું ને!”

“ઊંચો નહીં, લાંબો” અજ્ઞાત નેપોલિયને પુસ્તક હાથમાં લેતાં લેતાં જવાબ આપ્યો.

નેપોલિયનના આ સાદા પણ તીવ્ર વાક્યમાં જીવનનું એક સત્ય અનાયાસે જ રમતું થઈ ગયું હોય છે. કેટલાક માણસો કદમાં લાંબા હોય છે. પણ એ લંબાઈ માનવી જ કાંઈ એ ઊંચા નથી બની જતા. ઊંચાઈ ઊંચાઈમાં ઘણો ફેર હોય છે. કડી-કતમાં ઊંચાઈ અને લંબાઈ વચ્ચે કશો સંબંધ જ નથી હોતો. પણ એ સમજતાં આપણને ઘણી વાર લાગે છે.

એક લાંબા ડાંતા, એમની ઊંચાઈ સામાન્ય કરતાં થોડી જોણી હતી, આના દિમે એ વધારે પડતા સહાન યથા ગયેલા. એ લઘુતામયિને એટલો બધો ભોગ થઈ પડેલા કે કાંઈપણ પ્રપંચોમાં એ ભાગ ન લે. એમને લાગતું કે આમ રીતસર તુલના થતાં પોતે સાત ઠીંગણુ લાગશે. આમ ને આમ એમનું વ્યક્તિત્વ ને વ્યવહાર સંક્રાંતિમાં ગયા. એ વધારે ને વધારે એકાંતવાસી બનવા લાગ્યા. બાલ સંપંદોને એમણે મોટે ભાગે ટાળવા માંડ્યા.

ત્યાં વ્યક્તિત્વના ઘટતર વિષેનું એક પુસ્તક એમના વાંચવામાં આવ્યું. એમાં આરતી એક સત્ય ઘટનાના નાયકલાખ દુઃખોની એક જ દવાની જેમ જેમને જેમને પણ તકલીફ હોય એમને એક સલાહ આપેલી: ઊંચા વિચાર કરો. ઊંચી પ્રાર્થનાઓ કરો. ઊંચી શ્રદ્ધા રાખો. ઊંચા વ્યવહાર રાખો. તો તમારું વ્યક્તિત્વ પણ ઊંચે જશે જ.

આ ઊંચાવાળી વાત આ ભાઈને બરાબર જાણી ગઈ. એ વાંચતાં જ એમનામાં એટલો ઉત્સાહ આવી ગયો કે આ શબ્દોની રાસપથિક શક્તિને એમણે પહેવાની લીધી. એમણે તરત જ આ સલાહનો અમેશ શરૂ કર્યો. પરિણામ એ આવ્યું કે એમની પોતાના જ વિષેની સહાનતા ચાલી ગઈ, લઘુતામયિ ધટવા લાગી, પોતે જવા છે એ સ્વપ્નમાં જ એમણે પોતાની જાતને સ્વીકાર કર્યો, આથી એમનું આખું જ જીવન બદલાઈ ગયું.

એ ભાઈ વારંવાર કહે છે: “માણસના પગની કે શરીરના માલખાની લંબાઈથી કાંઈ માણસની ખરી ઊંચાઈ ન માપી શકાય. ડાંઘી ઉપરના લાગમાં એ ઊંચાઈ કેટલી છે એ વાત જ વધારે મહત્ત્વની છે.”

ખૂબ લાંબા શરીર ઉપર ગોઠવાયેલું મસ્તક જો બે બે ઈંચ નીચે ઝુકું રહેતું હોય તો પેલી જડ લંબાઈને શું કરવાની? ને દુઃખ શરીર ઉપર ગોઠવાયેલું મસ્તક ચોરવપૂર્ક ટટાર ત્રીશું રહી શકતું હોય તો એ જોણી લંબાઈને ગજીતરીમાં પણ શું લેવાની હોય?

પોલો અને ફારોસ વાંસ જોયો છે? એની લંબાઈ જોણી હોય કે ઘણી વધારે—એનો અવાજ લગભગ એકસરખો હોવાનો. કાનને ન ગમે. એવો એનો ખગડાટ જ. આપણને કડી આપે કે આ ફારોસ વાંસ છે. —અને એક ખંસી જોઈ છે? લાંબા

વાંસની તુલનામાં જે કેટલી નાની હોય છે ! ને તો પણ જે નાનકડી ખંસીમાંથી જે મધુર સ્વાદવાસિ પ્રગટે છે એની તુલનામાં પેલો લાંબા વાંસનો કઠગાટ શી રીતે ઊભો રહી શકવાનો હતો !

એટલે બહારનું માળખું ત્રિ કોઈ મોટી વાત છે જ નહીં. બીતરમાં શું બહુ છે ને શું પ્રગટે જે જ અજન્મનું છે. પૈસા, પદ, પ્રતિષ્ઠા જે બધાં બહારનાં માળખાં છે, એના ઉપરથી માનવીની વાસ્તવિક મહેતાનો ક્યાંસ આવી શકે જ નહીં. જે બધાં તો અંધળા છે. જે અંધળા ફોજાળાઈ જાય ત્યારે-પણ માથુસ માથુસ તરિકે, નિરાવરણ કેવો લાગે છે, કેટલો ટકે છે, એનામાંથી શું પ્રગટે છે એ જ મોટી વાત છે. બાકી આવરણના ધુમ્મસમાં જે તાકાત છે કે જે વામનને વિરાટ દર્શાવી શકે છે-હાલે બે ઘડી પણ ! છેવટ એક દિવસ જે બ્રહ્મા પરદા પીરાતાં હીંચુકપણું બહાર ઝળક્યા વગર નથી જ રહેલું. તો સામા છેડે વામનમાં વિરાટ દ્રશ્યો હોય એ પણ અશક્ય નથી જ, વડના એક ટેટામાં બીજરૂપે કેટલા બધા વડ એટલા હોય છે !

સ્વામી રામતીર્થ એક સરસ રૂપક કહેતા : એક રાજાએ હંદેરો પીટાળેથી કે પોતાના ખંડમાં 'મુદ્રિત કમંડળ' પાણી જે ખાલી કરી નાખે એને અરધું રાજ આપી દેવું. અનેકોએ પ્રયત્ન કર્યા પણ કમંડળ ખાલી થાય જ નહીં. કારણ ? નીચેથી કમંડળને નળી દ્વારા ખાલુના દરિયા સાથે બેઠરામાં આપ્યું હતું. અસીમ દરિયાને કાષ્ટ ઉભેલી શકે ?

વિચિત્ર યજ્ઞવાપરીને કહ્યું તો આ આપણે બધાં 'માનવકમંડળ' જ છીએને ! પણ આપણી કમનસીમી એ છે કે આપણે અંદરનાં પાણી હિસેથી નાખીને આપણું તળિયું એવાનો પ્રયત્ન જ કરી કેવો નથી. જોકે આપણને તો ડર છે કે કદાચ કમંડળ ખરેખર ખાલી થઈ જશે તો ! અરે ભઈ, ખાલી થઈ ગયા પહેલાં જે શી રીતે આપી થઈ જવાનું હતું ! આપણને કોઈ સમજાવે કે બહારથી વામન લાગતા આપણે ભીતરમાંથી વિરાટ એવા વૈતન્ય સ્થાવર સાથે અભિનંદનાયે જાંક્યાયેલા છીએ ! આપણે કાષ્ટ દિવસ તળિયું બેરાની કાશિ

જ નથી કરી; નહીં-તો આપણને ખ્યાલ આવે કે આપણને તળિયું છે જ નહીં. બહારથી હાલે બિંદુ લાગીએ, આપણો સંપર્ક તો ! અમાપ સિંધુ સાથે છે ! આપણને આ નથી સમજાતું ; કારણ કે બહારની પોટી દોડદોડીમાં અંદરની શોધનો વિષય જ એકજાણુ રહી ગયો છે. એટલે જ તો આપણે વિરાટ, તોય વામન બનીને બેઠા છીએ.

આ કેવી શરમની વાત છે ! દુનિયાબરનું હણપણ હોજનનારા આપણે પોતાની નાતની આ કેવી દશા કરી મૂકી છે ! વિનોબાજીએ સરસ કહ્યું છે કે "હું જડ છું, વહેવારિયો છું, સંસારી છું છું ; એવું કહીકહીને અમારી આસપાસ વાડ ઊભી ન કરશે. 'સારાથી શું થાય, આ સાડાંતણ હાથના કેઠમાં જ માડું' ને કાઈ છે તે સારસર્વસ્વ છે," એમ કહેશે મા. આ બંધનોની હિવાલ : અથવા દુરંધ્ર મોતાની આજુનાજુ ઊભી કરીને, પરુઓ વર્તે છે તેમ વર્તેશો મા. આગળ વધવાની, જાંચે થવાની હિંમત રાખો ! વદ્ધેદાસ નાતમાન નાતમાનમવસાદયેત્. 'હું' મારી ભતને અવશ્ય જાંચે સર્ઈ જઈશ, એવી હિંમત રાખો. 'હું' છુદ્ર સંસારી છું છું ; એવું કહીને મનની યંત્રિને કલ્લો મા. કલ્પનાની માંચો તોડી નાખશે મા. કલ્પનાને વિચાળ કરો. ...આપણે પડે થઈને આપણી ભતને ફેડી પાડીએ છીએ. આપણામાં રહેલી યંત્રિને આપણે હીનજાવને લીધે મારી નાખીએ છીએ... શાશ્વત રૂપા કરશે મા. આત્માનું અપમાન ન કરશે .. બેદાતમક ખ્યાલો રાખી ભૂતને બાંધી ન સો. જાંચી આકાંક્ષા રાખરા વગર આગળ પગથું કહી ઉપડવાનું નથી."

ત્રિભુવનને તારવાના જાંચામાં જાંચા આશયને સિદ્ધ કરવા મામને પણ બે ડગલું ન મોડયું હોત તો એ ત્રિભુવનને આપે એવા વિરાટ ન બની શક્યા હોત એવું કોતુક કરવા મને મન થાય છે. આ જ કોતુકને શોડું આગળ વધારીને કહું તો મામનમાંથી વિરાટ બનવાની ગંતરર ક્રિયામાં ખરેખર તો સાડા ત્રણ ડગલાંનો જ સામાન્ય ખેલ રહેલો છે. એવું મુખ્ય કારણ એ છે કે પેલો વામન

એવેલ એ નાનો બ પો હોતો. મુલે એ વિરાટ જ હોતો આપણાના પણ એ જ વિરાટની ચેતનાના બીજ પડેલી છે-માત્ર અગ્નિ અવિદ્યાએ આપણને વામન બનાવો મૂક્યા છે એટલું જ

પોનાનામાં પડેલા આ વિરાટને પ્રગટાવવાની દિશામાં ધણી આગળ વધી ગયેલા સત ધનુએ એક સરસ વાત કહી છે “હુ ચોતે કાઈ કરવો નથી- મારામાં રહેલો પરમ પિતા જ આ બધું કરે છે” આ જ આ લાગતા વિધાનનો વ્યવહારિક ભાષ્ય જેવો અર્થ આપતા ધનુને જ પગલે ચાલનારા એક મહામાનવે આપણે મો જીતે તે આપણને પચે એવા શબ્દો આપ્યા છે “હુ એકલો બધે કાઈ ન હેઉં પણ મારામાં ક્ષરને ઉમેરતા હુ સર્વકાઈ છું” આમ બોલવા તે બધાના માટે હીનુજની શ્રદ્ધા કામમાં ન આવે એ માટે એટની જ વિરાટ વેદાનિક શક્તિ જોઈએ કારણ કે આપણી શ્રદ્ધા એટ-

લા જ આપણે વિરાટ હોઈએ છીએ.”

વર્ષો અગાઉ એક નોબેલપ્રાપ્તવિજ્ઞાતા વૈદ્યા નિકે બહેર કરેલું કે એક માણસમાં રહેલી અણુ શક્તિને જે મુક્ત કરવામાં આવે તો એ એક પળ-વારમાં આખા ન્યુયોર્કના કુરચા ઊરાડી દઈ શકે એ જ અણુશક્તિનો સર્જનાત્મક ઉપયોગ કરવામાં આવે તો એ શું ન કરી શકે! કેટલી વિરાટ શક્તિને આપણી અંદર દટાયેલી, પણ એળખાયેલી પડી છે! મને આ આશ્ચર્ય લાગે છે કે વામને વિરાટને બાધી રાખ્યો છે

પેલી જૂની કવિતા અઢી પાદ કરવા જેવી છે કે ‘દીવાલો દુર્ગની વૃદ્ધ, તમારી આત્મશ્રદ્ધા તો!’ એ શ્રદ્ધાને સંકેતીએ, વામનમાં વિરોધ કરીએ, વિરાટને જગાડીએ તે જીવનને એની મૂળભૂત પ્રજ્ઞામાં પહેલાનીએ

*

એકરાર તો ઠક્કરબાપા જ કરે!

ઠક્કરબાપાએ પોરબદરમાં પાંચ વર્ષ સુધી ઈજનેરોના ધધા કર્યા આટલાં વર્ષો સુધી તેમણે ત્યાં જ્યાં નોકરી કરી ત્યાં ત્યાં તેમણે માધિક અને કામ પ્રતી વફાદારી અને પ્રમાણિકતા ખૂબ જ જાળવી, અને રાજામાં ઘણી સુવસ મેળવી

પણ ઈજનેરોના ધધા એટલે કાજગની-કોટડી એમણે ભાગ્યશાળી હોય તે જ કાળા લથ વિના બવાર નીકળી શકે ઠક્કરબાપાએ, પણ એક જગ્યાએ લખ્યું છે કે ‘લગભગ રૂપિયા કમાવી અંકજવાની કે ખોવાડાવવાની જેના હાથમાં સત્તા હોય છે તે સત્તાનો કામ માટે દુરુપયોગ ન કર તે કમ અને? વેરવાની સાથે પોતાને ધધાને અને ઘણા વખત ધરિયરમાં આવવાનું બને તે નેત્ર-પ્રલોભનમાં ન પડવું એ જેટલું સાધારણ મનુષ્યને માટે દુષ્કર છે તેટલું જ એક ઈજનેર કોન્ટ્રાક્ટર પાતેથી લાંબ ન લેવી એ દુષ્કર છે’ અને ઠક્કરબાપાએ પણ તેમની ૨૩ વર્ષની ઈજનેર તરીકેની-નોકરીઓમાં ફક્ત બે વાર લાંબ લીધી હતી- એક વાર પોરબદર રાજામાં ભાદરના બધના એક કોન્ટ્રાક્ટર પાતેથી રૂા ૪૦૦ લીધા હતા તેમાં એમને બવાર અટલો જ હતો કે તે વખતનું તેનું કામ જેટલું થઈ ગયું હતું છેવટનું તિલ થઈ બની ગયું હતું બીજાર તેઓ પોરબદર રાજાને, માટે એન્ટિવાની બનાવટની નેતરની ખુશીઓની મોટી ખરીદી કરવા મુબઈ ગયા હતા અને ત્યારે તેમણે તે ખાત્રીમાંથી આશરે ૩૦૦ રૂપિયા વધાર ફિમક બનાવી મારી ખાધા હતા

આ બે પ્રસંગો પછી તેમણે ક્યારેય લાંબ લીધી નહોતી- એવું જ નહિ પણ પોતાની આ નવ-ખાઈને જોરે એકરાર-કરી જાહેર આણીમાં ટી-અને લાંચરુચવત સાથે મોટી ગુએશા પણ ઉપાડે.

એક દિવસ એક ધનવાન શેઠને ત્રીસ એક યાચક આવ્યો શેઠ તેને ખોળો ભરી અનાજ આપવા લાગ્યા

“આટલાને શું કરું ?” યાચકે કહ્યું

શેઠ ગુસ્સે થયા અને કહ્યું “તો તું તને માથુસ આપી દે ? આટલાને શું કરું વાળો ને દુખ્યો હોય નવાબજો. માત્રી ખાતુ મસીદ સુધી અને વળી મીઠાજ સાડ ત્રણ ખાંડી ! હાલતો યા હાલતો !”

યાચકનો મીઠાજ પશુ શેઠનું માથુ ભાંગે એવો હતો યાચક હતો અડિયલ જીવ. શેઠના સખ્તોથી અને ગુસ્સે ચડ્યો.

“શેઠ ! હવે તો માથુસ લઈને જ જઈશ.” શેઠના ધરની ડેવી પાસે એણે તો લખાવ્યા અડીયા. અનન્ય અગરાજ કરીને એ અડિયલ જીવ હકાબહ કરીને બેઠો લઈયા

શેઠે ધાકું કે આશરો. યાચકને વચો જશે. કયા લગણુ બૂખ્યો રહી શકશે ?

આખને આમ એક, બે ત્રણ દિવસ પીતી ગયા. હડીયા જીવ તો અનન્ય ત્યાગી શેઠના દ્વારે બેઠો હતો.

શેઠને હવે લેમે’ થવા લાગી શેઠે હવે મબરાવા લાગ્યા, “ન કરે નારાવણુ ને આ યાચક બે આગણુ મરી ગયો તો ? મારી માથે મામ માહલા પોશે મે કોષમા ઈ કમગતને કયા એવું કઈ દીધું ? હવે યાચે શું ?” શેઠને ખૂન મચામણ થવા લાગી

ગામના લોકો પણ શેઠને કહેવા લાગ્યા. “ઈના નેવા આશ્વાથી થવાય પાચ પચ્ચીસ ખાળાને એને હકાડાને !”

જતા આવતા લોકો શેઠને આમ ટોટી રહ્યા હતા શેઠને બેં બારે’ થઈ હતી.

શેઠ ગયા અડિયલ યાચક પાસે અને કહ્યું “ભાઈ ! લે આ પાચ રૂપિયા જે થઈ તે થઈ નાહકનો દુખી શું કામ થાઈ ? રૂપિયા લઈને રસ્તે પડે”

એ અડિયલ જીવ એકનો બે ન થયો.

શેઠે વધીવધીને સો રૂપિયા આપવા સુધી આપવા કહ્યું પણ અડિયલ માન્યો જ નહિ

“શેઠ ! તમે કહ્યું હતું ને માથુસ લેવો છે ! મરી નહાય ઈ જહેતર. મારે આગળ હાથ પાછળ હાથ રક્ષા કરે મોરખનાય જેવું છે તમારા અંગે જે મરીશ તો બાળવોયેય તમારે રહેશે, ખાકી હવે તો માથુસ જ લેવાનો.”

શેઠને હવે પરસેવો વળવા માડ્યો “ભૂ દી સખ. માથુસ એમ રેડો પડ્યો છે !” શેઠ વિચારમા પડ્યા.

શેઠ હવે મુજબા અને ગયા દીવાન સાહેબ પાસે અને ડરીલા અચકની વાત કહી.

“મરવા દોને ઈ કમગતને. ઈ મરે એમ તમારે શું ?” દીવાન સાહેબે જવાબ આપ્યો

આસપાસના લોકો શેઠને કલા કરતા કે આ બવાને વળાવે

શેઠ ચૂર હતો. જમાનાના ખાવેલ હતો, શેઠને થઈ કે દીવાન સાહેબે હક તો આપી છે પણ સમય આવ્યો શું થાય ! રોડે ચકાસી જોવા વિચાર કર્યો અને ખાજા ગયા દીવાન સાહેબ પાસે અને કહ્યું “સાંજ ! પેલા બિખારી મરી ગયો હવે શું થાય !”

“શેઠ ! ઈ તો ધીરજુસર કરવું પડશે પોલીસ ખાતાને ખબર આપો ખાતુ ધીરજુસર પચનામુ કરી જેમ નિશમ મુજબ યાતું ડરી એમ કરશે દીવાને શેઠે જવાબ આપ્યો

એક ભાઈ ખૂબ જ રસપૂર્વક ડાબુ વાંચી રહ્યા હતા. 'એટલામા ટેલીફોનની ઘટ્ટી'નાગતાં એ ઊભા થયા વાતચીત દરેક મિનિટ ચાલી. એ સોફાસેટ તરફ પાછા આંખા તો ! એમણે બેસુ કે એમનો જ વર્ડનો બાબો છાપુ ફેરી રહ્યો હતો. ને રમત રમતમાં એણે એક પાનાનો ખુલો ફાડી નાખ્યો હતો.

એમને ચીક તો ચઢી જ. તો પછુ સાર રહીને એ છાપુ લઈને વાચવા બેઠા તકલીફ એ થઈ કે વિચારજકારણના પ્રવાહોવાળુ ને પાનું એ વાચતા હતા એ જ ફાડી ગયું હતું જે ખુલ્લો ફેરી ગયેલો એના ઉપર આખી પૃથ્વીનો નકશો આપ્યો હતો ને એની નીચે બધી વિષયો વિસ્તૃત રીતે દર્શાવી હતી એમને કટાંગો આવી ગયો ને થયું કે ડબે ડાબુ વાંચવાની મજા મળે જ.

પછુ નાના બાબા ઉપર યુરસો-કરવાનો અર્થ નહોતો અલખત, ચક્રિય બાબાને સમજાઈ ગયેનું કે પોતાના આ તોફાનને કારણે મધ્યાહ્ન બરાબર યુરસે થયા છે એણે પોતાની કાલી બાપામાં પૂછ્યું.

"પપાજી, આ બાબાને આખુ કલી હશે ?"

"હા," એકાકિરી જવાબ આપીને એ એમ જ બેસી રહ્યા કારણ કે એ બાબુતા હતા કે આવો નાનો છોકરો છાપુ સધી તો પછુ જન્મના નકશાની રેખાએ રેખા/કાંઠ જોડી જ /ગોઠવાઈ શકવાની હતી /એનામાં ?

બાબાએ ફારેસુ પાન અને પેલો ટુકડો લઈને બાબુના ખડ તરફ ચાલવા માડ્યું પારદર્શક પ્લાસ્ટીકની ગમટપ પછુ એણે શોધી કાઢી ને માત્ર પાંચ જ મિનિટમાં તો એ છાપુ હતું એવું કરીને પાછું લઈ આવ્યો.

પપાજીએ બેસુ તો નકશાની લીટીએ લીટી બરાબર ગોઠવાઈ ગઈ હતી આટલા નાના બાબાને

નકશા વિશે આટલી સરસ મતાગમ શી રીતે દોષ/ધોડે એનું એમને ખૂબ જ આશ્ચર્ય થયું. એમણે પૂછ્યું પછુ ખરું.

"બાબા, જન્મતના નકશાને તું આટલો આગદ શી રીતે ગોઠવી શક્યો ?"

"એ નકશો ગોઠવ્યો જ નથા"

"તો ?"

"એ તો 'માપસા ગોઠવ્યો', 'કહીને : એણે એ પાનાને 'અવશુ ક્યું'. એના ઉપરની જાહેર ખબરમાં એક માણસનું ચિત્ર હતું. બાબાએ આગળ સ્થગન પુ," માણસની લંટીએ લીટી બરાબર ગોઠવી દાખી/એટલે તમારું જન્મત થયું આપોઆપ મેં હવાઈ ગયું !"

જન્મતના તમાગેતમામ પ્રત્યે ઉડેલવાની ચાવી અને આપાંથી મળી ગઈ. Adjust the man and the world will be adjusted automatically' એ માણસને બરાબર ગોઠવી દઈ શકેમ તો આપુ જન્મત આપોઆપ જ ગોઠવાઈ જાય.

બાબીની વકરણિ ને વિશ્વવિખ્યાત નાટકકાર શાએ એકવાર કહ્યોના ખ્યાલ છે કે 'તારી જાતને સુધાર એ રીતે દુનિયામાં કમસેકમ એક બદલાઈ તો જોઈએ થશે !' પછું આ વાત સ્વીકારવા માટે કાણુ તૈયાર થાય છે ? વિશ્વચાંતિની ઝડા લઈને ફરનારાના યુદ્ધના દિવામમાં ને અશાંતિ અને ઘેઘાટનો કચરો હોય છે એ પગથાર પછુ આપણને નેરો મળે તો આપણે બેસાન જ થઈ જઈએ !

મીસસા એક દેવળ હતું એને દેવી ડેલ્ફીનું મંદિર કહેવાતું ડેલ્ફોની ખાસિયન એ હતી કે ત્યા જઈને વિશ્વના ભારિ વિશે પ્રશ્ન પૂછવામાં આવે તો દેવી એનો જવાબ જરૂર આપે લોહિયા આ /માન્તા/એટલી/બધી પ્રચલિત હતી કે નાની મોટી

પ્રેમ પણ ઘટનાનું જ નિભણવા માટે ગ્રીક્ષવાસીઓ
 કેવી । ઊંચે પહોંચી જતા એના જવાબો સાચા
 પડતા કે ખો । એ વાતની ચર્ચામાં મને રસ નથી
 પણ એકવાત મેં ખાસ નોંધી છે કે એ દેવગના
 મુખ્ય પ્રવેશદ્વારે આ ચમ્પો કોતરેલા હતા ‘Know
 thyself તારી જાતને જાણ ।’ જાણે કે દેવી
 કે ફો કહેતી હોત કે ‘મૂરખાઓ ! જગતનું સાવિ
 જાણવા અવતા પહેલા તમ રી જાતને જાણજ
 જોજાખી દો એ જો આવડશે તો બાકીનું જાણ
 જ સરળ થઈ જશે’

થોડા સમય પહેલાં ત્રણ અમેરિકનો ચંદ્ર
 ઉપર જઈ આવ્યા એવે દુનિયા માનવીના ચંદ્ર
 ત્રિજ્ય વિશે મુશ્કેલી કરવા લાગી જેને કાંઈ જ
 લાગેવળે નહીં એવો હિંદુસ્તાનના ખુલ્લે પડેલો
 માણસ પણ સહુની સાથે કાખની કૂટવા માણે કે
 આ આપણો વિજય છે ? ‘જો બાઈ ! આમા તારે
 ગોરવ લેવા જેવું છે શું ? નજીની નજી નાતરે
 જાય ને મારા ઉપે હરખ ના માથ’ એના જેવો
 આ ઘાટ થયો ! બતા, એ તો વિચાર કે દુનિયાના
 કુરચા ઉરાડી મૂકવા ને જગતને હીરાશીમા બનાવી
 દેવા મોખમ ફેડવા માટેની ગોઠવણી કરવાનું એક
 રથજ એ લોકોને મળી મળું કે નહીં ?

એક કવિએ સરસ કહ્યું છે કે ‘નાથ્યા મહે,
 નિજનું અતર તો અજણું । ચંદ્ર અને મંગળના
 મહ ઉપર જીવન છે કે નહીં એની ભરપેટ ચર્ચા
 કરનારા માણસને પોતાના જ જીવનની અજાણ
 નથી ! લડન દેખે નહીના કાઠે છે ને પેરીસની
 વચ્ચે યદને સીન નદી વહે છે એવી દૂરદૂરની જુગોળ
 જાણનારાને બાવરના અને વાનકના બે કાઠા વચ્ચે
 કેટલું અતર છે એની જાણ જ નથી । કિલિયાંજીરો
 ને એવા કુચર વિષે ગોખણ પટી કરનારો પોતાના
 જીવનથી અપરિચિત છે ને તોય એની વાતોના
 બ્યાપને કેંઈ સીના નથી, એના પોષાટને કાંઈ છેડા
 નથી

સ્વચ્છતા અને સુસોજનની દૈનિક દુનિયામાં
 સુદૃઢતમ મજાતા એક સહેલી ગુનિસિસાનીટીએ
 એ ચપ્પાઈ માત્ર ચાર જ ચમ્પોના એક સરથી

સજ્યો ઉ આખા સહેલી કાપાપટ કરીને એને
 કેવળ જીવ બનાવતા । એ ચાર ચમ્પો આ રહ્યા
 “તમારું અંતરું સુસોજિત રાખે ” બધા નામરિ
 કોના હૃદયમાં આ વાત વસી મઠ, ને પરિણામે એ
 આખું જ સહેર એક કૂલનામની જેમ ગૂંમે છે, મહેકે
 છે, શોભે છે

એ નગરપાલિકાના હુદિયાળી સૂનધારો
 જાણતા જ હતો કે સહિષારા સાસુની ઉઠરે જ
 મહેકાણું હોય એટલે જ તો આખા સહેરને સુધારી
 નાખવાની ગુલશાગો પોકારવાને જલ્દે એમણે એક
 એક આગળને અજાગી દેવાનું આવાહન આપ્યું
 પરિણામે એ આખું કે અસખ્ય સુસોજન-કોડિવિએ
 તેજના સાગર છલકાવ્યા

આપણે ત્યાં જે આકાશવાણી પ્રચાર કાર્ય
 કરેા માટે છે એમાં કે દરદાને સમૂહ કે ટોળા હોય
 છે એટલે ધરતી અને એકમ જેવો માનવી બુલાઈ
 જાય છે આની અસર નિરર્થક જ નીવડે એ સમજ
 સમજ એવી વાત છે

એક વિષય જલ્દેન હતા ખૂબ જ પૈસાદાર,
 પણ લાવનાશાગી એમને એકે બાઈક નહીં અને
 સ્વચ્છ વ ધણે સારો એટલે મહેલાના બાગકો એમને
 ત્યાં પડ્યા પાથર્ચ રહે નામદીઓ તલેશાર આ રો
 એટલે એમણે બાગકોને કહ્યું

“ આપણા દીવાનખાનાની બાગીચા મોટા
 ખડા આપણે ભરવાનો જ નોતરવ ઊભવીએ
 એમાં જે બાગકોને જે શોખા કરવી દોય તે કરે ને
 પૈસા મારી પાસેથી લઈ જાય ”

બાગકો તો ખુશખુશાલ થઈ ગયા હજી દસ
 દિવસ હતા એટલે એમણે તો તડામાર તોવારીઓ
 શરૂ કરી દીધી માટી લાવીને કચરા બનાવ્યા,
 પાણીનાં ઝરણાં વહેતાં કર્યા, બે ધોધ બનાવ્યા, એક
 કુવારો પણ ગોઠ્યો, પ્લાસ્ટીકનાં નાન મોટાં ફૂલ
 ઝડ રાત્રી દીધા, સરસ ઢિંડે તો પણ માધી દીધો
 સરસ નિકુજ જેવું વાતાવરણ ખડું કરી દીધું

ફૂલજીવનનો સમય આવ્યો ત્યારે ખજર

પડી કે આ બધાં મુશ્કેલીઓ અને રમવાની ધમાલમાં એ લોકો બાળકોની મૂર્તિ લાવવાનું જ ભૂલી ગયેલાં ! ખરી મજા થઈ. જેલો ધડીએ બરાબર દોડાદોડી થઈ. ત્યાં એક નાના પાગકે કહ્યું : “આપણે જેવાં મૂલ્ય ! જે કોઈના માટે આ બધી ધમાલ કરી, એ કોઈનાને જ ભૂલી ગયાં !”

ટેટલી સાચી વાત છે એ નિર્દોષ બૂવડાની ! વિશ્વના કુદારનમાં આ રાજકારણ, અર્થકારણ, ધર્મકારણ, સમાજકારણ ને એવી જ બીજી એક ઉભર ને એક ધનાસે રચાઈ રહી છે. પણ જેના નિમિત્તે આ પધો ખેત છે એ માણસ તો જૂલાઈ ગયો છે ! અને લાગે છે કે આપણુ મન જ એવું વિચાર બની ચુકું છે કે ટોણુ અને કમુડના શર્દૂલ વગર આપણે વિચારી શકતા જ નથી. ટોળામાં પણ છેવટે હેમ છે તો માણુ જ, એ વાત જ આખી ભણે વિચારાઈ ગઈ છે.

દૂરના કુગર ઉપર ચંદ્રના માગતી કલ્પિત માનવ વજુઝાર તરફ આપણી ભ્રમણાચરત દષ્ટિ એવી તો એકાંક બની ગઈ છે કે બાકિન તરીકેનું આપણું સ્વતંત્ર અસ્તિત્વ, આપણી સુભરો, આપણી સ્વ-વિકાસ માટેની આવશ્યકતાઓ-એ વિશેનું જ્ઞાન આપણને ભણે કે થતું જ નથી, માણસો વિશે આટલું બધું લખાવ, બોલાવ, વિચારાવ પણ માણસ વિશે શ-પાકાર પથરાય છે એ વાત તરફ કેમ કાંઈનું ધ્યાન નથી જતું ?

આપણને જો એક આટલું યાદ રહે તો મત્રા નાંહા : કે આખા જગતની યાત્રા શરૂ થાય છે છેક પોતાના ઊભરમાંથી જ. એ ઊભરની આજ લગી અવગણના કરી હેમ તો હવે સમય પાક્યો અણુય, પ્રગતિની એ વિચિત્ર લીલા છે કે કોઈને

પોતાની પાંપણ દેખાતી નથી કદાચ એટલા માટે જ આપણા યોગીઓએ અર્ધનિમિલિત દષ્ટિ કેળવવાનું કહ્યું છે જેથી માત્ર પાંપણને જ નહિ કોઈના કસબ ને કમાલને પણ આપણે ઓળખી શકીએ.

આ એક વાત નોંધવા જેવી છે કે જગતચરની સાવ વિરોધી લક્ષણોવાળી સંસ્કૃતિઓમાં પણ અણિતની શરૂઆત તો એકઠાથી થાય છે. એ એકઠા વગર શરૂઆત થાય જ નહીં. લાખ, કરોડ કે અબ્બ જેના પણ ટૂંકડા કરી નાખીએ તો છેવટના પૃથ્થક રજુમાં એકઠો જ આરીને ઊભો રહે. એની પાછળ જ બધી ગાડી ચાલે. મૂળ કેન્દ્રમાં એ એક જ, એક જ !

એ એક કુણુ, વૃ છે, પેસો છે. સહુ પોતાના આ એકઠાના ઊભરથી અવનિતી યાત્રા આરંભે ને જાતે જ અનુભવી કરી લે કે એક એક ડગલું અર્ધસહર બની જાય છે કે કેમ આમ ન થાય ત્યાં લગી તો આપણી ચાલને પથલાંની પરપરા કહેવી એના કરતાં હસરાડ કહેવા એ જ વધારે યોગ્ય છે

ઉપનિષદ સરસ કહ્યું છે કે ‘એક એવી વસ્તુ ભણવી જે ભણવાથી બાકીનું બધું જ આપોઆપ ભણી લઈ શકાય.’ ને આ માટે કાઈ દુનિયાનો ઇતિહાસ કે જુઓગ ઓખવાની જરૂર નથી

—કુગર આધા છે. ઊંચ પાસે છે. એનો પરિચય કરે. આરોહણ કરત પહેલાં પથ અને પગથિયાંની પહેચાન કરો.

—કેકલ્યો કાવડો કોડીનો થાય છે. જગતના કાવડોને સમજવા જીવનના કાવડોને ભેલવા મથો.

—અર્ધનિમિલિત બને. દષ્ટિ અને વૃત્તિને સ્વેચ્છાએ ખેલાવતાં થીખો.

ને જુઓ કે બિંદગી ખરેખર શું છે !

બાળકોના બાપુ

“શિક્ષણ એટલે અક્ષયજ્ઞાન નહિ પરંતુ ચારિત્રની ખિલવણી-ધર્મભાવનું ભાન,-
એ મત મારા સઘળા પ્રકારના વાચનથી મજબૂત થાય છે.”-ગાંધીજી

પૈસા એ બૂરી ચીજ છે. આપણી પાસે
ગૈસા હોય તો જ આપણે સુખી થઈ શકીએ,
એમ માનવું એ સાચું નથી. આપણા આત્માને
આપણે ઉતારીએ નહીં અને આપણામાં એ
કંઈ સાચું છે એમાં શા જ શા કંઈક વધારે
કરતા રહીએ એ જ સાચું સુખ છે. બીજાને
ઉતારીને કે જૂઠું બોલીને પન બેસુ કંઈ
કરવું એમાં ખરું સુખ રહેલું નથી. માણસનો
રાયો સ્વભાવ જ એ છે કે એનાથી જરા
પણ બુઝાણું થઈ જાય તો એનો આત્મા
ડાંચે છે, અને એને હાટે છે કે જેવું લાગે છે
કે હું જે કરી રહ્યો છું એ સાચું તો નથી જ.

પણ સાચે સાચે એક વસ્તુ યાદ રાખવી
ભરૂંએ કે માણસ સારી વસ્તુ કરવાં નહોતી
વસ્તુ તરફ ઘણું કરીને દગળો રહે છે.
માણસ જ્યારે પછેત્રી વાર ચોરી કરે છે ત્યારે

એનો અંતઃકર્ત્તમા એને સાદ પાડી ચોરી ન
કરવા કહે છે. એથી માણસ અકળાઈ જાય
છે, પણ આત્માના અવાજને ગણકારતો નથી.
પછી એમ ધીમે ધીમે એ એરહો બધિર બની
જાય છે કે પછી એને આત્માનો અવાજ જ
સંભળાતો નથી. અને પછી એ ચોરી કરવામાં
પાવરધો બની જાય છે. એવું જ બીજી
બાબતોમાં પણ બને છે.

એ જ પ્રમાણે પૈસાની લાલચ આપણને
લાગે, એટલે પછી આપણે બીજાનો વિચાર જ
કરતા નથી અને આપણે લાલચ શામાં રહેતો
છે એ જ ભરૂંએ છીએ આપણી પાસે નો
ખોટો આનો હોય તો એ ખોટો આનો
બીજાના હાથમાં સરકાવી દેવા આપણે મથતા
હોઈએ છીએ. પણ જો કેઈ બીજો માણસ
આપણને ખોટા પૈસા આપે તો તરત જ તેનું

એ તરફ ધ્યાન ખેંચીએ છીએ. એ જ પ્રમાણે આપણે ચાર આનાની ચીજ ખરીદીએ : અને દુકાનદારને એક રૂપિયો આપીએ. અને જો દુકાનદાર ભૂલમાં ખાર આનાને બદલે તેર આના પાછા આપે તો આપણે ખુશ થતા થતા તેર આના ખીસામાં મૂકી ચાલતા થઈએ છીએ. પરંતુ જો દુકાનદાર ખાર આનાને બદલે અગિયાર આના આપે, તો તરત જ આપણે એની પાસે એક આનો આગીએ છીએ.

આમ આપણે માત્ર આપણા જ સ્વાર્થને જોઈએ છીએ, તેથી આજે દુકાનદાર ધરાકને છેતરવા મથે છે અને ધરાક દુકાનદારને છેતરવા મથે છે. આ રીતે એકબીજામાં વિશ્વાસ રહ્યો નથી અને તેથી પ્રમાણિકતા ક્યાંથી દેખાય ? વેપારીઓ સ્વાર્થ સાધવા દેશની તેમજ દુનિયાની પરિસ્થિતિ જોઈને પોતાના દેશબાંધવોને જ શૂંસવા પ્રયત્ન કરે છે અને એ રીતે પોતાના જ દેશને સત્વહીન કરે છે. ધરાક પણ વેપારીથી ભડકતો જ રહે છે.

પણ હવે આપણે એવી છેતરપિંડીને તજવી જ રહી. વિશ્વાસ અને પ્રામાણિકતાને મહત્ત્વ આપવું જ રહ્યું તો જ આપણે આપણા વ્યવહાર સારી રીતે ચલાવી શકીશું અને આપણી માણસાઈ બતાવી શકીશું. જ્યાં માણસાઈ હશે, જ્યાં પ્રેમ હશે, ત્યાં જ સાચો વ્યવહાર થતો જોઈ શકીશું.

- અમેરિકાનું મુખ્ય શહેર ન્યૂયૉર્ક છે. એ શહેરમાં બનેલી એક સાચી વાત છે. એક બાઈએ એક ઝવેરીની દુકાનેથી ખોટાં મોતીની માળા ખરીદી હતી. એક દિવસે એ માળા તટ્ટી ગઈ અને બધાં મોતી વેરાઈ ગયાં. તે બાઈએ બધાં મોતી ભેગાં કર્યાં, અને એને ફરીને

બંધાવવા પેલા ઝવેરીને ત્યાં તે લઈ ગઈ. પેલા ઝવેરીએ માળાનાં મોતી ગણી જોયાં અને પેલી બાઈને કહ્યું : “આ માળામાં એક મોતી ઓછું છે. એથી એમાં એક મોતી ઉમેરવું પડશે અને પછી બાંધી આપીશ. એનું ખર્ચ ૩૦૦ પાઉંડ થશે.”

પેલી બાઈ તો ચમકી જ ગઈ. તે બોલી : “૩૦૦ પાઉંડ! આ માળા મેં અઢીથી જ ખરીદી હતી. તેના મેં માત્ર ત્રણ પાઉંડ જ આપ્યા હતા. અને એક જ મોતીની આટલી બધી કિંમત શાની આપું ?”

પેલા ઝવેરીએ કહ્યું : “બાઈ, તમારી વાત સાચી છે. પણ આ માળાનાં મોતી ખોટાં નથી, એ સાચાં મોતી છે. તમને એ માળા ભૂલથી અપાઈ ગઈ હતી એ આપનાર નોકરને આવી ગફલત કરવા બદલ અમે નોકરી પરથી કાઢી મૂક્યો છે. આ માળાની મૂળ કિંમત તો હજી હજાર પાઉંડની છે. પણ અમે તમને તે ભૂલથી આપી દીધી છે તેથી હવે એ તમારી કહેવાય. અમારાથી એ પછી ન મગાય.”

આ સાંભળીને પેલી બાઈ બોલી : “અરે, એવું તે કંઈ થતું હશે ? ખરી રીતે એ માળા મારી ન જ કહેવાય. ચાલો ત્યારે, મારી એક શરત કબૂલ કરો. હું તમને આ માળા પાછી આપી દઈ છું. પણ પેલા નોકરની ભૂલ માફ કરીને એને પાછો નોકરીમાં રાખો.”

પેલા ઝવેરીએ એનું કહ્યું માન્યું તેણે પેલા ગરીબ માણસને પાછો નોકરીમાં રાખ્યો અને પેલી માયાળુ બાઈની બલાઈ જોઈને એને હીરાનું એક લોકેટ ભેટ મોકલ્યું.

“જે નીતિમય જીન ગાજવા ઇચ્છે છે અને મથે છે તે જ ચોખ્ખ જીવન ચુકવે છે. નીતિ વિનાની ઈશ્વરી માન્યતા મનુષ્યને ઓગી જ તારે છે.”—ગાંધીજી

કાનસના મહાન વિજેતા નેપોલિયન બોનાપાર્ટે કહ્યું હતું કે 'અશક્ય' એ શબ્દ જ મારા શબ્દકોષમાં નથી. તેનો અર્થ એ કે માનવમા હવનમા કશું અશક્ય નથી. બધું શક્ય છે. માણસ પ્રબળ હવ્વશક્તિ (Will power) ને બળે ચારે તરફ કરી શકે છે. અન્ય પાસે કરાવી શકે છે. કાંઈ પણ મહાન કાર્યની સફળતા માટે માણસે પોતાના સમગ્ર અસ્તિત્વની શક્તિ (power of exhistance) કામે લગાડવી જોઈએ. આ શક્તિ એકામતા અને હવ્વશક્તિ મિશ્રણમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે. હવનનો દોર દેખાવવામાં તેમજ લખાવવામાં હવ્વશક્તિ મહત્વનો ભાગ ભજવે છે. માણસમાં જે કાંઈ પણ પ્રકારની હવ્વશક્તિ ન હોત તો તેનું અસ્તિત્વ જ ન હોત ! મહત્વાકાંક્ષાથી જ માણસ મહાન બને છે. હવનમાં અને જગતમાં કંઈક (Something) કરી દેવાની લાલના જ માણસને મહાન (Great) બનાવે છે. સામાન્યમાં સામાન્ય માણસ પણ હવ્વશક્તિ-સહકર્ષકશક્તિને બળે સર્જની જેમ પ્રકાશી શકે છે. સહકર્ષક શક્તિને આધારે જ મા બાપ નવા બાળકને જન્મ આપે છે. જન્મભાવેલા બાળકને ઉછેરે છે. મોટું કરે છે. લાણીની-મણીનીને આમળ વધારે છે, પોતે ન સિદ્ધ કરી શકેલ મહાનતા પોતાની લાવી પેઢી સિદ્ધ કરી શકે, એ જ આશા માનવીને પોતાનો વંશ વેલો વધારવા માટે પ્રેરે છે. સામાન્યમાંથી અસામાન્ય તરફ વહેવાની માનવીની રવાનાવિક ઈચ્છા જ હિમાનવને આમળ વધવા પ્રેરે છે. હવ્વશક્તિ અને હવ્વશક્તિથી ઉત્પન્ન થતો આનંદ અને એ આનંદ વધુ ને વધુ બોગવવાની શક્તિ અને તેને આધારે શરૂ થતી પ્રવૃત્તિ માનવ-જીવનમાં નિર્ણાયક ભાગ ભજવે છે.

જ્યારે આપણે ખરાબ કામ કરીએ છીએ ત્યારે આપણું પતન નથી થતું પણ જ્યારે આપણને ખરાબ કામ કરવાનો વિચાર આવે છે ત્યારે આપણું

શ્વાસુ પતન તો થઈ ચૂક્યું હોય છે. કાલા માણસે તો ખરાબ વિચારને જ પોતાના મનથી દૂર રાખવાનો સન્નિવેષ પ્રવર્ત કરવો જોઈએ, કરતા રહેવું જોઈએ. કેમકે આખરે તો મુદ્દમતામાંથી જ સ્વપ્ના તાર્કિક જગત ગતિ કરતું હોય છે. જેના જીવનમાં કાંઈ પણ પ્રકારની હવ્વશક્તિ-વાસના બાકી રહેતી નથી તેને મોક્ષ-મુક્તિ મળી ગઈ છે એમ કહેવાય છે. જ્યારે ખરેખર જ આપણને કાંઈ પણ પ્રકારની હવ્વશક્તિ બાકી નથી રહે, ત્યારે આપણું ને ફરીને જન્મવું નહીં પડે. નવો જન્મ જૂની ઈચ્છાને આભારી હોય છે. પણ હવ્વશક્તિને શકવી કે કાંઈમાં લેવી એ પૂરજોશમાં વધી જતી નહીં ઉપર બંધ બંધવા નોટકું કપડું કાપે છે. મોટા મોટા કવિ, તપસ્વી કે સંન્યાસીઓ પણ એમ કરવામાં નિષ્ફળ ગયા છે, તેની ઇતિહાસ કાફી પૂરે છે. હવ્વશક્તિ ઉપર આપણે જે બંધ બંધાવાનો પ્રવર્ત કરીએ છીએ, તેનું બીજું નામ સંયમ.

વૈજ્ઞાનિકા દુનિયાના જિંડામાં જિંડા મહા-શ્વાસરની જિંડામાં માપી શકાય છે. સહારાના રણના વિસ્તાર કે હિમાલયની જિંડામાં માપી શકાય છે. પણ માનવીના મનની જિંડામાં, જિંડામાં કે વિસ્તાર કોણ માપી શક્ય છે ? માનવીના મનનું બધારણ કેટલાય જન્મોને આધારિત હોય છે ! આ બધારણ બારસાગત પેઢી ને આધારે મજબૂત થતું-વિકસતું ચાલ્યું આવે છે. આ વારસામાં પછી દરેક જન્મનું નવું વાતાવરણ લાગતું આવે છે અનેક જન્મોની અવધ (Impression) આ માનવમનને મજબૂત કરતી આવે છે. તેમાં નવાં નવાં રસાયણો (Chemicals) ઉમેરતી આવે છે. એ રસાયણોનું પૃથકકરણ પ્રયોગશાળાની માનવમનમાં પણ હિસ અને રાત ચાલ્યા જ કરે છે. એની કાંઈ શરૂઆત નથી કે નથી કોઈ અંત. માનવીના શરીરનો અંત માત્ર તેના રૂપાંતરનું જ બળ પૂરું પાડે

છે એમજ રૂપરૂઢી બુદ્ધિ ને સંબંધે ઝરણા ચાટે વાપરાં છે તેજ સંબંધે માનવ મન ચાટે પણ વાપરી શકાય, "Man may Come and men may go, but I will go on for over." માણસો જાણે આવે અને જાય, પણ દુ (Human Mind) તો ચલે જ કરીશ 'A walk that never ends' જીવનની પ્રવાહિતા (flow) ચાલુ જ રહેવી જોઈએ

માનવીનું અસ્તિત્વ અનેક બળોને આભારી હોય છે જુદી જુદી પરિસ્થિતિમાં જુદા જુદા માનવીના નામ, રૂપ, ગુણ વગેરે ઘટાય છે. આ બળો સમગ્ર રીતે નવા માનવીના નિર્માણમાં ફાળો આપે છે અને તેના જીવનમાં ગુણ-અવગુણના તબાવણા એવા તો વણાઈ જાય છે કે તેને છૂટા પાડવા મુશ્કેલ થઈ પડે છે. આ પૃથ્વી ઉપરના દુનિયાની દૃષ્ટિએ ખરાબમાં ખરાબ માણસમાં પણ દાખરે એવું પ્રેરક અને ઉપકારક બળ હુપાવી રાખ્યું છે કે તેને રોષી શબ્દ જાણભણ માટે મુશ્કેલ પૂરવાર થઈ ચૂક્યું છે. સાચો કે કરોડોમાં બાગમે જ કોઈ એકાદ વ્યક્તિ આવી શક્તિ ધરાવતી હોય છે કે જે ગમે તેવા ખરાબ માણસમાંથી 'સાર' શોધી શકે અને તેને સમાજના જાણી માટે પ્રયોજી શકે. મહાત્મા ગાંધીમા આવી શક્તિ કેટલે અશે આપણે જોઈ શક્યા હતા

જ્યાં સુધી ગાંધીજી જીવ્યા ત્યાં સુધી તેમના અસ્તિત્વની યકિન એ ધારી અસર ઉપજતી આજે આપણે તેમના જન્મને સો વર્ષને અતે જોઈ શકીએ છીએ કે તેમણે આચરી ગતાવેલા સિદ્ધાંતોને જીવત કરવા માટે કેટકેટલા પ્રયત્નો કર્યા પડે છે તેમનો ચલ વિશેષો આગ્રહ, તેમનો તાત્પર્ય, તેમની અહિંસા અને તેમનો અપરિ

મલ ખરેખર દુર્લભ છે. માત્ર ગાંધીજીની હાજરી પ્રજા ઉપર નૈતિક પ્રભાવ પાડતી. માત્ર દેશની નહીં દુનિયાની પ્રજા ઉપર પણ પોતાનો પ્રભાવ પાડતી ગાંધીજી 'હિંદ ઇંગ્લેન્ડ'ની હાલ કરતા અને પ્રિટન ક્રુજ બેંગ્લુ, તે તેમની અસ્તિત્વની શક્તિને આધારે.

આપણે ચિંતોમાં મહાપુરુષોની આસપાસ ને ચેતનનું વર્ણન જોઈએ છીએ એ તેમની આંતરિક શક્તિનું સ્પષ્ટ છે. તેમના આત્માના પ્રકાશનું ચોતક છે જેમ પ્રકાશની આસપાસ અમકાર સંભરી જ ન શકે. તેમ મહાપુરુષની આસપાસ અગાન કે અચેતન પ્રવેશ ન પામી શકે જેમ હીમને કે સોનાને તેનો પોવાનો પ્રકાશ છે, પ્રભાવ છે તેમ મહાપુરુષો સ્વતંત્ર પ્રકાશતા હોય છે. ગાંધીજીની સ્પૂર્ણ હાજરી જ તેમનું સુદૃઢ કાર્ય પનાવી દેતી એ તેમના જીવનની કેળવણીને આભારી છે તેમણે પોતાની જાતને એ રીતે કેળવીને કૂલથી કોમળ અને વજ્રથી પણ કઠોર બનાવી હતી. જીવનના કેટલાક પાવાના સિદ્ધાંતો અર્થે તેઓ પોતાની જાતનું પણ સર્મપણ કરવામાં અચકાતા નહીં. તેમણે પોતાના આત્માનો વિસ્તાર અને વિકાસ જી રીતે સાધ્યો તો કે જે રીતે મલકાયા માણે પદોવાયેલા હોય. તેમની વેપક દૃષ્ટિ માન્યકને આરપાર શોધી વળતી, ખૂદી વળતી. સામાનાં દુર્ગુણ પણ સદ્ગુણમાં ફેરવાઈ જતા. જેમ ફોટોગ્રાફીક કેમેરા ચાપ ફાગવતાં વેત સામી બાગ્યુનુ ચિત્ર પોતાનામાં પ્રકળ કરી લે તેમ ગાંધીજીને પ્રગત આવાનર વ્યક્તિનું ચાપ માત્ર એક ક્ષણમાં નીકળી જતું અને તેનો ઉપયોગ દેશની ઉત્થ શક્તિ અને અંતિ વધારવામાં થઈ જતો આજ ગાંધીજી એજી સારે બન્ને-દષ્ટા અને સંપટા હતા તે એમની અસ્તિત્વની યકિનને આધારે જ. આમ 'Power of existence' માનવ જીવનમાં અમૂલ ફાળો આપે છે.

નેપાળ વાટાઘાટો દરમ્યાન નેપાળે પાકિસ્તાન સાથેના વ્યવહારમાં જમીન માર્ગે માલની અવરજવર માટે- માગણી મૂકી ત્યારે પ્રથમ જ વાર ભારતને સહ- લુદ્ધિ મૂકી અને કહ્યું કે પાકિસ્તાન અધ્યાનિસ્તાન સાથે આવી છૂટ ભારતને આપતું નથી તેથી આ માગણી સ્વીકાર્ય નહિ બને. આની એવી ગમતકારિક અસર થઈ કે હવે પાકિસ્તાન ભારત માટે અધ્યાનીસ્તાનનો જમીન માર્ગ છોડે મૂકવા માટે પોતાનું અછક વલણ નરમ બનાવ્યું છે.

આ તો મોટાં રાજ્યોની વાત થઈ પણ લંકા, નેપાલ, સિક્કીમ અને ભૂતાન જેવડાં નાનકડાં રાજ્યો આંખ લાલ કરીને જ ભારતની સાથે વાટા- ઘાટ કરે છે. સિક્કીમનાં મહારાણી અમેરિકન ઊંચેટલે ત્યાંથી ફોર્સિસ'વાર CIA મારફત યતો હોય તેમ પ્રાદેશિક વિસ્તાર વધારવાની તેની માંગણી ઉપ- રથી લાગે છે. લંકા તો કોઈ વાતમાં આપણને ગાંઠિતુ જ નથી. તાજેતરમાં નેપાળની સરકારના પ્રતિનિધિ- જ્ઞો દિલ્હીમાં વાટાઘાટ કરી ત્યાં તેમાં બંને ભારત- ને જ નેપાળ સાથે સંબંધો રાખવાની ગરજ હોય તેમ ઘરેલો મૂકતા ગયા. રાજ મહેન્દ્ર અતિવિચક્ષુ રાજપુરુષ છે. ચીન તથા પાકિસ્તાન જન્ને દેશો તરફ કળીને, ભારત પાસેથી વધુમાં વધુ લાભો અને છૂટછાટો લેવાની તેની નાતિ આજે વર્ષોથી જળપૂતી છે. નેપાળમાંથી સરકારી ધાર્મિક ઉદ્ધવી લેવાની માગણી તેમજ વધુ આર્થિક મદદ માટેની માગણી જ્યારે તે કરે છે ત્યારે તેના બદલામાં ધૂમાડાના ગોટા જેવી યુએચએ માત્ર ભારતને મળે છે. ભારત-નેપાળ સંબંધો અત્યાર સુધી નેપાળના લાભમાં અને ભારતના નેરલાભમાં રહ્યા છે. રાજ મહેન્દ્ર તો આવી વાટાઘાટો કરીને તરત જ લંકા ચીન અને કાં પાકિસ્તાનની સત્તાએ બિચકી જાય છે. મહારી માંકડાને નચાવે તેમ નેપાળ ભારતને નચાવે છે અને આપણને આમા વિદેશીતિનો કિંમ્વ લાભ છે. તેજ-કોણ કોણ કાંટે છે !

લેવીના તેલની સમસ્યા બારે અટપટી છે. આમ જોઈએ તો તેલનું રાજકારણ, દેશના રાજ- કારણની જેમ, મૂંઝવણનું જ છે, તેજીનિવાનો કારભાર કેન્દ્ર કરે છે. મજૂનોની ૧૫૫ સોસાટ્ટમાં ભસે થતી હોય પણ નિવચન દિલ્હીનું. ગુજરાત

સરકાર બહુ બહુ તો લેવીની વાતો કરે-પોશળ આધારન આપે-લાભારી બતાવે-આ પ્રશ્ન રાજ્ય સરકારનો નથી પણ કેન્દ્રનો છે તે વાતની વાદ આપે. મીલરો પસેથી લેવીનું તેલ લઈ તેની ગમે ગામ વહેંચણી કરવાનો પ્રશ્ન સહેલો નથી. મુશ્કેલ છે, અને ખર્ચાળ પણ છે. અધુરામાં પડે, તેલ મીલો- વાળા કેન્દ્રની આંખે પાટા બાંધીને, આંકડાની ધન્દ- જળમાં અને સરકારે છપેલાં પત્રોમાં, તંત્રને ઉલ્લુ બનાવે. ત્યારે રાજ્ય સરકારનું કહેવું અને લાંચ- રશ્વતથી ખદબદવું તંત્ર કઈ રીતે લોખાને તેલ વહેંચવાનું હતું ? અને પાવલીભાર તેલ વહેંચવામાં લાખોની તુકસાની રાજ્ય સરકારને વેઠવી પડતી હોય તો આ ધંધો શા માટે ચાલુ રાખવો ? અત્યાર સુધી જે અનુભવ મળ્યો છે. તેના આધારે કેન્દ્ર તેમજ રાજ્યે હવે બીજી દિશામાં વિચારનું જોઈએ, અને જે ચક્ર્ય નથી તેને ચક્ર્ય બનાવવાના પ્રવાસો છોડી દેવા જોઈએ. અત્યારે તો પ્રજા અને સરકાર બન્નેનું તેલ વેપારીઓ કાઢી શકે છે આ સ્થિતિમાં પછડા આજુબે જરૂરી છે. જો નિકાસદારા દ્વિપા- અસુ કમાવું હોય તો સરતા કરે તેલ આપવાની વાત એક મ્યાનમાં બે તસવાર રાખવા જેવી અવાસ્તવિક છે. વળી લેવીનું તેલ આપવામાં જે અંબવર વહીવટી ખર્ચો પ્રગળે આપવો પડે છે તેના કરતાં પ્રગળે તેના કિસ્મત ઉપર છોડી દેવી બહેતર છે અને તેલના વપરાય યોગ્ય કરવા જનમત ડોળવવો વધુ સહેલુ બનશે. કુટુંબનિયોજન અને નાના કુટુંબ મારે પ્રચાર થઈ શકે તો તેલની વિરૂદ્ધ કેમ નહિ ? મજૂનોનું તેલ આરોગ્યવર્ધક નથી-વધુ ખાવાથી આંખે અધાપો આવે છે-પંજ- બોચો તેલ ખાતા નથી, આદની રાજ ખાવે છે- ગુજરાતીએ વડુ રકત્તે જાડબાજના ચામે ચડી રજા છે-તેમણે વધારેલાં નહિ પણ વધારેલાં ઘાસાજ ખાવા જોઈએ અને જમતી વખતે, પશ્ચિમની શીલીએ, શાકમાં મીઠું, હળદર અને મરચાનો ભૂખો છાંટવો જોઈએ. ગુજરાતની ધરતીમાંથી કાણું પ્રવાહી સોનું તેલ રૂપે પ્રાપ્ત થયું છે એટલે ખાવાનું તેલ એ મહારતું નથી. તેલના વપરાય સામે જનજનન ગુનેહ ઉઘાડવાની જરૂર છે. અનિવાર્ય સંજોગોમાં તલનું તેલ તથા કાપરેલ વાપરાવાથી ઘરીને ફાવે.

યાથ છે.

સમાજવાદ

સમાજવાદની વાતો કરવાથી કંઈ વળવાનું નથી. શ્રી જમજનરામે સાચું જ કહ્યું છે કે દેશમાં લાખો એકરના હિસાબે નકામી-ખરાબવાળી જમીન પડી રહી છે તેનો કખને લઈ, ખેડ કર કરી દેવી જોઈએ. 'લક્ષ્મી ચાંસો કરવા આવે ત્યારે મોઢું ધોવા ન જવ' શ્રી ખીરીએ પણ રાષ્ટ્રપતિના રાષ્ટ્ર લીધા ત્યારે પેલા પ્રખ્યાત સંસ્કૃત શ્લોક બોલેલા-

તુલસીના પાન

તુલસીનાં સૂકાં પાંદડાંવાડીને સૂધવાથી નાકની બંધી ખવાડી રૂપે દૂર થઈ જાય છે

તુલસીનાં પાંદડાંના રસને નાકમાં નાખવાથી દુર્ગંધ દૂર થાય છે અને નાકના છવાણાંનો નાશ પામે છે.

તુલસીનાં પાંદડાંનો રસ મધ અથવા આદુના રસ સાથે પીવાથી કર્નો નાશ થાય છે

તુલસીનાં પાંદડાંનો રસ નિએવીને, કાનમાં નાખવાથી કાનનું કાંઈ દૂર થાય છે

તુલસીનાં પાંદડાંમાં મીઠું ભેળવી, નાકમાં (તેનો રસ) ટપકાવવાથી મૂર્છા દૂર થાય છે.

તુલસીનાં લીલાં પાંદડાં વાડીને ઠરખીના રોગીઓના ઘરોર પર આલિસ કરવું જોઈએ

તુલસીનાં ૫-૭ પાંદડાં અને ૩-૪ કાળા મરીને ઠાકાઈની જેમ ધૂટીને ખાખી પેટ, રૂંદિવસ સુધી બરાબર પીવાથી મજબૂની મરખી દૂર થાય છે.

દરેક પ્રકારના તાવમાં તુલસીની આ કાળા મરી નાખીને પીવાથી તાવ આવે જાય છે.

કેધરસમાં કંઈ આવે તો દોષ તે મધ અને કાળા મરીની સાથે તુલસીનો રસ આટવાથી કંઈ દૂર થાય છે.

તુલસીનાં લીલાં પાંદડાં સાથે કાળા મરી વાડીને, તેનો રસ શાડીને, ન્યુમેનિવામાં સવાર-સાંજ પીવાથી ગ્રોહક લાભ થશે.

તુલસીનાં પાંદડાં કાળામાં સૂકવીને, તેનું અતિ ખારીક ચૂર્ણ બનાવી સૂધવાથી આંધાને દુઃખાનો તરત દૂર થશે.

જો બેઠો રહે છે તેનું નશીબ બેસી રહે છે, જો બેઠો યાત્ર છે તેનું નશીબ આજસ મરડીને ઊભું થાય છે, જો દોડે છે તેનું નશીબ પણ દોડવા લાગે છે. શ્રીરામના ઉચ્ચારણને અનુવર્તીને ગુજરાતના રીપબ્લીકન પક્ષે જાહેરાત કરી છે કે જો નકામી જમીન પડી છે તે જમી કસાણી તારીખથી ખેડવા માંડ્યું. એક રીતે આ આત્માને અવાજ છે. હવે આની સામે સરકારને કે કાંઈને વાધો વચકા છે કે તે સમયસર નોંધાયે.

જો ધરમાં તુલસીનો કોડ હોય છે તે ધરમાં માંડક અને મચ્છર નર્મ થતા અને હવા પણ ફવિત નથી થતી.

તુલસીની પાંદડીઓનો રસ કાનમાં નાખવાથી કાંતના છવાણું નોશ પામે છે.

તુલસી અને પા-નો રસ મરમ કરીને પીવાથી બાળકોના પેટનું કૂચ અને આંધરો દૂર થાય છે.

તુલસીની પાંદડીઓનો રસ મધ સાથે ભેળવીને એકલાં પણ આસ મુધી આપવાથી બાળકોને આંધરો રોગ દૂર થાય છે

તુલસીની પાંદડીએ નું ચૂર્ણ દાઝના યરખત સાથે આપવાથી બાળકોનાં કાંત સરખતાથી નીકળી શકે છે

જો કોઈને ચક્ષર આવતા હોય તો તુલસીનો રસ ખાડ સાથે આપવાથી આરામ મળે છે.

તુલસીની પાંદડી અને કાળા મરીની ગોળા બનાવીને કાંત નીચે કાળા પીચવાથી કાંતનો દુઃખાનો દૂર થાય છે.

જો મોઢામાં ચાંદાં પડ્યાં હોય તો મમેસી અને તુલસીની પાંદડીએ આવવાથી રાહત થાય છે.

તુલસીનાં બી વાડીને ઘા પર લગાવવાથી તરત જ જાય થાય છે.

તુલસી અને અડુનો રસ મરમ કરીને પીવાથી પેટની પીડા દાંત થાય છે.

તુલસીની પાંદડીઓનો રસ દિવસ દરમિયાન ઘળીવાર આંખમાં નાખવાથી રતાધળાપણું દૂર થાય છે.

દરાજ ચર્મ હોય તો તુલસીનાં પાન ઘસવાથી લાભ થાય છે.

—શુભિદાદેવી અમવાસ

એક નામગીન ચોર હતો તે મોટી મોટી ચોરી કરતો હતો. એક વાર એને ચર્ચુ આલ, આને તો રાજમહેલમાં જ ચોરી કરુ.

રાતના બાર વાગ્યા ॥ ઘેર અધારી રાત છે ચોર રાજમહેલના બગીચામાં આવ્યો ઉપર એક બારી ખુલ્લી જોઈ, પાટલાધોનો ઘા કરી, સરસર કરતો ઉપર ચઢી ગયો.

ઉપર આવતાં જ તેણે રામની કુવરીને રતનજીતિ હિડોળાખાટ ઉપર સતેરી જોઈ તે અહીં આવ્યો હતો. ચોરી કરવા પશુ કામાઈ બન્યો. કુવરીને પશુ ઉપાડી જવી એવો તેણે નિશ્ચય કર્યો બારીએથી કૂદ્યા. મારી તે અદર દાખલ થયો. અવાજ થતાં કુવરી જાગી ગઈ તે હાનિવાળી હતી હિંમતવાન હતી એટલે એકદમ ઊભી થઈ ગઈ, પશુ તેણે ચીસ પાડી નહીં ચોર ખમ્યામખેને જોતો રહ્યો.

કુવરીએ હિંમતભરે પુછ્યું “તું માંજ તને જ જોઈશો તે આપીય હીરા, માણેક, મોતી, સોનું

ચોરે કહ્યું, “હીરા માણેક, મોતીની તો બહુ મારીએ કરી અહીં પશુ એ જ વસ્તુ ચોરવા આવ્યો હતો પશુ તમનેય સાથે લઈ જવી એવો વિચાર તમને જોતા થઈ આવ્યો.”

કુવરીએ મુખ મલકાવીને કહ્યું, “જો તારે મને લઈ જવી હોય તો હું મણુ તે આપ.”

ચોર કબૂલ થયો.

કુવરીએ કહ્યું “હું તો ચારિત્ર્યવાનને જ વડુ તારી પાસે કમ્પ ચારિત્ર્ય છે ?”

ચોર ચૂપ થઈ ગયો. શું કહે ? જેનામાં અપ્રમદિકતા, અસત્યતા, અનાતિ વગેરે દુર્ગુણો ભરેલા હોય તે કેવી રીતે ચારિત્ર્યની શુદ્ધિનો પુરાવો આપી શકે ? ચોરે નીચે જોઈ જવાગ આવ્યો.

“ચારિત્ર્ય તો મારી પાસે નથી પશુ જો તે મેળવી શકાય એમ હોય તો તે મેળવીને પશુ તમને મેળવીશ અને રસ્તો બતાવશે.”

કુવરી ચાલી હતી તેણે કહ્યું, “જો ભાઈ, તે તો થઈ ન કરવાનાં કામો કર્યા છે નીતિ અનીતિનો ભેદ કહી તે રાખ્યો નથી આ બધા તારા પાપો કેવળ ઈશ્વરને હૃદયમાં વસાવવાથી જ ભલે ઇશ્વરને હૃદયમાં વસાવેા એટલે સારાં કામો કરી તેનું ધ્યાન ધરવું આમ રામનામ ઉપર પૂર્ણ શ્રદ્ધા રાખી એના જાપ કરીશ તો તારા બધાં પાપો નાશ પામશે અને તું શુભ થશે પછી હું તને જઈર પરવૂંશ.”

ચોરને તો કુવરી મેળવવાની હામ લાગી હતી પ્રભુને મેળવે કા તો કીજો કે રીંગા રે પ્રમાણે ચોરમાં રીમાઈ હતી એટલે તે તો એક સારુ સ્થળ જોઈને બેસી ગયો રામનામનો જાપ કરવા બેઠો ત્યારે પહેલાં પહેલાં તો તેના જૂના સરકારે ખૂબ જ જોર કર્યું તેને ચોરી કરવાનું, જુઝાર રચવાનું વગેરે પશુ મન થવા લાગ્યું, પશુ ચોરને કુવરીના આકર્ષિત આગળ આ બધાં પ્રયો લાનો દુશ્મ લાગ્યા હીરા લાખ્યા પછી કાંકરાની ઠોષ પરવા કરે ?

એક મંદિનામાં તો તેણે મનને કાળમાં લઈ લીધું જે મહીના થયા અખડ જાપ આપ્યા કરે છે તેણે કહેલા કુર્મો નજર આગળ આવીને જોતા જીમ પ્રશાંતપ ગંગા ઝરણામાં ડૂબાડી મારીને તે પુનિત થવા લાગ્યો અને ધીરે ધીરે તેના આતરયમુ ખૂલ્યા રામનામ રામનામુ ઇલાજ નીવડયો.

હવે તેને રામનામ જ્વરન થઈ ગયું કુવરીને ગુરુ મારી લીધી તેના હૃદયમાં રામ ચોવીસે મ્લાક રહેવા લાગ્યો. ચાન્દની દીવો એના હૃદમાં પ્રગટી ગયો તે ચાની ન થો અને તેને મરીબોની સેવા

કરવાનું અને તેનાં દુઃખો જાણવાનું મન થયું. એક જગ્યાએ બેસી તપ કરવાનું ઉવે તેણે નિરર્થક લાગ્યું અને તેથી પર્યટન આદર્યું. જ્યાં જવ ત્યાં લોકો તેના ગાનના પ્રભાવથી આકર્ષાવા લાગ્યાં. ટોચેટોચાં લોકો દર્શનાર્થે ઊપડ્યાં.

કુંવરીએ દાસીને પૂછ્યું “આ લોકો ક્યાં જાય છે?” દાસીને ખચકાવવા શેકલી. દાસીએ આવીને સતતની બધી રિગત કરી. કુંવરી તેને જાળખી મઠ, તેણે સોળે સમુમાર સંભાળી અને દાસીને સાથે લઈને તે સતતા દર્શન કરવા ગઈ. અથવા પોતે આપેલું વચન પાળવા ચાલી.

શ્રુત તો પ્યાનમગ્ન બેઠો હતો. કુંવરીએ

જાહેર પ્રણામ કર્યા અને કહ્યું, “જ મહિના પહેલાં મેં આપને જે વચન દીધું હતું તે પ્રમાણે હું આવી પહોંચી છું.” સતે સામા પ્રણામ કરીને જવાબ આપ્યો. “આ ! તમે તો ચારાં પરમ શુદ્ધ છો, તમારા એક રામનામના જાપે તો મને શુદ્ધ બનાવ્યો છે. ઉવે તો ફક્ત રામના મુખજાની જ માયા લાગી છે. એ ચેતનને મૂકીને જડને ક્યાં વળગ્યું? મા ! પ્રભુ તમારું કલ્યાણ કરો.”

રામનામનો મહિમા તો અખર છે. શ્રુત તુલસીદાસજી તે જ નામનો મહિમા ગાતા કહે છે :

“રામ એક તાપસતિય તારી
નામ કોટિશત ક્રમતિ ઉધારી !”

*

પેગમ્બરે શીખવ્યું છે કે....

હજરત મહમદ પેગમ્બર સાહેબના દાદા બોજબ કરવા બેઠા હતા. ઓરડામાં કીચડી જાળમ પાણરેલી હતી એક ગુલામ રકાબીઓ લઈને આવતો હતો. અવાનક એવા હાથમાંથી રકાબીઓ જમીન પર પડી ગઈ રકાબીઓના તેા દુકડે-દુકડા થઈ ગયા, પરંતુ કીચડી જાળમ પણ બચી ગઈ ! ગુલામ તેા થોડી સમુ વાબરો મનીને ઊભો જ રહ્યો પછી એણે માથું નમાવી કહ્યું : “અમારા પેગમ્બરે અમને શીખવ્યું છે કે જે પોતાના ગુસ્સાને જીતે છે તે સમગ્ર માણસ છે.”

અમીરે જવાબ આપ્યો, ‘હું નારાજ થવો લઈ જું તારે જ.”

ગુલામ પાછો બોલ્યો, “અમારા પેગમ્બરે એ પણ શીખવ્યું છે કે ભૂલ કરનારને માફ કરે છે તે એનાથી પણ વધારે સમજુ છે.”

અમીરે કહ્યું, “જે” તને માફી આપી છે. હવે જ જ.”

ગુલામ ફરીને કહ્યું, “અમારા પેગમ્બરે એ પણ કહ્યું છે કે જે મોટા બૂરા હોય બલકે બલકાઈથી આપે છે તે સૌથી વધારે સમજુ છે.”

અમીર હસ્યો. તે બોલ્યો, “હું તને ગુલામીમાંથી છુટકાએ આપું છું. અને આ રૂપિયા પણ લે જ અને ખુશીમાં રહે.”

*

‘આત્મકથા’ ભાગ. ૪

લેખક શ્રી ઇન્દુલાલ યાગિક

પ્રકાશક : ગૂર્જર પ્રકાશન કાર્યાલય, અમદાવાદ)
પાનાં ૪૨૬ કિલો નવ રૂપિયા

શ્રી ઇન્દુલાલ યાગિકની આત્મકથાનો ત્રીજો ભાગ હવે પ્રાપ્ત થાય છે. ‘જીવનસંક્રમણ’ નો આ સંધર્ષ ૧૯૨૪થી શરૂ થઈ, ૧૯૩૫ની સાલ સુધીના સમયને આવરી લે છે. શ્રી ઇન્દુલાલ ગાંધી વચ્ચે મહાશ્વજીનાની ચળવળમાં રોકાઈ ગયા તેથી ત્રીજા અને ચોથા ભાગના કવર ફોલો ઉપર પચિસમા અને છઠ્ઠા ભાગના મુસદ્દા રજૂ થયા છે. એટલે તેમની આખી આત્મકથા સુદીર્ઘ ગ્રંથવાની એમાં રાંધા નથી.

અને આમાં કંઈ નવાઈ પામવા જેવું નથી. હજી આઠસાં વર્ષ પછી તેમના આત્માનો અન્નપો હોઝા બેઠો નથી. તેમનું જીવન એક એવા સંધર્ષોની પરંપરામાંથી પસાર થયું છે, અને જીવનની અનેક-રંગી ઇલકાએ તેમની જીવનધારાને રંગી છે કે અપ્તરંગી અનુભવોની એક વિરાટ માથા તેમની પાસે છે અને તે તેમને કહેવાની છે. સમાજ સામે, વ્યક્તિ સામે, તેમને હંમેશાં બંડખોર રહ્યા છે. તેમના જીવનનું ઘડતર તેમણે આપમેળે અને એક બંડખોરના અદાથી ક્યું છે, બીજી રીતે કહીએ તો જીવનમાં જે આદર્શોને તેમણે સેવ્યા તેની પાછળ ખપી બવા જીવનભર તેમને જે ઝડપના તેની આ રસમય કડાણી છે.

શ્રી યાગિકની ભાષામાં શુદ્ધતા, જોશ અને સત્ત્વ વાડે વાડે રેખાય છે. પોતાની નજાણાઈથી દુરાવવાનો કાષ્ટ પ્રવર્તન તેમણે કર્યો નથી અને જીવનજીવન તટસ્થ રીતે કહેવામાં સમતુલા સુંદર રીતે ભગવી છે. માણસને જીવનમાં અનુભવનું વૈવિધ્ય કેટલેટલું નિરાશુ હોઈ શકે અને એ જાણના પરિપાક-

રૂપે જીવનની જે હથોટી તેને લાધે તે કેટલી સમૃદ્ધ હોઈ શકે તેના ખ્યાલ ‘આત્મકથા’નું વાચન આપી રહે છે. ગાંધીજી અને ગાંધીવાદ સામેના વિરોધને કારણે લેખકે શુભરાત છોડી મુંઝવણમાં પેટિયું રળવાની શરૂઆત કરી અને ત્યાં આકરી તાવણીમાંથી પસાર થવા બાદ સફળ પત્રકાર, તંત્રી અને ફિલ્મ સૃષ્ટિના નિર્માતા બન્યા. મુંબઈના ઉચ્ચ, શિષ્ટ અને પાશ્ચાત્ય રંગે - દબે રહેના સમાજમાં રહેવાથી તેમજ પશ્ચિમના રાજકારણના પ્રવાહોથી સ્વરાજ મેળવવાની તેમની અખંડ સુભાષનાજીની જેમ ક્રાંતિકારી ઉપાયો શોધી રહી. મુંબઈથી તેમને વિલાસત અને જર્મની ગયા અને બર્લિનમાં રહી, ભારત માટેનું પ્રચાર કાર્ય આરંભ્યું. ઇન્ડો-સે-સે તેમજ આવર્લેન્ડમાં રહીને તેમણે લેખન પ્રવૃત્તિ ચાલુ જ રાખી અને સમાજવાદ, સામ્યવાદ અને રાષ્ટ્રવાદનાં પાંદો બવવા-અખાખ્યા; કલબો રચાપી; ભારત વિષેની સમજૂતીનો બૌદ્ધિક પ્રચાર પણ કર્યો; આંતરરાષ્ટ્રીય ભાષા-વિનિમય કલબો રચાપી અને લંડનમાં મરણાભાષની શુભરાતી વીશીને પ્રોત્સાહન આપ્યું. લગભગ બાર વર્ષના ત્રાગાનું આ આત્મ-કથાનક રસાય શેરીને કારણે રસપ્રદ વિગતોથી ભરચક હોવાથી નવલકથા જેટલો આસ્વાદ પૂરો પાડે છે. શ્રી. ઇન્દુલાલ યાગીના જે ભાગો તાગડ-તોળ પ્રેમમાં મોકલે તેવી હાર્દિક પ્રતિજ્ઞા દરેક શુભ-રાતીની દોષ.

‘નચિકેતા’

જીલ્લો-જોગમટ ૬૯,

ગાંધી યતાન્ટી અંક

તંત્રીશ્રી. કરસનદાસ માલુક, મુલ્ય ૫૧,

કાષ્ટ એક જ કવિએ પોતાના કાવ્યસર્જનોથી ગાંધી યતાન્ટી વર્ષમાં કાવ્ય વિશેષક કાઢ્યો હોય તો ફક્ત શ્રી. માલુક. તેમણે આ અંક ગાંધી યતા-

બંદીનાં રિખતો અને અશુભોને સમર્પિત કર્યો છે. આચાર્યશ્રી રામપ્રસાદ ત્રે. બક્ષી ઉદ્દેશ્યોત્પન્નમાં કહે છે:

“સાહિત્યના અનેક પ્રદેશોમાં અને કવિના-ક્ષણના અનેકવિધ આવિર્ભાવોમાં જેમની કલમવર્ષોથી ઝખઝી રહી છે. એવા શ્રી હરસનદાસ માણેક આ સંગ્રહથી રાષ્ટ્ર શાયરની મેલી પદ્ધતિના અધિકારી પુરવાય થાય છે.” આ વિશેષાંક શ્રી માણેકની ૩૫ કાવ્યરચનાઓ રજૂ થઈ છે. જુદે જુદે સમયે લખાયેલી આ કાવ્યધારા ૧૬૩૩થી માંડીને ૧૯૬૬ સુધીની તેમની સર્જન પ્રતિભાની દ્યોતક બની રહી છે. અહીં જેમ રિખત વેળાં છે અને ગાંધી જેવી વિગૃહિતને રિખત વડે વધાવી છે તેમ આઝાદી પછીની વેંડના, યરમકયા, અને વકના તે આંસુનો અર્ધ પથ આપ્યો છે. માનખા મારવામાં શ્રી માણેકની તોલે આજે કોઈ આવી શકે તેમ નથી. આ ગૂર્જરીના આપણી વચ્ચે સહેલે ધૂમના આ માણેકટ પ્રભાગી આરા-નિરાશા, આનંદ-હિનંગ, જીમિં અને વિપાદને શબ્દોલ આપી આપણી તહેનાતમાં હાજર જ રહ્યા છે. ગાંધી ચતાબ્દી વર્ષનું તેમનું આ પ્રદાન One-man-Showમાં અદિતીય રહેશે.

“સુકાની” (સાપ્તાહિક

તંત્રી : શ્રી મોહનલાલ મહેતા-સોપાન-
૯૪, મિન્ટ રોડ. મુંબઈ ૧

પહેલી ઓગસ્ટથી રાજનૈતિક અને સંસ્કૃતિક સાપ્તાહિક તરીકે ‘સુકાની’ નવા સ્વરૂપમાં પ્રગટ થાય છે. હવે તેના આઠ પાનાં રાખવામાં આપ્યા છે જેમાં આંતરિક તેમ જ વિશ્વરાજ્યકારણની

અભ્યાસયુક્ત સમીક્ષા રજૂ થાય છે. રાજકારણ-અર્થકારણ બદારની દુનિયા માટે પણ એક પાનું રોકવામાં આપ્યું છે તેમાં સંસ્કૃતિક ઘટનાને આવરી લેવામાં આવે છે. જિંઝાકામળ અને આકર્ષક છપાઈમાં, સાપ્તાહિકની નવી આકૃતિ, આઠે પાનાં વાંચી જવાની તાલાવેથી ભર્યું કરે છે. અહીં દેશના રાજકીય ઝમોની થતી છણાવટ એટલી વિશદ થાય છે કે ૨૩-૮-૬૯ના ૧૮માં અંકમાં કે.એસ. કારા-બારીએ સિસ્તના પ્રથમ વિષેનું વલણ ઠેલું રાખતું તે સંતોષામય તેમજ પાર બેતકું.”

‘અભ્યાસ’ ફેબ્રુ. ૬૯ અંક ૬૧

અંકપાઠક પુરુષોત્તમ ત્ર. માવળકર

‘અભ્યાસ’ કાર્યાલય, અમદાવાદ ૧

ગયા અંકમાં ફેબ્રુ. ૧૯૬૮ના અંકનો નિર્દેશ જૂલથી ચાલુ સાલ માટે થઈ ગયો હતો. ઉપરાંત વિશેષાંક પણ દાહસાહેબ માવળકરને અનુલક્ષીને પ્રગટ થયો છે. આ વર્ષના અંકની વિશેષતા તેના ૧૧૫ પાનામાં સમાવેલા મુંદા લેખોની છે. શ્રી વલ્લભલાલ પટેલ, પ્રજાદાં કેથવ અને, આનંદશંકર કુવ, ઈન્દુલાલ યાત્રિક ઉપરાંત સ્વ. માવળકરના પાંચ લેખો જે વિવિધ સામગ્રી પીરસે છે તે ચિંત્ય અને વિદલાયુક્ત છે. ‘પિતાનો વારસો’ નામનો શ્રી પુ. ગ. માવળકરનો સુદીર્ઘ લેખ તો આઠ પેઢીથી ગુજરાતમાં વસેલા માવળકર કુળના ઇતિહાસને રોચક રીતીમાં શબ્દબદ્ધ કરે છે. આ પ્રશ્નને તેઓ અલગ પુસ્તિકા તરીકે ગુજરાતને આપવા માગે છે તે આનંદની વાત છે.

*

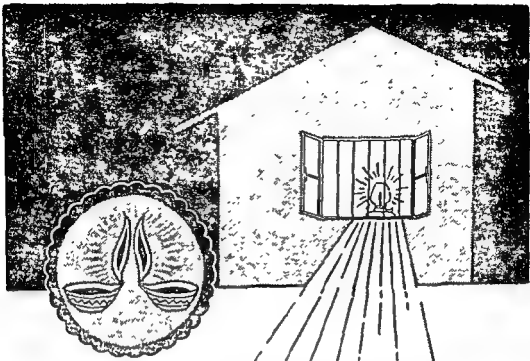
ફૂળનેકા ખીંક હંમકો હો તો ફિર કયા ખાકે હો-

હંમ તેરે, કિશતી તેરી, સાહિલ તેરા, દરિયા તેરા! —અમજાન

ફૂલવાનો ડર અમને તે વળી હોતો હશે ! જ્યાં અમે તારા બીએ, ત્યાં કિશતી તારી છે, કિનારો તારો છે, રે દરિયો પણ તારો છે. એનું અમને સતત જાન છે પછી અમને ફૂલ-વાનો ડર હોય ક્યાંથી ?

કેટલી બધી સમર્થજીવીલતા કેળવી હશે ત્યારે આ મરજીવા અને મરમો શાયરના દેવા-માંથી આરામજેવ અને પ્રુમારીથી ઇલકાતી માા વાણી પ્રગટી હશે ! એની દબીમાં મરમના કેવા ઊગસ અંગૂઠ ગયા હશે કે એને સર્વે આ એકનાં જ દર્શન થતાં હશે !

કાશ ! આપણે પણ પૂરી સમજ સાથે આ શેરને ગટગટાવી લઈએ ! —‘ઇન્કિલાબ’

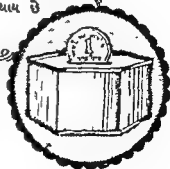
એ દીવાથી બીજો દીવો પેટાય છે ... એક નાનકડી
જ્યોત ઘર આખામાં અજવાળું કરી મૂકે છે ...

આપ રાજ એક એક પેસો કે એક એક
રૂપિયા બચાવતા બન્યો તો એ નાનકડી
બચતમાંથી માટી રકમ બનીને રાષ્ટ્રના
વપર્યાગી કાર્યોમાં મદદરૂપ થાય છે

નાની બચત

નાનરો પ્રયામોનું મોટું પરિણામ

ગુજરાત સરકારના આદિતી ધાના નવરૂપો પ્રકાશિત

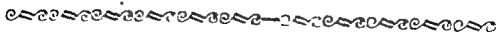

નુંદર, જ્યગજ અને મુનડ છાપનામ માળ

સુરૂપ મુદ્રિકા ત મને મદદરૂપ બનશે

મુરૂપ મુદ્રિકા, રેમકેમ રોડ, કન્યા ગ્રામીણ સામે, રાજકોટ-

લેખપાલજી

૫૧ ૮]

નવેમ્બર - ૧૯૬૯

અંક ૮]

અનુક્રમણિકા

પૃષ્ઠ	વર્ગ	અનુક્રમણિકા
૧૦૫	નવું પાન	૬૫૨ હેમિ ૨૫
૩૦૬	ભા. ૧૫	૭ મ
૩૦૭	ગીતાની ગામી	ધીરેન ગામી
૩૦૮	પરિશ્રમ	‘આશુતોષ
૩૧૨	ન જીવનનું મધુર પ્રવાસ	પ્રાણ જીવન
૩૧૫	તરફારની સજીવની	ઈન્દુલાલ ગામી
૩૧૭	પુરુષાણની અડધ પ્રતિભા	દશગીજી પરમાર
૩૨૦	ગામીનાની પ્રતિભા	ચિન્મેષ મહેતા
૩૨૨	કાલિદાસ જીવન સિંચાણ	પ્રતાપ વારા
૩૨૫	એક મુઠી છકતીની વાત	રવી નાથ ટાગોર
૩૨૮	પ્રેરક પ્રત્યાગ	
૩૩૦	વીરસામી કોલિક	બી એલ રમેશ
૩૩૪	પ્રેમવદ્ધના પાનાનાજી યાત્રા	પ્રમથ દલ
૩૩૫	સાગરી વાણ	દ. માધર ભટ્ટ સુધધુ
૩૪૪	દેવધાની	ચિત્તરંજન નિવદી
૩૪૮	ભાદરવીનું ભુતિયુ ગા	દ. કમલે ગોકિયામી
૩૫૨	કલા એટલે શું ?	પ્રદીપ પારખ
૩૫૫	મા સુધી સૂઈ રહવાની મજા	મુનિશ્વર ભટ્ટ
૩૫૮	નવન સાધના	પ. ક. જ.
૩૬૨	સારમજ	દ. દુલાલ ગામી
૩૬૩	આપણ બધા એ નથી	જીવન લેલ
૩૬૫	દિવ્યપુ	ક્રમાર વાગો
૩૬૮	એ જિંદગી-એક ધર્મ	લલિતકુમાર શર્મા
૩૭૧	આપણી વિકિત્તા	કી. ગાંધી જા. ગામી
૩૭૧	તખતીએ નું રસ	ગાંધીજી દાલ
૩૭૪	પ્રસાદ	વાનરજીવ લેલ
૩૭૬	સો દર્શનનાં તત્ત્વ	લગભગ દેવ
૩૭૮	જાના તરફાર	પ્રતાપ ધાન
૩૮૦	વરમાન	અવડો વાન
૩૮૨	આગ/ગા	ચિત્તરંજન મહેતા
૩૮૭	ફરની દીકરી	‘મ
૪૯૬	૨૫ પુષ્કરની યાત્રિક કવિતા	દશિમાર જી

સૂચના

[૪૧૩૦]

દર માનની બારમી તારીખ આ પ્રનિદ્ય થા છ

૫૮૨મી નુમીમા ૨૦ ન મે ૧૦ પાસ્ટ એફિમ તપામ ક્યા પછી ક્યા વચન નવાવુ આ શિરિકમા ધયા તો માકકલ

ગમ ત માર્કે ૧૧ ૧૫ ૧૫ ૭

આ મારકમા પ્રનિદ્ય ૨૧૧ વિરામ ત લ વચના છ સપાકે ત વિધરમા સમત છ જ તમ માનુ નહિ

[લખકાન]

પ્રવચન મા સંસ્કૃતિ ક્યા સિમરે નન લડિ ૧ વિષયક લખના વવામ આલ છ

લ નાલ નાક મીલિક નીનુ મ ર અલી અપસ રહે છે કાગળની અજ માનુ શાલીથી લ ૧]

લખાજમ

૮૨માં [૨૨૫] ૮ ૧૧૧

૫ ૨૨૫૫ ગો ૫ ૨૧૧]

વિષયવચન

૧૧૧૫૫૫૫૫

૧૧૧૫૫૫૫૫

HAPPINESS
is a mouthful of
SHALIMAR
biscuits
and a plateful,
nearby!

SHALIMAR BISCUITS PRIVATE LIMITED Bombay • Hyderabad

તાર ડીસ્ટ્રીકોએન્ડ

ટેલીફોન : ૨૪૯૭૦

ધી રાજકોટ ડીસ્ટ્રીકટ કા-ઓપરેટીવ બેન્ક લિ.

અધ્યક્ષ કચેરી : સહકાર બાન, દેવભાઈ રોડ, રાજકોટ

થાપણ ઉપરના વ્યાજના દર

(દર વરસે દર સેંકડે)

સેવિંગ્સ થાપણ ૪ ટકા

રે. સેવિંગ્સ

(બે. વિ. મંડળોએના બેઠૂત સબ્યો માટે બ) ૪૩૬ ટકા

કોલ ડિપોઝીટ

ત્રણ દિવસની અરસપરસની મોટીસની ચારતે. ૪ ટકા

બાંધી મુદતની (ક્રીકેટ ડીપોઝીટ) થાપણ

(દર વરસે દર સેંકડે)

(સા. ૧૦૦ અને તેથી વધુ રકમ માટે)

૧. ત્રણ માસ માટે ૪૩૬ ટકા

૨. છ માસ માટે ૫૩૬ ટકા

૩. નવ માસ માટે ૫૩૬ ટકા

૪. બાર માસ માટે ૬ ટકા

૫. છત્રીસ માસ માટે ૬૩૬ ટકા

૬. પાંચ વર્ષ માટે ૭ ટકા

: વિશેષ માહિતી માટે સંપર્ક કરવો :

(૧) રાજકોટ (૨) ગોડલ (૩) કોટડા સાંગાણી (૪) જોતપુર (૫) પો. ૧૭ (૬) ભમકડોરણ (૭) ઉપલેટા (૮) ભાવાવદર (૯) પડધરી (૧૦) ટંકારા (૧૧) વાકાનેર (૧૨) મોરબી (૧૩) માળીયા (મિયાણા) (૧૪) ભસલણ (૧૫) વિહીયા (૧૬) દેરડી (કુંભાજી) (૧૭) મોવિયા (૧૮) મોટી માગડ (૧૯) સુપેડી (૨૦) રાજકોટ-બેઠૂતપરા (૨૧) સરધાર (૨૨) લોધીધા.

મા. ન. ત્રિવેદી
મેનેજર

ર. ર. માંકડ
મેનેજીંગ ડીરેક્ટર

વલ્લભભાઈ પા. પટેલ
ચેરમેન

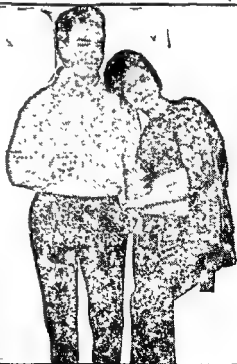
always
be beautifully
dressed in
thackersey's
EVERFRESH

Dreamy outfit to relax in, made from
'everfresh' (67% 'Terene', 33% Cotton)
fabric that refuses to crease or crumple ...
in a gay tantalising screen print with
handsome 'dreamboat' in matching stripes!

Also 100% Cottons marked
TEBILIZED for tested crease-resistance
and a wide range of Shirts, Singers, Screen Prints,
Poplins, Voiles, Cambrics, Jacquards and Tickings.

THE HINDOOSTAN SPIN & WOVEN MILLS LTD
THE INDIAN MFG CO LTD
14, Apollo Street Bombay 1

thackersey group Makers of Fine Cottons!

આ છે ત્રણ મહિનાનો મિરીસ
એ ન્યારે અકવાડિયાનો થયો
મારથી તેને અમૂલરમે પર
શાખવામાં આળ્યો એથી એનો
શારીરિક વિકાસ અદ્ભુત
રહ્યો છે.

હરે બુઓ એની તબીયત !

તેર મહિનાના મિરીસના પિતા શ્રી દિલીપ ચોળલે વર્ણવે છે કે, “અમૂલરમે
એવાને કારણે મિરીસ દરેક ખૂબ જ સ્વચ્છિત્તિ બની મર્યા છે. ફોજ કેંઈને
કંઈ નહું શીખવાની તે સક્તિ ધરાવે છે.”

તમારા બાળકના જન્મસમયનું વજન ૭ મહિનામાં બમણું અને એક વર્ષમાં ત્રણગણું
વધી જવું એટલે બાળકના શારીરિક વિકાસમાં સદાય કરતાં અધિક પ્રોત્તિ
ધરાવતું અમૂલરમે પચવામાં ખૂબ જ સરળ છે. અમૂલરમે એક આદરી સમતોલ
દુધ આહાર છે.

તુ એસ એ મા બાળઆહારો માટે વધારાની વધુ સારી રમે ફાઇન પ્રક્રિયાથી
અમૂલરમે બનાવાય છે. રમે-ફાઇન પ્રક્રિયાથી દુધમાં પ્રોટીનના તત્વો આરી રીતે
જળવાઈ રહે છે.

બાળકના જન્મના પહેલાં અકવાડિયાથી જ હળવો માતાઓ એને પોતાના દુધની
અથવા અનુપૂરકઆહારની બદલીમાં અમૂલરમે આપે છે. એટલે જ તો એના
વેચાણની સરખાવના કેવળ એ વર્ષમાં જ, અમૂલરમે સારતુની યોધી વધુ વેચાણ
ધરાવતો બાળઆહાર છે.

અમૂલરમે

માના દૂધની બદલીમાં ઉત્કૃષ્ટ વૈકલ્પિક આહાર

ધીરાણુ-વસુલાતનુ સ કરાન ન કરીએ તો

સહકારી પ્રવૃત્તિ ઉજ્જવવાળી લાગશે

: ચિતરંજન ડુંગનાથ રાજ

દેશની કાયાપલટ કરવાના કાર્યમાં આર્થિક
અને સામાજિક ક્રાંતિ અનિવાર્ય છે. જે સહ-
કારી પ્રવૃત્તિ દ્વારા શક્ય બનાવી શકાય તેમ છે.

ઉના તાલુકા સહકારી ખરીદ વેચાણુ સંઘ લી૦

(૨૭ ન ૧૪૫૬ તા ૨૫-૬-૫૬)

જનીંગ ડ્રેક્ટરી એન્ડ ઓઈલ મીલ

દેલનાથ રોડ, ઊના (જૂનાગઢ જિલ્લો)

સભાસદ સંખ્યા=૫૫ મહાળીઓ : ચેરમન ડોળ રૂ. ૨૩૮૭૫૯/-

ઓડીટ વર્ગ-અ

ચંદ્રશંકર લાભશંકર બની

મેનેજીંગ ડીરેક્ટર

પ્રાગજભાઈ કાનજી પટેલ

પ્રમુખ.

જલનાથ

સાગર ખેડુઓનો રખેવાળ

શ્રી રત્નાકર સાગરની મહેર હોજો

હરિયોવ જલનાથ નદાવધીઓનું અહોનિશ જાતન કરે છે વિજામની
છેલ્લી શોધને આધારે બપોરેલા સિંધિયાના આધુનિક અને પેલાલી
જહાજો મુસાફરોની સંપૂર્ણ સલામતી, સુખ અને સગવડ સાચવે છે
ભારતમા કૌંથી ખોટો સિંધિયાનો વેપારી નૌકાકારો દેશના કાલના
અને હરિયાપરના દેશે સાચેના આપણા વ્યાપારનું મહત્વનું ખાતે છે

સિંધિયાનાં જહાજો સમગ્ર આંધ્રપ્રદેશમાં પૂરી ખાટે છે

ધી સિંધિયા સ્ટીમ નેવીગેશન કંપની લિમિટેડ; - સિંધિયા નેવીગેશન લિમિટેડ મુમ્બઈ ૧

ગુજરાત રાજ્ય માર્ગ વાહનવ્યવહાર કોર્પોરેશન

દ્વારા

પ્રવાસી જનતાને અપાતી સુવિધા અને સગવડો.

અદ્યતન બસ-સ્ટેશનો, આરામગૃહો,
ઉપાહારગૃહો, પીક-અપ-સ્ટેન્ડ,
સ્ટોલ વિ.

ઠંડા પાણીની વ્યવસ્થા

રીઝર્વેશન અને પ્રાયોરીટીની
વ્યવસ્થા.

લાંબા અંતરની મુસાફરી
માટે દિવસની તેમજ રાત્રીની
બસ સર્વિસ.

વિદ્યાર્થીઓને આમ અર્વિસમાં
૬૦ ટકા અને શહેરી સર્વિસમાં
૫૫ ટકા ડેન્સેશન.

સરકાર યોજીત હરિક્ષાધર્મ
ભાગ લેવા જતા હરિક્ષાને
ડેન્સેશન.

અ ધજનોને બસ-ભાડામાં ૫૦ ટકા
ડેન્સેશન.

આરામદાયક મુસાફરી સાટે
લક્ઝરી બસ સર્વિસ.

આપના માલ સામાનની સુરક્ષિત
અને ઝડપી હેરફેર માટે એસ ટી.
પ્લર્મ્સ અર્વિસ.

ગુજરાત રાજ્ય માર્ગ વાહનવ્યવહાર કોર્પોરેશન,

વાહનવ્યવહાર ભવન, અમદાવાદ-૨૨.

અનેક શુભેચ્છાઓ સાથે....

ગરીબોની સેવામાં આપણે આનંદ લઈ ન શકીએ તો આપણી બધી ફિલસૂફી ભિથ્યા છે

* હો ભગવાન, તું તારે જ વધારે આવે છે જ્યારે માનુસ અત્યંત નમ્ર ગતી તારું સરજી લે છે અમને વર આપ કે સેવક અને મિત્રો જે પ્રભાતી મેરા કરેરા અમે ઇન્દ્રીએ છીએ તેનાથી અમે વેગળા ન પડી જઈએ અમને આત્મ સમર્પણ અને સદ્ગુણોના ભાગ્ય બનાવ, અને નમ્રતાથી સામાન્ય મૂર્તિ કર, જેથી આ દેશને અમે વધારે આગળીએ અને વધારે ચાહીએ

* કોઈ ન આવે એવું કરવાને સાદુ બધા પ્રત્યે ઉદારતા કેળવતી અને મધામા આપણે છીએ તે આપણામા બધા છે, એ જ્ઞાનના કેળવતી સમુદ્રના બધા પિંડુ તોળ્યા છે છતાં એક જ છે તેમજ આપણે આ સંસ્કાર સમુદ્રમા છીએ તેમા કેટલું કોની ઉપર કોઈ કરે

* મોટી ઉંમરે મને જ્ઞાન આવ્યું કે શરીર માટે અન અનિવાર્ય છે તો તેની જ આત્માને માટે પ્રાર્થના અનિવાર્ય છે

-ગાંધીજી

શ્રી જયંતિલાલ કુંડલિયાના સૌજન્યથી
રાજકોટ

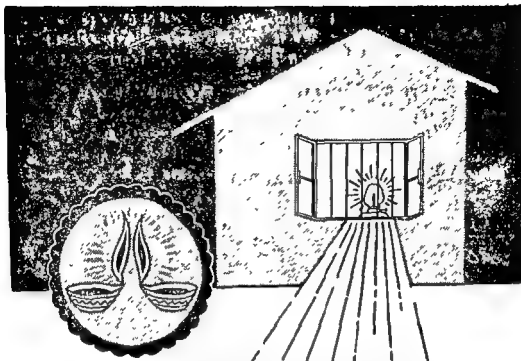
WITH BEST COMPLIMENTS FROM

EXCEL PROCESS PVT - LTD.

BOMBAY-69

MANUFACTURERS OF METAL LABALS,
ADVIG, NOVELTIES, SCALES.

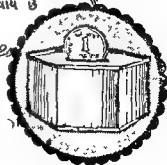

એક દીવાથી બીજો દીવો પેટાય છે ... એક નાનકડી
જ્યોત ઘર આખામાં અજવાળું કરી મૂકે છે ...

આપ રોજ એક એક પૈસો કે એક એક
રૂપિયો બચાવતા જાઓ તો એ નાનકડી
બચતમાંથી મોટી રકમ બનીને રાષ્ટ્રના
ઉપયોગી કાર્યોમાં મદદરૂપ થાય છે

નાની બચત

નાનેરા પ્રયાસોનું મોટું પરિણામ

ગુજરાત સરકારના માહિતી પ્રાપ્ત નરહથી પ્રકાશિત

હાર્દિક શુભેચ્છાઓ સાથે

ઇકોનોમીક ટ્રેડર્સ

પરાબજાર

રાજકોટ

“વિના સહકાર નહી ઉદ્ધાર”

એ
સૂત્રનું
મૂર્ત સ્વરૂપ

એ
ટ
લે

શ્રી બેડીપરા શ્રમજીવી કે-ઓ.પ. હાઉસીંગ સોસાયટી લી.

શ્રી ચંપકનગર કે-ઓ.પ. હાઉસીંગ સોસાયટી લી.

આકાર લઈ રહેલ છે:

શ્રી. કનકનગર સોસાયટી

અને

શ્રી જય ભોજલરામ સોસાયટી

વસવાટ માટે સુવિધાઓથી સંપન્ન

અમુલ્કાર્થ વ્યાસ

કે. શ્રમજીવી, લાવનગર રોડ,

મનુષ્યહિન સુગરવાલા

હરદાસ ચંદુભલ

રાજમોતી ઈન્ડસ્ટ્રીઝ

રાજકોટ.

ગુજરાત સ્ટેટ કો-ઓપરેટીવ લેન્ડ ડેવલપમેન્ટ બેન્ક લિ.

(રજિસ્ટર્ડ ઓફિસ : અમદાવાદ)

૪૮૯, આશ્રમ રોડ,
નવરંગપુરા.
અમદાવાદ-૬.

સહકાર, ભવન
ટેપરભાઈ રોડ,
રાજકોટ.

ગુજરાતના ખેડૂતોની તેમની ખેતી વિષયક નાણાકીય
જરૂરીયાત ૧૮૧ શાખાઓ દ્વારા પુરી પાડનારી
રાજ્યની કેન્દ્રિય સરકાર

સામ્ય સંખ્યા, ૭.૧૭.૪૮૧

આનુષંગિક હેતુઓ માટે અત્યાર સુધી કરેલ ધીરણ.

	સંખ્યા	ધીરણ કરોડ-લાખ.
[૧] નવાકુશ	૧.૪૦.૦૫૬	૨૯.૬૭
[૨] જૂના કુશ	૨૮.૫૫૫	૨.૬૬
[૩] બોર્ડરબેન્ડન ઈલિ. મોટર્સ	૧.૨૫.૩૫૧	૪૩.૫૫
[૪] ટ્રેક્ટર્સ	૨.૮૨૫	૫.૨૬

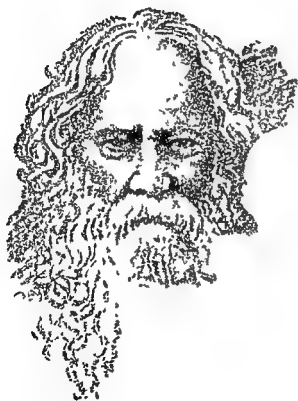
તેમજ અન્ય હેતુઓ માટે મળી

કુલ રા. ૬૪ કરોડ અને ૯૭ લાખનું ધીરાણ
તા. ૩૦-૬-૬૯ સુધીમાં કરવામાં આવેલ છે.

મગનભાઈ ર. પટેલ
ઉપપ્રમુખ.

હરિપ્રસાદ હ. ત્રિવેદી
આઈ. એ. એચ. સેક્રટરી
મેનેજિંગ ડિરેક્ટર

ઉદયભાઈસિંહજી
પ્રમુખસાહેબ ઓફ પોસ્ટમંદર,
પ્રમુખ.

સૌજન્યથી

સાંસ્કૃતિક સમાજ, રાજકોટ

નવું પાન

નવા વર્ષના આરંભ અગાઉ એક વડીલ પાસે એટલી બધી ડાહરીઓ ભેગી થઇ ગઈ કે એક ડાહરી અત્યંત ઉપયોગ માટે રાખીને બાકીની બધી જ ભેટ આપી દેવાનું મન થયું. આસપાસના મિત્રોને એમણે ડાહરીઓ આપી દીધી પણ એક ડાહરી એવી સુદર કે એ જાને આપવી એ પ્રશ્ન થઈ પડ્યો. પાને પાને સુદર મિત્રો, રેશમ જેવા કાગળ, પાકી બાધળી અને આગળ ઉદ્ભવિયારોના સમઠ એમાં પણ પાણી એવી રચના કે એક એક વિચારની અલગ કુપન ફાટી લઈ સકાય અને જે તે તારીખમાં ચોટાટી દઈ શકાય.

આરી સરસ ડાહરી એમણે પોતાના બનીભને આપીને મૂંઝવણ ટાળી. એમને વિશ્વાસ હતો કે એ કિશોર ડાહરીનો સુદર ઉપયોગ કરતો જ આ ઘટનાને ત્યેક સહિના વીતી ગયા પછી એક દિવસ એમણે તપાસવા માટે પેલી ડાહરી કિશોર પાસે માગી એણે આપી તો ખરી પણ એ રડવા બેઠો કારણ પુછતા એણે જીજ્ઞાસુ કે પોતે મૂર્ખાઈવશ એમાં લીટા કર્યા હતા, પાંચ પાડયા હતા અને એ રીતે પાનાં બગાડી નાખ્યા હતા વડીલે હસતા હસતા કહ્યું.

“ડાહરીના પાના બગડ્યા એ બહુ ખરાબ વાત થઈ ગઈ. આનું તને ખરેખર દુઃખ છે ? પસ્તાવો છે ?”

“હા” કિશોરે રડતા રડતા જ જવાબ આપ્યો.

“તો તો એક સરસ વતકટું દુભાંગે તારી ડાહરીના થઈ કાલ સુધીના પાના બગડ્યા છે પણ સફાઈએ આજ અને તે પછીના તમામ પાન ફેંસા છે, સ્વરૂ છે કાલ સુધી થવાનું હતું તે થયું. પણ આજથી તુ નવેસરથી ડાહરી લખવાનું શરૂ કરી શકે છે આજ પછીના બધા પાના અકનક છે એમાં સરસ વિચારો ટાક, મળના મિત્ર દોર, આગળની સારા વિચારોની કુપનો ચોટાડ થવાનું થઈ ગયું. હવે મોતીના દાણા જેવા અક્ષરે નવેસરથી ડાહરીનો આરંભ કર ને આનંદ પામ.”

જીવનની વાચરિકા - ડાહરી-ના મહકાલ સુધીના પાના આપણા પણ ગમે તેમ બગડ્યા હોય તો એ આપણું દુભાંગ છે. પણ આ આપણું સફાઈ પછી છે કે હજી આજનું પાન ફેંસા છે ને ભવિષ્યનાં તો બધા જ પાન ફેંસાકટ છે, આપણું સમય ભાવિ અકનક છે. એમ જ સમજીને ને કે એક સીનમય સુવર્ણકુલ આપણી સમક્ષ પડેલો છે. એટલી લાખી વાતમાં ન ગિતરીએ પણ જીવનની વાચરિકાના આજના પાનને તો સજાણી લઈએ ને !

એક લેખકે સરસ કહ્યું છે કે “જૂના પાના એક બાણુ ચૂકી દઈ અતરના અજવાળે આને નવું પાનું લખીએ.... પછી આજથી નવી જિંદગીમાં પ્રેમ, ઉદારતા કરૂં છો અને પુરુષાર્થ દરો તો પાછલા જીવન ઉપર ચડેલું કાસુ આપોઆ” ફેડાઈ જશે આ ભાવનાના બળ ઉપર જૂની કિતાબ બંધ કરી દઈએ ને જીવનમાં સેવેલા આદર્શોની સાક્ષીએ નવી કિતાબનું પહેલું પાનું લખી આપણી સમક્ષ ચેતનાને તેના ઉપર કેન્દ્રિત કરીએ”

નવા વર્ષનું નવલું પ્રભાત આવા શુભમંત્રો દ્વારા નવું જીવન શરૂ કરવાનું ઉત્તમ ટાણુ હોય છે. એનો ઉપયોગ કરીને જીવનને મંજલતથ બનાવીએ, અતરના અજવાળે જીવનવાચરિકાનું નવું પાન આલેખીએ....

— કાંધર હેમિદતન

મુખમાં બાપુજી જનાળ જિન્હા સાહેબ સાથે મંત્રણા કરતા હતા તે વખતનો આ પ્રસંગ છે. સાંજની પ્રાર્થના પછી હું બાપુજીને મળ્યો. બાપુજી ધ્યાનસ્થ દશામાં બેઠા હતા, મુખ પર અવર્ણનીય વિવાદની છાયા ઘેરાયેલી હતી.

થોડીવાર પછી બાપુજીએ મને એકાદ ભજન ગાવાનું સૂચન કર્યું. જે ભજન સવારથી જ મારા મનમાં ગુંજતું હતું એ જ મુખમાંથી સરી પડ્યું.

ભજન પૂરું થયું પાછી શાંતિ પ્રસરી ગઈ.

જ્યારે હું બાપુજીની રબ લઈ ઘરે જવા નીકળ્યો ત્યારે બાપુજી બોલ્યા “મેં દિલ હી હાલત તુમને અપને ભજન મેં હી કહે હી ટે.”

—શુ. મ.

બેઠા હું મંદિર કે બાહિર
 હૈ કે દિલ મેં આસ,
 કળી તો પુલાઓએ હી
 અપને ચરનન પાસ.
 તેરી ચરન છાયા મેં
 જો હૈ પ્રકાશ
 હસ મેં મેરી આત્મા કા
 હોગા પૂર્ણ વિકાસ.

૧૯૩૧ની સાલમાં બ્યારે હું અલ્મોડા હતો ત્યારે મારી વર્ષગાંઠને દિવસે મેં ગીતા કંટકસ કરવાનું મત લીધું હતું. તે વ્રત પૂરું કરવા માટે મેં પૂ. બાપુજીના આશીર્વાદ માગ્યા પૂ. બાપુજીએ ખૂબ હર્ષથી લખ્યું “ગીતા કંટકસ કરવાનો તારો નિશ્ચય ફોગો એવા અમારા બંનેના આશીર્વાદ છે જ. પ્રગતિ લખતો રહેજો. લખવાથી પ્રેમસાહન મળશે.”

આ અરસામાં આશ્રમમાં ગીતા કંટકસ કરવાનો વા વાગ્યો હતો અને આશ્રમ છોડવાને થોડા મહિના થયા હતા છતાં તે વાર્ષિકી કું ન છટકી શક્યો અને આ વ્રત લઇ બેઠો.

રોજના બે સ્લોક કંટકસ કરવાના આમ હિસાબ પ્રમાણે આવે પશુ કું કાઠવાર દશ સ્લોક પશુ ગોખી નાખતો તો વળી વચ્ચે બે ત્રણ દિવસની રજા પશુ પાડી લેતો.

આમ વર્ષ પૂરે થતા ગીતા કંટકસ તો કરી પશુ ગતી સુધી અથવા કહો જીમ સુધી જ રહી ત્રગાથી નીચે ઉતરી હોય એમ લાગતું નહિ પૂ. બાપુને વર્ષ પૂરું થતાં લખ્યું તેના જવાબમાં બાપુએ લખ્યું: “તને નવું વર્ષ ફોગો ને તું સારો સેવક બન ગીતા તે કંટ કરી હવે હંધમાં ઉતાર તેમ કરવા સારું તારે તેના અર્થ સમજવા જોઇએ. અનાસક્તિયોગની પ્રસ્તાવના હસ વીસવાર વાગી જ ને પછી અર્થ ઉતર જા તે સમજવા સારું સમજત અભ્યાસ વધાર તમે તેમ કરીને તે પૂરું કર એ નવા વર્ષનું તારું વ્રત.”

હવે હું પડયો ગીતાના અર્થ પાછળ મડયો અનાસક્તિયોગ વાંચવા સરકું શીખવાના પશુ કોડ જાગ્યા. ગીતાના અર્થ વાચ્યા પશુ ગીતા એમ કંઈ થોડી ગગાની નીચે ઉતરે!

પ્રથમનામા રોજ ગીતાના અર્થ વાંચના રહ્યો.

થાય. અર્થો વચ્ચે. પશુ જીવનમાં કંઈ ફેરફાર જણાયો નહિ ગીતાના ફરી ફરી અર્થો વાંચ્યા પશુ હતાં ત્યાંને ત્યાં. એમાં વળી દશમાં અધ્યાયમાં શ્રી કૃષ્ણ ભગવાન કહે કે આદિત્યોમાં વિષ્ણુ કું છું, દેવોમાં ઇન્દ્ર કું છું, દૈત્યોમાં પ્રહલાદ કું છું, ને બ્યારે પર્વતોમાં મેરુ કું છું. સરોવરમાં સાગર કું છું ને મહિનાઓમાં માર્ગશીર્ષ કું છું તે વાચ્યું ત્યારે જરા વધુ વિચારમાં ગોઠ્યા ખાત્રા લાગ્યા. વિષ્ણુ, ઇન્દ્ર કે પ્રહલાદ વગેરે કું છું એ તે તો મનને મનાવીને સમભળ્યું કે ઇશ્વર છે તો તે બધામાં હશે પશુ બ્યારે જડ વસ્તુને પશુ કહે કે તે કું છું ત્યારે તો હાં આવીને! આ બધું કેમ સમજાય! અને આ ન સમજાય ત્યાં સુધી ગીતા હંધમાં કેવી રીતે ઉતારવી? અને પછી શ્રી કૃષ્ણ કહે છે કે કર્મયોગવાધિકારસ્તે ચા દસેયુ કદાચન!

ફળની આજ્ઞા રાખ્યા વગર કામ કર્યે જ જાઓ. આજ્ઞા કંઈ રાખવી જ નહિ આ દુનિયામાં કયો મનુષ્ય હશે કે જે ફળની આજ્ઞા રાખ્યા વગર કામ કર્યે જતો હશે?

ગીતા યોગ છે, કું કાશ્યાપ એકી સાથે વગર અટક્યે સાતસો સ્લોક બોલી જાઉં એટલું બીજા લોકોને કહેવા પૂરતો સતોષ થતો ખરો. અને એ સતોષ જ તે વખતે આખા જીવન-ઉન્નતિમાં સમાઈ જતા હોય એમ લાગતું હતું.

આશ્રમ બંધ થયો. વર્ષો પસાર થય. ગીતાનું રહ્યું પડ્યું ત્રણ મેં ચીત્ત જામડી પશુ સરવાં લાગી.

પશુ કંઈ મહેનત કરેલી નકામી નથી જતી. કંઈ પશુ વસ્તુ લાસે જુદીપૂર્વક ન કરી હોય પશુ ક્યારેક એવો સમય આવે જ જ્યારે તેની કિંમત ભગી નીકળે જ તેમ આ ગીતા વિરે મારે મારે જાય એમ કહું તો ખાતું નહીં.

એ પ્રસંગ શાંતિનિકેતનમાં જન્મે. શાંતિ-
નિકેતનમાં પૂ. નંદ્યાશુ પાસે હું કગાનો અભ્યાસ
કરી રહ્યો હતો તે વખતની આ વાત છે.

અહીં દર મહિને બે મહિને જિજ્ઞાસુ થાય
છે. દૂરના ગામડામાં જઈએ, ત્યાં આખો દિવસ
તોફાન મચી કરીએ, ઠાથે રાંધીએ ને સાથે બેસી
ખાઈએ, અને વિદ્યાર્થીઓ સાથે વધુ નજદિકે
આવીએ ને કુદરતને ખોળે રમીને કુદરતને સમજ-
વાનો પ્રયત્ન કરીએ. ઘોડાં ચિત્રો પણ દોરીએ અને
સાજ પડથે ડોલતાં બૂલતાં “આમદેર શાંતિનિકેતન”
ગાતાં ગાતાં પાછા ફરીએ.

આવી એક જિજ્ઞાસુને આ પ્રસંગ છે નદીના
તટ પર આમરો તણુ તણાયો. બધા વિદ્યાર્થીઓ
આજુબાજુ ફાવે ત્યાં ફરવા લાગ્યાં હું પણ નીકળી
પડ્યો. ત્યાં એક વૃક્ષે અને આકાશને ને તેનું ચિત્ર
દોરવા બેઠો મારી ધાડળ નંદ્યાશુ બિભા હતા તેની
ખમર ન હતી. હું વૃક્ષનું ચિત્ર પૂરું કરીને મારા
કાગળિયા લોટવવાની તૈયારી કરતો હતો ત્યાં નંદ-
્યાશુ બેઠ્યા

“ટક્કેને દોરી રહ્યો છે પણ તેના થડને આડી
આંખો? તેનાં પંદડાંને હાથથી રમાડવા? તેનાં ફૂલ
સૂકા? તેનાં ફળ આખ્યાં? જ્યારે વૃક્ષનું તું ચિત્ર
કરે ત્યારે તારે પોતે તે મધ થવું જોઈએ તું સમજ
કે તું જ એ વૃક્ષ છે. એ થડનું ખડખડાપણું,
પંદડાંનું લીસાપણું, ફૂલની સુગંધ અને ફળની
મીઠાશ તારા હૃદયમાં ભરતી જોઈએ ને પછી તું
દોરવા બેસ તો તારી એકેએક રેખાનાં જીવન
આવશે, ગ્રાણ્ય અવશે તને ખબર છે રેખા એક જ
છે, પણ એ રેખા ગુલાબના ફૂલની ડોચળતા ઝીલે
છે ને પત્થરની સખાનાં પણ પકડે છે. એ કૃષ્ણ
જ્યારે ગુલાબનું ફૂલ દોરે ત્યારે એની ડોચળતા તારા

હૃદયમાં ઉતારતી રહી ને પત્થર દોરે ત્યારે પત્થર
જેવા બનવું રહ્યું. આમ ચિત્રકારે દરેક વસ્તુ દોરતી
વખતે તે વસ્તુ સાથે તાદાત્મ્ય અનુભવવું જોઈએ,
એકાકાર થવું જોઈએ, લીન થવું જોઈએ. “તે હું
જ છું” એ વિચાર કરીને જ પેન્સિલ કાગળ પર
ફેરવવા ઉપાડવી જોઈએ પછી બસે એ રેખા બરા-
બર ન પડે પણ એ રેખા કાગળ પર નાચતી
લાગશે.”

નંદ્યાશુને એક એક શબ્દ ગીતાનો અકર
લેતો હોય એમ લાગ્યું. મારી બૂલાયેલી, કંઈક ગીતા
નંદ્યાશુ યાદ કરાવતા હોય એવા આસ થયો અને
જીભ પરથી ગળાની નીચે ઉતરતી હોય એમ તે કહે
અનુભવ્યું જેમ જીભ પર ગળપણ મૂકીએ ને ખાવાને
મન થેવું તલપાપડ થાય છે। જીભમાં કેવો રસ છૂટે
છે। તેમ નંદ્યાશુ ગીતા હૃદયમાં ઉતરવા માટે જાણે
કાંઈ જળપણ મૂકતા ન હોય એમ લાગ્યું.

નંદ્યાશુ તો શાંતિથી નીરવ પગસે આટલું
કહીને ચાલ્યા ગયા. પણ મારે માટે નવી વસ્તુ, નવા
આનંદ, નવું જીવન મૂકતા ગયા.

આમ ગીતાજીનાં આ દર્શન મને બંગાળના
દૂર એક જંગલમાં થયાં. પણ આ આખીમાં આશ્રમના
વમનિવશદિનો અને શાંતિનિકેતનના સીદ્ધાંતો
કેટલો દિરસો દરો એ કોઈકવાર એકઠો બેઠો શાંતિથી
વિચારું છું ત્યારે આ બંને વિશ્વશ્રુતિઓ આખી સામે
તાદાત્મ થાય છે મારું મસ્તક પૂજ્યભાવથી તેઓના
તરફ દબે છે અને સહેજે હાથગાર સરી પડે છે.

ત્વમેવ માત, ચ પિતા ત્વમેવ
ત્વમેવ બધુશ્ચ સખા ત્વમેવ ।

ત્વમેવ વિદ્યા દ્રવિષ્યં ત્વમેવ
ત્વમેવ સર્વં મય દેવ દેવ ॥

આપુને અલ્લવિદા !

ગાંધી શતાબ્દી વર્ષનું સરવૈયુ કોઈ ભડકીર કાઢી આપે તો સમુદાયધન પગી, જે દયાદવશ કરે પી ગયા અને નીનકક બન્યા તેની ઝિંહનિ થાય. આ વર્ષે ગાંધીજીના મધ્યજ્ઞ આદર્શોને રાષ્ટ્રે તિના જાતી આપી ભાલાના જ્ઞાપ્તિઓ સોયી વધુ થયા, શત્રુના વધુ કુકળ કરવા તેનું મનુષ્યોએ વિક્રમ નોખાવ્યો. ધન્યામધા રાજ્યોએ દારૂમધી ફ્યારી દીધી કેમ્પિસ સમ્યાને કાય લાગુ પડ્યો અને સત્તાની ચેચનામ માટે તેના અનુયાયીઓ વાખજા મન્યા, દેશ-પરદેશમાં માન અને પ્રતિષ્ઠામાં તમિષુ દેખાણુ, કોમી રમ આગોએ દાટ રાગી નાખ્યો, અનરાત્રાના અસાજને નામે કેમ્પિસીઓએ જનને વેચી અને આ નમે ઢાકપિડોડો કરવા મોદનનામના નામને આજ્ઞા પધુ.

જમ ન્યા જુઓ તો ગાંધી રેડિયો ઉપર, જાપાઓમાં, દપાનની ટિકિટો ઉપર, ટિકિટ ૧ કરવાની જાપ ઉપર, પ્રદર્શનોમાં બધા જુઓ ત્યા ગાંધી, ગાંધી અને ગાંધી. દસ રૂપિયાના કપાના મિકકા ઉપર ગાંધી-ચત્રપી નોટો ઉપર ગાંધી, પામ્પ ઉ ન દોડી રેનને પ્રદર્શિનીમાં ગાંધી પરદેશમાં પચુ ગાંધી સરકારી કક્ષાએ યોગ્યના કાર્યક્રમોમાં ગાંધી, નિમ ૧ રૂપિયાના નકત્ત્વ દરીકાર્તમાં-આજમે પૂરાની રગોળીમાં આકામે દેખાના રાજિ નક્ષત્રના તારામાં-સિનેમાની કિલ્લોમાં - ટેલિવિઝનમાં બધા જ નેતાઓના મુખોઆરમાં-સર્વે ગાંધી નામનો જળ ચાતુ રથો એક આપુ વર્ષે રરખાની-ખાદીની-દારૂમધીની-હરિજન મેરાની-અહિંસાની-કોમીભાષ્યાસની ખૂન ખૂન વાતો કરી જીવે જીવે, આગે ગામડે વક્તા એને મેક વા, પરિસ નદો યોજા ગાંધીના નામના વિશ્વેસકો જાપાનામાંએ કાદવા પામ્પનરમાં તો વિશાળકાય પ્રદર્શન યોગ્યજુ-ગાંધી સમાધિ ઉર ફૂનોના દગના કર્ષો જાગુને પ્રિય એવા ભૂતો ગાના ગનાયા અરચ્યો તો હિંસામ કાઠથી રહે કરો.

અમજ જે હોય તે, લે લાનો અને ભરે દગદામ બર્ષો દમે ત્યા માપુનો આત્મા કકગી ઊડતો દમે કે જન્મ લઈય તો ભારતમાં તો નહિ જ !!

આદર્શાદ ખાન

ભારતમાં પચ મૂકયો ત્યારથી, મે કપામ અને એક પોટની દાયમાં ફેરડીને દેગામ્ન કરી રેન અમ્દુન મ્દાર ખાન તેમના રકન-યોમાં જે મૌલિક રિચારો રજૂ કરે છે તે કાર્યો દેશના ગમ્કાગરી દવાખાનામાં પડેડા આગી રચા છે તેમની કહેવાની રીન નજુ સરસ છે સરસ એને કરી અને નિવાન લવાનમાં તાકવા તીર જેવી તેમને કોડ પરવા હોય તેમ લાગતુ નથી દેશના ભાગના પડ્યા તેને ડબ હજુ તેઓ બૂલ્યા નથી એટલુ જ નહિ પચુ ભાગનામાં પચએનો પાકિરનાની વરુઓને લવાને કરવા બદન ન્યારે ન્યારે તક મળી છે ત્યારે અચૂક બોલ્યા છે એ તો હળીકત છે કે ગાદરખાન પદર વર્ષ પાકિરનાની જેનમાં સમગ્ર ત્યારે કોઈ ભારતીય નેતાએ અને વાદ કર્ષો ન હતા અગર તેમની મુકિત માટે પ્રયત્ન કર્યો ન હતો, પડિન નેટુએ મગરના આશુ પાડતા તેનો શો અર્થ એવો પ્રશ્ન પચુ તેમને કર્યો છે આઝાદી પગી ભારત આજે દુનિવામાં લોકો દાયમાં રાખીને નજુ રોડનો માગતુ ફરે છે તેના પ્રત્યે તેમને નરત બક્ત કરી છે પરદેલી મદદ માટે પચુ ચામખા ઉપાડી ઉપાડીને માર્પો છે સત્તાની લાનસા માટે અત્યારના નેતાઓની આમ્કગી કાઢી છે કોમી એખનાસ તેમજ ધર્મ વિરોના તેમના ઉચ્ચારો મનનીય અને આચારમાં મુકા યોગ્ય છે જે સદજ રીતે તેઓ દબ અને અડ પર રિનાતુ જીન જી છે, અને આક રજીસિ ઉર જીન ગામના સાધુની પેક અકિચન જીવન ગામે છે તે જોધને ભારતના નેતાઓને બોડપ અનુભવી પગી હશે જો તેઓ એક આશુ વર્ષે ભારતમાં ગામે અને તેમને પડ્યો મોન ગીતી લેવા આપણા નેતાઓ

તોપર રહે તો બીજી કાંઈ નહિ પણ સ્વમાનભરે
છવવાનો કિમિયો જરૂર હાથ લાગે સતામ્દીવર્ષમાં
ભારતને આગળે પધારી આદેશની કીર્તિ તેમજ પધારી
પણ તેને માટે પાકિસ્તાન તરફથી તેમજ જે સહન
કરવું પડશે તેનું શું ?

ચ દીગઢ

ફે ચ મધપતિલા કમૂઝિયરે ચ દીગઢનું નિમાણ
કયું ત્યારે એક એવી નગરીના આયોજનનો ખસાન
હતો કે ભગના પરી જે કલ્પનાતીન હીજરતીઓ
પગનમાં ઠનવાયા તેમનું કુખ દર્દે જુનાઈ જન
અને તેઓ ધાગે પડે તેવી નગરીનું નિર્માણ કરવું
સ્થાપત્ય અને શિલ્પની મેનમૂન અને વિશ્વમા અગ્રેસ
એવી શૈલી અપનાવી તેજે સ્વધાની નગરીને મૂલ
સ્વરૂપ આપ્યું ભારત માટે તે એક આલ્સનગરબને,
સ રૂઢિતિના સમન્વય અહીંથી ચોતરફ ફેલાય એવી
કોઈ મગનમારના ત્યારે હતી પરંતુ સ્વધે પણ
એવો ખસાવ કોઈને હતો નહિ કે ભરિજનમાં આ
નગરી મે રાજ્ય વચ્ચે કનેક્ટ કરાવવાનું અને
વ્યક્તિઓને શહીદ બનવું પડશે ફેશમાને છવનની
આતિ આપી દીધી અને સન કોલેસિલે ધમકા
અને ડગ્ગના ઉકેલની છેલ્લી પાલીખળેરે કરી દીધી
છે જે સ્થપતિએ આ સહેરની રચના કરી તેની
માથેથી શીખના જેવું કાંઈ લાગ્યું હોય તો આદોઆદે
કપાઈ મગરાનુ-સિમ્પ, સ્થપત્ય અને કના વિશે
કાંઈ જ નહિ. ભાખરા તેજજ ચ દીગઢ જ્યારે આકાર
ધારવું કરી રહ્યા હતા ત્યારે આજના ચતુર્વર્ણમેરો
માથી કોઈએ એક પાત્રો ઉપાડીને ચક્રના જેટલી
તરફી લીધી હતી જે પાળી હવે પૈયાર બાણે
ખાગકના જેવી છંદ શોભારપદ નથી હરિયાખાની
સ્થાપના કરતી વખતે જ ચ દીગઢ વિશે જાહેરાત કરી
દેવાની જરૂર હતી

સઘન ખેતી કાર્યક્રમ

ધનિક ખેતી કાર્યક્રમ સારા પરિણામો દાખવી
રહો છે જે એકરમાં જેટલું ઉત્પાદન થતું હતું
તેવામાં જ અનેકમજૂ ઉત્પાદન મેળવી શકાય છે
૧૮ મી સતીની શરૂઆતમાં બ્રિટિશ નરકરની ડુકડીમે

હિમાચન પ્રદેશમાં રહેતી તેમને ખાવા માટે સફરજન
આયાત કરીને ઉગાડવામાં આવા અને એ રીતે
ભારતમાં આ ફળ પ્રચલિત થયું પરી તે અમેરિકાથી
પણ સફરજન આવા તેજે હિમાચન પ્રદેશની
ભૂમિ માફક આવી મન-આમોદવા પણ અનુકૂળ
આવી પરિણામે ઠેકરેકાંબે સફરજનની વારીઓ
અસ્તિત્વમાં આવી તાજેતરમાં એક હજાર પેટીઓ
ભરીને ૨૦ ટન માન યુ કે ખાને સુ મધ્યથી ચક્ર
વાવમાં આપ્યો અને બીજી ત્રણ હજાર પેટી જઈ
રહી છે આ બધા જ સફરજનો ભારે નીચીથી સભાગ
પૂર્ણક પસંદ કરાય છે અને મારીકે કીચા કામગીમાં
લોગમાં આવે છે કાચા ઉપર લખ્યું હોય છે
“ હિમાચનના સફરજન ” હિમાચન પ્રદેશમાં આજે
૮૫૦૦૦ એકર જમીનમાં સફરજ ના વૃક્ષો ઉગાડવામાં
આવે છે તે વધારીને એક લાખ એકર ૧૮૭૦
મુઝીમાં થઈ જશે એકના સફરજનની કમાણીમાંથી
રાજ્યસરકારને ૨૦ કરોડ રૂપિયાની વાર્ષિક આવક
થાય છે જે તેના સ્કીમની ખર્ચને રમી આપે છે
એને બે થસદ કરતા આપે તો ધનિષ્ઠ ખેતી
કાર્યક્રમ ચતુર્વર્ણ સર્જી શકે છે

કેરળ, બગાળા

કેરળમાંથી નામ્બુદ્રિપાદનો સયુક્ત મેરચો
પડી આવે છે રચના વખતે જ આ શબ્દમેળના
અમરત્વ વિશે તકા હતી જ મગાળામાં પણ આવું
જ છે આ મને રાજ્યમાં સરકારની રચના કોમિસ
સામેના દો ઉપર મદ્યએવી છે હી એમ કે ની
જેમ ખરેખર લોકશિવ સરકારનું અસ્તિત્વ આ મેમાંથી
કોઈ સ્થળે નથી હિંદુસ્થાને મે કમ્યુનિકેશન વખતે
નવે સમાજના આવી રથો છે તેની તરફેણમાં
મોનના કુતુ કે આ રો ખાગ અને કેરાળા યુવાના
કેમકે જૂની નેનાગીરી લોકોની ઇચ્છા-આકાંક્ષા સમજ
વામાં નિષ્ફળ નીહી હતી હવે એની જ આશા
રાખવાની રહે છે કે આ અને રાજ્યમાં કોમિસની
પ્રતિષ્ઠા પૂર્વવત્ પાળી થયાવવામાં હિંદુસ્થાને કોમની
રોકરોક નથી અને ૧૯૭૨ પહેલાનું આ ચમકાર
સર્જી શકો ૧૯૮૭ આનું સિદ્ધ કરી શકે તે
બિન બો ધનિદાસકાર પણ તેમને જરૂર બીરદારી

કોંગ્રેસ સરચાને નવું કૌન્સર આપવાના તેમના પ્રવાસ પ્રત્યે સૌની મીટ મઠાણેની છે

ખ ક ઠાકેર

ગુજરાતી કવિનાને તેના ડાહ્યપણાથી પ્રભાવગ્રસ્તતા તેમજ પાશ્ચાત્ય કાવ્ય શિખનો ઘાટ આપી, લાગણી અને ઊર્મિનું તરંગનાપૂ કરી નવન કૃતિએ લારી મૂકનારા 'ભગુકાર ના રચયિતા કવિ શ્રી બાબરતરાય ક ઠાકેરની જન્મશતાબ્દી છે તેમની વિદ્વતા અને પડિનાઇની જનક તેમના વિવેચનમાં જોઇ શકાય છે તેમની સાહિત્યપ્રવૃત્તિનો વિચાર કરીએ છીએ ત્યારે વિવેચન, નાટક નરલિકા, ચરિત્ર એમ અનેકરિધ સર્જનમાં 'એન્ટે' ના આદ્યપિતા તરીકે તેમનું ધ્યાન દૃષ્ટિસમક્ષ રજૂ થાય છે કવિ તામા ગેયતા હોરી જરૂર છે તે સિદ્ધાંતને તિનાજની આપી, કા પમા અર્થ એ જ મુખ્ય બાબ છે તે તેમણે પોતાના સર્જનથી સિદ્ધ કરી બતાવુ કવિઓની આખી એક નરી પેઢીના પણુ તેઓ સર્જક

જ-વા તેમનું ગદ્ય 'ખ ક ઠાની છાપરાગુ હોનાથી ભોક્તાઓ માટે પરીક્ષા કરનાઈ નીરડતુ તેમની રીતી ધણુને નરજી લાગતી, તેમના વ્યક્તિત્વના પ્રશ્નકે ને કવિનો આત્મા પ્રથમ દૃષ્ટિએ નજરે ન પડતો, છતા તેમના હૃદયની કોમળતા પુષ્પ જેટલી મૃદુ રહી શકી છે ખનરદાર, ન્હાનાવાન, કાન્ત અને નરસિંહરાવ જેવાઓની સાથે તેમની કવિનાને અથગતુ પડ્યુ હતુ અને આરી અથગમણમાં Metador તરીકે તેમણે જે જગમગ સામર્થ્ય દેખાડ્યુ તેનો ગુજરાતી સાહિત્યમાં જોડો નથી પ્રતિસ્પર્ધીને હુદ્ધિ શકિત વડે મહાત કરવાની તેમની વિશિષ્ટ અને આગવી લાક્ષણિકતાએ તેમને એક ચોક્કસ ઊચાઇએ મૂકી દીધી ગુનમકી અને પૃષ્ઠી જાને તેમને નવું પરિમાણ આપ્યુ કવિ અને કવિનાઓ માટે તેમણે એક નરી હરા ઊની કરી તેઓ જમાનાથી એના આગળ હતા કે કદાચ આજે તેમની હયાતીએ, રિવેચના તથા કવિનાની ગુજરાતની ક્ષિતિને બારતબરમાં અમકારી દેત

*

સરસ્વતીની આત્મહત્યા

કવિતાના પુસ્તકો માટે અનેકવાર લખાઈ ગયુ છે કવિતાની અરે તેવી ઊંચી કૃતિ પણ પુસ્તકોના બજારમાં જૂના પગરખાની જેમ દુર્લભ પડી હોય છે, તે ધીમે ધીમે એ અવાવરૂ દત્તી થતી ઊપઈને એસાક બની જાય છે અલબત્ત, ગુજરાતી સિનેમા-ગીતોમાં કે પ્રાચીન રેકોર્ડોમાં અથવા રડિયોના 'મ્યુઝીકલ ડ્રિવરો'માંથી કોઈ કોઈ કવિ રાહલો રળી લેતો હશે, પણ 'ઊંચી કવિતા ના છ દોબલ્લ ચોસલા જે રૂપાળા પુસ્તકોમાં ગોઠવાઈને પડ્યા હોય છે તેને રચનારો એમાંથી પેટિયુ કાઢતો હોય એ વાતમાં માલ નથી ક્યારેક પાચ-પદર કવિઓમાં એનું નામ ગણવાય છે ખરુ, એટલે કે આવી 'અમૂલ્ય કીર્તિ' એને મળી હોય જ બાકી 'મૂલ્ય'માં તો ચાર પેસાનાં 'અભ્યાસ પોગ્ય' પુસ્તકો સિવાય એની પાસે બીજુ કશુ નથી હોતુ. એટલે કવિતાની મતલબ એ કે 'ઊંચી ગુજરાતી કવિતા'ને જિવાડવાની દરકાર રાખનારા આ 'કવિવર્ગ' માગ માનસિક આનંદ મેળવવા સિવાય બીજુ કાઈ પામતો નથી અને એ માનસિક આનંદ પેટ ભરવા માટે નિરુપયાગી હોવાથી એની ઊંચી કવિતાને ને સરસ્વતીને આત્મહત્યા કરવા સિવાય બીજો માર્ગ રહેતો નથી એટલુ તો સાચુ જ છે કે જે પ્રદર્શિ એના કાર્તિનું પેટ ન ભરે એને જીવવાનો કોઈ અધિકાર જ નથી પછી એ કેળવણીનુ કારખાનું હોય, કવિતાની વખાર હોય કે સસ્કારનો વેષલો હોય

એક નાનકડી પ્રાર્થના વાંચી ને બે પળમાં
એ અતરમા લિતરી ગઇ નવું વર્ષ અને નવો
દિવસ શરૂ કરવા માટે આટલી ટૂંકી છતાં વધારે
અસરકારક પ્રાર્થના કાગરે જ ખીજી ઊંચી આદર્શ
પ્રાર્થનાના તમામ સફલો એનામાં છે એનું રોજ
સવારે બે ચાર વાર રટજી કરવામાં આવે ને ખાસ
તો એમાં બે સુદર બિડા ભાવ પડેલા છે એમને
હોરવા દેવામાં આવે તો એની શક્તિને અને વેધક
પ્રક્રિયાનો અનુભવ થાય આ રીતે જ પ્રાર્થના

—કે પરમ ! તને મધુર પ્રભાત !

—આ નવા દિવસ માટે તારો આભર કેટલો
તાજો, સ્વચ્છ, પ્રકુલ, તેજસ્વી અને નવીનતાભર્યો
છે આ દિવસ ! એનો સરસ ઉપયોગ કરીને આજ
મને જીવન જીવવાની, નવું શીખવાની, પ્રેમનું આદાન-
પ્રદાન કરવાની, જગતને કશુંક આપવાની અને
વિકસવાની તક મળી છે

—નાથ ! આજ પૂરી બદા સાથે આ
જીવન તને સોંપુ છું અને સંપૂર્ણ વિશ્વાસ
છે કે આજ આખોય દિવસ તારી પરમ પાવન
પ્રેમધારા મારી અંદર તો ઝરવાની છે જ, પણ એ
મને માધ્યમ બનાવીને આખા જગતમાં રેલાતી રહેશે
હું આજ જેમના સંપર્કમાં આવું તે સહુને તારા
દિવ્ય પ્રેમનો સ્પર્શ થતો રહેશે આજ મને અપાર
સમૃદ્ધિ, પ્રજ્ઞા યક્તિ અને શુદ્ધ શુદ્ધિ મળશે બેથી
આજની પગેપગને હું સજાર બનાવીને જીવી લઇશ

—પિતા ! તારી સેવા કરવાનો ને નવું જીવન
જીવવાનો એક નવો જ દિવસ તે મને આપ્યો એ
માટે તારો આભાર માનું છું આજથી એક નવો
દિવસ, નવું વર્ષ, નવું જીવન આરંભાય છે તે
મને નવલું પ્રભાત આપ્યું એની પાવન પગેમા,
તેજોમય વાતાવરણમાં હું તને મધુર પ્રભાત કહેવાનો
આનંદ માણુ છું

—નાથ ! તારો જયજયકાર હો !

આમ તો પ્રત્યેક પ્રાર્થનામાં કોઈ ને કોઈ
વિશેષતા હોય છે જ પણ આ પ્રાર્થનાની
વિશેષતા એ છે કે નવું જીવન, નવું વર્ષ કે નવો
દિવસ શરૂ કરતી વખતે એ સરસ કામ આપે એવી
સર્વાંગી પ્રાર્થના છે

નવા વર્ષના પહેલા દિવસે આપણે કેટલા
બધા પ્રકુલ અને આનંદભર્યા હોઈએ છીએ ! એમાં
વાતાવરણનો પ્રભાવ હોય છે એ સાચું, પણ ઉંચે
તો એ વાતાવરણ આપણા મનનું જ સરજેલું હોય
છે ને ! આસપાસની પ્રકૃતિમાં એવા નોંધપાત્ર ફેરફાર
નથી હોતા એટલે કે આપણી આખમાં બે આનંદ
અભયો હોય છે એ જ બધું ! આનંદની દર્શન કરે
છે ખાણી તો એક જીવનધારિકે કહ્યું છે તેમ પ્રાચીન
જનને માટે તો પ્રત્યેક પ્રભાતે એક નવું જીવન ભજે
છે મનમાં બે નવા વર્ષના ઉલ્લાસને સનાતન
રહેવા દઈએ તો રોજરોજ દિવાળી, રોજરોજ નવું
વર્ષ એવી આનંદમય સ્થિતિ આપણે અવરન કરીશું

મધુર પ્રભાત - Good Morning એ આપણા અંતરના આનંદની અભિવ્યક્તિ છે એમાં નવા જ ઊમેલા પેલા પ્રભાતી તેજના પડ્યા-પ્રતિ બિંબ પડે છે અને આ તો પેલા પરમને મધુર પ્રભાત કહીએ છીએ એટલે કે તુ વિરાટની આનંદ યાત્રામાં અમે પણ આપણી નાની પગલી પાડતા નેડાઈ રહ્યા છીએ માનવી પોતાના સ્વજનના સ્વ-માનમાં દિલ રેડી દે છે તો આ તો ધન્યશનું અભિવાન છે, એમાં શી મણા હોય ?

આ પ્રાર્થનામાં જે પાંચ સપના રજૂ થયા છે એમાં સમગ્ર જીવનની કળાનો સમાવેશ થઈ ગય છે અહીં પોતાને મનેથી પાંચ તકા માટે ઈશ્વરનો આભાર માનવામાં આવ્યો છે આમ તો એ તકા - ને મીજ અસહ્ય-આપણને મળતી જ હોય છે પણ એ વિષે સહાનતા, જાગૃતિ-awareness હોય તો વાત જૂદી બની જાય એ પાંચ તકા વિષે વધારે જાગૃત થવા જેવું છે

આ અનોખું જીવન !

સ્વર્ગસ્થ ધૂમ્રેણ કહેતા કે અસહ્ય છેવે આ ધરતી ઉપર અવતરવા માટે યુગયુગોથી રાહ નોત્રા બેઠા હશે ત્યારે આપણે એ જડમાત્ર છે કે આપણે તો અવતરી ચૂક્યા છીએ ! આપણા આત્માને શરીરનો રથ અને મનમની મળ્યા છે એ જોઈ વાત છે ? આજ નવા દિવસે, નવા વર્ષે નવું જીવન જીવવાની તક મળી એ વાત જ કેટલી આનંદ દાયક છે ! એમ જ સમજો ને કે સમયના ચાકડા ઉપર એક માટીનો પિંડ મહ્યો એમાંથી અવનવા આકાર પ્રગટાઈયું ને જીવનને જગતના ચોક્કા ઉત્તમ રીતે રજૂ કરીશું આવી તકને સમજવા જેવી છે

સર્વાંગી શિક્ષણ

તરખૂચ, કુકર અને માણસમાં શું ફેર ? તરખૂચ સાથે પરાવલબ્ધી ચેતન છતાં જડ કુકર ચેતન ખરું પણ સ્વતંત્ર વિચાર શક્તિના અભાવ

વાળું પોતાની સહજશક્તિ (Instinct)ના દોષો જ એને દોર થા કરવાનું માત્ર માણસને જ સ્વતંત્ર વિચાર શક્તિ મળેલી છે એનામાં બુદ્ધિ, તર્ક, કલ્પના, સ્મૃતિ ને એ બધાનું સકલન કરીને નવું આયોજન ઉપજાવવાની અજબ શક્તિ છે આ બધાનો ઉપયોગ કષ્ટક નવું સિખવામાં, આયોજનમાં થવો જોઈએ નવું વર્ષ, નવો દિવસ, એ માટેની ઉત્તમ તક છે, ઉપયોગ કરીએ તો !

પ્રેમ હી જીવન !

સરજનાથી તેજ સર્ષ સર્ષએ તો ॥ રહે ? કઈ જ નહીં જે રાખ બાકી રહે એ પણ પળમાં બિડી જાય સારંગીના સ્વર ન હોય, તાર ન હોય તો ? એને વાદ્યનો કડો ને વૃક્ષનો તાલમેલ જ કહેવો પડે માનવ જીવનમાંથી પ્રેમ સર્ષ લેવામાં આવે તો એ રાખનો બની જાય, પોલો ને બોદો વાંસ થઈ જાય સહેલું વૃક્ષ થઈ જાય માનવીના મર્ત્ય જીવનને નવું આકાશ (Dimension) આવે છે માત્ર અમૃતમય પ્રેમ એ પ્રેમના આદાનપ્રદાનની આજ નવી તક મળી ગઈ આનંદ કેમ ના હોય !

વરસવાની મહા

વાહા પાણી સહર્ષા જ કરે તો પછી એક સમય એવો આવે છે બ્યારે એ પોતાના ભારથી જ તૂટી પડે છે પછી એ રજૂ કરે તો અર્થ નહીં ને આનંદ માણે તોય અર્થ નહીં એ જ વાહળી સ્વેચ્છાએ વરસી જાય છે ત્યારે કેવા ઉમવા ફૂલ બનીને જીવનની યાત્રા આગળ ધપાવે છે ! જીવનમાં પણ સ્વેચ્છાએ વરસી જવાની એક અજબ મળ છે, અનોખો આનંદ છે લેવા લખાપેલા હાથ કરતા આપવાને બિંબ થયેલા હાથનું દશ્ય જ કઈક નિરાણું છે ઝીલવા ફેલાવેલી હરેળીએ ને આપવા બિહડવા બધ થયેલી મુદી-આ બેવની વચ્ચેનો તફાવત સમજાવવો પડે એવો નથી ફેવું પડે તો બધે સર્ષએ પણ આનંદ તો આપીને જ માણીએ આજ એની તક મળી છે

સર્વોગી વિકાસ

વેલીનો દેહ નાનો ને નાજુક હોય છે પણ

એ જાણની ટેવને આજવાની સ્વપ્ન સેવતી હોય છે. - ધરતીના પેટાજમાં પકેલા બીજના નાનકા-અંકુરને જોઈ લેજો જરા. એની જે નાની રાંધેલીઓ જાણે આખા આજને માપવા પ્રલપાપક થતી હોય છે. પ્રત્યેક પક્ષવને પાંચવળે છે. પ્રત્યેક કબી ફૂલનાં સપના લઈ બેઠી છે. પ્રત્યેક ફૂલ ફળ બનવા માગે છે ને એકેએક ફળ પોતાની અદર વનરાજીનાં સપનબીજ લઈને બેસું છે. વિકાસ - એ જીવનના લતાઈ લખાયેલી ભાગ્યલિપિ છે. એ મારે, કોઈ નિશ્ચિત સમય નથી. પક્ષપક્ષના પગથિયા પર ઘડને જીવનની શાન્તા આગળ ધપે છે. આજ એવા સર્વાંગી જીવનવિકાસની તક મળી ચક્ર, આજ આનંદ સાથે એ તકને ઉપયોગમાં લઈએ...

કયું લગી આ શબ્દધારા વફાવીશું ? પૃથ્વ-કરણનો પાર આવશે ? પેલો જાણીતો દિવસકે જીવન સા-ટાવન કહેતા કે 'જિંદગી જીવવા માટે છે; કાષ્ટ સમજવા માટે નથી.' એ ભાષણ, તારી વાત તો સાચી છે, પણ સમજીને જીવીશું તો એમા અનોખો રંગ આવશે એ તો કબૂલ કરીશ ને ?

સમજણના આ દીવાનાં અજવાજા જીવનમાં પ્રકાશના દષ્ટએ. નહો પોતાનો જ અંતરદીપ પ્રગટાવી લઈએ. એના ઉજાસે એક નથી જ શાન્તાનો આરંભ કરીએ.

આજ નવો દિવસ, નવું વરસ, નવું જીવન. એના તેજોમય પ્રભાતમાં આનંદ અને પ્રકૃષ્ટતા સમર હૃદયે તમે ડાલી રહ્યા છો, ઢેલાએ માધુર્યની

એક નવી તાન છેડી છે. આજકિમિંદુથી વધારે શોભીતા બનેલા યુગ્ય-જેવું તમારું જીવનપ્રભાત, રંગ, સૌરજ અને મુલાવમતા વેરી રલું છે તમને આવા મનોહર રૂપે આજ પહેલીવાર બેલા.

હું 'અકિચન, તમને શું આપું ?' પથ્થુ આ મારા હૃદયની પ્રાર્થના છે કે તમારી આ ભાવ-માધુરી અવિચળ રહેજો. આ વર્ષ તમારું ઉત્તમોત્તમ વર્ષ બની રહેજો. તમે જીવવારે પથ્થુ મારી આ ભાવનામય શબ્દધારાને ઝીલતા હો ત્યારે તમારો તે દિવસ, તે પગ ઉજાવળ બની રહેજો ને એ ઉજાસ તમારા સમગ્ર ભાવિને રંગી દેજો !

-આ જીવનની પળેપળ અનન્ય છે.

-અંતરસિદ્ધિ માટે એનો ઉપયોગ છે.

-પ્રેમ એ જ જીવનનું જીવન છે.

-વરસવાની મજા અદ્ભુત છે.

-સર્વાંગી જીવન વિકાસ આપણું ધ્યેય છે.

જીવનકલાની આ પચસૂત્રીને સદા વાદ શખતો ને પળેપળે વિકસતા જાણે. આ વર્ષે તમારાં સપનાની સિદ્ધિની દિશામાં તમે સવિશેષ આગળ ધપો એ મારી કામના.....

તમને વરસ મળ્યે વ તમારા અસ્તિત્વની સૌરજ મારા લગી પહોંચે તો મિલનમાધુર્યની તો વાત જ થી હશે !

તમને નવન જીવનનાં અભિનંદન !

લેખકનું મુખ્યત્વે કામ દુભાષિવાનું છે; માનવ-સમાજ માટે તે પ્રકૃતિનો પ્રાણવાન દુભાષિયો છે. વિચારમાં અત્યારે જે કલાકલ્પ મચી રહ્યો છે તેનું કારણ એક એ પણ છે કે આપણે ત્યાં સત્ત્વને સેવનાર અને આચારનાર દુભાષિકની મોટી ઊંચ પ છે.

અન્યાય અને અત્યાચારને વિરુદ્ધ કરવા માટે આવા દુભાષિયાની ખાસ જરૂર છે. વિચાર-સંકલ્પોની પૂંછ વડે આ યોદ્ધાઓ અનેક યુદ્ધો લડી શકે છે. સંકલ્પોને રચનાત્મક રૂપ આપવાની જેનામાં શક્તિ છે તે જ આ વર્તમાનને પોતાનો કરી શકે છે. ખૂતકાળની વાતો આપણને બહુ ઊપયોગી નથી. ભાવિ માટે થોડાંક પગથિયાં તોવાર કરવાની આપણી ફરજ છે ખરી, પણ મોટે ભાગે તો વર્તમાનના મહાલક્ષના ચણતરનું જ કામ આપણે તો કરવાનું છે. કેટલાક કાર્ષ્ કરનારા ભવિષ્ય માટે ચિંતા સેવી રહ્યા છે તે એ માટે વર્તમાનની જરૂરના ઊપેક્ષા પણ થાય છે. આ પરિસ્થિતિ મટવી જોઈએ. જે દશાએ છે તે પોતાના મનન દ્વારા નિન્ન નિન્ન કાર્ષ્કેખાને એજસ'પૂર્ણ બનાવવાના પ્રયાસો આદરશે: જે સકલ્પ ક્રિયાશીલ નથી, જે વિચારોમાં પ્રાણ નથી તેને જડ વસ્તુ ગણવી જોઈએ.

આને કેટલીક મહાવિભૂતિઓ આધ્યાત્મિક સૌદર્યની ઉપાસનાનો કે વ માંડીને 'સંકલ્પોનો ઉદ્દેશ' સંકલ્પ માની સાચા કાર્ષ્કેત્વથી વિમુખ છે. તે સો-ઉપેક્ષાસના વાસ્તવિક રૂપમાં વાંઝણી છે. 'વતનને અરે જોઈ છે. જે કમિયોઈ હશે તે જ અમર રહેશે. જે લેખકો સાહિત્ય સર્જનમાં પ્રગતિશીલ હોવાનો કેદ રાખે છે, પણ જેમના આચારમાં પ્રત્યાધાતી નવે પૂર્ણપણે પ્રકાશમાન હોય તેઓ કદી પણ લોકજીવમાં સંજીવની કૂંડે એ સંભવ જ નથી. જેમના ઉદ્દાગની આપણે વાતો કરીએ છીએ એમની વચ્ચે બેસીને એમનાં સુખ-

દુઃખ જાણવાની ઇચ્છા આપણામાંથી કેટલા લેખકોએ કરી છે? આ ગદ્ય ગચાએલા 'ઉદ્દાર' શબ્દને આપણે આપણા જીવન માટે વાપરીએ તો ધણું સારું કહેવાય.

લેખક કે કવિનું પ્રથમ અને મુખ્ય કર્તવ્ય જીવનનાં મુશ્કેલી આપણને જાણત કરવાનું છે, આપણો કરવાનું નથી. આપણે એમનાં સંભાષણો જરૂર સાંભળીએ ખરા, પણ તેઓ દષ્ટિવાન તરીકે આપણી દષ્ટિને નહું તેજ આપે છે, તેથી જ આપણે તેને યાદીએ છીએ.

સાચો લેખક કે કવિ આપણને જડ-અર્થ જડ હાલતમાંથી દંડેલે છે ને વેદાં કરે છે. તે આંતર-આલ જગતનો સાક્ષરકાર કરવાને ભાવાવિષ્ટ બતાવે છે. સંચિતે તેના આત્માના રંગોથી જાણે રસરૂપ નીતરતી કરી મૂકે છે. સૂર્ય સરખો પ્રતાપી અને હિંમત તેના આત્મા છે. અગ્નિની ક્ષુલ્લકગૂર જગતને લેવા ફિક્કા ઘટ કરી જાય તેવા નહિ.

એનું ઉદ્દેશન પ્રેરક અને પ્રબેધન માંડે-દર્શક હોય: કવિ એનું સત્ત્વ ઉચ્ચારે છે જે એના સિવાય એ રીતે ખીલું કે ધ કદી ઘાડું ન હોય.

આને આપણે આપણા સાહિત્ય જીવનને, દૈનિક કામ જીવનના સર્પમાં લાવું જોઈએ. આપણાં ગામડાં, નગર-તાલુકો કે ગિરફો જ નહિ, પણ સંસારની પહેપગની પરિવર્તનશીલ પરિસ્થિતિથી ખરેખર અજાત છે. આવેશી નવી સ્વતંત્રતાએ હાપોંચો પહેંચે એવી ચોટી જવસ્થા કો છે ખો, પણ સક્રિય રીતે ગામડામાં બેસીને કાર્ય કરનારા કોઈ કોઈ જ છે.

આમજીવનનાં દરેકો પોતાની કવિતામાં, વાર્તામાં પ્રવાસ-વર્ણનેત્રમાં લિતારીને જે લેખકો પહેલી પકિતના ગણાઈ ચૂક્યા ■ એમને ગામડાંની અંતર્ગત પરિસ્થિતિની કાંઈ જ ખબર નથી હોતી,

તેઓ તો પાધરમાં ઊભેલા પાળિયાં જોઇને જ પાછા
વળી ગયા હોય છે

સેપોઝાને વાસ્તવિકતા તરફ વાગવાની આ
વાત અત્યારે ધસાને જૂની લાગશે, પણ અત્યાર
સુધી એ નવા પ્રવેશલા સમ્રાટને આપણે જોએ માત્ર
ચરબ્યા જ કર્યો છે એક મોટું વિમાન અપાટાળ ધ
જી ચેથી નીચે આવી ધરતીની ધૂળને અડે ન અડે
ત્યાં પાછુ વાતગીની વચ્ચે જઈને ક્ષતાઈ ભવ્ય એવું
જ કષ્ટક આપણે કર્યું છે

આ ભતના સર્પો માટેની ઇચ્છા આપણે

નથી કરી એવું નથી પણ અતરાતમાના આદેશ
મુજબ વર્તવું એ ભારે અધર કામ છે આ બધું
પોતપોતાની ચોગ્યતા રૂચિ, સામર્થ્ય અને પરિ
સ્થિતિ ઉપર નિર્ભર છે રવી દનાથે સાચા સાહિત્ય
માટે આમ કહ્યું છે

‘સર્ગાગ્રી અમર સાહિત્યકાર તો તે જ કહે
વાશે જે જહાઝના સ્વાતંત્ર્ય કરતાં અદરની સ્વત
ન્તાને વધુ જોળખતો હશે તેની કલમને કોઈ સર-
કાર કે સંસ્થા ખરીદી નહિ શકે પોતના અતરા
તમાનો આદેશ જ તેના માટે સર્વોપરી હશે’

*

આખી દુનિયા રમખાંડાયેલ છે અને દરેક સાધારણ હોડવો પણ ઇશ્વરથી પ્રત્યક્ષિત
બનેલો છે પરંતુ જે આ વાગુને જોઈ શકે છે તે જ પોતાના જોડા ઊતારીને ફરે છે-માફીના
ખીમ ભે ॥ ઘણા મેસી રહે અને જોરા વીધવા કરે છે

*

જો મારી પાસે શ દો કે પીછી ન દોય તો એકલી કલ્પનાને મારે શુ કરી છે ? આ તો
મૂળા માણસને આવેલા રમખાંડ જેવી વાત ઘણ

*

અત્યંત તો અધારુ છે જ પણ અતિશય એ સૌથી વધારે આ અધાર છે

*

ભારા તો વિચારના વાહન તરીકે છે જો વિચારો જ ન હોય તો એકની ભારાનું મૂલ્ય
કચરાના ઉકડાથી વધુ હોઈ શકે નહિ

*

એકનો અધિકાર અને એકનો પ્રકાશ બને સરખા છે બનેનું મુખ્ય મિશ્રણ હોય તો જ
માનની એમાથી પોતાનો માર્ગ રાખી શકે છે

*

સીએનુ દિન અને પથ્થરને નમે સામે સામે મુકે તો એ નેમા કશું નહ કહ્યું હશે
એ પ્રશ્ન વિચારતા જેવો ઘણ પડે

*

શરીરમાં ધાવન થતું સાર, પણ ચારિત્ર ઉપર ઘા થાય એ ખૂબી સકાવ નહિ

*

પૂરના પાણીનો વેગ જમરો હોય છે ખરો પણ પ્રમતા વેગની સાથે એની સરખામણી
ઘણ શકે નહિ

પુરુષાર્થની અડગ પ્રતિભા - ઉદા મહેતા

દેશજાળ પરમાર

મારવાડ એટલે મરજટ. સાવ મૂકા દેવ. વરસાદ જોહો. પૈસા મગે પશુ પાણી ન મળે.

ત્યાં એક મામમા કોઈ એક ગરીબ છોકરા રહે તેનું નામ ઉદો. નહિ મામાપ અને નહિ કોઈ સથ વડાણ. ન મળે કામ અને ન મળે કામ બેકાર હાવનમાં પેટનું ગુજરાન કેવી રીતે ચાલે ? પશુ ઉદો વાણિયાને દીકરો. નિચાર કયો ચાલ જીવ ! ગુજરાત. એ છે કુદરત અને સમૃદ્ધ દેશ ત્યાં કંઈક વેપાર કરીશ એ પૈસા રળીશ અને મુખી થઈશ. દોરી-સોટો લઈ પહેરો લૂગડો ચાલી નીકળ્યો. પાસે કુટી અદામ પશુ ન મળે લાલશુ જેવે ને આગળ ચાલે મારગ પૂછતો પૂછતો પહોંચ્યો ક્યારે વતી નગરીની બાજોળે. ત્રણ દિવસનો થાક અને ત્રણ દિવસની ભૂખ. કમલુ દે ને માથુ બમે જેમ તેમ કરતો મદિને પગથિરે ગયો, ત્યાં તેવો બેમાન થઈ ઢળી પડ્યો.

થોડી વારે લાન આપ્યું માથુ ઊંચુ કરીને જુએ છે તો સામેથી એક બાઈ પચચિયા ઉતરતી આવે છે ઉદોની આ દશા જોઈ બાઈના હૃદયમાં રામ વસે છે. તેણે પૂછ્યું : છોકરા તાર નામ શું ? ક્યાથી આવે છે ? પરદેશી લામે છે ?

ઉદો હા, ચા ! મારું નામ ઉદો મારવાડથી આવું છું.

બાઈ કેમ આવ્યો છો અને ક્યા ઉતર્યા છો બાઈ ?

ઉદો રોજ મળે તો રજા ને પેટ ગુજારે કરવા આવ્યો છું અગળ્યો છું કોઈ જોખણનું નથી. ઉતરવાનુંય ઠેકાણું નથી.

બાઈ તો લાઈ ! ચાલ મારે ઘેર

ઉદો જી બાઈની પાછળ પાછળ એને વેર ગયો બાઈએ તેને ઘરનો એક કાગ કાઢી આપ્યો. એ તો સુંદર રહેણાં લાગે બાઈએ થોડી મૂડી આપી

ઉદોએ નાનીશી દુકાન કરી. ઉદો હતો પ્રમાણિક. એક જ લાવ સારો માલ અને સાચો તોલ. આથી એની યાખ વધી એનો વેપાર વધે. ગાંઠે પ મ પૈસા થયા.

ઉદો ને યશુ : લાવને આ મટિવર ઘર છે તેને ઈંટચૂનાનું પાકુ કરાવુ.

ઘર બોલે છે તો જમીનમાથી માયા નીકળી સોનામહોર ભરેલો ચર. ઉદોએ બાઈને કહ્યું

તમે આ માયા, એ તમારી મા !

બાઈ : ના, બાઈ ! એ તારી છે.

ઉદો ના, મા ! મારી નહિ, ઘર તમારું તેથી માયા પશુ તમારી છે.

બાઈ : ઘર તો મેં તને આપી દીધું છે ઘર તારું છે એટલે આ માયા નીકળી તે પશુ તારી અને લાઈ ! તું વિધવા એને શું કરું ? વળા મારે બીજું છે કાણ ? તું જ મારો દીકરો છો.

વખત જતા બાઈ મરણ પામી સ્ત્રી મા મરી ગઈ હોય એમ ઉદો રડ્યો મા પાછળ અવાર ઘન પ્રવેશ કર્યું

એ બાઈનું નામ લાછી-વાછી છીપણ

(૨)

થોડા વેપારી બની ઉદો ધન રળ્યો અને કારિગર રહ્યો પશુ એના મનની ઈચ્છા જુદી જ હતી એને તો કરવી હતી લોહસેવા, દેશસેવા, ધર્મસેવા એને મોતનું જીવન સાચિકં કારુ ઉદો એટલે કણીવતી છોડી એ ગયો પાટણ પાટણ ઉદો ગૂજરાતનું પાટનગર

પાટણનું થોડું મહાજન. ઉદો તો મહાજન મહાજનો થોવડી બન્યો લોહસેવાનું કામ કરવા લાગ્યો ગરીબનો બેઠી થયો.

પાટણમાં રાજા કહ્યું દેવ રાજ કરે છે. મીનળ-
દેવી એની રાણી. રાણી હતી ચતુર ને રાજકારણમાં
કુશળ. રાણીનું ચાલે. મુંઝવણ મહેના એના મહામંત્રી.
મીનળ અને મુંઝવણની એક ગાંઠ બને મળી ને
રાજ્ય ચલાવે. એટલામાં કહ્યું દેવ દેવ થયાં.
બાળકુમાર સિદ્ધરાજ ખાદીએ બેઠો. રાજા સગીર
વયના એટલે રાજમાતા અને મહામંત્રી રાજ્ય કરે.
એકવાર મીનળ અને મુંઝવણ વચ્ચે ચતબેઠ
પડયાં. મુંઝવણ પાટણ છોડીને ચાલ્યો ગયો. મીનળને
ભય લાગ્યો કે રાજ્યને મુંઝવણ પરદેશી લશ્કર લઇ આવે
ને પાટણ પર ચડાઇ કરાવે અથવા લેણામાં બળવો
જમાવે. એટલે મીનળ પણ છૂપા વેશી પાટણ છોડી
ગઈ. પોતાનું લશ્કર તોનાર રાખ્યું હતું એને મુંઝવણ
ને પકડી ઠેક કરવો હતો.

પટ્ટણીએને ભણુ ઘણું કે મુંઝવણ મહેના
રિસાડને ગયા છે અને પરદેશી લશ્કર આવે તો
લડાઈ થાય ને પાટણ પડે.

ધૂધવાતા અને કૂંડવાતા પટ્ટણીએ ગયા ઉઠા
શેઠ પાસે. કહ્યું કે તમે છો પાટણનું નાક. ગૂંચવણ
હાથથી જતા બેઠું છે. આગળ ચાલો અમે બંધા
તમારી પાછળ હોએ ગૂંચવણનો વાગ વાંકો થવો
ન જોઈએ.

ઉઠા શેઠ ચાલ્યા અને સમજી હતા. શેઠે
વિચારું કે ધર કૂંડયે ધર જાય છે. એમણે સ્વહ
સંપત્તિ વચલો રક્તો કાઢ્યો. રાજાના સમજાવ્યા.
મુંઝવણને મનાવ્યો લેણાને પગ ચાત પાડ્યા. ઉઠા-
શેઠની આ કુનેક અને દેશસેવાથી પ્રસન્ન થઈ રાજ-
માતાએ તેને પગ મળી તરીકે નીચો ઉઠાશેઠ હવે
હવે ઉદયન મંત્રી થયા. રાજ્ય મંત્રણામાં એનું રચન
આગળ પાડ્યું રહ્યું.

(૩)

હવે મહારાજ સિદ્ધરાજ મોટા થયા ઉદયન
મંત્રીને ખંભાતના મંત્રી બનાવ્યા તે કાલે ખંભાત
ધીકરું બંધર હતું. દેશ દેશનો માલ ઉતરે. એવા
ખંભાત મંત્રી ઉઠા મહેતા જણ જ પ્રમાણિક અને
ચોખ્ખા. ગૂંચવણ એમને ગમે વાત.

એકવાર ખંભાતમાં એક સૂરિજ ચાતુર્માસ
કરવા આવ્યા. વિરાજ લલાટ અને તેજસ્વી મુર્તિ,

પાંડિત્યનો પાર નહિ. એમનું નામ હેમચંદ્રસરિ.

ઉનાથમાં સૂરિજ વિરાજ્યા છે. પડખે ઉદયન-
મંત્રી બેઠા છે. વ્યાખ્યાન ચલે છે એટલામાં એક
જીવાન આવી ચડે છે. આવી ને સૂરિજ ને વંદન
કરે છે. એમના ચરણ સ્પર્શે છે. અને ત્યાં જ બેસી
જાય છે. મન એનું વ્યાકુળ છે. મોં એનું ચિંતાતુર
છે, પણ રાજતેજ અહતું રહેતું નથી. જાણે કોઈ
રાજકુંવર હોય આપોમાં તેજ તરવરે છે.

સૂરિજ એને જોઈ રહે છે. એની મુખમુદ્રા
અવલોકે છે. જાણી ગયા કે ભરિપ્યમાં મહાન રાજ
થશે. જાણે જોળખી લીધી હોય એમ બેઠ્યા :
'આવો કુમાર !'

કુમાર : આચાર્યજી, સિદ્ધરાજ મારી પાછળ
પડ્યા છે. મને મારી નાખવા માગે છે તમારે ઘરણે
આવ્યો છુ.

સૂરિજ : (ઉદયન મંત્રીને) મંત્રીજી આ
કુમારપાળ તમારો રાજ થશે. એમનું આતિથ્ય કરો.
રક્ષા કરો.

ઉદયન : જી મહારાજ !

કુમારપાળ ઉદયન મંત્રી ને ત્યાં હેમખેમ
રહે છે. પણ વખત જતા વા વાત લઈ જાય છે.
સિદ્ધરાજ ને ખબર પડે છે, કે કુમારપાળને ઉદયન
મંત્રીએ આશ્રય દીધો છે ઉદયનના જ પુત્ર મુંઝવણ-
નીર આહર ને મેટું લશ્કર આપી મે કયે છે. ખંભાત
ને ભણુ ચાલે કે લશ્કર આવે છે ઉદયનમંત્રી
કુમારપાળને પોતાના પુસ્તક બંધારના બે વરામાં
પુસ્તકોના ઢાંઢા વચ્ચે છતાં છે.

આહરતું લશ્કર આવી પહોંચ્યું રાજવા
મુખમ આહરે મંત્રી પિતાના મકાનની વાટી જડતી
કરી. ખૂણે ખૂણે શોધ્યો. બે યુર જોઈ પણ કોઈ
કેમણે કુમારપાળનો પત્તો ન લાગ્યો. એ વિમાસણ
આ પડ્યો. વિચાર કર્યો કે પિતાજીને જ પૂછ. એ
જોડું નહિ બોલે.

આહરત : પિતાજી : કુમારપાળ અહીં છે કે ?
મંત્રી : તેનું તારે મું કામ છે ?
આહરત : મહારાજનો હુકમ છે અને મારે
તેને પકડવો છે.

મંત્રી : એ બાળક હું તને કંઈ કહેવાનો

નથી તારે જોટની તપાસ કરવી હોય તેટલી કરી
લે છે? નિરાશ થઈ ચાલ્યા લસકર લાઇ પાછો
વળી કુમારપાળ બગીચે

કુમાર મત્રીજી તમે મને જીવતદાન દીધું
આ ઉપકાર કેમ બૂલીશ? અને સૂરિજીનું જીવું હું
શી રીતે ચૂકવવાનો છું? જાણ કહી પૂરી રીતે
ચૂકવી શકાય છે ખરું?

મત્રી કુમાર! એમાં મેં વધુ શું કહ્યું
છે? સૂરિજીનું વેવ પાળું અને અતિથિધર્મ જાળ ચો
ખીજી શું?

અ તે સિદ્ધરાજનો અત્યાજ્ઞ આપ્યો ચૂકવું
ની પડે ચડા ને માગી આપ્યા ઇચ્છા જતાવી,
પણ ઉપનમ નીએ એનો વિરોધ કર્યો ત્યારમાઠ
મહાપ્રવાસ કરી ને કુમારપાળને સમજાવેલ કરા શું
ભર હરમારમાં કુમારપાળ મકાર જો જાહેર કરું
'મરા રજાના બે દુરધર એક મારા ગ્રુદેવ શી
હેમય દ્રાચાર્ય' અને ગાંભીર મહામત્રી ઉદા મહેતા
(૪)

કુમારપાળના રાજસભાગમાં ગૂંજરાળ અને
સૌરાષ્ટ્ર તરીકે વડા સૌગંધના રાજ સાચર ઉપર
ગૂંજરાળનો જેનાપતિ ઉદા મોટા લસકર સાથે ચડી
આપ્યા

દરબાણી જૈન તીર્થધામ પાલીતાણા શત્રુ જળ
નાં દ્યૌત કરવા ઉદા મહેતા લસકરને આગમ કરી
જી પડે છે ત્યાં આવી મંદિરમાં પ્રભુ-પૂજા કરી
પુરુષોત્તમ ચાલે છે એ નામ લાકડાના એ મંદિરની
શાખામાં ઉઠા નીકળીને પ્રજાના હિવાની હોવેલ લાઇ
જા છે મહેતાને જાન આપ્યો કમંદિર પંચમરનું
પાકુ લાય તે અમ ન બને

પૂજા કરી ને પાછા વળ્યા ને લસકરમાં
ભાગ્ય જ પડી લાઈ જમી છે? સૌમર હાથે
અને ઉદા મહેતા જીવ્યા પણ તેના શરીર ઉપર
ધણા ધા પડ્યા

*

ઉદા મહેતા મરણ પધારીએ મૂતા છે જીવ
વાની આશા નથી મનમાં શત્રુ જળની વાત ધોળાઇ
છે ત્રણ પૂરોને બોનાવ્યા

લઇએ! મારા મનની ત્રણ ઇચ્છાઓ પણ

પૂરી રહી છે પ્રતિજ્ઞા લો કે તમે પૂરી કરશો
નજી પૂરોએ કહ્યું પિતાજી, અમારી પ્રતિજ્ઞા
છે કે તમારી ત્રણ ઇચ્છાઓ અમે પૂરી કરીશું

ઉદા મહેતા એક તો શત્રુજન પરનું
આદિનાથનું દેડું પરનું બધારને
ખીજી રેવા કાઠે સમગ્ર વિહાર છે તને
સમરાવળે

ગીચ, ગિરનાર ચાલ્યા પગથિયા કરાને
નજી પૂરો ત્રણ ત્રણવાર તમારું 'તથાસ્તુ'
'તથાસ્તુ' બોલ્યા તે સાથે મહેતાના ત્રણ છૂટી ગયા

*

અજમ પ્રારબ્ધ અને અખડ પુરુષાર્થની
આ એક લગુ માનવકથા છે મારવાડના એક મનખ
ને કુદરત ગુજરાતના રચાતા ઇતિહાસના જમાના
ઉપર ઉજ્જવલ નક્ષત્રની જમ ચમકાવી તેને અણ
ધાયો નિમિત્ત બનાવે છે મારવાડનો અનાથ ઉદાર
શત્રુના મોઝાથી પાછો વળી સનાથ બને છે એને
લોકપાલ અને લોકપ્રભુ ધાય છે જન્મે મારવાડી
જતા જીવને સો ટકા ગુજરાતી રહે છે ગુજરાતનો
હિતસ્વી રહે છે એ હકીકત મોટા આશ્ચર્યની બાબત
છે, પરંતુ એનાથી વધુ મોટા આશ્ચર્યની વાત તો
આ છે કે એ સૌના શુભ નિમિત્તરૂપ છે એક લની
ભાગી માયાજી અને પવિત્ર માનસની, ધર્મનિષ્ઠ
ગુજરાતજી લાગી છીપણ ત્યારે પણ ને બૂનાચેની
એને આજ કોણ જોગપે? પરંતુ કદાચ ખરું
ગોરવ પરથે-પરથાએ જીવી પોતાને વૃત્તવામા-બુતાઇ
જવામાં છે મા મરે છે પણ માતૃવેલ અમર છે
લાગી છીપણ એ માતૃવેલની એક પાઠશી છે એ
જો ઉદા મહેતાની ધર્મમાતા છે તો ઉદા મહેતા
ગુજરાતનો ધર્મપુત્ર છે

ચક્રાલક્ષ ઇતિહાસ! તું રચનાર છે અનાદિ
અને અનંત પયત્તવોના વિરાટ અણુઓમાં અન
તાનત આત્મ જ્યોતિઓને પ્રગટાવનાર ચમકાવ
નાર તેમ જ અનંતાનંત રાપરમાં લોપનાર, સધ
રનાર તું મહાવિરાટ સત્ત્વ છે જ્ઞાના વિષ્ણુ અને
મહેતાની નાપુટી શક્તિને ધારનાર તું નિરજન
નિરાધાર છે અમે તર્યો તને સ્મરી જીવી રહીએ
એટલું જ

પ્રાર્થનાનો અર્થ ખૂબ સ્વચ્છ કરવા આપણે
ના હજી ઘણા ખરાં પુરેપુરા તોયાર થવા નથી
પ્રાર્થનામા હોષ્ટ્તે તેટલી વખત જે વાતાવરણ અત્યુ
ભવીએ હોએ તેની અસર દિવસ આખો ટકતી નથી,
અને એટલું જ બસ નથી, પણ કોઈ કોઈ વખત
આવું પ્રાર્થનામા પણ આપણે ચિત્તને રખડાવ્યા
કરીએ છીએ એ પ્રાર્થના નથી પ્રભુને રાજી રાખવા
એકલા વખતના બોજની બરે નથી, જ્યારે ચિત્તની
છે આ સત્ય આજનું નથી

અમારો એક પાઠશાળી હતો, જાતનો કિંચિ
ધન અને ભારે શ્રદ્ધાળુ ધર્મિયાળમા સવારના ચારના
ટકોરા પડે કે જોડે કઠકડતી ઠઠીમા થે તે આજસને
ન જોળખે જાગે રાતના બરેલા ટાઢાબોળ પાણીથી
નાહી લે અને સગદી પેટાવી શરીર બરમ કરીને
ભગવાન કાંઈસ્ટની છબી આગળ ધૂટણીએ પડે ને
મડિ ત્રણગણના ત્રણગણાટ ખૂટે એટલે બાઇમલ
જોપાડે એનું અધ્યયન પરીક સુધી ચાલે સૂરજના
કિરણો એના ધરના નજિષા સેને મદી દે ત્યારે
જોડે ને નિત્યકામ સામે

મને થયું કે આ બિચારો કેટલું સહન કરે
છે ? એને કટાંગો નહિ આવતો હોય ? અને
મારી આ શકાતો એ કિચિત્તે ઉત્તર પશ્ચ આપેલો
તેણે કહ્યું કે તમે મારી વાતને ઠસી કાઢશે
પણ મારા શરીરમાં પ્રાર્થના વખતે કોઈ દવી શક્તિ
રમતી હોય છે એનું તેજ મારામા આત્મવિશ્વાસ
મૂકે છે અતરના મળને ધોષ સ્વચ્છ કરે છે અને
નવી આશા રોપે છે

એ જ કઠાકડ-ડમાં એક બીજો અનુદલ
મિયાં મજૂર રહેતો ઘણી જ દુખળી સ્થિતિનો રાત
પડે એટલે તેમનો દીવો પેટાવે આસતેલનો ખૂમાડો
તેને મમે નહિ દીવો ધીમે ધીમે જાળે પોતે નાન
કડી ખાટલી ઢાળે ને ઉપર બે-ચાર ગાંધા નાખે

ધરમા મા વિનાના ચાર નાના બન્યા તેને સબા
ળીને ખાટલી ઉપર સવાડી લે અને પછી પોતે
જમીન ઉપર કતાન પાથરીને બેસે ને માળા લઈ
મૂઝી પ્રાર્થના શરૂ કરે પ્રાર્થનામાં એટલો લીન
બની જાય કે બિંધ ક્યારે આવી ગઈ તેનું જ્ઞાન ન
રહે સવાર વહેલો જોરે પેના કિચિત્તે સાથેસાથ
જાગે રાધે, થોડુંક ખાંચ ને બીજું બન્યા સાડુ
ઢાડી મૂકે એક ખભે નીકમ ને બીજો પાવડો લઈને
સડક જોડવા જાય પચાવન વર્ષની વય પણ આજના
પચ્ચીસ વર્ષના જુવાનને એક હાથમા બેચાળે લે
એવો કદાવર

સાંજ પડે કે અનુદલ મિયાના ચારે હોકરા
દરવાજો બાપુની વાટ જોતાં બેસે જરા જરા અધારુ
પથરાય ત્યાં અનુદલ મિયા આવતો દેખાય બિંધાડા
પથ સફેદ દાદી ને માથા ઉપર ફાગિયુ વીટકું હોય
છે કર ને દેખે ને હાકલ પાડે મમદિયા, એમદિયા,
સિતારીઆ હ એ અવાજ સાંભળે ને હોકરાઓ
હડી કાઢી બાપને ઘેરી લે

રાજનો આજ કમ કામ કરવું, ખાલુ ને
રોટલો આપનારની બદલી કરવી અનુદલ મિયા
કહેતો કે 'હું બદલી ન કરું તો મરી જાઉં ને આ
ચાર હોકરાં રખડી પડે ધંધલ હોકરા સાચવવા
મને જીવાડે છે હું બદલીથી ઇંજરને રાજી રાખુ
છું કંટલું નિર્જળ શ્રદ્ધાળુ !

આત્માને ઢંગળી ચિત શુદ્ધિ મેળવવાનાં
પરમ ઉદ્દેશ તરીકે પ્રાર્થનાને ગણવામાં આવી છે
એમાંથી અનેક નવી જાતના સંસ્કારો જન્મીત થાય
છે તિથુદ જાવનાને જળ પણ પ્રાર્થના દ્વારા જ
પ્રાપ્ત થાય છે, અને આખું પચમકાળૂત નિર્જળ
વિચારોથી મધનથી રહે છે

કેટલાક કહે છે કે આ વિષય ત્યાગી સાધુ
એનો જ આશા ઉકાતા આગીરમાં લે રાખના

મિશ્રણ કરી વેગને ઘટક વસો મા' હું કહું છું
કે સાધુ બળવાબેરથી જરાય ઉતરતી પ કિતનો નથી
બિલ્લો વધારે મકકમ છે બળવાબેરનું અને સાધુનું
લક્ષમિદુ એક છે એને પહે ચવાના માર્ગો જુદા
છે બળવાબેર વિચારને સળગાવી, પ્રાણને પાળે
આપી સમાજને કચરતો આચળ વધે છે અને સાધુ
એને પહોચવા મૂગી પ્રાર્થના દ્વારા આત્મચકિત
એકરી કરતો હોય છે એના વિચારોમા શાંતિ છે
શબ્દોમા માડ માડ સાચવી રાખેલી એવી મોઠાસ
છે અતરની બળતરા જગત આચળ બડકા રૂપે એ
રજૂ નથી કરતો, રચનાત્મક કાર્યરૂપ હળવેકથી
રેડવી દો છે

હમણા કશું તે પ્રમાણે પ્રાર્થનાથી પ્રથુ
જાગે છે એથી બે દુ પ્રાણુ જાગે ત્યારે ચિત્ત
પ્રાર્થના માટે સ્થિર થાય છે શરીરની દરેક ઈન્દ્રિ
ઓનો વેગ બ્યારે મનની ગતિના તાલ સાથે એકતાર
થાય છે ત્યારે સાચી પ્રાર્થના જન્મે છે અતરને
પ્રથુ કર્યા હશે તેની શોધબોળ માટે નહિ પણ દરેક
આવીને એનો સચાર થાય એવી વિનવણી ભરી
પવિત્ર ધૂન એટલે પ્રાર્થના પ્રાર્થના એટલે સત્ય
પ્રત્યે ચિત્તની એકાગ્રતા આત્માનું પ્રસન્ન રહન
અને શાંત કલ્યાણ વાળના

આપણુ કામ પ્રાર્થના કરવાન, પોતાને કષા
જવુ છે એ વાત પ્રાર્થના જરાબર જાણે છે

જીવનનો જય

વિશ્વવિધાતાએ મનુષ્યને સહજ જીવન દીધું નથી એથી જ મનુષ્ય સાધના કરે ત્યારે સાચો
માનવ અને પ્રાણાત્મિક પ્રયત્ન કરે ત્યારે જ એ માનવી બની શકે

તેથી જ ક. છુ કે આજે ત્યારે એજે નવજીવન પાડવું છે ત્યારે એને પોતાની સમસ્ત
શક્તિને જાગૃત કરીને પ્રયત્ન કરવું પડે દરેક મનુષ્યના ઉપર તેજે મનુષ્યસમસ્તની સાધનાનો ભાર
રધાયા છે જ્ઞાનની સાધના, પ્રેમની સાધના કર્મની સાધના - આ સૌનો ભાર મનુષ્ય રસીકરવાનો
રહે છે વિશ્વદેવ પ્રત્યેક મનુષ્યમા પોતાને ચરિતાર્થ થયેના જોવાને મોડ માફીને મેકા છે

આરંભથી જ એ દેનદેવે માનવીના લનારે જ્યોતિષક આજીને કહી દીધું છે કે તુ નીર છે
એજો મનુષ્યને આજવાન દીધું છે કે હે નીર, જાગૃત થા જૂમામા તારો આવિષ્કાર થાઓ
એજે જ મનુષ્યે વધને પ્રસારીને આકાશમા માથું બેસુ કરવું પડે

જીવનના મમન યુદ્ધમા જેણે આપણને આરાધન આપ્યું છે તેના આયુધ પણ તેજો જ
આપણને આપ્યા છે એ શક્તિ આશ્લી અદર જ મેળી છે એ આયુધો કાઠ સચ્ચ કરીને
રામી મૂક્યા માટે નથી એમને તો આજે દંડ મૂકીમા ધારણ કરના પડશે માર્ગ કાળીને અતરાયને
છિ નિરિહિત કરીને મેલને પડવું પડે

આવો નવજીવનના પ્રાનકારે આજે જાગોરિ જાગુ બની છે બધી દિશા ખમો અવસાન દૂર
થાઓ બના અવિશ્વાસ પમને તળિરે ધૂળ થઈને લોળી પડો

જય હો નવા જીવનનો !

જય હો મહાપ્રભુનો !

સકલ શિષી

—રવિન્દ્રનાથ ટાગોર

આ જમાનામાં આ જીવનસંગ્રામ વધુ ક્રાંતિલ બન્યો છે એનાં મારણો દેખીતા છે આજ છતાં માનવ કાઈ સ્વૂગ ઉપર જ જીવતો નથી એનું સૂર માનવ સર્વોપરી વર્તે છે. પરંતુ આપણી સમાજ રચના 'અલ્ટિમ ઘટના પટીક્સી' માંથી ભાસિની છે જેના પ્રતિભાવો સામે અચકાઈને સાહિત્યાર કે કોષ પશુ જીવનકારનું પ્રારંભ મૂકાય છે. દાત આવા મહાન અહિંસક ગ્રાધીજીને ખૂનીના ગોળ બનવું પડ્યું તે શાને વીધે? ભાવનાની જોટથી વધુ જીવી તમન્ના તેટલો એનો આ રીતનો અભ્યસ મુકર

ગાવીજીના જીવનનો આલો અત સહેજે કી રાકય તેમ હતો એના પૂર્વદશામાં હસુ અને શ્રીકૃષ્ણ ખાસ આવે છે ઇસુનો જમાનો વધુ વહેમો ને જ મવી હતો તેથી એને જુદમગારના અને અનાપના સીદા નસિબનવું પડ્યું શ્રીકૃષ્ણનું જીવનકાર સમેટાઈ ગયું હતું એલે ધાતથી જુદા છે સા ૪૦-૫૦ વર્ષમાં જે ભજવાઈ ગયું તે હિંદુ મહામારત 'ધર્મ'ક્ષેત્રે કુરક્ષેત્રે'ની પુનરાવૃત્તિ એમાં-ગ્રાધીજીએ - વૈશ્વપુત્રના મહાવૈરન એવા પરમ વૈશ્વવ મોહનદાસે ક્ષત્રિય ગોપબાલ શ્રીકૃષ્ણનો પાક ભજવ્યો છે આજના પંડિતોના એ સારથિ થયા હતા, પણ તે કૌરવોને એમનો ભાગનામ આપીને અને મુર વૈષ્ણવ આત્મ કે ભાગલા પડેના ને પછી દિસા ચાલી છે અહિંસાના પ્રભાવે એ લખાયેલી રહી છે અને સ્વત્વના પ્રતાપે એ કાર કરી રાધી નથી પરંતુ અહીં જા.વોએ ભદ્રવાસ્થગી રંગી ને તેમાં ગ્રાધીજીનું પવિત્રપદ પવિત્ર નેવેલ ધરાઈ ગયું પણ તેથી જ હવે હિંદુ ભાવિ લેખનું છે અપાર ત્રિપતિ - વેળા હશે તો પણ એ ગ્રાધી જશે ને હૃદયશે શ્રી કૃષ્ણ સપ્તમે વિશ્વ તલવારથી કરવા ગયા અને પરિણામ સર્વનારા - ગ્રાધીજીએ રમે તેમ પણ અહિંસા લીધું છે એટલે વે વસ્તુ તલવારથી

જરાની નથી. હિંદ સામે દિસાના રાગો ખૂદ નીવડતો થા વાપગી રાકતો નહિ થા સફ નીવડતો નહિ એમ હું માનું છું

માનવીનું પ્રારંભ બાલ વર્તમાન સભોગે અને સ્થિતિઓથી વધાય છે, એમ બનનામાં કુદરતનો સુલભ કારન-The Law-વાપ-કામ કરતો હોય છે, જેમાં સર્જન પોષય અને લયની ત્રિમૂર્તિ સક્રિય એનો એકમેગ અને એક પરિપાક હોય છે પરંતુ તે અકળ છે એનું સ્થિત કરાની છુદ્ધિ મનુષ્યમાં નથી અને આ જ દુઃસ્થા આધારે અને અનુસારે ભાવનાથીલેનું યોગ્યેમ યાદગાનું છે આદ્યું અને ચાલે છે, એક જીવન-વ્યોત કૂકાઈ ગયું તેમાં વિરાટને કંઈ ખોટ પડવાની છે? એવી તો લાગે જ્યોતો તે ખૂદગી રાકે છે ને પ્રગટારી રાકે છે પનવારમાં અને છતાં વિરાગનું એ કાઈ મનસ્વી રચ્છોદી કાઈ પણ નથી એ એના મુદિના વિશ્વના અન કાનૂની રચ્છે હેવ છે જે જ મ દેવ ને પોષયુ-તેજ મારતુ તે આ પ્રકિયાને અમે અનુસધાને-નવો જ-મ કરાવતાં માટે માતાએ મુલ્યના દારને અડધી આવવાનું છે એને બોગા ફિર ને ફાફ મારવાથી યોગ્યેમની સપ-સનાયતી જગરાય છે એમ હું માનતો નથી મને તો એ સાહજિક વ્યવસ્થા લાગે છે સસાર-ટક્ષના કૂન હશે તો પચારતના પરિવાને સહેજે ખીનરાના છે તેના ધમપગાડ કરવાના નથી જુરાની સાથે આ મને છે કૂનનો જે આપાક છે તે કૂનના જેવો છે, અનાયાસ છે વિકાસની પ્રકૃતના જ મુખ્ય પ્રક છે સ્વલ અને કોનો પ્રજ જ નથી એક દિવસ જીવે કે પાંચ વર્ષ કે સો-પસો વર્ષ જીવે આ દેશમાં ને અહીં કે તે દેશમાં ને તહીં-તે જાગાનું નથી આપણે તે જોવાનું છે નિવતિએ એને બરાબા વિક ને કુરસ્ત લાગે છે તેમ જ કરે છે પછી આ નિવતિ સખધના ખલી પ્રપચા અટવાઈ કે અટકાઈ

જવાની જરૂર રહેતી નથી, પણ કવચિત અને કવિ-
હૃદય સવેદન પ્રધાન ને તકપ્રધાન રહ્યા કવિ તત્વય
છે છતાં એ કવિ છે, કવિ રહે છે એની સ્વસ્થ
આર્થ દૃષ્ટિ છતાં તેને લાગી આવે છે એ મહાશયના
છે વજ્રથી કોર ને પુષ્પથી કોમળ છે એની અભી
પ્રજ્ઞાએ આસુરી નથી દેવી છે એના અસતોષ
પણ સુરી છે, શયતાની નહિ જ. સૌનું દુઃખ તેનું
દુઃખ છે તેને લાગે છે વહેતું ને પહેલું લાગે છે
એના સવેદનોની પરપરા અતિ તીવ્ર છે Radiona
short waves આખા વાતાવરણમાં ફેલાય તેવા
તેથી કરીને નિર્વાહનો પ્રયત્ન છે અને નથી પણ,
અતિમ પ્રારબ્ધ વ્યવસ્થા કૃપાની હશે તો તેમાં મોટી
વાત પણ કંઈ છે? It is the unfathomed
infinite Ocean of Life wherein he
lies relieved and at rest કુટુંબની અને
કુટુંબીજનની પાછી ગચ્છતરી કરીને જીવવા-મરવાની
માનત કંઈક બ્રહ્મ ભરી છે બ્રહ્મ એ સાચી છે તો
સાહજિક છે હરેક બ્યક્તિનું પ્રારબ્ધ કાળે કાળે
બદલે છે, સુધાય છે ને છૂટે છે તેને બેઠામ
છે એ વિષે બહુ ફિકર નકામી છે આને જીવનની
સાહજિક ક્રિયામાં પલટાવવાનું માનસજાળ સાધી
લેવાય તો બસ છે I earn, I should earn
આમાં બ્રહ્મ બાવ-કર્તવ્યભાવ છે તો બીજી નજરે
બ્રહ્મભાવ મિથ્યા છે અને કર્તવ્યભાવ જીવન-સાહજિક
છે અને કૃપાના પ્રારબ્ધ કંઈ રીતે ને કૌની પાસેથી
શુ મેળવે શી એ બધું કેટલું તો આકસ્મિક ને
તિલસ્મિતી-આકાશી છે, નાસ્તિક ગાય છે તેમ-

‘નતુ વ્રતા પત્ર ફળ-ફૂલ આપે થયા,
માનવી મૂર્ખ મન બરધ શોધે,
જેહના ભાગ્યમાં જે સમે જે લખ્યું
તેહને તે સમે તે જ પડાયે’

તેને પોતાના ભાગ્યનું મગ છે એમ જ
નહિ, બીજાના સચુકા ભાગ્યોનું પણ તેને મગ છે
આ દૃષ્ટિએ આજના શ્રેષ્ઠ નોકરના અધ્યક્ષ જોડા છે
સમાજવાદ તરીકે સમાજવાદ સાચો છે માત્ર એમાં
‘દૃસ્ટીશિપ’ રહી છે શેડને જે મગ છે તે મજૂરોના
ભાગ્યનું છે ભાગ્ય માટેનું છે તેડ ટસ્ટી જ છે

રામજો અને માખાપોનું આવું જ રામજો
વહા ને એટલે જ રથા માખાપોનું પણ કંઈક
એવું જ બન્યું છે પણ એ સબધ મૌલિક છે
એટલે સુધરવા જ પારેલો છે Kings are leve
lled down as we see જે કોઈ ‘દૃસ્ટીશિપ’
ની ઘસત નહિ પાણે તે બીડી જવાનું છે હરિજનની
હાવમાથી ગંધીજી, ખેડૂતની હાવમાથી વિઠ્ઠલ
વલ્લભ પટેલ-ભાઈજી, ખાદ્યજીની હાવમાથી પડિત
જવાહર These are the emanations-
manifestations of nature and Her
Law They are not accidents

મારે શ્રદ્ધા જોવાને કંઈ જ કારણ નથી
અને વળી વેરજીહેરજી નથી અને ધવાને
કારણ નથી છતાં ધવા જેવા માનસને કેવલ
એ લાગ્યું નથી માટે સુરી દિવ્ય બળો પ્રગમવી
મહોત્સવ મણી માત્ર એની પાછળ Business
instinct? sting ન હોય ને બેઠાએ પ્રવૃત્તિ
હોય જ ને હોવી જોઈએ, પણ તેની ભાવના હલકી
વૃત્તિની નહિ બીજી વૃત્તિથી આસુરી બળને સુરીમાં
બંધાવે અને તેની સમૃદ્ધિને શુદ્ધ કરી તમારી
બનાવે This is the Primary Function
of devine કવિજનો એના દિવ્ય રસમણીએ
છે શકામાં પડવાનું કે મૂંઝાવાનું એવોને છે નહિ
જે સલાખવાનું છે તે પેલા ‘મારથી’ આનું
શક્તી તત્ત્વ છે કવિજનો માટે માત્રસ પણ બ્રહ્મ
આ પરમ સદૃશ સમજે ના તેને આ જગતિન સદા
રમા કોઈ પ્રેતજૂત કે રાક્ષસ-ભાવ મનવાનો નથી
ને આડો પડવાનો નથી મજા મૂત ને શકા ડાકણ
છે! મારીએ તો તેજમૂતનો મારત છે કંઈપી લાખએ
તો કટકો છે- રાક્ષસો છે લોભ ડોન કિવરોડી
જેવા છે ને ખતા ખાજા કરે છે પ્રતિબળ જેવું
નથી એમ નહિ પણ એ પ્રતિબળને પસંદગ કરી
લેવાનું મૂદન આ નિરસાવન સાધી લેવાનું છે That
comes only through the universal
harmony of the self પ્રતિમાનસથી પ્રતિબળ
બીજી ધર્મને વધે છે અનુમાનસથી પસંદગ વધે છે પ્રતિ
બળ ધર્મનું બળ છે કવિધર્મ જીવનરમા જીવવાનો છે

તેમાંથી તેણે સાહિત્ય કલ્પનાનું છે. બળ પ્રતિ-
બળને-અથડાવીને તેમાંથી ધર્મશુદ્ધિઓ જન્મ-
વવાથી તેનું જીવનકલ્પાણ નથી જો થાય જો
તે કૃતિમાં જીવનની સવળ જાણને નિષેજ સમ-
તોલપણ સાચવીને અદર ચડી જઈ શકે ... મારી
આ વિચારણામાં મારી તત્ત્વદષ્ટિ જોઈ શકશો તો
પછી કું દુઃખી છું, કું ખ ગાઉ છું, કું ખ માનું
છું, એવું કાંઈ સામનો નહિ. વસ્તુરિચિત શા માટે

આવી હોય? શું કુદરતમાં આપણી કંઈ પણ અપા-
તતા છે? આ સવાલોમાં લાગણી લગે ત્યારે મોખાં
પેદા થાય તે કુલ્લુલંચુર અને ખોટા, વસ્તુતઃ આપણી
સુધામતા છે ને દેશકાળ મુજબ કસોટીઓ આવે-
જાય છે, પાર થાય છે; પ્રાનિમજ ઘટતું જાય છે,
જાડા વધે છે, આસા ઝગે છે, પુરુષાર્થ જાગે છે
આ સઘળું મહાશક્તિ નિષ્પત્તિ-ની ઈચ્છાકૃપા અતુ-
સાર છે 'કમ ભયુ' કે ના હલુ, ના હલુ, ના હલુ'

*

ટંકશાળ

'તમે પોતે જ તમારી ટંકશાળ છો' સાન સાલ લાગના આ વાક્યની પાછળ કેવો મુદ્દર
અર્થ છૂપાયેલો છે! માણસ જે આ વાતના રક્ષ્યને નસાવે સમજી જાય તો એનો ખેડ પાર
થઈ જન અવમત્ત, જેઓ પુરુષાર્થ છે એમને તો આ સત્યને પોતાના જીવનમાં સિદ્ધ કરી જ
ખતાવું છે પણ જેઓ ભાગ્ય ના સદાકે આનંદ દોષ છે એમને મળે આ વાત બીજા એ જગા
મુરકેન છે આનું પરિણામ એ આવે છે કે મોળ લાગના માણસોના જીવન ધસાઈ ગયેના સિદ્ધા
જેવા હોય છે એમનું મૂલ્ય એકાદ હોય છે કારણ કે પોતે તકવાદી માન જ નાખ્યો હોય છે
આથી એમનો રણકારો પણ ખોટો જ હોય છે પ્રસારેની જાણને કોણ પસંદ કરે? માનની ઉપર
પણ તેના વ્યક્તિત્વની આગની મુદા અક્ષિત થઈ જશે એ ખરેખર, તમે પોતે જ તમારી
ટંકશાળ છો એનો, જીવનની કેરી મુદા ઉપસાડશો!

'ધન્વંતરુ'

*

સેવા વારસો

લગના વિશ્વવિખ્યાત સેટ પોનના દેશજા ગોર્ડન નામના એક દેશમેનકની સ્મરણિકા
મૂકવામાં આવી છે એના ઉપર આતના શબ્દો કેળવેલા છે

"દરેક જગ્યાએ, દરેક સમયે, એણે પોતાની શક્તિ નિર્નયને આપી, પોતાનું દ્રવ્ય
ગરીબોને આપ્યું ને દૈયુ ધન્યતા ચરણે સમર્પિત કર્યું મેસપયનો પ્રસારી ગોર્ડન તો ધનની
ઉપરથી જિદગી સકેવીને આનંદો થઈ ગયો એની સ્મરણગુણસ બાજી રહી ગઈ ગોર્ડનનો વારસો
કોણ સાચવશે? એ તો ગયો જ "

હા, એ તો ગયો જ પણ પાડ માનો ધન્યરનો કે આપણે જીવના છીએ એ સેવાપ્રેમી
ગોર્ડનના કટકસારભાષા ગુનાથી વારસાને ઝીનવાની ચોટીય તૈયારી આપણે ખતાવીશું ?

ક્યારે ? ક્યારે ? ક્યારે ?

—સેમચંદ્ર

જ્યારે ત્રીજા કન્યાનું નામ સુભાગિણી રાખવામાં આવ્યું ત્યારે કોને ખબર હતી કે તે મૂંગી હશે ? એની બે મોટી બહેનોના નામ સુકેશિની અને સુહાસિની રાખવામાં આવ્યા હતા, આથી જ બધાએ મળીને એનું નામ સુભાગિણી રાખ્યું જે કે એનું હુંક નામ 'સુભા જ' રહ્યું

પુરુષના ખર્ચ અને ધામધૂમ સહિત બે મોટી પુત્રીઓના લગ્ન કરી નાખવામાં આવ્યા હોય એકની સુભા જ આખા ઘરનો કિલકિલટ બનીને ચારેકાર રમવા માંડી

એક, બે ત્રણ, એમ વર્ષો જતા લાગ્યા પછી નાનકડી સુભાથી ભાષા પકડાતી નહોતી અને એકાદરો શબ્દ પણ એની જીભે ચડતો નહોતો હોય તમામને । કી ખાતરી થઈ કે આ છોકરી નહિ બોલી શકે એના બલિષ્ઠની ચિંતા બધાના મનમાં ધેરાવા લાગી સુભાને પણ મનમાં થતું કે મારા માટે આવું શા માટે બને ? નહકાં આમાં કુદરતનું કાંઈક કાવતર જ હોયું જેમણે આમ વર્ષો પછી વર્ષો વીતવા લાગ્યા

સુભાને જીમ સિવાય કશું જ આવડતું હતું એના બરાબર કરીશી માફણી ઈસ્સાદાર હતી, રાજરાગી જેવી એના મોઢાની પ્રતિભા જેનારને આજ નાખતી એની ધીમી માલમાં ગૌરવ અને ખુમારી હતા એની હાથદાર કેકનો મરોડ ફણે ફણે નવા ઉન્મેષો પ્રગટ કરતો હતો કપાટાનંધ કામ કરતો, એની આંગળીઓમાં વીજળીની રશ્મિઓ ચલતી હતી એની સામે ભેંસા રહેનાર વામણ લાગતો એ પાણી ભરતી હોય ત્યારે સાક્ષાત લક્ષ્મી લાગતી ગમે તેવાં મેલાં ઘેલાં લૂગડામાં પણ એ સુશિક્ષિત જેવી પવિત્ર અને નુકસ લાગતી એની નાસિકા ઉપર ગુમાન બેઠું હતું એની આંખોમાં અઘાડ લટક્યાં કરતું હતું એના અંધારા પર, તાજા ઉધડેલા

શુભાગની માલકતા પચરાઈ રહેતી

પણ અરેરે, આટલું છતાં એ બિચારી મૂંગી હતી તે હમેશાં ઉદ્વિગ્ન રહેતી ને એક ખૂણામાં પડી પડી કંઈને કંઈ કામ કર્યા કરતી લોકોની નજરે બહુ જ આવડતું એમ તે ધ્રુજતી ન હતી

તેની માને સુભા દીર્ઘ ગમતી નહિ સામા રજુ રીતે આતાંજોને પુત્રોએ પ્રત્યે વધારે મમતા અને પ્રેમ હોય છે, પણ સુભાની બામતમાં તેની માનું વધણ જૂઠું હતું માત્ર પિતા વાણીકાના વાત્સલ્યના નહોતી નહોતી તે મૂંગી કન્યા મોટી થઈ રહી હતી પિતાનો તેના ઉપર અનન્ય પ્રેમ હતો

એના નાના બાપને ઘસાઇને, એના જેવી જ નાનકડી ને મૂંગી એક નદી વહેતી હતી આ નાનકડી રાંધણી નદી આખા ગામની શોભા હતી સામે કાંઠે પણ આવું જ બીજું રણિયામણુ ગામ હતું આ બંને ગામની સાકળ બનીને આ નાનકડી નદી ધીમે ધીમે વહેતી હતી

વાણી કહેનું ઘર બરોબર નદીને કાંઠે જ હતું એની ઔશાળ, આનાવાડિયું ને કેળના બગીચા સુધી ઘણીવાર આ નદી લટાર મારવા આવી થડતી ખાધ કરીને તેા આવણના છેલ્લા દિવસોમાં

પેલી મૂંગી સુભા કામકાજમાંથી નવરી પડે ત્યારે નદીને કાંઠે આવીને બેસતી તેના આનાવાડિયામાં મેર ને ઢેબ નાચતા કાવલો કકગાટ કરી મૂડીની બીજા અંગેઠ અલગપણ પડીએ જાને પડ્યું સંભળવા દેના નહિ તેા પણ સુભા નિયમિતપણે નદી કિનારે જ બેસી રહેતી આ નાનકડી નદીઓના શબ્દ જીવનની સમાચિની હતી નદીના પાણીના ધીમા ધીમા અનાજમાંથી તે એની વાત સંભળતી સુભાના ચિરમૌનમાંથી નદીને પણ કાંઈક નવું બળ્યું વાનું મળતું,

ખપોરે જ્યારે એટલો ટી બણુ કરતા, દુકાનદારો આરામ કરતા, પખીએ ઉઘવાનું છોડી માળામાં લપાઈ બેસતાં ત્યારે પણ આ મુઝી કન્યા અને મુઝી નદી સામસામા ચૂપચાપ બેસી રહેતાં. બનેના બેનપણા વધતા જતાં હતાં.

સુભાને આ નદી સિવાય ખીજી બહેનપણીઓ પણ હતી તે હતી ઝોસાળાની જન્મણુંદાર બાવેલી બે ગાયો, એકનું નામ ઝોમતી હતું અને ખીજીનું ગૌરી. આ નામ બાપોએ સુભાના મોઝેથી ઉચ્ચારા-યેલા કદી સાલ્યાં નહોતાં, છતાં એના ઉભાવે ઉપડતા પગલાથી બે ગાયો એ દિશામાં ટીપી રહેતી ખીજી બધા કરતાં આ બે ગાયોને સુભા બહુ વહાલી હતી.

આ ઉપરાંત એક સફેદ બકરી અને બિલાડીના નયુ બચ્ચા પણ સુભાના મિત્રો હતા આ ત્રણે બચ્ચાઓને ગોદમાં ઉચ્છેદીને સુભા આખા ઘરમાં દોડદોડ કરી મૂકતી.

ઉન્નત શ્રેણીના જીવોમાંથી સુભાને એક ખીજે સાથી રૂપે એની સાથે સુભાને કંઈ રીતે મેળ મળી ગયો એ સમજી સહેલું નહોતું કારણ કે તે ભાષાવિશિષ્ટ જીવ હતા બનેના સ્વભાવમાં અલગ જેવી સમાનતા હતી માત્ર ભાષામાં સામ્ય નહોતું.

એ હતો અઘીના ગોસાઇને નાનો પુત્ર પ્રતાપ કામધંધા વિનાનો રખડું અને અજડ. તેને ભણાવવા માટે તેના મા-બાપે ખૂબ વલખા માર્યા પણ વ્યર્થ. છ મહિના સુધી ધૂમી નિશાળે ગોધાયો પણ એકેય અક્ષર પાડતા શીખ્યો નહિ ઘરમાં એનું જરાયે જ્ઞાન નહોતું, આવો પીતો ને ગામસીમમાં રખડ્યા કરતો.

પણ ઘણીવાર બને છે તેમ ઘરમાં અગ્રિય થઈ પડેલા જીવ બહારની દુનિયામાં ઘણી પ્રસસા પચ્યા હોય છે. ફૂંતામાં જોઈનું વાચણ પડી ગયું હોય, નદીમાં ડોહ તણાઈ ગયું હોય કે એવાં ખીજ સાઉચનાં કામ વખતે આ “તરછોડાએલા” જીવ ખૂબ આગળ પડેલા ભાગ ભજવના હોય છે. પ્રતાપમાં

પણ આનું જ કાંઈક હતું. તે હમેશાં નદી કિનારે ફર્યા કરતો, માછલાં પકડતો અને માટેલા પાકા ઉપર ખીજ વિના સવારી કરતો સુભા તેને રોજ આવી રીતે જોતી અને આનંદ પામતી. તેના વાચાવિહીન જીવનમાં આવાં ગતિમાન કાર્યો રુઝરુઝ જાય પાડતાં.

ધીમે ધીમે પ્રતાપની પ્રત્યેક દિલચાલને તે સાથે આવતી થઈ ગઈ નાનો તોફાની પ્રતાપ આ મુઝી પ્રત્યે ખૂબ મમતા બતાવવા લાગ્યો ઘણીવાર જૂખ્યા પ્રતાપ માટે સુભા ઘરમધી આવાની અનેક વસ્તુઓ છાનીમાની લઈ આવતી, ક્યારેક તો સાને પ્રતાપ માટે પાન લાતી આમ જોડાને કોઈ પ્રકારે પ્રતાપને સહાયક થવાની તક સુભા તોધી લેતી પોતે પોતાની જાતને એવી રીતે છતી કરવા ઇચ્છતી હતી કે “મારે જીમ નથી તેથી શું” કહી પણ દુનિયાને કાંઈક ઉપયોગી તો હો જ” ક્યારેક તે એ કલ્પના કરતી કે અમાધ જલરાશિમાં નિરતર તરનારા પ્રતાપ માટે પોતે એવું કાંઈક કરે જેથી તે સાહસાશિમાન પ્રતાપ હજ થઈ જાય.

હા, એવું તો ત્યારે બને પોતે એક જલ કુમારી હોય, પ્રતાપને આકર્ષવા, એકાદ રૂપાળી પૂર્ણિમાએ જલમહેલમાંથી બહાર આવી ડોહ મૂક્ય વાન નાચમણિ કિનારે આવીને મૂઝી જાગ પ્રતાપ એ અગ્નિને જોઈને પોતાનું બહુ કામ પડતું મૂઝી પાણીમાં ઝપલાવે અને પછી તરતો તરતો જલ મહેલ સુધી આવી પહોંચે પછી ત્યાં આવીને શું જુએ? પોપરાજના પલ્લવ પર બેઠેલી વાણીક હતી મુઝી કન્યા સુભાના રતનમિત મસ્તકચુકતને? ના, રતનેના ચિત્રવિચિત્ર ઢગલાને? નહિ, માત્ર એ નીરખી રહે સુભાની આંસુથી જલકાતી બે મોટી કાળી આંખોને જરે, પણ આ બહુ કેમ બને? વાણીક હતી મુઝી કન્યાને પાતાવના રાજમહેલમાં કોણ તેડી જાય?

હવે તો સુભા મોગ થઈ ગઈ છે અદાર વર્ષ તો કન્યાને માટે ઘણા કષ્ટાન! હવે એ નદી કિનારે એકલી ફરવા આવતી નથી, દરજા છતાં

પેતાના આભાવાડિયામાં પશુ જતી નથી. હવે જલ્દે દુનિયાની આખોની એને બીક લાગે છે બારીમાંથી અદર ડોકાઇને જોઈ રહેના પ્રતાપની સામે પશુ એ ઊભી રહેતી નથી માતા એને દિવસમાં દસ વાર વિના કામલે ટપારે છે “નકકટ, ત્વા શુ જુએ છે ? અદર આવ”

સુમાને વધમાં વધતી બઈને બિચારા વાણી કહતી વ્યવ્રતાનો પાર નથી યાતિજનો કહે છે કે હવે તો હલ થાય છે મોટી સાઠ જેવી છોકરીને પરણાવવાની વાત કેમ કરતો નથી વાણીકદં ? મૂળી છે એટલું જ ને ? તો શુ થયું ? ઘણા નીજવર દાપીને બેઠા છે કાઈને દેવી તો પડશે જ ને ? મૂળી છોકરીને કાષ્ટ પથર થોડો જ પરણવાનો હતો ?

મા-માપની ચિંતાનું મૂળી સુમાને પશુ જ્ઞાન થવા માંડુ છે પશુ શુ થાય ? પોતે કયા

જમ ? કોને પરણે ? છેત્લીવાર ઘર આંગણે જમા થયેલી યાતિજનોની મેદનીએ જ્યારે વાણીકદંતા આખા પરિવારને યાતિ બહાર મૂકવાનો ઠરાવ કરે ત્યારે ઘરમાં જે રાક્ષસ થઈ, એ જોઈને સુમાના હૃદયને જળરો આઘાત લાગ્યો તે રાત્રે કાષ્ટને કલા વિના તે ઘરનું પાછલું બારણું ઉઘાડી ઝરાટામધ નદી કિનારે આવી પહોંચી ને પાછળથી કાઈ તેને પકડે તે પહેલાં તેણે વાણીકદંતા અંપલાનું

એવી જ નૈયારી કરીને નદી કિનારે ઉભેલા પ્રતાપે એ જોઈ ચોક્કસ કાલો પછી સુમાની સુદર ને સુકોમળ કાષ્ટને લઈને તે કિનારે આવ્યો. નદી કાંઠે અનેક માથુસો ફાનસો પકડીને ઊભા હતા, તેમાં વાણીકદં પશુ હતો સુમાએ ધીમેથી આંખો ઉઘાડી ત્યાર એનું માથું પિતાના બોળામાં હતું ને જમણે હાથ પ્રતાપના જમણા હાથમાં હતો (જુજરાતી બાવાનુવાદ ઇ. ગાધી)

*

નિઃદગીની મોમકાની તમામ હરિયાગી સૂકાર્ધ જન અને આસમાનની તમામ નાશજી મારા ઉપર વરસવાની હોય ત્યારે હે મારા પ્રભુ ! તુ મારા ઉપર એની કૃપા કરજે કે મારા હોડ ઉપર રિમનની એક શબ્દેખા જાગી જાહે

—યોન નાગૂચી

*

મારી આ પ્રાર્થના છે પ્રભુ ! કે હું અદરથી સુદર મનુ !

—સોફોક્લીસ

*

જીન અને જગતના આ આપના વૈભવ આપનાર હે પરમ ઉદાર ! તારી પામેથી હધે એ જ વસ્તુ માંડુ હુ કૃતજ હૈયુ ! એ વિના તારી આ ગ્રેમભરી આસિદ્ધિએટોને શી રીતે રીકારીને માણી શકાશે ?

—અનામ

*

મને કટકભર્યા પથ ન જ આપીશ એ મારી પ્રાર્થના નથી પશુ મને એના તીણા ને તીખા કાટાની વચ્ચે પશુ આનંદથી ચાલી શકે એની પાનીઓ તું મને આપે એની તો મારી પ્રાર્થના છે જ

—શુરુદેવ ટાંગોર

*

એક ઉત્તમ પ્રાર્થની તું મોજાના કરી શકે, ને એ પાર પાડવામાં ખતમ થઈ જતું પડે એની પશુ તું તૈયારી રાખે પછી જાને ને મને એની આધીનતા આવે ! સુદગના મને ત્યા સુધી તું દોનો ના પડે તો વાધા નથી જ શુરુદેવિઓ જાને અવે એક દિવસ તો તારો સમય આવશે જ

—મેકે

૧૯૩૦માં કરાચીમાં ભરાયેલી હિંદી મહા-સભાના દિવસો હતા. રોજ વહેલી સવારે મહાસભાના ઘણાક વિશાળ મંડપમાં ગાંધીજી પ્રાર્થના માટે પધારતા, પરોઢિયે પાંચ વાગ્યે પણ ભક્તિરસ ભોળી જનતાની ઠંઠ ખૂબ જમતી. અમે સાત-આઠ કવિ-લેખકોએ પ્રાર્થનામાં નિયમિત હાજરી આપતા. પ્રાર્થના થયા પછી મહાસભા સવારના સાત સુધીમાં થોડુંક ભીંધી લેતા.

એક દિવસ પ્રાર્થના પછી ગાંધીજીને એમની પશ્ચીકુટીમાં મળવાનું અમને મન થયું. પ્રાર્થના પૂરી થયા પછી અમે કુટિરમાં પહોંચી ગયા. કુટિરને જમણે ખૂણે બાપુજી જરાક આડે પડ્યે થયા હતા.

થોડેક છેટે મીરાંજીદેન કાંઈક વાંચી રહ્યા હતા. આવે ટાણે મહાસભાને મળના દેવાની મનાઈ હતી છતાં અમે સાતે જણ ગૂંથગૂંથ લાઇનખંધ ખેરી ગયા.

મીરાંજીદેને હસતા હસતા અર્ધજનમત બાપુજીને કહ્યું : 'જુઓ તો ખરા, અન્યારમાં કેણુ આવ્યું છે ?'

બાપુજી બેઠા થયા ને અમને જોઈં ઉત્તરી પડયા, 'તમને કવિઓને કંઈ આવતી હોય તેમ લાગતું નથી.'

'પહેલા આવતી હતી, હવે બીડી ત્રધ છે.' મેં કહ્યું ને ફરી બધા ઉત્સ્યા.

'મને એક કલાક સુવા દીધા હોત તો ઠીક હતું.' બાપુજીએ કહ્યું.

'ત્યારે સપ્ત જાઓ, અમે જપ્તએ.'

'ના હવે દરથી આવ્યા છો તો ખેસો. કહો હમણાં શું ચાલે છે ?'

'બાપુજી, મેં આપના વિષે એક કવિતા લખી છે તે વચાવવા લખ આવ્યો છું.' હેક છેવાડે બેઠેલા એક કવિએ કાંઈક હિંમતથી ને કાંઈક ઉતાવળથી એક કામળ ગાંધીજી સામે મૂક્યો.

ગાંધીજીએ થોડીક પ્રસન્નતાથી અને થોડીક વેદનાથી ચેલા કવિ સામે જોયું. તમારી કવિતા મને કેટલેા પ્રસન્ન કરશે તે હું કહી શકું નહિ, એના કરતાં તમને રેટિયો કાતતા જોઉં તો હું પ્રસન્ન થાશું.'

x x x

મારી પડોશમાં રહેલા એક બહેન એક દડાડો બાપુજીને મળના ગયાં હતા. એમની પાસે ગુજરાતના એક જાણીતા ચિત્રકારે દોરેલું બાપુજીનું ચિત્ર હતું. એના પર બાપુજી પાસેથી ઉસ્તાદશરમાં આશીર્વાદ લેવાના હતા.

તેલાં બહેન જોરડામાં દાખલ થયા ત્યારે

બાપુજી એક નાના બાળક સાથે રમતા હતા. લલ-
લલા સાંત્રાજીએ રમડાનાર મહાત્મા બાળકની
સાથે પ્રેમના રાજ્યમાં રમી રહ્યા હતા.

વાતો પૂરી થઈ પછી આવ્યો હસ્તાક્ષરનો
વારો. 'પાંચ રૂપિયા' બાપુજીએ હસ્તાક્ષરની કિંમત
માગી વાંચિયો કાંઈ 'વ્યવહાર'માં જ્યે ?

'એ તો ઘણા વધુ આપી શકે તેમ છે.'
બાપુજીએ બેઠેલા કનુભાઈએ ગાંધીજીને લલચાવ્યા.
પેલા બહેને અગિયાર રૂપિયા મૂક્યા ને ચિત્ર બાપુજી
સામે મળુ 'Side'માં લખાવે હો !

જરા બધા થઈ ગાંધીજી બોલ્યા. 'શુ કહ્યું
તમે ?'

બહેન તો બિચારા ગભરાઈ ગયા એમની
મૂઝવણી જોઈ ગાંધીજીએ ફરી કહ્યું. 'તમે કાણ છો ?
હિન્દી કે અંગ્રેજી ? નિર્ધારક અંગ્રેજીમાં શા માટે
બોલ્યા ? હવે એવું ન કરશો. આપણી ભાષામાં
બોલવું એમાં જ આપણી શોભા છે'

બહેનને શાંતિ થઈ જગતજીવું જેવા બાપુજી
તરફથી યિશ્વજી ને ચિંતામજી આજે મળ્યા હતા.
ને આમ એમનું મિલન ચિરંજીવ સાધનાની ભેટ
આપી ગયું.

x x x

આ પ્રસંગ સાગરજીતી આશ્રમનો છે, આશ્રમ
મનાં એક અતેવાસી બહેનનાં મૃત્યુથી આશ્રમમાં
શોકનું વાતાવરણ ફેલાયું એમના પ્રેમાળ સ્વભાવથી
સૌનાં દિલમાં તેમને માટે માન હતું આ પ્રસંગે
બાપુજીએ કહ્યું

*

એક રશિયન અને એક રૂમાનિયન સાથે મળીને એક રૂમાનિયન ગ્રંથનો રશિયન ભાષામાં અનુવાદ
કરતા હતા. રૂમાનિયન કહે "આપણે બે વ દ્યોની કહેવતોનો એક સંગ્રહ તૈયાર કરીએ" પણ રશિયન
કયો જવાબ ન આપ્યો. આનું કારણ પૂછતા એણે કહ્યું "અમારા દેશમાં એક કહેવત છે કે 'જ્યારે
હવે ચરાવવા હો ત્યારે જમીનમાંથી નીકળતા કિ દરડાની પાછળ દોડાડોડ ન કરવી ને ઉંદર પકડના હોઈએ
ત્યારે હજી ચલાવવાના વિચાર ન કરવા' અતારે જ અનુવાદ કરીએ છીએ એ પૂરો થાય પછી બીજી વાત."

એકી સાથે અનેક બાંહેધાર ચૂપાન કરીને એકીને ચ સાચો નવા ન મને એ આપણે ક્યા નથી
જણતા ? વિકેન્ડ્રિન વૃત્તિ અપાર શક્તિનો નાશ કરે છે હજી અને ઉંદરની આ કહેવત વાદ રાખવા
જતી છે.

—રોબિન વીલ

હું મારે ગામ પહોંચ્યો કે તરત જ પાડોશના કુપ્પુસ્વામી આવ્યા કુશળતેમ પૂછવા, ને બોલ્યા : 'તમારા યયોદ્ધાદી બહુ માર્યા છે. માંડ બે દિવસ કાઢે.' 'મેં' તરત જ દાદીની ખજાર પૂછી આવવાનું નક્કી કર્યું. દાદીનું પૂરું નામ હતું 'યમ-મ્નાત', અને ઉંમર પચ્ચ પાંચ્ચ યષ્ઠ હતી ૯૬ વર્ષની.

એમનું મૂળ વતન અમારા ગામથી ૨૫ માઇલ પર હતું. જ્યારે તેઓ દસ વર્ષના થયા ત્યારે અમારા ગામના વીરાસ્વામી નામના મુખી સાથે તેમના વિવાહ થયેલા.

પાંચમા લગ્ન થઈ, માઠામાં ગામના યજ્ઞ-શર્મા નામના એક ધનવાન માણસ કાશીની યાત્રાએ નીકળ્યા. એમણે વીરાસ્વામીને પચ્ચ સાથે લીધા સાથે યજ્ઞશર્માના પત્ની અને વિધવા બેન પચ્ચ હતા. વીરાસ્વામીને સાથે લેવાનું કારણ એટલું જ કે ત્રણ જણા યાત્રા કરવા જાય એ સાડુ ન મળતું. તેમ જ ત્રણેની ઉંમર પચ્ચ થયેલી. એટલે વીરાસ્વામી જોડે જીવાન સાથે હોય તો સાડુ વીરાસ્વામીના પિતાએ પચ્ચ મજૂરી આપી.

૭. સ ૧૮૫૭ના ફેબ્રુઆરીમાં તેઓએ યાત્રા શરૂ કરી. જ્યારે તેઓ પાછા ફર્યા ત્યારે તેમની સાથે વીરાસ્વામી નહોતો. વીરાસ્વામીના પિતાએ જ્યારે પૂછ્યું, તો યજ્ઞશર્મા કહે- 'આપનો દીકરો તો અમને ખૂબ મદદ કરતો, માઠીની, ખાવાપીવાની વગેરે વ્યવસ્થા કરવામાં-એના લીધે અમને કાંઈ જ મુશ્કેલી ન પડી.'

'અમે રસ્તામાં અલિયુ' કે કાળા અને ગોરા સિપાઇઓ વચ્ચે લડાઈ થઈ છે વીરાસ્વામીએ ખૂબ ચતુરાઇથી કામ લીધું, અને અમે સુખરૂપ કાશી પહોંચી ગયાં. અમે જ્યાં છિતયાં હતાં એ લોકો પચ્ચ સારા હતાં અમારો સામાન રાખવા માટે એ લોકોએ અમને એક ઝોરડો પચ્ચ કાઢી

આપેલો, દરરોજ અમે ગંગામાં નહાવા જતાં, કાશીવિશ્વનાથના દર્શન કરતા અને બીજા અનેક સ્થળે ફરતાં. મકાન-માલિકનાં દીકરાનું નામ શુદ્ધાસ હતું. એ ગોરા સિપાઇઓની સાથે હતો એણે અમને કહ્યું કે 'અલી' પણ બળવો થવાનો ૩ માટે આપ જલદી ઘેર પહોંચી જાવ.' એના કહેવાથી પાછા ફરવાનું અમને તો મન ન થયું. પાંચ અમારા પહોંચ્યા પછી છઠ્ઠે દિવસે જ કાશીમાં હલચલ મચી ગઈ. બીજા દિવસે તો અમારા મકાનના લોકો જ રૈવાપીટવા લાગ્યાં. શુદ્ધાસને બજારાખોર માનીને જલમાં લઈ મથેલા. લોકો કહેતાં કે 'હવે કાં તો એને ગાળીએ દેશે, કાં ફાંસીએ ચડાવશે.' શુદ્ધાસ પરભ્રુષો હતો. ને એને જ દિવસે જલમાં લઈ ગયાં તે જ દિવસે એની પત્ની આશુ'વળીને આવવાની હતી એજ સાંજે વીરાસ્વામી પચ્ચ શુભ થઈ ગયો. અમે ખૂબ મજાઈ ગયા ત્રણ દિવસ પછી મકાન માલિકે કહ્યું કે તમારી સાથેના ભાઈને તો ડાઉંએ ગોમોથી મારી નાખ્યા છે અમે એનું શન લઈ આવ્યા છીએ, મેં જોયું તો એ વીરાસ્વામી જ હતો, ગંગાને કિનારે જ એને અગ્નિદાહ દીધો, ને પછી અમે ચાલ્યા આવ્યા. અહીં પહોંચ્યા જ ૩ મહિના થયાં.'

આ સાંભળી વીરાસ્વામીના મામાપ તો ખૂબ રડવા લાગ્યા, વીરાસ્વામીના પાપ ખૂબ સારા માણસ હતા. ૧૧ વર્ષની ઉંમરે જ આમ વિધવા થયેલી પોતાની પ્રતિષ્ઠા વચ્ચાવને પોને ઘેર લઈ આવ્યા, ને એના ભરણપોષણનો ભાર પોતે ઉપાડ્યો. બીજા દીકરાઓ પાસે પચ્ચ વચન લીધું કે તેઓ એને જાકરી નહિ દે, એમના મૃત્યુ બાદ વચ્ચાલ મોટા દીકરા રંગનને ત્યાં રહી ને પછી રંગનના દીકરા રામચંદ્રને ત્યાં હતી.

ગામના લોકો માનતા કે વચ્ચાલનાં પગલાંને કારણે જ વીરાસ્વામી મરી ગયો. એથી લોકો એને

ધૂતારતી, તરછાંતા મામમાં કોઈનું અવસાન થતું
તો લોઢા કહેતા કે 'ઝોલી ડોશી કેમ મરતી નથી ?
એના જીવવાથી શું ફાયદો છે ?' કિલકુ, એ બીજાના
ભોજ લે છે' આપુ બધું સાંભળવા છતાં યશીદાદી
પોતાનું જીવન ગમતી હતી, આવા વલીદાદીનું
જીવનજીવતાં મનુષ્યાનું મને મન થયું, ને મેં એમને
પૂછ્યું પણ મારું એમણે મને કહ્યું

'બેટા, મારો જન્મ જેઠ મહિનામાં દશ
વર્ષની ઉંમરે હું પરણીને અગિયારમે વર્ષે તો
વિધવા થઈ ત્યારે હું ખૂબ નાની હતી લગ્ન વખતે
એમનું મોં જોવાનું પણ મને જન થયું નહોતું પછી
હું જાણે આવી ત્યારે જ મેં એમનું મોં જાન્યો
જોયું ઠવે તો એ પણ મને યાદ નથી ત્યારે એમની
ઉંમર વીસેક વર્ષની હતી એમણે વેદાભ્યાસ કર્યા
હતા મેંતો બોલતા ત્યારે ખૂબ સાડુ લાગતું સાથે
સુદર કાળા વળ હતા એકવડિયા બાધાનું શરીર
હવે રંગ ધડિવળો હતા હું પણ મારું તો
જીવતર ધૂન થઈ દાદીએ નિસાસો નાખ્યો

વરસા ન આવે ને ખેતી સૂકાઈ જાય
તો ખેડૂતના દિલમાં જે આઘાત લાગે છે એમ જ
દાદીની જીવનખેતી પર સૂકાઈ મજા એ સજા ભઈ
જેવા ૮૫ વર્ષમાં એમને શું શું સહન નહીં કરવું
પડ્યું હોય ? શું શું ચોટ નહિ લાગી હોય ?

પાડોશના કુપુસ્વામીએ કહ્યું કે દાદીના
આ દુખી જીવનનો અંત નજીક છે એટલે કે
તરત જ રામમૂર્તિને ઘેર જવા નીકળ્યો એમને
ઘેર ખેડકના રૂમમાં જ વિાવ નજીક એક જૂની
સાડીમાં દદી સ્નાં હતા મારો અવાજ સાંભળીને
દાદીએ આખો ખોની 'બેટા તું આવ્યો ?' મારા
પર એમનું ખૂબ જલ્દા હવે

'કા દાદી ! તનિષ્ઠ કેમ છે ?' મેં પૂછ્યું

'કાશી વિશ્વનાથનું લગ્નન કડુ છે બેટા,
૮૬ વર્ષ સુધી ઘાણીના બળ ની જેમ જીવી છું
મેં ખૂબ પાપ કર્યા હશે- એટલે જ આમ દુખી
થાઉં છું પણ ઠવે પાપ પૂર્ણ થયા લાગે છે, એટલે
લાલાન મને જ મોહાવી લેવાનો લાગે છે જતા

પહેલાં એકવાર તને જોવાની ઈચ્છા હતી તે પણ
પૂરી થઈ પૂર્વ જન્મમાં થોડું પુણ્ય પડ્યું હશે'

જમાનો જાણે રેખ્યકિત જ યો હોય એવા
એ જલ્દાના ચહેરા પર આંતરિક આવી
મજા હું તો એને ક્યાં શરમાઈ સાંભળ આપું !
જતાં પણ કહ્યું દાદી, તમારી તપસ્વાનું ફળ આપવા
મારે જ પ્રભુ તમને બોલાવે છે'

બીજો જ દિવસે મને કપનીતો તાર મળ્યો,
એટલે હું મદ્રાસ ગયો ને ત્યાં પહેલ્યા પછી
નીજે દિવસે મુબઈ ગયો મુબઈમાં એક રવિવારે
જરા ફરવા નીકળ્યો કાલખાદેવી બજારમાંથી
પસાર થતો હતો ત્યાં જ એક દુકાન પર એક બોર્ડ
લેખ્યું- 'ભગવાનદાસ વીરાસ્વામી કૌશિક-ખનારસી
રેશમની દુકાન' હું જોયો રહી ગયો વીરાસ્વામી
સહ વાગી મારા મનમાં કાંઈનું કાંઈ થઈ હું
દુકાનમાં ગયો

દુકાનના કાઉન્ટર પર ૩૦ ૩૧ પૈની ઉંમર
રતો એક સાલુસ બેઠો હતો સજાના રૂપે, દેખા
વડો હતો હું ગયો એટલે એણે મારા આગળ રો
આપતાં કહ્યું, બોલો સાહેબ, શું આપું ? એણે
અદરથી તોડરને બોલાવ્યો મેં કહ્યું મારે કાંઈ
લેવું નથી બહાર બોર્ડ પર નામ આપનું જ
છે ? હા, મારું જ નામ ભગવાનદાસ જવાબ
મળ્યો પર એમાં વીરાસ્વામી નામ વાચીને હું
અદર આ યો છું વીરાસ્વામી તો દલિયું તરતનું
નામ છે એ આપના નામ સાથે કેવી રીતે ? આપ
ક્યાના છો મેં પૂછ્યું એણે હિસાબથી જવાબ
આપ્યો, હું તો ખનારસનો છું વર્ણોથી અમે
કાશીમાં રહીએ છીએ આપનું કહેવું બરાબર છે
મારા પિતાના દદાએ એ નામ પોતાના નામ સાથે
જોડેલું ત્યારથી આમ જ ચાલ્યું આવે છે એ
નામની વ્યક્તિએ અમારા કુટુંબને ખરવાદીમાંથી
જાચાવેલું

મેં કહ્યું એ બધું મને ને વાંધો ન હોય
તો વિગતથી કહેશો ?

ભગવાનદાસે આ મગાવી ને બેઠા કહે, 'તમે

દક્ષિણ તરફના લાગે છે । હું તમને જરૂર મારે
 ઇતિહાસ કહું મારા પરદાદાનું નામ શુરદાસ એમના
 માનાપના એકના એક પુત્ર એ ગોરાની પોલીસમાં
 કામ કરતા પોલીસમાં ભરતી થયા પછી ચાર વર્ષ
 એમના સગન ગોરખપુરની એક કન્યા સાથે થયા
 એ વખતે દેશમાં પ્રથમ સ્વાતંત્ર્ય સંગ્રામ શરૂ થયો
 ગોરખપુરમાં શુરદાસના એક બનેલીએ એ આદિ-
 સનમાં સક્રિય ભાગ લીધો એ વખતે ગોરાએએ
 બધી મિલકત સુરક્ષા માટે કાશી મોકલી શુરદાસને
 એ ખપર હતી એટલે એણે તરત પોતાના બનેલીને
 એ ખપર મોકલી એના બનેલીએ પોતાના સિપા
 ઇઓની મદદથી એ બધી મિલકત સુલભગ સાત
 સાત ગણિયા રસ્તામાં જ છુટી લીધા

‘બીજે દિવસે કાશીમાં પશુ બળવા ફાટી
 નીકળ્યો ગોરાએને કોણે જાણે કન્યા પશુ ખપર
 પડી ગઈ કે ગોરખપુરની લૂટમાં શુરદાસનો હાથ
 હતો એટલે એમણે એને કેશમાં પૂરી દીધા જે
 દિવસે એને પકડ્યા તે જ દિવસે એની પત્ની
 દામપત્ન-જીવનના અનંત કાંડ લઈને આવી રહી હતી
 શુરદાસના મા-માપ આ બધાથી ખૂબ ગભરાયા ને
 શાવા લાગ્યા

એ વખતે એમને ઘેરદક્ષિણ તરફથી શત્રુ
 સર્માં નામનો એક વૃદ્ધ યુરુપ, જે આધેડ સ્ત્રીએ
 અને એક યુવક કાશીની યાત્રા માટે આવેલા એ
 યુવકનું નામ વીરાસ્વામી ’

‘શુરદાસના ઘરનાંને રોતા જોઈને વીરાસ્વામીએ
 બધી તપાસ કરી જ્યારે એને આ બધી વાતની
 ખપર પડી એટલે એ તરત મહાન ત્યાગ માટે
 તૈયાર થઈ ગયો એની અને અચારી ભાષા
 પશુ જુદી હતી, એનો એ પ્રદેશ પશુ નહોતો
 મદ્રાસથી થોડા ભાડાના સિપાઇઓ સાથે એક ગોરા
 અમલદાર અમી પહોંચ્યો, એના રાક્ષસી અટકાવની
 ઇતિહાસ હજી સાક્ષી પૂરે છે શુરદાસની જેલ પર
 સદ્ભાગ્યે મદ્રાસી સિપાઇનો પહેરો હતો ’

એ દિવસે રાતે આઠ વાગ્યે બાવાનો વેશ
 લઈને વીરાસ્વામી ત્યાં ગયો એનો અવાજ બહુ

સરસ હતો જેલના દરવાજે બંધ એણે વેદમત્રો
 બાજુવા મંડિયા, તાબોલ યીતો માતા મદ્રાસી સિપાઈ
 તો મત્રયુગ્ધ થઈ ગયા એણે સૌને પ્રસાદ વહેવ્યો
 ને કહ્યું, ‘જેલની અદર જે થયા છે એ ઉવે બે
 તથુ દિવસમાં તો શત્રુના મુખમાં જવાના ॥ તો
 એમને પશુ આ પ્રસાદ આપીને પાવન કરવા દો ’
 સિપાઇઓએ હા પાડી ને વીરાસ્વામી જેલમાં
 પ્રસાદ વહેવવા ગયો ત્યાં શુરદાસને મળ્યો ને
 કહ્યું કે, ‘બહાર હું સિપાઈઓનું ધ્યાન બીજે રેડી
 રાખુ છું, ત્યાં તું નીકળી જ- તારી પત્ની આવું
 વાળીને આવી મળું છે ’ આટલું કહી બહાર આવી
 પાછું એણે નાટક શરૂ કર્યું સિપાઇઓ પશુ માવા
 નાથવા લાગ્યા શુરદાસ જેલની બહાર નીકળી ગયો
 સાથેના બીજા ટ્રેડીઓ પશુ જો આમ લાગ્યા ન
 હોત તો કશું ન યાત

પશુ બધાએ નાસભાગ શરૂ કરી ને સિપાઇઓ
 રતી ગયા એકસ ગોળીબાર શરૂ કર્યો ને એમાં
 કાંઈકે વીરાસ્વામીને પશુ ગોળી મારી, શુરદાસ અધ
 કારમાં ભેગો ભેગો આ જોતો હતો એણે આ જોયું
 એની લાચને એ ઘેર લઈ આવ્યો ને દિવસ પછી
 વીરાસ્વામીના સાથીઓને આ વાતની ખપર મળી,
 પશુ શુરદાસે વીરાસ્વામીના શત્રુનું કારણ ન કહ્યું.
 એવા ત્યાગીને શુરદાસ જીવંતીકાર ન બૂલ્યા એણે
 પોતાના નામ સાથે એમનું નામ જોડી દીધું એ
 જ કુટુંબમાં મારો જન્મ થયો છે ’

ભગવાનદાસની વાત સાંભળી મારુ મન દાદી
 પાસે પહોંચી ગયું હું પ્રભુને પ્રાર્થના કરવા લાગ્યો
 કે દાદી જીવતાં હોય તો સારું, આ બધી વાત એમને
 કહું મેં એને કેશમાં દાદીની વાત કહી એણે મને
 કહ્યું મિત્ર, કદાચ દાદી ઉછરેલા હશે હું એ
 માનું દર્શન કરવા માગુ છું ને જીવ દિવસે અમે
 બંને દાદીના ગામ આવવા નીકળ્યા

ગામમાં આવતાં જ ને સૌ પહેલું સાચું
 મળ્યું એને દાદીની ખપર પૂછી ને જાણ્યું કે દાદી
 ઉછરેલા છે

અમે બંને દાદીને રામચરિત્રને ત્યાં ગયા

ગામના ઘણા માણસો નવાં માણસોને જોવા ભેગા થઈ ગયા. દાદા હજી એ જ ખૂણામાં પડ્યા હતાં. ભગવાનદાસે પૂછ્યું, 'કેમ કાઠ ખાટલો નથી ? દાદી કેમ નીચે સૂતા છે ?' રામમૂર્તિ કંઠાંધને ત્યાંથી ખાટલો માગી લાવ્યા, ને દાદીને ખાટલા પર સુવરાવ્યા.

મારો અવાજ સંભળી દાદી માડ માંડ બોલ્યા, 'બેટા, હું અ.વ્યો ?' મેં મન મજબૂત રાખી ભગવાનદાસે કહેલી બધી વાત દાદીને કહી સંભળાવી.

સંભળીને દાદી કહે, 'ક્યાં છે ભૂં ઠાકરો ?'

ભગવાનદાસ નજીક આવ્યો, નાચો નચો મેં દાદીના હાથ એના માથા ઉપર મૂક્યા. દાદી કહે, 'હું એમ માનતી હતી કે મારું જીવન બધું ગયું. પણ કોને ખબર હતી કે એમણે આવું મોડું

સત્કાર્ય કર્યું હતો ? બેટા, સુખી રહો'—ને દાદીની આંખમાં આંસુ આવી ગયાં.

ભગવાનદાસને મેં દાદીના આશીર્વાદ જોની કાષામાં કહી સંભળાવ્યા. જોની આંખોમાં પણ આંસુ આવી ગયા. તરત જ દાદીના પત્ર પાસે બેસી ગયો ને ગદ ગદ કંઠે બોલ્યો, 'તમે સાચે જ દેવો છો !'

અમે મુંઝવણથી નીકળ્યા ત્યારે જ ભગવાનદાસે પોતાના ઘેરથી ગંગાજળનો ઘડો સાથે લઈ લીધેલો મેં દાદીને કહ્યું 'કે લો ગંગાજળ !' તો દાદી કહે— 'મને ઘણીવાર ઘડું કે મારે જો દીકરો હોત તો મને બધાં જો ગયેલાં એ કાશીએ જરૂર લઈ જત. પણ તમે ગંગાજળ લાવ્યા ખરા; જલદી મને આપો. સાચું કહેો તો મારું જીવન જરાપણ એજે નથી જ ગયું.'

✽

“અદ્ભુત સ્મરણશક્તિ”

૧૯૦૧ની સાલમાં સ્વામી શ્રી વિવેકાનંદની તબિયત સારી ન હતી બેતુરમકામ રહીને શાંતિથી તેઓ પોતાની તબિયત સુધારવા મળ્યા હતા.

એક દિવસ એક લાઈ સ્વામીજીને મળ્યા આવ્યા સ્વામીજીની આસપાસ અંગ્રેજી ભાષાના વિશ્વકોશ = એન્સાઇક્લોપીડિયા બ્રિટાનિકા ”ના ગ્રંથો પડેલા હતા આ જોઈને તે લાઈએ કહ્યું “સ્વામીજી, આટલા બધા પુસ્તકો એક જિંદગીના વાચ્યા એ બહુ અમરુ કામ છે, માણસનું ગણુ નહીં !”

સ્વામીજીએ આજ રિતસહ જવાબ આપ્યો : “ જુઓને મેં પધારીયા પડ્યા પડ્યા દશ ગ્રંથો પૂરા કર્યા અને આ અગિયારમો ગ્રંથ વાચુ છું. આ દશ ગ્રંથ વાચ્યામાં ખૂબ જ્ઞાન દે આવ્યો તમારે એમાથી મને કશું પ્રજ્ઞુ હોય તો ખુશીથી પૂછો ”

પછી જેના ભાર્તીએ દશે ગ્રંથોમાથી એક પાંડો એક ગ્રંથો પૂઠ્યા માગ્યા અને સ્વામીજીએ તેના જવાબો ગ્રંથમાં લખ્યા મુજબ જ જરાગર આપના માગ્યા કેટલેક ઠેકાણે તો મૂળપુસ્તકના શબ્દો પણ જરાગર ટાકી બતાવ્યા આ સ્વામીજીના જ્ઞાનમો સાચાગીને જેના લાઈ તે સ્વામીજીની સ્મરણ શક્તિ ઉપર આદરીત થઈ ગયા

એક વર્ષ પછી મારે બનારસ આવવું પડ્યું ત્યારે હું પંદર વર્ષનો હતો અને અંગ્રેજ પાસમાં ધોરણમાં ભણતો.

એક દિવસ પિતાજીએ કહ્યું ‘ધનપત, ખર્ચ’ માટે તારે શું જોઈશે ?’

મેં કહ્યું ‘પાંચ રૂપિયા આપના કરજો’

પિતાજીને થયું કે સસ્તામાં પત્તું જ્યારે હું બનારસ આવ્યો ત્યારે મને ખજાર પડી કે બે રૂપિયા તો કીમા જ ચાલ્યા જતો બાકી રહે ત્રણ રૂપિયા તેમાં એક રૂપિયાનું દૂધ-ગધા હિસાબ મેળવતાં જોયું કે મેળ મળતો ન હતો અને થયું કે નિશાળ કરતા ખાનગી રીતે અભ્યાસ કરું તો હી બધે ધરમથી કેમ જાનની મદદ મળવાની આશા ન હતી, કેમકે ધરમથી હતું તો રાત્રે સુષરાધના કાનસ નીચે કાઢતો નિહાળી ભણતો સવારે નાસ્તામાં કાકી પોતાની પાસેથી ગોળ આપતી

જે, પરીક્ષા નજીક આવી એ વખતે પિતાજીએ પાંચ રૂપિયાનો ગોળ એક સમઠો ખરીદ કરી મારી જોરગામી રાખવા કહ્યું કારણ કે મારા કામ થવાનાં હતાં મેં ગોળ તો ખરીદી લીધો એ પછી અમે એટલે કે મેં મારા પિતરાઈ ભાઈ તથા ગામના બીજા મિત્રોએ વારાફરતી ગોળ ખાવો શરૂ કરી દીધો એ રીતે રોજ રોજ-રોજ રોજ ગોળ ખવાતાં જ્યારે હું જાતો કે ગોળવાળી પેટી પલ્લ ઠીક ઠીક રીતે ખાલી દેખાવા લાગી છે ત્યારે મનમાં નકકી કરતો કે હવે નહિ અકુ, પરંતુ ગોળ ખાવાની એટલી ખરાબ રેવ પડી ગઈ હતી કે પ્રતિજ્ઞા પણ વિસાદ જતી છેવટે એક દિવસ પેટીની ચાવી બારી બહાર ફેંકી દીધીને પાણી મૂક્યું કે હવે તો નહિ જ ખાઉં પરંતુ મિત્રમણની આવ-જા ને ગોળ જોવા નારતાની જાણી વધુ નટકી છેવટે ચાવી શોધી પેટી ખોલવી જ પડી ફરી ગોળના હડખાં

મગોચર છોડવા લાગ્યા જ્યારે અડધો થઈ ગયો ત્યારે મેં માવો કુવામાં નાખી દીધી જ્યારે પિતાજી ઘરે આવ્યા ને ગોળની બેરી માગી ત્યારે તાણ તોડ્યું પડ્યું

કાકી ગોળની હાલત જોઈ ખૂબ જ ચિદાઈ પિતાજી પણ સાથે થોડો ઘટ્ટો મેંથી પાક પછી પડ્યો થોડા દિવસ કયામ મન ન લાગ્યું પરંતુ મારા લગ્ન થવાનાં છે એ જાણી હું એ બધું ભૂલી ગયો

મડપના વાસ પણ હોશે હોશે મેં જ ખોડવા હતા

*

[એમનાં લગ્ન તો એમનાં અન્નાસ કાળમાં જ થઈ ગયા હતાં અન્નાસ પૂરો કર્યા પછી એમણે સરકારી ગેઝટી સ્વીકારી હતી એ સમયનો એક પ્રસંગ છે સિરસાની દેવીના શબ્દોમાં-]

મારા આવ્યા પહેલાંથી એમની સાહિત્યસેવા ચાલુ હતી એમની પહેલી નવલકથા ‘કૃષ્ણ’ અલ હાવાથી પ્રગટ થઈ ચૂકી હતી લગ્નનં વર્ષે જ એક બીજી નવલકથા ‘ત્રેમા’ પ્રગટ થઈ જેનું નામ આગળ જતાં ‘વિલન’ રાખ્યું હતું લગ્ન પછી બીજો વર્ષે એક વાર્તાસંગ્રહ ‘સોને વતન’ પ્રગટ થયો એ જ એ મુકદ્દમો રજૂ થયો ત્યારે અમે મહેલો લગા, ત્યાં પણ પે નીચ આવી હતી ત્યાર બાદ કલેક્ટરનો કુકમ છૂટ્યો કે, ‘મને આવી મળી જાઓ’

કલેક્ટરનો કુકમ એમને બહારગામ કામ ઉપર જતા હતા ત્યાં મળ્યો આની રાત ત્રાડમાં બેસી તેજો કલેક્ટર પાસે પહોંચ્યા બીજો દિવસ આવ્યા, ત્યારે મેં પૂછ્યું કલેક્ટર શોધાઈ ગયા હતા ?

એમણે કહ્યું ‘ચોજ, કહું છું મુસ્તમતમાં

પડી ગયો હતો કાલે આખી રાત ચાલીને આવ્યો છું.’

‘અરે, શું હતું ?’

‘સોને વતન’ એ એ કલેક્ટરે બોલાવ્યો હતો.’

‘શું હતું ?’

‘કલેક્ટર પાસે ગયો. ત્યાં જોડું તો ટેબલ ઉપર ‘સોને વતન’ની એક નકલ પડી હતી.

‘પછી ?’

કલેક્ટરે પૂછ્યું, ‘આ પુસ્તક તમારું લખેલ છે ?’ એ કહ્યું. ‘હા’ એ પછી મારું નામ વાંચી સમજાવ્યું કલેક્ટર બોલ્યા, ‘તમે અંગ્રેજી રાજ્યમાં છો, નહિ તો ક્યારના તમારા બંને હાથ કપાઈ ચૂક્યા હોત, સમજ્યાં ! તમે વાર્તાઓ દ્વારા વિદ્રોહ ફેન વી રચ્યા છો. તમારી પાસે આની નેટવી નકલો હોય એટલી અને મોકલી આપો ને હા, હવે ફરી ફરી લખવાનું નામ જ ન લેતા, —જઓ.’

એ પૂછ્યું. ‘તમે પુસ્તકો મોકલી આપવાના છો ?’

એમણે કહ્યું ‘વાક, અરે એમ કહે કે આટલેથી જ પત્યું અને તો હતું કે ખડામાં જિતરવું પડશે.’

‘ત્યારે તો હવે લખવું જ બંધ કરશો નહિ ?’

‘લખીશ કેમ નહિ ? ઉપનામ રાખવું પડશે. એ, અત્યારે તો બસા ટળી—પણ અને થાય છે કે હજી કંઈક થશે તો ખરું જ.

‘હવે ને બનવાનું હતું એ બની ગયું ને વાર્તાલક્ષ મળે કારણે આપણું થઈ એ અગ્રહ તો હજી એ વચ્ચે પડ્યું નથી.’

‘એ તો તે સાધારણ વાત કરી ને પુસ્તક સરકાર જાત કરે એ પુસ્તકના વાચકોની લખ્યા વધી જવાની. છેવટે એ બેચ પછી કે એમાં છે શું ?’

‘તમે તો મને એ વાતોને પણ સમજાવ્યું નથી હું ઉર્દૂ તો જાણતી નથી.’ (પુસ્તક ઉર્દૂમાં લખાયેલ છે)

‘ત્રિક હવે સળગાવીશ’

એ પછી એમણે ‘ત્રિમલદ’ના ઉપનામે લખવું

શરૂ કર્યું. મૂળ નામ ધનપતરાય હતું

*

[શિવરાત્રી દેવી બીએ એક અસરકારક પ્રશ્ન ગ આલેખે છે.]

અને ‘૨૪ની વાત છે તેઓ બેઠાર સાહેબ-ને ત્યાં ગયા હતા. ‘માધુરી’ કારાલિયના થોડાંક પુસ્તકો મોડમાં મજૂર કરાવવા ગયા હતા. બેઠાર સાહેબ ઘરાળી હતા પોતે પીધા અને એમને પણ પિવડાવ્યો ત્યાંથી એ આવ્યા ત્યારે નશામાં થક ચૂર હતા એ દિવસે મારા કાનમાંની દોડકી ફરી ગઈ હતી એથી હું કાનમાં રે લરાવી શૂતી હતી. કોણ જાણે ક્યારે આવ્યા હતા અને બારણું ખખડાવી રહ્યા હતા. મને ખબર ન હતી, પણ બ્યારે બાળકોએ સામળ્ય ત્યારે ધનુએ દોડી જઈ બારણું ખોલ્યું. મને એની પણ ખબર ન પડી બાળકોને જોઈ એ ફૂતરાની માફક જોર જોરથી બોલવા લાગ્યા મારા કાને અવાજ આવ્યો આથી એ અનસૂતા પૂછ્યું ‘ધનુ ફૂતરો ક્યાંથી આવ્યો ?’ ધનુ રડતો રડતો બોલ્યો ‘સામળતી નથી ? મારા બાપુજી આવ્યા છે. મને તથા બેમીને ખૂબ માયું.’

એ પૂછ્યું ‘વાત શી છે ?’

ધનુ બોલ્યો ‘બાપુજી ક્યારના સાક પાડી રહ્યા હતા આપણે સાસળ્યું જ નહિ.’

હું બીડી થયું કે અરધી રાત વીતી ગઈ છે. પાણી-પાણી જોઈતું હોય તો આપી આપું ને પૂછું કે બાળકોને આટલાં ધમકાવવા તથા મારવાની શી જરૂર હતી ?

ધનુ બોલ્યો ‘તું ન જતી, બાપુજી ઘરાળ પી આવ્યા છે તને પણ ખિન્નશે’

હું મુઠ્ઠા ‘આ વળી ક્યાંથી શીખ્યા ?’

મને પણ કોઈ આવ્યો હું સુઈ જ રહી સ્વપ્ને જીતી તો એમનો નશો જિતરી ગયો હતો એ કહ્યું. ‘બાળકોને આમ તે મરાતું હશે ?’

‘મારે અડધી કલાક જૂમે પાડવી પડી એની તને ખબર છે ?’

‘ત્યારે શું બાળકો આખી રાત જાગતા રહે.’
‘બાળકો ન જાગે તો કંઈ નહિ, પણ એની મા તો જાગી શકતી હતી.’

‘કાલે મને જરા ઠીક હતું એથી જીંધ આવી ગઈ હતી. છતાં જો જાગતી હોત અને મને ખબર હોત કે તમે શરાબ પીને આવ્યા છો તો બીકીને બારણું પણ ન ખોલત. કાલે તમે શરાબ પીને હોતો નહિ ?’

‘બેદાર સાહેબ માન્યા જ નહિ.’

‘તમે બાળક તો નહોતા કે બેદાર સાહેબ તમારા મોઢાં પરણે શરાબ રેડે, હવે જો કહી શરાબ પી આવ્યા છો તો બારણું નહિ જ ખોલું.’

‘મને આવી ખબર હોત તો ત્યાં જ સુઈ રહેત.’

‘તો શું તમે મને કહીને ત્યાં હતા કે કું ત્યાં શરાબ પીવાનો છું, એટલે કું જાગતી રહું, તમે આવી ખરાબ કતમાં ક્યાંથી ફસાયા ?’

‘એ સમજ્યા જ નહિ.’

‘પણ તમારે તો સમજવું જોઈતું હતું.’

‘એના ફેરમાં જો તું પડત, તો તું પણ પી હોત.’

‘એવી નકામી વાતો ન કરો. હવેથી શરાબને અડકશો નહિ.’

‘ઠીક, હવે નહિં જ પીઉ.’

એ પછી પાંચ-છ દિવસ બાદ બેદાર સાહેબને ત્યાંથી એ શરાબ પી આવ્યા, પરંતુ આઠ વાગતા જ ઘરે આવતા રહ્યા હતા. રાતના બે વાર બેઠી થઈ હતી. કું તો બીકી નહિ, પણ મારી જાણીએ બીકી પાણી વગરે આપું બેઠી સાફ પણ કરી. સવારે જ્યારે નશો બેઠેલો ત્યારે બેઠ્યા.

‘રાતના મારી કેવી હાલત હતી ખબર છે ? તું ક્યાં હતી ?’

‘કું એવી આદતોમાં ફસાનાર નથી મેં એ દિવસે જ તમને કહી દીધું છે.’

‘જાણી ન હોત તો મને ખાણી પણ દેનાર

કામ ન હતું.’

‘એટલે તો મેં પડેલેથી જ કહી દીધું છે.’

‘તારું હવે પથ્થરનું છે.’

‘આજે જ તમે જાણ્યું ?’

એ પછી એમણે કહી શરાબ પીધો નથી.

*

ચિવરાની દેવીના ચન્દોમાં એક ત્રીજો પ્રસંગ.

સને ‘૨૬ની વાત છે. તેઓ ‘માધુરી’નું સંપાદન કરતા હતા. ત્યારે એમણે ‘માધુરી’માં એક ‘મોટેરામ સાહી’ નામની વાર્તા લખી હતી. એ વાર્તા અંગે એક જાણીતા સાહી મહાશયે ‘માધુરી’ના સંપાદક અને માલિક ઉપર દાવો દાખલ કર્યો હતો. શાહીજીનું કહેવું હતું કે એ વાર્તા મને બદનામ કરવા લખાયેલી છે.

આથી જનને રૂપિયા પાંચસો-પાંચસોની જામીનગીરી આપવી પડી હતી. કેસની તારીખે બે બેરિસ્ટર કુહેરાદુનથી આવતા હતા. જેઓ નવસો નવસો એક દિવસની લી હોયે લેતા હતા. મારા ભાઈ તથા મારા બનેલી પણ આવતા. કાનપુરના સધળા વકીલ તથા બેરિસ્ટરો આવી ગયા હતા. ‘ટ્રાઈ’ માણે સોમી ખીચે ખીચ લસાયેલી રહેતી. કેસ પતી ગયા બાદ બેરિસ્ટરે હુકમ આપ્યો કે ‘જનને જજી નિર્દોષ છે. એમની જામીનગીરી પાછી આપો.’ આજળ જતા બેરિસ્ટરે ‘મોટેરામ સાહી’ને કહ્યું : ‘તમારે કંઈ વિશેષ કહેવું છે ? હવે તો સારું’ એ છે કે જાનામાના જબાર નીકળી જાયો. નકામે ફરિયાદો થશે

એ પછી ‘માધુરી’ની સંપાદકી નકામે પાછી ગઈ હતી.

વેઘલ ઘરે આવ્યા ત્યારે બેઠ્યા : ‘પહેલાં તો મોટેરામ સાહીને કાંઈ પિછાણવું નહોતું, હવે તો સો કામ જાણી ગયા હશે. પછી મહિનાઓ સુધી ‘માધુરી’ની એડિસમાં એ વિરોધચર્ચા ચાલ્યા કરી.

*

ત્યારે અમે લખનારોમાં હતાં. તેથી સાહેબ

ગવર્નરની પદવી લઇ આવ્યા હતા એમણે પોતાના એક મિત્ર ને હિદી હતા એમને કહ્યું 'ધનપત રાયજીને એક પત્ર લખો કે હું એમને રાયસાહેબી આપવા ઇચ્છુ છું, કારણ કે એ ભારતના ઓછ રાઇટર (લેખક) છે' પેલા હિન્દી ગૃહસ્થ પશુ પુસ્તકાલય પૂરા બંધ હતા એમણે એક પત્ર લખ્યો કે 'ગવર્નર સાહેબ આપને રાયસાહેબી આપવા ચાહે છે, માટે આપ એમને મનો'

એ પત્ર લખ તેજો અદર આવ્યા, મને કયુ 'ગવર્નર સાહેબનો મારા પર પત્ર આવ્યો છે'

'શુ લખ્યુ ?'

'સાહેબ મહાદુર મને રાયસાહેબી આપવા ચાહે છે'

'એમણે પોને લખ્યો છે કે કોઇ બીજા પાસે લખાવેલ છે'

'બીજા મહાશય પાસે લખાવેલ છે

'કોણ એ મહાશય !'

'છે એક મહાશય, સરનો ખિતાબ એમને પણ મળેલ છે'

તો ત્યારે શોખથી રાયસાહેબી આની રાયસાહેબી આપશે કે બીજી પક્ષ કહ ?

'દુશારો તો બીજી પક્ષ કહક આપવાનો છે'

'ત્યારે સ્વીકારી લો'

'રાયસાહેબી, આપવાનો અર્થ જણે છે ? ત્યારે હું જનતાનો સેવક મઠી એમનો પીઠુ બનું એ માટે'

પીઠુ કેમ વળી ?

જોવી રીતે બીજા ખિતાબધરી ■ હજુ સુધી મારુ સ્વધર્મ કાર્ડ જનતા માટે છે એ જાણી ગવર્નમેન્ટ ને લખાવે એ મારે લખવુ પડશે નને પસંદ હેય તો રાયસાહેબી સ્વીકારુ'

'જરૂર લો'

'એ તારો આ નિષ્કર્ષ હોય તો હું મળવા આવીશ એમ લખી દઉં'

મને થયુ કાંક સચોસાય લખી નાખે નહિ મે કહ્યું 'ચોટા તો જલ્દી મોનો પડે એમ છે' હા, પણ હું એવુ કરુ એવો નથી ને' 'એને શો જવાબ આપશે ?'

એમને ધન્યવાદ લખી દર્શય અને લખીશ કે હું જનતાનો મુખ્ય સેવક છું ને જનતા તરફથી રાયસાહેબી મળશે તો મારા શિર ઉપર, પરંતુ સર કારી રાયસાહેબીની ઇચ્છા નથી ગવર્નર સાહેબને મારા તરફથી આભાર કહેશો'

*

[એમના મૃત્યુ અગાઉ થોડાં વર્ષ પહેલાંનો એક પ્રસંગ છે-]

બીમારીના વખતે એમણે એક વાત કહી એક દિવસ એમને રાત્રે જીંધ નહોતી આવતી હું એમને જીંધાવાની કોશિશ કરતી હતી લગભગ રાત્રિના એક વાગ્યો હતો એ જોલ્યા 'ક્યાથી હું બીમાર પડ્યો, તારુ ખાતુ-પીલુ પણ મે છીનવી લીધુ'

મારો હાથ પોતાના હાથમા લઇ એમણે કહ્યું 'અહીં આવ જીંધ નથી આવતી તો કંઈક વાતો કરીએ'

મે કહ્યુ 'નહિ, તમે સૂઈ જાઓ-રાત લગ્ની વીતી છે'

'હું તો ક્યારનો જીંધવાને કોશિશ કરુ છું, પણ જીંધ આવે ત્યારેને જ સાલજ, હું તને મારી એક ચોરીની વાત કરુ'

હું બોલી અત્યારે ચોરીની વાત ક્યાથી સંજી ?'

'પેલા જ ગાળી યુવકને તારી સન્મુખ તો ને લીધુ હતુ એ તો હતુ જ, પણ એ પછી એણે મારા નામે પોતાનો પત્ની માટે દાગીના તથા કપડાં તો માર કરાવા હતા, એ દેણુ મે તારાથી જાનું ચૂકવ્યુ હતુ'

'કેમ કરીને ચૂકવ્યુ ?'

'તું જ કહે શુ કરુ ? તારાથી છૂપી રીતે

વાનાંજો લખતો એનો જે પુરસ્કાર આવતો એ આપી દેતો હતો તારી પાસે તો પૈસા માગી શકતો ન હતો શુ ઠરુ, એનો પણ દેણિયાત રહ્યો હોઈશ ?
 'એ તો હું પણ બચ્ચતી હતી, પણ ચૂપ જ રહેતી'

'સાથે ? કેમ કરી ખબર પડી હતી ?

'પેસા સોના જે કાપડિયો વારવાર તમારી પાસે આવના ને મારા ધ્યાન ખેંચાર નહોતું કંઈ, સમજ્યા ?'

'પણ તે મને પૂછ્યું પણ નહિ ?'

'હું શા માટે પૂછું ? છાનું આપતાં હતાં તારે મારે પૂછવાની શી જરૂર ?'

'હીક, હજી ખીજી એક ચોરીની વાત કહું.

મેં મોટી પ્રથમ પત્નીના જીવનકાળમાં એક બીજી સ્ત્રી સાથે સળધ રાખ્યો હતો. મારા આપ્યા જાદ પણ મારો એની સાથે સળધ રહ્યો હતો '
 'હું બહુ છું.'

આ સાંભળી એ મારા પ્રત્યે જોઈ રહ્યા એમની આખો મારા ચહેરા ઉપરનો ભાવ જાણે વાંચી લેતા ચાહતી હતી. મેં એમના તરફ જોતા જોતા મારી નજર નીચી કરી લીધી. ઘણીવાર સુધી એ મારા પ્રત્યે એક દૃષ્ટિએ જોઈ રહ્યા હું ધરમથી મોં નીચું રાખી રહી અને ચંપુ હતું, વીતી વાતને ઉખેળવાથી શો લાભ ?

ધીરથી એમણે મારો હથ ઊંચકી ખેંચે

આખો ઉપર મૂકી લીધા.

*

તુરતીરામાયણમાં એક પ્રસંગ છે રામે વાનીને માણુ માયું વાની દેહ છોડવાની તૈયારીમાં છે, ત્યારે તે પ્રજુને પૂછે છે, મેં તમારો શો અપરાધ કર્યો હતો, જેથી તમે મને આ રીતે માર્યો ? બચવાન જવાન આપે છે, હું તો તારા પર ખૂબ પ્રુત છું તે એક જોડું કામ કયું હતું તેથી મારે આ કામ કરવું પડ્યું પરંતુ હજી ખજી તું ધમ્મજે તો તને જીવન દઈ શકું છું ત્યારે વાલીએ કહ્યું હું ખેલકૂદ નથી કે મરણ સમયે તમારું સાક્ષાત્ દર્શન કરી રહ્યો છું તે તક યુવાની ફરીથી જીવન માયું, અને તમારા દર્શન વગર મરુ મારું ધનભાગ્ય છે કે મૃત્યુ સમયે તમારું દર્શન થઈ રહ્યું છે પછી ભગવાને વાનીને પોતાના ધામમાં, વેકુંધામમાં ગતિ આપી આવી કથા છે આ જ ભારતની શક્તિ છે એની લેખક સિન-યુ-ટાંગે લખ્યું છે કે ભારતને ભગવાનનો નશો છે (India is a God intoxicating land)
 —વિનોબાજી

*

યુનાનના પ્રસિદ્ધ તત્ત્વવેત્તા મેલિઝિસના શિષ્યોમાં જ્ઞાનચર્યા આવી ! 'મુખ કોને કહેવાય ? એક શિષ્યે કહ્યું વસ્તુની ધમ્મજ થતા જ જે વસ્તુ મળી રહે એનું નામ સુખ'

આ સાંભળીને મેલિઝિસ સહેજ હસ્યા અને કહ્યું 'ભાઈજો, તમે કહ્યું તેના કરતાં પણ ઉચ્ચ કક્ષાનું સુખ હું તમને જતાવું આશા-તૃષ્ણાનો અત આણીને આપણને મળે તો વસ્તુમાં મળ મળ્યો એનું નામ સાચું સુખ'

આશા-તૃષ્ણા અને ધમ્મજોનો અત આણીને પ્રજુએ જે આપ્યું છે તેનો ઉપભોગ કરીને સુખ મેળવે આકાશના તારા જોઈને નિસસા નાખવા કરતા તમારા પગ પાસે ખીનેના ફૂલો જોઈને આનંદ માણો પોતાની પાસે ન લેશ તેની આશા કરવાથી જે પોતાની પાસે દોષ છે તેનું પણ સુખ ગુમાવે છે

સાગર મહારાજને પૂછને પછી જ અનનોદા દાણે મોઢા મૂકે. એવું વસ્તુવત એક કન્યાને છે. તારુણી મરજાના રણસ એળગીને એ જોતજોત જાતના કાઠાબૂંડ પાછીમાં જોઈ છે. હુલસતા વૈવન પૂરને આંખોની તરંગી આંસ જોઈ રહે છે. દેહની વેલડ પર ક કુશા ગીધરે છે.

રૂઢવારની કાંઈ પર કિરણોના પંખા બેસે છે. ને કુવારના સપ્તરૂપો આરો રોજ ચડતી દેખાવ છે. સોલવિસોલ જળસહરીની હુમો જોઈ કરી કરીને જાડી રેતીના થરો પર સાંપોસિયાં આળખે છે. પાણી પછાડાટ ખાઈને પોતાનો ધવસો પોરસ વ્યક્ત કરે એવી એકે ભોણુ કે ભેખડ નથી. સમયજ રેતીના રાચ તથા જામી ગયા છે.

એક રૂપાની અડાળી, નાની જલસારી, ઘીની વાટ પૂરેની દીવી ચોખા ને ફૂલ-આટલી પૂજા સામગ્રી એની કુણી કરસલથી મારા જૂની રહે છે.

એ આવે ને પગબૂંડ પાણીમાં જઈને જળની કરસની ભરી લાવે. એ પછી ઉછળતી સપ્તરૂપ-ગીર્જાથી બે પત્રવા છે જઈ, હાલો કરે, ચોખાનો સાથિયો પૂરે, ક કુશા ચાલ્યા કરે, ને માથે ફૂલ ચડાવે. એ પછી સામરદેવને ક કુ-અગ તના વધાવા આપે, ને હાથના આસના લઈ દરિયા-વીરના મીઠા દવે ને પછી ખાની ચમેલી ટળી દરિયાની વીળ્યા બોળીને ભરે ને અડાની ગીધરો પાછો ધરે આવે.

શનુપૂર્વિકાની ભરતીનો આજ દિવસ છે. ધાટી આરુમાની ઝાલર સજ્જ વાવાડાની વીળ્યા તરવાટના વૈભવ પાથરતી ફાફરે છે. નીલમણ્ડિની અનલ રેઠમી પારદર્શિતા સરલ ને નિખાલસ છે.

આજની પૂજાવેળ એ ક-પાના કાક કાક નથી જાનના જ હિપડવા છે. દરિયાની કાથ પર જાહોને ઝુકાતા કાઈ શેઠિયાઓ, પોતાના વતનમાં ટાકો

દાનવાને પાછા વળ્યા છે. પરદેશ ખેડતા ખેવટિયા એની માતા, બહેન, દીકરિયુ, વડાઆડુ-ઢંઢતનાં આવારણો લઈ-નઈને જોઈ જોઈ વતી હરી દરિયાપીરની વીળ્યા વળે તો તી કમીના રહે આવી આવી સમદર દહેરી જેવી ભરતીઓ તેને ફરકી ગઈ.

પછીની એક મૂઠો કામના એની જીર્મિની તરડવર્મા જ અટકાઈ મઈ એ ધેર આવી, ને એની રડવાડવ માંજે આજ એને નવા ખમર આપા.

“રામકુ વર ! કાચીની પેટીના વાંસુ આજ આપના છે તારા સહરાના વ સમાચાર છે કે મહિન-માસમાં આવીએ છીએ. લગનની તૈયારીમાં રહે.”

એલી જીર્મિની તરડવર્મા અટકાઈ ગએલી કામના આવીને ગલસલિયા કરી ગઈ. રામકુ વરના ગાલ પર સુરખીના સાથિયા હપાઈ ગયા એના ગલના ખજનમાં શરમની મેનાઓ કદનોની ગી.

મામસર મહિનાની સિરિર-નિશાની પાંખમાં ફરકીને ફરી, માનવીએની કાલાની સાચી ગરમીની સાથે વાતોએ વળતી છે. માગોડા માનાની શેઠની દુકાં પીને પ્રગુલે છે, શિશુઓ જામર શીતનરજોમાં નાના શરીરની નવડી તળાવે છે. જુવાનોની શોષા-સુરતિ પાડીને, લગન મનેગવની વડાઈમાં મહેકે છે ને મહેકે છે કુવાર, ત્રિગૂડ આરથવા જુવાની પકવે છે, પરજેડા રતિવેમવના ધોણા ખેતવે છે. પ્રોડ ને પ્રોડાના જીવનપથ પથ પકટ-ગીર્મિના દિલ્લવારિયો ચરી ચરી, વાસે વડી ગએલી નિહ માનીને પાઠા વળી વળી નિરખે છે. સાલમ ને વરમ પાક પચાવવાની એ રત છે.

લગનસરાની મતવ ક કુ-મોડીની લગન પત્ર કાઓ, ને કકોતરીઓ, વ લગન ખેપિયાઓના ખડિ વામાં ઉચકાઈને આવન-જવન કરતા લાખી માર સર સુધ છ-લના લગનમ લગનમાંડા લોપાઈ ગયા છે. મામ-પરવામના, દેવ-પરદેવના તમામ વરરાજ

એની લાકડીઓ ઠારે હથેલાઓ ખાધવા કુડુંખ-
સાધરમાં સ્થાપિત ગયા છે. પરદેશની બીજા ધારી
શુભતિથિએ પહેલી જવા ઉપડી ચૂકી છે. કોઈ
ગાડાવાટે કોઈ ગાડીએ વાટે તો કોઈ દરિયા વાટે
જાનૈયાઓની દળ-કટક વણાઈ આમ, માંડવિયાના
ગઢ, હેલી, ને ખેરડા ઘેરવાને દળમઝલ કરી રહી છે

પાણીના હૃદય કલમલે છે જળ, જીવનની
ભાષા ઉચ્ચારતા સૂરજતેજની ઝલકને સ્તવે છે
નીલ પરદાનો પાલવ અનન્યતા ઓછાયા ખમતો
ગરવાઈમાં ચાચૂર છે એના વિષમ આરસ રસ પર
ઊભેલી એક સ્તીમર એકારની અવધિ, અતરમાં
સાતીને ઊભી છે. એને દરિયાકોણે 'વીજળી'નું
નામ આપ્યું છે.

અને દરિયાકોણની એ 'વીજળી' ખરેખર
વીજળો જ બનકારે હતી એ કાલમની વીજળી
કહેવાતી કાલમ કપાનની એ દરિયાગીને કાલમે
હિંમના વેગ વાઈ ઉઠેલી હતી તરંગના તખતની
એ મહારાણીએ, એના વેગના શાસન, જલધિવનની
ઝાડીએ ઝાડીને સખાયા હતા ઉદયિના અતલ
જિ હાણીની અગારી પર ઊભીને એણે આસ્માના
અધારના ડેરાતબૂ દોઢા હતા. અધાર વારિધિ-
ઘટાના નકમક ફૂલોને ત્વરિત ગતિની વેણીમાં પડે
વીને એણે પારાવારના વિરાટ પુરુષને પ્રેમમસ્તાન
બનાવ્યો હતો 'વીજળી'ના સમકારા સચિલની નગ-
રીને શ્રીમત બનાવતા હતા

કેણીએ તહારા નારિયેરડા શણગાયા
—ને કેણીએ તારો પસ ભર્યો ?

ધડસળા ઠોપની દાડીઓમાંથી અજમ ધડકાની
મેઘમન્દ્ર વાણી છુટાઈ છે ચાણાઈઓના સૂર ફૂલની
ઊગારો તરંગ ને તીર પર તરે છે મીઠોગ્રાધ
વરરાજીઓની વણાઈ વહી આવીને અદ્યતા સચ્ચર
—સોપાન ચડવાને, કડાણ મઝરા ને ઝાલીયુટમાં
કેસરપત્તા મરિ છે. પીપી ભાઈ, કેસરકુટાના
ખાતજા, એ કોડિલાઓની બાળુએ યુદ્ધચેરસા
એઠેલી વરમાના ને વરન્દેનડી, મરડ—મરક ચ બેવીના
હરખ પાથરતી ઓછી ઓછી થાતી ઓપે છે

ઝૂમણીવડાઓની જલતી ચંચલજ્યોત સાગરી પવન
—ફરક એમ ડોલન્ટ—રિધર ઘરઘરે છે. જાસરના
લગ્નમઝલની બધી ખુશનુમા સર્જનઠારે એકઠારે
નિતારીને બાણે નિધિમઝલને નમણો કર્યો હોય એવો
એ દેખાવ છે.

જાનૈયાઓ ભેરજી દેવાગિર્મિએ મહવામાં
બેસે છે, ને ઘરે રોકાનાર રંડવાળ માતાઓ, બહેનો,
ફણે ને મહાકુળી, જાનના પથપરિયાણને અતર-
પુનામની શુભ ઘડીએ નવાજે છે કુપતલાએ
આવન્તી વરલાડડીના ખેતાર્તા ધ્રુપ જોડેને—કયે
પાવન થઈએ ! એવી હરખ ઘડી સોતા સોના બધાંય
પોતપોતાને આવાસે પાછા વળે છે ને આગવોટ
અનેક મીઠોગ્રાધ ધાઓને લખતે કુવારા પારાવારની
પીંડે સચરે છે

વૈભવીઓની પાખે પલાણીને વીજળી શેલાર
દેવી સામરમાં પડ્યે જાય છે અખંડ મનનનાં
વાયુ—તીર ડોળનાં પંખેરુઓનો બેમલ યકિત બાણે
આપેઆપ 'વીજળી' ને વરી હોય એવી એની ગતિ
છે. એના વરાધિય વેગમાં અખૂટ માનવ—મનોવેગના
જોડાન બળ્યાં હતા કેટલીય જુવાનીઓની ધ્રુપાઓ,
આનદને, હટધોડલે ચડીને પિયાના પરદેશમાં આગ
બોટની મોર—મોર દોડી જાય છે.

દિ આથમ્યા પહેલાં તો વીજળીને બદર
કરવું છે, કેમ કે પીપીભાઈ વરરાજીઓના હથેલામાં
મૂરત કોઈ કાગે ખાડે તેમ નથી. પાનેતર ને સુદડી-
ઓની એ રાની, મનખાલોકની વિષાતાએ એના
આંધરે આંધરે લખી હતી

મધદરિયાનો મારમ મેલીને એ વીજ—વિહ-
ગિયું હવે કાઠા દીમણી તરવા લાગી વિકટ જળ-
કે ગરા ચડવા ઉતરવ મા એવો કોઈ ભય જોયો નહોતો
કે ચડક ખાળી નહોતી. કપાન એની હાંકણીમાં બને
એટલે આંજોણે થયો હતો, કેમકે એને એની જળ-
સાંઘણીનો ભરસો હતો કે ગમે તેવી વિષમને વસમી
વેળામાં એ એની પવનવેગો દોડ એઓને ધાવો
કેડાણે નગરાવશે.

હવે તો કિનારાની નગરીના મિનારા ને

મકાનો દેખાવા લાગ્યા. કપ્તાનને ટેવે ધરપતના પોરડ ચડતા હતા કેમકે એને બે કલાક પહેલાં જહાજને બારામાં ઝૂકાવવાની ધારણા હતી.

સૂરજ મહારાજની નવસેકી તડકી પાણીના સજીવ વમજોને ગલમસિધા કરતી હતી. રૂપેરી સૂરજકિરણો પલપલાટમાં ઝળકી ઝળકી આધના સાધનાં હતાં. દૂર દૂરના મજરાઓના ને વહાણોના કુવા થંભ ને ચઢના પડલા દેખાતા હતા જઈરી વિશામનો વખત હવે ઝાઝો દૂર ન હોતો.

શહેરનો ક'ડેચિયો પલુ વાવરો નાખતો આવેા ધોળકાથો. આગબેટ કેટલે દૂર છે એ દેખવા દૂર-ખીનનાં પોલાણુમાં ડાહ કોઇ આખો તમતમતી હતી. હમણાં બાડું કરશે, હમણાં બારું કરશે એવી ઘડી પલની રમતમાં અનેક આકાંક્ષાઓ તીરે ઊભી ઊભી રોકાતી હતી.

પલુ આ શું ?

એળાનો વખંબર શેઠારો ને તોતિંગ બાર-કચ સમુદ્રની સપાટી પરથી કાળા ધોખાની માફક ભુંસાઇ ગયું. આલિયાન જળ-ગાવડાનાં કેટલીય આઘા ને ઇપ્સાઓતું નાવકું તખાઈ ગયું. વીજળા ગરક થઇ ગયા પછી માત્ર પાણીના ચોડાક બડ-ખડિયાં સિવાય કોઈ ચિન્હ બાકી ન વાડું.

આ કોતુક ને કારસાની ધડનાર નિધાતા સિવાય કોઇ હોય ? વીજળી એના નાથની કરામત દરિયાને ઈઈ, સાગરી તરવરાટને દેહીપ્રવાન ઇતિહાસ મૂકી ગઈ. પલુ કેટલીય કડબુતાનાં આંધુઓ સાથા કિનારા પર મૂકીને એ અલોપ થઈ ગઇ એનો ક્યાસ કોણ કારે ?

જમીનનો કિનારો કળેગી ગિર્યો. કાળા કકલાજુ સિવાય કોઇ ઘડી એના પરના માનવીઓ માટે વધી નહોતી. દિહાઓની ઝોળાઈ પર તયે આવતું જહાજ, અનેક માંડા ને સાવણને ખંડિત કરીને કાગદેવતાને પાયે બેઠી જશે એનો ડાઈને કલ્પના નદોતી-જપાંવ તમકીર પર દાઘ મૂકી રોના-કળતાં બેળી રલાં. માંડાના તોરણો ને બીનોનાં આક્રાએ પોતાનાં રૂપ ઉઘારીને નગ્ન બેરવવાની ખીટીએ

મૂકા દીધાં.

આકાંક્ષી અગનકૂસો નેવા તારા અધરાતના બગીચામાં ઊઘડતા હતા, ને પરમ બલ્કાંડનું પોલાણુ એના સાંસના કલ્પ લારતું હતું. એ વખતે સનકાર કિનારાના મુકામ પર, એક માનવી આંટા મારતું હતું. પીપી હાયો એનો દેહ બાંધણીના લાલ ધર-ચોળાથી ઘેરાયેલો હતો, પલુ અંધકાર બની એની બધી ભાતો લારખી જવો હતો. એના કુવારા કપાળ પર કંકુની પીપળનો પહોળો પટ આલેખાયો હતો, ને તેમાંથી ઉપસતી એની કન્યાકાળની શીલ-મથ પવિત્રતા, જોનારને પૂન્યભાવ પેદા કરે તેવી હતી. કુંભાનાળમાં બંધાયને મીઠોળ એના રશમ નેવા હાથને આલિંગતું પડકું હતું.

એ રામકુંવર હતી. ભાટિયા કુલની એ કન્યાનો હાથેવાળો આજ રાતના પહેલા ચોધડી-આમાં થવાનો હતો. આધા આધાના સાગર ડોળીને એનો નવકેસરિયો પિયુ આજ જંબાણું દોલે કૂસેકે ચડવાનો હતો. માથે ચડીને, ચોરીના ફેરા ફરીને ઘરસંચારના સખતપદીના મુત્રો ભળી-સાંભળીને, મંકિયરના ગદીમટસેતી એ એના શેઠિયા-પતિને સાસરવ સે પરવરવાની હતી. પુનિત સંચારહોડના હોમાળા પૂલતોરા એના ટેપાની ધરતીમાંથી ફૂટતા હતા.

એણે મુનેલા કિનારાની મૂખી સારંગી અડી નેહ. નિર્વાક કિનારો એકસો પડયો હતો. પડખેની ખાંચમાં સોડિયા વાગીને હાડકાં પડ્યાં હતાં, ને ભુલભુલના નેહાકાં ધરડતી ગર્મિની સપાટી સજ-વળતી હતી.

તે જરા ચાલીને કુડાની કેર પર ઊભી રહી. એક ખરેલો જનો પર હસેલાંના ઝોશિકાં કરી ચૂતો હતો.

એણે બોલવાને જાણે એક ડગલું કરી, પગ ધર્યો. ને એ ધસારાના અવાજથી મુનેલા ખર-વાની આંખો ખુલ્લી ગઇ. ખારવાએ તીર પર, રાત્રીની છયામાં, જે દરેક નેહુ તેથી ધડીબર તે તે ક્યાઇ જ મયો. કેજ-કાકજની એની મનોમયજા પડથી ફળી.

ને બે પહેર પહેલા ડુબેલી લીજળીના ત્રીસ
ભાઈ વરરાજ્યોની અણખી વાસનાઓ સમી આ
માનવ-ભારને ભેંકેને એનો પૂછ્યાછેને બધા વ
બેલ સીકાઈ મરો, પણ તરત જ તીરે પહોં
માનવી ઉભુ ને બોલ્યું :

“બાઈ ! માલમ ! મને જરાક આધે ગેલી
જાઈશ ?”

“ક્યાં ?”

“વા, એની આમણ્ટ બૂટી ન્યા”

“ન્યા અટાલે ?”

“મારે વરમાળા ને પાનેતર જુવારવા જગુ છે”

માલમ ઠેક મારીને આરે આવ્યો.

એણે નજર સ્થિર કરી આંખ મારી, તો
એક કુવાડુ લાવવર અધારને બાથ બરી બેસુ
હતું. એની ઠારે લાખા વાપ્યા કરતા માન પડે
લાખીને બાલકા માથે અડાવીએ એવા એને દેહપ્રાપ
હતો. એને ઘણામ સવાલ-જવાબ કરવાનો હતા,
પણ અબેલ બાલકાધારકા સિવાય કોઈ શક્તિ એ
ખારવા પાસે નહોતી

એણે એક હોડી કિનારા પરથી છોડી, ને
એક હલેસું હાથમા લીધું. ધરતીના ટોચલા પરથી
વચ્ચલા માટેની વિદાય ભેટી હોય તેમ એણે પાની
નીચેની ધૂળ છાંમે ને કપાથે અડાડી, ને ધીમેથી
હોડીમાં બાવી બેઠી રહી

સવાતન કાડુણ્ય એની બેઠેલી કાડીમાંથી
દ્રવ્ય હવે સમુદ્રે એ કાડુવાને પોતામા પ્રગટાવવા
જોઈતું ગામીયું કંકુ હવે. હોડી નિઃશ્વર સાદગીમાં
જળના રણ વટાવતી આગળ ને આગળ ભટી હતી

“પીરા ! લીજળીએ સમાત લીધી એ જગએ
નંતરે” આટલા બોલ સિવાય એ હલેસાધારીએ
માથાને એકે બોલ ન સાંભળ્યો

અને એ તે લીજળીના સમાધિ દ્વારા આવ્યો
દરિયાબુમિના મકેર બોમિયાએ હોડી એ જગએ
ટોરાની જળની માછની બેઠી બેઠી પણ સખણી
નહોતી રહેતી

દરિયા જોઈતો હતો એટલે બધાય ખડકા,
ઉપર તરી વળ્યા હતા. બધાય ઉપર લીલીખારી
જેવાળના અસ્તર છવાઈ ગયા હતા કુદરતનું નીરવ
ચિરંપ, દરિયાના ત્રેમન બીર ટાંકે ત્યાં કડાકાએ
નખશીખ સુન્દર બન્યું હતું. ખડખડી એ ખડક
ધારા પર કાઠિન્ય હતું પણ આર્દ્ર કાડુવાનું એ
કાઠિન્ય હતું કેમકે એ ખડકે આજે કેટલીય જાનેના
જોત-ખાલો તેના પર ખોડવા હતા

રામકુવર એ ધારાના ખડક પર ચડી ગઈ
આરમાનનો અમર પાલો આંખ બરીને પીધો
કુવારા દરિયાને મહાબોલિયા શરમ પાડેને
અમર પાલો એની અનંત સરતા કામતો હતો
દરિયાપીર ને અનંતેગઅર બેઠે આ દુનિયાપાની
વાતોએ વળગ્યા હતા

રાજકુવર એની સુદડીની ખોઈમા કંકુ,
નાલિયેર, ને વરમાળા ભાઈ હતા પહેરેનું રેશી
પાનેતર, પ્રણયની અણબોલેલ બરતી સમાવતું રાતના
વાથરામા ફરકતું હતું, ને કપાગની કંકુબેખારા
હીના લેખની પીંગળ પમરી રહી.

ખડકની ચોપાસના પાણી, મૃત્યુની જાનનું
નીલુ પાદર જતીને ગેરભાઈ ગર્ભ હતા આસ
માનના વડલા નીચે તારકમાસાની વડવાડો લટકતો
દેહરખાતો હતો પોતાના પિયુની અનંતની મૃત્યુ-
વેલડીના ચાક્રમાં, નવોહાના ધુધટપટમાં મરકતો
માનિનો, પ્રેમને પોખણે ચડી છે જાનના સામૈયા
વેળાએ અકાશને મચળાઈ છેડતી તે વેળાએ
સધ્યા નહોતી પણ કાળાડીમા અધારનો ધુટેતી,
અનેપા આંધી હતી હોલ શરણાધની તમાગ ધોષ
જ્વાને જલે, સુલકારના સાગર-ધમસ જોની વિરાટ
વજ્રતા હતી સામૈયાના સાગરમાજનમા એકાર
તર જાવળની કાળીકાળી જળચિન્તાઓ હતી

રામકુવરનો આતમકદ લગન-આધારના
જલાલે વેરામે એનું નારીતર ને સતીત્વ સામધરમના
સતમા મહાઈ ગયું જળની ધરતીપર જાણે કળના
માનવીએ એની મૃત્યુ-નકર સામકીથી અનંત
સમાધિ ખોદી રાખી હોય એવી મહરી જળ-મૃત્યુ

તો ઇવડ રહી હતી, ને મોઝાના સિરાજ માટી-
પુ ને ઉપર વળાઈ જવા ધુવાકું વા થતા હતા.

માયા પરનું પાનેતર જરા આછું ખસી ગયું હતું. કોડિસો વર સામા જાગૃત પર ઘેરો છે એવી મનસામા એ દરિયા-દુલ્હારીએ એ પાનેતરનો ધુલાકા એરો લીધો ને સરગટામાં સાતેલ વરમાળાને ખદાર કદી નાગિયેર ને કકુ ચડાવ્યા શુદ્ધ સત્તરની વલોડ એ વરમાળા પહેરવાને દરિયાપીરે એનું કુચર જોરબ મોઝુ ઝૂકાઝૂકું વિરાટ મસ્તક પર વિરાજમાન થએલ ગગનનો તારામુગટ એના સાચા રતનઅમકારે ઝગહળી રહ્યો

“ખમ્મા મારા પીર-ખાવિદને” ખડક પર એણે હાથનો ચાપો માર્યો સાગરે એમાં શબ્દ પૂર્વા ને પાનેતર ને સુદડીનો વાવરા કુલાવ્યો એળો, જિવટતી સાગરસપાટી પર તરી વળ્યો. કુકુમની પીનગલીજન પલપટીને સતીની આખરી મગલવાણી જેમ પથરાઈ ગઈ.

—ને એ નાવિક બંધે પાછો વળ્યો ત્યારે સતીની જળસમાધિનો સિન્દુરિયો, સાગરીયાપો હાલને કિનારે આગ્યો, ને રાત ખરીને દિવસની ધરતી પર પડી.

*

પોતાની જાતનો સત્ત્વ પરિવશ મેળવવો સહેલ નથી જીવનના બહુવિધ અનુભવોમાથી એક મૂળભૂત સકલિત દોર પકડવો મુશ્કેલ છે. વિભુએ મારા પર દીર્ઘાધુષ્યની કૃપા કરી ન હોત તો મારી જાત વિષે સ્પષ્ટ છાપ મેળવવાની અને તક મળી ન હોત મેં મારી જાતને જુદાં જુદાં સાહસોમા કુ ઉત્તેજિત બની ગયો હોતો, જેથી સણીવાર મારી જાતનું સ્વરૂપ મારા માટે વિસૃજ્ય બની ગયું હતું. મારી જીવનશાત્રાનું વિશાળ વર્તુળ પૂરું કર્યા પછી, વિદાય વેળાએ જ્યારે કુ માડુ આખું જીવન વર્તુળ સમગ્ર રૂપે જોઈ શકું છું, ત્યાર મને એક વાત સમજાઈ છે કે કુ કવિ છું, એથી વિશેષ કંઈ જ નથી

મારી પ્રતિઓને કારણે ઘણાં મને ઓળખે છે, પણ એ ઓળખમા મારી જાત વિશેનું પૂરું જ્ઞાન આવી જતું નથી કુ સિંચસૂર નથી કે નથી નેતા એકવાર મેં કહેલું ‘આ આધુનિક યુગમા આધુનિક બગાડના આગેવાન મારે બનવું નથી’ પૂરા ગાળીઈ સાથે મેં એ કહ્યું. સ્વેત અને વિવ બના જેઓ સદેશવ હકો છે, જેઓ જગતનાં પાપ ધૂએ છે અને જ્ઞાનવજાતિને નિર્મળ પાવિત્ર્યના સુખદ વચનમાં પ્રેરે છે તેમને કુ પૂછું છું, તેમની સાથે મારા સ્થાનનો દાવો કરતો નથી પણ જ્યારે એક વિમળ જોગીતિ રંગપુકત બને છે ત્યારે તે અનેકરગી કિરણો વેરે છે અને વિશ્વને રંગીન બનાવે છે કુ એ બહુવિધ રંગભવનો સદેશ લાવું છું અમે નાચીએ છીએ અને બીજાઓને નૃત્ય કરવા પ્રેરેએ છીએ, અમે ધાર્મિક દેવાળીએ છીએ અમે ગાઈએ છીએ, ચિત્રો ચીતરીએ છીએ—અકારણ કારણથી તરસરતા, આ વિશ્વ રૂપે અગ્નિ રકિત પામેલા તત્ત્વના અમે સદેશવાહકો છીએ મારા હૃદયમા આ બહુરગી ખેલને સ્વીકારીને મારી બહાર તેને રમમાણું કરવો એ માડુ કર્તવ્ય છે

કુ માનવજાતને તેના લક્ષ્ય પ્રતિ દોરી જવાનો દાવો કરતો નથી માડુ કાર્વ સાહાયીના સગી બનવાનું છે. તેના માર્ગની બને બાજુએ છાપા દાવની વૃક્ષરાજી, તેનો વૈભવ, પુષ્પો ને હારિત પક્ષો, પખીના ગાન—એ સર્વનું સારતત્ત્વ જીવવું અને તેને શબ્દમાં ચીરરૂપે મટ્ટો આપવું એ જ કવિઓનું કામ છે. તે પરમ નુદર ને બહુરૂપે સર્વ-ગીત, નૃત્ય, સંગીત, ચિત્રાવિમાં, સર્વ જાણકૃતિમાં, વિષાદ અને આનંદમા, સ્વાદ અને જુકના સઘર્ષમાં વ્યાપ્ત છે તે પરમ સુદરને તેના વિવિધ રૂપોમાં કુ વ્યક્ત કરનાર છું. તેના તખ્તાખેર માટે કવિના પૂરી પાડવાનું મેં સ્વીકારી લીધું છે. આ માડુ સાચું સ્વરૂપ છે.

—સ્વીડનાથ રાગોર

સ્વપ્નાવસ્થામાં માનવી સ્વર્ગનાં દર્શન કરી રહ્યો હોય અને અચાનક આંખ ખૂલ્લી જવાથી જે શોક થાય, એવો શોક તે દિવસે એ સંગીતસપ્તાટે વાતાવરણમાં પાથરી દીધો હતો.

સહાધર ભરપૂર છે. સૂર્યોના મુખ ઉપર આનંદ રેખાઓ દોડધામ કરી રહી છે. એ વખતે સંગીત સપ્તાટ પ્રસાદ અને તેની સ્વરરાણી પતની દેવયાનીએ પ્રવેશ કર્યો. મેદનીમાં સાંતિ જવાઈ ગઈ. સોની નજર ગિધડતાં પ્રભાતના જેવી, સે નેરી રંગ-ધારિણી દેવયાની તરફ હતી. તેની આંખોનો પેલો નીસો ઘેરો ભદ્ર સહુ જોઈ રહ્યા. એ આંખો જ્યાં ફરતી ત્યાં વાતાવરણ સ્વર્ગીય બન્યું જતું. તેના શરીરની દિગ્ધ કાંતિ તરફ સૌ કોઈ આકર્ષાયા તેણે પોતાનું સ્થાન લીધું. પ્રસાદે ગંભીર મુદ્રાએ તેની બાજુનું સ્થાન લીધું. એના મુખ ઉપર ન સમજાય તેવી વિપાદની રેખા હતી.

ધીરે ધીરે વાતાવરણમાં સંગીત વણાતું ગયું મધુર આનાપ શરૂ થયો. દેવયાનીના ગળામાં કેટલો ભદ્ર બયો છે તેનું માપ કાઢતા સંખ્યો ભર્યું પ્રયત્ન કરી રહ્યા મૂંઝી મૂંઝી સમા ડોલી રહી દૂંડા ઝાડ બંધે નવપલ્લવિત બની ગયા. વચ્ચેના સ્તંભ સમી એ સ્વરરાણીએ સ્વપ્નાવસ્થામાં પડેલી પૃથ્વીને જગાડી.

જુદો ડોલ્યા, બાજકો ડોલ્યા, નવ યુવાનો સાલગાને ઘંભી ગયા. કોરો રતિના હલ્લમાં પશુ પ્રેમનું ઝાણું વહેતું કરે એવો કંઈ એ સ્વરરાણીનો હતો.

દેવયાની ગાય છે, હજી ગાય છે નિપાદની રેખાઓ જેના ચહેરા પર જવાઈ ગઈ એવા સંગીતસપ્તાટ પ્રસાદની અશુભિઓ વાળિંગ ઉપર ફરી રહી છે. શકરની જાડામાંથી વહી જતી ગંધાના એક ધારા પ્રવાહની માફક દેવયાનીનું ગળું વહી

રહ્યું છે.

એકાએક વાળિંગના સૂર બધ થયા. સાથે જ દેવયાનીનો કંઈ અટકયો. પ્રસાદની અશુભિઓ તાર ઉપર ઘંભી ગઈ. તે એવો ઘડ ગયો. સમા-જનો ફાટી આંખો તેના સામે જોઈ રહ્યા: ‘યુ’ યહુ ?’ બંધે સ્વર્ગના છેલ્લા સોપાન પરથી લોકોને કોઈએ જોડી અધારી ખીચી નાંખી દીધા હોય ! એવા દંડથી તે બોલી જઈયા

પ્રસાદના ચહેરા પર દુ:ખની રેખા ઉપરી આવી ‘નહિ, નહિ ! દેવયાનીનો સ્વર બરાબર નથી. કંઈક ખૂં છે !’

‘યુ ? દેવયાનીનો સ્વર બરાબર નથી ? યુ’ કહ્યું ?’ એકી સાથે કેટલાયે અવાજો જોડ્યા.

‘ભાઈઓ !’ દંડથી બિભરાતા ગળાને સાર કરી પ્રસાદે કહ્યું ‘એ તમે નહિ સમજો દેવયાનીના સ્વરમાં કંઈક ખૂં છે. યુ ખૂં છે તે હું નથી જાણતો પણ જાના એ કહું છું કે એ કંઈમાં કંઈક ખૂં છે ! જા માત્ર પડેના જે રીતથી દોલની ગારી તે અજગ-વસ્તુ આજ દેવયાનીના કંઈમાં નથી એ વસ્તુ હુપ થઈ છે. એ વસ્તુ કંઈ છે તે હું પણ નથી જાણતો.’

દેવયાની ફિયર નજરે પ્રસાદને જોઈ રહી પ્રસાદનું આજનું વર્તન તેને આશ્ચર્યનાક લાગ્યું.

પ્રસાદ ધીમે પગે સમાયુક છોડી ચાલ્યો અપમાનિત દેવયાની તેની પાછળ ગઈ. તેના કાને સંખ્યોના સળેદો પડ્યા :

‘ભાઈ, વિચિત્ર છે આ પ્રસાદ ! દેવયાની સાથે લગનમંથિથી જોડાયા પછી તેનું વર્તન આવું જ રહ્યું છે !’

‘ના રે ના ! પતનીની અદેખાઈ આવે છે બાઈને, સમજ્યા ! પોતાની સ્ત્રી મેદનીને આમ

ડાહાવે અને પોતે કંઈ જ નહિ એવું તો બરાબું
લાઈના મગજમાં !

‘પણ એ પોતે ય ક્યાં સંગીતચત્રાટ નથી !
વાજિત્રો પરતો તેના કલ્પ અજળ છે.’

‘બનાવટી છ બનાવટી મારા લાઈ ! કુદરતી
ગણુ જ નહિ ને !’

દેવયાની આવા બોલ સંભળતી પ્રસાંત પાસે
હોડી ગઈ ‘શુ થયું છે તમને આજ ?’

‘મને ? કંઈ જ નહિ, ચાલો ઘેર’ કહી પ્રસાંતે
ગાડીમાં સ્થાન લીધું. દેવયાની તેની લગ્નલગ્ન બેઠી

પ્રસાંત-દેવયાનીની જોડેની જગમગસિદ્ધ હતી.
અત્યુ યુગલ કદાચ એકાદ યુગમાં એક જ વાર
જન્મવું હતી નવેક માસ પહેલા એક આવી જ
સમા હતી ત્યારે પ્રસાંત-દેવયાની હાજર હતા
ત્યારે બંને એક બીજાને ખાની નામથી જ ઓળખ-
ખાના, એક બીજાની કીર્તિ’ મનેએ સાંભળી હતી.
દેવયાનીના કંઈના ઝિડાણથી આંખના સ્વરે પ્રસાં-
તને ડાહાસી મુક્યો હતો અને પ્રસાંતની એ જાદુ-
ભરી અગુલિયો ખરેખર અજમ હતી. એ અગુ-
લિની અજમતાથી દેવયાની કંઈય બોધ બેળી હતી.
વધારે પરિચય થયો.

પરિચય થયો અને આખો ફિરર થઈ.

અખિએ અખની આપા વાચી, અને હૃદય
થનગન્યા

હૃદય થનગન્યા અને દિલમાં દઈ ઉત્પન્ન
થયું

અને એ દઈ-પ્રસાંતની અગુલિઓ મારફત
અને દેવયાનીના કંઈ મારફત વહેતું થયું.

ખ નેએ એકમીજના આધારે જીવન જોડ્યા

પણ પછી પ્રસાંતને દેવયાનીના એ કંઈમાં
કંઈક વસ્તુ ખૂટતી જણાઈ. જે સ્વરો લગ્ન પહેલા
પ્રસાંતને ડાહાસી દેના એ સ્વરોમાં કંઈક વસ્તુ
ખૂટતી થઈ.

દેવયાનીએ પણ આ જાણ્યું તેણે ફક્ત હિપર
હૃદયો વિચાર કર્યો કે પ્રસાંતનું પોતાના તરફનું

આકર્ષણ કીલ્લુ થયું. જાણ છે. ખુલ્લા અંખમાંથી
તેની નારી-અહતા સહેજ ધવાઇ.

‘પ્રસાંત ! આજ તને થયું છે શું ?’

‘મને ? કંઈ નહિ, કંઈ જ નહિ ?’

‘તો લોકો વચ્ચે માડું અપમાન શા માટે ?’

ઓહ ! સાચું કહું છું દેવયાની. તારા કંઈમાં
કંઈક ખૂટે છે, એ સ્વર સંપૂર્ણ નથી.’

‘જે સ્વર અહાલે વરસાદ લાવે, જે સ્વરમાં
હીષક પ્રગટાવવાની શક્તિ છે, જે સ્વરથી લોકો
બાન બુની ડાહસ માટે છે, એ સ્વરમાં તને શું
ભણપ લાગી ?’

‘એ તો હું ય નથી જાણતો, છતાંયે કહું
કે તેમાં કંઈક ખૂટે છે.’

‘એમ કહેવા કરતા સીધું જ કહે ને કે મારા
સ્વરની તને અદેખાઈ આવે છે’

પ્રસાંત તીવ્ર નજરે દેવયાની તરફ જોઈને
તિરસ્કારપૂર્ણ હતીને કહ્યું : ‘આખરે તું યે એક
નારી ! લોકોની પ્રશ્નસાથી તું અભિમાની બની છે,
થયું દેવયાની, ત્યારે કલાકાર પોતાની પ્રશ્નસાથી
અભિમાની બને છે ત્યારે તે સાચો કલાકાર નથી
રહેતો-લોકોના આનંદનું એક માત્ર પુનણ બની
રહે છે.’

‘અભિમાન હું શા માટે કરું ? અભિમાન
તો તારે લેવાનું પ્રચાત, કે મારા જેવી સ્વરરાશી
તારી પત્ની છે.’

પ્રસાંત યા ખાઈ ગયો. બોલ્યા પછી દેવ-
યાની પણ ચસાઈ. પોતાના જેવી સાચી કલાકાર
આમ અવેશને વશ થઈ ગમે તેમ કેમ બેલી શકે ?
એકદમ તેની આખો પ્રેમપૂર્ણ બની ગઈ.

‘સાચી વાત, તારા જેવી પત્ની મળી તેનું
અભિમાન, પણ એ રખે જૂલતી દેવયાની કે કૂલ
ગમે તેટલું મુશ્કેલ હોય અને હોડ ભલે ગમે
તેવો અસુદર હોય છતાંય એ સુદર કૂલ અસુદર
હોડને આધારે છે, અને હોડની કિમત પણ કૂલને
લીધે જ છે ના ? આમ એક બીજાને આધારે એક

બીજીની કિંમત છે

૫ । ૧૨થે જ તેણે દેવવાની તરફ જોયું તે બે આંગ્રેમથી નીતરી રહી હતી ને આંખોમાં અગ્રાંતિ । હા

દેવવાનીએ પોતાનું મસ્તક પ્રચાતના ખમા ઉપર રાખી દીધું મને માફ કર પ્રચાત ।

(૨)

પ્રચાતના જગરે દેવવાની ઝીડી ત્યારે પ્રચાત નો પત । ખની હતો ખડમા ચારે તરફ દૃષ્ટિ કરી પ્રચાત કથાય ન હતો

‘પ્રચાત !’

વાતાવરણમાં પડ્યો પડ્યો ‘પ્રચાત ?’

દેવવાનીની દૃષ્ટિ પલત ઉપર પડેલ પત્રિકા તરફ ગઈ અડધી તેણે તે પત્રિકા લીધી અક્ષર પ્રચાતના હતા

‘પ્રિય દેવવાની,’

આ પત્રિકા મળશે ત્યારે હું તારાથી ખૂબ જ દૂર હોવામાં મેં તને કહ્યું હતું ના કે તારા કંઈ સ્વરમાં અને કંઈક ખૂટતું લાગે છે ?

‘અને રાત્રે મેં ખૂબ વિચાર કર્યો આખરે એ શું મૂટે છે તેનો ખ્યાલ મને આવ્યો

‘વાહ કર લક્ષ્મણન પહેલા તારા કંઈક મિલે હો જોતરાતું ! એ કયું દર્દ હતું ? તારા હૃદયમાં રવાન મેળવી ચૂકેલા પ્રચાતનું જ ને ? તું મને બેગવા આપુર હતી એ આપુરતામાં જ દિવનું દર્દ હતું એ દર્દ લક્ષ્મણન પછી તારા કંઈકથી અદૃશ્ય થયું કારણ કે દિવને બેગવાની જે આપુરતા હતી તે લક્ષ્મણન પછી જોઈ થઈ વિચારના દિનમાં દર્દ ઉત્પત્ત થાય છે એ દર્દ-જે કવિ હોય તો કાવ્ય મારફત વહેતું મૂકે ચિત્રકાર હોય તો ચિત્ર મારફત ને સંગીત-કલાકાર હોય તો અગ્રુહિ મારફત અને સ્વરરાગી હોય તો સ્વર મારફત મારે જોડે જોડે તારા હૃદયનું એ દર્દ । મારા વિચારથી એ દર્દ તારા સ્વર મારફત જકાર નીકળશે અને તારા કંઈને દીપાવશે ’

દેવવાનીની આંખોમાં આંસુ ઉભરાયા પ્રચાત ની સીમા મૂલિત ખડી થઈ જાણે કડી રહી હતી ‘કંઈક ખૂટે છે એ સ્વરમાં !’

તે સ્થિર બાવે અને સ્થિર નજરે જોતી રહી ગઈ જાણે જલન-દુઝોથી બનેલી જલ સુદરી !

(૩)

દિવસોથી એક સંગીતસભા નગરમાં આવ્યો છે વડેની સમારથી મોડી રાત સુધી-જગરે જુને ત્યારે તેની અગ્રુહિઓ રીયાના તાર ઉપર ફેલી રહે છે એ સંગીત-સાલગનારાને જિંદગીનર એ સંગીત-સાલગવાનું સ્વિયર્થ જાણે તેવું ને જિંદગી જાર એ જ સંગીત વાદ રહી જન એરી એ સ્વરમાં અગ્રુહ મોહિની હતી ખૂનખાર પુદ્ગલ એ એ વીણાના તાર છેડે તો પુદ્ગલ અટકી જન એરી મોહિની !

એ સંગીતસભા નગર મકારના ઉત્તરના આવ્યો એ ઉત્તર નગરના મકારાજનો હતો નાના સુદર જાણીયા પાસે દક્ષની ભાષા જોતી એ ત્યાં બેસી ધીરે રહીને તેણે વીણાના તાર ઉડયા એ દિવનું દર્દ સામળવા વહેલો થઈ ગયા પક્ષીત્રો એકાદ જ થા અગ્રુહિઓ જાણે દિવનના દર્દને સ્પર્શી ગઈ હોત તેમ માડીતુર બની તાર ઉપર રમવા લાગી

‘નથ કરો એ સંગીત !’

સંગીતસભા સમકયો જાણે વાયુમારી બીતરી પડી હોત એની એ સુદરી સંગીતને અગ્રુહ વગા લાગે લાગે કરી રહી હતી સુદરીની આંખ આંખો જગરના વડી રહી હતી આંસુને રોકવા બાંધ પ્રયત્ન કરતી તેની આંખો મિચાચેલી હતી નથ કરો લાંબ એ સંગીત નથી સહેતી એ રિપટ વેદના સાલગનારાના દિવસ આવો વે ના જગાડે છે તો જગનારાના હા । ઉપર કેડી અસર પડતી હતો ?

‘કારના જાણા છે ?’ સંગીતસભા પૂછતું

‘અરી ધીર થઈ પચ્છ જેમ જેમ તમારી અગ્રુહિઓ તાર ઉપર નૃત્ય કરતી ગઈ તેમ તેમ

મારા હૃદયમાં દઈ ઉત્પન્ન કરતી મઠ આવું અજ્ઞન
સંગીત ક્યાથી શીખ્યા ?

સંગીતસભ્રાટના ઝોખ પર આણું રિમત
આવ્યું 'આપ કોણ ?'

'હું ?' મહારાજી હૃદયમતી, આપ જરા
મહેલમાં પધારશે ?

ખ ને આતીશાન મહેલના દરવાજા ઉપર
આવ્યા, દ્વારપાળે મરેક નમાવી રસ્તો ખૂલ્યો કર્યો
તેઓ એક આવીશાન ખડમાં આન્યા
પલગમાં એક પુરુષ સૂનો હતો સંગીતસભ્રા
સમજ્યો કે તે પુરુષ કોઈ વ્યાધિથી પીડાતો હતો
'મહારાજ, આ સંગીતસભ્રાટ પધાર્યા છે'

મહારાજે આંખો ખોલી સંગીતસભ્રાટ
તરફ જોયું

અને મહારાજ, આજ મેં ઉદ્યાનમાં એમનું
સંગીત સાંભળ્યું અજ્ઞન મોહિની છે એ સંગીત
મા સુતેલા પદ્યરને જગાડે તેવી આપ જો એ
સંગીતનું પાન કર્યો તો આપનો વ્યાધિ કેટલેક
અરી ઝોઝો થશે'

'શું રોમ છે મહારાજને ?' સંગીતસભ્રાટ
પૂછ્યું

'ન પરખાવ એવો અને અસાધ્ય પ્રખ્યાત
વૈદ્યો-હજીમો તેડવા પશુ મહારાજને વ્યાધિ
અસાધ્ય છે આજ અમારાં લગ્ન થયે દસ વર્ષ
થયા પણ હજી મારો જોગો ભરાયો નથી'

સંગીતસભ્રાટ સમજ્યો મહારાજને પ્રેમ અને
દઈ મિશ્ત્રિન નજરે એના સામે જોયું એ આંખો
જાણે વિનતી કરતી હતી 'મહી દે તારી કસાતે
વહેતી મારા અસાધ્ય રોગને મિટાવવાને એમાં જ
સક્તિ ભરી છે માથે જાણ !'

સંગીતસભ્રાટ હવે મહેલમાં જ રહે છે
તેની વીજામાંથી જન્મતા રારથી મહારાજની વ્યાધિ
કદક અરી ઝોઝી થઈ ગઈ છે, પણ વ્યાધિ સ પૂર્ણ
નથી થઈ સવાર-સાંજ તે પોતાની શોધાશુદ્ધિઓ
તાર ઉપર ફેરવે છે

'મહારાજ ! એક વિનતી કરું !' એક દિવસે
એણે મહારાજને પૂછ્યું

'શું ?'

'નગરના એક સ્વરસાદી શ્રી દેવવાનાં
એનું નામ એના દિવ્યકંઠનું જો પાન કરશે તો
આપનો વ્યાધિ નિર્મૂળ જશે'

'એમ ?'

'હા મહારાજ આપ એને તેડાવો પણ એક
શરત છે ?'

શરત !'

'હા, મહારાજ ! જો દેવવાની અડી આવશે
એ એના કંઠને વહેતો મૂકશે—હું મારી અશુભિચિત્તે
પણ શરત એ કે હું પડા પાછળ મારું વાજિત
ખળવીશ'

'પડા પાછળ ? એનો અર્થ શું ?'

'એ પછી સમજવીય'

ખીજે દિવસે તો દેવવાનીને તેડાવવા માટે
આણ્યો પણ મોકલ્યા પ્રજાજન પણ એ સંગીતનો
લાભ લે એવી ધ્વજાથી મહારાજે ડાકી પીઠાવી શ્રી
પૂર્ણિમાની રાત્રે જલસો રાખ્યો એવો નિશ્ચય થયો
સૌને કુતૂહલરૂપે જાણ થઈ 'હવારે આવે એ
પૂર્ણિમા !'

અને આખરે એ દિવસ પણ આરી પહોંચ્યો
મજામહેલના પટાંજીમાં લોકોની મેદની જામી
છે ચર તેજ્ય રા વર્ષા રહ્યો છે આકાશ તારલિ-
યાથી ચૂંચાયું છે

એવે સમયે પડા પાછળથી ત્રીત સભ્રાટ
વાજિત છોડ્યું અને સામે જ દેવવાનીએ કંઠને
વહેતો મૂક્યો એ વાતાવરણમાં કરણ વિલાપની,
અર્તસ્વરની, બધકર લ પવેનાની-વિરાદ અને
વેનાનો સ્વરમૂર્તિઓ ખરી થઈ

સજાજનો ડોલવા લાગ્યા જિંદગીમાં આવું
સંગીત કોઈએ ક્યારેય સાંભળ્યું ન હતું પૃથ્વી
ઉપર જાણે સ્વર્ગ જીતી આવ્યું અડાડા શું

દહં બધું' છે એ દેવવાનીના કંઠમાં ! હૃદયમાં સંધ-
રેણુ દહં દીપે દીપી કંઠમાંથી ઝરતુ જ્ય છે પડદા
પાછળ બેઠેલા સંગીત સમ્રાટના હોઠ ઉપર રિચત
આવે છે, આખો હસી બેઠે છે.

એવામાં અચાનક ભયંકર મગમગાટ થયો
પવન વફૂટવા, વાદળ ચડી આવ્યાં; ચંદ્ર સતાઈ
ગયો. ધનૌર અધારું છવાઈ ગયું. વીજળી મગકારા
દેવા લાગી: જાણે પૃથ્વીને ચીરી હમણા જ જમીન-
માં બિતરી જશે પખીએ! બારી મારફત રાજ-
મહેલમાં દોડી આવ્યા અને દેવવાની તરફ રિચર
દષ્ટિ રાખી સંગીતનું પાન કરતાં રહ્યા.

પણ શીતાજીને આ કંઈ જ્ઞાન નથી તે
તો માત્ર આખા મીચી ડોળી રહ્યો છે.

પણ ત્યાં કંઈ અચાનક અટક્યો.
'પ્રશાંત,' દેવવાની બિભી થઈ ગઈ
'પ્રશાંત !' સજાજને ધ્યાન-ભંગ થ 'કાણે
પ્રશાંત ?'

'આ વાજિત્રના સ્વર ? પ્રશાંત સિદ્ધ
સ્વરો કોઈ છે ન શકે ? એ પ્રશાંત જ છે પ્રશાંત !'
સંગીતસમ્રાટે આ ન સમજ્યુ : તેના
કાનમાં તો હજી દેવવાનીનો કંઈ સંભગાતો હતો.
કોનતો ડોલતો તે વાજિત્ર ઉપર અશ્રુસિ ફેરવતો
રહ્યો

સત્રાજનોએ આ જોયું પણ મનોવિકારની
છાયા પણ કાઢના દિલમાં ન બેઠી દિવ્ય પ્રેમનું
એવું વાતાવરણ દેવવાનીએ સર્જ્યું હતું.

મહારાજ બધાં અગ્નિ સંગીતપાન કરી રહ્યા
તેની વ્યાપિ નાથ પામી પાસે બેઠેલી રાણીના હસ્ત
ઉપર સ્નેહથી હાથ ફેરવતા રહ્યા આખો ખોલી
તેણે રાણી તરફ જોઈું ચડી એ આખા શુ હતું ?
સત્રાજનોની હાજરી જૂની જઈ મહારાજે આજ

પહેલી જ વાર રાણીને પોતાના બાહુપાથમાં જકડી
તેના કમલસંયુટ સરીખા હોઠ પર મધુર મુબન
લીધું.

'પ્રશાંત નથી ?' હૃદય ચીરી નાખે એવો
દેવવાનીનો અવાજ આવ્યો.

'એ પ્રશાંત નથી, દેવી ! એ તો છે સંગીત-
સમ્રાટ.' મહારાજે કહ્યું.

એ પ્રશાંત જ છે, હું તેની અશ્રુસિઓથી
ઉત્પન્ન થતા સ્વરને ન જોઈયું ? હું... હું... એની
પ્રિય દેવવાની !

પણ સંગીતસમ્રાટ હજી પણ દેવવાનીના
સંગીતનું પાન કરી રહ્યો હતો.

'એ પ્રશાંત નથી દેવી; એ તો છે સંગીત
સમ્રાટ; ઘણા વખતથી રહે છે'

'હે ? ત્યારે એ પ્રશાંત નથી ? મારો
...'' ...શાં...ત ...'

તરત પડદા પાછળથી સંગીતસમ્રાટ દોડી
આવ્યો : 'હું છું; પ્રશાંત, હું, દેવવાની, હું તારો
પ્રશાંત ! આખરે તારા કંઠમાં દિ નુ દહં શિભાર્યું
ખરું દેવવાની !'

પણ એ સહેજ મોડો પડ્યો, પ્રશાંતની દેવ-
વાનીના મુખમાંથી એક શબ્દ પણ ન નીકળ્યો,
દેવવાનીનું શરીર અતિ આઘાતથી ફૂલના ફાંદાની
જેમ હડી પડ્યું.

'દેવવાની, જો-જો તો હું તારો પ્રશાંત,
તને'

તેના મુખમાંથી-ત્યારે શબ્દો ન નીકળ્યા,
દેવવાનીના દેહને હાથમાં લઈ તે જોઈ રહ્યો તેની
આખો ફાટી રહી દેવવાનીની નાગદર લાગી ડોક
એક બાજુ ટળી પડી હતી

અમારા આંખણાથી થોડે દૂર એક ખુલ્લામાં બિંદુ' છે આમલીનું ભૂતિયું ઝાડ. આ ઝાડમાં નોક રડી સુન્મના છે, સમ હુમ્મા છે, મિસરાની લુચ્ચી પથ્થુ છે. આ બધાં એમા પ્રેતરૂપે રહે છે મિસરાની લુચ્ચી તો હમણા જ આ પ્રેતરૂપિયા સામેલ થઇ છે, મૃત્યુ પછી તરત જ. લુચ્ચી અમારી કામવાળી હતી.

દિવસે તો અમને આ ઝાડની કશી બીક લાગતી નથી પ્રકાશને જોઇને જૂત બાગી જાય છે એમ મોટીનાએ અમને ઘણીવાર કહ્યું હતું. મોટી-બાના આ આશ્વાસન પછી અમે સવાર-સાંજ આ ઝાડ ઉપર ચળેએ બીએ ને આમલી-પીપળા રમીએ બીએ. રગડુ, રેસુ ગાડુ, છોટી, કિંટપ્પા તમામે તમામનું આ ઝાડ કીડાકથાન બની ગયું છે અમે જ્યારે ઝાડ ઉપર ચડીએ છીએ ત્યારે નાનકડો નડુ રડવા માંડે છે. કરશુ કે એ ઝાડ ઉપર નથી ચડી શકતો. કાચી આમલીના બે કાતરા અમે એને આપીએ છીએ એટલે એ જાનો રડી જાય છે ને એકોર બેસી કાતરા ચાખ્યા કરે છે

છોટીને અમે વાદરી કહીને બોલાવીએ છીએ, કારણ કે એના પગ બહુ પાતળા છે, એના હાથમાં ડાળી આવી જાય છે. જસ, ડાળી હાથમાં આવે એટલે વાદરીની જેમ કૂદકા મારીને તે ઝાડની ટોચે જઇને બેસે છે. એને કશી બીક લાગતી નથી એક ડાળ પરથી બીજી ડાળ પર એ એવી ઝડપથી કૂદકા મારે છે કે હમણાં એ પડી જશે એ બીકે અમે મુજબા મારીએ છીએ. પણ છોટીને એની કશી અસર થતી નથી. એ તો છે લી ડાળીએ બેસીને કાતરા તોડવામાં અને જાવડામાં મચળૂર થઇ જાય છે

આમલીના ઝાડની નજીકની દીવાલ વગસાદના પાળીથી પવળોને પકડે પકડે થઈ રહી છે. આ

દીવાલની પાછળી જાણુએ ઘણા માપડાં પથ્થુ પડ્યા છે. આ માપડાં એટલા બધાં મોટા છે કે એમાં માણસ બેસુ હોય તો પથ્થુ દેખાય નહિ આમલીના ઝાડ પર જૂતની જે જમાત રહે છે તે દિવસે આ માપડામાં સંતાઇ જાય છે ને રાત્રે ખીખીયાટા કરતી જાણુ નીકળે છે, મિસરાની લુચ્ચીએ અમને બધી વાત કરી હતી- મરતાં પહેલાં.

ઉનાળાના દિવસોમાં લુચ્ચી અમને બધાને ધરને ઉપરને મજસે લઇ જતી અને વાર્તાઓ કહેતી. જૂત-પ્રેતની વાર્તામાં એ કહેતી કે આપણા રાજની મોટી રાણી પણ જૂત થઈ હતી એ કાંઈને સંતાવતી નહિ પણ બધાં ઉપર પ્રેમ રાખતી.

‘પથ્થુ મોટી રાણી કેમ કરતાં મરી ગઈ?’ અમે પૂછતા, ત્યારે લુચ્ચી ઉત્તર આપતી ‘એ બિયા-રિને એની રોડપે ઝેર આપ્યું તું.’ ‘ઝેર શા માટે આપ્યું?’ એમ કિંટપ્પા પૂછતો. એનો પણ લુચ્ચી તરફથી એને ઉત્તર મળી રહેતો. ‘પથ્થુ એ એવા બોલકોના હોના કે એક પછી એક પ્રશ્નો પૂછવા કરતો છતાં લુચ્ચી કદી ચીડાતી નહિ. અને આખી વાત ધીમે ધીમે કહી દેતી.

‘તો તું એ મોટી રાણી આ આમલીના ઝાડમાં રહે છે?’ રગડુએ પૂછ્યું. લુચ્ચીએ ઉત્તર આપ્યો : ‘ના રે, ના; એ તો મહેનની બાજુમાં એક બીજુ ઝાડ છે ને, ત્યાં રહે છે. અને પોતાના નાનાં જામકોને રોજ ચાંદીના વાટામાં આપાનું આપી જાય છે.’

મોટી રાણીની આ વાર્તા અમને બહુ જ ગમતી. લુચ્ચી જમીન પર સૂતી સૂતી અમને આ વાર્તાં છટાદાર રીતે કહેતી. અમે એના પેટ પર આગોટતા આગોટનાં આ વાર્તાં સામગતાં. એનું પેટ એવું સુવાસુ હતું-જનું જાણુએ નવો તકિયો.

આ જુલિયા ઝાડ અને અમારી ખડખડી
 વચ્ચે બીજા ત્રણ મકાનો છે, એક ફૂલો છે, પાંચે
 શાકભાજીની વાડી છે, ફૂલો એટલે બધા બિડો છે
 કે એનું પાણી દેખાતું જ નથી આ અધારિયો
 ફૂલો અને જુલિયા ઝાડને નાનપણથી ભાષબધી છે

અજવાળી રાતે આ આમલીનું ઝાડ માથુસ
 ખાકિ રાક્ષસનો આકાર ધારણ કરે છે મોટું મોટું
 નાક મોટી મોટી મૂઠો, અજગર જેવું બિધાકુ મો,
 આગ વરસતી હોય તેવી લાલચોળ આખો આ
 બધું જોઈને અમને એવી બીક લાગતી કે સમી સાંજે
 અમે ખડખડ બિધાસતા જ નહિ જૂતની બીકથી
 રાતમાં અમને તરસ લાગી હોય તો પશુ પાણી
 પીવા બિઠતા નહિ ચારેફાર જૂતના પગરવ જેવી
 નિસ્તબ્ધતા ધૂમ્રા કરતી માત્ર હિપ્પે માને સુતેલા
 મોટીમાના નસકોરા અમને સ્વભાષતા

મોટીમા બહુ ભલા હતાં નવરા પડે એટલે
 મહાભારતમાંથી પ્રથમ વાર્તા સંભળાવતા એક
 દિવસ તોફાની રંગુએ પૂછી નાખ્યું, 'હે, મોટીમા,
 કુતી પરણી નહેતી તો પછી કણ'તો જન્મ શી
 રીતે થયો?' આ સામળીને મોટીમા જરા બમ
 થયા પશુ પછી ઉસી પડ્યા બાપુજીએ આ વાત
 સાંભળી તારે એમને પશુ ખૂબ જ ઉત્તર આપ્યું
 લગ્ન પશુ વાલણ મંજરા માજલાં ઉસી હતી-
 પશુ મોગવા જેવુંસુ તો નહેતી જ હમી શા મટે
 નો-નોથી નહોતી ઉસી તેનું કારણ હું અણી
 શક્યો નહિ

એક દિવસ મેં લગ્નને પૂછ્યું 'તું પશુ
 નથી પરણી ખરું?' લગ્નને ઉત્તર આપ્યો 'કાલ
 કહે છે હું નથી પરણી? એ રહ્યો મારો વર,
 રંગુનમાં રહે છે'

લગ્નથી આટલું ઝટપટ બેલામ તે બહુ
 પશુ ચોતે ન બોલી હોત તો સારું હતું એમ તેની
 ફિક્કી આંખોમાંથી જણ્યું આપ્યું

શાકભાજીની વાડીમાં એક ફૂલો હતો હું
 અને રંગુ ત્યાં નહોતો રહ્યો હતો-એટલામા લગ્ન
 ની કારણે ચીસ અમારે કાને અલકાઈ- 'દોડો રે

દોડો, મને આ ચાંડાલે મારી નાખી' ચીસ સાંભળી
 અમે નાહવાનું પડતું મૂકીને દોડ્યા. બાપુજી પપ
 દોડતા દોડતા આવી પહોંચ્યા લગ્નને એના ઘરની
 આસરીમાં બેસી પડી હતી, એના માથામાંથી
 લોહી વહેતું હતું હોઠને ચીરીને દાંત બહાર નીકળી
 ગયા હતા લોહી જમા થઈ ગયા પાંચે રીંગોએ કહ્યું
 કે લગ્નની વર ગઈ રાતે રંગુનથી અહીં આવ્યો
 હતો એણે જ લગ્નની આવી હાલત કરી હોવી
 જોઈએ લગ્નને મારીને એ બદમાશ ભાગી ગયો
 લાગે છે

'ભાગીને જશે ક્યાં? પોલીસના હાથમાંથી
 છટકવું સહેલું નથી-' બાપુજી જોર જોરથી બોલતા
 હતા

'એ તો બહુ યથ રહેશે, પશુ લગ્નને
 આપણે સરકારી હસ્તિપતાલમાં લઈ જઈએ'

બેસી લગ્નને જેમ તેમ બિચકીને સી
 સરકારી હસ્તિપતાલને રસ્તે જવા લાગ્યા રસ્તામાં
 પેલું જુલિયા આમલીનું ઝાડ આપ્યું ઝાડની ઘટા
 દાર છાયા લગ્નની તો પર પડી ત્યારે કાણ જાણે
 કેમ પશુ એની આગે ખુશી ગઈ અને ફરીવાર
 બેસી અવસ્થામાં પશુ એનાથી ચીસ પડાઈ ગઈ

લોહી દિવસ પછી લગ્ન હસ્તિપતાલેથી
 ખાલી થેર આવી થઈ એના મોમાં એક પશુ દાંત
 રહ્યો નહોતો મોટીમાની જેમ એનું અપ્પુ ચીર
 કાપવા જેવું થઈ ગયું હતું બાપુજીએ એને સ્થમ
 ભરી કે 'હમણું તું તારે થેર રહેલા જઈય નહિ,
 અમારે ત્યાં જ રહેને જગ્યા પુકડા છે એક ખુશમાં
 તને સૂતા-મેસ ઘનો બે દોસ્ટ કરી આપીશું-' પશુ
 લગ્નની માની નહિ એ પોતાનું ઘર બિધાઈને રહી

લગ્નની ચીર વળ્યું એટલે પાછી એ કામ
 પર આવવામાંથી પસંદગે એ અમને મોટી રાગીની
 વાર્તા નહોતી કહેતી મૂકી મૂકી કામ કરીને ચાવી
 જતી હો, રસ્તામાં અમારે પેલું આમલીનું ઝાડ
 આવે ત્યારે એને નજર કરવાનું ચૂકતી નહિ એને
 ચહેરા ફિક્કો પડી ગયો હતો આંખની કાજીએ તેજ
 વિનાની ધોળી પૂળી જેવી થઈ ગઈ હતી બાપુજી

કહેતા 'લગ્નની, તું જુલુ' શા માટે રાધે છે ? અહીં જ જમી છે, અને સુવાતું પણ અહીં જ રાખ. તારા વરને પકડવા માટે મોલીસ આશય પાતાળ એક કરી રહી છે, જરૂર પકડાશે, પણ એ ન પકડાય ત્યાં સુધી ઘરમા એકતુ રહેવું સારું નહિ'

લગ્નની કહેતી 'એ પકડાશે નહિ. મારો જીવ લઇને જ જ પગે નાતે આમલીના ઝાડ પર આવીને એ સતાઇ જાય છે' બાપુજી કહેતા: 'તું વહેમથી ઘેરાઇ ગઇ છે લગ્નની, પોનીસ એનો પાછળ પડી છે, એ અહીં નહિ આવી શકે.'

'નહિ આવે શું ? આવી જ ગયો છે. આમ લીના ઝાડ પરથી કુ ધણીવાર એને દાત કચકચાવતો જોઉં છું એના દાત એટલા બધા મોટા છે કે એક દિવસ મને ટોપરાના કઠકાની જેમ એ ચાવી જશે.'

બાપુજી લગ્નનીને ચિત્તમ્મ મનીને વેદાન્તકૃત્ હસી પડતા પણ લગ્નનીની આ વાતથી અમને તો એવી બીક લાગતી કે દિવસે પણ અમે આમલીના ઝાડ તરફ જોવાની હિમત કરી શકતા નહિ.

એક દિવસ વહેલી સવારે ૨ ગડું 'મારાથી વહેલો જગ્યો જોરડાર્યા અજવાળું' આવે તો માટે એણે બારી બિઘાડી-અચાનક તેની દિદિ આમલીના ઝાડ પર પડી અને એનાથી ચીસ નખાઇ ઘઉં: 'જૂત - જૂત -'

એની ચીસથી કુ જમી ગયો. અમે ઘરઘરને શરીરેઆપો ફાડીને જોઈું તો આમલીની બેઝાળીએની વચ્ચે, ગળે કુ સો પાછને લગ્નની લટપટ રહી હતી-આમલીના મોટા કાતરાની જેમ, નિર્નય, નિર્મોહ, નિર્મોહ, નિર્મોહ.

(ગુજરાતી ભાષાતર)

*

આપણે ભણેલા રહ્યા !

અનકારિક જીવન એ આજના જીવનની મોટામાં મોટી ને છેલ્લામાં-છેલ્લી મહાન ગોથ છે ! 'શિક્ષક' દેખાતાના જેટલા પ્રત્યક્ષ આજના જીવનને આકર્ષે છે, એટલા જીવનના થવા માટેના પ્રત્યક્ષ એમને મોહિની લગાડી દેવા એવું અચુવામાં નથી કદાચ કોઈએ એ તરફ નજર આપ્યું હશે, પણ એનાઓની સખ્યા અહીં કંઈ મજબૂતીમાં નથી નિરાસ પ્રત્યે જે આઈ રહેલાની દમોદા એકલ દરીન છે કે 'ત્યાગી થઈને તમે પશ્ચરના મુશ્કેલીઓની અવગેહના કરો છો' વગેરે

વગુન અહીં ત્યાગનો પ્રશ્ન નથી જીવન તરીકે જીવવા માટે જે વિચારની આપજીઆ જરૂર છે તેને આમ અકાગે વેગાઈ જતો અપકાવવા માટે શા ઉપાયો વેવા તેનો તણજો માત્ર અહીં આપ્યો છે

આપણે નમણાં પિછાનીએ જીએ, શારીરિક નમણાંને પણ આનંદિક નમણાંને પિછાનવાનો વાન આપણે કદી કર્યો છે ? કલ્પનામાં આવેલી કોઈ વગુને વિચારોમાં વળી વેરી એ એક વાન છે ને એ વસ્તુને આધારે જીવનને વગકારી મૂકી એ બીજી વાન છે આ બીજી વાનમાં કાલ્પનિક જીવન જીવનાગની સારકારિક ભાવનાની ગણનો પ્રશ્ન છે અન્ય વખતમાં આપણે જેને 'ટક'થી આગળના દના તેને હવે 'સિદ્ધાંત'ના રાગા નામથી આગળીએ જીએ આપણે ભજેના રહ્યા એટલે સિદ્ધાંતની, સાધનાની અને ભાવનામિદિની વાતો બધા આવે ત્યાં શાક અમાગના દોહાએ તેમ કડી નાખીએ જીએ, કાલ્પ કે આપણે તો ખૂન ભજેતા ગયા !

આપના સમ્બંધી માનુષ્યોની એક કુટુંબ દુઃસ્થિતિને માટે નોંધવો આવશે કે આ બાબતોમાં રહેલી બધી વસ્તુઓ પામે છે એ કુટુંબી જીવનના સંસ્કારોમાં જોડાઈ પડી પડી છે. કોઈ જાતે કેમ, એ કુટુંબ તરફ નિરંતર થવા પડી પડી જતો છે એને પાપાની પાપાની મોટી-છોટી સાચીએ એક મોટી સમસ્યા માનુષ્યોને પડી જાય છે. એ કુટુંબ નામ છે 'અસરકારી પ્રત્યેક દોષ'.

સત્તા નગણ્યને ક્યારે, તરંગોની ગતિમાં છે, જે કુટુંબને તરંગોડે તેમ 'સમ્બંધી પ્રત્યે' અસરકારી પ્રત્યે નિરંતરમાં બધું સમજે છે. 'અત્યંતે અસરકારી પાપ છે. એક નાનો દોષ ત્યારે આરાધ્યમાં દાહીમાં મેં એ દાહીમાં સાબળું દોષ, પડી જાય છે. એના પાપ છે. એના પાપોમાં 'તેમને બધું નીચ છે' એટલા સારા સિવાય વધારે વિવેચનથી ક્યારે થતો નહિ અને ક્યારે છે કે જે કંઈક વધારે સમજાયે તેના નોંધોમાં મૂકી દાહી માને ગમશેની જેનું પડી તેથી કંઈ દાહીમાં ફળિયું વાગનારી ગોમતી સાથે આંખોને મેળી વાતો કરતો એટલી જાણ તે અને અત્યારે પડી નથી.

'અથવા મસાલેદારની ફેરી કરનાર મેં માને તમે ગોમતી-મથુરાની વાતો ક્યારેક પૂછી છે ? મથુરા તીર્થધાન કે ગોમતીના પ્રવચનમાં વિશેષ આપણી દૃષ્ટિમાં અવશ્ય જણાતા એ ફેરિયાને એક દિવસ જરૂર પૂછી જો ! ત્યાં તીર્થધાનની રસપૂર્ણ માહિતી કોઈ પડ્યાનમાં પડી એટલા રસથી નહિ વર્ણવે ! આપણે જેને અસરકારી કે અજાણી માનીએ છીએ એ વધારા નિર્દોષ જીવન પ્રસંગો સાબળવાની તક આપણે કદી ન જ શકાવી જોઈએ એની ભાષા કદાચ આપણા જેવી 'કવિતામાં' નહિ હોય પણ અનુભવ જરૂર વિશાળ અને પ્રેરક હશે.

આજે જ-સાન દિવસ થયા અમારા વાસન માનવીની જીવનમાં દોહરી લખી સાચરેથી

પિયર આવી દત્તી લખીની ઉમર સના રાંધી વધારે નહિ મેળ. પડી કળ્યાની માનવિયાને તેને ચોંટી રહે પડી દોહરી દત્તી પડી પડી વડી થયા દત્તી જા લખીમાં રી મદત મળીરતા નોંધી આવી કે નોંધી કળી કળી પડી પડી તેનો અભિયાન રાજ્ય કળ્યાની માને વડે રાજ્ય પ્રમુખ થયા દત્તો.

લખીનું સામન માનવિયા ઉપર, એટલે આવી ત્યારે કાઢીયામાં કળી છે તેમ 'સાનોના માન' બરી લખી માનવિયા પેનરો, તેનું મોં દર્શાવે, વારેતર, કોસના દીકરા અને પાદરવા પાના કરેના પામિયાને દળાઈ ગયેના પતિદાસ તેની ભાષામાં કોઈ અન્ય વિવેચનની જેમ મોટી જતી તેની જાહેર મસ્તી છે, એમ એની માંએ મને નોંધવારે કળેડું અને સાથે પામેરેડું કે આવી લખીમાં કોઈનું કુખ તેનું ન જાય એને તો રૂઝ આરે ! એ જાનમાં રજૂ દોષ કે ન દોષ પડી એક પામિયાના સન કરના મે એની આખમાં ગમવિયા નહિ દત્તો ! એની જાન મે મીડી પ્રકૃતિ તેમજ રોગમાં પ્રમદી ગયેડું બોળપડી જોનાર પ્રત્યેકની નાજરમાં રહેના તરી આપના.

જીવનમાં રાજ્ય કળી દત્તો એને લખીમાં કોઈ કોઈ પડી એના જીવનમાં પ્રમાણ પથરા ! દત્તો એમ મે અનુભવ કરેડું એમાં જીવન નહિ લખીના અભાવમાં મને કવિતા જેવું કંઈક લખી એ મોનની દોષ કે મૂળી મેળી દોષ પડી દોષપરથી રિમત ક્યારેક સૂકાનું નહિ એ રિમતને જીવે એના અભાવનું માધુર્ય માનવો સાસરિયામાં એને મુખ છે કે કુખ, મરીમી છે કે તરંગી, વર બુદ્ધિમાં છે કે પેનરો-એવી પ્રત્યેક સસાની પુનઃ વાનગીમાં અમારે ક્યારેક થતી નહિ.

એ કે મો સાહિત્યમાં માણસો સિવાય જીવનની વાતો ઉપર જોઈએ તેવા રસ નહિ, જાન

લખીમાં કોઈ નવી સાહિત્ય દષ્ટિ જાગૃતી હોય તેમ મને તારતુ એટલે લખી માત્રુ મજુ-અમલપચે પણ પ્રેન્સારથાન મની ગઈ ને કે એને એ બામનની કરી ગતાગમ નોતી પણ મારે એનું કાણુ છનું છનું પણ સ્તીકારતુ જોઈએ

ગામગના છવન પ્રત્યે લખીની મમતા ત્યાના બીજ કોઈપણ મુશ્કિન માણસ કરના વધારે હતી. ઝાડ જાને પિઝને, ફૂલે ફૂળના નામ મજુ, પખીએ પખીના કંઠ પારખે, ગામના પાદરમા નચિત મને જોમેના એક ઢૂંકા પીપળાના ચમત્કારની વાતો નાખ વાર કરી હશે. એ કહેતી કે 'એમાસામા તમને અહીં મેરધનુબ્ય દેખાય છે કે નહીં ? તમ એજ ધનુબ્ય હાગે રાનથુને છત્તા એમેના અને પેના વાહળામા ફડાકા થાય છે તે તો સામગ્રો છે ને ? એ નધા રામ-રાવણુ યુદ્ધના એ ધાણુ છે !' મને થતુ કે લખી આ બધુ કોતી પામેથી સીપી લારી હશે ?

જમરા વખતે પણ એના ગામગની તાલ હવા, વનરપતિ, શાક, ફળફૂલ, અનાજ વગેરે શબ્દો સ્તીનેથી હાજરગણુ અગિયાના નથુવે કહે છે કે આ તમારા આતુ ? અમારે ત્યાં એક એક આતુ અહીં અહીં ગેરનું થાય અને આ રોતી મે વ્હાડુ લાગે છે ! અમારા જુઝારનો રોતો તો તમે જુઓ ! અહીંના પાળી પગુ કેસ ગદા ! મને થાય છે કે આલો ખોરાક, આતુ પાળી, આરી બેજવાળી હસ વગેરેમા તમે કેમ તી શકો છો ?

એના ગામમા એક રખત ધર્મીક પ જેતુ કંઈ થયેનું તેમા એક બર્જરિન મદિર, એ વાડરીના માગીના ઘર અને કોઈ કની બીતો તૂટી પડ્યા નથીએ ઉપરની વાત કહી અને પગે ઉમેયું કે અમારા ગામને નાગદેરનો શાપ છે એક દિવસ આખુ ગ્રામ 'દટખૂંચો પડયું' જેટલું થઈ જશે પણ અમે રમ્મો વસનવેડ ધરી શાતુ મ 'નાગી નાખતુ છે, છતાં આરામનાવો કોઈ કોઈના અન્યા કરે છે એમે તેવો તોય નાગદેરનો શાપ !'

લખીએ ઉમરગમ કલાનુ નામ સામગેતુ નહિ પણ દુ અને સરોજગડેન સિદ્ધ કે ચિત્તની

વાત કરના દોષએ ત્યારે એ ધ્યાનપૂર્વક સામગે ને વાનના અતભાગને મરામત યાદ તાપી વ્યે એક દિવસ અમારી ચાતુ વાતચીતમા એણે પોતાના મકોશ બૂધ્યા તે બોલી 'તમે મદિરની મુર્તિઓની વાત કરો છો ને ! હાઈ, એવુ એવુ તો મને પૂછતા રહો ! અમારા ગામના કુસમાથી ગયે વડે દતાત્રયની મુર્તિ નીકળેતી દત્તાત્રયની ચાત તો તમે સામગી હતો ? અનસથાને પેટે જલ્લા, નિજી અને મહેશ્વને અસતાર લેવો પડ્યો, એ દત્તાત્રય કહેવાયા ત્રણ મુખરાગી એ મુર્તિમાંથી એક તન જેટલો ભાગ પણ ખડિત નથી થયો. એની કોતરણી એની ખારીક તથા કોમળ છે કે જોનાગને એનું આકર્ષણ છૂટે નહિ પણ એ મુર્તિની ગ્યાપના કયા કરી એ માટે પ્રથ જોમો થયો કેટલાક શ્રીમ તો નંતુ મદિર બધારી આપરા તૈયાર થયા પણ બ્રાહ્મણોએ એમનું માન્યુ નહિ છેવટે એક જૂની દરી તોધી કાઢી. પદરમે વડે પહેનાની એ દેરીના બીતોમાંથી ચૂનો ખરી ગયો છે પગથિયા ઘસાઇને છીપર જેવા બની ગયા છે અને કેમકે કેકાએ પથરા ખડિત પાણુ થયા છે છતાં એના કમાડ અને છુમ્મનની કાનરણી અત્યારે જ તૈયાર કર્યા હોય તેવા તામ્ર લાગે છે બ્રાહ્મણોએ એ દેરી પસંદ કરી અને તેમા મુર્તિને પથરાતી. તમે જોને કના કરો છો તેવુ જ કંઈ બ્રાહ્મણોને પેની દેરીમાંથી મરતુ હશે ખર કે ?

લખીની ચાત સાચી હતી જૂના રથાપત્યને સરી રાખવાનો જ એ બ્રાહ્મણોએ વિચાર કયો હતો આરા ક્રેનાપ મદિરો નાના ગામગઓમા છૂગાળવા જેવામા આવે છે પણ મણીના તીર્થો સિવાય આપણા કયાશયુઓને તે નોંધ કરવાની જોના નથી આવતુ એક મદિર વાકાનેગતી પાખમા આવેલા ચયામ ઘરની 'સાબની રાગા દુરા ગામમા મારા જેવામા આવેતુ મદિરના પગથિયા આગળ નારેશ્વરથી ખડિત થયેનો એક પથરનો દાંથી જોમે ગામ્પેડે મદિરની પગીન પગના વેખ ઉપરથી તથા સામગવા પ્રથાને લગભગ નારમો વડે આ નાનકડા મદિર પરથી ઘસાઇને ચાલ્યા ગયા છે. મુર્તિઓ અને કોનાનુની જોના આ મદિર બુદ્ધના

નખનનું હજો ગેમ માનવાને કારણ મંગે છે ધર્મ
ઝનૂની મુસનમાનોના હસકરે તેનો આગળના ભાગનો
તથા ધુમ્મ પર્ની જ ચાઇનો ભાગી બુકો કરી
ના મો તેમ જ મૂર્તિઓની પણ એની જ રિયતિ
કરી છે

તે પછી એ મદિર બાંધણોના હાથમા આ યુ
અને તેઓએ બુદ્ધની મૂર્તિઓના કક્કા ખસેડી ત્યા
શિનસિગની સ્થાપના કરી પણ તેથી ખડિન ચેરી
કનામા તેઓ નનજીવન લાવી શક્યા નથી પાછાનો
ભાગ બાં કરતા આ મદિર ઉજ્જવડ કરતા જરાય
વધારે સાફ નથી લામતુ કલાનો એ ધર્મ છે એક
અન્યાર આશ્રમ પછી નવા જોખામા નવા અવનાર
ડે રહેવાનું એને ગમતુ નથી એ કરતા એના

પૂજકો એ અવશેષોમા એજ રૂપમાં સાચવી રાખે
એ વધારે રૂ છે

લખી કટોતી કે તમને આની વાતો સામગી
અમે છે તેથી હુ જરાય આશ્ચર્ય નહિ પામુ અમારા
આમા મહિને દહારે ત્રણ-ચાર લખી ખે ચનાગઓ
આવે છે જીવું થઈ ગયેલા મદિરો, ભાગી ગયેની
મૂર્તિઓ કે હરિયાગા પર્વતોની રાખર પર પરા વગેરે
અસખ્ય ચિત્રો છાંટી જાય છે છત અમારે ત્યા
તેની કશી કિમત નથી તમે શરેર છોડી ગામગામા
આરી વસો તો ત્યાના માણ્યોને સમજી તમે જેને
'કળા સમૃદ્ધિ ગળો છો તેને બહાર ખેચાઈ જતી
અટકાવવાનો પ્રયત્ન કરી શકાય'

લખીના મોનમા અને કદી રાકા નથી ગી

*

મેઝમ મો ટેસોરીના એક ભાણુનો પ્રસંગ અને યા. આવે છે

એક ભાણુજીકમા હામરેક શિક્ષક-શિક્ષિકાઓનો સમૂહ એમને સામગ્રી ગેકકા થયો હતો
આમની હારમા પદ્ધતી વીસેક વર્ષ મુખીની કયાઓ મેવી હતી રિયા સ્ત્રી-પુરુષના જાતિ
સમજ વિશનો હતો

મેન્ટેમેરી ભાષા કે અર્થને જરાય મર્જિત જનાવ્યા સિવાય શારીરિક જ નધો વિશે ખુદને
ખુદનુ રપખદ શ દોમા સ મોધી રજા હતા પુરુષાની આખો સ્ત્રીઓ તરફ જતી હતીને સ્ત્રીઓની
પુરુષો તરફ

કોઈ કાંઈ હોઈ ઉપર તો ભાણુના કેન્દ્રને ત્રીજે રિમનની રનાસ પણ મેમી મઈ હતી કે યા
ઓ અને શિક્ષિકાઓ મો આડે રૂમાન લખી હાસ્ય મિશ્રિત સરમ છૂટારી રહી હતી

પણ મો ટેમારીની આખો સાવધાન હતી ભાણુ કરના કરતા મો ૧ પર જરાકે રિમન આરી જાય
તો ટ્રેન્ડેડી માધી 'કોમેડી થઈ જવાનો ભય પૂરેપૂરો હતો પણ એમણે કહ્યું જરાકે સિધ્ધન
થયા દીધા વિના પિયને એરી સત્કાષ્ટની વળાક આપો કે રમતિયાળ જાનેતુ આખુ વાતાવરણ
પાણુ શિષ્યજીવી ગભીરના તરફ દોરાઈ ગયુ

*

એક યુવકને મહાન ઝીક તરવેલા સોફ્ટીસ પાસે તત્તજાન શીખવવા માટે રોમન ગર્વનર
શાન ડી ઇડીમે મોકલ્યો સોફ્ટીસને મળ્યા બાદ તે યુવકે નિરર્થક લાગી વાતો કરવા માડી
આમી મોકેટીસે તેને જાણુ યુ મિત્ર તારો પામેથી મેરડી શી લેવી પડશે તેમ તુ તારા ગર્વનર
સાહેબને પત્રગી જણાવ તેનું કારણ મારે શુ લખતુ ? યુવકે પૂછતુ 'કારણ એ જ કે તને
તત્તજાન શીખવવાની શી જેટની લઈશ તેટની જ, તને મૂગા રહેવાની વિદ્યા શીખવવા માટેની
શી લઈશ મોકેટીમે કયુ .

વગર જરૂરે મોનામોન કરતુ તેનું જ દ્વણુરૂપ છે જેટનું જરૂર દોષ ત્યારે મોન રખતુ
વડીનો, યુરુ તથા ઉપરી સમક્ષ વધારે પડતુ મોનતુ તે મુખાઈ કહેવાય -ટો શાન આમીન

મોઢે સુધી સૂઈ રહેવાની મળ ઓર છે

સુનિરુપમાર મધિરા કર ભટ્ટ

કવિશ્રી લલિતભાઈ ગાયુ' છે કે "ક્યાં છે મજા, ક્યાં છે મજા કહે તું મુસાફર ખડકના." જો એમણે એ ગાયુ' ન હોત અને દુનિયાભરની સફર કરી આવેલ કોઈ મુસાફરની સખામાં ગયા હોત તો તેમણે સનાહ કર્યો હોત કે, "ભાઈ મુસાફર તમે આખી દુનિયા ખૂદી વળ્યા, તમે પહોંચો જોવા હશે, નહીં જો. જોઈ હશે, મોટા જલધોધ જોવા હશે, જલધમના અગ્નિશીખો જોઈ હશે, તે માનું છું, તે જ પ્રમાણે તમે જાત અનુભવથી મારમોરોગે અમુક કે ગાગલ માડમની સામુદ્રધૂની, કામરચાટકાનું ચહેરું, કે પેદા-તાલાવલાનો પહોંચ ક્યાં આવ્યા છે-ક્યાં છે-તે જાણ્યું હશે તો મને કહી શકશો કે મળ ક્યાં છે ?

અને આવો કોઈ જાનાવ જાન્યો ન હોવાને છીએ, આગળ શું જાણ્યું હશે તેની કલ્પના કરીને આગળ ચાલવાનું રહ્યું તેણે કહ્યું કયું હોત કે મળ અમુક ચહેરામાં અમુક કોણે છે અથવા તેથી જીલકું એમ કયું હોય કે મળ ક્યાં છે તે હું જાણ્યો નથી

એટલે કવિએ એ જે પ્રશ્ન કર્યો છે તેમાં બીજો પ્રશ્ન આપણા તરફથી પણ ઉમેરવાનો રહે છે કે કે મળ શું છે ? આમ આપણી આગળ બે પ્રશ્નો રજૂ થયા છે. પહેલો કે મળ ક્યાં છે અને બીજો કે મળ શું છે ?

એક મત એવો છે કે મળ સર્વત્ર છે. જેમ હવા આખી સંપ્રિતે વ્યાપીને રહેતી છે તેમ મળ પણ સર્વત્ર રહેતી છે. જેમ હવાને આપણે જોઈ શકતા નથી પણ અનુભવી શકીએ છીએ. જેમ હવા વિના પ્રાણી ગ્રામગાઈ જાવ છે તેમ મળ વિના પણ ગ્રામગાઈ જાવ છે. બીજો મત તદ્દન ઉલટો છે કે જે કહે છે કે આ સસાર કેવળ દુઃખથી ભરેલો છે અને મળ ક્યાં છે જ નહીં. આમ હોવાથી મળની ઇશ્વર સાથે સરખામણી થઈ શકે

તેવું છે કેમકે ઇશ્વર વિશે પણ બે મતો પ્રચલિત છે. એક કે ઇશ્વર સર્વવ્યાપક છે અને બીજો તેથી તદ્દન ઉલટો કે ઇશ્વર ક્યાં છે જ નહીં.

જો મળ કોઈ પ્રકારની કવિતા હોય તો તેને સ્વાનુભવ રસિક વર્ગમાં જ મૂકવી પડે. એટલે કે જૂદા જૂદા માણસોની મળ જૂદી જૂદી જાતની હોય છે. મળ શબ્દનો સ્પષ્ટ ઉદ્દેશ્ય ક્યાં વિના આ વાત ઘણાએ માન્યમાં, ગીતમાં, ભજનમાં, બોધ વચનમાં, ઉદ્દેશમાં, વ્યાખ્યાનમાં વગેરે વગેરે રીતે કહેવી છે. અથવા બીજી રીતે કહીએ તો એકને મન મળ તે બીજાને મન સળ પણ હોઈ શકે.

મારા મિત્ર મનસુખરામ એક દિવસ દર-ખાસ્ત લાખના કે કહે રમ છે એટલે આને સંકળની ગાડીમાં તળાજા જઈ સવારના ટેકરી ચઢી તેના ઉપરથી સુરેશ્વ જોવા અને મળ કશી ચાર-પાંચ મિત્રો તૈયાર થયા જ્યાં નેવારી કરીને ઉપડ્યા અને મોઢેથી તલાજ પહોંચ્યા. અને સૂઈ ગયા. મનસુખ-રામે બધાને પાંચ વાગ્યે જમાડ્યા અને બધા તળા-જાની ટેકરી ચઢ્યા. નીકળ્યાં માનીતાં બહારને. પ્રવેશ થવાનો હોય તેની બધાં જેમ આગુરતાથી રાહ જોઈ રહે, તાજિયા નીકળવાના હોય તે ક્યારે પહેલાં દેખાવ તે માટે જેમ લોકો ઉદ્દ્યોત બની રહે કે જાલુર કોષણીમાંથી બિદાઈ કાઢવાનો હોય ત્યારે તે ક્યારે નીકળશે તે માટે નવા ઉત્સુક બની રહે તેમ આ મિત્રો સૂઈને જોઈ માટે ઉત્સુક બની રહ્યા. અને ઉંડેને સૂઈ જાગ્યા અને મિત્રોએ જોયો પણ ખરો, ને જોને પાછા ફર્યા પાછા ફર્યા ત્યારે તાપ અને શાકથી ત્રસેલા હતા તેમાં રસોઈ માટે મોઢવણ કરી. જ્યાં જગ્યા અને બે વાગે તાપમાં સ્ટેશને પહોંચી ગાડીમાં બેઠી ૭ વાગે પાછા આવી ગયા, પણ તેમના ચહેરા ઉપર ઉત્સાહ નહોતો તેમ શું અણુમનું હતું તે કોઈ જાણી શકતું નહોતું. ઉલટ એક બાજબે આતરિક ઉકાઠને વાયા આવી. જો

ફક્ત મર્ષ જ નોવાનો હતો. તો તે માટે આટલે બધે દૂર જઈ ટેકરી ચઢીને હોરાન થવાની શી જરૂર હતી ! તે તો આપણા ધર્મમાંથી પણ દેખાય છે અને રોજ દેખાય છે. મતલબ કે તે ભાઈઓના મળવના ખાસો અમારા ખાસોથી તદ્દન ઉલટા હતા. આપણે ત્યાં એ અનુભવ સામાન્ય છે કે જૂનાનાં ભાગ્યમાં ક્યાં હોય ત્યારે કાંધાના કેમ ના ક્યાં અને બટારાનાં ક્યાં હોય ત્યારે રતાણુના કેમ ના ક્યાં તેવા વિશેષ ના સૂચો હમેશા જાળવતા રહે છે એટલે જ સસ્તુના કાશુ છે કે “ મિન રુચિર્હિ લોક જો કે ન સ્તુનામાં ન કહેવાયું હોય તો પણ આપણે તે વાત અનુભવથી જાણી શક્યા હેત.

માણસ-ખાસ કરીને તે માણસ-કે જેણે મોજબજાઈ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો હોય તે એ નિશ્ચયને સફળ કરવા કેવા ઉપાયો લેશે તે નક્કીપણે કહી શકાતું નથી. જો કે નક્કીપણે કહી શકાય કે દરેકના રસ્તા જુદા હોય અને કેટલાક રસ્તા રસ્તા એક નોબતરી વિરુદ્ધ હશે મળ બેગવવની વૃત્તિ માણસ માત્રમાં સામાન્ય હોવા છતાં અને રરજાવ તેમજ મળના પ્રમાર જિ ન હોવાથી એકની મળ તે બીજાની સળ જેવું પણ બની શકે છે. ખોરાકની જાગતમાં આ પ્રમાર-લિનનના હાથે દર્શાવે મળી આવે તે રવાનાવિક છે કેમ કે દરેક માણસ સરાકરી બે વાર ખોરાક લે છે, અને કેવાક બેધી પણ વધારે વાર લે છે. વળી જ્યારથી મોગાકના કાચા માલ ઉપર નિયમશુ આબુધું છે ત્યારથી ખોરાકના અહારમાં વખત જાય છે તે કરતા ઘણે વધારે વખત ખોરાક વિરોના વિચારમાં જાય છે. એટલું જ નહીં પણ એક લેખકે જેડું પેટ બચડેલું હશે તેણે તો ત્યાં સુધી કહ્યું છે કે બોજનની વૃત્તિમાં જે મળ હશે તેના કરતાં ઘણી વધારે મળ તેની વૃદ્ધિમાં રહેલી છે. વળી તવે તો વીંછીએ હોટલો રેસ્ટોરા, ઉપહાર ગૃહો સહ્યામાં જેટલા વખા છે તેટલા જ વૈવિધ્યમાં પણ વખા છે, તેથી કોઈ ગાર્દિયા, ભજિયા, કચોરી પસંદ કરશે તો કોઈ મરાઠી ખાણાવળમાં શકરપાણે અને પાતળા ભાજી પસંદ કરશે, કોઈ ઉડીપીનાં પડલી દોસા

પસંદ કરશે તો કોઈ રેકીમાંની પાણીપૂરી પસંદ કરશે, કોઈ રોલાપૂરી ભેળ પસંદ કરશે, તો કોઈ ફરાગી દોઝા પસંદ કરશે ત્યાં સુધી તો દીક પણ થોડા ભાગના લોકો એવા હોય કે જેઓ ખીખજે પસંદ કરેલી વસ્તુઓને નાપસંદ કરે. કેરીની વાત કરીએ તો કોઈને ગળી કેરી ભાવે તો કોઈને જરા ખાટી કેરી ભાવે આપણે ત્યાં પરદેશ ખેડનારા એવા લોકો પણ પાયા છે કે જેમને મહાપ્રજેશ્વરનાં સ્ટ્રોબેરી કે બગાજનાં લીચી કરતાં રજુનું દુરિયન, જે દુર્મંધનો રાજ્ય ગણાય તે વધારે ભાવે.

અટરસના પ્રદેશમાંથી દૂર જતા સહીતમાં કોઈને ચાઓષ સહીત, તો કોઈને સુગમ સહીત, તો કોઈને ભજન ગમે ત્યાં સુધી તો દીક પણ કેટલાકને બેસાસુરે ગવાતા અવાજો વધારે ગમે. વનમાં પ્રવાસ કરતા વટેમાર્ગીઓ વૈધી કેટલાક એવા પણ હોય કે જેને ચકુલ કે ભુલભુલ, કે કૃષિલ ધોતાના અવાજ કરતાં કોનર મગડાના અવાજો વધારે ગમે.

કેટલાક હિંદના વિદ્યાર્થીઓ લડનમાં એક રુચો રહેતા હતા એક રત્નનાં નિમે નેચો સહીત એવું નક્કી કર્યું કે દરેક જૂદા જૂદા જાત, કોઈ સરુષ કે જાહેર જગ્યાને અભ્યાસ કરવો આ પ્રમાણે તેઓએ કર્યું અને ખીજ દિવસે દરેક શુ કર્યું તે બધા કહેવા લાગ્યા. કોઈએ પ્રિટિય મુજિબમમાં વખત ગાળેલો તો કોઈ સાવચેરીમાં ગયન કોઈ દક્ષિણ રુચેરમાં ગયેલો તો કોઈ નદી કિનારે સહેલમાં ગયેલો એક બાઈને પૂછતાં તેમણે કહ્યું કે તેમણે તેમનો દિવસ પ્રાણીગમમાં જાળવેલો. સાથે ગયેલો તે સંલગીને મિત્રોનાં ચૂપકોદી જવાઈ ગઈ ઉચ્ચ શિક્ષણને અભ્યાસ કરનાર લોકો વચ્ચે પ્રાયગિક સાળાની રુચને આ રોખ જાણી તેઓ જાણે દિગ્મુદ બની ગયા. શાંતિનો જાગ કરી એક મિત્રે પૂછ્યું “અને પછી જાળવરોને કેવી મળ પડી ?”

અરુ, તે આડીવાત થઈ મૂલ વાત તો મળ વિરો અને લાગે છે કે કવિઓએ આ

સવાનને નડામે યુવરી નાખ્યો છે. જેમાં મળ છે જ નહીં, અથવા હોઈ જ ન શકે તેવી વાતોમાં મળ છે એવું તેમણે જ આપણા મન ઉપર ઠંસાવ્યું છે. હવે આ કોયલની જ વાત લો. કોયલ જે અવાજ કરે છે તે નેવો દિવસે કરે તેવો જ રાત્રિએ કરે છે. અને બધી કોયલો એક સરખો જ અવાજ કરે છે. અને અવાજ તો ખીજ પક્ષીઓ અને જનાવરો પણ કરે છે તેમાંથી એક ફક્ત કોયલને સાલવા મધ્યરાત્રિ નુધી ઉઘરેલા શા માટે કરવો જોઈએ. ઘણા લોકો મુઠાવરામાં હાજરી આપે છે. અને દુમારા, દુમારા કરીને રાતના બે ત્રણ વગાડે જ પછી એ લોકો અપડાતા ટીઆતા ઘેર પહોંચે છે અને જાહેર કરે છે કે મુઠાવરો ખૂબ જાણ્યો હતો અમને ખૂબ મળ પડી, તે કદાચ હશે પણ ઉઘરેલા થયો તેનું શું ?

ઉપરથી દેખાય છે કે જગતમાં બે પ્રકારના માણસો હોય, એક નિદ્રા કરતાં જાગરણને પસંદ કરનારા અને ખીજ જાગરણ કરતાં બીજાને પસંદ કરનારા. મારે પોતાનું વનણ આ ખીજ પ્રકારના માણસોને પસંદ કરવા તરફ છે. રાવણ અને વિભીષણની વચ્ચે તેના ત્રીજા ભાઈ કુલકર્ણની સહિત વિચારણા ગયેલ છે, મારા મતે રામાયણે કુલકર્ણની ઘણી ઉપેક્ષા કરી છે. નરસિંહ મહેતાએ, ‘જગીને જોઈ તો જગત દીસે નહીં બીજામાં અટપટા બંધ બાંસે’ એમ કહીને ખરેખર તો નિદ્રાની જ પ્રશંસા કરી છે. આમ છતાં આપણને કહેવામાં આવે છે કે જે વીર વહેલાં જાગે છે તેમાં ‘જલ શુદ્ધિ જલુ ધન વધે અને સુખમાં રહે સરીર.’ કહેનારા તો કહીને રહી ગયા પણ વહેલાં જાગનારાની વિગત ધ્યાનમાં લેઈ વિચાર કરશે ? ઘણા વિદ્યાર્થીઓ પરીક્ષાના દિવસોમાં રાતના મોડે સુધી વચ્ચે છે અને પાછા વહેલી સવારે જલ જ વહેલાં જાગી વાચવાનું શરૂ કરે છે પરીક્ષામાં અંકો લાંબા વિદ્યાર્થીઓ નાપાસ થાય છે તેનું કારણ મને તો તેમની આ વહેલાં જાગવાની કુટેવ જ લાગે છે.

જીડા ઉતરીને જોતાં વહેલાં સૂનાય, અને વહેલાં ઉઠનારા વર્ષનાં જલ, શુદ્ધિને ધન વધે છે તે

વાત સાચી કે પ્રતીતિકર લાગતી નથી. જો વહેલાં ઉઠવાથી જલ વધતું હોત તો કાવમ સૂનારને બધા ઘટતું જાત અને કુલકર્ણ તદ્દન નિર્બળ હોત. પીજર શો જની મરો હોત અથવા મુચુકુ-દ રાત્રી કાલયવનને જાણી શક્યો નહોત. શુદ્ધિ વધવાની જાગતમાં સ્ત્રીઓનો દાખલો આપણી આગળ છે. સ્ત્રીઓ વરસમાં ઘણીવાર જાગરણ કરે છે. અગાઉ વધારે જાગરણ કરતી હતી કેમકે જૂના વખતના માણસોએ સ્ત્રીની શુદ્ધિ પાનીએ છે એનું વિધાન હતું છે. જે સ્ત્રીઓ શુદ્ધિજળથી આગળ આવે છે તેઓએ જાગરણ કરેલાં ભવ્યાં નથી. ધનનો પ્રશ્ન એ આરોગ્યનો નહીં પણ આર્થિક છે. છતાં છાપાનાં હેવાલો અને નવલકથાઓ વાંચતા દેખાય છે કે રાતપાળાં જતા મજૂરો, રાતે સીમતું રક્ષણ કરનારા ખેડૂતો, પોલીસો અને ચોરીવાતો, કાંઈનાં ધન વધ્યાં નથી. જ્યારે મોડે સુધી સૂઈ રહેનારાનાં ધન વધ્યાં ન હોય તો પણ ઘટના તો નથી જ. તેથી ઉલટું નાટકમાં જાગવા જનારાઓ, સીનેમાં જાગનારાઓ વગેરેને એક તો બીજા શ્રાવણી પડે છે અને ઉપર જતાં ટિકિટ, હોટેલ, ટેક્સી વગેરેમાં ધન પણ ગુમાવવું પડે છે, આમ ધન પણ વધતું નથી. જો કે ધનની પોતાની એવી પ્રકૃતિ છે કે બે-કમા પડ્યાં પડ્યાં તે વધ્યાં કરે છે, મતલબ કે જલ, શુદ્ધિ કે ધનની શુદ્ધિને વહેલાં જાગવા સાથે ખાસ સંબંધ નથી.

વહેલાં જાગનારાની મનોદશા સામે મારો મોટો વાલો એ છે કે તેઓ પોતાની જાતને ખીજ કરનાં જોયા ત્રણે છે. માણસ માત્રને સમાન ગણવાના આ જમાનામાં તે માન્યતા બધા બેસતી થતી નથી એમ તો ચોર પોતાને જાગિયારી કરતાં જોયો ગણે છે અને જાગિયારી પોતાને ચોર કરતાં જોયો ગણે છે, તેઓ જાગેને આપણે જૂલખા પડેલા લેખીએ છીએ તેવી જ રીતે આ વહેલાં જાગનારાને પણ જૂલખા પડેલા લેખવા જોઈએ. જેમ ખાખરની ખિસખોલી સાકરનો સ્વાદ જાણી નથી, અને રેશની ગ નહોતું, ત્યારે પણ જાણી નહોતી તેમ આ વહેલાં જાગનારાઓ મોડે સુધી સૂઈ રહેવાની

મળ ભણતા નથી એમ કહેવું પડશે

આખરે તો મોડું અને વહેલું જી મને સાપેક્ષ બાળતો છે. એક માણસ નક્કી કરે કે તે પાંચ વાગે જામશે, બીજો ચાર વાગે, ત્રીજો ત્રણ વાગે, ચોથો બે વાગે, પાંચમો એક વાગે, તો રાતના માત્ર બાર જ કલાક નક્કી ચલેલા હોઈ કમનસીબ તેરમા માણસે એ હરિદ્રાષ્ટમા બાત કેમ લેવા? જ્યારે મોડે સુધી સૂઈ રહેનારાની તો કોઈ હઠિફાઈ કરતું નથી. મોડે સુધી સૂઈ રહેનારને એલાઈ ઘડિયાળ રાખવું પડતું નથી તે સિવાય તે દૂધવાળાની બૂચોથી ભયી ભય છે કારખાનાના ભૂખા, મોટર ખટારાને ધરધરાટ, બેસુરા રાગે જવાતા પહેરે પોપટના ખીત, કે બેસુરા પ્રભાતિયાં, પોતાની યીજે કોલેલી ખપાવવા નીકળેલા કલાજીવાળાઓ અને વર્તમાન પત્રનો ફેરિયાઓના એ સર્વ કાલાકલથી તે ભયી ભય છે તે બીજને ખસેલ પથ પહોંચાડતો નથી.

તે બધી વાત બાજુ ઉપર મૂકનાં મોડે સુધી સૂઈ રહેવાની મજા જ ઓર છે. તેને માટે ક્યાં વધારે પ્રમાણની જરૂર નથી સૂઈ રહેલો માણસ કાચ, કોપ, મદ, લેબ, ઇર્ષા, અસુધા એ સર્વથી મુક્ત હોય છે તે બીજાથી ખસેલ પામતો નથી તેમ બીજને ખસેલ કરતો નથી વળી ઘણા માણસોને હાલની દવા લેવી પડે પથ ભગતા રહેવાની દવા લેવી પડતી નથી. જો માણસ સહજ રીતે ખૂબ જીંદી રાડતો હોય તો તેને જીંદી દવાઓ, થેનો કે વ્યસનોનો આશ્રય લેવા પડતો નથી

કવિ લલિતજીએ ગાયું છે કે “એકનાર બસ હસો પછી જુઓ તો મળ” એ લીટી ઉસવાને જેમ લાગુ પાડી ચકાપ નેમ સૂઈ રહેવાને પથ લાગુ પાડીને કહી શકાય કે ‘એક વાર સૂઈ રહો પછી જુઓ તો મળ’

*

એક વખત ભાણુ પછીની ઝાંઝોતરી વખતે એક બાઈએ મોન્ટસેરી સામે ફરીયાદ કરી કે ‘તમારી શિક્ષણ-પદ્ધતિઓ અને ગમે છે, ને હું મારા તમામ બાળકોને એ રીતે જ તૈયાર કરવાની ઇચ્છા સેતુ છું પણ બાલમ દિમા ભણતી મારી એક સાતેક રાંની છોકરીને એવો ના’ લાગ્યો ■ કે તે ઘરનું કંઈ જ કામ કરતી નથી અને આજુબાજુમાંથી બાળકોને એકઠા કરી રાજ ભાણુ આપે છે’

મોન્ટેમોરીએ હસતા હસતા જવાબ આપ્યો એમા બીક તપ્પવાનું કાંઈ કારણ નથી કદાચ તમારીએ માનકી ભવિષ્યની બીજ કોઈ મો ટેમોરીબનસાની હોય તો તેમનું કે તમે નું કરી શકો?

*

જ્યારે કોઈ ચડે ત્યારે હમેશા તેના પરિણામોનો વિચાર કરજો

*

કોઈ એ પડતી ઈમારત જેવો છે, પોતે પડે છે, અને જેના પર પડે છે તેનો ધે નાશ કરે છે

*

ઉત્તર મનુષ્ય પ્રથમ ધન આપી, પછી પ્રાણ આપે છે કુપણ પૈસા પ્રાણ આપે છે, પછી ધન

*

અમિ સોનાની કમોગી છે સોનું સોની કમોગી છે સ્ત્રી પુરુષની કમોગી છે

*

જેને જીવન ખૂબજ વહાનું હોય છે એ જીવનથી લારી ભય છે, પણ જે જીવન તરફ મેળવવા છે, અતે તેના પર જીત મેળવી શકે છે

પ્રિય બાધવી,

અનિશ્ચિત નયને, ચિતાતુર હિતકાંથી ચાતક મેહુસાની પ્રતીક્ષા કરે છે ડાકનાં તથુ તથુ દુકડા કરી એ કલસાદ કરે છે પથુ સુના આકાશમાં એકેય જલવાણી ફરતી નથી નિત્ય વેરાન ગગન બધી જીવનની સૌ આશા અને શ્રદ્ધાથી નીરખી ચાતક પિપાસીત કંઠે અને ઝૂલતાં નયને શીતળતા અને શાંતિની ઝખના કરે છે કેટલીયે વાતને અતઃ જાણે દૂર દૂરથી એક વાદળી આવી ચડે છે, ને નિરુત્તેજ અને કુશુલ અમુ ચપળ બને છે ચાતકની પ્રતીક્ષા ફળે છે ને જાણે નૂતન સાધનામાં પ્રમાણ પ્રતાપે શાંતિ અને સતોષ મળી જાય છે, જલવર્ષન થાય છે ને નવ પ્રકૃતિ અને ઉદ્વાસનું રશ્મિક વાતાવરણ પ્રસરી જાય છે

તારા તરફથી આજ દિ સુધી પત્ર નથી જ— ચાતક-ઝખનાથી હું પ્રતીક્ષા કરી રહ્યો હતો પથુ થેની વર્ષા! તે ક્યારે તારા મનરસી વર્ષન કોષ્ટની ઝખના માં વડવા છે અતઃ સુના આકાશમાં એક જલવાણી ફરતી જાય એમ તારો એક પત્ર આવી તો મારા સતોષ અને આનંદ પામવા છે તારો તારો પત્ર મળો ને મને સતેજ સ્મરણ થઈ ગયું તારો જન્મદિન આસી રહ્યો છે ને તું મારા પાસે કે ક ભેગી અપેક્ષા રાખી હોઈશ કેમ? હોય જાણે કેમ તારા માટે સર્વસ્વ આપવાની તોવારી હતા તને આપવા કે નથી જગતું! હૃદયનો આનંદ સ્થિર થાય તો કે સ્થિરતાથી વિચારી શકે ને?

મારી પસેરી તો તે મોઢી અપેખા કરી હશે મને ખપર છે એ અપાતી 'વરણ'ની તું રોખીન નથી ઉંધાનાં ભાવને અનુરૂપ કે સ્પષ્ટ એ મને મળી નહિ-કેટલી પારળી લાગે એ બેટ જેને કૃતિમ કલકૃતિન કોષ્ટ નશ્વતામાં સમાવી દેવામાં આવે મારા જન્મદિને તે મને 'ગીતા'

આપેલી હું તને એક કાન યોજા કરી 'ગીત' આપુ તો નહિ યાશે? તને ગમે તો! પથુ તારે એ ગીતને બેઠ કાન-ને ઉંધું તો ખરુ જ-આપ વાના સમજ?

આપણે જ મદિન શા માટે જીજ્ઞાસે હોય? ખરી રીતે તો જિજ્ઞાસા વર્ષો યોજા થાય છે આપણને પાર્શ્વ જીજ્ઞાસુ કરવાની વાત હું નથી કરતો, એ તો એ દિનનું જહુ સોધુ સૂચનક કહે વાય એ દિન આપણા એક સીમાચિહ્ન જેવો છે જીવનપથ પર વધતા જતાં સોપાન આપણને આપણી મજલના આકાશ સાથે મિલિત પર પહોંચતાં સુધી પાર પાડનાર્તા કર્તવ્યોની સચેતના આપે છે આપણે જે ફરજો બજાવવાની છે, જગત પ્રત્યેના આપણા ધર્મ અહા કરવાના છે, એ માટે આપણે યોગ્ય અને તોવાર થવાનું છે

જન્મદિને એ રીતે આપણે આપણી જાતની નિર્જળ, તટસ્થ ચિકિત્સા કરી લઈએ આપણે કયા હોય એ તપાસી લઈએ એક વર્ષની આપણી પ્રકૃતિ ને પ્રતિની રેખા નિહાળી લઈએ ગયા વર્ષે કયા હતા, ને આ વર્ષે કયા હોય? ત્યાં વર્ષે નહીં કરેલી આ વર્ષની રેખાની આપણે માપણી કરી લઈએ, ને એ પરથી આવતા વર્ષની નૂતન સાધના જગાવી શકીએ

માનવજીવન દર પળે વિકાસની સતત ગતિ અને સજાગતાથી માનવી પોતાના કર્તવ્યોને ભાવના જન્મેને ઉદ્ધત રીતે જાગવી શકે છે, જે માટે આવ સ્થક છે સચેત અને જાગૃત માનસ! માનવને પોતાની સાચી સ્થિતિ અને કક્ષાનો ચેત્ત પરિચય હોવો જોઈએ પોતાની કૃતિની એને જાણ હશે ને એને જાણ કરતા એ મથશે પોતાની શક્તિની એને શ્રદ્ધા હશે ને એનો સુકોપગ્રેહ કરવા એ તત્પર મનશે પોતાના કર્તવ્યો ને ફરજનું એને પુરતુ જ્ઞાન હશે

ને એના માટે એ માનવીય પુરુષાર્થ ઉમેશા તૈયાર કરો.

ખડેન ! તારા જન્મદિને તારી પાસેથી હું ચાવી જ અપેક્ષા રાખું. સમાજમાં નજર નાખું છું ત્યારે ક્યાની અવસ્થા જોઈ મને દુઃખ અને રમ થાય છે. આપણી બહેનોની દશ કેવી સામાન્ય છે તેજ અને મેધાના ચમકારા ક્યાં જ જણાય છે. છુદ્ધ અને શક્તિની કસોટી કાર્યકરને જ નસીબે હોય છે ચોખ્ખા અને અનુકૂળ વિકાસ માટેના પ્રોત્સાહન અને તક પણ ક્યાં જ નજરે પડે છે ને પરિણામે આપણું નારીધન સરકારલક્ષી બનવા કરતા સામાન્ય કૃતિમ ને કંગાલ સ્થળવટમા ડૂબી જાય છે.

ભાગ્યે જ કોઈના વહન પર કુદરતની સુરચ્છ સુરખી જડશે-ને પાછોડના રજકણોથી સજ્જવેલા બનાવટી સુખ છૂપાં નહિ છૂપાય સશક્ત અને સુરેખ દેહસૌખ્યને જોડા જતા કાં આગસમાં એટી બનેલાં 'પારસલ' અથવા હાડકાં દેખાતા નીરસ માનવપ્રકારો નજરે પડે છે. હૃદયનો ઉલ્લાસ અને જીવનનું ચેતન બાળે યત્રવત કૃતિમતામાં મૂત પાય બંધુ છે, જાણે શ્વાસ ખેચતાં શ્વસિવાય બીજુ કૈ' વિશેષ તરવ દેખાતુ જ નથી.

જીવનમાં એમને કોઈ વિતેયતા નથી, પરિણામે એ હોડામાં કે બાકિતલ પીછી શકતું નથી. જીવનની કૈ ગંભીરતા જ એને નહિ સમજાવે-ને તેથી જીવનની આવી ભેજાબદાર ને પાંગળી રીતિથી હું તને ચેતવુ છું. 'મને ખબર છે જિંદગીને તે એક સુરેખ આકાર આપી દીધો છે. તારા માટે તો મને કોઈ ભય નથી, પરંતુ તું જ નહિ. સમાજની સી બહેનો એ રીતે ઉર્ધ્વગતિએ પહોંચે ત્યારે સામાજિક ધોરણ બળ્ય કે ઉદાત બને. વિકાસ આડેના ભયરયાનો તપાસી લઈએ તો વિકાસ સરળ અને રિનગય બને

ખડેન ! સ્ત્રીને તો આપણે 'નારી તુ નારાયણી' કહીએ છીએ. જ્યાં જ્યાં નારીનું પૂજન થાય છે ત્યાં દેવતા વસે છે એ આપણી માન્યતા છે. એ

બળ્ય અંજલિ સ્ત્રીત્વની સુશીલ પ્રભાને મળે છે. આજે સ્ત્રી એ ચોખ્ખતામાંથી સરતી જાય છે-આપણે એને ચોખ્ખ બનતા મધ્ય જોઈએ. ભારત નારી એ જગતના સકળ દેશની નારીનું પ્રેરક પ્રતીક બને એ કક્ષાએ આપણી સ સ્ફારિતાને ગીચી જવી જોઈએ.

સ્ત્રી આજે સમાનતા ને સ્વતંત્રતાની વાતો કરે છે. રસોડામાંથી ફર ભાગવાના મનોરથ ધરે છે, ત્યારે સહેજ પ્રશ્ન થાય છે. આમ શા માટે ? આપણી આખી સમાજરચના જ સુરેખ અને સવારી નથી એટલે સૌ સજ ધોમાં થોડી ઘણી તુટિ આવવાની જ, પણ સમાનતા સ્ત્રી ગાને માનની ઘરે ? રસ્તે ચાલતાં સ્ત્રી ને પુરુષ જોઈ છે. સ્ત્રી ગુમાની સરવ-હીન પૂતળાની જેમ ચાલતી હશે, ને પ્રિયારો પુરુષ હાથમાં એકદમ 'પ્રતુનું પથમ બર' ધરી એની પાછળ દસડાતો હશે. એમ નથી કહેતા કે પુરુષથી બાળક તેડવ નહિ, પણ સમાન્ય રીતે એ કૈ શુભ કે સમાન આદર્શ નથી હોતો- પોતાના નિર્બળ વિવચનો માનિનીને નસો ચડશે હોય છે. એની મગફરીનું એમાં નમાણુ દર્શન હોય છે. આ સમાનતા નથી-સમાનતા બીજા પર સત્તાધીશ થવાને ન કહેવાય. ને ખરી વાત એ છે કે રસોડાની દીવાસો વચ્ચે રહેલું માનસ જ્યારે વિશાળ જગમાં અધ્યાત્મિક આવી જાય છે ત્યારે સમતોલના કે સંસ્કૃતતા નથી જાળવી શકતું ને પરિણામે એમને ભાગે આવેલી સ્વતંત્રતાને એ સપ્રમાણ રીતે નથી રોખાવી શકતી ને સ્ત્રી જ્યારે રસોડાને ઠેકર મારવાની વાત કરે ત્યારે દુઃખ થાય છે. એ કહી એમ તો માન્ય જ નથી કે સ્ત્રી 'રસોડાની રાખી' ચાર દીવાસો વચ્ચે પોતાને સસાર જીવી જાય. પરંતુ વિશાળ જગમાં જીવે, જીવનને વધુ સુધાર બનાવે, પણ પોતાની નાનકડી ફરજ ન ચૂં- એનો ગૃહિણી ધર્મ ન વિસરે એટલું તો ચોક્કસ.

હું એટલું જ કહીશ, સ્ત્રી ને પુરુષ વચ્ચે એ દષ્ટિ-કોષ ભેદ ન હોવા જોઈએ કે એક નિર્બળ ને બીજામાં શક્તિ છે, સૌ સ્ત્રીને અનોખા ધર્મ છે, જુદી જુદી કાર્યવિધિ છે પોતપોતાના હોનમાં

ખન્ને અનુભવ છે. જોયીચીની કે એવી માન્યતા જ અસ્થાયી ને અનુચિત છે. ગૃહલક્ષ્મી ગ્રંથામ નથી, તો તો પછી ધરખડાર રહેનારો યુવક ધર વિનાનો રાખકું થાય- ના, એવું નથી. એકઠીજાને સંપૂર્ણ સકારી અને વફાદાર રહી જીવન જીવવાનું હોય.

નવસર્જનનો નૂતન નાદ પ્રસરતો થઇ ગયો છે. જગત જાણે નવરચનાના નવલા કોડ ધારણ કરવાની હોય કરી રહ્યું છે. દરેક હેતુ વિચિત્ર રીતે પોતાની સુશરણા વાહે છે. તો એ નવરચનામાં આપણી સૌ દિશાનાં નરધડતર થશે. આપણી રાજકીય આઝાદી આપણે મેળવીને એને ટકાવવા ને પ્રયત્ન બનાવવા આપણે સૌ હેતુ એક સમાનતા ને સ્વનંતરતાની દશા કેળવવી પડશે.

નવા યુગની નારી મારે મન આદર્શ અને ભાવનાનો સુધઃ નમ્તો છે. સંસ્કાર ને કર્તવ્યનું સમિલન છે ને જન્મદિને દુ તને એ આદર્શ, એ શુભેચ્છા, એ દષ્ટિ આપુ કે તું એવી નારી બને

જેનામાં જીવન જીવવાનો ઉત્સાહ ને ચેતન હોય. પ્રાણને પાગરવાની પુનિત મહત્વાકાંક્ષા હોય; પ્રેમ પ્રેરણા અને પવિત્રતાનું એ એક મંગલ સ્વરૂપ હોય. જગતને સર્જવાનું, સમૃદ્ધવાનું સંજીવન ધર્મકારી એનો મંત્ર હોય, એનું વ્યક્તિત્વ ને પ્રતિભામાં પણ સ્વતંત્ર પ્રગળે મહેક્કતી હોય. એ દેખાદેખી કે નક્કલી કૃત્રિમતામાં વેદાય નહિ પણ જીવનને મૌલિક સર્જકતાથી સળવે-એવી સ્નેહ ને સમ-પૃથ્વી સૌજન્યશીલ સ સ્કારલક્ષ્મી તું બને એ મારા મોઘા કોડ છે.

તારા જન્મદિને આટલું મારા અંતરના ભાવે આવેણુ છુ તું સીને ઝીસે ને એક નૂતન સાધના જગતી પૃથ્વીના પંકજ પંકજ બની ગય એવી મારી મંગલ ભાવના.

લિ. ખડેનડીનો ભાઈ
'પંકજ'

*

સ્ત્રીધ્યાનુ ટોણું

કવિતા પિતે ક્યારેક તો મનુ વિચિત્ર વિચાર આવે છે. નિમ્નન દત્તા એક બિનવ્યર્થી પ્રવૃત્તિ તરીકે એનું મૂલ્ય ગમે તેટલું ાનું મૂલ્યોએ પણ નિર્ણયના એક ઉપયોગી સાધન તરીકે તો એ 'દીર રિનાના' ગ્રંથાધ ચૂકી છે કવિને એ ાનુ-માનસિક રીતે જેને બચુ કહી શકીએ એનું જીવન જીવવાનાં થોડીક રતિ આપે છે ને બહેના છાત્રા જેવી થોડીક કાર્તિ એને મળે ખાર છે, પણ એના અસ્થામા ને જે આપમેળે મળે છે તેનું મૂલ્ય થણુ વધારે છે વળી ભાતીમળ શબ્દોથી વીટાપેના એનો તોરણી-સમુગાર, મધ્ય જેના વિપુલ કે સમૃદ્ધ પણ કેમ મૂલ્યી થકાય ? એના સામર્થ્ય, વેગ કે મુકો તો કપરીના કંઠાની જેમ અત્યેક પુકારતો, વેરણુ હેરણુ થઇ ગય છે. દર આપણે એની દૈવી મુખાકૃતિનો પૂરો વિચાર પણ ન કર્યો હોય ત્યાં તો એનું દેડંબા જેનું રૂપ આપો સામે આવી નિધ થઈ ગય છે. આ ગયાનું કાળુ કદાચ, એ પેટ ભરવા માટે નિરૂપયોગી ગ્રંથાધ ચૂકી છે, એ દ્રવ્ય, ને એથી 'અનાજના ન મોખ-તે' જેવી નિર્મલ્ય વિચારસૂત્રી કરિને ભેટ મળી દશે. દા, આપણે ગ્રંથક મારા ખાતર-કે આત્મ સતોણાયે' એમ લખી તાખાંએ કે, કવિનાન્તો ઉચ્ચ જીવનનો દત્ત છે. આમ થયાનું ગમે છે, વાંચકુ ગમે છે જનાં ક્યારેક તો એમ પણ થાય છે કે આ સ્ત્રીધ્યાનુ ટોણામાંથી નાની છૂટીએ તો જ સાદું, નદિનર રોટલાના સાંમાં પડે, નમદેને તો મેર મમગ મળ્યા દના. પણ આપણે તો 'દવા' ને જ એક વિચિત્ર પોતક તરીકે પસંદ કરવાની રહેશે.

જેનું માથું અને આખું શરીર રૂધિરથી ખરેખર છે એવો જ્ઞાન સારમેય અરોધ્યાના ધર્માધિકારાંતી સમુપ આતીને નન મગતકે બોલો રહ્યો અને મોહ્યો.

‘મહારાજ, એક નિર્માણ, અમોન અકિચન પ્રાણી યાયાસન પામે ફરિયાદ લખને આ રો હુ બાલુના શાંતિપુર ગામમા એક ભિશુક બ્રાહ્મણ રહે છે એનું નામ છે સર્વાર્થસિદ્ધિ-એ બ્રાહ્મણે નિના અપરાધે માર મારીને મને લોહીનોહાણું કરી નાખ્યો છે મને ન્યાય આરો, ભગવાન ન્યાય આરો.’

જ્ઞાનના નયન સાબળીને રાગ રામચ દ્રે અનુચરો મોકતીને પેના અપરાધી બ્રાહ્મણને ન્યાય મદિરમા મોનારી મચા રો અને પૂછ્યું.

‘હે, બ્રાહ્મણ આ સારમેય જ્ઞાનનું કહેવું છે કે નિના અપરાધ તે જોના ઉપર પ્રકાર કર્યો છે.

સાચું છે મહારાજ, મારે નિષ્કાર થઈને આ ગરામ જ્ઞાન પર પ્રકાર કરવો. જોઈતો નહોતો પણ તે વખતે માડું ચિત્ત રવરથ નહોતું પ્રભુ! આખા દિવસની રજાપાટ પડી પણ મને ભિક્ષા મળી નહોતી હું નિરાશ થઈને મારી ઝૂપડી તરફ પાછો ફરતો હતો ત્યાં રસ્તા વચ્ચે આ જ્ઞાન લામો થઈને સૂરો હતો-જોના આના સતોષી અને સુખી જીવનની મને ખબર આવી-મારા મનમા નિરાશા હતી એટલે જોના ઉપર મને ક્રોધ ચડ્યો અને મેં જોના ઉપર નિના કારણે યદિ પ્રકાર કર્યો-હું અપરાધી છું મનરાજ મને જે શિખા થશે તે સહન કરના હું તૈયાર છું પ્રભુ!

ભગવાન રામે કટુણાનીની આંખે જ્ઞાન તરફ જોઈને કયુ-સારમેય આ ભિશુક બ્રાહ્મણ પોતાનો અપરાધ કબૂલ કરે છે-એને શી શિખા કરવી એ તું જ કહે.

માથું જમીન સુધી નીચું નમાવીને જ્ઞાન નિચારમા પડ્યો અને થોડીવાર પછી બોલ્યો, મહારાજ, આ ગરીબ ક્ષાત્રજુને કેવી શિખા કરવી એનો નિચાર મેં કરી લીધો છે આકરી સિદ્ધા તરીકે

એને કુનપતિના આસને નિયુક્ત કરવો જોઈએ.’

‘કેવી સિચિત વાત કરે છે તું સારમેય ? તું એને શિક્ષા કરે છે કે પુરસ્કાર આરો છે ?’

‘પુરસ્કારના રૂપમા આને શિખા જ કરી વકાય મહારાજ, અત્યંત દરિદ્રારથને નીધે આ ક્ષાત્રજુનું ચિત્ત અસ્પૃશ્ય અને મૂળ જની ગયું છે એને ધન મળતો એટલે જોનામા દયા પ્રગમશે અને દાઢાં એને મેનાને માર્ગે લઈ જશે.’

જ્ઞાનની આ નાત ભગવાન ગમે સાબળી, સચિત સુખ રે સાબળી અને ન્યારાનયના સમાસદોએ પણ સાબળી-સો કહેવા લાગ્યા - સારમેય જ્ઞાને બ્રાહ્મણને કરેલી આ શિક્ષામા શિક્ષાનું ગૌરવ છે, અનુકંષા છે અને જગૃત માનવતા છે.’

(૨)

ચંદ્ર હવે સૌ દર્શવતી રમણીના મુખનું ઉપયાન નથી, ચંદ્ર એ માત્ર અમૃતનો સાગર નથી-રોડીનો દૂકરો પણ નથી અમને વિગાનીઓને પૃથ્વીના નાગવિક્રાને ચંદ્રમા એક નવા તત્ત્વનું દર્શન થયું છે.

પૃથ્વીની જેમ ચંદ્ર પણ એક નિશાળ દેશ છે એમા બંધા ઠાંચા પડેલા છે, ઘેઘૂર વનરાજી છે આજ સુધી આ ચંદ્રનોક વિશે આપણે કશું જ જાણુતા નહોતાં શશાકની આ વિરામ સૃષ્ટિ આજે આપણી દષ્ટિ સામે ખુલી ચર્ધ ગઈ છે.

આપણે પૃથ્વીના વિજયી સતાનો આજે અધકારના અરણ્ય કંઠો આધા કરીને-સ્પૃતિક રૂંદે આ નવા યુગમા યાત્રી જતીને ચંદ્ર સુધી પહોંચી ગયા છીએ, જોના હૃદયના ધનકાર આપણે કાનેકાન સાભળ્યા છે.

પૃથ્વીના હે સારમેય લાયકા ચંદ્રનોકને પહોંચો યશસ્વી યાત્રી તું હતો માનનીતા વૈમાનિક સિદ્ધાનું પહેલું બલિદાન તું હતો.

પોતાના દિગ્વિજયની પતાકા લઈને ધરતીના નિરાસીઓ આજે જ્ઞાનદ અને ઉસાદમા નિમજ્જ છે પશુ હે, લાયકા તારો કટુપ ચિતાર સિદ્ધિના જળને ચીરીને અવકાશમા ધૂમી રહ્યો છે.

ધર્મીનર (માવસ) નિરાશાનું તત્ત્વગાન માણસ પડે છે, જનુ બાપનાર કરોડિયાની જેમ પરાજયનું કદિપન માનસ ફેળવવામાં જાણે તેને મોજ પડતી હોય ને! 'પુત્ર પે પ્રસ્થાન ચતર જનુ પ્યાદુ છે વારસામાં રહેની જાણુયોથી એ રૂપાયેલો છે, પરિસ્થિતિમાં એ બધાયેલો છે એના સુખનો આધાર બાલ્ય જગતના સન્નેગો પર ટકી રહ્યો છે એ પોતાનો માલિક નથી બાળ્યનો ધડવેલ નથી' આવા મોળા મોળા વિચાર એક કે બીજા રૂપમાં ક્યારેક ક્યારેક પણ માણસને આવ્યા વગર રહેતા નથી.

વિદ્યાને આવા નિરાશાવાદમાં ઉમેરેલાં કથો છે પદાર્થવિદ્યાન કહે છે કે માણસ વશાનુસાર વારસાનું સ્વપૂજા પૂતણું છે અને શરીરની રસગ્ર મિશ્રો અનુસાર એનું જીવન મર્યાદિત રહે છે વિદ્યાસવાદ કહે છે કે માણસ વાનરના કરતાં બહુ આગળ જઈ શક્યો નથી માનસશાસ્ત્ર જણાવે છે કે માણસ પોતાના આંતરમનને શુદ્ધાં છે.

સમાજરચના પણ તેના આ ખ્યાનને પ્રુટિ આપે છે માણસ જે રીતે જન્મે હોય છે તે રીતનું એ રમકક બની રહે છે અને માણસ આર્થિક હાલતનો એ બલિદાન બને છે આજના જમાનામાં માણસ, સમાજજાત કોમી અને રાજકારણની નજરે ક્રાંતિની જળમા સપડાયેલું લાગાર પણ લાગે એ દેખીતું છે પોતે પામર છે, લાચાર છે, એમ લાગ્યા વગર તેને રહેતું નથી સ્વપૂજા સિધ્ધિ એ પીડાતો રહે તેમાં નવાઈ નથી.

માણસની સલામતી બે જાનની છે સમાજ જાત અને અગત વ્યક્તિની રક્ષા માટે સમાજને કંઈ કરે તે સમાજજાત અગત સલામતી માણસે જાને કરી લેવાની રહે છે સમાજ વ્યક્તિને ધન આપે ને સ્ત્રીવસ્તુ પૂરી પાડે તેમાં એની સમાજ-

ગત સલામતી છે અગત સલામતી તેની રહેની અને ખિલવેથી કુશલતા ઉપર બધાયેની છે જેને લીધે તે કોઈ પણ પરિસ્થિતિમાં સ્વતંત્ર અને સ્વાયત રહીને જીવી શકે.

પુત્ર પોતાના લાગ્યનિર્માણને સ્વામી છે તે શુક્તાત્મા છે અને અદ્વૈત બાંધીની પારાવાર શક્યતાઓથી ભરેલો છે તેની શક્તિએ વચ વારસાથી કે ચરીખીથી કુટિત થઈ છે તેના કરતા તેની ટૂંકી સાકડી જીવનદષ્ટિથી વધારે કુટિત બની છે મનુષ્ય પરવસ પ્રાણી નથી જ.

વ્યક્તિ શું છે? તેનાથી મિત્રો મળી શકે છે નોકરી મેળવાય છે, ને યાલ રાખી શકાય છે જીવનને સફળ ને સાર્ય બતાવી શકાય છે, આત્મ વ્યક્તિત્વ એ કોઈ અકસ્માત મહેલી બંધિસ નથી, કેંગવેલી સિદ્ધિ છે બીજાઓને રક્ષ પડે અને કામ લગે એવી રહેણી અને કેંગવેલી શુદ્ધિનું કૌશલ્ય તેનું નામ વ્યક્તિત્વ જે બાળકોને માપાપે તરફથી નિયમિત પ્રિસ્થાપ ચી મળે છે તે બાળકો આગળ જતા મદ ને મોજા નીવડે છે જે બાળકોને કંઈક પણ ધરકામ કર્યા મદ્ય મહેનતાણારપે ઓઠાં આનો મળેના હેય અથવા તો દેરિયા તરીકે જાતમહેનત કરી શોફક કમાઈ છે તેઓ મોળા થય છે ત્યારે વધુ તેજસ્વી વ્યક્તિત્વ ધરાવે છે આ છે રહેણીને અને જીવનની પહેલી ટેવેનો ફેર.

અમેરિકાની શાળા-પાઠશાળાઓમાં જીવાનોને મદદગાર બનવાની એક મોજાનામાં તેમને મક્ત શિદ્ધિ આપવું લગન કરવા માટે લેાન ધીરવી, સારા પગા રની નોકરીઓ આપવી વ જોયવ ઇએ કરવાની સૂચનાઓ આવી ત્યારે એક બાઈ મોની જીરી કે 'અમેરિકા તેના જીવાનોને કેવી રીતે મદદગાર બને તેને બદલે જીવાનો અમેરિકાને કેવી રીતે મદદગાર બની શકે તેનો ખ્યાલ કરવાની વધુ જરૂર છે'

સ્વદેશ પોતાની જુવાન પ્રજા માટે ઉમેશાં વધારકપ કરતો જ હોય છે; પણ જુવાન પ્રજાએ દેશને મદદગાર બનવાનું વિચારવું જોઈએ. વ્યક્તિત્વની ખિલવટ લેવામાં નહિ પણ આપવામાં છે.

કો ચનીયપણની 'હ્યુતામ ચિ' એ શબ્દની શોધ જ ન થઈ હોત તો વધુ સારું થાત. ઉવે તો એ ય ધિતો રામ સાચુ પડી ગયો છે તેથી તો માણસ 'ખિચારો' બની ગયો છે આનાં કરતા તો માણસ પોતે નાનો છે એમ નમ્રતાથી કપટ એકરાર કરી દે તે વધુ સારું. ગણાય તેને મોટા યવાનો પૂરતો અવગણ રહે છે. વ્યક્તિત્વ અને મહત્વ મેળવવાને રાજ્યમાર્ગ આ છે કે માણસે ફરીફરીને જીવનપ્રવા હમા અંપલાવવાનું છે. એમાં 'ગમે ન ગમે'નો સવાલ જ નથી. ને માણસ માન પોતાને ગમે તે જ કરે, ગુચ્છવસ્તુવાળી સ્થિતિમાંથી હટકી જાય, તે 'હ્યુતામ ચિ'ને ભેગ આપમેળે બની જાય છે. આવા માણસો આપા સમાજની કાન્તિ કરવાના ઉવાઈ હિમાયતી બને છે તેઓ એટલું સમજતા નથી કે એની કાન્તિ પછી ને જાતની સમાજ રચના ચાલતી હશે તેમાં તેઓ 'કુપાન' જ રહેવાના છે. બધા સુધી તેઓ પોતાની જાતને નહિ મુકારે ત્યાં સુધી કોઈ પણ પરિસ્થિતિમાં તેમનો દહાડો વગાડે નથી બીજો એક વર્ગ એવો હોય છે તે પુરુષાર્થ કરવામાં, કૌશલ મેળવવામાં અને વ્યક્તિત્વ ખિલવવામાં માને છે, પછી બંધે શાહીવાદ કે સૌકશાહીવાદ જાનતો હોય, યુદ્ધીવાદ કે સમાજવાદ હોય. ખરી વાત એ છે કે આજનો પાગલો માણસ સમાજ કે રાજ્ય પ્રત્યેની પોતાના જવાબદારીનું જાન ભૂલી ગયો. દરેક નાની-મોટી સુખસગવડ માટે તે રાજ્ય તરફ જોવા કરે છે, અપેક્ષા રાખ્યા કરે છે, પોતે જાને કંઈ કરવું જોઈએ એમ એ માનતો નથી-માના શકતો નથી.

બેકારીનો જૂથ પાડે છે અને કામધંધો ખજતો નથી; નોકરીની ડાબી પકડાતી નથી! પણ કામધંધા અને નોકરીઓ કાંઈ ઉઠતી રહે કે સિદ્ધાંતરૂપે મળતાં નથી; જોરદાર વ્યક્તિત્વના પરિણામે જીભાં થતા હોય છે. તેમને વિરોધાત્મક 'જેરંટી' બાંધી શકાતી નથી. ખુદ સરકાર સાચા વખત સુધી નથી જગ્યાએ જીભાં કરી કે ટકાવી શકે નહિ, અને એ રીતે દીક પણ નથી જ. એ રીતે માણસ સરકારનો ગુલામ અને જાતનો અપગ બની જાય છે. માણસે નોકરીને તેની બધી ટરતો કાંઈ સ્વીકારી લેવાની હોય છે.

સ્વતંત્ર લોકશાહીની ફરજ છે કે એ નવી નવી જવાબદારી, નવી જગ્યાએ જીભાં કરે; અને તેમાં દરેક નામરિક પોતાનો ફાળો ભરવા બધાયેલો છે, ને પ્રજા પોતાના બેકાર માણસને કામકાજની વાંટ જોતો કરી શકે છે તે પ્રજાનું પતન થાય છે, તે મદદગાર અને નાલાયક બને છે.

માણસ પોતાનું આગ્ય ધારાનો છે એના સખસા આપણા ઇતિહાસમાં, ધર્મમાં, નવસકથા અને જીવનચરિત્રના સાદિત્યમાં પુખ્ત મળી આવે છે. તત્વજ્ઞાનની દૃષ્ટિએ હારજીત જેવું કંઈ છે નહિ. 'સામાસાક્ષી જવાબદારી'માં સમતોલ પહોં ચાલવાનું છે, પણ પરાજયનું માનસ અચૂક પરાજય પમાડે છે પછી એવો માણસ ગમે તેવો શ્રીમાન કે શક્તિસપન્ન હોય. આત્મમદા અને પુરુષાર્થ ગમે તેવા નમગા માણસને વીર કરી દે છે.

એક જ્યોતિષીએ એકવાર તેના મિત્રને કહ્યું: જુઓને, આ વિરાટ વિષયમાં માનવી એક અણમાત્ર પણ નથી! 'મિત્રે જવાન દીધો: 'હા, પણ હતાં માણસ જ્યોતિષી તો છે જ.' આ જવાબમાં 'કેટલું' બધું સત્ય છે! વ્યક્તિ જ સમાજનો પ્રાણ છે.

એક ભણીતા ચિત્રકારે બારણાનું સુંદર ચિત્ર દોરીને પ્રદર્શનમાં મૂક્યું. ચિત્ર એવું આભેદભર્યું બેઘડી ભ્રમ થઈ જાય કે એ સાચું જ બારણું હશે. સાકાડાની રંગેરંગને ચિત્રકારે રંગો દારા ફક્ત ઉપર ઉપસાવી હતી. વિવેચકોએ એને પ્રથમ ધન્યમ આપ્યું. લોકોમાં એ ખૂબ જ પ્રચલિત પામ્યું.

એ સાહેબ ચિત્રકારનો નાનો બાળો કહે “પપાજી, તમારું ‘નવ દાર’ નામનું ચિત્ર તો મળતું છે. પણ એમાં એક ભૂલ છે.”

“ભૂલ ?” ચોક્કસ ચિત્રકારે પૂછ્યું.

“હા, ભૂલ. મોટી ભૂલ,” બાળાએ પુરી સંભારતા સાથે કહ્યું.

“પણ ભૂલનું નામ તો પાડ,” ચિત્રકાર અકબીયો.

“તમે બારણાનું ચિત્ર દોર્યું છે પણ એને હેન્ડલ મૂકવાનું તો જુની ગયા છે !” બાળાએ તાળી પાડીને કહ્યું.

“અરુણ !” કહીને ચિત્રકાર હસી પડ્યો.

“એમ હરથે નહીં ચાલે. ભૂલ કહ્યું કરો નહીં તો સમજાવો.”

“મજૂર. જો, આ થોડી ઘણે વાન છે. આ ચિત્ર પ્રતીકાત્મક છે. અરેબર તો આ આપણા ‘હવ દાર’નું ચિત્ર છે. ને હવ દાર બહારથી ઉધડે ? અને તો અદરથી જ બિધાડવાનું હોય ને ? એટલે એનું હેન્ડલ પણ અંદર હોય. આથી મેં બહાર હેન્ડલ ચિતર્યું નથી. સમજાય ?”

બાળાને કેક સમજાયું, કેક ના સમજાયું, પણ આપણે તો આમથી પણ સમજવા જેવું છે જ. હવેના દારની જેમ આપણી પાંપણોને પણ દોષ બહારથી બિધાડી રાખ્યું નથી અદરથી જ આદિય આવે છે એને પાંપણ મનુષ્યે છે. અદર-

ચક્ષુની વાત પણ આવી જ છે ને ! એને પણ બહારથી કયા બિધાડી રાખાય છે ?

આવું વિચારતા હોઈએ ત્યાં તરત જ કુટુંબજનની પેલી વિખ્યાત ઘટના આપણી સામે ખડી થઈ જાય છે. ભગવાન અર્જુનને કહે છે કે ‘દિવ્ય દદામિ તે વ્યુ - ચાલ તને દિવ્યચક્ષુ આપુ છું.’ આગળ કરેલા વિધાનના વિરુદ્ધમાં જતુ સામે એવું આ વાક્ય છે. પણ સહેજ જ બિડા બિતરીએ તો સમજાય કે કુલ્સ પણ એ જ હતાં, અર્જુન પણ એ જ હતાં, તોય અતરચક્ષુ બિધાડતા પહેલાં આટલી બધી ભાજગડ કેમ થઈ ? કારણ એક જ અતરચક્ષુ બિધાડ્યા પહેલાં અતરચક્ષુ થી રીતે બિધડે ?

બહી જે અંતરચક્ષુની વાત કરું છું એ વેલા પોપટપડિતો, પોકળ ચાનીઓ અને વાણી વિલાસી વેશગતીઓની વાતવાતમાં ટપકી પડતા યાન-ચક્ષુની વાત નથી કરતો. અરેબર તો યાનચક્ષુની વાત જ એક મોટી ભ્રમણા છે. એના નેજ નીચે અત્યંતનાં અધારાને અવતરવાની વધારે તક મળે છે એવા બોટી માહિતીના વહાર આવ્યા કહેવાતા યાની એને ‘અર્દલ ચંદન’ ઘટનાનો અનુભવ કરાવે છે. અર્દલની પીંડે ચંદન લાદેતું હોય તો પણ એને તો બાર જ લાગે છે. ચંદનની સુગંધ લેનારી પ્રાણ-ન્દિય બોઈએ ને !

બારે વાન કરવી છે આપણાં બે ચર્મચક્ષુના જ જેના ભૌતિક અસ્તિત્વ ધરાવનારા અતરચક્ષુની. ચોખ્ખા બરા અબધાસીઓ. જાતે છે કે માથુસની બે આબો-બધારો-ની વચ્ચે ત્રિકુટિમાં આ અતર-ચક્ષુનું અસ્તિત્વ અરેબર છે ને એના ઉપર જે આત્મિક યાદક કરવામાં આવે તો એ ચક્ષુ કેમક દિવ્ય છે ને સદ્યને સાત પાંચવેળા જ નહીં, જાતી અરથમાં પણ પ્રકાશના ધોધવા અને અનેક રંગોની મનોહર રચનાઓ જેના મને છે

મૂઠ વિધાનો આ પ્રદેશ વાણી કરતાં અનુભૂતિનો વધારે હોષ એના ઉપર પડેલા હાળોએ.

આ અંતરચમુનો ઇતરો માત્ર આરોને જ આપવામાં આવેલો એવું નથી. પાઈનલમાં એક વાક્ય છે કે જે તારી આંખ એકામ મૂકે તો તારું શરીર તેજથી હલકાઈ જશે. સાચના યન્ત્રોને અસરકારક : હેનારા બુદ્ધિ વચરના પાદરીઓ મધ્યકાળના યુરોપમાં પોતાની એક આંખ ફેડી નાખતા પશુ આથી એમને એકાક્ષ જન્મ્યા સિવાય બીજો કશો પણ અનુભવ મળતો નહીં પેલાં પ્રગટ અનુભૂતિથી ભરેલા ભજનમાં આપાદ કહ્યું છે તેમ ‘મન, પવન અને વૃત્તિ ને સૂરતાને ધેરી ઝગનબદ્ધ લાવો, એ સતો, ‘પાંડ અમરપદ પાવો રેણ’ એ અંતરચમુ ઉઘાડવાનો એકમાત્ર રસ્તો છે બિચારા પોથી પડિતોને આમાં શી ગતામય પડે ?

વેદો અને ઉપનિષદો નો રૂપકો દ્વારા વાર-વાર આ અંતરચમુ ઉઘાડવાની રહસ્યમય પ્રક્રિયાઓ બતાવે છે. સ્વયં ગીતાએ પણ એક અજબ મ્લેક આપી દીધો છે “ત્યાં સૂર્ય, ચંદ્ર કે તારા પ્રકાશતા નથી, [હતાં અપાર તેજ છે.] એ માત્ર પરમ પામ છે.” આપણ સહુ માટે આનંદની વાત એ છે કે આ પરમપામ આ જીવન દરમિયાન જ આપણને મળી શકે તેમ છે અલગતા, એ માટે અંતરચમુ ઉઘાડવાની અનિવાર્ય આવશ્યકતા છે.

‘ઘટમાં માંદો, ઘટમાં સૂરજ, ઘટમાં નવ લખ તારા’ એમ સૂર રેલવનારો લાજનિક ઉછી-કતમાં તો અંતરચમુના ઉત્કર્ષમાં જ પોતાની અનુભૂતિને આલેખી રહ્યો હોય છે. એ કાંઈ ગીતા-વિરોધી વાત કરતો નથી એને આ જ કહેવાનું છે કે અંતરચમુ ખૂલે એટલે ઘટમાં આ તેજોમય સંદિગ્ધ દર્શન થાય જ.

તો આપણ સહુને આ દર્શન કેમ થતાં નથી ? આ અંતરચમુ સહુના કેમ ઉઘાડતા નથી ? એનો જવાબ પાછળના જૂના કરારની એક ઘટના સરસ આપે છે. સીનાઈ પર્વત ઉપર મોઝીઝને આપો ન ગ્રીસ એવા પ્રકાશનાં દર્શન થયેલા. એ

અગાઉ એને પોતાનાં પગરખાં દૂર કરવાનું કહેવામાં આવેલું” કારણ કે પવિત્રશ્રમિ ઉપર પગરખાં ન પહેરી રાખી શકાય એલું એ પગરખાં કાઢ્યાં પછી જ એને પ્રચલ પ્રકાશના દર્શન થયેલાં એનો અર્થ કું એવો કરું કે આ વખતે મોઝીઝના અંતરચમુ ખૂલ્યાં હતાં. ને એ પહેલાં એને પોતાના તમામ નકારાત્મક ચિંતનનાં પગરખાં છેટાં મેલવા પડ્યાં હતાં આ દર્શન એને પર્વત ઉપર થયેલા એટલે કે ઊર્ધ્વલક્ષી જન્મ્યા વચર અંતરચમુ ઉઘાડે જ નહીં.

વિદ્યાને શોધી કાઢવું છે કે આપણ શરીરના ઉપરના ભાગમાં વિશેષ શક્તિ ધરાવતી મયિઓ [મેન-ડ્રાઈ] છે આ મયિઓ ગળામાં, મગજમાં અને હૃદયમાં વચ્ચે છે. વિદ્યાન હજી એમની શક્તિઓ અને કાર્યોની તપાસ જ કરી રહ્યું છે પણ આ વ્યવસ્થા એ હજી કિનારે જ રહ્યાં કરે છે એમ માનવું રહ્યું શરીરને આમતેમ વાળાંએ એનાથી તો આ મયિઓ ઉપર અસર થાય જ છે પણ લોક-ચુલકની અસરો ય એમના ઉપર નોંધાઈ છે એટલું નહીં, પ્રત્યેક વિચાર પણ એમની કામગીરીમાં નોંધ પાવ ફેરફાર કરે છે એ અનુભવની વાત છે. તીક્ષ્ણતાં તો રીતસર હૃદય વચ્ચે થાર પાડીને એક ઘડિ ઉપર ઔષધીય અસર કરીને અંતરચમુ ઉઘાડવામાં આવે છે એ ઉદ્દીગત ગૂઢ-વિદ્યાને નોંધી છે કે લોગસમ રાપાએ પોતાના વિશ્વવિખ્યાત ગ્રંથ The Third Eyeમાં આ વિદ્યાનના રહસ્યો સરસ રીતે રખ્યું કર્યું છે.

ગામડાગામનો માણસ મોટે ભાગે એકક-રે વિષે નાજુતો હોતો નથી પણ એના અગાનમાત્રથી કાંઈ એકસ-રેનું અસ્તિત્વ મટી જતું નથી એ જ રીતે અંતરચમુના ઉચ્ચ પ્રદેશમાં આપણે પણ ગામડિયા બનીને એના અસ્તિત્વને ન સ્વીકારીએ તો પશુ શું ? કોપરનિકસે ભ્યારે દૂરબીન દ્વારા પહેલી વખત અવકાશ ગેયું ત્યારે એ આશ્ચર્ય પામીને રડી પડેલા પેશ્વે ભ્યારે સંસ્થાનિક થઈ દ્વારા સૂર્ય અણુઓ અને જીવનું ત્રિશૂલ લઘુરિય ગેયું ત્યારે એ પ્રક બની ગયો. અર્જુનને વિશ્વરૂપ દર્શન થયું ત્યારે એ મુજબકેલો. અંતરચમુ દૂરબીન પણ છે ને

મુક્તમંદ્યકે યત્ર પશુ છે. એ એક તેજોમય સર્વ
લાહ છે કે એને જે દિશામાં વાળીએ ત્યાં અજવાળાં
ઝાકર થાય આપણા અસ્તિત્વને ઉજાગથી ઉજા-
રાવવાનો આ એક જ રસ્તો : અંતરયશ્નુ ઉઘડે તો
જ મૂળ કામ થાય

સામાન્ય માણસ પશુ જાપાનના ટ્રાન્ઝીસ્ટર
રેડીઓને જાણે છે. દીવાસળીની પેટી જેવડા નાના
રેડીઓ પશુ જોવા મળે છે નવી શોધ ટ્રાન્ઝીસ્ટરને
કારણે આ શક્ય બન્યું. એ સાર જ નાના પદાર્થમાં
અપાર શક્તિ હોય છે. એ જ રીતે અંતરયશ્નુનું
કેન્દ્ર પારાવાર શક્તિ ધરાવતું હોય છે. એ પળેપળે
મુક્ત આદોલનો મોકલે છે ને જોડે છે. એના
ઉપરના જડ પડ જેમજેમ નાખૂદ થતાં જાય તેમતેમ
એ વધારે ક્રિયશીલ બને છે.

આ દિવ્યયશ્નુ બરાબર ઉઘડે ત્યારે માણસ
હૃદયીય ન થઈ એવી વાતો બનવા માંડે છે. આયુ-
ર્વેદના પ્રખર યાત્રા મહર્ષિ ચરકનું આ ધરતી પરનું
જીવન સાવ દ્રુક હતું. એટલા દ્રુક ગાભામાં પશુ
એમણે માનવશરીર, મન, તેમની પ્રાપ્તિ અને
અસંખ્ય વનસ્પતિઓના ગુણધર્મો વિશે જે વિપુલ
સાહિત્ય આપ્યું છે એ સામાન્ય જાણેજોમાં ન બની
થકે. એમણે પોતે જ કહેલું કે ‘કુ એકામ યદ્યને
મેસુ’ છું એટલે વનસ્પતિ પોતે જ મારી સામે
આવીને પોતાના ગુણધર્મો રજૂ કરે છે.’ દિવ્યયશ્નુ
ખુલવાનું જ આ બીજું નામ છે એમ કુ સમજી છું.

સમજીને જોતાં રે, ગુરુગમ જ્ઞાને રે,
અનુભવ પ્રગટે આપોઆપ ..
ને થાય પછી પૂનમ કેરો પ્રકાશ,
પૂનમ મના પ્રકાશે રે,
અમાવાસ્યા કયાંય નથી રે છ

આ બે કડીઓમાં દિવ્યયશ્નુની જગૃતિની
આખી પ્રક્રિયાનો ખ્યાલ આવી જાય છે. રહેલી
વાત એ કે આ ગુરુગમની વાત છે. અલ-
ખત, જહારના ગુરુને સ્વીકારવા જેટલા નાના (1)
ન થવું હોય તો મધ્યગુરુ આત્મા છે એમ સમજીને
એનું આરાધન કરીને વાસ્તવિક સમજણની કડી
ઉપર ડગ ભરવા જોઈએ. તો દિવ્યયશ્નુનો અનુભવ
આપોઆપ જ પ્રગટે. પછી પેલો ગીતાપ્રબોધો
નિરાલય પ્રકાશ એવા તો પૂનમ સમો જળહલે કે
કયાંય અધારા ન રહે.

‘તને દિવ્યયશ્નુ આપુ છું’ એમ વર્ત-
માનની વાત કરીને ભરવાને વાવેરા રાખ્યો જ નથી
હવે નક્કી આપણે કરવાનું છે કે આપણે એને તક
આપવા માગીએ છીએ કે કેમ? કદીક બિચારા
ભગવાનને પશુ આપણા ઉપર આધાર રાખવો પડે
છે ખરો !

આજ અદરની પાપજીના પરાં ઉપાડીએ,
દિવ્યયશ્નુ ઉધાડીએ ને જીવનને એની પુણ્યપ્રભામાં
જળહળવા દઈએ !

શિક્ષક અને બળદ

શિક્ષક વિશે નવી દૃષ્ટિની વાતો થાય છે ખરી ને એ વિશે કાનન ઉપર ધાર્યા કરતાં વધુ
વિતરાય છે પશુ ખડુ. આ બધી વાતોને વ્યવહારમાં ને તેમાં શિક્ષણના વ્યવહારમાં લાવવી એ
બે ભારે કસ્ટ કાર્ડ છે જુની સંસ્થાઓ તો લોકચાલી આવે કે પરલોકચાલી, એ તો પોતાની જુની
કમે જ કાર્ય કરવા દેવાયેલી છે ને નવી સંસ્થાઓમાં જુની લઘુને વધુ કારમી રીતે વણી લેવામાં
આવે છે રાજા અંજેનુ ‘કલેરિક્ત કાથ’ અને નોપાણીઓની તપાસણીમાંથી શિક્ષકને નવરો જ
કરવામાં આવતો નથી. આ રીતે શિક્ષકને અતિ કાચગરો રાખવાની ખૂબ કળજી લેવાય છે. એને
કુટુંબ જીવન કે સમાજજીવન જેવું સંજોગ ન જોઈએ. શિક્ષક તો હમેશાં બધાંવેલા હોયો લાગે
જોઈએ જાણે કે તે બળદ હોય તેવી રીતે તેને પૂરો ચારો આખા સિવાય બને તેટલું કામ
પડાવી લેતાની દાન રખાય છે નવી સંસ્થાઓનું પણ આ જ માન્ય છે. લાઈસેન્સ અને ટેડ-
માસ્ટરની તજ બદલૂ જઈ નથી. જે મુક્ત વાતાવરણ કોલેજમાં રહે છે તેનું નામનિશાન હજી
માધ્યમિકમાં દાખલ થયું નથી Teachers are treated like dumb driven cattle.

એક જિંદગી...એક ઘડિયાળ

લલિતકુમાર સાશી

અ તે એનું કામ પૂરું થઈ એના ઉધાડા, પહેળા આંટણુ પહેલા પગ ખુલ્લી સડક પર ચપલ દેડા વગર ચાલવાને ટેવાયેલા છે એની ખાતરી આપતા હતા એના વધુ ન જરના ચરમા, બડા ખરબટ સફેદ વાળ ચાણુક ફેટકાવાં પછી છેડતા દમિયલ ધોડા જેવી ચાલ એના અકાળે આવેલા જહાનવી યાદ આપતા હતા

કુભારનો શીખ ઉછાકરો માટીમાંથી ગમે તેવો આકાર ઘડી કાઢે તેવો તેનો ચહેરો હતો થી ગડાવાળા વસ્ત્રો એની સપતના પ્રતીક હતા આ જગતના દુખનો અત ક્યારે આવશે? એ પ્રશ્નો જવાબ હાપામાં શીધવા જ હાપાનો ફેરિયો ન બન્યો હોય તેમ તે સોજ વર્ષનો સમજાણો ધરો ત્યારથી મહીને આજે પિયનાસિસે પહેલમવા આવ્યો છતાંય તેનું કામ ચાલુ જ હતું -કદાચ એના પ્રભનો જવાબ મળ્યો નહોતો!

એનું નામ વસત એણે પોતાના ચરમાની તુરની દાડી દારી બાધીને ઠીક રાખી હતી ખમી સના ખટન ખરીદવાની એને કદી ઇચ્છા થઈ નહોતી! અટિથળ પહેલી જગ્યાએ જેમ પછી ટેવને કારણે દુખતુ નથી તમ ઘમીવાર દુખ સહેવાની ટેવ પડી જતી હશે તેથી કદાચ વસતને કદી અભાવ સાલ્યો નહી હોય! એ માટે એણે પોતાના 'નસીબ નેજ કારણભૂત ગણ્યુ હતુ

આજે સવારે એ ઘરથી નીકળ્યો ત્યારે એના શબ્દોમાં કહીએ તો 'કેણુ જાણે કેાનુ મોહુ જોયુ હતુ તે પની સાથે તકરાર થઈ હતી મધકાલે ધરતી કોપીએ વધુવેચાપલી પડી રહી હતી રોજનું લાવી રોજ ખાનાર આ માનવી માટે ગમકાલનો દિવસ વખ' જેવો ગયો હતો

વળી એનાં ઘણાં સાથીઓની માફક એને આંકડો રમવાની કે જુમાર રમવાની ખૂરી આદત

નહોતી, છતાં પાંચ ઈંચના પેટને પૂરતો સાડા પાંચ ફીટની ઈજ્જતને ઢાંકવાની એનામાં જેવડ નહોતી અને એ વાતનું રહસ્ય ઉઠેલવા તે પોતે હાપાના અમલેખથી મહીને નાનામાં નાની જાહેર ખજાર ટુર્ના વાગી જતો ફૂતરી પોતાના જ બગ્યાને આઈ જાય એ વાત એણે સાબતી હતી પણ માનવી જ માનવીને અ વાય કરે એ એના માનવામાં આવતુ નહોતુ પરસેવાનો પેસો રળવો અને પ્રામાણિક તાથી પેટ ભરતુ એ એનું જીવનસૂત્ર હતું

એના ઘરમાં બે ફેટા હતા એક ભગવાનનો અને બીજો ગાંધી બાપુનો વસતની જીવનકથા કોઈએ લખી નથી અને લખાને પણ નહી નહી તો એણે મીઠા સત્યાગ્રહ વખતે તથા યોગ બનાવવામાં જે લામ લીધો હતો તથા જેલ ભોગવી હતી તેની જરૂર કાંઈએ નોંધ લીધી હોત

આજે સવારે એ ઘેરથી નીકળ્યો ત્યારે એની ઘડિયાળમાં ચાર વાગે હતા એની પાસે એક ઘડિયાળ છે એના પિતાએ જાટ આપેલુ ગમે તેટલા દુખમાં પણ પિતાની જાએલી એટલી નિશાની કાઢી નાખવાની એને ક્યારેય ઇચ્છા થઈ નથી, હેલકુ એ એનું જીવની માફક જીવન કરે છે એને એની સાથે એક પ્રકારનું મમત્વ બંધાયેલુ છે પણ હમણા હમણા એ ઘડિયાળ જરાજરા ચાલતુ નથી એના સાથીઓ એને કાઢી નાખવાની સલાહ આપે છે એને પણ ધખીતાર એવો વિચાર આવે છે પણ પરિસ્થિતિ જ એવી છે કે

વસત ગ્રેસમાંથી જહાર નીકળ્યો ત્યારે એક વાગી ગયો હતો એના મનન કુમતી માફક વિચારો જીભરાતા હતાં એ પોતાના મનમાં ખચને હિસાબ મૂકી રહ્યો હતો

વસતે આ ઘરતી પર જ ખીને સુખને સાચા રવરખમાં કદી ગણ્યું થી નાનપણમાં મા-બાપ

શુભરી ગયા. દુક્કની બાવા ચાલી ગઈ એટલે બાલુ
વાની દૃઢતા હોવા છતાં બાલુ ન શકાયું અને
બાપના ફેરિયા બનતું પડ્યું. શરીરની કારણે પત્ની
ન મળી અને જ્યારે એના લગ્ન થયા ત્યારે એની
ઉંમર જીવન વર્ષની હતી છોકરીની ઉંમર વીસ
વર્ષની. અણુસમજને કારણે છોકરીનો પત્ર આડા
પડી ગયેલો તે બુલ તો સુધારી પણ વેળાવાયેલી
છોકરીને લે કાણુ? આખરે એમને વસત મળી
ગયે પરિણમે વસત ત્રણ સતાનોનો પિતા બન્યો.
પતિપત્ની વચ્ચે અણુજનાવ જેવું તો હતું જ.
વસતને આ વાતનું દુઃખ ન હતું સત્વલીન બોસક
આપને સત્વલીન રહેલું એનું શરીર શાંતિજન્ય હતું
હતું પણ બહાર જીવનને સંઘર્ષ બેલનાર વસતનું પ્રેમ
બાળ્ય હૃદય જ્યારે પત્ની પાસેથી એ મીઠા ચમ્પો પણ
પામી શકતું નહીં ત્યારે એને બધું જ બધનકર્તા
લાગતું એને લાગતું કે પોતે અદ્વય દીવાલોમા
પૂરાયેલો કેદી છે તે છોનો છ પણ તેનું કોઈ જ
નથી.

જીવનની કોઈ કમજોર ફેલે કદાચ એલે
આત્મહત્યા કરી હોત પણ એનું મન આશાથી
ભરેલું છે, એને વિશ્વાસ છે કે કોઈ પણ પરિસ્થિતિ
સનાતન નથી. અને દુઃખનો અત લાવવો હેય તો
માનવીએ જીવવું જ રહ્યું. અને જીવવું હોય તો
માનવીએ કર્મ કરતા રહેવું જ રહ્યું ..

કસાબિમાની મનનો વસત જીવનચલિતને
જમા પાસામા પતટાવાય વધુ ને વધુ મહેનત કરે
છે અને મોટે ભાગે ધરની બહાર રહે છે.

મજકાસની ખોટ પુરવા એ આજે દૃઢ નિર્ધાર
સાથે ધરની બહાર નીકળ્યો હતો. પોતે છોકરાની
સ્થેટ લઇને જ ઘેર જતો એવું એણે મન સાથે નક્કી
કરી નાખ્યું હતું. અને તેથી જ તો તેણે આજે
પોતાની પ્રિય ધડિવાળની અદર જોવાનો પસવા કર્યો
વિના લાલ દરવાજાથી તો સ્ટેશન સુધી ચેપસ વેવા
જ કર્યા

પ્રેમમા થોડો જૂનો હિસાબ ચૂકતે કરી તે
બહાર નીકળ્યો ત્યારે એની ખતીમાં દુઃખ પણ

એના ચહેરા પર આનંદ હતો. હવે એને ઘેર પહોં-
ચવાનો નંદ જાગ્યો હતો. એ પોતાના અપૂર્ણ
જીવનને કારણે ન ધરનો કે ન બહારનો રહી શકતો
હતો પોતે બહેલો નહીં એટલે બહાર સારી નોકરી
બેળવી શકે તેમ નહોતો અને પત્ની કરતા ઉંમરમાં
ખૂબ મોટો હતો તેમજ પૈસાની તબી રહેતો હતો
તેથી ધરનો વ જની શકતો નહોતો. પણ આજે
એણે મન સાથે નક્કી કરી નાખ્યું હતું. પત્નીને
લઈને બહાર જાગમાં ફરવા જવાનું પત્નીની ધણી
વખતની ઈચ્છા હતી એને રીઝવવાની આ એક
તક હતી, એનું સ્થિત એના અડધા દુઃખ જોડા
કરી શકે તેમ હતું.

બવતી બપોરની લગભગી સડકની પણ તેણે
અત્યારે પસવા કરી નહીં. સો પહેલા એણે ધડિયા
લોટ લઈ કટલરીવાળાની દુકાને જવાનું નક્કી કર્યું.
કટલરીવાળાની દુકાને જઈ તેણે એક સ્થેટ લાવ્યા
લેવા પ્રપ્ત કર્યો

તે જોઈ શેઠ દરથી તાડૂકવા એજ ત્યા
શુ કરે છે .. ચાલતો ચા ..

આમ સામાન્ય રીતે ધિમતમાજ ગણાતો
વસત ત્યારે એક અક્ષર પણ જવાબ આપ્યા વિના
આમળ આલ્યો ગયો એના હૃદયને ભારે દુઃખ થયું
હતું. શુ ફરિયા અને થોડા વચો પહેરનાર ચોર ?
તો શુ આધીજ પણ ચોર ?

કાણુ બહે શુ સુઝ્યું તે વસતે ખીસામથા
ધડિયાજ કહીને એણું? બે વાખ્યા હતા. ધડિયાજ
પોણો કલાક આમળ હતી. બરાબર ચાલતી નહોતી

આમળ ચાલતાં કટલરી સામાનની બીજી
દુકાન આવી વસતે સ્થેટને બાડ્યા વિના જ
પૂજ્યું :

‘વેલી સ્થેટનું શું છે ?’

‘જપ પૈસા,’

‘મચોતેર પૈસા!’ વસતનું મોઢું પડેણું

થઈ ગયું

‘કેમ એમાં મોઢું પડેણું?’ શુંનું થઈ ગયું !

તારે તો પ્રધાન પેસામાં જોઈતી હશે ખરેખર ?

‘ના...તો ના, હું તો અમે જે જાણનામાં જાણના હતાં તેનો વિચાર કરું છું ત્યારે...’

‘વેપારીએ એના સરમાં સર પુરાવતાં હશે’ :
‘ભાઈ, એની તો વાત જ હવે ભૂલી જવાની... એ જમાનો જતો રહ્યો, આ તો વેછેતમલ જમાનો આવ્યો છે...’

‘વેછેતમલ પણ ચોખ્ખું નથી મળતું’..
ખરી વાત ?

‘અરે વેછેતમલની શું વાત કરો છો ? માણસ જ ક્યાં માણસ રહ્યો છે તે ચીજવસ્તુની વાત કરો છો ? જાનની જેવો જાનવીજલસાઈ જાય પછી ચીજવસ્તુની તે વાત જ શી કરવી ?’—અંદરથી મહેતાજી બોલ્યા,

વસંતને એ વાક્ય ખૂબ મળી મર્યું : માણસ માણસ જ ક્યાં રહ્યો છે તે

વસંત કપાલ સુધી આ વાક્ય વાગેલાં કરત પણ પેસા વેપારીલાઈએ ‘તેને તંદામાંથી જીવજાતનાં પુખ્ત’ : ‘તેમ પછી રહેતો લેવાનો તો વિચાર કર્યો ?

રહેતો... સિપ્પણ... સંતાન. પોતે, પોતાનું જીવન... જીવન સમર્થ... અસિક્ષિતને વધુ સમર્થ... મારું અમે તે થાય...’ એકલાં તો બહુવા જ જોઈએ, જીવવા માટે જી જરૂરી છે,

‘વસંતે, સંપિલા / બહીટલા ખીસામાં ડાઘ નાખે. માન રીતે પેસા હતા તેણે એકવાર જવવા, જે વાર જવવા કાંઈ પંચોતેર થાય ? પણ ન થયા !

‘અનમાં અનેક આશા ઝૂંપીને બૂટાઈ ગઈ—
‘વીજળીની માફક પાની સાથે ફરતા જવાનો વિચાર
‘હિરણ્યો’ ને આશયો મયો— એની અનેક આશાની
‘જેમ ક્ષણભર માટે શું કરવું તે ન સમજાયું. એ
‘પોતાનું બંધી’ પણ પોતાના સંતાનોનું જીવન ગતિમાં
‘રહે તે માટે વધુમાં વધુ થમ કરતો હતો. આ
‘અસિક્ષિતને સવાલ હતો... ગતિ વિના અસિક્ષિત
‘અકષ્ણ નથી શું જીવનને ગતિમાં રાખવાના તેના
‘જ્યા પ્રયત્નો વ્યર્થ જરૂરી એ પ્રથમ એને મૂકી
‘રહ્યો હશે અને એ મૂકવવામાં ને મૂકાવવામાં એણે
‘વેપારીને કિંમતથી પૂછી માર્યું : ‘સીતેર પેસામાં
‘સ્વેટ આપે...’

મહેતાજી તે આપવા જ જતો હતો પણ
વેપારીએ ધીરેથી કહ્યું : ‘સીતેર પેસે તો અરને
ઘરમાં પડી છે... પેસા ન હોય તો બાપા તા પાંચ
પેસા કાઢે આપી જાશે.’

આખરે એની રીતે પણ રહેત મળી ‘તેનો
આર્નફ વસંતના હાથમાં અનેકો હતો. આમજ
મલનાં એને કેસ વાળી... એની હતીમાં સખન
કુખ્ત’ પણ વસંતે એને ન મજાકરતાં આગળ ચાલતા
મર્યાદા. પણ એ શોડુ ચાલે નહીં હોય ને સડકની
કોરણે કુટખાય પર જ ટળી પડ્યો. હાથમાંની રહેત
દર-બઈ પડી, એના કુકડા થઈ ગયા હતા !

લોકો એમ થઈ ગયા કેકરે આવીને ના
હાથમાંથી મૂકી દીધી અને પેલિસે પંથકયાસ કર્યો
ત્યારે બહીટલાથી નીકળેલી બૂની ધડિયાળ અંગે
નોંધ કરવામાં આવી હતી : એક બંધ પડેલું
ધડિયાળ !

*

નિખાલસ હાથમાં પરમાર્થ—એનો તરીકે શિક્ષણ અને સાહિત્યનું મૂલ્ય મહત્ત્વ ધરાવે રહે એવા
સંજોગો અત્યારે તો નથી, સાહિત્ય તો જામરાળી વિધવાની જેમ ખૂણમાંથી બહાર જ નીકળતું
નથી ને શિક્ષણને ‘અંતિ પિસ જ’ અર્થે કરીને, એને અપનાવનારે લગેલી લાજ જ રહેતું પડે !
વ્યક્તિગત રાગદોષ અને વાંઝેલ સ્વાર્થથી આ જ ને સેવેની લીધેલ તરીકે સમજ મળે છે જીવનની
સાદાઈ અને આત્માની ધાતરની અંતિ ગોટી વાતો કરનારા આત્માની શિક્ષણની પ્રવર્તમાન
પદ્ધતિ એટલી મધી ખર્ચાળ છે કે છોકરાને ત્યાં બાળાવવા હોય તો ધરના બાકીનાં માણસોએ
મારેલાં સારિયાંથી જ અલાવડું પડે !

રાજા જનશ્રુતિ મોટા દાનેશ્વરી હતા. રાજાના દાનમાં અહંતા હતી રાજાના મનમાં જ્યોત્સના અહમ્ હતો કે મારા દાનથી હજારો લેખી પોશાક છે. મારા દાનથી થયેલ કર્મશાળામાં અનેક વાતાણુઓ આસરે છે, માડું દાન કેવું છે?

રાજાના પ્રશ્નસંકે પછી રાજાની વાહવાહ બોલાવતા હતા. પ્રશ્નસંકે રાજાના દાનનો પ્રચાર પણ કરતા હતા.

“રાજા આપ તો કણું દાનેશ્વરી જેવા છો. આપના દાન અપરપાર છે. રાજા! કન્ય જો આપને.” પ્રશ્નસંકે આમ રાજાના વખાણ કરતા હતા.

વખાણ સંલગ્ન રાજા જનશ્રુતિ કુલાતો હતો. પ્રશ્નસાથી જોતો અહમ્ વધતો. પ્રશ્નસા તો અહમ્ને વધારનારી છે.

જેક રાત્રે રાજા જનશ્રુતિ મહેલમાં સુતો હતો તેને ઉંઘ આવતી ન હતી. આ સમયે રાજા-મહેલની છત ઉપર બે હંસરાજો આવી બેઠા. બન્ને વચ્ચે વાતચીત શરૂ થઈ.

જેક હંસે બીજા હંસને કહ્યું “ભાઈ હંસલા? રાજા જનશ્રુતિ કેવો મહાન દાનેશ્વરી છે. તેના દાનનો મહિમા કેવો છે?”

બીજા હંસે કહ્યું “ભાઈ! જનશ્રુતિ, જનશ્રુતિ શું કર્યા કરે છે? ગાડીવાલા મુનિ રૈકને જોળે છે? રૈક મુનિ પાસે તારો બાપડો રાજા શું દિસાયા? રૈકને જણ્યો હોત તો જનશ્રુતિનું નામ પણ ન લેત.”

“ભાઈ! છ રૈક વળી કોણ?”

“રૈકનો મહિમા અજબ છે. રાજાને પ્રજા જે શુભ કામ કરે છે તેનું કામ તો રૈકને મળે છે. જે તત્ત્વ રૈક જાણે છે ઈ તત્ત્વ જો રાજા જાણે તો જ દાનનું કામ મળે. બાકી તો બધું નકામું છે.”

રાજા હંસોની બેઠી સમજતો હતો તેનો હવે ચાપટી થઈ. રૈક પાસેનું વત્તવ જણવા જોને લાલસા થઈ.

સવારે રાજાએ પોતાના કર્મચારીઓને હુકમ કર્યો. “ગાડીવાલા રૈકને મારી પાસે મોકલ લાવો. તેને કહો કે રાજા જનશ્રુતિ તમને બોલાવે છે.”

રાજાના કર્મચારીઓ રૈકની શોધમાં ઉપાયા. શોધી શોધી વાઙ્ગ્યા પરનું જો જોલિયાનો પત્તા ખાધી નહિ.

“પર્વત ઉપર ગુફાઓમાં, વનના પ્રક્ષે નીચે, નદી કિનારે, અરવલમાં તેની તપાસ કરો.” રાજાએ હુકમ કર્યો.

રાજાકર્મચારીઓ ચારે બાજુ ઉપડી ગયા. ઉપર જોઈ રથે ગાડા નીચે શરીર ખંજવાળતા જોઈ જોલિયાને તેમણે જોયો.

“દેવ! આપનું નામ રૈક છે?”

“હા. આ દેહને રૈક કહે છે શું કામ છે?”

“દેવ! આપને અમારા રાજા જનશ્રુતિ બોલાવે છે આપ અમારી ‘સારે પધારો.’”

“તમારા રાજાને માડું કામ છે, મારે તમારા રાજાનું કામ નથી. જેને કામ હોય તે તેની પાસે આવે.”

રૈક મુનિએ રોકડો જવાબ આપ્યો.

રાજાના કર્મચારીઓ રાજા પાસે ગયા અને કહ્યું, “રાજા! જો રૈક અહિં આવવા ના પાડે છે. આપ ના પધારો તો મેળ ખાય.”

રાજાને તો ગરજ હતી. ગરજવાનને અકલ ન હોય. રાજા સો ગાયો, ઘેડા, રથ, જવાદિર, અને સોનામહેરો લઈને રૈક મુનિ પાસે પહોંચ્યો. આ બધું તેની પાસે ધરીને કહ્યું “મુનિવર! આ બધું હું આપના ચરણે ધરું. આપ આ સ્વીકારો

અને આપ ને દેવ કે દેવીની ઉપાસના કરતા હો તેનું તત્ત્વ મને સમજાવો.”

રેના ગુસ્સાનો પાર ન રહ્યો. “કમળત! મને લાલચ આપવા આવ્યો છો? તારી ભેટ મને ન ખપે એ લાકડાં અહિંથી ચાલ્યો જ.”

રાજા રાજાનાનીમાં ગયો અને પાછો હજાર ગાય, રથ, ઘોડા, જવાહિર, સોનામહોરો વિગેરે પહેલાં કરતાં વધારે લાવ્યો અને મુનિને ચરણે ધધો.

“શુદ્ધ? શરખાતો નથી! શું તારા ધનથી તત્ત્વ ખરીદવા નીકળ્યો છે. તારું ધન તત્ત્વ પાસે ધૂગ

સમાન છે.

રાજા જાનશુતિ સમજી ગયો કે ધનથી કામ નહીં બને, રાજા મુનિ પાસે સેવક બની રહ્યો. મુનિની ખૂબ સેવા કરી રાજા વિનમ્ર બન્યો અને તેના અહમ્મનો નાશ થયો, અને તેને તત્ત્વજ્ઞાન થયું.

ને જગ્યાએ રેક મુનિ રહેતા હતા એ જગ્યા રેકપર્ણ પ્રદેશ તરીકે ઓળખાયો.

હિલકે અંદર દેહરા
જા દેવલમે દેવ
હરદમ સાખી ભૂત છે
કરો તાસુ કી સેવ. (ગરિમ્હાસજી)

*

સંસ્કૃતમાં એક શ્લોક છે તેનો અર્થ એવો થાય છે કે, ઠાઠ વૈલથી ચેતના રહેતુ. એ વૈદ્ય તો ધન પડાવે છે, સાથે આયુષ્ય પણ ઓછું કરે છે.

*

ભણેલી સાસુ કરના અબજુ સાસુ સારી. અબજુ ખીખ કોઈનાથી નહિ પગ ધમરની તો ડર જ છે, ભણેલી ભગવાનનેય અણકારતી નથી

*

ધમર હશે એવી કોઈ ચોકકસ સાબિતી નથી ધમર નથી એની પણ કોઈ સાબિતી મળતી નથી. એટલે મનની વચવી સ્થિતિને, શ્રદ્ધાને જ સ્વાધીન કરવાની રહી

*

પ્રતિબંધિ અને સમ્મ બને મોખાં નથી, જેઓ વાણીનો ખર્ચ સમજે છે તેમને આ વાત સમજતી અડરી નથી. આરબે બને સાથે જ હતા, સંભળાયા ત્યારે બે થયાં

*

કાકા સાહેબે એક વખત કહ્યું હતું, ‘આપણો ત્રિરંગી ધ્વજ કે કાગળ વાવડા એકેય નખતારાં નથી વાવડો માત્ર ખરીબોનો જ જાણે રહેશે, ભગવાને પોતાનો વાવડો ખરીબોને આપ્યો છે.’

*

પથ્થરની પ્રતિમામાં પણ સમજીએ તો મનુ નિરાશમાન છે. અને સ્વદેશની માટીનું દરેક રત્નકણ એક જીવંતો દેવતા છે.

ઇસ્પતાનોની બહાર સામાન્યતઃ એવી તખતીઓ લગાવી હોય છે કે ‘શાંતિ રાખો’ આ શા માટે આવરણ છે એ તે બધા જાણે છે પણ માત્ર સિરાય ખીજાઓ પણ એવા હોય છે જેમને માટે આ શાંતિ ખાસ આવરણ છે હકીકતમાં આપણને બધાને શાંતિની જરૂરી છે

બે ભય સાથે આપણે જન્મીએ છીએ—એક તો કષ્ટકથી પડી જતાનો ભય અને બીજો મોત અવાજોનો ભય કમનસીબે આપણી સંસ્કૃતિ એ વધતી ગતિએ પહોંચી વળતા માટે વધુ ઝડપ મેળવવાના પ્રયાસ કરે છે અને પરિણામે ઘોષાટ અવાજ પણ વધી રહ્યો છે

નિશાન રાજભાગ પર મોત અવાજ સાથે મોત સાપક ન પસાર થાય છે માથા પર આકાશમાં થોડા સાથે નિશાન જાણ્યા કરે છે મોત પર સમારકામ આવી ગયું છે અને એના યત્રોનો અવાજ થયા કરે છે વાહનો એકના છારે અવાજ સાથે જામા રહે છે અને મોત પર નિરંતર વાહનો વિવિધ અવાજ કરતા પસાર થયા જ કરે છે

પેરિસ સરોધન સરજાના માનસ ચિકિત્સા વિભાગના નિષ્ણતાએ આપણા જ્ઞાનત્રુઓ પર જોડકા માટે વપતરી ફીચ આર મિનિટ બા આપણા પર અસર કરે છે, વાયોલીનના તારોનો અવાજ સાડા આર મિનિટે તેમજ મોત સાથે મોત અવાજ સાડા પાંચ મિનિટ આપણા જ્ઞાનત્રુ પર અસર કરે છે

આપણા મોતના ઘરમાં જ રેફ્રિજરેટરના આનંદનો એકધારો અવાજ, આખો દિવસ વગના રેડિયોનો અવાજ અને વખતો વખત ભગવા કરતા ફૂતરાનો અવાજ સામગ્રીએ છીએ એ પણ આપણા પર અસર કરે છે.

આર્થિક દકતરીએ કહ્યું છે કે સિંગી સંગી

એ વોલાટ-અવાજનો યુગ છે અવાજ-વોલાટ હાર્મિકતા છે એથી આરોગ્યને અસર થાય છે ઉપાદનમાં મોટો થાય છે અને કાર્ય ક્ષમતા ઘટે છે આપણે ધારીએ છીએ કે આ બધાને આપણે અનુકૂળ બની જઈશું અને કેમકે અમે આમ થાય છે પણ ખરું પણ આ વોલાટની ઉપેક્ષા કરવાથી પણ આપણા પર એવી જ હાનિકારક અસર થાય છે એનું નિવારણ થતું નથી

‘સામાન્ય માણસ માનસિક કે જામિની દષ્ટિએ મોત અવાજને અનુકૂળ થઈ શકતો નથી’ એવું એક નિષ્ણાતનું મતન્ય છે

સત્તત અધિક સમય પડી આપણે આપણી આસપાસ થતા એકધારા અવાજ સાથે એક રૂપ થઈ જઈએ પણ શરીરને એવું થતું નથી અવાજનો સ્થાનો કરવાના જે તથ્ય પ્રયાસો એને કરતા પડે છે એના જ્ઞાનત્રુને વધુ શક્તિ ઉપયોગમાં લેવી પડે છે આ શક્તિનો આ રીત કુરુપયોગ ન થાય તો આપણે એનો વધુ સારો ઉપયોગ કરી શકીએ

જૂના ધર્મપરંપરા માનસીઓ એમના જમાનામાં જ્યાં માણસો હતા તેઓ મોત પામવાનું, શાન રહેવાનું મદદરૂ હ મેસા સમજાવતા અને કટેના કે શાન થવાથી, મોત પામવાથી માણસના મનમાં એક પડી એક નવા વિચારો આવે છે, નવી નવી જામિઓ આકાર લે છે આવા માનસીઓએ એકાન ના સારા રૂપ પ્રાપ્ત કરીને વિશ્વને સમૃદ્ધ કર્યું છે અને પોતાને અને બીજાઓને સામગ્રી થાય છે મોતના મદાન હિસાસકો દુનિયામાં થયેલા ધન્ય લાભ કરી સુતાના પુરસ્કર્તા હતા

નિયાતીત માણસોને મોતનું-શાંતિનું જે તાજગીમય અને ત્રાસજનકી મૂલ્ય છે એ સમજાવે રહ્યું છે કોઈક એમ પણ કહે છે કે આત્માની શાંતિ માણસને રહ આપી શકે છે મોતની દેવગતી

મેગલ શહેનશાહ અકબરના નવરત્ન-દર-
બારમાં ચતુર તર્કશુદ્ધિ, સંસારજીવનની પ્રવીણ
પ્રજ્ઞા, તેમ જ સ્વરસના પ્રસંગો ઉપરાંત, કોઈ
કોઈ વાર, મુશ્કાવરના ભેગી મળે ઊડતી હતી. ખાસ
કરીને કવિ ગંગ, પાદપૂર્તિ કરી, આખો શ્લોક
તત્કાળ ભેડી, મિજલસનું મનરંજન કરવા સાથે,
પેતાની રંગીલી કવિતાઓહિનીનું જીવું ફેલાવી દેતા.
તે વિશેનાં તથા બીજાં એક-બે દર્શાવ આ રજાં.

એક સવારે, શાહનાં ભેગમ, નિજાનામાંથી
ઊડી, મોં ધોતાં હતાં. એ વખતે, એમના કપાળ
પરનો ચાંદલો, હથેળીમાં રાખેલા પાણીમાં પડી ગયો.
આ ચાંદલામાં, હાથીનું નાનું ચિત્ર હતું. શાહે,
ભેગમ પાસેથી આ વાત સંભળી, ત્યારે તેને હથે-
ળીમાં હાથી ડુબી ગયાના કવિત્વવાળી, કષ્ણના આવી.
કવિ ગંગ દરબારમાં આવ્યા, ત્યારે બાદશાહે તેને
હથેળીમાં હાથી કેમ ડુબી જાય, એ પાળત પ્રશ્ન
કર્યો. કવિ ગંગ, કવિતારસના નિષ્ણાત હતા, એટલે
સમજી ગયા કે એમાં કોઈ મુંઝવેરી જીવનનો રસ-
મસંગ છે, એટલે, તેમણે તરત જ, એક કવિત
ભેડી કાઢ્યું, અને સહમયું:

સોળ સિંગાર, સજી અતિ સુંદર,
દેન રમીસો પિયા સંગ રાની,
ઊઠે પ્રભાત, કમલમુખ ધોવત,
દીકી ખસી, હથેલી લીપયાની;
તામે ચિત્ર હોતો મજરાજ
અજવક યુચક, કાણુ પિછાની,
કવિગંગ કહે સુન શાહ અકબર
ડૂબત હાથી હથેલી કે પાની.

આ સાંભળી, નિરખે બાદશાહ કવિ ગંગની,
કવિત્વરતિનાં વખાણુ કર્યાં, અને રતિ વખર આ
દુનિયામાં કોઈ ચીજ સરસ નથી, એમ જણાવ્યું.
તે ઉપરથી કવિ ગંગે, એક બીજું કવિત, રતિ-

વિષયનું ભેડી સહકારવા મંડ્યું.

રતિબિન રાજ, રતિબિન પાટ,
રતિબિન છત્ર નહિ એક ટીકો,
રતિબિન સાધુ, રતિબિન સંત,
રતિબિન ભેગ ન હોય જતીકો;
રતિબિન માન, રતિબિન તાન,
રતિબિન માણસ હાગત ફિકો.
કવિ ગંગ કહે સુનો શાહ અકબર,
એક રતિબિન એક રતિકો.

બાદશાહે કહ્યું: ‘કવિરાજ, મૂર્ખ માણસની
મિત્રતા કેવી હોય, એના પર કશું કવિત સંભળાવો.’
કવિ તો તૈયાર હતા.

ગંગ તરંગ પ્રવાહ ચલે, ઝોર,
પથકો નીર પીઓ ન પીઓ
અજબ હશે રઘુનાથ ખસે તો,
ઝોરકો નામ લીઓ ન લીઓ.
કમંસ ભેગ સુપાત્ર મીમે તો,
કુપાત્રકો દાન લીઓ ન લીઓ
કવિ ગંગ કહે સુન શાહ અકબર
મૂરખ મિત્ર લીધો ન લીધો.

વળી પછું બાદશાહે કહ્યું: ‘મને એક અર્પ-
ચરણુ યાદ આવ્યું છે. ‘કમંસ’ છૂપે નહીં બજૂત
લગાયો’ તેની પાદપૂર્તિ કરી જતાવો.’ કવિએ
થલાવ્યું:

વાસકી ભેતમે ચંદ્ર છૂપે નહિ
સૂર્ય છૂપે નહિ બાહલ છાપો,
રણ ચાપો રજપૂત છૂપે નહિ
દાતા છૂપે નહિ મંગન આયો;
ચંચલ નારીકો નેન છૂપે નહિ
મીત છૂપે નહિ પૂઠ દીખાયો;
કવિ ગંગ કહે સુન શાહ અકબર
કમંસ છૂપે નહિ બજૂત લગાયો.

એકવાર બાદશાહ અને બિરબલ; બેઠા હતા,
ત્યારે બન્ને એકથી બીજાનું ચડે તેવું કવિત બના
વવાની રહે ચડ્યા. બાદશાહ પોતાનું કવિત પ્રથમ
બોલ્યા :

જળ તો ગંગ જળ ચોર જળ કાઢ રે,
ફળ તો આમ-ફળ ચોર ફળ કાઢ રે;
લોગ તો સ્ત્રીભોગ ચોર લોગ કાઢ રે,
જોતિ તો નૈન જોતિ ચોર જોતિ કાઢ રે.

એ સાંભળી બિરબલે શાહના કવિતમાં થોડો
એક ફેફસા કરી નવીન અર્થપ્રભાવવાળું કવિત
સંભળાવ્યું :

જળ તો ઇન્દ્રજળ ચોર જળ કાઢ રે,
ફળ તો પુત્રફળ ચોર ફળ કાઢ રે;
લોગ તો અન્નભોગ ચોર લોગ કાઢ રે,
જોતિ તો સૂયંજોતિ ચોર જોતિ કાઢ રે.

એ કાવ્યને મૂઠાઈ સમજ્યાં આવતાં બાદશાહે
કબૂલ કર્યું કે, 'બિરબલ તારું કાવ્ય ચડે.'

એક પ્રભાતે બાદશાહ ઝરખે બેસી સૂર્યોદયની
શોભા નિહાળતા હતા. જમના નદીનાં કંઠા પરની
હરિયળી કુદરત ખીલી રહી હતી. એવે વખતે દિલ્લી
શહેરની કાંઈ રમણી નદીએ નાહવા આવી. માથાનો

અંબોડો છોડી નદીમાં ડૂબકી દઈ જ્યારે એ બાઈ
પાણીની બહાર નીકળી અને બે હાથવડે મોં ઉપર
પથરાયેલા વાળને ઢાંરાણે ખસેડ્યા ત્યારે એના મુખની
શોભા એવી બની લાગી કે પર્વતને ફેડીને જાણે
કેમ સુવર્ણિંગ પ્રગટ્યું હોય ! એવી કલ્પનાના
આનંદમાં ને આનંદમાં બાદશાહ બોલવા લાગ્યા :
'નકસ્યો રવિ ફેડ પહાડકી તાંઈ.'

થોડીવાર એક કવિ શાહ હજૂર આવી લાગ્યો.
તેણે આ ચમત્કાર સાંભળી શાહને એ વિષેનું આખું
કવિત સાંભળાવ્યું.

રાત સમય રસકેલી કિચે,
અડુ લોર ભયે ઊડી મજનન ધાઇ,
તીર કે છીર મેં હૈં ડૂબકી
જમુના જળમેં ભેસે ચંદ્રકી છાંઇ;
હૈં ડૂબકી જળસેં નીકસી
ઉરચીં અલકેં મુખ પે છીતરાઈ;
હોઉ કર કેશ સમાર સિયે
નિકસ્યો રવિ ફેડ પહાડકી તાંઈ.

પોતાના અનુભવ સાથે કવિ કલ્પનાનો
અનુભવ આમ અકસ્માત રીતે મળતો આવેલો. જોઈ
બાદશાહના હર્ષનો પાર રહ્યો નહિ.

*

૩૭૩ થી ચાલુ]

એ શિક્ષણનો આવશ્યક ભાગ હોવો જોઈએ.

આધુનિક જીવનને જે સાધ છે એ વેગ અતિ-
શીઘ્રતાનો છે. શાંત સ્થિતિને પ્રાપ્ત કરવા માટે
કાંઈ દૂરો માર્ગ નથી. એ સ્થિતિને પ્રાપ્ત કરવાના
આપણા પ્રથમ પ્રયાસમાં આપણે કલ્પ્ય નિરાશ થઈએ.
અનેક રિચારો આપણી સમક્ષ આ સમયે પુરની આડક
ધરી આવે આપણે હનાસ થઈને એવો સાર કાઢીએ
કે સમય બદલાઈ ગયો છે. અને આધુનિક સ્થિતિ

સાથે મૌન-શાંતિ કે એકાંતનો મેળ થઈ શકે તેમ નથી.

આપણી નિર્દુશ્તાનું કાળજી એ દુનૌ કે આપણે
એકધારી વાતો અને થોરાટમાથી એક જ ક્ષણમાં
જ્ઞાન સ્થિતિમાં જઈ શકતા નથી. આપણે આપણા
હમેશના જીવનમાં મૌન જાગવવાની, આપણે બોલવાની,
શાંતિ સિદ્ધ કરવાની રેવ કેળવવી જોઈએ.

જીવનના થોલાટને શાંત કરીને અને મનના
કચરાને સાફ કરીને આપણે જીવનની સમૃદ્ધિને મૌનની
પગથા સિદ્ધ કરી શકીશું.

પુરાણની એક કથા છે

એનું નામ વેદાત શિરોમણિ વામન કોડિ-વ પુરે. એ રહેવાશી એનું સમગ્ર જીવન અત્યંત પવિત્ર, પરોપકારી અને શુદ્ધ હતું. પડિતાઈ એણે પારણ્યામાંથી પીધી હતી ખીજ મહાપડિતા પાસેથી વેદવેદાંગનું શિક્ષણ મેળવીને એણે પ્રકાશ વિદ્યા પ્રાપ્ત કરી હતી.

એની સહધર્મ્યારિણીનું નામ સત્યા એના રૂપગ્રંથનો પાર નહોતો, કૃષ્ણ જેવું બીજકતુ, નિઃપ્રસન્ન એનું ધૌવન હતું આરિ-વશીલતા એનો શ્વાસ હતો પતિભક્તિ એનો પ્રાણ હતો શુદ્ધ કાચન જેવું તેજસ્વી અને પ્રતિભાપૂર્ણ એનું વ્યક્તિત્વ હતું સરકારની મુદ્રતા એને વારસામાં મળી હતી.

સૌંદર્યમૂર્તિ સત્યા આવી વિદુષી હતી

વેદવેદાંગ પારંગત વામન પૈતૃકે સુખી હતો. સમૃદ્ધિ અને ઐશ્વર્યથી ભર્યું ભર્યું એનું ઘર હતું અને આવા ઘરને વધારે દેહીપ્રમાદ બનાવે એવી પરતી હતી. પશુ એને સત્તાન નહોતું.

આ એક જ ચિંતાએ એના હાથપાતને કીણ બનાવી દીધું હતું એમના ગયા પછી આ અલગક સમૃદ્ધિનો સ્વામી કોણ? આવા- વિચારો કરી કરીને પતિ-પરતી મિન-રહેતા, ક્યારેક તો વામન અને સત્યાને આખી રાત બીધ આવતી નહિ.

એવામાં એક વખત દેવર્ષિ નારદમુનિ એને ઘેર આવ્યા નારદને આગળે આવેલા જોઇ પતિ-પરતીના આનંદનો પાર રહ્યો નહિ બનને એ નારદનું ભક્તિભાવપૂર્વક સ્વાગત કર્યું, પૂજા અર્ચના કરી બેઠે આપને બેસાડ્યા.

નારદમુનિ આ દૃષ્ટીને પ્રસન્નતાથી જોઇ રહ્યા.

વામને નારદજીના પગ પાસે બેસી બે હાથ

જોડી, પ્રાર્થનાપૂર્વક કહ્યું. 'તમે ઋષિઓમાં કોણ છો, ગાનના ભંડાર છો, તો કૃપા કરી અમારા દુષ્ટનું ઔષધ બતાવો, બધી વાતે અમે મુખી છીએ પણ સત્તાન નથી એટલે અમારે મન જીવન એ જીવન રહ્યું નથી, સમૃદ્ધિ અને દરિદ્રતામાં કશો ફેર રહ્યો નથી. પડિત છતાં મને પોતાને દુઃખ પડિત જેવો લાગુ છું.'

વામનનો વસીપાત સાબળી જેનું સદૃશ દર્શાવી ભર્યું ભર્યું છે એવા નારદે વામનને અને એની સ્ત્રી સત્યાને આશ્વાસન આપતા કહ્યું. તમારા ભાગ્યમાં સત્તાનસુખ નથી એમ નથી પણ હું કહું તો પ્રભાણે તમારે કરવું પડે તમારા ગામની દક્ષિણ દિશાએ ખીલીનું વન છે, ત્યાં પાર્વતી અને શકરનું મંદિર છે, આ વાતની કોઇને ખબર નથી એટલે આ મંદિરની પૂજા ચતી નથી લે બાલક, તું ત્યાં જા અને પાર્વતી - શકરની પૂજા કરી એમને પ્રસન્ન કરે ભગવાન શકર તમને જરૂર સત્તાન આપશે' આમ કહી, આશીર્વાદ આપી ન રહેલુ શાસ્ત્રા મથા.

વામન અને સત્યાએ દક્ષિણ દિશામાં પરિ-ભ્રમણ કરીને ખીલીનું વન શોધી કાઢ્યું. વનની જરોગર મધ્યમાં મહાદેવનું મંદિર પણ હતું મંદિરમાં જઈને એમણે શિવલિંગના દર્શન કર્યા ચારેકોર ખીલીપરોના ઢાંચા પડ્યા હતા જળાધારીમાં જળ નહોતું, કોડિવામાં દિવેલ નહોતું, ધૂળના ઘર ચડી ગયા હતા આ મધુ સાફ કરીને એમણે શિવપૂજન ચાર કર્યું.

શિવપૂજન કરતાં કરતાં પાંચ વર્ષ નેટસો કાળ વીતી ગયો.

એક દિવસ પૂજનના ફૂલ વીણવા માટે વામન જગલમાં ગયો, પશુ ફૂલ તોડતાં તોડતાં એને દુર્વા ગવણ નાગ કરડ્યો, આવા અધોર વનમાં એની

પાસે અત્યારે કોઈ નહોતું— આવા પવિત્ર પ્રાણજીને મ દાનમુખ પડેલા જોઈ આજુ વન સ્તબ્ધ બની ગયું હતું.

ખરોટ ધર્મા છતાં કૂલ વીણીને પતિ ઘેર પાછો ન આવ્યો. તેથી સ્ત્રીની ચિંતાનો પાર રહ્યો નહિ; શોકથી વિદરજ થઈને સત્વા પતિને રોધવા માટે વનમાં આવી. પાતને બેથુલ સ્થિતિમાં નીચે પડેલા જોઈ તેના કામળ નારી કંઠમાંથી ચીસ નીકળી ગઈ, અને હુ ખ અસહ્ય ઘવાથી તે પથ ત્યાં જ બેથુલ થઈને ઢળી પડી.

થોડીવર પછી ભયારે સત્વા શુદ્ધિમાં આવી ત્યારે તેણે અત્યંત વિનમ્રતાએ, રૂઢન કરતા કરતા વનદેવતાને પ્રાર્થના કરવા માંડી. આજુ વન, વનના ઝાડવાં અને પશુપખીઓ શુદ્ધિ એની સાથે રહવા લાગ્યાં. આકાશ પથુ પૃથ્વી સુધી નીચે આવીને આ કંપાત સામગ્રી રહ્યું આ કંપાતે સ્વર્ગના દેવતાઓની શાંતિમાં પથુ વિશ્લેષ પાડ્યો. પોતાના પતિને સજ્જ વન કરવા માટે સત્વાએ જે જે વિનવણી કરી તેમાં તેની એકબીની નહિ, પથુ જગતભરની સત્વાઓની વેદના ભરી હતી—સૌભાગ્યના સરક્ષણની આકાંક્ષા ભરી હતી, દારૂ રત્નના માગધની મનોભામના ભરી હતી.

સત્વાનું આ કંપાત પાર્વતીને કાને પડ્યું એમનું કંઠાણકારી સ્ત્રી-હૃદય-એક ખડિન થયેલા સ્ત્રીહૃદયની વેદના સામગ્રી શક્ય નહિ, જે પુષ્પસાગી દપતીએ પાંચ પાંચ વર્ષ સુધી તાજા ખીલીપત્રો અને ફૂલો યજ્ઞવીને જેમની પૂજા કરી હતી—તે ભવતાન શકર અને માતા પાર્વતીજી બૂંધી શકે કંઈ રીતે ?

મહિરમાંથી નીકળીને, આખા વનને તેજથી ભળી દેતા માતા પાર્વતીજી 'ધીમે ધીમે હાથમાં અમૃતપાન લઈને, સત્વાની નજીક આવ્યા. એમનું ઉચું વાતસલ્લયી પરિપૂર્ણ હતું—આખામાં કુરુણા હતી, ચન્દ્રોમાં વિષ્ણુના સત્વાઓ માટેનું સૌભાગ્યપૂર્ણ સાન્તવન હતું.

પાર્વતીજીએ કંપાત કરતી સત્વાના શરીર

પર હાથ ફેરવતાં, ફેરવતાં કહ્યું : 'કંપાત ન કરે પુત્રી, મહાકાળે મૂંઢી લીધેલું તારું સૌભાગ્ય ક' તને પાછું આપું છું.'

એમ કહીને પાર્વતીજીએ વામનના મૃત શરીર પર હાથ ફેરવી એના મોઢામાં અમૃત મૂક્યું. બાહ્યથી જાણે જી હી નિદ્રામાંથી જાગ્યો હોય તેમ આજસ મરડી ઊભો થયો. સત્વાની આંખો પ્રેમાશ્રુથી છલકાઈ ગઈ. પાર્વતીજી પથુ આ પ્રસન્ન હૃદયપતીને જોઈને રાજી થઈ. સત્વાએ અત્યંત કૃતજ્ઞતાએ માતા પાર્વતીને ચરણસ્પર્શ કરી કહ્યું : 'મા, તમે મને મારા પતિ પાછા આપ્યા, તેમ એક ખીન્નુ વરદાન પથુ આપતાં જાઓ, અમે નિઃસતાન છીએ, એ મેલું ટાળવા સતાન આપો.'

'તથાસ્તુ' કહીને પાર્વતીજી અતર્ધાન ધર્મા પથુ ભર્તા ભર્તા કહેતાં મધા 'હે સત્વા, તુ મારું 'જન્મા-પાર્વતી'નું મત કરજે. આ મત પ્રત્યેક સ્ત્રીને અનવાહિત ફળ આપે છે ને આખા ત્રિગુણને પવિત્ર કરે છે; આ વ્રતના નિયમાનું તું સંકલ્પ

પાંચ દિવસ સુધી સ્વાહની ઇચ્છા વિના જોણુ જમવું. સુદ વેરશને દિવસે વ્રતનો આરંભ કરી ૧- ખીજને દિવસે સમાપ્તિ કરવી. બની શકે તો પહેલાં પાંચ વર્ષ થકેનું અન્ન ખાઈને અને બીજા પાંચ વર્ષ જમવું અન્ન ખાઈને મત કરવું.

પાંચ વર્ષ જોણ, સારા કે ગરબથ વિનાના જોખા ખાઈને મન કરવું અને પાંચ વર્ષ જોણા બાફેલા મગ ખાઈને મત કરવું.

આમ એક ધારા વીસ વર્ષ સુધી જે સ્ત્રી મત ન કરી શકે તેણે જોહામાં જોહા પાંચ વર્ષ સુધી તો નત કરવું જ જોઈએ.'

પછી વામન બાહ્યજી અને તેની સ્ત્રી સત્વા ઘેર આવ્યાં સત્વાએ પાર્વતીજીના કપા પ્રમાણે વિનિષ્કર મત કર્યું અને તેને પુત્ર પ્રાપ્તિનું ફળ મળ્યું.

જ્યારે યુવનસીમ વર્ગમાંનાકાગ્રમાથી માણસ ગમગીન જાતકાગ તરે તણુઈ જાય તે પણ લાચારી વશ થઈને એ જાયો જો કુરેલી હોય તો એના ખેચા થુના ખૂંચખેમા ચું હરો-૧૧

એક નાનુઃ અધખીલુ યુવાન, બચપણની કુમળી કળી જેમા આસ જાખાને આગતેમ ડોહતા 'આવ-આવ' તા હકારા કરી રહ્યું હતું તે પણ એાત્રુ મોખુ હસતો ધૂટણથી ઘસાતો આગળ વધતો હતો અને ત્યા પહોંચેા પણ કરોડે જની તે જોયો થયો જાને સળિયાની જગ્યામાથી હાથ નાખી નાના ફૂલને નાના ફાધમા મસગરા તેણે જાસિયુ કયું ડોનતુ ફૂન અને તેને ચગવતુ હતું જામાએ લખખા ઝીક પુરતી કરી ઓશિયાત્રુ મો કરી અમારો આસરો ન લેવાનું નક્કી કયું હોય તેમા પવનથી લરેરથી ધડીક નજીક તો ધડીક દૂર આનના-જતા ફૂલ સાથે તેણે પણ ખાકી ન રાખી અમે જાને એકમેકની આડાઅડ જામા જોખા ખખેની રસાકસી જોતા હતા

અચાનક એની દસની આખમા મે જૂન-કાગનુ પ્રમગ ખેચાણુ જોયુ મે જશ તાણુખેચ કરી જોઈ, પણ પ્રખળ પ્રવાહમા હ. તાણુખ અથે બન્નેને રમતા અને પત્તીને હસતી મૂકી હું અતર રના જિગણુમા ધડીક ફૂનકી લગાવના મથેા પણ પાછો આ થો ત્યારે હું ખરાયો હતો, સારી રેડે

સિયાળાની સાજ અને ઉનાળાનો જયેર જ તેની ઘેરી નીરસતા વચ્ચે જે જોતજોત થઇ ગયુ હોય તે જથો જુલમ ખંખી શકે જો ફક્ત સગાથી હોય તો

પણ મારી પત્નીએ આરા કેટનાયે સિયાળા ઉનાળા મારી સંપૂર્ણ સંકાર ન હોવા છતા એકન વાસ કાઢવા હતા હું એની ચીડયા, અનેએ મારી આખ આગ કાન કરવાની ઉપેક્ષાજિતથી ચીડયા અકળાઇને આખરે ટેવાઈ ગઈ હતી અને આખને

આખ તેને રાજરોજ લાગુ પડેના માંગી પગુ એની ચાલી ન પૂછે વાત નવાઈની વાન તો એ દત્તી કે જ્યારે ત કુગ્ગત હતી ત્યારે મારી ઉપેક્ષાતિ નુજાસી લેતી તેથી જીનર, દવે મને ધડી પણ ખસના ન દેતી જરાક આવવા-જરામા હીત થતી તો પગે પગનો સિસાજ માગતી ક્યારેક તો પ પગ ચીડા જતો પણ ધણીસર ગમ ખાઈ તેના શરીર સાથે જોઈ મન વાગી ગેતો પણ પડી તો જે જામથી મન વાગી લેતો એની આશાનુ એકે પગેનુ એના ચિહ્ન પરથી મને ન મળ્યુ છતા અચાનક એજે પણ મારો કેડે મૂકી દીધો પૂર્વવત તે પણ મારી ગેરદાજરી નજાસી લેતી ન સહેવા ત્યારે કારેક જ મને લાગે વખત ગમગીન કરી મૂકે તેવા નિસાસા નાખતી એટલું જ

એક દિવસ આજ કહોડા આગળ આવી જ કોઇ ફૂડમા પૂરકારમા લઈ રહેનુ યુનામ માનન ચીનન સાથે હોડમા જીનયું હતું મારી ઓગખાચુ વાગી અમારી સાથેતિની એક યુવતી કે જેતી સાથે અનાર નવાર લાગ જોઈએનાજેતુ ફૂલુ ફાલુ સી-શરીર તાકી નેવાજેટનો વ્યવહાર આગળ વધી ગયો હતો તે ત્યારે-પસાર થઇ આસપાસ કોઈ આવે તેમ ન હતું ફૂન પણ જિજાગા મારી મારી કેલકત્તી આગળ વચ્ચે રમનું રહેના પુકારી રહ્યું હતું મે ઝડપથી ચૂડી કાઢ્યુ એકાઠે -મે પાખડી ખરી પણ ખરી મેચાર કાટા વાગા પણ ખરા, છતા હું તે નખતે મેલાન હતો ફૂલ ફેકવા હું હાથ જિનો કરતો હતો મારી પ્રેસી મારી મણતરીની જગ્યાએ આવી રહી હતી તેને ચોકાવવા ત્યાજ તક હતી હાથ જિજાગે, સાથે ફૂલ પણ

પણ

અહર હાથ જિને જ રહ્યો મારી માદની પત્નીએ મારા હાથમા રમતુ રહેનું ફૂન ચૂટતી લીન અને હું તેની સાથે ચીટ માફુ તે પહેવા તો તેણે

[અનુ. ૫૪ ૩૮૧

નરેશ અને પરેશ બેઉ સત્તા બાઈ. પણ એક જ વેલના બે કુલની ઉપમા એમને નહિ આપી શકાય આકૃતિએ અને પ્રકૃતિએ બંને રીતે બેઉમાં મેળ કરતાં અમેળ જ વધુ હતો. નરેશના ચક્રોનાં વર્ણન એકંદર આમ કરી શકાય : વાને શામળા; ધાળો, ટૂંકાટૂંકા વાળ, ગોળ મોં અને બે તેજસ્વી આંખો, નોળિયાની પૂંછડી જેવી ભસવદાર ચૂંછ અને પોપટની ચાંચ જેવું અસ્થિશાળું નાક

અને પરેશ ? વાને ઉઠ્યો, કંઠે હીંગલો, માથાના વાંકડિયા વાળ સુંદર રીતે જોળેલા, મોજરા લંગોળા અને નાક જાડું ને ચીથું, બેઉ આંખોમાં એક પ્રકારનો રમણ ભાવ, ઘઘીપૂંછ સફાચટ, ગળામાં કંઠી અને કપાળે ચંદનનો લેપ.

માનસિક રીતે બંને પોતપોતાના ક્ષેત્રમાં સુસ્ત નિષ્કાવાન હતા. એક હતો સુસ્ત વૈજ્ઞાનિક અને બીજો હતો સુસ્ત વૈષ્ણવ. અત્યંત નિષ્ઠાપૂર્વક નરેશે ધ્યાનમાર્ગ અને પરેશે ભક્તિમાર્ગ સ્વીકાર્યા હતા.

નરેશનો 'ક્રમમાધ્ય-કેન્ડ' નોકર ત્રણે વરસે નરેશ માટે 'ફાઉન્ડ કન્ટેન્ટ' ધરણીની વાની બનાવવામાં પરેશવાળો હોય ત્યારે એ એક જ મકાનમાં પરેશ રસપાક કરી નિરામિષ બોજન પતાવી શ્રીમદ્ ભામવતમાં મગ્ન હોય. આજુ લગભગ સદા એ કેખાવું.

પણ આ ઉપરથી એમ ન માનશો કે એ બેઉ સદા કમળા કરતા. એવું જરાયે નહોતું એમની વચ્ચે કળિયો થતો જ નહિ, અને એવું દીવા જેવું કામુષ એ હતું કે આર્થિક પ્રથ માટે એમને પરપરાની પાસે હાથ લંબાવવાની જરૂર નહોતી

બંને એમ. એ. ધરેલા હતા. નરેશ હેમિરટી લઈને ૫૫ થયો હતો અને પરેશ સંસ્કૃત લઈને.

બેઉ કોલેજમાં પ્રોફેસર પડે હતા અને સારો, પતાર મેળવતા હતા. પિતાએ, મુલ્ય, પહેલાં પોતાની વિલક્ષ્મ બેઠેને સરખે બાએ વહેંચી આપી હતી. જે મકાનમાં તેઓ રહે છે તે પણ વારસામાં મળ્યું છે. મકાન મોટું છે, એવડું મોટું કે જે ત્રણ ફેડે છે. પુત્ર-પૌત્રાદિ સાથે છટથી રહી શકે. પરંતુ નરેશ અને પરેશના મનમાં પૃથ્વીની અનિત્યતા વિષે કંઈક એવા વિચારો બંધાયેલા છે કે આજ સુધી એમણે લગ્ન કર્યા નથી. પરેશ વિચારે છે કે 'કા તવ કાન્તા' - એ જ સત્ય છે. 'રિસેલિવેટી'નો વિદ્યાર્થી નરેશ વિચારે છે કે ...નિર્મળા સાથે જ શું થયું પામી છે ? હું ભલે એને બોધ શકતો નથી - પણ એટલે જ શું ...?

પરિણમે નરેશ અને પરેશ સત્તા ભાઈઓ હોવા છતાં ભિન્ન પ્રકૃતિના છે. અને ભિન્ન પ્રકૃતિના હોવા છતાં એ એક જ મકાનમાં શાંતિપૂર્વક રહે છે.

પણ એક બાબતમાં એ બંને સરખા છે. ૫૬૫ને એ બેઉ ચાહે છે. ૫૬૫-એમના નાનાભાઈ તપેશનો દીકરો છે. તપેશ અલાહાબાદમાં નોકરી કરતો. જોશિંદુ કોમળિયુ થતાં એક વિદ્યાર્થી અને એની પત્ની મનોરમા આસાન પામ્યા. મદિનીનો તાર મળતાં જ આધાન પામેલા નરેશ અને પરેશ ત્યાં જઈ પહેંચ્યા હતા, પણ તપેશ અને મનોરમાના છેલ્લા સંબંધો જ તેઓ સંભળી શક્યા. એ છેલ્લા સંબંધો આ હતા : 'અમે તો જઈએ છીએ, ૫૬૫નું ધ્યાન તમે રાખજો.'

૫૬૫ને લઈ નરેશ ને પરેશ કલકત્તા આવ્યા. તપેશના ભાગમાં વારસામાં જે થોડી રકમ મળી હતી તેમાંથી અરધી પરેશના સતેષ માટે રામકૃષ્ણ મિશનમાં આપવાનું સુચન નરેશ તરફથી થયું કે તુરત પરેશ બેલી બેઠો કે 'તો પછી બાકીની અરધી રકમ વિદ્યાનના સંસાધન પાછળ ખર્ચાવી

જોઈએ' અને એમ જ થયું પટ્ટુ વિશે તો એમણે નક્કી કર્યું કે જે આપણે કોઈ જ સમાચારો નથી તો પછી પટ્ટુના બાવિની ચિંતા જ છા મારે કરવી પડે ?

પટ્ટુ-નરેશ ને પરેશ બેઠેલી આખના રતન જેવો પટ્ટુ ધીમે ધીમે મોટો થવા લાગ્યો. નરેશ કે પરેશ બેઠાંથી કોઈ જ પોતાનો મત પટ્ટુ પર લાદતા નહિ પટ્ટુને જ્યારે એમ રુચિ તેમ જ તે કરતો નરેશ સાથે જાળીજાળીને જ્યારે એનો મુરઘીનો સ્વાદ એસરી જતો ત્યારે એ પરેશના નિરાશિષાકારી ભોજન તરફ થોડા દિવસ દબતો ને થોડા દિવસ નિરાશિષ ભોજન પછી ચાંસાકારની ઈચ્છા ભગતા ફરી પાછો નરેશના રસોડા ખાણુ જતા પછી એને કોઈ રોજી નહિ

નરેશ ને પરેશ બેઠાંથી કોઈ તેને કોઈ નક્કી થોડાંમા જાડવા ઈચ્છતું નહિ એ કે જેકે મનોન તો એમ જ માનતા કે પટ્ટુ મોટો થઈને પોતાના જ આદર્શને સ્વીકારશે

પટ્ટુ સોળ વર્ષનો થયો છે. આ વર્ષે એ મેટ્રિકની પરીક્ષા આપશે મુદ્દર સ્વસ્થ કાપ, ગોર વર્ણુ ને પ્રેમાળ આખો, નરેશ ને પરેશ બન્ને હલ્લ થી પટ્ટુને ચાહતા, આ ખાતમર્મ બેકેમાં જરા મે ફેર નહોતો

એ પટ્ટુ જ એક દિવસ મારો પડશે

નરેશ ને પરેશ ચિંતામાં પડ્યા નરેશ વૈદ્યા નિક કહો એ સ્વાભાવિકપણે એક એકોપેવિક દાક-તરને લઈ આવ્યો. પરેશ પ્રથમ તો કંઈ વાધો ન લીધો, પણ જ્યારે ઉપરા ઉપરી સાત દિવસ વીતી ગયા ને છતાં તાવ ન ઊતર્યો ત્યારે સાત રહી ન રોક્યો એણે નરેશને કહ્યું 'મને યામ છે કે કોઈ સારા વૈદ્યાજને બોલાવીને પટ્ટુની તબિયત દેખાડી જોઈએ'

'હાલે એમ જ કરો-'

વૈદ્ય જ આવ્યા સાત દિવસ એની દવા ચાલી પણ તાવ એણે ન મ્યો ઊલટાનો વધ્યો, પટ્ટુ જેમતેમ જાડવા લાગ્યો અસ્થિર થઈ પરેશ

ત્યારે નરેશને કહ્યું 'વારુ, કોઈ સારા જ્યોતિષીને બોલાવી એની કુડળી જતાવી દેાય તો કેમ? શું કહે છે?'

'હાલે, જ્યોતિષીને બોલાવો' છતાં પ્રમે તેમ કરો, પણ આ તાવ એકવીસ દિવસ પહેલાં જ નહિ દાકતરે કહ્યું છે કે એને ટાઇફોઇડ છે'

'એમ જ છે કે શું?'

પટ્ટુની કુડળી લઈ વ્યથ પરેશ જ્યોતિ-ષીને ત્યાં દોડ્યો જ્યોતિષીએ કહ્યું 'મનજ માર કેમ એ રહ્યા છે' શું શું કયું એ ચાંત યામ એની એક યાદી એણે આપી પરેશ એ મુજબ પ્રવળ વચેરે ખરીદી લાવી, પટ્ટુને હાથે ભાધી, મનજની ચાંતિ માટ ભપજવ ફિની બવસ્થા કરવા લાગ્યો

પરતુ આમ છતાં માદમી ઉત્તરોત્તર વધતી જ ચાલી આખરે એક દિવસે નરેશે કહ્યું વેદ્ય રાહની દવાથી ખાસ ફાયદો થતો નથી દાકતરને જ ફરી બોલાવીશું કે?'

'તો એને બોલાવો'

નરેશ દાકતરને બોલાવવા મ્યો પરત પટ્ટુને એસીએ બેસી એના માથા પર પોતા મુકવા લાગ્યો પટ્ટુ જાકસટ કરતો ઉઠો 'ભા, મને લઈ જ બાપુજી ક્યાં?'

કાપ ને ચિંતાથી પરેશનું હૈયું મુજી જીડમું. જોયિતુ એને રાદ જલુ-તાકેશ્વર જઈને ખ્યાન થયું દેવી દવા મળી શકે છે ખરાબર!

નરેશ પાછો ફરતાં જ પરેશે કહ્યું હું જરા તાકેશ્વર જઈ છું પાઠા વગર્તા એક-બે દિવસ થશે

'જોયિતા તાકેશ્વર કેમ?'

'ભગવાનનું ખ્યાન થરવા'

નરેશે કંઈ જ ન કહ્યું બેગાળા જેવો પરેશ બકાર નીકળી ગયો દાકતરે દરદીને તપાસી કહ્યું 'જલુ ખરાબ પલટો લીધો છે'

દાકતરની દવા ચાલવા લાગી

જે દિવસ પછી પરેશ પાછો ફર્યો એના હાથમા માટીનું એક ચોક્કસ હતું ઉદ્ધારિત થઈ એણે કહ્યું 'ભગવાનનો રત્ન - આદિય મળ્યો છે એમણે કહ્યું છે કે માદાને ઇન્જેક્શન ન આપશો અને કહેજો કે આ ચરણાશ્રુત રોજ એકતર નિષ્ક્રિય આપને એથી સદી આપમેળે ચાલી જશે દરદી સામે યઈ જશે'

દાકતરે પોતાનો વિરોધ જણાવ્યો નરેશ પશુ ના પાડી ટાઈફોઇડના દરદીને ફૂલ મિલીધનથી ત્રણાત્રી પાણી કોઈકાશુ રીતે આપી ન શકાય

ઉત્કલ્પિત પરેશ હાથમાં ચોરા સાથે એમ ને એમ ચૂપ બેઠો રહ્યો

પશુ હકાકતમાં સ્થિતિ બિલ્કી જ બની પરેશને ખબર ન પડે તે રીતે પદ્મને દાકતર નવમ મુજબ ઇન્જેક્શન આપવા લાગ્યા ને એજ રીતે નરેશ અને દાકતરને ખબર ન પડે એમ પરેશ પદ્મને રોજ થોડું થોડું ચરણાશ્રુત આપવા લાગ્યો થોડાક દિવસ આ રીતે ચાલ્યું, પશુ દરદી એણે થવાના લક્ષણો દેખાતાં નહોતા

ગાઠ રાત્રિ છે એમિતા નરેશ બાળુના ચોરસમાં બઈ પરેશને જગાડ્યો 'દાકતરને બોલાવવા જરૂરી છે પદ્મને કંઈક થાય છે'

પદ્મને ત્યારે શ્વાસ બિપડ્યો હતો

'અરે, શું કહ્યો છે?' પાંચબની જેમ પરેશ દોડતો નીચે જઈને દાકતરને ફોન કરવા લાગ્યો એનો અધીર બિચો સાદ સંભળાતો 'હલો સાંભળ્યો છો દાકતર? હલો- હા, હા હવે મને પદ્મને તમે ઇન્જેક્શન આપો એમા વાધો નથી સમજ્યા? હલો- સમજ્યા- વાધો નથી- તમે ઇન્જેક્શન લઈ જલદી આવો મારે વાધો નથી સમજ્યા-'

બીજી બાળુ નરેશ પાંચબની જેમ પેલા ચોરામાંથી ચમચા વળી થોડુંક ચરણાશ્રુત લઈ પદ્મને પટાવતો હતો પદ્મ લે તો- લે રો બાપા એકવાર પીજ તો જરાક- એના હાથ થર થર કુંજતા હતા

ચરણાશ્રુત પદ્મના મોમાંથી પાછું નીકળી ગયું

*

૫૪ ૩૭૮ થી ચાલુ]

તને ચોગી નાખ્યું આખા એ અકુ ચમકી રહ્યા જાણે મને કહેતા હોય કે મારી યુવાની તે આમ જ થીમવાની નાખીને! તેજ વખતે પેની ટ્રેસરિંગે કું બેઠો જ ટોઇસ' એમ માની મને બેસા હાસ્ય વેશ્તુ મો બાહુ કહ્યું

પશુ

તેનું હાસ્ય વેશ્તુ મો અને મારી પત્નીના ચમકતા આગુ ત્યા જ સિંચર રહ્યા મને વેરી લેતા પછી તો મારી પત્ની ગજલી અઈ અમે પરજ્યા

અને આજે!

બાપાએ આખરે પવનના અનુદાન ઝોડે ડાનના ફૂને પકડી પાડ્યું ગામનુજબ અંધી નથી,

હું કે એ તેને રોડીએ તે પહેલાં નાનું ફૂન તેની પકડમાં આવી પડ્યું ચીમવાઈ પશુ ગયું અને તેની ચીમવાઈ રહેતી પાખડી આમથી તેમ દવામાં બેસ્યા પશુ લાગી

કેમ જાગે તેના અતિ નાનુક ફરક ટમા મને મારી રા પત્નીનો અસ્પષ્ટ ધ્વનિ આમ સંભળાતી ખો

'એમા કંચુએ જોડું નથી તમે પશુ મેઇકના જીવનની પાખડીએ આગની જ નિજાનથી પીખી પીખી ડાડી નાખી છે તમારો હોઠો પળ એમ જ કરે છે પુરુષોને એ ત્રિદા સીખતી પત્ની નથી એ તો મર્વ-સકાર છે કાળાનું ફૂનના કાળા સ્કાને પળ મુજબી જેની કા વાની આવ ન બને મેકાન્ટૂની હોય, પશુ સાથે સાથે વા સા નુનમ છે

‘અરે પ્રવાસે જમજો છીએ ત્યારે આ ચોપડાના થોથા શા માટે સાથે લીધાં ?’

‘હું પ્રવાસે નથી આવતો ધેર બહિં છું.’

‘અરે ભાઈ વાચવાનું તો જ ને પછી આ તો અનિશ્ચિત મુદત માટેની હડતાલ છે. થોડા દિવસ મળ કરેને’

‘આવી હડતાલોથી શિક્ષણની કે દેશની કઈ સેવા થવાની નથી.’

એવી નકામી ઝિંનામાં સમય બચાડવાની આપણને કુરસદ નથી. માણસની સરેરાશ ઉંમર જ્યારે ઘટતી જાય છે ત્યારે દેશ સેવાની ચિંતામાં આકાંક્ષે ધારડા થવાનું તમારા જવાને સોંપુ છે’

કૌલિજમાં અનિશ્ચિત મુદત માટેની હડતાલ ચાલતી હતી, અને અસાનત વાતોવરણમાં વાચકોનું પણ અસહન બન્યું એટલે થોડા દિવસ ધેર જવાને નિર્ણય કર્યો, સ્ટેશન ઉપર ઉતારેલોની બીડા જોઈને મન વધારે ખાડુ થઈ ગયું લેડિંગની આર્થિક મુશ્કેલીઓ ગમે તેટલી વધી હોય પણ આવતી જતી લાચરક માડીઓ ઉપરથી એ તો અદાજ કાઢવાનું મુશ્કેલ હવે દેન આને મોટી હતી એટલે દૂરના એક ખાડા પર જઈને બેઠો એક જાતના શૂન્ય અણુપ્રમાણે ખતે ધેરી લીધો

ત્રણ મુવાનો ! પેન્ટ, શર્ટ, ટાઇ અને અણી કાર મુટમાં સજાજ બનેલા, ચારી બાજુમાં આવી બેઠા અને વાતો ચાલી

‘તો આવતીકાલના જ પ્લેનમાં લઈ જવાનો ?’

‘ડેઈનેટલી’

‘થોડા દિવસ વધારે રોકાઓ દેત તો આનંદ આવત,’

‘તું કુઠા આનંદ આવત, હું તો કટાણી

મથો આ તે કાઠ દેશ છેડી, આપણે તો નાઈ-શોપીમાં જ બાપુજીને સાફ યાદોમાં કહી દીધું, મારે દેશમાં આવીને બાપના દુશમાં ડૂબી મરવું નથી, હું થોડા દિવસ સગાસબનીને મળવા આવ્યો તેમાં ઊંઘીઓના મામાપો જીવ ખાઈ ગયા, “મારી કલાને જુઓ” અને “મારી કેવળીને જુઓ” પણ કેવળી છે ખરેખર સુદર એ કહેવું પડે.”

‘તો પછી ના શા માટે ખાડી ?’

‘એનું રહસ્ય તને નહીં સમજાય’

‘સમજાવવાનો પ્રયત્ન કરી જો’

‘અરે, આ કેવળીને આટલે એવી નિત્ય નવી અર્થક્રિયા તથા આસાનીથી મળી રહે છે, પછી અત્યારથી લગતની પથોળજીમાં શા માટે પડવું ?’

‘ત્યારે તો મારું પણ કંઈક કર ને ?’

‘એમાં કરવું તું શું છે, થઈ રહે ને તોતાર’

આ આપણા નવજવાન ! આ દુનિઆમાં જન્મીને ત્રમે તે પ્રકારે પૈસો એકઠો કરી મેંજશોપ કરવા સિવાય બીજું કાંઈ કામ બાકી પાડી નથી રહ્યું.

એકાએક દેનની વ્હીપલ થતા આ વિચારોના હાથપાથી છુટકારો મેળવ્યો. અદરની ગરદી એના આખે અધારો આવ્યા, સોતો ધેડો બકરાની માફક અદર પૂરાય પાંગરા કું જગ્યા સૌ ધતો આમ તેમ અંટિ અરેતો હતો પણ કપાત તણ મુકવા એટલી જગ્યા ન હતી, એવંશ મરી નજર એક દસ માણસને બેસવાના નાના કપડાં મેન્ટમાં મૂકી, પેલા ત્રણ બુવાનોના આસપાસથી આજી થઈને પડ્યા હતા, બારણું ખોલવાનો પ્રયત્ન કરતા અદરથી પેલા પર દેશ પ્રેની લાઇને વચસરો અવાજ આવ્યો.

‘તકીફ લેશો નહી, ડબો રીઝર્વડ છે’

એ લેનલ જોવા માટે આવું પાનું નજર કરી, પણ લેનલ ક્યાં જજાયું નહીં અને જોયું

કે મારણીને ચારી લશ્કાવવામાં આવી હતી એટલે બારી વાટે અદર કૂદી પડવા વિચાર કર્યો એટલે પેલા સાઇ બારી આડો હાથ રાખીને, બરાડી ઝીલવા

“જેતા નથી? અદર જગ્યા ક્યા છે?”

“જગ્યા શોવી લેતા મને આવડે છે”

“હું કહું છું કે આ ડાંગો રીઝરડ છે”

“લેખલ બતાવો તો માનીશ”

“એ વાત મનાવવા માટે મારા હાથ જ પૂરતા છે, લેખલની જરૂર નહીં પડે” એ ભાઈએ મોઢું બારમાં રાખીને કહ્યું. એમના સુકલ લકડી હાથ તરફ નજર જતાં મને જરા હસવું આવ્યું મેં પણ એવી જ ઠડકથી જવાબ આપ્યો

“આપના એ અમુદર હાથ લડનની કોઈ કલમમાં ટેનીસનું રેક્ટ પકડવા માટે જ મુયોગ્ય છે અહીં આ એનો ઉપયોગ કરવા જતાં, ટેનીસ માટે કદાચ એ નકામા થઈ જશે”

એટલું કહીને એમનું કાકું પકડી હાથબારણા આડેથી દૂર કર્યો, કોથળી એ લાઈઝને ચહેરા સાલ થઈ ગયો પણ હસ્તધુલ કરતા વાગ્ધુલ ઉપર જ એમણે વધારે વિશ્વાસ રાખ્યો

કોથળી મુજતા અવાજે એણે કહ્યું

“ભલે ચડી આવ્યા, પણ બેસતો ક્યાં? અમારા માથા ઉપર?”

મેં કહ્યું, “કાઈના માથા ઉપર બેસવાનો મને અભ્યાસ નથી એટલે હું બાકડા ઉપર જ બેસીશ”

માર પછી એમનું બીજાનું આણું ખસેડી નિરાતે બેઠો, આસ્તે આસ્તે માથેલા બગડવાની તૌવારી ઉપર પડોત્યો, છેવટ એમના એક ચરમાધારી મિત્ર વચ્ચે પડ્યા, કહેવા લાગ્યા, “ગ્રીધર ડોન્ટ બી કુનાથ, સેટ ડીમ સીંગ, અન્નારે ધોળે હઠોડે તારે ઉધીને શું કરવું છે?”

“નરેન, તું વચ્ચે ના બોલ, આઇવીલ કીક ડીમ આઉટ”

હું હસી રડ્યો કહ્યું “રહેવા દો એવું સાંકસ કરતા નહીં, માડું ચરીર અલગત ફૂટબોલ જેવું નથી

પરંતુ એ અખતરામાં આપના પાદપદ્મને જ વધારે ઇલા થવા સંભવ છે”

ગ્રીધર સરસ્વતીનું જરા પણ માન રાખ્યા વગર કંઈક બોલવા જતો હતો પરંતુ પેલા ચરમાધારી મિત્રે એને અટકવ્યો એટલે એ પણ છેવટે કંઈક બગડતો બગડતો ચૂપ થઈ ગયો, અને થોડીવારમાં આડીઅવળો વાતો દ્વારા મારી આડ કંતરી ભાઈનું ધી કરીને ‘ભાપારાળાઓએ આજકાલ બહુ ભાવ વધાર્યા છે, આજનું છે? જોડે.’ કહીને હાથ પણ વાચવા માટે માગી લીધું અચાનક તેની નજર ડબ્બા બહાર ચઈ, એક યુવકને ઉદેરીને ખૂમ પાડી

“અરે એ! રમણ, અમારાથી જુદો પડી ક્યા ખૂમ ચઈ ગયો હતો, આવ, આવ, જગ્યા મુશ્કળ છે” એક સ્નામવર્ણ દુબળો પાતળો યુવક ડબ્બામાં ચડ્યો તેણે ઝીણું ઘીટીકે અને રેશમી ઝબ્બો પહેર્યો હતો, વાળ વધાર્યા હતા, ખૂણામાં જગ્યા લેતા એક નિશ્વાસ નાખી તેણે કહ્યું, “કમનસીબી, આખી માડી ફરી વળ્યો પણ માત્ર કાવજ નજરે પડ્યો, ખીલેલું કમળ ક્યાંય દેખાયું જ નહીં.”

પાછળથી બહુધું કે રમણે આજકાલ કવિતા-એ લખવાનું શરૂ કર્યું હતું મેં ચાર માસિકોમાં પ્રગટ કરવા મોકલેલી, પણ તારીજે કવિતાઓ સારી હોવા છતાં જગ્યાના અભાવનું બહાનું બતાવી પાછી મોકલી હતી, રમણ હોશિયાર માથુસ છે આલ્હી નાની ઉંમરમાં જ એણે દુનિયાની રંગેલ પારખી લીધી છે.

પેલા ચરમાધારી મિત્રે પૂછ્યું “શું કહ્યું રમણ? માત્ર કાવજ જ નજરે પડ્યો? ખીલેલું કમળ ક્યાંય દેખાયું જ નહીં?”

“માત્ર કાવજ”

“ખીલેલા કમળના દર્શન થયા હોત તો પણ ચાલુ ગાડીએ હાથ લાગવી લઈ ચકાત નહીં”

“એ વાત ખરી, છતાં વડોદરા મુધીની નીરસ મુસાફરી એકદમ સરસ થઈ જત”

“એ રીતે રીતે ?”

“હું હજી એવો જ મોટ રહ્યો, કેટલાં વર્ષ કોલેજમાં થયાં ? બે વર્ષ ? પાણીમાં, જે આ નુસ્ખો બચવા જેવો છે, બધારે કોઈપણ મુસાફરીમાં જવું હોય ત્યારે આખી ગાડી ખસાવે ફરી ફરીને જોઈ લેવી”

“પછી ?”

“પછી જેમા ઈંગ્લેન્ડની સંજ્ઞા વધારે હોય એવો ડ્રગ્સ પસંદ કરવો અને શક્ય હોય તો એની અદર જે સૌથી સુદર રમણી બોલેલી હોય તેની સામે જગ્યા લેવી”

“પછી.”

“પછી કોઈપણ સુદર સ્ત્રીના ચહેરા સામે વધારે વખત તાકીને જોવું એ અસંભવતા પ્રજ્ઞા, એટલે એક ડાખુ ખરીદવું”

“હા પુ સા માટે ?”

“અરે હાપાનો તો મુખ્ય ઉપયોગ છે,” એણે શ્રીધરના હાથમાંથી એક ડાખાનું પાનું લઈને આગળ ચલાવ્યું “જુઓ આ હાપાના પાનાની ખસાવે વચ્ચે આમ એકાદ નાનું કાણું પાડી લેવું, એટલે બસ કામ પડે”

“એટલે એમ કે હાપુ વાચવાનો ડાળ કરીને પેલા કાંચામાંથી પેલી સૌન્દર્યમૂર્તિના મુખ ચક્રનું નિરીક્ષણ કર્યા કરવું મુસાફરીના કલાકો કયા પસાર થયા એની ખબર પણ નહીં પડે અને એમાં કંઈ પાપ હોય એમ પણ કંઈ માનતો નથી.”

પાપપુષ્પની વાત આવી એટલે વાતાવરણ થોડીવાર માટે શાન્ત થઈ ગયું, એવામાં ડ્રગ્સ બહારથી કોઈને મધુર કંઈ સ્વર સભાગાયો “થોડી જગ્યા આપી શકશો ?”

બધાની નજર એક સાથે ડ્રગ્સ બહાર પહોંચી ગઈ એક ટુકડા અને એક અત્યંત સુંદર સુવર્ણ એક હાથમાં નાનકડી બેગ અને બીજા હાથમાં પાણીનો કુંજો લઈને ઊભી હતી, ફરીથી એક અપૂર્વ હાસ્ય કરતા તે બોલી, ‘થોડી જગ્યા કરી આપો’

તો આભાર થશે, બીજા ડ્રગ્સ તો ચીકાર છે.”

કેવુ ગળજનું એ હાસ્ય હતું. તાપમાં તપીને લાલ થઈ ગયેલા ચહેરા ઉપર છવાયેલા એ હાસ્ય માટે આ ડુનીઆ ઉપર જાણે કેટલું જ અપ્રાપ્ય ન હતું

“હા, હા, આવો આવો જગ્યા પુષ્કળ છે, બિચારો મારણુ ખોલી આપું.” હમણા જ જે યોકોના માથા ઉપર પણ બેસવાની જગ્યા ન હતી એ લોકોની આંધાર ત્યાગ લાવના જોઈને, માડું માધુ ભક્તિ ભાવથી નીચું નમી થયું, શ્રીધરે મારણુ ખોલી આપ્યું સુવર્ણ હસતી હસતી ડ્રગ્સમાં આવી માણની તપીવત સારી રહેતી ન હતી. એટલે થોડા દિવસ હવાફેર માટે જવાનું વિચાર્યું હતું શ્રીધરે માણને પોતાના બીજાના પર કુપા માટે આજીવ ક્યો પણ માણને એક ખૂણામાં બેસવાનું પસંદ કર્યું.

સુવર્ણને પોતાનું અનોખું હાસ્ય કરતા કહ્યું

“સાર થયું કે તમે જગ્યા આપી નહિતર બીજું તો કંઈ પણ આ ભરચક ગીરદોમાં બીમાર ડોસીમાના બાર વાગી ભત, તમે ક્યા સુધી જવાના છો ?”

“મુશ્કેલ બોલે આ નાઈ વડોદરા”

‘ત્યારે તો સારું’, હવે કશી ચિન્તા નથી

સુવર્ણને નિરાતનો દમ બેચે બેચે અને શ્રીધર લાઇ પણ કંઈ જોજા પુરા ન થયા આ નિરસ મુસાફરીના મુશ્કેલ રમણ એકાએક આ મીઠાપાણીની વીરડી મળી આવતા એમની વક્તવ્ય શક્તિ ખીલી ઊઠી. એક વિચિત્ર પ્રકારનું હાસ્ય હસતા તેણે કહ્યું.

“અમને પણ આનંદ આવશે આજકાલ મુસાફરીમાં હાડમારી રહે છે પણ જરા વગ હોય તો વાલો નથી આવતો, મારા બધા આજ ટ્રેનમાં માર્ડે તરીકે સાથે જ છે, એવો સગવડ થઈ ગઈ”

“તમે મુંબઈમાં બીઝનેસ કરો છો ?”

“ના, હું આવતીકાલના પ્લેનમાં લડન જવાનો છું નામદરેખી છોડવું પડ્યું, એટલે લડન પસંદ કર્યું. બા, બાપુજી, દેશમાં રહેવાના છે, પણ

આપણને ઝડી નાં ફેલે, અહીં આ કંઈ વિકાસ માટે
સ્કોલ નથી.”

એક વિચિત્ર હાસ્ય યુવતિના હોઠને
પૂછે ફરકી ગયું, “તમે કેવા ‘ફકોપ’ની વાત કરો
છો એ કુ નથી સમજતી, પણ અહીં આ કચેરોડો
સોનો વસે છે, અને બુદ્ધિ અને ચોખ્ખાપૂર્વક કામ
કરનારા લોકોને નોંદતી તો! અને રક્ષણતા કાનડે
છે એમ તમે જોવા માગરો તો જોઈ ચકરો, અને
પરદેશ ભવાથી કોને ધનના હાલાક શકે જાય છે
એવું પણ નથી.”

‘તમે કહો છો એ વાત રિવકારીએ તો પણ
ઝડીના કરતા પરદેશમાં વધારે પૈસા મેળવવાની
શક્યતા તો ખરી જ.”

“પણ થોડા વધારે પૈસા મેળવવા માટે
પેતાનું વતન, પોતાને સમાજ, પોતાને દેશ છોડી
કામને માટે તેનો ત્યાગ કરવો એમાં ગૌરવ લેવા
જેવું તો નથી જ.”

શ્રીધરે વાત બદલાવવાના હરાદાથી પૂછ્યું
‘તમે અહીં આ શું કરો છો ?’

‘મોટા બાળની સ્ત્રીઓ જે કામ કરે છે,
એજ કામ કુ પણ કડું છું, છોકરા રમાડવાનું.”

શ્રીધરને આ વત બરાબર રસિયર લાગી
નહી, ઉત્સાહ એકસરવા લાગ્યો, કંઈક નિરાશાના
સ્વરમાં પૂછ્યું

“આપના પતિ આપના હસજાડ.”

‘કુ હવે પરણી નથી” યુવતિએ વચ્ચે જ
કહ્યું શ્રીધરના ઉત્સાહ અને આશ્ચર્ય બમણા થઈ
ગયા, પ્રસ્તાવના કર્યા વગર પૂછી નાખ્યું “ત્યારે
છોકરા કોના ?”

યુવતિ હસતી હસતી કહેવા લાગી “કુ એક
બાનમહારામન વાનુ છું” બધા મોટેથી હસી પડ્યા
શ્રીધર એકદમ ઉત્સાહપૂર્વક બોલવા લાગ્યો “નકુ
સરસ, નકુ સરસ કુ પણ તમારા મતને મળતો
ચાકે છું કુ પણ હવેના માનવો નથી ચાલુસના
વિકાસ માટે હવે એ મોગામાં મોડું બન્યું છે.”

“પણ કુ” તો હવેના માનુ છું, મેં ક્યારે
કહ્યું કે કુ પરણવાની નથી ?”

શ્રીધર લોકોનો માર્ગો મૂકો થઈ ગયો, શું
બોલવું તે સમજ્યું જ નહી.

“આલખીઆ...ચાલ ગરમ” એક છોકરાએ
જૂમ પાડી શ્રીધરે ઘડીઆળમાં જોયું ગાડી ઉપડવા
ને હજી થોડી વાર હતી એટલે ચાલવામાને નજીક
બોલાવી યુવતિને પૂછ્યું.

“તમે ચ્હા પીશો ? ના પાડશો તે નહી
ચાલે આપણે રેપેરિયલ ચ્હાની ટ્રે મ ગાવને અહી જ
બનાવશું.”

ફરીથી પેલું વિચિત્ર હાસ્ય યુવતિના હોઠને
પૂછે ફરકી ગયું. બમણા હસતાં બોલી

“તમારો આટલો બધો આમલ એટલે ના
નહી પાડું પણ તમે માત્ર મને જ આમલ ક્યો
માલુમે તો પૂછ્યું પડ્યું નહી, માલુ તમને પેટના
દોકરા જેવા જ ગયો છે.”

ચરમથી શ્રીધરને અહેરો લાલ થઈ ગયો
લોકોના બની કહેવા લાગ્યો “માલુ તો છે
જ તે એમને મૂખીને આપણે ચ્હા થોડા જ ખીવાના
હતા ?”

“એમને ત્યારે આમલ નહી કરવો પડે
માલુ ચ્હા નથી પીતા.”

ચ્હાની ટ્રે આવી, આજકાલ ચ્હા ખાડના
લાવ વધી ગતા, ક્યાલ સારી ચ્હા મળતી નથી,
પણ ટ્રે મગાવીએ એટલે ખાંડ આપવી જ પડે, કુ
તો તેજાર ઉઠાવેથી ચ્હા ક્યારેય પીતો નથી, મને
એ કાલે જ નહી. અને પૈસા ખરચતા શું નથી
મજાત ? એવું બોલતા બોલતા ચાર પ્યાલા ચ્હા
તેજાર કરી એક પ્યાલો યુવતિને અને બીજા તેના
મિત્રોને આપ્યા

અત્યાર સુધી મને હાપુ વાચવામાં રોકાયેલો
જોષ યુવતિએ મારી સાથે કંઈ પણ વાતચિત કરી
ન હતી, પરંતુ આ વખતે મારા તરફ નજર કરતાં
શ્રીધરને પૂછ્યું “આ લોકો ન્યાત બહાર છે ?”

શ્રીધરે એ વાતનો જવાબ આપ્યા વિના જ
ઘડા પીવા માંડો. યુવતિએ સીધું મને જ પૂછ્યું
“તમે ઘડા નથી પીતા ?”

મે કહ્યું “પાઉ છું” પણ બચોરને વખતે
મને ફારતી નથી.”

“હતાં કદાચ કાળવાર પીવી જ પડે તો ?”

“તો ના પાડી મે તમારું અપમાન નહીં
કરું. તમારામાથી એકાદ રાખી જરૂર પી લઉં.”

શ્રીધરના મોઢામા ઘડા કડવી ઝેર થઇ ગઇ, મેં
કહ્યું “પણ શ્રીધરભાઈએ સમજાવ્યું પૂર્વક જ મને આમલ
નથી કર્યો, એ બરાબર જાણે છે કે ઘડા પીવાથી
માથુસાનુ ગરમ મગજ વધારે ગરમ થઈ જાય છે.”

વાતનો મર્મ હમણે યુવતિ હસી પડી.

ઘડાની રાખી મારા હાથમાં આવતા પૂછવા
લાગી “કેમ તમારે એમની સાથે કંઈ ઝગડો થયો
હતો ?”

“ઝગડો ? ખીલકુલ નહીં.” ઘડાની રાખી
આંધી કરતા મે કહ્યું “એમ તો શ્રીધરભાઈ તરફ
મારો આદર વધી ગયો છે, જુઓ આ ડબ્બો એમણે
એમના અહસની વગે રીઝર્વડ કરાવ્યો હતો, અને
હું તેમ છતાં આધકાર વગર અંદર ધુસી ગયો અને
શ્રીધરભાઈએ મને બેસવા પણ દીધો.”

શ્રીધર કોપથી રાતો પાથો થઈ ગયો. યુવતિ
અંબીર બની કહેવા લાગી “એનું છે એમને ? મને
ખબર નહીં, નહીતર હું પહેલેથી સીએના ડબ્બામાં
જ જાત. “પછી ચોતાની કાંડા ઘડીઆળમાં જોતી
શ્રીધરને કહેવા લાગી “મને જરા બારણું ખોલી
આપો.”

શ્રીધરે એકદમ ભિલા થઇને કહ્યું “તમારે શા
માટે સંકોચ રાખવો પડે, તમને તો મેં કહેવું
જગ્યા આપી છે, બાપી કું ધાર તો ડજ પણ આ
ભાઈને ડબ્બામાંથી નીચે ઉતારી શકું” અ કસ સાથે
જ છે, અને ઉવે તમને સીએના ડબ્બામાં પણ
જગ્યા નહીં મળે.”

“એ તો કું” પણ સમજું છું અને આટલી
સગવડ મળ્યા પછી, માણને વધારે હેરાન કરવાની
મારી ઇચ્છા નથી. ઠીક માણ, આ સૌ ભાઈઓ
તમારી સાથે જ છું તમને કરી તકવીફ પડવા નહીં
દે, અને વડોદરા સ્ટેશન ઉતારી દેશે હું ઉવે જાઉં.”

શ્રીધરે એકદમ ગભરાઇને પૂછ્યું.

“કેમ ? તમે નથી આવવાના ?”

“ના” કું તો માત્ર માણને મૂકવા જ આવી
હતી.

*

કવિ હકવાળની એક લાંબીનો અર્થ આમ થાય છે ‘કોઇ પણ ગુલામ માનવી ખીલ રવત ત
માનવી કરતા હલકો નથી અને રાત્રનું લોહી મજૂરના લોહી કરતા વધારે જિંદુ નથી’

*

દીવો બળી રહ્યો હતો, એક પામળ પતંગિયું એના ઉપર ઝોલા લઇ રહ્યું હતું.

એક જ ક્ષણ....પણ કંઈ થાય તે પહેલા પવનની એક તોફાની લહેરે આવી દીરાની વાટને
કારી નાખી. પેંચો નાદાન ગ્રેમી બળેલી વાટ પર ચક્રાવે લઇને ભરી ગયો કોઇએ કહ્યું

“કેરી અધમ ઇર્ષ્યા ? ગ્રેમીએને છૂટા પાડી દીધા.”

ખીલએ કહ્યું ‘વાહ, શો પરમાર્થ ! પતંગિયાનું જીવન બગી ગયું’

*

દૂધનો અરધો પ્યાલો જોઈ નિરાશાવાદી કહેશે : ‘અરેરે, અરધો જ પ્યાલો !’

ત્યારે આશાવાદી કહેશે ‘અરધો છે ને !’ નિરાશાવાદી અને આશાવાદીમા આટલો ફેર !

મહતા ચોમાસાના એ દિવસો હતા ત્યારે વદળાની પખાસો ફાટફાટ થાય છે અને એકાદી મદમાતી મહિથી એમા શિંગા બોલવા દોડે અને ગળે તેવી ગળ્ગના સાથે બીજાનીના શિંગડા બોકાતા તે ફાટી પડે છે આખથી ધરતી લગી-અવકાશમાં અને જનવાસમાં પાણી પાણી ઘઈ રહે છે

આખી આલમ કાદવ-કીચડની માંડણુ બને છે અને સઘળી સૃષ્ટિ તેમા બેસની પેટે ખરડાય છે એ ખરડાયેલી બેસને દિવસમા દસ વાર ધમારો હતપિ સર્જને છેડે તે રહેવાની તો ખરડાયેલી જ વારવાર વરસાદ પડે છે છતાં પૃથ્વીના કાદવકીચડ ધોવાયા છે કે બેસ ખરના કદવ ધોવાય ?

એથી નીરા નદીમા કાઠાબોળ પૂરના પાણીમા નાહતી નાહતી અને ડૂબકિયો ખાતી ખાતી આવો જતા બ્યારે નાવલી મામના એવારે કલિયાએ ટેન્ટ ડીને બચાવી બહાર કાઢી ત્યારેય તે કાદવથી ખર ડામેની હતી

કલિયો નેટડીને પોતાના ધરે દોરી ગયો કલિયાનું ધર એટલે પીંદોરી હાપડુ, અને તેય હાથેલું છતાં ન છાયા કમુ

ત્યારે કલિયાની પાંચ કાઠબી વાણુ જનાવતી હતી લાંબીનૂની ઝૂપડીનો એક ખૂણો તે રસોડુ નેડાના ખરાના આકાર ઇલાળા પશુ છટાયા એક વેના તે ચૂલો વન-ગમડેમો અને વાડમધી વીણી આણેલા ડિંગલા ડાખળા અને આડ્યા તે ઇધણુ દોરો મોરિયો પાણી જરવા નકામો બને ત્યારે તેને અડધેથી ફેડી કાઢેલું તળિયાનું કીચુ તે કલેડુ એના આધારે કાઢવી રાટલા ઘડતી હતી

તે કલેડામાંથી રાટલો કઢી જઠાર આવી પાડાનું પેટ, એડાના પગ અને હાથોનું માથુ એક જ જનાવરમા એમા ચરાનો લાસ આપતી નેટડી બણી નેપ રડી નવાઈ પામી તાડી રહી

‘કલિયા આ બેઠ ઝાની ?

‘આપણી’ આન દી અવાજે કલિયો બોલ્યો

‘કાચી લાયવો ?’

‘રસમધી’

એવામાં દાડિયે ગરેસો કલિયાનો દોરો કલિયો પશુ આવી પહોંચ્યો તે પશુ આ નેટડીને નેઈ દિલગીર થયો પડના તે પોતીકાના પેટ તો ખાલી છે, તો પછી આનું પખાલ જેવડું પેટ ચાનાથી ભરશુ ? એ વિચાર તેને સતાવી રહ્યો હતો

આકાશનું અમૃત ધરતી પર વરસતું હતું તે પી પી તૃપ્ત થયેલી પૃથ્વી પન્ને-પુપ્પે, ફસે-ફાસે તથા જનન ને ધાને બેજારાતી હતી, પરંતુ કલિયા કલિયાના ધરમાં જ્યોતે કે અનાટિયોના દુકાગ હતો. રોજ મળે અને તેવ રોજ મળે તો આખી પાતળી કાંઈ પીવા મળે એવી કમાલ એમની અવસ્થા હતી જરકતવાળાને ત્યાં જરકત વધતી અને ખોટવાળાને ત્યાં ખોટ

તેથી કડુણ સ્વરે કલિયો કહેતા લાગ્યો આપા, તને રસમધી જવળ જવળુ ને આ વહૂડી ગોલું બેઠડુ જ જવળુ ? આપા ગામમા કોઈ ચોખાની કેમરી લાયવુ છે કોઈ લાકગાનો ભારો લાયવો છે, કોઈ વાડચુકડચુની પેટી લાયવો છે ને તુ પાલા જેવળા પેટવાણુ જ મરી જનાવડુ ! એ બાણુ રહે તા તને મને ને માઈને, તણેવને કાચા ને કાચા ખાઈ જહે’

‘કલિયા ! આ નેટબી તો આપણે ધેર અભિયાગત છે નીરા નદીની બંદિય છે એ તો હાને ચલીને આવેલી લખમી છે નેટડી તરફ પ્રેમ-ભાંકિતની નજરે નેત્ર નેના કલિયાએ દીકરા કલિયાને જવાબ આપ્યો

‘નેપ ની એ વ મોટી લખમી જ મલનું

કોડ તો છે કાંઈ, એ જૂતડી વરગી એટલે અ'વે
તોના તોના પોકારવા પડશે' દલિયાની મા ખૂન
રોષમાં બોલી

'બાપા' દલિયે દલિયા લાપ્તી દુ ખભારી
દિલિયે જોઈ ઉદ્યાર કાઢયો

'હું છે પોપરા ?'

'જેવ ! એને અબધાગત ■ તો બલે બે
દાડા પરે જ્યા દાખલ રાખ પશુ પછી તો પાંજરા
પોરે પોચાડી આવ

'પાંજરાપેરમાં મારી જોટળી પાંજરાપોરમાં
ખોખાં લગાળ, ડોભા-ડગરા જનાવરા હાથે ? ની,
ની, ની જીવને જોખમમાં નાખી એને રેલમાંથી
ઠાઠી લાયકો તે આટલા હારુ ? કહિયો દુ ખભારી
જોતજનાં સાથે ખોની જાડયો

'ના હા હરુ ?

થેરે પોદવા ને એ તિલાવ તારે દુગધુ કરવા

'દુગધુ તો થશે એ વિચારે તારે પોરે, પશુ
તા હુધી આપુ વરહ એની જાહેર કાણુ કરશે ?
તારી જોટડી દોષતી જી' તે તથુખલુ થે જી ચકવાનો
ની પિતાની ઠંઠ જોઈ પુત્ર જોતેજિત થયો

'દલિયા ફર નો કર ઉ છેક ને મારી
જોખી છે, એનો બાર મારા માથે

'માપા ! તારો ને તારા પેટનો બાર તો તુ
મારા પર નાખી બેઠેલો છે તો પછી આવના મોઢા
બેઠજાનો બાર કેમ કરીને ઉપાગ હે ? રાજ તો
તારા આથપગ ગરાઈ છે, ડેખમા કાટ આલે છે ને
જાતીમાં હજ મારે છે

'ખરી વાત પશુ અવે મારી જોટળી દોષતી
જી પાછો જુઠાન યાચનો છેકે નદીના આ
જોખાને લેતા જમરા આવેના ઉતા તેને મે કૃષ
દિલિયુ છે કે અવે અપસા અને લેવા મો આવના

દલિયે જોધુ કે મમતાલો કલિયો જી નડિ
છોડે, તેથી તે કટાગીને છપરામાં પોં મૂખી
પરથી તે થકે પકયો આવા હવો તેની વધારે
માયાગી, કી મણુ પકાવવાના નેનામાં લોચ ન

હના જાપરામાંથી એક દોરડું ને દોરિયો લઈ નાદવા
માટે તે ફૂવા તરફ આવી નીકળ્યો દલિયો લગોટી
બેર નાદવા જતો હતો, કલિયો તેના તરફ પિતાની
મમતાથી તાકી રહ્યા તે બડખડયો બાપજો કંટકો
હુકાર્મ ગીયો

'તું એને ખવળાવવાનો હું ? આ જાપડુ
જાવા દોષતી તો પૂરે પૂજી મળતુ ની મરે, તો
તારી જોટડી દોષતી કંથી મળનાનું ઉતુ ?' દલિયો
હારીને ગયો પશુ કાઢવી હતુ જીની હતી તેજી
પતિની ગડતી થર કરી

'મારી જોટળી તો કે મરની દીકરી છે એટલે
એ તો નદીનાજાના પા'જ-લેલા ખાઈ જીવે'

'તું એને મરાવડે કા ?

'ખાળા-ખરામે ને હરકારી હીરામાં

'તું એને માથ હે કા ? જાપરામાં તો પમ
મૂકાની જો ફાજલ બજો છે ની'

'તેની તુ ફર મો કર મારી જોખા હારુ
જી' એક નાખો મડિલો મધી લેવા'

પવિના ઉત્સાહ અને આશક સામે પત્નીનાં
દલીલો અને વાંધા રહ ગયા એટલે કટાગીને તે
રોટલા ધડવા થઈ આખા દિવસના તનતોડ કામ
પરથી થર આવેના દલિયાને કંકડીને બૂખ લાગી
હશે એ વાત તે જૂવી ન હતી

કલિયાને એકલો જોવા જ જોટડી બ જરી
દિયો અને તેની માને પોતાના પગલા ને પડાચો
ગયો નથો એની તેને થક આરી હોવ, એમ એ
જનેરી હાજરીમાં તે ચૂરપાપ જીમી હતી, પરંતુ
કલિયો મોકનો પડ્યો એટલે તેને જાજી વાથા ફરી
કાન પૂછુ અને રવે રવામાંથી જાત્રે અવાજ
નીકળ્યો કલિયા માપા !

કલિયો તેને પ પાળવા લગો 'જોખી,
તને ઉ' ની જાણુ જાત્રાતી નો, તને તો ઉ'
રાખની રાણી પખજી રાખા જી બેઠો છેમ તાં લરી
તાડ કાંઈ નામ ની લેવ

'એ' જાણુ છું અને તારામાં પૂરા વિશ્વાસ

‘એવો ભાવાર્થ દેખાડવા જોડી નાચી જીવી તેણે કાન ફફડાવ્યાં, આખ મટમગવી, પૂછકુ પટ-પટાવ્યું અને ડોળી ધુણવી બેગી જાપની પ્રદક્ષિણા કરતી હોય એમ તે ચક્કર ચક્કર ફરવા લાગી મો જરાક વલ્લુ કરી તે પ્રસંગ સુરે ‘અભા-આં આં’ ફરવા લાગી

આ પ્રેમદર્શનથી પ્ર-નન થઈ આવે મેટીના દુખણા શીયા તેણે ૧ પાળી, યાગડી ફૂલે લઈ જઈ ધમારી ને ડાપરાના ચોરખા બોરડી હતી તેના થડે બાધી

હજપતિજોની આખી વસ્તી આશ્રય પામી ધરડા કસિયાના હાથપગમાં આટતું જોર આવ્યું ક્યાંથી ! ખૂંચી પડેલું ઝાડ ફરી ટંદાર થઈ હોવા તંબુ કસિયાનું ચરીર દેખાતું હતું. જોડીની સારસારમાં એ ઉત્સાહિત થતું હતું તેથી જ કસિયાને ખજર ન પડી કે દિવસ હતો તે રાત બની ગઈ છે

‘અવે ડોળ એ તારી ખૂટીને, એને પપા થળા કરડે તેણે પ્રેમ ની ભરાય આસ, રોટલા ટાંઠ પડી આવસા’

પત્નીનો એ ટુકડો સાંભળી કસિયો વાણુ કરવા ગયો વાણુ કરતા કરતા તે તેના તરબી સ્વપ્નાની વાન કરવા લાગ્યો

‘હસિયાની મ ! જોજો તો ખરી, મારી જોડીની વિચારે તારે આપણે તા ધી ફૂલનો વરલાત આવહે એક વરલાત દુઝાણામાં તો આપણું તપણેવ નું ફળદર હીદી જહે’

એ વખતે કસિયાના હાથમાંનો ચેટસો નીચે પડી ગયો તેની મરીબી મઠી ગઈ છે તે પડી ખાજરાનો રોડો શાં મારે ખાવ ! એવો જાવ એ રોટલાના પડી જરામાંથી ભરત થતો હતો

મારા ! આજથી એવા હેખચક્રીના વિચર નો કર, કારણ ફૂજણુ તો કીતુ તારે ખરું

‘કીધુ તારે ખરું હુંકરાઈ અને કાનુ અ-કરાસ વારે ક મારી જોગી બેલ ક મોરાણું દેખ દેવે’

‘બાપા, જોજો તો ખરો એ બોધરણુ ભરાત’ની હાતે ખાલી ચેઈ જહે વાણુકોંયા દોલતી ને મુખીગો પોવરાં હારુ, તસાટો ખીર કરવા ને હિપાઈડો છાડ કરવા, બાવો બાધા ચલાવવા ને જામણો હરાય કરાવવા-દુધ માગવા આવહે તું કોને ના કેહે ને કોને આંકે તારુ બોધરણુ તો ખાની ને ખાલી જ રહે નને ને મને તો ચાગવાની હો નવાઈ પગડે એવે, એક વજનુમા કોષ ભાત ની માગડે તે એનાં છાણ-મૂતરના વાહીદામાં’

કસિયો ડોસો ટેની જોડી માટે સાચે જ જીવાન થયો તેના જીવનમાં એક જગતુ પરિવર્તન થઈ મરવાની આગસે અધમૂઆ મહા જેવા થઈ પડી રહેવા તેના જોગિયામાં ફરી છત આવ્યો તેની નિષ્ક્રિય જિંદગી પ્રવૃત્તિમય બની

એક રાતે તે બાવળનાં ઘડિયા વાહી સાબ્યો, તેની તેણે યાંભળીએ કરી ખીજી રાતે તેણે પીપ રડીનાં એવા કાપી આવવા, એના એણે સાગટા બનાવ્યા ત્રીજી રાતે તે વાસ લઈ આવ્યો, એની કામચી અને અપાટની તેણે બી તો ભરી-અને બધાની નવાઈ વચ્ચે તેણે તેની જોડી માટે તમાચુનો ગોઠો તૈયાર કર્યાં પ બીના મહા પેતાના માળા માટે પથુ આટલી કામજ ન કરે પેતાની ડાપરીનું ડાબ પથુ તેણે જોડલા ઉત્તમથી હાણુ ન હતું

તે રાજ જોડીને ચરાવવા લઈ જતો કસિયો જીવાન ગાવાળ હતો ત્યારે વાંસળોનો ખૂંચ શોખીન હતો વાસળોને તેના હોઠ ને આગળીએ અડતા ત્યારે જડ વસમાંથી જાણે પ્રાણુ બેસતો વાસળોના સૂર સૂરે જાણે વેણુ નની વનદેવતાનું ટેણુ નાચ કરતું

જોએ મૂકેની વાંસળોમા જીવાની જતાં એ જીવન બધા પડતુ હતું જામરીએએ, પાં આંખુ હતું ને ધીમે ધીમે જીવનનું શિરામણુ બની હતી

પરતુ કસિયે આજે ફરી વાંસળો બનાવી, વાહી લાકડીમાં તેનું નવું જીવન જાણે હિસેાળા લેવા લાગ્યું સૂર અને સમીતના ઉડેાને તે દ્યે દિસા, પૃથ્વી, પાગી પવન અને પર્વતો જોડે ગોઠિ કરવા લાગ્યું

ગોયરે ચરાવવા લઈ જતાં કસિયો પેલ સાથે તે જોટડીને રુચતુ નહિ, ત્યારે તે એક સામાન્ય બેસ પેઠે ચાલતી પરતુ કસિયો જો તેના પર સવારી કરતો તો તરત તેની અતિ લાચણીના જુળી જનતી તેની ડોકમાંની ઘટડી ત્યારે તાલબદ્ધ વાગતી, તેની મોડાંકાર શિયડીઓ ત્યારે જાણે પવનથી ફૂલ ડોલે તેમ ડોલતી એ જગતિએ ચાલતી જોટડીની પોઠે બેસી ગોડુળના કાંધ ગોડુળના બેવો કસિયો બસી વગાડતો ત્યારે એનું દિવ્ય સંગીત સાંભળી જાણે કે વન અને વનસ્પતિ પ્રસન્ન બની રહેતાં

ચરાવા જતાં જતાં માતેલી જોટડી બેખડ કરાડે માથા મરતી ને બાંભરતી કસિયો ત્યારે તેનો બરકા સામડતો ને જોટડી તેના શિયડે વળગેલી બીની માટીથી એના વધામણાં લેતી ખર બપોરે જોટડી તેના ઉપર કાઠવશી જીવનના છંદિયુ છાંટતી પાછલે પહોંરે જોટડી નદીમાં પડતી કસિયો ત્યારે તેની પડખે ઊભી તેને ચોખી ચોખી ધમારતો જોટડી ત્યારે તેના પૂછડે પૂછડે કસિયાને સ્નાન કરાવતી

પછી ગોધૂલિ વેળાએ બનેની સવારી ધરે આવતી ખેતરમાં ને પાદરમાં ઊભેલા આમલેડા એમના તરફ લંકી રહેતાં એમની ઢાળરીમાં તેઓ અન્યથા ચતા અને એમના આલવા જવા પછી મૂછમાં હસતા

જોટડીને છૂટથી ચરાવા છોડી ગોચરના એકાદ બાંડના મૂળિયાનું યોશીકું કરી કસિયો સૂઈ જતા છૂટી હોવા છતાં ઝાડનાં થડે બાંધી હોય એમ એ તેની ફરતે ફરતે ચરતી ને ફરતી થોડી થોડીવારે ચરતો જીવતા અળતા અળતા ડોકે બિચી કરી ત બિઘતા કસિયા ઉપર નજર ફેરવતી તે તેની ચોખી કરતી ! માતા સૂનેસ બાળકની રમવાળી કરતી હેય એમ

એક દિવસ બપોરની વેળા હતી એવા ચિત્રાનાં નકશોમાં થઈં જીવરતાં સૂરજનાં તેજ ધગ ધગતી ચિત્રાની ઝાગ જેવા હતા નચુ-ચાર મહિનાથી રોજ રોજ, સવારે, બપોરે ને સાંજે, દિવસે ને

રાતે વાલળની વિરાટ છની ઝોડીને ફરતી મુદિ એ છનીનું રક્ષણ જોઈ બેસતાં બહુ બહુ થતી હતી ચોમાસું ચરી ત્રાય-ઝોધા માટે છે તેમ જ ધરતી પશુ માટે છે તેનો રાખેડિયા રગનો લૂખો વાન લીલો અને રિનગધ બને છે, એની ચામડી આગી ને કોમળ બને છે તે આ બિઘડતી ચરના તડકામાં દાઝી રહી હતી દુધીના વિશાળ પટ બફાઈ રહ્યો હતો તેના પેટમાંથી જાણે કે વર ઝળી બાફ નીકળતી હતી

એવા બપોરે કસિયો એક જાણુડીના ઝાડ તળે બિઘતો હતો તેવામાં સામના બફારે આક્રોશ થયેલો એક સાપ પાસેના જ રક્ષામાંથી બહાર આવ્યો તાપથી તપી રહેલું તેનું મનજ તેના માર્ગમાં એક માણસને આડો પડેલો દુખી વધારે તપ્યું તેણે ફફડાડે મારી ફેણુ બિચે કરી જરાબર અડધે ચરીરથી કમાન વાળી તેણે કસિયા પર તરાપ મારવા તૈયારી કરી પણ તેની એ તૈયારી કારતત ન આવી જેવો તે છલચ મારવા રૂઘો તેવો જ જોટડીને પગ તેની ફેણુ પર મડાયો એ હાથી પગા ભાર તળે નાગરાજ તરફવા લાગ્યા તેણે જોટડીના પગે ચૂડ મેરવી, પોતાના દોરડા જેવા ચરીરથી એ ચામલા જેવા અડગ પગ પર ચાણુક ચલાવી, પરતુ એ પગ મડાયો તે મડારો, તમ્મુ માચે ખરો નહિ ચર્યો નહિ

પછાડા મરતા સાપની એક અપટ કસિયાને વાગી તે સફાગો જગ્યો, જગ્યો તેવો જ તે ડાંચ લઈ બિલો થઈ ચ્યા તે તેની જોટડીની વધારે દોડ્યો પરતુ તેને એ વહારની જરૂર જ ન હતી કસિયાની ડાગ પડ તે પહેલા તો સાપ મરી ગયો હતો

જોટડીએ જાનના જોખમે તેનો જીવ બચાવ્યો એ જોટડી કસિયા તેના પર વારી ગયો તે આનદમાં ને આનદમાં વા સથે વાતો કરતો હેય તેમ બોલવા લાગ્યો 'હાણું કેયુ કે મરી જોટડી જ ચલનું જાનવર છે જોર જોર એ !મા માધુક કરતાં તો હો ચણી વધારે સમજણુ હે'

એના આ હિદ્મારો સાલગવા કાંઈ હાજર ન હતુ સિવાય કે પત્નિની ધરતીની રજ, ઉપરનો સૂરજ, જતલના ઝાડ ને ચરમ હવાની ઝળ તે બધા, તેમને વાચા હોત તો કલિયાની વાતને ટેકા આપત, કારણ એ બધા જોટડી અને નાચદેવનાં હૃદનાં પ્રેમક હતા, સાક્ષી હતા.

હેમત, સકાત અને વસતીની ચોટીઓ વટાવતો વટાવતો ચરખીનો રાજા હિનાગો પધાર્યો, એ દેવ તરસ્યા-અતિ તરસ્યા નિદાધે એના ગવાનો હાલ મટાડવા વન, વનસ્પતિ અને વસુધરા-ગધાના હીર ચૂસી લીધા જોતજોતામાં ધરતી પર ધૂળ વધીને નદીનાગામા લાંઠા વચ્ચે આ કાંઠેથી સામે કાંઠે લગી રેતી, રેતી ને રેતી પાગી તો રતિ ચાત થે નહિ.

હવે જોટડી બાંધી જૂખી ને બાંધી તરસી રહેતી જે ખેડૂત પાસે વાડીઓ હતી તેના ઢોરની ગમ ભે હજુ લીની ચાર નીસતી, જે ખેડૂત પાસે ઘાસિયાના ખીડ કે રોઢા હતા તેની ગાય-બેસો માટે ગળના ગજ હાગરા હતા, પરંતુ કલિયાની વાડી કે ખીડ જે કહે તે હતી-ખાડી ખરાબા, નદી-ઝરાડો ને સરકારી ખીડ, એવે જોટડી જૂખી રહે જ ને !

હતા તે ધૂળ ચાટી ચાટી પેટ ભરવાનો ઢોમ કરતી દુઃખના નિવસેના એક ડાહી દોકરી એનો આપ બગાયો કરશે એવી ચિતાથી જૂખી હાવા છતાં તમિના ખોટા ખોટા ઝોડકાર આપ છે એ પિનુપ્રેમ જોટડીના ધૂળ ચાટવાના કાર્જમા દેખાત આવતો હતો.

એને ધૂળ ચાટતી જોઈ કલિયાને એનો જુનકામ વાલ આવતો. સુખી દિવસે સ્મરણે ચડતા ત્યારે તે આજના જોવા ચીથરેલા ન હતે, દેખાના દરિયામાં ફૂંપી ગયો ન હતો, વ્યાજના વમળમાં ભરખાઈ ગયો ન હતો તે જોટડીને દુખી ગળે કહેતો.

‘ખ’ન ! તું બેવ મોઘી આવી, વીલ વરલ પર આવી જોત તો તને કૂવની પખણ પૂજતે તને રાજગાદી પર મેડાડતે ત્યારે મારે વાળી બિતી, વણકા બિતા, ગરાહ બિતા ને ગભાજુ બિતી આજ

એ વાગીના મેવા વાસિયાનાં છોકરા ખાતા છે, એ ગભાજુના ઘાહ મુખીનાં ગાયબોધા ખાતાં છે

કલિયાને પોતાને ખાવું ભાવતું નહિ સવાર સાજ તેને જે ભાડકુ અને રોટલા મળતાં તેમનાં પોણા ભાગ તે જોટડીને આપી દેતો.

તેને બરડે હાથ ફેરવતા ફેરવતા તે એ રોટલો તેના મોઢે ધરતો કલિયો જૂખ્યો છે છતાં પોતાને ખવરાવે છે એ જાણે કે જોટડી સમજી જતી હોય તેમ ડોકુ’ ધુણારતી, ખાવા ના પાડતી સાથે પિતા તુલ્ય કલિયાને પ્રેમ જોઈ હર્ષના ને તેની ગરીબી જોઈ દુખના આસુ પાડતી તે કલિયાના ખભે ડોકુ મૂકી લેયા આઠાસ ભણી તાકતી તે શુ ફરિયા કરતી હશે કે, ‘એા ભગવાન ! આવા હવાણુ જીવને આવી આપલો ?’

કલિયો ગળગળો થઈ બોલતો ‘ખા, માળી ખા, મારી ફર નો કર માડુ તો મઠાનું લોષ, ઈ એક દા’ડો જૂખુ રહે તોહો એને કઈ ની થાય, પણ તારુ તો ચ’ળતું લોષ, તારાથી જૂખે ની રેવાય, વરી તું બે જીવવાળી ! તારી જીંદને લઈને પેટના બાજક જીવને જૂખે તો માર’

પછી કલિયો એ રોટલો તેના મુખમા મૂકી દેતો અને જોટડી પણ ચૂપચાપ એને આપો જ આગળી જતી જૂખ્યા પિતા આગળ સ્વાદ લઈ લઈ, ચાવી ચારીને ખાવા જોટડી તે નિપુર કે લાચરૂહીની ન હતી.

પોતા માટે કલિયો નકારકા અપવાસ કરે છે એ જોટડી સમજી મઈ હતી તેથી એક રાતે તેણે વિચાર કર્યો કે આજ તો હું ખૂજ ધરાઈ આવું કે જોધો સવારે માડુ પેટ ફાટફાટ થતું જોઈ કલિયો નિરાતે ભાડકુ પીએ-પોતાના ભાગનું બધું જ પીએ

તેણે-ચામની સારામા સારી વાડી બેધાડી,-વેલ-વેલા, ચરચી, રીઝણી બધાનો તેણે છૂદીને છૂદો કર્યો, રોટલો કર્યો આ વાડી એક દિવસ કલિયાના કુળની હતી એ વાતની જાણે જોટડીને ખતર હોય તેમ તેણે વેર વાળ્યું અને પોતાનું પાલા જોડકું પેટ ગળે આજું ત્યાં સુધી લઈ દુકાચરી હોય તેમ તેણે

અમરાતિયા પેઠે બેજન ક્યું.

તે કદાચ મનમાં મનમાં મલકતી હતી આને કસિયા ધરાઈને ખાતે. તેની તરસી આતરડી તરપત થશે, પરંતુ એ બિચારા જનાવરને ખબર ન હતી કે કસિયા માટે હવે અરેખર લાઘવુના દિવસો શરૂ થવાના હતા, કારણ વાડીમાંથી જેવી તે જહાર આવી કે તરત જ વાડીના જંગલો રખેવાળે ગળે દોરકું નાખી તેને પકડી લીધી.

જેટડી એકાદ રૂપાખડયા રખેવાળને તો એક જ ભૂલસિયે ભોલ બેસા કરત, પરંતુ તે એકસી ન હતો. તે ખીજ બે-પાય રખેવાળને તેડીને મ્લાવ્યો હતો. કસિયા આગળ શંકડી અને ડેળવાઈલી દેખાતી જેટડી બીજાઓ સામે વાધણ જેવી થતી એની ગામમાં બધાને ખબર હતી, તેથી આ વાડીનો રખેવાળ એને જોતવિત જ હાઈ કાઢવાની હિમ્મત કરી શક્યો ન હતો. તે પોતાનું મેત વિચારી બીજા બે-પાયને બોલાવી લાવ્યો હતો.

એ રખેવાળના ડાંગ બંને દોરડા આગળ ધક્કા અને લાચાર બનેલી જેટડી આખરે ડગમાખા પૂરાઈ.

આ બાજુ મળકાનો ફૂકડો બોલતા કસિયો જેટડીના ગોઠે ગયો, જઈને જુએ તો તે ખાખી હતો ગમ્ભીરતા ખીલો એક બાજુ બિખડી ધડકો હતો, જેટડીની મોરી વૂટીને બે-સાર કટકા બની હતી, માડવીનું ખારણુ બિધાડુ હતું.

‘જેટડી કયા ?’

‘એ! કસિયા! દોળ, દોળ, મારી જેટળીને ફેઈ ચોરી ચીકું.’

કસિયો કાઠા બિધમાંથી સફાવો ભેઠો થઈ બાજો ચોળતો દોડી આવ્યો. કસિયા ઉપર ચીડાતો અને ગુસ્સે થતો આવ્યો.

‘આ જેટળીનું જોળ ની પુતે કુએ રેવા દેનું છે. કાણ તારી રાજકુવરને ચોરી ગીયું ?’

‘તે જ તો આ’ તને પૂછતો છેકે ‘કસિયો ગમ્ભીરેકો ગમ્ભીરેકો બોલ્યો તે અત્યારે અડીધી

તરી દોડતો ફરતો હતો. ગાંઠા જેવા ખૂણે ખાંચે ખોળ કરતો હતો.

‘બાપા! એ જેઈ તો બલા જેઈ, માથેથી એળ ગીયું, એમાં અમથો આવગો વલોપાત ફું કવા ?’

‘ની, ની’, એ પોતાની મેરે ભય જ ની એ તો મારો જીવ હતો જીવ! આ ખોરિયુ જીવત એવને એ રૂવી રીતે ભય! નહી કાઠ એને ચોર’ એવલું છે.’

‘તું જરા જપ વારીને બેઠ, એ તારી મારકપી બેઠ તો જ જહે તાંધી પાછી આવ હે, ચોર-ભોરનાં હાળકા ભાગીને આવ હે’ અત્યાર સુધી ચૂપ રહેની કાઠલી કસિયાને ચૂપડીમાં ખેંચી રહ્યું.

પછી તો પો કાઠલો, બળભાંખળુ થયું, ઉપા આવી, સૂ જ આવ્યો-પણ ન આરી જોડી, કસિયાના બોળિયાનો જીવ.

કૂમળા બપોર થયા ત્યારે ગામમાં વરીદા ત્રાળવા ગયેલી કસિયાની વહુ આવી તે ખબર લાવી કે જેટડી તો ડગમાખા છે.

એ સામગી કાઠલીને ગુસ્સો પાછો બિખડી ‘લેવ, કારકો લો, એ તારી હડતીને તો ડગમાખા થલેલી દેહ, જા છોળાવ આવે’

‘અમથા કરતાં છોળાવી લાવુ, જો ને તો ખરી’ આખરે જેટડીને પતો મળ્યો એટલે કસિયાના જીવમાં જીવ આવ્યો, પગમાં જોર આપુ તે બોળિયામાં રૂકી આવી.

‘કેયુ એટલે થાયું ? છોળાવવા તો આવ્યો, પણ હડ હામથી ભરવાનો ? અજવામાં કાપી પાઈલો તો છે ની.’ કસિયો કસિયાના ઉત્સાહ પર હકુ પાડી રૂક્યું તે બિધ્યો હતો તેવા જ બેસી પડ્યો. કસિયાની વાત ખોટી ન હતી.

હંડ જ ભરવાની શક્તિ હતી નહિ ત્યાં તે બેસતો માલિખ નુકસાની ભરપાઈ કરી આપે એવે ગામની પચાસતે યુકાદો આવ્યો.

કલિયો ને કાકળી મનમાં મનમાં ખુશ થતા
હા કે, હાથા ! ઘડે પાણીયે ખસ જશે કલિયો
ક્યાથી દડા બરે કે એ એક છટીને ફરી પાછું
વળગવા આવે

પરંતુ કલિયો ખાલુ પીલુ હોડી સુનમન બેઠો
હતો. તેના અતરમાં સુશારની સારડી ફરતી હતી,
નેટડીની હસાજી થશે ને તે કષ્ટાઈને હાથે જશે
એવા વિચાર માનથી તે કંપતો હતો.

આખરે તે જિંદગી. લયગતે પગે ને મુજને
શરીરે ને ગામમાં આવ્યો નેટડી માટે જુવાન
ધણેલા કલિયાને ફરી ડોસો, કેડમાંથી વાંકો વગેરો,
વૃદ્ધ ધણેલા નેટડી લે કો નવાઈ પામ્યા. નેટડી પર
સવારી કરી નીકળનાર કલિયાનો એક એવો પ્રભાવ
પડતો કે બધા તેના બાંધી અવાક બની તાકી રહેતા
આને એ બધા વૃદ્ધ કલિયાની મરકરી કરવા લાગ્યા.
ખાળી તાળી પાડી હસવા લાગ્યા. કુતરો પાછળ
હોડી બસવા લાગ્યા

કલિયે એ અપમાન મનમાં ન આપ્યું, તે
ધરે ધરે ફરવા લાગ્યો તે તેની નેટડીની જિંદગીની
બીજા માગતો હતો 'કે.કે. મારી બેજીવવાગીને
છેળરી આપો, પુત્ર લાગ હો, એક હાથે બે જીવ,
ની ની, મધ મારો ઉમેરતા તથુ જીવ નચાવવાનો
ધરમ લાગ હો,'

પરંતુ કલિયાની ટહેલ કોઇએ ન સાંભળી
એ જગલની વાવજી જેની નેટડી તરફ બધાને
પ્રવચનથી અધુરમો હતો. એના સાનનાં હોય તેના
ચિ ગડા, વાધની હોય તેવી ડોક, હાથોના હોય તેવા
પગ તથા ખારીલા વડુની દોર તેવી ડેંગીલી આખ
અને આખવાની હોય તેવી ગળાની ગોઠડી બધાને
કરાવતા કલિયા પાસે એ સરકલની કેનરાયેલી
વાધજી હતી, પરંતુ સોડો માટે તો તે સાચી વાધજ
હતી

તેથી, બધા સુખી હતા, પૈસાપાત્ર હતા,
ધર્મકર્મમાં માનનારા હતા છતાં કોઇએ નેટડીને
દંડ બરવા કોયળી ન છોડી

આખરે કલિયો વાલિયાને ત્યાં ગયો. તેને
હૃદય ન હતું એવું જાણવા છતાં ગયો. એકવારનો
માતમર ખેડત કલિયો રસતોને બિખારી થયો હતો
તે એ હૈયાહીલ વાલિયાના પ્રતાપે, પરંતુ કયાવ મદદ
ન મળતાં તે શત્રુ પાસે મદદ લેવા ગયો.

વાલિયો તેના સ્વભાવ મુજબ પ્રથમ તો
મોડો થયો 'એ શુ બોલ્યો કલિયા ! હું કેમ
મોટો દાનેસરી કે દોલો લખેસરી નથી. જગલના
જનવર પાછળ પચ્ચીસ-પચાસ ફેંકી દે તે બીજા,
હું નહિ'

'હેં ! જા કેહો તા અંગૂઠો પાળી આપા
જે કેહો તે કરા, જેવે તો તમારા પગ ધોઈ પીવા,
રાત દાંડો બોલાયો કરા, પણ મને તેમ કરી માગી
જેટણી હોજવો.'

કલિયાની કાકલુનો પાર ન હતો. તેને
બ્યારે આ વાલિયે ધરખાર ને ખોતરપાદર વગરનો
કર્યો હતો ત્યારેય તેણે સ્વચ્છાન છોડી આટલા કાપ-
ખાપા કર્યા ન હતા.

હેવટે શેઠ પડજ્યા. સાચું કહીએ તો તેણે
જરામર વખત વર્તીને પારેકુ તીર માર્યું એ રામ
બાલુ નીરડમે એની એને આગળથી ખાંડરી હતી

'ને કલિયા, તારાં આત્મ જેમ થકાતા નથી,
એટલે તારો બોન રાખુ છું, પશુ તે એક યરતે.'
જલે મોટા ઉચકાર કરતા હોય તેવો આવ દર્શાવી
શેઠ બોલતા હતા.

'હેં ! એક તો હું' પશુ એક હો જરતા,
તો કમળ.'

'તો જે સાંભળ, નેટડી હવે આજની મારી.
એ જગથી જનવરની કિમત પદ-વીચ રૂપિયા
ય નહિ હોય, છતાં જ તારા જગના જીરને ટાંકો
પાડવા હું હડ અને તુકસાની બરી દઈશ. ઉપર
તને પાડીના પાંચ રૂપિયા આપીશ તે જુદા, કમલ
હો ? હોય તો હું આ કેમગ ઉપર અંગૂઠો પાડી
આપ પછી નવરાસે હું' મારી મેગે સાટાખત લખી
લઈશ.'

હાથ છે હેઠ ! સાથે કામર, અમૂંઠ પાડી આપુ ,

શેઠ કે રો કાચ આપ્યો કલિયો કારે પાને કાડા કાપી આપ્યા એ કાગળને પોતાના પેટ ને । મોટા દરકોતરામાં ગડીવાળીને મૂકતાં મૂકતાં શેઠ ઘસીને બેઠા

કલિયા તુ એ બેસને રેલમાઘી લાગ્યો હતો નથી તે તો એને એક દોકડોય આપ્યો નથી, એટલે આ પાછીના પાંચ રૂપિયા આપુ છુ તેવ તને તો લાજના છે અપવધ ! પૈનીવ મૂડી નહિ છતાં હજાર હજાર પૈનો નહો ! ”

શેઠ રૂપિયા આપ્યા એ ચોટલાવાળા બનાવડી અથા બેઠા હતા કે નહિ તે જોશ વિના જ કલિયે તે લીધા ‘હેઠ ! મારી જોટળી જીવતી રહે એ જ મારે મન તો મોટામા મોટા નહે છે રૂપિયા લઈને ઉઠુ કરા ?’ તે કરતો તે તમારી પાહે જ રવા દેવ મારી જોટળી વિચાહે તારે તે ડી કુવારળમાં વાપરજો મારા લાલિયાને બે આમરુ દૂધ વધારે ધાવવા દેજો ”

શેઠ રૂપિયા પાછા લીધા બોળા કલિયાની મૂખાઈ પર તેને હસવુ આવ્યુ જો કે આયો અનુભવ તેને માટે પ્રથમ ન હતો આવા મૂખાંચો જીવે છે એટલે જ તો તેણે દોરી-લોટામાંથી હવેનીઓ બધાવી હતી

થોડીવાર ચૂન બેસી રહી કલિયો ફરી મોલ્યો હેઠ, એક વાત તો કેવાની જૂની ઝીંચે તે વળી શી છે ? શેઠ કડકાઇથી નવાઈ દર્શાવી

‘મારી જોટળીનો જોવારિયો ઉ ’

‘હજુ જોટળીની માવા છૂટતી નહિ હોય તો જાણે તુ એને ચારવા, નવરાવવા લઈ લેજે પણ પગાર-મગાર નહિ મળે સમજ્યો ?’

હેઠ ! મારી દીકરીની આકરી કરા તે દોવતી વરી પગાર કેવે ! એ તો મારો ધરમ છે

શેઠ કલિયાની આ દરખાસ્ત સ્વીકારી

લીધી કાચ એથી તેને તો વગર પગારે મક્તબો મોનાજિયો મળનાર હતો

આજે નહુ લબનો સોદો થયો એ વિચારે મલકતા શેઠ જોટળીનો દડ ભરવા મુખીના ઘેર ગયા

પરતુ આ સોદો લાબનો ન હતો, રહે તેમાં છક્કડ આપી હતી કાચ-પન પર-કાચદેરના કાગળિયા પર જોટળી મેઠની બની હતી તે પર કલિયાનો અમૂંઠ પડ્યો હતો, પરતુ જોટળી એ બધુ થોડુ જ સમજે ! તે તો એક જ વાગને જોગબતી હતી અને તે કલિયાના પ્રેમને !

કલિયો તેને શેઠની તલાણે બાધી આવ્યો શેઠ તેને લીધી લીધી ચાર અને ટાપડો ભરીને દાણો નીરાળ્યો જોટળીએ તેમા ચો પચુ ન નાખ્યું શેઠની કોઠની ચક જ તેને ડુબી ન હતી વાલિયાના ધરના વેપારી વાતાવરણને તે વર્તી મઠ હતી

તે રશો જગલનો છૂટા જીવ, તેને એ ગમે ! આખી રાત તેણે બાબર્યા કધું ખાલેથી છૂટવા ધમપછાડા માર્યા તે ગલાણને ચિગડાં ઠોકતી, કોઠની ભોવ પર પગ પછાડતી કશુ સ્વરે થોડી થોડી વારે રડવા જેવુ બાબરતી તે પોતે ન જ પો કે ન બિ ઘી તથા તેણે ધરવાળાને ધડી માટે વ આખ મીચવા ન દીધી

વાલિયાની ઘીડનો પાર ન રશો તેણે પોતાની જાતને ફિટકાર આપ્યો આ બલાને તેણે ક્યાં કાટે વળગાડી ! તે જાગ્રમા ને ઝાઝમા ઊઠ્યો ને જોડીને બે-ત્રણ ડાંગ લગાવી દોરી એ મારના તાસથી જીવ પર આવી જોડીએ જોર કધું ગળાની સાકળના આંકડા બિકની ગયા તે છૂટી ચઈ હાથમાં ડાંગ છતાં વાલિયો કોઠનું બારણુ બિધાડી નાંડો અને જોડી ! તેણે કલિયાની ચૂપડીનો રરતો પકડ્યો

સૂજી ગયો ન બિગ્યો કે શેઠ કલિયાની ચૂપડીએ હાજર થયા સાથે ડાંગ ને દોરડાં લઈ ને ચાર નોકરો હતા

‘કલિયા તારી જોટળી આવા બાવન લક્ષ્યની છે તો આચળથી અને કહેવુ હતું ને ! હરામખોર,

તું મારા જેવા બેલાડીને કહવા માગે છે ?

‘ની, ની, હેં ! તમારા જેવાને છેતરવાનું
મારુ કુ ગયુ ॥’

‘તું ના કહે છે તેથી કંઈ કુ બોલિયો
નથી કે માની જાઉં’

પછી શેઠ નોકરો તરફ ફરી કુકમ કરવા
લાગ્યા બાધી હો અવ્યાઓ ! એ બેસને, ને
તોફાન કરે તો ડારનો પ્રસાદ આપો.’

નોકરો નિર્ભય થઈ પોતાના શેઠનો આજ્ઞાનો
અમલ કરવા લાગ્યા કલિયાથી એ જોયું ન ગયું.
જેટલીને પડતો માર જાણે કે તેના પોતા પર જ
પડતો હતો તે જાણ્યો ને જેટલી અને નોકરો વચ્ચે
આરાં જોયો.

નો મારો પીરાઓ ખહો આધા, ઉ એને
હેંને તાં બધી આપી જાઉં.’

‘એ હાપરપત્રી મારકણીનો હવે મારી
કાઠમા પગ નહિ એ તો હવે જરી ગુજરીમા વિચારા
માટે, ખસ આપો.’

શેઠના કહેવા છતાં કલિયો ન ખરચો, તે
હાથ જોડા કરતરવા લાગ્યો.

હેં, જેવે તો એને ગામમાં જ વેચો એ
ગામમાં જોડે તો કાઠમાં એક-બે વાર એને જેવા
તો મહે ને.’

‘તે એને જેને કરવી હોય તો રાખ તારી
પાસે ને મથુંદે મારા રૂપિયા.’

‘હેં ! રૂપિયા તો કાઠી લાવું જેવે તો
રાખી હો જાદુમાં મને.’

તારા જેવા ઘર ભજાએ, વેચવા કાઠુ રેહ
ફરી મદારે નહિ ઉપરને તને રાખીને શું કરું ?’

‘તો પછી એને ગામમાં જ વેચો.’

ગામમાં એ જનીસ લશ્કરની કાણુ રાખશે
તારો કાઠી ?

પછી તે પોતાના નોકરો તરફ ફરી બોલ્યા
‘અન્નાએ ! જુઓ હો શું ? ગાધી લો અને લઈ

જાવ ગુજરીમા વીસ-પચીસ ગાઉ આધેના કોઈ ધરા
કને વેચી દેજો અને છેવટે ધરાક ન મળે તો કોઈ
મલિયાને કે કસાઈને વેચી આવજો.’

*

જેટલી ગયાને આજે ત્રીજો દિવસ હતો.
કલિયો આધા-પીધા વગર સુનમૂન સૂઈ રહ્યો હતો
તે જાણે હવે જમના લેકાની રાહ જોઈ રહ્યો હતો.

ત્યાં તો કોઈએ ખતર આપી કે નીરા નદીના
સામે કાંઈ જેટલી જીભી છે.

કોસામા ફરી છપ આપ્યો તે તરત જ જોયો
થઈ દોડ્યો નદી તરફ મધ આખી રાત મુશળધાર
વરસાદ પડ્યો હતો જેટલા પહેલા વરસાદે જ રેલ-
ઉલ રેલાવી હતી નીરા કાઠાભોજ જીભરાતી હતી.

કલિયો ધોડીવેગે નદીએ પહોંચ્યો અને
કરાડાની એક જીન્ની બેઠડે યડી તે જેટલીને શોધવા
લાગ્યો.

જેટલી ને તેની આખ એક બની બને એક
ચેકને જ શોધી રહ્યાં હતા જેટલી કાઠવથી ખરડા
ચેલી હતી લાખે અતરેથી દોડીને આવતાં તેને દમ
થડ્યો હતો તેનાં અણીદાર શિગડાની ટાય જોડી
મધ હતી-માઘી મધ હતી એના નવા ધણીએ મારી
મારીને એને જાણી હતો કે દોડતાં દોડતા પડી જવાથી
એ ભાગી હશે ! જેટલોએ કલિયાને જોયો તે ટરખ
બેર જોરથી ભાગ્યો, બે ડગ પાછી હતી અને એક
જ હલાગે નદીમાં પડી.

કાઠા અને જેટલી રચેનું અતર ધનુ જગુ
હતું તે પાણીના પૂર જેટલા જ વેગથી ધસતી હતી,
તરતી હતી એ જોઈ કલિયાનો આનંદ માતો ન
હતો.

ત્યાં તો બીજી વળ ખતરનાક નીરડી જેટલી
એક વળગ્યા કસાઈને તણાવા લાગી કુપડાં
ખાવા લાગી એ જોઈ કલિયાની ધોરજ મઈ તે
તરત જ પાણીમાં પડ્યો પૂરના પાણી બનેને
એન્ની મળી.

[અ્યા અંકમાં આપણે જોયું કે શ્રી. ધૂમકેતુની બાળતામાં જ્યારે તેમની સર્જક પ્રતિભા ઊગતી હતી ત્યારે જે ઊર્મિલ સ્પન્દનો લેમના માનસે ઝીલ્યા તેનો આદિષ્ઠાર કાવ્યમય વાણીમાં પ્રમાણિકપણે કરવાનો તેમણે પ્રયત્ન કર્યો હતો. કાષ્ઠપણ બાળકને માટે માતાની વિદાય તે જો સમજાવું હોય તો વસખીજ બને. અને તેમાં જો બાળક ઊર્મિશીલ હોય તો વેદનાની માત્રા અનેકગણી વધુ સમજવી. નીચેનાં કાવ્યોમાં શ્રી ધૂમકેતુની વાચા અને આંતરવેદનાની ખાલી છલોછલ ભરી જોઈ શકાય છે.]

[૧] (૧૯૧૭ની સાલનું અધૂરું કાવ્ય)

ત્યાં જે સાથે નયન મળતાં, અશ્રુની ધાર ચાલી
એ મહારી ના સ્મૃતિ થકી ખસે છેલ્લી યાદી તહારી !
એ દષ્ટિ જે વિનતી કરતા હુ.ખી ભાવો ભરેલી,
તે સંભારી હૃદય રડતુ, છેલ્લી એ યાદી તહારી !
તું બોલી જે હૃદય તૂટના છોડતું ના ધૂમગ,
કેવા મીઠા હૃદય ચીરતા શબ્દ એ યાદી તહારી !

[૨] (માતાના મૃત્યુ પછી)

મહોટા નહાના ઘડીભર બને
સ્થાન એ મૃતિ એ કયાં ?
જેની પાસે ઘડીભર રહે,
સ્નેહ માધુર્ય એ કયાં ?
“તું ખેલ્યો તો શિશુ તુ જ ગયા
તે જ વસ્તુથી ખેલે”
એણે સાહુ હૃદય અડતું
વાક્ય રે કોણ બોલે ?

[૩] શું સંભારે ?

(માતાની વાદમા)

શું સંભારે ? હૃદય સઘળું બન્યું
તુટી અરે શું ?
ભૂસાએલી નવીન જનની,
વેદના આ જ કે શું ?
જે જે સદિ સ્મૃતિ પર વસી
આજ ચિત્ર વહેશું ?
એ ચિત્રોથી ઘડીભર જતું
સગીતો કેા દિવ્યનો હું

*

(* વચ્ચે થોડું કપાત ગયું છે)

શુભ્યાના ન્હાના રમણીય કરે
 માતનો સ્નેહ ભેથે
 ભૂથો હું એ સ્મૃતિ નહીં જગમાં
 બાલ્યના ખેલની કાંઈ
 ને તેથી ના શિશુ હૃદયની,
 પૂર્વની વાત રે'તી
 સંભારું છું હૃદય ધડકે
 બંધ તુટી અરે શું ?
 ને આત્માનો કરુણ જનતો
 સાદ બોલી રહે શું ?

*... ..
 શું સંભારું ? રમણીય બધા
 ચિત્ર શાંતિથી ભેઉ
 બોલું શું હું હૃદય અથવા શોક
 છાનો વહું હું
 રે રે આખું જીવન વીતશે,
 મૃત્યુની પાંખ લાગે ।
 એ રહેરો એ નયન તદપિ
 કેમ બૂલી જવાશે ?

[માતાના મૃત્યુ પછી જે વિપાદ અને અસ્વસ્થતાએ ચિહ્નરૂપે હૃદયમધ્યે મૂકેલ તેનો અચ્છે
 પરિચય ઉપરના ત્રણ કાવ્યો કરુણાપેશ રંગોમાં કરાવે છે પુત્રી કાવ્યાના મૃત્યુ પછી લખાયેલ કાવ્ય
 નીચે આપ્યું છે]

[૪] (પુત્રીના અવસાન પછી)

એ સ્પર્શન કયાં ? લલીત સપ્તમા
 દિવ્ય ભાવો હવે કયાં ?
 મોંઘુ મહારું રમકડું અરે ।
 આજે એ કિંદુરી કયાં ?
 આજે મહારું હૃદય ફરેલું,
 ફક્ત આરામ લેવા ।
 ને આત્માની રમણીય તૃપ્તા
 કયાં ફરે હું છીપાવા ?

*... ..
 ન્હાનું ખેલે શિશુ સુખમયું માત્ર આનંદી રહે રે.
 મહારે રહેરે સુખમય બધા, ભાવ છાના વહેતા
 છીપે ના આ રમણીય તૃપ્તા, એક ખામી રહેતાં
 કયાં એ દષ્ટિ ? નયન મધુરાં ? મૂર્તિ રે સ્નેહની કયાં ?
 જેની યાદી છલકતી, ભરી, મહારી શોષ કયામાં !
 (ક્રમશઃ)

*(વચ્ચે થોડું કપાઈ ગયું છે.)

ડી. એન. ટી. એન્ડ કું.

ત્રાપા, ટેકા તથા મકાનને લગતો દરેક જાતનો
સામાન બાડે આપનાર.

૮, રજપુત પરા - રાજકોટ.

ઓફીસ :

ટે. નં. ૨૩૬૪૯

ધર :

ટે. નં. ૨૫૨૭૫

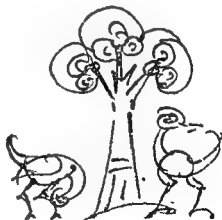
K. C. A. PRIVATE LIMITED

"Chandralaya" Chandi Bazar Jamnagar

Groups of Products Manufactured By Us Are.

1. ACID COLOURS
2. CHROME COLOURS
3. CHROMIUM COMPLEX COLOURS
4. DIRECT COLOURS
5. LIGHT FAST COLOURS
6. BASIC COLOURS
7. ACETATE COLOURS
8. HARMLESS FOOD COLOURS
9. RAPID FAST COLOURS
10. INTERMEDIATES

1. KCA G SALT
2. KCA R SALT
3. KCA SULFANILIC ACID
4. KCA NAPHTHIONIC ACID
5. KCA BENZOYL J. ACID
6. KCA M P D
7. KCA P. TOLUIDINE META
SULFONIC ACID
8. KCA PARA AMINO AZO BENZENE
9. KCA AMINO AZO BENZENE
4-SULFONIC ACID

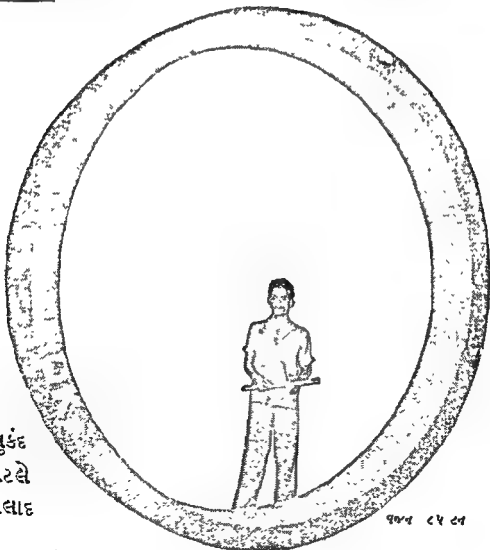

નિ

સૌજન્યથી

મુકંદ

મોટાં, ભારે, વિષમ સ્ટીલ કાસિંગ્સ માટે...

મુકંદ
રોટલે
પોલાદ

૧૯૫૪ ૮૫ ૮૧

મુકંદ આયર્ન એન્ડ સ્ટીલ વર્ક્સ લિમિટેડ, ફેર્લી, મુંબઈ ૭૦ એએસ

ડી. એન. ટી. એન્ડ કું.

ત્રાપા, ટેકા તથા મકાનને લગતો દરેક જાતનો
સામાન બાડે આપનાર.

૮, રજપુત પરા - રાજકોટ.

ઓફીસ :

ટે નં. ૨૩૬૪૯

ધર :

ટે. નં. ૨૫૨૭૫

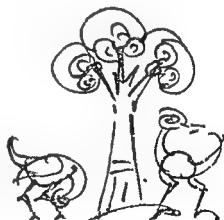
K. C. A. PRIVATE LIMITED

'Chandralaya' Chand Bazar Jamnagar

Groups of Products Manufactured By Us Are

- 1 ACID COLOURS
- 2 CHROME COLOURS
- 3 CHROMIUM COMPLEX COLOURS
- 4 DIRECT COLOURS
5. LIGHT FAST COLOURS
- 6 BASIC COLOURS
7. ACETATE COLOURS
- 8 HARMLESS FOOD COLOURS
- 9 RAPID FAST COLOURS
- 10 INTERMEDIATES

1. KCA G SALT
- 2 KCA R SALT
- 3 KCA SULFANILIC ACID
- 4 KCA NAPHTHIONIC ACID
- 5 KCA BENZOYL J. ACID
- 6 KCA M P D
- 7 KCA P TOLUIDINE META
SULFONIC ACID
- 8 KCA PARA AMINO AZO BENZENE
- 9 KCA AMINO AZO BENZENE
4-SULFONIC ACID

ના

સૌજન્યથી

અમર મશીનરી કંપની

મેન્યુ એન્ડ સપ્લાયર્સ :

હાર્ડવેર પ્રીન્ટીંગ, કટીંગ અને
સ્ટીચીંગ મશીન, બોક્સ સ્ટીચીંગ
અને લેથ શેપીંગ ફીલીંગ વિગેરે
ફરેકે જાતના પ્રીન્ટીંગ બ્યાર્ડીંગ મશીરીયલ

લામાવાડા પોળ, રાવપુર
અમદાવાદ-૧

WITH BEST COMPLIMENTS
FROM

KOTAK & CO.

Tele Address - 'KOTAKANDCO'

Tele Nos.

263331-32-33 Office

321627 Tamba Kanta Branch

377120 Sewree 358085 Residence

**EXPORTERS & IMPORTERS
COTTON, YARN, PIECEGOODS,
OILS, SEEDS, MACHINERY, ETC.**

Head Office **NAVSARI BUILDING**

240 Dr Dadabhai Nowroji Rd.

Fort, BOMBAY-1.

**Tulsidas Khimji
Pvt. Ltd.**

Banks' Muccadums Over 70 Years

Best for :

- * CLEARING
- * FORWARDING
- * SHIPPING
- * WAREHOUSING
- * INSURANCE
- * AIR CARGO

46, Veer Nariman Road,
BOMBAY-1

Telegram; NACHIKETA

Telephone : 259484 (4 Lines)

શાહ એન્ડ વોરા બ્રધર્સ

-ફેન્સી કાપડના વેપારી-

નવાનાથ રોડ, - રાજકોટ

એજન્ડસ:-

આમડીવલ પ્રીન્ટીંગ મશીન,
ટાઇપર પેપર ટાઇપ મશીન.

સ્ટેટીસ્ટ:-

"ગ્રેટર" હેન્ડલ તેમજ
પ્રીન્ટીંગ પ્રેસ મશીરીયલ

ATTENTION HOUSEWIVES!

NEW SUPER-ACTIVATED GLOW-WHITE

MAKES CLOTHES DAZZLING WHITE!

Scientific formula
New Super activated GLOW-WHITE makes all your clothes dazzling white—at half the cost. You use less, just 5 paise worth for a bucketful of clothes. See how Super-activated GLOW-WHITE actually whitens your clothes—girls!—even a new dazzling whiteness you've never known before!

Handy, piller-proof pack
Super activated GLOW-WHITE now comes to you in a handy, piller proof aluminium pack. So convenient & economical!

BUY NEW SUPER-ACTIVATED GLOW-WHITE TODAY!

ANAR DYE CHEM LIMITED, Rang Udayan, Bombay-11

ધી જુનાગઢ ડિસ્ટ્રીક્ટ સેન્ટ્રલ કો-ઓપરેટીવ બેંક લી. જુનાગઢ

ટેલીફોન :- મેનેજર, ૨૦૭-૨૦૭એ

ટેલીગ્રામ COOPBANK :

એકાઉન્ટન્ટ : ૨૭૮

ચેસ્ટ બોક્સ નં. ૪

તા. ૨૨-૪-૧૯૫૯ ના રોજ મુબંધ રાખ્યના સહકારી કાયદા હેઠળ નોંધાયેલ

મુખ્ય કચેરી :- વજાગરી ચોક, જુનાગઢ

પ્રમુખ :- શ્રી ચિતરંજન ર. સમ

લાખ

ઉપપ્રમુખ :- શ્રી દારકાદસ ના ત્રિવેદી

૧. અધિકૃત સેર લ ડોળ ૧૮૦ ૦૦

૨. ભરપાઈ થયેલ સેર લ ડોળ ૧૦૩ ૫૮

૩ અનામત ફંડ અને અન્ય

લ ડોળ ૩૭,૬૩

૪ કાર્ગ લ ડોળ ૭૧૦,૦૦

-: શા ખા ઓ :-

૧. વેરાનગ	૬ ઠેરોદ	૧૧ કુતિપાયા	૧૬ માધનપુર-વેડ
૨. માચુવદર	૭ માગરોળ	૧૨. રાજુનાન	૧૭ બીલખા
૩. પોરનદર	૮ માળીઆ	૧૩ બે સાભુ	૧૮ ગીરગઢ્ય રોડ (ઉના)
૪ ઉના	૯ તાનાગા	૧૪ મેદરગ	૧૯ બાદવા
૫. વધવી	૧૦ વિસાવદર	૧૫. ચોરવાડ	૨૦ સાપુર
			૨૧ ગીર-ગઢ્ય

- દરેક પ્રકારની થાપભો આકર્ષક વ્યાજના દરે સ્વીકારવામાં આવે છે
- પચાપનો, મ્યુનિસિપાલીટી, જુદા જુદા પ્રકારના ખોડ અને ટ્રસ્ટની બેંક તરીકે કામ કરે છે
- દરેક શાખા પર તથા ગુજરાત અને મહારાષ્ટ્ર તત્કાલના સહેરે ઉપર ચેક, ડ્રાફ્ટ ઇસ્યુ કરવામાં આવે છે.
- લોનગી વપરાયના બીનો પણ સ્વીકારવામાં આવે છે
- ગુજરાત રાજ્યના સહેરો તથા બીજા સ્થળો ઉપર હુડી બીલ વિ વસુલ કરવાની વ્યવસ્થા કરવામાં આવેલ છે
- જીલ્લાની સહકારી મંડળીઓ મારફત બેંકોતોને બેંકીવિત્તિક કામકાજ માટે ધીરાણ કરવા ઉપગત ગુદ અને નાના ઉદ્યોગોના વિકાસ માટે પચાસદાર કર્મચારીઓને તથા નાગરીક બેંકને પણ નાગરોપ સગવડ પૂરી પાડવામાં આવે છે

વધુ વિગત માટે ના પક્ટ સાધો

મનહરલાલ ર. નારેયણીયા-

બી. કોમ. એલ એન બી

મેનેજર

અનિયતકાલિક

રેણુ

વર્ષાઁક બહાર પડી ચુકયો

સંપાદક

ઈન્દુલાલ ગાંધી

શુદ્ધ સાહિત્યની જૂની અને નવી વિચાર
પ્રણાલિ સમન્વય રૂપે 'રેણુ'નો આવૃત્તો
અંક ૧૯૭૦ના દેશબાહીની દસમી તારીખે
એટલે કે 'વસંત પચમી'એ, 'વસંત અંક'
તરીકે પ્રગટ થશે.

મૂલ્ય : રૂપિયા ત્રણ

'રેણુ' કાર્યાલય, બોધાણી સ્ટ્રીટ, રાજકોટ

सर्वोत्तम भांड माटे

नेथर् जिहार सुगर मिल्स, लिमिटेड

धनिया जेक्सबेन्ज

कलकत्ता-१

दिना २२-१०७२ ताम. NOBISUCE

मिद रूपग

रेलवे स्टेशन, जगहडा,

पो. जे. ता. ८ पुर

जि. व. पारबु (जिहार)

(म.म. KANORIA)

રાજાની આગેકુચ...

ટેલ માપજી કાનજી એન્ડ બધર્સ
બેલગોટ, રોડ, રાજકોટ.

અતુલભણિકા

પૃષ્ઠ	લેખ	લેખક .
૪૧૧	અનરપટ ખુદશા પછી તો	
	ગીતા ગમે જ ..	ગાંધીજી
૪૧૨	બાપુના પત્રો
૪૧૩	ભજન
૪૧૪	પરિભ્રમણ	'આયુતો'*
૪૧૭	અમિ લૂછ્યા	આન્તોલે ક્રિસિ
૪૨૧	શિશ્વી	ચિન્તા દીક્ષિતુલુ
૪૨૫	એક ફૂલ ..મેં થાખડી ..	જય ત બી. શાહ
૪૩૨	તકાનું વ્યક્તિત્વ...	ઈન્દુલાલ ગાંધી
૪૩૩	ઉત્તરાધની સુવરતા	ઝાકારાએન કાલેલકર
૪૩૪	શિલ્પોન દુર્ગા દેવી ..	ઈન્દુલાલ ગાંધી
૪૩૭	પ્રાંતિ અને સત્ય	વામુદેવશરણ અમવાદ
૪૪૧	નહિ જવા દઉં	રવીન્દ્રનાથ ટાગોર
૪૪૩	અવલોકન	-શિ

સૂચના

[આવકોને]

દર મામની બારમી તારીખે અંક પ્રસિદ્ધ થાય છે.

૫૬૪મી સુધીના અંક ન મળે તો પોસ્ટ ઓફિસમાં તપાસ કર્યા પછી કાર્યાલયને જતાવવું અંક શિલ્પિકામાં મળે તો મોકલાશે.

ગમે તે મહિને આવક થઈ શકાય છે.

*

આ માનકમા પ્રમિદ્ધ થતા વિચારો જે તે લેખકના છે સપાદક તે વિચારોમાં સમાન છે જ નેમ માનવું નહિ

[લેખકોને]

૧૫૫૫/૫૫ મા સરકૃતિ, કલા શિખ અને સાહિત્ય વિષયક લખાવા લેવામાં આવે છે

લખાવ તાર્ક, મૌલિક, તાજુ યોય એવી અપેક્ષા રહે છે કાગળની એક બાજુ શાલીથી લખવું

લેવાજમ

દેશમાં [૧૨૦૦] ૮ રૂપિયા
પરદેશમાં મોળા શિગિ

“લૈચ્છુવજન”

૭-ગમકપત્રનગર

રાજકોટ-૭

આ છે મિલ્કર્ન
તે તણ માસનાં હતો ત્યારથી
અમૂન રમે તેને આપણ શરૂ કર્યું હતું

હવે એને બુખો !

“મિલ્કર્નને અમૂલ રમે તુરત ભાવી ગયું હતું,
તણ માસમાં જન્મ સમયનું વજન બમણું થયું
અને ત્યારથી એનો વિકાસ સતત થતો રહ્યો છે”,
શ્રી મેન્લીન ડીસેગ, લેર માસના મિલ્કર્નના પિતા સમર્પકે છે

હવે માતાઓ માવલના બદલે કે
અમૂલ આહારની બદલીમાં પોતાના
બાળકોને પહેલા જ અડવાડિયાથી અમૂલ
રમે આપણ શરૂ કરે

અમૂલ રમે સપ્રમાણ પચવામાં સહેલો
બાળ આહાર છે તેમાં શરીરની જરૂર
માટે આવશ્યક વધુ વિકાસ કરનાર
પ્રોટીનસલ્વ છે તકરાર તેમાં વિટામિનો
કાર્બોહાઇડ્રેટ્સ ખાલીજ હતો છે હુઆ
આપના બાળકના સ્વસ્થ તદ્દરસ્ત વિકાસ
માટે આવશ્યક બધુ જ છે

અમૂન રમે ઉત્તમ સ્પેશિયલ પ્રક્રિયાથી
બને છે (અમરિયામાં બધા જ બાળ
આહાર આ પ્રક્રિયાથી બને છે આ પ્રક્રિયા
દૂધના પ્રોટીનને વધુ સારી રીતે
બળવી શકે છે

વેગાની રાસઆવના કેવળ બે જ વર્ષમાં
અમૂલ રમે બાસતની સોથી વધુ વેગાલ
ધરાવતો બાળ આહાર બન્યો છે

અમૂલરમે

માના દૂધની બદલીમાં ઉત્કૃષ્ટ વૈકલ્પિક આહાર.

સર્વોત્તમ ખાંડ માટે

નોર્થ બિહાર સુગર મિલ્સ, લિમિટેડ

ઇન્ડિયા એક્સચેન્જ

કલકત્તા-૧

ફોન : ૨૨-૧૦૭૨ ગ્રામ : NOBISUCE

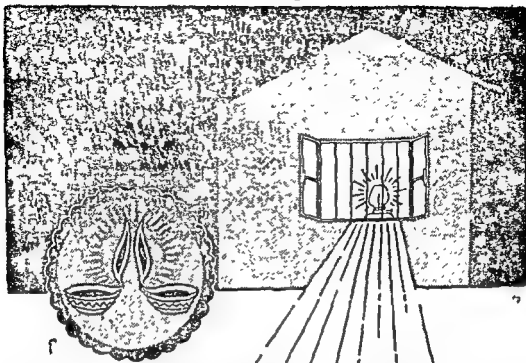
મિત્ર સ્થળ :

રેલવે સ્ટેશન, વગાહા,

પો. ઓ. નાર ઇપુર

બિ. ચ પારણ (બિહાર)

(ગ્રામ : KANORIA)

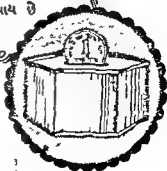

એક દીવાથી બીજો દીવો પેટાય છે ... એક નાનકડી
જ્યોત ઘર આખામાં અજવાળું કરી મૂકે છે ...

આપ રોજ એક એક પૈસો કે એક એક
રૂપિયો બચાવતા બાંધો તો એ નાનકડી
બચતમાંથી મોટી સ્કમ બનીને રાષ્ટ્રના
ઉપયોગી કાર્યોમાં મદદરૂપ થાય છે

નાની બચત

નાનેરા પ્રયાસોનું મોટું પરિણામ

નુજરતા સેવકશના માહિતી આપના નરહથી પ્રકાશિત

ગુજરાત સ્ટેટ ફો-ઓપરેટીવ લેન્ડ ડેવલપમેન્ટ બેન્ક લિ.

(રજીસ્ટર્ડ ઓફિસ : અમદાવાદ)

૪૮૯, આશ્રમ રોડ,
નવરંગપુરા.
અમદાવાદ-૬.

સહકાર, ભવન
ફેબરભાઇ રોડ,
રાજકોટ.

ગુજરાતના ખેડૂતોની તેમની ખેતી વિષયક નાણાંકીય
જરૂરીયાત ૧૮૧ શાખાઓ દ્વારા પુરી પાડનારી
રાજ્યની કોન્ટ્રી સંસ્થા .

સભ્ય સંખ્યા, ૭,૩૯ ૭૮૧

આનુષંગિક ઉત્તુઓ માટે અનાર સુધી કરેલ ધીરાણ.

	સંખ્યા	ધીરાણ કરોડ-લાખ.
[૧] નવાકુવા	૧,૪૩,૦૭૦	૩૧.૯૨
[૨] જુના કુવા	૩૦,૨૪૭	૨.૭૪
[૩] ઓર્ગેનિઝેશન ઈલે, મોટર્સ	૧,૨૯,૪૫૧	૪૫.૪૪
[૪] ટ્રેડર્સ	૩,૦૪૮	૫.૪૮

તેમજ અન્ય હેતુઓ માટે મળી

કુલ રૂા. ૯૯ કરોડ અને ૫૩ લાખનું ધીરાણ

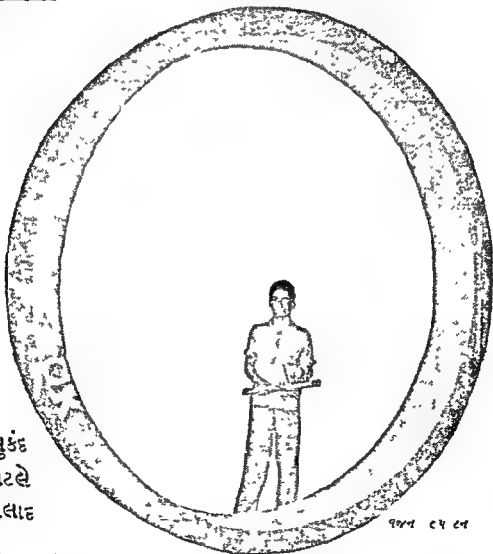
મગનભાઈ ર. પટેલ
ઉપપ્રમુખ.

હરિપ્રસાદ હ. ત્રિવેદી
આઈ. એ. એસ. રીટાઈર્ડ
મેનેજિંગ ડિરેક્ટર

ઉદયભાણુસિંહજી
ગુપ્તાસાહેબ ઓફ પોરબંદર,
પ્રમુખ.

મુકુંદ

મોટાં, ભારે, વિષમ સ્ટીલ કાસ્ટિંગ્સ માટે...

મુકુંદ
એટલે
પોલાદ

૧૪૫ ૮૫ ૮૧

મુકુંદ આયર્ન એન્ડ સ્ટીલ વર્ક્સ લિમિટેડ, ડેલ્હી, મુંબઈ ૭૦ એએસ

સર અવસર પર
સાથ કરે જે
એ સાચા સંગાથી!

આપને! એવો સાથી તે દેના બેંક માં બચત ખાતું. આપની બચત પર આપને વર્ષે ૪૩% વ્યાજ મળે છે. નિયમિત બચત કરવાની ટેવ, આપની ભવિષ્યની જરૂરતો માટે તાણાં એકઠા કરવામાં સહાય કરે છે, અને આપની બચત આપને સલામતી બહે છે. આજે જ એક બચત ખાતું ખોલો.

દેના બેંક

રજિસ્ટર્ડ ઓફિસ દેવમરણ નાનુ જિલ્લા,
૧૭, હોર્નિંગન સર્કલ, કોટ, મુંબઈ-૧

ગ્રાહક નંબર ૨૮૧૮

‘વૈષ્ણવજન’ કાર્યાલય
૨. રામકૃષ્ણનગર
રાજકોટ-૨

ગ્રાહક બાંધુ

બાર્ડગી,

નવિનય નસાવવાનું કે આપનું વૈષ્ણવજન માસિકનું લવાજમ જાહેર કરી રહ્યા છો.

નવા વર્ષનું સવાજન રૂ. ૮૦ અને રૂપિયા આઠ મની ઓડરથી મોકલી આપવા વિનંતી છે.
તા. ૦૬.૦૧.૨૦૨૦ ના રોજ.

સ પાદક

‘વૈષ્ણવજન’

ઉદ્દેશ્યભનાત્માનમ

આ વખતનો પુ બાપુનો પત્ર આ વરસે મનનીય સદ્ય પડશે. ‘ખબરદાર ને એ ચૂક્યા તો’ આ બાપુની ટ્રેસલામક ટોર આપણને સૌને જાગૃત કરે તો કેવું સાડું ?

મિ ...

તા. ૧-૧૧-૩૨.

મેં વચમાં જ કાગળ લખ્યો તે મળ્યો હતો, ને તેનો અમલ કર્યો હતો કોપની સામે કોપ નહીં, અવગુણ સામે અવગુણ નહીં કોપની સામે શાંતિ

અવગુણનો બદલો ગુણ ગળાને બદલો પ્રેમ, અપ-કારનો બદલો હિપકાર, આ ધર્મ છે આ આશ્ર-વ્યવહાર છે ખબરદાર ને એ ચૂક્યા તો.—બાપુ

“અહં કારનું ખીજ શુન્નતા અનુભવવાથી જ જાય”

એક ક્ષણ પણ કોઈ એકે કિતરીને વિચાર કરે તો પોતાની ક્ષતિ અત્પતા જણા. વિના ન જ રહે પૃથ્વીને વિષે આપણે જેમ જ છુને તુલ્ય ભાવિએ છીએ તેથી કરેડોમણા મોટા પ્રમાણમાં આ જગતન વિષે મનુષ્યપ્રાણી તુલ્ય છે તેનામાં છુલ છે તેથી કદ જ ફેર નથી પડતો એનો મદિમા જ પોતાની તુલ્યતા અનુભવવામાં છે. કેમ

કે એ અનુભવની સાથે જ ખીજી જ્ઞાન પેદા થાય છે કે જેથી તે પોતાની તુલ્ય છે તેથી તે ભગવાનનો તુલ્યતમ અસ હોઈ તેમાં તેના લય થાય છે ત્યારે તે ભગવાનરૂપ છે, ને એ સક્રમ અણુમાં ભગવાનની શક્તિ ભરી છે અહ કારનું ખીજ શુન્નતા અનુભવવાથી જ જાય

“માણસ પ્રતિજ્ઞા કરીને ભાગે છે તેનું કારણ, પોતાનું અભિમાન જ છે”

પોતાના મનની સાથે નિશ્ચય કરી રાખવા એનો કાંઈ અર્થ નથી. માણસ પ્રતિજ્ઞા કરીને ભાગે છે તેનું કારણ એ છે કે તે પોતે જ પોતાના બળે તે પાળી શકશે એવું અભિમાન રાખે છે. ત્યારે આપણું કાંઈ બળ જ નથી, એ બળ ભગવાનનું જ આપણું છે. એને જ બળે આપણે જગિયા છીએ, એક નાનકડો પાણીનો ઘડો સમુદ્ર ઘવાને મથે એના જેવી વત છે ઘડામાં પાણી છે, એ સમુદ્રમાં રહેતા જ પાણીનો અસ છે, એમાં શક્તિ નથી. પણ એ અંશ આપણામાં છે અને એને લીધે

આપણે, સ્વિમિતિદિન શુદ્ધ થઈ એ મહાસાગરમાં ભળવાનું છે એ જ્ઞાન જ આપણને પશુધા જુદા પાડે છે નહીં તો પશુની સાથે સામાન્ય ચુલો તો આપણામાં થયું છે જે સર્વશક્તિમાન છે, સર્વ-બાહ્ય છે તેના વિના આપણે અપત્ર થઈ પડીએ તું છતાંવળે પ્રતિજ્ઞા ન લઈએ, કારણ તારે પાછું અનેક લાલચોમાં પડવાનું છે પણ ક્યાંય વશ ન થઈશ હિંદુશ્વરમાં ને તું માનતો હોય તો હિંદુશ્વર તને જળ આપે.

બાપુના આશીર્વાદ

આંધાર એ લો બોલે, તાર્ક તો ઘરે ઉડેલો આલો જવલે
 ભૂલે છિલેમ દિને, રાતે નિલમે ચિને,
 જેને છિ કાર લીલાય આમાર વક્ષ હોલાય દોલે, દોલે
 —આંધાર

ધૂમ હાગ મોર બને, વિહંગ ગાન ભગ્નલો કાળે કાળે
 જબન સકલ સન્દ હોયે છે નિસ્તબ્ધ
 વસંત વાય, મોરે ભગાય પલ્લવ-કલ્લોલે, કલ્લોલે
 —આંધાર

મારા હૃદયમાં દુ ખરૂંપી અધકાર છવાયો તેથી તો એ મંદિરમાં
 દીપક સળગી ઊઠ્યો !

જેને હું સુખસૂર્યના પ્રકાશમાં ભૂલી ગયો હતો તેને, એ સૂર્ય
 અસ્ત થઈ ને રાત પડતાં મેં ઝોળખી લીધા.

અને ત્યારે જ મેં ભણ્યું કે મારું હૃદય લાગણીના દિલોળા
 લઈ રહ્યું છે તે કોની લીલાનો પ્રતાપ છે !

અને એ દુઃખ રાત્રિમાં મારી ઊંઘ ભીડી ગઈ; મનરૂપી વનમાં
 કાળે કાળે પળીઓનું ગાન સ્વભાવા લાગ્યું; પછી જ્યારે જગતના
 સર્વ અવાજો શાંત થઈ ગયા ત્યારે મારી ઉર-વાણીમાં વસંત કૂદી
 અને પાંદડાંના કલ્લોલથી તેણે મને મારી તંદ્રામાંથી જગાડ્યો.
 (કુરુદેવની પ્રિતા ઉપરથી)

આંતરબોજ

તાનેતરખા નોબેલ પુરસ્કાર હિન્દુસ્થાન તરફથી સ્વીકૃતિમાં વિષમરમયી ૪૦ નેટલા તત્વ-ગાનીઓની મધ્યારજે એક પરિપદ કરી તેમને એ કામ સોંપવામાં આવ્યું હતું કે અવિષમાં મનુષ્યના અસ્તિત્વ માટે ભૂમિકા છે કે કેમ તેનું પૃથકરણ દ્વારા નક્કી કરવું આ ચાલીસ આમ ત્રિનામાં ભારત તરફથી ઠાઈ હતું કે કેમ તે ભૂમિવા મળ્યું નથી. વળી ત્યાં ને ઠાઈ મનુષ્ય તેની નોંધ નહીં જ આજી મુજરાની સામયિકોએ લીધી છે ત્યાં હાજર રહે-નારાઓમાં મોટા ભાગના નોબેલ પારિતોષિક મેળવનારાઓ હતા એટલે એક વસ્તુ એકાદક કે બુદ્ધિવાદી સ્તર પર આ સંમેલનની વિચારણા મનનીય ગણાવી નેહએ. કેવિદોનિવાના નોબેલ વિભેતા શ્રી લીડમર્ગે કહ્યું હતું કે પરમાણુની શોધ માનવીનું મહત્ત્વ વિશેષ રહેવા દીધું નથી અને તેની અને વનસ્પતિના ઊંડા વચ્ચે વૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિએ બેઢરખા ઓછી રહી છે. ખીજી મજાની વાત તેમણે કોમ્પ્યુટર (સંશુદ્ધિ ૧૩)નો ઉપયોગ કરીને કહ્યું કે મનુષ્યે પોતાના મગજનો મત્સ્યદંતો વગાડી જ દીધા છે. હવે પછી પુત્રકાલવર્ષમાં કપાટોમાં પુસ્તકો પડ્યા નહિ રહે પણ તે બધાની માહિતી સંશુદ્ધિ મેયાર કરીને તેમને આપશે અને આ ૧૩ માનવ-ભૂતનું વિષમસ્તિષ્ઠ બની રહેશે! અસખત આ પરિવર્ષમાં ઠાઈ ધર્મશાસ્ત્રીઓ હાજર રહ્યા ન હતા. જે કે જાણીતા સેખક આર્થર કવેસ્લર તથા કવિ કમલ્યુ એચ. આડેન હાજર રહ્યા હતા તેમણે એક કવિતા રજૂ કરીને સમેલનને ઉદ્બોધન કયું હતું ઠાઈએ તેમને પ્રશ્ન કર્યો કે ન્યૂયોર્કમાં શા માટે રહ્યો છો? ત્યારે તેમણે સાક્ષણિક હોય કહ્યું કે હાડન તથા પારિષદમાં ને પ્રતિપાના જેવામાં આવે છે તે ન્યૂયોર્કમાં નથી આર્થર કવેસ્લરે જણાવ્યું હતું સાચુસજ્જતની લવાઈ-પ્રાર્થા માટે

દોષનો ટોપલો વૈજ્ઞાનિકોને ઓહાઇવામાં આવે છે ત્યારે તેઓ તેને માટે રાજદ્વારી પુરુષો તરફ આગ્રહી ગીધ છે. તેમની એક દલીલ બદ્ધ જ વેધક હતી કે આને મામુલમન પામે ઠાઈ સિદ્ધિ નથી-જીવનનો ઠાઈ અર્થ નથી. દુનિયાના રાષ્ટ્રોમાં દેશભક્તિનો ઠાઈ જ અર્થ રહ્યો નથી અને સુવાન વર્ગે બધે જ ગચ્છે અજ પાયા ઘેરાઈ ગયો છે. માટે જીવનને અર્થ આપવાની દિશામાં નક્કર પમલા લેવા જરૂરી છે. સ્વીકૃતિની આ પરિપદ ને ચર્ચા કરી છે તેનું મહત્ત્વ ધણુ અદિકું છે. જીવનનાં મૂલ્યો જે બદલાતા જ રહે અને ઠાઈ સનાતન સત્યો સ્થપાય નહિ તો પછી પેટી દર પેટી આશ કાનું વાતાવરણ રહેવાનું. નવી પેટી જૂનીને મૂખ્યમાનવાની. આંતરબોજ માટે વિષના માનવોએ સહચિત્તન કરી લેવું જરૂરી છે

શુરુ નાનક

અમદાવાદના રમખાણોનો વિચાર કરીએ છીએ ત્યારે આજથી ૫૦૦ વર્ષો પૂર્વે ઘણ મયેલા શુરુ નાનક વાદ આવે છે. ક્યાં ૧૪૬૬ અને ક્યાં ૧૬૧૯! પાંચમો વર્ષમાં કેટલું અધ.પતન! ઠિંદુ અને મુસલમાન જન્મેમાંથી સુંદરતાનું ગઢણ કરી, આ આવ શીખ શુરુએ વચમાજાનું સોનેરી માધ્યમ શોધ્યું પરિણામે આને શીખ ધર્મ નિર્મલ છે અને ઠાઈ બાથ આક્રમણનો તેને ભર નથી. નાનકને પણ જીંદગીની લીલી-સૂખી ભેલી પડી હતી. પણ તેમની મહત્તા એક જ વાતમાં રહી છે કે ઠિંદુઓ અને મુસલમાનો જ-નેએ તેમને અપનાવ્યા હતા. એક નવો ધર્મ કે સપ્રદાય સ્થાપવામાં નાનકને રક્ષ ન હતો ત્યારપછી તેમના નવ સિધ્ધોએ નાનકના નીતિવચનો અને આચાર સંહિતાને રહિતું સરપ આપ્યું અને તે સ્વીકારનારા એટલા બધા નીકળ્યા આવ્યા કે શીખધર્મ તરીકે જ તેનો પ્રચાર ઘડ ગયો. શુરુ નાનક વધુ તો સામાજિક સુધારક તરીકે

તેમના જીવનકાળ દરમિયાન રહ્યા હતા. તેમણે સારાંધે દેશમાં પધરતો ક્યાં હતા અને જુદાજુદા ધર્મના સતપુરુષોના સમાગમમાં આવ્યા હતા. માનસરોવરના સિદ્ધ યોગીઓને પણ તેઓ મળ્યા હતા નાનકડાકેમનું માનવું હતું કે જીવનથી દૂર બાંચીને એકાત્મતા સાધના કરવી—લોકીયાં દૂર રહેવું તેમાં ધર્મ? આદર્શ હોઈ શકે નહિ જીવનમાં રહીને જ ગૃહસ્થી તરીકે તેને સાધનો કરાવે તો તેમણે આદેશ આપ્યો હતો. નાતમત અને બેચ નીચના ભેદ તેમને માન ન હતા. એટલું જ નહિ સ્ત્રીશ્રમાનતાના તેઓ પ્રખર હિમાયતી હતા. એટલું જ નહિ પણ બોને સન્માનીય સ્થાન આપવા તેમણે બૂબેશ આદરી હતી મનુષ્યનું શરીર એ જ પરમાત્માનું ઘર ■ અને સૌ કોષમાં દિવ્ય અશ રહેલો છે તેની પ્રતિતિ તેમણે અનુયાયીઓને કરાવી શુરુ નાનકતા પ્રખ્યાત પાય સુધે નામ, દાન, હયાનાન (પવિત્ર), સેવા અને સિચરન (પ્રાર્થના) ધર્મશુરુઓએ ધર્મને એટલો બધો કદગો અને કદિન બનાવી દીધો છે કે આ બધી ગૂચ અને વધુ પડતા યાનના આકર્ષણમાંથી તેને મુક્ત કરી, શુરુ નાનકે સીધો, સદા સરજ અને સમજી શક્ય તેવો શબ્દ બીધો અને તેથી તેઓ શાકર બન્યા અને આજે પણ તેમની મહત્તા ચેતરફની નિષ્ફળતામાં, પાણીદાર મેતાની જેમ ગાહણી રહે છે,

અગ્રેજ સામયિકો

એક જમાનો હતો જ્યારે અમદાવાદ જેવા પ્રથમ દરજ્જાના શહેરોમાંથી એકપણ અગ્રેજ સામયિક પ્રગટ થતું ન હતું અને આવા સાહસ માટે કોઈ તૈયાર ન હતું આજે એ જ શહેરમાંથી ગુજરાતી ઉપરાત ચન્નાર અગ્રેજ દૈનિકો નીકળે છે, અને તે પણ સમૃદ્ધ આરંભમાં, તેને જમાનાની ગલિકારી કડી સફાર સૂત્ર, વડોદરા, રાજકોટ અને જાવનગરથી પણ હદેનિક દૈનિકો નીકળે છે. દૈનિકોને બાદ કરતા અઢવાડિકો અને પાસિકો અને માસિકોએ અગ્રેજીમાં ગુજરાતમાં મળ્યું ક્યું નથી. આમાં અવાદ નગરે શ્રી સી જે પહેલા વગે

પદ નીચે વડોદરાથી 'ENLITE' નામનું સુંદર અને હિચ પ્રણલિકા બળવી રાખતું અગ્રેજ આંધવાડિક નીકળતું હતું તે અચાનક કરનસામે બધ પડી ગયું છે લિંકીના LINKની ગરોગરી કરે તેવું તે ગુજરાતનું ચાનદાર સામયિક બન્યું હોત આજે હવે વાચકની દૃષ્ટિએ સામયિકોના તનીઓએ આગરી વાવણીમાંથી પસાર થવાનું રહે છે, દુનિયા ની રતી બધ છે તેમ વિષયનો વ્યાપ વિસ્તરતો બધ છે એપેલો-૧૨ વિષે ઉદાહરણે છેલ્લી માહિતી રજૂ થઈ ન શકે અને એપેલો ૧૩ અને ૧૪ની કાચગીરીને ખાસ ન આપી શકે અથવા ચન્દ્ર ઉપરના કસર-ચિત્રો રજૂ કરી ન શકે એવું સામયિક વાચકવર્ગની પસંદગીમાં આવશે નહિ. ખ્યાતનામ પત્રકાર શ્રી દુર્વાસે ૧૫મી નવેમ્બરથી 'The states' પાલિકાની સિંધીથી જન્મ બહેરાત કરી છે તેમાં વાસ્તવિકતાની દૃષ્ટિએ એકેન્દ્ર અને સત્તર રાજ્યોની સુપ્રચિત વાત છે કસકતા વિષે તેમણે રજૂ કરેલું શબ્દ ચિત્ર વાનગીરે બોધ્યું અને 'સ્ટેટ્સ'ને આવકારીએ.

ઉદ્દા સાસ લેતું મહાનગર

કલાકથીસીમાંથી રેતી સરતી બધ છે અને પ્રત્યેક પળે મૃત્યુ નજીક આવતું ગર છે કર્તા બધે કોઈને પડી નથી. એક વખતના બ્રિટિશ સામ્રાજ્યના બીજા નબરના શહેરની આ વાત છે—એવું શહેર જે રાષ્ટ્રની ઇન્કમટેક્સ આવકમાં ૧૦ ટકા હિસ્સો આપે છે અને જેનું મહાનગર રાષ્ટ્રની ૫૦ ટકા નિકાસના માલને રવાના કરે છે! આજથી બે વર્ષ પહેલાં બરાબર આ તાર રાષ્ટ્રીય પ્લેનિંગ સેમિનારમાં આ શહેર વિષે આવી આગાહી કરવામાં આવી હતી. “દુનિયાના બીજા ક્રમ શહેરમાં માનવીના અધ પતનની આવી કુસુતા અને નિહાળી નથી. ઇન્કમિંગ થવાની અતિમ પથ આ શહેર માટે આવી પડવાની” હોય તો એક આપદા કરતા વધુ તો તેને માનવગત સાટેની એક વિપદમસ્ત આદત ગણવી જોઈએ” આ ચેતનાપૂર્ણ આપદાને બે વર્ષ થયા પણ કોઈના પેટનું પાણી ઉઠતું નથી. અતારના પ્રવાહો ચલુ રહ્યા તો આ શહેર ટેની

ખાતિ ગુમાવી બેસશે. રાજકારણ, મજૂરવર્ગના અસંતોષ અને ધજનેરી ઉલોગોની મંદીને મૂકી રાજનારાઓને ભડકાવી મૂક્યા છે અને બેરોજગારોની ફાજમા વધારો થતો જાય છે. કલકત્તાના જીવ અને મૃત્યુ વિસ્તારમાં જમીનની કિંમત ૪૦ ટકા ઘટી ગઈ છે, જે દક્ષિણ પટ્ટા ઉપર તો ૭૦ ટકા થતા જાય છે. મોટા મોટા મળલાઓ ખાલી પડ્યા છે, ખાંજી તરફ રોજી દી વપરાશની ઝીલોના ભાવ વધી રહ્યા છે

કલકત્તા રૂઝિ. કોર્પોરેશનના ચૂંટાએલા સભ્યો લોકશાલીમાં જીવનની પ્રાથમિક જરૂરિયાતો પૂરી પાડવામાં નિષ્ફળ ગયા છે કાકિન્સલરો માટે- માફે ઝગડવામાંથી એકબીજા સામે ધુરંધિયા કરવામાંથી જે એ આવના નથી. ગાળ્યા વગરનું જેવું તેવું અશુદ્ધ પાણી શહેરના અમુક ભાગોને મળે છે. પાણી બે મવા માટેના ૫ થી ૭ સેટ ૫૦ વર્ષથી વધુ સમયના, આવરદા પૂરી કરી હોવા છતાં મરવા વાકે કામ આપે છે અને તેના નવા પાટું જ મળી શકતા નથી. પાણીનો સંગ્રહ કરવાના ટાંકા અર્ધા ઉપરાંત કાદવ જમી જગ્યાથી ખસાઈ ગયાં છે અને પાણીનો રત્ન ડહોળો હોય છે. પાણીના મેઇન પાઇપો ઠેરઠેર તૂટી જવાથી પાણીનો વ્યય થાય છે. કલકત્તાની પ્રજાના ૧/૩ રહેવાસીઓને ઘેર પાણીના નળ નથી. તેઓ નજીકના ફાયર-હાઉસ-ટ અથવા ટયુબવેલથી પાણી ખેંચી લાવે છે શહેરની કુલ વસતિના ૪૦ ટકાથી ઓછાને સ્વતંત્ર જળરેની સગવડ હિ ખાતરી ગયાં બિસ્માર અને જર્જરિત જેવા ગંદા જાહેર જળરેનો આશરો લે છે. શેરી-ઓમાં કલવાતા કચરા માટે કોર્પોરેશન પાસે કચરા-પેટીની સંખ્યા જૂજ છે, ગટરો જ્યાં ત્યાં બિગરાઇને બહાર વહેતી હોય છે. આજથી ૧૦૦ વર્ષ પહેલાં તેમની રચના થઈ હતી. (માણેકોતેલા જેવા ભરમય વિસ્તારમાં ગટર જાહેવાની આજથી ૨૦ વર્ષ પહેલાં કરેલી તે હજી અપૂર્ણ છે) કોર્પોરેશનની નાણાકીય ક્ષમિત દેવાબિયાતા જતી છે. ગયાં એમનું માસમાં નંગાળ, સરકારની લોનમાંથી, તેજે કર્મચારીઓના પ્રચાર ચૂકવ્યા હતા. રેકર્ડનું વસણ લેવું એટલું

જલું ચડી ગયું છે કે તેની વસૂલાત કરવામાં આવે તો કોર્પોરેશન સદર બની જાય અને શહેરના ૫૩૦ ચાઇલ્ડ લાગા રસ્તાઓનું પુનર્નિર્માણ કરી શકે મ્યુનિસિપલ માફેટમાં જે સ્ટોલો લાડે અપાયા છે તેનું લાફું ફક્ત બે રૂપિયા રાખ્યું છે જ્યારે દર-રોજની સ્ટોલ ઉપરની આમદાની રૂ. ૫૫૦ થી એક હજાર સુધીની હોય છે; જે જાહેર ઠરરાજીથી તે લાડે આપવામાં આવે તો કોર્પોરેશનની અનેક-ગણી આવક થાય. રેકસ નદી ભરનારાઓની મોજાણી ૭ વર્ષે એકવાર થાય છે. મુનિસિપલ તે દર બે વર્ષે થાય છે આવી છે ભારતના પ્રથમ પકિતના નગરની દિલચસ્પ કહાણી પણ આમાંથી ગુજરાતે ખાસ ધડો લેવાનો છે. આપણે ત્યાં આજ સવાલો આવતીકાલે અમદાવાદ, વડોદરા સૂરત તેમજ રાજ-કોટ અને ભાવનગરમાં વરવા સ્વરૂપે ઉપરિચિત ન થાય તેની તકેદારી રાખવી પડશે. જોતજોતામાં આ મોટા શહેરો જતી જશે

વિશ્વશાંતિ સ્તૂપ

બિહારમાં રાજમઠ નગર સર્વધર્મસન્નિધનું કેન્દ્ર બની ચૂક્યું છે અહીં ઈનધર્મ, નાનક મંદિર અને તાજેતરમાં શુદ્ધધર્મોઓએ રાજગિરિ પર્વત ઉપર એક નવા સ્તૂપની રચાવના કમી તેના ઉદ્ધાટનવિધિ પ્રસંગે રાષ્ટ્રપતિ ઉપસ્થિત હતા. પર્વત ઉપર સ્તૂપ સુધા પહેંચવા એક રાપ વે પણ ખનાવવામાં આવેલ આ મોજાનાની કંપના જાપાનના બુદ્ધના ધર્મપુરુષને આવી હતી અને મોટા ભાગનું ખર્ચ જાપાનના બોદોએ આપ્યું છે બિહાર સર-કારે પણ થોડાક ફોજો આપે છે ઉદ્ધાટનવિધિ પ્રસંગે જાપાનથી અનેક શુભ-યુવતીઓ પણ હાજર રહ્યા હતા. ભારતવાસીઓ આ પ્રસંગે ઉત્થિત રહ્યા હતા-મોટી સંખ્યામાં તે તો માત્ર અવ્યવસ્થામાં વધારો કરવા માટે. પર્વત ઉપર શ્રી ગિરિનું હેલિકોપ્ટર બિતરવાનું હતું તે પ્રસંગે વ્યવસ્થા તૂટી પડી, અને જથ્થાકાર નારાયણ જેવાને પણ મથ સુધી જવામાં નિષ્ફળતા સાપડી હતી શુદ્ધ ભારત માં જન્મ લીધો એટલે તેમના પરદેશી અનુયાયીઓને ન છૂટકે અહીં આવવું કે છે અને શુદ્ધ

એનું નામ બાર્નેલી. એ મામૂલી જાદુગર હતો. ફાંસના આખડે આખડે અને ક્યારેક જાદુગરની ત્રીજીઓમાં એ જેવ જતાચીને જે કંઈ મળતું તેનાથી પેટપુજારી કરતો હતો.

એના જેવ પક્ષ જોવાજોવા હતા. ક્યારેક જે હાથે છરી ટેકવી છીપસિત કરી એ દસમાર કદમ એ રીતે દોડી જતો, તે ક્યારેક તાબાના ચાર પાંચ દડા, જે હાથ વડે હવામાં ઉડાડી બંને હાથોમાં એ ઝીંચે લેવાના અને ફરી ઉડાડવાના સરકસના જેવ જેવો પ્રયોગ પણ બતાવતો. એથી સિફતપૂર્વક દડા ઉપર નીચે કમનસૂરી રીતે ઝિલાતા કે દડા જાણે એના સ્પર્શ વિના જ નિરંતર હવામાં ઉપર નીચે આવ-જા કરતા ઘોર એવો આજ્ઞાસ હતો. વળી ક્યારેક એ માથાને નીચું નમાવીને પદર લીમ છડીની ધાર મિછાવેલા પાટલા પર જુલુ કરતો. 'જેનારાઓના સ્વપ્ન ઘડીબર જાણે થયો જતા અને બીજા જ ઘડીએ તારીઓના ઝડપડાટ હવામાં પ્રહરી જતા.

લોકો એના ખેલથી ખૂબ જ ખુશ થતા અને તેની ખૂબ જ પ્રશંસા કરતા, પણ મૈત્રી બહુ લોકો જ ફેંકતા. જેવ પૂરા થાય ત્યારે પરિશ્રમનો ધરતેલો લૂછતો બાર્નેલી ઘસાઈ ગયેલા, નુકસાનગામી અને ક્યારેક જોઈ બખડતા સિક્કાઓ સંવિત જે થરનુત્ત હાથમાં આવતું તે લીધી લઈ, પેતાના મેવાથેલા કોટની નીચે ધોરેલા લાંબા ઝળખાની અદર સરકાવી બીજા સ્થળે જતો. આ એનો રોજનો ક્રમ હતો. પેસા બહુ ઓછા મળતા, પણ બાર્નેલી કંઈ બનવાન થાયે એની ફરિયાદ ન કરતો. ક્યારેક ઠંડા નિશ્વાસો નાખી એને ભજવાને નીમું કમ્બુ. 'ભગવા બાસાન' તને માઈ જતા થ દશ તથી આવતી ?

અચન, બાર્નેલી ખૂબ જ મેનન કરતો હતો. સવારે નર દશ વાગે જેવ જતાજતાનુ રહી કરતો તે ક્યારેક સુધી એ શકતો નહિ. 'જેનારાઓએક થઈ

એક ચાલી પડે તો પણ છેવટે એક પ્રેક્ષક રહે ત્યાં સુધી બાર્નેલીના જેવ ચાલુ જ રહેતા ! પરિશ્રમનો સુખ છેલ્લા લાવલેજા ફિરફો ફેંકી વિદાય લે ત્યાં સુધી કોઈ નહિ તો છેવટે શેરીમાં રમતાં છાત્રાઓ પણ તેનો જેવ જેવા અચૂક મળી આવતા !

દુનિયામાં બાર્નેલીનું કોઈ નહોતું. મા-બાપ, ભાઈ બહેન, પત્ની કે બાળકો કોઈ જ નહિ મા તો એ લોકોમાં રમતો હતો ત્યારે જ સ્વર્ગે સિધાવી હતી. બાપ મર્મી પછી બાર્નેલી ગુજરાન ચલાવવા માટે એક જાદુગરનો રોજી મની ગયો. જાદુના જેવ અને જોડિયા જેવા કસરતના જેવ એણે એ જાદુગર પાનેથી સીધી લીધા હતા.

બાર્નેલી ગરીબ હતો, પણ બહુ ધર્મીય હતો. રોજ સાંજે એ દેવને અનુક્રમ જતો. એ અજમ હતો એટલે પાંચે સાંજેના તત્ત્વજ્ઞાનથી સજ્જ પ્રવચનમાં બસે અને નમ પડતી નહિ, પણ એ એકાંતિતે પ્રવચન જરૂર સંજવતો. પ્રવચન પૂરું થયા બાં. ધૂતણ પર પડીને, જે હાથ વડે યોડુ કામી માતા મરિયમની મૂર્તિ લામે મૂળે મોકે પ્રાર્થના કરતો-‘મા મરિયમ ! મારા પર દયાબાવ રાખજો, મા ! જતાં સુધી છવતો છું ત્યાં મુખી તારી કૃપા વરસાવતી રોજો, કે જેથી હું કોઈ પાપ ન કરી જેનું ! અને મા એક બીજી કૃપા આવના જન્મમાં મને ધનવન બનાવજો !’

રોજના કમથી કટારેલો પરિશ્રમનો સુખ જાણે મુનનો ઘાવતો રોજ તેમ ચાલુનોજ મુખ તરી વિદાય લઈ નુકતો હતો. આજ્ઞામાં વાજાં ઘેરાઈ હતાં. જેવ બધ કટીને બાર્નેલીએ કેલેક સામાન બતવ-લેવામાં નાખ્યો, એક ‘ચોટકું’ ખાંડુ અને ઝડપથી ચાલવા લાગ્યો. અ કાચ તરફ જે વાર જેડ એણે વિનાયુ-‘અરાનક વરતા. નુડી થાયે તો હું ક્યાં જઈશ ?’ એ વિચારો દુનિયા ત્યાં જ સામેથી દેવ બના મેટા પાંડીને આવના જેવ. બાર્નેલીએ નિવા.

નમીને પાદરીને પ્રભુમ કર્ષા પાદરીએ બાર્નેવીના કાદેલાં કપડાં તરફ અને એના ઉદાર સ્ત્રીજ ચહેરા તરફ જોઈ આશીર્વાદ આપ્યા બાર્નેવી કહેતો હતો— 'હમણાં વરસાદ આવશે પાદરી સાહેબ આપ બી જઈ જશો . છત્રી તો તમે સાથે લાવ્યા નથી '

પાદરીએ નજીક આવેલા બાર્નેવી તરફ જરા ધ્યાનથી જોયું અને કહ્યું— 'અરે તું ! ક્યાં ચા-પો ?' અને આ લીડો જાળો તું હજી કોઈ સ્થળે ખેંચ બતાવવાનો કાર્યક્રમ છે ?'

બાર્નેવીના મુખ પર સ્થિત રેલાયુ— 'નહિ પાદરી સાહેબ ! ખેંચ તો આખો દિવસ બતાવ્યા . . અહીં તહીં ચારે તરફ ખેંચ બતાવું છું અને બે ચાર પેસા મળી જાય છે, ઈશુની કૃપાથી , તો પેટ ભરી લઉં છું '

'તારા ઘરમાં કેણુ કોણુ ?' પાદરીએ પૂછ્યું .
'કોઈ નરિ મહારાજ ! મા-પાપ, બાલબચ્ચાં ઘરવાળી ગ્રાઈ મારે નથી હું એકલો જ છું માનાપ !'

'અરે તો પછી આંખોને દેવળમાં જ કેમ નથી રહેતો ? બજનકીર્તન કરે તું સાધુસતોની સેવા થા માટે નથી કરતો ? ખાવાનું તો તને દેવળમાંથી જ મળી રહેશે અને તારી જિંદગી આરામમાં વીતશે . '

બાર્નેવીને આ સલાહ વ્યાજબી લાગી એણે વિચાર્યું 'એકલો છું ઈશ્વરસેવામાં બાકીના વર્ષો કાઢીશ તો આ જન્મનાં પાપ પાવાશે અને પરલોકમાં મુખ મળશે '

'તમારી દયા મહારાજ ! હું દેવળમાં અત્યાર જ આવવા તૈયાર છું ભગવાનની પૂજા કરીશ, પણ એક વાત ! હું સાવ અભણ છું મહારાજ ! મૂર્ખ છું ! મને પ્રાર્થના-મંત્ર પણ આવડતો નથી મહારાજ ! જામને ખેંચ દેખાશે જાણુ છું . એ સિવાય કોઈ નહિ ! પેટ-ખાતર આ એક વસ્તુ આવડે છે, પણ હા બીમ તો હું ક્યારેય નહિ માગું , ચોરી પણ કદી નહિ કરું ઉપરવાળો હજાર હાથ રાખે છે ! મને કદી ભૂખો નથી સુવાડતો તું આપ ખરખર મને દેવળમાં રહેવા દેશો મહારાજ ?'

પાદરીએ કહ્યું , 'અરે હું તું તારી મજાક કરું

છું ? ચાલ મારી સાથે દેવળની બાજુમાં જ આવણું મઠ છે ત્યાં તું પણ અમારી સાથે રહેજે ચાલ આન મારી સાથે !'

'અત્યારે જ ?' બાર્નેવીએ પૂછ્યું , એની અંખમાં હર્ષાશ્રુ ચમકતી હતી

'હા હા અત્યારે જ વળી' પાદરીએ કહ્યું .

'ખૂબ મહેરબાની મહારાજ , આપે મને બચાવ્યો મારે નથી ઘરબાર , વરસાદ ત્રાકે તો કોઈ આઘરો આપનાર નહોતું .' બાર્નેવીને આ પ્રસંગે જાણે નવો જન્મ મળ્યો

બીજા દિવસે સવારે દેવળના પ્રાર્થનાખંડમાં બહુચક્રની જ્યમ કિલેલા બાર્નેવીને પાદરીએ માતા મરિચમની દયા-મહિમા વિશે સમજાવ્યું આપી અને સંન્યાસની દીક્ષા આપી અગ પરથી, જોને મૂળ રજ બોળખાતો નહોતો એવો એનો મિલો જાળો દૂર થયો ને સફેદ વસો એણે પહેર્યો

બાર્નેવી ખૂબ જ નિઃશ્વાસપૂર્વક પ્રભુભક્તિમાં પોતાનું કર્તવ્યપાલન કરતો હતો તાજે આરતીગણે એ માતા મરિચમની મૂર્તિ પર, એ મૂર્તિના મુખ પરની પવિત્ર રેખાઓ તરફ એકીચ્છે જોઈ રહેતો એ વખતે બાર્નેવીને એવું લાગતું હતું કે જાત્રે માતા મરિચમની આંખમાં દિવ્ય પ્રકાશ છે માના હોઠ પર એક આછું સ્થિત ! પથ્થરની એ પવિત્ર મૂર્તિ પણ બાર્નેવીને એ વખતે જીવંત બની જતી હોય એમ લાગ્યા કરતું બાર્નેવીનું મન નિર્દોષ અવસ્થાનીય આનંદથી ભરાઈ જતું બહારની દુનિયાનું ઘણીભર અસ્તિત્વ જ ભૂથી જઈ બાર્નેવી માતા મરિચમની પૂજામાં એકાગ્ર બની જતો

પરંતુ દિવસ સુધી આમ ચાલ્યું, પણ ધીરધીર બાર્નેવીને માટે મઠના જીવનનું આકર્ષણ ઓછું થવા લાગ્યું ધીરધીર એનું મન દુખી રહેવા લાગ્યું એણે જોયું કે મઠમાં સંન્યાસીભાઈઓ પર સ્પર્ધા કરે છે એકબીજા તરફ દ્રોષપ્રતિ અને ઈર્ષ્યા ધરાવે છે મઠમાં સાચી શાંતિ નાથ પામતી જાય છે

મઠના અધ્યક્ષ, મોટા પાદરીએ એક ધર્મશાસ્ત્રનો

મંથ લખ્યો હતો. એક દિવસ ત્યારે બધા સન્ધ્યાસી બેઠા હતા ત્યારે મોટા પાદરીએ એક યુવાન સન્ધ્યાસીને કહ્યું-‘મિલ્ડિસ, મારો પેલો ગ્રંથ લાવ જોઈએ’

મેલિસે પુસ્તક લાવીને પાદરીના હાથમાં મૂકતા કહ્યું-‘મહારાજ આપના પુસ્તકની નકલ કરતા કરતાં મેં વચ્ચે વચ્ચે વિચારો દોર્યા છે એ આપે જોશ ?’

પાદરીએ ચિત્રો જોયા આજુ બાજુ બેઠેલા સૌ કોઈએ ચિત્રો જોયાં. માતા મરિયમ, રાજ સોલો-મનના સિ હાસનનાં અને ભજવાન ઈસુનાં જન્મનાં અનેક ચિત્રો હતા કેટલાક ચિત્રોમાં સિ હાસન પર માતા મરિયમ, શણીની જેમ બેઠી છે...એની પાસે ચાર સિ હ ઊભા છે, માતાના ચરતક પર સુદર મુગટ ધોળે છે, એની કિરણાવલિથી ચારે તરફ જણે દિવ્ય પવિત્ર પ્રકાશની ન્યોનિ ફેલાઈ રહી છે. એક ચિત્રમાં નીચા નીચા સ્વચ્છ આકાશમાં સફેદ કબૂતરોની ટોળી ઊડી રહી છે, માની પાસે છ કુવારી કન્યાઓ બેઠી છે આવા ઘણા ચિત્રો હતા

મકમાં રહેતા એક સન્ધ્યાસી માર્વો સિદ્ધી હતો. એણે દેવળમાં આંતરિક આરામની સુદર પ્રતિમા ઓ જાતે બનાવી હતી કેટલીક મૂર્તિઓમાં માતા મુખ પરનું ચિમન નાનકડી બાલિકા જેવું નિદ્રિત જણાતું હતું. કેટલીક પ્રતિમાઓમાં મા જળાત્રીના રૂપમાં દેખાતી હતી એનાં ચરણદ્વય નજીક નાનાં નાનાં બાળકો રમતાં હતાં

બીજા એક સન્ધ્યાસીબાઈ કવિ હતા. એણે ઘણી બાવપૂર્ણ કવિતાઓ લખી હતી મા મરિયમની મૂર્તિ સામે એ કવિતાની કડિકાઓ રોજ જવાતી હતી કવિતાના મધુર સ્વરો દરરોજ દેવળના વાતા વરસુમાં પવિત્રતા ભરી દેતા હતા. દરેક સન્ધ્યાસીઓમાં જણે હરીફાઈ હતી. સૌ માતા મરિયમની ભક્તિ માટે જણે આકૃષ્ટ થકુજ હતા

બાર્નેવી આ બધા સન્ધ્યાસીઓની કલા જોઈ ખૂબ જ ઉત્સાહ બની જતો હતો. એ વિચારતો હતો. ‘હું કઈ રીતે માની કૃપા મેળવીશ ?.. જનન પૂર્ણ તો મને આવડતા નથી. માતે ભક્તિ મારે કઈ રીતે બતાવવી ? નથી પુત્ર નામ લખતા આવડતું...ચિત્રો

બનાવતા તો મને આવડે જ કશી ? મૂર્તિ બનાવતા મને કોણ શીખવે ? હું પ્રાચીને કઈ રીતે પસંદ પડીશ, પ્રભુની કૃપા કઈ રીતે મેળવીશ ?’

આવા વિચારો આવતાં બાર્નેવી ત્રિચારો ખૂબ જ દુઃખી બની જતો. એના મનમાં શક્તિ નહોતી. બીજા સન્ધ્યાસીઓનું જ્ઞાન અને પ્રતિકા જોઈ એ ત્રિચારે તેમની વચ્ચે જતાં શરમ દો બની જતો અને આશ્ચર્યના ખૂણમાં છુપાઈ જતો એ અવારનવાર વિચારતો-‘હું બિલકુલ કશાજ છું ! માને અર્થસુ કરવા મારી પાતે બરેબર કંઈ જ નથી ! કંઈ જ નહિ માને અર્થસુ કરવા કંઈ જ...’

*

એક દિવસ પાદરી શોતાઓને એક બોધકથા ત બતાવતા હતા. તેઓ બોલતા હતા. એક હતો મૂર્ખ.. બહુ જ સાધારણ આદમી. મલેનન-મજૂરી કરતો હતો, પણ ખૂબ જ ભક્તિભાવના એનામાં હતી. મરિયમ માતાના ચરણોમાં મૂકી એ કહેતો, ‘મા મને થત નત કંઈ આવડતું નથી, હું તો માત્ર તને બોળખું ! મને તો માત્ર ભક્તિ કરતાં આવડે છે. ચારે ભક્તિ સમજી શાસ પર દયા કરજો મા ! તને કેવી રીતે ખુશ કરું મા ? મારી પાતે કંઈ જ નથી.’ આમ એ રોજ કરતો. એ તો એક દિવસ એ મૃત્યુ પામ્યો ત્યારે એના શબ્દ, માતાનાં ચરણ પાતે સફેદ ચુલાખનાં ફૂલ બની પડી ગયા..’ પાદરીએ બોધકથા પૂરી કરી.

બાર્નેવીએ આ બોધકથા ખાનપૂર્વક સાંભળી. એની ઉદાસીનતા દૂર થઈ. થન આનંદથી ભરાઈ ગયું એ વકારમાં એને આશ્ચર્યની ન્યોનિ દેખાઈ. એણે ત કશય કર્યો, ‘મારી પાતે જે કંઈ કિ તે હું’ દેવી મરિયમના ચરણમાં તોળી દઈશ !’

બીજો દિવસે ચતારે એ દેવળમાં પ્રાર્થના કરવા ગયો. ફરી બપોરે પ્રાર્થના કરવા ગયો અને બે કલાક સુધી માતા મરિયમની મૂર્તિવાજા ખડમાં એ દરરોજ પૂજા કરવા લાગ્યો. આવેલા બધી સમય પૂજામાં જાનતાં બાર્નેવીને જોઈ બીજા સન્ધ્યાસીઓમાં કુતુહલ જન્મ્યું. ‘એકાએક આને શું’ થઈ ગયું હશે ?’ બાર્નેવીને

કવાડો સુધી માતા મરિયમની પૂજા કરવા જતો જેઈ સૌ પૂછી રહેતા

એક દિવસ બાર્નેવીની આ સતત ભક્તિ જેઈ ખુદ મોટા પાઠરી માતા મરિયમની મૂર્તિવાળા ખડમાં ગયા

ખડનો દરવાજો બંધ જેઈ તરાડમાં આંખ ફિચર કરી પા શીએ અદર જેમુ દેવીની મૂર્તિ સામે બાર્નેવી જદૂના ખેલ બતાવતો હતો નાક પર લાકડે દેકવી તેને સમતોલ રાખી એ આગતેમ ફરતો હતો ઘડીકમાં ઊંધા માથે ચાલવાનો પ્રાગ ઘડીક એકીમાથ પાંચ દડા મે હાથમાં ઊછળતા હતા ! માથુ નીચુ નમાવી માતા મરિયમની મૂર્તિ સામે બાર્નેવી ચકકર લગાવતો હતો જદૂના ખેલ થતા હતા !

માટા પાદરી આ દરે જેઈ અવાક થઈ ગયા

માતાના મદિરમાં આ તમાલો ! દેવીનું આલુ અપ માન ! દરવાજો ખોલી પા શી અદર આવ્યા અને ગુરુસાપૂર્વક બાર્નેવીને ધમકાવતા કહ્યું 'બાર્નેવી આ તુ નાવી રહ્યું ? માતાના મદિરને તે અપવિત્ર કરી નાખ્યું ? આવા ખેલ કદી મદિરમાં બનાવાય કે ? ચાલ બહાર નીકળ ! ફરી કદી આ ખડમાં પ્રવેશવાની હિમત ધમ કરતો નહિ, ચાલ હા ! બહાર નીકળ !'

બાર્નેવી નત મસ્તકે બહાર નીકળવા લાગ્યો એની આંખમાંથી અનુભોની પાસ વહેતી હતી ચુપ વાપ એ દેવજના ચોગાનમાં થઈ બહાર જતો હતો ધમ ઓહા ! અચાનક માતા મરિયમની પત્થરની મૂર્તિ સચેતન બની તેની જગ્યાએથી નીચે ઊતરી આવી અને સાગન માતા મરિયમે રસરસે જ બાર્નેવીના આંસુ લૂછી નાખ્યા

*

રેનોર એક બચકર રોગથી પીડાતો હતો એક દિવસ ન્યારે પીડા ખૂબ વધી ગઇ ત્યારે એમણે એક પીછી પોતાના માથા પર જોરથી લગાવી એક મિત્રે આ જોઇને કહ્યું

'તમે તમારી જાતને આપ્તુ કષ્ટ શા માટે આપો છો ?

આના જવાબમાં રેનોરે કહ્યું

કલાકારે પીડા સહન કરવી જ જોઇએ એમ ન કરે તો એ સૌ કથ-સંજીનુ સર્જન જ ન કરી શકે'

નારીરૂપના સર્જનમાં રેનોર અતિમ છે એમના ઘણા ચિત્રોને હુનિયાની એક કૃતિઓમાં સ્થાન મળે છે

*

ઇગ્દારના એક પ્રસિદ્ધ ચિત્રકાર વિલિયમ ફ્રિય એકવાર એક થિયેટરમાં પડદા ઉઠાવવાનું કામ કરતા માણસ સાથે વાત કરી રહ્યા હતા વાતવાતમાં એણે ફ્રિયને કહ્યું કે હું પણ એકવાર અભિનેતા હતો અને મે એકવાર તો હેમલેન્ડ પાત્ર પણ પથ્ય બજાવ્યું હતું.'

ફ્રિયે કહ્યું 'ખૂબ સરસ, તો પછી એ કહ્યા કે હેમલેન્ડને ઓફેલિયા સાથે શું સબધ હતો ? એ એને ખરેખર ચાહતી હતી ? તમારો એ વિશે શું મત છે ?

એણે જવાબ આપ્યો 'હેમલેન્ડની તો મને ખબર નથી પણ હું મારી ઓફેલિયાને અવશ્ય નથી ચાહતો'

પર્યર અને લાકડાની મૂર્તિઓમાં ભગવાનોના સાક્ષાત્કાર કરનારી પ્રત્યક્ષા એ દેશ હતો. એ યુગ પણ એવો જ હતો—મૂર્તિઓમાં ભગવાનની નીરખાણો.

એ દેશના શ સહ એક મહારાજાના પ્રભામાં ઐદિક ઔશ્વની સાથે સાથે પરમાર્થશુદ્ધિ પણ હોતી જોઈએ એવું એ માનના ને તેની કાગજ ચે રાખના પ્રભ પણ મહારાજાની મૂર્તિઓને પૂજા કરી કૃતાર્થતા અનુભવતી.

અને મહારાજા પણ બ્રાહ્મણોના આશીર્વાદોના પ્રાપ્ત કરી પોતાના સસક કલો મંત્રીઓ દ્વારા થતા સત્કારના રૂપમાં પ્રભને પરિતાપ આપના હતા.

એકાર મહારાજા પોતાના મંત્રીઓ તથા કુટુંબકથીના સાથે રાજ્યનું પરિભ્રમણ કરવા નીકળ્યા પ્રભમાં સુખ અને સંતોષ જોઈએ એમનું હૃદય ધન્યતાથી ઊગ્ર.

પણ નવાઈ તો એ વાતની હતી કે આખાપ રાજ્યમાં લોકો માત્ર પુરુષપ્રતિભાની જ પૂજા કરતા હતા એટલે રાજાએ એ કંઈ સમજાયું નહિ જો કે એ બધી મૂર્તિઓમાં ઘણી ખરી તો મેનમૂન હતી જતાવ સો-દરેકાસક મહારાજાએ ક્યાંક અંતિ-મૂર્તિ ન લાગી ! !

સુ કારણ હશે ! !

મંત્રીઓને પૂછવામાં આવ્યું પણ તેઓ ન કહી શક્યા પણ ગમે તેવી મંત્રીઓમાંથીયે માર્ગ કાઢવાનું કામ તો એમનું જ ને ? એટલે એમને જ માથે પડ્યું.

*

આખરે તપાસ કરના જાણીયુ કે એ રાજ્યમાં એવી અતૈકિક મૂર્તિઓ ઘડનાર એક જ શિષ્ટી છે રાજ્યભરમાં જોઈતી જોઈતી સુદર મૂર્તિઓ છે તેનો ધરવેલો પણ એ જ હતો.

શિષ્ટી પોતાની પ્રતિભાથી અપરિચિત એક શ્રુ પડીમાં રહેતો હતો તેને રાજ્ય તરફથી હુકમ

આપવામાં આવ્યો તે વખતે તે પોતાની અધખુરી આવ્યો વડે પોતાના હૃદયપટ પર અકિત એવા સ્વ-રૂપને પેલા પાસાણરૂપે પર ઉતારવામાં મથતો હતો એના એ પ્રયત્નમાં પોતાની તન-અપના ને ભક્તની આત્મિકતા તરી આરના હતા.

એના છાત્રનું એક જ સત્ય હતું ..જાણ અને તપ કરતા લાવક પ્રતિભાઓ પ્રભને આપતી ! એના રોષવકાશથી જ એ આની પાછા મડ્યો હતો. પિતાનો અન્તિમ આત્મ-સંદેશ પણ એ જ હતો એના શૌર્યકાશમાં પણ એ આ જ ધર્મનું પાન કરી રહ્યો હતો અને એના યુગની આગ તો એ હતી જ.

એના જ હાથે બનેલ પાનસૂત પ્રભની પૂજાનો રીકાર કરી એને વીરવાન બનાવી રહ્યા હતા એના જ હસ્તે નિર્મિત થયેલ શ્રી રામચંદ્ર અભિષ્ટ

ક્રોધો આપી રહ્યા હતા. અને એના જ પરિશ્રમના પરિપાક રૂપ થી કૃષ્ણ ભગવાન લોકોને ઉપાસનાથી મુક્તિ આપી-રહ્યા હતા. એ જ દેવતાઓએ પોતાના સર્ગકર્તા પણ સન્તોષરૂપી ધન પુષ્કળ આપ્યું હતું. પ્રભુ જ એના કુટુંબનું ભરણપોષણ કરતી હતી. એને-માથે આવી કોઈ જાતની ચિન્તા નહોતી.

હુકમ મળતાં જ શિલ્પી રાજદરબારમાં પહોંચે.

‘આ રાત્ર્યમાં તમે એક જ શિલ્પી છો?’

‘હું પણ એક છું, સરકાર !’

‘પેલા અગ્રહાર (બ્રાહ્મણોને બગીચામાં મથેલ ગામ)નું શિવલિંગ તમારું જ બનાવેલ છે ને?’

‘હા હા, મેં જ બનાવેલ છે.’

‘પેલા બ્રાહ્મણવાસની શી રામજીની મૂર્તિ.’

‘એ ય મારી જ બનાવેલ છે.’

‘પેલા શ્રી પુરમ્ના હતુમાન ?’

‘મહારાજ, એ ચે મેં જ....!’

‘અને પેલા કલ્પનાદ્રુની શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનની મૂર્તિ કોણે ઘડી?’

‘મહારાજ, મેં જ.’

‘અને પેલા દીપપુરની સ્વર્ણપ્રતિમા ?’

‘એ પણ આ સેવકે જ, મહારાજ !’

‘તો તમે કોઈ દેવીની મૂર્તિ બનાવી લેલ

એવો ખ્યાલ છે ?’

‘મેં...મહારાજ...!’

‘કહ...કહો ?’

‘મેં...સ્ત્રીમૂર્તિ...મહારાજ...!’

‘હ...કહો ?’

‘હું સ્ત્રીની મૂર્તિ શી રીતે...!’

‘તો નથી બનાવી એમને ?’

‘ના, મહારાજ !’

‘એક પણ નહિ ?’

‘ના, એક....’

‘એક બનાવી છે ? કોની છે એ ?’

‘કહ, મહારાજ ?’

‘હા, હા, કહો !’

‘એ તો મારી માતાની...’

‘તમારી માની મૂર્તિ એ તો દેવતાની મૂર્તિ કહેવાય ?’

‘મહારાજ, એ પ્રભુ માટે નથી, મારે માટે બનાવી છે.’

‘ક્યાં છે એ મૂર્તિ ?’

‘મારે ત્યાં, હું એની આરાધના કરું છું. પ્રભુને એમાં કોઈ નિરુત્તર નથી.’

‘તમારા ઘરમાં રાખીને પૂજા કરો છો ?’

‘હા, હા.’

‘એ મૂર્તિ પણ તમારી અન્ય મૂર્તિઓ જેવી જ છે ?’

‘સૌન્દર્યમાં તો તે એવી છે, પણ મારે મન તે અમૂલ્ય છે.’

‘ત્યારે લોકોને પણ પોતાની માની પૂજા કરવાની ઇચ્છા નહીં થતી હોય ?’

‘કેમ નહિ ?’

‘ત્યારે તેમની એ અભિક્ષાપાઓ તો તમારા બેવાઓ દારા જ પૂજી થઈ શકે ને ?’

‘હા, હા.’

‘તો ભવિષ્યમાં એ અભિક્ષાપા પૂરી કરશેને?’

‘મહારાજ, મારાથી એ શી રીતે થઈ શકશે?’

‘વિશ્વજનની પાવતી, સરસ્વતી અને કલ્પી છે- લોકોને પોતાની આ માતાઓની પૂજા કરવાને મોકો નહિ આપો ?’

‘મહારાજ, મારાથી એ નહીં થઈ શકે,’

‘કેમ ?’

‘એટલું સામર્થ્ય નથી.’

‘પુત્રુષ પ્રતિમાઓમાં સૌન્દર્યનો પરમ ઉત્કર્ષ મુકુન્દર શિલ્પી આ બોલે છે ? હરિ-પ્રતિ આ અપરાધ નથી ?’

‘ના, મહારાજ !’

‘પોતાની જ જીવનદત્તનીની મૂર્તિ ધડનાર શિલ્પીમાં જન્મજનનીની મૂર્તિ ધડનારું સામર્થ્ય પણ વિદ્યમાન છે.’

‘મહારાજ...!’

‘લોકોમાં માનુષકિત ! વધારવા માટે તમે મૂર્તિઓ તૈયાર કરો.’

‘મહારાજ, એક વિનંતિ !’

‘અનતકાગે સુધી તમારી એ મૂર્તિઓ
મુકિતનું માર્ગદર્શન કરાવતી રહેશે’

‘મહારાજ, એક ,’

‘એક વર્તની મુદત’

‘મહારાજ’

‘હવે તમે જઈ શકો છો’

‘ભને !’

× × ×

આમ તો રાજગો મળ્યા જ સિદ્ધિએ કામે
લાગી જતું જોઈએ ઉત્તમમાં ઉત્તમ પ્રવરતરખડ અને
હથિયારો એકઠા કરવા જ જોઈએ અને ભય તથા
ભક્તિથી કામે લગતી જતું જોઈએ

પણ સિદ્ધ કોશ્લભા તાદાત્મ્ય સાધનાર
સિદ્ધી રાજગો મળ્યા જ પોતાનો તમામ કામધયો
નેવે મૂકી એકાતસેની બની ગયો દિવસો વીતવા
લાગ્યા મહિનો થયો, બીજો મહિનો પણ ગયો ને
ત્રીજો ૬ ગયો પણ સિદ્ધી તો એકાતસેની બની
પોતાના મળની એકાગ્રતામાં જ મસ્ત હતો

એના પરિવારની ચિંતા તો રાજને છે

મહિના પરે મહિના વીત્યા લાગ્યા પણ
શિનાખડમાં કંઈક કરવું જોઈએ કંઈક લાવવું
જોઈએ એવી એને ઇચ્છા જ ન થઈ હથિયાર વગેરે
સમા કરવાનું મન જ ન થયું

આખરે મુશ્કેલી વધી પણ થડું થવા આ કું.
મહારાજને જ દેશ-પરદેશથી સારા સારા પથ્થરો
મળાવીને મોઢાનાં બનાવ્યા અને બીજા અનેક કારી
ગેરો પામેથી સારા સારા હથિયારો મળાવીને સિદ્ધીને
ઘેર મોઢાનાં હતાં

પણ, ત્યારે સિદ્ધી તો આ બધું જોઈને
હસતો હતો આખરે વાવધાનું વર્ષ પણ વીત્યું એટલે
સિદ્ધીને ફરીથી દરબારમાં ઉપસ્થિત થવાનું ફરમાન
મળ્યું

× × ×

‘સિદ્ધી’

‘હા, સરકાર’

‘મૂર્તિઓ તૈયાર થઈ ?’

‘મહારાજ એક વિનંતિ !’

પોતાની શક્તિનો તમને ખ્યાલ નહોતો ?

ભલા માણસ, પુરુષપ્રતિમા ધનનારા પારગન હાથ
શું અહીં જ કી મરાઈ જશે ? શું પેરી નિપુણતા
હુત થઈ જશે ? મૂર્તિઓ તો સુંદર બની છે ને ?’

‘મહારાજ, આ સેનકને શમા કરો’

‘કેમ ? તમને પુરસ્કારના તો આ બધી તૈયારી
કરી છે’

‘મહારાજ, મેં આપના પ્રતિ અપરાધ કર્યો
છે એટલે કું તો એનો દડ બોગાવવા જ ઉપસ્થિતિ
થયો છું’

‘કેમ, દડ શા માટે ?’

‘મુદત પૂરી થઈ પણ મેં આજ્ઞાપાનન નથી
કયું’

‘તો મૂર્તિ તૈયાર નથી થઈ એમને ?’

‘હા એ કામમાં કું મન જ પડેલી ન
શક્યો’

‘તો તો તમે રાજ્યદ્રોહ કર્યો ને ?’

‘હા, સરકાર’

‘તમારા કુંડળનું ભરણપોશણ તો મેં મરેના
કાનમાંથી કયું છે એ ખ્યાન છે ને ?’

‘હા જરાનર ખ્યાન છે’

‘તો એના બદલામાં તમે રજાને શું સેવા
આપી ?’

‘કરી જ નહિ મહારાજ, પણ એક વિનંતિ !’

‘સિદ્ધ કોશ્લભા નિપુણ હોના છતાં તમે
કાર્યરત પણ ન કર્યો ?’

‘એ જ તો કું છું મહારાજ’

‘અચ્છા, કહો’

‘ત્રણે દેવીઓની પ્રતિમા બનાવો આપને
કુંડમ હતો’

‘હા !’

‘પણ એ ત્રણે સ્ત્રીમૂર્તિઓ છે ?’

‘હા’

‘અને કું એક સામાન્ય માણસ છું’

‘પણ તોયો શું ?’

‘ધનિયો બગવાન હોય છે, મહારાજ’

‘હા’

‘તો પછી મારા જેવાં એક સામાન્ય માણસ
ફક્ત કલ્પનાથી જ એ દેવીઓની મૂર્તિ ઘડાવું
સાદસ કેમ કરી શકે ?’

‘તમારી કળામાં તો કરી મળ્યા નથી ને ?’

‘હરિ ઇચ્છાથી’

‘અને એ કરવાની ઇચ્છા તમા કલ્પના પગ

છે’

‘જી, સરકાર’

‘તો પછી ?’

‘સરકાર, એ જ કહું છું જ્યાં સુધી એ
દેવીઓ પ્રત્યે પવિત્ર માન્યપ્રેમ સ્થાપિત ન કરી શકે
ત્યાં સુધી એના અગ્રત્વ મે શી રીતે પડી શકે ?
મૂર્તિ બનાવતી વખતે મારું ચિત્ત મને વિહવળ થઇ
જતું તો તો મને નરકમાંપે સ્થાન ન મળે ને ? અને જ્યાં
સુધી મારામાં એટલું આત્મનગ્ન ન આવે ત્યાં સુધી
એ શિલાખડને કું અક્કુ પળી શી રીતે ? જ્યાં સુધી
એના અગ્નિમાંથી વખતે મારા હાથ શિશુહસ્તવત્
થાય નહિ ત્યાં સુધી એને ઘડું પળી શી રીતે ? જ્યાં
સુધી એ દેવીઓ મારી માતા ન બની શકે ને કું
એમનો આગ્રહ ન બની શકે ત્યાં સુધી તો કું એમને
અડી જ ન શકું કદાચ અક્કુ અને એમનું દેહ-
સૌ દય’ ભેદ મારું ચિત્ત મને ચાકુગ થઇ જાય
તો તો એ સૌ દય’ જ અને ગળી જાય ને ?’

શિલ્પી હજી એક વારની યુવત વધુ આપુ

છું’

‘જેવી આખની આખા’

‘તો તમારા હસ્તકૌશલ્યને અજમાવો !’

‘જી સરકાર’

‘પ્રગળી સાથે મારું હૃદય પળી માનુષ્ય

માટે તયારી રહ્યું છું

‘જી, સરકાર’

x x x

મહારાજ તો રાજ્યના અનેક મહત્વના કાર્યોમાં
લીન થઇ ગયા પછી પેલી શિલ્પી અણુય છોડીને
પેલી ત્રણેય મૂર્તિઓમાં જ ફૂળી મરેલો મહિનાઓ
ર મહિના થયા આંતરની અવધિ પછી પૂરી થઇ
ગઇ પછી ન તો શિલ્પી મરેલો કે ન તો તે કું

આ યું આમને આમ વર્ણના વર્ણ ગરા, શિલ્પીનો
યોગનકાળ આઘચો ને પાનખર મેલી પળી હવે એ
પેલી ત્રણેય માતાઓનો પ્રેમપાન બનના કાળો દતો

કપળે કરચલીઓ પગ વળી એ કે તોય
આખનું તેજ કંઈ એણું ન થયું તેમ દાયે ધુનગી
પણ ન આવી હાવાત્વદર્શિન રહી પગ વૃદ્ધશિલ્પી
એકાનકા બેસી પથ્થરો ઘડના લાગ્યો અને પેલી
દેવીઓનું દેહસૌન્દર્ય પોતાના હૃદયમાં અકિન કરી
પેલી પથ્થરની શિલાઓ પર અવનરિન કરના લાગ્યો
પણ એમનું શરીર દ્વિપ્રતિદ્વિ પાનખરની ભ્રમ
ખરના લાગુ, અને પેલી પ્રતિભાઓનું સૌન્દર્ય પાગ
રના લાગુ પથ્થરોમાં પ્રાણ પુરાયો નહીં એતન આનુ
ને હવે પ્રભ પળી પૂજા માટે તારાવેલી કરના લાગી

અને ત્યારે પેલા દહ શિલ્પીના રીશકાળનું
વાણુ વાણુ એના હોઠો પર મમ્મદ હાગુ ફૂકના
લાગુ હૃદયમાં નિર્ભાળા પ્રગળી અને હૃદયનારનામાં
પ્રતિષ્ઠિત પેલી મૂર્તિઓનું દેહીયમાન રૂપ પથ્થરની
ત્રણે મૂર્તિઓમાં જગમગી બેઠું

યુવતરો દ્વારા મહારાજને વાવડ મળ્યા કે
ત્રણે મૂર્તિઓ તોયાર છે તેમને ઘણો જ આનંદ
થયો શિલ્પીને ઈનામ આપના માટે મોટો મેળાવરો
યાજવામાં આ ગો

અરે ! પગ શિલ્પી કયા ?

એણે પોતાનું શરીર અને આત્મા પેલી માતા
ઓને સમર્પણ કર્યા હતા નહીં આખે નજરે પળી
ન પડે એવો એ શિલ્પી પેલી મૂર્તિઓમાં જ કાય
પામી મરેલો હતો

ખૂણ જ ધામધૂમથી એ મૂર્તિઓની પ્રાણ
પ્રતિષ્ઠા કરવામાં આવી હતી

પડિતોએ આવીને એ મૂર્તિઓ ભેદ ઉડા
સના કરી અને કણુ-

આ કંઈ પથ્થરની મૂર્તિઓ - હોય આ તો
ખુદ માતા જ રૂપ બનીને આ-આ છે ને હવે તો
એ આ મૂર્તિઓમાં જ કાયમનો વાસ કરશે’

મહારાજની આજ્ઞા પ્રમાણે, પડિતોએ તેને
સાર્વ રચનાનું સાધન બનાવુ ત્યારે જ શિલ્પકૌશલ્ય
પાગમું

નાનકડું નેનપુર ગામ. એ ગામમાં જગા રાયશીનું ખોરડું મોડું. નાનકડા છેકરાને પૂછીએ તો કહે કે જગા રાયશી ક્યા રહે છે. ગામમાં ખાસ કરીને પાટીદારોની અને દાકરડાઓની વસતી. જગા રાયશી વીસેક વર્ષ પહેલાં દોરી લોટો લઈને ગામમાં આવ્યા હતા. યાત્રિએ એ વાણિયા હતા કે સુહાણા તે બહુ સ્વપ્ન યત્ન ન હતું. છતાં પણ એ વાણિયાના વાણિયા હતા. ધીમે ધીમે કરીને ગામમાં તેઓએ એક મોડું બે માળવાળું મકાન બાંધ્યું હતું. આળસેક વિદ્યા જમીન એકરી કરી હતી. ગામમાં કરિયાણાની દુકાન, સાથે સાથે ધીરધારનો પણ ધણો ખરા. ધીરધારમાં ફીક ફીક આવક હતી. માથે પોળા પાધડી, મોડું મોડું, રીળીના ચાકા મોઢા ઉપર....એકે બાસકા જેવું અંગરખું...ધોતિયું રંગ ન પરખાવ તેવું...કપાળે કેસરનો ચાંલો...હાથમાં લાકડી. આ જ જગા રાયશી. સાથે મળે તો તરત જ જોળખાવ. ઉમ્મર પણ ફીક ફીક થઇ હતી. એંશી ઉપર આઠ તો ગયાં હતાં. છતાં કાંત મજબૂત હતા. સોપારી પણ સહેલાઈથી આવતા હતા. એમને પોતાને બે દીકરા...થેર દીકરાના પણ દીકરા. પોતાના બે પુત્રો નારણજી અને વસનજી. બેમાંથી એક પણ જગા રાયશી પર બેઠાં ન હતા. જગા રાયશીનું માન ગામમાં ખૂબ જ. એમનું રમે તેવું લહેણ હોય તો પણ પતી જન. ગામમાં કેટલાક દાંડ પણ ખરા પણ જગાભાનું લહેણ તો તેઓએ પતાવ્યું જ હોય. જગાભાને ઘણી વાર યત્ન કે છેકરાઓ પોતાના જેવા ન થયા. મોટો નારણજી દેખાવે એમના જેવા ખરા પણ આવડત તો ખિલકુલ નહિ. ક્યારેક તે ઉધડાણીએ જતો પણ ઉધડાણી બાગ્યે જ પતતી કાંઈકની સાથે એના નામના ઝંઘોડો જ હોય. નાનો વસનજી એને તો ખોરડાની સહેજે ચિંતા જ નહિ. એને તો હરામ ચક્રો લાગ્યો હતો, એકના બે કરવાનો...એ વખતે એ એકના બે કરતાં શીખ્યો હતો. ઘણી

વખત એ સહેરમાં જતો. કોઈ કોઈ વખત નોટોને બહાર કાઢતો નોટોને રમવા મોકલતો. પણ એ નોટો ખીજી નવી નોટો એના ખિરસામાં લાગતી ન હતી. એ તો જતો જ રહેતો હતો. એ માનતો આજ નહિ તો કાલ ધન ધનને બેચી લાવશે.

જગાભા પોતાની હેડીના દોરત મગા મોકલતો. જે એમની જ ઉમ્મરના હતા. તેમને કહેતા : 'અલ્યા ...મગાભાઈ હવે તો મારી ઉમ્મર પહોંચી છે. હું નહિ હેઠું ત્યારે છેકરાઓ...આ આ બધું જે બેઠું હતું છે તે ઉઝાડી મેલશે...હાથમાં ટોપડું લઈને ફરશે તો પણ...'

"એવું ના બોલો જગાભાઈ, હોય એ તો જવાની છે..." મગાભાઈ કહેતા. વધારામાં એ દિલાસો આપતા. તે કહેતા : 'જગાભાઈ એવું કશું નહિ થાય... હું જીવતો રહીશ ત્યાં સુધી તમારા છેકરાઓનું ખ્યાન રાખીશ !'

"લઈ .. તું તો મારે મારે બધ કરતાં પણ વધારે છે."

જગાભા અને મગાભાઈ બંને ખાસ મિત્રો. જગાભાઈ બ્યારે ગામમાં આવ્યા ત્યારે એમને કોઈ જોણપત્રું ન હતું. ક્યાં જવું તે મુંઝવણ હતી. પહેલ મગનલાઈએ વચર જોળખાણે જગાભાઈને ધર અને રાટલો આપ્યો ત્યારથી બંને ખાસ મિત્રો બની ગયા. ધીમે ધીમે જગાભાઈએ વેપાર વિસ્તાર્યો. પેલા ફીક ફીક મગતા થયા. વ્યાપારની સાથે સાથે જગાભાઈને યત્ન કે હવે તો બે કમાવું હોય તો જમીનની પણ જરૂર ખરી. મગાભાઈને વાત કરી. મગાભાઈએ એમને સોનાના દૂકા જેવી ચાલીસ વિદ્યા જમીન આપાવી.

મગાભાઈ જગાભાઈની જમીનમાં પોતે જ ખેતી કરે. ઉપજનો અર્ધો ભાગ જગાભાઈને આપે.

શેડને પણ પોતાના આ હાસ્ત પર ખૂબ જ વિશ્વાસ.

મગાસાઈ પણ ગામમાં 'ભગત' તરીકે જોવા-
ખાતા ગઈ સાલ જ એમણે ચાર ધામની જગ્યા
કરી હતી. ગામમાં બે મોટા મળાવ. એક જગ્યા
રાવશી અને બીજા-મગા મોહન.

ધીમે ધીમે જગ્યા રાવશી પણ આ ગામમાં
જગ્યા. મગા મોહને પણ પોતાની ચિહ્ન
હીકીક વિસ્તારી. બન્ને 'ભગત' તરીકે જોવાખાવ,
જગ્યા રાવશી ગામના 'ભા' બની ગયા હતા. મગા-
મોહન 'મગાખાપા' તરીકે જોવાખાતા. ગામની
ઠાકણ વ્યક્તિને કંઈક મૂંઝવણ હોય તો 'મગા-
ખાપા' અથવા 'જગાભા' પાસે જાય. એની મૂંઝ-
વણ હલુ કરીને ટળી જાય. આર્થિક મૂંઝવણ હોય,
કાળ રાતે પૈસાની જરૂર પડે ત્યારે પણ લોક
જગ્યા પાસે જ જાય. જગ્યાભા ક્યારેક વહેંચે
કાંઈક પડે પૈસા આપે ખરા. જગ્યાભા અને
મગાખાપા કોઈના નામથી બહુતા. એ બન્ને કહેતાઃ
“આપણે કોઈ ચીજોએ જે ક્યારેય ના બને.
કોઈના પગથિયાં ચીજોએ એટલે આગ જાય.”

એક વખત એક ઠાકરડો જગ્યા આપાના
પથિયો રૂપિયા લઈ ગયો. વરસ ગયું. બીજું વરસ
ગયું પૈસા પાછા ન આવ્યા. વ્યાજ પણ ન આવ્યું
મોટા નારણજીએ કહ્યું : “ખાપા, કરસન પર દાવો
ભરોને.. વાંકો રહીને પૈસા આપી જશો.”

જગ્યાભાએ નારણજીને ધમકાવ્યો : “અલ્યા...
મૂરખ... મને ખામી વિશ્વાસ તો મૂક... એ પૈસા આપી
જશો... મને વિશ્વાસ છે. માણસને તારી ડાંઢી
તો દોર જ... સારખી જોઈને ડાંઢી ના જવું... દુઃખ
હોય તો ટેવાડી ના જવું, ઉપરવાળા પર વિશ્વાસ
રાખ... કોઈનું નામ તો મારી આગળ રેતો જ
નહિ...”

નારણજી આ સંલગ્નને ચૂંપ થઈ ગયો. બીજા
વર્ષે પૈસા ઠાકરડો પૈસા વ્યાજ સાથે ચૂકવી ગયો.

આવો જ એક પ્રસંગ મગાખાપાને ત્યાં પણ
બન્યો. મગાખાપાના ખેતરમાં ચોરી થઈ. ઠાકરડોએ
આખો પાક લણી ગયા. બે બગડે ચોરાઈ ગયા.

આખું જ રડવા માંડ્યું હોયો. રૂપિયા નેધાવવા
ચાલે જવા તોવાર થયો, મગાખાપાએ કહ્યું : “કાંઈએ
ક્યાં જવાનું નથી. એમાં શું રડવાનું હોય ? એ
બિચારાએને ખાવા નહિ હોય... છોકરાએ બૂધે
મરતા હશે. ત્યારે-લણી આવે ! અને બગડે તો
બિચારાને ખેતી કરવા-લાગશે. ને થવાનું હતું તે
થયું જ.”

“એટલે બાપા... રૂપિયા બધી નેધાવવી ?”
બધાએ એમાં સાથે પૂછ્યું.

“ના... જા... ના... રૂપિયા કરીએ પછી શું
તમે જાણો છો ?

“શું... બાપા... ?”

“ગામમાં પોલીસ આવે... ગામના ઠાકરડો-
એના લગાચા ચૂંબે... ધર ફેંદ... માર મારે... એ
મારાથી ન જોવાય... ગામમાં પૈસે તે પણ ખોડું...
બલે એ ટપ્પી ચતા...”

મગાખાપા મંદ હતા. તેઓએ આ વાત
જાણી ત્યારે એ ખુશી થયા. કોઈ જવાબી શું
હારો ? આ બે માણસો ગામને કોઈ જવાબી સલાહ
ન આપતા. કોઈની વાત આવે ત્યારે સમજીને
એ વિચાર માંડી વળાવતા, સમાધાન કરાવતા.

જગ્યાખાપાથી હવે પચારી છોડાતી ન હતી.
ઉંઘે સમજ હોતો. ગામમાંથી એક પછી એક લોકો
જગ્યા ખાપાની ખજર કાઢવા આવતા. મંદની વધતી
જતી હતી. સાળા-ધવાની ઠાક આઠા નહતી.
જગ્યાખાપાએ મગાભાને બોલાવ્યા. ધીમે ધીમે સાદે
બોલ્યા :

“મગાભાઈ આ છોકરાંની ચિંતા છે, તું
સાચવને, મેં જમીન અને ધર તો વહેંચી આપ્યા
છે. પેલું ક્યારક્યારણું ખેતર આપણા હાથમાં નથી
આવ્યું. દસ દસ વીધા જમીન દરેકને ભાગે આપી
છે. રોકડમાં દરેકને દસ દસ ટનર આપ્યા છે. એ
બે જણુ લડે નહિ એવું જોઈને. સંપીને રહે એટલું
તું કહેને.”

મગાભાએ કહ્યું.

“તમે સહેને ચિંતા કરો નહિ. જીવને

શાંતિ આપો, ભગવાન બધાં જ હારાં વાનાં કરશે.”

જગાભાનું આખું શરીર ખેંચાતું હતું. સ્થિતિ વધુ મંજીર બની હતી આખું ગામ એ ઘેર આગ્યું હતું. બધા સુખદુઃખની વાતો કરતા હતા.

ચોડી જ મિનિટોમાં જગાભા બધાને છોડીને ચાલતા થયા.

આખું ગામ રડી ઊઠ્યું. એમનાં વખાણ સર્વથા થતાં હતાં, આખું ગામ સ્મશાન યાત્રામાં ભેગાયું. જગાભા ત્યાં પણ સુવાસ મૂકતાં ગયા.

એમના જે ઇકારાઓ જગાભાની સુવાસ ભગવી ન રાક્યા. એક મોટા ઘરના જે ભાગ પાડ્યા. બંને જુદા રહેવા માંડ્યા. દુકાનો પણ વહેંચી લીધી. અગિયું વિશાળ હતું. આંગણની હઠની તકરાર થઈ. બંને જાણ માનતા કે હવે પોતાની છે, કેઈ એમ ન માનવું કે સમસ્ત અગિયું આપણું છે. રોજ અધડો થાય. બંને જુલસદમીઓ જગરી કડંડા સવાર પડે અને કડંડો હોય જ; એકબીજાના આંચુમાં કચરો નાખે, ત્રાંચો દે.

ગામના લોકો આ સાંભળતા દુઃખી થતા. તેઓ ધણીવાર કહેતા: “આ જગા રાજશીનું ખોરડું! આ એમના પુત્રો!” પણ કોણ એમને કહે? અમા-બાપા ધણીવાર એમને સમજાવતા પણ પથ્થર ઉપર પાણી.

મોટા નારણ અને નાનો વસનજી બંને નવલાવના તીખા. વ્યાપાર સંધિ સમય આવ્યો નહિ. આવડત તો બંનેમાંથી એકમાં પણ ન હતી. નાની નાની બાજતોમાં તકરાર ઊભી થાય ધણીવાર મારા મારી પર પણ આવી જાય. અમાબાપા એમને સમજાવવા પ્રયત્ન કરે.

નાનો વસનજી તો શહેરમાં જતો, આવડતો શહેરમાં જઈ તેજમંદીના આંક પર નસીબ અજમાવતો. કોઈ કોઈ વખતે પાંચ રૂપિયાનો કોઈ કોઈ વખત દસ રૂપિયા. કોઈ કોઈ વખત નસીબને એ પૈસા પણ ભગતા. જે કે મળ્યા કરતાં ગ્રામાવડો વધુ. આજ એનો ધધો. મોટા નારણજી ગામમાં નાનકડી હાટડી માંડી હતી. મોટી દુકાન હવે નાની બની ગઈ

હતી.

એક વખત વસનજીની વધુ એ નારણજીના અગિયારમાં કચરો નાખ્યો. બસ થઈ રહ્યું. નારણજીની વધુ એ સવારના પહોરમાં સરસ્વતીની વાગ્ગાશ વહેતી કરી.

નારણજી હજી દુકાને ગયો ન હતો, એ પણ મંડ્યો ત્રાંચો દેવા. વસનજી પણ ઘેર હતો. પછી તો ભાગ્યું રણસેન... લાકડીઓ ઊડી.... વસનજીને આચારમાં વાગ્યું. નારણજી હાથ બાંધી ગયો. બંને જણાએ એક બીજાનો નાઠ કરવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી.

વસનજી સંધિ જ પોલીસ યાજ્ઞે ગયો. નારણજીએ પણ ફરિયાદ નોંધાવી. વસનજીએ ફાજદાર સાહેબને જગા ભેગા મારે ઘેર બોલાવ્યા. સાહેબ આવ્યા સાહેબે જગા ભેંધ લીધી. વસનજીએ સાહેબને આ પાણી કરાવ્યાં જમાદારે વસનજીનો હાથ દબાવ્યો. વસનજી કંઈ સમજ્યો નહિ. જમાદારે ખાનગીમાં કહ્યું: “સાહેબને રાજી કરવા પડશે, રાજી કરશો તો કામ થશે.”

વસનજીને થયું કે “હા ત્યા...એ વાત તો સાચી.”

“કંઈ સુધી?” ખાનગીમાં ધીમે સ્વરે જમાદારને પૂછ્યું.

“એક લીલી નોટ રૂપિયા સોની.”

વસનજી કંઈ બોલ્યો નહિ. એને થયું કે આપીએ તો કામ થાય. એ સિવાય ક્યાં કોઈનું કામ થાય છે?

તેણે ગઈ કોલેજ ‘એક ના બે’ના ધંધામાંથી મળેલી એક નોટ જમાદારના હાથમાં સરકાવી દીધી.

“શેઠ; અમારું કંઈ...” જમાદારે હોમેથી પૂછ્યું.

“આ તમારું...” એમ કહી બીજા પાંચની એક નોટ જમાદારને આપી.

સાહેબ જાની નોંઈ આવ્યા ત્યાં. એ વખતે નારણજી ઘેર ન હતો. નારણજીની વધુ એ નારણજીને કહ્યું: “ફાજદાર સાહેબ આવ્યા હતા. બધું ભેંઈને ગયા. તમે પણ એમને મળી આવો.”

નારણુજ ફેબ્રુઆરી પાસે ગયો ફેબ્રુઆરી નાર-
ણુજને બોલાવ્યો

“આવો નારણુજાઈ તમે બંને જમા
રાયશીના પુત્રો આ શી ધમાલ ! સમજી જવ . ”

‘ સાહેબ કેસ આપણી તરફેણમાં આવે
તેલુ કંઈક કરોને તમારે માટે એ સહેલ છે ’

હા હા નારણુજાઈ પવ ”

“બધુ જ સમજી ગયો સાહેબ સહેલે
ચિંતા કરશે નહિ

“એ જમાદાર તમેને વિગત સમજાવશે
જમાદારે ખાનગીમાં નારણુજને કહ્યું “એ
લીલી નેરો જમારા સામુ પશુ કંઈક જોજો ”

“મારુ સાહેબ સાંજે મળીશ ”

એ ઘેર ગયો એક જાણના લેણા પેટના
નથુસો રૂપિયા આવ્યા હતા એમાંથી બસો લઇને
જમાદારને સાહેબના ખિરસામાં સરકાવવા માટે આવ્યા
જમાદારને પશુ એક ફસની નેટ આપી જમાદારે
નારણુજને આરામથી સો મથુ ફની તળાઈમાં સૂઈ
રહેવાનું કહ્યું

બંને જણ પોતપોતાની વાત પર ખુસ્તાક
હતા મગાળાપાએ આ વાત જાણી એમના અતરમાં
ખૂન દુખ થયું જમાદારને આવેલુ વચન વાદ
આવ્યુ આ ઊકારાએએ તો એક બીજા પર ફરિયાદ
પશુ નોંધાવી જવા રાજશીનું નામ બોળવાના હે
ભગવાન ! આના કરતા દીકરા ન હોય તો સારુ

મગાળાપાએ બંને બાઈએને બોલાવ્યા બંને
જાણ મૂળામૂળ બેઠા મગાળાપાએ બેઠા થવા પ્રવૃત્ત
કયો “અલ્યા નારણુ વચન આ તમે બંને
જાણએ શુ આદ્યું છે ? તમે એટલો તો ખ્યાલ
કરો કે તમે જમાલાના દીકરા છો. બાઈ બાઈની
આએ ફરિયાદ કરો છો ? ખરિયુજ શુ આવવાનું ?
બંને જાણની પાંચમળી કટિ” ચક્રવા પછી ખરચ

ખરચ એ સિવાય વાત જ નહિ જમાદારએ
મને કહ્યું હતું ‘ દીકરાએને સાચવજે ” પશુ તમે
મારુ ક્યા માનો છો ? ” એ બોલના બોલતાં હાડી
ગયા

“કાંતિ માર્યા પાળી કંઈ જુદાં થાય ? કડવા
હોયે લીમડા . તો એ પોતાના બાઈ ”

એ બોલતા હતા આ બંને જાણ સામબલ
હતા એમના હૃદયમાં રહેલો અગ્નિ ઢળ કડો પડ્યો
ન હતો. બહુ સમજાવ્યા

હેવટે મગાળાપાએ કહ્યું “મારુ કહ્યુ માનતા
હો તો ફરિયાદ પાછી ખેંચી લો ”

બંને જાણના મનમાં વિચારો આવવા લાગ્યા
મગાળાપા કે છે તે સાચુ. હજી તો પાતરાના
પહેલી પૂણી ઘઈ નથી ને ખરચની શરુઆત

બંને જાણ ઘેર પહેલ્યા મોઢા નારણુજએ
એની પત્ની સતોડને વાત કરી ‘ ફરિયાદ માંડી
વાળીએ તો ? ”

“ફરિયાદ માંડી વાળીએ ! શુ વાત કરો
છો ? પેલી રઈલીએ મને ગાળો દીધી હતી તે જૂની
ગયા ? એ બે જદામની ઊડીએ દીધેલી ગાળો
કુ જૂલી નથી ગયે તે થાય પશુ કેસ તો કરો
જ તમે આજે ને આજે શહેરમાં જવ સારો વગીસ
રે કો બસે મને તેટલી ફીલે પશુ ચુકાદો આપણી
તરફેણમાં જ આવવો જોઈએ એ રા ર લીને પશુ
ખતાવી કહ ”

“સારુ ત્યારે એમ કરીએ ’ એમ કહીને
એ સૂતો બીજે દિવસે સવારમાં શહેરમાં જવા ઉપ
ડયો જિલ્લાના ફેબ્રુઆરી કેસ માટેના જાણીતા વગીસ
ચક્રવાઈ થેઠ પાસે ગયો વગીસને આખો કેસ સમ
જાયો વગીસે કેસ સાંભળ્યો- તેઓએ કહ્યું

“તમે કેસ જરૂર છતી જવાના. સો ટકા
એમાં સહેલે ચિંતા કરવા જેવુ નથી ’

નારણુજએ પૂછ્યું “સાહેબ, તમારી ફી ? ”

“અત્યારે શેકડા રૂપિયા પાંચસો પછી
રૂપિયા પાંચસો ”

લાભા છો ?

નાહી

“સારુ આવતી કાલે પાંચસો રૂપિયા
લાવજો ”

નારણજી મૂઝાણમા પડયો શું કરવું ? ઘર
ચવારવુ પશુ મુશીબત બન્યું હતું ત્યાં એક ઉગર
રૂપિયા કેવી રીતે કાઢવા ? પાછો વિચાર આવ્યો
મનમા ખૂનસ પ્રવૃત્તિ અને તે ચાપ પશુ એ વસ-
નિધાને તો ખતાવી દઉં કે આ નારણજી કમ નથી
ગાતો કેમ દેવાય છે ?

એ વિચારમા ને વિચારમાં ઘેર આવ્યો
રૂપિયા મેળવવાના વિચારો કરતો મથો કંઈજ સંજ્ઞા
ન હતું એક વિચાર આવ્યો એ કર્મ સિવાય છૂટકો
જ ન હતો તેવું વડવાવાળુ ખેતર પાંચ વીધાનો
જમીનનો ટુકડો વેચવો જ રહે કેવી સરસ જમીન !
એ વિચારી રહ્યો

એની પત્ની જ તોફાને પૂછ્યું “શું કરીશ ?
એમા શું ? વડવા વાળુ વેચી દો અને
તેમ કરીને રહીશીને જતાવવું જ છે” જ તોફાને દુઘર
કયો

એ ખેતર લે કાઠ ? ગામમા એક જ વ્યક્તિ
હતી તે મગાળામા તે મગાળામા પાસે ગયો બધી
વાત કરી તે સ્તબ્ધ થઈ ગયા તેમના હૃદયમા
અત્યંત દુઃખ થયું તેઓએ નારણજીને કહ્યું

‘લાઈ જરા વિચાર વિચાર કર્યા વગર
કાપ કરીશ તો પાછળથી પસ્તાવું પડશે બે દિવસ
પછી આવજો બરાબર વિચાર કરજો’

નારણજી ગયો વસનજીને આ વાતની ખબર
પડી એ ધૂધવાયો એ પશુ નિસ્વાના એક જમીન
વકીલ મનમાઢનર વને મળ્યો બધી જ વાત કરી
વકીલે કહ્યું તમે સો ટકા છાત્રાના છે તમારો
કેસ હુ લડી લેશ

વસનજીએ ખાતા ખતા કહ્યું સાહેબ તેજે
મદુલાઈને રોકવા છે”

‘કઈ નધે નહિ ફી લાગ્યા છે ?

કેટલી ?

આપારે પાંચસો રૂપિયા પછી પાંચસો
રૂપિયા”

“ના સાહેબ, બે દિવસમા આપી જશ”

‘સારું ત્યારે, લઈને આવજો’

એ ઘેર ગયો એની પત્ની રહીને વાત કરી
રહી જરૂર જોવી “અને તેમ ચાપ, જોઈએ તો મારા
દામીના લાઈ જાવ. પશુ એ સતોકડીને તો બતાવી જ
દઉં કે આ રહીશી કઈ કમ નથી અને બાપ સમાધી
અને મા સમાધી ગાતો દીધી”

વસનજી વિચારમા પડ્યો થોડીવાર રહીને
તે બોલ્યો “શું કરીશ ? વીસ વીધા જમીન
માથી ખાવા મટે દર વીધા તો વેચાઈ ગઈ હતી
દસ વીધા હતી પાંચ પાંચ વીધાના બે સરસ ખેતરો
હતા શું કરીશ ? વડિલાવાળુ કાઠી નાખ્યા
સિવ વ ચેલ પડે તેમ નથી”

તેજે રહીને પૂછ્યું વડિલા વાળુ વેચી
નાખીએ ?”

રહીએ તરતજ કુમરાઈને જવાન આવ્યો
‘અને શું પૂછો છો ? વેચી દો”

‘કાલે લે” બોલે પ્રશ્ન થયો

મગાળામા સિવાય કાઈ લઈ શકે તેમ ન
હતું તે મગાળામા પાસે ગયો

મગાળાપાસે હતું

‘લઈ આ બરાબર નથી કરતો હો

આતરે તો મારી પાસે સવડ નથી પશુ અઠવા-
ડિં પછી આવજો”

વસનજી ગયો મગાળાપાસે થયું કે કાંઈ પશુ
ભોગે આ કુટુંબને કાઈ ચક્રાત અટકાવવું જ જોઈએ
સાને આ બે ભાઈઓને અને ગામના પ્રતિષ્ઠિત
માણસોને પશુ બેલાવવા પડશે

સાત્રના પોતાના છોકરાને આ બે ભાઈઓને
પોતાને પ્રેર બેલાવવા માટે મોકલ્યો ગામના પ્રતિ-
ષ્ઠિત માણસો પશુ આન્યા હતા

નારણજી અને વસનજી આવ્યા સંધે પોતાના
બે છોકરાઓને પશુ લાવ્યા હતા મગાળાકાના
છોકરાએ કહ્યું

‘પાપા, નારણજી કે કા વસનજી કાકા

આવ્યા છે”

‘હ’ . ખીનું કાણુ કાણુ છે . ?’

‘મનેર કાકા’ રમુછાકાકા, જોદાકાકા, કોદ
રક કા, રામાકાકા, બધા જ છે”

‘ડીક’

“કાકા ધરીર કેમ રહે છે ?” નારણજીએ
અને વસનજીએ બંને જણાએ સમાચાર પૂછ્યા.
ચિંતા અકત કરી.

“ડીક બઈ હવે તો હેલ્થી હમર
તમે બંને જણ મારા ઘેર આવાતા ને પેલી વાત
માટે . એટલા માટે બંને જણને બોલાવ્યા-છે
નારણજી, બાઈ તારા ગયા પછી વસનજી પછુ જો જ
વાત લખને આપ્યો હતો.

બધા થત હતા

“બઈ, આ ને તમે કરો છો તે હડુ તો
નથી જ કરતા પછુ ખૂબ ખરાબ કરો છો ગામનું
ખગાડો છો . મે જગાભાષને વચન આપ્યું હતું કે
હું તમારા ઠોકરાઓને સાચવીશ તમે બે જણાએ
જા આ તો સે જિભો કથો છે તે જાગી મારા હેવામા
કસેશ થાય છે. હે ભગવાન ! તું ઉપાડી સે
માઠાથી આ જગાપચશીના કુડ ગની પાપમાથી નથી
જોરાતી જગાપચશીના કુડ બને તમે લખ્યો છો..

“જગાપાપા કોટનું નામ સાચળીને લાડતા !
તમે એના જ ઠોકરાઓ કોટે જાવ ? તમે એમ
માનો છો કે આનો કોટ નિકાલ લાવશે ? નિકાલ
વર્ષો સુધી પછુ નહિ આવે. તમે બંને ચપ્પણિયા
લઈ બીખ માગના થઈ જશો ભગવાન અને એવું
ના બોલાવે. માડુ અતર બોલે છે”

બધા સ્તબ્ધ થઇ ગયા પેલા બે ભાઈઓ
નીચુ મો ધાતીને સામળતા હતા.

“હું જણ છું કે તમને તમારી બાઈડીઓ
ચઢાવે છે સ્ત્રીઓના ચઢાવેલા ને મરદો ચઢે, તે
મરદોની આગર ધરે, પાપમાથી ચાવ”

બે ભાઈઓના હેવામા કઈના કઈ થઇ
રહુ હતું.

“ચપ્પણિયા લઇ બીખ માગશો” આ

વાક્ય આંખ આમળ ચિતરાઈ જાયું ન મરું દોષ
એમ લાગ્યું. કોસો જણે ભવિષ્ય ન બાખતા હે ?
વકીલના એક હમર.. ફોજદારને બસો... જમા-
દારને સ્થ = આવા તો કાણુ જણે કેટલાયને
આપવા પડશે.

ત્યાં તો શોરબકાર થયો. નેયું તો બે
ભાઈઓના બે ઠોકરાઓ યુદ્ધ ચડ્યા છે. નારણ-
જીના ઠોકરાનું નામ કાનજી હતું અને વસનજીના
ઠોકરાનું નામ મોહન બંને જણાએ હાથમાં પશ્વર
લીધા હતા એક બીજાને મારવાની તૈયારી હતી.
ગાળો પછુ નારણજી અને વસનજી મોહનતા હતા
તેવી જ. એ જ રીતે આલકારિક બધામા . એક
જણે ઊભા થઈ બંનેને ઠોકરા... .

મગાળાપા બોલ્યા . “નેયું ? આ તમારા
સ રકાર ઠોકરા પછુ આજ થાંપે ને ? હજુ પછુ
માનો, વખત વધી નથી ગયો. એક પ્રસંગ વાડ
આવે છે જહુ જૂનો છે આપણી આંખ હોડી
નાખે તેવા છે એમાથી કઈક શોખરાનું છે

“કયો પ્રસંગ ?” નારણજીએ પૂછ્યું.

“બે ભાઈઓનો ખરાબર તમારા જેવો જ.
એમના જેવી જ તમારી સ્થા થશે. બે નહિ
સમજો તો”

“દાદા વાત કોઈ છે ?” નાના મોહને પૂછ્યું

“હું ચાર ધામની જગા માટે ગયો હતો
રસ્તામાં અમે અલ્હાબાદ જિતયાં ત્યાં અમે મોદી
ફોરટ બેઈ કોરટના સકાન પર બે મૂર્તિઓ હતી.
એ બે મૂર્તિઓ કોની હતી તે તમોને ખબર છે”
બધા સાંભળી રહ્યા

“બે ભાઈઓની”

“બે ભાઈઓ કરોડપતિ હતા. જમીનની
ખામતમા તકરાર થઈ તકરાર ચાલીસ વર્ષ લખાણી.
કોટે ચડ્યા એક ફોરટ’. બીજી ફોરટ એક
વકીલ બીજો વકીલ ફોજદાર... જમાદાર
કરતા કરતા ચાળીસ વર્ષે ફેસલો આપ્યો”

“પછી ?”

“જેલે ફરિયાદ કરી હતી એની પાસે પહે-
રવા માટે લગોટી રહી હતી. એની સાથે ફરિયાદ
થઈ હતી એની પાસે તો લગોટી પહુ ન હતી”

“આવી દશા ન થાય એ જોજો વકીલ,
ફોનદાર, બિલ્ડા કોર્ટ, હાઈકોર્ટ”- લાડા બીજા
અનેક ખર્ચા વિચારી જાએ અને તો થાય છે કે
ગામના એક પ્રખ્યાતિષ્ઠ પંડો કે કોઈકોઈ ન જાય.
અંધડો અંદરો અંદર સમજીને પતાવે.

“નારણજી, વસન . સમજવું હોય તો

સમજો હજી સમય છે . અને વચન આપો કે
મારા સહયત મિત્રને ખાતર તમો કોર્ટ નહિ ચડો.
વેરઝેર મનમાથી કાઢી નાખો. ભૂડો હોય તોયે
પોતાનો લાઇ ‘ અને વચન આપો અને
આજથી બાઈ ફરીવાર જન્મા છીએ . ”

નારણજી બિલો મયો મગાયાપાને હાથ
જોડ્યા . “ભાપા બૂલ થઈ . કામા ઠરો ”

પાછળ પાછળ વસનજી પણ ..

✽

દુનિયામાં આટલું બધું અનિષ્ટ છે : કારણ શું ?

મનુષ્ય જેમ જેમ મોટો થાય છે તેમ તેમ એને જણાય છે કે પ્રભુની આ સૃષ્ટિમાં ઈષ્ટ
કરતા અનિષ્ટ કરવું બહુજ સહેલું છે જ્યાં જ્યાં એ જાય છે ત્યાં ત્યાં અનેક પ્રતોષનો એની આગળ
આવે છે એ ચોરી કરવા અને જૂઠું બેનવા લગાવાય છે અને બીનુ ઘણું અનિષ્ટ કરે છે એનું
અત કરણ એને કશા કરે છે કે આ ખરાબ છે તે જોડું છે એની રિવેકલુદિ સમજીને છે કે આ
સારું છે અને તે નરસુ છે, અને છતાં એની મનોવૃત્તિ આગળી જેમ જોરથી લગણી જાહેર એ
જાણીતો હોય એ કે અમુક કમ કરનાથી દુખ પડશે અને મોત પણ નીમશે અને છતાં એ ‘ હોળીનું
નાળિયેર ’ થઈ ફૂટી પડે છે

ત્યારે આ સૃષ્ટિના સરજનદારે માણસને સારું કરવાનું સુખ કેમ ન બનાવ્યું ? અનિષ્ટ કરવાની
વૃત્તિને આગળ પડતી શા માટે રાખી હશે ?

સત્ય જાન આ છે કે ખરી રીતે કતાંએ તો માણસ માટે ઈષ્ટ કરવાનું જ સહેલું બનાવ્યું છે
માણસને તેજો સનોગ પોતાણ્ણ ધડ્યો છે પરંતુ તે એને યુનામ જેવો કે જત જેવો જડ રાખ્યા
ઈચ્છતો ન હતો તે એને વનસ્પતિ કે પશુની જેમ પરવશ કરના પણ ઈચ્છતો ન હતો તેથી પ્રભુએ
તેને પસંદગીની છૂં જાણી સ્વત્ર ક્યો માણસ સ્વચ્છિથી ઈગિનિષ્ટ સમજે ને તે મુજબ રહે એની
તેને છૂટ મળી

પ્રભુપિતાનો પ્રેમભાવ એટલો નિસ્વાર્થ અને અપાર હતો કે મનુષ્ય પોતાનો સ્વેચ્છાએ
ભ્રમિતભાવપૂર્વક માટે અને પેનદરૂપ અને એની રહે સ્વન મત આપવો આવી પરંતુ એ પૂરું અને
સ્વત્રતા સાથે એને જનામતારી પશુ સોપી કે મનુષ્ય સયમ ધિરન કમોટી, વિરતિ વોરે સામે
ટક્કર ઝીરીને ચારિત્ર્ય ખીનવે તે સાથે એ પ્રભુપિતાને સાચો પણ રહે

પણ આજે શું છે ? આજે માણસ ઈધરને સાચો રત્નો નથી એના પ્રેમને અને એને
પોતાને બૂની ગયો છે અપાયેની છૂટનો દુરુપયોગ કરી જનામતારી જગવનો નથી આજે એ વિવામી
અને રસગદી બેસે છે હસોગી કે વિપતિભા હાગી જાત છે ને વિજયમા મદમન થાય છે પડી
ધિરનમદ ચારિત્ર્યનું તો પૂછવું જ શું ? દુનિયામાં અનિષ્ટ નથી ગડું છે તેનું મૂળ કારણ આ છે

અપોરના તડકાએ હમણાં એનું જે ઉમ્મ ૨૨૩૧
જાહેર કરવા માગ્યું છે તેની તોને ધરતી સગડી
તાપ અતિ વિનમ્ર અને કલાત્મક લાગે છે આજનો
તડકો રાત્રીના ઉગ્ર પ્રકોપની કક્ષાએ પહોંચી ગયો
છે વેદમા આવા તડકાને સિકારી કૂતરાની સાથે
સરખા થો છે અપોરના વર્ણનમા વેળા કર્યાં એના
બધા ભિન્નતાની બની ગયા છે કે આ વર્ણન કરના
કરતા ગેમનો નાણી પ્રકોપ અપોરના તડકાથી ઓક
ગંગો નથી ગયો છે

વેદમા અપોરનું વર્ણન છે એવું તો કોઈ
કલાને નહિ આ યુ હોય ! અપોર એક મોટું સિકારી
કૂતરું છે, અને તે આકાશમા દોડે છે એજે એની
શબ્દ બહાર કાઢે છે એમાથી જવાબ નીકળે છે
એ કૂતરું કેડું કટોરણ ? સૂર્યનું કે એના દીકરાનું ?
સૂર્યનું એક નામ ભારકર પડ્યું છે આ ભારકરો
વેદે બાર આખનાગા વર્ણવી બતાવ્યાં આ એમનો
કૂતરાનો શોખ પણ જાહેર કર્યો છે એને જે ભારકરને
બાર આખો હોય તો એના કૂતરાની એનાથીયે
વિશાલ હોવી જોઈએ એમા શકા ગમ્યાનું કાંઈ
કારણ નથી ને એના કૂતરાના તોફાનને પણ કોઈ
મર્યાદા જ નથી

અપોરને કૂતરાની ઉપમા કનિ હરી દ્રવ્યો
પણ આપી છે સૌવનની મિજાસની નામક કનિતામા
એજે સૌવનના અમર્યાદ તોફાનને પણ અપોરના કાલીને
ધ્રુમાં ગમેના તડકાની સાથે સરખા યુ છે હમણાં
હમણાં અહીં જે તાપ પડે છે તેનો અનુભવ કર્યા
પછી કલિદાસનું શ્લોક સારમા આવેનું શાંખન
વર્ણન ખાસ પ્લાન એવું છે તડકાના ત્રાસથી
ત્રાસેના જીવર નામની ફજાની જાયા શોધવા પડ્યું
અચકાતો નથી બીજી કાંઈ દુર્વાસાનો ભાષ કંઈ
વિશ્વામિત્ર યાદ આવે છે પણ એ તો હરિષ્કંદો
વચન ભગ કરના બાનર ભાનુને પ્રચડતપા મેલતો

પણ આ તમામ વર્ણનોથી ચીટી ગયું એનું
તડકાનું વર્ણન કાકાસાહેબે કર્યું છે એમજે તડકાની

આવી ઉગ્ર પ્રતિભાથી કવિના મધુર અથો ગોધી
કાદા છે સર્પના સિકારી શ્વાનની ભ્રમમાથી નીક
ળતી જવાનાઓ જેવી લ વરસારતો ધખધખતો
તડકો કોઈને રમણીય લાગે ખરે ? પણ કાકાસાહેબે
એના તડકામા પોતાનો અનન્ય પ્રેમ જાહેર કર્યો છે

કાકાસાહેબ કહે છે કે જે તડકામા કમગો
પત્ર ખીને છે તે તડકાનો સાક તમે ત્રી રીતે કાઢી
શકો ? જે તડકો કેળવના પેશમા પાણી પણ લૂટતો
નથી તેને તમે ત્રાસલપક કરો એ કેમ સાખી શકાય ?
ન કે પૂર નેસમા પત્રો હોય ત્યારે આકાશના શોખ
ખાસ જેવા લાલક હોય છે એમો દુધ જેવી વખતે
જેમ આખ ચીટીને નિસ્તમ્બ જીભ રહે છે તેમ
આકાશ તડકાની મેશ હોડનું ભુ ? કે ન મગ
સાલ કે ન મગ તારાના કૂચમા ચાહો હાય તો
ચેટનાના વારી કકગ જેવા ક્યાક પડ્યો હોય

ઉનાળાના દિવસો પરિણામે રમણીય હોય
છે પણ એ રમણીયતા પારખવાની આખો હોવી
જોઈએ ખરે તોરે રસતાઓ જો પડોગા થાય છે
ગામ ગામ વચ્ચેનું અંતર વધે છે, શરેરમા જાણે
હથોરો વધારે રત્તી સમાઈ શકે એવો ભાસ થાય છે

તડકાની લહેજત પારખે છે એકનો પવન એ
ફારે તેમ મમે ત્યા દોડે છે સમુદ્ર હોય, ટેકરીઓ
હોય કે રજુ હોય એને હોડના જરોરે મુકેલી પડતી
નથી એને કાંઈ છાણના પથરમા મોંઘરા નથી પડતા
એ દોડી દોડીને જાડને પૂછે છે કેમ મળતો છોને ?
જિવલુથી ગાડ માથું ધુલુડીને જવાન આરે છે,
કેમ નહિ ? કેમ નહિ ? આકાશની સમગ્રાઓ પણ
તડકાના રસમા મગ માગે છે જગમે ઉતાવળ કર્યાં
વગર મોગ મોગ ફરતી એ ઉપર ચડે છે ન નીચ
જીતર છે જગમે શાન સાગરના માતાનું વદાણો

ધંધનુ અથવા કોઈ પુત્રની કમાન હોય અથવા તો સવાગ્રી સાજ સુધીનો સુવંનારાગનો માર્ગ દેવ, મુજ સુદર સ્વરૂપે પ્રથમ બાગ ચાનો જન છે પડી એનો બીજો હિંગો એટલી જ સુદર તરીકે જાનરતો જન છે ચંડુ અને જાનરતુ બને એક સરખા સુદર દેવ છે અનેની આત્મકતા હોય છે અને મળીને એક ક્રિયા સંપૂર્ણ થાય છે

મનુષ્ય-જીવનનું પશુ એટલું જ છે ગૈરમાનમાં જારે એ એકનો આ જગતમાં આવે છે, ત્યારે અસહ્ય ઝિંખિયા આવે છે સદાગતા મેળાને એ પોતાના જાન અને શક્તિમાં વધારો કરતો જન છે, એની પ્રવૃત્તિ રક્ષી જન છે કોઈ મેળા ઝંખી પેડે એની પ્રવૃત્તિની શાખા અને પ્રશાખાનો વિગતાર વધતો જાય છે એ પડુશર્થનો યુગ હોત છે

આરીરીતે શિખરે પળેઆ પડી ઉન્નતિ અને પ્રગતિના વિગતાર શેકાર્થ જાય છે, પશુ પરિપકતા રક્ષી જન છે ધીમે ધીમે શક્તિઓ એકી થયા લાગે છે ચડી કમાન જાનરત લાગે છે આરા સમયે જે મનુષ્યમાં દીર્ઘદિ હોય, સમસ્ત જીવોના જીવનક્રમના કાનૂની એ પરિચિત હોય તો સ્વેચ્છાએ એ પોતાની પ્રવૃત્તિઓ એકી કરવા માટે છે શાખા પ્રશાખાઓને પોતાના સ્વરૂપે આગળ નધવા દે છે એના પરનો પોતાનો કાબૂ છોડી દે છે અને યથા ક્રમ પ્રવૃત્તિઓને સકેતીને નિવૃત્તિઓનો અને સૌ મેળાએથી મુક્ત થસાને આનંદ મારે છે પોતાની જવા દારીઓ બીજાને મોખીને એ એમને સ્વતંત્ર કરી દે છે જીવનના એ ઉત્તરાધર્મમાં મનુષ્યની અનુભૂતિની સમૃદ્ધિ તો વધતી જ જાય છે, પરિપકતા આવતી જાય છે, અને જીવનો ભાર ઓછો થસથી ચિતામુક્ત થઈને એ પરમ શાંતિ અને પરમ સમાધાન પ્રાપ્ત કરે છે આરા પ્રકારનું સમાધાન એક પ્રકારની સમાધિ છે

પોતાનો જીવનક્રમ પૂરો કરીને જા મનુષ્યનો દેહ

પડેથી જન છે, એ સ્થાનને પણ આપણે સમાધિ કહીએ છીએ એ પગ કેવો સુદર રિંગ છે ' મનુષ્ય આ ક્રમથી આવે અન્યક્રમમાં પાછો ચાલ્યો ગયો આ મને પ્રથાનોની રચેલી કમાનમાં એરે જે કંઈ મેળાનું એના એ હિંગા છે, મનુષ્ય પોતાની પ્રવૃત્તિ પોતાના ઉત્તરાધિકારીઓને અને બાંધકામની પ્રવૃત્તિને અર્પણ કરે છે અને અનુભવશી આત્મિક લાભને પોતાની સાથે વધીને આગળની તૈયારી કરી મકે છે

અથવા જે એ જ જીવનની સાથે મરી સાધના પાળે કરી દેવ તો પોતાની અનુભવ-સમૃદ્ધિ પશુ વિચારના સરગોષ્ઠી ધરીત નિર્ગમ્યમ જેની શાંતિ પ્રાપ્ત કરી શકે છે

પણ જે સાધના દૂરી ન થઈ તો એક જીવનની આખી આત્મિક કમાઈ પૂર્ણ સાથે વળે, પોતાની જીવનને રિધાતાના હાથમાં મોખી દે છે અને કહે છે- 'યથામતિ, યથાશક્તિ અને યથાપરિચિત્તિ એક જીવનને પૂર્ણ કર્યું, હવે આગળની જે કંઈ મેરા મારા જાનમાં લમી દેવ એના માટે મને આના મને હું હદારગ્યા છોડીને પુરાણ સરકાર અને સકલ્પભાર ઉતારીને અસ્તિત્વ ન બનીને નવા પ્રયોગો માટે, નવા ઉત્સાહથી પ્રારભ કરવા માટે તૈયાર છું '

આરીરીતે અસખ્ય જીવોના જીવનક્રમને એક મનુષ્ય પછી બીજા જન્મની યથાનિયમ તૈયારી કરવાની હોય છે આ વિશ્વ આખું એક મેળો જાય છે એનો દરેક દોરો બીજા દોરારી સંભાળે છે દરેકના સદ્માર્તિસુદ્ધ સકલ્પ અને નાના મોના બધા કમેતો દિલ્લાગ લગાડીને એ જીવને નરી પરિચિતિમાં મોકલી દેતા અને એના માટે એક આખું વિશ્વ સર્જી એ તો એ પરમસમર્થ સનાન પરમાત્મા માટે શક્ય છે

અને આપણે એ પણ નોંધીએ છીએ કે આટલા મેળા વિસ્તારને સંભાળવાનું કામ બહારથી ન કરતા

પરમાત્માએ પોતે જ રિશ મનુષ્ય પસંદ કરેન કે જાના જે કંઈ પ્રેરણા થાય છે, જાના પૂજા કામ થાય છે એ મધુ જ નહારથી નહીં પણ અન્દરથી રિયાત મા આવે છે, અથવા સંકલન કરામા આવે છે, માન કરવામા આવે છે અને નદવી પચુ શકાય છે.

ભક્ત કહે છે કે પરમાત્મા વિધાનાના રૂપમા પોતાની સાર્વભૌમ સત્તા, કર્તુમ્ અકર્તુમ્ અને અથવા કર્તુમ્ પોતાની સત્તા, પોતાનો અધિકાર, કાયમ રાખના દરેક જીવને-કારણ કે એ પરમાત્માનો અંશ છે, થોડી રાત્રત્રતા દઈ દે છે અને આ રીતે આ લીના અખંડ ચાલતી રહે છે.

આમા નવા નવા મધનો પેદા થાય છે પુરાણ મધનો તૂળી જાન છે અથવા છૂલી જાન છે આ રામ ચાન । જ રહે છે, એમા બધન અને મોહ, રિશયોજના અનુસાર જ રહે છે આ માટે જ ભક્તોએ આ પરમાત્માની લીના કહી છે.

કોઈપણ નામકમા અથવા ઉપન્યાસમા જન્મ અને મૃત્યુ, સફળતા અને નિષ્ફળતા, લાભ અને હાનિ, કથાનાયક અને ખલ પુરુષ, નારટિક, ઉપન્યાસ, રિગ્ગમક અને ઉપસહાર બધા જ અરો એક સરખા જરૂરી અને એક સરખા મહત્વના હોય છે.

આ રહસ્ય જે જાગે છે એ જીવન અને મરણ બંનેને સામયોગની દૃષ્ટિએ જુએ છે કોઈના પ્રતિ એના મનમા ન તો આસક્તિ હોય છે અને ન જુલુપ્સા એનું મધુ નક્કે એ વિરાટ અનંત અને સનાતન નામકના રહસ્ય અને આનંદ પર જ કેન્દ્રિત થઈ જાય છે અસ્વસ્થ થયા માટે કોઈ કારણ નથી રહેતું, અથવા જે થોડા સમય માટે અસ્વસ્થ થાય પણ છે તો એ પચુ એ વિરાટ યોજનાનો એક હિસ્સો છે નામકનું દરેક પાત્ર પોતાના સંધર્મ અને સ્વકર્મથી બધોતું છે જ આ મધુ કરેના, પાત્રનું જીવન વ્યતીત કરતા દરેકને તટસ્થતાથી સમજીતું આકલન કરાનો અધિકાર છે એને લાગે તો એ અધિકારનો અમન કરી શકે છે 'સંકર્મ'થી તમન્યરૂપ' સંધર્મપાલનનો આનંદ તો લે જ છે સાથે સાથે તત્ત્વ ભાવથી ધર્મે-ક્ષેત્રે વિકસિત થનારા સનાતન નાટકને અલિપ્ત ભાવથી નિરીક્ષણ કરાનો

આનંદ પચુ એને પ્રાપ્ત થાય છે.

આટલા માટે જ જીવનમા ઉત્તરાર્ધનું વિશેષ મહત્વ છે જ્યારે આપણે જીવનમા પ્રવેશ કર્યો એ ક્ષેત્રે જીવનની આપણા પર તત્કાલના જેટલીયે જવાબદારી ન હોવી વધતી સાથે ધીમે ધીમે એ વધતી અર્ધ તટસ્થતા વધતી ગઈ પડેના કર્માનંદ રહતો હોય નિરીક્ષણાનંદ અને જ્ઞાનાનંદ જ્ઞાતિ થઈ રહ્યો છે પૂર્વાર્ધથી ઉત્તરાર્ધ રસમા જતીયે ઓધુ નથી ઉપયોગિતામા જરૂરીયે ઓધુ નથી.

માધીજી કરેના હતા કે જેની રીતે ખમ્બૂરના દક્ષ પર ખારેક પરિપક્વ સંધર્મ સુકાઈ જાય છે અને પોતાની ઝખખાને જરૂરે દુખ કે પરિવ્રમ દીધા વગર દૃષ્ટ દર્શને જુમળી અનમ્ત થઈ જાય છે તમ મનુષ્યે પોતાની પાછા કોઈ જગતમા ન હોવાના જગતમાથી વિદાય પેલી જોઈએ.

હું જ્યારથી સમજ્યો ત્યારે ત્યારથી મારા મનમા એક જ સંકલ્પ હતો, જીવનનો અનુભવ લેવાનો અને વધારાકિત સેવા કરવાનો આગમ જાગે એણે સ્પષ્ટ રીતે લીધું સંસારજામિનું ૧૯૧૬ સુધી એમ જ આ યુ હું જ્યારે ૩૦ વર્ષનો થયો ત્યારે આ સંસારજામિનું પૂર્તિ માટે મેં મારી મેરાઓ માધીજીના અરજોમા અપણું કરી.

પૂર્વ જન્મના જન્મ પૂરા ૩૩૩૩, પૂર્વજોનો બનોપૂરે નારમો, અને પોતાના શિષ્યિન જીવનની મહત્વના કારણે પડેલી આદતો-સૌ કંઈ સાથે લઈને સંસારજામિનના હેતુ અને આરોગ્યતિના હેતુ માટે પણ વધારાકિત સેવા અને અમેવા કરી. આ દરમિયાન હૃદય મનુષ્ય હતુ એટલે સૌરા અને અસેસા મને દ્વારા પોતાની સાધનાને પરિપુષ્ટ કરી આજ જેટલી પોતાની ઓજાખરાની શક્તિ છે એટલી સંધારવાની નથી એની વિરામતા મનમા જાગૃત રાખના કમચ નિવૃત્ત થતો જાઉં છું સાધનાએ પોતાની સામે કર્મચક્રિનનો આદર્શ રાખેનો છે અને જીવનસ કદરે કર્મનિરૂતિનો.

જાનેના સહયોગે સૌ જીવન પૃથુ કરવાનું છે અને નવજીવનના નિર્દેશની પ્રતિજ્ઞા કરવાની છે.

ધણા ખરા કવિઓના જીવનમાં એક સમય એવો હોય છે કે જ્યારે પ્રેરણાનો અખૂટ ધોધ અસ્ખલિત પ્રવાહે ધોધમાર કરતો વહેતો હોય છે અને જીવનના સામાન્ય પ્રસંગોને કલ્પનાના રંગે રંગી અપૂર્વ મીઠાશ ભરી કવિતા સાહિત્ય-પ્રેમી જનતા પાસે ધરી દે છે આધુન્યના અલ્પ સમયમાં કવિ કિટક અખૂટ કાવ્ય-ગાના વહાવી પોતાનું નામ અમર કવિઓની ઠરાવમા ઝૂકતો ગયો

નલત્રમાળા જેવી તેજસ્વી કઈક કાવ્યકલ્પિ કામ્બી અને સોનેટો વેરી હાઇ વર્ડ્સવર્થે કુસ્તરના કલાસોન્ડર્સે ને અવ્યતાના આપણને દર્શન કરાવ્યા અને ધોવન નીતરતાં 'સિસિડાઝ,' 'ક્રામેઝ,' 'લ, એલેથો' જેવા કાવ્યો મિન્ટનની ભજનસ્થમાન જીવાનીમાંથી જન્મ્યા અને 'શીડસ બીરાફઝ' કહે છે તેમ ટેનિસનની કલમમાંથી 'ગોટ્ટે' શ્રી આર્થર,' 'ધ લેડી ઓફ સેલેટ,' 'લેટસ ઇટર્સ' અને 'મેરિઆ' જેવા અમર કાવ્યો ફરીથી ન સર્જ્યા

ઈ. સ. ૧૮૧૧નું પ્રખાત એ ખાચરનના જીવનનો અદ્ભુત પ્રસંગ હતો. એ ૪ વર્ષમાં તેણે ઇંગ્લેન્ડનો સફાને માટે ત્યાગ કર્યો 'આઇલે હેરોલ્ડ' ના ત્રીજા સર્જમાં લખે છે

Once more upon the waters '
yet once more
And the waves bound beneath
me as a steed
That knows his rider
Welcome to their rear
Swift be their guidance,
Wheresoe'er they bad

અને એ સમુદ્ર તર ત્રણ વર્ષે તેને જોરડે-ડાઢી પ્રસેસ અને ત્યાથી જમણિજાત 'વોટર હુ' ના રથુદેશનમાં ધસડી મઈ કુદરતી પશુ જ કવિની

કલમમાંથી ધરી પડ્યું !

'ચોલી જી, ભરખીજી ધરેલા એક સામાજ્યની ભરમ ઉપર થઈને તારો માર્ગ છે.'

અંગ્રેજ સાહિત્યમાં નેપોલિયનના છેલ્લા જીવનસંધાનના સ્મરણચિન્ન રૂપે આ લીટી અતિ વિખ્યાત છે.

પરિભ્રમણ કરતા કવિએ 'શીન,' 'મેસલ,' 'બર્ન,' 'સોસેન' અને 'જિનેવા'ના દર્શન કર્યા અને સરોવર લેખનના પશ્ચિમ કાંઠે પોતાનું યાજ્ઞ રચાવ્યું. જીવનમાં પહેલીવાર એ યમનમાંથી કલ્પના દોડાવનાર કવિવર રોષીને ઝડી મળ્યો. અને યનેની માઠ મોત્રો થઈ

કેક રાત્રિઓના અખડ ઉજ્જમરા જીવન પ્રસંગો, કાવ્યો, સાહિત્ય અને કળા, સોન્ડર્સની રિવેચના કરવાયા થતા. એ વિચિત્ર અને અચળ ચિત્તવાળો છતાં અદર્શિય અને પ્રાધુવાન કવિ ઝડી ભારે ખીલતો અને જડ વાતાવરણમાં કેક-અદ્ભુત ચેતન અણુતો રોષીએ બાચરનને ઝડી વર્ડ્સવર્થની કાવ્ય-રતન કલ્પિકાઓની અદ્ભુતતા અને તેજસ્વિતાના ભય દર્શન કરાવ્યા અને આ અરસામાં લખાયેલા ખાચરનના કાવ્યોમાં વર્ડ્સવર્થની શૈલીના તાદરસ ચમકા. આપણને નજરે પડે છે. કેટલીકવાર આ બંને કવિઓ હોડી લઈ લેજન સરોવરના શાત નીરમાં કવિતાની ગર્ભિઓની જેમ હીચકતા દૂર સુધી ફરવા નીકળી પડતા અને કાંઈ પૂર્વની સ્મૃતિ સાચવીને માઠ માં જીભેલા ખડેશ મીટ ભરીને નીરખી આવતા અદ્ભુત આત્મસમર્પણ કરનાર વીર બોલિનવાર્દના પત્રિત સ્મરણને જાણી રાખનાર શિલોનના દુર્ગને જોઈને અને દેશમહિની સળગતી જ્વાળા જેવા બેનિવાઈની જીવન કથાના રોમાંચક પ્રસંગોએ એની લાગણીઓને જાગ્રત કરી દીધી.

સૌરાવરનાં નીર આલેખા લઇને દુર્ગની ગાઆરી દીવાસો ધોષ રહ્યા છે અને જીવકાળના હત્યાકાંડથી શાપિત બનેલા એ કાળા ભમ્બર પાણી નળે એ પાપોથી પીડાનાં હોય તેમ દૈવાક્રાંત રુદન કરી રહ્યાં હોય છે દુર્ગમાં અધારાં ભોળિરાઓની હારો ચાની ભય છે અને વૌં પહેલાં સુધારકો અને રાખ્યદ્રોહીઓને તેમાં પૂરવામાં આવતાં એ ભોળિરાઓની વચ્ચે એકહથ્થુ સત્તાધીરોના ઘેર ફૂલોની યાદી આપતુ અને હજારો સત્યવક્તા અને સ્વાતંત્ર્યવાદીઓનું સોહી ચૂસી રીડું થયેલું એક કાણુભીમ નજરે પડે છે એ અધારા ભોળિરામાં સાત આઠ થાંસલ એા હજી એ જન્મને તેમ ઊભા છે એ ધાલસ એમાં લેખડની કડીઓ-કે નેની સાથે કેડીઓને જ છુરેથી જકડવામાં આવતા તે જડી દેવપા આસરી છે

મેાિવાદના પગથી ઘસ ઇ ગયેલાં પરધરો મુસાફરોને હજી દેખડામાં આવે છે જ્યારે આ દુર્ગનાં દર્શન પામીને ભાવરન બહાર આવ્યો ત્યારે તેના મો પરની રેખાઓ લાલ બની ગઇ હતી એના અંતરમાં નળે છે એ અત્યાચારીઓએ ઘુમ રેલા અત્યાચારને જલાવી દે એવો અગ્નિ પ્રગટ થા હતા અને એની સપૂર્ણ આંખો આપણે નીચેના સોનેટમાં પામીએ છીએ

શિથિલ દુર્ગને

‘સદા મુક્ત અત કરજુના એ શાશ્વત પ્રાણુ !
દેરી સ્વતંત્રતે ! તુ તો કારાગારમાં જ અધિક એજ સ્વતંત્ર દીપ્ત છે કેમ કે ત્થા શાશ્વતેમને લીધે કેહ પડેલા હૃદયોમાં તું વાસ કરે છે અને જ્યારે તારા સુપુત્રો જ છુરોમાં જકડાઇને ઘેર અધારી ક્રોડ હીના બેજમાં ગૂંજળાતા રીનાય છે અને એમ મરજવા બની રહેલનો નિજય-જ્વળ ફરકાવે છે ત્યારે આત્મસત્ત રી જય યોધજી હશે દિશમાં ગાજી જાહે છે

‘શિથિલ તારુ જેલખાનું તો તીર્થધામ
અને તારી જમીન બલિદાનો વચકુડ છે
મેાિવાદના પગલાએ તારા એ જન્મચરનાં ભોવ તજિવાને દેશની જેમ ઘસી નાખ્યું છે આખાદ રહો

એ ચિદ કેમ કે જુદમકારની નેદાણી અને પર-
માત્માની સત્તા વચ્ચે એ જ એક કરમ સાફી રહે
મોગુદ છે’

એ જ મહિનામાં કવિની કવિતાએ માન્ય
મૂળ અને અને અત્યંત પ્રચુરપણે વહેવા માંડ્યું
માન આ સાનેટ જ નહિ પણ ‘રીડીકાનની વિલા-
પિષા’, ‘સ્વપ્ન’, ‘અર્ચિલની સમાધિ’

‘જીવન સરિતે સ્વારી મારી, કરી ટકુ ને
ફરી’

‘નેનદેડ’ નો કેટલોક ભાગ ‘પ્રેમિયાવસ’,
‘જોગેટાને’ અને ‘અધાર’નું હૃદયએક સ્વપ્ન-ચિત્ર
-આ ભાષાઉપરાત ચાઇલ્ડ હેરેફ્ડ’ના નીળ સર્ગનું
અતીવ મુદર અને માર્વતાનું લખાણ આ સમયે
લખાયેલું પણ જે કાવ્યથી પ્રભાતે જાણીતો થયો
એ ચિલ્ડના નામ ‘કદી’ આ પહેલા લખાણ મધેલું અને
બહુ જ ત્વરિત અંતિએ લખાયેલા ઉત્તમ માન્યો તે
નમૂનો છે

એક વખત વરસાદ અને તોફાન બે રાત
બે દિવસ સુધી અખડપણે ચાલ્યાં અને કવિને એક
હોટલનો આસરો લેવો પડ્યો કવિનું મન બહુ જ
જીર્ણિવિવસ અને આહોલનમય હતું ખાવા પીવા
ક સૂચ-એસવાની તમન્ના છોડી એક રાત અને એક
દિવસમાં ચારસો લીટીનું કરજુ-રસની સપૂર્ણતા
બતાવનારુ આ કાવ્ય સરખ્યુ

આ કાવ્યમાં પણ વર્ડઝરથ વાગ્યા પછી
થયેની અસર સ્પષ્ટ દેખાય છે ઉદાહરણ તરીકે
A Lovely bird with azure wings
And song that said a thousand things
And seemed to say all to me ?

કવિતાના કસેરનું આવુ સળગ અને એક
ધાર ચણતર ચણવામાં ભાવરન અનેડ હતો એનું
જીવન વિલાસી હતું અને માટે જ એની કલ્પનાનો
વેચ ન અટકતી શકાય એટલો ધોધમાર હતો, એ
પૃથ્વી પર અંતુ નથી ઊંતર્યો અને ઊંતર્યો છે
ત્યારે સોદર્, ભાવના અને જાનરમાન પ્રતિભાથી
આજ નાખતો એના વાચનારને બધા જ લાગ્યો હશે

ગાંધીજીએ પોતાની ભૂલને હિમાવશ જેવી દર્શાવીને આપણા જોડણીકાપર્થના આ નવા શબ્દને અમર બનાવી દીધા. તેમના બાદ મુધારાઓનું મૂળ તેમના આત્મિક મુધારામાં હતું.

બાદ તથા આંતરિક એકતા જ તેમના દર સત્યનું રૂપ હતું. ગાંધીજીના વ્યક્તિત્વનું નિર્માણ સત્યની નિહા દ્વારા જ થયું. આચારનો એક એક કણ ભેગો કરી તેમણે પોતાના જીવનને સુખ સુમેરુ ઘડ્યો. જે બોલવું તે કરવું અને જેટલું કરી શકવાની શક્તિ હોય તેટલું જ બોલવું—આ તેમના સત્યધરાસર જીવનનો નિયમ હતો. ને ક્યારે વિચાર અને આચારનો મેળ ન બેસે તો તેઓ તે ત્રુટિનો સહર્થ સ્વીકાર કરી લેતા. તેમના નૈતિક જીવનની સહજતા અને સમજ પ્રક્રિયા તે આ જ. આ પ્રક્રિયા કદાચ અટકી નથી. દક્ષિણ આફ્રિકામાં જ્યારે પોતાના આંતરીક કેન્દ્રનું નિર્માણ કરીને તેમણે આ પદ્ધતિ શરૂ કરી, ત્યારે તે તેના વધતા જતા વયમય બીજ સાથીદારોને પણ સંપ્રદાવતી ગઈ અને પોતાના વિકાસ માટે તો આજ શક્તિ સર્જનનું વજીવન કેન્દ્ર બની ગઈ જે વ્યક્તિ આ સત્યની દૃષ્ટિને અપનાવે છે તેના જીવનમાં બીજ-ઓથી છુપાવવો પડે એવી કોઈ બાબત રહેતી નથી. મહાન આત્માનો આ જ અર્થ થાય છે. સર્વ મહાન છે તેનું સંપૂર્ણ સ્વરૂપ વિશ્વ સમક્ષ ખુલ્યું છે. જે મનુષ્ય જેટલો સંમિત અથવા સંકુચિત હોય છે તે પોતાના કેન્દ્રમાં રહેલા વિશ્વાત્મક જીવનથી દૂર રહે છે. ગાંધીજીના જીવનમાં આ બાબત સ્પષ્ટ જણાતી હતી તેઓ બગવાનના પ્રસાદની જેમ પોતાના આચાર તથા વિચારના દરેક પ્રકાર લોકોને વહેંચી દેતા હતા તેમની પાસે સત્યાગ્રહ જેવું જાણે કશું હતું જ નહીં તેમનું ધાર્મિક જીવન સત્યનો વિકાસ પામતો પ્રયત્ન હતો. આખા રાષ્ટ્રને તેઓ તેનો ભાગ વેતણી દેતા. ગાંધીજીનું પોતાનું ચરિત્ર બીજાઓ માટે દર્પણ બની ગયું. દરેક વ્યક્તિ તે દર્પણમાં પોતાનું પ્રતિબિંબ જોઈ

પોતાની ત્રુટિઓ સુધારવાનો પ્રયત્ન કરતી. આ સ્થિતિને જ તેમના જીવનની સત્યાત્મક બાબત કહી શકાય તેઓ જેવા હતા તેવા જ પ્રગટ રૂપે દેખાતા હતા. લોકોમાં એવી મદદ હતી કે તેમનું જે પ્રગટ રૂપ છે તે જ તેમનું અદરનું રૂપ છે. આત્મશ્રદ્ધ એકતાનો પ્રભાવ લોકો ઉપર ઘણા મોટા પ્રમાણમાં પડ્યો. દરેક વ્યક્તિએ જાણે પોતાના વિચારોનું પ્રતિકેન્દ્ર ગાંધીજીના વ્યક્તિત્વમાં મેળવી લીધું અને આ વિચારગત એકતાની શક્તિએ તેમને તેમની સાથે જોડી દીધા. આથી રીતે લાખો વિચારશીલ મનુષ્યો દેશના દરેક ભાગોમાં ઉદ્ભવ્યા, એ જ ગાંધીજીની અહિંસક સેના હતી.

જ્યાં તેઓ પોતાના સત્ય અને અહિંસાના પ્રયત્નો બીજાઓને વહેંચતા હતા ત્યાં પોતાની ત્રુટિ-ઓને પણ સાર્વજનિક રીતે સ્વીકારવી તે તેમના વ્યવહારિક સત્યનું અર્થ હતું. નૈતિક જીવનનો એ નિયમ છે કે જૂલ તો દરેકના અતઃસત્યમાં થાય છે, પરંતુ જેનામાં નૈતિક શક્તિ છે તે જ તેને પ્રગટ કરી શકે છે. ભૂલને જે અવસ્થામાં જ ઓળખી લેવામાં આવે અને ઓળખીને તેને પ્રગટ કરવામાં આવે તો તે નિર્મૂળ બની જાય છે, પરંતુ જે આપણે પોતે તેને જોઈ શકીએ ત્યાં તો તે બીજાઓના દેખાડવા છતાં દેખાતી નથી જે વ્યક્તિમાં નૈતિક શક્તિનો વિકાસ થતો જાય છે અને જે વિચાર તથા કર્મની એકતામાં જ જીવનની સત્યાગ્રહનો અનુભવ કરે છે તે જ પોતાની ભૂલ ઓળખી શકે છે.

ગાંધીજીએ સ્વીકાર્યું કે તેમનાથી સમયે સમયે વિચાર અને કર્મની ભૂલો થઈ. તેમને જ્યારે પણ પોતાની ભૂલ જણાતી ત્યારે તે ભૂલ પોતાના સાથી-દારોને બતાવવી એને કર્તવ્ય માનતા હતા. આ કારણે તેમની નારે તરફ સુચાર્યનું એક પાતાસર બની ગયું એનું એક બીજું રૂપ પણ હતું, ભૂલને દૂર કરવાનો સમજ પ્રથમ તેમનું તપ પણ હતું. આનાથી તેઓ વધુ નિર્મળ બનતા અને ભવિષ્યના

બીજ પ્રયત્નો માટે વધુ બળવાન જણાતાં. સાથે સાથે તેમના સાથીદારોને પણ નવું જોમ મળતું.

શુ એમ કહી શકાય કે આજના નેતાઓ ભૂલો-થી પ છે ? શુ તેમનાથી અને તેમના સાથીઓથી હવે ભૂલો નથી થતી ? પરંતુ ઉલ્લા વૌચેક વર્ષની ભૂલોની આવી સાર્વજનિક સ્વીકૃતિ દેખાઈ-સભ્યવાઈ નથી તેનું પરિણામ એ આવ્યું કે નેતા અને જનતાની વચ્ચે એક ખાઈ પેદા થઈ, જનતાના ભાવો અને વિચારોના પ્રવાધાતોની નેતાઓ ઉપર કોઈ અસર થાય છે કે નહીં એ વિષે જનતાને શક છે આ એક મનોવૈજ્ઞાનિક સકટ છે આનાથી એને નુકસાન જ થયું છે જનતાને ધામ્ય કે અસહ્યતા ગામજનનાર કોઈ નથી, નેતાઓ માને છે કે અમે જામને માટે આટલી મહેનત કરીએ છીએ તેમનામાં કૃતજ્ઞતાના આવનો હોય થઈ ગયો છે અથવા તેઓ બીજાઓથી પ્રભાવિત થઈ બહેરી ગયા છે વગુન તેમનામાં રહેલી આ ભેદભાવની દષ્ટિ બનેને માટે અતિનકર છે જે જનતાના પ્રથમજ્ઞની જવાબદારી ઉપાડે છે તેમણે જ આ સુધારાનો પ્રારંભ કરવો જોઈએ.

સાર્વજનિક જીવનમાં શક્તિ પાછી લાવવાની આવશ્યકતા છે નેતા અને જનતામાં એકબીજા પ્રત્યેના વિશ્વાસની ખોવાઈ ગયેલી ભૂમિકાને પાછી મેળવવી છે બને આત્મસુધાતાઓથી જ આ માર્ગ પર આગળ વધી શકી. એકબીજાને દોષિત ઠાવવામાં કોઈનું હિત નથી તેથી બનેએ પોતાપોતાની અદર આત્મચુદ્ધિના કેન્દ્રનું નિર્માણ કરવું પડ્યું. આનો એ અર્થ છે કે પોતાની વાસ્તવિક સ્થિતિને ઓળખવી, તેની બરાબર તપાસ કરવી અને તેના તરફ નવા દષ્ટિબિંદુથી સજાગ

બનવું. આપણું વ્યાપક સંગઠન ઉપરથી નીચે સુધી ફાવેલું છે તેનો ઉપયોગ પણ એટલા માટે જ કરવો જોઈએ કે જેથી જનતાના મનોભાવો અને તેમની થનાયી આલોચનાને આપણે જાણી શકીએ અને તે અનુસાર સુધારાનું નવું સાધક કરી શકીએ કેટલીક જગ્યાએ મેલ જામી ગયો છે. તેને જો સાફ કરવામાં ન આવે તો તે વિષ બનીને સાર્વજનિક જીવનને છિન્નભિન્ન કરી નાખશે, આજે એમ થઈ પણ રહ્યું છે વિચાર અને કર્મની એકતાના સત્યથી વાણીમાં જે તેજ આવે છે, તેનું રચન, આજે દેખાય છે તેમ, જ્યારે નિદા અને ટીકા થઈ લે છે, ત્યારે મૃત્યુની છાયા બધાને આવરી લે છે અને જીવનમાં સંગઠિત કર્મનું ભજ વિખેરાઈ જાય છે. રાષ્ટ્રીય જીવનમાં જે ભૂલે ધર કરી લીધું છે તેને ઓળખવાને બીજે ઉપાય નથી અદર છુપા-ચેલી ભૂલને જ્યારે આપણે ઓળખી લઈએ છીએ ત્યારે તે વિશ્વજતા નથી રહેતી, પણ શક્તિનું તે શ્રોત બની જાય છે રોજ દૂર થયા પછી સરીર જોમ ડબકુ બની જાય છે તેમ મનનું પણ થાય છે પુરાણમાં જે કંથી તેનો વાળ આપણે આજે પણ ડહાંતી થકીએ :

યા દેવી સર્ગભૂતેષુ પ્રાન્તિરુપેણ સચિતા ।

નમસ્તસ્યૈ નમસ્તૈ નમસ્તૈ નમો નમ ॥

એટલે કે ભ્રાન્તિ અથવા ભૂલ જ્યાં સુધી છુપા થેલા રહે ત્યાં સુધી તે આસુદી અથવા તામસી છે, પરંતુ જ્યારે આપણે તેને ઓળખી લઈએ છીએ ત્યારે તેની સાથે બળવાનની દિવ્ય શક્તિ જોડાઈ જાય છે, અને તે આપણને મદદ કરે છે દરેક ભ્રાન્તિ અથવા ભૂલ ભવિષ્યના સુધારા માટે સીધી જોવા છે, એના આધારે આપણે જરૂર બે પતોથી થકીએ

*

રડાનું દેવ ત્યારે ખજ જે આપણે રડી ન શકીએ તો એને રાગનો અહંકાર મળ્યો.

*

જે પોતાનાં વખાણુ કરે તેને બીજા વખાણુનારા મળતા નથી

પૃષ્ઠ ૪૧૧ થી ચાલુ]

સાથે જોમને કાંઈ લાગતું વળતુ નથી એવા ટોળાઓ સાથે પનારો પાડવો પડે છે. આ અતોખા સ્તુપની રચના આ દેશમાં થઈ અને તેને વિશ્વશાંતિનું ગિરુદ આપ્યું તેથી વાતનો અત આપનો નથી સવાલ એ છે કે વિશ્વશાંતિની અદાલતે જમાવી, તે પ્રત્યા-લિકાને દીપકની જેમ જલતી રાખનાર આપણે શાઇ છીએ ખરું?

નવેમ્બર માસની ટિકિટો

પ્રસંગે અને બ્રિટિશરોએ અનુરૂપ ટિકિટો બહાર પાડવામાં ભારતીય તાર અને ટપાલ ખાતાને નવેમ્બર માસમાં સારી કામગીરી રહી, અને કુલ પાંચ ટિકિટો બહાર પાડી ૧૯-૧૧-૬૯ (ચન્દ્ર-વિગ્રહ); ૨૩-૧૧-૬૯ (શુરુ નાનક દેવ), ૨૪-૧૧-૬૯ (આતરરાષ્ટ્રીય પ્રકૃતિ સરસથ), એ ૨૫-૧૨-૬૯ (સાધુ વાસવાયી) આ બધી ટિકિટો અન્દર ઉપર માનવીએ પ્રથમ કદમ માડવા તેની ૧ ડીસેમ્બર ૧૯-૧૧-૬૯ની ટિકિટ ચિત્રમાં આપેલી વિષયોની દૃષ્ટિએ સુદર છે પરંતુ એક જ કદરમાં હોવાથી આકર્ષણ જમાવતી નથી. આ પાંચે ટિકિટોમાં સૌથી સુદર, અણધારી રીતે, ૨૪-૧૧-૬૯ની 'આતરરાષ્ટ્રીય સંઘ પ્રકૃતિ અને પ્રાકૃતિક સાધન સરસથ' જેવું લાલુચવ્ય નામ ધરાવતી, લીલા રંગની પાર્શ્વભૂમિ સેપિયા કદરમાં વાઘનું ગદો દેખાડતી ટિકિટ બની છે આઝાદી સંચારકમાં, બે હાથ વચ્ચે રહેલા પૃથ્વીના ગોળામાં, ડૉનખિંદુએ આ ગર્વિલા પ્રાણીનું મહોર જેનારની નજર પકડી રાખે છે અન્ય ત્રણે ટિકિટો સામાન્ય છે પણ તેમની સાથેના ફર્સ્ટ ડે કવરમાં ઠંકરબાપાના કદરમાં જે ગોળાકાર રંગીન મુદ્રા મૂકી છે તે કલાકાર દૃષ્ટિનું પરિણામ લાગે છે તેવી જ રીતે ચન્દ્રવિગ્રહના ફર્સ્ટ ડે કવરમાં એક ગોળાકારમાં અવકાશયાત્રીના બે કદમ ચૂરી પેડુ પ્રખ્યાત વાક્ય ટાકયુ છે તે અર્થવાહી બની રહે છે. નવેમ્બર માસમાં ભરતી આવી ગઈ એટલે હવે ડિસેમ્બર માસમાં કદાચ જોડ રહેશે તેમ લાગે છે હીમ-૧૨૩ મકાઈ

ગયે વખતે હિમાચલના સ્ફરજનની વાત

થઈ હતી. તેથી જ રસપૂર્ણ બાબત ત્યાં ગિગાડાતી હાલથી મકાઈની છે, અને હિમાચલના મકાઈ પ્રદેશમાં તેને અપૂર્વ સફળતા મળી છે ૧૯૬૯ ખરીફ મોઠમમાં ૨૨ હજાર એકરના તેનું વાવેતર કરવામાં આવ્યું હતું અને એકરદીઠ ૪૫ થી ૫૦ મથુ વધુ પાક ગિતરોઈ હતો, અને ૩૩૬૧૧ ૧૫૦૦૦ કુટુંબોને તેમની આવકમાં એક કરોડ રૂપિયાનો વધારો થશે સૌ પ્રથમ ૧૯૬૮માં સો ચામડાઓમાં એકએક એકગના ખેતરમાં આ પ્રયોગ હાથ ધરાવવામાં આવેલ અહીં ગિયારણ અને ખાતરની સરસત ઉપરાંત જર્મન નિષ્ણાતોની મદદનો લાભ પણ મળ્યો હતો. જ્યાં એકર દીઠ ૪૫ મથુ ફાલ ગિતરોઈ ત્યાં ૧૦૦ મથુનો નિકમ તોડાવા લાગ્યો. આનાથી ખેડૂતોમાં અનેરો ઉત્સાહ વ્યાપી ગયો, અને ૩૩ હજાર એકરમાં આ નવી ભતતું ગિયારણ રોપી દીધું આવતી મોસમમાં એક લાખ એકરમાં હીમ-૧૨૩ પ્રકારની મકાઈ વાવવાની મહત્વનાકાંક્ષી ચેતના છે, અને તેથી દોઢ લાખ ૮૦૦ ધુ શુદ્ધર પેદા થતા રાત્રની ખપ ધોળાઈ જશે, અને પાંચ કરોડ રૂપિયાની આવક થશે. ધણીદાર એક જ લક્ષ્યાક પછાત પુરુષાર્થ કુન્નિત કરવાથી આશ્ચર્યકારક પરિણામે મેળવી શકાય છે ધણ અને ચોખાની ખાતરમાં શુભરત સદાય ઓશિયળું રહ્યું છે તેણે આ દાખલો નજર સમક્ષ રાખી, ધણી બાબતમાં તો ખાસ તાત્કાલિક ધોધ નાખવી જોઈએ.

આગામી સાહિત્ય અધિવેશન

જૂનારહેને અગિયે આ માસાન્તે જરાનાર સાહિત્ય પરિષદના અધિવેશન પાસેથી ધણી આઠા ફાળો રહે છે સામાન્ય રીતે ઔપચારિક રીતે ભારતના આવા અધિવેશનો ઝાઝું સિદ્ધ કરી શકતા નથી અને મનમતાતરો અને શાન્દિક અથડામણોના શ્રેજ બની રહે છે સાહિત્યના લલિતક્ષેત્રના ખેડાણુને થેડા વિરામ આપી ઈત્તદિશાઓમાં અને અન્ય લખો સાહિત્યની સમીક્ષા જરૂરી બની છે ૧૯૨૧ની દરેક ભાષાના સાહિત્યના તેમજ લાખના પોતાના અભ્યાસ ગણે દાદરકુતબી મોટી કોલેજ સુધી, અને અનુસ્તાનક કર્ણાજે ગ્રેટસાહન આવવા તેમજ

સાહિત્ય અને સર્જકોને દેશદેશ ॥ સર્જકોની કૃતિઓ અને ખૂબીઓ જુદા કરવાનો અવકાશ આપવો જરૂરી છે ગુજરાતી સાહિત્યના કુવાના મઠાણે ઊભા, કેસે ઉલેચાતા પાણી પીને સતોષ માણવો એક વાત છે અને થેડે દૂર સરોવર અને સમુદ્રના આકાશ જળ-રાશિની અનુભૂતિ કરવી એ પણ એક હકીકત બને છે. જ્યતના પ્રવાહોથી વિમુખ રહેવાની બેવડી જાણે ચાલી શકે તેમ નથી, કેમકે દેશના અને જગતના સીમાડા આને એક બની રહ્યા છે. નવા મુલ્યોની અણધારી બેચક ઇષ્ટ છે પણ તેથી જૂનાં મુલ્યો નષ્ટ બનતા નથી. પરિપક્વ એક એવી ઉચા ઊભી કરવી જરૂરી છે જેથી સર્જકોને થોડો સમય અજાણ સમાધિમાં લીન થવાની સ્ફૂરણા જાગે અને આવી સમાધિમાંથી જ્યારે તે બહાર આવે ત્યારે તેની દૃષ્ટિનો વ્યાપ ધ્રુવિ કેડા અને ચોદ્ધિના આરેરા સીમાડાઓને સમાવિષ્ટ કરે. બને તત્ત્વક્રીમા છાત્રિમા મારનારને બિજગતા ઉદ્ધિત્તુ ઈર્શન થતા, તેના અસ્માન ઊતરી જાય છે વિશ્વસાહિત્યનો તુલનાત્મક અભ્યાસ ગ્રંથની પેઢી માટે જરૂરી છે-જે કે એવી જ જરૂર વિશ્વવ્યાપકની પણ છે પણ અને તેહ મેસાસક નથી કેનું મુલકકથા, નવસિકા અને કવિતાના વિપુલ ક્ષેત્ર આપણે ત્યાં ઊતરે છે કેમકે હો ડાહ્યામાને છે અને પકાસકો મનાવે છે કે આ બધુ સોદમનું સોનું છે. પરંતુ સમરના પ્રવાહમાં

અને મહાકાલની ગતિ પાસે, આમાંનું કેટલું આવતી કાલે સજીવ રહેશે તેનો નિશ્ચયન સર્જકે અપમેજે વિચાર કરવાનો રહે છે. જ્યારે પણ કલમ માલે ત્યારે લખનારે પોતાની જાતને પૂછવા જેવો પ્રશ્ન તો આ છે: “આમા જગતને કાંઈ નવું-આપવા જેવું હું આપુ છું?” તેનો જવાબ ચિરંતન સાહિત્યની ભૂમિકા તરફ બેચક ગુમીજનને દોરી જશે.

અક્તકવિ નારસેંવાની ભૂમિમા ગાંધી શન-મ્દી વર્ષમાં ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનું ૫૫મું અનિવેશન મળે છે તે યોજાનુયોગ છે કવિ મુન્દરૂ નામ વરાયેલા પ્રમુખ છે અને જે આધ્યાત્મિક ભૂમિકાએ તેઓ પહોંચ્યા છે તેમા રુદ્રાકાંઠને સહજાગી બનાવવા તેઓ અચૂક પ્રેરણા આપશે. જૂનારંદનું પોતાનું સાહિત્યિક વર્તુળ, બેચકતકામની પીઠિકા ઉપર ઊંચુ છે. અહીંની સાહિત્યિક સંસ્થાઓ “નરસિંહ સંકિત સમા” તથા “નિલન” બંનેએ આજસુધી વિસિષ્ટ સાહિત્ય સેવા બજાવી છે અને પ્રજાને સાહિત્યોન્મુખ રાખવામા આગવો ફાળો આપ્યો છે આચાર્યશ્રી કવિ-લેખકોને આ સંસ્થાઓએ એકતીતણે બાધ્યા છે તેનો ઘરા તેમ સોાશાવી સન્નિષ્ઠ કાર્યકરોને ફાગે જાય છે જેઓ આને સાહિત્ય પરિષદને પોતાને આગળે નોતરી, વજમાન બની સાર્થકતા અનુભવે છે

*

આપને કોઈને પ્રમ પૂરીએ અને સામે વ્યક્તિ એનો ઉત્તર ન આપી શકે તો આપણે પ્રવૃત્તિ કૂવાઈ જઈએ પછી આ સારી રીત નથી-સાચી પણ નથી આપણા પ્રશ્નોનો ઉત્તર સામી વ્યક્તિ આપણને આપી શકે તે માટે આપણે તેને મદદ કરવી બેઠીએ

*

કોઈ માણસ એમ કહે છે કે ‘મને ખાતી છે, ઝીના બોળામા મારુ માથુ સનામન છે.’ આ આધારી પ્રશ્ન છે. બોળામા કોઈનું માથુ સનામન હોનું જ નથી કારણ કે એ માથુ ‘કોઈનું’ દોષ છે

દ્વાર પાસે માઠી નૈયાર જાણી છે, જયોરનો સમય છે. યરદનો તાપ ધીરે ધીરે પ્રખર બન્યો છે.

મખાલના વાધુમાં જનચલ્ય પદ્ધતિપથે ધૂળ જોડે છે. સિનગ્ય અથત્યની છાયામાં કલાન્ત વૃદ્ધા લિખારણ્ય હૃદય વચ્ચે પાથરીને જાંઘી મૂઠે છે. ચારે દિશાઓ સ્તબ્ધ છે. એક મારા ઘરમાં વિશ્રામની નિદ્રા નથી.

આશ્વિન વીતી ગયાં. પૂનની રજાઓ પૂરી થતાં હવે ફરીથી એ જ દુર દેશમાં નોકરીના સ્થાને જવાનું છે. નોકરો દોડાદોડ કરીને સીમવસ્તુઓ ખાધી રહ્યા છે. ઘરમાં તેનો કાલાહલ ગાળે છે. ગૃહિણીની આંખમાં આંસુ છલછલ થાય છે. વક્ષ પર જાણે કે પાંચાણનો બાર રાખીને એ ફરે છે. પક્ષવાર રડી લેવા પશુ તેને સમય મળતો નથી. વિદાયના આયોજનમાં એ વ્યસ્ત યત્ન કરે છે. સામાન બસે વધે, બધું બરાબર થવું જોઈએ.

મેં કહ્યું, 'આ શી ધમાલ ! આટલા દાગીના, આટલા ડબ્બા ! બોટલ, બિસ્તર, પેટીઓ, રજવાડાના જેવો સામાન હું સાથે કેમ ફેરવીશ ? થોડો સામાન લઈ જઈ, બાકીનો બધો રાખી જાઉં !'

પશુ મારી વાત કોઈ સમિજતું નથી: 'દેવ કરે તે કોઈ સીમની એકાએક જરૂર પડે, તો પછી પરદેશમાં કાણ લાવી આપે ? મગ, જારી જાતનઃ ચારલ, સોપારી, પાન-રણીમાં જોળની બરફી રાખી છે. આ પાકું નાતિયેર, આ બે વાસણમાં રાઈ અને સરસવનું તેલ. આમાં કેરીનું અચાણું, આ ખસેર-ફૂલ ને પેલી પેટામાં ઓપનની શીશીઓ. ડગરામાં મીઠાઈ છે, ખાત્રો-ખરાખર. જોજો; વળી ભૂલી ન જતો' દલીલ કરવાનો કંઈ અર્થ ન હતો. સામાનનો ડગલો પર્વત જેવો યથા.

વડિયાળમાં જોઈ પ્રિયાના મુખ-સામે નજર કરી મેં ધીમેથી કહ્યું, 'જઈ' છું. ત્યારે' નવ

ચિરે સાઈનો છોડા દાંડી તેણે મુખ ફેરવી લીધું. અમંજલ અશુભલ દેખાતા ન હોયું.

બહારના દરવાજા પાસે મારી ચાર વરસની કન્યા સનમન બેઠી હતી. બીજા દિવસે તો અત્યારે તેણે રનાન કરી લીધું હોય. થોડું જામે ત્યાં તેની આંખો નિદ્રાથી ઘેરાવા લાગે. આજે તેની માતાએ તેની કરી સંભાળ નથી લીધી. હજી રનાન નથી કર્યું. જોખન નથી કર્યું. છાયાની જેમ તે મારી પાછળ પાછળ ફર્યા કરી છે. મૂંઝી મૂંઝી વિદાયનું આયોજન તે જોવા કરે છે, ચાકી એટલે કાણ જાણે આ ખ્યાલથી બહારના દાર પાસે ચુપચાપ બેઠી છે. મેં કહ્યું, 'બેટા ! જઈ' છું.' ત્યારે ઉદાસ નયને, સ્થાન મુખે તે બોલી, 'તમને હું નહિ જવા દઉં.' જ્યાં બેઠી હતી ત્યાં જ તે બેઠી હતી. ન મારો હાથ પકડ્યો. ન રસ્તો રોક્યો. માત્ર પોતાના હૃદયના સ્નેહના અધિકારથી તે બોલી, 'તમને હું નહિ જવા દઉં' પણ સમય થઈ ગયો. મને જવા તો દેવો જ પડ્યો.

હે મારી મુગ્ધ કન્યા ! કઈ રીતે કઈ શક્તિ પામીને તેં આ હિંમતભરી વાત કરી કે 'હું તમને જવા નહિ દઉં' હે મર્ચિંજી ! ચરાચરમાં બે નાનકડા હાથથી કોને તું ધેર રોકી રાખીશ ? ગૃહદ્વારપ્રતિ બેસી આત્મસુદ્ધ દેહે નાનકડા હૈયામાં આટલો સ્નેહ ભરીને તું કોની સાથે સંભામ કરીશ ? આજગતમાં ભવ અને લલ્લમ સહિત વ્યથિત હૃદયે મર્મની પ્રાર્થના કરવી હોય તો એટલું કહેવાય કે 'જવા દેવાની મારી ઇચ્છા નથી.' પણ, 'જવા નહિ દઉં' એમ તે 'શી રીતે બોલાય ? તારાં બાલક મુખે સ્નેહની પ્રજલ ગર્વવાણી સકોતુકે ડસી સંસાર તો મને એવી આવશે. તું માત્ર પરાજન નેત્રોમાં અશ્રૂ ભરી દાર પાસે. જમીની જેવી બેગી રહી. આંખના આંસુ લૂછીને હું ચાલી નીકળ્યો.

રસ્તે જોઈ' છું તો બંને બાજુ ધાન્યનાં

ખેતરો ઘસારાને નખોને ઘસડેના તડકા ઝીલી રહ્યાં છે સડકને કાંડે તરુશોથી પોતાની ઢાળા સામે જોતી ઉદાસ બેભી છે, ઘસડી સખર ગંગા ત્વરિત ત્રિતીયા વલી રહી છે શુભ્ર મેઘખડે નીલ મગનમાં માનુદુખ-પરિતૃપ્ત, સુખનિદ્રાસ્ત, સંયોગન સુકુમાર ગોવત્સની જેમ દિવાલઈ રહ્યા છે બપોરના તાપમાં અનાનૂત પુરુષાન્તર કલાન્ન દિત્તવિસ્તૃત જોવી ધરણીને જોઇને મે નિશ્વાસ નાખ્યો.

આ સમસ્ત આકાશ, સમસ્ત પૃથ્વી ક્યા હુ ખર્ખા મગ્ન ખાસે છે? જેમ જેમ આમગ ચાલુ છું તેમ તેમ એકમાત્ર અર્માતિક સન્દ સબળુ છું 'હું તમને નહિ જવા દઉં'

ધરતીના આ ઉદાધી નીલાબ્જના સર્વપ્રાંતીતરે ચિરકલ અનાદ્યત રવ પ્રાનિત થાય છે, 'જવા નહિ દઉં, જવા નહિ દઉં' સહુ કહે છે 'જવા નહિ દઉં' અતિ દુઃખ વચ્ચેને પણ માતા વસુમતી વક્ષ સાથે પ્રાણુ પલ્લે બાધી રાખવા આહે છે ને કહે છે, 'જવા નહિ દઉં' આયુક્ષીજી દીપ તેની શિખાને તે અપકારને શાસ થવા જાય તે પહેલાં શતવાર પાછી ખેંચે છે ને કહે છે, 'નહિ જવા દઉં.' આ અનંત ચરાચરમાં સ્વર્ગમૃત્યુસૌહ્યવાપી ગભીર કંદન સબળાય છે, 'નહિ જવા દઉં' હાય તો પણ જવા તો દેવા જ પડે છે જનારા આસ્વા જાય છે અનાદિકાલથી એમ માલે છે પ્રલયસમુદ્રવાડી મૃગનના જોતમાં વ્યથા બાહુ પ્રસારીને જલતી આખેએ ના ના, નહિ જવા દઉં, 'કહેતા તીવ્ર વેગથી, વિશ્વતટને આર્ત' કહરવથી હરીને સહુ આદના જાય, છે સામેના ગોળને પાછળની હકર કહે છે, 'ના ના, નહિ જવા દઉં' કોઈ સાંજળવું નથી, કોઈ પ્યાન આપવું નથી

મારે દિશાએથી એ અવિશ્રામ વિશ્વમર્મબેદી કડુજી કંદન, શિશુના જેવી વિશ્વની અખોષ વાણી મારી કન્યાના કંઈસરમાં-મારા કાનમાં ગૂંજે છે ચિરકાલ જેને એ પામવા ઝંખે છે તેને એ ખોષ ખેસે છે તો પણ મુઠી સિમિલ થતી નથી તો પણ મારી કન્યાની જેમ અચરિત અશુભ્ય પ્રેમના મર્દથી કહે છે, 'નહિ જવા દઉં' ગગન સુખે અશુભરી

અખિ, પલે પલે તેનો મર્વ તૂટે છે, પણ જતાંય પ્રેમ કયાથી પાસાન માનતો નથી વિદોહ! કારત્યો રુદ્ર કંઠે બેસે છે, 'જવા નહિ દઉં.' નેટલી વાર પરાજય પામે તેટલી વાર કહે 'જેને હું ચાહું છું તે શુ મારાથી દૂર જઈ શકવાના છે? આ વિશ્વમાં મારી આકાંક્ષા જેવું આકુલ, એટલું સર્વવ્યાપી, એટલું પ્રબલ બીજુ શું છે?' એટલે મર્વ સાથે એ કહે છે, 'નહિ જવા દઉં,' અને જુએ છે તો તેના આદરનું ધન એક નિશ્વાસમાં શુભ્ર વૃચ્છ ધૂળની પેટે બેડી જાય છે નયનોમાં અશુભલ હસકાય છે ઠતમર્વ નતશિર જિનમુક્ત તરુની પેટે પૃથ્વી પર પડે છે, ત્યારે પ્રેમ કહે છે, 'વિષાતાનું સ્તવ નહિ લોપાય મને એની પાસેથી વિમિના ઉન્નતાનર સાથે ચિરઅધિકાર મજલ છે એવે તો સર્વશક્તિમાન મૃત્યુની સામે પણ જાતી કાઢીને સુકુમાર ક્ષીજી તનુવંતા પ્રીતિ કહે છે, મૃત્યુ, વૃં નથી.' કેવી મર્વની વાત! મૃત્યુ બેઠું બેઠું ઠસે છે

વિષવજી નયનોના અશુભાપ્પસમ વ્યાકુલ આસકાથી ચિરક પમાન એ મરણપીડિત ચિરજીવ પ્રેમ આ અનંત સકારને આજીવ કરે છે આશાહીન નાન્ત આશા આ વિશ્વવ્યાપી વિષાદને આરે છે, આને એમ લાગે છે જલ્લે બે અખોષ બાહુ વિશ્વ બંધનમાં નિપિલ ચરાચારને ઘેરી સ્તબ્ધ સહાતર પકડીને બેઠા છે ચચલ સોતના પ્રવાહ પર એક અચચલ હાથ પડી ■ અશુભદિખ્યાં ક્યા મેઘની આ માવા છે? એટલે તો તરુના મર્મરમાં એ જ વ્યાકુલતા સબળાય છે અલસ ઉદાસીને મધ્યાનનને તથ વામુ શુક્ર પલ્લે સાથે મિથરા રમત કરી રહ્યો છે અશ્વત્થની હાવાને દીર્ઘ કરીને સમય ધીરે ધીરે આલ્સો જાય છે વિશ્વના પ્રાંજયુને વેદનાના સૂરોથી હરતી અનંતની જસી વાગી રહી છે

આ અશુભલ જલ્લે કે છુટા પેરે અદનવીના તટે દરબાપી ઘરવજેરે દેહ પર એક દેહપીત કિરપર અચલ વસન વક્ષ પર વીટી ઉદાસીન બેળી છે તેનાં ચિર નયનયુગલ નીલાનર પર જડાઈ રહ્યા ■ મુખમાં વાળી નથી ત્યાં મુકદાર પાસે સ્તબ્ધ મર્મોહિત જોવી મારી ચાર વર્ષની કન્યાના જેવું વસુધરાનું આ મ્હાન મુખ હું જોઈ રહું છું

‘ધૂમકેતુની શ્રેષ્ઠ વાર્તાઓ’

પ્રક શક ગૂર્જર ગ્રંથરત્ન કાષ્ઠાલય, અમદાવાદ.

પૃષ્ઠ ૨૫૨ કિમત રૂ. ૩-૬૦

સૌરાષ્ટ્ર યુનિ તરફથી કાલેજના આર્ટ્સ, સાયન્સ અને કોમર્સના પ્રથમ વર્ષ—પ્રિ. યુનિ-વર્સિટી માટે પાઠ્યપુસ્તક તરીકે મજૂર થયેલ આ વાર્તાક્રમમાં ગુજરાતના શ્રેષ્ઠ નવલિકાકારની ૨૨ નવલિકાઓ આપવામાં આવી છે. કોષ્ટકથી સ્પષ્ટ છે કે માટે શ્રી ધૂમકેતુની વાર્તાઓમાંથી પસંદગી કરવાનું કામ ઠીકઠીક મુશ્કેલ બની રહે છે તો પણ અહીં રજૂ થયેલી વાર્તાઓ ગુજરાતના લાડીલા વાર્તા નવેશને ન્યાય આપી રહે છે.

‘પોસ્ટ ઓફિસ’ વિના શ્રી ધૂમકેતુને વાર્તાક્રમ ક્રમ અધૂરો લાગતો હશે? આ વાર્તાનું અખિલ દુન્યવી વાર્તાવરણ એક કારણ હોઈ શકે. અહીં ડોસાની ‘યુનિવર્સલ અપીલ’ વાચકના હૃદય તરફને એવી રીતે હચમચાવી મૂકે છે કે તેની બધી જ અનુકંપા ડોસા તરફ વહેવા લાગે છે. આ કક્ષાના મૂકી શકાય એવી ચિરંતન અમરત્વને વરેલી ખીજ પાંચ નવલિકાઓ ‘જીવનનું પ્રજ્ઞાત’, ‘વિનિ પાન’ ‘રજપૂતાણી’, ‘આત્માના અસ્તિ’, તથા ‘પૃથ્વી અને સ્વર્ગ’ વિષયની દૃષ્ટિએ સૌથી અને નિરૂપણની દૃષ્ટિએ સમગ્રના સિરમોર સમી બની રહે છે મહાભારતના પાત્રોની કક્ષાના મૂકી શકાય તેવી ત્યાગભાવના હીરાધર સિંહપી, વૈરાળી અને આરણ્યક તથા સુકેશી જીવનની સર્વોત્તમ પણે દર્શાવી શકે છે મહાભારતના યુદ્ધ પછી યુધિષ્ઠિર હિમાલયમાં ચાલ્યા બંધ છે તેમ આ પાત્રો જીવનની શ્રેષ્ઠપણે આત્મ બલિદાન કરી શકે છે ‘જીવનનું પ્રજ્ઞાત’ યજ્ઞાતમાં Noah’s ARCનું વર્ણન આપે છે પણ શ્રી ધૂમકેતુએ પ્રુખીયા દેશ અને કાલથી પર એવા પ્રેમની માણી પર એનું આયોજન કર્યું છે, અને નાવિક નાવકને તારે છે

આનાં જૂજવા રૂપ અને એની પડછે આપોઆપ ઊભી થતી જીવનમર્મલ્યની સૃષ્ટિ મોટા ભાગની વાર્તાઓને નૈતિક પટ આપી રહે છે. ‘લખમી’ મા નાવિકા હવાત નથી જતા જીવનની જે સુગંધ પૂળના હૃદયમાં ભરી હોય છે તે એટલી કારગત છે કે સામગ્રી સાથે ઘર માડવા ખરીદવા બેસીયા અને સાડલા પાછા લખમીના જ થઈ રહે છે અને ચાંદની રાતે સાગરમતીની રૈતીમાં સાસુરો જમાઈની વાતમાં નિર્મલ પ્રતીકરૂપે દૃષ્ટિગોચર થઈ રહે છે ‘પ્રેમાવતી’ ની નાવિકા સામાજિક કળેશની ધરાકાષ્ટિ નિર્દેશી બધ છે ‘તિકમભારથી’એ સમાજમાં દેરદેર ભેગા થયે છે અને ઓઝોના આપવાતનું મનોવૈજ્ઞાનિક કારણ વાર્તાની પાર્શ્વભૂમાં ઝળકી રહે છે ‘હૃદય પલકો’ ની નાવિક કતીને શ્રી ધૂમકેતુ તેમના હિમા લખના પ્રવાસચાથી ઉપાડી લાવ્યા છે સમાજના-દરેક સમાજમાં સ્ત્રીનો એક આવે વર્ગ હોય છે જે વિલાસ અને મેલરોજાબના ફરેખી ખ્યાલમાં જીવનનું સત્વ હજીવા દે છે કુતીના પુત્ર દોલતને માની પોજ માટે મૂકી, અને ચાના પરમ પવિત્ર સ્વરૂપને નિહાળતો રજૂ કરી શ્રી ધૂમકેતુએ તેમના શિલ્પના ટાક છાથી કુતીને બચાવી લીધી છે ‘સત્યનું દર્શન’ અને ‘રતનો ઢેલી’ મા નાવક નાવિકાને ત્રિરોધાલ સી પરિસ્થિતિમાં મૂક્યા છે ધના ભગતને ઊડી અમકુડી નાસી જાય છે અને પછની અવરથામાં તેની ખમર લેવા આવી પહેચે છે રતનો ઢેલી પોતે મુઠરી તરફ સકાતીલ નમે છે અને પોતાના જીવતરનું ખડેર બનાવે છે, સમાજના નીચલા સ્તરના આ પાત્રો પણ નીતિમત્તાનું જે ધોરણ સાચવી રહે છે-દડ અને કિમડિમ ગાયા વિના-તે જેટલું સહજ લાગે છે તેટલું જ આકર્ષક પણ છે ‘એની સમજણ’ નો અંધ ગવૈયો પણ આતુ જ ઉમદાપાત્ર છે, જે ધનિકના બચામાં પોતાની ગરીબાઈથી વધુ દીપી જોરે છે, અને પોતાની કલાનો કસબ પારખનાર જમીનદાર

મૃત્યુ પામ્યો હોય છે તો પણ તેને અર્ધ આપવાનું ચૂકતો નથી.

‘ગોપાલ’ વાંચીને ‘ગોવિંદનું જેતર’ વાદ આવી જાય છે. હાલ રજારીનો પશુપ્રેમ દુષ્કાળના વર્ષમાં જે કડુબતા ફેલાવે છે ત્યારે ચાહેતો મધ પીરસતો, અરજ્યમંથરી અનેકો ‘અનુન’ આજના જમાનાનો વિરોધાભાસ પૂરો પાડે છે. ‘માતાની માતા’ અને ‘મીરાંણી’ સ્ત્રીનના જે સ્વરૂપની ઝાંખી કરાવે છે તે એટલું શીતલ અને આહવાદક છે કે જીવનની કડુબતા અને કડુતા વચ્ચે માનવની કડી, મીરાંણી અને કંકુડી માટે આવતીકાલના જીવનનો આધારસ્તંભ બની રહે છે, તો નમાર્પા - નગાર્પા બાળકોને જોઠેરતી શોભાને પણ લેખકે માતાની માતા તરીકે ચાતરીને બદ્ધમાન ક્યું છે. સામાજિક ઉપાલંબ તરીકે ‘જેનો જવામ નથી’ની નારંગીની આત્મવિશેષ બની કડુબતા તેની ચોતરફના સમાજની કંડી કુરતાને ઉપસાવવામાં વિશેષ કારણબૂત બને છે. ‘માર્ગ ધર’નાં પામોની ભૂતાવળ ધરની ચાર હીરાલો ભજવાતી માનવીની ભગાઇને વાચા આપવા ઉપરાંત મનુષ્યસ્વભાવનું, તેની વિશ્વવિકાસનું, તેની આકર્ષક અને ધૂનનું દિગ્દર્શન કરાવે છે શ્રી ધૂમકેતુની પછીની જૈતિહાસિક નવલકથાના બીજા ‘સ્વન’નાની દેવી’ અને આત્માના આસુ’માં જોઈ શકાય છે, અને હીરાદેવી તથા વૈદ્યાથી જાનવત્તમાન યુગનારી તરીકે ઝળઝળી રહે છે. વિનોદ અને હાળવી રોલીની તથા વાર્તાઓ ‘પાર્કર પેન’, ‘એક વિચિત્ર અનુભવ’ અને ‘એક ટૂંકી યુદ્ધારી’માં પ્રથમ બે માનવ પ્રજામીની દ્યોતક નવન હારવા-રૂપક પરિસ્થિતિનો સ્ફારો લે છે. ‘ટૂંકી યુદ્ધારી’નો કળો વાતેડિયો લાગે છે પણ વાર્તાના છેક વાર્તાના અતમાગર્ભ કાળી સાથેના તેના પ્રેમપ્રકરને ધર્મની બહેનમા રૂપાંતર કરી શ્રી ધૂમકેતુએ વ્યંજમાં

પણ ખૂબીથી કડુબાની ઝાંટ આપી કલાનું સર્જન ક્યું છે. આ વાર્તાકથા શ્રી ધૂમકેતુની વાર્તાકલાનો પ્રતીક બની રહે છે. તત્ત્વપદી રોલીએ ધમ્મી વાર્તાઓને પોત આપ્યું છે તો કાવ્યમય ગદ્યસાહીના સમર્થ પુરસ્કર્તા પણ બની રજા છે, અને તેમની સાહિત્ય-સજ્જતા વિવિધ ઉપરની પકડને સંપૂર્ણ અને પરિપક્વ બનાવે છે.

‘ગુજરાતની વન-વ જીવસૃષ્ટિ’

અનુ. કિરણદેવી પંડ્યા, ચોરીલા.

પ્રકાશક : શ્રી ચન્દ્રકાન્ત સુકલ, જૂનાગઢ પાનાં ૭૨ કિંમત રૂ. ૨.૫૦

શ્રી પ્રમુલ્લ પંડ્યાના અગ્રેજી પુસ્તક ‘ધી વન-વ લાઇફ ઓફ ગુજરાત’ને ગુજરાતી અનુવાદ કીમતી કિરણદેવી પંડ્યાએ સાળા ભવવાહી રીતે રજૂ કર્યો છે. પુસ્તકની જાણ જોઈ જાતના આદર્ પેપર ઉપર ચદ્દ હોવાથી વન-વ જીવ-વન-વન નાંચિયો જે આ પુસ્તકનું ખાસ અંગ છે, તે કદાચ બની શક્યા છે. ગુજરાતની વન-વસૃષ્ટિને પરિચય આપતી આ પુસ્તિકા અનેક દૃષ્ટિએ કિંમતી છે. એક તો આ રીતનો અજ્ઞાસ કરવાની નરી દિશા ચીંધાડે છે અને હવે આપણે ત્યાં પ્રદેશી યુનિવર્સિટીએ સ્વયંપદ હોવાથી આ બનાવો વધુ જોડા અને તત્ત્વપરથી અજ્ઞાસ હાથ ધરાવ તેની બુદ્ધિમા પૂરી પાડે છે. અજ્ઞાસકથમાં આમેજ કરી શકાય તેવા આ પુસ્તિકાનું પ્રકાશન વિવિધની દૃષ્ટિએ મહત્ત્વનું છે અને તેની કિંમત પણ વ્યાજબી રાખવામાં આવી છે. ધરનાં પ્રાણીઓને આપણે બોળખતા હોતા નથી. એક એક, સી. સુમિત્રો અજ્ઞાસ કરતા વિવાદીનું સામાન્યજ્ઞાન ધણું જ નબળું હોય છે વિદ્યાન અને ભૂગોળની નરી સિનિએ ગ્રેવરી રહી છે ત્યારે ગુજરાત વિશેષી જાણકારી આપતું પુસ્તક આરકાઈ છે.

જલનાથ

સાગર ખેડુઓનો રખેવાળ

શ્રી રત્નાકર સાગરની મહેર હોજો

હરિયાણા જલનાથ વહાણવટીએલું અહેનિયા જતન કરે છે વિજ્ઞાનની ઉચ્ચી શોધને આધારે બધાયેલા સિંધિયાના અધુનિક અને પોતાની જાતને મુસાફરોની સંપૂર્ણ સત્કારમય, સુખ અને સગવડ સાચવે છે ભારતમાં સૌથી મોટા સિંધિયાને વેપારી નૌકાઓએ દેશના કાફલા અને હરિયાણાના દેશો સાથેના આપણા બધાંયનું મહત્વનું કાર્ય છે

સિંધિયાનાં જહાઝો રાષ્ટ્રની આવશ્યકતાઓ પૂરી પાડે છે.

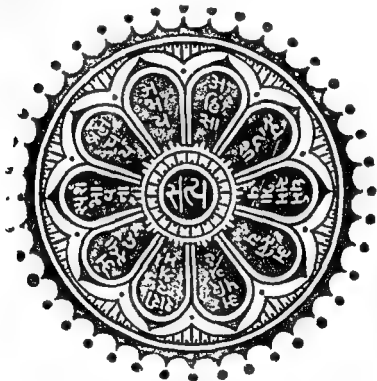
ધી સિંધિયા સ્ટીમ નેવીગેશન કંપની લિમિટેડ. સિંધિયા હાઉસ, મેલબર્ન સ્ટ્રીટ નંબર ૧

SISTE & SSM & CO.

ભલો ભલાઈદિ પૈ લહઈ, લહઈ નિચાઈદિ નીચુ ।
સુધા સરાહિય અમરતા, ગરસ સરાહિય મીચુ ॥

અમૃત જેમ અમરપણું આપવામાં અને વિષ જેમ મરણ આપવામાં પંકાય છે, તેમ ભલો માણસો ભલાઈ કરીને અને નીચા માણસો નીચતા કરીને વડાઈ માને છે. —રામાયણ.

જડ ચેતન ગુન દોષમય, વિશ્વ કીન્દ કરતાર ।
સત હંસ ગુન ગહાદિ પય, પરિહરિ ખારી ખિકાર ॥

પરમેશ્વરે જડ-ચેતનના ગુણદોષવાળું જગત સરખ્યું છે, પરંતુ હંસસ્વરૂપ સતપુરુષો જગત્ત્રય વિકારનો ત્યાગ કરી દ્વધરૂપી મારને મહણ કરે છે. —રામાયણ.

વૈષ્ણવજ્ઞાન

સાંસ્કૃતિક સમન્વય અખતું માસિક-જન્યુઆરી : ૧૯૭૭

અનુક્રમિકા

પૃષ્ઠ લેખ :

૮૧૦ કુખ કી દયા કુખ લી છે....
૪૫૨ પરિવ્રમ્ભ ...
૪૫૩ અપની આત્મ...
૪૫૫ આદિઅત...
૪૫૬ આત્મિક ચેતના...
૪૫૮ ખાસાની ધંદલી ..
૪૬૧ રાગેર નાં છાંય પર કમીર અને
 વેતન્યની અનર
૪૬૪ મુ વાચવુ ન મુ ન વાચવુ ?
૪૬૬ ત કૃત નાટકોમાં વિનુષક
૪૬૬ તેલ કે વિનાનું કાચા કેડકિયુ ..
૪૭૧ મમદકિ
૪૮૪ અવધાન....

લેખક :

ગુરુદાસ મલ્લિક
‘આયુતોષ’
પ્રકાશ જાનજર
ફાપર હેમિલ્ટન
કુમાર જોષી
ઈન્દુલાલ ગોષી
દુષ્યંત પડયા
ઈ ગોષી
‘જિમિલ’
ચંદ્રપાસ સાહ
વર્મા પટેલ
શ્રિ.

સૂચના

[ગાથાઓ]

દર માસની બારમી તારીખે અંક પ્રતિબ્ધ થાય છે.

પંદરમી સુધીમાં અંક ન મળે તો પોસ્ટ ઓફિસમાં તપાસ કર્યા પછી કાર્યાલયને જણાવવું, અંક શિલ્પિકામાં હશે તો મોકલાશે.

અમે તે મળિને ગ્રાહક થઈ શકાય છે.

આ માત્રિકામાં પ્રતિબ્ધ થના વિચારો જે તે લેખકોના છે. સંપાદક તે વિવાદોમાં સંમત નથી જ ને તેમ માનવું નહિ.

[લેખકોને]

‘વૈષ્ણવજ્ઞા’માં સંસ્કૃતિ, કલા, શિલ્પ અને સાહિત્ય વિષયક લખાણો લેવામાં આવે છે.

લખાણ સાદું, મૌલિક, નાજી વેળાએથી અપેક્ષા રહે છે, કાવ્યની એક બાજુ શાલીળી લખવું.

લખાણમાં

દેશમાં [૧૨૫] ૮ કપિયા
પરદેશમાં ૧૦૫ કપિયા

“વૈષ્ણવજ્ઞા”

૨-સમકુશ્મળ

૨૧૪/કેડ-૨

આ છે તમારું બાળક અને બિટીસ
એ જ્યારે બાળકોનાં ધરો
ત્યારથી તેને અમુલરે પર
રાખવામાં આવે એથી એનો
શારીરિક વિકાસ અદ્ભુત
રહો છે.

દુધે બુલો અને તખીયત !

તેર બાળકના બિટીસના પિતા એ વિનયી બોલ મરેથી કહે છે "અમલ" એ
લેવાને કારણે બિટીસ દુધે ખૂબ જ સ્ફુટિશો બની મરે છે તેમ જ કંઈક
કંઈ નહું ફીજવાની તે સહિષ્ણુ થરાવે છે"

તમારા બાળકના જન્મસમયનું વજન જ બિટીસના બાળક અને એક વર્ષમાં તમારું
બધી જગ્યાએ બાળકના શારીરિક વિકાસમાં મદદ કરતું અધિક પ્રોટીન
ધરાવતું અમુલરે પરવામાં ખૂબ જ સ્વચ્છ છે અમુલરે એક માસનો સમયોત્ત
દુધ આપે છે

જુ એક એ મા બાળકોના માટે વપરાતી વધુ સારી ત્રણ પ્રકારની
અમુલરે બનાવાય છે રથે પ્રાઉન પ્રકારની દુધમાં પ્રોટીનના ત્રણ સારી રીતે
જળવાઈ રહે છે

બાળકના જન્મના પહેલા અઠવાડિયાથી જ દબરો માતાનો એને પોતાના દુધમાં
અથવા અનુપૂરકઆદારની બાળકના અમુલરે આપે છે એટલે જ તો એના
વેચ બની શકાતા કેવળ એ વર્ષમાં જ, અમુલરે બારવનો સોળી ગણે આજ
ધરાવતો બાળકોના આદાર છે.

અમુલરે

માના દુધની બદલીમાં ઉત્કૃષ્ટ વૈજ્ઞાનિક આદાર

જલનાથ

સાગર ખેડુઓનો ગમેવાળો

શ્રી રત્નાકર સાગરની મહેર હોજો

દરિયાદેવ જલનાથ વ્યાપ્તવર્ગીઓનું અહોનિશ જાતન કરે છે વિજ્ઞાનની ઉત્કૃષ્ટી શોધને આધારે બંધાયેલા સિંધિયાના અધુનિક અને પેપરી બહાને મુખાકુરોની સંપૂર્ણ સંગમતી, સુખ અને સ્વચ્છતા આપે છે ભારતમાં કોઈથી મોટો સિંધિયાનો વેપારી નીકળાકૂલો દેશના કાકાના અને દરિયાપારના દેશેા સાથેના આપણા વ્યાપારનું મહત્ત્વનું અંગ છે

સિંધિયાના બહાને સમૃદ્ધી આપરવાનાઓ પૂરી પાડે છે

ધી સિંધિયા સ્ટીમ નેવીગેશન કંપની લિમિટેડ, સિંધિયા હાઉસ, વાલડાં મિલ્ડ, મુમ્બઈ ૧

SISTA 5 55N 9 BU

always
be beautifully
dressed in
thackersey's
everfresh

Dreamy outfit to relax in, made from 'everfresh' (67% 'Tetone', 33% Cotton) fabric that refuses to crease or crumple ... in a gay tantalising screen print, with handsome 'dreamboat' in matching stripes!

Also 100% Cottons marked

TEBILIZED for tested stress-resistance

and a wide range of rings, Suings, Screen Prints, Poplins, Voiles, Cambrics, Jacquards and Tickings.

THE HINDOOSTAN NYL & WOVEN MILLS LTD

THE INDIAN MFG CO LTD

15, Apollo Street, Bombay 5.

thackersey group Makers of Fine Cottons!

Q-mat

ગુજરાત સ્ટેટ કો-ઓપરેટીવ લેન્ડ ડેવલપમેન્ટ એન્ડ લિ.

(રજીસ્ટર્ડ ચોક્કિસ : અમદાવાદ)

૪૮૬, આથમ રોડ,
નવરંગપુરા.
અમદાવાદ-૬.

સહકાર, લાવન
ટેમરભાઈ રોડ,
રાજકોટ.

ગુજરાતના ખેડૂતોની તેમની ખેતી વિષયક નાણાકીય
જરૂરીયાત ૧૮૧ શાખાઓ દ્વારા પુરી પાડનારી
રાજ્યના કેન્દ્રિય સંસ્થા

સભ્ય સંખ્યા, ૭,૩૯,૭૮૧

આનુષંગિક હેતુઓ માટે અત્યાર સુધી કરેલ ધીરાણ

	સંખ્યા	ધીરાણ કરોડ-લાખ.
[૧] નવાકુવા	૧,૪૩,૦૭૦	૩૧.૯૨
[૨] જૂના કુવા	૩૦,૨૪૭	૨.૭૪
[૩] ઓર્થોવેન્ચર ઈલિ. મોટર્સ	૧,૨૯,૪૫૧	૪૫.૪૪
[૪] ટ્રેક્ટર્સ	૩,૦૪૮	૫.૪૮

તેમજ અન્ય હેતુઓ માટે મળી

કુલ રૂ. ૯૯ કરોડ અને ૫૩ લાખનુ ધીરાણ કરેલ છે.

મગનભાઈ ર. પટેલ
ઉપપ્રમુખ.

હરિપ્રસાદ હ ત્રિવેદી
આઈ. એ. એસ. રીટર્નર્ડ
મેનેજિંગ ડિરેક્ટર

ઉદયભાણુસિંહજી
પુનરાવલોકન ઓફ પૅરબંદર,
પ્રમુખ.

સર્વોત્તમ ખાંડ માટે

નોર્થ બિહાર સુગર મિલ્સ, લિમિટેડ

ઇન્ડિયા એક્સચેન્જ

કલકત્તા-૧

ફોન : ૨૨-૧૦૬૨ ગ્રામ . NOBISUCE

મિલ સ્થળ :

રેલવે સ્ટેશન, બગાહા,

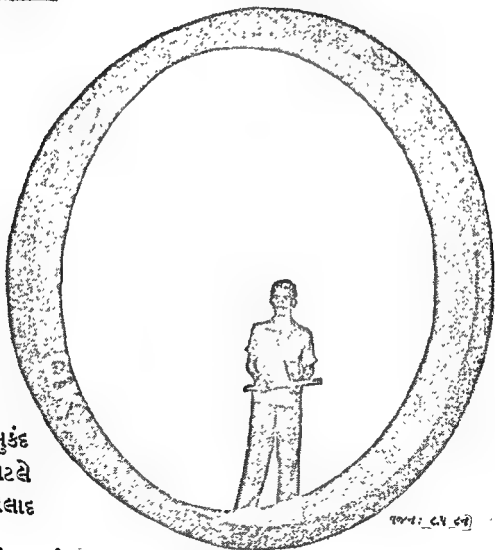
પા. એ. નાર ઇપુર

જિ. ચંપારણ (બિહાર)

(ગ્રામ : KANORIA)

મુકુંદ

મોટાં, ભારે, વિષમ સ્ટીલ કાસ્ટિંગ્સ માટે...

મુકુંદ
એટલે
પોલાદ

૧૯૫૧-૮૪-૮૫

મુકુંદ આયર્ન એન્ડ સ્ટીલ વર્ક્સ લિમિટેડ, કુર્લા, મુંબઈ ૭૦ એએસ

‘ દુઃખ કી દવા દુઃખ હી હૈ ’

—શુરુદયાળ મલિક

જેમ આગ સોનાને સ્વચ્છ કરી દે તેમ દુઃખ માણસના-મનહૃદય-ને પણ પવિત્ર અને નિર્મળ બનાવે છે

ગાંધીજી, ૧૯૪૦ના ફેબ્રુઆરી માસમાં, જે દિવસ માટે શાંતિનિકેતન આવ્યા હતા એક સાળે એમને શુરુદેવના ધોમ ગીતો સાંભળવાની ઇચ્છા થઇ, તેથી આશ્રમના બંગાળી સંગીતના અધ્યાપકને બોલાવવામાં આવ્યો તેણે શુરુદેવના ચાર પાંચ ગીતો પસંદ કરીને એક પછી એક ગાયા. સંગીત પૂરું થયું એટલે ગાંધીજીએ સંગીતના અધ્યાપકને એક ગીતનો અર્થ પૂછ્યો તેણે પોતાના સમજ પ્રમાણે ગીતનો અર્થ કહ્યો. પણ ગાંધીજીને એથી સંતોષ થયો નહીં. પછી ગાંધીજીએ બીજા બે ત્રણ ભાષ-ઓને ગીતના અર્થ વિશે પૂછ્યું તેઓના અર્થથી પણ એમને સંતોષ ન થયો છે.ટો એક ભાષને અર્થ સમજાવવા કહ્યું એ ભાષનું બંગાળી ભાષાનું જ્ઞાન બહુ કાનુ હતું, તેથી મન જ સંકેત સાથે પોતાની સામાન્ય છુદ્ધ અનુસાર એ ભાઈએ બાપુજીને ગીતનો અર્થ સમજાવ્યો. એ સાંભળીને ગાંધીજી એક બે મિનિટ ચૂપ રહ્યા, પછી તેઓ બોલ્યા, “ મને પણ એવો જ અર્થ લાગે છે.”

જે ગીતનો અર્થ ગાંધીજીએ પૂછ્યો હતો તેનો મુખ્ય કેન્દ્રિત વિચાર યુરુદેવની ચેતનામાં હશે એમ માગતું હતું. દુ ખને દૂર કરવા માટે એક જ માર્ગ છે અને તે છે, નાના દ ખને મોટા દુ ખથી દૂર કરતું દુ ખથી દૂર ભાગનાથી અથવા પોતાને દુ ખથી છુપાવવાથી દુ ખ ક ધ મરતું નથી, દૂર થતું નથી.

હવે ગાંધીજી તેમજ યુરુદેવએ જ ને જણાવે પોતાના જીવનમાં દુ ખનો પ્યાનો ભરી ભરીને પીગો હતો. એટલે તેઓ દુ ખતું રહસ્ય શું છે એ જણાવતા હતા. તેથી બંને જણાએ પોતાના વ્યક્તિગત દુ ખને સમીપિતના દુ ખ વડે જીતી લીધું હતું, અથવા પોતાના આત્મ 'સર્મ'ને અખિન અભાગના 'સર્મ' માં સુખત કરી દીધું હતું.

દુ ખ બ્યારે જ્યારે માનની પર પડે છે ત્યારે ત્યારે એની મનનમ એક જ હોય છે, માનનીને તે કોઈને કોઈ જાનની સ કીર્તિમાંથી બહાર દોરવા ઇચ્છે છે, અને વધારે ને વધારે વિકાસ તરફ-વિસ્તાર ભણી-દોરવા ઇચ્છે છે. તેથી તો દુ ખ આપણો સાચો મિત્ર છે, હુરમત નથી કારણ કે માનન જીવનનો મુખ્ય ઉદ્દેશ જ એ છે કે તે વ્યક્તિ વતી હદમાંથી નીકળીને વિરૂદ્ધ પથ પર આવે માનનીનો સ નધ જો જીવન સાથે ન હોત તો તો એનું ધર કમર સમાન બની ગયું હોત. દૂ કમાં એમ કદી શકાય કે દુ ખ માણસનું 'અહમ્' ઓછું કરે છે અને જે ક ધ માણસનું 'અહમ્' ઓછું કરે છે તે માણસને વિશુદ્ધ કરે છે એટલા માં જ દુ ખને આગ સાથે

સરખાવનામાં આવ્યું છે જેમ આગ સોનાને સ્વચ્છ કરી દે છે તેમ દુ ખ માણસના ક્ષમન-હૃદય-ને પણ પરિન અને નિર્મળ બનાવે છે.

“વાયલ કી ગત ધયન જાણે એમ પ્રેમ તેની ચીરાએ ગાય છે બીજાની પીડા જાણી શકીએ, અનુભવી શખીએ એટલા માટે જ તો માણસને જીવન-સમગ્રમાં વાર તાર ‘ધાયન’ થતું પડે છે જે ક્ષણે તે બીજા ‘ધાયન’ લોકોની પીડાને પોતાની પીડા સમજના લાગે છે તે જ ક્ષણે પોતાનું દુ ખ વીસરી જાય છે અને તે સાચો ‘વૈધ્યવુજન’ બને છે.”

પ્રજુના લકતોને મન દુ ખ એ તેમના પ્રીતમની એક અચૂની છે જે તેમને પ્રીતમની વાદ આપે છે અને પ્રીતમની ઝોળમાંથી કરાવે છે. જ્યારે જ્યારે કોઈ દુ ખ આવે છે, ત્યારે ત્યારે તેના અ તરમાં પ્રજુનો એક જ સદેશો સમાપેનો હોય છે “હ આપ્યો છું.”

યુરુદેવે તો ‘ગીતાજીસિ મા એક સ્થળે એમ પણ કહ્યું છે કે પ્રજુને ચરણે માણસની સાચી ભેદ એનું પોતાનું દુ ખ જ હોઈ શકે છે બીજા બધી વસ્તુઓથી પ્રજુની એ પૂજા કરે છે એ તો એને પ્રજુએ જ પહેલાં આપેની હોય છે યુરુદેવ એમ પણ કહે છે કે દુ ખ દ્વારા જ પ્રજુ જાણી શકે છે કે ‘માણસ મોતી સાચું છે કે ખોટું એક વાર એક ફકારે મને સાચું જ કહ્યું હતું.

“બેટા દુ ખ કી દવા દુ ખ હી હૈ”

દૂધગંગા

એક અબજ રૂપિયાની ભારત સરકારની દૂધ-ગંગા યોજના ‘સ્વેતકાન્તિ’ ભણી દેશને લઈ જવામાં મહત્વનો ફાળો આપનારી નીવડશે એવો આશવાદ કોષ્ટરિશનના અધ્યક્ષ ડૉ. કુરિયને દર્શાવ્યો છે તેની સાથે સહમત ન થવાનું કોઈ કારણ આપ્યું નથી આ એક મહત્વકાંક્ષી યોજના છે અને તેને અમલી બનાવનાર ભેગાં મલામત ઠી તાંત્રિકી નિરાશાને સ્થાન નથી આણંદ ખાતેની ખેડા જિલ્લાની નકકારી દૂધ યોજનાએ દેશભરમાં ગૌરવનું સ્થાન મેળવ્યું છે. તે જો કે ઘણા નાના પાયા ઉપર છે—સૂચિત યોજનાની સરખામણીમાં—તો પણ આપ્યું આણંદનું દૂધ મુબઈની જરૂરિયાતોને અદ્યતન પહોંચી વળે છે વડોદરાને સૂચિત દૂધ ગંગા યોજનામાં મહત્વનું સ્થાન મળે છે તેથી ગુજરાતને ધોરણ દૂધદોષ થયે પણ દેશમાં ડેરી ઉત્પાદનમાં મહત્વ ભવિષ્યમાં સ્થાપવા માટે દોરવાની આપવાની તેમજ સઘળું આયોજન પરિપૂર્ણ કરી આપવાની જવા બદલી પણ સ્વીકારવા તેથી થવું પડશે પુનોની નિમણૂત અને વકોર દરિએ આ યોજના પાસ થઈ છે તે બતાવે છે કે તેનું ભવિષ્ય જિજ્ઞાસુ છે આંતર-વિદ્યા અને ન્યૂઝિલેન્ડ જેવા દેશો ડેરી ઉદ્યોગમાં દુનિયામાં વિક્રમ સ્થાપી શકે તો ભારત જેવા ખેતીપ્રધાન અને પશુપ્રધાન દેશ સા માટે જનુ ન કરે તે પ્રશ્નના જવાબ હવે રચનાત્મક રીતે મળી રહેશે વૈજ્ઞાનિક ક્ષેત્રે દૂધનું ઉત્પાદન અને વિતરણ બહીર રીતે વિચારવા આપ્યારમુખી કોઈએ ભાગ્યે જ શ્રમ લીધો છે હવે શીખ રાત્રીના પણ ગુજરાતનું અનુસરણ કરી આ દિશામાં વાતને આગળ વધારે તો ન દુરરત ઘટીશોનો લાભ પ્રજાને મળે દૂધગંગા તો આ દેશમાં વહેતી જ હતી. તેના અદ્યતન પ્રવાહને વહેતો કરવો રહ્યા મનુષ્યેન ગાંધી

ગાંધી ચતાબ્દી વર્ષ માટે ભારતવાસીઓએ જે જે યોજનાઓ કરી છે તેને કુદરતે જમણી વધ્યા

લગાવી છે. કોયેસ જેવી માપુની સંસ્થાનું વિસર્જન આ જ વર્ષમાં થવું; માપુના ગુજરાતમાં અને તે પણ અમદાવાદમાં ન બનવાનું બની ગયું. ગાંધીજીએ ચી પેલા તમામ આદેશને અભેદરૂપે ચલાવી દેવામાં આવ્યા. ચતાબ્દીના અતિરેકે કેવળ યત્નાશ અને નફરત ફેલાવી. કુદરતને પણ આ વાત મંજૂર ન હોય તેમ તેમની યાદગીરીના અવશેષ અને સભારણા સમા શ્રી મનુ-બેન ગાંધીને પણ આપણી વચ્ચેથી પુવાન વર્ષે ઊપાદ્રી લોધા ગાંધીજીની સાથે નિકટતમ પરિચયમાં રહીને, અને વધુમાં વધુ તેમની સુશ્રદ્ધા કરનાર કે મનુષ્યેનનું નામ આ દેશમાં તો ઘણું પ્રચલિત હતું એક જમાનો હતો જ્યારે ગાંધીજીના અતેવાસીઓની ભારતવાસીઓ વ્યક્તિપૂજ કરતા અને એ પણ જમાનાની બહિષ્કારી કે ઉદ્દિસાજીએ ઊભી કરેલ રાજકીય ગડમથલમાં કે. મનુષ્યેનના અવસાનની શોગ્ય નેધ ગુજરાત બહાર લેવાણી નથી. સિદ્ધાચાર ખાતર મગરના આંતુ પાડનારા શોડાક નીકળ્યા છે પણ એક દરે ચતાબ્દી વર્ષ તેની દુઃખ ઘટનાઓ માટે ભારતના ઇતિહાસમાં યાદગાર રહશે

માઈ લાખનો હાલ્યાકાંડ

માર્ચ ૧૯૬૮માં વિષેટકોમ જેરીલાઓનો સામનો કરવા માટે કેપ્ટન એનરેસ્ટ મેરીનાની દૂકડીના ૧૯૦ માથી ૧૦૫ સેનિકો બચ્યા તેમને હેલિકોપ્ટર દ્વારા માઈલાઈ ગામની પાદરમાં ઊતારવામાં આવ્યા, તેમણે ત્રણ વિભાગોમાં ફેંટાઈને ગામ તરફ દૂર કરી. તેમને એવા હૂકમ હતા કે આ ગામ ગોરીલાઓનું મથક છે તેથી અહીંથી કોઈ જીવતો ન જવો જોઈએ દુકડીઓ ગામ તરફ આગળ વધી. પ્રતિકાર હતો જ નહિ. પરંતુ સેનિકોએ ગામમાં પ્રવેશતા જ જો કોઈ દેખાય તેના પર ગોળીઓ ચલાવવી શરૂ કરી; ચલ્લ વિલોભા સ્ત્રી, પુરુષ અને બાળકોને મારી નાખવામાં આવ્યા. હેડેન-ન્ટ વિલિયમ કેવી આ હાલ્યાકાંડનો જવાબદાર અમલદાર મનાય છે.

તમામ વિકસિત દેશોમાં અકસ્માતે લાગેલી આગ ખૂંચાવવા માટે ફાયરબ્રિગેડની વ્યવસ્થા હોય જ છે એમાં પશુ બધાં મોટાં શહેરો વધારે હોય અને ઓછોતરીકે વધે જતું હોય ત્યાં તો ફાયર-બ્રિગેડની વ્યવસ્થા ખૂબ જ સારી રીતે અને વિપુલ પ્રમાણમાં ગોઠવવી પડે છે.

કુદરતે જ જોને ધરતીક પનો દેશ જનાવીને અકસ્માતોનો ખડકો યથ જલ્ય એવી ઓઠવણી કરી છે એવા જાપાનમાં આગના જનાવો ઘણાં અને છે. આમ પશુ આ દેશના નિવાસોમાં લાકડાં, કાગળ, કાપડ, પ્લાસ્ટીક વગેરે ધરાયેલો ઉપયોગ વધારે થાય છે એટલે ત્યાં આગની શક્યતા ઘણી વધારે હોય છે આથી જાપાને ફાયરબ્રિગેડની વ્યવસ્થાને છેક છેલ્લી દક્ષાએ પહોંચાડી છે. એના ફાયરબ્રિગેડને જનતામાં એક ગણવામાં આવે છે.

આ અગ્નિશામક દળ પોતાની કાર્યક્ષમતા માટે વિશ્વવિખ્યાત હોય છે આગના જનાવના સ્થળે અપાટન થ પહોંચી જવામાં ને આગને કાબૂમાં લેવામાં તેમ જ જનમાલ બચાવી લેવાની કળામાં જાપાનીઓ એકા મથાય છે.

એક વખત એવી વિચિત્ર ઘટના બની કે જાપાનના સંકુચી વધારે જાણીતા ફાયરબ્રિગેડ સ્ટેશનમાં આવ લાગી અને જોતજોતામાં તે એ આખી ઇમારત જલાળાઓમાં બરબાદ થઈ. આ દરના કર્મચારીઓને બચાવવાનું પશુ મુશ્કેલ બન્યું ને રૂઢ તોર જલ્ય એ આગમાં જુગોઈ ગયાં.

આ વિચિત્ર ઘટનાની પાછળનાં કારણોનું પૃથક્કરણ કરતાં એ શહેરના અગ્નિશામક દળના વડાએ કહ્યું કે ‘આખા શહેરમાં કાંઈ એ બિંયા મકાનનું બેલિંગિયું જ એક એવી જગા હતી જ્યાં દળના માણસોના ટેબીકેશની નજર ન પડેલિ એટલે જ તો દળની ઓફીસોની નીચે લક કર આગ

લાગવા માંડી તો પશુ પેલા જગાબર ઉપર બેઠેલા-ઓને ખ્યાલ પડ્યું ન આવ્યો.’

મને લાગે છે કે સમગ્ર માનવજાતની પશુ આ જ સ્થિતિ છે. આપણી નજર આખી દુનિયામાં રજાગી આવે છે. ક્યાં શું બન્યું એની વિગતવાર માહિતિ આપણા મનને ટેવેલેરા મેળવી લાવે છે. આપણા ટેલીફોન એકી સાથે અરધા જગતના સમાચારોની સજવાળી કાઢતાં હોય છે પશુ સ્વયં આપણા પગ નીચેની ધરતી ભડભડતી હોય છે, પાયામાં પેલાનું વધે જતું હોય છે એની આપણને ખબરેય નથી પડતી.

અરબ્બી મરમી સત રાખિયા એક નાની ખૂંપડીમાં રહેતી હતી રશ્મિકુદરમાં આવેલી એ ખૂંપડીની આસપાસમાં બીજી પશુ થોડી વસાહત થઈ હતી એક રાતે રાખિયાએ મોઢેથી ચીસ પાડી “હોડો હોડો, આગ લાગી છે.” વસાહતના લોકો પાણીની મચકો બરીમરીને રાખિયાની ખૂંપડી તરફ દોડવા લાગ્યા એમણે પૂછ્યું “ના, આગ ક્યાં લાગી છે? જવાબાએ તો દેખાતી નથી.”

“ઓહો, તમે બધા અમારી આગ જોલવવા આવ્યા છો. વાહ, શું તમે પોતપોતાના ધરની આગ જોલવીને આ પા?” રાખિયાએ પોતાની મરમી રીતે કહ્યું.

પશુ પેલા સપાટી ઉપર જ રજબનારાઓને આ મંઝારી વાણી શી રીતે સમજાય? ‘મા ફરી એક વાર પાગલ થઈ ગઈ છું’ એમ વિચારતા એ બધા પોતપોતાની ખૂંપડીઓ તરફ પાછા વળ્યા.

આ એક બીજું આચાર છે કે બીજાના જીવનની અપૂર્ણતાએ વિષે બરપટે ચર્ચા કરવા માટે દોડનારો પોતાના તરફ નજર નાખવાની પશુ જૂની ભય છે પોતાને ત્યાં જેવી ભયકર જવાબાએ ભડ ભડે છે એનું જ્ઞાન રાખ્યા વગર એ દુનિયાની

આગની ચિંતા કરવા નીકળી પડે છે આ રોગ આપણને પોતાને પણ કેટલે અસહ્ય બને છે એ તપાસવા એણે નહીં તે પાછા જો આ વિશે ખીજનું પૃથક્કરણ કરવા બેઠા તે આપણી આગ એમ જ લાગણી જતો ને આપણી કાળી પાણી-શકે ગમે તેમ રજૂ કરશે

થોડાં વરસ પહેલાં વાંચેલું કે શિક્ષણ શહેરમાં એક ઉસ્તાદ ટાળકી જીગી નીકળેની કાંઈ અજબ રીતે એ મોટરનાં પૈડાં કાઢી લેતી થોડા સમયમાં એ ટાળકીએ એવો કેર વર્તાવ્યો કે પ્રજામાં હાહાકાર થઈ ગયો સાખ પ્રગળે પણ એ ટાળકી પકાવ જ નહીં હેવટે એ ઉસ્તાદોને જેર કરવા માટે એક ખાસ પોલીસ ટુકડી નિમવામાં આવી ને એને એક ખૂબ જ ઝડપી મોટર- તમામ સામગ્રી સાથે આપવામાં આવી

એક વખત આ પોલીસ ટુકડીએ શિક્ષણના એક નામચીત વિસ્તારમાં આ મોટર ગોઠવીને ચારનાળુ ચાપતી તપાસ રાખવા માંડી પા કલાક પછી એમણે મોટર ચાલુ કરી તો એ જીંધી પડી ચઈ અકસ્માતની તપાસ કરતા ખમર પડી કે આ પા કલાકના ગાગા દરમ્યાન પેલી ઉસ્તાદ ટાળકીમાંથી જ કાંઈક જલ્દી પોલીસોની આ ખાસ મોટરનું આગલું પેડું કાઢી લીધું હતું ! જે મોટરમાં પોલીસો જપ્તો રાખતા હતા ને ખીજનાં પૈડાની રખવાળી કરતા હતા એ જ મોટરનું પેડું ગુમ થઈ ગયું !

ખીજઓના જીવન સંપૂર્ણ સફળગી રહે એટલા માટે આપણી સાવચેતીઓ અને ભખતા આપણમાં દુર્ઘટિઓ ટળશે ન કરી દે એ આપણે ખાસ જોવાનું છે જીવનની કેટલી બધી ચેતના આમ જ વપરાઈ જાય છે ! જે ચેતના કૂલ જનીને આપણી વાડીમાં ખીજની ને પથરવી જોઈએ એ જ શક્તિ જનીને ખીજને ડાકે એ કેવી વાત છે ! જે શક્તિ આપણને ચાંચ જનાવીને જીએ જીકવન કરાવી શકે એ જ પથર જનીને ખીજને ને સાથે આપણને પણ નીચે પછાડે ને ને જો જ રાખે એ પણ એક દુઃખદ આશ્ચર્ય જ છે ને ! પરોપકાર

કરવો એ જાણ સારી વાત ■ પણ એ પરોપકારને છોડ આપણા અહ ના કાલ્પમાયી પ્રગટે તો શો અર્થ ?

જીવનનો આ કાષ ઠેવી ઠેવી અમૂલ્ય સામ-ગ્રીથી ભરવાનો હતો ! મધિમુકતાઓ, ટીરકો અને રજત સુવર્ણના ઢગલાઓ એમાં સોઢી શકે એવી એની ગુજરાને આપણે કમીરથી જ એના ખૂલે-ખૂણને છલકાવી રહ્યા છીએ ! કૂલોની સંદિ શરજ-વાને ગદલે આપણે શલોના વરવા ઉત્પાદનમાં પડ્યા ને જિંદગીની સાર્થકતાને કૂતાઓને હવાલે કરી દીધી તરુડે જિલાહીનો સગ કર્યો અને જીવલે જીવત આત્મ-હત્યા કરીને જિંદગીનું મીઠું વાળી દીધું પારસના સિંહાસન ઉપર આપણે પથ્થરની પ્રતિષ્ઠા કરી અને જીવન-દેવતાને રીઝવવાને ગદલે રહ્યાં ચેતનનાં આ ઠેવાં અપમાન !

ચુરુદેવ ટાંગેરનું એક ગીત છે

હે નાથ ! મારી આટલી વિનતીનો તું સ્વીકાર કર, સ્વીકાર કર !

-તું મારા હૃદયમાં રહે, હવે પાછો વળાને જઈશ મા

-જે દિવસ તારા વિયોગમાં ગયો એ તો ધૂળમાં મળી ગયો હવે તો તારા જ પ્રકાશમાં આ જીવન-અધિકારને વિસ્તારવા માટે નિશ્ચિત જગી રહો છું

-કયા ઉન્ન્યાદમાં, સાની શોષમાં હું અહીં તઈ નો કેડીએ ઉપર બેઠકાતે રહો ? કાણુ જાણું ! હવે તું મારા હૃદય પર તારો કાન ધર અને તારો જ અવાજ સાંભળ !

-મારી પાસે જે કાંઈ ખાપના ઢગલા અથવા હલમ્હ તને દેખાય એમાં તું આગ લગાડી દે !

■

એવી આગ લગા યા વગર ખીજે પાછ જ રરતો નથી આ લીના સંનિત અહ માધી સર્જાયેલી સંદિ એને પોતાને જોઈથી નોહર દાગે છે કે એમાં પોતાની જાતે જ તથુઓ મેલતા એને દુઃખ જ સાથ પણ કહીક એમ કરવું જરૂરી જ નહિ

અનિવાર્ય હોય છે. માળીઓ કહે છે કે ફૂલપાંદડીનું ખાતર કોઈ ખાતર હોય છે. આમાં પૈરાનિક સત્ય તો છે જ, પણ કાચ પથ્થુ છે. કાલની પાંદડી આવતી કાલની કલિકાને જીવનના રસકસ પૂરા પાડી શકે તો આપણા જીવનના કુરિતોની બરુમ આપણને નવી જીવનફૂલવાડી સરજવામાં મદદ કેમ ના કરી શકે ?

જીવનના આ વિધાનને સ્વીકારીને આપણે ઘણીવાર સ્વ-સર્જિત પદાર્થોની હોળી કરવી રહી ને એની અગારમરમમાંથી નવા જીવનની સામગ્રી મેળવવી રહી. જગતમાં કાંતિ આવશે, જે સ્વજીવન કાંતિની અગનગ્રાગામાંથી પસાર થયું હશે તો, જીવનમાં સળગાવેલી કાંતિની કેડી જ જગતમાં બલાબોનો રાજમાર્ગ બની શકે

✽

આદિઅંત

આમ તો મુબ્બ આવવાનું વારંવાર થતું હતું પણ આ મનુષ્ય શહેરનો પરિચય એ વખતે એટલો બધો નહીં થયેલો કે એની વિવિધ જગ્યાઓનો ખ્યાલ રહે, એમાં પણ વીજળી-ગાડીના એના અસખ્ય રોશનો તો યાદ રાખવાનું મુશ્કેલ જ હતું

એક વખત મારે વચ્ચે બેઠેલાનું હતું. રોશનોના નામ હજી યાદ રહ્યા નહોતા એટલે મુબ્બ ધના વિવેકનો જગ કરીને પણ મેં પાસે બેઠેલા એક સજ્જનને પૂછ્યું કે હવે કયું રોશન આપશે એમણે જવાબ આપ્યો ‘માફ કરજો, મને ખબર નથી’ પગી હસીને ઉભેયું ‘જો કે આ ટ્રેનમાં છેલ્લા સાત વરસથી મુસાફરી કરું છું પણ જે જ રોશનની મને ખબર છે- બોરીડની અને ચર્ચગેટ. રહું છું બોરીડનીમાં એને ઓફિસ છે ચર્ચગેટ પાસે મોટે ભાગે સૂતા સૂતા જ મુસાફરી કરું છું. જતા આવતા બંને વખત વહેનો નીકળું છું અને ફર્સ્ટ ક્લાસનો પાસ છે એટલે બેઠા બેઠા આરામથી ઊંઘ લઈ શકાય છે’

જીવનમાં કે ક સમાતર દેખાય ત્યારે આપણાથી નોંધ લેવાનું જન્ય એ જરાનર, પણ વિરોધાભાસ પણ આપણને એ વિરોધિયારતા કરી મૂકે એનું બને પેલા ભાષને બેસવાના ને ઉતરવાના એમ જે જ રોશનની ખબર હતી આપણને આ જે જ રોશનની ખબર નથી એ ભાષ અધરસ્તા વિરોધાભાસ જાણ હતા આપણે સજ્જન તો રહી ખબર, પણ દુનિયાબરની માહિતીના ઢગસ ભેગા કરનાર તો ખરા જ !

જીવનની રાત્રા કયાથી આરભાઈ એની ખબર ન પડે તો ઝાઝી ચિંતા નહીં, પણ એનો અત કયા નાચરવાનો છે એનો આજુસાર તો મળે ! દરિયા રજાપાટમાં શું એમ જ આ સુદર સરય પીતી જવાનો ?

— શાધર હેમિલ્ટન

મુશ્કેલી દરમિયાન સાહિત્ય ઊપરે જાય છે તે એમાં કાંચે માલ પૂરવા માટે લખનારાઓ પાસવાર સામગ્રી કાઢવે જાય છે. રાજનાં સેક્રેટ ખલે હજારે દન પુસ્તકો અને અખબારો દુનિયાના ખબરમાં મૂકાય છે. પણ એ પૂર્ણાની વચ્ચે કદીક જોવા એ માર શબ્દ નજરે ચડી જાય છે જે ઠેકામાં તો કંડારાઈ જ જાય છે પણ એ સાથે જીવનને નવી રેલની આપી દે છે એવા ત્રણ શબ્દો ને એમાંથી પ્રગટેલા થોડા ચિંતનની વાત અહીં અલેખી છે.

માર્ગરેટ જકોન્સ્ટન નામની એક ધર્મપ્રચારક સન્નારીએ પોતાની લાખી આમકથામાં પોતાના જીવનની ઘણી બધી સઘર્ષ બાબતો નોંધી છે. એણે એની રક્ષકી કરતા, એને હેરાન કરવામાં બાકી ન રાખતા, પછી એની વાત સાંભળવાને તો તેષાર જ થાના હોય ! માર્ગરેટની શ્રદ્ધાની કસોટી વારંવાર થયા જ કરતી. ઘણીવાર એ યાત્રી જતી, કંટાળતી અને રસ્તો બદલવાનું પણ વિચારતી.

પણ જેમ જેમ આવા સારાગોટા અનુભવો થતા ગયા તેમ તેમ તેનામાં યુક્તતા અને સમતા આવવા માંડી. પછી તો એણે જીવનના તમામ સંઘર્ષો અને મુશ્કેલીઓની પૂજામાં મદદ કરે એવા ત્રણ નિયમ ઘડી કાઢ્યા. આ નિયમોને એ જીવનભર અનુસરેલી ને એ રીતે ઘણીબધી મુશ્કેલીઓમાંથી એ સાચોપાચિ પાર ઉતરેલી એ ત્રણ નિયમ આ રહ્યા :

Hold on ! Don't run ! One step more ! (જેમ તેમ કરીને પણ ટકી રહે, મેદાન છોડનારા ભાગેકુ ન બનશો અને ઘાક્યા હો તો પણ એક ડાહ્યું તો આગળ ભરી જ)

દેખીતા મુશ્કેલ લાગતા આ શબ્દોમાં જીવન પ્રેરણાની અમૂલ્ય સામગ્રી ભરેલી છે તોફાન આવે ત્યારે ટકી રહેવાનું મુશ્કેલ હોય છે એ સાચી વાત. ને આમ પણ જીવનમાં ચઢાવઉતાર તો સફળ

આવે જ છે ને ! મૂળ રસ્તાથી છેટા જતા રહેવાય, સીધાં ચઢાણ આવે અને શક્તિની જરૂર પડે ત્યારે આપણને અંદરથી શક્તિ મળી શકે તેમ હોય જ છે. એ શક્તિનો સહારો લઈએ તો બીજું ડરહુ કેમ ભરતું તેની સમજ આપોઆપ ઊભી થાય જ.

આપણે જાણીએ છીએ તેના કરતાં ઘણું વધારે શાન અને સમજણ આપણી અંદર વસે છે. આપણને ખ્યાલ હોય તેના કરતાં ઘણો વધારે દિગ્ભ્રમ આપણી અંદર હોય છે. આપણે કદાપી પણ ન હોય એટલી બધી જાંઠી શ્રદ્ધાની સુસરવાણુંએ આપણી અંદર વહેતી હોય છે. એમને જગાડીને ઉપયોગમાં લેવાની જ જરૂર હોય છે.

સુખલક્ષી અને સુજી જીવનનો રસ્તો શંકા, નિરાશા અને નિષ્ફળતાના પથારો દ્વારા અવરોધાયો હોય ત્યારે વિશ્વાસ ઓસરતો જતો હોય ત્યારે જ 'જમે તેમ કરીને ટકી રહેવાની' જરૂરિયાત ઊભી થાય છે એવા સમયે ભાગી કે ભાગી જવાને બદલે ઈશ્વરનો સહારો લઈને 'એક ડગ વધારે' ભરવાની આવશ્યકતા હોય છે.

મુશ્કેલીઓ અને ચિંતાઓના ધમસાણાએ જો તમને અશક્ત અને નિદિગ્ભ્રમ બનાવી દીધા હોય તો સ્વયં આ પછે જ તમારું ટકાર ખડા થઈ જવું જોઈએ અને પરમપિતાએ સર્જી રાખેલી શક્તિને માણવા તત્પર થવું જોઈએ.

આપણી અંદરની ઈશ્વરદત્ત શક્તિમાં શ્રદ્ધાનો અભાવ જ આપણને ઠંડાશ અને નિષ્ફળ બનાવે છે, માટે જ તો અધીરપ અને અનિશ્ચિતતાને તો પળવારે જમવા દેવાં ન જોઈએ. નિર્ભંગતા, શંકા, આત્મપ્રત્યક્ષા અને હતાશાના વિચારોને આપણી માનસિક ચેતના ઉપર ઊઠવા જ ન દેવા ઘટે. 'આપણે અડગ છીએ, અચળ છીએ, પૂરી દિગ્ભ્રમથી સજાર છીએ, કારણ કે આપણી અંદર દિવ્ય

ચૈતન્યશક્તિ વસે છે અને ઇશ્વર આપણને સતત સૂઝતાના મારગે દર્શાવે છે”-આ સત્યના પ્રકાશ-ને આપણે સતત પોતાની અંદર ઝળહળાવવા દઈને ટકાર ઊભા રહેવું જોઈએ.

સાચું સુખ અને સૂઝતાના તમારા ધ્યેય પ્રતિ જ્યેષ્ઠસ્વ રાખીને, આંતરિક શક્તિના પ્રાપ્ત્યનું સતત સ્મરણ કરીને તમે દલતાપૂર્વક આગળ વધી શકો. ને તમે કસેલા ગમે એવા ધ્યેયને પણ સિદ્ધ કરી શકો.

જેક ચિતકે સ્વચ્છ કહ્યું છે. “તમારી અંદર રહેલી ઇશ્વરદત્ત ચેતના પ્રતિની બજાટિમાંથી પ્રગટનારી શક્તિ તમારા હૃદયને અનેાપુ બળ આપશે, મનને ગજબની તાકાત આપશે, તમારા શરીરના અણુઅણુમાં જેક અનેાપી ચેતના હલકાવી દેશે. જેનાથી તમારા ધ્રુજતા પગ ટકાર વધને આગળ ચાલવા માંડશે, ધરધરાતા હાથ સ્વસ્થ થઈ કામે વળગશે. તમારામાં ગજબનું આત્મબળ પ્રગટ્યે ને જેક એવી અગ્નિશિખા જાગશે તમારી અંદર જે તમને સાચા પથે દોરશે ને ગજબનું માર્ગદર્શન આપ્યા કરશે.”

અચળ શ્રદ્ધા ને અડગ વિશ્વાસ સાથે દુઃખ-રની આ આગ્રય ચેતનાશક્તિ સાથે તમારો સંપર્ક સ્થાપી, જેને બરાબર જાણી લ્યો ને તમે જોશો કે તમારી નિરાશા આશામાં પલટાઈ જશે, ડરહિંમત બની જશે, પરાજયનું વિજયમાં પરિવર્તન થઈ રહેશે.

ભૂતકાળમાં તમને બલે ગમે તે અનુભવો થયા હોય, ને આજ તમે બલે ગમે એવી વિષમ પરિસ્થિતિમાંથી પસાર થઈ રહ્યા હો, પણ એટલી શ્રદ્ધા રાખજો કે ઇશ્વરનો પ્રકાશ તમારી અંદર ને તમારા દ્વારા પ્રકાશી રહ્યો ॥ ને આ પળે કે કોઈ પણ પળે શુ કરવું એનું માર્ગદર્શન તમને મળી જ રહ્યું છે. આટલું વાદ રાખો કે ‘ઇશ્વર એટલે પ્રકાશ ને એનામાં તલમાત્ર પણ અધાર ન હોય.’

તમારી અંદર રહેલી આ ઈશ્વરીય ચેતના વિશે તમે વિચાર કરતા હો અથવા આ દિવ્ય

ભાવના ઉપર તમે ધ્યાનમાં એકાગ્ર થયા હો ત્યારે એના દિવ્ય ઉત્પાદને તમારી મનશ્ચેતના ઉપર ને ઊંડાણમાં બરાબર પચરાઈ જવા દેજો; તમારા સમગ્ર મનોભાવનારને જે ઉદાત્ત કક્ષા તરફ વાગાળે ને પ્રેરણાનો પ્રકાશ ઝીલવા માટે દિલનાં તમામ દાર ખુલા રાખજો. પૂર્ણ શ્રદ્ધા સાથે આ સત્યનું સતત ચિંતન કરતા રહેજો “ઇશ્વરનું તેજ મારી સામે, મારી અંદર, મારા દ્વારા, મારી આસપાસ પ્રકાશી રહ્યું છે. હું પૂર્ણ શ્રદ્ધા સાથે આગળ ડગ ભરું છું. મારો રસ્તો સ્વચ્છ અને પ્રકાશિત છે.”

માનવી આમ તો માટીનું કોડિયુ જ માત્ર છે. પણ એ તો બહારથી જોતાં એની અંદર જે દિવ્ય ચૈતન્યની ન્યેતિ ઝળહળી રહી છે એને નજર સામે રાખીએ તો માનવી પચાતનું પૂનર્જન નહીં, પણ ઇશ્વરનો પતોતો પુત્ર બની રહે છે.

મત્રેક માણસ અનન્ય છે. ઇશ્વરની દિવ્ય સહિયે જનામાં દરેકે પોતાનો અનન્ય ભાગ લગવવાનો છે માટે જ તો કોડિયામાં પ્રજવલિત આત્મ-ભાવિત તરફ ‘ન રાખીને સહુએ પોતાનું મૂલ્ય સમજીને શક્ય એટલા ઉત્તમ વેરીને આ આયોજનને સંપૂર્ણ સફળ કરવાનું છે એનો પ્રકાશ અને મર્ગ-દર્શન મેળવીને આપણે ડગડગ કરતા સતત આગળ વધતા રહેવાનું છે.

‘હું ઇશ્વરનું બાળક છું’-એવો વિચાર-માત્ર આપણને ગજબની શક્તિ, શ્રદ્ધા અને શક્તિ આપે છે. પોતાની જાતને તુચ્છ માની લેવાને બદલે જેક આધ્યાત્મિક એકમ [Spiritual unit] માનીએ, આપણી દિવ્ય પ્રકૃતિનો સ્વીકાર કરીએ તો તરત જ આપણને બાળનમાં રાખનારા બધા જ વિચારો ઝોગળા બધ પછી આપણને સમગ્રય કે સૂઝતાના સૂત્ર આપણા હાથમાં છે ને નિષ્ફળતા સાથે આપણો સ્વપ્નેય સંબંધ નથી જ પછી તો ઈશ્વરીય ચેતનાના આંતરિક પ્રકાશમાં માર્ગદર્શન પામતા આપણે પૂર્ણતાના પથે ગતિ કરી શકીએ. છેવટે તો જે પૂર્ણતા જ આપણુ મૂળ અને સાચુ સ્વરૂપ છે ને !

માટે શ્રદ્ધાને ક્ષણવાર માટેય છોડશો નહીં.

Hold on ! આટલું ઘાટ રાખો કે વિશ્વસર્જક
પરમ પિતા તમારા દ્વારા થયું પોતાની દિવ્ય
યોજનાને પૂર્ણ કરવા માગે છે. એને તમારામાં
રસ છે જ કારણ કે એના વિરાટ આયોજનના
તમે એક અનિવાર્ય ભાગ છો એટલે જીવનમાં
આવતા પ્રત્યેક અનુભવને આધ્યાત્મિક વિકાસની
સીડીના પગથિયા જેવો મુખ્ય, ને એ દ્વારા તમારી
કર્મરહિત શક્તિ, પ્રમા અને શ્રેયના પ્રયોગ માટેની
તક મળી છે એમ સમજીને આવી નાની મોટી
ઘટનાઓ જ તમને દિવ્યતાના સ્વામી સિદ્ધ કરવામાં
મદદ કરે છે એટલું ખૂલતા નહીં

ઈશ્વરીય તેજને તમારી અંદર ને આસપાસ
બરાબર ઝડકીને લેજો એના પ્રકાશમાં પૂરી થકા
અને શાંતિ સાથે તમે કમલાં ભરતા આગળ ધપજો.
દુનિયામાં જ્ઞાન તો અનેક પ્રકારનાં છે. પણ
એક એવું જ્ઞાન જાણી લેવું જોઈએ જે જાણવાથી
ખાડીનું જીવન સરળ થઈ જાય પોતાની મૂળ દિવ્ય
પ્રકૃતિને ઓળખવી અને જીવનના સર્વવ્યવહારો એ
જ્ઞાન-દ્રવી આસપાસ ગોઠવવા એનાથી મહાન થઈ
કોઈ સાધના કે નથી ટાંક કલા.
તમને આ જીવનસાધનાની દિવ્યકલા મળે
એ મારી પ્રાર્થના છે

પોતાની પાસે કેટલું છે, અમર પોતાની પાસે શું નથી એની જેને ખબર નથી તે જ પૈસાદાર છે

*

‘ગરીબ પરવર, એકાદ ફાટેલ કપડાં આ મિસ્કીનને આપજો’ ઠઠીમાં ચરચરતો ગરીબ લિખારી
યાચના કરી રહ્યો હતો

‘કેણું છે અપ્પારે ? આપ્યો જા’ રહેમાને ગૃહખાતી કઠોર અવાજે કહ્યું એના બોડીદારે
લિખારીને ધક્કા મારી દૂર કધે

નિસામો મૂકી એ ચાનતો ધયો અધારી રાતે, વરસના વરસાદે એને કોઈએ મદદ ન આપી,
નસીમને દોડ દેતો એ જતા રહ્યો

થોડા વર્ષ પીળી ગયા

શહેરમાં ભણકર રોજગારો આવે છે રહેમાનખાની નાની છોકરી એમાં મરણ પામી આજે
રહેમાન અમીર નથી, લિખારીનોય લિખારી બની ગયો છે પુત્રીના કફન માટે એની પાસે કપડાં નથી
નસીમના આ લીના જોઈ એની સુદ્ધિ બહેર મારી મજ

પાછાથી એક વૃદ્ધ આદમીએ એના ખખા પર હાથ મૂક્યો પોતાની જૂની ચાદર રીકારના
એજે રહેમાનખાને આશ્ચર્ય કરી.

‘અરે, કોણ મિસ્કીન ? રહેમાનખાનો સાદ ફાટી ગયો

મિસ્કીનના મોં પર રિમતની લપીર એ ચાણી રહેમાનખાની આખખાતી આમુ દપકવા માડવા

*

આધુનિક સ્વભાવ સમાજમાં જે આપ કોઈને ત્યાં મળવા જાઓ, અને એને બોલાવવા માટે ખૂબ જોરથી બૂમ મારો અથવા એના ઘરનું બારણું ખખડાવો મારો તો તે માણસ આપના વિશે શું વિચારશે અને આપના આ વર્તનથી શું પરિણામ આવશે ? બહુ જાહેર વાત છે .. કે, જે એ આપનો મિત્ર હશે તો આપને જે ચાર સહજાવી દેશે અને જે કોઈ બીજો માણસ હશે, તો આપને અસભ્ય સમજીને મનમાં ગુસ્સે થશે. હા, એ ખરું કે, આપને એમ લાગશે કે એ વ્યક્તિને બહાર બોલાવવા માટે બૂમ મારવી કે બારણું ખખડાવવા સિવાય બીજો રસ્તો પણ ક્યાં હતો ? પરંતુ, આપણી સંસ્કૃતિના વિકાસની સાથે આપણા સમાજે ઘણીયે એવી વૈજ્ઞાનિક શોધખોળોના લાભ ઉઠાવવા માંડ્યા છે કે જેના ઉપયોગથી આ મુશ્કેલીઓ હલ થઈ શકે છે

જે કોઈને પોતાને ઘરે કોઈનો અવાજ અથવા બારણું ખખડાવવું ખરાબ લાગતું હશે તો ચોક્કસ એ પોતાને દરવાજો એક ઘટડી રાખશે કે જેના વગાડવાથી એ સંજ્ઞાન જાતે આપન મળવા બહાર આવે જશે.

આ ઘટડી રાખવાની પ્રથા હમણાં શરૂ થઈ છે, એવું નથી. લોકોને બોલાવવા માટે, એક સ્થળે ભેગા કરવા માટે, અથવા કોઈ ખાસ કાર્યની સૂચના દેવા માટે ઘટડીનો પ્રયોગ ઘણા સમયથી થાય છે. પોપ સેક્લિનપેનસે કદાચ ઘટડી જ વાર દેવળમાં લોકોને એકઠા કરવા ઘટડીનો પ્રયોગ કર્યો હતો. ક્રાન્સમાં પણ ઘણા સમયથી આ રીતે ઘટડીઓનો ઉપયોગ થાય ■

ઘટડી ભલે દેવળની હોય સેનિકોને બોલાવવા માટે હોય કે પછી નિઝાળની હોય, —એને વગાડવાનો અર્થ એક જ થાય છે કે કોઈને બોલાવવું.

દરવાજાની ઘટડીની આપને હું કઈ વાત કરું, એ પહેલાં ઘટડી વિશે જ ટૂંકમાં ઇતિહાસ કરું. જૂના જમાનામાં જ્યારે ઘટડીઓના ઓછા રિવાજ હતા, ત્યારે જુદી જુદી ઘટડીનો જુદા જુદા કામ માટે ઉપયોગ કરવામાં આવતો હતો, એના વિવિધ નામો પણ હતા. દા.ત ટિન્ડીનું એબુલમ, પેટાસિયસ, નોના, કમ્પેના વગેરે...

ઘટડીઓને વગાડવાની પણ જૂના જમાનામાં એક કલા ગણવામાં આવી છે કેટલીક ઘટડીઓ તો મશીનથી પણ વગાડવામાં આવતી હતી—અને ધણિયાને ચોક્કસ ટકોરે પણ વાગતી હતી કેટલીક ઘટડીઓ માટે દોરી વગેરેનો ઉપયોગ થતો. દોરીથી ઘટડી બાંધવામાં આવતી અને એની ઉપર હથોડી બાંધેલા રહેતા દોરી જે ચવાથી ઘટડી હથોડા પર અથડાતી અને ટન ટન અવાજ થતો.

જસ, અધિથી જ દરવાજા ઉપરથી ઘટડીની વાર્તા શરૂ થાય છે ઘણા સમય પહેલાં ઘરને બારણું કે દુકાનો ને દરવાજો આ પ્રકારે દોરી અથવા તાર જે ચવાથી વાગતી ઘટડીનો ઉપયોગ થતો. બારણું બહાર રાખેલા તાર જે ચવાથી હથોડી ગતિશીલ બનતો અને બાજુની ઘટડી પર અથડાતો, જેથી, એક ધીરે કર્ણપ્રિય અવાજ થતો. બારણું ખોલ્યું કે અદર ઘટડી વાગે, એવા પ્રયોગ કાલેક કરવામાં આવતો.

આ પછી ઘટડીઓમાં સુધારા વધારા કરવા માટે, ખોખરી ઘટડીઓને સ્થાને જુદા જુદા પ્રકારની ધાતુઓના લાંબા ટૂકા ટૂકડાનો પણ ઉપયોગ થવા માંડ્યો તાર જે ચવાથી હથોડી એની સાથે અથડાતો અને અવાજ થતો ધીમે ધીમે આ તાર અને દોરીને હવાથી ભરતી નથીઓએ રથાન લીધું એક બટન દબાવવાથી આ નળીઓમાંથી થઈને હવા નીકળતી અને એને પરિણામે નાનકડી હથોડી ઘટડી પણ વાર વાર પછડાતી અને ટન ટન અવાજ થતો.

આધુનિક વીજળી યુગમાં તો આ ઘટ્ટી ક્યા સુધી ટકે? ઘટ્ટી, તાર, હથેલી, બટન બધુ એનું એ જ હોવા છતાંય એનું સ્વરૂપ બદલાઈ ગયું, ઘટ્ટી ફરી ગઈ, અને જમાનાની સાથે એનો અવાજ પણ બદલાઈ ગયો.

આ વીજળીથી ચાલતી ઘટ્ટીનો સિદ્ધાંત બહુ જ સરળ છે નરમ લોહના ટૂકડા ઉપર એક તાર વિટીએ, અને એ તારના બન્ને છેડાને બેટરી સાથે જોડીએ તો લોહમાં વીજળી પ્રવાહ વહેવા માંડે છે અને ટૂકડા યુ બક બની જાય છે એને વિદ્યુત યુ બક કહે છે એની વિશિષ્ટતા એ છે કે જે ક્ષણે વીજળીના પ્રવાહ અટકી જાય તેજ સ્થળે એ ટૂકડો યુ બકલીન બની જાય આનો જ મત્રાજ વીજળીનો ઘટ્ટીમાં કરવામાં આવ્યો છે એની રચના પણ સહેલી છે એક ગોળ ખોખલી ઘટ્ટીન લાકડાના ટૂકડા સાથે જોડવામાં આવે છે અને એના ઉપર લોહની નાલના આકારના એક લોહના ટૂકડા લગાડી, એના ઉપર તાર લપેટવામાં આવે છે એના ખુલ્લા બાજ ઉપર એક હથેલી રાખવામાં આવે છે આ હથેલીની એક સ્પીંગ દ્વારા એક પેચ સાથે ચોટલી રાખવામાં આવે છે આ પેચ વીજળીના તારથી એક નરમ વીજળીના તાર સાથે અને બીજી તરફ લોહની નાલ સાથે જોડાયેલા રહે છે બન્ને દબાવવાથી વીજળીના તારના

બન્ને છેડા એક માધ્યમ દ્વારા એકઠા થાય છે વીજળીનો પ્રવાહ વહેવાથી લોહની નાલ વિદ્યુતનું કાં બની જાય છે, અને હથેલી એની સાથે ચોટી જાય છે આ સાથે જ ટન અવાજ આવે છે ફરીને ઉખડી જાય છે, અને ચોટી છે આમ ટન ટન અવાજ થયા કરે છે વીજળીની અગ્નિનો તો આપને ખ્યાલ હશે જ એક સેકન્ડના એક વાખ અને ૮૬ ટજર માઈલની વીજળીની અગ્નિ છે આ કરણે ઘટ્ટીના અવાજ થવામાં વધુ વાર નથી લાગતી બટન ઉપરથી હાથ થઈ લઈએ એટલે વીજળી પ્રવાહ અટકી જાય છે અને ઘટ્ટી વાગતી બંધ પડે છે

આમાંથી જો ઘટ્ટી કાઢી લેવામાં આવે, તો થયેલાનીના અસુગમતા જેવો અવાજ આવે છે એવું સોમાં જ્યાં વધારે અવાજ નહીં કરેલા જોઈએ ત્યાં આવી ઘટ્ટીઓના ઉપયોગ કરવામાં આવે છે આજ કાં લોકો પોતાના ઘરને દરવાજો ચોર-ઘટ્ટીઓના પણ ઉપયોગ કરે છે રાતે જો ચોર આવે તો ઘટ્ટી જાગે જ વાગવા માંડે છે

તો આ હની બારણાની ઘટ્ટીની વાત હવે જ્યાર આપ કોઈને ઘર જાઓ, તો બારણાની ઘટ્ટીનું બટન દબાવવું જ જોઈએ નહીં તો, બારણું ખખડાવ્યું, કે બૂધ મારી તો થુ થશે એ તો આપણે એવું

*

લોકજીવનનું રહસ્ય

લોકજીવનના દરેકો તમે એકલી ધુમ્મસ ભરેલી કલ્પનામાંથી ખસા કરવા શા માટે તૈયાર થાઓ છો? એજ આ મત્ર વિચારોના જ હોવા માંડે તો પૃથ્વીના અર્ધા ભાગ જેવડા મારુ વાસ્તવિક પરિભ્રમણ અને એ ડગલા નેટલુ માડ લાગે કલ્પનાએ ચડીને ૯ કેટલીક તાર સ્વર્ગથીયે આ દૂર લટાર મારી આપ્યો છું, Fantasy (કલ્પનાકથા) આનેખવામાં આવું બધું આવે, પણ જીવનનું દર્દ તો વાસ્તવિક રીતે જ રજૂ કરતું જોઈએ લોકજીવનના રહસ્યો મેળવવા એ કેટલીયે વાર હોટેલના વાસણો માજનારાં જોડે કલાકો ગાળી છે જીવનના અર્થિત મુખ દુખ, કામો કે અસતોસે થુ છે તે આપણે સમજતા જ નથી તમારું લખેલું વાચકની આખ બીની કે પ્રસ ન ન કરે તો એને કલ્પ, કામળ ને શાહીનો મરકરી માનજો

જગતના ચોકમાં ભારતની પ્રતિષ્ઠાનું સંસ્થાપન રવામી વિવેકાનંદે કર્યું હતું. એના સંવર્ધનનું કાર્ય કરવામાં રવીન્દ્રનાથે અગત્યનો ફાળો આપ્યો હતો. બંનેના કાર્ય પ્રદેશો જુદા હોવા છતાં જાનેલા જીવનસંદેશમાં કોઈ સિન્નતા નથી વરતાતી. રવીન્દ્રનાથ પછી તરત જ આવનાર બાંધીજીની સાથે એમની સરખામણી કરશું તો પશુ તરવત. જાને વચ્ચેનું સામ્ય જ આપણને આકર્ષે.

જીવનમાં અનેકાનેક ક્ષેત્રોમાં સફળતાપૂર્વક વિહાર કરનાર અને પ્રત્યેક ક્ષેત્રને પોતાના વિશિષ્ટ અર્પણથી વિશ્વંસિત કરનાર આ ત્રણે વિશ્વતિઓએ પોતાના વિશિષ્ટ કાર્યપ્રદેશ તરીકે પોતાના વ્યક્તિત્વને અનુરૂપ એવાં ક્ષેત્રો પસંદ કર્યા હતાં. દાર્શનિક વિવેકાનંદ, કવિ રવીન્દ્રનાથ અને રાજકીય ક્રાંતિકાર ગાંધીજી પોતાના કાર્યપ્રદેશની કાર્યપદ્ધતિની, સ્વભાવની, ભુદિની, જીવનદૃષ્ટિની એક અનેકવિધ સિન્નતા છતાં જગતના ચિંત પર એ છાપ અકિત કરી ગયા છે તે કેટલી બધી સમાન છે.

રવીન્દ્રનાથની પ્રતિભા અનેકમુખી હતી. કલાના ક્ષેત્રમાં રંગભૂમિ, ચિત્ર અને સંગીતમાં એમણે કરેલું પ્રદાન વૈવિધ્યસમૃદ્ધ છે. સાહિત્યના લગભગ પ્રત્યેક પ્રદેશમાં એમણે કરેલું વિપુલ અર્પણ એમની વિશદ પ્રતિભાની કાંખી કરાવે છે. “કવિ-કાદિની”-થી ૧૮૭૮માં એમની કલમે સાહિત્ય સર્જન શરૂ કર્યું ત્યારથી તે ૧૯૪૧માંના સંમુખે શાંતિ પારાવાર સુધી એમણે કાવ્યો, ગીતો, નાટકો, નિબંધો, નવલકથાઓ, નવલકથાઓનો જાણે કે વરસાદ જ વરસાવ્યો હતો. બે હજાર જેટલાં ગીતો. લગભગ એટલી જ સંખ્યામાં કાવ્યો, ચોક્કસ નવલકથાઓ, નાટકો, નવલકથાઓ, નિબંધો, ચિંતનાત્મક લખાણો બધું મહાકાંતાર સમુદાયે. કાવ્યના પશુ અનેકાનેક પ્રકારો એમણે ખેડ્યા છે. એમના કાવ્ય વિષયો શું છે તે કહેવા કરતાં તેતિ તેતિ પ્રમાણે શું નથી એમ

કહેવું દીકર થઈ પડશે. શ્રી કુમાર ઠપ્પીરે કર્યું છે તે પ્રમાણે પ્રકૃતિ અને માનવનું સાયુજ્ય રવીન્દ્રનાથની કવિતાની એક મહાન વિશેષતા રહી છે.

છ દાયકા અને ત્રણ વર્ષનું, રવીન્દ્રનાથનું સર્જન એકધારે, એકસરું, એક જ લપલાવગેમિ-કંપનાની આસપાસ ધૂમનાડું રણું હોત તો રવીન્દ્રનાથ એમના જીવનકાળ દરમિયાન જ અભેરાઈ પર મૂકાઈ ગયા હોત. રિચાર્ડ ચર્ચ અને ઉમાશંકર ભોષીએ એમને વિશ્વમાનવ તરીકે નવાજ્યા છે અને ડૉ. સુનાતિકુમાર ચેટર્જીએ એમને વિશ્વ મનઃ વાક્યપતિ કહી સંબોધ્યા છે. તે ટાગોરના સમગ્ર સર્જનની પાછળ નિગૂઢપણે વહેતી વિશિષ્ટ ચેતનાનું ઘોતક છે એ ચેતનાની ભૌતિક સ્નેહાજન સમક્ત ભારતીય જીવનતત્ત્વ છે જે આસેતુહિમાયસ વ્યાપ્ત છે અને જે કાષાંતરથી વૈદ્યમાન થઈ વૃદ્ધિ ગત થતું રહેલું છે. બાધા નાહિયાની નો કવિ માત્ર “દમ્પિન દુવાર” જ ખૂલ્લાં નથી રાખતો. “ધરેબાહિરે”, રહેવાનું હોય મમે ત્યાં, સમગ્ર વિશ્વને પ્રુણપ્રુણેથી જે કંઈ શુભ છે, મંત્રલ છે, કીવરર છે, તે અપાવવામાં ગાંધીજીની સાર્થક રવીન્દ્રનાથ પશુ માને છે. પ્રાચીન મધ્યમલીન છતિહાસ, અર્વાચીન યુરોપનાં માનવતાવાદ, તત્કાલીન ભારતનું યુગરુચ્યાન, વ્યક્તિસ્વાતંત્ર્ય, નારીપ્રતિષ્ઠા, જગતના મહાન કર્મોનાં સનાતન તત્ત્વો, ઇત્યવીલામથી પ્રકૃતિ અને યુદ્ધાતિગૂઢ રહસ્યોને સમાવનારું માર આંગળનું માનવમનઃ આ બધાં લખિં તત્ત્વોને રવીન્દ્રનાથે પોતાની ચિંતનરસમર્ધા ધૂનમાં જે ને કાવ્યરસનું સર્જન કર્યું છે.

ઉપનિષદોનો વારસો એમને પ્રત્યક્ષ મળ્યો હતો. એમના પિતા, ગદર્ધિ દેવેન્દ્રનાથ કાલાતિકમ કરીને વિચરતા ઉપનિષદકાલીન દૃષ્ટા સમા હતા એવા દૃષ્ટાના પુત્ર તરીકે સીધું, એમના સાનિધ્યમાં રહેવાના અનુભવથી પ્રત્યક્ષ અને એમની આસપાસના

શું વાંચવું ને શું ન વાંચવું ?

ઈ ગાદી

એક જમાનામાં આપણા બાપદાદા છાપેલું ચોપનિયું નેહને ડરખાઈ જતા હવે તો આપણા બેબી - બસલાઓ આસાનીથી બસબસા સમિન માસિકા પણ રમતની ઝૂંબેચમા તોડીફાડીને નવરાં કરી નાખતાં આપણે નેહંએ છીએ અને મમત અનુભવીએ છીએ એક વેળા પોતાનું સરનામું રેપર ઉપર ટાઈપ થયેલું નેહંને આપણી ડાઘી સવા ગળતો ફલાવો અનુભવતી આને આપણી પોતાની વાતચીત બપણુ કે કવિતા આપણી અઘતન તખીરો સહિત છાપેલી હાલતમાં નિહાળ્યા પછી ચે છેલ્લા પાંચસાત દાયકામાં આપણે એટની બધી જલદીથી સરકારનો ઝોપ પારણુ કરવા લાગ્યા કે બજે સૂરજના કિરણની ચાન !

પત્રીક વરસ પહેલા આપણી આંખોને તેમજ કાનને જે નવાઈ રૂપ લાગુ તેમાં હવે સાધારણપણુ અનુભવીએ છીએ પાંચસો પૃષ્ઠની નવલકથા પાંચ ચોક્કસેટની કટકી માફક પૂરી કરી નાખવાની તેમજ પચાસ-સાઠ કાવોના શુટઓને આસ્વાદ એટલી જ મિનિટમાં લઈ લેવાની શક્તિ આપણે કેળવી છે આપણે સગીન ખોરાક બસે લેતા ન હોઈએ, રોજ રોજ આપણે સગીન વાંચન ઝખીએ છીએ અને સગીન વાચન પુરુ પાડનાર મિત્રો !

વાચનની રસિધણ મારી એક ઝોળખીતી શિક્ષિત કુમારિકા ઉપર ચોગ્વ વળના નણુ ઉમેદવારોની તરાપ છે પહેલો નિખાલસ લાયબ્રેરિયન, બીજો અપરાધ તત્ત્વી અને ત્રીજો મથકુર લેખક ત્રેણેની ઝોળખાણુ કરાવ્યા પછી ડાના તરફ પોતાની નજર દોડાવવી તે અંગે એણે મારી સલાહ મિત્રો છે મારો અભિપ્રાય લાયબ્રેરિયનની તરફેણમાં છે-જે એને જે બાપડાની સ્મૃત-સિકલ અને સ્થાનથી શતોષ હોય લેખક અને તત્ત્વી દેખાવે તેમ જ ટાપવીપમા વધારે પાન બેચે એવા હોવા છતાં એનો મૂળ અર્થ બહુ જ ઝોછી હટે સતોષ થ, એવા અને ભાવ

છે વળી બેઉ અસ્થિર કારકિંદાના અને સામાને બેબરૂપ થઈ પડનાર ઘરાક ગણ્યામ મારા મારવા પ્રમાણે ખરા લેખકને પારકું વાંચનાની કુરસદ બહુ જ ઝોછી હોવાથી લાગ્યેજ કેઈ જાણીતી ચેપટ્ટી એ ઘેર લાવે કે વચાવે તત્ત્વીને ત્યાં પુસ્તકો આવે ખરાં, અને બહુધા નિન ખરચે, પરંતુ માન એક જ લાગના જવારે લાયબ્રેરિયન હરેક નવું પ્રકાશન પત્રીને ખોગે ધરવા સમર્થ થઈ શકે, તો યા માટે હમેશ માટે ઉપયોગી અને ચોરીસે ફલાક આનંદ પૂરો પાડનાર એવા સાચી જતો કરવો ?

માન લેખક અને તત્ત્વીને જ લક્ષમાં લેવામાં આવે તો લેખક એ માલ છે અને તત્ત્વી માલનો ઉત્પાદક કે દલાલ છે પોતાની ઈચ્છાથી લેખક કહુ પણ હખી કે હપાવી શકતો નથી શુનરાતમાં આ રિધિત વિશેષપણુ સહી જાય છે કેટલાક લેખકો મળથી જ અમુક વ્યક્તિ કે સરચાને ચુડેલ માફક વળગી પડે છે અને તેમનો લાભ એકસ પેટ જીઠાવે છે ધગીખરી જગાએ એવું જ હોવાથી તત્ત્વીએને લેખક - લેખિકાઓ શોધવા પડતા નથી, બલકા કકરાવાળા થકે મારક બીજાઓના સદવાસથી છૂટા પાડવા પડે છે અમુક જાતના પત્રોમાં તેથી અમુક જાતનાં નામો જ કાચમને માટે દેખા દે છે અને અમુક કાલમને માટે અદસ્થ થઈ મચેતાં માલૂમ પડે છે પગાર આપીને બેસાડેલા આસામીઓ અમુક પ્રકારની કુતેલથી કામ કરવાને બધાવેલા હોવાથી સ્ટાફ જાહરનાં માણસોને આગ્યે જ ઉપયોગી થઈ પડે છે માન સજાવડાલાઓની શક્તિને બોગે ઉપ જ્યેવી રસોઈ વડે સફુને સતોષવાનું બીકું ઝડપી નિરાતને છુવે વાગોળ્યા કરતી હોય છે એઓ સાહિત્યકાર પણ ખરા અને સાહિત્યકારોના આશ્રય દાતા પણ ! એમને અવગણીને કે નારાજ કરીને અથ ! એમને ત્યાં મક્કતાના આટા ખાઈને કપા સાહિત્યકારો દહોડો વગે ?

જેમ લખવું એ એક ઇલમ છે, તેમ ગાંધીની પાસે લખાવવું એ પણ એનાથી ચડિયાતો ઇલમ છે એવા ઈંગ્લીશની કદર કરવાની ના નથી, પણ એમણે જાણવું જોઈએ કે જે કામ એઓ લખ બેઠા છે તેની ફતોહ એમની કામ પ્રત્યેની પૂરી જવાબદારી, ધગશ અને નિષ્ઠા ઉપર અવલંબે છે. આટલું સમજ્યા પછી લખાણના વિશ્વાસમાં જેઓ કંઈક આપણને પીરસે છે તેમનો એકસાન માનવતા આપણે અચકાવું ન જોઈએ. એમને ભરેલી ખંડણી ત્યારે જ સાર્થક થયેલી ગણાય, કે જ્યારે આપણા માગ્યા સુચવ્યા વિના આપણી હચિના લેખક લેખિકાઓની શક્તિનો પુરતો પરિચય કરાવે, એટલું જ નહિ પણ કંઈક અવનવું પણ આપતા રહે-અને તે પણ સારા દેહરમાં તેમજ યોગ્ય સમયે !

સ્થાયી લખાણને આવકાર આપતા આપણા માસિક ત્રિમાસિકો માંદી હાલતમાં, મંદગનિએ અને કંઈક જોઈ ફરકારે પ્રગટીને થોડા જ વખતમાં નિર્વાણનો પથ લે છે, એ આપણા બધાને માટે શરમજનક છે. પણ એવી નાવેશીથી આપણે ટેવાઈ ગયા હોએ. ખીજા શબ્દોમાં કહું તો, કે આગળ ઉપર સારું થવાની આશા આપતું માસિક, સામાયિક તરતો તરત જ થ યી ગયેલું કે ખાતલ થઈ ગયેલું જેવાની તટસ્થ ટૂંતિને આપણે આપણી ખાસિયત બનાવી દીધી છે. પુરુષોના તેમજ સ્ત્રીઓના જુદા જુદા માસિકો કહીને સ્ત્રી પુરુષ વચ્ચે આપણે અણધરતા અંતરાય નિમંત્ર્યો છે શબ્દકારણ નિરાશ તેમજ રજેજ ઉપર જેમને આપણે એકત્વ સ્વરૂપમાં જોવાની ધગશ રાખીએ હોએ તેમને

સહિતમાં વિનાકારણે એક ખીજથી અલગ પાડી દેવામાં થો વિશેષ ફાવેદો હશે તે જ મારી સમજમાં બિનરતું નથી.

વતુજોણુ શીખેલ વાચકો માટે તેમના પ્રમાણમાં વતીજોઈ વિદુતાવાળા બહેનખંધુઓનાં પણ વિવિધ રસો પાડી દેવામાં આવ્યા છે, એ પણ એટલું જ વિચિત્ર છે જતાં એવી વિચિત્રતાએને આપણે નિભાવતાં આવ્યા હોએ. વળી વિદ્યાનનું માસિક, રમતચમતનું માસિક, ભૂગોળનું માસિક, વેપારનું માસિક તેમજ દ્રાણધીનું માસિક, રાવા-હથવાનાં માસિક, ટોકરાં રખાડવાનાં માસિક -અને એવા ખીજા સંખ્યાબંધ માસિકો પોતાની ખાસ નીતિરીતિઓની જાહેરાત સહિત બહાર પાડવામાં આવે છે. જેમ જેની ઉપયોગિતા તેમ તેનો સત્કાર વધારે ! ઘણી વખત તો જે આપણે જાણતાં સમજતાં હોઈએ તે જ આપણે વાચીએ હોએ, અને કેટલીક વખત તો માત્ર દલા ઉપજાવે એવું ખડુ ખોટું જન્યદી મારેલું વાંચીએ હોએ. વાર્તા, નિબંધ વાચતી વેળા આપણને ય્થેક વાચતા હોઈએ એવો ખ્યાલ જન્મે છે, અને કવિતા વાચતાં વખતે નિરાશના પારો ગોખતા હોઈએ એવો ભાસ થાય છે. આવી વેળાએ જેમનું ફાદરિયુ આપણે મંગાવતા હોઈએ તેમનું તરત જ બંધ કરી દેવાનું મન થઈ જાય એ સ્વભાવિક છે.

માસિકો વધારે તાકીદે ખાતલ થઈ જવાના ખીજા પણ અનેકાનેક કારણો છે, પરંતુ તે બધાને ગણાવતા પાર આવે એમ નથી દૈનિકપત્રો કરતાં માસિક-ત્રિમાસિકોના આપણે ત્યા બહુ જોઈએ ધડો થાય છે, એટલું જ કહેવું અત્યારે બસ છે.

સંસ્કૃત નાટકોના વિદ્વપકના પાત્રનાં કેટલાંક તરતો બીજી ભાષામાં રચાયેલા નાટકોમાં પણ જણાય છે પરંતુ પશ્ચિમના નાટકોનાં મૂર્ખ પાત્રોથી વિદ્વપકનું પાત્ર નિરાશુ છે સંસ્કૃત નાટકોનું વિદ્વપકનું પાત્ર વિશિષ્ટ વ્યક્તિત્વ ધરાવે છે

પશ્ચિમના નાટકોના રંગવાની પેઠે વિદ્વપકનું કાર્ય પણ મુખ્ય પાત્રને સજી રાખવાનું હોય છે, પણ વિદ્વપકનું પાત્ર વધુ ખાનદાન અને કેન્દ્રાસી પામેલ જણાય છે સામાન્ય માનવના એ પ્રકારની છે કે વિદ્વપક એટલે એવદૂર અને મહાબુદ્ધિવાનું પાત્ર એ ખરું છે કે વિદ્વપક મૂર્ખાઈભર્યા પાઠ ભજવવાનો ઢોંગ કરે છે પણ તે સાથે તે ગૂંચવણભર્યા સવાચો પૂડી શકે છે, જુદા જુદા પાઠ સફળતાપૂર્વક ભજવી શકે છે અને પોતાના માલિકને મદદ કરવા અવનવો મુક્તિઓ શોધી શકે છે

રાજની માનીતી વ્યક્તિ તરીકે તે કોઈ પણ પ્રકારના સંકોચ વગર રાજમહેલમાં કોઈ પણ ક્ષણે રાણીનામમાં પણ જઈ શકે છે અને પોતાની બેનમૂન મશરૂમીઓથી રાણીઓને તેમ સવન આનંદ પમાડે છે શેક્સપિયરના નાટકોમાં મૂર્ખ પાત્રને તેના માલિક સાથે કોઈ પથ્ય પ્રકારનો વર્તવ કરવાની છૂટ હોય છે અને તે છૂટ નિભાવી લેવાના દેખીતા કારણ માટે પશ્ચિમના નાટકોમાં વણી ગૂંચવણથી પરિસ્થિતિ ઉત્પન્ન થતી જણાય છે સંસ્કૃત નાટકોમાં એવું બનતું નથી સાર્વજનિક તેમ મહત્તાભરી ખાનગી ખાળતોની નિસંકોચ જવાગદારી ઉઠાવનાર વિદ્વપક વિશ્વાસપાત્ર હોય છે પશ્ચિમના નાટકોમાં તેમના માલિકની ગુપ્ત વાતોમાં ભાગ લેવાનો અધિકાર મૂર્ખ પાત્રોને હોતો નથી પાછળથી સજીવેલા સાહિત્યમાં વિદ્વપકના પડપારૂપે રાજકુમારો સાથે મશરૂમી કરતા મૂર્ખ પાત્રો સર્જ્યા છે, પણ તે ગતિય પ્રતિનિધિ-સમા નિર્માણ જણાય છે કલિપા પરિસ્થિતિને જીવંત

સ્વરૂપ આપવાના હેતુથી તેમજ દર્શાવાતા રાજકીય દરેકને જતલત જલેવિરૂપ વાતાવરણ નિષ્ક્રમવતને માટે ઘણા આગળ પડતા સંસ્કૃત નાટકકારોએ પોતાનાં નાટકોમાં વિદ્વપકની યોજના કરી છે

કવિવર કાલિદાસે મધ્યાવસ્થામાં રહેલ અભિજ્ઞાન શાકુંતલ નાટકનો વિદ્વપક માઠવ્ય સંસ્કૃત નાટકોના રમુજી વિદ્વપકોમાં ભાત પાડે છે માઠવ્યનું અસ્તિત્વ અનેાખુ હોઈ ધ્યાન આપવા લાયક છે મુખ્યાવ્યસની રાજ દુષ્યતની સોખતમાં હેરાન થઈ નિઆમા નાખતો વિદ્વપક નાટકના બીજા અકમાં વાવ કની નજરે પડે છે નૃપતિના મુમયા કાર્યમાં સાથ આપવાની વૃત્તિ નહિ હોવાથી તે પમયાતથી પીડાવાનો ઢોંગ કરીને રાજને છેતરે છે. ખાવાપીવામાં પૂરેપૂરો પ્રવીણ હોવા છતાં અને તે વિપવમાં મોગતિય બ્રાહ્મણની ધરેભમાં મેસી શકે તેવો હોવા છતાં તે તદ્દન બુદ્ધિહીન નથી શકુંતલાના સૌન્દર્યથી દુષ્યન્ત આકર્ષાય છે એવી તીવ્ર આશ્રમ તે ધરાવે છે મુનિકન્થાને ધરણવાની આકાંક્ષા ધરાવનાર પુરુકુલના રાજ્યીને પ્રથમ તો તે ઠીક ઠીક કપડો આપે છે શકુંતલાના ચરીર-સૌન્દર્યના મોહ એ જ તેના આકર્ષણનું કારણ છે એમ પણ માઠવ્ય દુષ્યન્તને જણાવી દે છે, છતાં પ દુષ્યન્તના શકુંતલાના પ્રત્યેના આંતરિક પ્રેમની ગંધ તેને નથી આવતી દરધિયાન રાજમાતા તરફથી ઉપવા સનાં પારણા અર્થે રાજધાનીમાં પધારવાનું આમ ત્રણ કરભક લાવે છે શકુંતલાના સંસર્ગને જખેલા રાજ વિદ્વપક માઠવ્યને પોતાના બદલે મોકલવાની ઈચ્છા દર્શાવે છે રજાભાવિક રીતે બીકસુ સ્વભાવનો માઠવ્ય રાજધાનીમાં પાછા ફરવાની આ તક આનંદથી ઝડપે છે રાજની સાથે આવેલા તમામ રમાલાને જવારે પોતાની સાથે જ આવવાનું છે એમ સાબળે છે ત્યારે તેની અડતાને પોપણ મળે છે અને તે પોતાને રસા લાથી વીટળાઈને ચાલતો પુરરાજ ગણી અભિમાનથી કુલામ છે નીકળવાને તેવાર લતા વિદ્વપકને રાજ બિહા

જાણવે ॥

રાજ : (સ્ફુગત) આ ભાઈ જાણવેવિધ છે. અમારી અભિલાષની વાત રાણીઓમા કહી પણ દે વારુ, એને આમ કહું (વિદૂષકનો હાથ જાવી તેને) વચસ્ય ! હું આકાશમા જકે છું તે કષ્ટિકર્ષના ઝોરવને લીધે જ પરેખરકહું છું કે તપમ કન્યાની મને ઈચ્છા નથી, કેમકે—

મૃગલા : સહ ઊછરેલ એ

સરસા કયા, વળી મિત્ર, કયાં અમે ?

કરી વાત બતાવી હાસ્યમાં

સમજુ છે, ગણુશો ન સત્યમાં

આ આખીય ઘટનાને એક ઉપજાવી કાઢેવી વાર્તા સમજીને થાકથી કંટાળેલો માઠવ્ય તેન મનથી દૂર કરે છે રાજ દુષ્યન્તના પ્રેમ-પ્રિલભની, યાન્યર્થ લગનની, અને ચકુન્તલાના તિરસ્કારની વાદ તેને નથી થતી રાજની યાદદાસ્તે ભૂતાર્થ ગણેલી જાણ્યા છતાં તે યાદદાસ્તને તાજ કરવા પ્રયત્ન કરવાનું તે મુનાસિખ નથી માનતો ચકુન્તલાના ચિત્રને નિહાળી રહેલ રાજ વીની રાણી વસુમતીના આગમનથી ઉત્પન્ન થતી મૂઝવણ વિદૂષક પોતાની ચાત્રીથી દૂર કરે ॥ શરીરપતિ ઈન્દ્રના આમ તણુથી દુષ્યન્ત રવાના થાય છે ત્યાં વિદૂષકનું પાત્ર અદરશ થાય છે

એક દર રીતે વિદૂષક માઠવ્ય, બીકસુ અને બીજી કાકગો રીતભાતવાળો હોવા છતાં, રાજ દુષ્યન્તના એક વધાર મિત્ર તરીકેના પોતાનો ભાગ ભેન-મૂન મુદરતાથી ભજવી જાય ॥ રાજને કુ ખત્તા શોકગ્રસ્ત સમયમાં તેનું મનોરંજન કરવાના અવિરત પ્રયત્નો તે આદરે છે અને રાજને તદાય આનંદમગ્ન જોવા તથ્ય છે જમે તે પ્રસંગે રાજની સાથે જ રહેવું એવી બેહુદી મનોવાછના તે નથી ધરાવતો જ્યારે જ્યારે જરૂર પડી ત્યારે ત્યારે પોતાની શક્તિ અનુસાર તે રાજની સેવકમાં એક વધાર સેવક તરીકે રહ્યો ॥ રાજના મનસ્વરે એને સમજી જાતાં સુધી તેને અનુકૂળ વર્તન કરવા માઠવ્ય સદાયે તેજાર રહે છે તેના મુખાઈભર્યા પ્રહસનોમાં અતજનતા કે

નિર્વજનતાનો અશ પણ નથી એ વિદૂષકના પાત્રની મહત્તા છે રાજનું મનોરંજન કરનાર માઠવ્ય રાજના દુર્ગુણ કે અનીતિમય વર્તનનો સોખરી નથી, પણ તે નિર્દોષ ગમત પુરી પાડે છે અભિજ્ઞાન શકુન્તલ નાટકના વચન પછી વિદૂષક માઠવ્ય નિષ્કપટી અને રાજની મજની કૃપાથી સતોષ પામી સુખચેનમાં જીવન ગાળતો રાજનો વિશ્વાસુ મિત્ર ॥ એ જ મત આપણે દર્શાવી ચકીએ

મહાપ્રિ કાલિદાસના વિશ્વાવર્ણ્ય નાટકનો વિદૂષક માણવક તેના નામ પ્રમાણે ઓઝી બુદ્ધિ ધરાવતો હોવાનું જણાય છે ઉર્વશી તાણેના પુરવા રાજના પ્રેમપ્રસંગથી તે માહિતગાર થાય છે, પણ એ માહિતી પચાવી રાખવા જેટલી શક્તિ તેણે કેળવી નથી તેની ઓછી બુદ્ધિના કારણે તે રાજનું રક્ષણ 'ખુશુ' કરી દેશે એમ જણી રાજનું ગુપ્ત રહસ્ય જણના મજની રાણી પોતાની દાસીને વિદૂષક પાસે મોકલે છે દાસી ચતુરાઈથી રાજનું ગુપ્ત રહસ્ય જણી લઇ રાણીને જણાવે છે આ વિદૂષકનું બધું લક્ષ મનગમતી મીમાંઠ ખાવામા જ પરોવાયેલુ હોય છે ગમે તેવા કડુક પ્રનગે પણ તેને ભોજનનો સ્વાદ વાદ આવે છે ઉર્વશીના વિરોગથી તતપ થામતો રાજ મનના સાન્વનનો ઉપાય પૂછે છે ત્યારે માણવક જવાબ આપે છે 'શાલો રસોડામા, ત્યાં પચવિધ ભોજનની સામગ્રી ચાલતી હશે તે જોવાથી મનની ઉત્કાંક્ષા દૂર થશે ઉર્વશીએ અદરશ રહીને લખી મોકલેલુ ભોજનપત્ર વિદૂષક બેદરકારીથી ગુમાવે છે પવનના પ્રતાપે તે હાથ માધી ભેટી જાય છે તેની કામજી રાખવની દેને પરવા નથી રાજને જ્યારે વાદ આવે છે ત્યારે તે તેની શોધ કરવા દૂરે છે એ શોધ કરવાની પદ્ધતિ પણ બનેથી હોય છે મર્કટના જેવો તેનો દેખાવ તેમજ વર્તન સાચા નાટકમાં નજરે પડે છે— વિરોગી પુરૂરવાને તે કોઈ પણ રીતે સાન્વન આપી શકતો નથી, તેમજ બીજા કોઈ પ્રનગે પુરૂરવાને ઉપયોગી કૃત્ર કરવામાં સહાયજૂત પણ નીવડતો નથી તેની નિષ્કાળજના પ્રતાપે દાસી તેની પાસેથી વાત જાણી જાય છે અને અપ્સરનું લખેનું ભોજનપત્ર ડીડી જઈ રાણીના હાથમાં આવે છે એ નિવાજ બીજા મહત્વની બાબતમાં ભાગ

હોતો તેને નાટકમાં દર્શાવવામાં આવ્યા નથી વખતો
વખત તે રજાને યાજ્ઞાસ્પદ પ્રસંગોમાં મૂકે છે- છતાં
છેટ સુરી માણવકનું પાત્ર કાવચ સખરમાં આવેતું
છે કારણ કે દરક અકે તેની કઈક જરૂર જણાય છે

ઉર્વશીના પત્ર વખતનો બન્નેના સવાદ
આ પ્રમાણે છે

માણવક (ચીસ નાખી) મારી નાખ. બાપ
લિયા -ઓહ, સાપની કાંચળી જોણ કાંઈક આપણી
આગળ આવીને પડ્યું છે

પુરૂષ (દસીને) સાપની કાંચળી નથી, મૂખ
ભોજપત્ર પર લખેલો કોઈનો પત્ર છે

માણવક હે- હે તો-તો મહારાજ, એ

તમારો જ પત્ર હોવો જોઈએ તમારો વલોપાત સાંભ
ળીને ઉર્વશીએ અતરંગિમાંથી લખી મોકલ્યો લાગે છે

પુરૂષ તકની ગતિને કોઈ રોકી શક્ય
નથી- હશે લાત, પત્ર મને આપ હે ! ખરેખર- તારી
કંપના નાની છે મિત્ર આ પત્ર ઉર્વશીનો જ છે

માણવક તારે તો, મહારાજ, એમાં મુ
લ્યું છે તે કૃપા કરીને મને સંભળાવે

પુરૂષ જો, લાંબા ઉર્વશી લખે છે શ્વામી,
તમે મારા હ વ. અમજાવ હો, હુ લાગણી અને
પ્રેમચૂન છુ એમ થસ તમે માનતા હશે. જો એ
વાત સાચી હોય તો, પારિજાતની શબ્દમાં સ્ત્રી હોઈ
છુ છતાં, ન દનવનના પરનતી શીત લઈદીઓ શા
માટે મારા અંગેએ અને બારી મૂકી હશે ?

માણસના જનનમાં એક પગ એરી હોય છે જે આવ્યા પહેલા માણસ એ પગને માટે
જખતો હોય છે આ ના પગી પડનારો કરતા હોય છે

*

હુ બહુ છુ મારા માટે ખજુ રજુ છુ કોના માટે તેની મને ખબર નથી

*

ધમ્મરને અને જમીનને ધીરુ સાડુ તેઓ વ્યાજ સહિત રૂડી પાગી આરો છે

*

બસા માણસ તે માગી માગીને આ શુ મા હુ વેળાને આપનો મર

*

અઢાની જવા મેજનવા માટે મારી જોતુ છુ તો શકાતા રજકણો પજુ સાથે આની મન્ય છે

*

ખીજના ટકા વિના સિથર ન રહી શકનાર સાકરી ખીજને ટેકો આપે છે

*

પ્રેમ ચદ્ર જોવા છે, વરો નાંક નો ધ

*

નિમેગમાં એક કહેણ છે

જોગ અતરમ થનથી દિ દુરનાનનો જો આગા મોરી નિમેગનો નાન થને

*

સીદીઓમાં જોનાનનો રગ સફેદ હોત છે

ઉતરને હિમ જેવો પવન સૂસવાટા કરતો વાતો હતો બારી - બારણા બધ કળીને હુ યથા રીમાં પડ્યો. સ્થાનફેરથી કે સુઘાડીના ચાકથી આખો મીચી પડી રહેવા છતાં નિદ્રાવશ ન થવાયું પડખે જ મારા મિત્ર ઘસઘસાટ બિંધના હતા. તેમનાં નસોદારાં સાબળી અને તેમની અદેખાઈ આવી 'કેવો સુખી છવ ?' હુ મનમાં જમડ્યો અને ઉકળેલા મનને ટાકું પાડવા એક, બે, ત્રણ એમ ગણવા લાગ્યો.

ચોતરફ એટલી શાંતિ હતી કે મારો પોતાનો શ્વાસોરજ્જ્વાસ હુ પોતે સાંલળી શકતો હતો થોડી-વાર આમ નીરવતાથી વીટાઈને હુ પડ્યો હોષ્ટક કે એક કારમે ચિત્તાર મારે કાને પડ્યો મુક્ત કંઠે કોઈ ખડખડાટ હસતું હોય એવો ભણકારો અને થયો હુ એકઠો ઘઈ હજુ વધારે વિચાર કરુ ત્યાં તો એક કારમી ચીસ દેવા સોસરી સનસનાટ કરતી, કાનગાંઠે ઊતરી ગઈ શરીરનું ટવાડે ફવાડું કચકચી ઊંચુ ઘઈ ગયું મધરાતનું નિખાણ વાતાવરણ ચરચરી પીડ્યું.

એકદમ ઊભા થઈ મે બારી બિંધાડી રસ્તાની બંને બાજુના કાંઠા ઉપર બિંબેલા મકાનો, બલ્કો પાછની રાતના ગાબીઈ અને નિર્જનતાથી અવાક થઈ ગયા ન હોય તેમ, સુમધામ બિંબા હતા. બે મકાનો વચ્ચેથી, ચોરી છૂપીથી ડોકિયા કરતા વલના ચંદ્રના આંખા ફિરલો, છેડે ખુલ્લામાં જળતા ચુનિ-સિપામિટીના દીવાના પ્રકાશ સાથે મળી જઈ, સડકને અવનવા રંગથી રંગવાને પ્રયત્ન કરી રહ્યા હતા હુ એ આંખા આસમાની અજવાળામાં સડક ઉપર ફરી રહેલાં એક જૂખરાં ધાગાની રેખાઓ સ્પષ્ટ કરવા અખને ખેંચી રવો હતો. ત્યાં તો મારે ખભે કોઈએ હાથ મૂક્યો ભણકી શરીરચાથી એક ઝીણી ફૂમ્મરી છૂટી ગઈ.

'જે ધ નથી અવતી ?' મારા ભંત્રે મીઠાશ-

થી પૂછ્યું.

'તમે કેમ કરતાં બમી બેઠવા ?' સ્વસ્થ ચર્તા મેં કહ્યું.

'બારીના ખખડાટથી આટલી રાતે બહી બિબો બિબો શું કરે છે ?'

હુ કાંઈ પણ બોલું તે પહેલાં તો પેની ચીસ ફરી કાને પડી મરના સૂતડું એકાત ફરીવાર કપી બેઠ્યું.

'એ કેણું છે ?' ટેમલ ઉપર દીવાસળીની પેટી બોળવા માટે હાથ ફેરવી રહેલા મારા મિત્રને મેં પૂછ્યું.

'અરે ! એ તો પેલી ત્રાડી છે અર્ધા આવ, તને એની વાત કહું. બહુ જ દયાજનક છે પણ પેલી બારી બધ કર, પવન કેવો વાવ છે !' બત્તી ચળગાવનાં તેમણે કહ્યું.

હુ બાગી બધ ફરી ટેમલ પાસે પડેલી અતરામ ખુરશીમાં પડ્યો ટચ્છલાઈટના પ્રકાશમાં મંભીર લાગતા મારા મિત્રના ચહેરાને હુ એકાન્શે નીરખી રહ્યો,

'કહેા નેપ્રએ'

'આ ત્રાડી મૂળ જૂનાગઢ પાસેની. એના મામાપે રૂપિયા હઈ, એને અમદાવાદના એક આધિક વલના બ્રાહ્મણને પરણાવી માણસો કહે છે કે એ જ બાલુની અમદાવાદમાં લોજ છે, ને તે પેસે ટાંકે ટાંકે છે કોણું મળે એને ત તુ કુ ખ પડ્યું કે એ ત્યાંથી નામી એકની બહી આવી આ ખંદ બદલા મુજબ સહેરમાં એના જેવી યુવાન, 'ડપાગી ને નામી આવેલી ઓને કોણું આશય આપે ? થોડાક દિવસ તો એ ધર્મચળાગર રહી, પણ શરીર જૂખ્યા માણસોએ એને ત્યાંથી દેરાન કરી, રંગતા ઉપર ફેડી રાગા માણસોથી તખ્તપેલી તે કૂટપાથ-

વાત્રીઓની ન્યાતમાં હાજી ગઈ તેની અનાથતાનો અને ગરીબીનો સાબ સઈ કાઈ નરાધમે એને બાંટ કરી ને એને મહિના રહ્યા

બાળકના જન્મવા સાથે જ એ પોતાના મગજ પરનો કાબૂ ખેંચી બેઠી પોષણ ને રક્ષણના અભાવે એ બળકે એકાએક અકાલિવામાં ને અગોચર માર્ગથી આંધુ હતું તે જ અગોચર માર્ગે પાંચ પ્રયુ બાળકનું રબ જ્યારે એના હાથમાંથી ખસેડવામાં આવ્યું ત્યારે રોવાને બદલે તે અડખડાટ હતી પડી ત્યાર પછી એ અવાર નવાર ઉસ્સ જ ફરે છે કાંઈકવાર વચમાં ચીસો પછુ પડે ॥ એની દશા સાથે જ દયાપાત છે

માગ મિત્રના આકેકે વાક્યે મારા મગજ માંથી વીજળીનો સખત આચોઃ પચાર ચતો જતા હતા વ્યસાનના પટ્ટરો રીચે દામી રાખેલી જુતની સુષ્ટિ આચક્ક સાથે જીભી ઘઈ છાની ધક્ક ધક્ક થતા સાગી રોષ ઉદ્ભવ પરિતાપ અકળામણ એવી એવી કષ્ટક અકથ્ય સાગણીઓ ઉંધાને જુઝ વવા સાગી

એ લગ્નમંડપની પચીસેક વર્ષની દશા ? મે પૂછ્યું મગજમાંથી સ્મરણોનું વાવાઝાકું પચાર ચતું હતું

‘મરોનર

‘હવે વધારે શી ખાતરી નેઈએ ? રાધા જ હોવી નેઈએ પોતાની સાથે નાત કરતાં મે કહ્યું મે એને પહેલવહેલી ક્યારે નેઈ ? ક્યા ?

રાતના બે-બેઠી વાગ્યા ઉશે કાંઈ જ નેવા અધારાને વીધી નાખતી ટ્રેન હાકતી ઉડતી તાલબદ્ધ ગતિમાં આગળ ને આગળ ધપી રહી હતી ડગાના અને પાટિયા ઉપર ચીનરેલાં કાનુનના મોનનો સાલ લઈ તેમાં ઉતારુઓ કપાસિયાની ઝણીયા નેમ ખડાયા હતા બારી આગળ પગ સકોરી હું નેમ તેમ બેઠો હતો વેપથી અને જીવના બારથી મારુ માથુ વારેપડીએ પાટિયા સાથે અધાઈ ટ્રેનના ઝીંતમાં બેસા સૂર પૂરતું હતું. આમ અર્ધજાગ્રત અર્ધસુપ્ત અવસ્થામાં હું

માડી સાથે અપથી રસ્તો કાપી રહ્યો હતો ત્યાં તો એક સાળો નિસારો મૂકી માડી ઝમી રહી

ધડધડાટ ને ગતિના ઝોચિતા વિરમી જવાથી અંખિ બિહારી મધ ફેરિયાઓનો અવાજ ને આના પાલા-રકામીઓનો રજકાર કાને પડ્યો મે બારીનું બારણું નીચે જીતાડ્યું, ને સ્ટેશનનું નામ વાંચવા બહાર ડોકિયું કર્યું

અમારી માડીની પડખે બીજી માડી બિભી હતી મારી બારીની બરોજર સામે આવેલી બારીમાં અનાવાસે પડેલી નજર ત્યાં જ ચોટી મઈ બારી પડખેના બાંકડા ઉપર એક વીસેક વર્ષની યુવતી બેઠી હતી તેની આખમાં બિહનું ઘેન ન હતું તેના મુખ ઉપર અસાચન્ય થાક કે ઉદ્વેગ ન હતો આવેલો દોષ કલકલિત કપટશયન ચહેરો મે ક્યાય જોયો ન હતો ગેસના દીવાના ઉજ્જ્વલતા તેની આખની મોટી ફાકીઓ, યુક્તા તારા સખી અગમગી રહી હતી તેના ઘોડનો મધુરી રેખાઓમાંથી પ્રસાદ નીતરી રહ્યો હતો આખા મે વદન ઉપર સ્વરજતા પચરાઈ ગઈ હતી તેના હેઠનાં વિકાસ હજી પૂર્ણ ઓળને પહેાચે ન હતો મુખન્ય અને ધીવન વચ્ચે અનિ ચિતતાથી બિભેવી એ યુવતીની કાંતિએ મને બાંજી દીધો તેનું આખ કપાલ કુધી રંગેલું અને અક્ષ તથા અર્ધજી હતું જમણા કાંડમાં કાંઠુમી ટાંગ બાધેલા હતા તે નજરે પડતાં જ તેની મુસાફરીનો ઈતિહાસ સ્પષ્ટ થઈ ગયો માતાપત્ની હેવાળ હાંફ પાછળ મૂકી જયપણના નિખાલસ સાથીઓ અને કોમાર્ગની વિમલ સ્વપ્નલીલાને ઉલ્લા નમન કરી, તે અનુભવા પુરુષની પાછળ જતી હતી અનુભવા ધરમાં અનુપર્યુ બાવિ ઉલ્લસા કુમારિકા મટીને સોભાગ્યવતી બની હતી કોઈએ ખનાવી હતી

આવ કોમળ ફૂલ પરિણીત-જ્વલનો. નામ સંભવ કરી શકો ? મારાથી સહજ પૂછાઈ ગયું

થોડીવારે તેને લાગ્યું કે કેઈ તેને ધારી ધારીને નેઈ રહ્યું છે તેણે ઝોચિતી મારી બારી ઉપર દષ્ટિ ફેંકી ને તરત પાછી ફેરવી લીધી આ ચાકવાગી નજરે તેણે પોતાની આસપાસ નજર

કરી. આખા કમ્પાર્ટમેન્ટમાં તેના સિવાય કોઈ જણતું ન હતું. છટકારાનો એક દમ ખેંચીને બારીની સાવ નજીક આવી મોં બહાર કાઢી જોવા લાગી.

તેને કંઈક નજીક આવેલી જોઈ મેં પણ શરીરનો જેટલો ભાગ બહાર કાઢી શકાય તેટલો બહાર કાઢ્યો. તેને જોતાં મારી આંખો ચાકતી જ ન હતી; હૈયાની તરસ સ્વતોષાતી જ ન હતી. બિંદીમાં પહેલી જ વાર જોવા છતાં ભવભવ જૂની જાણે ઝોળખાણ ન હોય તેવી સુપરિચિત તેની મુખાકૃતિ મને લાગી એનાં હાથેન મારાથી જ અંતરમાં પ્રજ્વળી રહેલી અચાત ક્રોધના શીખ જઈ. સુપરિચિતમાં આવેલી સંસ્કારીને સુરૂપ ધ્રુવતીઓ જે પ્રભાવ ને સત્તા મારા ઉપર જમાવવા અસમર્થ થઈ હતી તે આ અનભણી છોકરી મારા ઉપર જમાવી ગઈ. એનું ખેંચાણ એટલું બધું તો જળવાણું હતું કે વિચાર કરવાની શક્તિ મૂંઝીત થઈ ગઈ. વર્ષો ધરાં ખોવાયેલી કોઈ છઠ્ઠ વસ્તુ અચાનક હાથ આવી ચડે તે હૈયાને જે નિર્ધારની લાગણી થાય તેવી લાગણી તેને જોતાં જોનાં હું અનુભવી રહ્યો.

તેની આંખોનાં અજોર બિંદાણમાં હું બેઠો ઊતરું તે પહેલાં તો એની ગાડી ફિસોટીના અવાજ સાથે બે પડી. ડબ્બાએ ખડખડાટ કરતા એક પછી એક આંખ આગળથી વટાવા લાગ્યા. પૈડાનાં એક એક આંધા સાથે મારા હૈયા ઉપર હથોડો પડવા લાગ્યો. છાતી ઉપર જાણે કોઈ તેજ છરી ચલાવતું ન હોય તેવી વેદના - તેને પ્રત્યેક પળે આઘી ને આઘી જતી જોઈ - હું અનુભવી રહ્યો. દૂર ને દૂર કાળમાં ઢૂળી જતી એ અનભણી મૂર્તિને જોવા મેં મારાથી થાવ તેટલું બધું વ કહ્યું. લોડીક વારે ગાડીને અવાજ સંભળાતો જાય થયો : ગાડીના ડબ્બાનો લાલચોળ દોલો પણ ધીમે ધીમે દીલુતેજ થઈ આખરે અંધકારમાં ખોવાઈ ગયો, છતાં પણ મારી બહારની આંખો રેખાચન્નામાં અદરજ થઈ ગયેલી ગાડીને અનુસરવાનો બાર્ષ પ્રવાસ કરી રહી...

ધણીવાર એકલાં પડતાં એ પ્રસન્નવદન આંખ આગળ તરી રહેતું. જેને મેં કોઈ દિવસ

જોય ન હતી, જેની સાથે મેં મોટા શબ્દોની આપલે કરવાની તક મળી ન હતી, તેનો મારા ઉપર આટલો ને અગ્રમ સર્વોપરી પ્રભાવ કેમ ? તેનો કોમંડો હતો સુધી અણકેલો પડ્યો. અત્યંત, પરક્રીયા તરફ મારે આ અનુભવ રાખવો ન શોભે એમ કોઈકવાર મનમાં થતું. અંતરના સંસ્કારો કોઈકવાર ઠપકો દેતા. પણ બિંદાણમાંથી આવતો એક નાદ તમામ મર્મોદ્ધોને, વ્યવહારિક દક્ષતાને દબાવી દેતો હતો. એ અનાહત નાદનાં નિર્ણય આગળ મારું મસ્તક નમી પડ્યું. કંપના દોડાવે તેમ હું દોડવા લાગ્યો. સમસાવરોષ થયેલને મધરાતના બંધ દઈને ને વાલ કરી હું ફરી તેને જોવાનો અવસર મળશે કે કેમ તેના સતત ચિંતનમાં કાળની રેતીને સરવા દેતો હતો, ત્યાં તો અણધારી રીતે તેનું મિલન થઈ ગયું.

કામ પ્રસંગે મારે અમદાવાદ જવાનું થયું. પંદરેક દિવસનું કામ હોવાથી મારે એક રમ રાખવી પડી. ખાવાપીવાની સરવડ મચવાય એટલે એક લોજવાળાની જ ઝોરડી લાડે રાખી. મંગળવારની રાત હતી. પાસેના ધડિયાળમાં ખારના ટકોરા થઈ ગયા ને લગભગ અરધાએક કલાક થઈ ગયો હશે ધધારીમાં પડ્યો પડ્યો હું કેટલાંક જરૂરી કામગિયાઓ વાંચી રહ્યો હતો. ત્યાં મારા બાપુ ઉપર કોઈએ ધીમે ટકોરા કર્યો. વાંચવાનું પડતું મૂંઝી હું ધ્યાન-પૂર્વક ખારણી તરફ જોઈ રહ્યો. ટકોરા એક પછી એક વધવા લાગ્યા. આટલી મોટી રાતે કોણ ખોલા વતું હશે તેનું અનુમાન કરતો હું બેઠ્યો. જેવું મેં ખાણું કંધાડ્યું તેવી જ એક ધૂમટાવાળી ત્રી અંદર કાપલ થઈ. ધીમેથી તેણે ખારણું અટકાવ્યું, તેના અનિયમિત શ્વ સોરઠાસથી મેં અનુમાન કહ્યું કે તે ભણી કે ઉદ્યોગથી કંપી રહી છે. હું તેના આગમન વિશે કંપના દોડાવતો ખાટલાના ખુણા ઉપર બેઠો.

તેણે ખાઈ જાયલાં ચંતાઈ ચયેતું મેં બહાર કાઢ્યું, ને મારા તરફ ભારખીની નજરે જોઈ રહી. અણધાર્યો કટોક પડવાથી જેમ માથું ચક્કર ચક્કર ફરે તેવી સ્થિતિ તેનો ચહેરો જોતાં મારી થઈ. તેના વદનની પ્રત્યેક રેખા સુપરિચિત હતી.

‘તે રાતે જોયેલો ચહેરો’ કાનમાં લાવ્યુંકારા થયા. છાતી ધકક ધકક થયા લાગી. જેની ઝંખના કરતાં જુનાનીનાં જીવનમાં ઝડી વર્ષ વીતાયાં તે આ જ? એને જોવાની જ્યાં મેં સ્વપ્નને પશુ કલ્પના કરી ન હતી ત્યાં એની હાજરી! અને તે આટલી બધી નિષ્કટ! આરા સ્પર્શશીલ એકાંતમાં! વનના ઘેર અંધકારને સૌદામિનીનો ચમકારો જેમ વધુ ચાઢ બનાવી દે તેમ તેના દર્શનથી મારી આંખોનું થયું.

‘તમે મને જોખમી ન ચકયા ને?’ જીવનમાં પહેલીવાર તેના મીઠા શબ્દો કાને પડતાં હતા. આગળની અપૂર્ણતાને સ્થાને અવનો સ્વપ્ન જેટલો તેના મુખ ઉપર વિલસી રહી હતી આંખોની ચમક ને તેનું ન સમજી શકાય તેવું ગેંઝાંબું એના એ જ હતું. ફક્ત આગળની ખીસતી પ્રભાને બદલે તેના સરોજ સમા મુખ ઉપર ઘેરા વિષાદની આંખો જાંટ હતી.

‘તમને ન જોખમી શકુ એ કેમ બને? પશુ તમને ઝડી મળવાની તો મેં આરા જ નહોતી રાખી મેં પહેલ વહેલાં તમને જોયાં ત્યારે હું જૂનાગઢ જતો હતો અને તમે જૂનાગઢથી જતાં હતા.’ તેની આખરે દેહધીને આંખોથી પીવાનો પ્રયત્ન કરતા મેં કહ્યું. તેની નિખાલશુતાએ મારો બધોય ક્ષોભ હરી લીધો હતો. હું બિગી, તે બિગી હતી ત્યાં ગયો. મેં તેના હાથ મારા હાથમાં લીધા. તે ફેટલા સુવાળા હતા. ફેટલા ઠંડા હતા! તેણે કાંઈ પણ વિરોધ ન દર્શાવ્યો. આંતરની બધીયે મીઠાશ દષ્ટિ વાટે ઠાલવતી તે મારી ચેષ્ટા તરફ, સ્મિતભર્યું ચહેરો, કોઈ પીઠ વ્યક્તિ બાળકના ચેન અથવા તરફ જે લાવથી જુએ તેવા લાગતી ભ્રમ રહી હું તેનાથી એક દાયકો મોટો હતો છતાં તેના આગળ કેવો બાનીય લાગતો હતો! તે નાની હતી છતાં કેરી બનીર લાગતી હતી.

‘તમે અહીં ક્યાથી?’ તેનો ઈતિહાસ ઉઠે-લવાના હેતુથી મેં પૂછ્યું.

‘હું આ લોખવાળાની વહુ શરિ.’ તેના શબ્દો સાંભળતાં જ મારા હાથમાંથી તેના હાથ સરી પડ્યા. એક ધીમે નિશ્વાસ એક સામયે અમારા બેનાં હૈયા-

માંથી નીકળી ગયો.

‘આ ઘેર જેવા રામચંદ્રની?’ ઉઝળાટમાં મારાથી બોલાઈ ગયું.

તેની આંખમાં ઝળઝળિયા ધારાઈ આવ્યાં. ધીતિવાના છેડાથી તેની આંખો મેં લૂછી નાખી.

‘હવે તમે સુષ્મ જાઓ. સવારે વધારે વાતો કરીશુ રામચંદ્ર જીવણે કે તમે અહીં છે તો તમને નાકડની હેરાનગતી ભોગવવી પડશે.’

‘એનાથી કંઈ છપું નથી. એણે તો મને અહીં મોકલી છે.’

‘હા, તમારે માટે હું શું કરી શકું તેમ છું?’

‘મારે માટે? મારે માટે? હું સ્વેચ્છાથી ઝડી નથી આવી.’ તેના ચહેરાની રેખાઓ સખત થઈ ગઈ. ‘તમને મારા વિશે કેવો વિચાર આવશે? એ બગવાન! મારો પનારો આની સાથે કર્યા પાડ્યો કે મારે મધરાતે પરભાની ઝોરડીમાં પગ મૂક્યા પડે!’ તેના અગામાં કાચવી બાગી મઈ. છાતી ધમધમ જેમ બેઝી નીચી થવા લાગી લાલચોળ થઈ ગયેલા શબ ઉપર ટપોટપ બેનાં આંસુ પડવા લાગ્યાં.

મહાનદનને તેના હાથેલા જીવને મેં શાંત પાડ્યો. પછી નિશંતથી તેણે પોતાની નાનકડી કથા હેયું ફાડી નાખે તેવા શબ્દોમાં કહી. સાતસોના લોભમાં તેના માળાએ તેના આત્મહીપને કેવો ગિગર્તા જ હોલવી દીધો હતો તે તેણે બધારે કહ્યું ત્યારે મારી આંખો મારે વચ ન રહી.

‘આ જીવતાં નરકમાંથી મને બચાવો. પૈશાની ખાતર એ મારો પતિ થઈ મને પારકાના હાથમાં સોંપે છે હું નથી જતી તો લાકડીના સોટાઓ પડે છે. આ કામ જોયો?’ કાના પડખાનો છેડો ગેંઝો કરતા તેણે કહ્યું ‘આ બધુંયે સહન કરીને પશુ આત્માર સુધી તો હું પોતાને સાચવી રાખી છું’. પશુ મને લાગે છે કે આ સાતના વધુ વખત ટકશે તો હું ગાંડી થઈ જઈશ. તમે મને તેમ કરી મને અહીંથી લઈ જાઓ. હું તમને જીવીશ ત્યાં સુધી સંજીવન’ તેણે પોતાનું મથું મારા પગ ઉપર મૂકી

દીધું અને ધૂસકે ધૂસકે રોષ પડી

‘બહેન !’ મારા ગળામાં ફૂંચે બરાબ આવ્યો
આખો બીવી થઈ ગઈ. છતાં જેમ તેમ કરી મનને
કાબજમાં લીધું. ‘હું છું છું ત્યાં સુધી તારા સામે
કોઈ આંગળી પથ્થર ચીધી નહિ શકે હોય, બે દિવસ
આમરા પડે આવી જાય’

તે જ્યારે મારી ઝોરડીની બહાર ગઈ ત્યારે
તેના મહેરા ઉપરની આંગળી નિરાધારતાની જે
છાપ હતી તે ભૂસાઈ ગઈ હતી આવડા ભર્ષા
જનતમાં એક બધું મારું છે એ વિચાર તેના ઉક-
ળાટ, પરિતાપ, દુઃખ બધાવને ચાંત પાડી દીધા
બહાના દિવસોમાં એને ધર્મીયાર મળ્યા રામચક્ર
તો એમ જ ધારતો હતો કે રાધાએ મને પૂરેપૂરું
કામચું કયું હતું મો માગ્યું પૈસા મળે જતા હતા
તેથી તે મનમાં કૂદાતો હતો અને અમારા બે ઉપર
રાજ્ય હતો રાધા નવરી પડતી તેવી મારી પાસે
દોડી આવતી હું તેને વાતો કહેતો ને ત એક-
ધાન અને અનન્ય શ્રદ્ધાથી સામજીતી જેમ જેમ
સહવાસ વધતો ગયો તેમ તેમ અમારા વચ્ચેની ગાંઠ
મજબૂત થતી ગઈ પહેલીવાર જ મને મા-બપૂની
બહેનની ખોટ સમજાણી

જવાની છેલ્લી રાતે રાધા મારી ઝોરડીમાં
આવીને ખૂપ રોષ ‘તમારા ગયા પછી અહીં મારું
કોઈ નહિ રહે તમે મને સાથે તેડી જાઓ’

મે તેને સામાજિક ધુસકેધોળો સમજાવી
ગમે તેવાં લોકો તેના પતિ પાસેથી હું તેને ન
લઈ જઈ શકું તે તેને સમજાવ્યું ને છેવટમાં, ‘કોઈ
ઓઝોની સરકારમાં બેઠાવણું કરી તને હું પોતે
આવીને તેડી જઈશ’ એમ કહ્યું ત્યારે તેણે ન છૂટકો
મને જવાની રાખ આપી

દંડગામ ખેડતા પહેલાં તેના આંધિર લેવા
તેના ચરણમાં મેં મારું માથું મૂક્યું દંડગામ
સ માન ગેહનવા રામચક્રે મારા જાને મારા આ
બાવલાપણા ઉપર હવે આખું તેને અનાથ દશામાં
મૂકી બેઠું છું એ જ્ઞાન થતાં આજમાથી બેધાર
આમું તેના પગ ઉપર પડ્યા

આસુભીની આંખોએ તેણે મને બેરો કયો
‘તમારી આખમાં પાણી ચોભે ? જો-જો, મને બુલતા !’
કહી ફૂસકે ન દામી શકે થી તે રસોડામાં બરાબ
ગઈ.

દંડગામ બેઠાં બેઠાં જતા સુધી દેખાણા ત્યાં
સુધી ગરીબાથી તારી તારીને જોઈ રહેલા બે ચમુ-
ઓને દુઃકાંતુ નીરખી રહો

‘સાહેબ ! રાધી એમ સહેજમાં બુલાવે તેવી
નથી’ ઘર ઉપર ચોટીની મારી નજર જોઈને રામ
શકરે કહ્યું કલદાર આદરે કહ્યું એ લૂંછી છે કોઈ
વખતે અઘરાઈ આ વખતું થાય તો મારું ઘર તમારું
જ ચમુન’ માનવરેકનું કપિયા, આના, પાઈમાં
માપ કાઢનાર આ અમલાદી રસોવાને હું મિત્ર
બ વધી જોઈ રહ્યો

સુબઈમાં પગ મૂક્યા પછી પ્રજાતિની રેટમાં
હું એવા તા જોઈએ ગયો કે નિરાતે રાધા વિશે
ચિંતાર કરવાનો અવસર પડ્યું મને લાગ્યું જ મળ્યો
હોય

તેના મજાસરના માલિક ને પતિના પગ
માથી તેને કેમ ઊડવવી તેની સતોષકારક ને વ્ય-
વહારમાં મૂકી શકાય તેવી યોજના હું ધડી કાઢું તે
પહેલાં અમર ભાવિ મને રમુન બેની ગયું અને
આમ રાધાને આપેલું વચન અધૂરું જ રહી ગયું

રમુનથી મેં આજે જ મુજબના કાંઠા ઉપર
પગ મૂક્યો હતો મારા મિત્રે કહેની માડીની વાત
ઉપરથી રાધાની સૂઈ રહેલી સ્મૃતિ જાગ્રત થઈ મઈ
જો આ માંડી રાધા હોય તો તેને માંડી કરનાર દુઃ
જ હતો મેં એને મુજબ તેડી જવાનું વચન આપ્યું
મારે બરોસે એ એકવી મુબઈ આવી, અને મારી
ગેરહાજરીમાં એ પશુપ્રતિનો બોગ વઈ પડી ને
માંડી થઈ મરું મરું ફરવા લાગ્યું ‘મારે નીચે
જઈ ખાતરી કરવી જોઈએ’ દુઃખમાં જિંબો થયો

ખીટી ઉપર લગતા કપડાના વિચિત્ર
ઝોળાઓ પા નો ટેશલ-લેમ્પ જગમગા જગી રહ્યો
હતો મારા મિત્ર તો ઘઘઘકાટ કીધતા હતા ધીમથી
ખાસુ ગાથાડી દુઃસહસાટ દારૂ કીતરી નીચે ગયો

નિઃશ્વીમા ભાવિ અમને ત્રીજા તાર ભેળાં કરવું હતું
 ત્રણે પ્રસંગે મધરાત હતી. ત્રણે વખતે એકાત હતું
 પાણીના ભોળા થા ભોળા કરાયેલાં એ કાષ્ટનાં જેવું
 અમારું મિલન આકસ્મિક હતું કે તેની પાછળ કાંઈ
 ગૂઢ સંકેત છુપાયેલો હતો ?

પગના આગળ વધવા સાથે છાતીનો મુઝારો
 વધતો જતો હતો. અમદાવાદ મૂકવા પછી મેં એની
 કાષ્ટપશુ સંભાળ ન લીધી એ કામ હેતુને કારી
 રહ્યો એની આ સ્થિતિનું બધું જ પાપ મારે સાથે
 છે એમ મારું મન કહેવા લાગ્યું. - 'ના, ના, એને
 અને મારું શું ? એ ખીલ્લીની, ખીલું ન્યાનનો એના
 માટે દુશ્મનો જવાબદાર ?' મગજના કેળવાયેલા
 ભાગે હાલિસ આગળ કરી

કે સડક ઉપર આવ્યો ત્યારે ચક્ર આંધળી
 ગયો હતો. દૂરના ખૂણામાં બળતા દીવાના પ્રકાશમાં
 એક દુકાનના એટલા ઉપર કોઈક ટૂંટિયું વાળાને
 પકડ્યું હતું.

હારે પગે અને એથી મેં હારે હેથે કું તેના
 તરફ વળ્યો તેને પૂરેપૂરી નોંધ ખતરી કરું તે
 પહેલાં જ મનમાં યદ્ય મધુ કે એ રાધા છે પરિ
 તાપથી ભગવતે દેયે કું તેની આગળ અર્ધ બાવાડું
 ઊભો રહ્યો મેં ધનુ' હતું કે તે જીવી ગઈ હશે
 પણ આ તો પૂરેપૂરી જાગ્રત હતી. જિએ આકાશમાં
 એકીકંઈ જોતી તે પડી હતી તેના મોઢાનો એક
 એક રેખાને મારી આંખો આસિતી રહી- તેના
 શરીર ઉપર હાકેલું વસ્ત્ર એવું અને કાલ્પથી ખરડા
 ચેલું હતું. ન સહન કરી ચકાજ તેવી દુર્મંધ તેમણી
 નીકળતી હતી તેના વાળમાં ધૂળ, મેલ અને પરસે-
 વાની મેળવખીંધો મુશળા ભાગી ગયા હતાં મોઢાં
 ઉપરથી ચેલન ઊડી ગયું હતું દીવી એની એ જ
 હતી, પણ વાટ બળો ગઈ હતી તેલ ખૂટી ગયું હતું

તેને જોતા વર્ષો પહેલાં જોયેલાં મનોહર
 આકૃતિ આંખો આંખો આગળ તરવરી રહી એ વચ્ચે
 કેટલું કારમું અતર ?

સોડીવારે આંખો મારા ઉપર કરી. ફાટી
 આંખે તે મારા તરફ નોંધ રહી 'મારું લોહી પીવું

છે ? પીએ-પીએ-' કહી ખડખડાટ તે હસી પડી.
 મારું રવાડે રવાડું જિયું ચર્ષ ગયું આખા શરીર
 માંથી વીજળાનો આચ્છાદિ પથાર ચપ્પ ગયો નિઃપ્રાણ
 એકાત લાડકી છીડ્યું

'રાધા !' મેં મહામહેનતે કહ્યું.

શબ્દ કાને પડતા વિસ્મૃતિ અને માડપણના
 બોળ તળે કથરાઈ ગયેલી જૂની વાતો, અનુભવો
 સરમરણો સજીવન કરવા તેણે આંખો મીચી દીધી
 તેના વહેરા ઉપર સૌમ્યતા પથરાતી જતી હતી.

'રાધા !' તેના માથા ઉપર હાથ ફેરવતા મેં
 કહ્યું

'કાણું છે ? મને એકબી મરવા દો' તેણે
 કરચરતા કહ્યું ને મારા તરફ ચકા ને ત્રાસ બરી
 આંખે જોઈ રહી

'રાધા ! મને જુલો ગઈ ?'

કે મારતાં જ જેમ સિયાળામાં વળા ગયેલી
 અગારા પરની રાખ ઊડી જાય ને કાલસા લાલ
 ચોળ અગઝી રહે તેમ તેની મૂઝાં પામેલી આંખો
 સતેજ ચર્ષ ગઈ.

'કાણું ? તમે ? મને મુનઈ લઈ જવા
 આવ્યા છો ? પણ તમે જાગી જાઓ એ તમને
 મારી નાખશે' તેના શબ્દો અને કામ જેવા લાગતા
 હતા

'રાધા ! કું તને તેડવા આવ્યો છું.' અકસ્મ
 વેડુના અનુભવતા મેં કહ્યું

'આટલા દિવસ પછી ? પણ હવે મને સ્વધ-
 રશે કાણું ?' તે પોતાના અક્ષલ સ્વરૂપમાં આવતી
 જતી હતી

'હું છું ને !' તેનો હાથ મારા હાથમાં સેતા
 મેં કહ્યું

'સાચે જ ? આ વખતે તો નહિ જુદી
 જાગ્રતે ?'

'રાધા ! એકવાર જુલ ચર્ષ ગઈ, હવે નહિ
 થાય મને મારું કર.'

‘એમ માફ નહિ કરું. આ વખતે તો તમને
એકલા નહિ જ જવા દઉં... નહિ જ જવા દઉં...
જુઓ જુઓ એ આવે છે. એના હાથમાં બળતી
કાંચી છે-મારો હાથ મૂકી દો, મને ભાગી જવા દો
નહિ તો એ મારો જીવ લેશે; મને જવા દો, મને...’
વાક્યનો બાકીનો ભાગ તેના હૃદયમાંથી પૂરો કર્યો.

‘રાધા ! હવે તારું કેાઈ નામ નહિ છે. બિદા,
મારી સાથે આવ બેઠે.’

‘તમારી સાથે !’ ફાટી જતા સ્વરે તેણે રાડ
પાડી ને પછી ધુળવી દે તેવું કારણું હાસ્ય કર્યું.

‘હા, મારી સાથે.’

તેને બેઠી કરવા મે તેનો હાથ સહેજ
એડ્યો. તેના અવલોકને સખત થતા જોઈ મને
બીક લાગી. તેના હૃદય ઉપર કાન રાખતાં જણાયું
કે તે તો મારા સાથ વગર જ પોતાને મારો પડી
અંધ હતી.

મીઠી ઠપકો

સ્ત્રીઓની સભા હતી : મો-ટેસોરી ધીમે ધીમે બાપથ કરતાં હતાં;
એમની ઇટાલીયન ભાષાનો તરબુચો થઈ રહ્યો હતો.

સ્ત્રીઓની સાથે બાળકોની સંખ્યા પણ ઠીક ઠીક હતી; સભામાં
આ બાળકો ઘોંઘાટ કરી રહ્યા હતાં, છતાં મો-ટેસોરી શાંત હતાં. પથ
જ્યારે ઘોંઘાટ અસહ્ય થઈ પડ્યો ત્યારે મો-ટેસોરીએ બાળકોને સંબોધી
હસતાં હસતાં કહ્યું : ‘તમને મારા ભાપલમાં રસ ન પડતો હોય તો તમે
બગીચામાં કેમ આવ્યા જતાં નથી ? ત્યાં ગાડ હોય છે, ફૂલ હોય છે,
પંખીઓ ગાતાં હોય છે.

આ સંબળીને બાળકો ટપોટપ રાનો ઝોળો મૂકીને મો-ટેસોરીની
પાસે દોડી આવ્યા અને એમને ઘેરી લીધાં : મો-ટેસોરી પહેલાં તો આનું
કારણ સમજ્યાં નહિ પણ પાછળથી એમને ખબર પડી કે મેજની બાજુમાં
તેઓ બેઠાં હતાં તેના ઉપર ફૂલનો એક મોટો ઢગલો પડ્યો હતો અને
પેસા નાનાં એકસોએ એ ઢગલાંને ફૂલનો બગીચો માની લીધો હતો.

સતતની કંડણી

મહત્ત્વ અતી હકીમે બોધુ કે પોતાની ચારે બાજુ માનવ માનવ વચ્ચે જીવનીચના બેઠોની એક જિંદગી દિવાન બની ગઈ છે ગનાગોને પ્રાણીઓ કસતાય વધારે ખરાબ રીતે રાખરાખા આવે છે અનેક માનવો ઇસ્લામનો અગ્રાસ કરે છે ધર્મને પાગે છે છતાય ઇસ્લામના હુકમરૂપ તેના વર્તનને અમલમાં મૂકી શકતા નથી અથવા ટ્રેમ સદ્ભાવ રાખી શકતા નથી

આથી જ તેમણે સમજાવ ને સમદષ્ટિ માટેના પ્રયાસ શરૂ કરી દીધા થોડા દિવસો તો ઘણી મુશ્કેલી બત વેઠવી પડી પણ ધીરેધીરે માનવો તેમના ઉપદેશને વધારા માડ્યા માનવ માનવ વચ્ચે આદરથી રહેના માડ્યા અરે પ્રાણીઓ માટે પણ હવે તો વાનવરશુભા સદ્વર્તન આવવા માડ્યું

થોડા ઇર્ષા માનવોને આ પ્રેમભાવ પ્રસદ નહોતો હકીમ સાહેબ મક્કા ૭૨૦ તો વખતે આના માનવોએ બેગા મળીને એક એક તાજી જ રિપ થેવી ફત્તરિને તેમની જૂપડીમાં મૂકી દીધી ને સર્વ માનવોને કહ્યું જુઓ હવે આ સતને તે આરીને આ ફત્તરિને બહાર કાઢી મૂકે તો જાગુએ કે તે દોગી સત છે માન ઉપદેશ જ આરે છે અને આવરશુભા પ્રાણી માટેની સમદષ્ટિ છે જ નહીં પણ ફત્તરિને અદર રહેના દહ પોને બહાર રહે તો જ તે સાચો સત !

વાત પ્રત્યેક માનવોને રૂમી હકીમ સાહેબ મક્કાથી પાઠ કર્યા

આરીને જુએ છે તો પોતાની જૂપડીમાં એક ફત્તરી ખાડે કરીને કુરસિયાઓને ધવ રાવે છે ચારે બાજુથી જૂપડીની દિવાનમાં કાણુ પડી ગયા છે

‘અરે આરે સૂના માટે કેરી સુન્દર જૂપડી રખતો હતો અને આ મૂચા પ્રાણી માટે ?’

તુર્ત જ તેમણે દોડીને ખમૂરીની ઝામીએ વીણી તેમથી મુન્દર સાદરી બનાવી બેઠા બેઠા કાગુ હતા તે પૂરી દીધા ને પોતાની પામે જે કઈ થોડ ખચેતું હતું તેમથી તેમણે ફત્તરી માટે મળતું બોજન તૈયાર કરી દીધું સ્વચ્છ વાસજુમાં તે ભરી તેની આગળ મૂક્યું ને પ્રાણી ભરી લાવી જૂપડીના ખીખ ખૂંચે રાખ્યું

ધારીને ફરતા કુરસિયાને તેઓ પ્રેમથી રમાડવા લાગી ગયા

માનના ઇર્ષા માનવોએ હકીમ સાહેબની દિનચર્યા જોઈ અને તેમનું હૃદય તેમને જ ઢખી ગયું અરે મુખાંચિ અસ્લાહના આવા પાક માનવ ઉપર વહેમની નજર રાખો છે ? તેમની સમદષ્ટિ ઉપર વિશ્વાસ નથી કરતા ! જગનમાં હવે તો કઈક સાડુ જુઓ !

ને તેઓ દોડીને સતના પંથમાં પડી ગયા પોતાની જૂનો માટે પશ્ચાતાપના આસુઓ વહેવડાવી રહ્યા ને પ્રતિજ્ઞા પણ કરી ‘હવે અમે માનવ માનવ વચ્ચેના વ્યવહારમાં સમદષ્ટિ-સમજાવ રાખીશું પ્રત્યેક પ્રાણીમાનને અમારા કરતા જરાએ અધમ નહીં માનીએ !’

સૌ સરખા

સામતશાહીની ધૂસરી ફગાવી રોમની પ્રાંતએ ફરી પ્રમથતાકામી થોપણા કરી ઠર ઠર તે માટે ઉત્સવો ઉજાવા ને આઝાદીની ખુશાની મનાવામાં આવી

પણ થોડા એવા પણ રોમનો હતા કે જેઓને આ આઝાદી પસંદ નહોતી પોતાની ફરાર્થતાવના આગળ તેમને મન અનેકના લતાનો હિસાબ નહોતો

આથી જ આના માનવોએ બેગા મળીને અનેક માનવોને સંલિના જોરે સમજાવને ઠેર ઠેર

તોફાનો કરારી દીધા તે વખતે રોમનો મુખ્ય ન્યાયાધીશ જુદસ હતો. કનેટિનક તેને મદદ કરતો. આઝાદી વિરુદ્ધના તોફાનોમા જુદસના મે પુત્રે, કનેટિનકના ત્રણ ભત્રિજાઓ પકડાયા.

તે વખતે અત્યેક દેશદ્રોહીને યુનો સામીત થતા મોતની સજા ફરમાવામા આવતી.

જુદસે અનેક માનવોને ફાંખીના માસડા ઉપર ચડારી દીધા હતા.

જુદસના મન્ને બાળકો ઉપરનો કેસ આજ્યો કનેટિનકના ત્રણે ભત્રિજાઓ પણ તેમા આરી તથા હતા. ગુનાઓ સામીત થયા ને સિક્ષા નખવા માટે મુદત પાડરામા આરી.

જુદસને પોતાના એ પુત્રો માટેની સિક્ષા સખવાની હતી ને કનેટિનકને પોતાના ભત્રિજાઓ માટેની.

રોમમા તે વખતે એક વટોળ આજ્યો અનેક માનવોને દેહાનદગી સિક્ષા કરનાર જુદસ પોતાના બાળકોને જરૂર ઓગી શીક્ષા કરીને છોડી મૂકશે.

ને આથી જ અનેક મિત્રાએ જુદસને કહ્યું, આપના બાળકો નાના છે લોકના ચાન્વાથી ચડીને તેઓએ તોફાનમા ભાગ લેધો છે આપ નાપ તરીકે તેઓના ઉપર ગ્ટેમ રાખજો.

પરં જુદસ કંઈ મોનના નથી માત્ર એનું જ કહે છે અત્યારે હું ઘરે છું ઘરની વાતો કરો. કોનમા જઈયા ત્યારે શું કરતું ને શું ના કરતું તે માત્ર મન ત્યા તમા પગી વિચારો.

બીજા દિવસનું અખાત થયું રોમના અનેક માનવોએ કોર્ટમા દેસનો સાબળવા પાડા નાખ્યો.

પ્રથમ કનેટિનકના ભત્રિજાઓને હાજર કરનામા આવ્યા કનેટિનકે તેઓનો ચૂકાદો આપવાનો હતો. કનેટિનકે ભત્રિજાઓને દેહાનદગ ના કરના કેદની સિક્ષા કરી.

ને પગી તુર્ત જ જુદસના માગકોને હાજર કરનામા આ પા. જુદસ ગબીરતાથી ન્યાયાસન ઉપર બેઠો હતો એક રખત પણ માળકો ઉપર નજર નાખ્યા વચર તેણે યુનો વાચી ને દેહાનદગી સિક્ષા જરૂર કરી.

ચારમાજી દો હા થઇ ગઇ.

માળકોની મા જે આગળ જ મેળી હતી તે દોડીને જુદસની પામે પહોંચી ગઈ.

‘રહેમ કરો આ નાના બૂલકાઓ ઉપર, જેઓએ અખતગુનાથી બીજાના ચડા ના ચડીને દેશ દ્રોહ કર્યો છે હવે તેઓ આતુ નહી કરે કનેટિનકની માફક આને પણ થોડી સિક્ષા કરો.’

અચૂનકને રક્તી પત્નીને જોઈ છતાં જુદસ જરૂરે ગળમળ ના મન્ના ને કહ્યું હું ન્યાયાસન ઉપર બેઠો છું આ આસન ઈશ્વરિય આસન છે અહીં બેઠીને હું પાપ ના કરી શકું બીજાના માગકોને આજ યુના માટે મોનની સિક્ષા કંડુ અને માન માગકોને છોડી મુક તે મને જ નહિ. ન્યાયાના આસન ઉપર મેસનાન્ની આબોમા પ્રાપ્તના નમામ નાના મોમ માનવો માટે સખનાવ દોવો જોઇએ, સખદષ્ટિ દોરી જોઇએ માન પારા માગકો બચાડીને પ્રજાનો યુનેમાર થના માગતો નથી.

નાજરિકો માટેની સખદષ્ટિ જોઇને રોમનોએ ન્યાયાધીશનો જખજખ શરૂ કરી મૂક્યો.

પૃથ ૪૫૨ થી ચાલુ

આ ગમના રહેવાસીઓનો વાક્ય એટલો જ હતો કે તેઓ રિટેટોગના ટેકદાર અને મદદકર્તા મનાતા હતા મુનુનો આક ૧૦૯ અને ૫૬૭ વચ્ચે બોલાય છે પોતાની માતાના મૃત દેહનો હાથ પકડીને ઊંઘેલા એક નાનકડા બાળકને ત્રીસ મીટર દૂરથી ઝોળીથી ટૂંકી દેવામાં આ જ અમેરિકન પ્લેટુનના એક નાયકના શબ્દોમાં

‘એક સ્ત્રી, પુરુષ અને ભાગ્યક અમને જોઈ ભાગી રહ્યા હતા અડકી જવા માટે સ્થાનિક બાપામાં તેમને હુમલો આપ્યો તેનો અનાર થતાં મેં ત્રણેને ઝોળીથી ધર કર્યા બાનકની ઉપર બે વર્ષની હશે’

માઇલાઈનો હન્ટાકાડ એટલા માટે પ્રમુખમાં આવ્યો છે કે અપરાધની લાગણી અનુભવતા સેનિકોએ તેનો એકશર કર્યો છે, સભવ ■ કે તેમની સામે લશ્કરી મુકદ્દમા ચાલ અને તેમને સજા થાય અમેરિકામાં પ્રચલિત લોકમત જાણી ઉઠતા છે પરંતુ આ બધું બીનજરૂરી છે લડાઈમાં આવી કુરતા સામાન્ય હોય છે પ્રમુખમાં આવે તેથી વ્યત્કેબે ઊંઘપોઈ શા માટે? અનાર સુધીમાં વિષ્ટનામમાં અમેરિકન સેનિકો તરફથી આવી કેટલી કુરતા થઈ હશે? અને વિષેટોંગેએ પણ સામી કુરતા વરગુતિથી આચરી હયા તનો હિસાબ ખરા? માઈલાઈ ઉપર નિરપેક બકવા કરવો કે લશ્કરી સેનિકો ઉપર કામ થવાવવાનો કોઈ અથ નથી. ખરી ન્યાયની વાત કરવી હાય તો આ મુદ્દ ચાલુ રાખનાર પોતે જ હુનેગાર બને ■ લક્ કેવી જવા બધા જ અફસરા નિર્દોષ છે તેમની પાસેથી એવી આશા રાખવામાં આવી હતી કે માઈલાઈમાં પ્રવેશની વખતે નાગરિકોને ફૂલહાર પહેરાવે? ટુકડીના સેનિકોને તેમજ નાયકને ગેરીલાઓ પ્રત્યે તેમજ તેમના ટેકદારો અને આગવદાતાઓ પ્રત્યે પૂરે પૂરે પિત્તાર અને દ્વેષ હતાં અને તેથી આ ગામને સાફ કરી નાખવું એ લશ્કરી નિર્ણય અફર હતો આ એક બીના - હજારમાંની એક બીના - પ્રમુખમાં આવી ગઈ તેથી કુ બારને વાકે બધાને સિધા કરવાથી કોઈ હેતુ સરવાનો નથી

છનાલુ-સાસાયુકીક શુદ્ધ

આજે મહાન રાષ્ટ્રો સસાયુકીક-જીવાલુ (કિમીક-

બાપોલોજીકલ) મુદ્દ લગુ પડે તો તેની ગેતારીમાં પડ્યાં છે, તો ચિટન જેવું તાલ્લુ અવા મુદ્દની સામે સ્વમચાવમાં-રક્ષામાં પામ્યું છે, અને તેને ત્યાં એક કેન્દ્રમાં આ વિષે ઝીણવટભર્યા અભ્યાસ થઈ રહ્યો છે આ મુદ્દની પ્રક્રિયા અતિ સાદી છતાં બારે વિનાશકારી ■ રોજના જનુઓ ફેલાવીને કુરમન દેશની આખી વસતિનો નાશ તેમાં થઈ શકે છે અને માત્ર સેનિકો જ નહિ-આખે આખાં નગરો-શહેરો તેનાથી સાફ થઈ શકે છે આ કાંઈ આજકાલની યોધ નથી. પ્લેગના જનુઓ ફેલાવવાની યોધ વર્ષો પહેલાં થઈ છે રોજ માટેની આવી રસીને વધુ ઝેરીવી બનાવવા રાતદિવસ સંયોધન ચાલે છે જેથી અસરકારકતા વધુ વ્યાપક અને ચોક્કસ બને એક ગ્રામ રસી (Virus) દસ લાખથી વધુ માણસોને વિનાશની પકડમાં લઈ શકે છે. આખા બ્રિટિશ ટાપુઓની વસતિને આ જનુમુદ્દની અસરમાં લાવવા માટે એક ગ્રામનો થનુ થાંચ પણ બસ થઈ પડે તેમ છે, તેવી ઝેરીવી યોધ થઈ રહી ■ ઈન્ફ્લુએન્ઝા, પ્લેગ જેવા રોગો લશાઈ પછી શરી નીકળતા આપણે સીએ જોવા છે

અમેરિકા અને રશિયા પાસે આવું માત્રક કાવણું અતિ વિપુલ પ્રમાણમાં છે અને પશ્ચિમ જર્મની પણ કાંઈ પાછળ રહે તેવું નથી આમાં જાતજાતના અને ભાતજાતના પ્રયોગો થઈ રહ્યા છે માણસને ઊલટી કરાવે, તેના શ્વાસરોગસ રૂધી નાખે, તેના શરીરની ચામડી થર ફરફાવા ઉપસાવે, તેના રુધિરને ઝેરી બનાવે, જ્ઞાનનશુ જડ બનાવે ઈત્યાદિ અવનવી મુકિતઓ અજમાવાઈ રહી છે તેને કદી ઊંધ ન આવે, પક્ષપાતથી તે નકામો થઈ જાય, આંધળો થાય, બહેરો થાય, ખોરાક ન લઈ શકે, ઝાડા અને ઊલટી થાય ઈત્યાદિ પ્રયોગો થઈ રહ્યા છે વળી તે કાયમ રરણ કરે, હરુવા કરે, ભૂતાવળની બીકથી ડર્યા કરે, ગાંડા બની જાય એવી ધારી અમરો જન્માવવા પ્રયોગશાળામાં અવિરત અખતરા ચાલે છે, અને આ વિનાશક દ્રાવણોમાં ઉમેરા કરવા રાષ્ટ્રોએ હોડા બકી ■ જેથી ગેસથી પ્રવમ વિશ્વમુદ્દમાં દસ લાખ મૃત્યુ થયાં હતાં, બીજા વિશ્વમુદ્દમાં આ તરફીન અજમાવવામાં આવી ન હતી, કેમકે બન્ને પક્ષો પાસે ભયકર

વસ્તુઓ હતી અને અન્યોન્ય ડર રહેતો હતો. નાઈ-
 ન્ડીના મુદ્દમાં ગ્રેસ વાપરવાની હીટવરની ઈચ્છાનો તેના
 સેનાપતિઓએ અનાદર કર્યો હતો. બીજા વિશ્વયુદ્ધ
 વખતે જર્મનીમાં જેથી જેસનું કારખાનું રશિયનોએ
 પકડી પાડ્યું હતું અને તેઓ તેને ઉધાડીને રશિયામાં
 વર્ધ ગયા. બ્રિટને થોડાં V-એજન્ટ એટલું થકિન-
 શાળી છે કે શામડીને અડતાની સાથે જ મનુષ્યનું
 મૃત્યુ થાય ૧૯૬૭માં એક પ્રોજેક્ટ દરમિયાન ૩૦
 માઈલ દૂર ચરી રહેલાં છ હજાર થોડાં જેસની અસરથી
 મૃત્યુ પામેલાં, તે બનાવે અમેરિકામાં કાગારોળ થયેલ
 આમાં હવે એક નવું તત્વ એ દાખલ થયું છે કે
 જે દેશ પર હુમલો કરવો હોય તેની અર્થવ્યવસ્થા
 તે ડી પાડવા માટે ખેતરોના પાકનો જડમૂળથી નાશ
 કરવાની તરકીબ શોધાઈ છે અમેરિકાએ ચોખાના
 પાકનો નાશ કરવાનું રસાયણ શોધી કાઢ્યું છે જેની
 મદદથી તે ચોખાખાઉ ચીન અથવા વિવેતનામનાં
 ખેતરોમાં જીવંત મચાવી શકે, તેવી જ રીતે રશિ-
 યાએ ઘઉંનો પાક નાશ કરવાની તરકીબ શોધી છે
 જેથી તે અમેરિકાને ભૂખે મારી શકે આ રીતે દુશ્મ
 નોના પ્રદેશમાં ખાદ્યપદાર્થોનો નાશ કર્યા પછી બીજો
 પ્રહાર થઈ શકે અણુશસ્ત્રો ઉપરાંત આવા જોખમી
 પ્રયોગો તરફ માધાતાઓનું ધ્યાન દોરાયું છે. નિશસ્ત્રી
 કરણના પ્રશ્ને આ વાત પણ આવશે અને કોઈ પણ
 વસ્તુ જગતની આવરણ માનવજાતને જોખમમાં ન મૂકી
 દે તેવી શક્યતાનો ગંભીરપણે વિચાર આજે સૌ કોઈ
 કરતા થઈ ગયા છે-અમેરિકા અને રશિયા પણ કેમકે
 માનવીયદ્વેષ ઉપર જઈ આવ્યા અને હવે
 મ ગળ કે શુક ભણી તેનું પ્રજાણ વહે તેટલું બસ
 નથી, તેની સિદ્ધિઓ વામણી બની જાય એવું ધર આવશે
 જે થઈ રહ્યું ॥ ચિંતા સૌથી મોટી છે

રુવ. જયભિખખુ

ગી બાલાખાઈ દેસાઈ (જયભિખખુ)ના અચા-
 નક અવસા થી, સાહિત્ય જગતને ગુજરાતી સાહિત્ય
 પરિપક્વના રપમા અધિવેશન સમયે જ, ભારે ખોટ
 પડી છે નવલકથા, નવલિકા, બાલસાહિત્ય ઉપરાંત
 ‘ગુજરાત સમાચાર’માં ‘ઈંટ અને ઈમારત’ની તેમની
 પ્રતિભાનું ચોક્કસ મૂલ્યાંકન આક્યુ હતું તેમનું સંસ્કૃત

તેમજ હિંદુનું હિંદુ જ્ઞાન તેમના લખાણોમાં મોકિતકો
 બનીને તરતું અને તેમના ગદ્યમાં કવિત્વ છાંટ સોકોઈ
 આકાઠ માણી શકતા શ્રી જયભિખખુ સાચા અર્થમાં
 સ રકૃતિ અને સંસ્કારના પુરસ્કર્તા હતા, અને તેમનું
 ખેદલક્ષી સાહિત્યસર્જન ગુજરાતી સાહિત્યમાં એક
 વિશિષ્ટ ક્ષણો અર્પી રહે છે. ગમે વખતે, અમદાવાદમાં
 થી ઈ એનના અધિવેશનમાં કો ચુનિવાલ મડિયાએ
 અચાનક વિદાય લીધી તેવો જ કરુણ આ બીજો સાહિ-
 ત્યિક બનાવ ॥ અમદાવાદ ઘરેરે શ્રી જયભિખખુની
 ખોટ સવિશેષ સાલશે કેમ કે આ નાંચીને જ તેમણે
 કર્તવ્યભૂમિ બનાવી હતી એક વ્યક્તિ તરીકે તેઓ
 નમ્ર અને સાલસ સ્વભાવના અને સૌકોઈની માથે
 હળીભળી જાય તેવી સાહિત્યિક વૃત્તિના સ્વામી હતા
 જુનાં મૂલ્યોને કેમ સાચવવાં તે દર્શાવનાર તેઓ એક
 અનન્ય કલમખાજ છેલ્લી ઘડી સુધી રહ્યા

ગુ સા. રપમુ અધિવેશન

૨૬, ૨૭, ૨૮ ડિસેમ્બરે જૂનાગઢ ખાતે
 મળેલું ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનું રપમુ અધિવેશન
 વિશિષ્ટ રીતે સફળ નીવડ્યું. સાહિત્યિક સંમેલન
 તરીકે આ અધિવેશને સાહિત્યનો વિશ્લેષણ ઉન્મેષ
 પ્રપટ કર્યો- જે અગાઉ દરિયે પડતો ન હતો.
 એક તો એ કે સાહિત્યમાં વિવેચનને આનાર્ડ અને
 ચોખ્ખો સ્થાન અધિવેશનમાં અન્યથા અને તે
 વિશાખના અખંડ તરીકે શ્રી સુરેશ જોશી જેવા
 સાહિત્ય સૃષ્ટિના આચર્ય રજા પીછેને ચપકાડના તે
 બહુ જરૂરી હતું સુરેશ જોશી પોતે સતત પ્રયોગ-
 ચીન છે, લોકાપોહ કરી નવાજના મૂલ્યોની તાવળી
 કરવામાં માને છે, વિવેચનની સિતિને વિસ્તારવામાં
 માને છે તેજો માત્ર ટીકાકાર છે, ઉમ ટીકાકાર
 છે, અને રૂઢિચુર મનુષ્યોએ ઉપર પ્રપ્તર ફગી જતરો
 છે જેવી માનવાને તેમણે દૂર કરી. તેજો સહિષ્ણુ
 છે અને ને કોઇને વાન કરવી હોય તો કાન માડવા
 તૈયાર છે અને ન્યાયાધીશની પેટે સમનોત કેંસતો
 આપી શકે છે એ તો તેમનું અખંડશીલ જાણખ
 ‘વિવેચનનો અત’ પ્રતીતિ કરાવી જાય છે. આ
 વિલાયમાં જે નિગધો વંચાસ તેમજ ચર્ચાઓ થઈ
 તેનું ધેરણ થયું ઉચ્ચકક્ષ ગત. પ્રમ

સુંદરમે કહ્યું કે સર્જન અને વિવેચન એક થેકની પૂંદ પકડીને જ ચાલે છે- કૃતિના સર્જન પછી જ વિવેચનની શરૂઆત જોવી યાગ છે. આ અધિવેશનમાં વિવેચનને એક વિભાગ તરીકે રાખીને, અને તેના પ્રમુખ તરીકે શ્રી સુરેશ જોશીની પ્રતિષ્ઠા કરીને ગુજરાતી સાહિત્યે બધિયાર હવામાંથી ઝૂકિત મેળવી છે, એ તો એમનું પ્રગ્વન વાંચીને કાઈપણ કહી શકે. તેઓ સાન પ્રયોગશીલ રહ્યા છે; નવનવી શૈલીનું સાહિત્ય આપતા રહ્યા છે અને સાહિત્યક્ષેત્રે ઊઠા-પોઠ કરેલા તેમને ફારી ગયો છે.

સંમેલનમાં કોઈ વિભાગીય પ્રમુખ માથે કપરી ફારીશરી આવી પરી હોય તો વિદ્યાવાચસ્પતિ શ્રી કે. કા. શાસ્ત્રી માથે. સંશોધન, ભાષા સાહિત્ય, ઇતિહાસ અને પુરાતત્વ ગુજરાતના સંશોધકોની એક ગૌરવવતી નામાવહિ તેમણે રજૂ કરી દીધી ખરી રીતે કહીએ તો સાહિત્ય પરિષદના રજત જયંતી પ્રસંગે વિભાગોની ગોઠવણી આર્ષદર્શિથી થઈ તે પસંદ પ્રથમ માગી લે છે અને તેવી જ ચૂટણી-પસંદગી વ્યક્તિઓની યથા શાસ્ત્રીએ ભાવણ વાચ્યું નહિ પણ એક સાથે સમર્થ વકતાની દિગ્વિજયી હતાથી, પોતાના વક્તવ્યને પરિચય હરવગમ શૈલીમાં આપી દીધો. ગુજરાતી ભાષાનું તેમનું સંશોધન ભૂતકાળમાં આપણને ૮૦૦ ૨૫૦ પૂર્વે જે થી જળપત્ર અને ભિન્ન ભિન્ન માદેશક બોલીઓ, ઘાંતીની બોલીઓ, શકિપ્રયોગો તરફ જ્ઞાન આદર કરી, આ ક્ષેત્રે જે સુવ્યવસ્થિત મૌજણી યુનિવર્સિટીઓ મારફત ચાલી રહી છે અને ભાષાતત્વગ્રે પરિશ્રમ લઈ રહ્યા ■ તેનો નિર્દેશ કર્યો હતો.

જૂના સાહિત્યના સંશોધન બાળન શાસ્ત્રીજીનું પ્રદન નેપિપાત્ર રહ્યું છે. ૧૫ મી સદીના આરંભથી 'ગુજરાતી' ભાષાને આજના સુધીના વિકાસ તેમણે કમશ. બતાવ્યો અને આજ કરીને નર્મદે જે વ્યવસ્થિત આરંભ કર્યો તેમજ મધ્યકાલીન ગુજરાતી રચનાઓ, કાવ્યો, રાસ અને ગરમાઓ, હાખા અને પદો, જન રાસસાહિત્ય અને પ્રખ્યાત ઈત્યદિથી આદિ કવિ નર્મદ સહ મહેતાનો નિર્દેશ કરી આને પણ વેરવિખેર પડેલી હાથપ્રતોમાં સંશો-

ધનને ટેટલો બવકાશ રહેલો છે તે રસમય શૈલીમાં વિજતે સમજાવ્યું. તેવી જ રીતે ઇતિહાસના વિષય ઉપર બોલના સૌરાષ્ટ્ર, કચ્છ તેમજ ગુજરાતમાં બૃજતરીય શરેખા, અને મધરાજ પ્રદેશોમાં હજુ ઘણું ઘણું મળી શકે તેમ છે. મોદેને દરોનો તાલો સૌરાષ્ટ્રમાં જોવાયેલો મળે છે અને લોચલમાં લારી મૂકે છે. જિંધુ સંસ્કૃતિના ઉત્તર કાળની પરંપરા સુચક ઉત્ખનન ચાલી રહ્યા છે તેવા કનનખંધ સ્થળોનો તેમણે ઉલ્લેખ કર્યો, અને સૌરાષ્ટ્ર કચ્છમાં સિંધુ સમ્પત્તા અને સંસ્કૃતિની પરંપરા મોજૂદ પડી છે તે પ્રતિપાદન કર્યું. તદુપરાંત વૈદિકસ દિલ, નગવેદ, ઉપનિષદ ઇત્યાદિમાં આવતા નામોનો ઉલ્લેખ કરી, ગિરનાર-કેળવંત, દ્વારકાના ઉલ્લેખોમાં તો શાસ્ત્રીજીએ અનેક સંશોધનોનો પરિચય રસમતી શૈલીમાં આપી દીધો. પુરાતત્વ વિગે બોલતાં તેમણે કહ્યું કે સાચો ઇતિહાસ તો જૂગર્ભમાં ફટાયેલો પડ્યો હોય છે સાબરમતીની ખીણમાં ત્રીસ વર્ષ પૂર્વે ડૉ. હસમુખ સાકળિયાની બાગેવાની નીચે થયેલા ઉત્ખનનથી આદિ માનવનો સળક હાથ લાગ્યો છે, અને આ ક્ષેત્રે ઇતિહાસના નવ તબક્કાઓમાં પ્રાગ ઇતિહાસનો આરંભ ત્યાંથી ચાલે છે. આપણા ઋગ્વેદમાં ઘણું સચવાયેલું પડ્યું છે તદુપરાંત મંદિરો, વાવો, જૂના વિલાઓની સમૃદ્ધિનો શાસ્ત્રીજીએ ખરાલ આપ્યો. છેલ્લા ત્રણ-ચાર વર્ષથી કચ્છ અને સૌરાષ્ટ્રના સંશોધન પ્રવાસો શાસ્ત્રીજી બેરી રહ્યા છે તેમથી તેમને જે લાખું તેની જાણ-કારી શ્રોતાઓને કરાવી હતી. સહિત્ય પરિષદ વખતે પણ શાસ્ત્રીજી સમય મેળવીને જૂનાગઢની આજણાસ સુદર્શન તાગાવ, બીહ શક્યો ઇત્યાદિ જેવા માટે ગયા હતા તે જતાવે છે કે ગુજરાત એક સતત જ્યંતુક સંશોધકને મેળવવા પરમ ભાગ્યશાળી થયું છે.

આ વર્ષે ગાંધી શતાબ્દીનું છે. એટલે જ સાહિત્ય પરિષદના ચોબકાએ એક સંપૂર્ણ વિભાગ આને માટે રાખ્યો. તેના અધ્યક્ષ તરીકે શ્રી દર્શક લોકભોજ શૈલીમાં ગાંધીજીના કાવ્યક્રમોની આવેશના કરી. ગાંધીજી વિગે બોલનાગ વકતાઓ પણ અસરકારક રહ્યા. ગુજરાતી સાહિત્યમાં ગાંધીયુગે જે

જન્મ પરિવર્તન અર્થુ. અને જે સમર્થ આખા
તે દૃષ્ટિએ વિચારતા, ‘ગાંધી દર્શન’નો વિ. ૧૪ જરૂરી
હોતો. ગાંધી ચર્ચાના સૂર એ નીકળ્યો ગાંધીને પામીને
આને ગાંધીને શ્રી રહ્યા છીએ. અને ફરીથી તેને
પામવા પુરુષાર્થ કરવો રહ્યો શ્રી ઉમાચકર, પ્રેમ
ચકર ભટ્ટ, દામુલાઈ શુક્લ અને રોહરશિખ તથા
શિવકુમાર જોશી સરસ બોલ્યા

શ્રી સુદરમ

૨૫ મા અધિવેશનના પ્રમુખ શ્રી સુદરમ
અને વિદાય લેતા પ્રમુખ ઉમાચકર દેખીતી રીતે
જ એક સાથે નજર સમક્ષ રહે છે. ગાંધીયુગના
આ બે કવિઓએ કવિતાની દુનિયામાં એક સાથે
પ્રસ્થાન કર્યું હતું અને એક રચને જોડેલા બે
અધીર પેઢે, તેમની રેવાલ માસે કંઈકને ડાવાવી
હીધા હતા

પરિપદમાં બંને મહારથીઓને એકસાથે
જોડાને લકાવો મળ્યો પણ આને કેટલો દેર? અર
વિદમકત સુદરમ પોડિયેરી જઈને સાત પદલાઈ
ગયા છે. સાવ બસા-ભોળા આદમી-જૂનાગઢની ધરતી
ઉપર જાણે નરસી મહેતા જેવા લાગે ભાવપૂ કરતી
વખતે ચિંતનમાં ડૂબી જાન, અટકી જાય, વળી
તાણવાણા મેળવીને આજગ સાથે-વચ્ચે અરવિદ
ભક્તિ આવી જાય ભોલે ત્યારે હ વખાણી નીકળતી
તદ્દન નિખાલસ વાણી! શ્રી ઉમાચકર દક્ષ, ચન્દ્રાક
અને ગમે તેવી પરિસ્થિતિને પહોંચી વળે તેવા સમર્થ,
ભારે શ્રી સુદરમ ચોંગી પેરે અભિન અને દરેક
પ્રશ્ને આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિએ તપાસતા લાગે.

પ્રમુખ તરીકેના તેમના વ્યાખ્યાનમાં શરૂઆતમાં
માનવ અને પ્રાણી સંબંધની કથા શ્રી અર
વિદના મહાકાવ્ય ‘સાવિત્રી’ના આધારે કરીને પાઠ-
ગથી તાર્કિક પરિપદની વત ઉપર આવ્યા છે. પરિ
પદનો શરૂઆતનો ઇતિહાસ અને પૂર્વભૂમિકા આખા
ભાદ, અજના લોકચાહી બધારજીના ભવચ્છાન
તરફ શ્રી સુદરમે ચોગ્ય અગ્રિનિર્દેશ કર્યો છે.
પરિપદ આગળ વધીને ઉપનિષદ બનતી જોઈએ એવી
મહેનત, તેમણે વ્યક્ત કરી છે “આપણી સહિત્ય

પરિપદ એક વ્યાપક જીવનમૃતિના અંશરૂપે રચાઈ
છે; આપણા તરફથી પણ નૂતન અભિનવ આદેશ-
નેતુ સર્જન કરતા રહ્યા છીએ અને જો રીતે આપણી
ગતિ એક વિશ્વતોમુખ રૂપમાં મહેવી છે”

“અમારી પેઢીના કવિઓ પછી નવી કવિપેઢી ટૂંકી
આવશે તેના ઉત્તર ઘણા જ કુરુક્ષેત્ર પ્રેરકરૂપે મળવા
લગ્યા છે ખરેખર, આપણા આપણે ત્યાં લખારી
એ કહી કલ્પનામાં ન હતું, આપણી કવિતામાં
અપવાદગત કે અભેદસતા પાછી આવશે પણ એવા
સંસારભય આવી રહી છે અને એવા તો સામેના
છે જઈને કે આપણા આસ સર્જક નહાનાલાલ પણ
મોઝા આંગળા નાખી દે!.. આપણી નવલકથા,
નવવિકા, કવિતા સાચા નવો-મેયો પામી રહી છે”
અરુદ્ધ જોડશી વિરે પણ સુદરમે ટોર કહી હતી
અને સાચી જોડશી સહુ લખતા યત્ન જાય એવી
ગાંધીજીની શિખામણને તાજી કરાવી હતી આ
એક નાનકડો ‘પ્રેમભાષ’ પરિપદ ઉપાડી લેવા જેવા
છે એવા તેમના સુચનને સ્વીકારી લેવું રહ્યું આને
શુદ્ધ જોડશી લખનારાઓની ટકવારી કેટલી?

લોકસાહિત્ય

૨૫મા અધિવેશનની એક સિદ્ધિ તરીકે
લોકસાહિત્યને જે જાહેર સ્વીકાર થયો અને તેને
લગતો એક ટકાવ થયો તેને ગણવામાં આવે છે.
એ ખરે કે ખીજા દિવસે લોકસાહિત્યના મનોરજને
સાહિત્યકારો તેમજ પ્રેક્ષકોનાં દિલ છતી લીધા અને
ઉમાચકર, પીતામહ, રોહરશિખ જેવા અડીખમ
વિદ્વાનોએ લોકસાહિત્યને ગિરદાવું મેરજા,
પીગળલીખાઈ અને તેમણે તેવાર કરેલા નવ-
લોકલિપિ મુલાનોએ ચારણી સાહિત્ય, લોકકથાઓ
અને દુહાઓની એવી રમઝટ બેલાની કે તેનો
અગ્રીકાર સોને કરવો પડ્યો. શિલ્પ સાહિત્ય અને
લોકસાહિત્ય, ગુજરાતીસાપા અને ચારણીસપા આ
જુદા વચ્ચે એક કડી રહેલી છે અને તુટતી કડી
સધાવ તેના જેવા ખીજે મુમેગ રો? પરંતુ
અતિરેક હમેશા વચ્ચે ગણાયો છે વિવેક જગવાજો
તો જ આ વસ્તુ આગળ ચાલશે આને રાજગારણી
પ્રચારમાજીની જેમ લોકસાહિત્યનું ડિમિટિમ ખૂન

ભૈરોશરથી વણાવવામાં આવશે તો લશ્મ હૂર રહી જશે.

કવિ સ મેલન અને લોકરુચિ

ગીત દિવસે રાત્રે કવિ સ મેલન હતું આગલે દિવસે લોકસાહિત્યના કાર્યકર્તાની સફળતાએ મનો રંજનમાં અર્પણ હાજરી રહી હતી બેનાલીસ જેટલા કવિઓએ મુશાવરામાં ભાગ લીધેલા જેમાં બહારના આમંત્રિતો ઉપરાંત સ્થાનિક કવિઓ પણ હતા મુક્તકે, ગ્રંથો, અષ્ટાદશ રચનાઓ ઉપરાંત ધીર ગભીર કૃતિઓ પણ ઠીકઠીક રજૂ થઈ લોકોની વાહવાહ મોવાવવા આવે પ્રશ્ન સનમ અને સાકી કવિઓને ઠેરે ચડે છે તેમથી શ્રી પિનકિન, મુરલી હાકુર, રનેહરશ્મિ જેવા પાંદે પણ મુક્ત ન રહ્યા શ્રી ઉમાશંકરે શિવના નદીની વાતને રમુજી પછે કાવ્યમાં દોહરાવી શ્રી રતિલાલ હાથા, સુધાંશુ, બાલમુકુન્દ તથા નાથલાલ દવેની રચનાઓ અને મનનીય અને ચિત્ત હતી પણ પ્રેક્ષકો? તેમને સરતી વાનગી જોઈતી હતી આ બધામાં કુશળ એવા બહુલ નિપાટી મેહાન મારી ગયા

નિબંધ વાચન અનિવાર્ય છે?

સાહિત્ય પરિષદના આનંદચનની કાર્યવાહીના નિમંષ વાચન હ મેથાક ટાળાબળક લાગે છે શ્રોતાઓ કટાંગી બંધ છે અને સ્વમયનો દુર્ભવ માથ છે તેનાથી કાંઈ હેતુ સરતો નથી તેને બદલે કાર્યક્રમમાં સાહિત્યકાર અને લોકોના અરપરસ પરિચયને આવેજ કરી શકાય કહેરાતો આસર એ નથી કે નિમંષ નું મહત્ત્વ આજુ છે પરંતુ આવેલા નિબંધો અને નિબંધકારોના નામની જાહેરાત આ પ્રશ્ન પૂરતી બસ થશે જેમને વાચવું છે તેઓને જાણેલા રિપોર્ટની રહ આમે જોડી પડે છે વચ્ચે હ બહુ વાદ પણ રહેતું નથી સામાન્ય લોકોની ધંતેજરી આવા પ્રસંગોએ જોડલી હોય છે કે દરેક સાહિત્યકાર કે કવિને જાણવાની, જોગબવાળી, સાજા જવાની તેમને તાલાવેલી બને છે વારી સાહિત્યકારો પણ લોકોમાં ઠબીકમગી થકે તે નહુ જરૂરી છે પરિષદની કાર્યવાહી વધુ લોકોમોગ્ય અને લોકપ્રિય

બનાવી સામાન્ય જનતાની સહિત્યજિમુખ રચિ ઉજવવાનો આ જોડે મોગ છે જોડેલે જ નિમંષ વાચનને બદલે દરેક ઉપસ્થિત અને માન્ય કવિ અથવા સાહિત્યકારને જનતા સમક્ષ બેધાર મિનિટ માટે પણ તેના વ્યક્તિત્વને ઉપસાવે તેવી રીતે રજૂ કરવામાં આવે તો શ્રોતાસમૂહ આત્મતૃપ્તિ માણી શકશે જૂનાગઢમાં પહેલે દિવસે નમરપાલિકા તરફથી નમર ઉદ્યાનમાં જોગબનિધિ પરિચયનો કાર્યક્રમ રાખવામાં આવેલો તે મહાદિત રહ્યો પણ તેને સુમિશ્રિત સ્વરૂપ આપવાની જરૂર છે

અને પુસ્તક પ્રદર્શન?

દરેક સાહિત્ય પરિષદમાં પ્રખ્યાત સાહિત્યક પુસ્તકોનું પ્રદર્શન કેમ ન થોજી શકાય? તેમાં સાહિત્યનો ઉત્તરોત્તર વિકાસ દર્શાવવા ઉપરાંત દરેક મહત્વના સર્જક-કવિના સર્જનોને સ્થાન મળવું જોઈએ અને હેલ્લામાં હેલ્લી બહાર પડેલી કૃતિ પણ આવી જવી જોઈએ

આ જોડે સ્તુતિ વિચાર છે અને પ્રકાશન સંસ્થાઓ હોશભેર તેમાં ફાગે આવશે વળી સાહિત્ય પરિષદના અધિવેશન સમયે ત્રણ માર દિવસનો જે સમય મળી રહેતો હોય છે તેમાં સાહિત્યમયોના પ્રદર્શનથી આમ જનતાને નવી દષ્ટિ મળશે, પુસ્તક પ્રત્યે પ્રેમ ઉગવતા શીખશે અને વધુ તો શ્રજરાતી જનતાને એ વાતનું જ્ઞાન થશે કે પુસ્તક એ ખરીદીને ઘરમાં વસાવવા જેવી વસ્તુ છે-માત્ર ઉધાર મળીને વાચવાની નહિ.

જનતા જનાઈને છે !

અને જૂનાગઢની સાહિત્ય રસિક જનતાએ જે ગભીરપણે અને ચિસ્તમદ રીતે ત્રણ દિવસ મુખી સવાર, બપોર અને રાત્રે અધિવેશનની કાર્યવાહીમાં ઉત્સાહભરે ભાગ લીધો અને અન્નેઃ શિરત જતાવી જોડણ જ નહિ પણ સાહિત્યચર્ચા અને પરિચવાદના નીરસ કાર્યક્રમોમાં પણ હજારોની સંખ્યામાં હાજરી આપી શહેરની ચાન વધારી તે ચિરસ્મરણીય રહેશે સાહિત્ય પરિષદના સ્થળ તરીકે અથમ પોરાબદરનું નામ લોકજીએ રમતું થઈ હતું

પથુ પછી નરસૈયાની ભૂમિને પસંદગી મળી, તેમાં પથુ વિધિનો સંકેત બેવે રહ્યો, એમ કહી ચકાવ કે ગિરિનગરના નગરજનોએ પોતાની સાહિત્ય-રસિકતાનો અવિષ્કાર કરાવી આપ્યો અને સાહિત્ય પરિષદને નોતરીને અને આ લગભગ કાર્ય તન-મન-ધનથી સજ્જતાપૂર્વક પૂરું પાડી તોલપની નગરોના પેલા આસપેશમાં મુક્તિ તો મેળવી જ.

તોલપદી નગરીમે ગાન નહીં છે,
જીવનની નહીં છે
જીવન કી ખુશિયા મનાના નહીં છે

અહીં બધું જ હતું-લોકસાહિત્યની રમઝટ સાદમોલખું મિષ્ટ વિષવિષ બોજન પીરછવું રસિક નારીવૃંદ-સુસેમાન જુમાનું તજલાવાદન અને સુમારભાષની શરણાહ-આર્ણકિત નરનસીઓનો શ્રોતાસમૂહ-કવિઓની શાયરી-એમ કહોને કે જૂનાગઢ ભાજરામની અલખેલી રસિક નગરી બની ગઈ ! અને છેવટે.....

મુગ્ધતા એક દૈનિકમાં આવેલ મુગ્ધ-વિદ્વદ્ગુનના ચર્ચાપત્રનો ઉલ્લેખ અનિવાર્ય લાગે છે. જૂનાગઢની વ્યવસ્થાશક્તિની ખામીનો તેમણે ઉલ્લેખ કર્યો છે પણ જગમાન નગરી માટે પરિવહની તારી-ખોએ કારે વિકટ કાપડો સરજી દીધો. કચ્છ, કોરાપુ અને ગુજરાતમાં પાણીની તંગીએ માઝા મૂકી છે એટલે તો રાત્રી સરકારે ખીજે યુવક મહેતવવ અને દશમે કીશમહોત્સવ જૂનાગઢ અંગિણે ભરવાનું નક્કી કર્યું અને તારીખો પણ ૧૫મી ડિસેમ્બરથી લાગ-લગત ૨૫મી ડિસેમ્બર સુધી રહી. આ સમય દર-મ્યાન શહેરમાં પધારેલ પાય છ હજાર યુવક-યુવતી-ઓ ! સમૂહ જૂનાગઢ શહેરની ઉવારાપાણીની વ્ય-વસ્થા ખોરવી નાખી વળી સાહિત્ય પરિષદ માટે મઠ તુલાવે ૨૫મી તરીખથી આવવા શરૂ થઈ ગયા અને સ્વાગત સમિતિને સમવળે ગાથો પણ મળ્યો નહિ. શ્રેષ્ઠ પ્રયત્નો છતાં, નરમિ હનગર તેમજ રેન્દ્રીય જે જનાલય નજીક આમંત્રિતો અને પ્રતિનિધિઓને એક જ સ્થળે રાખી ચકાવ નહિ ગિરિનગર સોસા-વટી ! નવા ચણાએલા બ્લોક્સમાં કેટલીક સુવિધાઓ પહોંચી ન હતી, અને પાણીની તકલીફ નિવારવા

કાઈક થઈ શક્યું હોત. ક્ષતિઓ અથવા ઊણપનો સ્વીકાર તો કરવો જ રહ્યો. પણ જે સાહિત્યકાર છે, જે સર્જક છે, વિશ્વમાં જે અલખારીની રખડ-પટ્ટી કરી ચકે છે તેને માટે અગવડ-સગવડ પ્રત્યે કેવી દષ્ટિ હોવી જરૂરી છે? ભારત આપણો દેશ છે અહીં સિધાબાની કાકડતી ઠંડીમાં પગથી ઉપર સુધ રહેનારાઓ અનેક છે; ગદીયાલીમાં ૧૦ પાય ૧૦ ની જોડડીમાં જીવન વિતાવતા અનેક કુટુંબો છે; શહેરની અઘતન સુવિધાઓ દૂર-સૂદૂર ગામડાના ધૂળ-રેઠાં અને રોડામાં જીવન વ્યતીત કરતાં અનેક જીવો છે આ બધા તરફ કંઈ દષ્ટિથી નિહાળશું? શ્રેષ્ઠ સાહિત્ય અનુભૂતિમાંથી જ-એ છે-ગિકટર જુગોએ ૧૮મી સદીમાં રહીને અનુભૂતિ મેળવી હતી. સર્જક માટે અગવડ અલંકાર છે, ક્ષતિઓ-ઊણપો પડકાર છે અને અસુધારેલી પરિસ્થિતિ એક વિરલ તક છે. આવે ટણે રીસામણાં હોય? કહુના હોય?

બામ જનતા સુધી પરોચવા માટે અધિવે-શન એ એક સાધન છે. અને સાહિત્યકાર તો સાધક છે. જે સાધ્ય છે તે તો લોકોના ટોળામાં છે- શ્રીતા સમૂહમાં છે- અધિવેશનના સિંચાણમાં છે. માટે જ કાંમા વીરસ્ય બૂપબુમ-મહાનુભાવો સમક્ષ ખોળો પાવરી હજી.

કશવો અને મકાન

અધિવેશનમાં બધું કરવો ન થયા તે બધું થયું. લોકસાહિત્યને વિભાગીય રચ નની તરફેણ કરતો કશવ અધિવેશનમાં નવીનતા આપી ગયો. પાઠ્ય-પુસ્તકોના સર્પીયકરણ પછી જે સમિતિ સરકાર દ્વારા રચાય છે તેમાં સુધારણા માગતો કશવ ખ્યાન બેસતો બન્યો પરિષદના મકાન માટે ટકેલ શ્રી વશરંત છુક્લ અને પીતાળ-ભાઈએ અવારનવાર નાખી. કુડ-કાળની ચરખાત પહેલા દિવસથી જ ચઈ ગઈ અને ૧૫ હજાર સુધી ત્રણ દિવસમાં નેધાઈ પણ ગયા લદાઈ સાત લાખ રૂપિયાનું છે. એટલે ચરખાત મોટી રક-મથી એક હજારને બદલે દસ હજારથી કરવાની જરૂર હતી એ પીતાંગ-ભાઈ જેવા પાઠ અમલાવાદી કેમ બધી ગયા ! ખેર, હજી પણ મેં કું' થયું નથી. ખીજ અધિવેશન સુધીમાં આ લદવાઈ પૂરો થાય એવી શુભેચ્છા સેવીએ.

‘આનંદધારા’

લેખક . શ્રી યતોધર મહેતા

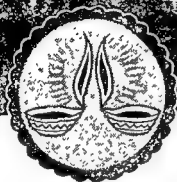
પ્રકાશક ગુર્જર ગ્રંથસ્થાન કાર્યાલય, અમદાવાદ
પાના રૂપ કિંમત પાંચ રૂપિયા

શ્રી યતોધર મહેતાએ સાહિત્યના વિવિધક્ષેત્રે સફળતાપૂર્વક ખેડાણ કર્યું છે. લલિત સાહિત્ય ઉપરાંત તત્ત્વવિજ્ઞાન, ઇતિહાસ, પ્રવાસ અને ચરિત્રો પણ તેમણે આસપાસ છે. અગ્રીષ્ઠ લેખોના વેગના પાંચેક સમૂહોમાંના આ એક છે. અહીં એકાવન લેખો અઘરમ ઘણા છે તેમાં મોટાભાગના પ્રાસને દગતા છે. એટલે કે જીવનપટ ઉપર લેખકે જ્યાં પગ મૂકે છે ત્યાંથી તેમને વસ્તુ મળી આવે છે. આ સાહિત્યક સ્વૈરવિહાર આપણને ‘સમિધ’માં ઉમાશ કરતાં મંડીને ‘મોગલ મહેલા ડાણે બાધવા’ સુધી લઈ જાય છે; કાળિદાસ, ગોવર્ધનરાય, લુગો, રાસ્કોપ શેલી, અને અન્યનામના રસાસ્વાદ કરાવે છે, ભગવાન ચક્ર, અબિકા, બાલનિપુરા અને કાલિકાના દિવ્ય વાતાવરણમાં પ્રવેશ કરાવે છે. ચાણુદ તથા કરનાળી પાસે સ્થમ વિશ્વરિત્ત નર્મદાનું દર્શન કરાવે છે, હાથમ અને મોઢા અને કાશ્મિરની યુત્તાકાત પણ કરાવે છે તેમની સૌથી ધણી રસાળ છે, રસગતી-રસગતી છે અને આ અનેકરમી વિષયોમાં અનેક આકર્ષણ બિંબ કરી શકે છે. જે વિષય લીધો છે તેના ઉપર અહીંથી તકીથી પૂર્વાપરસ બધા જોડીને, અને ગીતિકાસિક સામ્ય શીધીને તેમણે સાહિત્યિક વ્યાપ આપવાની લેખકની શક્તિ બહુ જ સરસ અને નૈઋત્તિક આગે આપ સ્ફુરણ પામતી બની રહે છે. આનંદની ધારા વડાવે એવું પુસ્તક.

(૧) ‘નવનીત’ દીપોત્સવી

સપાદક શ્રી કુન્દિકા કાપડીઆ,

હેતુપમાન સાહિત્ય પીરસવામાં દિવાળી અઠવાળાં ‘નવનીત’ મોખરે રજુ છે. કાવ્યો, વાર્તાઓ અને લેખોની પસંદગીમાં એટલું સમમાણ વૈવિધ્ય જળવાયું છે કે વાચક દરેક કૃતિને આસ્વાદ માણી શકે છે. વગી આ અઠવાળાં રજુ થયેલી કથાવસ્તુ હેતુપમાન તો છે જ પણ હૃદયપર્ચી પણ એટલી જ છે. નાનકડા દષ્ટાન્તોતરીકે ‘ઉમેશ માદ રહેશે’ નો કુન્દિકા કાપડીઆનો એસ્ટ્રોલિયાનો પ્રસંગ અથવા શિવાજી મહેલનને ‘કાવલે કાવલને બચાવી’ ગણાવી શકાય કવિઓમાં શ્રી. સુરેશ દનાશ, રાજેન્દ્ર શાહ, મકરન્દ, હરીન્દ્ર, વેળુંભાઈ, તથા રમેશ પારેખની કાવ્ય વાનગીઓ રોચક અને આનંદાદક રહી છે. વાર્તાઓમાં પણ રોકાન લાકનર, ખદીમ અરુન્દ, ધીરજેન પટેલ અને કોન્સ્ટન્ટિન ઉપરાંત ડો. વિક્ટર ફ્રેન્કલની ‘આત્મા કહી હારતો નથી’-પરિવર્તિની પસંદગી વાચકને માટે અઘરમ પ્રેરણાદાયી છે. શ્રી વિનોબા, મોરારજી દેસાઈ, વી. વી. ગિરિ તથા છન્દિસા ધીની કલમનો રસમ પણ આ અઠવાળાં મળી રહે છે. અન્ય લેખોમાં સ્ટીવન રાજ (‘આપણું અઘર’) શ્રી મોપાસ નેવિલિયા (‘ગુજરાતનું ગૌરવ દર્શન’) સત્ત્વકામ વિદ્યાલકાર (‘એક કોલોનિકલ યુદ્ધ કથ’), પ્રકાશ ખન્ના (‘એક નિશ્ચિત દાનવીર’) ચક્રવર્તી રાજગોપાલાચારી (‘મારો બીન્ને પ્રાણ’), બળવત આર્મી (‘ઉટપટાગ વિષે ટર’) હતા દિમાં વિષાના વૈવિધ્ય જાણે જન સામાન્યના યોગ્ય વધારો અને તેની દૃષ્ટિના વ્યાપ ઉન્નત બને તેવા લેખો પસંદ કરવામાં આ રા છે. ‘નવનીત’નું ચાલું અઠવાળું ધોણુ ધણું જ નિશિષ્ટ અને વૈવિધ્ય હોય છે પણ દીપોત્સવી અઠવાળાં માટે વિદ્વાન સપાદિકાઓ દીધેલી જહેમત પાને પાને દેખાઈ આવે છે. એક ચોક્કસ દૃષ્ટિથી આખા અઠવાળું સપાદન થયું છે.

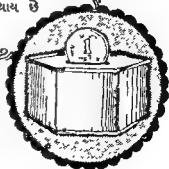

એક દીવાથી બીજો દીવો પેટાય છે ... એક નાનકડી
જ્યોત ઘર આખામાં અજવાળું કરી મૂકે છે ...

આપ રોજ એક એક પૈસો કે એક એક
રૂપિયો બચાવતા જાઓ તો એ નાનકડી
બચતમાંથી મોટી રકમ બનીને રાષ્ટ્રના
ઉપયોગી કાર્યોમાં મદદરૂપ થાય છે

નાની બચત

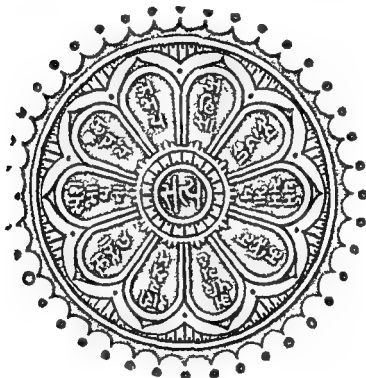
નાનેરા પ્રયામોનું મોટું પરિણામ

ગુજરાત સરકારના માનિતો ખાતા નરહથી પ્રકાશિત

ઇદ તે નાનપદ્મય નાભકનાથ કલાગ્નિ ।
ન આગુગ્રપયે વાન્ય ન ન મા યોગ્યનુયતિ ॥

જ તપસી નથી, જે ભક્ત નથી જે સાબગવા ઇચ્છતો નથી,
અને જ મારો દ્રોષ કે છે તેને આ (જ્ઞાન) તુ કદી ન કહેજે —શ્રીતાજી

ય ઈ પરમ ગુણ મહાકનેન્નભિધામ્યતિ ।
ભક્તિ મયિ પરા કૃત્વા માત્રેવ્યત્થસ શયમ્ ॥

પણ આ પરમ ગુણ જ્ઞાન જે મારા ભક્તોને આપશે તે મારી
પરમ ભક્તિ કરવાથી નિ શકે મને પામશે —શ્રીતાજી

લેખપ્રાવજ્ઞતા

માનકૃતિક મમન્વય અખતુ માસિક કેપ્રુચ્ચારી • ૧૯૭૭

• ૩૦ મેવાન કાન મહામ કિન્તે મોરી દેવ લેખે મહાધીજી

અનુક્રમણિકા

પૃષ્ઠ	સે ન	લેખક
૪૮૯	તાપનો કંપાન	ગુરુનાથ મદિવક
૪૯૦	ભાન	
૪૯૧	પરિગ્રમણ	આણિય
૪૯૫	બાણનો પત્ર	
૪૯૭	પુકિવારિયું	દિ મનરાજ મોડા
૫૦૧	પરેલી અફાકી	નવરસાથ તુલ
૫૦૫	એક દેહને કાલ	'અજ્ઞાત'
૫૧૪	ડાંતો રહ્યો અગુર !	વિમલા પટલ
૫૧૫	૩૦૦ ખડક	કોવાલાય પ્ર દયાલી
૫૧૭	અનન્ય મનના અધિકારી	સમનાથ 'સુમન'
૫૨૦	૨૫ ધૂમકેતુની થ શ્રેષ્ઠ કાંતી	હર્ષિકુમાર બેલી
૫૨૨	અ ભાન	ચિ

સૂચના

[ગ્રાહકોને]

૪૨ માનની તારખી તારખી બંધ પ્રતિષ્ઠા થાય છે

૫૬૨મી તુષીમાં કાંત ન મળે તો ચોરસ ઓફિસમાં તપાસ કર્યા પછી કાપા લખને જાણવું બંધ લિટરમાં બંધે તો માનવાય

૧૫ મે થી ૧ જાન્યુઆરી સુધી

આ માર્ગદર્શક પ્રતિબદ્ધતા વિચારો જે તે લખકના છે સંપાદક તરફથી આમાં અમન ૧૭ નવ નમ માનવું નહીં

[લખકોને]

૧૫૫૫/૫૫૫૫ માં નંબરની કથા શિલામ અન નહીં ૧ વિરલક લખાવા યવામાં આવે છે

લખાય તારૂં મોલિક તારૂં ૫ બની અપમા રહ છે કાંતની બંધ ખાનુ શાલીથી ૫૫]

લેખકોને

દશમાં [૨૨૫] ૮ ૩૧૧૧

૫૦ થયા એકાદી શિલિ

“વૈષ્ણવજ્ઞા”

૨-૧૫૫૫૫૫૫૫૫૫

૨૦૦૦/૦૦

આ છે મિલન
તે નહીં માલો દલો ત્યારથી
અમીર એ તેને આ હુ શરૂ થઈ હતું

હવે રોમે જુઓ !

“મિ મનને અમૂલ્ય એ તુરત બાવી ગયું હતું.
ત્રણ માસના જન્મ ગમવનુ વજન બમણું થયું
અને ત્યારથી એનો વિકાસ સતત થતો રહ્યો છે.”
શી મેન્ડીન રીપોર્ટ તોર માસના મિલનના વિગત સમજાવે છે

દલરો માતાઓ ધાવના બદલે કે
અનુપૂર આહારની બીજા પોતાના
માળાને પહેલા જ એક બાવી અમૂલ્ય
રમે આપવું શરૂ કરે છે
બાલક રમે પ્રમાણ પચવના સહેનો
બાળ આહાર છે તમા રરીની જીવ
માટે બાલક વડુ વિકાસ કરનાર
પ્રોટીનસલ છે તદ્દાર તમા વિદ્યાર્થીનો
દાખલકાર બાલક બાલક છે હા મા
આવના મા મા પી તદ્દસ્ત વિકાસ
ન દે આપવડક મુજબ છે

અમૂલ્ય રમે ઉત્તર ૧૯૫૮ પ્રક્રિયાથી
બને છે (એ પ્રક્રિયા બધા જ બાળ
આહાર આ પ્રક્રિયાથી બને છે બાલકના
દુરનાના પ્રોટીનન વડુ તા ૧ રતો
બળવી સખ છે
વેચવાની ર આતમા મેળવે જ વરમા
અમૂલ્ય રમે બાલકનો રીથી વડુ વચલ
ધરાવનો બાળ આહાર બ તો છે

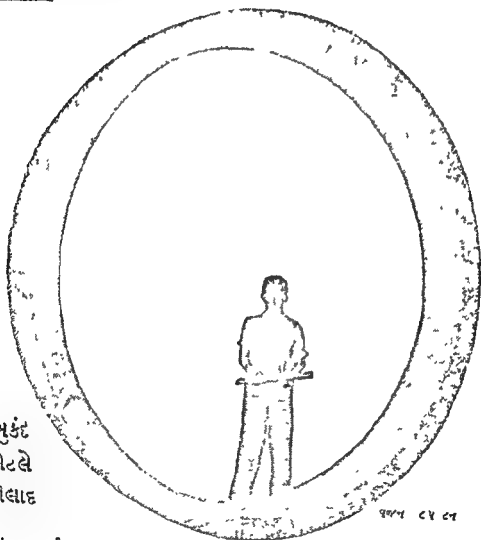

અમૂલ્ય

માના દૂધની બદલીમા ઉત્કૃષ્ટ વૈકલ્પિક આહાર

મુંડ

જોટાં, ભારે, વિષમ સ્ટીલ કાર્નિંગ્સ માટે...

મુંડ
જોટલે
ગોલાદ

૧૯૫૫ ૮૪ ૮૧

મુંડ આયર્ન એન્ડ સ્ટીલ વર્ક્સ લિમિટેડ, ફેલો, મુંબઈ ૭૦ એએસ

ગુજરાત સ્ટેટ કો-ઓપરેટીવ લેન્ડ ડેવલપમેન્ટ બેન્ક લિ.

(રજીસ્ટર્ડ કોર્પોરેશન : અમદાવાદ)

૪૮૬, આશ્રમ રોડ,
નવરંગપુરા.
અમદાવાદ-૬.

સહકાર, ભવન
કેમરલાઇ રોડ,
રાજકોટ.

ગુજરાતના એકતોની તેમની એવી વિષયક નાણાંકીય
જરૂરીયાત ૧૮૧ શાખાઓ દ્વારા પુરી પાડનારી
રાજ્યના કેન્દ્રીય સંસ્થા

સર્વ સંખ્યા, ૭,૩૯,૭૮૧
આનુપમિક હેતુઓ માટે અત્યાર સુધી કરેલ ધીરાણ.

	સંખ્યા	ધીરાણ કરોડ-લાખ.
[૧] નવાકુવા	૧,૪૩,૦૭૦	૩૧.૯૨
[૨] જૂના કુવા	૩૦,૨૪૭	૨.૭૪
[૩] ઓર્થોએન્જન ઈલે. મોટર્સ	૧,૨૯,૪૫૧	૪૫.૪૪
[૪] ટ્રેક્ટર્સ	૩,૦૪૮	૫.૪૮

તેમજ અન્ય હેતુઓ માટે મળી
કુલ રૂ. ૯૯ કરોડ અને ૫૩ લાખનું ધીરાણ કરેલ છે.

મગનભાઈ ર. પટેલ
ઉપપ્રમુખ.

હરિપ્રસાદ હ. ત્રિવેદી
આઈ. એ. એસ. સીટાડ
મેનેજિંગ ડિરેક્ટર

ઉદયભાણુસિંહજી
ગુણજીભાઈ ઝોડી પારમદર,
પ્રમુખ.

સર અવસર પર
સાથ કરે જે
એ સાચા સંગાથી!

આપને એવો સાથી દેના બેંકમાં બચતખાતું આપની બચત પર આપને વર્ષે ૩૩% વ્યાજ મળે છે નિયમિત બચત કરવાની ટેવ, આપની ભવિષ્યની જરૂરતો માટે નાણાં એકઠા કરવામાં સહાય કરે છે, અને આપની બચત આપને સલામતી બહે છે. આજે જ એક બચતખાતું ખોલો.

દેના બેંક

રજિસ્ટર્ડ ઓફિસ દેવકરણ નાનજી બિલ્ડિંગ,
૧૭, લોર્ડિંગન સર્કલ, કોટ, મુંબઈ-૧

સત્યનો કરુણાંત

એક સમયે, કમળોની ભૂમિમાં, કેટલાક મિત્રો રહેતા હતા. તેઓ પરસ્પર સત્યવાદીપણું અને વિશ્વાસ, નીત્ર નિષ્કપટતા અને ઉન્નત સરળતા એ સૌ રનેહના સહાપકોનો આનંદ માણતા હતા.

એક સંધ્યાએ તેઓ વિશ્વના પર્યટને પગ-પાળા ઉપડ્યા. બુરા અગ્રમમાં તારાઓ ધીમે ધીમે ઊગતા હતા. ત્યાં તે દૂર દૂરથી જાણરનો ધ્વનિ અને શંખનાદ સંભળાવા લાગ્યો. તેઓ સત્વર મંદિરને દ્વારે આવીને ઊભા અને પ્રવેશાણ માગી એમાંથી એકને પ્રવેશવાની રજા મળી, બાકી રહ્યા તેમને ના પાડવામાં આવી પણ અનુગ્રહ પ્રાપ્ત કરનાર મિત્રે પોતાના સાથીઓને પ્રવેશાણ ન મળે તો પ્રવેશવાની ના પાડી. થાવે ટાલ પડેલા અને ભારે શરીરવાળા પૃથ્વીએ એ વાતનો સ્વીકાર કર્યો નહિ મિત્રો તેથી આગળ વધ્યા.

પછી તેમણે એક પછી એક વિહારની, ચણદી પ્રાર્થના સમાજની, દેવળની અને દરબારની મુલાકાત લીધી અને પ્રવેશાણ માગી પરંતુ એનું કંઈ સાડું પરિણામ ન આવ્યું.

રાત પડી. પૂજનાં સ્થાનો શાંતિથી બંધ થયાં. આખી નગરી નિદ્રામાં પોદી ગઈ એ મિત્રો એક ટેકરી પર ચડ્યા અને નિઃપાત્રપર્વા અને અવિન હૃદયે ભૂમિ શય્યા પર પોડ્યા

પ્રવાળ થયું. તેઓ પ્રાર્થનામાંથી ઊઠ્યા તેમનાં મુખ પર વ્યથાવી છેવે જાણા પ્રવરી હતી અને ઉદય પામતા સૂર્યના તેજમાં મેં તેમનાં મુખ પર આ સન્દેશ વારા :

“અમે તેમને ગુલ આપ્યું, પણ જુઓ તેમણે તેનું સુગમ્ સાથે સાટું ક્યું.”

ગુરુદયાળ મન્દિરક

થિ.....

તારો કાળજ મળ્યા છે. બજા ઉપરવટ ઘઉંને
મહેનત ન કરે તો સાડું બાકી તમને સોને ઈશ્વર
જી બાળનાર છે સ્ત્રીઓની પ્રાર્થનાનો પહેલો શ્લોક
ગાદ કરજો એ શ્લોક બધાને લાગુ પડે છે હજાર
વર્ષ પહેલાં એ પ્રાર્થના થઈ એમ ન માનવું. આપણે
બધાં ક્રોધથી સમાન નિરાધાર છીએ. ઈશ્વરની પાસે
નરનારી નથી નર સ્ત્રીરમાં અને નારી સ્ત્રીરમાં રહેલ
આત્મા એક જ છે. આપણે મોઢામાં પડી સ્ત્રીરની
આકૃતિ નોખી જેઠ વિમાસપૂર્ણ પડીએ છીએ ને
વિચારવશ થતુ થઈએ છીએ. જે અદર રહેલ જીવને
જોળખી લઈએ તો બધા જીવ એક જ છે, એમ
સમજી બધાની સેવામાં જોતપ્રોત થઈ રહીએ, એટલે
પછી આજુબાજુના વિચારો આપણી ઉપર લુપ્તલા કવી
આપણને ઘેરાત ન કરે બાપુના આશીર્વાદ.

સ્ત્રીઓની પ્રાર્થનામાંથી

ગોવિન્દ દ્વારિકાગસિન્ કૃષ્ણ ગોપીજનપ્રિય ।

કૌરવૈ. પરિભૂતા મા કિ ન જાનાસિ કેદાર ॥

હે દ્વારિકાવાસી ગોવિન્દ, હે ગોપીઓને પ્રિય
કૃષ્ણ, કૌરવેથી-કુટુબ વાતનાઓથી-ઘેરાયેલી મને તું
કેમ નથી જાણુરો ?

હે નાથ ! હે રમાનાથ ! વ્રજનાથાર્તિનાથન ।
કૌસ્લાર્ણવમગ્ના મામુદ્રસ્ત જનાર્દન ॥

હે નાથ, રમાના નાથ, વ્રજનાથ, કુસુમનો
નાથ કરનાર જનાર્દન ! કૌરવેથી સમુદ્રમાં કૂપેલી જે
તું તેનો તું ઉદ્ધાર કર.

કૃષ્ણ કૃષ્ણ મહાયોગિન્ વિશ્વાત્મન્ વિશ્વમારન ।
પ્રપન્ના પાહિ ગોવિન્દ કુરમધ્યેઽરસીદત્તીમ્ ॥

વિશ્વાત્મા ! વિશ્વને ઉત્પન્ન કરનાર મહાયોગી
કૃષ્ણ ! મેરવેલી વચમાં પડતા શયેથી અને તારે
શરણે આવેલી મને બચાવ.

*

ગામડા અને કૂવા

ગામડાનું કોઈ અવિભાજ્ય અંગ હોય તો તે કૂવો છે. સૌજન્ય શબ્દોમાં કલોએ તે કૂવો ગામડાનો પ્રાપ્ત છે. કોઈ કમનસીબ સ્ત્રી જીવનદેવી દુકાવવા તેમાં પડે છે ત્યારે તે જોજારો અને છે ખસે તેમાં કૂવાનો વાંક કડાપ તેમ નથી સમાજ વ્યવસ્થામાં જ કોઈ ખામી હોવી જોઈએ ગાંધીજીનાં દીઠ વર્ષમાં કૂવો અને અગત્ય આપવામાં આવે તે અંગેક રીતે સામાન્ય જનતા માટે દિનકર્તા ઇનુ આન માટે રચાયેલી ઉપસમિતિએ અદાજ એવો બાંધ્યો હતો કે ૧૯૭૦ના માર્ચ સુધીમાં, પચાસ હજાર ગામડાઓમાં પીવાના પાણી માટે કૂવા ગણાય, અને દરેક રાજ્યમાં તેની ફાળવણી કરવામાં આવી છે એ સરખાવો દ્વારા ૧૮ હજાર કૂવાઓનું નિર્માણ થઈ ચૂક્યું છે. દક્ષિણ ભારતમાં દેશનું પ્રથમ જીવન દેવ તરફથી જે હજાર કૂવા તૈયાર થઈ ચૂક્યા છે તે સુર શતાબ્દી વર્ષના અંત સુધીમાં ૩:૦૦ કરોડ કરોડ કરવામાં આવે છે તેના ખર્ચના ૧/૫ ભાગ ઉપસમિતિ આપે છે. આ યોજના તમે તાલિમના કુલ દેશના, રાજસ્થાન, ઉત્તર પ્રદેશ, બિહાર, આંધ્ર પ્રદેશ, ઓરિસ્સા અને પશ્ચિમ બંગાળમાં પચાસ કૂવા દરેક રાજ્યમાં ગણવામાં આવનાર છે. ઉત્તર પ્રદેશના પહાડી જિલ્લા માટે તે કૂવો ગાળવો બહુ કઠિન છે અને ત્યાં પ્રત્યેક કૂવા દીઠ પદર હજાર રૂપિયાની મદદ અપાય છે. ન્યૂઝિલેન્ડ, અમેરિકા, ઇંગ્લેન્ડ પણ આ કાર્ય માટે તાણાકીર રૂપમાં મદદ કરી રહે છે. કેરાળાના પાલઘાટ જિલ્લાના તાણ ગામમાં ત્યાંના સર્વેલ્ય નેતાને ધારે ૧૪ કૂવાની ઉદ્ઘાટનવિધિ રાખવામાં આવેલી આ કાર્ય માટે ખર્ચાના વીજ હજાર રૂપિયા આ નાનકડી ગ્રામ્ય વાણે પોતે જીલ્લા કલ્યાણ ગામડાના લોકોને પીવાને પાણી અને

રહેવાનો આવક મળે તેથી વધુ ક્ષેત્ર તરફ ગાંધી જીનાં વર્ષમાં અન્ય વૃદ્ધિ હોઈ શકે?

આર આત્મજાત્રીય સમેશન

ગાંધી જીનાં અંગે ૧૯૭૦ની સાલમાં પ્રથમ માસમાં ૪ નાર ઉચ્ચ ગણના થયેલો યોજના છે તે આંતરરાષ્ટ્રીય યોજનાને કારણે ધ્યાન આકર્ષિત કરે છે જેમાં સૌ પ્રથમ મહિલા અને ભાગ્યલાભ ઉપસમિતિ દ્વારા તા ૪-૧-૭૦ થી ૨૪-૧-૭૦ સુધી રોજગાર અને દિ હિમાં આંતરરાષ્ટ્રીય યુવક પ્રતિષ્ઠિતિ વિનાર વિનિમય યોજના છે જેમાં પ્રત્યેક દેશમાં ચાલતી યુવક વિદ્યોગ પ્રતિષ્ઠિતિના સદર્જીમાં ગાંધીજી દ્વારા પ્રત્યેક દેશના રચનાત્મક કાર્યક્રમને સામાજિક પુનર્નિર્માણમાં કઈ રીતે બધ બેસતો કરી શકાય તેની નિર્ધારિતતા થયે તેવી જ રીતે નિર્ધારિત વિષય ૨૫/૨૬ જાન્યુઆરીમાં એક વિશેષ સમેશનનું આરો જન થયું છે. દારૂનું બિન સહન બનાવવા વૈજ્ઞાનિક નીતિરીતિઓ અપનાવવા. પ્રથમ તેમાં ધાર તે દંખીનું છે. નીચું સમેશન ૩૦મી જાન્યુઆરી થઈ થયે ત સૌથી વિશેષ ધ્યાન ખેંચનાર બની રહેશે જેમાં પદેશના ૨૫ પ્રતિનિધિઓ ભાગ લેશે ભાષમકર્તાનેની યાદીમાં વી વી ગિરિ, ઈન્દિરાજી, ખાન અબ્દુલ ગફરખાન, તથા જયપ્રકાશ નારાયણ ભારતના પક્ષે છે. બાકીના પરચીય પ્રતિનિધિઓ ઈંગ્લેન્ડ, અમેરિકા, પેલેન્ડ, ઈટલી, ફ્રાન્સ, ગ્રીસ, બેલ્જિયમ, પૂર્વ જર્મની, નોર્વે, પશ્ચિમ જર્મની, સ્વિટ્ઝર્લેન્ડ, એકો રવોલેકિયા, અફઘાનિસ્તાન અને આરબગ્રજસત્તાક વચેરે દેશ માંથી આવશે. અંતિમવિષય તરીકે અમેરિકાના જાન્યુઆરી ઉપસમિતિ યુનિટ હમરી ઉપસમિતિ રહેશે. રાશિ નિર્ધાર છે. “ આ જમાનામાં ગાંધીજીનું ઓચિંત્વ ” આ સમેશન ઘણું રમપ્રદ નીવડશે. ચોથું સમેશન ઈદારમાં ૪ થી ૧૫ ફેબ્રુ સુધીમાં ભારત અને તેના વિષય રહેશે ” સી પ્રિફાણ અને વિષ

શાંતિ " ખાસ કરીને વિશ્વશાંતિ દલીલ બનાવવામાં મહિલાઓ કંઈ રીતે ફાળો આપી શકે તે મુદ્દો પણ ખારે ચર્ચાસ્પદ નીવડ્યો. આમ જોઈએ તો ભારતમાં આંતર રાષ્ટ્રીય સેમીનાર ઝળઝળાવે બરાબ છે ત્યાં સુધી કે લગભગ જીવનના દરેક ક્ષેત્રને આ પરિચ્છાદો આવરી લે છે અને હવે તો આપણે તેને રાજાંદી ફેશન બનાવી દીધી છે, એટલે તેના પ્રત્યે ગંભીરતાથી જોવાનું નથી. ગાંધી યાત્રાદીના આ ચાર સંબંધોની ફલશ્રુતિ સામાન્ય લોકો સુધી પહોંચાડવા પાછળ એક બીજી ભવિષ્ય જરૂરી છે. દેનિકા અને સામયિકો તો તે વિશે લેવાલ પ્રગટ કરશે પણ નાની પુસ્તિકાઓ દ્વારા દરેક ભાષામાં અને રાજ્યમાં તેનો બહોળો પ્રચાર આવશ્યક છે

લૂઈ ફીશર

આંતરરાષ્ટ્રીય જ્ઞાતિ ધરાવતા અને ભારતમાં જન્મનું નામ સોની જીએ ૬ તે બુદ્ધિવાદી પત્રકાર અને લેખક લૂઈ ફીશરનું અવસાન થયું છે. જગતના ઘણા દેશોનો પ્રવાસ તેમણે ખેડ્યો હતો. વિશ્વપ્રદમાં પત્રકાર તરીકે તેમણે સેવા બજાવી હતી રશિયામાં તેમણે જીવનનો સારો સમય ખાખો અને રશિયા વિષેની બાતોમાં તેઓ એક અનોખા નિષ્ણાત ગણાતા ભારતમાં પણ તેઓ આવ્યા હતા અને ગાંધીજી સાથે થોડો સમય રહ્યા હતા ગાંધીજી વિષેના તેમના બે પુસ્તકો ખૂબ જ જ્ઞાતિ પાઠ્યા છે તેમણે લખેલી ગાંધીજીની જીવનકથા એક માન્ય પુસ્તક ગણાય છે જે દેશમાં જ્યાં ત્યાંની રીતરસજીમાં માહિતગાર થવાની અને જાતને ગોઠવે બનાવી દેવાની વિરલ કલા તેમણે વિકસાવી હતી વરતુનું હાદ સમજવાની બિંદી તમજ અને ગડગડદિને સમજવા તેમનામાં હતો પત્રકાર તરીકે અસામાન્ય કારકિર્દી જાણી જનાર લૂઈ ફીશર કેવળાને સર્જક હતા તેમણે જો સાહિત્યકાર તરીકે જીવનની મોડણી કરી હોત તો તેમના સર્જનોએ અદ્ભુત લોકપ્રિયતા અને રસસંગો ચેત્વણ હોત ગાંધીજીને સમજવા તેઓ ગાંધીજીના બન્યા હતા અને પછી જ કદમ ચલાવી હતી, જે તેમના દેશમાં પણ પોઈ કરતું નથી.

તારાપુર

ચાર લાખ કીલોવોલ્ટ વીજળી પેદા કરતું તારાપુર અણુવિદ્યુત મથક વડાપ્રધાનના હાથે ઉદ્ઘાટન પામતાં એશિયાનું તે સૌથી મોટું અણુમથક બની રહે છે તેને ઊભું કરવામાં અમેરિકાની જનરલ ઇલેક્ટ્રીકે જે મદદ કરી ૬ તેનો સ્વીકાર કરવો રદ્દો વળી આ અણુશક્તિથી ચાલતા મથકને બજાતણ તરીકે પુરેનિયમ પૂર પાડવાની જવાબદારી પણ અમેરિકાએ લીધી ૬ જ્યારે વિદ્યુત મથક ચલાવવાની નબાવવાની જવાબદારી ભારતીય ઇજનેરો અને ચાલકોએ સ્વીકારી છે. જે સ્વપ્નદંડનુ આ સ્વપ્ન હતું તે આજે હયાત નથી- શ્રી નરેંદ્ર અને દોશી બાબા- પણ તેમના સ્વપ્નને મુર્તિમત્ત હતું નિહાળવા આપણે સૌ વિદ્યમાન છીએ એવું બાન વિશ્વેશ યુ સુધવી જાય ૬ ? આવા દેસેક અણુમથકોની આજે ભારતમાં અહીં તહીં હજુ જરૂર ઊભી જ છે. આ તો એક થપું. અને વળી પ્રગતિશીલ દેશે જે અનેકક્ષેત્રે મજબૂત કાપવાની હોય છે તેમાં માત્ર વીજળીની જ આ વાત છે. ભારત જોવા વિરાટ દેશની વિરાટ વસતિને હજુ આપું ઘણું ઘણું વિરાટ ઉત્પાદન હાંસલ કરવાનું છે આવા અનેક તારાપુરે આપણા પોતાના માવડાના બળથી ઊભાં કરવાના છે. ચ દીનક અને તેલ ગણા માટે જાહેર થઈને જગતમાં પરિખેળોને પડકાર કરવાના છે કે આવા, આપુ કાંઈક સિદ્ધ કરી બતાવો અને તમારે જે જોઈએ તે નવસર્જન કરીને માલિક બનો ! જે રાજ્ય પોતાના જ સાંપનોથી રિક્ષાઈનરી ઊભી કરી શકે, પોલાણનું કારખાનું નાખી શકે, અણુવીજળીમથક ખડું કરી શકે ત્યાં બધું જ કેન્દ્ર મ જગૃદી આપણે તેવી ત કુસ્ત્ર આજવાનનો પડકાર આપતી પરિસ્થિતિ કેમ ઊભી ન થાય ?

સડના દીકરા !

૨૫ ડિસેમ્બરે જ્યારે આપું ખિસ્તી જગત નાતાવની ઉગ્રાણીમાં ગુલતાન હતું ત્યારે ફાન્સના થેરજુર્ન બંધી ૨૪૦ ટન વજનની ૧૪૮ ફીટ લાંબી પાંચ ચનભેટને ઈસરાઈલના નાવિકો હાંકારી ગયા અને ફાન્સના અધિકારીઓનો આખમાં ધૂળ

નાખી, જીઆસ્ટર વર્ષ, ભૂમધ્યના વીથ ફૂટ ઊંચા ઊછળતા તોફાની સમુદ્રનાં મોજાને પણ વીધીને, સોવિયેટ નોકા કાઢવાની નજર ચૂંચી, સંયુક્ત અરબ પ્રજાસત્તાકની સામી છાતીએ, ત્રણ હજાર માઈલ દૂર હૈકા ખાતે સહીસલામત પહોંચી, ચરણ ચાંપી મૂછ મરડી, ચલુદી નાખુદાઓએ દુનિયાને દગમાં રાખી દીધી ! ચાર્સ કોલેજ ફ્રેન્ચ હાથિશરો-સામગ્રી (નુદમાં વપરાય એવી મનવારો) ઈઝરાયેલને આપવા માટે પ્રતિબદ્ધ મૂક્યો કેમ કે આરબ રાજ્યોમાં ફ્રાન્સ લોક પ્રિય થવા માંગતું હતું ઈઝરાયેલે સોદા ફેક કર્યો, પૈસા પાછા લીધા, અને પનામાની તેલસરોવર કંપનીના નોર્વેના કોઈ મિ જને નામે દરિયામાં તેલ શોધવા માટે બનાવાતા ખાજીસ ચડાવી દીધા અને તોવાર થયા ત્યારે જેવા આખા ચકાસણી માટે બદરની બહાર અને નોર્વે તરફ હકારવા છૂટ મળી. સરનામુ પણ પાકુ આપેનું-પોસ્ટ બોક્સ નંબર (૪૨૦ ?) ઓરલો, નોર્વે ઉપર ભૂમધ્યમાં જતા નીકળ્યા ત્યારે ખમર પડી કે ચલુદીઓ ફ્રાન્સના પોમ્પોડુને જુ પાઈ ગયા ! અલખત આ એક કિસ્સામાં તેઓ સફળ નીવડ્યા પણ ભવિષ્યને માટે તેમણે ફ્રાન્સની મદદનો શબ્દ બંધ કરી દીધા ફ્રાન્સ પાસેથી હમણાં જ પાકિસ્તાને સબમરીન મેજલી છે. પણ રહ્યા આપણે કલ્યાણસ માંયલા બહારી વેણ છીએ ?

હવાઈ રટીમર !

હવામાં કટીમરને તરતી મૂકવામાં અમેરિકા પહેલ કરી ગયું છે મોઈન-૭૪૭ની સુધારેથી આવૃત્તિ થાયુ વર્ષે હવામાં તરતી વર્ષ જયે તેમાં મુસફરોની સંખ્યા ૫૦૦ થી ૬૦૦ સુધી હશે અને વિમાનમાં ઉપર નીચે એમ બે માળ પણ હશે એક સાથે ત્રણ સીટની સગવડ રાખવામાં આવી છે વિમાનમાં એક ઓરિટેશિય ફૂમ પણ છે જેમાં મિટિંગ બરી શકાય અથવા ફિલ્મ પણ જોઈ શકાય તેનું એનિજન દોઢ લાખ પાઉન્ડ જેટલી શક્તિનો ધકકો લગાવી શકે છે ચડવા ઉતરવા માટે ચાલુ વિમાન પટ્ટી પણ કાચમાં આવી શકે છે જે કે ફ્રાન્સના ઓર્લિં વિમાનધરને બાદ કરતાં હજુ લડન કે રોકિંગમાં પણ આ વિમાન માટેની સુવિધાઓ સજ્જ એવું વિમાનધર અસ્તિ

ત્વમાં નથી આપણે એમ માનીએ છીએ કે સાંતાકુઝનું વિમાનધર જાણ મઝનું છે અને જાપો-જેટને સેવાઓ આપી શકશે આવું એક વિમાન આવે અને જેસે જરોને ઠાવવવા મડિ ત્યારે અનેક કોષણઓ ઊભા થાય છે તેમના સરસામાનની ચકાસણી કરવા કરતમના અમલદારોના મોટા કાફે જરૂરી બને છે, વળી તેમને વિમાનગૃહેથી શહેરમાં લઈ જવા મોટરો અને ટેક્સીઓ મોટી સંખ્યામાં હોવી જરૂરી છે, જે આવનારા શહેરના મહેમાનો હોય તે સાથે સગવડતા વાળી સુસજ્જ હોટેલોમાં જગ્યા પણ મળવી નથી, હવાઈ મથક પેસેન્જરોથી જ એટલું ઉભરાઈ ગયું છે કે મુલાકાતીઓ અને ટા ટા, બાથ બાથ કરનારાઓ માટે એક તસુ જગ્યા રહેતી નથી વળી મહેમાનોને લેરા મોટરગાડીઓ એટલી આવે છે કે તેમને પાર્ક કરવાની જગ્યા રિમાન મથકની બહાર પણ હોતી નથી ફ્રાન્સ મિટિંગ સહયોગથી 'કો કડ' વિમાન વિમાનને હવાઈ માર્ગે ઉપર મૂકવા, તેમજ રહિયા તરફથી ટીપુ ૧૪૪ માટે અવિરત પ્રવાસો ચાલે છે તેમાં અમેરિકાએ પ્રથમ સફળતા મેજલી લીધી છે બારત પણ હવે આ પ્રકારના ડગનબંધ વિમાનો ખરીદવાનું છે અને તેની શરૂઆત આ વર્ષના આખરથી જ થવાની છે જાઓ જેટ એટલું વિરાટાય છે કે તે ચલાવનાર પાપલોટને પેાતે હવામાં કોઈ તોતી ગ વહાણ ચલાવી રહ્યો હોય તેનું લાગ્યા કરે છે અને નીચે ઉતરની વખતે હવાઈ પટ્ટી જણે નજરે જ પડતી નથી !

પ્રેક્ષક કયા સુધી ?

દર વર્ષે તેલના પ્રમ્તે સરકાર અને તેલના ક્ષાપિત હિતો વચ્ચે ગઝઝાદ રચાય છે અન સામાન્ય જનતા પ્રેક્ષક બનીને તાલ જોવા કરવાનું પસંદ કરે છે એટલથી માટીને નિકાસગરો સુધી-જમને ખિસ્સા તરખતર કરવા છે તેજો સંચારના રિસ્કના અને સમાજવંદના પતલ બચે બનીને મેદાનમાં પડે છે-ધારાસભાના સભ્યો ઉતર દબાણ લાવે છે-સરકારને ઉપલાની પાડવાની વાતો કરે છે અને ચૂટણીમાં મત નહી મળવાની લમકી આપે છે સવાલ એ છે કે લોકોની પણ આમાં કાંઈ ફરજ છે કે નહિ ? તેલના

ડોમનાં પાણીનો કે સો રૂપિયા થાય એટલે “ડાઉંકારા” નાખવા સિવાય, બીજા ઈલાજે થઈ છે જે જનતા અજમાવતી નથી. અમુક સમય માટે તેવને તિલાંજલિ આપવી-તેવ ન ખાવું-ન ખરીદવું એ એક જ સત્યાગ્રહીને થોભે તેવું હથિયાર છે તેવ જી ખાવાથી મૃત્યુ આવવાનું નથી-હાડકાં ગળી જવાનાં નથી કે શક્તિ ઓછી થવાની નથી બલકે અનેક રીતે લાભો થયે

સમાજવિદોષી તરફે શરૂઆત, જે લોકો એમ માની બેઠે છે કે જ્યાં તે ભાવે તેવની ખરીદી કર્યા વિના જનતાને ચાલવાનું નથી તેવની આંખો ખુલી જશે, રાતોરાત સ્થપતિ થઈ જનારાઓ અને સ્વપ્નસેવીઓને લોકોની શક્તિનો ખ્યાલ આવશે, માન થોડો જ સમય-એ, ત્યારે કે ચાર મહિના આપણે મુદોપની પ્રજાની જેમ બાઈલાં ચાક્યાછ-ઉપરથી મમાલો જીંદીને ખાવાની દેવ પાડીએ તો સમસ્ત ધીઓ જનતાને પગે મડતા આવશે જેમ દરેકલેને ‘બધ’ની હવા થાલી છે તેમ ખાવાની બાબતમાં આખા રાજ્યના લોકોએ ‘તેલખધ’નો કાર્યક્રમ અધ નાવશે જોઈએ

અધાણ્યોની માવજત

તાજેતરમાં કુલ્લાવાડા ખાતે શુજાત વાજીના અંધપાળોનું એક સંમેલન મળી ગયું તેની કાર્યવહી વિશે છાપાઓમાં પણ ખાત્ર જોવા ન થયું તે એક

મહત્વના વિષય તરફ આપણી ધ્યાનીનતા ખતાવે છે. અંધાલોના રાષ્ટ્રના સાર્વજનિક જીવનમાં અતિ મુશ્કેલીનું કારણ છે. ભારતની વાત કરવી હોય તો નમૂને-દાર કહી શકાય તેવી ત્રણ વાર ઉચ્ચ કક્ષાની લાઈ-બ્રેરીઓ ૧૫૦ કરોડ લોકોના દેશમાં આ સંખ્યા પૂરી પડ્યાન પણ થતી નથી તે દુખદ છે જે કે હવે જીંદગીના સુધી અંધાલોના ઊંચા મધ રહ્યા છે તે આશ્ચર્ય લેવા જેવી વાત છે પણ જીંદગીના મુખ્ય મથકે એકાદ અવાલ્ય દેવ તેથી શું વગે ? બીજા શરેરા અને ગામડાંઓનું શું ? માધ્યમિકશિક્ષણની પ્રજાને તો શિષ્ટ વ્યવહારનાં તાંસા પડે છે, વાસ્તવમાં તો દેશભરમાં તેને માટે ‘રવિચંદ્ર’ પ્રમત્ત થવો જરૂરી છે આમાં મુખ્ય મુશ્કેલી નાણાંની છે. પૈસા નિના કોઈ અવાલ્ય ચાલી શકે નહિ અને દરેક ભાયાનાં પુરુષકો રાખવાનાં હોય તેમજ ઉમેરો કરના જવાબે હોય તો લખનૂટ પૈસાની જરૂર પડવાની અવાલ્યની માવજત એ પત્ર અનેરોળો વિષય છે અને શોગ અવાલ્યો હોવા તે વળી એક બીજી ઉણપ સૂચવે છે, જેટલા પાટા બાંધીને પણ અવાલ્યો વધારવાની અને જે છે તેને સમૂદ્ર કરવાની પ્રજાની અને સરકારની ફરજ છે. જે પ્રજા સરકાર વિદોષી છે તે હેવટે તો કંઈ જ નથી અને આવની કાલે જુઓના પટ પરથી જુ સાઈ જશે.

[વર્ષો પહેલા સાબરમતી આશ્રમમાં રહેતી બહેનોનાં શિક્ષણને માટે પૂ. બાપુજીએ સવારે ૭ થી ૭-૪૫ મુધીનો એક વર્ગ રાખ્યો હતો. પ્રથમ તેમાં બહેનોની પ્રાર્થના થતી બાપુજી તેનો અર્થ અને પછી ગીતાજીનો રોજ એક એક શ્લોક લઈ શુદ્ધ ઉચ્ચાર, લેખન, બુદ્ધિપત્તિ અને શબ્દાર્થ શીખવતા ટેટલાક અદવાદીઆ સુધી તે આ વર્ગ નિયમીત ચાલ્યો. પણ પછી જ્યારે તેમને બહારગામ જવાનું થયું ત્યારે મુસાફરીમાંથી બોધપ્રદ પત્રો લખી વર્ગ ચાલુ રાખ્યો બહેનો જે લખી રાખતી તે બાપુજી મુસાફરી-માંથી આવ્યા પછી તપાસી જતા. આ રહ્યા તે પ્રાર્થના અને બાપુજીના પત્રો : —છબ્રુ બા.]

“સ્રીઓ તો ત્યાગની ભૂતિ છે”

આજે પણ ખાઈને તમારુ રમરમુ કરુ છુ. બરોબર ૬-૫૦ મિનિટ થઈ છે એટલે તમારો પ્રાર્થનાનો વખત થયો બપુ બૂલીએ; પણ આ ન બૂલીએ. એમાં એક બીજાનો અને બધાનો ઈશ્વર સાથેનો સહકાર રહ્યો એ ખરુ સ્ત્રાન છે. શરીર ધોયા વિના શરીર બગડે તેમાં હૃદયને પ્રાર્થના થતી ધોયા વિના આત્મા જે સ્વચ્છ છે તે ભવિન દેખાય. તેથી તે વસ્તુ કદી ન ઊડશે. સવારના ચાર વાગે બધાં વચ્ચે સહયોગ છે. અને તે પ્રાર્થનામાં બધી બહેનો આવવા અશક્ત હોય છે. સાન વાગ્યાની પ્રાર્થનામાં બધી બહેનો વચ્ચેનો સહયોગ છે. તેમાં બધી આવી શકે છે. અને બહેનો વચ્ચેનો સહયોગ અતી આવશ્યક ■

અહીં જે અમેરિકન બહેનો જે ત્યાં એક દિવસ રહી હતી તે આવી હતી. ત્રણ દિવસ રહીને કાલે ગઈ તે મા દીકરી છે. દીકરી કુમારિકા છે

થયીસ વર્ષની ઉંમરની છે અને પાંચસો બાળાઓના ચલાવિદ્યાવયમાં એક બેચી શૈક્ષાની શિક્ષિકા છે. દુનિયામાં નીતિ શિક્ષણ કેવી રીતે અપાય છે તે જોવાને તેના આચાર્ય તેને શોકથી છે. તેની મા તે કુમારિકાના રક્ષણાર્થ સાથે ફરે છે. બન્ને નિર્ભયતાથી આખી દુનિયામાં ફરી રહી છે આવી નિર્ભયતા અને પેલી બહેનના જેટલી સેવા નિષ્ઠા આપણામાં આવે તો કેવુ સાડુ ?

મીરાંબહેનનું જીવન તો બધી બહેનોને વિચારવા જેવુ થઈ પડ્યુ છે. તેના હિન્દી કાગળ આવે છે તે ઉપરથી હુ એટલે કે તેણે પોતાની સાદાઈથી ને પ્રેમાળ પ્રકૃતિથી ગુરુકુળની બાળાઓનાં મન હરી લીધાં છે બાળાઓમાં ખૂબ ભળી ગયેલ છે. તે તેઓને પીંજર કાંવતરનું બરોબર શીખરી રહેલ છે. પોતાની એક પણ વસ્તુ નિરર્થક નથી જવા દેતી. આ નિષ્ઠા, આ ત્યાગ, આ પવિત્રતાની આશા હું તમ બહેનો પાસેથી રાખું છું. તમે પાવરથા થઈ પવિત્ર

જીવન ગાળી આખા ભારતવર્ષમાં ફેલાઈ જાયો એ આશા કાંઈ વધારે પડતી છે કે ? ફાલે ફાલે હું સ્ત્રી સેવિકાઓની જરૂરિયાત જોઈ રહ્યો છું. ત્યાગી પુરુષો જોવામાં આવે છે, સ્ત્રી તો ત્યાગની પ્રતિ છે. પણ અત્યારે તેનો ત્યાગ કુટુંબમાં સમાઈ જાય છે. જે ત્યાગ તે કુટુંબને સાડુ કરે છે તે ત્યાગ તેનાથી વિશેષ દેશને સાડુ કાં ન કરે ? ઉપરે તો જે ધર્મ-પરાયણ બને તે વિશ્વને સાડુ કરશે પણ દેશ એ પહેલું પગથિયું છે અને જ્યારે દેશ હિત વિશ્વહિતનું વિરાધી ન હોય ત્યારે દેશહિત સેવા, આપણને ચોક્કસ પ્રતિ લઈ જનાર બની શકે છે આ વિચાર સૌ બહેનો કરતી જાયો એ આ અડવાડિયે માંજણી તમે તમારામાંથી એક પ્રમુખ નીમો એમ ઇચ્છુ છું.

—બાપુના આશીર્વાદ

બહેનોના ધર્મની પ્રાર્થના

[બહેનોની પ્રાર્થનાના શ્લોકોના શબ્દાર્થ નીચે પ્રમાણે છે આ પ્રાર્થનાના શ્લોકો બાપુએ જાતે જ પસંદ કરી ચૂકી કાઢેલા અનેક વેળા બાપુ બહેનોને આ શ્લોકોનું મનન કરવા સમજાવતા]

હે દ્વારિકાવાસી શ્રીવિદ, હે ગોપીઓને પ્રિય, કૃષ્ણ, કૌરવોથી-કુટ્ટ વાસનાઓનો ઘેરાયેલી અને તું કેમ નથી જાગૃતો ?

હે નાથ, રમાના નાથ, પ્રજાનાથ, હું બનો નાથ કરનાર જનાર્દન ! કૌરવરૂપે સમુદ્રમાં ડૂબેલી જે હું તેનો તું ઉદ્ધાર કર

વિશ્વાત્મા ! વિશ્વને ઉત્પન્ન કરનાર મહાપ્રભુ

કૃષ્ણ ! કૌરવોની વચમાં ઘતાશ ઘેરી અને તારે ઘરફે આવેલી મને બચાવ

ધર્મનું આચરણ કર્યો, અધર્મનું નહિ, સત્ય બોલ્યો, અસત્ય નહિ, દીર્ઘ દષ્ટિ રાખ્યો, ટૂંકી નહિ, શ્રેય દષ્ટિ રાખ્યો, નીચી નહિ

હિંસા ન કરવી, સત્ય બોલવું, ચોરી ન કરવી, પવિત્રતાનું પાલન કરવું, ઈન્દ્રિયોને કાળમાં રાખવી, ચારે વર્ણનો આ ધર્મ સંલેપમાં મનુષ્યે કર્યો છે

હિંસા ન કરવી, સત્ય બોલવું, ચોરી ન કરવી, વિષવેરણા ન કરવી, ક્રોધ ન કરવો, ભોભ ન કરવો પણ જગતના પ્રાણીઓનું પ્રિય અને હિત કરવું, આ બધાય વર્ણનો ધર્મ છે

વિદ્વાનોએ જે સેવ્યો હોય, સ તેઓ જે સેવ્યા હોય, નિત્ય રાગદ્વેષથી મુક્ત એવા વીતરાગી પુરુષોએ જે સેવ્યો હોય, અને જે પોતાના હૃદયથી સમજાયો હોય એવા ધર્મને તું જાણ

ધર્મનું રહસ્ય જાણ્યો અને સામગ્રીને હૃદયમાં ઉતાર્યો તે એ કે જે પોતાને પ્રતિકૂળ હોય તે બીજા પ્રત્યે ન આચરવું.

જે કરોડો ગ્રથોમાં કહેલું છે તે હું અર્ધા શ્લોકમાં કહીશ તે એ કે બીજા પર ઉપકાર કરવો એ પ્રવૃત્તિ છે, અને બીજને પીડા કરવી એ પાપ છે

સૂર્ય, ચંદ્ર, અગ્નિ, આકાશ, પૃથ્વી, જલ, હૃદય, વન, દિવસ અને રાત્રિ-સાંજ અને સવાર, અને ધર્મ પોતે મનુષ્યનું આચરણ જાણે છે, એટલે મનુષ્ય પોતાનો કોઈ પણ વિચાર છુપાવી શકતો નથી

આને સાઈકોના આનંદની સીમા નથી જાપાનની સરહદ પર રેલવે લાઇનની બાજુમાં આવેલું એ મહાન નાનકડું હેવા છાં સાઈકોએ પોતાની બધી આવડત અને સુશિક્ષિત આંતર વ્યવસ્થિત અને સુશોભિત મનાવી દીધું ■ બ્યાપાર અર્થે ગયેલો એના પતિ આને પાછો ઘેર આવી રહ્યો છે

પોતાનો પહેરવેશ, ફૂલદાનીઓ, બારીના પડદા બધું જ સાઈકોએ આજે પતિની પસંદગીને ધ્યાનમાં રાખીને ગોઠવ્યું છે દિવસોથી ખાલી પડેલું એનું લખવાનું ટેબલ સાઈકોએ વ્યવસ્થિત કર્યું અને ચિરુટની રાખ ખ મેરવા માટે કાચની રકાબી પણ બાજુમાં મૂકી

લગ્નજીવનના સાત સાત વર્ષો વીતી ચૂક્યા હતાં પણ હૈયાનાં પગથાર પર પગલાંનો પાકનાર આંધો નહોતો, હતા સાઈકો નિરાશ થઈ નહોતી એના પતિના પ્રગાઠ પ્રેમનો પ્રકાશ એના દિલની નાનીશી દુનિયાને નિરંતર અજવાળવા કરતો હતો અને ત્યાં હજાર હજાર આંકિયાઓનું ફૂંદી નૃત્ય ચાલ્યા કરતું હતું

ઘડિયાળના પાયાના ટોકાર સાથે જલતરંગના મધુર સ્વરો ગુજી ગયા અને એક સુખદ પ્રસંગની યાદ તાજી થઈ એ ઘડિયાળ લગ્નની વર્ષગાંઠ નિમિત્તે એના પતિએ સાઈકોને ભેટ આપ્યું હતું

મજરમાંથી પ્રાઈઝ ફરતી વખતે પોતાના લાવિ પુત્રને માટે થોડાં રમકડાં પણ ખરીદ્યાં હતાં

ભાવિના ગર્ભમાં છપાયેલા એ લાકડાં બાળકના ખૂબી પસંદગી કરતા એક રમૂજ ઊભી થઈ દુકાનવારે પૂછ્યું

‘આપના પુત્રની ઉંમર કેટલી છે ?’

સાઈકોએ ઠરમથી નીચું જોયું, અને એના પતિએ જવાબે ચોખવટ કરી કે, ‘આ એક વર્ષ જન્મ્યા બાળકના સન્માનની પૂર્વ તૈયારી હતી’ ત્યારે દુકાનવારે હસીને કહેલું ‘લગવાન તમારી મનોકામના જલદી પૂરી કરે !’

પોતાના નાનકડાં સુદર મૃદુજીવનમાં એના પતિ સિવાય અન્ય કોઈ વ્યક્તિની હાજરી સાઈકોને પસંદ નહોતી એકાએક બારણાની ઘટ્ટી રણધી બીડી સાઈકોનું દિલ નાચી ઊઠ્યું જલદી જલદી કપડા બદલાં, વાળ સરખા કર્યાં અને સાઈકોએ બારણું ખોલ્યું ત્યારે એક અપૂર્વ હાસ્ય એના ચહેરા ઉપર ખીની ઊઠ્યું પણ ખીજી જ પગે એ લુપ્ત થઈ ગયું અસ્પષ્ટતા એના પતિને બદલે પાંચ વર્ષોના એક બાળક હાથમાં સાંકડીની યુથેલી એક નાનકડી પેટી લઈને ઊભો હતો એને નિર્દોષ ચહેરા પહેરી જ નજરે ડાકેને પણ ગમી જાય તેવો હતો

સાઈકોએ આશ્ચર્યથી પૂછ્યું કાણ છે તુ ? કેમ આવેો અહીં ?

‘માલુ નામ મસાઈકો આ માલો ખાપુનું ધન છે માલી બા ? તો તો ?’

‘તારી બા ?’

‘હા માલી બાએ આમા બધું લખ્યું છે વાંચી જુઓ.’ એમ પ્રદીન એ બાળકે પોતાના કોટના ખિસ્સામાંથી એક પરખીડિયું કાઢી સાઈકોના હાથમાં મૂક્યું. ‘એના પર સાઈકોના પતિનું સરનામું હતું પત્રમાં લખ્યું હતું

‘શ્રીમતી સહીસ ટોડા,

આ પત્ર લાવનાર, આપના પતિનો પુત્ર છે અને મેં એને જન્મ આપ્યો છે’

સાધકોની અગ્નિ અંધારાં આવ્યાં. એણે બાળકને પૂછ્યું : 'ક્યાં છે તારી બા ?'

‘બહાર, સડક ઉપર...’

સાધકેએ બહાર દોડી જઈને સડક પર નજર કરી બાળક પથ્થુ પાછળ પાછળ આવ્યો. સડક નિર્જન પછી હતી અને સામે રેલના પાટા ઉપર એક રેલગાડી પૂર ઝાંપે પસાર થઈ રહી હતી.

‘માલી બા અને અડી’ સુધી મૂકવા આવી હતી અને માલી બા જુદું જ સોતી’ તી’ મસાધકાએ કહ્યું.

‘પોતાની આંખનાં રતન જેવા આ બાળકને આવી રીતે છોડી જતાં માને કેટલું દુઃખ થયું’ હશે ?’ સાધકા વિચારતી હતી. અને એ નિર્જન સડક ઉપર પોતાના બાળકથી વિખૂટા પડતાં બિચારા આવેલા અફાટ રૂદનના આવેગને મોઝાં ઉપર રમાલ રાખીને દબાવવાનો પ્રયત્ન કરી, ત્વરિત પગલે ચાલી જતી એક લાચાર, નિઃસહાય અને દુઃખી માતાનું એક કશું ચિત્ર એની આંખો સામે તાદરશ થયું.

બાળકને લઇને સાધકા પાછી પોતાના ચોરસામાં આવી અને પત્ર આગળ વાંચ્યો.

‘.....મારા જીવનનું આ એક કશું રહસ્ય છે અને એને હું જિંદગીના અત સુધી છૂપાવી રાખવા માગતી હતી. પથુ લાચાર બનીને આ બાળકને આપની પાસે મોકલવા તોચાર થઇ. અને એક જીવલેણ ખીમારી લાગુ પડી છે અને એનો ચેપ આ બાળકને પણ લાગે તે પહેલાં તેને આપની પાસે મોકલવાનું મેં ઉચિત ધાર્યું છે. અને એક સેનેટોરિયમમાં નોકરી મળી ગઇ છે. જ્યાં મારી ખીમારીનો ઈલાજ પથુ કરવામાં આવશે. અને આશા છે કે આપ અને શ્રીયુત ટોડા મસાધકાને અપનાવી લેશે.’

પોતાના પતિની ભેવફાઈનો ખાસ મનમાં આવતાં સાધકા ગંભીર અને દુઃખદ નિરાશામાં ડૂબી ગઈ. જેને પોતાનું સર્વસ્વ અર્પણ કર્યું હતું અને જિંદગીની એકેએક પળ પોતે જેના સુખ, શાંતિ

અને કલ્યાણની કામના કરતી હતી, એ પથુ છેતરે બીજા સામાન્ય પુરુષો જેવો જ નીકળ્યો ?

બારણાંની ઘંટડી ફરીયા રમુડી ઊઠી સાઈ-કાનો મહેરા કોર બની ગયો અને તિરસ્કાર એની આંખોમાં તરી આવ્યો. મન મઠનૂત કરીને એણે બારણું ખોલ્યું.

.... પથુ એનો પતિ ન હતો. એના પતિનો તાર હતો. આસ કામકાજને લીધે એ ચર દિવસ મોડા આવશે.

સાધકાએ આજ્ઞાની રકાખીઓ તોચાર કરી. મસાધકાને જમવા માટે બોલાવ્યો.

મસાધકા પોતાનો નાનો કાટ ઊતારીને વિના સજાએ જમવા બેઠો અને બૂપ પાડીને પોતાને બેઠેલી વસ્ત્રોએ ભાગવા લાગ્યો. ‘મને પાણી આપો,’ ‘મને કેફી આપો.’

સાધકાએ આકર્ષથી પૂછ્યું ‘અલ્લા, બૂરે! કેમ પાડે છે ?’

‘માલી બાએ કહ્યું છે. નવી મા પાસે શલ-માતો નહિ જે બેઠેલો તે બૂપ પાડીને ભાગશે.’

અને ત્યાર પછી મસાધકાએ કેવી રીતે એની માએ એને અડી’ આવવા માટે સમજાવ્યો અને કેવી કેવી સમનાઓ આપી અને રડતી રડતી કેવી રીતે એ બાલુની રેલની સડક સુધી મૂકવા આવી, એનું પોતાની કાલી થેલી લાપામાં વર્ણન કર્યું. તેમાંથી પોતાના પ્રાણુપ્રિય પુત્રથી હંમેશને માટે વિખૂટી પડતી દુઃખો અને રોગગ્રસ્ત નારીનું ચિત્ર સાધકાની નજર સામે એકવાર ફરીથી ઉપસી આવ્યું.

પાંચ પાંચ વર્ષ સુધી અનેક તકલીફો વેડીને, પોતાના ઠેવાનું હીર નીચોવીને જેનું પાલન પોષણ કરી મોટો કર્યો છે એવા એક સુંદર અને નિર્દોષ બાળકના વિશોગના અસહ્ય દુઃખને ઠેવામાં સમાવીને, બનાવટી હાસ્ય મોં પર લાવોને, આ પોતાના નાના પુત્રને અનેક રીતે માનવી-પેટાવીને સમજાવી રહી છે. પથુ પુત્ર એકનો એ થતો નથી.

ફરી ફરીને એ એક જ વાત કરે છે 'મા,
હું તને છોડીને કશું નહિ જાઉં'

મા બાળકને હૈયાં સરસો આપી દે છે માંડ
માંડ ખાળી રાખેલા આસુઓ આંખોમા ઊભરાય
છે રૂદનના આવેશથી ધૂળતા શબ્દ મા બાળકને
મનાવે છે.

'કંઠા! મારા લાડકા! એવી જીદ ન
કરાય હું કહું તેમ કરવું જોઈએ છુંકે । મારા
લાડકા ।

'મા, હું અહીંથી જાઉં તો તું લાજ
ધમધ ? તું સોષધ નહિ ને ?'

મા રૂધાતે ગળે જવાનું આપે છે 'હા,
મારા લાડકા! હું નહિ રોકું । હું બહુ જ રાજ
ધમધ । હું બહુ જ '

'તો હું જમધ પશુ તું લો'મા ।

મા આંસુ લૂછી નાખી કહે છે 'હું
વેટા! એમ ડાહ્યા થઈએ તારા બાપુ અને તારી
નવી મા પશુ તને મારી નેજ જ લાક લાડવશે
ગ્રેમ કાશે ત્યાં જઈને તારા બાપુને તું કેવી રીતે
શલામ કરીશ? હા એમ! અને તારી નવી માને?
હા એમ! અને તારી નવી મા પાસે શરમાતો
નહિ, ખૂસ પાડીને તારે ને જોઈએ તે માગી
શેને'

પછી મા-દાકરો બન્ને રેલની સડક પાસે
આવીને બેઠકી બેસે છે પોતાના વહાલસોયા
પુત્રનું બહુ બોલુ મુખક છેલ્લીવાર આંખો
ભરીને જોઈ લે છે અને એના કાટના જટન બધ
ફરી વિદાય આપે છે

હવે તું એકલો જ જા'

'પછી તું ક્યારે આવીશ ?'

હું પછી આવીશ હો । તું જા'

'આવજે રો ।'

બાળક પોતાનો સુકામળ નાનો હાથ હવામા
હલાવી, માને વિદાય આપી આવતો ચાલે છે
અને અત્યાર સુધી દળાવી રાખેલું પેલું અફાટ

રૂદન હાલના બધે તોડીને વાતાવરણને ધૂમળી મૂકે
તે પહેલાં મોઢા ઉપર રમાલનો છેડો દળાવી એ
ત્વરિત પગલે પાછી વળે છે

મોડી રાત સુધી સાઈકો ઉદાસ બનીને બેસી
રહી પોતાના પતિના આ દુષ્કૃત્યનો વિચાર કરતા
એનું મન અત્યંત ગ્લાનિ, શરમ અને ધૂણાથી ભરાય
અથુ ઘરમા ચારે બાજુ કરેલી સુદર સગવડ
ઉપર એણે એક ઉદાસ દષ્ટિ કરી અને ને વસ્તુઓ
થોડા જ સમય પહેલાં એના અપૂર્વ ઉત્સાહ અને
એ પ્રત્યેક વસ્તુમા એને એક ગદા, કટાક્ષયુક્ત
હાસ્યનો લાસ થયો

અદરના ઝોરડામા સાઈકોએ નંજર કરી
તો મ્માઈકા ખુરશી ઉપર બેઠા બેઠા જ ઊઘી
ગયા હતા, મિજાનું ફરીને સાઈકોએ તેને સરખી
રીતે સુવાડ્યો પશુ પોતે આખી રાત ઊઘી નહિ

ખીને દિવસે સવારે મ્માઈકાએ મોઢું ઘોમીને
દાંત સાફ કરવા પીછી અને પાવડર માટે પોતાના
અચૂર પગના જેવી સાફડીની નાની પેટી ખોલી
પહેલાં પોતાના નિત્યના સાધ્યોદાર જેવું રી હકું
કલ્પુ, પછી એક નાનો રમાલ પછી પાવડર

સાઈકા આ બધું કુતલકપૂર્વક જોઈ રહી
હતી એવામાં એની નંજર એક નાનાં જાપેલા
પતાકા પર પડી સાઈકાએ તે પતાકા હાથમા
લઈને વચ્ચે તેના પર પતિનું નામ તથા સરનામું
જાપેલું હતું

'એના ઉપર માલા બાપુનું નામ લખેલું છે
એમ માલી બા કેતી તી'

સાઈકા બનીર બનીને કંઈપણ જવાબ
આપ્યા વગર ચાલી ગઈ એની ચાકા વધારે દંડ
થઈ એ નારંગીની તોચારી કરતી હતી ત્યારે મ્મા
ઈકાએ આખા ઘરમાં દોડાસોડી કરી ઘરના પ્રત્યેક
બાગ તેમ જ રાચરચીલાનો પરિચય કેળવ્યો, ફક્ત
ઝોરડો એ આવ્યો ત્યારથી અધાર સુધી બધું ને
બધું જ એણે જોયો હતો

એમાં શું હશે ? બાળમુલક કુવહલથી મ્મા

કાંડા એ ઝોરડા પાસે ગયો અને બારણુ જોયું
એવામાં સાધકોની નજર તેના તરફ ગઈ એણે
ગુસ્સે થઈને, ઠોર અવાજે કહ્યું

‘મસાધકા ! બંધ કરી દે એ બારણુ. મારી
રજા વગર એમાં કદી પશુ જવાનું નથી ! અને
પછી એ જ વખતે સાધકોએ કગાડમાંથી ચાવી
કાઢી પોતાના જ હાથે ઝોરડાનું તાણુ બંધ કર્યું.’

મસાધકો ગભરાઈ ગયો સાધકોનો આવો
ઠોર સ્વર પહેલી જ વાર એણે સાંભળેલો હતો અને
ત્યાર પછી સાધકોએ ઝોરડાનું તાણુ બંધ કર્યું એ
પશુ એણે જોયું એના નાનકડા દિલને આ અંકા
રજુ અનાદરથી આઘાત થયો ખૂણામાં પડેલી પુરણી
પર દીવાલ તરફ મો ફેરવીને એ બેસી રહ્યો

‘ચાલ નારતો કરવા

‘મસાધકા ! ચાલ બાઈ, નારતો નથી કરવો ?’

મસાધકાએ દી ૧૮ તરફ જ મો રાખી કહ્યું
‘બા, મે તમને નાલાજ કર્યા ને ? બા !

‘મા ! આ એક જ રાત્રે સાધકો ઉપર
બહુ અસર કરી એનો બધો જ ગુસ્સો વાલસલ્યાના
પૂરમાં ઝોગળો ગયો એના દિલના તારેતાર ઉપર
એક અધુર રજુકાર ઊઠ્યો

‘મા !’

આ એક જ રાત્રે સાધકોને ફરી ફરીને
સાંભળ્યા જ કરવાની ઇચ્છા થઈ આવ્યા એણે
રોનેહરપૂર સ્વરે કહ્યું

‘ના મસાધકા ! હું તારાથી નાર જ નથી
થઈ’

મસાધકો ઉજી પજી એ જ સ્થિતિમાં બેસી
રહ્યો તેણે આસુથી ખરડાયેલા અવાજે કહ્યું હું
તમને નથી ગમતો ને ? તમે કહો તો . અહીંથી
ચાલો જાઉં’

પોતાના કોર વર્તનથી આ બાળકને કેટલો
આઘાત થયો છે એ હવે સાધકોના પાંખો
આંખો એ કાંપીને એની પાસે ગઈ અવાજમાં
ખની શરૂ તેટલી મીઠાસ લાવી તેણે મસાધકોને

મનાવ્યો

‘ના બાઈ ! તારે આ ઘર છોડી ક્યાં જવું
નથી હવે હું કદી ગુસ્સે નહિ વાકું . ચાલ નારતો
કરવા અને કાલે તને હું પ્રાણીઓના ખમીયામાં
ફરવા લઈ જઈશ ત્યાં રીંછ, સિંહ, વાઘ, વાઘરા,
હાથો બધું જોવા મળશે ચાલ બાઈ

મસાધકો જાહેરો બારણાના પડાથી એણે
પોતાની આસુભીની આંખો લૂછી અને પછી નાના
માટની ખુરશી પર બેસી એણે સાધકો તરફ જોયું

સાધકોએ જોયું કે એ ખૂબ રડ્યો હતો
અને એના આસુથી ખરડાયેલા મુંઝર ચહેરા ઉપર
એક અપૂર્વ દારૂ થમડાનું હેતુ એ અલૌકિક હારપે
સાધકોના માનપ્રેમને હથેલીને માટે છૂટી લીધી

સાધકોના અરમાનોની દુનિયામાં એ વર્ગો
પહેલાં જન્મી ચૂક્યા હતા - જ્યાં એ કા’ પતિક
બાળકે આસા અને આનંદની નિલયનવી રંગીની
પૂરી હતી

સાધકોને એ દિવસે ૧૧૬ આવ્યા જ્યારે
પતિપત્ની દલાકા સુધી એ ઝોરડામાં બેસી રહેતા
ત્યાં એના બાવિ પુત્રના સ્વરગ કેવા હશે એની
ઝીંબવટજરી ચર્ચા હતી, અને એના સર્વાંગી
વિશ્વાસની અદ્ભુત ચોળનાઓ રજૂ થતી

પતિ કહેતો ‘આપણો બાળક એવો અદ્ભુત
હશે કે આજ સુધી સમગ્ર વિશ્વના દૃષ્ટિ
પથમાં આવ્યો નહિ હોય !’

પત્ની કહેતી અને તમે જ્યારે કારખાના
માંથી છૂટીને ઘેર પાછા આવશો ત્યારે અમે બંને
બારણુ બિઠા રહીને તમારું સ્વાગત કરશું’

બારીમાંથી સાધકોએ નજર કરી તો
મસાધકો ફિળવામાં એક ઝાડ નીચે કેક ફૂલા
જોયું કરીને એના સાથીદાર રીછાને એની અંદર
સુવાડતો હતો

રેલવેની સીડી સાંભળવાને દોડતો એ
જલ્દર સડક પર બેઠો સાધકો પશુ પાછળ પાછળ
આવીને બેઠો રહી નિર્જન સડક ઉપર દૃષ્ટિ

પુરાણ, ઇતિહાસ અને સાહિત્યમાં ઘણીવાર આપણે પરકાયા પ્રવેશની વાતો વાંચીએ છીએ, જેમાં માણસ પોતાના મોજિબામાંથી નીકળી જઈ કોઈ બીજા દેહમાં પ્રવેશ કરે છે. નાટ્યકલા એ એક જાતનો પરકાયાપ્રવેશ છે. અરી રીતે પરકાયા પ્રવેશ કરનારે એ અર્થની કલા છે. પરકાયા પ્રવેશમાં માણસે પોતે પોતાના દેહમાંથી નીકળી જઈને થોડા વખતને માટે બીજાના દેહમાં પ્રવેશ કરવાનો હોય છે. નાટ્ય કલામાં પોતે પોતાના જ દેહમાં રહીને અને છતાં પોતે મટીને બીજા બનવાનું હોય છે. એ કામ કેવું અથડા છે તેનો ખ્યાલ અનુભવ વિના આવવો મુશ્કેલ છે. રક મટીને રાજ થવું, સાબજતા મટીને બહેરા થવું અને આપણી ભારતીય રજબૂમ પર તો પુરુષ મટીને સ્ત્રી થવું અને પછી પાછા એ બધું બુધી હતા તેવા થઈ જવું એ વાત કોઈ સહેલી નથી. પોતે માથા માટે હતા તેવા મટી બીજા બની જવું તે સહેલું છે, રાક્ય છે. રકને લોગી લાગી જાય અને તે રક મટી પેસાપાત્ર બની જાય એટલે પછી રકપણને શદ પશ્ય કરવાનો નહીં ક્યારેક ક્યારેક સાંભળીએ છીએ તેમ પુરુષ સ્ત્રી બની જાય તો પછી તે સ્ત્રી જ રહે. પણ નાટ્યકલા તો આથી ઘણું વિશેષ માગે છે. પોતે પોતે રહીને પોતાથી પર જવાની વાત એમાં છે. પોતાના વ્યક્તિત્વનું સાતત્ય તો એનું એ રાખવું અને તે પર બીજાનું વ્યક્તિત્વ થોડા વખતને માટે સંપૂર્ણપણે ઓઢાડી દેવું અને તે એવી થીવટ અને સિદ્ધથી કે એ ઓઢેડું વ્યક્તિત્વ જ જાણે કે પાત્રનું પોતાનું વ્યક્તિત્વ હોય એવા ભાવમાં પ્રેમકોને મોત્યોને નાખી દેવા-એ કેટલી અડી કલા છે! પણ ત્યાં જ રાત અટકતી નથી નટક એટલે ના-ટક, ટકે નહીં તે એટલે પારણ કરે. વ્યક્તિત્વ એટલે પાત્ર એ તો થોડા વખતને માટે જ પારણ કરવાનું હોય છે, એ કોઈ ટકવનું નથી. પછી તો પાછા હતા તેવાને તેવા. આનો વિચાર

કરીએ ત્યારે એમ કહેવું પડે કે ખરેખર નાટ્યકલા એ ભારે અવિખતતા, અનાસક્તિ અને ત્યાગ માગતી કલા છે. રાત પડે ને નાટકનો પડદો ઊપડે ત્યારે તમે કોઈ મહાસાગર હો, ટિંગિયજ કરો, મોટા પ્રદેશો કબજે કરો, તમારું કોઈ અનુષ્ઠાન રૂપવતી રાગી ઘોષ-કદાચ એકથી વધારે પણ હોય, અને ત્યાં છે-લે ફોપસીન પડે ત્યાં પાછા હતા તેવાને તેવા, તમારી સુવાની પવારી નેટલા પ્રદેશના પણ તમે ધણી નહીં અને હતાનુંતેવા ને તેવા એકવચન. અને છતાં રાજપદ છોડવાનું ક્યું કુખ લગાડવાનું નહીં આ કેવી કપરી કલા કહેવાય? ભક્તની તત્ત્વમયતા પ્રાપ્ત કર્યા પછી તે છોડવાની નથી હોતી. આ તો અનાસક્તિની તત્ત્વમયતા કહેવાય, તત્ત્વમય થવું તે છતાં તેમાં આસક્તિ ન થવું.

કેટલાક તાચા કલાકારો આ કલામાં ભારે સિદ્ધિ અને સફળતા પ્રાપ્ત કરી શકે છે. પણ બધાના નસીબમાં એવું લખેલું નથી હોતું. પેનથી અરવિંગ ચેકસી પરનાં નાટકો ભજવવામાં અપ્રતિમ ગણાતા. એને વિશે કહેવાય છે કે જે પાત્ર એ ભજવતો તેનું મૃત્યુ થવું ત્યારે અરવિંગનું હૃદય ખરેખર એક ક્ષણ માટે બંધ પડે જવું. એવું તાત્કાલ્ય એ પોતાના પાત્રની સાથે ધામી શકે તો પશ્ય તે જ અરવિંગ પાછો બીજા જ ક્ષણે પોતે અરવિંગ બની શકે, અને અવભવ, તેનું હાર્ટ થાવું થઈ જ જવું-કારણ કે નહીં તો તેની પડેલી અડાકા છે તો જ થઈ હોત, પણ એવી ખસાપારણ તત્ત્વમયતા તો દુર્લભ છે અને લાંબા મઠાવરાને આ તે થોડાને મળી શકે છે.

ચરૂ ચરૂમા ભારે સખાસોજદાયક છે અને તમે ઓઢેડું વ્યક્તિત્વ ઓઢેડે નાટકની પેડે કાર્યકર્તાઓ બની જાય છ અને આપણા મૂળ વ્યક્તિત્વને ઊઠાડું પાડે છે.

પણ આપણામાંના ઘણાને સ્વભાવ તાગે ઉત્સાહી હોય છે અને ઉત્સાહી માનને પોતાની

શકિતને ગણતરીમાં લેતાં નથી કે પોતાને જોઈતી આવડત છે કે નહીં તેનો વિચાર કરતા નથી. મનોરંજનના કાર્યક્રમોમાં ભાગ લેવા એવા ઉત્સાહી લોકો બહુ આનુર હોય છે. અમારી કૉલેજમાં એક દાર સોશલ સર્વિસ ગેટો કાર્યક્રમ હતો, પાત્રોની પસંદગીમાં અમે એક વિદ્યાર્થીને કાઢી નાખ્યો કારણ કે એનો અવાજ અત્યંત ધીમો હતો અને એ અચકાતાં અચકાતાં બોલવાની દેવવાળો હતો, અને વળી નાટક લિદી ભાષામાં ભજવવાનું હતું. તે ખૂબ નિરાશ થયો, રડ્યો અને અમને આજીજી કરવા લાગ્યો કે મને એક દાર ટ્રાયલ આપો, હું મારો પાઠ ભરામર તૈયાર કરીશ અને જાળવીશ, તમે કહેશો તેટલી વાર ગોખીશ વગેરે વગેરે અમે ધણેય સમજાવ્યો કે ભાઈ, તારું કામ નહીં, તને નહીં હવે, તારો અવાજ સભામાં નહીં, નાટક છપરડો વળે છે ને નાટક બચડો પટાવાળા જેવું થયે ભગ મુજુ પાત્ર ભજવવાથી સંતોષ પામે તેવો એ ન હતો કુખાંચે તેના પિતા અમારી કૉલેજમાં વજ ધરાવતા હતા તેથી અમે તેને ના ન કહી શક્યા અને આખરે બીજી કક્ષામાંનાં ગૌણ પાત્રોમાંનું એક પાત્ર તેને આપ્યું તેણે એક રાજદરબારમાં દરબારી તરીકે પોતાનો થત પ્રકટ કરવાનો હતો—લિદી ભાષામાં નાટક શરૂ થયું મારે પોતાને ભાગે પડેલા પાછળથી પ્રોપ્ટ કરવાનું અને પાત્રને જરૂરી સૂચના આપવાનું કામ આવ્યું હતું અમને ભય હતો તેમજ થયું સામે સે કોડે પ્રેક્ષકો બેઠેલા જોઈને તે પિતારો છુપ્ય થઈ ગયા એટલે પડેલાં તો પોતાને બોલવાનું આવ્યું ત્યારે બોલવાનો વારો છે એ વાત જ બૂલી ગયો એટલે મેં પડેલા પાછળથી યાદ દીધું “કેસરીસિદ—આજ હમારે સામને—” પણ પેલો પોતે કેસરીસિદનું પાત્ર ભજવે જો એ વાત જ બૂલી ગયો એટલે મેં તેને તેનું પોતાનું નામ દઈને કહ્યું એ ગમનાં ચાલ સંભળે નથી.” તે બિચારો ગળપાઈ ગયેલો એટલે બોલી ઊઠ્યો “હે એ આવુ છું” સદ્ભાગે તે ધીમેથી બોલ્યો અને પ્રેક્ષકોમાં તે વખતે ગડબડ થતી હતી એટલે આ જવાબ કોઈએ સંભળે નહીં પછી વળી વિગમ્યાં કોઈએ ઈશારાથી તેને સમજાવ્યો એટલે તે બોલવા ઊભો થયો પ્રેક્ષકો શાંત

થયા તેણે બોલવાનું શરૂ કર્યું પણ તિલકલો વખતે અનેકવાર સૂચનાઓ આપેલી છતાં તે ભાન બૂલી પોતાની દેવ મુજબ ધીમે બોલવા લાગ્યો એટલે મેં લિદીમાં પ્રોપ્ટ કરતાં કરતાં વગેરે ગુજરાતીમાં સૂચના આપવી શરૂ કરી પણ તે બિચારો એટલો બધો ગભરાયેલો કે મારી સવનાઓ તેના નાટકના વક્તવ્યોનો એક ભાગ લેાય તેમ બોલવા લાગ્યો, પરિણામે મૂલ લિદી નાટકની તેની ઉત્કિતના બોલ અને મારી સૂચનાઓ ભેગાં મળી કાંઈક આવડા સ્વરૂપની લિદી ગુજરાતીની ખીચરી થઈ.

‘આજ હમારે સામને—માટેથી ભાલ—કઈ વિકટ સમસ્થાએ ખી હુઈ ટે—અરે ઈ તારે બોલવાનું નથી—એક ઓરસે મુગેલોને હમારે દેશકે ઉપર આક્રમણ ડિગા ટે—અરે ગમન, મોટે અવાજે બોલ એમ સૂચના આપુ છું—ઓર હુસરી ઓર હમારે અપને ભાઈઓને હમારે બીચ—અરે બુદ્ધુ! આ મુ બાફવા માંડેલો છે!’—

પ્રેક્ષક વર્ગમાં હસાહસ અને તાળીઓના ગગડાટ થવા લાગ્યાં ગમન તો ટીકનીક ગભરાઈ ગયો, તેના પગ મુજબ લાગ્યા પછી એટલામાં જની આ પહેલી અદાકારી નવેબી તેવા એક તરત બુદ્ધિ પાત્રે તરત બાજી સાચવી લીધી અને ઘરનું ઉમેયું,” સર—દાર કેસરીસિદને જો કયા કિ આજ હમારે સામને બી વિકટ સમસ્થાએ ખી ટે વહ બાત સંબી ટે.” અને પછી પોતાને બોલવાનું આગળ ચલાવ્યું અને એ ઘેને બાજી વધુ બગડતી અટકી ત્યારે ઉત્સાહવશ ઘઈને આગાધપૂર્વક કોઈ બંધિત નાટકમાં ઊનરે અને પહેલી વાર જ સભાસભા થાય છે તે કેડો આક્રમી લેાય છે તેનો જેને ખ્યાલ ન હોય તે આ ઘેતે રગમાં ભગ પાડી દે છે અને તેથી પરિસ્થિતિ કડુભાષાત્ર અને પોતે હાસ્યપાત્ર બને છે

કેટલીક દાર પરિસ્થિતિવચાત સ્ત્રીને પુરુષ પાત્ર લેવું પડે જો ત્યારે પણ જો સ્ત્રીપાત્ર પોત ઘી પર જઈ, પોતાને બૂલી જો પુરુષ ન જની શકે તો ભારે ગોગળો ને પરિણામે ગમ્મત થાય છે અમારા ગામના મહિલામ હજે એકવાર કંઈક ફરફોલો કરવા માટે નાટક ભજવવાનું નક્કી કર્યું સ્વાભાવિકરૂપે

પુત્રપાત્રો પણ સ્ત્રીઓએ જ ભજવવાનાં હતાં એક મહિલાએ હેસિ હેસિ પુત્રપાત્ર લીધું પ્રસન્ન આવે હતા પતિએ હાથમાં બેંડલ સાથે બહારથી ઘરે આવી પત્નીને કહેવાનું હતું

“બાબાની બા, જો તું વારવાર કહ્યા કરે છે કે પુત્રપાત્રે કાપડની ખરીદી કરતા આવડે જ નહીં અને ‘સોના સાઠ’ કરી આવે તો જો આજ હું ઓફિસથી છૂટ્યો કે તરત કાપડ બજારમાં ગયો, બજારમાં બે કલાક ફર્યો અને અતે તારે માટે આ ફાઈન સાડી પસંદ કરી લાવ્યો છું કહે હવે મોડો મોડો પસાર તારા પતિપદને લાગક નીવડશે છું કે નહીં ?” બહેન પહેલી જ વાર જોઈ પર બિતરલાં એટલે પોતે પોતાને સંપૂર્ણપણે ભૂધી જવાનું એમને માટે સહેજુ ન હતું પોતે પુત્રપાત્ર ભજવે છે એ તેઓ ભૂધી ગયાં ને ઉપરની ઉક્તિ આ પ્રમાણે બોલ્યાં

“જો, બાબાની બા તું વારવાર કહ્યા કર છે કે પુત્રપાત્રે કાપડની ખરીદી કરતાં આવડે જ નહીં અને ‘સોના સાઠ’ કરી લાવે તો જો આજ હું ઓફિસથી છૂટી કે તરત કાપડબજારમાં ગઈ, બજારમાં બે કલાક ફરી અને અતે તારે માટે આ ફાઈન સાડી પસંદ કરી લાવી છું કહે, હવે મોડી મોડી પસાર તારા પતિપદને લાગક નીવડી છું કે નહીં ?” વિશેષ કરીસુતા અને હાસ્યમયતા એ હતી કે છેવટુ વાક્ય વખત મગેલી સ્થના પ્રમાણે તેઓ મૂંછે તાલ દેતાં દતા મોંવા હતાં

૫ ધાદારી નાટક પત્રીમાં માસુતો મહત્તીપર્વજ હોય છે પહેલા પ્રવેશમાં પાત્ર હે જ તે બીજા પ્રવેશમાં પડદા ખેલતો હોય એક નાટક કંપનીમાં એકવાર પરિસ્થિતિવિદ્યાનું નાટક કંપનીના સ્વોચાને રાજપાક આવેલા પડયો સ્વભાવે સ્વોચો નાટકી હતો એટલે નેરાઈ સારી કરી ચક્રો, પછુ તો જે સ્વોચાપ પર રાજપદ પુત્ર એકાદી ચક્રો નહીં અથવા એમ કહીએ કે મા’રાજ મટી પૂરો મહારાજ બની ચક્રો નહીં નાટક જતુ સામાન્ય કોર્ટિનું વીરસ પ્રપાત્ર હતું, જેમાં એક સ્વર્ગે મહારાજ પોતાના ચક્રને નાટકી કરે વીરસમાં આમ કહેવાનું હતું

“ભૂખ ડનો મહારાજ હું, શકિત ધરાવું રક્ષણ, બરછી તણા ઘાથી હરુ છું પ્રાણ જોતુજ આ કણ.”

પરુ ભૂખ ડના મહારાજનું પાત્ર ભજવતા ભજવતાં વચમાં તેને સ્વોચા ડનું પોતાનું મા’રાજપદ દેવે આવી ગયું ને તેઓ ધરતી કણધણવતા બોલી બિંચ્યા

“ભૂખ ડનો મા’રાજ હું, શકિત ધરાવું ભક્ષણે કંડણી તણા ઘાથી હરુ છું પ્રાણ જોતુજ આ કણ.”

ગણો તિ હતું ચામડુ ઓઠે પણ સિ હમય ન બની શકે અને ગર્જન કરવાને બદલે ભૂકવા માંડે તેમ આ સ્વોચા મટી રાજ બનેલા મા’રાજ પહેલી અકારીમાં મહારાજ થવા પરુ મા’રાજ પૂરા મટી ન શક્યા

પણથી અદાદારી પરત્વે એક બીજી મુશ્કેલી પણ છે અને તે વધારે ઘડતી તન્મયતાની, પહેલીવાર રજાભૂમિ પર બિતરતું પાત્ર અનુભવને અભાવે ભૂધી જાય છે કે પોતે જ કરે છે તે કેવળ અભિનય છે અથવા અભિનય પુરતી જ કોઈ કિંમત છે આને લીધે ઘણીવાર મુશ્કેલી અને રમૂજ બિંબો ઘાત છે મારી તેરીના બાર મિગમ ડને એક વાર એક મનોરજન કાર્યક્રમ ગોઠવ્યા તેમાં બીજા પાત્રો તો અગાઉ કનારેક કનારક નાટક ભજવી ચૂકેલાં પણ બિન્દુ બે વખત પહેલી જ વાર બિતરલાં એક પ્રવેશમાં જાણ્યાર મિત્રોએ ટેબલ ફરતા ખુરશીઓ પર બેમી નારતો કરતાં કરતાં વાનો ચણાવવાની હની બિન્દુ તે મિત્ર મંડળનું એક પાત્ર હતો જે અમે ખાવી રિશ અને ખાવી ખાલા રાખી ભજિયા ખાવાને અને ચણા પીવાને ખાવી અભિનય કરવાનું રાખ્યું હોત તો હીક ઘાત પણ અમે ભૂલ્યા અને બરેબર એક મોટી રિશમાં એકાદ મિત્રો ભજિયા અને ખાવાઓમાં સાચી ચણા મૂકી પ્રવેશ શરૂ થયો બીજા બધા તો વચ્ચે વચ્ચે કપડેક આ વાસ્તવિક વાનીઓ ખાતાં ખાતાં અભિનયને ભૂન વિના પોતાને બોલવાનું બોલવે જતા હતા પમ નવા અગાર મિસ્કર બિન્દુકાર ભૂખ્યા હોય તેથી કે પત્રી ભજિયાનાં બરેખા હોખીન હોય તેથી બોલવાનું ભૂધી ભજિયાં ચણા પર તૂી પડ્યા

હું પ્રોમટ કરતો હતો. ત્રણવાર વાર તેમને સૂચના કરી પણ બિન્દુકુમાર તો જાતનું બાન ભૂલી બળિયાં બમણમાં તલ્લીન થઈ ગયેલા. પ્રેક્ષક વર્તમા હસાવસ સાથે રિમાર્ક થઈ “પહેલાં ખાઈ લે, ભાઈ, પછી વાન. કાતં વિદાય મુગ્ધીત વગેરે ?” આખરે પડવા પાછળથી એક લાકડીનો ઘોડો મારી તેમને ઠેકાણે લાવ્યા અને પછી નાટક આગળ ચાલ્યું.

પહેલી અદાકારીમાં બીજી એક મુશ્કેલી બાપાના ઉચ્ચાર અને લહેજ પરત્વે હોય ॥ નટકની ભાષા પાત્રને અનુરૂપ અને તેથી ઘણીવાર અઘરી પણ હોય પણ પાત્ર નવું હોય ત્યારે જો એધ્યાન બની જાય તો પોતાના પ્રાદેશિક ઉચ્ચારો અને લહેજમાં કિતરી પડે તેવા સભવ અને ભય રહે છે, અને પરિણામે ભારે રક્તસ થાય છે. વર્ષો પહેલાં એક બુગર્જ પાત્રેથી એક કિસ્સો સાંભળેલો. એક નાટક મંડળીએ એક નવો એક્ટર રાખ્યો. ઊંચરો જુવાન અને ચહેરે મહેરે દેખાવડો એટલે સહેજે તેને આ પાત્ર માટે તૈયાર

કર્ષે. ઊંચરાએ એક પરિણીના મુવનીનો પાઠ બજાવવાનો હતો, તેની પાસે ખચપાત્ર પ્રેમની માગણી કરે છે પ્રવેશ થર થયો, પડદો ઊપડ્યો ત્યારે તો તેના દેખાવથી પ્રેમીકવર્ત મુગ્ધ થયો પણ ખચપાત્રની પ્રેમની માગણીના જવાબમાં જ્યારે આ નવા સવા પહેલા અદાકારે જવાબ દેવો થર કર્યો તે વખતે તેની મૂળ ભાષા બેર કરી ગઈ અને એ આકર્ષક મુવની બોલવા લાગી.

“કો” કો” મારા આ રૂવારા દેડ પર રહો રહો મોઘા હો ? આ રોમડી પર મોઘા હો તો રોમડી તોડી આડું આખરો પર મોઘા હો તો આખરો દોડી આડું” ને આ મોવ રા પર મોઘા હો તો મોવારા તોડી આવું”

પોતાની પહેલી અદાકારીની એ ઘડી કેવી રતિયામણી હશે એવી સુખદ કલ્પનાથી પહેલો અદાકાર નાટકમાં કિતરે છે પણ ઘણીવાર એ ઘણી તેને માટે નહીં પણ પ્રેમકોને માટે રતિયામણી બને છે

*

પેગમ્બરે સામાન ઉપાડ્યો

મુસલમાનોએ મક્કા દહેર કબજે કર્યું તે પછી પેગમ્બર સાહેબ શહેરના એક બાગમાંથી પસાર થઈ રહ્યા હતા, ત્યાં તેમની નજર એક વૃદ્ધા ઉપર પડી. જો બહુ પરેશાન દશામાં રક્તાની વચ્ચે જ ઊભી હતી

પેગમ્બર સાહેબે નજીક જઈ તેની પરેશાનીનું કારણ પૂછ્યું ત્યારે તે એકદમ ખિજઈ ગઈ, અને બોલી : ચણદીઓ અને ઈસાઈઓને થરે ખાલી કરી જવાનો મહમદ (સ.વ.) એ કુક્રમ કર્યો છે એ શું તમે નથી જાણના ? હવે, હું જે કોઈને મારો સામાન ઊંચકી લવા કહું છું તે કહે કહે છે કે “તું તો ચણદણ છે, તારો સામાન હ નહિ ઊંચકું !” હવે તમે જ કહો કે મારે શું કરવું ?”

વૃદ્ધાની એ વાત સાંભળી પેગમ્બર સાહેબને તેની હાલત ઉપર દયા આવી, બોલ્યા ‘તમને આવી મુશ્કેલીમાં મુકાઈ ગયેલાં જોઈ મને ભારે અફસોસ થાય છે. ચાલો, તમે મ્હેર ત્યાં તમારો સામાન હું પહોંચાડી દઈશ.’ અને પછી પોતાને માથે નર્મી સામાન ઉપાડી લઈને વૃદ્ધાએ થી પેલા મુકામે પહોંચાડી આવ્યા.

—અંજુમ વાલોદી

એકવાર ઇન્દ્ર પોતાનો દરબાર ભરીને બેઠો હતો. એક અપ્સરાનું નીતવૃત્ત માથે હવે રત્નના રાજવીને અને એના રક્ષક સભાજનોને રીઝવવા માટે અપ્સરા પોતાની કલાનું મનોહર પ્રદર્શન કરી રહી હતી. સૌનાં મસ્તક ડોલતા હતાં.

‘ઇન્દ્ર આ બધું નીરખી રહ્યો હતો. અમરોના આત્મા પર પણ અધિકાર ભોગવતી આ અપ્સરાનો અને એવી જ બીજી, અરે એનાથી પણ ચડી જાય એવી બીજી અનેક અપ્સરાઓનો પોતે સ્વામી હતો એ વિચારથી તેની છાતી ફાટી પડતી હતી.

એવી જ સ્થિતિ અપ્સરાની હતી. ઇન્દ્ર સુદાં અમરોની આખી અંડણીને પણ મોહના સાધુસામા પકડીને રાત્રે એટલા રૂપ અને લાવણ્યની પોતે ધણિયાણી છે, એ જાન તેનામાં ખુબારી ગ્રેરી રહ્યું હતું, સભાજનોની કેન્દ્ર-ચક્રી અખિભાં પોતાની અખિને પરાંવીને વારાફરતી એ એક એક અમરના આત્મા પાસેથી યાજ્ઞાત્રિની અંડણી બિધરાવી રહી હતી.

એવામાં અપ્સરાની આખો એક કપિની અખિ સામે આવી. અને ગુલામના સુવાળા સ્પર્શની અપેક્ષા રાખી હોય ત્યાં કાંઈ ભોક્ષતા પગની જે સ્થિતિ થાય, તેવી સ્થિતિ તેણે અનુભવી. કપિએ એના સામું જોડું પણ નહિ

અપ્સરા કેવળી બજીડી બીડી ને બોલી : ‘જોણે મેસાડ્યો આ ભગતડાને અહીં ? બહાર કાઢી મૂકો આને.’

દુર્વાસાનો અવાજ સૌના કાને પડ્યો : ‘તારો દેહ બસે અપ્સરાનો રહ્યો,’ કવિનમાવાને સંબોધીને દુર્વાસા કહેતા હતા. ‘પણ તારા આત્મા પશુની મૂઠ-તાથી ઇસેલવ ભરેલો છે. તું સર્વમાં વચ્ચા માટે લાયક જ નથી ! મારો શાપ છે કે તું પૃથ્વી ઉપર

પડ અને તે પણ .. ઘોડી બનીને !’

મદના કેફમાં પોતે શુ કરી બેઠો છે તેનું હવે જાન ચતા અપ્સરા ઘોડીને મુનિના ચરણોમાં પડી ગઈ. ‘તને ક્ષમા કરો મહારાજ ! મારો બૂલ થઈ .’ ઇન્દ્ર અને બીજા દેવતાઓ પણ આ ક્ષમા વાચનાના લગ્ન આખરે દુર્વાસા પીગળ્યા.

‘મારો શાપ હવે ક્ષમાઈ ફરે તોય મિલ્યા ન યાય’ દુર્વાસા બોલ્યા. ‘પણ ઘોડાક ફેફસા હું કરું છું કે પ્રત્યેક રાતે તું તારા આ અક્ષલ સ્વરૂપમાં પાછી આવી સ્થિતિ બાપી દિશના તો તારે ઘોડી સ્વરૂપે જ પૃથ્વી પર લટકવાનું !’

‘તથાસ્તુ મહારાજ, પણ આ શાપનું કે ક નિવારણ ?’ ઇન્દ્રે આભાર માનતા એક વધુ માત્રણી કરી.

‘નિવારણ ?’ વિચાર કરી મુનિએ જવાબ વાળ્યો. ‘નિવારણ એટલું કે જ્યારે સાડા ત્રણ વગેરે ભેગાં થશે ત્યારે આ કાચનમાલા શાપમાંથી સ્વર્ગતર મુક્ત થઈને અપ્સરારૂપે અહીં પાછી ફરી ચકશે.’

ઇન્દ્ર આભાર માન્યાંને ખામેશ રહી, અને અપ્સરા ઘોડી બનીને ધરતી ઉપર ફોગાઈ ગઈ

*

તે વખત પૃથ્વી ઉપર રાગવ નામે એક રાજા હતો. તે હતો તો એક જોખા જેવડા રાજ્યનો ધણી, પણ તેનું શિલ દરિયા જેવું વિશાળ હતું. સ્વભાવે તે નેક, રેડાલો અને આનંદી હતો.

એકવાર આ રામવ ઘોડેસ્વાર થઈને શિકાર કરવા નીકળેલો તે એક ઠરણીની પાછળ ભમતો ભમતો ઘણે દૂર નીકળી ગયો. ઠગણું પણ બે પગ દટિ સ્પર્ધામાં આવે અને વળી પાછું અદસ્ત થઈ જાય; અને ડાંચર ‘આ વીધાયુ, આ વીધાયે’ કરતો એને પગે ઘોડાને ઠેકાવતો જાય. એમ કરતાં કરતાં છેક સાંજ પડવા આવી ત્યારે ઠરણું હવે એક પગનું

મહેમાન છે એમ માનાંને ડાંગવ ધનુષની પશ્ચાત્ત એ ચવા જતા હતા ત્યાં એનો ઘોડા એકાએક ચમક્યો - દિશા બદલાવીને, જલ્દી જીવ લઈને નાસતો હોય એમ જ ભારતી છલાંગે દોડા માંડ્યો.

ડાંગવે આખો ઝીંબી કરીને, ફેંકી શરૂ થયે તેટલે દૂર દિટ્ટિને ફેંકી. દૂધવા સરજના અખતા તેજસા દૂર દૂર ફિતિજ ઉપર તેને ઘોડી જેવું કાંઈ પ્રાણી દેખાયું. કુતલકથી પ્રેરાઈને તેણે લગામ દીની કરી. ઘોડી અને ઘોડાની વચ્ચેનું અંતર વીજળી-ને અડપે કપાવા લાગ્યું...

...અને રાત પડી

અને તે હુમે જ ઘોડી ઉપર ચડાયેલી ડાંગવની દિટ્ટિએ એક કૌતુક હોયું. ઘોડી એકાએક અદરક ઘઈ ગઈ, અને એને રચાને એક જળજરજાન સુંદરી સર્જાઈ ગઈ !

ઘોડેસ્વાર માનવીને પોતાની પાછળ દોડતો નેહને આ નારી નાસવા જતી હતી ત્યાં ડાંગવે ઘોડા ઉપરથી ઊતરી, દોડે મુઠાં એને આતરી.

‘ખરદાર, હલ્કી કે ચલી તો ! મારા રાજ્યમાં ચૂંટેલ....’

‘હું તો એક દુઃખિયારી સી છું મહારાજ ! નથી ચૂંટેલ કે નથી ડાકણ.’

‘પણ એક પણ પહેવાં મેં સગી આખિએ નેપું તો !’

કાંચનમાલાએ પોતાની પૂર્વકથા કહી તેના સ્ત્રીદર્શની પેઠે તેની આ વીતકકથા પણ ડાંગવના હૃદયની આરપાર ઊતરી ગઈ. સ્વર્ગમાંથી નિર્વાસિત બનેલી સુંદરીને આગ્રાપ આપવા તેને પ્રાણ અધીર અધીર જની ગયો.

‘તો તું મારી સાથે ચાલ, કાંચનમાલા !’ ડાંગવે આમ્રક ક્યો. ‘હું તને તારા જ ને સ્વરૂપોએ ફૂલની પેઠે સાચવોશ.’

‘હું આવું તો ખરી, મહારાજ !’ પણ એ શરતોએ : એ તો આપે અને બીજા કાંઈના હાથમાં ન સોંપવી, અને બીજું મારો બેઠ કાંઈ પાસે પ્રગટ

ન કરવો.

ક્યો પુરુષ વાધો લેવાનો હતો આ એ શરતોથી બંધાવામાં ? ડાંગવે તરત જ હા પાડી.

અને તે દિવસથી કાંચનમાલા ડાંગવની મહેમાન જની. દિવસે એ એની ઘોડારમાં રહે, અને રાત્રે એ એના અંત પુરને તોલાવે - સી બનીને ! ક્યારે સાગ્રજણ વળો ભેગાં થાય, અને ક્યારે દુઃખ આ શાપમાંથી છૂટીને સ્વર્ગમાં પાછી ફરે ? એવી વાટ નેતી !

અને સ્વર્ગમાં મુન્દની પશ્ચ લગભગ એજ સ્થિતિ હતી કાચનમાલાનો વિરહ એને દિનપ્રતિદિન વધુને વધુ સાલતો હતો. આખરે એણે નારદમુનિને સલાધા.

અને મુનિએ જગતમાં કોઈક નવી ‘સનસ-નાદી’ સરજવાની પોતાની રૂઝિને આધીન થઈને બીડી અંકી લીધું.

મુનિ સીધા આખ્યા દારકા નચરીમાં. કૃષ્ણના યુવ પ્રવૃત્તને તેમણે એકાતમાં પકડી પાડ્યો અને તેની પાસે ડાંગવની ચમત્કારિક ઘોડીના લગાવી લગાવીને વળાણ કર્યો. પરિણામે પ્રવૃત્તને ઘોડીની રહ લાગી. અને શ્રીકૃષ્ણને રાજકૃત મોકલીને ડાંગવ પાસે તેની આ નવી ઘોડીની માગણી કરવી પડી !

નિમારો ડાંગવ ! કૃષ્ણ સાથું મારો તો પણ આપે એવી એની લક્ષિત પણ અહીં વચને બંધા-યેયો, એટલે ઘોડી શી રીતે આપે ? દુન ખાલી હાથે પાછો ફર્યો અને રોપે ભરાયેલા ચાલેલોએ ડાંગવ સામે યુદ્ધની જાહેરાત કરી !

હવે ડાંગવ શું કરે ? એક ગાયનો લણી, શ્રીકૃષ્ણના સુદર્શન વડે રક્ષાયેલા ઇરપન કોટિની સામે વેગનમાં શી રીતે ટકી શકે ? એણે આશ્ચર્ય નજર કરી. હસ્તિનાપુરમાં કોરવોની મહાસત્તા પ્રવર્તતી હતી તે તરફ એની શ્રીટ મંડાઈ. વાદવોના અયોધ્ય આક્રમણ સામે કોરવો એને સાચ આપશે એવી ખાતરી સાથે તે ઘોડી ઉપર સવાર ફર્યો

હસ્તિનાપુર ભણી ચાલી નીકળ્યો.

ભીષ્મ, દ્રોણ, કૃષ્ણ વગેરેથી વીંટાયેલા મહારાજ દુર્યોધન સિંહાસન ઉપર બેઠો હતો ત્યાંજાનને એણે નિવેદન રજૂ કર્યું.

‘તમારી છુદ્દિની જાણહારી છે ડાંગવરાજ!’
કૌરવ સભામાંથી એક અવાજ આવ્યો. એક ધોડીને ખાતર આટલો દુરાગ્રહ શો? કૌરવો અને યાદવો યુદ્ધ થશે, લાખોનાં શિવર રેલાજ, એનાં કરતાં તો એ ધોડીને જ આપી દો ને!’

‘પણ કું’ વચને જાંધાઈ ચૂક્યો છું.’

‘કોની સાથે?’

પણ ડાંગવરથી ધોડીને ભેદ પ્રગટ કરાવ એમ હતું જ ક્યાં?

પહેલા મોઢે એ કૌરવસભામાંથી પાછો ફર્યો.

અને હસ્તિનાપુરની ભાગેળ વટાવીને તેણે ઇન્દ્રપ્રસ્થની વાટ લીધી.

ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિર અને ડાંગવરથી અર્જુન ન્યાયના પક્ષમાં શ્રી કૃષ્ણની સાથે પણ ભિલા રહેશે એવી તેને આશા હતી.

પણ ત્યાંથી તેને એ જ ઉત્તર મળ્યો :

‘એક નજીવી ધોડીને ખાતર તમારે અમારી પાસે નિશ્ચયદની હોળી ખેલાવવી છે?’ ધર્મરાજે તેનું નિવેદન સાંભળતાવેત પૂછ્યું.

‘પણ કું’ વચને જાંધાઈ ચૂક્યો છું.’

‘કોની સાથે?’ પાંડવોએ ખુલાસો માગ્યો.

ડાંગવર શો જવાબ આપે? પોતે ધોડીને વચન આપ્યું છે એમ કહે તે પણ તેની એ વાતને મનવાનું કેળું હતું.’

નિરાશ થયેલા ડાંગવર પાંડવ સભામાંથી નીકળતે ગયો. આવ્યો ધમુનાને કિનારે. તેણે આત્મદત્ત કરવાને સંકલ્પ કર્યો. ધમુના તટ ઉપર એક ખડકી.

એનામાં અર્જુનપુત્ર અભિમન્યુ એ રખતે ધમને નીકળે.

‘આ શું કરે છે?’ એણે ડાંગવરને પૂછ્યું.
‘પાંડવોના ધર્મરાજમાં કાંઈને કાંઈ કરીને જીતવનો અત આણુવો પડે એવું શું કું? બહોઈ થકે!’

ડાંગવરની આખી ધ વિનકડા અભિમન્યુએ સાંભળી. પ્રતાપી પિતા અને ધર્માવતાર કાકા પર એને મનમાં ને મનમાં ખૂબ ત્રીક ચડી. ડાંગવરને સમજાવી એણે પોતાની સાથે લીધા. મુરખખીઆને ઘરમાંથી અને જાજડકથી પરેશાન કરીને કૃષ્ણની સામે યુદ્ધમાં જીતવા તેણે તૈયાર કર્યા.

અને એવી જ રીતે પાંડવોએ દુર્યોધનાદિને સમજાવીને કૌરવોને પણ યાદવો સામેના આ ધર્મ-યુદ્ધમાં પોતાની સાથે ભેજાવ્યા.

આમ ડાંગવરની ધોડા માટે એક તરફ યાદવો અને બીજી તરફ પાંડવ-કૌરવો એમ જખરદખ સંઘાસ થઈ ગયો.

યુદ્ધના યેદાન ઉપર સેનાઓની જમાવટ થઈ રહી હતી, તે વખતે ભીષ્મને ‘સાંભળું’ કે કૃષ્ણની પાસે સુદર્શન ચક્ર છે ત્યાં સુધી આ યુદ્ધમાં આપણે કદી જ ફાટા. નવી ચક્રની સામે મૂકી થકાવ એવું કાંઈ આપણ આપણી પાસે હોવું જોઈએ. તેમને થયું તેમણે ભીષ્મને મહાદેવજી કને મોકલીને ત્રિશૂળ મેળવ્યું અને યુદ્ધ શરૂ થયું.

અર્જુને ડાંગવરને ટંકાર કર્યો અને હતુ-માન તેના પ્વજ ઉપર આવીને ઠાવર થઈ ગયા!

—અને પછી તો રાજનરાજ જન્મે પછે? સેનાઓને કચ્છરધાણ વળતો માગ્યો.

ચાર-પાંચ દિવસ ધરાએટલે જળદેવજી કૃષ્ણ પાસે આવ્યા. ‘તાડું’ ચક્ર આવે વખતે કામ નહિ આવે તો પછી કામ ક્યારે આવશે?’

શ્રી કૃષ્ણે ધનીયે આનામાંની કરી, પણ મોટાખાઈના આમડ પસે અખરે તેમને નખવું આપવું પડ્યું અને ચક્ર છૂટ્યું.

તેની સાથે જ સામે પક્ષેથી, ભીષ્મનેના હાથમાં રહેલું ત્રિશૂળ ઝીંક્યું.

બંને વળો આકાશના મધ્યભાગમાં એક-બીજાની સામે ટકરાઈને બંને સેનાઓ ઉપર અગ્નિ-વર્ષા કરવા માંડ્યાં।

બંને પક્ષના મોવડીઓ મળીને કૃષ્ણ પાસે આવ્યા. ચક્રને પાછું બેલાવી લેવાની વિનંતી કરવા।

શ્રી કૃષ્ણ તૈયાર જ હતા. પણ ત્રિશુળ પાછું ફેરવે એવી લે? ભીમ? ભીમ તો એને પાછું ખેંચવાનો મત્ર ઉતાવળમાં ને ઉતાવળમાં, મહાદેવને પૂછતાં જ બૂલી ગયો હતો

આખરે હોને એક ક્ષુદ્રિત સગ્રી. અનુનના રથપૂર્વ ઉપર એટલા હનુમાન આકાશમાં ઊડીને બંને વળોને છુટા પાડે.

‘પણ અમે ત્રણેય વળો એકી સાથે પૂટી

ઉપર ઊતરીશું તો પૃથ્વીને ફાડીને આરપાર ઊતરી જઈશું, તેનું શું?’ હનુમાને મુસ્કેરી રજૂ કરી.

એનું પણ નિરાકરણ થયું. ભીમસેનની અડધી કાપા વળની હતી એણે વળ-પકડ્યું ઉપર રાખીને પૃથ્વી ઉપર લેટવું અને ત્રણેય વળો એના ઉપર ઊતરે એવી ગોઠવણ થઈ.

હનુમાનજી ઊછળ્યા. આકાશના મધ્ય ભાગમાં લડતાં બંને વળોને તે-તે છુટા પાડ્યા; અને એક હાથમાં ચક્ર અને બીજા હાથમાં ત્રિશુળ લઈને તે ભીમના વળ-પકડ્યા ઉપર ઊતર્યા—

અને એ જ ક્ષણે સાત વળો ભેગા થતાં કચનમાં। સાપમાંથી મુક્ત બનીને રત્નમાં વિદાય થઈ ગઈ।

✽

‘હિસાબ દેવાનો છે’

હજરત ઉમર બિન અબ્દુલ અઝીઝ ઘણું ઈસ્લામના બીજા ખલીફા હજરત ઉમર બિન ખત્તાબ જેવા જ ન્યાયી અને પ્રવાદશાળી ખલીફા થઈ ગયા છે

પોતાના ખિલાફતનાજ દરમિયાન એક રાત્રે હજરત ઉમર બિન અબ્દુલ અઝીઝ મસ્જિદમાં નમાઝ પઢવા ગયા ત્યારે મસ્જિદના ઓટલા ઉપર એક મુસાફર ઊઘી રહ્યો હતો. તે વખતે બહુ અંધારું હોવાથી ખલીફા પેલા મુસાફરને જોઈ શક્યા નહિ, એટલે ચાલતા ચાલતા તેની સાથે ઠોકરાઈ પડ્યા આથી પેલા મુસાફર જમી પડ્યો અને કોપભર્યા સ્વરે ગરજ ઊઠ્યો. ‘કેમ? તમારી સાન ઠોકાણે નથી કે પછી તમારી આંખો ઉપર ઘ.દો પડી ગયો છે?’

હજરત ઉમર બિન અબ્દુલ અઝીઝે નમ્રતાપૂર્વક કહ્યું. ‘બાઈ, હું ગાંડો નથી; તેમ આંધળો નથી. અલખત, મારાથી કસર થઈ ગઈ છે, ને એ બદલ હું તમારી સમા માનુ ॥’ પરંતુ તેમની સાથેના માણસોને પેલા મુસાફર પર જુદા જુદા ચડ્યો, અને ખલીફા પ્રત્યે તેણે દાખવેલા અવિનયી વર્તન બદલ તેઓ નેને શિક્ષા કરવા નેવાર થઈ ગયા ત્યારે ખલીફાએ તેમને એમ કરતાં રોક્યા, અને કહ્યું: ‘એ બિચારાને જરા ને દુઃખ પહોંચાડ્યો નહિ. એણે મને એક સવાલ પૂછ્યો હતો અને મેં તેનો જવાબોજ જવાબ આપી દીધો છે નિર્જળ-નિરાધાર લોકોને સતારવા મને જિલકુજ પશંદ નથી. કયામત-ને દિને અફવાજ સમય હાજર થઈ મારે જીવનનો હિસાબ દેવાનો છે’

—અંજુમ વાસોડી

કરીને મસાધકોએ નિરાશ થઇને કહ્યું : 'હજી માલી બા ન આવી તમે એને લઇ આવશો ને ?'

સાધકો આ વાતનો કંઈ પણ જવાબ આપી શકી નહિ. પણ આ નિર્દોષ પ્રત્યે સહાનુભૂતિ અને એની સા પ્રત્યેની ઈર્ષ્યા બંને એકી સાથે એની આંખોમાં તરી આવ્યાં.

રાત્રે સાધકોએ પોતાને હાથે જ બાળકને માટે નવાં કપડાં સ્ત્રીબા અને સવારે જ મસાધકોને લઇને ત્રીડિયાધર જોવા ગઇ ત્યાં છરાક, રીંછ, વાઘ, સિંહ વગેરે જ ગભી પ્રાણીઓ જોઇને મસાધકોના આનંદનો પાર ન રહ્યો, અને સૂઢ વડે સલામ કરતા હાથો અને વાદરાઓના વાદરવેડા જોઇને એ હસી હસીને ધાકી ગયો.

ખીજે દિવસે પણ મસાધકોએ બનાવટી રેલ, આગબોટ અને હવાઇ જહાજની સફરની મોજ માણી બાળકની પોતાની કાલી ધેવી ભાષામાં પોતાની માને વાદ કરીને અનેક વાતો સંભળાવતો અને સાધકોને એ વાતો સંભળવામાં ખૂબ આનંદ આવતો. પણ પોતાના પતિનો વિચાર મનમાં આવતાં એ ગભીર બની જતી અને એનું ભાવિ એને અધકાર મથ લાગતું હતું એ પોતાના પતિના આ વિશ્વાસ-ઘાતી કૃત્યને કોઇ પણ રીતે માફ કરી શકતી નહોતી. એક રાત્રે મસાધકો સવા ગયો ત્યાર વાદ આંખુ કે એનું સાથીદાર રીંછડું બહાર રહી ગયું હતું. સાધકોએ બહાર જઈને જોયું તો એક ફૂંટરાએ એની ફૂંટરા કરી મૂકી હતી. એના હાથ પગ જુદા પડી ગયા હતા. સાધકોએ એને એક નવું રીંછ લાવી આંખુ. પણ મસાધકોને એનું ગરીબ, મેહુ-એક રીંછડું વધારે ત્રિષ હતું. થોડા વધી રહી હતી છતાં સાધકો એજ વખતે એ ફાટેલ તુટેલ રમકડું સીવવા બેઠી.

આ બાળક તરફનો પ્રેમ અને પતિ પ્રત્યેના તિરસ્કાર વચ્ચે એકા બીજી સાધકો વિચારતી હતી કે આનો અન્નમ શુ આવશે ? પોને ઘડી રાખેલાં ભાવિનાં મુદર સ્વપ્ના, હેરો સ્વપ્નાં જ રહેશે ? અને ને બાળક એના પવિત્ર દામપત્ત્ય જીવનમાં એક

કલક બનીને આવશે હતો, એને આવશે પ્રગાદ પ્રેમ પોતે કેવી રીતે કરવા લાગી એનું સાધકોને પોતાને આશ્ચર્ય થયું.

સાધકો કોઈક શીવજ્ઞાન કરતી હતી એવામાં બારણાની ઘડી વાગી મસાધકોએ આવોને ખમર આપ્યા તારવાળો આવ્યો હતો.

સાધકોએ તાર વાંચ્યો. એનો પતિ હવારની ગાડીમાં આવતો હતો. થોડો વાર માટે સાધકોને પોતાના હૃદયના ધગકાર બધ થઇ જતા હોય તેમ લાગ્યું.

હવે શુ કરવું તે સુઝતું નહોતું. મસાધકો હવે આ ઘરમાં જ રહેશે એ વાતમાં સાધકોને શકા નહોતી અને સંભવ છે કે ભવિષ્યમાં એની મા પણ અહીં આવે. એવા સંજોગમાં હવે એ આ ઘરમાં નહિ રહી શકે એનો પતિ આવતા જ આ બાળકને સોંપીને એ ચાલી જશે.

ગભીર અને ગંધર્વી બનીને સાધકો વિચારતી હતી સાધકોની આ ગભીરતાનું કારણ બાળકની સમજમાં આવતું નહોતું. એણે સાધકોનું ધ્યાન પોતા તરફ દોરવા માટે અનેક યુક્તિઓ કરી.

સાધકોની ગભીર વિચારધારાને તોડવાને માટે એણે ખુરશી પર ચડીને કેકડાં માવાં, તાલીઓ પાકી, આજુબાજુ દોડાદોડી કરી, પાંચ સાધકોએ એના તરફ નજર પણ ન કરી ત્યારે એ મીઠી જ સાધકોના ખોશમાં જઈને સુપ્રસુપ બેસી ગયો.

સાધકોએ એને ડાલી સરસો આપીને કહ્યું 'કાલે તારા બાપુ આવશે.'

અપરિપક્વ ભુદિ અને હિમરના અભાવે માનવ સ્વભાવ અને દુન્યવી રૂઝ ધોની અંદિધૂરીથી અભણ એવો આ બાળક સાધકોને પૂછે છે, 'અને માલી જા કે'દિ આવશે ? એ પણ આવશે હો !'

એક બાળકથી આ ઘર અને એના પતિથી સાધકોનું ચિત્ત વિરક્ત થતું જતું હતું. ખીજા બાળકથી આ જોરમાન બાળક ઉપર સાધકોનો પ્રેમ વધતો જતો હતો આજ સુધી ને જોરડો પોતે

કોઈ અલૌકિક પ્રેમ અને જાતનથી ભાગવી રાખે. હતા એ જોરડાની ચાલી મસાઈકોના હાથમાં આવી પોતાના 'ભાવિ પુત્રની સમગ્ર સપત્તિ એણે મસાઈકોને સમર્પણ કરી આપેા જોરડે અનેક જાતના ચાલીવાળા નાચનાં, આતાં રમકડાંથી બરપૂર હતા પોતે કોઈ રંગીન પરીઓના દેશમાં અચાનક જઈ ચડ્યો. દોષ એવું મસાઈકોને લાગ્યું અને પેલું નાનું સરવું 'તાવડી બાગ્યુ' કેવું સુદર હતું એના સંગીત સાથે તાલ દેતી એ રમકડાંની દુનિયા પહોં સજીવન થઈને નાચવા લાગી સાથે સાથે મસાઈકોનું ડેડું પણ નાચવા લાગ્યું.

રાત્રે સાઈકો જેવી રાત્રી નહિ પોતાના કપડાંની પેટી તૈયાર કરી સામેના અરીસામાં નજર જતા પોતાના તુરં અંદેશ તરફ તાકી રહી પોતા નામાં એવી શી આમી હતી કે એના પાંતએ એનું આવી રીતે અપખન કઈ ?

ગાડી આવવાનો સમય થઈ ગયો હતો. પોતાના બહાર જવાના કપડાં પહેરી એ તૈયાર થઈ હતી ખારપાની ઘટડી વાળી સાઈકોએ મુકમ પગલ જઈને ખારપું ને દ્યુ પણ તેનો ચકેરો તાલન ભાવથ ય હતો.

મસાઈકો પણ સાઈકોની બાગ્યુ ! આવીને જીભો રહ્યો સાઈકોને. પતિ હજતા હજતા ધરમાં દાખલ થયો પણ સાઈકોની ગભીર મુખમુદ્રા અને આંખોમાં જિભેલા પાંચ વરસના બાળકને જેમને મૂલવણમાં પડી ગયો એણે પૂછ્યું 'શું થયું છે સાઈકો ? આ બાળક શાણ છે ?

જવાબમાં સાઈકોએ પેલો પત્ર તેના પતિના હાથમાં આપતાં કંઠેર સ્વરે કહ્યું 'આ વાત તમે આજ સુધી કેમ છાપવી ? હવે હું આ ધરમાં રહી રાહ જોઈ નહિ

સાઈકો પોતાના જોરડામાં ચાલી ગઈ મસાઈકો પણ તેની પાછળ જઈને જીભો રહ્યો પણ સાઈકોએ તેના તરફ જ્ઞાન ન આપ્યું ત્યારે તેને લાગ્યું કે પરિસ્થિતિ કાંઈક ખબીર છે

સાઈકોનો ખીં પત્રની અંદરની ડાહીકત વચ્ચેને હતજુદિ થઈ ગયો એ ઘટના નિહકુલ અત્ય વતી પણ એ આવું વિચિત્ર ઓધારખ કરીને એની સામે આવશે એમ તેણે ધાર્યું નહોતું. અને હવે સાઈકો યાસે પોતાને નિર્દોષ પુરવાર કરવાનો કોઈ ઇલાજ રહ્યો નહોતો.

નત મસ્તક અને ધીરે પગલે એ સાઈકોના જોરડામાં ગયો સાઈકો પોતાની કપડાંની પેટી લઈને આ ધરને ત્યાગ કરી જવા તૈયાર થઈને જિભો હતી અને એનો પુત્ર મસાઈકો પડા સાથે રમત કરતો ખારણમાં જ બેઠો હતો.

શું આવો અનુભવ સુદર બાળક એનો પોતાનો જ હતો ? પિતાપુત્ર એક બીજાની સામે જેમ રહ્યા એ નાના બાળકના ખૂંચિયા વાળ, મોટી મોટી આંખો અને ગોળમટોળ સુદર અંદેશો સમે ખાપે ધારી ધારીને જોવા કઈ ?

ત્રી મુલક હાથથી સાઈકોના અંગે અગમ્યા આગ લાગી અંધ કંઈ પણ બોલવા વિના પોતાની કપડાંની પેટી હાથમાં લઈને ચલવા માંડ્યું પરંતુ એના પતિએ એને રોકી અને કહ્યું 'સાઈકો, તારું ચિત્ત અત્યારે સ્વચ્છ નથી એક વખત મારી વાત સાંભળ પછી તારે જવું હોય તો જ મસાઈકો ! તું થોડી વાર બહાર રમવા જા'.

મસાઈકો બહાર ગયા પણ એનું ચિત્ત ચોંટ્યું નહિ એને મનમાં તે મનમાં વિચાર આવવા લાગ્યા એની નવી માનું કુખનું મૂળ કારણ ક્લાય એ પોતે તો નહિ હોય ? અને એમ હોય તો આ ધરમાં રહેવાની શી મન ?

કુખમાં માનવીને પોતાના મા તરત જ યાદ આવે છે એટલે મસાઈકોએ આ કુખ પરિસ્થિતિ માથી પોતાને હેડાવીને લઈ જવાને માટે રમકડાંના ટેલિફોન ઉપર પોતાની માને ફરીફરીને સાદ દેવા માંડ્યા પણ સામેથી જવાબ મળ્યો નહિ એટલે પોતાના પ્યારા રીછા સાથે ચડવા જવાની મસલત કરતાં તે બિઝાનામાં જઈને પડ્યો.

ટોડાએ પેતાની નિર્દોષતા પુરવાર કરવા માટે સાઈકોને અનેક રીતે સમજાવવા પ્રયાસ કર્યો કે પોતે એનાથી કંઈ પણ છુપાવવા માગતો નહોતો. વિશ્વની કેટલીય જગ્યાએ વસ્તુ કરતાં એ સાઈકોને વધારે માહિતો હતો અને સાઈકો સિવાય અન્ય કોઈ સ્ત્રીનો વિચાર એણે સ્વપ્નમાં પણ કરી કર્યો નથી. હવે ત્રીસેને જે જતાથી ચકાવું હોત તો તે એ જતાથી આપત કે એનું સમસ્ત હૃદય બરીને એક માત્ર સાઈકો જ ભેડેલી છે.

હા, પત્નિના સખેલી ઘટના સ્વયં છે. પણ એ એક કુટુંબ અકસ્માત હતો— એ પાપ ન હતું. અને યુદ્ધના દિવસોમાં અસાધારણ સંજોગોમાં બચતસ્ત અને અસ્થિર માનસિક અવસ્થામાં, આશ્ચર્ય રીતે બનેલી એ કુટુંબ દયાવાન ઘટના જેને એ બૂલી જવા માગતો હતો— એ ઘટના— આટલાં વર્ષો પછી આતુ વિદ્યુત રૂપ ધારણ કરીને એના એકાન્ત પત્નીપ્રેમની હાંસી ઝીકાવશે એવી એણે કદવના પણ કરી નહોતી. અને ત્યાર પછી એ આખી ચે ઘટના ક્યારે અને કેવી રીતે બની તેનું તેણે સાઈકો પાસે વિશ્વત્વર વર્ણન કર્યું.

યુદ્ધના એ બધું જ દિવસો બન્નેની આંખો સામે ત દરેક થવા.

વિનાશ વરસાવતા દુરમતોના વિશાનોએ અનેક ગામડાં તારાજ કર્યા છે; એવા એક ભયંકર બચતો ખડે ગામની સ્ત્રીમાં સાઈકોનો પતિ અને એક જપાની તરુણી એક બીજના રો રો એક મકાનમાં આકાશ મેળવવા માટે જાય છે. એ તરુણીના માતાપિતા વિનાશને ભોગ બની ચલા છે આખું દરેક કોઈ બવાનક પ્રેતયાત્રી જેવું બહુલ છે. અનેક ભયંકર દરયો ભેટને શાસ્ત્ર જગી મહેલી કે/ દુર્ભાગી નારી તીણી— ભયમીન ત્રીસે પાણી એમની બાજુમાંથી પસાર થઈ જાય છે.

એક ખડે જેવા મકાનમાં દુઃખ, ત્રાસ, શાંત અને અન્નિદ્રામાં ભેટાય બનેલા બન્ને આજાય છે. માતાપિતાના મૃત્યુનું દુઃખ અને પોતાના અસ્વસ્થ અવસ્થાના અસહ્ય પડિત એ જપાની

તરુણીનું ઠેવાફાટ રદન, રાત્રિના નિસ્તબ્ધ વાતાવરણને વધારે કુટુંબ બનાવતું હતું. એ નિર્બળ એકાંતમાં એ શોકગ્રસ્ત નારીના સુંદર ચહેરા સામે જોતાં પણ ટોડાને સાઈકોના જ વિચાર આવતા હતા, અને સાઈકોને પોતાના બાહુપાશમાં જકડી લેવા માટે એ 'સાઈકો! સાઈકો!' એવી બૂમો પાડીને વિવશ બની ગયો હતો.

આવી લાચાર હાલતમાં મને છોડીને કદાચ એ માલ્યો બશે એવા ભયથી પેલી જપાની તરુણી ટોડાને રજો લીટ્યાઈ વળી. એના મમતીન સુંદર ચહેરામાં ત્યારે પણ ટોડાને સાઈકોના જ સુંદર ચહેરાનો આભાસ થયો હતો.

અને પછી

તે રાત્રે જે કંઈ બન્યું તે કોઈ દુષિત ઇરાદાના પરિપાક રૂપ ન હતું દુઃખ અને નિરાશાના અધકારમાં જીવન અને મૃત્યુ વચ્ચે ઝાલા ખાતાં, એક બીજનું અવલંબન ધોધતાં, એ નર-નરની અર્ધ વિસ્મૃત અવસ્થામાં તે રાત્રે જે કંઈ કર્યું તે હરમીઠ પાપ ન હોતું.

બીજે દિવસે બન્નેએ સાથે કોઈ પીધી. યુવતીએ સાઈકોના પતિના કોઠનું કાલર સીધી આપ્યું. ડાહ પાછો આપતાં તેના ખિસ્સામાંથી સાઈકોના પતિના કેટલાક છાપેલા પરિચય-પત્રો નીકળી આવ્યા એમાંથી એક પેલી યુવતીએ પોતાની પાસે રાખી લીધું.

‘તમારી પત્નીનું નામ શું છે?’

‘સાઈકો.’

‘સાઈકો? જલ્દી સરસ નામ છે.’

સાઈકોની કંઈ અવસ્થા તેણે પરિદુઃખ અને શરમથી લિદ્ગત થઈ ગયો યુવતીએ એના મનને બાવ રાખી જઈને કહ્યું:

‘આપણી આ યુદ્ધકાળ મારા જીવનનું એક અમૂલ્ય રુપાંત બન જઈને રહેશે અને ૧૯ કરીને તમે દુઃખી ન થશો.’

—અને પછી યુવતીએ દરેક મુખે સાઈકોના

પતિને વિકલ આપી.

આ આખી ય ઘટના સાલબ્યા પછી પણ સાઈકોના ચિત્તમાં ચાંતિ ન હતી. એક પ્રકારના શૂન્ય અણપ્રમાએ એને ઘેરી લીધી હતી. એ ત્રણથી ગંડી અને બીજા એરડામાં ચાલી ગઈ. એના પતિએ પોતાના હાથે કોફી ખનાવીને એને આપી, પરંતુ તે પશુ સાઈકોએ ન લીધી ત્યારે એની બાજુમાં ખાસી-રકાખી મુકીને ટોડા મસાઈકોના એરડામાં ગયો.

સાઈકો બારણાં પાછળ બેસી રહીને પિતા-પુત્રની વાત સામળતી હતી

‘તમે મારી બાને કેમ ન લાઈવા ?’

‘તારી બા ક્યા છે એ જ હું નથી જાણતો.’

તને ખબર છે, તારી બા ક્યા છે ?’

‘તે મને મુકીને ‘લેલ-ગાડી’માં ચાલી ગઈ’

‘ક્યા ગઈ ?’

‘ખબલ નથી. છ કેટી’તી કે હું પછી આવીય’

‘તો એ જરૂર આવશે અને નહિતર હું તેને શોધી લાવીશ. તું હવે સૂઈ જા’

‘ક્યારે શોધી લાવશે ?’ બાળકે સૂતાં સૂતાં પૂછ્યું.

‘એક-બે દિવસમાં જ હું તેની તપાસ કરીશ’

આ વાર્તાલાપ સાંભળીને સાઈકોના દિલમાં એના પતિ માટે જે થોડી ઘણી સહાનુભૂતિ જન્મી હતી તે પશુ ધોવાઈ ગઈ, અને એને જવાબે નિશ્ચય કરી નાખ્યો. પરંતુ ફરીથી એના પતિએ એને રોફી ત્યારે એની આંખોમાં અસુના પૂર ઉમટ્યા સાઈકોએ રડતા રડતા કહ્યું

‘ના, હું આ ઘરમાં નહિ રહી શકું મેં તમારી પાસે આવી આશા નહોતી રાખી, આ બાળક તો અહીં આવ્યો જ છે, હવે એની માને પશુ લાવવા માગે છે ! આવી રીતે મારું અપમાન શા માટે કરે છે ?’ મેં તમારું શું બચાવ્યું છે ?’ અને પછી એ દૂસરે દૂસરે રડી પડી.

મસાઈકોએ પણ એ દરખાવો તેને ખાતરી થઈ કે આને કંઈ બની રહ્યું છે તે માત્ર પોતાને

લીધે જ બની રહ્યું છે. એને લાગ્યું કે આ ઘર જલદી છોડી જવું તો સારું.

એણે પોતાના જૂનાં કપડાં પહેરી લીધાં અને પોતાના ખારા રીંછડાને લઈને એ ચાલતો ગયો.

ટોડાએ સાઈકોને ફરી સમજાવવા માંડી. ‘સાઈકો ! નાદાની ન કર મને સમજવાની કેચિય કર મેં જે કે હું કહ્યું તે બાળકને આશ્વાસન આપવા ખાતર કહેવું પડ્યું એ બાળક એની માને માટે જ ખી રહ્યો છે, એવી હાલતમાં તારે એને છોડી જવું ન જોઈએ. મારે માટે નહિ તો, એ નિર્દોષ બાળકને માટે તું અહીં રહે’

અચાનક ટોડાની નજર મસાઈકોના એરડામાં ગઈ જઈને જોયું તો મસાઈકો ત્યાં ન હતો તેણે સાઈકોને બૂમ પાડી કહ્યું ‘સાઈકો ! મસાઈકો ચાલ્યો ગયો’

સાઈકો ટોડાને સડક પર આવી, પરંતુ ત્યાં કોઈ ન હતું.

‘મસાઈકો ! પાછો આવ ! મસાઈકો ! પાછો આવ !’ એમ બૂમો પાડતી તે રેલની સડક તરફ દોડી ટોડા પશુ એની પાછળ દોડ્યો

રેલમાર્ગમાં મુસાફરીએ ગયેલી એની મા રેલના પાટા ઉપર ક્યાંકને ક્યાંક તો મળી જશે, એવી બાલિષ્ઠ ધારણા મસાઈકોના પગમાં જોર પૂરી રહી હતી અને એના આસુભીના ગાંધ સાંજના બાથખતા સૂર્યપ્રકાશમાં ચમકી રહ્યા હતાં એની બાએ શીખવેલી ‘આવજો’ની નિશાનીથી, હવામાં પોતાનો નાજુક હાથ બેસાડીને એ પોતાની માને બોલામી રહ્યો હતો એની પાછળ કોઈ ભૂખ્યા રાક્ષસની જેમ ત્રીસો પાડતી એક રેલમાર્ગી ધસમસાટ કરતી આવી રહી હતી

આ દરખાવ જોઈ સાઈકોના હૃદયમાં ક્રાંતિઓ પડ્યો ‘મસાઈકો, મસાઈકો !’ એવી બૂમો પાડતાં પતિ-પત્ની રેલના પાટા ઉપર બની ચકે તેટલી ઝડપથી દોડી રહ્યા હતા

બને...

એક ભવાનક એક ભવાનક અકસ્માતથી
હઠી ધડીએ તલ્લેખ જણી જગી ગયાં.

બાળક સાષ્ટકાની છાતીમાં મોઢું છૂપાવી
રડવા લાગે છે. એના કોઠણ સ્પર્શથી સાષ્ટકાના
હૃદયને સંવન મળે છે. એ બાળકની મોટી મોટી
અધિમાં જિભરાઈ આવેલી નિઃસ્વાર્થ પ્રેમની અનુ-
ધારા પાસે ધખ્યાં અને તિરસ્કારે હાર ખાધી. હવે
સાષ્ટકાને ખાત્રી થઈ ગઈ કે આ બાળકથી એક
મિનિટ પણ અજાણ રહેવાનું એના માટે શક્ય નથી.

આ છવસેણ અકસ્માતથી બચાવવા માટે
આકાશ તરફ દષ્ટિ કરીને એણે ભગવાનનો ફરીફરીને
ઉપકાર માન્યો.

પાછા ધેર આવતાં રસ્તામાં સાષ્ટકાએ એના
પતિ પાસે એના અભિચારી, આવેશપૂર્ણ વર્ણન મટે
વચાતાપ કથો અને પછી ધેર આવવાની સૂચના
કરી મસાઈકાને તોડીને એ ધેર ગઈ.

વીજળીના ચૂસા પર ડોડી માટે પાણી છીક-
ળવા મૂકી એણે મસાઈકાને ઘરમાં હતી એટલી
બધી ધ વીજળી જતીએ આણુ કરવા કહ્યું. અને
એ નાનકડા ઘરમાં છાયાયેલા ઉદાસીનતાના અધિકારને

બંદીને આ બાળકના પગથી પગે પ્રકાશ પથરાયો
અને છેવટે રડિયોનું સંગીત પણ શ્રુત ગઈયું.

સાષ્ટકાનું હૃદય હવે પ્રેમ અને આનંદથી
પરિવૃત્ત હતું. એને લાગતું કે એની વર્ષોની અંખના
પૂરી કરવા માટે જ ભગવાને જ બાળકને એની પાસે
ગોકલ્યો હતો.

ચાર દિવસ પહેલાં પધંદ કરેલાં કપડાં
એણે ફરી પહેવાં. મસાઈકાને મોઢું ઘેર આવવા
કહ્યું. બારણાની ઘંટડી રણકી ગઈ કે હી પણ
તવાર થઈ ગઈ હતી, બાણાના ટેમલ ઉપર તણ
રકાખીએ તોવાર કરીને સાષ્ટકાએ બારણું ખોલ્યું.

મસાઈકા પણ ટોડાનું સ્નાયન કરવા ગિભી
હતો. પુત્ર સાથે પતિનું સ્વાગત કરવાની એની
અપૂર્ણ ઇચ્છા સાષ્ટકાએ આજે પૂરી કરી. સાઈ-
કાનો મુઠ્ઠર ચહેરો એક મધુર હાસ્યથી વધુ મુઠ્ઠર
જની ગયો.

જાને એક ખીજની સામે અનિમેષ નેત્ર
નિષ્પ રહ્યાં. એ પ્રેમપૂર્ણ દુલ્ભ દષ્ટિમાં મસાઈકા પણ
એક લાગીકાર જન્યો.

(એક જપાની ચિત્રવટને આધારે)

ખુશીકે કર જીવંદ ઈતના જિ હર તકરીરસે પહોલે

ખુદા જદેસે ખુદ પૂછે બતા તેરી રંગ કયા દે! —પ્રકાશ

—તાલી અરિશતાનું ઉત્થાન એટલે તદ્દ મુખી કર કે તારા છત્રનથાગજનું નિર્માણ કરતી વખતે
સરજનદાર ખુદ તને પૂછે કે ભાવ, આ બતામર છે ? તાલી રજ છે ? ખુદની એટલે મુશ્કેલી મસાર.

‘ત્યારે મારી ઉમર હતી બહુ બહુ તો સોળ કે સત્તરની !’

‘બહુ મોટી ઉમરનાં જોઈ બં ગણાઈએ ?’

‘જરા ચડસાચડસી થે થાય સહુથી નાની હું. આપણે બાર પાંચાઈ બાપુ કને રહેવાનું પછી પૂછ્યું જ શું ? બાપુ ત્યારે વધી હતા. હું ત્યાં ગઈ હતી. એમના પગે થી માલિય કરવાનું કામ મારે બાગે આવ્યું. બસ આપણે તો નાલ જ થઈ ગયાં પછી તો કોની મગદૂર આપણા હાથમાંથી એ કામ દોઈ ખૂંટવી લ !’

‘પણ થયું શું’. ધીમે ધીમે અંદરો અંદર ઝડપે શર થયો કાલ જીંને આવેલી એ, એ સોની બાપુને માલિય કરે આણે શું જોઈ છીએ ? અને એમાં બે વાર સુઘાવવામાં થ આવ્યું પણ આપણે

જોઈ બં એથી ડરી ગઈએ.

‘હવે થયું એ કે બાપુ ફરવા નીકળ્યા. ધવા-રની વેળા હતી. સાથે દું હતી અને અન્ય પાંચ હતાં. જેમને બુચરું હતું તે થ બંનેનું હતું. એ બંનેનું આમ તો મોટી ઉમરનાં-મારી બાની ઉમરનાં હતાં. એમણે જ વાત ઉપાડી : ‘બાપુ, આજકાલની આવેલી છોકરી પગે માલિય કરે છે અને શું જોઈ છીએ ?’

‘હાસો રહ્યો બારે જમરા. બારે ચતુર ! એણે જવાબ આપ્યો : ‘આમાં જૂનાં કાણ, નવાં કાણ, આપણે હિસાબ માંડીએ. જુઓ ઇમાન સાહેબ મૂળ. એમની દીકરી અમીના ને તેની દીકરી આ સુલતાના ખીજ બાપુ તમે અને તમારી દીકરી. આમાં જુનું કાણ બોલે ?’

‘વાત એટલેથી બાજણ વધી નહિ. અધડા પતી ગયો બાપુ હસી પડ્યા.’

આ ઘટના બંનેને એમની અનુભવવામ્મીથી સહજ જ વાતમાંથી વાત નીકળતાં નીકળી અને કહી નાખી. એ રહ્યાં બાપુનાં અંતેવાસી. એમની પાસે તો બાપુની વાતોનો લાહર હોય. જ્યારે મળાએ ને નિરાંતે વાતો કરીએ ત્યારે બા-બાપુની વાતો સાલજવા જરૂર જ હું લલચાઉં પ્રથમ જ ... રસ હોય છે.

ધેર આવી. બાપુણે પિતા પાસેથી સંમતિથી વાત એક વાદ આવી એક ચુર હતા. બે શિષ્યો હતા. બંને ચુરની સેવા કરતા હતા એક રિવસ પચમ્પી કરારતા ચુરથી અણમણતાં એક પચ ખીજ પચ પર ચૂકાઈ ગયો. જે પચ દવાયો તે પચ જેના હાથમાં હતો, એણે એવા તો પચને ધ્રુમ્મા લગાવ્યા કે ચુર ચોંટી જઈશ. ‘અરે, આ શું ? શું થયું ?’ ચુરને પૂછ્યું.

‘સાહે હરામી. મેરા પચ પર વહ પચ ચડ ગયા...’ શિષ્ય બોલ્યો.

ચુર હસી પડ્યા. ‘જેટા પચ તો બંને થ મારા જ છે ને ?’

શિષ્ય લજવાઈ ગયો

(એક અંતેવાસી બંને પાસેથી સંલગ્ન ને)

અર્જુન અને શ્રી કૃષ્ણ નર નારાયણની
જોડણી અર્જુન પ્રત્યે શ્રી કૃષ્ણને ૫મ અતુરાચ હતો.

અર્જુનને કોઈ ક્ષેત્રનાર અહમ્મે આવિર્ભાવ
થઈ જતો અને શ્રીકૃષ્ણ ગર્વનું ખંડન કરી નાખના
હતા.

એક વખત અર્જુનને પોતાની દાનવીરતા
માટે ગર્વ થયો. શ્રીકૃષ્ણે અર્જુનના ગર્વને પારખી
લીધો હતો.

“અર્જુન ! દાનેશ્વરી તો કહ્યું કહ્યું જેવો
દાનવીર હજુ પૃથ્વી ઉપર થયો નથી.” શ્રી કૃષ્ણે
અર્જુનને કહ્યું.

“પ્રભુ ! ધૃષ્ટી સુરથી ડાહ બરાબર આપને
તો પામકાના વખાણ કરવાની ટેવ પડી ગઈ છે. હું
ત્રણે તરફ હું છું છતાં આપ કહ્યુંને વખાણો છો.
ધરનાં તો આનના હિંસામર્મી નથી માત્ર દાન કહ્યું
કરતા શુ કમ છે !” અર્જુનને ચીકાડને શ્રીકૃષ્ણને કહ્યું.

શ્રી કૃષ્ણ મદ મદ હસવા લાગ્યા અર્જુન-
નને કર્યો પ્રત્યુત્તર આપ્યો નહિ.

શ્રી કૃષ્ણ તક જોતી રહ્યા હતા અને એક
દિવસે અર્જુન પાસે એક બ્રાહ્મણ આવ્યો અને
ધ્યાન કરતા કહ્યું “ધનંજય ! મારી પત્ની મૃત્યુ
પામી છે, તેની અંતિમ ઈચ્છા મારે પૂરી કરવી છે.”

“દેવ ! આપની પત્નીની શી ઈચ્છા હતી !”

“ધનંજય ! મારી પત્નીની એવી અતીમ
ઇચ્છા હતી કે દેવના મૃત દેહને સુખડના લાકડા વડે
અગ્નિદાહ દેવો આપ મને મારી પત્નીના અતીમ
સરકાર માટે સુખડના લાકડાં આપો એ મારી
યાચના છે.”

‘બ્રહ્મદેવ ! એમા શુ મોટી વિસાત છે
આપને ચંદનકાંઠે હમણાં જ મગાવી આપુ. આપ

આપની પત્નીની અતીમ ઇચ્છા પૂરી કરો.”

અર્જુને જહારીને બોલાવ્યો અને બ્રહ્મદેવને
ચંદનકાંઠે આપવા કહ્યું.

કોઠારી બજારમા ગયો અને ચંદન કાંઠની
તપાસ કરી પરન્તુ ક્યાંકથી ચંદન કાંઠ મળ્યા નહિ.

જહારીએ આવીને કહ્યું “પ્રભુ ! ક્યાંક ચંદન
કાંઠ મળતાં નથી.”

અર્જુને બ્રહ્મદેવને કહ્યું “દેવ ! બધે તપાસ
કરી ક્યાંક ચંદન કાંઠ નથી, દેવ ! હું લાચાર છું.
ક્યાંક કાંઠ નથી તો ક્યાંથી આપુ !”

બ્રહ્મદેવ નિરાશ થઈને કહ્યું પાસે ગયા અને
ચંદન કાંઠની યાચના કરી.

કહેવું જહારીને બોલાવ્યો અને બ્રહ્મદેવને
ચંદન કાંઠ આપવા કહ્યું.

જહારી બધે તપાસ કરી આવ્યો પરન્તુ
ક્યાંક ચંદન કાંઠ મળ્યા નહિ.

જહારીએ કહ્યુંને કહ્યું “પ્રભુ ! બધે તપાસ
કરી પણ ચંદનકાંઠ ક્યાંક મળ્યા નહિ.”

બ્રહ્મદેવે નિરાસો નાખ્યો. કહેવું બ્રહ્મદેવને
કહ્યું “દેવ ! નિરાસ ન જનો. આપ નિરાસ ધૃષ્ટ
ખાની હાથે પાછા ફરો એ કેમ જને ! ચંદન કાંઠ
બજારમા નથી તો શુ થયું ! આપ જીલા રહો
આપને ચંદન કાંઠ મળશે જ.”

કહેવું સુતારને તેડાવ્યો અને પોતાના મહેલના
ચંદનના ચાંચલા તોડીને બ્રહ્મદેવને ચંદનકાંઠ આપવા
હુકમ કર્યો.

કહેવું મહેલના ચંદનના ઘાંતિયા તોડતર
આવ્યા અને બ્રહ્મદેવને કહેવું ચંદન કાંઠ આપ્યું.

“બ્રહ્મદેવ ! આપની પત્નીની અંતિમ ઇચ્છા
પૂરી કરો.”

“કર્ણુ દેવ ! ધન્ય છે આપની દાનવીરતાને. મહેલના યામલા તોડાવી મહેલ ખાંજો ચાલ તેની પરવા કર્યા વગર આપે ચંદનકાષ્ટ આપી મારી પત્નીની અંતીમ ઇચ્છા પૂરી કરી કર્ણુ દેવ ! ધન્ય હો આપની દાનવીરતાને.”

બ્રહ્મદેવે કહ્યું આપેતા ચંદનકાષ્ટ વડે કેમશાન-માં એની પત્નીને અગ્નિદાહ દીધો.

શ્રી કૃષ્ણ અર્જુનને લઇને ફરવા નીકળ્યા હતા બ્રહ્મદેવ તો કર્ણને આશીર્વાદ આપી રહ્યા હતા.

શ્રીકૃષ્ણે બ્રહ્મદેવને પૂછ્યું “બ્રહ્મદેવ ! તમારી ઇચ્છા પૂરી થઇ ? ચંદન કાષ્ટ મળ્યા ?”

“પ્રભુ ! હા, મારી પત્નીની અંતીમ ઇચ્છા પૂરી થઇ છે. કર્ણુનાને મારી સાથના પૂરી કરી છે.”

અર્જુન તો આભોજ બન્યો. કર્ણ ચંદન-કાષ્ટ ન હતા તો કહ્યું આપ્યા કર્યાં ?

“દેવ ! કર્ણ ચંદનકાષ્ટ ન હતા તો આપને આપ્યા કઇ રીતે !” શ્રીકૃષ્ણે બ્રહ્મદેવને પૂછ્યું.

“પ્રભુ ! કર્ણ ન હતા એ સાચું પરંતુ કર્ણે પોતાના મહેલના ચંદન કાષ્ટના યામલા તોડાવી મને ચંદન કાષ્ટ આપ્યા.”

શ્રીકૃષ્ણે અર્જુનને કહ્યું “અર્જુન ! શું તારા મહેલમાં ચંદન કાષ્ટના યામલા ન હતા ! તને કેમ ન સમજ્યું ! અર્જુન ! કું કહેતો હતા એ સાચું ને ! શું ન કરી શક્યો એ કર્ણુ કરી શક્યો.”

અર્જુન નાન મસ્તકે બેઠો રહ્યો.

૨-મરણ સૂત્ર

એ સી વર્ષની વયે પણ ભૂજબની કાર્ત્તવ્યતા સાથે પોતાના તથામ કાર્ય નિષ્ઠાવનાર અને સંપૂર્ણ ઉત્સાહ અને તાત્કાલી જાણી શખનાર એક ઉપકુલપતિ યુનિવર્સિટીનું સંચાલન એટલી સરસ રીતે કરતા કે બધા આશ્ચર્ય સાથે વિચારી રહેતા કે આ પ્રકુલતા પાછળનું રહસ્ય શું હશે.

એક જાણીતા અભ્યાસના પ્રતિનિધિએ એમની મુલાકાત પૂરી થયા પછી આ વિષે એક પ્રશ્ન પૂછી જ લીધો એમણે જવાબ આપવાને બદલે પ્લાસ્ટીકનું એક સુદર બોર્ડ એ ભાઈને વાંચવા આપ્યું. એમાં લખ્યું હતું :

“આજ મારે બહુ કામ રહેશે. ભગવાન, મારી મૂર્ખાઈથી કદાચ હું તને બૂલી જઈ તો પણ આજ તું મને ના ભૂલશે ?”

આ વાક્ય વિષે વધારે પ્રકાશ પાથરતા એમણે કહ્યું : “આ સુદર વાક્ય મને એક મુલ્યવચન-માંથી મળી આવ્યું છે. ન્યુમટીના વિખ્યાત મુલ્યવી ક્ષુદ્રાત થતાં પહેલાં સર જેકબ આશ્ચર્યે પોતાના સૈનિકોને સંબોધ્યા એમાં આ પ્રાર્થના સદૃશ આવી બેઠી હતી.”

એક રીતે જોઈએ તો જીવન પણ એક મુલ્ય જ છે. એમાં ઘણીવાર એવાં ઘમનાણાં થયા કરે છે કે આપણે એ ભૂલી જઈએ છીએ કે આ બધું પરમાત્મા આપણે જરૂર જાણે છે કે કંઈ સ્થિતિ છે. આ સમકુલુદેવ કહેતા તેમ માણનામણી સાથેના મુલ્ય દરમ્યાન એનાં જેર ઉનારવા આપણી અંદર રહેલી અમૃતમયી નોખવેલ સંઘવા માટે વારંવાર અંતર્મુખ થવાની ટેવ કેળવવી જોઈએ.

ઉપર છે એવા પ્રકારનું વિધાન જે આપણા દેહવ ઉપર, પારીટ્યા, અચેસા ઉપર કે ભીંત ઉપર આવેખી રાખ્યું હોય તો આપણને એ વારંવાર ટકોરે. આના લાભ અનુભવ છે પ્રયોજી સમજાય.

—પ્રકાશ ગોળજર

બા. શ્રીય સંસ્કૃતિ ગદ્યામયી છે ગદ્યાએ પદ્યરને ભગવાન બનાવ્યા છે.

ગાંધીજી જે કે અધવિશ્વામના કટર વિરોધી હતા, પરંતુ તેમની તરફ દેશની શક્ષા એટલી ગાઢ હતી કે દેશની કરોડોની જનતા માટે તેઓ એક અવતાર જેવા હતા. તેમણે કહ્યું હતું કે મારામાં કોઈ અસાધારણ શક્તિ નથી છતાં દેશના લોકો તેમને અસામાન્ય માણસ માનતા હતા અને યાદ છે કે ૧૯૨૦ પછીના અસહકારના દિવસોમાં લાખો ગ્રામીણ લોકો તેમના નામથી વ્રત ઉપવાસ કરતા હતા, બાપાઓ રાખતા હતા. એ પ્રમાણે ગાંધીજી ભારતની જનતાના આરાધ્યદેવ બની ગયા હતા.

૧૯૩૨ની વાત છે અમે મધ્ય પ્રાન્તનો પ્રવાસ કરી રહ્યા હતા એ દિવસોમાં બાપુના નામથી અવિદ્યો ટપાલમાર્ગે એક પત્ર અને મળ્યો એ પત્ર કારમીરથી આવ્યો હતો. અને તે જમ્મુની એક યુવતી સુરજકુમારીએ લખેલો હતો. પત્ર શબ્દોથી પૂર્ણ હતો શ્રદ્ધાની સીમા અધશ્રદ્ધાને ઓળંગી ગઈ હતી એ પત્રનો સારાંશ હતો -

મારી એક સખી છે. તેનું લગ્ન હજુ હમણાં જ થયું છે. પતિ-પત્નીમાં ગાઢ પ્રેમ હતો. બન્ને એકબીજા સિવાય રહી શકે એમ ન હતું અચાનક મારી સખીના પતિ બીમાર પડ્યા અને તેમનું અવસાન થઈ ગયું. પ્યારથી મારી સખી ગાઢ જેવી જની ગઈ છે. તે પતિની લાગને ઉઠાડવા દેતી ન હતી. પામી વિના જેમ માણસી તરફિયાં મારે છે એવી તેની સ્થિતિ હતી અને તેના ઉપર પ્રેમ છે તેની આ કડમ્ દશા મારાથી જેઈ શકાતી નથી આથી મારી આપને વિનવતી છું કે, આપ તેના પતિને જીવિત કરો અને વિશ્વાસ છે કે આપ આટલું કરી શકો છો. આપ

આટલું કામ જરૂર કર્યો એ આશાએ તેના પતિના શબને અમે સખી મૂકીએ છીએ આ કાર્ય સિદ્ધ કરવા જે મારે મારો પ્રાણ આરવાની જરૂર પડે તો એ માટે હું તૈયાર છું પણ મારી સખીનું દુખ હું જેઈ શકતી નથી બાપુજી, મને આશા છે કે આપ એક સામાન્ય અપરિચિત બાલકા ઉપર દયા કરી તેની પ્રાર્થનાનો સ્વીકાર કરશે.

મેં, ૧૯૩૯ની વાત છે એક વખત અલ્લા બાદ જ્યાં ગાંધીજીના ડબનામાં જ ભેટવાનો અવસર મળ્યો હતો. જે સ્ટેશને ગાંધી જીભી રહેતી એ સ્ટેશન પર જનતાની મોટી ભાડ જમા થઈ જતી હતી અને જ્યાં સુધી ગાંધીજીના દર્શન ન થતાં ત્યાં સુધી તેઓ શાન થતા ન હતા રાતના પણ લોકો દર્શન કરી શકે એ માટે બાપુ કેટલોક સમય જગતા રહેતા હતા. પણ રાત જ્યારે વધવા લાગી ત્યારે બાપુ સૂઈ ગયા અને ડબના દરવાજા બંધ કરી દેવામાં આવ્યા. આગળ સ્ટેશન આવ્યું તો પણ પ્લેટફોર્મ પર લોકો એકઠા થઈલા જ હતા હજારોની મેદની હતી, જેમાં સ્ત્રીઓ અને બાળકો પણ હતા લોકો દૂર દૂરથી બાપુના દર્શન માટે આવ્યા હતા. પણ બાપુ જી ઘી ગયા હતા, તેમને કેવી રીતે જગાડી શકાય ? લોકોના આગ્રહને વશ થઈ હેવેટ બાપુ તરફની બારી ઉઘાડવામાં આવી અને કાચની બારી બંધ રાખવામાં આવી પણ લોકોને નુપ્તિ થઈ નહિ. ગાંધી ચાલી તો કેટલાક લોકો ગાંધીના પગથિયાં ઉપર ઊભા તેમાં એક સ્ત્રી વર્ષની ઉંમરનો યુવક પણ હતો કે જે ઈ-ટરમાં ભણતો હતો અને એના માતા-પિતાનું તે એક માત્ર સત્તાન હતો. ગાંધે આગળ વધી એટલે લોકો ઉતરી ગયા પણ આ ઈકાન્તએ નિશ્ચય કર્યો કે, જ્યાં સુધી માતા આરાધ્ય દેવના દર્શન નહિ કરું ત્યાં સુધી પાછો નહિ ફરું એટલામાં તો તેનો એક પત્ર પ્લેટફોર્મ અને નાલની ગાંધીની વચ્ચે આવી ગયો.

અને પગ ઢીંચણ સુધી કચરાઈ ગયો. ગાડી ઊભી રાખવામાં આવી પગમાંથી લોહી વહી રહ્યું હતું. માસના લોચા લટકી રહ્યા હતા. 'પ્લેટફોર્મ' ઉપર તેને પાંદો બાપવાની વ્યવસ્થા કરવામાં આવી હતી.

છોકરાને પાંદો બધાઈ રહ્યો હતો, ત્યાં અમે બાપુને આ દુખ ઘટનાના સમાચાર આપ્યા બપુ મુકતી અધઃગત ઉપર બહુ જ ખિન્ન થયા. પરંતુ પછી તેની પાસે ગયા મુકત બેસેલાં બેની સ્થિતિમાં પડ્યો હતો. પરંતુ બાપુને જોતા જ તેની આંખોમાંથી પ્રેમાશ્રુ વહેવા લાગ્યા તેણે પોતાના હાથથી બાપુના પગને સ્પર્શ કરી એ હાથ પોતાના માથા ઉપર અડાડી બોલ્યો 'હવે મરી જઈશ તો વાધો નથી મારા બધા દુખ દૂર થઈ ગયા છે.'

લોકોની આંખોમાં આંસુ આ યા જે કે આ એક અધઃગત હતી, પણ આવી જીવનમયી પ્રાણવાન મૃત્યુ અંજે માણસ દલીલ કેવી રીતે કરી શકે ?

સને ૧૯૨૫ની વાત છે. ગાંધીજી બંગાળમાં ખાદી પ્રચાર અંગે પ્રવાસ કરી રહ્યા હતા. ઠાકુર એક દિવસ સાંજના ૭૧ વર્ષની ઉંમરનો એક વૃદ્ધ ગાંધીજી સામે ઊભો રહ્યો તે ૩૦-૪૦ માઈલ દૂરથી આવ્યો હતો અને દર્શન માટે રહી રહ્યો હતો. ગાંધીજી સામે આવતા જ તેણે કહ્યું "મારા માથા ઉપર હાથ મૂકો." ગાંધીજીએ પણ કંઈ પ્રજ્ઞા સિવાય તેના માથા ઉપર હાથ મૂક્યો. હાથ મૂકતાં જ તે એટલા બાવાવેશમાં આવી ગયો કે તે ગાંધીજીના ચરણોમાં સૂઈ ગયો અને રોવા લાગ્યો. તેના ગળામાં ગાંધીજી અને કનુરામની છબી લટકતી હતી. તેનો આવેશ ઓછો થયો ત્યારે તે બોલ્યો કે, "હું શુદ્ધ હું દસ વર્ષ ઉપર માતા પગ રહી ગયા હતા કેટલીયે દવાઓ કરી પણ યજ્ઞશીમાંથી ઊંડી થકતો ન હતો. ભગવાન પાસે ચોત માગતો હતો પણ આપનું નામ લેતાં હવે ચાલી શકું છું અને કોઈ દવાદારની જરૂર નથી." એમ કહી ફરી પાછો ગાંધીજીના પગ આગળ તે સૂઈ ગયો. ગાંધીજીએ તેને એમ કરતાં રોકતાં કહ્યું કે "ભાઈ ભગવાનનું ભજન કરો કે તેમણે તમને સાચું કયું ગાંધી પાસે એવી કોઈ કરામત નથી કે તે તમને સાચું કરી શકે."

દાનિંદિગ જતાં એક વડીલ સાહેબ પણ ગાંધીજીના સાથીઓ સાથે હતા. તેઓ ગાંધીના વડી રહ્યા હતા અને ગાંધી વાંચી કે તેઓ ન્હાં પડે ગયા. વડીલ સાહેબના છોકરાએ તાકત મેંથી ગાંધીજીની સામી તેમને કોઈ મજા થઈ ન હતી બીજા રહેઠાં વડીલ સાહેબે ગાંધીજીના પગને સ્પર્શ કરતાં કહ્યું "આપ આ ગાંધીમાં હતા, એટલે હું મરી ગયો, નહિ તો કપારનેય મરી ગયો હોત."

પહેલી ડિસેમ્બર ૧૯૩૩ની વાત છે, બાપુનો ઇરિજન પ્રવાસ ચલુ હતો. પુ. પણ તેમની તારે હતો. આજના મધ્ય પ્રદેશના કરેલી ગામથી દેવરી જવાનું હતું. વચ્ચે નાવથી નર્મદા નદી પાર કરવાની હતી. બાપુ નાવમાં બેઠા પણ ખવાની નાવને ચલાવતો ન હતો. કારણ પૂછતાં જણાવ્યું મળ્યું કે તેમના ચરણોને ધોવા સિવાય અને ચરણામૃત લીધા વિના તે ન જ ચલાવવા તેજ ન હતો. અનિચ્છાએ પણ તેનું કંબુ માનવું પડ્યું. ખવાસીએ ચરણ ધોયા અને ચરણામૃત લીધું. તેની આંખોમાં પ્રેમના આંસુ વહી રહ્યાં હતાં. ભગવાનનો સંસ્કાર થયો હોય એટલે એને આનંદ હતો. આ દશ્ય જોતા ભૂતકાળનું એક દર્શન મારી આજ સામે ખડું થયું કે ગંગા પાર કરતા નિષાદ-સાજીયે પણ ભગવાન રાખને આવો જ આગલ કર્યો હતો.

એક સપ્તમી વાર છે એલોર (દક્ષિણ ભારત)થી ચારતો યાત્રાળુઓ દત્ત ગાંધીજીના દર્શન કરવા માટે સેવાગ્રામ આવ્યા હતા.

એ યાત્રાળુઓએ ગાંધીજીના દર્શન કર્યા પછી કહ્યું, અમે પંડરપુર, નાસિક વગેરે તીર્થધામોની યાત્રા કરી ઉત્તર ભા. તમાં આવ્યા છીએ અને ઉત્તર ભારતમાં ગાંધીજી સિવાય બીજા કોઈ દેવદેવતા નથી તેમણે ગાંધીજીને ૨૫૦ રૂપિયા ભેટમાં આપ્યા અને ચાલ્યા ગયા.

૧૯૩૫ની વાત છે એક વૃદ્ધ મામીસુ જડી ખાદી પહેરી ગાંધીજી પાસે આવ્યો અને તેણે સો-સો રૂપિયાની દશ નોટ ગાંધીજીના ચરણોમાં મૂકી તેણે કહ્યું "જે વધારેમાં વધારે ગરીબ અને સત્યાગ્રહ હોય

તેને માટે આ નુશ્વ લેટ છે એવા દરિદ્રનારવણને આપનથી વધારે કોણ ઓળખી શકે ?

તેણે આગળ કહ્યું કે, “હું એકલો છું મારી પાસે હજી કેટલુંક ધન છે કોઈ દિવસ એ બધું ધન આપના ચરણોમાં સમર્પિત કરીશ હું તો કેવળ આપને જ ઓળખું” આપ અનાથ અસહાય ગરીબોને ઓળખો છો હું હૃદયથી આપનો આભાર માનું” તે વૃદ્ધે ગદ્યાપૂર્વક ગાયો-ના ચરણસ્પર્શ કરી ચાલવા માંડ્યું.

એક દિવસ સવારના એક સરળહૃદયી માણસ ગાંધીજીના દર્શન માટે આવ્યો તેણે દોડીને ગાંધીજીના પગ પકડી લીધા તે ગદ્યાપૂર્વક પગ પકડી રહ્યો હતો ગદ્યાવદ્ય બનીને તે જ્ઞાન ભૂમી ગયો હતો તેની આંખોમાંથી પ્રેમના અગ્નિ વહી રહ્યાં હતા મહામહેનતે એને દૂર કરવામાં આવ્યો શાન્ત થયા પછી તેણે સો રૂપિયાની નોટ કાઢી અને સૂતરની એક આંટી સાથે ગાંધીજીના આપતા તે બોલ્યો કે “આજ મારી મનોકામના પૂરી થઈ”

ગાંધીજીએ જ્યાર તેને પૂછ્યું કે તું કામ કરા છો ? ત્યાર તેણે કહ્યું કે, હા પૈતાદાર હતો પણ આજે ફરી હું મારા ત્રણ છોકરાઓના તપાસિ વહેંચી આપી નિશ્ચિન્ત બની ગયા છું કોઈ સેવાનો અવસર આપો આપની પાને ભગીનું કામ પણ કરવા

તૌબાર છું

ગાંધીજીએ હસતા હસતા કહ્યું કે, “એ પ્રમાણ બધી મિલકત તમારા ત્રણ છોકરાઓને વહેંચી આપી તો મારા માટે કોઈ ન રાખ્યું ?”

“ના ના, બધું આપનું જ છે આપના માટે એક હજાર રૂપિયા લાવવાનો હતો, પણ ખોટા આવના પાંચસો લા થો છું બાકીના પછી મંગાવી લઈશ” એમ કહી તેણે બીજા ચારસો રૂપિયા ગાંધીજીને આપી દીધા

એક વખત એક માણસ ગાંધીજીની પાછળ પાછળ તેમના પગલામાંથી ધૂળ ઊઠાવી ઝેળીમાં નાખી રહ્યો હતો તે અંગે પૂછતા તેણે કહ્યું કે “હું આ ધૂળથી મારા કુખ રાગ મટાડી શક્યો છું હવે બીજા રોગીઓ ઉપર તેઓ પ્રયાગ કરી રહ્યો છું અને બવાને લાભ થઈ રહ્યો છે”

આ પ્રમાણ ગદ્યાના અને બનાવ તેના જીવન સાથે સંકળાયેલા છે શ્રદ્ધા ઉચિત-અનુચિત હોઈ શકે છે પણ હું એટલું જાણ છું કે એવી શ્રદ્ધામાં વિષ પણ અમૃત મળી જાય છે તેઓ પ્રત્યેક માનવમાં ભગવાનને જોતા હતા એ કે માણસ પણ તેમનામાં ભગવાનના ઝલક જોતા હતા, તેમની આત્મપાસ ભગવાનવિષ્ણુને જોતો હતો અને પ્રેમ વિકસન બની જતો હતો “પ્રવાસી”માંથી

કૃષ્ણ અને ભગવત ગોચરો જોડે જાતા ચારતા ચાતા વૃદ્ધાવનથી ઘણે દૂર નીકળી ગયા તડકો સખત હતો તડકામાં સરસ ઘીનજ છાયા આપતા વૃદ્ધોને જેઈ કૃષ્ણે સોમલીઓને બોલાવ્યા, ને કહ્યું ‘આ વૃદ્ધા તો જીવો કેવો ઉદાર છે ! કેવળ પાસાને કાઢી છોડે છે ! પોતે યવન, વરનાહ, તડકો ને ટાક તાલન કરે છે ! તેઓ પ્રાણીમાનની સેવા કરે છે અહો ! કેવો નર ! એમનો જન્મારા છે !’ અને પછી એમાંથી બોધ તારવે છે ‘આ જનનમાં પ્રાણીઓના જન્મનું સાક્ષ્ય એટલું જ છે કે તેઓ પોતાના પ્રભુ ધન, ખુદિ વાણી એ સર્વ વડ સદા પ્રાણીઓનું કષ્ટાણુ જ કરે, નિરંતર તેમની સેવા જ કરે’ અહો જો શીઘ્રપણે રિશ્તોને ટક, તડકો ને વરગાદમાં થયેરો ને ગામનની તકાઈ કરતા જીવો, પોતે મેંડા થઈને પણ નષ્ટાજને ફરવડ કરતા જીવો, તો તેમના મોંમાંથી જરૂર આ વચન નીકળી જાય કે ‘આ કેવા માણસોની સેવા કરે !’ અહો ! કેવો સરસ એમનો જન્મારા છે !’

આગળના બે અંકોમાં ધૂમકેતુની થોડીક કવિતાનો આસ્વાદ આપ્યો તેનું ફરીથી સંધાન કરીને થોડીક ખીત્ત કાવ્યો નવે આપેલાં છે

૧૯૧૫-૨૦ના જાળાની આ કવિતા છે ધૂમકેતુના જીવનમાં ‘સુહર્દ’ જે ભારોભાર ભરેલી છે તેની ૨૫૯ અણસાર મળી આવે છે. નિના પશુ હાલતા ને ચાલતા આજના જીવનમાં મળી શકે છે. હાંફની અપના કરતા હૃદયમાં મિત્ર-પ્રેમની ઉત્કટ ભાવના પહેલી કવિતા ‘સુહર્દ અપના’માં સ્પષ્ટ જોવા મળે છે. ચારેક દશકામાં આપણા જીવનમાં કેટલું બધું પરિવર્તન આવી ગયું તેવા એક વિચાર પશુ આ કાવ્ય વાંચ્યા પછી મનમાં ધાગાયા કરે છે.

ખીત્ત કાવ્યમાં, છેલ્લી વિદ્યવત્યારે આ જીવન લેતું હતો ત્યારે એ વચ્ચે વિદાય કેવા કેવા ભાવ તરંગો પોતાના આજીવનો ઉપર વરસે તેને આદિપ્રકાર વિપાદમય કાવ્ય લહરીમાં વડાવ્યો છે.

સુહર્દ અપના

અરે! એવો ક્યારે જીવનભરનો મિત્ર મળ્યો,
ભરેલી ગ્વાનિ હૃદયથી ન્યા ખસી શકે,
સખા કોઈ એવો જીવનમમ આ સાત વહશે,
હજારો ગ્લાનિમા, કરુણરસની સાતિ મળશે
ધડી જના બેસીને હૃદય સઘળું ખુલ્લું બનશે,
અરે, ન્યા સાતિમા, કરુણરસ માધુર્ય મળશે,
કહી રે કો, એવો સુહર્દ, કિલનું ફર્ક રહતો,
મળે વાતો ચાલે ઘડીભર બધું સાત કરતો,
નિરાશાની ગ્લાનિ મમ હૃદયમા સર્વ ફરતી
કરેલા યત્નોનું ફળ નહિ, ભરી શાતિ મળતી,
અરેરે આ અલુ જીવનભરનું શુભ દરદે,
હમેશા પીડાવુ જીવનરસ ચૈતન્ય અરતે
ઉવાના રંગોમા નવલ રસ, ચૈતન્ય પ્રગટે
હજારો પક્ષીઓ, મધુરસ બધું ગાન સરતે
ન કો, એવો, મહાદો, મમરસ બધો રનેહી મળતા
ફડે છું કિન્તુ હું મધુર રસ ના કાંઈ બીલતા.

(૨)

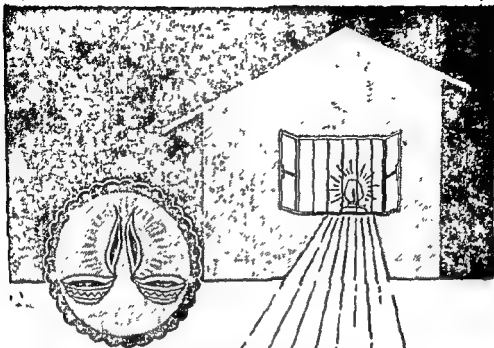
ન્યારે નેત્રો જમત પર આ, છેલ્લી દષ્ટિ કરીને,
સાતિ હાવા અહણ કરવા, સર્વ રથાને ફરીને
આમી પાછા શમી જઈએ, સાત રીતે ત્રીઆશે
ત્યારે વહાલા હૃદય તુજ આ, રનેહી કેવું ધનાશે
સલાડે એ હૃદય ધડકે, ગાત્ર કપી ઉઠે છે
સલાડે એ નસ નસ મને, શોક છાનો વહે છે

બહાલા ! હેલો તુજ નજરની સાથ દષ્ટિ મિલાવી
 શાંતિ ! શાંતિ ! હુઃખમય અરે ! શાંતિની સાથ ભાવી
 બહાલા ! જ્યારે જગત પર તુ એકલો માત્ર રહેશે
 એવું ને આ જગત પણ રે તોય તેલુ જ રહેશે
 કિન્તુ ત્યારે નહીં ઝરણમાં, સર્વ સૌન્દર્ય સાથે
 જે જે જોયું તુજ હૃદયમાં, ચોકની યાદ આપે
 બહાલા ત્યારે મમહૃદયનો ગુપ્ત હુ બેઠ જોલુ
 રહેજો ત્હારી સ્મૃતિ મહી આજ જે કાંઈ જોલું
 બહુ જ્યારે હૃદય મમ રે પ્રાણ ! બહાલા પિયારા !
 સભારીને કદી કદી મને, જેરજે અથુ છાના
 મ્હારી ત્હાલી પ્રતિકૃતિ અહીં આજ અ કે સતેલી
 પૂછે કાંઈ હૃદય ! પ્રિય ! તુ આપજે યાદ મ્હારી
 જ્યારે મ્હારી જગત પરથી યાદ ભૂસાઈ જશે
 ત્યારે મ્હારી પ્રતિકૃતિ પ્રિય, યાદ મ્હારી મુહાશે
 ક્યારે મ્હારા પ્રિય જઈ અને શાંત સંધ્યા નિહાળી
 યાદી મ્હારી ઘડીભર કરી, ત્હારી ઈચ્છા શમાવી
 પાછો, ધીમે હૃદય ભર્ષ તુ, શૂન્ય ને શાંત આવે
 એ જોડને મધુર મમ આ બાલને ગ્લાનિ આપે.
 એવું નહાતું હૃદય વૃહંશે. વાત ત્હારી અરે ના
 તો યે પોતે તુજ હૃદયની ગ્લાનિમાં ભાગ લેશે
 મ્હારા માટે મરણ પછી એ, શાંત બે રનેલી રહેશે
 મૃત્યુ તેથી હૃદય મમ ના, ઘાવ હુ સહ્ય આપે
 કિન્તુ ત્હારે જીવન કરવું, સર્વ ગ્લાનિ ભરેલું
 એ સભારી જિગર મમ આ, હગ્ધ ચોકે ભરેલું
 બહાલા ! યાદી ગત સ્વજનની શાંત શૂન્ય અપાવે
 તેથી ત્હારા જીવનક્રમમાં કાંઈ ના ખામી લાવે.
 એથી ગોટો જગત્ પરના, કાંઈ છે કમચોગી
 ગ્લાનિ બેના હૃદય પરની, કાર્ય આડે ન આવે
 એનું તે એ હૃદય ગણ્ણુ, કેટલું શાંત બહાલા !
 કાર્યે ચૂકે સતત દહતી, ચોકની હોય જવાલા !

(જૂનાગઢ : કૌલેજ રેસીડન્સી ૧-૮-૧૯૧૯ એવી તારીખ છે)

ક્રમ : :

[નોંધ : ગ્રજસતી સાહિત્ય પરિષદનું ૨૫મું અધિવેશન તાજેતરમાં જૂનાગઢ ખાતે ભરાયું
 ત્યારે અહીંની કૌલેજમાં જ રહીને બી. એ. સુધીને. અબ્બાસ પૂરો કરનાર આ ધૂમોટ્ટએ કૌલેજના
 દિવસોમાં ગ્રામની સાધના કરેલી તેના બાદ કૌલેજની આજની પેઠી, અધ્યાપકમત્ર, કે નગરજને ને
 ન રહે તો પણ એ દિવસોમાં આને પમસંચાર ગળી શકે.]

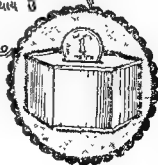
એક દીવાથી બીજો દીવો પેટાય છે ... એક નાનકડી
જ્યોત ઘર આખામાં સજવાળું કરી મૂકે છે ...

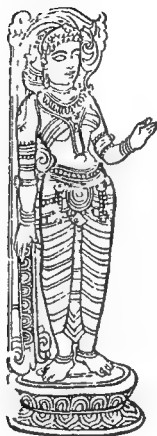
આપ રોજ એક એક પિસો કે એક એક
રૂપિયો બચાવતા બાંધો તો એ નાનકડી
બચતભાષી મોટી રકમ બનીને રાષ્ટ્રના
ઉપયોગી કાર્યોમાં મદદરૂપ થાય છે

નાની બચત

નાનેરા પ્રયાસોનું ચેટિંગ પરિણામ

ગુજરાત સરકારના આદિતી ખાતા નવરૂપી પ્રકાશિત

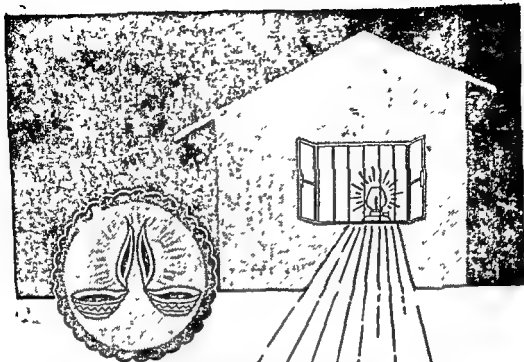

મુંદર, સ્વચ્છ અને સુચડ છાપકામ માટે

સુત્રપ મુદ્રિકા તમને મદદરૂપ બનશે.

સુત્રપ મુદ્રિકા, રેસકોર્સ રોડ, કન્યા છાત્રાલય મામે, રાજકોટ-૧

એક દીવાથી બીજો દીવો પેટાય છે ... એક નાનકડી
જ્યોત ઘર આખામાં અજવાળું કરી મૂકે છે ...

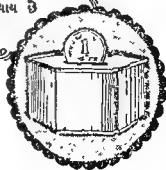
આપ રોજ એક એક પૈસો કે એક એક
રૂપિયો બચાવતા જાઓ તો એ નાનકડી
બચત માથી મોટી રકમ જાનીને રાખતા
ઉપયોગી કાર્યોમાં મદદરૂપ થાય છે

નાની બચત

નાનેરા પ્રયાસોનું મોટું પરિણામ

!

ગુજરાત સરકારના માહિતી ખાતા તરફથી પ્રકાશિત

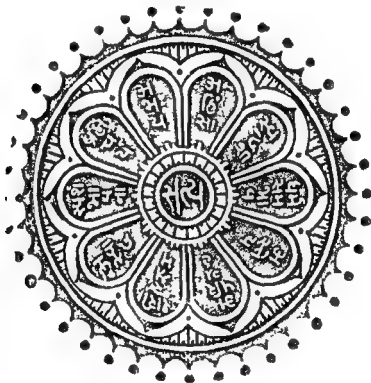
મુંદર, સ્વચ્છ અને સુવ્યવસ્થિત છાપખામ માટે

સૂરપ મુદ્રિકા તમને મદદરૂપ બનશે

સૂરપ મુદ્રિકા, રેસકોર્સ રોડ, કન્યા છાત્રાલય મામે, રાજકોટ-૧

રામભક્તિ મળિ ઉર બમ્બુ જાડે, દુખ લવચેસ ન મપનેદુ તાડે ।
ચતુર શિરોમળિ તેઈ જગ માંહી, જે મળિ લાગી મુષન કરાહી ॥

રામચંદ્રજીની ભક્તિરૂપી મળિ જેના હૃદયમાં વસે છે, તેને સ્વપ્નમાં પણ જરાયે દુઃખ થતું નથી. આ મળિ મારે જે સારો ઉપાય કરે છે, તે જ આ સંસારમાં ચતુર-શિરોમળિ છે.—રામાયણ

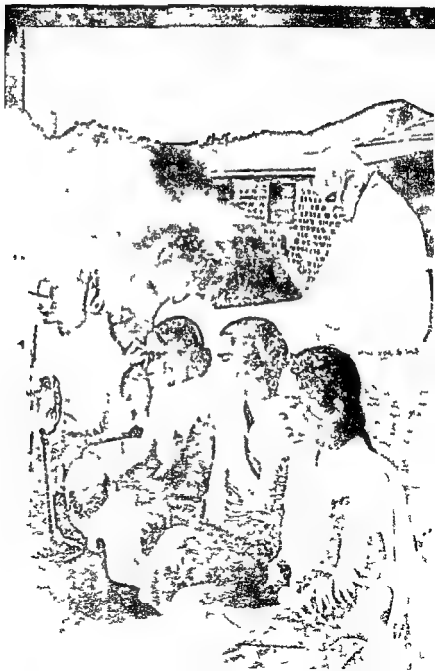
મો મળિ યદપિ જગ અહર્ષ, રામરૂપા બિનુ નહિ ઠોકે લહર્ષ ।
સુગમ ઉપાય પાપ બે ઠેરે, નર હંત બાગ્ય બટ બેરે ॥

આ મળિ જો કે સંસારમાં પ્રગટ છે, છતાં રામચંદ્રજીની કૃપા વિના તે કોણને પ્રાપ્ત થતો નથી. તેને પ્રાપ્ત કરવાનો ઉપાય મુગ્ધ છે પણ ભાગ્યહીન પુરુષ તેને ઠોકરે મારે છે.—રામાયણ.

ପୈତୃକାପରାଧ

માનવજાતિક મમત્વય ઝળતુ મામિડ માર્યઃ ૧૯૭

મધી યજ્ઞિઓ ૪ ૧૦ નવા નિમ રાયને અનુન લિને થી જોઈએ

અનુક્રમણિકા

પૃષ્ઠ	લેખ	લેખક
૫૩૪	કેવી રીતે જાતના જોડા	ગુરુ જોશી
૫૩૬	પરિવ્રમણ	બાગુને વ'
૫૩૮	આ ગાંધી મા માનું રાજ !	દેવ દકુમાર
૫૪૩	આપણી સ પતિ-આપણી ધ વ	વાસુ રથરાજ
૫૪૫	ધાર બને કુ તાર	ઈ દુલાલ જાલો
૫૫૧	જનાક્યનો અનુરાગ	ચિત્રજાનુ શાસ્ત્રી
૫૫૨	સ તા-મકનો-શીલી	
૫૫૩	મૃ પુરુ કા વ	જાન સુરુજી
૫૫૮	જલમમાધિ	જય ત વલ્લ
૫૬૨	અવલોકન	શિ

મુખના

[આકાંક્ષા]

દર માનની આરમી તારીને અંક પ્રતિજ્ઞ થા છે

પદ્મી સુધીમા અંક ન મળે તેા પાસ્ટ ઓફિ (મો) તપાસ કર્યા પછી કાર્ડ લખન નવાવપુ અંક શિલિકમા લયે તેા માલ રાશે

અમ ત મદિને ગાલક થઈ થકાર છે

આ માલિકમા પ્રિન્ટ થના વિચાર જ ત વ નક્કા છે સપાલક તે વિવ રામા સમત છે જ તમ માનવુ નહિ

[લેખકાને]

૧ ભવજનમા સમકૃતિ કરા મિત્રવ અન સાદિ (વિવચક લખાવા લાગમા આવ છે

લખાવ નાહ મીરિક તાજુ હાથ અલી અપથા રહ છે કાગળની અંક માજુ શાહીથી લખવુ

લવાજમ

દમમા [મરન] ૮ ફીરસ

પર મમા મો ગ મિ ગ

“લેખસુવચન”

૧-૧૧મકા નગર

રાજકો-૨

વૈષ્ણવજન કાર્યાલય
૨, રામકૃષ્ણનગર રાજકોટ-૨

ગ્રાહક બંધુઓને

ધણા ખરા ગ્રાહકોનું લવાજમ એપ્રિલ ૧૯૬૯થી
માર્ચ ૧૯૭૦ સુધીનું હતું. આપને બધા મળીને કુલ
૧૨ અંકો મળી ગયા હશે.

નવા વર્ષનું લવાજમ રૂા. ૮ મનીઓડરથી
ઉપરને સરનામે એપ્રિલની ૧૦ તારીખ સુધીમાં
મોકલી આપશો જેથી અંક મોકલવાનું ચાલુ રાખી
શકાય.

વ્યવસ્થાની સરળતા ખાતર અનીઓડરથી
લવાજમ મોકલવાનું રાખશો. ૧૦ એપ્રિલ સુધીમાં
આપના તરફથી કશો જવાબ નહીં આવે તો આપને
વી. પી. થી અંક મોકલશું જે સ્વીકારી લેવા વિનંતી
છે. ગ્રાહક તરીકે ચાલુ ન રહેવું હોય તો વખતસર
જણાવશો જેથી વી. પી. નું ખર્ચ અમારે નાહકનું
ભોગવું ન પડે.

આશા રાખું છું આપ ગ્રાહક તરીકે ચાલુ
રહી પૂરો સહકાર આપશો.

સંપાદક
વૈષ્ણવજન

ગુજરાત સ્ટેટ કો-ઓપરેટીવ લેન્ડ ડેવલપમેન્ટ બેન્ક લિ.

(રજીસ્ટર્ડ બ્રોકર : અમદાવાદ)

૪૮૬, આશ્રમ રોડ,
નવરંગપુરા,
અમદાવાદ-૬.

સહકાર, ભવન
ટેપરભાઇ રોડ,
રાજકોટ.

ગુજરાતના ખેડૂતોને જમીન વિકાસના કામ માટે
૩૧. એક અબજ અને ચાર કરોડનું ધીરાણ કરેલ છે.

અમાર સુધીયા કરેલ ધીરાણની વિગત

	સંખ્યા	કરોડ-લાખ.
[૧] નવાકુવા	૧,૪૮,૪૩૮	૩૩.૩૮
[૨] જૂના કુવા	૩૧,૦૯૯	૨.૮૪
[૩] ઓર્થોએક્ઝન ઇલે મોટર્સ	૧,૩૪,૮૯૦	૪૭.૧૪
[૪] ટ્રેકટર્સ	૩,૧૫૩	૫.૭૦
[૫] અન્ય	—	૧૪.૪૪

સંખ્યા સંખ્યા : ૭,૩૧,૦૬૮

બેન્કની સાખાઓ : ૧૮૧

મગનભાઈ ર. પટેલ
ઉપપ્રમુખ

હરિપ્રસાદ હ. ત્રિવેદી
આઈ. એ. એસ. રીટાયર્ડ
મેનેજિંગ ડિરેક્ટર

ઉદયભાણુસિંહજી
મુગચલસાહેબ ઓફ પોરબંદર,
પ્રમુખ.

સર્વોત્તમ ખાંડ માટે

નોર્થ બિહાર સુગર મિલ્સ, લિમિટેડ

ઇન્ડિયા એક્સચેન્જ

કલકત્તા-૧

ફોન : ૨૨-૧૦૭૨ ગ્રામ : NOBISUCE

મિલ સ્થળ :

રેલવે સ્ટેશન, બગાહા,

પો. એલ. નારાઇપુર

જિ. ચંપારણ (બિહાર)

(ગ્રામ : KANORIA)

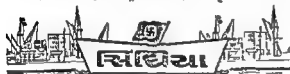
જલનાથ

સાગર ખેડૂઓના રખેવાળ

શ્રી રત્નાકર સાગરની મહેર હોજો

શિવદેવ જલનાથ વહાણવટીઓનું અહેનિશ જતન કરે છે વિજ્ઞાની છેલ્લી શોધને આધારે બપોયેલા સિંધિયાના આધુનિક અને પોલ ટી બહાને મુસાફરોની સંપૂર્ણ સલામતી, સુખ અને સમવડ સચવે છે ભારતના સૌથી મોટા સિંધિયાને વેપારી નૌકાકારી દેશના કાના અને શિવપરના દેશે સાથેના આપણા વ્યવહારનું મહત્વનું અંગ છે

સિંધિયાના બહાને શાખૂની આવશ્યકતાઓ પૂરી પાડે છે

ધી સિંધિયા સ્ટીમ નેવીગેશન કંપની લિમિટેડ, રિંગ્રોડ હાઇવે બેલાર્ડ મેરેડ મુબંઈ ૧

5 STA 5 55N 9 00

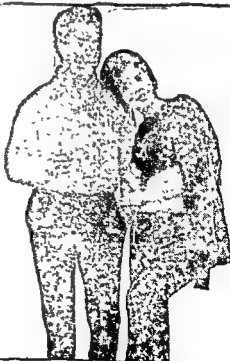
always
be beautifully
dressed in
thackersey's
ever-fresh

Dreamy outfit to relax in made from
'everfresh' (67% 'Terene', 33% Cotton)
fabric that refuses to crease or crumple ..
In a gay tantalising screen print with
handsome 'dreamboat' in matching stripes!

Also 100% Cottons marked
TEBILIZED for tested crease-resistance
and a wide range of Shirtings, Suitings, Screen Prints,
Poplins, Voiles, Cambrics, Jacquards and Tickings.

THE HINDOOSTAN SPINNING & WYNG MILLS CO. LTD
THE INDIAN WYNG CO. LTD
16, Apollo Street, Bombay 1.

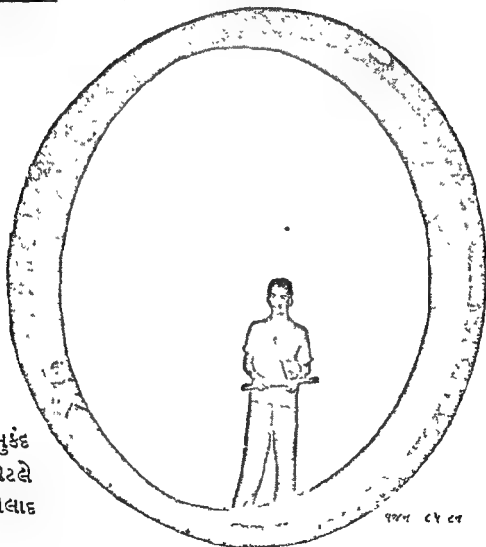
thackersey group Masters of Fine Colours

© 1964

મુકંદ

મોટાં, ભારે, વિષમ સ્ટીલ કાસિંગ્સ માટે...

મુકંદ
એટલે
પોલાદ

૧૪૫ ૮૪ ૮૧

મુકંદ ગ્રાપ્સ ઓન્ડ સ્ટીલ વર્ક્સ લિમિટેડ, કુર્લા, મુંબઈ ૭૦ એએસ

વૈષ્ણવજા

ઉદ્ધરદાત્મનાત્માનમ્

કેટલી માટી સાધના બેઠ્યો

તે દિવસ મારા મનની ઘરા ખુશનુમા ઘરી
મને ઘઈ આવ્યું, મધાં પુષ્પો માટી દેઘની
માટીમાંથી ખીચી ઊઠે તો ?

મેં પુષ્પોને નિમત્ત આપ્યું . પુષ્પો, આવો,
મારા દેઘની માટીમાં મધુના કેાષ છલકાય છે, સોરજ
નો સાગર ઘટેરાય છે તમે મધમધી ઊઠો કટુતાને
મધુથી છલકાવી દો, વાપુને પરાયથી નિદ્રવળ કરી મૂકો.
ચિદ્રિષ, પારિજત, જૂઈ, સાહેલી-આવો ખીચી ઊઠો,
મધમધી ઊઠો !

ચિદ્રિષે કહ્યું મીઠ્ઠીની સર્જની પ્રખરતા હું
સહી શકું, પણ તારા ક્રોધનો તાપ મારાથી શે સહેવાય ?

શુભામે કહ્યું ઝડળના મિત્રે દુને ઝીલીને માટી
પાંખડી પ્રતુલિત થાય, પણ તારાં આસુનો ભાર એ
શી રીતે ઝીલે ?

પારિજતે કહ્યું વર્ષાની ઝડી માટી નાજુક
દાંડીને કહ્યું નહીં કરી શકે, પણ તારા આવેશનો
ઉતાપ તો એને ઊંઝરડી મૂકે

નૂઈ-સાહેલી કહે • અમે તો સોરજને લૂટાવી
જાણીએ તારા લોભના ચોકી પહેરા નીચે અમે જૂઝ
બાઈ જ જઈએ !

કાંટાગો ઘેર કહે મારા ફૂવા કાંટા તારા
અભિમાનના કાંટાની નીલજ્વલાને શી રીતે સહી શકે ?

મને યજુ ફૂવછોડ ઘણું એ કષ્ટ સહેલી
વાત નથી, એને માટે જ કેટલી મેં ટી સાધના બેઠીએ !

—સુરેશ બેશી

ગાંધીવાદને અમર બનાવો

“ગાંધી ચતાબ્દીની ઉજવણી અંગે યુને-
સ્કોએ પેરિસ ખાતે આંતરરાષ્ટ્રીય પરિસવાદની
યોજના કરી અને બધા જ સભ્ય દેશોને આ પ્રસંગ
ગૌરવભરી રીતે ઉજવવા વિનંતિ કરી પરિસવાદના
વિષયે ઘણા પ્રશ્નો જન્મ્યા અને ઘણી બૌદ્ધિક
તાકસરણી રજૂ થઇ. અચાંખ, આજના યુગમાં
ગાંધીજીની કાર્યપદ્ધતિ કેવી બધ બેસતી યાવ તે
વિશે ઠીક ઠીક ચકાસે રજૂ કરવામાં આવી તો પણ
જોકે હરે આજના મોટા ભાગના પ્રશ્નોના ઉકેલ તેમાં
રહેલો છે તે વાતનો પણ સ્વીકાર થયો. જેટલે
મહત્વનો મુદ્દો એ છે કે ગાંધી જોકે જાગૃત્વ
પ્રમાર્થચિન્હ છે અને તેથી જ તેના જીવતા હોવાની
આ સાનિતી છે. મૃતાત્મા માટે પ્રશ્નનું અસ્તિત્વ
હોતું નથી. આજના યુગમાં, પોતે બધ બેસતા
હોવાનો, ગાંધીજી પડકાર ફેડી રહ્યા છે અને આજના
કુટીબધ પ્રશ્નોમાંથી લખાનો જવાબ ગાંધી લખા
લોખાંધી શોધવો મુશ્કેલ બને છે. મારે માટે તો
ગાંધી પ્રશ્નાર્થચિન્હ સમા છે અને રહેશે. આવું જ
વલણ આપણે સૌ અપનાવ કરીએ, તો ગાંધીજીના
સ દેશને જીવત રાખવામાં કાગો આપી શકાય.
કાંઈ નિયમજડ સિદ્ધાંતને વળગી રાખવાની જરૂર
નથી. ગાંધીજી સ્વિચિતિ-સ્થાપક હતા હમણાં અહીં
પ્રદર્શનમાં તેમની અસખ્ય તત્ત્વોને નિહાળી અને
મને જોકે જીવત પ્રતિભાનું દર્શન વધુ પગલાંથી
એ બેસતા નથી-આને પણ તે આપણી વચ્ચે ચાલી
રહ્યા છે તેમના સિદ્ધાંતને કાંઈ જોકે અપનાવ
વામાં જડી લેવાનો પ્રયત્ન કરવો જરૂરી નથી
પેરિસમાં પરિસવાદના જે વિચારધારા રજૂ થઈ
તેથી મારી આવી માન્યતાને પુષ્ટિ મળે છે. વળી
સખ્ય દેશો પાસે ગાંધી ચતાબ્દી ઉજવવામાં યુનેસ્કોના
પ્રસારોને ખૂબ જ સફળતા મળી સામાન્ય રીતે દર-
રાજ બેના હિસાબે હું સખ્યદેશોને પત્રો લખું”

અને શિષ્ટાચાર શોભે તેવા પ્રત્યુત્તર તેઓ પાઠ-
વતા હોય છે. પણ ગાંધી ચતાબ્દી ખાતમમાં કિત
કિત સસ્કૃતિવાળા દેશોએ ભારે ઉત્સાહ દર્શાવ્યો
જે જેટલું જ નહિ પણ આજના યુગમાં ગાંધીનું
કર્તુ કારણું કઈ રીતે પ્રેરણાદાયી થઈ પડે તે મૂલ
વવાનો હાર્દિક પ્રયત્ન કર્યો છે.

“મને લાગે છે ગાંધી ચતાબ્દી ઉત્સવમાં આ
ઘટનાની ચરખાત થઈ છે અને આને ગાંધીજીના
રાહનો આપણે માટે શુ અર્થ છે તે તારવવાનું
ઉચિત બની રહેશે. વિશ્વભરમાં કેકેકાણે સૌકા ગાંધી
વિશે શુ વિચારે છે. અર્થે છે તે બધી જ સામગ્રી
એકત્રી કરી, જે બૌદ્ધિક તેમજ આધ્યાત્મિક સભાર
એકત્રે યાવ તે કરવો રહ્યો. યુનેસ્કો ખાતેના ભાર-
તીય પ્રતિનિધિ મહત્વે વિશ્વભરના વર્તુળોના સપર્ક
સાધવો જોઈએ અને યુનેસ્કો આમાં બનતી મદદ
કરશે. જે ફાલ એકત્રે યાવ તેનું પૃથકકરણ ગાંધી
ચાંતિનિધિ જ કરી શકે અને પછી તેને પ્રધાન
જગત સમક્ષ મૂકી શકાય અને આ જોકે પાયો થયો
જેના ઉપર હજી આગળનું અણતર કરવાને દષ્ટિ
અને બાજ મળી રહેશે આને આપણી સમક્ષ એક
પડકાર- છે સુવકાના બડોના. પરંતુ આ પ્રવર્તનામાં
પણ આપણે સુવકાનો સહકાર અચૂક જોઈએ જે
સુવકાને બૂરી જઈશું તો જોકે પેડીને ચત્તારકાચ
સખ્યે અને તો પછીની પેડી માટે વારસામાં કાંઈક
સાચન મક્કતા જવાનું અચૂક બની રહેશે તેથી
સુવાનવર્ગ સાથે ધન આ વિષયે વિચારોની આપને
જરૂરી જોઈએ. ખૂબ રહેવા કરતા અલગ નિર્લેશાળના
વલણને જાણે કાંઈક કરતા રહેવું સારું છે. બધી
જ વાતોમાં ગાંધીનું નામ લાવવું જરૂરી નથી.
તેમ તેને નામે પડકાર વચાસવાની પણ જરૂર નથી.
ગાંધીજી કહેતા તે અર્થમાં હવેની પેડીને ગાંધીવાદનું
નવનીત રૂબનું રહે તે જરૂરી છે નહીંતર આપણા
મત્સુની સાથે આપણે ગાંધીવાદને ખતમ કરવું”

સૈધ્ધાવજ્ઞ

ઉદ્ધરદાત્મનાત્માનમ્

કેટલી માટી સાધના બેઠ્યે

તે દિવસ મારા મનની હવા ખુલ્લુઆ હતી
મને થઈ આવ્યું, બધા પુષ્પો મારી દેહની
માટીમાંથી ખીચી ઊઠે તો?

મે પુષ્પોને નિમત્ત આપ્યું પુષ્પો, આવો,
મારા દેહની માટીમાં મધુના કોશ છત્ક્રાય છે, સૌરભ
નો સાગર ઘેરાય છે તમે મધમધી ઊઠા કટુતાને
મધુથી છલકાવી દો, વામુને પરાગથી નિહવળ કરી મૂકો
ચિરીય, પારિજાત, જૂઈ સાહેલી-આવો ખીચી ઊઠો,
મધમધી ઊઠો.

ચિરીયે કહ્યું ઓખની સપાની પ્રખરતા હું
સહી શકું, પણ તારા કોપનો તાપ મારાથી શે સહેવાય?

શુભામે કહ્યું ગાકળના બિંદુને ત્રીશીને મારી
પાંખડી પ્રકુલ્લિત થાય પણ તારો અંધારો ભાર એ
શી રીતે ઝીલે?

પારિજાતે કહ્યું વર્ષાની ગમ્મી મારી નાણુક
દાઢીને કહ્યું નહીં કરી શકે, પણ તારા આવેશના
ઉત્તાપ તો એને ઊઝરશે મૂકે

જૂઈ-સાહેલી કહે અમે તો સૌરભને લૂંટવી
જાણીએ તારા લોભના ચોકી પહેરા નીચે અમે જુલ
બાઈ જ જઈએ!

કાંગરો વેર કહે મારા કુપ્પા કાંટા તારા
અશિમાનના કાંટાની તીવ્રલુતાને થી રીતે સહી શકે?

મને થયું ફેવલેડ થયું અ કંઈ સહેલી
વાત નથી એને થાગે વ કેટલી મેટી સાધના જઈએ!

—સુરેશ બેશી

ગાંધીવાદને અમર બનાવો

“ગાંધી શતાબ્દીની ઊજવણી અગે યુને-
સ્કોએ પેરિસ ખાતે આંતરરાષ્ટ્રીય પરિસવાદની
યોજના કરી અને બધા જ સભ્ય દેશોને આ પ્રસંગ
ગૌરવભરી રીતે ઉજવવા વિનયિત કરી પરિસવાદના
વિષયે ઘણા પ્રશ્નો જન્મ્યા અને ઘણી બૌદ્ધિક
તર્કસરણી રજૂ થઈ. અચાંખ, આજના યુગમાં
ગાંધીજીની કાર્યપદ્ધતિ કેવીકેવી બેસતી યાવ તે
વિશે ઠીક ઠીક થકાએ રજૂ કરવામાં આવી તો પણ
એક દરે આજના મોટા ભાગના પ્રશ્નોનો ઉકેલ તેમાં
રહેલો છે તે વાતનો પણ સ્વીકાર થયો. એટલે
મહત્વનો મુદ્દો એ છે કે ગાંધી એક જબરજસ્ત
પ્રમાર્થચિન્હ છે અને તેથી જ તેના જીવતા હોવાની
આ સામિતી છે. મૃતામાં માટે પ્રશ્નનું અસ્તિત્વ
હોતું નથી. આજના યુગમાં, પોતે બધેબેસતા
હોવાનો, ગાંધીજી પડકાર ફેંકી રહ્યા છે અને આજના
કુટીલ પ્રશ્નોમાંથી ધણુનો જવાબ ગાંધી સખા-
લોમાંથી શોધવો મુશ્કેલ બને છે. મારે માટે તો
ગાંધી પ્રમાર્થચિન્હ સમા છે અને રહેશે. આવું જ
વલણ આપણે સૌ અપનાવ્યું કરીએ, તો ગાંધીજીના
સ દેશને જીવત રાખવામાં ફાળો આપી શકાય.
કોઈ નિયમગત સિદ્ધાંતને વગમી રાખવાની જરૂર
નથી. ગાંધીજી સ્થિતિ-સ્થાપક હતા. હમણાં અહીં
પ્રદર્શનમાં તેમની અસખ્ય તસ્વીરો નિહાળી અને
મને એક જીવત પ્રતિભાનું દર્શન થયું. પંચવાણીને
એ બેસતા નથી-આને પણ તે આપણી વચ્ચેમાલી
રહ્યા છે તેમના સિદ્ધાંતને કોઈ એક બમિવાર
વાદમાં જડી લેવાનો પ્રયત્ન કરવો જરૂરી નથી
પેરિસમાં પરિસવાદના જે વિચારધારા રજૂ થઈ
તેથી મારી આવી માનવતાને પ્રુદ્ધિ મળી છે. વળી
સભ્ય દેશો પાસે ગાંધી શતાબ્દી ઉજવવામાં યુનેસ્કોના
પ્રયાસોને ખૂબ જ સફળતા મળી સામાન્ય રીતે દર-
રોજ એના દિવાને હું સભ્યદેશોને પત્રો લખું

છું અને શિષ્ટાચાર શોભે તેવા પ્રત્યુત્તર તેઓ પાઠ-
વતા હોય છે. પણ ગાંધી શતાબ્દી ખાતમમાં કિત્ત
કિત્ત સંસ્કૃતિવાળા દેશોએ ભારે ઉત્સાહ દર્શાવ્યો
છે એટલું જ નહિ પણ આજના યુગમાં ગાંધીનું
કર્તુ ધરમું કંઈ રીતે પ્રેરણાદાયી થઈ પડે તે મૂલ-
વવાનો હાર્દિક પ્રયત્ન કર્યો છે.

“મને લાગે છે ગાંધી શતાબ્દી ઉત્સવમાં આ
ઘટનાની ચરચાત થઈ છે અને આને ગાંધીજીના
રાહનો આપણે ચાટે શું અર્થ છે તે તારવવાનું
હમિત બની રહેશે. વિશ્વભરમાં ઠેકઠેકાણે લોકો ગાંધી
વિશે શું વિચારે છે. અર્થે છે તે બધી જ સામગ્રી
એકત્રી કરી, જે બૌદ્ધિક તેમજ આધ્યાત્મિક સ્વાર
એકત્રી યાવ તે કરવો રહ્યો. યુનેસ્કો ખાતેના ભાર-
તીય પ્રતિનિધિ મડળે વિશ્વભરના વર્તુળોનો સંપર્ક
સાધવો જોઈએ અને યુનેસ્કો આમાં બનતી મદદ
કરશે. જે ફાલ એકઠો યાવ તેનું પૃથક્કરણ ગાંધી
સાતિનિધિ જ કરી શકે અને પછી તેને પ્રયાકારે
જગત સમક્ષ મૂકી શકાય અને આ એક પાયો થયો
જેના ઉપર હજી આગવતું અણુતર કરવાને દષ્ટિ
અને જગ મળી રહેશે આને આપણી સમક્ષ એક
પડકાર- છે યુવકોના બડનો. ૧૨૮ આ પ્રવરનોમાં
પણ આપણે યુવકોનો સહકાર અચૂક જોઈએ. જે
યુવકોને ભૂલી જઈશું તો એક પેઢીનો ધન્યાતકાલ
સર્જશે અને તો પછીની પેઢી માટે વારસામાં કોઈક
સામગ્ર મૂકતા જવાનું અશક્ય બની રહેશે તેથી
યુવાનવર્ગ સાથે યુગ આ વિષયે વિચારોની આપણે
કરવી જોઈએ. મૂળ રહેવા કરતા અલગ નિર્વિધાતમક
વલણને જદલે કંઈક કરતાં રહેવું સારું છે. બધી
જ વાતોમાં ગાંધીનું નામ લાવું જરૂરી નથી.
તેમ તેને નામે પડકાર વચાડવાની પગ જરૂર નથી.
ગાંધીજી કહેતા તે અર્થમાં હવેની પેઢીને ગાંધીવાદનું
નવનીત મળવું રહે તે જરૂરી છે. નહીંતર આપણા
મૃત્યુની સાથે આપણે ગાંધીવાદને ખામ કમું ”

આ શબ્દો છે મુનેસ્કોના વડા નિયામક નિ.
રેનું મેલુએ દિલ્હીમાં ગાંધી ચાલિનિધિ અન્વયે
૧૧ નવેમ્બરે ઉચ્ચારેલા વક્તવ્યમાંથી ગાંધીજીને
અજરઅમર બનાવવા તેમણે કરેલું સુચન કેટલું
બરાબર, સચોટ અને તાકીદું છે? તેનાથી વિરુદ્ધ
આપણે આ યતાયત્ની વર્ષમાં ગાંધીના નામને એટલું
સરવું બનાવી દીધું કે ઘરઆંતરે તો ગાંધીવાદનો
શતમુખ વિનિષાતના હાથ આપણે જ બન્ધા!
ખટોન્ડ રસેલ

જે બે વર્ષ વધુ બન્ધા હોત તો બર્મિન્ગ-
રસેલે જીવનની એક સદી પૂરી કરેલાત આજથી
૫૦ વર્ષ પહેલાં તેઓ અખબારના પાને મૃત્યુ
પામ્યા હતા અને તેમની અવસાન નોંધ પ્રગટ થઈ
હતી પણ આ સરતચૂકથી બનવા પામ્યું હતું
રસેલ ગણિતશાસ્ત્રી હતા, દિલસર હતા, સમાજ
સુધારક અને વિચારક હતા માનવ જાતની આવૃત્તી
કાવની તેમને બહુ ચિંતા હતી જૂની ધરતીની
ચીલાવાલુ નીતિરીતિના તેઓ વિરોધી હતા સમાજને
સમગ્રી ધમ્મી બાળતોમાં તેમના વિચાર ક્રાંતિકારી
હતા તેમના પ્રવચનોએ અમેરિકા તેમજ બ્રિટનમાં
બારે લોકોએ જગાવ્યો હતો અને તેમને ઘણું
સકન કર્યું પડ્યું હતું રાજકારણ, શિક્ષક, વિદ્યાન
ધર્મ, સગન, નીતિ એમ દરેક વિષય ઉપર તેમનો
હાથ અદ્ભુત હોવાથી એમ મૌનિક વિચારધરા
તેઓ જગતને આપી શક્યા હતા એક જુદાવાદી
અથવારી તરીકે તેમણે આપેલ પ્રકારે કરવામાં
પામ્યું વાળીને જેમું નથી અણબકાની ભય કરે શક્યતાને
તેમણે પારખી લીધી હતી અને અણચક્ષા ઉત્પાદન
કરતા અને સચક કરતા રાષ્ટ્રો સામે તેમણે ઝુલેશ
ઉપાદી હતી રિયેટનામના યુદ્ધ માટે તેઓ અમેરિકા
કાને દોષિત ગણ્યા હતા અને વિશ્વભરમાં જનમતને
અમેરિકા સામે ચમવવા અળવણ ઉપાદી હતી
તેમણે લોક અનાલત રચાપો અમેરિકાની યુદ્ધખેર
બહિષ્કારોને રૂબ પણ ફરમાવી હતી વિશ્વના દરેક
ભાગમાં તેમના લાખો પ્રસારકો અને અનુયાયીઓ
હતા તેમનો ધર્મ વિશ્વના દરેક માનવ માન હતા
અને માનવતા ખાતર ઝંઝુલવાણું તેમણે પસંદ

કર્યું હતું. સંભવ છે કે તેમના રોપના નેએ બેઝ
બન્ધા તેઓ તેમને પાગલ પશુ માને રિયેટનામી
યુદ્ધ અંગેના તેમના ઉચ્ચારોને અમેરિકાએ ગાંડ-
પણની નિશાની ગણી હોય તે સ્વાભાવિક છે, પણ
એ ત્રાડપણમાંથી જ નિકસન સાહેબને હવે શાણપણ
લાધું છે. વીસમી સદીના જે અમર પુરુષો થઈ
ગયા તેમાં માનવતાના મોબી તરીકે લોડ રસેલ
અજરઅમર રહેશે

ચ પી-ફિલ, દિમાત્ર, ખિન્સાની!

ચોપાટીના દરિયા કિનારા ઉપર જેમ બેળ-
પુરી વાળાની એક દુનિયા વસી ગઈ છે, તેમ ચ પી
કરવાવાળાઓની પણ એક જમાત વસે જો આમ
જેમણે તો પરિશ્રમ કરીને પૈસા રજવાતો આ
ધધો છે, અને તેમાં બે ચાર જાનની તેલની શીટીઓ
સિવાય મૂડીરોકાણ કે ધરાકને આકર્ષવા અન્ય
કેરાની જરૂર પડતી નથી. થ કેલા, હારેલા, હારેલા,
દિવસભરના પરિશ્રમથી નખાઈ ગયેલા અનેક લોકો
ચોપાટીના દરિયા કિનારે રેલીમાં 'ચ પી'નો લાભ
લેતા હોય છે. તેલનું માલિય કેમ કર્યું તે પણ
એક કલા છે દા તરીકે માથામાં તેલનું માલિય
કરતી વખતે, ગરબને એવી રીતે આચકા મારવામાં
આવે અથવા માથામાં ટાપથીએ મારવામાં અ વે
કે તેનાથી 'એડન હેમરેજ' ન થતાં લોહીના પરિ-
ભ્રમણથી વિશેષ તાઝગી મળે! તેવી જ રીતે,
હાથની, પગની, વાંસાની ચ પી કરનારાઓ ધરાકને
શારીરિક લાભ કરી આપે છે, પણ તાજેતરમાં
દેવભરના લોકોની જેમ આ 'ચ પી'નાગો' સમ
જગતની અજર નીચે આવી ગયા છે અને ચ પી
કરવા ઉપરાંત ધરાકનું ખિસ્સુ હળવું કરવાનો કશમ
અજમાવતા શીખ્યા છે હાપાવાળાઓ આને 'લુટ'
શબ્દ કહી સમાજવાદનું ગૌરવ ધગડે છે કોઈ એકલ-
દોકલ ધરાક પસંદથી ચ પીનાગો ખિસ્સુ હળવું
કરી ચાલે જલ તો આખી વાવના સદર્શકો
તેને જેવી જોખને ધારકના પચમકાજીતના બનેલા
દેહને ચાક હરી લેતા તે પરિશ્રમ કરે છે, ધાના
દિવ અને દિવાળને તર-ગતર કરી, ખિસ્સાને હળવું
કૃલ બનાવે તેમાં અતરસાના અવાજ સિવાય

ખીજી શી પ્રેરણા હેઠળ રહે? ઉત્પાદન વધારવા, આવક વધારવા નવા કસમ અજમાવવા બોઈએ એમ વિદ્વાનો કહે છે પણ ચ પીવાળાઓનો શો વાક?

ખયાલોનો બોધપાઠ

નાઇજીરિયાના અંતરવિગ્રહનો કુરુણ અભય આપ્યો. ઈથો બલિના તારહથકાર ઝોકિબુનુને દેશ બહાર જવું પડ્યું છે જનરલ ગોવોને એવા બ્યુહ ગોહ-યો હતો કે બાવક સતત સકોચાતા જતા પ્રદેશમાં બુખથી જ નાચ પાડે. ત્યાંની બહાદુર અને સ્વમાની ગ્રમ્યે વનસ્પતિના મૂળિયાં, પાદડા, પત-નિયા, કીડા, ઉદર, કાચીડા છત્વાદિ ખાઈને પણ લક્ષ્ય આશુ રાખી તેમના આ મિલનજની જનનલ ગોવોનને ખચર છે એટલે જ તેણે પરાજીતોનું દિલ છૂતી લેવા ઉદાર વાતો મૂકી છે. અહીં પણ મહા-રાજ્યોની રમત કામ કરી મઈ છે સિટન અને રશિયા બનનેને ગોવોનની છતમ રસ હતો. માત્ર કાનને બિચારા તરફ સહાનુભૂતિ હતી આ લોકો ક્રિસ્તીયથી હોવાથી પોપને પણ તેમના પ્રાથે હમદઈ હતી અમેરિકાએ કાઈનો પક્ષ લેવા માટે છ તેજરી બતાવી ન હતી અંતરિક્ષ મામલો હોવાથી દુનિયાના ધણાખરા દેશો, બાવાકા પ્રત્યે સહાનુભૂતિ હોવા છતાં, તેને વ્યક્ત કરવામાં અચકાતા હતા સત્તનો જ વિજય થાય છે એવું હમેશાં નથી બનતું બિચારા બિચારોને! તેઓ એવું માનતા હતા કે સત્ય તેમના પક્ષે ॥ અને તેથી વિજયી નીવડશે દુનિયા તેમને મદદ કરશે એવી છપી લાજો નિરાશા વચ્ચે એક અમર આઠા બાંધીને તેઓ લડતા હતા પાઞ્ચવની કાણે તેમની સ્થિતિ અતિ કુરુણ બની. આવતાન સંજ્ઞા, કરીરમાં સંક્રિત નહિ, પડ હાલે નહિ-બાં નાઇજીરિયા, સૈનિકોની મદદ પડે તે પહેલાં દૂર દૂર જાયલ ને ઝાડીઓમાં, પર્વત અને ખીણોમાં પડાવ નાખીને, કૂત નામેણે મરવાનું જ પક્ષ કરવાનું તેમને મથે આવ્યું બિચારોનો બોધપાઠ એ છે કે ઈઝરાયેલની જેઠે બેઠમર અને આક્રમક મનતા ને નહીં શીખે તેણે ઈવે પચનાવું પડશે.

આનાધિપત્ય

ભારતીય સંસ્કૃતિ નળ શિખરો સર કરી રહી છે તેની એ કાણી મળવી રહે થઈ ચૂકી છે. મુખ્યથી મળતા સમાચાર રોમાચક છે, નવીન છે અને આવતીકાલ માટે સ્પષ્ટ ॥ શહેરીજનોની સખતા અને રીતભાવ એવા પ્રકારની બનતી બપ ક્રિ કે ટ્રેડનનો ખલી 'રેક' પ્લેટફોર્મ પર આવે ત્યારે વિસ્તરેલો ભગ કરી તેમાં ધૂસી જમ બર્થ પચાવી પાડનારને હવે તાલીમ કૃતરાઓનો સામનો કરવો પડશે. વેસ્ટર્ન રેલ્વે બોરોમે સેન્ટ્રલ ઉપર ડમે ડમે રખેવાળો સાથે આવા કૃતરાઓ રાખશે ને પેસે-અરોને અગાઉથી ડખામા ચડા નહિ દે એનો અર્થ એટલો જ થયો કે મુ મઈ-કલકતા કે દિલ્હી નેવાં શહેરમાં કબજ સન્ને સ્થાનક સ્કૃતિ શીખવી! ખીજ ચન્દોમાં કહીએ તો મુકમીન આજ દી પછી બે દાયકે પણ કૃતરાના 'ડડસા ખાધા સિવાય આપણે સીધી રીતે વર્તી' શકતા નથી, શાસન બિચારુ થઈ પડે છે. કાવદાનું રાજ્ય ચલતુ નથી-કાવદાને કાંઈ માન આપતુ નથી એ લે મૂળ પશુની પાય રીખે ગયા વિવા બાણે કે ઉદાર નથી પશુ દ રા ઝોની જરૂર યુનેયારો પકાડામાં હવે ડેકોડાણે વ-વાની એટલે એક ખીજુ સચન કરવાની લાલચ રોડાતી નથી. સ્થાનને ડેકાણે મહાકરાઓને ઉપયોગ કર્યો હોય તો? ગધેડાનો કર્યા આપણે ત્યાં દુકાળ છે? તેમને એવી તાલીમ આપવી જોઈએ કે જ્યાં સુધી ટ્રેન્ડ પ્લેટફોર્મમાં શિખી ન રહે ત્યાં સુધી ને કોઈ લાખલ થાય તેને લાત મારે! યુનરાતમાં કબજાં મધેડાની વસતી રીક રીક ॥ એટલે અમદાવાદ રહે અને આ પ્રયોગ માટે ચર્ચોને તાલીમ આપવાની તજવીજ સત્વરે હાથ ધરી જોઈએ!

અનુદયજીવન અધ્યાન

હીરાશીખા અને ના ાકાદી ઉપર એ મમ બોમ્બ ઝીકવાને પા કદી નેટલો ગાળો વર્તી ગયો છે, પરાજય પામેલા જાવાનમાં અમેરિયાનું અધિ-ન લગુ મુધી જળગાઈ રહ્યું છે. પણ એ દિરસો દૂર નથી કે, જેમ વિચેટનામયા તેમ અમરિયામાં આ લાગવજ પાછી બેચી લેવામાં આવે. હવતુ હમણાં

જા જાપાને તરતો મદ ઊડીને, એશિયાજનમાં પ્રથમ માન, અવકાશ સંશોધન હોય મેળવી ગયું છે. તેનો ઔદ્યોગિક વિકાસ ૧૯૮૩ની ગતિએ શ્રદ્ધિ પામી રહ્યો છે; મોટરગાડીના ઉત્પાદનમાં પશ્ચિમ જર્મનીથી આગળ વધી, અમેરિકા પછીનું બીજું સ્થાન તેણે મેળવી લીધું છે. ખાસ કરીને જહાઝને બાંધવામાં તેના અદ્વિતીય સ્થાનને પડાર આપવાનું અત્યારે જળતના બીજા કોઈ રાજ્ય માટે શક્ય નથી. અત્યારે જુદા જુદા ૧૦ દેશોને એક અનજ કાલરની કિંમતના જહાઝને જાપાન પૂર્ણ પાડે છે, જે જાપાનની નિકાસનો માન દસમેા ભાગ થાય છે. જાપાન પાસે પોસ્ટા બે કોડ ટન શક્તિનો વેપારી જહાજ કાફલો છે જેના માસિક દુનિયાના બીજા દેશોમાંથી તે કચ્છી ધાતુ, જળતણુ ઈત્યાદિ મેળવે છે અને તેમના જ ગળામાં પાણું પરીવે છે. જાપાન બહુ જ નાણુક સ્થિતિ વચ્ચે જીવે છે. પ્રથમ તેણે આપાત કરવી જ જોઈએ અને તો જ તે નિકાસ કરી શકે. સમુદ્રમાં વરતા જહાઝને ઉપર તેનું અર્થશાસ્ત્ર નહોતું છે. જોટલા માટે દુનિયામાં તંદુરસ્ત રાજકીય વાતાવરણ અને જહાઝોની મુક્ત અવરજવર તેને માટે બહુ આવશ્યક છે ખાસ કરીને અગ્નિએશિયા તેમજ બીન અને રશિયા સાથેના દરિયાઈ જોડાણમાં સર્વેન આંતરરાષ્ટ્રીય સ્થિરતા તેને માટે અનિવાર્ય છે. તેની સૌથી મોટી જૂન કાચુ પોલાદ અને અન્ય ધાતુઓની છે. ઉપરાંત તેલ, બળતણ, કોનસો બધું જ બકારથી લાવતુ પડે છે અને તેથી આ લાવીને પણ તે પોતાના ગંજવર ઉદ્યોગો ટકાવી રાખવા, પરીનો નીતરી જળ તેટલો પરિશ્રમ ત્યાંના પ્રત્યેક માનવી કરે છે.

અમેરિકા, જર્મની જેવા સમર્થ હરીફો સામે જાપાન બાધ ભીડે છે. જો રાષ્ટ્રને તો ઘર આંતરે બધું મળી રહે છે વળી દરિયાઈ જીવાદોની જેવા માથે લટકતી તલવાર જેવા કોષ પ્રક્ર તેમને નડતો નથી. ત્રિશ્ચાતિ જાપાન માટે બહુ જરૂરી છે પ્રથમ પૂર્વમાંથી આવતો તેલનો પુરવઠો આ ઔદ્યોગિક રાષ્ટ્રના પ્રાયશ્ચમેા છે, અને જાપાને નવ કોડ કોલરની મૂડી તેમાં રોકા છે અદિલરિયા તેમજ સહ.

રાના રજામાં તેલ સંશોધનના કાર્માં અમેરિકા, રશિયા સાથે ફ્રાન્સ પણ હરીફાઈ કરી રહ્યું છે. જાપાનની આ બધી આપાતો, દરોજના સેંકોના કિસામે જહાઝોમાં, સિંગાપુર અને સુમાત્રા વચ્ચેની મહાકાની દરિયાઈ પટીમાં મળેને પસાર વાય છે. પોતાના વ્યારારી કાફલા માટે મુકન દરિયાઈ જળમાર્ગ જાપાનના અસ્તિત્વ માટે પ્રથમ જરૂરિયાત છે અને આવી રોવારી તેણે કરી જ લીધી દોવ. કિંદી મહાસાગરની સ્થિરતા વિરે આપણા કરતાં જાપાને વધુ વિચાર કર્યો હશે. તેને કુટલીક છટકાટે આપવાનું અમેરિકા માટે પણ અનિવાર્ય હતો. જાપાન પામે અત્યારે એક હજાર વિમાનો છે જે એફ. ૧૦૪ અને એફ. ૮૬ પ્રકારનાં છે. બલિષ્ઠ માટે તે ‘ફેન્ટમ’ વિમાનો સ્વસ્થણ તેમજ આક્રમણ માટે બનાવવા ધારે છે. તાજેતરમાં સાઈબિરિયન પ્રદેશના નિકાસ માટે જાપાનની મદદ લેવાનું સોવિયેટ રશિયા પણ વિચારી રહ્યું.

આ બધી વાત જોટલા માટે કરી કે- એકાદ તારાપુર વીજળી અણુમયક અથવા વિદ્યાભાપટનમાં બનેલા એકાદ વ્યારારી જહાઝથી આપણે હર્ષપુલકિત બનીએ છીએ, ઉપર કરી તેવી કોષ મુરકોથી આપણે ત્યાં નથી. સહભાગ્યે બનીજ ધાતુઓ, કોલસો તેલ, પોલાદ બધુ જ ઘર આંતરે મળે છે. દરિયાઈ માર્ગ ઉપર જોટલા અવલંબિત નથી. તારે જાપાન જોટલા જ ૨૨ વર્ષના માળામાં આપણે શું કર્યું? હા, આપણે એકાદ શુભ શરૂઆત કરી અને આધાન ૨૫૬ લાવિની એ ધાતુની આપી; કેટલીક સિદ્ધિઓ પણ મેળવી પણ આજે ? જાણે સ્વપ્ન ઇલિમિન થઈ રહ્યું હોય તેવું નિરાશાજનક ચિત્ર ઊપસી રહ્યું છે !

વસંત, યોવન અને નૃત્ય
વર્ષતના આગમનને વધારવા સાંસ્કૃતિક કાર્યક્રમેા પ્રત્યે સ્પષ્ટ સમાજની રમિ જગી છે તે આનંદની વાત છે આ વર્ષે ગુજરાતમાં તેમજ સૌરાષ્ટ્રમાં ગજોકાટ-પોરબંદર જેવા શહેરોમાં નૃત્ય, સંગીત, નાટ્યકા ઇત્યાદિ મનોરંજન કાર્યક્રમેા મોઠ વાચ તે ઘણું જ યોગ્ય ગણાવ હોયીતા કામ બેલ.

આ ગાંધી માત્માનું રાજ !

દેવેન્દ્રકુમાર ડા. પડિત

અતીત પાસે ગાંડુ જોડાવી નાથી જ્યારે બે
ગાંડે છેડેના ગામના દવાખાને નાના કરસનને લઈ
જવા નીકળી ત્યારે આડોર્ણવાડોથી બેરા ઘણા
બેબા થઈ ગયાં ને કહેવા લાગ્યાં

‘મીઠું ક્યું’ માડી, દવાખાને લઈ જાયો છો’

‘ન્યા તો ગ્વા બેળા જ રોગ નખમંથ નહર.’

‘સરકારે દવાખાના બાધ્યા છે’

‘માતાશ કરસનને હેમખેમ રાખે’

‘તે, હે નાથી આજ થઈ કેમ કરતાં ગુ ?’

‘હાલ્ય ખેતરમા સાર્તા હાંકવા ગયો’તો વખતી
બાબી, ન્યાં મે માથે પડયો આખે મારમે પલળતો
આવ્યો.’

‘જો કરી છે’

‘ને આવીને ખાટલામાં સૂતો ધસતો, માગી
કૂટે જોવા તાવ બરાણો’

‘પછી ?’

‘પછી શું ? બેળ ને બાજરાના સોટનું મધા
રણુ ક્યું, આકડાના પાનનો શેક કયો, તોય રેર
નો પડયો’

‘અરરર માડી !’

‘આજ તો આખી રાત લવતો’તો તી માગી
હાકુંને કીધું કાવ્ય દવાખાને તેડી જઈ’

‘આનો બાપ બેરો હોત તો કરસનને કાઈ
આવુ થાત’

‘હા બાઈ, કરસનને નાનો મૂંઝી નિચારો
પાછો થયો, ધં તો નાથી વડે લાપડા જેવી, તે ખેડ
બેબી રાખી’

ત્યાં ગાંડુ તોપર થઈ ગયું હતું ગાડામાં
નીચે ખડ નાખી ઉપર ગદલુ પાથયું ને બે જણાએ
બે હાથના આંગિયા ભીંટી તે પર કરસનને બેઠાડી,

ઉપાડી ગાડામાં સુવડાવ્યો, ને માથે ઝોઢાડી દીધું.

કરસન લવતો હતો ન્યુનોનિયા થઈ ચૂક્યો
હુનો પણ નાથીના ને સોના હુદયમા ડાગતરખાનાનો
ભરપૂર વિશ્વાસ હતો

ચે આસાનો માર્ગ કાપતુ ગાંડું દવાખાનાવાળા
માથે આવ્યું ને દવાખાનાની સામે છૂટ્યું

દવાખાનાંઓ બધા જિલ્લા સોલ્લે બોડી સમા-
લિત આશુર્વેદ દવાખાના હતાં

દવાખાનાનું રથળ લાગ્યે જ શોધતુ પડે છે

‘જિન્દગી લોકલ બેડી’ સમાલિત દવાખાનું’
ચીપક કળા પાટિયા પર લખેલ પોળા અક્ષરોના
બોડવાળા બારણામાંથી રોતાં છોકરાઓ બહાર આવતાં
હતાં એ મોટી એ ધાણીએ નાથી પણ દવાખાનાની
અંદર જઈ ચૂકીઓ વગરના હાથથી સહેજ આવતી
જતી લાજ કાઢી મોલી

‘હાલ્ય !’

એક વાધરીના રોતા છે જ્વાને ધમકાવી હાથ-
ચાંના સુદર્શન ચૂર્ણના પડીકાનો ધા કરતા પોલીસ-
ખાનાના અમલદારની અદાથી વેદ મોલ્યા

‘શું છે બાઈ ?’

‘આ મારો છોકરો મરિદો છે’

‘ક્યાં છે ?’

‘તો રિયો ગાડામાં’

‘તે આંધ્ર લાવશે જોનંજો ને ?’

‘પણુ સાબ્ય ધં હાલી શકે એવો નથી.’

‘અમે તેડવા જાઈ કાં ?’

‘ના રે સખ્ય એમ કેવાય ? હોય દુધાડી
વડે તો લઈ આવુ’

કડી બાઈ ગાડા પાસે ગઈ તો કરસન તાવમાં
ઠબ્સતો હતો.

‘અજા !’

કરસન કાનમાં ન હતો.

નાથીએ ફરી સાદ દીધો :

‘ગયા જરાક ડાગતર કેને આવીય ?’

જીવ્ય જ્યારે કરસનિએ આંખિય ન ઉઘડી
એટલે દ્રવ્ય માનુષ્ય પાછુ ‘ડાગતરસાગ’ પાસે
વિનતી મારે મધુ.

‘હા બાપુ’

‘ઇં તો સાબ હાલી ચકતો નથી. જરાક
ગાડે પધારાને’

‘આવા ને આવા હાલ્યા આવે છે કાંઈ
સમજતા નથી હવે બહુ મારો ને જાડામા નાખી
તેડી આવ્યા- ક્યાં છે ?’

‘ઝો બાડુ િયું કેને જ સાબ્ય.’

ને બારે રહેમ કરી સાહેબ દવાખાનાથી પાંચ
જ ડગલા ફરે માડા પાસે આવ્યા

આવીને જોયું તો કરસનને સરદીનો સખત
તાવ હતો.

‘આને તો સખત તાવ છે ન્યુમોનિયા છે.

નાથીને રાતના પ્રકારની સમજ નહેતી.

‘હશે સાબ, તમને ખમરે પડે, હવે તો તમે
જ ઝેના લગવાન !’

પેસા વગરના ઠાસા ભગવન મધુ દેદને
પસદ ન હતું.

‘હાનો દવા લઈ જાઓ.’

કરસનિયાના ડિલ ઉપર પાછુ માથા મુઠી
ફાળિયું ઝોડાડી નાથી દવાખાનામાં આવ્યા.

‘આ દયો આ પાંજે જિના પાળીમાં !’

પડીકા હાથમાં લેતા નાથી બોલી,

‘ઝે ભસે બાપા.’

‘ને કાંઈ ખાતામાવા દેશે મા.’

‘ખઈ હાડુ, પજુ મટી જમે ને ?’

આ સવાલ પછી વેદ પટાવાળા કામે જોયું.

રોજની આવી કિંમતી દવાએલા પટાવાળાએ

નાથીને કહ્યું :

‘બાપુ જ્યેમ કાંઈ આવા પડીકાથી આવે તાવ
જીતરતો હશે ?’

‘તરે ?’

‘ઈ તો નાણાં ખમરવાં પડે નાણાં.’

‘પણ આ તો સરકારનું-ગાંધી માત્યમાનું
દવાખાનું છે ને !’

‘આ તો રેલી દવાખાનું છે દેશી આઈ
વિલાયતી દવાનું નામ ન રહે. ને વિલાયતી દા. ને
દ-જેકસન વગર કાઈ હશે ?’

નાથીએ ધૂમટો હાથથી તાણી વધુ મોટો કરી
અદર મોને સાવ છુપાવી દીધુ

સાચો ? આ પટાવાળાના સવાલનો જવળ
આપવા. મોં પર ગરીબાઈની-વેદનાની રેખાઓ પ્રગટે
તે કોઈ જોઈ ન જાય મારે.

‘સરકાર અજેકસન નથી રાખતી ?’

‘ના રે બેન, આંધી તો આ સુદર્શન ચૂલ’,
હિમ્મત્ક ને એવું હોય. બાપુ તો બધાય ડાગતર
પાસે ધરતી દવા કરાવે છે વાંચિયા, છુવાણા, ખામળુ
તમામે તમામ.’

‘ઝેટલે ?’

‘ડાગતરસાહેબ ધરે વિલાયતી દવા છે ને બધુ
રાખે છે, તારાક્ષિક રોગ મટી જાય.’

‘તમ જો મારે કેમ કરવું ?’

‘તમને ડુને ઝોમ બાપ, આ તો મે તમને
તમારા ભાલા કાઢુ વાત કરી.’

‘ડાગતરસાબ તો મના પેલા લેતા હશે’

‘પેમા તો લિમે જ ને, મફત કાંઈ થોડી જ
દવા છે !’

‘તો મારે ય પેસા આપવા પડે ને ?’

‘થાય ઝેટલા દવા પડે પેસા નહિ ખર્ચો તો
દર્દને આરામ મઈ રિયો. દે’ થેરાઈ ગ્યો છે’

ને આ ઊલ્લુ વાક્ય જનેતાના હૃદય પર
સારડી ફેરવી મળ્યું.

‘કેટલાક બેઠ્યે !’

‘કેટલાક બેઠી બેઠીને બેઠે, વીહપચી રૂપિયા.’

પચીસ રૂપિયા ! નાથીની આખી સામે આ ગળવર રકમનો આકડો મોટો ઘઈ ત્રિભુવનને ભણે છાંય રહ્યો.

‘પચીસ રૂપિયા ! આજ સાડસોય બે વરસ થયાં એક ને એક ઠાકુ છુ, વીસ વીધા જમીનની ઊપજમથી લૂગડું સેવાનાય પેલા ખચતા નથી. કર-સનિયાને ‘સાધા મલ દેવ’ના મેરે ભનુતુ તે દી તે એક રૂપિયા સાડું રોયો’ તો, તો ૫ રૂપિયો નહોતો બન્યો.

‘પચીસ રૂપિયા તો ઠીક, આપી દીધે, પણ એ કાઢવા ક્યાંથી ? ઘેરે ક્યાં હતા ? ભોરા પાગીનો ગોરો ને બેડાં મુકાતા તે મુકવા સુતારને ત્યાંથી પચીસ રૂપિયાનું લાકડાનું પાણિયારુ લીધું છે, એના પેસાય પૂરા બે વરહ ઘણા હજી દેવાઈ નથી.’

ના મગજમાં પટાવાળાના પેલા સબ્બો બોલ્યા ‘તો દહીંને ખારામ થઈ રિયો.’

હાથ રે, કરસનને કાઈ થાય તો ! એના ૫૨ રૂપિયો ગાળવે છે. ‘રાડીસાડ’ તરીકેનો જનમારો કાઢવો છે.

‘હે ભાઈ ડાગતરસામ, પૈસા ખમે ખરા ?’

‘ના, ના આ ક્યાં હાંક છે ?’

‘આ મોક્ષમર્મ દઈ વાગીય.’

‘હ તો બને બાહ, ઈ તો બને બાડી કાંઈક કાવડિયાનો ભેગ કરો તો ડાગતર હમણા ઉજેકશન દઈ લે ને તમારો છોકરો દાવ કાઢતો ઘરે વયો ભય.’

‘અહાહાહા મારો કાતન દાર કાઢતો ઘરે વયો ભય, તો તો પછી પચી રૂપિયાની ચી વિસાત છે !’

પણ હવે રે, રૂપિયા પચીસ અઢી પારકે પાંધર કાઢ્યા ક્યાંથી ?

કરસન દત કાઢતો થઈ ભય એ શુભ પળ નેવાળી અધીરના માનુકદવ ખમી ન રાખ્યું.

નાની ડિગી કરસનના માડા પામે જઈ કર-સનની રૂંઝે અરિસ ચાંદીનો કદોરો છોડ્યો.

પછી એને સોડિવામાં લપેટી દવાખાને જઈ પટાવાળાને કહ્યું,

‘ભાઈ ડાગતર સામને કે’ન્ને કે લમણા આવે છે. પૈસાનો ભેગ કરવા ભઈ છુ તમને એક રૂપિયો આપીય.’

‘તો પછી હટ આવજો, દવાખાનું બધ કરવાનો રેમ થઈ જશે.’

બાહ અપાટાનું જામમાં ગઈ

એને ખબર હતી કે મામતો રામજી લુહાણી સરકારનું રાજ થવા કેડે ને નવા કાયદા થવા કેડે ચોપડે માંડીને ગાંધને નાણા નથી આપતો. પણ ઘરેણું ઉપર લે છે

દુકાન ચોધી કાઢી

જિજ્ઞાસુ ઉપર જ એક હાથે ધૂમકે તાણી બીજા હાથે કદોરો લાંબો કરી નાથી બોલી.

‘આના મને થાય એટલા રૂપિયા દઈ દો, મારે છ પાછો નથી લઈ જવો, વેચી નાખવો છે. છોકરો માંડે છે ને ડાગતરસામને અજેકગેણુના દેવા છે.’

સોના કરતા અત્યારે ચાંદીના ઘરેણું લેવામાં માલ છે એ ભણી લુહાણે કદોરો લઈ જોઈ ફેરવી નાથીને દશ થની છ નેરો આપી !

બાઈએ નોટો મૂવીના દવાબીકને પાછી ફરી, કવો કે રોટ મૂકી.

પટાવાળાએ એને આવતાં જોઈ અને સોકલ બોડની આઠાથી નવા વસાવેલા મોટી ફેઈમવાળા મહાત્મા ગાંધીના ફોટા નીચે ખાંદીની રોપી પહેરી બેઠેલા વેદને વાન કરી.

‘આરે છે’

‘અરે જ ને, કાંઈ ભય આ મુદ્દનના પડીકામાં એનો બાપ કયો જ ને થાય તેમ છે !’

ત્યાં તો નાથી પચવિંશત ચડી અદર આરી ગઈ હતી

આગળે જાતિ દૂં મેરો બીડી પીતો હતો

‘લો સામ તમ તમારે હવે મન મૂકોને

મારા કરસનિયાની દવા કરો’

પટાવાળો હડી કાઢતો વૈદના ઘેરથી પ્રાયમસ
અને ચામડાની બેગ સહ આવ્યો

પ્રાયમસ સળગાવ્યો, તેના પર ઇલેક્ટ્રનનાં
ઉચિયારો તરેલીનાં પાણીમાં ઝાકાવા મૂક્યાં

નાથી અર્ધો ધૂમટો તાણી એક બાણુ બેસી
ગઈ. તે તદ્દન પસટાએલા અવાજે વેદ બોલ્યો

‘બેન એને બે ઇલેક્ટ્રન હમણાં આપી
દઈએ ને પછી દવા દઉં, આરામ થઈ જશે હો!’

‘તો હાઉં, સાન, મારે ઈ એક જ ઠીકરો
છે ને એના પર બેઠી છું’

ઉચિયારો ઝાકળી રહ્યા પછી વેદ પટાવાળાને
સઈ ગાડા પાસે ગયા ને અર્ધે બેમાન કરસનિયાને
બે ઇલેક્ટ્રનનો દીધાં

પછી હો દવાખાને બધા

એક મોટા બાટલામાં વેદ દવા ભરી નાથાને
આપતા હવું

‘આ હ્યો આ દવા ચાર દીની દીમા ત્રણ
વાર પાનું ને આ ટીકડીઓ, એ પણ ત્રણ ત્રણ
વાર એકેક દન્ને’

‘હવે તો મટી જશે ને!’

‘અપટી વગાડે એમ.’

‘ઠીક, કેટલા રૂપિયા આણું

‘વીસ’

બાઈએ દશ દશની બેનોટા વૈદના ટેમલ પર
મૂકી એક રૂપિયાની નોટ કામળાની કસેથી છોડી
પટાવાળાને આપી

નોટ ઢાઘમાં લેતા પટાવાળો બોલ્યો

‘કાલ્ય તમારા જથ્થુ ઉરતો ફરતો ને હાંત
કાઢતો થઈ જવાનો

દવાનો ખાટણો ને ટીકડીઓનું પડીકું સભા
જતાં નાથાના ઢાઘથી ધૂમટો ફૂટી ગયો અને તેની
નજર ઉપર ભી તે ટાંચેલા અર્ધી મહાત્માના ડોઢા
ઉપર ગઈ અને ધૂમટો પાછો સરખો કરતાં એના
દિલમાં કષિક થયું

શુ થયું એ ભક્ત કરવા એની પાસે કાપા
બ ડોળ ન હતું, પણ એનો હડો અદરથી આવી
જ વાણી બોલ્યો તો કે ‘કે’વાણ છે ને કે આ તો
ગધી માત્માનું રાજ છે - તથા મારા કરસનિયાનો
ક દોરો વેચવો પડે!’

*

મારી ઉપાસના

દીનજી ધુ એન્ટ્રેન્જને શાંતિનિકેતનમાં એક ઇસ્ટર્ન અધ્યાપક મળવા આયા. દીનજી ધુની મહેમાન
ત્રિવિ માણવા તે ત્રણ-ચાર દિવસ તેમની સાથે રાકાયા

રવિવારનો દિવસ આવ્યો

દીનજી ધુને આશ્ચર્ય સાથે પૂછ્યું “અલી તો કોઈ દેવજ નથી તો તમે રવિવારની પ્રાર્થના
કેમ કરી શકો છો?”

દીનજી ધુ મીન જ રહ્યા

એકાદામી નિન્યની જેમ વિચર્યોએ ભવના આવી પોરના આગે દિવસ ભણાવવામાં જ
પસાર થઈ ગયા રાત્રે દીનજી ધુએ આશ્ચર્ય મિત્રને કહ્યું “મિત્ર દોરતો દૈનિક ગણે કે અઠગાદીક ગણે
ભણાવવું એજ મારી ઉપાસના છે”

દશ આંગળીઓવાળા હાથ એ માણસની સૌથી મહાન સંપત્તિ છે. એનો ઉપયોગ કરવામાં તે આધીન છે. હાથ વડે કામ કરવાનો અર્થ છે શારીરિક શ્રમ પ્રત્યે માણસની સહર્ષ અભિલાષા ને શ્રમ માટેની પૂર્ણ જીવિ. શારીરિક શ્રમ પ્રત્યે સૂઝેલો આ ભાવ નૂતન શિક્ષણ-સંસ્કાર અને જીવનના નૂતન દૃષ્ટિ-કોણની ભેદ માનવામાં આવે છે, પણ જીવનમાં કર્મની પ્રધાનતા જ હશે તો ભારતવર્ષની પ્રાચીન વિચારપદ્ધતિ રહી છે. કર્મની અંદર જ્યાં જાતનો શારીરિક શ્રમ આવી જાય છે ભારતીય જીવનપદ્ધતિમાં વ્યક્તિગત અને પારિવારિક આવશ્યકતાના અનેક નાના મોટા કાર્યોને ખુદ પોતાની જાતે જ કરવાનો અભ્યાસ પાડવામાં આવ્યો હતો. નાના-મોટા, અમીર-ગરીબ, શિશુ નીચ જ્યાં જ જાતના મનુષ્યો હાથે જ કામ કરવામાં ગૌરવ અનુભવતા હતા. સ્વામ્યથી જીવન-પદ્ધતિને તેઓ ગૌરવ ગણતા હતા. એમાં કોઈ પણ જાતનો શ્વકોચ વા લજ્જાનો ભાવ અનુભવતા નહોતા.

અત્યંત પ્રાચીનકળમાં વે બાસે પણ શ્રમનો મહિમા અત્યંત કાવ્યમય દર્શી કરી છે, એને આપણે વાસજીનો પાણિવાદ કહી શકીએ વાસ જીના શબ્દોમાં-‘દશ આંગળીઓવાળા હાથ પ્રભુએ આપેલા છે. પ્રભુએ આપેલા આ હાથ (દેવ તો પાણિ) જેમને પ્રાપ્ત થયા છે એમને શું પ્રશ્ન નથી થયું?’ અર્થાત્ એમને સર્વ કંઈ પ્રાપ્ત થયું છે, પાણિલાલથી વિશેષ અન્ન કોઈ લાભ આ દુનિયામાં નથી. હાથને માટે ‘દેવદત્ત’ વિશેષજી ન કેવળ સાહિત્યિક પ્રતિભાનું જ સૂચક છે, પરંતુ એના દ્વારા થનાર કાર્યોને માટે વાસજીના મનમાં જે દૃઢ આશ્વાસ હતો, તેને પણ તે પ્રગટ કરે છે. દેવ અને પ્રુપાથ-નંનેનો અધકો અતિ પ્રાચીન છે. દેવ પોતાના રથાને છે, પણ અધારે તે મનુષ્યને હાથ આપે છે, હસ્તગળ આપે છે ત્યારે દેવનું કાર્ય પૂર્ણ

થાય છે અને પછી માણસનું કર્તવ્ય શરૂ થાય છે. તેણે દેવે આપેલા હાથોનો, હસ્તગળનો સદુપયોગ કરી, સતકર્મો દ્વારા જ્યાં જ અર્થોને પ્રાપ્ત કરવા જોઈએ વાસજીનો આ અનોખો પશ્ચિવાદ આપણી વીચમ્ને સદીના જીવન સાથે જોડાયે મની જવે જોઈએ. આપણામાંથી કોઈપણ વ્યક્તિ એવી ન રહેવી જોઈએ કે, જે આ પાણિવાદના મહામત્રને પોતાના જીવનનું એક અમ ન બનાવી લે. વાસજી કહે છે કે, ‘જીવનમાં ઘણા લોકો આપણને એવા મળે છે કે, જેઓ ધનની ચાહના રાખે છે અર્થાત્ ‘લમવાન ક્યાકથી પેલા મેકની આપે તે સારું’ એવી મનોવૃત્તિ રાખે છે. હું એવા મનુષ્યની પ્રશ્ન સા નથી કરતો. હું તો એવા માણસોને ચાહું છું કે, જેઓ મહેનતુ હોય, શ્રમની ભાવનાવાળા હોય ને પોતાના હાથની શક્તિ પર જેમને અભિમાન હોય.’

એવું કહેવાય છે કે, વૈદાનિકોના કોઈ એક જાને દેવતાએ એકવાર પ્રસન્ન થઇને એમને સ્વર્ગમાં મોકલવા ઇચ્છ્યું. એ વખતે એ વૈજ્ઞાનિક જાને પ્રાર્થના કરી કે, ‘પ્રભુ, અમેને બહી જ-પૂરવી પર જ રહેવા દો, જેથી અમને કાવા માટે કંઈક કામ મળે!’ સાચા પાણિવાદની આ જ મનોવૃત્તિ હોય છે વાસજીના શબ્દોમાં-‘અહો શિદ્ધાર્થ તથા ચેર્ષા સંતીક પાણિય’ અર્થાત્ ‘જેમના હાથ સદીસવામત છે, જેમના તમામ કાર્યો પાર પડે છે.’ શિદ્ધાર્થનો મનન્ય પોતાના જ્યાં જ અર્થોની શિદ્ધિ-એનું રહસ્ય વાસજીના શબ્દોનાસાર મનુષ્યની આગળીઓથી જાણે મુઠીમાં છે. દશ આંગળીઓ જેવામાં ભને નાની દેખાય છે, પરંતુ એના યેરાવામાં સમસ્ત કર્મવિષ સદાર સમાયેલા છે. આપણે આ લોક વાસજીની પરિકાષામાં પાણિય તોને માટે છે એમાં જે લોહો મહેનત કરશે તે લોકો જ લાભ પ્રાપ્ત કરી શકશે. જેઓ મહેનત

કરી, કામ કરી એમને જ જીવનની અદર હાસ-
વિનોદ ક્યો આનંદ પ્રાપ્ત થશે. જેઓ અમનું
મહત્ત્વ સમજે છે, તેઓ જ આયોદ્ય-પ્રમોદનો સાચો
રસસ્વાદ મેળવી શકે છે જેમનામાં ઉત્તમજન છે
તેઓ જ જાતજાનની મોજ સાણી શકે છે, અને
હત્તી-એની શકે છે આ જાતનું વ્યાપક જીવનસદૃશ
આ પાણિવાદના ચૂંકામાં સમાયેલું છે એમાં જરા
શકા નથી કે પ્રાચીન કાળથી ભારતવર્ષમાં કર્મના
જીવનનો આદર્શ જ આવડતો આવ્યો છે કર્મને
મગે જ તેને સર્વ સિદ્ધિ સાધી હતી પણ ભવારે
કર્મ દીણ પાકું ત્યારે સદિમાં અતરાપ પડવા
માંડગો અને જીવનની સ્વચ્છ પદ્ધતિમાં ગરતક ઉત્તમ
થન, જે હાથ વડે કામ કરે છે અર્થાત્ પુરુષાર્થને
જ પ્રાધાન્ય આપે છે તે કદી કાઈની પાસે બીજા
નથી માંગતો તે હમેશા ચીરંમયી કહે ॥ કે, જીવ
નમાં જે લાભ હું મેળવું છું તે સર્વોત્તમ અને પ્રાપ્ત
દેવા છે, નહીં કે શિક્ષા અગ્રજ દીનભાઈ

સર્વે લાભા સાધિમાના ઇતિ સત્વતી શુતિ
(શાંતિપર્વ ૧૮૦/૧૦)

પ્રશાન્તિએ પોતાના જીવનના અનુભવોનો
નિષેધ પતાવતા ત્યાં સુધી કહ્યું કે જે વરુ
માટે મ મહેનત ન કરી હોમ, પુરુષાર્થ ન કરી
હોય તેવી કાંઈ વસ્તુ મારે ન જોઈએ

‘અઠ તુ નાલિયુઠલામિ ચત્તેન ન મયા પુરા
(મત્સ્યપુરાણ, ૪૨/૧૧)

જુદિપૂર્વકરું કર્મ જ માનવ-જીવનની નિતિશા
અર્થાત્ આગળ વધવાનો રાહ છે પ્રગા થા જુદિને
પરમ લાભ કહેવામાં આવી છે,

‘પ્રથા પ્રતિષ્ઠા જાતા પ્રસાદ ભ પરામત
(શાંતિપર્વ ૧૮૦/૨)

એક તરફ જુદિ અને બીજી તરફ કર્મ-આ
વેતનો સમન્વય સફળતા માટે પરમ આગરક છે
એટલા જ માટે મહાભારતે એક કથા ॥ કે,
જ્યારે ધનથી સંવિત કષ્ટ વૈશંપયે એક નિપુણને
અનાદર કર્યો ત્યારે તે નિપુણ એવે નિર્ધન હોવાને

કારણે મરવાને માટે તૈયાર થઈ નહોતો ત્યારે ઇન્દ્રએ
વેધ પદ્ધતિને એની સમક્ષ આવી એને પાણિવાદનો
ઉપદેશ આપ્યો કે-

‘ન પાણિલાભાદધિકાલાભ કરમન વિધતે’

અર્થાત્ દામ કરતાં વિરોધ મહાન લાભ
દેઈ જ નથી લાધની શક્તિ કરતાં મહાન લાભ
બીજો કાંઈ નથી

જ્યારે એ પ્રશ્ન આપણા કોની પાસે છે
ત્યારે શા માટે આપણે દીન બનીએ ? એ જ એક
લાભનો જિયત-ઉપયોગ કરીને આપણા સ્વામિ
માનનું આપણે રક્ષણ કરી ટકાએ હોએ જ્યારે
આપણા હાથનો આપણે જિયત ઉપયોગ કરીશું
ત્યારે વેદનો તે સત્વતી શુતિ- જે લાભ છે તે
અસ્તિત્વનું માન રાખીને જ મળવો જોઈએ-
આપણા જીવનમાં પૂર્ણત જીતરી

માર્ગમાંની યુક્તિનોતો દાખવા માટે આપણી
હસ્તચક્રિતના ઉપયોગની ખાસ આવશ્યકતા છે
જેઓ પાણિયત છે તેઓ મારને નિષ્કટક બના
વતાં પોતાના જીવનમાં સ્વચ્છ કરે છે પાણિ
લાવવી આ પ્રથમ છે અને કર્મની પ્રથમ જ
માનવ-જીવનના સામા ચીરંમયી એવળે છે જુદિ
પૂર્વકરું કરેલું કર્મ જ જાણુ ॥ જુદિ અને કર્મ
જીવનથી રચના બે પૈકી છે આ બંનેની સહાય
તાથી જ આપણે જીવનમાં આપણે આગળ વધારી
શકીશું

આજે બીજી બની વાતો કરતાં સૌ પ્રથમ
આપણે આપણા કર્મોને જ સફાવવાની ખાસ
જરૂર છે આજે સૌની સમક્ષ કર્તવ્યોના નવા
અધારો ખૂલી રહ્યા છે એ તમામ કર્તવ્યોને
આપણે જરાબર જોળખાએ અને એને પૂર્ણ કરીએ
જે જ દરેકની સમક્ષ ચાલવાનો આગળ ધપવાનો
સાચો રાહ છે પોતાપોતાને રાને જોએ આપણે
સૌએ કર્તવ્યકર્મના વિવરમાં પ્રથમ કરવો જોઈએ તથા
એનો સ્પષ્ટ અને નિશ્ચિત ઉત્તર પ્રાપ્ત કરવો જોઈએ

ડોસો : નહુ, તું આવી બેટા ! આજ કેમ વાર લાગી ? કોઈ મજબુતું ?

નહુ : આજ મારમમા આવેલો મળ્યો તો !

ડોસો : કેણ ?

નહુ : જોયેલો માવજી. મને કહે મારે ઘેર હાલ્ય હું તારા સાડુ -

ડોસો : તું માવજીને ઘરે ગઈ તો ?

નહુ : હા, મને કહે તારા સાડુ લૂગડાં લેતો આવ્યો છું તે જોતી જા માપુ ! માવજી જેમ જીવતો સારે છે હો !

ડોસો : લાલુ જેવો નહિ તે લાલુ પાસે વેસો કેટલો ?

નહુ : વેસો ઘણો પણ પૂજા કરવાનો, વાપરવાનો નહિ.

ડોસો : તે માવજીએ તને શું હાંપી દીધું ? લૂગડાં અમર્યા જતાં, આપ્તો તો નહિ ?

નહુ : જેમ કોઈ આપી દિયે ? મને કહે તારો જાપ લગન કપૂસ રાખતો હોય તો પંચ વીસ રૂપિયા શું બે ઘાસવા આવું.

ડોસો : પછી તે શું કીધું ?

નહુ : મેં કીધું અમારે રૂપિયાને શું કરવા ? મારા આપાને જીવતા પાળવા તે શ્રવા જાગવા એવું પાકુ લખી દે.

ડોસો : પછી માવજીએ શું કીધું ?

નહુ : એણે હા પાડી.

ડોસો : દીકરી, એ બધા વાતુનાં નગારાં રૂપિયા કેવા ને વાત કેવી ? એનું પોતાનું પેટ નથી મરાનું તો આપણું -

નહુ : એમ સાવ જડું એણે એવો તો નથી રૂપિયાની ડાયગા મેં મારી આપેલાં જોઈ.

ડોસો : લાલુ હિંમત દસ આંટા ખાઈ ગયો. હમણાં આવ્યો તો. (ધીમેથી) તણસે ની પેરામણી આપવાની વાત કરતો તો.

કેમ મૂંઝી થઈ ગઈ ?

નહુ : અમથી જાણુ.

ડોસો : જાણુ શું કામ રાખ્યો ? (ધીમે ધીમે) બેટા ! મને ખબર છે લાલુ જોડે તારો જીવ મળવાનો નથી, પણ હું તો તારા સારા સાડુ કહું છું. (નરમ પડી) લાલુના ધરમા જઈશ તો તારા કરમ આંધી તમારા ઉપાડવાનું ટળી જશે ને મારા અધાપાને લાકડી મથશે, પછી તારી મરજી !

નહુ : તમે તમારા સવારથની વાત કરી.

ડોસો : ને તારા નહિ ?

નહુ : (ટોચ કરતી) તમે મારો સવારથ કહિ' જોયો 'તો' ? પહેલાં પરણાવી ત્યાં પણ તમારે તો રૂપિયાની જ વાત હતી પાંચસે મણાબ્યાં ને મને ફરે નાખી (સભારતી) લખિયામા જરાયે ઠેકાણું હતું ! આખે પૂરું કેમ નહિ, રાતરિ' જોખો કરે ને હાતરિ' જેવો મિલજ. રાત પડે ને જોને-મન દિ' જોજે. કમાય નહિ પણ ખિસ્સા ખરચી વિના ન થાયે ને જરાક કપોડો આપું તો લાકડી ઉપાડે. (ગળગળી થઈ) -

આપુ ! ઇતો જ મહિના મેં નિલા-ધું, ખીજી હોત તો.

ડોસો : (એ જગાડી) હવે જોને સમાઈમા ! ગઈ તિથિ જોરીયે નથી વાપતા !

નહુ : તમે લાજ વાવ કરો, હું લાલુના ધરનું મોડું નહિ જાઉં (એ જગાડી) એનું રીઝ જેવું ગયું, અધાનું મો, ખૂધિયું શરીર મને જરાય નથી ગમતા. જોને જોડે હું ને લખિયા વાહ આવે છે. જોજોજો જે વાત ને એ જ મોડું !

ડાસો : (રીઘથી) : તંઈ તારા શાડું કાઠં
લખેશરી ગોતવો પડશે.

નંદુ : લખેશરીનું મેં કાપું ? હું તો કહું
છું કે પેલા જેવી ઝીજ શાડુ કાપાની ધૂળધાળી
શું કામ કરવી ?

ડાસો : (માવીને) : પેલા જેવી ઝીજ !

નંદુ : પેલાને આપણે શું કરેલો છે ?
(ધીરથી) ને દીકરીનો પેસો તો ખીંદીની રંવાદી
જેવો છે. એવો પેસો કાઠને કાઢ્યો છે ?

ડાસો : તેં તો મોટા ઘરના જેવી વાત
કરવા માંડી.

નંદુ : એકથી વાત નહિ, મારે તો એમ
કરવું છે, તમે તમારા મનના ઘેઠા દોડાવ્યા કરો.

ડાસો : બેઠા, હું તો તારા હિતની વાત
કરું છું.

નંદુ : મારે એ નથી સાંજળવી.

ડાસો : તારી મરજી. (ટાટપથી) મેં સાઠ
ચોમાસા જેવો, ને આજે આખો જોઈ બેઠો છું.
તારી માને પાછી ઘણાં ફેટલા વરસ ઘણા, ખમર
છે ? પંદર વરસ. ને તને આજે બાવીસમું વાસે
છે. (નરમ પડી) મારા કરમમાં દીકરી નોંતો-મેં
તને દીકરાની જેમ રાખીને જાહેરી, પણ તને શ્રદ્ધ
ક્યાં છે ? (કરગરતો) નંદુ બેઠા, તું મારા ઉપકાર
સાચું નહિ, તારા બાપ સાચું નહિ, પણ મારા અંધાપા
સાચું તો જો ! એટલીયે દયા તારામાં નથી ?

નંદુ : હું કાંઈ નથી ભૂલી ગયો. મને બધું
સાંભરે છે. તમે મને દીકરાની જેમ ઉછેરી એની હું
ક્યાં ના પાડું છું ? મેંય તમને દીકરા જેટલું
કમાઈ દીધું છે. હું પરણીને મહિનામાં દુ.ખાણી,
તે પછી એક દિવસ ઘરે બેઠી છું ? પહેલાં કાપલા
માળવા બાતી, હવે તમારાં બિપાડું છું (નિસાસો
નાખી) મેં કાંઈ દુઃખ અમવામાં ખાડી નથી રાખી.

ડાસો : ઈ દુઃખ કોણે દીધું ?

નંદુ : મારા કરમે, હું ક્યાં તમારો વાંક
કાઢું છું.

ડાસો : જો હવે સમજ. દીકરી ! હું મેં
કરમની વાત કરું છું. વખિવાના ઘરમાં તારો રોટલો
નહિ ખાંડ્યો હોય તે ગિયારો ઘર મૂકીને ચાલ્યો
ગયો. ને લાલુના ઘરમાં તને સુખ નહિ મળવું
હોય તો નહિ મળે-સાચી વાત કરમની,

નંદુ : પણ જોઈ વિચારી પગલું ભરું હોય
તો ફેર પડે.

ડાસો : ના, બેઠા ના. કરમ તો જીતી
બાપિ અંધાપો લાવે છે. માલુસ લાખ ઉપાય કરે
પણ કરમમાં ને હોય તો-

નંદુ : (કટાક્ષથી) : તમારી જેમ મને ક્યાં
અંધાપો આવ્યો છે ?

ડાસો : (તપી જઈ) : હવે આવરી, તારાવ
વારો હાલ્યો આવે (શિકળી) મને ખબર નથી
પડતી કે તું આટલી બધી આવજમાં શું મોડી
પડી છે ?

નંદુ : ને તમે લાલુમાં શું દેખા વળ્યાં છો ?

ડાસો : મેં એને નાનપણથી રમાડ્યો છે.
એનો બાપ મોટો મુકદમ હતો. બહુ લસી માથુસ.

નંદુ : પણ દીકરામાં તો જરૂર લલમનસાઈ
નથી.

ડાસો : ઇ તો તને એમ લાગે, હાકરા દીવા
જેવો છે. સાંજ પડે બે રૂપિયા કમાઈ લાવે છે.

નંદુ : તમે એને વખાણી વખાણી દીધે
મથાલી દીધો. (હસતી) તેં એવડા કમાતલને કાંઈ
હાકરી કેમ નથી આપવું ?

ડાસો : ખાનદાન ઘર, જેવા તેવાની હાકરી
લખને શું કરે ? હું હળવર વાર કરગર્યો તેં એણે
એકવાર ડોકું ઉલાળ્યું.

નંદુ : (અમકા) : કેની મારી કરો છો ?

ડાસો : (ઉપરસખઈ) બીજા કેની વાત કરું ?
તું વિના મારે બીજી દીકરી છે ?

નંદુ : તમે કેમ માન્યું કે હું ના નહિ પાડું.

ડાસો : મારા વિના બીજું કોણ માને એમ

છે? તુ મારુ નહિ માન તો બીજા કેનું માનીશ ?
(નખળા સાથે) મારી હીકરી મારુ ન માને તો મારે
જીવિને શુ કરવું છે

નહુ તમે ખોટી જીવ કરો છો, લાલુ વેરે
દધને તમારે મને મારી નાખવી છે?

ડાસો (કરજી) તને દેર દેર મોત જ દેખાય
છે પહેલા પરજીવી તો પશુ તું કહેતી'તી કે જોના
ધરમાં હું મોતને દેખુ છું હવે લાલનું ધર પશુ
તને મોતનું ધર લાગશે હવે ત મારે શુ કરવું

નહુ તમન ધરીએ ધરીએ રૂંથ જ આવે છે
ડાસો મારા કરમમા રોવાનું જ લખ્યું છે,
એમને એમ જીવતર પૂરુ થઈ જશે

નહુ (નરમ પડી) તમારે શુ કહેવું છે ?
ડાસો મારુ કહેવું તારે ક્યા માનવું છે ?

નહુ હું લાલુ વેરે ધરણુ તો તમને સાડુ
લાગે ? (રડવા જેવી થઈ) બાપુ દાર પીનારો, જ્યાં
ત્યા રજનારો છ જનાવર જેવા મને ય ખાઈ જશે
હો ! ઘેર અને કુવારનો મેળ નહિ ખાય

ડાસો તુ જોના ધરમા ભઈશ પછી દાર
નહિ પીએ ને રડાશે ય નહિ આપણી નાત ભેગી
ધારી એટલે હું આટલું લખાવી લખણ-પછી શુ
વાધો છે બેટા ?

નહુ (કુસકાં ભરતાં) તમે મને પરાણે
ધનધાવો તો ભલે, એનું મહાજીખડી જેવું ઘર મને
જ્યાં ચે મરો નહિ (મળગળા થઈ) બાપુ, મને
આના કરનાં અશીશ આપો તો સાડુ

*

નહુ આજ દિવસાર છે તોય જોના મનમા
એમ નહિ કે વહેણો જઈ ! મારે રોજ કેમલી
ખતતરા કરવી ? આ તો જનાવર સાથે પનારા !
(ખૂસ પાડી) ગોમતી ! (અવાજ લખાવી) એ ગોમતી
બો ન !

(અદરથી અવાજ-એ આવું હું) ધરમા
હું કરતી તી !

ગોમતી સામલાને મુરડાવની તી મારુ કહ

કામ હતું ?

નહુ મારે જાણવું'તું કે મારા લાઇ કામેથી
આવી ગયા ?

ગોમતી છ તોક્યુ ના આવી ગયા છે આજ
તો દિવસાર છે ને ?

નહુ હા જોન હા, પશુ તારા ભાઈ સવા
ડુના ગયા છે તે આટણુ સુધી ધરે નથી આવ્યા

ગોમતી અરે માડી ! આજ તો પગાર હતો
ને ? (વિચાર કરતી) તે લાલુ ક્યા ગયો હશે ?

નહુ આજ પગાર હતો ? તને કેમ ખબર
પડી ?

ગોમતી મને ખબર ન પડે ? સામલાના
બાપા ને લાલુ એક શિલમા કામે જાય છે

નહુ છ તો મનેય ખબર છે

ગોમતી એ શિલમા આઠ આઠ દિ'એ
પગાર મળે છે (આવીને) તને આટલીયે ખબર ન
પડે ?

નહુ મને આ ધરમા આવે આજ દિ'
પાંચ થયા પાંચ દિ'માં'તું તે કેટલી ખબર રાખુ ?
તારા ભાઈ સવારે કામે જાય તે રખડતા રખડતા
રાતે જાર વાગે આવે, આડીને લૂસ લૂસ ખાધુ ને
લખા થઈને સૂતાં તે વહેવી પડે સવાર

ગોમતી રાતે જાર વાગે આવે છે ?

નહુ તને ખબર નથી પડતી ? પાડોશમા
પડી છે ને ?

ગોમતી હું તો મારા ધરની ધણિપાણી
તારા ધરમાં શુ થાય છે જોની મને કેવી ખબર ?
સામલાના બાપા બિચારા ભ્રમત માણસ હું કોઈની
સાથે બોલું તો મને ય ધમકાવે છ તો તારે દારે જીવ
મળી ગયો છે તે આટલી વાતચીતનો નાતો રાખતો
પડે છે આપણને તો બાઈ, આવી પાછી ન આવડે
(ધીમેથી) આજનો વખત કેવો ખરાબ છે ? મારા
સમ ન કે'તો ?

નહુ વખત તો બાઈ જન્મ જ ખરાબ છે,

ગોમતી કાંઈ કોધાની વાત નહિ (ધીમેથી)
સામસાના બાપાને પેણી રો કું જાર વરસની હતી
ન કોઈ ચારે બોલવું કે ન માલવું-સમયી કાજ
બેસ, તો આ બેઠાં ને ગઈ તો આ ઊઠવા (માનની
વાત કરતી હોય તેમ) આ લાલુભાઈ હમણાં ઠેકાણે
બેઠાં હોય તો ભરે, ઇ જાણજાણની અવળગ્ય રાખતો
પાર નહોતો

નંદુ કોની વાત કરે છે ?

ગોમતી સાનુની, ખીજ કોની ? ટૂંકી
વાતમાં સમજાવતો મારી જાઈ ! ઇ જાણી કોણના
પગમાં છે

નંદુ આટલી વાત કરી બેગી જોડવા કરી
નાખ ને ? હવે શું કામ હાનું રાખે છે ?

ગોમતી વાત કરવાની ખારી ના નથી,
પણ (ધીમેથી) આ તો પારકી ખબરો કહેવાય
(જરાવાર રહી) લાલુએ તો પહેલાં એક રખડેલ
રાખીતી આખો દિ-

નંદુ (વચ્ચે) રખડેલ ? ને શું નામ ?

ગોમતી રખડેલ, મારી બોલ રખડેલ !
નામ રખડી આખો દિ ક્રૂડા રાધે, હારે પોએ ને
ધર બંધ કરી ખીખી હરથા કર અમને તો મૂક
એવી યરમ આવે, પછુ ઉપાય શું ? પછી ધરમણીને
કોણ, ને ધરમણીએ લાલુને ધર ખાલી કરવા મેલિલ
આપી લાલુ સરમાજા ને ઈ પાપને તમડી મેલ્યુ.

નંદુ આ વાત બ વાને કેટલા દિ મર્ગ ?

ગોમતી અપાકરવારે મલકેના થયે (નવાઈ
પામતી) તને કાંઈ જ ખબર નથી ?

નંદુ તારે બોલ ના અને તારા વિના
આવી વાત ખીચુ કોણ કરે ?

ગોમતી આપણે ગામડીની ભાત કેવાઈ
મોર થાઈ તો રેનામ નકર (ધીમેથી) ક્ષણી રાટલો
ખાવા ન દીએ સમજા ? હવે હવે દીવા કર અજારુ
થવા આપ્યુ.

(પારખામાં કાંઈક પડવાનો અવાજ)

લલુ ' નંદુ-નંદુ

નંદુ તમે આંધી મથા ? અરરર, આ કોઈ
કથાવા ? કેની હારે કલિયો કરવા મથા ? તા ?

લાલુ મેનેજર હારે બોલાવાલી યજ પગાર
સારું.

નંદુ પગાર ન લીધા ?

લાલુ ના, એણે કોણ તારે નામે રખડી
વેગા ઉપાડી મળ

નંદુ (ચોખાને) રખડી ? રખડી કોણ મૂકે છે ?

લાલુ (લાનમાં આવતી) હા-ના-ન તો
અમરુ કેતો તો (વાત બુલવા મથતો) હે હવે વાણ
પીરલ

નંદુ વાણ કાનું છું. પણ અને કોતો
ખરા, તમને માથું કોણે ?

લાલુ (સલાન ખીજતો) તારે શું કામ છે
એનું ? અવળગી !

નંદુ મારે ન હોય તે કેને યોગ-બોલી
રખડી ને ? મલકેના ઉવાર-

લાલુ કેને ચાલ કાઢ છે ?

નંદુ તમારી રખડીને વસમુ લાગતું હોય
તો ન બોલુ,

લલુ હ રખડીને જોળાય છે !

નંદુ (ત્રે આ અવાજો) કેણ નથી જોગખતું ?
તમારા મનને કે આ રખડીને શું ખબર પડશે ?
પણ હું કાચી નથી હો ! એ રખડીને તમારા નેવા
કે કવા કલ બે દી નાખ્યાં છે પાડેયમા કેવી ઉલટી
વાવ થાય છે

લાલુ બોલી ગોમતીએ કોણ હશે, નવરી
મલકેના !

નંદુ મરે કામનું શું કામ સામજવું પડે ?
હ તો મારા મનની વાત કડુ છું

લાલુ તારા મનની વાત મારે નથી સાંભળવી

નંદુ તઈ કેના મનની વાત સાંભળવી છે ?
રખડીના ? કાંઈક અસલ રાખે અસલ !

લાલુ : આજ લીધું ' ઇ લીધું'—હવે રખડીનું નામ લઈશ મા, નકર—

નંદુ : (વચ્ચે) નકર શું કરશે ?

લાલુ : જીલ જે'થી લઈશ. ચાવળી નહિ તો !

નંદુ : મારવાની ખીક દેખાડો છો ? હું દેર નથી સમજ્યા ?

લાલુ : તારે કહેલું છે શું ' ઈ વાત કર.

નંદુ : મારે ઘણું જ કહેલું છે (કડવાચથી) હું તમારા ઘરમાં શું કામ ભેળી છું ખજર છે ?

લાલુ : રોટલાના કટકા સારુ.

નંદુ : ના, મારા આપની આજર સારુ. આપ-દીકરીના પેટ જોટલું તો હું ચે મહિને કમાતી'તી.

લાલુ : ત'ઈ તારો આપ મને ત્રણ વાર પગે પડવા શું કામ આપ્યો ?

નંદુ : જીવાન દીકરી ધરમાં સમવાતી નો'તી એટલે આધીને કૂવામાં જઈને નાખી

લાલુ : કૂવામાં જઈને ?

નંદુ : કૂવો નથી તો છે શું ? પાંચ દિ'માં મેં તમારા લખણ જોઈ લીધા.

લાલુ : તને આજ ખજર પડી મારા લખણની ?

નંદુ : હું તો તમને જનમના જાણુ છું મારો આપ આસાવેલો ચઈને—

લાલુ : હું કાઈ કરજરવા નો'તો આપ્યો. તારા આપને ત્રણસે' રૂપિયાની ને મારે આંગણું વાળ-નારીની જરર હતી વેચાઈ ગયેલા જીને વળી મમતા શું ? રોનલ નહિ તો !

નંદુ : હવે મારા દેવી હોય તેટલી માળો દીજો; ને મારવી હોય તેટલી મારો. (ફૂંસકાં ભરતી) હું તો વેચાયેલો જીર છું.

લાલુ : આમ રોવા માંડીશ એટલે હું તારા પગ ચાટતા નહિ બેસું કાંઈ ! રોનનું પૂનગુ, જન્મ-રથી આ ધરમાં આવી છું તારથી અને જન્મીને બેસવા નથી હોધો.

નંદુ : રખડીને ધરે જન્મની ના કહી એટલે

હું ખરાખ પગલાંની ગણાઈ મઈ ? હું તમારી માળો-તમાર્યા ખાધા કરું, ચેનચાળાને આપિ કાડી જ્યેવાં કરું તો તમને જમે ખરું ? ધણી તો ધણી આપ-ડિયુ ને છે પણ તમારા જેવા ગાઇને નહિ હોય !

લાલુ : પણ તારે તો છે !

નંદુ : ઇ હું ચઢન કરું ત્યાં લગી, પછી—

લાલુ : (અસ્વામા). તે હમણાં શું કીધું ?

નંદુ : (જીએ સાદે) સંભળવું છે ? મેં કીધું' મને નહિ પાલવે તો ચે હું સજાતું કરી લઈશ.

લાલુ : જી રરતો બુધી ગઈ હઈશ. જીબી ચા. હું જતાવવા આવું.

નંદુ : હું જાણતી'તી આનાથી સારો જવાન તમારી પાસે નથી.

લાલુ : સારો જવાન ! (ઉકળી) એનાં કરતાં ચે સારો જવાન બીજો છે.

(સેડી મારવાનો અવજન)

નંદુ : જરાય જોજા ગતરશે મા જોટલી કાઝ હોય એટલી ઉતારી લેવો, આવો લાગ ફરી નહિ મળે.

લાલુ : તારા બીજા અધીને રરતે પડ, કેનું મોડું જોવા જબી છે ?

નંદુ : મારે એક સાવરણીની સળા ચે તમારા ધરમાંથી નથી લેવી જીવતી જઈ છું એટલી જો જો અદેખાઈ આવતી હોય તો મારી નાખો.

લાલુ : (જમ પાડી) : હાલતી થા કહું છું !

*

(માણસ પડવાનો અવાજ)

ડોસો : ડાણુ પડ્યું ? નંદુ—ખેટા !

નંદુ : (કબુલતી) જો તો હું જરાય પડી ગઈ જાણુ, પણ જુદું વાગું નથી.

ડોસો : કાલ તમારીએ જાણ્યો મા. કામ આજો જાન કરવાનું છે. (નિસાસો નાખી) ચરીર સાચાજે મા ! નકર માડું ગાઈ નથી.

નંદુ : કાલ શું ચાને ઇ કોને મૂડે છે ?

અંગવાને ધાણું હશે ઇ ચાશે

ડાસો ઈ તો હીક, પચુ કોઈ કાઈ વાત
કરતું ?

નંદુ કેની વાત ?

ડાસો ખીબ કેની વાત ? તારી ને લાલુની.

નંદુ નાતીલાને ખીબે શુ થયો છે ? અણુ
ખોદ સિવાય

ડાસો : શુ કે'તા'તા ?

નંદુ કે લાલુનું ઘર બાગી નંદુ હાલી ગઈ
(કોર સાથે) લાલુનો કોઈ વાક નથી કહતું.

ડાસો ખીબ કોઈ કે'તા'તા ?

નંદુ મો ખાળોને એ અણુખોદિવાનું

ડાસો પચુ મને વાત કરવામાં તને શ
વધી છે ?

નંદુ નાતીલા કહે છે કે ત્રણસે રૂપિયા
લેના'તા એટલે ડાસાએ દીકરીને આઠવાડિયું સાસરે
મોકલી ઉવે લાલુ જેવું ખીબ રમકડું પકડશે
(કચવાઈ) ઇ અર્ધા તમારો વાક કાઢે છે બાપુ !

ડાસો બધા મારો વાક કાઢે છે ? નંદુ,
નાતીલા ખોદ બોલે નહિ બધો મારો જ વાક છે
મારો વાક ન હોય તો મારી રાક દીકરીને ઈ
જનાવરને પનારે નાણુ ?

નંદુ બાપુ, મનને શુ કામ કાચવો છે ?

ડાસો હુ મરુ તો મારા છૂટકો થાય તે
વિના મને નિરાત નહિ વળે (કપીને) બેટા, મને
કાલ ખરાબ રવખું આપ્યું'તું હુ ઓસરીમાં બેવી
બેવી માથુ ઓળતી'તી, ત્યાં દોડતો દોડતો લાલુ
આવ્યો જરાજર લાલુનું જ મોઢું એના લૂખમાં ફટી
ગયા'તા તે અગે ઉઝરડા પડવા ઉત્તા આજિ કોડી
જેવી સફેદ અને બિહામગી હતી ઇ આવ્યો કે
છોકરાઓનું ટોણું 'નાગરો જૂન'ની જરાડો નાખતું
તેની વસે આપ્યું હુ ખીબની મારી જીભી ધઈ
ઘરમાં આવતી રહી, પચુ લાતુ જાણમાં ને બાર
જામાં પૂતળાની જેમ જડાઈ ગયો અદર ન આવ્યો

નંદુ (ખોતી હોય તેમ) ઘણુ ખરાબ

સ્વપ્ન !

(બારણુ બિધવાનો અવાજ)

નંદુ (ચીસ નાખી) બાપુ ! બાપુ !

ડાસો શુ થયું બેગ ? સપનાના ભૂતથી
હુ બી તો નથી ગઈ ?

નંદુ ભૂત જેવું કોક જીનું છે આપણા
બારણુમાં એ બાપ રે !

ડાસો (બૂમ પાડી) કાણ છે ઇ ? મારુ
સ્વપ્ન જીવતું થયું કે શુ ?

લલુ (મરેલા અવાજે) તમે ખીશો મા !
ઇ તો ફુ લાલુ છુ

ડાસો લલુ ? અટાલે કેમ આવ્યો ?

નંદુ મૂઝા કેમ થઈ ગયા ? જીભ નથી ?

લાલુ મારે જીભ હતી, ઉવે ઇ દૂડી થઈ
થઈ છે મારુ મળુ કોકે દૂડી નાખ્યું છે નંદુ,
નંદુ, હું લલુ પડી ગયો છુ

નંદુ મેલા લૂખમાં, વધેરી દાઢી, લટુરિયા
વાળ, આ બધુ છે શુ ? તમને થયું છે શુ ?

લાલુ હુ લાલુનું બોખુ છુ મારામથા
જીવ લાલ્યો ગયો છે જમદયા ! હુ તારી માન
તાએ આવ્યો છુ

ડાસો માનતાએ આવ્યો છે ? નંદુની
માનતાએ ?

લાલુ મને માફ કરો, હું તમારો ગુનેગાર
છુ હું અત્યાર સુધી પડખા પાછળ ભમતો હતો-
ખોટા વિચારના એ પડખાપા અસોય થયા છે-મને
સાચી સમજણ આવી છે કાકા !

ડાસો : વાલુ, આવી ઓરો આવ્ય, તને
એક વાત કહું તને ઘરનું માણસ કાચવતા આવડે છે ?

લાલુ : હે ?

ડાસો એમ કાચુ કાકમ મા રોજ પીસાને
હુખાડો કરવો, ઘરમાં આવી નાચવું. બારડીને મારવી,
તોફાન કરવો, આ બધુ કોને પાલવે ખજર છે ?
રખડી જેવીને, નંદુને નહિ બે નંદુ રખડી જેવી

થઈને રહે તો તારુ ઘર હાથે. (તીખાચથી) નંદુ
એવે રસ્તે જ્યાં ઈ તને ગમે ?

લાલુ : કાકા, તમે આ શું બોલો છો ? તમારે
મને જીવતાં મારી નાખવા છે ?

ડાસો : મરવાનું તો આજરૂં ઘરને હોય.

લાલુ : મારે આખર નથી ?

ડાસો : તારે આજરૂં છે ?

લાલુ : કાકા, એવું પૂછો આ મને અધારા
આવે છે.

ડાસો : તને ચરીરે વીક નથી. તું તારે ઘરે
જા. બહુ મોડું થઈ ગયું છે -

લાલુ : હું મારે ઘરે જાઉં ? મારે ઘરે ક્યાં
છે ? આજરૂં ન હોય તેને ઘર કેવું ?

નંદુ : યું બાપુનું ઘર મૂકી દીધું ?

લાલુ : ઈંધર કેવાય ? તું ગઈ તે દિવસ
ચૂસી, તપેથી, યાજી એમને કામ પડ્યા છે માટ-
લાનું પાણી ચે સૂકાઈ ગયું હશે, તે સજવારી કોણ
કહે ? નંદુ, તું ગયા પછી મેં દીવાનું તેજ નથી
દેખ્યું. અધારામાને અધારામા મુછને મેં પદર દિ
કે હશે છે. તારા વિના મારો ટાઢો ચૂસી કોણ

સળગાવે ? પાણી કોણ ભરે ? દીવો કોણ પેટાવે ?
(અજગળો થઈ) તું નહિ આવ ત્યાં હજી નંદુ, મારા
કુળામાથી અધારુ આધુ નહિ થાય.

નંદુ : હું આવું ? વગર વકે મને પાડુએ
પાડુએ મારી, લૂચડાનાં ચીચરાં વિના અરધી રાતે
તગડી, નોંટી જતી તો પક્કો દીધો. શું હું આ
બધુ ભૂલી જાઉં ?

ડાસો : (મમતાથી) - હા, બેટા, બધું જ
જૂની જા. લાતુના દિલનો દીવો તે પેટાળ્યો છે.
હવે એના ઘરનો દીવો પેટાવવા પણ તું જ જા.

નંદુ : લે ચાહ લાતુ ! ને થયું તે થયું.
જૂલ્યા ત્યાંથી ફરી ગણીએ.

લ. પુ. : કાકા, અમને આશીર્વાદ આપો કે
સુખી થઈએ. લગવાનની સાથે કુ. છું કે આજથી
નંદુને કુ સત્યાપીય નહિ.

નંદુ : બાપુ, તઈ અમે હવે જઈએ અમારે
ઘર.

ડાસો : દીકરી, આજ તો બધાં અહીં જ
બેળાં જમીએ તું લાપસીનું કાપણુ મેલી દે. આજ
તને હેમખેમ સાહેરે વળાતુ છું એટલે મો મીડું
ક્યાં વિના કેમ ચાલે ?

રવાથ્રયનો અનુરાગ

અબ્રાહમ સિંહન પ્રાતિક ધારાસળામાં ચૂટાઈને આવ્યા કે તુરત જ તેમને અભિન દત્ત આપવા
માટે માનવ મહેરામણ ગ્રામટયો તેમા શ્રીમતો વણ હતા. શ્રીમતો આવ્યા ત્યારે અબ્રાહમ સિંહન
પોતાના અંગણમાં ગાય દોકડા હતી.

યોદી વાર તો બધામે વિચારમણમાં પડી ગયા કે આવડા મોટા માણસ શું ગાય દોવે ? ક્યાંક
આપણે જામ ના હોય ?

કોઈ બોને કે ચાલે તેજાને મૂળા ગમેવા જોઈ અબ્રાહમ તેમને બેસરા માટે કશું તેઓ
બોલ. તપ દોવાઈ ગઈ

“અરે ! આપ, આપ આવડા મોટા દેશના અગ્રિયાન અને ગાય દોવો તે શું સારું કહેવાય ?
આ કામ તો મોવાગોનું ગણાય” એક બાઈએ અબ્રાહમને કહ્યું

“માઈ જયતનુ કોઈ કામ મોટું કે કોઈ કામ નાનું નથી આપણે મદેનત ન કરી ચકડા
ને તે ખીજને સોપ્યું એટલે તેને આપણે નાનું માની લીધું જાણી આ જમતમાં રવાથ્રય જ માનતીને
આમજ સવે છે મારી પ્રતિમા જાન મદેનતનો મોટો ફાળો છે”

સંજળનારા ચોના દિલમાં રવાથ્રયના વિચારો ઘૂટાઈ રવા

—ચિત્રભાનુ ગામરી

હું અને બાઈ બેઠનાવજી અમદાવાદ ઇજુ
આજ્ઞા જ હતા સ્વામી આનંદ સંચાલિત “નવ-
જીવન કલ્પ”માં રહેતા હતા, જે ઓરડામાં અમે
રહેતા હતા તેમાં એક દિવસે એક હાટ-પટ, રંજે
ગોરા જુવાન આ પો, જાડી ખાદીનું ધોતિયું, તેનું
જ પરેશુ દેખી અને બગલમાં મોટી ચેલો કકન
એક જ દિવસ તે ત્યાં રહ્યો એ દિવસેમાં રવ
સેવકાની ભરતી થઈ રહી હતી અમે વિચાર્યું કોઈ
સ્વયંસેવક ગામડાથી આવ્યો છે. એની વાતથી,
વ્યવહારથી કોઈ ખાસ વિશેષતાનો કંઈ આભાન ન
દેખાયો ચહેરા અલબત્ત, શાંત અને તેજસ્વી હતો
એક તો તે અપરિચિત વ્યક્તિ, મીઠું અમને તો
અમારા કામથી કામ હતું અમે તેની તરફ ખાસ
ધ્યાન ન આપ્યું, તેની સાથે સાધારણ સ્વયંસેવકના
જેવો જ વ્યવહાર શરૂ થયો તેણે પણ અમારા આ
વ્યવહારથી જરાય પોતાની નારાજ ન બતાવી, જરાય
સંકેતમાં પણ ઉદાસીનતા ન દેખાડી

એક બે દિવસ પછી સ્વામી આનંદે અમને
કહ્યું: “શાલો આશ્રમમાં જઈએ, ત્યાં નાવજી આવ્યા
છે.” અમે પૂછ્યું, “કે નાવજી કોણ છે?” તેમણે કહ્યું,
“કિશોરલાલભાઈના ગુરુ છે” અમારી ગદા વધી.
સાબરમતી આશ્રમમાં કિશોરલાલભાઈના ઘરે અમે
ગયા ત્યાં એક પરમ શાંત અને તેજસ્વી વ્યક્તિ કે
જેને ખૂબ આદર અને માન અપાઈ રહ્યું હતું, ને
ઈ જોતા જ અમે કહાઈ ગયા. અરે, આ તો
એ જ વ્યક્તિ જેને અમે એક સાધારણ સ્વયંસેવક
માની બેઠા હતા, આમારા ચરિત્રનું લોહી બિંદી ગયું.
અમે લમિનત થઈને તેઓની કાયા માગી. તેઓએ
કહ્યું “તમે લોકોએ મને સાધારણ માણસ માન્યો તે

બરાબર જ હતું, કિશોરલાલભાઈ મને શુ માને છે
તો શું હું બધાનો ગુરુ થઈ ગયો? અને ગુરુ થવું
પણ કોઈ મોટી વાત નથી મને આધ્યાત્મિક વિષયોનો
લોકો અનુભવ જેનેનાથી કિશોરલાલભાઈને લાભ
થયો, એમની ચૂંવણ બિંદી ગઈ. તો એમાં કઈ
મોટી વાત છે? એમાં મેં ક્યું? શું? જે સાધારણ
મનુષ્યનું કર્તવ્ય એક બીજને સહાયતા દેવી છે, એ જ
તો મેં કર્યું. એમાં હું મારી કઈ વિશેષતાની બાઈ
સમજું તમારે જરાય ચરમાવની જરૂર નથી” આ
જાતના તેઓના ઉદ્દગારોએ તો અમારા હૃદય વધારે
જીતી લીધા. બાપુના આશ્રમમાં આ તો બાપુ-જેવા
જ વિનયશીલ અને માનવતાના બીજ પ્રતિકરૂપ જેવા
મળ્યા. જ્યારે ક્યારેય આ પછી અમે પૂજ્ય નાવજીને
મળ્યા છીએ અને આદરપૂર્વક નમીને પ્રણામ કર્યા છી
તો તેઓએ એ પર ઉદાસીનતા જ બતાવી છે.
જ્યારે અમે પાછા ફરીએ તો પોતે બીંદી દરવાજા
સુધી આવતા અમારી મના છતાં તેઓ આ નિયમ
અથવા સ્વભાવનું પાલન ઇજુ આજે પણ બરાબર
પાલે છે સાચી વિશેષતા તે જેને બીજ અનુભવ
કરે, પણ આપણે તેનાથી અજાણ રહીએ. મહામદ
પરમખરના જીવન ચરિત્રમાં મેં વારંવાર જે બધારે
તેઓ જમાતમાં બેસતા ત્યારે નવા આવનાર માણસને
હજારે મહામદ કયા છે તે એ બખવા એકદમ મુરકેલ
બનું. આવો સાધારણ પરેશવેશ અને રહેણી-કરણી
તેઓની હતી તેઓ પોતાના ધુટણ સંકોડીને બેસતા
કે તેથી પાસેની વ્યક્તિ સંકોચથી સંકોચાઈને ન બેસે
એને બેસવાની પૂરી જગ્યા મળે આવી નમ્રતા,
શાંતિનતા અને સત્કારની એક અદ્ભુત ઘટના બાપુની
પણ આ સમયે યાદ આવી જાય છે.

ભારતીય સંસ્કૃતિમાં દેકડેકાણે મૃત્યુ સમયે જે વિચારો છે, તે કેમલા મધુર છે કેટલા લખ્ય છે! ભારતીય સંસ્કૃતિમાં મૃત્યુની લીધણી નથી મૃત્યુ તો માનો જીવન-દક્ષિણા લાગેનું એક મધુર ફળ છે. આ માનો ઈશ્વરનું જ એક સ્વરૂપ છે. જીવન અને મૃત્યુ બંને મળી જાય છે જીવન અને મૃત્યુ વચ્ચે એક રૂપ જ છે રાત્રીમાંથી અરુણોદય થાય છે અને અસ્તોદયમાં જ અને રાત્રીનું નિર્માણ થાય છે.

ગીતામાં કહ્યું છે કે મૃત્યુ એટલે વજ્રો ઉતારીને ફેંકી દેવું કામ કરતાં કરતાં આ વજ્રો જીવન લઈ ગયા, ફાટી ગયા એટલે નિમુવનની માતા આપણને નવાં વજ્રો લેવા માટે પુકારે છે તે આપણને ઉઠાવી લે છે અને આપણને નવાં વજ્રો પહેરાવીને પછી આ સજારના પ્રાણજ્વાલા રમવાને માટે છોડી દે છે અને પોતે દ્રશ્ય તમાશો જીએ છે. ક્યારેક ક્યારેક જીવ જન્મ લીધા પહેલાં જ મૃત્યુ પામે છે, કોઈ બાલ્યાવસ્થામાં મરે છે તો કોઈ યુવાવસ્થામાં મૃત્યુ પામે છે આ વજ્રો પહેરાવીને મોકલી દે છે, પણ તેને વજ્રો ન ગયા તો જલદી જ તેમને પાછા મોકલી લે છે અને નવા કપડાં પહેરાવી દે છે આના ગોખ અમૂલ્ય છે.

આપણી મા કોઈ બીજાની નથી. એનો બહાર તો અનંત વજ્રોથી સજાર છે માનો બહાર બંધો છે આથી એના આપેલા વજ્રો આપણે એક મ ફાટી નાખીએ એ જરાગર નથી જ્યાં સુધી રાગ દોષ ત્યાં સુધી ખૂબ સાવધાનીથી આપણે એ કપડાનો સંરક્ષણ કરવો જોઈએ આપણે તેને સ્વચ્છ અને પવિત્ર રાખવા જોઈએ અને સેવા કરતાં કરતાં જ એને ફાટી દેવા જોઈએ.

દેક માનો મટકુ છે જ્યારે કોઈ મૃત્યુ પામે છે ત્યારે આપણે એની આજ્ઞા મટકુ લઈને જઈએ

હીએ એ તો મટકુ હતું, ફરી ગયું એમાં રક્ષાની કામ વાત છે? એ મટકુ તો સેવા કરવાને માટે મળ્યું હતું. મહાન ધ્યેયવૃક્ષમાં પાણી પાવાને માટે આ મટકુ મળ્યું હતું કોઈનું મટકું નાનું હોય છે, કોઈનું મટકું મોટું હોય છે તે મહાન કુમાર અનેક પ્રકારના મટકાંમાં પનાવે છે અને સજારના મગીયા તૈયાર કરવા માટે છે તે ફૂટેલા તૂટેલા મટકાને ફરી સાડુ કરે છે અને તે મટકું પુનઃ પાણી પીવડાવવા લાગે છે આ પ્રકારનો કમ ચાલી રહ્યો છે.

વિકાસ શુંનોએ એક જગ્યાએ લખ્યું છે 'મૃત્યુ ન શું છે? એ તો માટીનો ગોળો છે, પરંતુ એમાં એક દૈવી કલા રહેલી છે એ દૈવી-કલાને કારણે જ એ માટીના ગોળાનું મહત્ત્વ છે.'

સ્વપ્નમાં જન્મવાન એક માટીનો ગોળો બદલીને ખીને તૈયાર કરે છે, તે તેને દૈવી-કલાથી વિનયિત કરીને આ સજારમાં ફરીથી મોકલે છે જેમ એક પતંગ ફાટી જવાથી નાનાં બાળકો કાગળ લઈને ખીજી પતંગ મનાવી લે છે તેમ આ વાત છે જન્મવાન જીવંત પતંગને કોઈ અદૃશ્ય જન પદ મેજારીને એક ધાર્યો ઉડાડી રહ્યો છે તે એને ઉપર-નચે ખેંચી રહ્યો છે એ પતંગ કપાઈ જાય તો તને ટીક ફરી લે છે નવો કાગળ અને નવો રંગ ફરીથી એને ઉડાડે છે અનેક રંગ, અનેક આકાર, અનેક ધર્મ અને અનેક વૃત્તિની આ ફોટા પતંગો ઉમેરાં જોડી રહી છે, ફાટી રહી છે અને નવી નવી આવી રહી છે આ એક પ્રચંડ ક્રોડ, એક વિરાટ ખેલ.

મૃત્યુ એ માનો મહાપાવા છે, મહાપ્રસ્થાન છે મૃત્યુ એ માનો મહાનિદ્રા છે આપણે ઉમેદના પરિશ્રમ પછી નુર્થ જઈએ છીએ નીદ તો એક પ્રમાણે લગુ મરણ છે. આખા જીવનના શ્રમની પછી, અનેક વર્ષોના કામગાદ પછી આપણે આ

પ્રકારની નીંદ સપડે છીએ. શેરની ઊંંચ આંક
હાથની દોષ છે; પણ ફક્ત એટલો જ કે, આ
જીવ સાચી દોષ છે.

મૃત્યુનો અર્થ છે માની ગોદમાં જઈને મૃત
જવ, નાનું બાળક દિવસભર રમે છે, રડે છે, પડે
છે. રાત થતાં જ મા તેને ધીરેથી ઉઠાવી લે છે
એના રમકડાં ત્યાં જ પડ્યા રહે છે મા એને
ગોદમાં સળેને મુલાકી દે છે માની દૃઢ મેજની
બાળક તાજગી પ્રાપ્ત કરે છે અને સવારે બવળા
ઉત્સાહથી રમવા લાગે છે. એજ ઢાલ જીવનના છે
સ સારમાં થાકેલા જીવને મા ઉઠાવી લે છે બજારની
હજીવન દોર્ષા છતાં પણ તે એને ઉઠાવી લે છે.
પોતાના મિત્રની તરફ, પોતાના સાંસારિક રમકડાં
તરફ બાળક આચાસગી દૃષ્ટિએ જોવા લાગે છે,
પણ મા તો જાનકના કિતને જોઈને છે રડતાં
બાળકને તે લપ્સે લે છે, પોતાની ગોદમાં મુલાકી દે
છે અને જીવન-રસ પાઈને પછી મોહકી દે છે

મૃત્યુ એટલે માનો પોતાને પિયર જવ
સાસરિયે મળેલી ઠોકરી બે દિવસ માટે પોતાને ઘેર
જાય છે અને ત્યાંથી પ્રેમ, ઉત્સાહ, આનંદ અને
સ્વતંત્રતા પ્રાપ્ત કરીને પાછી આવે છે, એ જ
પ્રમાણે એ જગતમાતા પાસે જઈને આવવું એ જ
મૃત્યુ છે બાલ્યાવસ્થામાં જન્મ લાગ્યાં જવું નાનું
માળક રસ્તામાંથી ઘેર પહોંચ્યા આવે છે-પાછી
પીવાનું બઢાનું, મૂખનું બઢાનું, નિમાગીનું બઢાનું
છત્તાદિ બઢાના કઢીને ઘેર આવી જાય છે. એને
માના મુખ-પ્રતે જોવાની બાકુશતા રહે છે, એને
માના પ્રેમની બૂખ છે મા એને પ્રેમથી જુએ છે,
એના માથા પર હાથ ફેરવે છે. એને મીઠાઈ આપે
છે અને વડાલથી કહે છે- 'ભૂખો બેટા' માળક
હથળું-ટૂંટું ફરી પ્રસન્નતાપૂર્વક ચાળાએ જાય છે
અને અજવાસ કરવા મડી પડે છે, એ જ રીતે
સ સારની ચાળાએથી મળારેલા તેમજ ચિડાયેલા
જીવ આપણે માના મુખ-પ્રતે જોવાની આસા બાધી
રાખીએ છીએ. આપણે માની પાસે જઈએ છીએ
અને બરપૂર પ્રેમરસ પીને પછી વિદા લખવા
લાગીએ છીએ

મૃત્યુ માનો વિધામ છે. મૃત્યુ એટલે માનો
અનંતમાં રવાન કરવું થકિલા, ગભરાયેલા મનથી
મામની બહાર તળાવે જઈને તરી આવે છે, તમ્મમાં
ફૂગી લગારી આવે છે નદીના પાણીમાં નાચી-
ફૂટી આવે છે. એમને થાક-માથો જાય છે, જીવ-
નમાં ફૂગવાથી જીવન પ્રાપ્ત થાય છે. મૃત્યુનો શ્રે
અર્થ છે મૃત્યુ એટલે ફૂગી લગારી. સંસારમાં
થાકેલા જીવે અનંત જીવનના સમુદ્રમાં ગોથા લગારી
આવે છે. આ ગોથા લગારવા માં જાય એ જ
મૃત્યુ છે. આ એક પ્રકારની મુકી છે. મૃત્યુનો અર્થ
છે અનંત જીવનમાં નરવાને માટે મજાલી મુકી
જે જીવનમાં નહાઈ-પીછેને, તાજગી પ્રાપ્ત કરીને
આપણે સ સારમાં કર્મ કરવાને માટે આવીએ છીએ

મહાદેવજીના બેચા સિમરવાળા નદિ-પ્રાં
જવાને માટે મીઠીએ જનાવેલી દોષ છે એ જ
પ્રમાણે પૂર્વતાના સિમર પર જવાને માટે જન્મ-
મરણના પગે રાખીને જીવ જાય છે માજુ એ
માનો એક કદમ જ છે મરણ માનો પ્રતિ જ છે.
મરણનો અર્થ છે આશ્રય જવું. ભગવાન તરફ
લપ્ત જનારી સીડીને આપણે પ્રભાપ કરીએ છીએ.
તે મીઠી આપણને પવિત્ર લાને છે પવે-સાધન
પ્રતિત થાય છે એ જ પ્રમાણે મૃત્યુ પણ પવિત્ર
અને મજબ છે તે પોતાના પવેવની તરફ લપ્ત
જનાર છે

મરણ એ માનો એક પ્રકારનું વિશ્વમત્સ્ય છે.
સ સારમાં સ્મરણ નેટલું જ વિસ્મરણનું પણ મહત્ત્વ
છે જન્મ લીધા પછી ને ને વાતો આપણે કરી,
ને ને સંલગ્ન, ને ને જોયું ને ને આપણી
સમક્ષ આવ્યું તે તે જવાનું ને આપણને સ્મરણ
રહે તો કેટલો મહાન જોજ બની જશે! એ પ્રયત્ન
પરંતની નીચે આપણે કચકાઈ જઈશું. આ જીવન
અસલ બની જશે

જન્મ વેપારી હજાર વધારો કરે છે, પણ
અંતે તો એ સરળ શી વાતને જ લક્ષ્યમાં રાખે
છે કે, આટલો લાલ થયો ને આટલું તુક્યાન થયું!
એ જ ઢાલ જીવનના છે. મરણ એ માનો જીવનના
વ્યાપારમાં લાભ-હાનિ જોવાની એક ક્ષણ છે. સાદ-

સિત્તે વર્ષથી વપાર માલી રહ્યો છે. એનો હિસાબ-કિતાબ જોવાની કાંઈ જ મત્લુ છે. એ લાલકારિયાના અનુભવથી લાલ ઉઠાવીને આપણે પુનઃ દુકાન ચરે કરીએ છીએ, માની આગા હાથે વ્યાપાર ચરે કરીએ છીએ પ્રેમભરી સ્વતંત્રતા આપનાર મા ક્યારેય કોઈ પ્રતિજ્ઞ મૂકતી નથી.

મૃત્યુની ખૂબ આવશ્યકતા હોય છે. ક્યારેક દુનિયામાં આ વર્તમાન નામ અને રૂપ સ્થાપિત થઈ જાય અને આવશ્યક ટોપ છે. માનો કે કોઈ દુર્ઘટના કરી રહ્યું હતું. બાદમાં તે એના પર પધારાપ કરીને સ્વધર્મવહાર કરવા લાગે તો પણ દુનિયા એના પાછલા કાળા કામોને નથી જુલતી. લોકો કહે છે. 'તે ક્ષણથી વ્યક્તિ છે ને? એની બધી વાતોને અમને ખ્યાલ છે. એ તો એ ઉંદર માંથી નિર્ગમીત જાતને જોઈએ. એ તો બેકાર કેમ કરે છે. તે પુનઃ પોતાની પુરાણી વાતો પકડી લેશે. એને પધારાપ કેવો? લોકોના આ ઉંદર પોતાની જાણના જાણનાર એ વ્યક્તિના ધર્મને સ્પર્શે છે તે તો પોતાની પુરાણી વાતોને જુલવા માગે છે; પરંતુ દુનિયા એને જુલવા નથી દેતી આ અવસર પર પદ્મની પાછળ જઈને નવો રંગ અને નવું રૂપ પ્રાપ્ત કરીને પછી લોકો સમજી આવવું વધારે સારું રહે છે.

જો મૃત્યુ ન હોત તો સંસાર કુરૂપ દેખાત. મૃત્યુને કારણે જ સંસારના સુંદરતા છે. મૃત્યુના કારણે જ સંસારમાં પ્રેમ છે. જો આપણે અમર હોઈએ તો એકબીજાની વાત કે હાલ પણ ન પૂછી, આપણે બધા પરસ્પરની જેમ એકબીજાથી દૂર દૂર પડવા રહેતા. મૃત્યુના માર્ગમાં વિચાર કરે છે કે, કાલે તો જન્મ પડશે, પછી દુર્ઘટના શું કામ કરીએ? અને તે પોતાના વરહારોને મધુર બનાવે છે. અંગ્રેજીમાં એક કવિતા છે. તેમાં એક દુખી ભાઈ કહે છે કે: 'મારો ભાઈ ક્યા છે? મુઠું એકદો જ બેડું? એકદો જ નદીકિનારે ધુમ્? પતંગિયાની પાછળ ભાગ્ય? મારો ભાઈ ક્યા છે? એના જીવન-કાળમાં જો દુઃખ એને સાડતો હોત તો કેવું સારું

હતું? પણ હવે શું?'

મૃત્યુ ઉપકાર કરનાર છે. જે કામ જીવનથી નથી થતું, તે ક્યારેક મૃત્યુથી થઈ જાય છે. ચંબાજ મહારાજના જીવનકાળમાં મરાઠાઓમાં લાગણી પડી ગઈ, પરંતુ એમના મહાન મૃત્યુથી મરાઠાઓમાં એકતા સ્થાપિત થઈ ગઈ. મૃત્યુ જ માનો અમૃત સિદ્ધ થયું. ઇસુના જીવનમાં જે ન થયું, તે એના શરીર પર જવાથી થયું. મૃત્યુમાં અનંત જીવન હોય છે.

આપણે એવું સમજીએ છીએ કે, મૃત્યુ એ અધકાર છે. પણ નહીં, મૃત્યુ તો અમર પ્રાપ્ત છે. મૃત્યુનો અર્થ છે નિર્વાણ. અર્થાત્ અનંત જીવન પ્રગટાવવું અમરતાનું શુદ્ધ કહેતા હતા: 'તમારું' નિર્વાણ કરો, ત્યારે જગત સાથે સાથે પ્રેમ કરી શકશો. તમારી ભતને વીસરી જાઓ. તમામ વૈવક્તિક આશા-આકાંક્ષાઓ, સુદ્ધ સ્વાર્થ, લોભ વિગેરે બૂધી જાઓ, ત્યારે જ સાચું, અમર જીવન પ્રાપ્ત કરી શકશો.' પોતાની તમામ આસક્તિઓ જુલવી, ચરીરની, મનની તથા ઈન્દ્રિયોની સ્વાર્થાવાસનાઓને જુલવી એ જ માનો મૃત્યુ છે આપણે પણ આ જીવનમાં આ મૃત્યુનો અનુભવ પ્રાપ્ત કરી શકીએ છીએ. જેમ નાગિસેરનું પાણી સુકાઈ જવાથી અંદરનો દડો અલગ થવાથી બચે છે, તેમ દેહિન્દ્રિયોથી આત્માને અલગ કરીને વ્યવહાર કરવાએ જ માનો મૃત્યુ છે. વૃંદાવાસ મહારાજ એટલે જ કહેતા હતા—

અપની આંખો હી મેંને તો
અપની મૃત્યુ દેખ હી ઠે.
અનુપમ થા મેરા સુખ-સુદાગ!

જે એક વાર મૃત્યુનો અનુભવ કરી લે છે, એનું પછી મૃત્યુ નથી થતું. જીર્ણોદોવા છતાં પણ જે મરતો શીખે છે, તે ચિરંજીવી થાય છે.

જર્મનમાં એક પ્રસિદ્ધ દંતકથા છે. એક રાક્ષસ છે. લગભગ એ રાક્ષસને ત્રણ દીપા છે કે, 'ક્યારેય તારું મૃત્યુ થશે નહીં.' જે એ રાક્ષસ આપણા દેશમાં હોત તો તે આને વરદાન સમજત. એને ક્યું હોત કે: ક્યારેય ન મરતું એ તો અધિક સૌભાગ્યની વાત ગણાય; પરંતુ જર્મન દેશનો તે રાક્ષસ પરીચાન

યઈ ગયો. એને પોતાના જીવનથી નફરત થીથી યઈ. તે માટે છે કે, તે પોતાના શરીરને બધી જાણ એનો આત્મા માટે છે કે, એને વગરથી આ દેહરૂપી માટીને ગોળો નૂટી જાય. તે માટે છે કે, આ દેહરૂપી આ શરીરને ગોળો ક્યારેક ને ક્યારેક પડી જાય; પરંતુ એનું મૃત્યુ થતું જ નથી તે જિંદગી પર્વત પરથી પોતાની જાતને પડતી થી છે, પણ તે દહાની જેમ ઊઠળી જાય છે. અગ્નિ એને બાળી શકતો નથી. પાણી એને ઢૂંધાડી શકતું નથી. ફરસોને ગાળિયો એને માટે ઢાર બની જાય છે. વિષ અમૃત બની જાય છે. અજવાનનું નામ સાફળ્ય જ તે દાંત પીચગ લાગે છે, મુઠીએ વાળવા લાગે છે, એના હલ્કામાં હોળી જલવા લાગે છે, પરંતુ આ હોળીને શાત કરનાર મૃત્યુના મેઘ વરસતા નથી એ દેવનીય રાક્ષસની દુરાવસ્થાને. અત આવતો નથી એને મૃત્યુનું સૌભાગ્ય પ્રાપ્ત થતું નથી.

આ દશા કેટલી અસહ્ય છે ! મૃત્યુ ના નાર પ્રત્યે આપણે નેટથી આભાર માનીએ તેટલો જોઈએ છે ! મૃત્યુ માટે જીવ અને ઇશ્વરનું રહસ્ય છે. મરણ એ જીવનની ચિરાડમાં પેસી જનાર કીચડ છે મરણનો અર્થ છે - પુનર્જન્મ.

અમ વાસ્તાને દિવસે આપણને અપાર દેખાય છે એનું લાગે છે કે, ચન્દ્રમા નથી, પણ અમુકમા ભાતી અમાણને દિવસે આવે છે.

અમાવાસ્તાના દિવસે સર્વ-અન્નનું ચિલન થાય છે. ચન્દ્ર સર્વ સાથે એકરૂપ થાય છે. આ જ રીતે મૃત્યુ એ જીવનની અમાવાસ્તા છે જીવ ઇશ્વરની સાથે રળી જાય છે તે વિષ ભરમાં વિલીન થઈ જાય છે. અમાવાસ્તાને દિવસે સૌથી મોટી ભરતી આવે છે એ જ રીતે મૃત્યુનો અર્થ છે - અનંત જીવનમાં વિલીન થઈ જવું મૃત્યુની અમાવાસ્તા એ માનો જીવનની મંડળ તેજસ્ય પુર્ણિમા છે

દેશપ્રદાસે પોતાની મૃત્યુવેળાએ એક કાવ્ય લખ્યું હતું તેમાં લખ્યું છે 'હે પ્રભુ! મારા શાના-લિમાનની પોટલી મારા મસ્તક પરથી ઉતારી લે મારા પુસ્તકોની પોટલી મારા ખજા પાસે ઉવે

ઉતારી લે. એ બોજને ઉઠાવીને હું ઉવે જઈ-શીઈ' યઈ ગયો છું. મારામાં પ્રાણ નથી. હું નિરંતર એર એરથી હાંધી રહ્યો છું. હું પગલે પગલે ઠાપું છું. મારી અંબોની સમ્પત્તિ અંધાર લવાઈ ગયો છે, મારા આ બોજને ઉવે તું ઉતારી લે.'

'જેના મસ્તક પર મોરચુકટ છે, હાથોમાં વાણી છે. એ રાધારમણ સ્વામીનું દર ગોપાળને જોવાને મારે મારું મન વ્યાકુળ છે.'

'ઉવે વેદની આવશ્યકતા નથી, વેદાંતની આવશ્યકતા નથી. ઉવે તો તમામ જુઓ જળા દો, ઉવે તો મને આપનું તે અનંત મન્ય જતાઈ રહું છું. પ્રભુ! હું તારા કુળના હારે આવી ગયો છું તું મારા પ્રિય હાર પર આવી ગયો છું. મારા નિર્વાણ-મુખ દીપકને પ્રગ્લહિત કરવાને હું તારા દ્વાર પર આંચો છું.'

મૃત્યુનો અર્થ છે ખાની દીપકમાં તેલ પૂરવું. અમુક દીપને પુનઃ પ્રગ્લહિત કરવો, પ્રકાશ પ્રાપ્ત કરવા માટે જવું એ જ મૃત્યુ છે. આ કંટપના કેટલી સહાય છે ! જીવનથી નફરત નહીં, સેવાની આજ્ઞા નહીં !

કહત તુકારામ હે ભગવાન
હમે જન્મ દે, દે દિર જીવન !

સત આ જ મામણી કરે છે તેઓ અનંત સહારમાં ફરી ફરી રચવાને મારે આવે છે, તેઓ ખૂબ જ પૌર્ણિમાં જોલાડી હોય છે.

ભારતીય સંસ્કૃતિમાં મૃત્યુ અમર આશાવાદ છે. ભારતીય સંસ્કૃતિ જેવી આશાવાદી ખીજ રાષ્ટ્ર સંસ્કૃતિ નથી. મૃત્યુ પશ્ચાત્ તમે ફરી જોવાને મારે આવશો રાતે સૂરેણ બાજક ફરી આગલા દિવસના રમકડાંથી જ રમે છે એ જ રીતે આપણે પણ મૃત્યુ પછી યાજ્ઞ પહેલા જેવી જ વાતો અને વ્યવહારો ચર કરીએ છીએ પહેલાનું શાન આપણને મળી જાય છે પહેલાના અનુભવ પણ રળી જાય છે. પૂર્વ-જન્મની ખીજ બધી વાતો ચિરંત કરી દઈએ છીએ, પરંતુ શાનાનુભવનો અર્થ આપણી પાસે રહે છે પૂર્વજન્મનો સાર મહત્વ કરીને આપણે

નવજીવન પ્રાપ્ત કરીએ છીએ.

ભારતીય સંસ્કૃતિ આ રીતે આશા ઇ પ્રગટ કરે છે: 'કષ્ટ પશુ વ્યર્થ' નથી જતુ. આશાથી કાર્ય કરો, ધીરેધીરે તમને પૂર્ણતા પ્રાપ્ત થશે. જે ધીર છે તે ગંભીર છે. મૃત્યુ એ ચાનો ફરી નવી શક્તિથી નવા ઉન્નતિથી ધ્યેય-પ્રાપ્તિની તોપારી છે'

મરણનો અર્થ છે જાગૃત્વસ્તીથી અનાસક્તિ શીખવવી ઉપનિષદ કહે છે: 'તેન ત્વક્તેન મુક્તીયા ॥' અરે ભાઈ, સ સારમા અન્યોના અભાવ મિટાવી દે અને સ્વયં ઉપલોગ કર, પણ આપણે આ આદેશને ભૂલી ગયા છીએ. આપણે કાંડાર ભરી લઈએ છીએ. પોતાના નામે પેસા એકાન્ત-જમા કરીએ છીએ. પડોતી, દુખી-દુનિયા મરતી રહે જી અને જીવે જીવે ઉદાર કરનાર મૃત્યુ આવી જાય છે. આ સચવાના કામગીરી જીવે ઉપર ઉઠાવવાને માટે મૃત્યુ એ માતો માના મગલ-હાથ છે. આસક્તિના કીચકામાં રમકોળાચેલા જીવે પોષ્ટને સ્વચ્છ કરનાર તે હાથ છે.

‘ધૃતિ પૂસરિત ઠે ચઢે તન-મન નિજ અમૃત કરસે ધો દે ભગવન, સુલા મુગે ચરણોમે નિશાદિન, ભગવાન કિસે કહુ ? અબ કયા કહુ ?’

આ જાતની જીવની હાર્દિક પુકાર હોય છે. સ સારની કોષ્ટ પણ અન્ય વસ્તુ આ જાદીને દૂર કરી શકતી નથી સે કોડો મદિયોગે નાક કીનેજમા કરેલી અપતિના કીચકામાં મહામદ દરાર્થ ગયો હતો. દેહકાની જેમ તે એ કાદવમાં ઊલગતો-ફૂટતો હતો છપ્પરથી મૃત્યુનું આ અપ પતન એવું ગયું નહીં. મહામદનો ઉદાર કરવાને માટે તે સ્વયં દોડ્યા. મહામદ રાવા લાગ્યો. આસક્તિમય સહારો એનાથી છૂટતો નહોતો, પરંતુ છપ્પર એને ડાઘી જ લીધો એને મૃત્યુરૂપી સાણ લગાવીને ધેધને સ્વચ્છ કર્યો.

‘મિત્રા ચઢે માલિ-ચ હે મા, તેરે બીના કૌન ધો મકતા ?’

જીવની આ અલિનતા ધોવાને માટે હાથમાં અમૃત લઈને આવનાર ભગદ્દજનની વિના કોણ સમર્થ છે ?

મૃત્યુ આપણને સાવધાન કરે છે આ વાત સ્પષ્ટતાથી આપણી સમજમાં આવી જાય છે, આપણે મૃત્યુ જ ઊડીને જવાનું છે. ભગવાનના દ્વાર પર આપણે નમ્ર જનની જેવું જોઈએ. સોવની અણીમાંથી હાથી ભલે ન કળી જાય પણ સ સારને દી-હીન બનાવીને સ્વયં કૂબેર બનેલો અને વનના મદ્યથી મત બનેલો મૃત્યુ ભગવાનના દરવાજાની અંદર પ્રવેશી શકતો નથી.

‘અર્ધ પુલ્લા ટે સ્વર્ગ દ્વાર પર નરક દ્વાર તો સઢા પુલ્લા.’

નરકમાં તો એ લોભાની મોટરો જઈ શકે છે, પણ સ્વર્ગ સાકડા માર્ગ પરથી બીજાને માટે કષ્ટ-સહન કરીને હાકાનો મલ ખૂટ બનેલો માણસ જ જઈ શકે છે.

ભારતીય સંસ્કૃતિ કહે છે, ‘નરતી વેળાએ તો ગાદી પરથી થોડા નીચે આવો. જ્યારે આપણે બહાર અહીંતલી ધૂમ્કે છીએ ત્યારે તો કોલ-ખૂટ પહેરીને જઈએ છીએ. એ વખતે આપણામાં ખૂબ અભિમાન આવી જાય છે, પરંતુ સ પના સમયે જ્યારે આપણે ધીર આવીને તુલસીની પાસે આંગણમાં બેરેલી માને મળવાને માટે જઈએ છીએ ત્યારે દુનદો, કોટ, સાફ આદિ ખીટી પર જ પડ્યા રહે છે. આપણે માની પાસે નગનાવરમાં જ જઈએ છીએ કે, જેથી તે આપણા પર પોતાનો મ મળ હાથ ફેરવે. આ પ્રમાણે સ સારમાં હરીફરીને પછી જ્યારે જીવનના સધાકાળે આપણે માને મળવા માટે જઈએ છીએ ત્યારે કાંઈના તથા મુશ્કેલ વસ્તો આપણે દૂર રૂઝા દેવા જોઈએ. આપણે કેવળ એક કાંઈ-પ્રેમનો વૈભવ લઈને જ માની પાસે જવું જોઈએ.

પણ ક્યારેક પુલ્લા ચરીરે માને મળવામાં શરમ આવે છે દુર્બોધનની એ ઈચ્છા હતી કે, માની દિલિ એના સ રાયે દેડ પર પડે અને તે અમર બની જાય; પરંતુ એને શરમ આવી આખર એણે પૂલિનું વસ્ત્ર પરીલી લીધું એથી એનું ચરીર તો અમર થઈ ગયું. પણ પુષ્પોથી ઢાકેલી એની જાંઘ ભીખની

મદદ વડે ચૂરેચૂરા થઈ ગઈ માની પાસે પરદા જેવું નહીં હોવું જોઈએ જો અમર બનવા માટે છે તો બાળક બનીને જાઓ જ્યારે આપણે જન્મીએ છીએ ત્યારે માથી અજાણ થવાને કારણે રડીએ છીએ, પણ મૃત્યુ વેળાએ ફરી માની પાસે જવું છે તો હસતા જાઓ જન્મ વખતે આપણે રડ્યાં અને લોકો હસ્યાં હવે મૃત્યુ વખતે આપણે હસીએ અને એવી વાતો કરીએ કે, લોકો આપણી મધુર સ્મૃતિમાં રહે

કયા પ્રકારનું જીવન આપણે વિતાવ્યું, એની પરીક્ષા એ જ મૃત્યુ છે તમારાં મૃત્યુથી તમારાં કાર્યોની કિંમત આકાશમાં આવશે જે મૃત્યુ સમયે રડશે તેનું જીવન પુનઃપૂર્ણ જ સમજવું જોઈએ જે મૃત્યુ સમયે હસે તેનું જીવન કૃતાર્થ સમજવું જોઈએ મહાપુરુષોનું મૃત્યુ એક દિવ્ય વસ્તુ છે તે અનતનું દર્શન છે એમાં કંટાળી મહાન શાંતિ છે, કેટલું સમાધાન !

સુક્રાંત મૃત્યુ સમયે અમૃતવનો સ્વાદ સર્વ રસો હતો મરતી વખતે જેટલે કષ્ટ હતું કે 'અધિક પ્રકાશ, અધિક પ્રકાશ' તુભારામ મહારાજ પણ 'રામકૃષ્ણ હરિ' ગાતા જ મૃત્યુ પામ્યા સમયે કષ્ટ હતું કમ રહે છે ? મારો 'રાસબોધ' તો છે' લોકમાનવ તિલક પણ 'વદા વદા હી ધર્મસ્થ' વાળો મોક્ષ બોલતા બોલતા જ ચાલ્યા ગયા અને પૂ ગાંધીજી પણ બંને હાથ જોડીને 'હે રામ' કહીને આ અવની પરથી વિદાય થયા

સ સારમાં આ પ્રકારના કેટલાયે મહાપ્રકથાન થઈ ગયાં હશે મૃત્યુ માનો શાંતિ છે મૃત્યુ માનો નવજન્મનો આરંભ છે મૃત્યુ માનો જ્ઞાનનું દર્શન છે મૃત્યુ માનો મહાપરજી છે તે આત્મા અને પરમાત્માની એકતાનું સંગીત છે મૃત્યુ એટલે માનો પોતાના પ્રિયમતી પાસે જવું !

કરલે સિ ગાર ચતુર અલબેલી
સાજનકે ઘર જાના હોગા

મિટ્ટી ઓઢાવન, મિટ્ટી ખિંચાવન,
મિટ્ટીમે મિલ જાના હોગા.
નહા લે, ધો લે, ત્રીસ ગ્રથા લે,
ફિર વહાસે નહીં આના હોગા.

આ ગીત કેટલું સુદર છે એનાં સાત કેટલાં સુદર છે ! મરણનો અર્થ છે સ સાર્થ વિયોગ, પણ જગદીશ્વરને મૃત્યુ આત્મા અને પરમાત્માનું મિલન જ મૃત્યુ છે જ્યારે મનુષ્ય મરી જાય છે ત્યારે આપણે એને નવા વસ્ત્રો પહેરાવીએ છીએ એને રનાન કરાવીએ છીએ, એને સજીએ છીએ, માનો તે વિવાહ જેવું મગન કાર્ય હોય મરણ એટલે માનો વિવાહ મ અલ !

ભારતીય સંસ્કૃતિએ મૃત્યુનો ડાકો તોડીફોડીને એને સુદર અને મધુર બનાવી દીધો છે પ્રાણો મૃત્યુ' ! મૃત્યુ પ્રાણ છે આ જાતના સંકલ્પતી સ્થાપના કરવામાં આવી છે મૃત્યુ માનો ખેલ છે, મૃત્યુ માનો આનંદ છે મૃત્યુ માનો મેવા-મીઠાઈ છે મૃત્યુ એટલે પુરાણા વચ્ચે કાઢવા, મરણ એ માનો ચિર-વિવાહ છે

જે સંસ્કૃતિએ મૃત્યુને જીવન બનાવી દીધું, એના ઉપાસકોમાં જાને મૃત્યુનો અપાર ડર ભર્યો છે એમનાથી મૃત્યુ સન્દ જ સડી શકાતો નથી બધા લેકા ફેરળે સરીરનું જ લાલન-પાલન કરનાર ખની ગયા છે જે મહાન પ્રેયને માટે આ દેહરૂપી મટકોને હથેલી હથેલી ફેડવાને માટે તૈયાર હોય તેઓ જ ભારતીય સંસ્કૃતિના સાચા ઉપાસકો છે પોતાના નશ્વર-દેહને પ્યાર કરનાર ભારતીય સંસ્કૃતિના નામને સુષોભિત કરતા નથી સારારે રાગ-દેવ અને વિષમય વૈષમ્યને દૂર કરવાને માટે દેહનું બલિદાન કરવાને માટે જ્યારે લાખો યુવક-યુવતીઓ તોયાર હશે ત્યારે જ ભારતીય સંસ્કૃતિની સૌરભ ચોદિયામાં ફેલાશે અને ભારત નવા તેજસ્વી જગ મળી બેઠશે

સુદરલાલ કંઈ 'સુદર' ન હતો. 'એક નૂર આંખી' વાળી કહેવત સુદરલાલને જરા થે લાગુ નહોતી પડતી એક તો તેની પાસે 'નૂર' ન હતું ખીજું હજાર નૂર કરવા માટે તેની પાસે કંપડાં લેવાના પૈસા ન હતા એટલે સુદરલાલને એ કહેવત પ્રત્યે-થોડો આશે-પણ તિરસ્કાર હતો.

સુદરલાલ પાન ખીડીનો નાનો સરખો થડો રાખી પોતાનું અને નાની જહેનનું ગાડું ગજાડાવતો જાતે બ્રાહ્મણ હતો. એટલે કોઈ કોઈ ઘરે જઈ 'દલા-પ્રભુની' કરી થોડો બાજરા-ધાત્રેનો મિશ્ર દોષ લઈ આવતો અને તેથી તેને ગાડું ગજાડાવવામાં ખાસ મુશ્કેલી પડતી નહોતી. આ બાપ તો નાનપણમાં જ ગુજરી ગયેલા-માપ કંઈક બસેા ત્રણસોની મૂડી મૂકી ગયેલા અને તેમથી તેણે આઠ આનાની માસિક લાડવાળી ૧૦૪ ની ઠાંટડી-વગર પાંધડીએ-લઈ પાન-ખીડીનો થડો જમા-યો. તારથી-એટલે કે ખાર વર્ષથી-સુદરલાલ આ જ ધંધો કરતો થોડા વખત પછી-ગામમાં-શાખીનો વધારા પછી-છેલ્લે રીતફ-પરકની-ની પણ જમાવટ કરી દીધી હતી મહિને વીસેક રૂપિયા પાડું મારીને કમાઈ લેતો.

સુદરલાલ સ્વયં જ એટલો પાતળો હતો તેટલો જે સરીર જડો હતો અને તેથી જ પેતો મિથા લાઈ વાંસમાં ધબો લગાવી કહેતો કે, 'અંબા સુદરિયા, હું તો દિવસે દિવસે જામતો જા'છ' તે બોલતો થોડું પળુ વિચારતો ધણુ તેને ઘણીવાર ફીનલેના ધોતિયા, ડાળ લોડા મોરકોનું ખમીચ, કુમળા બૂટ અને રૂવ ટીવાળી રોપી પહેરાવાનું દિવ ધઈ આવતું પણ હજી સુધી તો જ દૂર છ પ ધોતિયું ચતીનું ખમીચ, જાખાઈ જોડાં અને ધોળા-પણ પાનનાં ડાધવાળો રોપી-જ પોતાનું સ્થાન અવિચલ જમાવી રહ્યા હતા ધોતિયું અને પડેરણુ ચિત્રવિચિત્ર રંગો પારખુ કાતા.

સુદરલાલે હવે એક બાડો અને બે ત્રણ જૂની પુ શીઓ એટલા સાધન વસાવ્યા હતાં અને તે સાધનો તે જહાર જામરમાં ગોઠવતો કોઈ લહેરી લાલાઓ-નાણીનું બેલકું માથે લઈ જતી પનિહારી-ઓને મદદર નથને નીરખવા માટે આ બાંકડા-પુશી ઉપર બેસી-મલોકામાં પાનનો દૂરો લગાવી-મેમાં સિગરેટ રાખી-સ્થાન જમાવતા જતી-જાવતી પનિહારીઓને-પોતાનું અસ્તિત્વ ઝઘી છે એવું જાન કરાવવા મોટેથી વાતો કરી, બેખાસે મારી, પાનની પિચકારી રસ્તા ઉપર ચારતાં અને સિગરેટનાં ધુમાડાનાં ગોરગોટાં ફાંફતા.

સુદરલાલની ઉંમર તેના કહેવા મુજબ ચોવીસ વર્ષની પણ ખરી તો છવીસની તેની નાની જહેન લક્ષ્મી-જામ લોકો તેને લખડી કહેતા-તેર પૂરા કરી ચોદમા પ્રવેશ કરતી હતી લક્ષ્મીનું રૂપ અસાધારણ તો નહિ પણ ઠીક ઠીક કહે ૧૫ જીવે સુદરલાલ જડો તેવી જ લક્ષ્મી પાતળી પાતળી એટલે-નાણુક ખરી પણ નમ ૧ તો નહિ જ. તેના દરેક અવ્યય મુમેગ અને ધારીલા હતાં તે કાંકું હમણા હજણા-પણ ઠીક કરી વઈ હતી લક્ષ્મીનું લલિત્ય મોહક હતું તે-મીકું નાનું મુખ-ધાટીલું અચીકાર નક, કાળી પણ કાંડલરી ઝીણી આખો માટે અનેક જીવનનો મથતા-પણ લક્ષ્મીની નજર હજી કોઈનાં ઉપર સ્થિર ધઈ ન હતી.

સુદરલાલ જ્યારે વીસેક વર્ષનો હતો ત્યારે તેણે સાત આઠ વર્ષની લક્ષ્મી ઉપર તેણે ઘણી ાચા બાંધેલી લક્ષ્મી તેર-ચોદ વર્ષની વાવ તેની શક એવો રહેતો.

સુદરલાલની નાવના રિવાજ મુજબ-જને કુટુંબ સામસાગી દોકરી આપે એટલે તેની એની છત્તા હતી કે લક્ષ્મીને કોઈ સારા એવા ટેકાણે આપી, પોતે પણ લક્ષ્મીની નજર-કે જ્યારે લાવશે આ

કદા વડે ચૂરચૂરા થઈ ગઇ. માની પાસે પડ્યા જેવું નહીં હોયુ જોઈએ જો અમર જનવા ચાલે છે તો ખાળક બનીને જાઓ જ્યારે આપણે જન્મીએ છીએ ત્યારે માથી અળગા થવાને કારણે રડીએ છીએ, પશુ મૃત્યુ વેળાએ ફરી માની પાસે જવું છે તો ઉશ્કાતા જાઓ જન્મ વખતે આપણે રહ્યાં અને લોકો ઉર્યાં. ઉવે મૃત્યુ વખતે આપણે ઉસીએ અને એવી વાતો કરીએ કે, લોકો આપણી મધુર સ્મૃતિમાં રહે

કયા પ્રકારનું જીવન આપણે વિતાવ્યું, એની પરીક્ષા એ જ મૃત્યુ છે તમારા મૃત્યુથી તમારાં કાર્યોની કિંમત આંકવામાં આવશે જે મૃત્યુ સમયે રડશે તેનું જીવન દુહનપૂર્ણ જ સમજવું જોઈએ જે મૃત્યુ સમયે હસે તેનું જીવન કૃતાર્થ સમજવું જોઈએ મહાપુરુષોનું મૃત્યુ એક દિવ્ય વસ્તુ છે તે અનતનું દર્શન છે એમાં કેટલી મહાન શાંતિ છે, કેટલું સમાધાન !

સુક્રાંત મૃત્યુ સમયે અમૃતવનો સ્વાદ લઈ રહ્યો હતો. મરતી વખતે એટલે કહ્યું હતું કે 'અધિક પ્રકાશ, અધિક પ્રકાશ !' તુકારામ મહારાજ પશુ 'રામકૃષ્ણ હરિ' ગાતા જ મૃત્યુ પામ્યા સમયે કહ્યું હતું કમ રડો છો ? મારો 'રાસબોધ' તો છે' લોકમાનવ તિલક પશુ 'વદા વદા હી વર્મસ્ય' વાળો મોક્ષ બોલતા બેસતા જ ચાલ્યા ગયા અને પૂર્વગાંધીજી પશુ બંને હાથ જોડીને 'હે રામ' કહીને આ અવતી પરથી વિદાય થયા

સંસારમાં આ પ્રકારના કેટલાયે મહાપ્રધાન થઈ ગયાં હશે મૃત્યુ માનો શાંતિ છે મૃત્યુ માનો નવજન્મનો આરભ છે મૃત્યુ માનો આનંદનું દર્શન છે મૃત્યુ માનો મહાપર્વ છે તે આત્મા અને પરમાત્માની એકતાનું સંગીત છે મૃત્યુ એટલે માનો પોતાના પ્રિયનમની પાસે જવું !

કરલે સિંગાર ચતુર અહબેલી
સાજનકે ઘર બના હોગા

મિટ્ટી ઝોઢાવન, મિટ્ટી બિછાવન,
મિટ્ટીમે મિલ બના હોગા.
નહા લે, ધો લે, સીસ મૃથા લે,
ફિર વહાસે નહીં આના હોગા.

આ ગીત કેટલું મુદર છે એના ભાવ કેટલા મુદર છે ! મરણનો અર્થ શું સંસારથી વિશેષ, પશુ જગદીશ્વરને મળવું આત્મા અને પરમાત્માનું મિલન જ મૃત્યુ છે જ્યારે મનુષ્ય મરી જાય છે ત્યારે આપણે એને નવા વસ્ત્રો પહેરાવીએ છીએ એને રનાન કરાવીએ છીએ, એને સજીએ છીએ, માનો તે વિવાહ જેવું મંત્રણ કાર્ય હોય મરણ એટલે માનો વિવાહ મગલ !

ભારતીય સંસ્કૃતિએ મૃત્યુનો કડક તોડીફેડીને એને મુદર અને મધુર બનાવી દીધો છે પ્રાણો મૃત્યુ' ! મૃત્યુ પ્રાણ છે. આ જાતના સદ્ગતિની સ્થાપના કરવામાં આવી છે મૃત્યુ માનો. ખેલ છે, મૃત્યુ માનો આનંદ છે મૃત્યુ માનો મેવા-મીઠાઈ છે મૃત્યુ એટલે પુરાણા વગેરે ભદવા, મરણ એ માનો ચિર-વિવાહ છે

જે સંસ્કૃતિએ મૃત્યુને જીવન બનાવી દીધું, એના ઉપાસકોમાં આને મૃત્યુનો અપાર ડર લયો છે એમનાથી મૃત્યુ શબ્દ જ સડી શકતો નથી બધા લોકો કેવળ શરીરનું જ લાલન-પાલન કરનાર બની ગયા છે જે મહાન ધ્યેયને માટે આ દેહરૂપી મટકોને હથેલી હથેતા ફેડવાને માટે તૈયાર હોય તેઓ જ ભારતીય સંસ્કૃતિના સાચા ઉપાસકો છે પોતાના નશ્વર-દેહને પ્યાર કરનાર ભારતીય સંસ્કૃતિના નામને સુચેષિત કરતા નથી સારારે રામ-દેવ અને વિષમય વેષગ્રપને દૂર કરવાને માટે દેહનું બહિદાન કરવાને માટે જ્યારે લાખો યુવક-યુવતીઓ તૈયાર હશે ત્યારે જ ભારતીય સંસ્કૃતિની શોરભ ચોદિયામાં ફેલાશે અને ભારત નવા તેજથી જગ મળી બેઠશે

સુંદરલાલ કંઈ 'સુંદર' ન હતો. 'એક નર આદમી' વાળી કહેવત સુંદરલાલને જરા યે લાગુ નહોતી પડતી. એક તો તેની પાસે 'નર' ન હતું. ખીચું હજાર નર કરવા માટે તેની પાસે કપડાં લેવાના પૈસા ન હતા. એટલે સુંદરલાલને એ કહેવત પ્રત્યે-થોડે અંશે-પણ તિરસ્કાર હતો.

સુંદરલાલ પાન ખીટીનો નાનો સરખો થડો રાખી પોતાનું અને નાની જહેનતું ગાડું ગજાડવતો. જાતે બ્રાહ્મણ હતો. એટલે કોઈ કોઈ ઘરે જઈ 'દશા-પ્રભુની' કરી થોડો બાજરા-ધકેનો મિશ્ર દોઢ લઈ આવતો. અને તેથી તેને ગાડું ગજાડવવામાં ખાસ યુક્તિજન થયું પડતી નહોતી. આ આપ તો નાનપણમાં જ યુજરી ગયેલા-આપ કંઈક ખસો ત્રણસોની મૂડી મૂકી ગયેલાં અને તેમાંથી તેણે આઠ આનાની માલિકી લાડાવાળી ૧૦૪ ની હાટડી-વગર પાધરીએ-લઈ પાન-ખીટીનો થડો જમાવ્યો. ત્યારથી-એટલે કે બાર વર્ષથી-સુંદરલાલ આ જ ધંધો કરતો. થોડા વખત પછી-આમમાં-શોખીનો વધારો પછી-હેલ્થે ડીલક્ષ-ચરકી-ની પથ્થુ જમાવટ કરી લીધી હતી. મઢિને વીસેક રૂપિયા પાડું મારીને કમાઈ લેતો.

સુંદરલાલ શરભાવે જેટલો પાતળો હતો તેટલો જે શરીરે જડો હતો અને તેથી જ પેલો કિયાં-ભાઈ વાંસામાં ધજો લગાવી કહેતો કે, 'અરુણા મુંકરિયા, હું તો દિરસે દિવસે જામતો જા'છ.' તે બોલતો થોડું પથ્થુ વિચારતો થતું. તેને ઘણીવાર શીનલેના ધોતિયા, ડાળ લોડા બોરડાનું ખમોચ, કુમના બૂટ અને રંગટીવાળી રોપી પહેરવાનું દિલ થઈ આવતું. પણ હજી સુધી તો જા'દર ૭૫ ધોતિયું મલકીનું ખમોચ, બોખાઈ જોડાં અને ધોળા-પથ્થુ પાનનાં ડાપવાળો રોપી-જ પોતાનું સ્થાન અવિચલ જમાવી રહ્યાં હતાં. ધોતિયું અને પડોણુ મિત્રવિમિત્ર રંગો ધારણ કરતા.

સુંદરલાલે હવે એક બાકીડો અને બે ત્રણ બૂની પુન્શીઓ એટલા સાધન વસાવ્યા હતાં. અને તે સાધનો તે જહાર જખરમાં ગોઠવતો. ડાઈ લહેરી લાલાઓ-પાણીનું બેલડું માથે લઈ જતી પનિકારી-ઓને મદદાર નથને નીરખવા માટે આ બાકીડા-પુન્શી ઉપર બેસી-ગલોફમાં પાનનો ડૂચો લગાવી-મેમાં સિચરેટ રાખી-સ્થાન જમાવતા, જતી-આવતી પનિકારીઓને-પોતાનું અસ્તિત્વ ઝઢી છે એવું જ્ઞાન કરાવવા મોટેથી વાતો કરી, ખોખાંશો મારી, પાનની પિચકારી રસ્તા ઉપર મારતાં અને સિચરેટનાં ધુમાડાનાં ગોટેગોટાં ફાહતાં.

સુંદરલાલની હંમર તેના કહેવા મુજબ ચોવીસ વર્ષની પણ ખરી તો હવીયતી. તેની નાની જ્યેન લક્ષ્મી-આમ લોકો તેને લખડી કહેતાં-તેર પૂરા કરી ચોદમાં પ્રવેશ કરતી હતી લક્ષ્મીનું રૂપ અસાધારણ તો નહિ પણ ઠીક ઠીક કહેાય. જેવો સુંદરલાલ જડો તેરી જ લક્ષ્મી પાતળી. પાતળી એટલે-નાયુક ખરી પણ નજીક તો નહિ જ. તેના દરેક અવ્યય સુમેળ અને ધારીલા હતાં. તે કાડું હમણું હમણું-પથ્થુ ઠીક કરી મઢી હતી. લક્ષ્મીનું લલિત મોહક હતું. તે-મીડું નાનું મુખ-ધારીલું અચીદાર નક, કાળી પથ્થુ ડાહલરી ત્રીણી આખો-માટે અનેક જુવાનો મથનાં-પથ્થુ લક્ષ્મીની નજર ધગ કોઈનાં ઉપર સ્થિર થઈ ન હતી.

સુંદરલાલ જારે વીસેક વર્ષનો હતો ત્યાર તેણે સાત આઠ વર્ષની લક્ષ્મી ઉપર તેણે ધણી આજ્ઞા આપેલી. લક્ષ્મી તેર-ચોદ વર્ષની થાય તેની રાક જોતો રહેતો.

સુંદરલાલની નાતના રિવાજ મુજબ-અને કુટુંબ સામસામી દીકરી આપે. એટલે તેની એની ઇચ્છા હતી કે લક્ષ્મીને ડાઈ સારા એવા ડોળે આપી, પોતે પણ લક્ષ્મીની નજર-કે જાકો લાવશે. આ

આશામાં તે ઘણીવાર અરવરથ બની જતો પણ
લક્ષ્મી મોટી થાય ત્યાં સુધી તેને રાહ જોવાની હતી.

લક્ષ્મીને કાઠું કરતી જોઈ સુદરલાસ આનંદ
પામ્યો હવે પોતાની ઇચ્છા પર આવશે અને
પોતાની વધુ આવશે-ધરમાં પાસણ બધાને-એ
જાણી તે ક્યારેક પુણ્યપુણ્ય થઈ જતો. પણ તેના
હૃદયના એક ખૂણમાં બીક તો કારની ભેળી હતી.
કદાચ ૨૬-૨૭ વર્ષના સુદરલાસને કોઈ કંઈ નહિ
આપે તો ? કદાચ પૈસા ખાતે તો ? પૈસા તો
બિચારા પાસે હતા જ ક્યાં ? આ બીકમાં સુદર-
લાસ ક્યારેક કાંઈસરી બની જતો.

રાજના નિઃશ્વર મુઠ્ઠા સુદરલાસ બે હોંડ
વચ્ચે-લાલ દોરાની નખિયા બીડી રાખી-મીઠીના
ખાખા વાળતો હતો જીવામાં-તો ટાપીવળો, ટાપી
મથી બહાર લટકતા ઝુલ્ફાવાળો, પહેરણ પહેરેલા
બે બટન પુલાં રાખી-છતીના વાળ બતારતો.
હાથનાં મજબૂત રેનાયુ બીજની નજરે પહેરણની
ખાંચા ચડાવેલો-છગનો વાણુ- 'કાં સુદર કેમ
છો ?' કહેતો આવી ચડ્યો આ છગનો વાણુ-
ગામમાં આજતરું પકીકે ગણાતો. ગામમાં કોઈ
તેનું પુણ્ય મોઢે અવમાન ન કરી શકતું. કારણ કે
તે અમલદાર વર્ગમાં ચાકરી કે અધી કરવા જતો.
ગામનો બેપારી વર્ગ પણ આ છગનથી દનાતો
પણ માણો આમ તો છગનો ઠીકરો જેમામાં બે
કોઈ થપેલી નહીંએ પટ તે ગામ લોકોનાં આશરની
વચ્ચે તરી જતો, ચાર ચેર પે. આ એક વખત જીભો
જીભો ખાઈ ગયો હતો જુતાસણીના દિ સોખા તે
એક હાથના બે નાગિયેર પકડી-જમીન સાથે પછાડી
એક ધામાં તે છાતેછાતાં જીઝડી દેતો અને એક
ધામાં નાગિયેરને પા માઈલ દૂર ફેંકી દેતો.
સુદર તેને મફત પાન આપતો નહિ તેથી તેના
પ્રત્યે છગનની સહેજ કડવી નજર હતી.

'આવ, આવ, છગન' સુદરલસે છગનને
આવાર આપ્યો. અને છગને પુરશી ઉપર પોતાની
બેઠક જમાવી.

'અરથ, તે તો ભારી કરી દો ! મધરાતે

વાવમાંથી પાણી ભરતો આવ્યો. વળી જેવી તેવી
વાવમાંથી નહિ-નારાળી વાવમાંથી છગના, પું બા
હો હો !'

'પણ એમાં શું મોટી મોથ મારવાતી.'
છગનો પુણ્ય થઈ ભેળી જીઠ્યો.

'પણ અરથ, તને ક'ંઈ પરચો જતાવ્યો'તો
અજિયેતર ?' સુદરે આખ પહેાળી કરી પૂછ્યું.

'હવે જા-જા, એમાં અજિયર કેવું ? તને
બધા અમથા બો મરો છો !'

છગને ગઈ કાલ એક માથુસ સાથે શરત લગાવી
હતી કાળી રાતે છગનાએ નારાળીમાંથી પાણી
ભરવું આ નારાળીમાં જુત વાપ છે એમ
કહેવાતું પણ છગને વટથી અંધારી રાતે પાણી
લઈ આવ્યો હતો

વાત આગળ લગાવ રાર પહેલાં કોઈ માથે
કઠિવાવાડી ફેટો, શરીરે અગ પુ, અને મેસો બેસ,
બે ટુ સુધી પોતડી-પગમાં ધીંગડા મારેલા ઓખાઈ
જોઈ પહેરેલા- મહારાજ-કીરપાસાંર મા'રાજના-
'સુદરિયાની ફુકાન ક્યા આવી ?' પૂછતા આવી ચડ્યા
છગનો સમજીને આવ્યો ગયો.

સુદરલાસનું નામ ક્યારેક અપ્રજાંશનું સ્વરૂપ
ધારણ કરતું ક્યારેક તે 'સુદરિયો' બની જતો તો
ક્યારેક વળી 'સુદરે' પણ બનતો કોઈ સોખીન
વળી 'સુદ લલ'માંથી સુદર' થઈ ગયાડી 'લાલ'
નામે બેલાવતો. સુદરલાસને ત્રીજ રૂપ પ્રત્યે વાંધો
ન હતો. પણ પહેલાં બેરૂપ પ્રત્યે તો જશર વાંધો હતો.

આવેલા મા'રાજને સુદર જોઈ રયો. મનની
ઈચ્છા આખરે બર આવે છે ના હી તે ક'ઈ આનંદ
જામ્યો. તે જીભો ચઢ, બેઠકથી પોતિયું પકડી પછી
વિચાર આવતા ધોતિયું છડું મૂરી દઈ, બે હાથ
જોડી બહુ જ વિનવપૂર્વક બોલ્યો: 'આવો, આવો,
મહારાજ, હું જ એ સુદરિયો !'

મા'રાજ પણ પોતાનામાં કાંઈક 'વટ' છે એમ
ધારી સુદરિયાને પગથી તે માથા સુધી બરાબર
નીરખી આવ્યા. 'આ'વા' કરતાં ઘૂરવા' એમ કહેવું

એ સત્યની વધારે નજીક છે

‘આવો, બેસો’ સુદરે બજારમા પડેલી ખુરશી દુકાનની અંદર લેતા કહ્યું

‘તમારું નામ જ સુદરલાલ કેમ?’ થોડી વારમા ડોસાજીએ ‘સુદરિયા’નું સુદરલાલ કહ્યું તે સુદર સમજી ચક્રવે

‘જી હા આપ’ સુદરલાલે બાળી જોઇને વાક્ય અધૂરું રાખ્યું

‘મને નથી જાણખતા? મને? જોષીજી છતી ઉપર હાથ મૂકી-લગભગ પછાડી કહ્યું તેમના ધારમા સુજ્ય તેઓઝીને દરેક માનવાઓએ જાણખવા જોઈએ

‘જી, ડાહ્યો’ જોવા નથી’

‘હું આ નવા ગામનો. મારું નામ કડુણ્ણ ચાકર’

આપ જ કડુણ્ણચાકર જોષી અલોહોહો, નામ તો બહુ સાલજ્યુ છે’ સુદરલાલે અવાજમાં અને તેટલી મીઠાઈ લાવી કહ્યું ખરી રીતે તે આ કડુણ્ણચાકર કે જોવા-મીઠા કાઢને જાણખતા ન હતો. પણ તેણે તોપ ફેટી-એટલા માટે કે કદાચ પોતાની ઈચ્છા બરાબર આવે જોરીજીને તેણે બહુમાન આપી દીધું જોષીજી પણ જ્યાં ‘વટ’માં દેખાવા ખજા ઉપરનું મેલું ફાળિયું તેણે જરા વીકે કર્યું

‘કેટલા ભાઈ તમે? સુદર આ પ્રશ્નનો મર્મ સમજ્યો

‘જી દુ એક જ’

અને બેનું?’

‘એક-લખી’

‘પરજોનાં હરો? જોષી મહારાજ જાણતા જ હતા છતાં પપ્પ તેને સુદરને પૂછ્યું સુદર પણ જણતો હતો કે આ બધું જા માટે પૂછાઈ છે અને એક બીજીની-મતલબ-પ્રજાવી રહ્યા હતા

‘જી ના કુવારી છે વિચાર છે કવાવ ચારુ કેમકે મને તો એ તો વીક, હરે હાલો પેર રોટલા ખાઈને નિરતિ બેસીએ

જોષી મહારાજ જોષી સુદર દુકાનને તાળુ માર્યું

સુદરે કળીમાંથી જ અવાજ કર્યા એટલા માટે કે મહેમાન આવ્યા છે બાળી લક્ષ્મી બહાર ન નીકળે ‘લખી, મહેમાન આવ્યા છે, રોટલા જલદી બનાવજો’

સુદરલાલ ઘરમાંથી ચોટકું લાવ્યો બહાર જોસરીમાં પાથર્યું અને બેસ

‘આ મક્કન તમારું ઘરનું જ કે?’ કડુણ્ણ ચાકર બેઠે નજર દોડવતા બોલ્યા

‘જી હા બાપાએ ન કાવેન’

લક્ષ્મીના આવી વાટકા પછાડવાના અવાજ ઉપરથી સુદરે બાળ્યુ કે જમવાનું તૈયાર થયું છે તેણે જોસરીમાં પાટસો નાખ્યો જોરીજી બરાબર જમ્યા અને પેટે હાથ ફેરવતાં બોલ્યા થયા ‘આઝા પડવાની’ એ નિશાની હતી ઉપરની મેડી ઉપર સુદરલાલે ગાદી પાથર્યું અને જોષીજી જરા આઝા પડ્યા સુદરલાલ બાળ્યુ આઝે કડુણ્ણચાકર જાણતા હતા કે સુદર હજી ‘વડિ’ છે, તેથી તે બાળતાં તેઓએ ખાસ પૂછપરછ ન કરી

‘મારા બાલક જ્યુને તમે જાણખો? મહં સાલ મેટ્રિક લખતો ‘લખતો’ એટલે એવો અર્થ નીકળે કે નાપાસ થયો પણ કડુણ્ણચાકર એ છૂપાવવા પ્રયત્ન કર્યો

‘એમ? મેટ્રિક સુધી બપોરો છે બાલકજી?’ ડોસાજીને પ્રેમચાહન આપવા માટે અને વાતના ફોરને માલુમ રાખવા માટે તેણે સહેજે આનંદપૂર્વક આશ્ચર્ય મતાવ્યું

‘હોકરો ભારી કુસિયાર હો! મારો બેટા મે તજી વખત તો છનામ લાવ્યો હતો કડુણ્ણચાકર જોષી ‘વરને કોણ વખાણે? એ કહેવન બહે પોતે એકલા જ જાણતાં હોય તેથી રૂં તે

‘વગા એ તો કહેવો કે બેનનેવ લખાવો પણ બાઈ, આપણે વગી લામજીની દીકરીને બખતુ શુ વગી?’ વાતનો મર્મ સુદરલાલ સમજી ગયો

કરુણાશ કરને એક દીકરી પણ છે એવો અર્થ તેણે તરત જ તારવી લીધો અને એ જાણીતો આત્મા કાંઈક સતોપાયો તેને વિચાર આવ્યો કે હવે વાતનો દોર પોતાના જ હાથમાં છે પણ એવામાં કરુણાશ કર બોલ્યા

‘મેટ્રિકર્મા આવ્યો ને પૈસાદારોના ઘેરથી નાજિયેર આવવા સામ્યા પણ આપણે વિચાર એવો કે ત્રીજા ધરની દીકરી સેવો આપણુ-ખાન-દાનને વળી એવા પૈસાદારોના લક્ષ્ય પોવાવ ? વળી એ સુધરેલાની દીકરીઓ કાણુ જાણે ક્યાં ચે હોય ? કેમ બેઠા નહિ હે સુદરલાલ દા ધા ’

‘જી બરાબર પૈસાદાર સગા કરતાં ત્રીજા સગા સારા ’

‘વળી આપણે તો સામસામ્ય કરવાનું હોય ને ! એા પૈસાદારોના ધરમાં દીકરી આપીએ તો બિચારી હોગન જ થાય ના-ધરમ પણ બિચારી દીકરી ના સાચવી શકે ’

સુદરલાલના મોખા પાણી ઇટ્યું તેને લાગ્યું કે હવે જો વાતનો દોર નહિ પકડે તો ‘જુદિનો બલ્લચારી’ ગણાઈશ

‘તો હવે આપનો શો વિચાર છે ? તમારા નેવુ-આપ નેવો ધરમ અવતારનું ધર અમારા નસીમે ક્યાંથી ?’ તેણે પેઠા છટી વાત કરી નાખી

કરુણાશ કરે દોર તરત પકડી લીધો ‘બાઇની ઉમર કેટલી ?’

‘ઓ વરસની’

‘અને તમારી ?’

‘પંચીશક વરસની’ સુદરે જાણી જોઈ બે વરસ મોઝાં કલા કરુણાશ કર એ જાણતા હતા જાણતાં હોઈએ છતાં એ પૂછતું એ રીત ધણને આવડે છે

‘તો પછી બાઇ લઈએ જોગ ધરમના કામમાં વળી દીલ શુ ? કેમ બોલ્યા નહિ ?’

‘બરાબર’

‘ને હવે જો પેટ છટી વાત કરી નાખીએ કન્યાદાન કેટલું અપશો ? તમા ? ધર કરતા અમ તુ ધર મોટું ત્રણાર નેથી તમારે કાંઈક વધાર આપતું જોઈએ કેમ ખડું ના ?’

સુદર જાણતો હતો કે કન્યાદાન તો કરુણાશ કરને વધારે આપતું જોઈએ કારણ કે પોતાં કરતાં-એ કાંઈક સારી સ્થિતિના હતા પણ સુદરને લાગ્યું કે કન્યાદાન તો ખાલી થઈ જ વપરાયો છે ખરી રીતે પોતાની ઉમર મોટી છે તેથી જ આ લાંચ આપવી જ પડશે.

‘જી, એમાં કે’વાનું હોય ? એકની એક મેન છે, બેના-પાચસો આપીશ જ ના ?’ સુદરે વાતને વધાવી લીધી નાતના માણસોને બેલાવી મોટું મોટું કરાવ્યું અને આમ સામ સામ નક્કી થઈ ગયું

*

સુદરલાલનો વિચાર એમ હતો કે ધર વેચી દોઢેક હજાર જે આવે તેમાંથી લગભગ પાંચસોનું કન્યાદાન આપવું બાકીનામાંથી લગન પતાવવા સુદરલલ હવે કઈક ખુશખુશાલ રહેતો કપડાં કાંઈક દીક પહેરતો ચડ ગયો વાન કઈક નીક જોળતો ટોપી વાગી પહેરતો ચઢ ગયો

તેના મગજમાં એક વિચાર ઝબૂકી ગયો ખાનના થડા સાથે હોટેલ પોતી હોય તો ? પદરવીસ રૂપિયા વધારે ના રહે ? મે વરસ જો લગનને લગાવવા તો ધર પણ જાણી જાણ બીજા દિવસથી તેણે હોટેલ ચડ કરી દીધી હજુ પદર જૂનાં પાસા રકામી ધરમાંથી શોધી કાઢ્યા ગાંઠવા મુકતાની પાટ તેણે હોટેલમાં મૂકી અને તેની બે ને બાણુ બે જૂના પાકા ગાંઠવી દીધા ચડનાતમાં તો હોટેલ બજારજ ન આવી. પણ પછીથી આના શોખીન વધી પડ્યા પદર વીસ રૂપિયા ચઢિને બચાવતો ચયો લકમી પણ આઇનાં કામમાં મદદ કરતી સચર સાંજ તે હોટેલમાં પાણી રેડી જતી

એક દિવસ નવી વાત બની.

ગામના ફોબદારની ખદલી થઈ. અને કોઈ

નવા ફેશનના આવા તેનું મૂળ નામ તો હતું
રનાથ કર પછુ મેટ્રિક પાસ કરી હોવાથી અને
નાસિક જઈ ફેશનરીની પરીક્ષા પસાર કરી હોવાથી
તેમને આ નામ જૂનું અને ખરબચડુ લાગ્યું તેથી
આધુનિક અને સુવાળુ નામ રમેશચંદ્ર રાખ્યું
આ રમેશચંદ્ર શુભરાતના કાંઈ ગામડાના બ્રાહ્મણના
પુત્ર હતા ઈસ્કોલમાંથી ચર્ચિતે ફરતા તેનો જમાનો
ગામ કરતા બાગળ વધ્યો હતો ધીતિલાભાથી તેઓ
સાકીરી કરતું પારલૂન પહેરતા થયા હતા લાંબો
ડગસો કે અગરખાને બદલે તેઓ હવે ડબલ-ચેક
ના કોટ ઉપર આવી ગયા હતા રોપીને બદલે તેઓ
ટોપો પહેરતા હાથમાં મગરના પૂછડાની બનાવેલી
સોટી રાખતા અને ચાલતાં ચાલતાં વારે વારે
પોલીસ કચેરા ખૂટ ઉપર પછાડતા દિવસમાં તેઓ
આ ચાર વખત પીતા પાન પદર વખત ખાતા
અને સિગારેટ સો વખત પીતા તેઓથી મૂંઝ ન
રાખતા જોટલા માટે કે આ પીતી વખતે મૂંઝનાં
વાળ માની રાખીમાં પડ અને એ ગડુ કહેવાય
પગાર તો રૂપિયા ૮૦૦ આ કે એ શી પૂરા મળતા
તમે કદાચ કહેશો કે એ શી રૂપિયામાં તેઓ ગી આવો
કમકમાટ કેવી રીતે રાખી શકે? પણ મારા ભાઈ,
જોટલુ બધું પૂછવાનો તમને કે અને હક્ક ક્યા છે?

તેઓ સાહેબ બજારમાં નોકળાં તર ધણીઓ
તેમને 'સલામે હજૂર' કરતાં તેઓથી ફક્ત ડોઝી
હલાવી મચન-નલા દાખવતા અને ખૂટ ઉપર સેડી
પછાડતા પસાર થઈ જતા રહેતા ચાલતા તેઓ
આજુબાજુ જોતા અને કેટલી સુસ્તીઓ તેના તરફ
ત્રાસી આંખે જુએ છિ તેની ખાસ નેપ રાખતા અને
પછી તે યુવતીઓના કતિહાસ પટાવાળા મારફત
મેળવતા આ ઈસ્કોલમાંથી સાચે જગના વાજુદને
હાંકી મીકે દર્શાવે યુદ્ધ હતું દરરોજ તવારમાં તે રમેશ
ચંદ્રની મૂંઝ-દડી બેઠી આડતો અને સાંજે પગ
ચપી કરી દેતો રમેશચંદ્રને પણ આ વાજુદ દીક
લાગ્યો હતો તેને અચારેક કચારેક પોતાની સચે
રાખતો

આવા આ ઈસ્કોલનીની નજરે એક દિવસ
છણ વીજુની લાંબીના બોરન ઉપર પડી તેમની

નજર સ્થિર થઈ-આંખ ઝીણી બની મૂંઝ ઉપર
હાથ ગયો પણ ત્યાં 'સફાયટ' હતું લક્ષ્મી તેની
નજરમાં સોંપમાં દોરો પરોવાય-તેમ પરોવાઈ
મઈ બાજુમાં લીબેલા જગનાને પૂછ્યું એલા
જગના, આ કોની છે? તેની ડાબી આંખ ફાળી
થઈ જગનો સમજી ગયો 'અરે સાહેબ જો તો
પેલો હોટલવાળો-પાનવાળો સુદરો નહિ-
સુદરો, એની બેન લખડી હજી લગન નથી આ'

-અને પછી રોજ તે સાહેબ સુદરલાલની
હોટલમાં અડી જમાવતા સવાર અને સાંજ તેમની
ખાસ હાજરી હોય જોટલા માટે કે પાણી રેડવા
આવતી લક્ષ્મીનું જોડન જોવામાં તેમને બહુ મજા
આવતી તેમના જ શબ્દોમાં કહીએ તો-'ભારી ટેલ
આવે છે' માટે 'હા સુદર શુ થાય છે? કહી તેઓ
જઈ ચડતા સુદર તેમને માટે બજારમાં દુધાન
પાસે ખુશી ગોઠવી દેતો સાહેબ બે ત્રણ કલાક
સહેને બેસતા અને તે દરમિયાન તેઓ બે ચ,
પાંચ પાન અને પાંચેથી વધુ સિગારેટને
ફેંસો આપતા પેલા આવે માંડવા માટે સુદરને
સૂચન કરતા કોઈ કોઈ વખત વળી કહેતા
'જુઓ સુદરલાલ સો-પસો નામુ થાય જોટલે કહી
દેતુ હ, શરમ વુ નહિ' અને સુદર એમાં રહેતું
આડાનડું સૂચન સમજી જતો કે 'નાય દસ રૂપિયા
માં મારા જેવ સાહેબનું મોડુ ન બેલાવવું'

લાંબી પાણી રેડવા આવતી કે તારન જ
સાહેબ સુદરને કહેતા- લાંબી ચાંબોએ જોમ જર
સુદરલાલ, એક મસાલેતાર પાન તો બનાવ, અને
ગોલડ ફીકે આપને? સ્ત્રીની હડી પણ મજા પડે
છિ હો ' અને પછી સુદર પાન બનાવતો તે દર
મિલખ તેઓ લાંબી તરફ આંધ નજરથી જોઈ દેતા
લાંબી તેની સામે જોતી કે તરત જ તેઓ અક્કડ
બની જતા અને માથા ઉપરની દેટ નીચે ઉતારતા

લાંબીને હવે પદર વાંધવા હતા તેનું
બોરન પૂરજાડારમાં ખીતી નીચું હતું સાહેબ સવે
વધતા જતાં મીન મિલનથી તેની મનોમુદ્રિમાં
સાહેબે પ્રવેશ કર્યો. લાંબી કવરેક આ ઊભરાને

હાજવા પ્રયાસ કરતી પણ તેમ તેમ આ 'ઉલ્લમટાઉ' સાહેબ વધારે યાદ આવતા

સાંજના સાતેક વાગ્યે સાહેબ સુઈને ત્યાં બેઠા હતાં પાણી રેડી લઈને પાછી જતી હતી તેણે એક નજર સાહેબ તરફ રેડી સાહેબને આ નજરમાં ઘણું ઘણું દેખાયું 'હીક સુઈલાલ પુ જમથ' તેઓ બેઠા થયા આજા આજા અધારમાં તેઓ લઈને પાછળ જવા લાગ્યા લઈને ડેલીની અંદર પ્રવેશ કર્યો જલ્દી બેઈને તેણે ડેલી ખુલ્લી રાખી ખાલી બેઠે એસરીમાં ગ્રહ્યું, તેવામાં સાહેબે પ્રવેશ કર્યો અને ડેલીનું પારણું આ દરથી બંધ થયું લઈનેના હાથના પ્રયાસો વધી ગયા ન્યાર પછી સુ થયું તે તો ફક્ત એ બે ઉપરાંત પેલ ખાલી પોલ બેઠું જ બચે છે

માનવી કેટલીક વખત ખીણ તરફ ઉપેક્ષા પ્રતિ બતાવે છે-પણ જ્યારે એ ખીજ વૃક્ષ ! પર્ણિ છે ત્યારે? લઈને-રમેશ્વર અધ પતનની ખાઈમાં જીતરતા ગયા

*

આ બંનેમાં રહેતી કંકુ ડોસીની આંખ પછી કમાન છે ને? આજ સાંઠ સાંઠ વર્ષ પછી તની આંખોનું તેજ જેવું ને તેવું જ છે ડોસી ઘણી વખત લઈનેની છાતી તરફ તેમ જ પડખાં તરફ જોઈ રહેતી પછી મને અત્યંત ગમતી 'માડી રે કળ-જુગ આંખો છે કળપુષ' હાથના હાથેલ રલા છે છોકરીને!

ડોસીએ જ્યારે સુઈનેના કાનમાં આ વાત કરી ત્યારે તે ધા ખાઈ ગયો 'હે ? કંકુમા, સામ્ય કહે છે તમે ?

હા, લાપ્સ હા જોતો નથી અત્યા તારી બેન તો રૂપ કહે છે છોકરીને મરી મા જો પડી કરી'તી એવું જ ધાય ના ? જરાક વિચાર તો કરવો'તો છોકરીને ! એમાં એનો થ વુ વાક ? જુવાની છે ને બાપ ?

સુઈલાલ ધા ખાઈ ગયો તેના મનમાં ચિંતા પેડી તે ધડી ધડી ઉભે લઈનેના પડખાં તરફ જોઈ

રહેતો અને નિ આસ મૂકતો લઈનેના ખાઈની આ રીતથી બા પામતી

કંકુ ડોસીએ આ ખાનગી વાત ખીજ પડો-શીને કરી તે પડોશીએ ખાનગી વાત તેના સબ-ધોએને કરી પરિણામે એ ખાનગી વાત ખાનગી સ્વરૂપે પણ બહેર બની ચૂકી કંકુમાલકર પાસે પણ આ વાત આવી પરિણામે સુઈ પાસે તેમને પત્ર પડ્યે તમારો ને આપણો સબ ઠવે ફેકે ગજુવો હલકા ફૂગની કન્યા અમારે જોઈતી નથી તેમ જ તેવા જૂનામાં અમારે કન્યા દેવી પણ નથી તમારી બેરને પરણાવતો કોઈ કૂવા કે તળાવ સાથે

સુઈલાલના પત્ર બાંધી ગયા રચેલી આશા જોની ઘડી જુસાઈ મંઈ ચિંતા તેના હૃદયમાં ધર કરી બેઠી ચિંતાએ વિચારસમિતે ખાલી સુઈ લાલે એક નિશ્ચય કરી લીધો કદામહેનતે તે દિવસ તેણે લઈનેના હાથ કોન-કોન-કાપ છે આ બોલ ? બેન !

સુઈનેના સીધા પ્રશ્નથી લઈને મુઝાઈ મંઈ તે રડી પડી લાઈની છાતી ઉપર મસ્તક મૂકી તે ખૂબ રડી શેડીવાર માંડ માંડ મોની શકી 'ફાજ' વળી તે રડી પડી સુઈ સમજી ગયો

સાંજના ફાજવાર સાહેબ લહેરધો આજા કા, સુઈલાલ સુ ખનર છે ?

મનમાં તો સુઈ બોલ્યો 'ખનર તો હમણા પાડી દઈ છુ' પણ પ્રગટપણે બોલ્યો 'આવો, આવો સાહેબ ! જુઓને આજે રૂપ જ નથી ધરાકો પાછા બન્ય છે'

'શે ત્યારે, અમારે આ પીવો ક્યાં ? તુ યે મળ્ય છે ને ?

આજ તો સાહેબ, મારે ધરે આ પીવો પડશે' જાણે બહુ જ લાગુ થયો ખેતવતો હોય એમ સુઈ બોલ્યો

એમ ? વાહ ! આજ તો તુ કંઈ ખુશીમાં દેખાય છે ?

ખ-ને ઘેર આવ્યા લઈનેએ આ બનાવ્યો

ને બ-નેને આપ્યો. પછી અંદર ચાલી ગઇ.

‘રમેશચંદ્ર.’ સુદર આ જ પહેલી જ વાર તેનું નામ લઈ સંબોધ્યો. સાહેબે તેના સાચું જોયું આ જ પહેલી જ વાર સાહેબે તેની આંખમાં આવું તેજ જોયું.

‘રમેશચંદ્ર, તમને એક ખાસ વાત કરવાની છે.’ સુદાસણની શાંતિ પશુ કમાલ હતી. ‘તમારો અને લક્ષ્મીનો સબંધ હું જાણી ચૂક્યો છું.’ એ જ ભયંકર શાંતિપૂર્વક બોલાયેલા શબ્દો.

સાહેબ સાંભળ્યો તો તેના ઉપર જાણે વીજળી પડી તેનું મુખ-સહેંકે પૂછી જોયું-‘મની ગયું.’

‘તમારે લક્ષ્મી જોડે પરણવું પડશે તમે ખાતમ્બ છે ના ?’ સુદર રમેશચંદ્રની નજરમાં નજર રેગવી બોલ્યો. ‘તમારે-તમારે લક્ષ્મીનો હાથ સ્વીકારવો પડશે.’ સાહેબ એ નજર ન શરૂ કરી શક્યો.

‘પણ-પણ-તમે-તમે આ શું બોલો છો ? સુદાસણ !’ તે બોલ્યો તો ખરો પશુ ચોંચરાતો. તેના ચંદોમાં તેજ ન હતું.

‘હું’ હીક બેસુ છું. તમારે લક્ષ્મીને સ્વીકારવી પડશે.’ એ જ સ્મરણ જેવી શાંતિ તેના મુખ ઉપર પથરાયેલ હતી. ‘બોલો, તમારે છો ના ?’ સુદરલાલે પડખમાં રાખેલી ઝરી હાથમાં લીધી સાહેબ ઘરઘરી ગયો. તેની આંખોમાં ભય વ્યાપી ગયો તેણે હઠાઈ ચૂક્યું મરતક હલાયું.

ત્યાં જ-તે જ ઘરમાં સુદર ચંદ્રની અને

અમિની સાક્ષીએ લક્ષ્મી-રમેશચંદ્રના લગ્ન પતાવી દીધાં.

મથરાતે સુદરલાલ પચારીમાંથી બેઠો થયો. ઘરમાં એક પ્રેમભરી દષ્ટિ ફેંકી તે ફળીમાં આવ્યો. ચારે તરફ દષ્ટિ કરી તે ડેહો બોલી બહાર આવ્યો. તેના હૃદયમાં એક વાતનો સતેષ હતો-ખીજ વાતે અસતેષ હતો. સતેષ એનો કે બેનનું જીવન-હલકિત જીવન-છેવટે તેણે ઉજાગલ કરી દીધું હતું બહેનને સુખી-તેના ધારવા મુજબ-કરી હતી. અસતેષ એ વાતનો હતો કે વધેથી સેવેથી પોતાની ઇચ્છા-આમ હેલો લઈએ-તેની ઉપર પાણી ફરી વળ્યું હતું.

ચાલતો ચાલતો તે તળાવની નજીક આવ્યો. મામ તરફ એક છેલ્લી પ્રેમભરી નજર કરી તે તળાવની પાળ ઉપર આવ્યો. શું હું ખરો દોષિત છું ? મેં જ લઈ રીને એવા હલકિત માગે નહોતી ચડાવી ? યાચસો રૂપિયાના લોભમાં જ શું મેં તેને બે વરસ વધારે વિચરડાવેલો ને ? ત્યાં રાખી ? તેના-બહેનના સુખ ખાતર પશુ મારે-જાણે-પોતાની ઇચ્છાનો થોડા વખત માટે ત્યાં કરવો જરૂરી ન હતો ?

તેણે આકાશ તરફ જોયું. સુદ દશમના ચંદ્રને એ જોઈ રહ્યો તેણે મરતક નીચે નમાવ્યું. પાણી જલે તેને આવકારી રહ્યું હતું. તેણે પાણીમાં ઝપલાવ્યું પાણીએ સુ રતે પોતાના પટમાં ચતાડી દીધી-જેમ માતા બાળકને ખોજામાં ચતાડે તેમ !

પૃષ્ઠ ૫૩૮ થી ચાલુ]

વાની, હોળીએ પ્રગટાવી બળતણે. નાચ કરવાની એટલી જરૂર નથી જેટલી કોઈ ઉત્સવની ઉજવણીમાં નિર્દોષ કાર્યક્રમની અને મૌલિક આનંદની છે હોળીનું પરં જાતી રહ્યું છે ત્યારે આ વાત હેતુલક્ષી બની રહે છે. તાન્ત્રિકમાં પરદેશના એક એવા સમાચાર આવ્યા હતા કે રીએડિંગનેરો ખાતે એક મહેશીવમાં નાચત્રાનમાં મથયુન અને જ્ઞાન જુનેના સમુદયા અતિ યાક અને પરિશ્રમને કારણે સેકેડા નર્તકો મરણ પામ્યા અને દબરોને ઇતિહાસમાં દાખન કરવા પડ્યા. સભવ છે કે મહેશીનમાં તેમણે સૌએ વધુ પડતું કેડી પીણું સેવન કર્યું હશે અને જ્ઞાન

તેમજ જ્ઞાન ગુનાવી બેઠા હશે પરંતુ કલા દષ્ટિને માથા અર્ધમાં ખીસવવી એ જ ઉત્સવનો હેતુ હોઈ શકે સુરુચિ માટે આમલે ગ્રખવો અને રખાવવો તે આજે તાજાંનું બન્યું છે સીનેમાના ખીતો માવા અને અભિનેતાઓનું અનુકરણ કરવું તેમાં જ કલા આવી જતી નથી તે બિમલી પેટીને સમજાવવાની જરૂર છે રુચિનું ધોરણ જલ્દ જ નીચું જઈ રહ્યું છે અને તેની પુનઃ સ્થાપના કરવા સૌ જાઈએ આજગ આવવું રહ્યું નથી પેટીને માવ રોષ દષ્ટને બેમી સજા નહિ- તેમનું ઘડતર કરવાની જવાબદારી આમલી પેટીએ લેવી જ રહી.

એક સાધિકાની જીવનયાત્રા

લેખિકા: મીરાંબહેન

નવજીવન પ્રકાશન મંદિર

અમદાવાદ-૧૪, પાના ૨૬૬ રૂ. ૧૨.

આશ્ચર્યમાં અરકાવ કરી મૂકે તેવું આત્મ-વૃત્તાંત શ્રી મીરાંબહેન (મેડેલીન સ્લેડ) અહીં રજૂ કરે છે. ભારત લેખિકાને અધીજના પરમ અનુયાયી તરીકે ઓળખે છે. અહીં જે સીધું આપ્યું છે તે ઘણું સૂચક કેમકે લેખિકાનો આત્મકથાનક રજૂ કરવાનો એટલો દાવો નથી એટલો જીવનસાધનાની તેમણે આદરેલી લાંબી સફરતા એક પુરુષાર્થની ઝાંખી કરાવવાનો હોય છે. કથા શરૂ કરતાં પહેલાં બે પદ્યમય ફક્કા તેા માનવજીવનના મહાગ્રામ્યની ન જલાય, અને ઉમેરતા હૃદયમાં યુજી રહે એવા હૃદયગમ અને ચોટદાર બન્યા છે.

નોંધાવેલિકારી એડમિરલનાં પુત્રી મેડેલીન સ્લેડની બાલ્યાવસ્થા ડોહિંગ પ્રદેશના મિલ્ટન હીથ ગામમાં આદર્શ વાતાવરણમાં પસાર થઈ. તે બે બહેનો જ હતી પણ મોટીબહેન છાત્રાલયમાં દાખલ થવાથી મીરાંનું જીવન ભયપણથી એકલવાયું હતું, અને પ્રથમથી જ તેમનું ભક્તિત્વ આરંભુ બન્યું. આજી અને આજ સાથે મોટા ભાગ ગામજો કેમકે નોકાલજતા અમલદાર હોવાથી તેમના પિતાને મોટાભાઈ બહાર રહેવાનું થયું; ચિશુપત્તમાં બિથોવનના સંજીતે મીરાંના હૃદયનું અંતઃસ્વલ દલાવી નાખ્યું; જે સંજીતમાં એને આત્માનું એકલ લાગ્યું કેમકે પ્રજુપ્રાર્થના કરતાં પ્રથમ હોડે આવી ભલ છે: 'હું સો વરસ મોટી કેમ બની ?' જાણક મીરાંને પશુ-પંખી-વન ઉપવન-તરફ પક્ષપાત હતો. પાંચલા રૂતરાં, ગધેડાં, બકરાં અને બિલાડી તરફ અનહદ પ્રેમ હતો જે તેમની પાછલી અવસ્થામાં ભારતમાં પશુકેન્દ્રોની રચનામાં કામચલાવ રહ્યો હતો. પ્રથમ યુદ્ધ વખતે તેમના પિતાની સાથે હિંદમાં આવવાનું થયું

હવે ત્યારે પણ નાથ-જાન અલે મીરાંને નક્કરત જ રહી હતી.

યોરસવારીનો શોખ હોવાથી મીરાં એકલી ઘણે દરે ફરવા જતી. ઠિંદુસ્તાનથી પાછા વતનમાં ગયા બાદ મીરાંએ વિચેના જઈ બિથોવનની કપરની સુલાકાત લીધી અને અનુભવે અર્ધ આપ્યો. દુન્યવી આકર્ષણ તેને રહેલું જ નહીં - કોઈ પુવાનમાં તેનું મન ચોટ્યું જ નહિ. બિથોવનનું જીવન લખનાર રોમાં શેલ્ડની કથા 'જીન કિસ્ટોફ' તરફ ધ્યાન આકર્ષિત થયું અને એ રીતે લેખક તરફ ભક્તિભાવથી દોરાઈ. તેને મુખે ગાંધીજીના વખાણ સાંભળી અને રોમાં શેલ્ડાએ લખેલી 'મહાત્મા ગાંધી' વાંચી, જે મહાપુરુષને પત્ર લખવાની પ્રેરણા થઈ. ગાંધીજીએ જલાય આપ્યો ત્યારે આનંદનો પાર રહ્યો નહિ. ભારત આવવા અને અહીંની પરિસ્થિતિને અનુકૂળ થવા એક વર્ષ સુધી બાદતો અને દેવો બદલવા તપશ્ચર્યા બાદરી અને બાપુના આશીર્વાદ સાથે ભારત આવી સામરમતી અજામતા રહેવાસી બન્યા. ત્યાર પછીનો ઇતિહાસ ભારતના સ્વાતંત્ર્ય સંગ્રામમાં ગાંધીજીના સાથમાં-અને તેમના મૃત્યુ સુધી અને ત્યારબાદ સ્વતંત્ર ભારતમાં ગાંધીકેન્દ્રને ઇન્નલિન થતું નિહળી કુખી હૃદયે જીવન સાધનામાંથી લાધેલા યોગને આત્મામાં દ્વારા અભિવ્યક્તિ કરવા સુધી રહ્યું.

સુખસમૃદ્ધિની ઊભા વચ્ચે અને ઇંગ્લેન્ડની આબોહવામાં ઉછરેલ સ્વભાવથી જ સાધુ ગાંધી મીરાંને જે અનુભવો થયા છે તે મેલાની મીરાંથી ઊતરતો નથી. જન્મે વચ્ચે ઘણું સામ્ય છે. જન્મેજે પોતાની પ્રેમમૂર્તિ તરીકે ઈશ્વરને કલ્પે છે, જન્મેજે પોતાની મોતારફ ધર્મ, ઇર્ષા, બેવશાઈ અને અમાનુષી ભાવો જોવા છે. માનવીથી કંટાળીને કુરતનું શરણું શોધવાનો જન્મેજે પ્રયત્ન કર્યો છે; અને જન્મેજે ઝેર પણ પીધો છે. મેડેલીન સ્લેડની કથની વધુ આકર્ષક જે કારણે છે કે હજારો માણસો દરરો ગાંધીભક્તિયા

પ્રેરાણ, અહીં આવી, દાખલાઓ સુધી આ ભૂમિને કર્ત
વ્ય ભૂમિ માની, જીવનનાં પિયુષ સી યીને, જે કુલજાડ
આ ભૂમિમાં રોપ્યા અને અને દિઘાલવની એ દર્શા
ગૌકેન્દ્ર અને પરુલોક જેવા ગ્રામડાંની પ્રજા માટેનાં
કેન્દ્રો સ્થાપી ગાંધીજીને આદર્શ તેમના મૃત્યુ પછી
પણ અજર અમર રાખ્યા મથામણ કરી અને પરિ-
શ્રામ સ્વરૂપ ધેર નિરાશા સાંપડી તેની કડુણતા આ
કથા મીરાની પણ કડુણ કથની બની રહે છે ભાર
તવાસીઓ જે સરળતાથી ગાંધીજીને ભૂલી ગયા તેનું
તેમને દુઃખ છે પણ લેખિકા માને છે કે આત્માની
લેખનિતા માટે હજી પણ વિશેષ સાધના જાડી
છે ભારતમાં તેમને વસાહત અને ગાંધીજી સાથેની
યથા કાષ્ટ ચ કાષ્ટ ચ' જેવી માનવજીવન મહો
દધિ વચ્ચેની મુલાકાત એક આધ્યાત્મિક અખનાને
તબક્કો જ હતો કેમકે આને પણ તેઓ રોમાં
સલાના ભૂતા કે ચ પુસ્તકોમાંથી અને ગાંધીજીની
જૂતકાળના પત્રોમાંથી હજી પણ આત્મસાક્ષાત્કારને
સપૂર્ણતાએ લઈ જવા પુરુષાર્થ કરી રહ્યા છે

મીરાનહેનની ભાષા ધણે ઠેકાણે કવિત્વમય
બની જાય છે માળપરનું તેમનું વૃત્તાંત એટલું સકળ
અને આકર્ષક છે તેમજ પોતાની જાણવણી અને
ચિંત્યમાનસની ભૂમિકા એવી સુદર રીતે રજૂ કરી
છે કે માનસશાસ્ત્રની મહીર ભૂમિકાને તેમણે
આગ્રહાદક રીતે મૂકાયા સર્જકની સાચી પ્રતિભા
દાખરી છે ગાંધીજી તેમને લગન કરી લેવાની ધીખ
આપે છે ત્યારે જે હૃદયમયન અને આત્મરેવેના
અનુભવે છે તેનું જવાન મીરાનહેનના વ્યક્તિત્વનું
કડુણ ભરપૂર આવરણ બની રહે છે અને જે સદર્શ
સામે જીવનમય અનુભવો તેનું ધોનકપણ છે ગુજરાતી
અનુવાદમાં શ્રી વનમ લા દેસાઈએ અસાધારણ શૈલ્ય
દાખડું છે આવી કાવ્યકી સર્જકી નરજીવની
ચિરંજીવ બં રહે આ પુસ્તક ભૂતાયે નહિ

‘યુગ પુરૂષ ગાંધીજી’
લેખક શ્રી ઇ દુલાલ શાસ્ત્રી
સંપાદક પ્રકાશન, ભ. અમદાવાદ
પાનાં ૨૨, કિમત ૦-૪૦ રૂપિયા

ગાંધીજી વિષે ૨૦-૨૨ પાનાંની પુસ્તિકામાં

લખવું અને તે પણ મુગપુરુષ તરીકે તેમની પ્રતિભા
ઉપસાવવી એ શક્ય છે? છતાં શ્રી ઇ-દુલાલ શાસ્ત્રી
ભાષાના સવમથી તે કરી જતાવ્યું છે આ વર્ષમાં
ગાંધીજી વિષે જેટલું લખાયું છે તેટલું જૂતકાળમાં
એક વર્ષમાં ક્યારેય નહીં લખાયું હોય વળી
ગાંધીજી વિષે અને તેમના સમગ્ર જીવન વિષે
ટૂંકાણમાં લખવું અને તેમને ન્યાય આપવો તે
જલ્દ કરીન કામ છે પરંતુ ઇ-દુલાલશાસ્ત્રી તે આસા
નીથી કરી જતાવ્યું છે ગાંધીજીના જીવન વિશેના
આ નિબંધ તેમના જીવન અને લડતના સારભૂત
સૈદ્ધાંતિક મુદ્દાઓની એવી છણાવટ કરે છે કે તેમની
આત્મકથા અથવા જીવન ચરિત્રના હમણે પાનાં
વાંચતા જે લાંબે તે અહીં તાત્કાલિક સાંપડી રહે
છે વિદ્યાર્થીઓ માટે આ પુસ્તકની ખિસ્સામાં
રહી શકે તેવી આવૃત્તિ કદી તેમની કારકિર્દીના
ઘડતર માટે અજાણ કામમાં ક્યાંક મોડવડું નોંધ્યે
સિ-પ્ર પ્રકાશને આ નાનકડી પુસ્તિકા દ્વારા પણ
ઉપોચી જનસેવા કરી છે

‘સત્યની શોધમાં’
શ્રી ઝરેશ્વર મેથાણી પાનાં ૨૨૧ કિ રૂ ૪ ૨૫
પ્રકાશક ગુજર્ અથરન કાપલિય, અમદાવાદ

સોથી આવૃત્તિનું પુનર્મુદ્રણ અષ્ટન સીક
લેરના એક પુસ્તકને આધાર આ કથાની માણી
થઈ છે શ્રી મેથાણીની આ પ્રથમ નવલકથા છે
અને પ્રથમ જઘાર પડી ૧૯૫૨માં એ વાતને ચાર
દાયકા થશે છતાં જે વાન અહીં કોપો છે-મરીબી
અમીગીના વર્ગબેદની-તેને માટે આપણા દેશમાં
આ ૭ વર્ષમાં કેટલી ઉલ્લસપાલક ધષ? જે પરિ-
સ્થિતિને સામનો મુખપનાયક સામન કરે છે તેમાં
આને પણ ખાસ ફેરફાર થયો નથી પ્રથમ આવૃત્તિમાં
જો નેવાણુએ જે અર્પિત હવેન કંઈક તે કેન્દ્ર
સંગ્રહ હતું? તેઓ લખે છે ‘આને આપણા દેશના
સાચન પર દેવી મૂડીવાદ સપૂજા સત્તાનું નથી
થયો એવે અજે કદાચ આજુ ચિત્ર અહીંની
પરિસ્થિતિને પૂરા ન્યાય ન આપતું હોય પણ આને
નહિ તો કાને કે પરમહિતમે દેશના સાચન પર
દેવી મૂડીવાદની સત્તાના એકાદ બે દાયકા કલ્પવા

કદિન નથી. એવા એક-બે હાથકાની હાથાળે સમાજ સહેજે બાબુ સ્વરૂપ ધારણ કરે વ ખરે. એવા કોઇ ભાવિની સામે એતવણી તરીકે આ મોપીનું સ્થન ખર કે નહિ.'

શ્રી મેધાણી તો આ સખીને દિવગન થવા
 ■ સારે તેમની આર્થિકદિનું મૂલ્યકિન બાળે
 કરીએ તો આ નવલકથાને નાથક ગમડે ગમડે
 ઘહેરે, કરીએ અને ચોટે સ્ત્રીની શૈધર્મા રંગવે
 નેઈ શકાશે તેવી જ રીતે ધર્મપથ અને બલસે
 હજુ પથ સમાજમાં ટકી યાજા છે નવલકથાના
 પાઠજનાં ભાગમાં શ્રી મેધાણી વધુ ખીલા છે

સોરઠી બહારવટિય' ભાગ-૧

શ્રી અવેશક મેધણી, પાનાં ૧૫૮ કિ ૩૫૦
 પ્રકાશક ગૂર્જર પ્રવરન, અમદાવાદ

હકમી આજ્ઞાતિનું ખીજુ પુનર્નિર્મિત પહેના
 ભાગમાં પાંચ બહારવટિયાઓની વાતો આવે છે
 ભીમોજીત, બાવાવાળો, આંજીરાજીવાળો, નાથો મોહ
 વાડિયો અને વાલો નામોનો ૧૮૦૦ થી ૧૮૫૦ની
 વચ્ચે પહેલા આઠ ગણ વાલો અઢામી સદીને
 અતે સૌરાષ્ટ્રની બુદ્ધિમાં બહારવટાનો એક યુગ
 હતો, બાળે તો તે નામશૈષ યજ્ઞ ચૂક્યો છે અને
 અહીં આલેખેલા બહારવટિયાનો વસ નાશ પામ્યો.
 ■ જુના કાળની મહાનગરીને અને જૂતકળમાં
 વિલીન થઈ ચૂકેલાં જાળવલ્લભાન પાત્રોને યન્દસ્થ
 કરી શ્રી મેધાણીએ ઈતિહાસની અને આર્થિક રાજની
 ને અમૂલ્ય સેવા બજાવી છે તે રીતે જે મત નથી
 વિશેષ તો એક સરોધકની અદાથી, લટસ્થ ભાવે
 હકીકતના ગુણદોષ બને તેજી કરવામાં શ્રી મેધાણીએ
 ચીવટ તો રાખી જ છે લેકરકથાઓમાં અને લોક
 ગોસીમાં બહારવટિયાઓની બહારવટી પથુલ બઈ

છે પણ નીરસીર નાથે તેની સગળ રજૂઆત તે
 તળપદી અને તેથી આર્થિક સાગની મેલીમાં તો
 શ્રી મેધાણીએ જ કરી છે

ગાંધી કથાગીતો

રચયિતા શ્રી ગીમનભાઈ પ્રા ભટ્ટ
 બાલ ગોવિંદ પ્રકાશન, અમદાવાદ
 પાના ૧૪૪ કિમત રૂ ૨૫૦

ઉપરોક્ત બને ગદ્ય પ્રકાશનોથી બિનન આ
 પદ્ય પ્રકાશન એની વિદિષ્ટ રીતે અધીકવા રજૂ
 કરે છે કાકા કાલેસકરે પ્રગાવનામાં કરી છે તે વાત
 સાચી છે કે આપણે ગાંધીયુગની એટલા નજીક છીએ
 કે તેમની પ્રતિભાનું મૂલ્યાંકન કરવામાં પણ માત્ર
 આરભ કરીએ છીએ કેમકે મહાપુરુષોનું બાબુ
 મૂલ્યાંકન યુગો સુધી આવ્યા કરતું હોય છે અને
 અવિજ્ઞાનો દૂરનો પેઢી તે વધુ સડે રીતે કરી શકે
 શ્રી ગીમનભાઈએ કાગો અને ગીતો દ્વારા અધીજ
 પ્રત્યે પોતાની અહિનને વ્યક્ત કરવામાં ધનતા
 અનુભવી છે એમ કહી યાજાય કે ગાંધી પ્રત્યેના
 અનુભવે જ તેમના સગનો યજ્ઞિનમાં પ્રાણ પૂર્યો છે
 આ બધાં જ ગીતોમાં અધીમસિત તો પ્રધાનભાવ
 છે અને અધીકયાને યન્દના સવને સ્થવારો મળતા
 આદેશક રીતે ગાણી સજાર તેવો અન્વાદ પીરસે
 છે આ ગીતોના રચયિતા પાસે સાધના અને
 લયધર્મા પણ છે "શ્રી ગીમનભાઈ પાસે બાળના
 યુગની કેળવણેથી સજ્જારિતા છે અને સાથે સાથે
 લોકહૃદય સુધાં પહોંચવાની વિચારની તેમજ ભાષાની
 સરળતા પણ છે તેથી જ પીર અને જનપદ બને
 વચ્ચે એમનો અનિરુદ્ધ સમાર છે" એવું કાકા
 સાહેબનું કથન આ ગીતો વાંચ્યા પછી ગદ્યાર્થ
 થતો છે

‘વૈષ્ણવજન’ માસિકની માસિકી તથા બીજી માહિતી અંગેનું નિવેદન

૧. પ્રસિદ્ધિસ્થાન : વૈષ્ણવજન કાર્યાલય, શાસિક રોડ, રેઈમકોર્ન, રાજકોટ.

૨. પ્રિન્ટિંગ : ગણેશ . માસિક

૩-૪ ૬ મુદ્રક, પ્રકાશક તથા માસિકનું નામ ધીરેન ગાંધી

૫ સંપાદક : નવીન ગાંધી

રાષ્ટ્રીયતા : હિંદી

નરનામું : વૈષ્ણવજન કાર્યાલય, ૨ રામકૃષ્ણનગર, રાજકોટ ૨

હું ધીરેન ગાંધી, આથી જાહેર કરું છું કે ઉપર જણાવેલી વસ્તીઓ મારી સમજ અને માન્યતા મુજબ સાચી છે

તા. ૨૮-૨-૧૯૭૦

પ્રકાશકની સહી - ધીરેન ગાંધી

ક્રિતિ નથી એવા એક-બે દાખાની જાણાએ
સમાજ સહેલે આવુ સ્વરૂપ ધારણ કરે ન ખરે
એવા કોઇ બાબિની સામે ચેતવણી તરીકે આ
ગોપડીનું રચન આવ કે નહિ !

શ્રી મેઘાણી તો આ સપ્તમે દિવસન યથા
છે સારે તેમની આર્ષદિષ્ટિનું મૂલ્યાંકન આને
કરીએ તો આ નવલકથાને નાષક ગમડે ગમડે
શહેરે, કચ્ચે અને ચોરે સ્વતંત્રી શોધમાં રહ્યો
નેઈ યાકાશે તેથી જ રીતે ધર્મપલ અને જાનસી
હજુ પણ સમાજમાં ટકી શક્યા છે નવલકથાના
પાઠગર્ભાં કાગર્ભાં તો મેઘાણી વધુ ખીલા છે
'સોરઠી બહારવટિયા' ભાગ-૧

શ્રી ઝવેરચંદ મેઘાણી, પાનાં ૧૫૮ કિ ૩ ૫૦
પ્રકાશક ગૂર્જર પ્રવરણ અમદાવાદ

હકથી આશ્ચર્યનું બીજુ પુનર્નિર્ણય પહેલા
કાગર્ભાં પાંચ બહારવટિયાઓની વાતો આવે છે
ભીમજીત, બાવાવાળો, ચાવડાજીવાળો, નાથો મોહ
વાડિયો અને વલો નામોશી ૧૮૦૦ થી ૧૮૫૦ની
વચ્ચે પહેલા ચાર ઘઈ ગયા વાલો બહારની જગીને
અ તે જોસાદની બુઝિયા બહારવટાનો એક યુગ
હતો, આને તો તે નામશીય ઘણ ચૂક્યો છે અને
અહીં આલેખેલા બહારવટિયાનો વચ નાશ પામ્યો
છે જૂના કાળની મહાનગીતે અને જુવકળમાં
વિલીન ઘણ ચૂકેલા જાજવલ્લભાન પાંચોને ચન્દ્રચ
કરી શ્રી મેઘાણીએ ઈતિહાસની અને ભારિ રાજની
ને અમુલ્ય સેવા બજાવી છે તે વિશે બે મન નથી
વિશેષ તો એક જ સંધિની અઘણી, તટસ્થ ભાવે
હકીકતના અણુદેષ અને રજૂ કરવામાં શ્રી મેઘાણીએ
ચીરંતે તો રાખી જ છે લેકચાઓમાં અને લોક
ગોપીમાં બહારવટિયાઓની બહાદુરી વણાઈ મઈ

છે પણ નીરક્ષીર -વાગે તેની સગળ રજૂઆત તો
તળપડી અને તેથી આકર્ષક લાગતી સીલીમાં તો
શ્રી મેઘાણીએ જ કરી છે

ગાંધી કથાગીતો

રચયિતા શ્રી ચીમનલાલ પ્રા બદ
બાલ ગોવિંદ પ્રકાશન, અમદાવાદ
પાન ૧૪૪ કિમત રૂ ૨ ૫૦

હરોસ્કત બનતે ગદ્ય પ્રકાશનોથી જિનન આ
પદ્ય પ્રાશન એની વિશિષ્ટ રીતે ગાંધીકથા રજૂ
કરે છે કાકા કાલેલકરે પ્રગટાવનામાં કહી છે તે વાત
સાચી છે કે આપણે ગાંધીયુગથી એટલા તણક છીએ
કે તેમની પ્રતિભાનું મૂલ્યાંકન કરવામાં પણ માત્ર
આરંભ કરીએ છીએ કેમકે મહાપુરુષોનું આતુ
મૂલ્યાંકન યુગો યુગી ચાલ્યા કરતુ હોય છે અને
શ્વેતજનની દરની પેટી તે વધુ સારી રીતે કરી શકે
શ્રી ચીમનલાલેએ કા પો અને ખીતો દ્વારા ગાંધીજી
પ્રત્યે પોતાની શક્તિને વ્યક્ત કરવામાં બનતા
અનુભવી છે એમ કહી શકાય કે ગાંધી પ્રત્યેના
અનુભવેજ તેમના રજૂ ની શક્તિમાં પ્રાપ્ત પૂર્ણ છે
આ બધાં જ ખીતોમાં ગાંધીભક્તિ તો પ્રધાનભાવ
છે અને ગાંધીકથાને સન્દના લખતો લખવારો મળતાં
આહવાદ રીતે માણી શકાય તેવો અ સ્વાદ પીરતો
છે આ ખીતોના રચયિતા પાસે સાધના અને
તપશ્ચર્યા પણ છે "શ્રી ચીમનલાલે પાસે આજના
યુગની કેળવણેથી સજ્જારિતા છે અને સાથે સાથે
લોકહૃદય સુધી પહોંચવાની વિચારાની તેમજ સાધનાની
સરળતા પણ છે તેથી જ પોર અને જાનપક બનતે
વચ્ચે એમનો અનિરુદ્ધ સમાર છે" એવુ મોઠાં
સાહેબનું કથન આ ખીતો વાચ્યા પછી થયાઈ
લાગે છે

‘વૈષ્ણવજન’ માસિકની માસિકી તથા ખીજ માહિતી અંગેનું નિવેદન

૧ પ્રસિદ્ધિસ્થાન વૈષ્ણવજન કાર્યાલય, યાજ્ઞિક રોડ, રૅઈસકોર્મ, રાજકોટ.

૨ પ્રિન્ટિંગના ગણો માસિક

૩-૪ ૬ મુદ્રક, પ્રકાશક તથા માસિકનું નામ ધીરેન ગાધી

૫ સપાટક નવીન ગાધી

૬ ગીતના હિદ્દી

સરનામું વૈષ્ણવજન કાર્યાલય ૨ રામકૃષ્ણનગર, રાજકોટ ૨

હું ધીર ન ગાધી આથી અહેર કરું છું કે ઉપર જણાવેલી હકીકતો માથી સમજ અને માન્યતા મુજબ કાઢી છે

તા ૨૮ ૨-૧૯૭૦

પ્રકાશકની સહી - ધીરેન ગાધી

મુંદર, સ્વગ્ધ અને મુદ્ધડ છાપકામ માટે

સુરૂપ મુદ્રિકા તમને મદદરૂપ બનશે.

સુરૂપ મુદ્રિકા, રેસકોર્સ રોડ, કન્યા છાત્રાલય સામે, રાજકોટ-૧